doğuştan günümüze

BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

13

Çağ yayınları

بسم الله الرحمن الرحيم

ÇAĞ YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT No : 1
Temel Eserler Serisi : 1/13

Yayınlayanlar :
Kenan SEYİTHANOĞLU (Editör)
Ahmet Rüştü ÇELEBİ (Maliye ve Ekonomi Uzmanı)
Ahmet HURŞİTOĞLU (İktisatçı)
Vehbi VAKKASOĞLU (Eğitimci - Yazar)
Ahmet TAŞGETİREN (Gazeteci - Yazar)

Her hakkı ÇAĞ YAYINLARI A.Ş.'ye aittir.

ÇAĞ YAYINLARI TİC. ve SAN. A.Ş.
Klodfarer Cad. 16/3 Divanyolu - İSTANBUL
Tel : 516 06 90 - 91

doğuştan günümüze
BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

İLMİ MÜŞAVİR ve REDAKTÖR
Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

ONÜÇÜNCÜ CİLT

Çağ yayınları

Dizgi-Baskı Tashihi :
Nurten ŞAHİN — Mehmet ÖZDEMİR

Cilt :
ÇAĞ CİLT SAN.
Matbaacılar Sitesi Kat: 3 No: 101
Tel : 576 22 73
Maltepe - Topkapı

Baskı:
FEZA GAZETECİLİK A.Ş.
Tel: 551 14 77 - İSTANBUL
1993

Doğuştan Günümüze ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ****'nin*
Bu Cildinde Yer Alan Müellif ve Konular :

Dr. Hee Soo (Cemil) LEE ● *Asya'daki Diğer Müslümanlar -Çin, -Kore, -Japonya, -Sovyetler Birliği.*

Dr. Necdet ÖZTÜRK ● *Bangladeş, -Pakistan, -Senegal, -Somali, -Suriye, -Hindistan.*

Arş. Gör. Fatih ANDI ● *Cezayir, -Cibuti, -Çad, -Kuveyt -Sudan, -Tunus, -Burkina Faso (Yukarı Volta).*

Azmi BİLGİN ● *Bahreyn, -Gine, -Gine Bissau, -Katar, -Mali, -Nijerya, -Uman.*

Arş. Gör. Mehmet ÇELİK ● *Filistin, -Habeşistan (Etiyopya), -Kamerun, -Liberya, -Libya, -Suudî Arabistan.*

Arş. Gör. Hayati DEVELİ ● *Birleşik Arap Emirlikleri, -Birmanya, -Brunei, -Dahomey(Benin), -Filipinler, -Gambia, -Maldivler, -Malezya, -Moritanya, -Nijer, -Sierra Leone, -Güney Yemen, -Kuzey Yemen.*

Arş. Gör. Musa DUMAN ● *Endonezya, -Fildişi Sahili, -Gana, -Komoro Adaları, -Kongo, -Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, -Lübnan, -Mozambik, -Seylan (Sri Lanka), -Tanzanya, -Togo, -Zaire.*

Yılmaz DAŞÇIOĞLU ● *Mısır, -Irak, -Avrupa ve Amerika'daki Müslümanlar.*

Şenel ÖZATA ● *İran.*

Nurten ŞAHİN ● *Afganistan.*

Bütün bölümler Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ tarafından okunarak eksik bahisler tamamlanmıştır.

Baskıya Hazırlama ve Metin Tashihi
Yılmaz DAŞÇIOĞLU

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN ÜLKELER

1 — AFGANİSTAN 19
Coğrafya ... 19
İklim 22
Etnik Yapı ... 22
Tarihçe 25
Ekonomik Yapı ... 33
Tarım 33
Endüstri ve Sanayi 34
Ulaşım 35
Eğitim 35
Sağlık 36

2 — BAHREYN 39
Coğrafya 39
Tarihçe ... 40
Ekonomik Yapı 41
Etnik Yapı 44
Yönetim 45

3 — BANGLADEŞ 47
Tarih 47
Coğrafi Durum 48
Bölgelerin Genel Görünüşü ... 49

4 — BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ 53
Coğrafya 53
Tarihçe 56
Ekonomik Yapı 57
Etnik Yapı ... 59
Yönetim 59

5 — BRUNEİ 61
Coğrafya 61
Tarihçe 62
Ekonomi 63
Etnik Yapı 64
Yönetim 64

6 — BURKİNA FASO(YUKARI VOLTA) 67
Tarihçe 69
Ekonomik Yapı 70

7 — CEZAYİR ... 73
Tarihçe ... 75
Ekonomik Yapı 82

8 — CİBUTİ 87
Tarihçe ... 89
Ekonomik Yapı 91

9 — ÇAD 93
Tarihçe 95
Ekonomik Yapı 101
Çad'ın Sosyal ve Ekonomik Durumuna Ait Kısa Bilgiler ... 102
Eğitim - Sağlık 102

10 — ENDONEZYA 105
Coğrafya 105
Tarihçe ... 109
Ekonomik Yapı 116
Etnik Özellikler 117
Yönetim ... 118
Sonuç 118

11 — FAS 121
Tarihçe ... 124
Ekonomik Yapı 129

12 — FİLİSTİN ... 133
Coğrafya 133
Tarihçe 135
Etnik Yapı 141
Filistin Karşısında Arap Ülkelerinin Tutumları 144
FKÖ'nün Maddî Kaynakları 149
Filistin'de İslâmî Topluluklar ve Filistin'in İslâm'a Yönelmesi 150

13 — GABON 155
Tarihçe 156

14 — GİNE 159
Coğrafya 159
Tarihçe 161
Ekonomik Yapı ... 164
Madencilik 164
Demir 165
Elmas 165
Enerji ... 165
Tarım ... 165
Endüstri 166
Etnik Yapı 167
Yönetim 168

15 — IRAK 171
Coğrafi Yapı 171
Tarihçe 172
Ekonomik Yapı ... 179
Eğitim ve Sağlık 179
Etnik Yapı 180
Yönetim ... 180

16 — İRAN ... 183
Coğrafya 183
Tarihçe ... 184
Ekonomik Yapı 190
a. Tarım ... 190
b. Petrol 191
c. Sanayi ... 191
Etnik Yapı 193
Yönetim 194
Sağlık ve Kültür Hizmetleri 195

17 — KATAR ... 197
Coğrafya ... 197
Tarihçe ... 198
Ekonomik Yapı 201
Tarım ... 203
Maliye ... 204
Eğitim ... 205
Etnik Özellikler ... 205
Yönetim 207
Katar'ın Demografik Durumu Hakkında İstatistiki Bilgiler 207

18 — KOMORO ADALARI 211
Giriş ... 211
Coğrafya ... 213
Tarihçe 213
Ekonomik Yapı 215
Etnik Yapı 216
Yönetim 217

19 — KUVEYT 219
Tarihçe 221

20 — KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ 229
Coğrafya 230
Tarihçe 231
Ekonomik Yapı ... 238
Etnik Yapı ... 239
Yönetim 239
Sonuç 239

21 — LİBYA ... 243
Coğrafya ... 243
Tarihçe 245
Libya'nın Arap Komşuları ve ABD ile SSCB Arasındaki Münasebetler ve Libya'da Yönetim 248
İktisadi Yapı ... 250
Etnik Özellikler 252

22 — LÜBNAN 257
Coğrafya 257
Tarihçe ... 258
Ekonomik Yapı 206
Etnik Yapı ... 267
Yönetim Şekli 267

23 — MALDİVLER CUMHURİYETİ 269
Coğrafya 269
Tarihçe 270
Ekonomi 271
Etnik Yapı 272
Yönetim 272

24 — MALEZYA 275
Coğrafya ... 275
Tarihçe .. 276
Ekonomik Yapı 279

Etnik Yapı 281
Yönetim 282

25 — MALİ ... 285
Coğrafya 285
Tarihçe 285
Ekonomik Yapı 289
Etnik Yapı ... 292
Yönetim 293

26 — MISIR 295
Coğrafya 295
Beşeri ve İktisadi Coğrafya 296
Ekonomik Yapı 296
Tarihçe 297
Kavalalı Mehmet Ali Paşa ... 304
Eğitim 309

27 — MORİTANYA 313
Coğrafya 313
Tarihçe 314
Ekonomi 317
Etnik Yapı 318
Yönetim 319

28 — NİJER 321
Coğrafya ... 321
Tarihçe 322
Ekonomik Yapı ... 326
Etnik Yapı ... 327
Yönetim 327

29 — NİJERYA 331
Coğrafya 331
Tarihçe 333
Ekonomik Yapı 336
Eğitim 339
Etnik Yapı 340
Yönetim ... 342

30 — PAKİSTAN 345
Coğrafya 345
İklim 347
Bölgelerin Genel Görünümü 348
Pencap 348
Sind ... 349

Belücistan 350
Kuzeybatı Sınırı ili 351
Azad Keşmir 352
Pakistan'ın İktisadî Durumu 352
Tarım 353
Hayvancılık 353
Ormanlar 354
Sanayi 354
Ulaşım ve Ticaret 354
Tarih 355
Anayasa ve İdari Şekli 356

31 — SENEGAL 361
Tarihçe 361
Coğrafya ... 362
Ekonomi ... 364

32 — SOMALİ 367
Tarihçe ... 367
Coğrafya ... 369
Ekonomik Yapı 371

33 — SUDAN 375
Coğrafya ... 375
Tarihçe 378

34 — SURİYE 387
Suriye'nin Müslümanlar Tarafından Fethi ... 387
Coğrafya 390
Ekonomik Yapı ... 395
Etnik Yapı 395
Sosyo-kültürel kurumlar ... 396
1 — Dil 396
2 — Aile Yapısı 396
3 — İnanç ... 396
4 — Siyaset ... 396
5 — Eğitim ... 397
6 — Haberleşme 397

35 — SUUDİ ARABİSTAN ... 399
Coğrafya 399
Tarihçe 401
İktisadî Yapı 406
Etnik Özellikler 412
Yönetim ... 414

36 — TUNUS ... 417
Tarihçe ... 419

37 — UMAN ... 431
Coğrafya ... 432
İklim ... 433
Tarihçe ... 433
Ekonomik Yapı ... 438
Etnik Yapı ... 441
Yönetim ... 442

38 — ÜRDÜN ... 445
Coğrafya ... 445
Tarihçe ... 446
Ekonomik Yapı ... 453
Etnik Yapı ... 455

39 — GÜNEY YEMEN ... 457
Coğrafya ... 457
Tarihçe ... 458
Ekonomik Yapı ... 460
Etnik Yapı ... 461
Yönetim ... 462

40 — KUZEY YEMEN ... 465
Coğrafya ... 465
Tarihçe ... 466
Ekonomik Yapı ... 469
Etnik Yapı ... 471
Yönetim ... 471

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLARIN AZINLIKTA OLDUĞU ÜLKELER

1 — BENİN (DAHOMEY) ... 473
Coğrafya ... 473
Tarihçe ... 474
Ekonomik Yapı ... 476
Etnik Yapı ... 478
Yönetim ... 478

2 — BİRMANYA ... 479
Coğrafya ... 479
Tarihçe ... 480

Ekonomik Yapı ... 482
Etnik Yapı 484
Yönetim ... 484

3 — FİLDİŞİ SAHİLİ 485
Coğrafya 486
Tarihçe 487
Ekonomik Yapı 488
Etnik Yapı 489
Yönetim 489

4 — FİLİPİNLER 491
Coğrafya 491
Tarihçe 492
Ekonomik Yapı 495
Etnik Yapı ... 496
Yönetim 496

5 — GAMBİYA ... 498
Coğrafya ... 499
Tarihçe 500
Ekonomik Yapı ... 502
Etnik Yapı 503
Yönetim ... 503

6 — GANA 504
Coğrafya ... 504
Tarihçe 506
Ekonomik Yapı ... 509
Etnik Yapı 510
Yönetim ... 511

7 — GİNE-BİSSAU ... 512
Coğrafya ... 512
Tarihçe 513
Ekonomik Yapı ... 515
Etnik Yapı 518
Yönetim ... 518

8 — HABEŞİSTAN (ETİYOPYA) 519
Coğrafya 520
Tarihçe 521
Ekonomik Yapı 525
Etnik Yapı ... 527
Yönetim 528

9 — KAMERUN 531
Coğrafya 531
Tarihçe 532
Ekonomik Yapı 534
Etnik Yapı 537
Yönetim 538

10 — KENYA ... 539
Coğrafya 539
Tarihçe ... 540

11 — KONGO 544
Coğrafya 544
Tarihçe 545
Ekonomik Yapı 548
Etnik Yapı 548
Yönetim 549

12 — LİBERYA 550
Coğrafya 551
Tarihçe 552
Ekonomik Yapı 553
Etnik Yapı 554
Yönetim 556

13 — MOZAMBİK 557
Coğrafya 557
Ekonomik Yapı 560
Etnik Yapı 561
Yönetim 561

14 — SİERRA LEONE 562
Coğrafya 562
Tarihçe 563
Ekonomik Yapı 565
Etnik Yapı 567
Yönetim 567

15 — SRİ LANKA (SEYLAN) 568
Coğrafya 568
Tarihçe 569
Ekonomik Yapı 572
Etnik Yapı 574
Yönetim Şekli 574

16 — TANZANYA ... 575
Coğrafya ... 576
Tarihçe 578
Ekonomik Yapı ... 580
Etnik Yapı ... 581
Yönetim ... 581

17 — TOGO 582
Coğrafya 583
Tarihçe 584
Ekonomik Yapı 586
Etnik Yapı 587
Yönetim 587

18 — UGANDA ... 588
Coğrafya ... 588
Tarihçe 589
Ekonomik Yapı ... 590
Etnik Yapı 591

19 — ZAİRE ... 593
Coğrafya ... 594
Tarihçe 594
Ekonomik Yapı ... 595
Etnik Yapı 596
Yönetim ... 596

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASYA, AVRUPA VE AMERİKA'DAKİ MÜSLÜMANLAR

A. ASYA'DAKİ DİĞER MÜSLÜMAN AZINLIKLAR 597
ÇİN 597
SOVYETLER BİRLİĞİ 602
Kültür Yapısı, Nüfus ve Bazı İstatistiki Bilgiler 606
HİNDİSTAN 610
JAPONYA 612
KORE 616

B. AVRUPA'DAKİ MÜSLÜMANLAR 620
İngiltere 620
Fransa 621
Federal Almanya 623

İskandinav Ülkeleri ... 623
Doğu Avrupa ... 623

C. AMERİKA KITASINDAKİ MÜSLÜMANLAR 624
Birleşik Devletler 624
Brezilya 624
Arjantin 625
Surinam 625
Venezuella ... 625

İNDEKS 627
BİBLİYOGRAFYA 635

BİRLİK

Emperyalizmin zayıflamasıyla İslâm ülkeleri devletlerini kurmaya başladı...

Kültür ve manevi bünyede öze dönüşün başlamasıyla da bir çok engel ortadan kalkacak, inananlar arasında tam bir gönül bağı kurulacaktır. "Bütün iman edenler kardeştir!" Bu ulvî düstur, geleceğin siyasî, iktisadî ve içtimaî yapısının oluşmasında en büyük gücü teşkil edecektir.

Vehbi VAKKASOĞLU

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMAN ÜLKELER

1 — AFGANİSTAN

Resmî adı	:	Afganistan Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	647.495 km²
Nüfusu	:	(1986) 20 milyon (% 50'ye yakını Pakistan, İran veya sınır bölgelerine göç etmiş durumdadır).
Başkenti	:	Kâbil
Önemli şehirleri	:	Kandehar, Herat, Kunduz, Mezar-ı Şerif, Celalabad, Gazne, Çarikar, Farah ve Bamiyan
Resmî dili	:	Peştu ve Farsça
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Afgani

Afganistan kuzeyinde Sovyet Cumhuriyetleri'nden Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile doğuda kısa bir mesafede Çin Türkistanı, Keşmir ve Pakistan, güneyde yine Pakistan'la, batıda ise; İran'la sınırlıdır. Afganistan, üç büyük komşusu olan İran, Sovyetler Birliği ve Pakistan arasına sıkışmış tampon bir devlet olarak, bu komşularının tarihini günümüze kadar etkilemiştir.

Siyasi veya ekonomik özelliğinden çok savaşta kendini göstermiş, birçok kahramanlık hikayelerine konu olmuş insanların ülkesi olan Afganistan, Sovyetler Birliği'nin 29 Aralık 1979'daki işgalinden sonra dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir.

Afganistan tarih boyunca Kuzey, Batı ve Orta Asya'yı Hindistan - Pakistan topraklarına bağlayan bir geçit olmuştur ve Hindu-Pakistan'ın verimli topraklarıyla, zenginliği de birçok insanı yüzyıllardan beri buralara çekmiştir.

Coğrafya

Afganistan yüzölçümü bakımından oldukça büyük bir ülkedir. Toprakları kuzeydoğuda Küçük Pamir dağlarının heybetli yüksek-

liklerinden güneydoğuda Margo çölü ve Registan'a kadar uzanmaktadır.

Kuzeydoğuda Hint-İngiliz İmparatorluğu'nun topraklarını saldırılardan korumak için İngilizler tarafından yaptırılmış olan Vakhan geçidi göze çarpmaktadır.

Vakhan'ın batısında, eski Bedehşan eyaleti vardır. Şimdi bu bölgenin en önemli şehri Feyzâbâd'dır. Bu şehir Seyhun nehrinin bir kolu olan Koka nehrinin kıyısındadır.

Kuzeyde Hindikuş'tan itibaren arazi sert bir meyil ile Ceyhun vadisine kadar alçalır. Buradaki nehirler üç gruba ayrılmakta ve İndus grubu, Helmand grubu ile Ceyhun grubu isimlerini almaktadır.

İndus grubu; bütün kollarıyla Kâbil nehrini ihtiva etmektedir. Kuzeyde Hindikuş dağlarından çıkan Taggo, Kunar, güneyde ise; Gulkûh dağlarından çıkan Logar, Kabil nehrini meydana getiren kolların en mühimleridir. Doğu yönünden akan bu nehir boyunca tarihi bir yol yer almakta ve bu yol Safed-Kuh dağlarının üzerinden güneye saparak, dünyanın en ünlü geçidi olan Hayber Geçidi'nden geçmektedir. Kâbil'in kuzeyinde düz bir yol izleyerek Kunduz'a uzanmakta, oradan da Şer Han'ı ve Salangi Geçidi'ni geçtikten sonra SSCB'nin Tacikistan sınırına ulaşmaktadır. Buradaki Salangi Geçidi'nin inşa edilmesinde Sovyetler Birliği, Afganistan'a yardımcı olmuştur. Bu geçit sayesinde Kabil-Kunduz şehirleri arasındaki mesafe kısaldığı gibi Afganistan'la Sovyetler Birliği de birbirine bağlanmıştır.

Helmand grubu da; batıda İran'a yönelmiş olan Heri Rud havzasıyla, tuzlu veya kumlu çöllerden ve steplerden geçtikten sonra, güneydoğu istikametini takiben gelen diğer ırmaklarla beraber Sistan'da Hamun bataklık çukuruna varan Helmand nehrinden müteşekkildir.

Ceyhun grubu ise; bizzat Ceyhun ile bunun güney kollarını ve ovada kuzey istikametine akmakla beraber hiçbir zaman Ceyhun'a kavuşamayan Murgab ve Heri-Rud ırmaklarını ihtiva eder. Ceyhun nehri ülkenin kuzey sınırında 700 km. boyunca uzanır. Nehir batıya doğru aktıkça geniş vadiler oluşturur. Bu bölgede dağlar da daha diktir.

Batıda eski Belh Eyaleti'nin geniş ve verimli toprakları vardır. Bu zengin bölgenin en başta gelen şehri Mezar-ı Şerif'tir. Bu şehir ülkenin ikinci büyük şehridir. Daha batıda Murgab nehri kuzeye doğru derinleşen vadiler içinde akmaktadır.

Kuzey sınırında SSCB'nin Türkmenistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri bulunur. Türkler'in yaşadığı bu bölgede Türkçe konuşulur ve bölgenin etnik özellikleri kuzeybatı Afganistan'a da kayar.

Kuzeybatıda eski ve güzel Herat şehri bulunur. Bu şehir XV. yüzyılda Timur hanedanı sırasında Orta Asya'nın en önemli kültür merkezlerinden biri olmuştur. Günümüzde de bu özelliğini devam ettiren Herat şehrinden geçen Heri Rud nehri bölgeye hayat vermektedir. Bu bölgedeki halk, Farsça konuşur ve savaşçı, mağrur Afganlılar'dan farklı olarak barışsever, ince ruhlu karaktere sahiptirler.

Herat'tan batı kuşağına doğru ovalar daha da genişler. Heri Rud'un güneyinde Ferah-Rud, Adraşkand, Harid, Kaş, Helmand nehirleri batıya ve güneybatıya doğru akarlar. Helmand nehrinin kuzeydeki vadisi Puşti Rud adını alır. Heri Rud'un aşağı bölümünde Margo ve Registan çölleri bulunur.

Hindikuş dağları, Pakistan'ın kuzeydoğu sınırından Afganistan'ın orta bölgelerine doğru yayılmaktadır. Hindikuş'un güneyindeki dağlar ile Helmand vadisinde, eskiden Gur ismi ile tanınan memlekette yerli Tacik ahali ile kısmen Moğol olan ahali bulunmaktaydı.

Kabil, Hindikuşlar'ın kolu olan Kuh-i Baba sıradağlarının güney eteklerindeki ovalarda kurulmuştur. Kuh-i Baba sıradağlarının üzerindeki sırtlar ve platolar adeta labirentler oluşturmaktadır. Dağ, kaynakları da birbirine karışarak yollarına devam ederler. Bu yüzden bu bölge düzensiz bir topoğrafyaya sahiptir. Bu coğrafî durum halkın da milli birlik göstermesini engeller. Sosyal hayatta kabile özelliklerinin öne çıkması bu yüzdendir.

Kâbil'in 15 km. uzaklığında, Pagman tepesinin eteklerinde serin mesire yerleri bulunmaktadır. Şehrin 150 km. batısında, Bermiyan şehri sınırları içinde yüksek bir uçuruma oyulmuş ve hristiyan devrinin ilk dört yüz yılına kadar uzanmakta olan Buda figüründen de bu dönemde Afganistan'ın Budist kültürünün etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Afganistan'ın Pakistan ile olan doğu sınırı Vakhan'dan başlar. Güneye doğru inildiğinde Pakistan'a komşu olan Luristan eyaleti bulunmaktadır. Daha güneyinde ise Nangarhar yer almaktadır. Nangarhar'ın batısında Kâbil, doğusunda Pakistan'ın Peşaver şehri vardır.

Paktiya eyaletinin ise doğusunda Kurram (Pakistan), batısında Gazne bulunur. En güneyde Pakistan'ın kuzey ve güney Veziristan bölgesine komşu olan Haroti yer almaktadır.

Haroti'nin güneyindeki bölgelerde dağlar dikleşmektedir. Dağların güneybatısında Kâbil ve eteklerinde de Tarnak nehri ve Kandehar şehri bulunmaktadır. Pakistan (Quetta)'nın 200 km. kuzeybatısında olması nedeniyle Kandehar, Pakistan'a batıdan ve kuzeyden yö-

nelen istila hareketlerinden her zaman büyük ölçüde etkilenmiştir. Büyük bir hızla gelişen ve sanayileşmenin boğduğu bir yer durumuna gelen Kâbil'e nazaran Kandehar, millî özelliklerin daha ağır bastığı bir kenttir. Ayrıca nüfus, yönetim ve siyasî ağırlık açısından ülkenin ikinci önemli şehridir.

Doğu kuşağındaki sıradağlar ise; Hindikuş, güneye doğru Safed Kuh, Süleyman dağları ve Hoca Amran dağlarıdır. Hoca Amranlar, Afganistan ve Pakistan'ı birbirinden ayırmaktadır.

Bütün bu bilgilerden Afganistan'ın orta ve doğu kesimlerinin dağlık, güney ve batı illeriyle, yani Herat-Kandehar yoluyla, bu yolun batısında kalan kesimin düzlük olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca birçok yeri bütünüyle ıssız olan güney kesiminin kurak ve çöllük bir durumda bulunduğu, merkezi Herat olan Horasan bölgesinin yaşamaya en elverişli bolge olduğu görülmektedir.

İklim

Afganistan genellikle az yağış alan kurak bir ülkedir. Fakat kışın kar yağışı özellikle yüksek kesimlerde çoktur. Hava yılın geri kalan aylarında açık ve güneşlidir. Genelde iklim, kuzeydoğuda yükselen dağlar yüzünden soğuktur, ama güneybatı kuşakları uzun sıcak yazlara sahiptir. Tüm kuzey kısmı kışın karla kaplı olmakla beraber, Kâbil yazın oldukça ılık, Kandehar da çok sıcak olabilmektedir. Yağmur mevsimi Ekim'den Nisan'a kadar sürer. Ancak düşen yağış hiçbir yerde yılda 38 santimetreden fazla değildir. Temmuz'dan Eylül'e kadar Afganistan hızı 177 km. olan fırtınalarla dövülmektedir.

Fakat ülke baharda sanki yeniden hayata kavuşmakta, kar eridikçe binlerce irili ufaklı dere yamaçlardan aşağılara akmaktadır. Afganistan meyve için oldukça elverişli bir ülkedir. Sınırsız sayıda kayısı, dut, kiraz, şeftali, erik, üzüm, kavun yetiştirilir ve çoğu ihraç edilir. Yine çok miktarda kuru ve bazı yaş meyveler ihraç edilebilmektedir. Pamuk ise; diğer bir ihraç maddesidir ve 1976-1977 yıllarındaki toplam 245 milyon dolarlık ihracaatın 87 milyon dolarlık miktarını meyve, 60 milyon dolarlık miktarını da pamuk ihracatı meydana getirmektedir.

Etnik Yapı

Afganistan'ın çeşitli medeniyetlerle temaslara imkan veren merkezî durumu yüzünden bugünkü halkı farklı ırklardan meydana gelmektedir. Nüfusu oluşturan etnik toplulukların % 50'sini Peştular

meydana getirmektedir. % 25'lik bir oranı teşkil eden ve Farsça konuşan Tacikler, Peştularla beraber çoğunluğu teşkil etmektedirler. Geri kalan nüfusun % 9'u Özbek, % 3'ü Hazar, % 13'ü de çeşitli etnik gruplardır. 1986'daki sayımlara göre 20 milyon nüfusun % 50'ye yakını Pakistan ve İran sınır bölgelerinde yaşamaktadır.

Bu geniş ülkenin, hiçbir zaman uyumlu bir coğrafi bölge ve XVIII. yüzyıl ortalarına kadar bağımsız politik bir bütün olmadığı meydandadır. Afgan ismi çok eskiden kullanılmaya başlanmıştır. Hicretin V. asrından X. asrına kadar en eski tarihçiler tarafından bu ırk hep bu isimle anılmaktadır. Tarihte Afganlar'dan ilk olarak el-Utbî, *Tarih-i Yemini* adlı eserinde bahsetmekte ve Biruni de Afganlar'dan bahisle bunların Hindistan'ın doğusundaki dağlardan başlayarak, İndus vadisi civarına kadar yayıldıklarını anlatmaktadır. Demek ki; XI. asırda Afganlar Süleyman dağlarını işgal ediyorlardı. Bunlar XVIII. asra kadar kendi memleketlerinde müstakil bir idare kurmaya muvaffak olamamışlardır. Buraya şimdi Afganistan denmesine rağmen gerçekte bu isim halen çoğunluğu Pakistan olan güneydeki Gamal vadisinden, kuzeyde Kunar vadisindeki Süleyman dağlarının bulunduğu bolgeyi belirtmek için kullanılmıştır. el-Biruni ve İbn-i Baluta Süleyman bolgesini Afganlılar'ın evi olarak adlandırmaktadırlar. XVI. yüzyıla kadar Babur bu bolgeye Afganistan demektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Afganlılar çok uzun yıllar boyunca bu topraklarda yaşamalarına rağmen, müstakil bir idare tesis edememişlerdir. Ancak bu ulusun kimliği XVIII. yüzyılda İran'a karşı bağımsızlığını elde etmesiyle belirlenmiştir. Bu dönemde «Afgan» adının kapsamı genişleyerek, başka toplulukları da içine almaya başlamıştır. Kuzeydeki geniş bölgelerde Tacikler, Taharistan'da Özbekler ve Türkmenler, Horasan'da İranlılar vardı. Bunlara Kuh-i Baba dağları arasında yaşayan ve kendine özgü bir topluluk olan Şii Moğol Hazarlar'ı da katılmıştır. Fakat bu yeni ülkede çoğunluğu meydana getiren Patanlar, egemen etnik bir grup olarak toplumun en güçlü kesimini ve yönetici sınıfını oluşturmuş, neticede Peştu dili de Farsça kadar yaygınlaşmıştır.

Bugünkü Afganistan'da yine çoğunluğu meydana getiren Peştular Ahmed Şah'ın 1747'de tahta gelmesinden başlayıp başbakan Davud Han (1974-1978)'ın dönemine kadar ülkeyi yönetmişlerdir. Birçok Türk kabilesi ve Tacik-İran ile İndu Aryan kabileleri Ghilzais komutasındaki Peştular'a katılmışlardır.

Peştular'ı şu anda Durraniler, Gilzaisler ve küçük kabileler olmak üzere; kabaca üç bölüme ayırabiliriz. Daha önce de söylediğimiz

gibi Durraniler Ahmed Şah döneminden, başbakan Davud dönemine kadar ülkeyi yönetmişlerdir. Tabii olarak da başkent Kâbil ile diğer büyük şehirler olan Herat, Farah, Kandehar gibi yerlerde yoğunlaşmışlardır. Gilzaisler ise, güney ve doğu eyaletinden olan Paktia, Nangrahar ve Kandehar'da yaşarlar. Küçük kabileler diye bahsettiğimiz gruplar da şunlardır:

Peştular'dan sonra sayıları en fazla olanlar Tacikler'dir. İran'ın ilk sakinlerinden olan bu yerli ahaliye umumiyetle Tacik ismi verilmektedir. Tacikler'in hemen hepsi yerleşiktir ve çiftçilikle meşgul olup Afganlar'dan önce en verimli toprakları işgal etmişlerdir. Şehirlerdeki tüccar ve sanatkar sınıfının büyük kısmını Tacikler teşkil etmektedir. Bunlar dil ve ırk itibariyle Fars olmakla beraber Afganlar gibi Sünni'dirler ve yaklaşık 5 milyonluk bir nüfusla, Tacikistan Cumhuriyeti'nin sınırlarından kuzey Afganistan'a dağılmışlardır.

Halkın geri kalan önemli bir kısmı Türk asıllı; Özbek, Türkmen, Kırgız ve Hazariler'den meydana gelmektedir. Hindikuş'un kuzeyindeki arazide oturan ahalinin başlıca unsurunu Türkçe konuşan Özbekler meydana getirmektedir.

Dağlardaki büyük çoğunluğu oluşturan Hazarlar ise Farsça konuşurlar ve Şii'dirler. Bunlar Moğol istilasından sonra memleketin boş kısmını yavaş yavaş işgal etmişlerdir.

Bunların dışında az çok Moğol vasfı taşıyan göçebelere de rastlanmaktadır. Ayrıca Doğu Afganistan'da az sayıda Hindu bulunmakta ve ziraatle uğraşmaktadırlar.

Kuzeydoğuda Pakistan sınırları boyunca Nuristanlılar yaşamaktadır. Bunlar daha önce Kafiristan olan bölgelerinin ismini İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Nuristan olarak değiştirmişlerdir. Bütün bu yerleşik kabilelerden başka yaklaşık 1,5 milyon da göçebe vardır.

% 99'u müslüman olan Afganistan halkının % 87'si Sünnî, % 12'si Şii'dir. % 1'i de diğer dinlere mensuptur.

Buradaki insanlar kırsal bir hayat sürmektedir ve işgücünün yüzde sekseni tarımla uğraşmaktadır. Tarım arazisinden daha çok otlak vardır. Çünkü postu ve derisi çok değerli olan Karakul koyununu yetiştirmek daha kârlıdır. Bundan dolayı nüfusun yüzde onikisi göçebedir.

Afganistan'da bulunan çeşitli etnik grupların değişik dilleri konuştuğunu daha önce söylemiştik. Fakat burada yazılı edebiyat geleneği olarak Farsça diğerlerinden ayrı özelliğe sahiptir. Kâbil'de ve

ülkenin geniş bölgelerinde konuşulan Farsça, yazı dilidir ve belli kültür düzeyindeki herkes tarafından kullanılmaktadır. Etnik çoğunluğun ve yönetici sınıfın dili olan Peştu dili ise; Farsça gibi resmî dil olmuştur. Kuzeydeki Özbekler ve Türkmenler ise; Türk lehçelerini konuşmaktadır.

Afgan erkekleri çok usta biniciler, at yetiştiriciler ve at uzmanları olarak ün salmışlardır. Kadınları ise; halı dokumacılığında çok yetenekli olup, değerli halılar meydana getirmektedirler.

Tarihçe

Bugün Afganistan adıyla bildiğimiz topraklar, tarihin ilk zamanlarında İran ırkının yerleşmiş bulunduğu yerlerdi. Dünyanın büyük yollarından biri üzerinde bulunan Afganistan, eski çağlardan beri fütuhatçı ordular yolu olmuştur.

Milattan önceki devirlerde buralarda faaliyetlerde bulunan Hind krallarının buranın sakinleri olan İranlı ahaliden yardım görmedikleri fakat iyi karşılandıkları, buna karşılık Makedonyalı müstevlilerin pek az sempati uyandırdıkları biliniyor.

Taharistan'daki Yunan devleti, çeşitli kavimlerin istilası ile ortadan kalkmış (M.Ö. 140) fakat Yunanlı krallar dağların güneyinde hüküm sürmeye devam etmişlerdir. Bu devirden itibaren Yunanlılar'a ait ülkenin birçok prensliklere bölündüğü zannedilmektedir. Afganistan'ın büyük bir kısmı milattan 140 sene evvelinden itibaren 200 yıl boyunca Yunanlı krallarla yanyana hüküm süren müstevli kavimlerin reisleri tarafından işgal edilmiştir.

Bu müstevli kavimlerin en mühimleri, evvelce Ceyhun'un kuzeyinde İskit diyarında geniş bir arazîyi işgal etmiş olan Sakalar'dır. Sonraları çeşitli kollara ayrılan Sakalar, kendilerine İran'a kadar yol açmışlar ve bugünkü Sistan'ı ele geçirmişlerdir. Böylece Sakalar'ın bugün Hazaristan olarak tanınan dağlık memleketi tamamen işgal ettikleri anlaşılmaktadır.

Parthia Krallığı da Baktria Devleti'nin kuruluşu sırasında Kuzey İran'da teşekkül etmiştir. Sağlam temellere dayanan bu devlet ne Sakalar, ne de Kubanlar karşısında sarsılmış ve M.Ö. 90 senesinde Sistan'ı istirdat etmişlerdir. M.S. 90 yılına doğru bu topraklar Kuşanlar'ın eline geçmiştir.

Kuşanlar'ın M.Ö. 50 - M.S. 50 yılları arasında Afganistan dahilindeki rakiplerini bertaraf etmiş oldukları, takriben bir asır sonra da

bütün diğer prenslikleri kendi hakimiyetleri altına aldıkları; Partlar'a saldırıp, Kâbil'i zapt ile geniş bir imparatorluk tesis ettikleri ve bütün Afganistan topraklarını idareleri altına aldıkları görülür. Daha sonra Kuşanlar'ın nüfuzu Afganistan'da birkaç asır, yani Eftalitler (Akhunlar)'in V. asır sonlarındaki istilasına kadar devam etmiştir. Aynı asırlarda Partlar'ın hakimiyeti ortadan kalkmış ve yerine İran-Sasanî Krallığı kurulmuştur.

Afganistan'daki Kuşanlar'ın hakimiyetlerine V. asrın sonlarında Akhunlar'ın istilası ile son verilmiştir. Fakat Akhunlar'ın da belli bir müddet sonra nüfuzu azalmış ve kuzeyde İran şahı Hüsrev Anuşirvan'ın da iştiraki ile yapılan bir istila sonunda tamamiyle ortadan kalkmıştır

İslâmiyet'in Afganistan'a ilk girişi, Halife Osman zamanında veya daha büyük bir ihtimalle Muaviye devrinde, Abdurrahman b. Semura'nın Sicistan'ın fethine gönderilmesiyle başlamıştır. Bu İslâm ordusu bugün Zahidan olarak bildiğimiz Zerenc'i muhasara ve zapt etmiş, ayrıca Zerenc ile Kiş arasındaki yerleri ve Zemindâver (Davar) ile Gur (Zur) dağlarına kadar olan sahayı hükmü altına almıştır. Hatta Tarnak ve Gazni (Zabil) vadisinden geçerek Kâbil'e kadar ilerlemiştir. Burasını zaptetmek için muhtelif teşebbüslere girişilmiş, hatta bu maksatla Ubeydullah b. Ebu Bekre kumandasında gönderilen bir ordu 698 senesinde mağlup olmuş ve kumandan ordusuyla beraber kurtulabilmek için fidye ödemek zorunda kalmıştır. 700 (81) senesinde Haccac tarafından gönderilen ikinci bir ordu da galip gelmesine rağmen kumandan Abdurrahman b. el-A'şas merkeze sormadan mütareke yaptığı için gözden düşmüştür. Halife Harun Reşid de Kâbil'e karşı sefer yapmış, şehir tekrar zaptedilmiş, fakat yine muhafaza edilememiştir. Neticede bu İslâm fetihleri devamlı bir şekilde sürmemiştir.

Yakub b. Leys'in riyasetinde bulunan Saffariler'in 860 yılında yerli ahalinin Arap fetihleri aleyhine yapmış olduğu ayaklanmaları takiben ortaya çıkmış olmaları gerekmektedir. Yakub Tahiriler'in idaresine son verip, Sicistan'da kendi hakimiyetini kurduktan sonra Zabulistan'ı geçerek el-Ruhaç, Gazne ve Kâbil'i zapt ile şahı da esir etmiştir. Bu yıllar (871), Kâbil'de kurulan Brahman devleti devrinin başlangıcına isabet etmektedir. Bu Hind krallığı Gazneli Mahmud'un fetihlerine kadar İslâmiyet'in Hindistan'da ilerlemesine bir set teşkil etmiştir. Ayrıca uzun müddetten beri Sind vadisinde yerleşmiş bulunan İslâmiyet'in doğuya ilerlemesine de çöl engel olmuştur.

Saffariler'le, bunlar tarafından yıkılmış olan Tahiriler arasındaki mücadele bölgenin, İran asıllı diğer bir hanedan olan Samaniler'in hakimiyetine girmesine kadar devam etmiştir.

961 yılına doğru Samanî hükümdarı Abdülmelik zamanında hacib olan Alp-Tegin adındaki bir Türk köle bu hükümdarın halefi el-Mansur'a karşı isyan etmiş ve Gazne şehrini ele geçirmiştir. Zabulistan vilâyetini de alarak, müstakil bir devlet kurmaya çalışmıştır. Türkler'den müteşekkil bir ordusu olan Alp-Tegin ölünce yerine Türk kölesi olan Bilge Tegin geçmiştir. Bunun vefatından sonra Sebük Tegin (Alp-Tegin'in kölesi) iktidar mevkiine geçmiş ve Gazneliler devletinin hakiki kurucusu olmuştur. Sebük Tegin Samaniler'e tâbi olarak Zabulistan, Zemindaver ve Gur'da güçlü bir hakimiyet kurup, devletinin sınırlarını genişletirken, Samaniler de gittikçe zayıflamıştır.

999'da Halife el-Kadir tarafından da hükümdarlığı tastik edilen Mahmud başa geçmiştir. Süleyman dağlarındaki Afgan köyleriyle Sicistan ve Gur'daki reisler kendi arazileri içinde Gazneliler'e tâbi olarak hüküm sürmüşlerdir. Gazne ordusunda Afganlar önemli bir yer teşkil etmişlerdir. Bunların orduya alınmaları Sebük Tegin zamanında başlamıştır.

Afganistan, birçok bölgesel hanedanlıkların yönetiminden sonra Gazneli devletinin yükselmesiyle büyük önem kazanmıştır. Gazneliler, Hazar Denizi'nden, Pencap'taki Ravi ırmağına kadar yayılmışlar ve Sultan Mahmud idaresinde bir imparatorluk kurmayı başarmışlardır. Mahmud 997'den 1029'a kadar süren otuziki yıllık yönetimi zarfında sadece tarihin belirgin asker hükümdarlarından biri olmadığını, aynı zamanda sanat ve kültür alanında da birçok eserler veren biri olduğunu ispatlamıştır.

Gazneliler 1187'de Gurlular tarafından kesin bir surette hakimiyetlerine son verildiği zamana kadar ayakta kalmışlardır.

Cengiz'in kuvvetlerinin 1220'de bu ülkeyi ele geçirmesiyle Gurlu hakimiyeti son bulmuştur ve bu kuvvetler 1332'ye kadar burayı ellerinde tutmuşlardır.

1364'de Timur Afganistan'ı ele geçirip Herat'ı başkent yapmış ve bu dönemde Afganistan bütün Orta Asya'nın kültür merkezi haline gelmiştir.

Afganistan XVI. yüzyıl başlarında (1526) Hind-Türk İmparatorluğu'nun kurucusu Babür'ün istilasına uğramıştır. 1707'den itibaren ise; Afgan kabile reislerinin etkileri görülmektedir. 1722-1726 arasında Mir Mahmud, 1726-1730 arasında da oğlu hükümdarlık yapmış ve Abdalliler Kandehar'da bağımsız hale gelmiştir.

Dürraniler'in hakimiyetleri ise; 1747'de başlamıştır ve bu sülale XIX. yüzyılda İngiltere ile birçok defalar anlaşmazlığa düşmüştür.

Bunun sebebi de İngilizler'in Afganistan'daki Rus ilerlemesinden kuşkulanmaları ve Hindistan'ı kuzeybatıda sağlam bir hudutla korumak istemeleriydi. Bu yüzden Afganistan'ı birkaç defa işgale teşebbüs etmeleri yenilgiyle sonuçlanmıştır. 1842'de Kâbil'deki yenilgi ve 1879'da Lord Roberts'in yerleştirdiği İngiliz misyonunun toptan imha edilişi bunun örnekleridir. Fakat İngilizler'in 1880'de Gandamak antlaşmasıyla, İndus ırmağının kolu olan Kâbil suyu boğazlarını elde etmeleri ve Ruslar'ın da ilerlemesi üzerine iki rakip karşı karşıya kalmıştır. Bunlar silahlı bir çatışmayı önlemek için 1885'de aralarında yaptıkları bir anlaşmayla, Afganistan'da nüfuz bölgeleri meydana getirmişlerdir. 1907'de Ruslar, İngilizler'in adeta himaye kurdukları bu memlekette her türlü müdahaleden vazgeçmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler yararına iyi niyetli bir tarafsızlık politikası uygulamış olan Emir Habibullah'ın 1919 Şubatı'nda öldürülmesi, üçüncü bir Afgan-İngiliz Savaşı'na sebebiyet vermiştir. Bu savaş, Ağustos 1919'daki Rawalpindi Andlaşması'yla sona ermiş ve İngilizler Afgan bağımsızlığını tanımışlardır. Böylece Afganistan Ruslarla başbaşa bırakılmıştı. Bu günler, komünist ihtilalinin ilk günleriydi.

1926'da kral ilân edilen ve bazılarınca lüzumundan fazla radikal reformcu olarak tanınan Emir Emanullah, 1929'da çıkan bir ayaklanma sonucu istifa etmek ve kaçarak İtalya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. 1930'da yerine geçen amcası General Nadir Han zamanında iki meclisli bir parlamento kurulmuş, ama siyasî partilerin oluşmasına izin verilmemiştir. Nadir Şah 1933 Kasımı'nda öldürülünce yerine ülkeyi 40 yıl idare edecek olan oğlu Muhammed Zahir Şah geçmiştir. Tahtta kaldığı bu süre içinde bölgedeki eski İngiliz-Rus çatışmasının yerini Amerikan-Rus çatışması almıştır. Afganistan 1946'da Birleşmiş Milletler'ce kabul edilmiş ve ABD'nden iktisadî yardım, SSCB'nden de askerî, iktisadî yardımlar almaya başlamıştır. Bu süre içerisinde de devamlı bir tarafsızlık siyaseti izlemiştir.

1947'de Afganlılar'la akraba halkların oluşturduğu Patanistan'ı içine alan hür Pakistan'ın ortaya çıkması sınır sorunlarını alevlendirmiş, ama bu arada sınırlar konusunda 1963'de SSCB ve Çin ile bir uzlaşmaya varılmıştır. 1947'de Hür Pakistan'ın kurulması ve aynı yıl Uyanan Gençlik Hareketi'nin doğması, hükümetin 1949'da Millî Birlik seçimlerini yapmasına sebep olmuştur. Fakat Birlik 1952'de dağılmış ve bu zaman içinde açılmış olan gazeteler kapanıp, birçok lider de tevkif edilmiştir.

1953'de kansız bir saray ihtilâliyle başbakan olan Davud Han zamanında ülkede yeni bir gelişme dönemi başlamış ve Rusya önemli

miktarda ekonomik ve askeri yardımda bulunmuştur. Ayrıca Ruslar, 1956-1960 yılı içindeki 5 yıllık gelişme planında yer alarak, kuzeydeki petrol alanlarının ortaya çıkarılması ve geliştirilmesine, Kâbil Üniversitesi'nin modernleştirilmesine çalışıp, çeşitli burslar vermişlerdir.

Pakistan'la olan ilişkiler iyi değildi ve 1961 Eylülü'nde diplomatik ilişkiler sertleşerek, Afgan ticaret ulaşımını tehlikeye sokmuştur. Bunun sonucunda da Afganistan ticaret ulaşım imkanları ve kaynakları bakımından Rusya'ya bağımlı hale gelmiş ve Zahir Şah'ın sola doğru olan aşırı kaymayı farketmesi neticesinde 1963'de Davud uzaklaştırılıp, Dr. Yusuf başbakanlığa getirilmiştir.

Ekim 1964'te Kral Zahir Şah tarafından ilan edilen yeni anayasa uygulamaya koyulmuş ve bu anayasayla kral ailesi üyeleri devlet işlerinden uzaklaştırılmıştır. 1965'de de Halk Partisi adında sol bir parti kurulmuştur. Bu sırada, kral ailesi ile az sayıdaki elit tabakanın imtiyazlı durumları sebebiyle hükümete karşı olan yeraltı faaliyetleri de artmaktaydı.

1973'de Serdar Davud Han (daha önce 1953-1963 yılları arasında başbakanlık yapmıştı) ve yardımcıları tarafından Muhammed Zahir Şah'ın İtalya'da tatilde bulunduğu sırada, kansız bir darbe gerçekleştirilip monarşinin sona erdiği ve bir halk hükümetinin kurulduğu ilan edilmiştir. Şubat 1977'de teşkil edilen Birlik, yeni bir anayasa oluşturmuştur. Ancak bu anayasa ile hiçbir seçime gidilemediği gibi, parti içerisinde bile seçimlere izin verilmemiş ve Davud kendi başına merkezî komiteyi toplamaya çalışmıştır.

Rusya ile olan ilişkiler birçok yardım faaliyetlerini beraberinde getirmiş ve Ruslar Kâbil'de modern bir havaalanı, yeni petrol ve doğal gaz işletmeleri, gelişmiş bir haberleşme ağı meydana getirmişlerdir. Ayrıca Afganistan'ın büyük ve modern bir hava kuvvetleri ordusu kurmalarına yardım etmişler ve 1977-1978 yıllarında 184 uçaklık bir filoya ulaştırmışlardır.

Fakat Davud'un diğer ülkelerle ilişkilerini düzeltme çabasına girmesi, İran'la anlaşmazlık konusu olan Helmand nehri sorununu halletmesi, İran ve Suudî Arabistan'dan gelen yardım tekliflerini kabul etmesi, Pakistan ziyaretiyle iyi ilişkilere doğru bir adım atılması, Rusya ile olan ilişkileri soğutmuştur.

Bunun sonucunda komünist askerlerin 1978'de yaptığı bir darbe ile Davud Han ve ailesi öldürülmüştür. Rusya, yönetimi ele geçiren Devrim Konseyi Başkanı Muhammed Taraki hükümetini tanıdığı ilan etmiştir. Taraki muhaliflerine karşı sert önlemler alıp, birçok insanı hapse attırdığı gibi, Uluslararası Af Örgütü'nün açıklamalarına gö-

re, 1979 Eylülü'nde bir gecede Kâbil'deki 3500 mahkumu kurşuna dizdirmiştir. Bunun kısa süren rejimi esnasında 12.000 kişinin hapishanelerde öldürüldüğü ve tek başına bir hakimiyet sürdüğü belirtilmektedir. Alınan bu sert tedbirler ve Moskova yanlısı politika birçok protestolara yol açmış, Pakistan'a büyük göçmen dalgalarının başlamasıyla da dünya bu olaydan haberdar olmuştur. Buna karşılık Taraki, SSCB ile bir anlaşma imzalayarak «acil» bir durumda Sovyet kuvvetlerinin ülkeye girmesine izin verdiği gibi, birçok Sovyet uzmanını, Afganistan ordu ve hava kuvvetlerine almıştır. Nihayet Muhammed Taraki de 1979 Eylülü'nde başbakan Hafızullah Amin'in yaptığı darbe neticesinde öldürülmüştür.

Sovyetler, Hafızullah Amin'in bu hareketinden memnun olmamış, yine de dış yardım yapmaya devam etmiştir. Fakat ülke içindeki isyanları bastıramayacağını anladıkları Hafızullah'ı daha etkin bir insanla değiştirmeye karar vermişlerdir. Amin'in 4 ay süren yönetimi esnasında Rus kuvvetlerinin ülkedeki sayısı arttığı gibi, müslüman mücahitlere karşı yapılan operasyonlar da sertleşmiştir. Bu sırada İran ve Pakistan'a olan göçmen akını büyük boyutlara ulaşmış ve ülke bir savaş alanı haline gelmiştir.

28 Aralık 1979'da Taşkent radyosu, Babrak Karmal başkanlığında yeni bir yönetimin, Amin'in idaresini devraldığını duyurduğunda, Afgan radyosu normal yayınına devam ediyordu. Amin, Rus askerleri tarafından Kâbil yakınlarında bir cezaevine hapsedilirken, Çekoslovakya'daki sürgün hayatından getirilen Babrak Karmal Başbakanlık sarayına yerleşmekteydi.

Karmal rejimi mücahitlere karşı daha sert bir politika takip ederek birçok Afganlı'nın Pakistan'a göçetmesine neden olmuştur. Karmal'ın başa geçmesiyle, daha önce Muhammed Taraki hükümetiyle, Sovyetler Birliği arasında yapılan anlaşmaya dayanarak, yüzbin Sovyet askeri Afganistan'a girmiştir. 10 yıl boyunca bu süper güç, ülke içindeki işbirlikçileri ile birlikte bağımsızlıklarına düşkün Afgan mücahitlerine karşı mücadele etmiştir. Muhteşem askeri donanımlarına rağmen, onurlu Afgan mücahitlerinin direnişini 1989 Şubatı'ndaki çekilişlerine kadar kıramamışlardır.

Bu sırada dünya çapında Ruslar'ın ülkeyi istilası protestolara sebep olmasına rağmen, işgalcilerin ülkeyi terketmesi için kesin ve iş bitirici bir hareket yapılmamıştır. Birleşmiş Milletler'ce alınan birkaç karar da etkili olamamış, Pakistan ve İran ise Afganistan'da bulunan Rusya'nın kuklası hükümetle görüşmeye yanaşmamıştır. Afganlılar da bu rejime karşı olan tavrını, onlara karşı verdiği mücadeleleriyle ve yaptıkları göçlerle gösteriyordu. Mücahit kaynaklarına göre 150.000

Afganlı mücahit, Afgan devleti askerleri ve Rus birliklerine karşı tam yirmidokuz bölgede, binin üzerinde cephede savaşmaktaydı.

1983'deki mücadeleler sırasında Afganlılar'dan 1157 kişi ölmüş, 1807 kişi yaralanmış, buna karşılık 3956'sı Rus olmak üzere 11.352 asker öldürülmüş, 795 tank ve silahlı araba tahrip edilerek, 14.318 tabanca ile 416 makineli tüfek ele geçirilmiştir. Ayrıca buradaki sevindirici bir durum ise; 12.858 Afgan askerinin mücahitler tarafına geçmeye karar vermesiydi. Bunu müteakip devlet tarafından ordudaki boşlukları doldurabilmek amacıyla 15-45 yaş arasındaki tüm erkekler orduya çağrılmıştır.

Bu mücadeleler sırasında birçok köy haritadan silindiği gibi mücahitlerin saklanma amacıyla kullanamamaları için yeşil alanlar ve ağaçlar da yokedilmiştir. Batılı haber kaynakları; Ruslar'ın Afganistan'da ikinci bir Vietnam'ı yaşadığı konusunda ittifak etmişlerdir.

Ruslar Nisan 1984'de, 14.000 kişilik ordu, 250 tank ve 80 savaş helikopteri, bombardıman uçakları olan TU-16'larla birlikte mücahitlerin en kuvvetli oldukları Panşir vadisine yeni bir saldırıya girişmişlerdir. Mücahitler ise, diğer saldırılarda olduğu gibi bu saldırılara karşı da direnmekte devam etmişlerdir.

Ruslar anti-uçaksavar silah, füze ve donanım yönünden eksikliğini bildiği için, Afganlılar üzerine yapılan taarruzlarda hava gücüne ağırlık vermişlerdir. Bu sıralarda Kâbil'de bulunan muhtelif haber kaynakları, mücahitlerin kırsal kesimde gerçek otoriteyi ellerinde tuttuklarını, bu kesimlerin de ülkenin yüzde seksen ya da yüzde doksanı demek olduğunu ve bunların şehirleri sarmış durumda bulunduğunu, hatta Karmal'ın sarayına dahi hücum ettiklerini anlatmaktaydı.

Amerika Afgan mücahitlerine silah sağlamış ve destek vermiştir, ama yapılan bu yardımlar, hiçbir zaman Afganistan'da büyük bir silah yığınına sahip olan Ruslar'a eşit seviyede olamamıştır.

Bu yüzden Afganlar, birçok imkanlar bakımından Ruslar'dan daha aşağı durumdaydılar. Standartlaşmış silah sistemine sahip değillerdi. Olanlar da Karmal-Rus kuvvetlerinden ele geçirilmiş veya hükümet ordusundaki askerlerden kaçanların getirdiği silahlardı ve donanımları da zayıftı. Hepsinden kötüsü bunların birleşmiş bir komuta içinde olmamalarıydı. Mücahitler 1981 ortalarına kadar *İslâmi İttifak* adı altında toplanmışlardı. Daha sonra dağılan bu ittifak ayrı partilerin birleşmesinden meydana geliyordu.

Buradaki en önemli İslâmi parti, *Cemat-i İslâmi*'dir ve Terakl'ye karşı koyan ilk parti olmuştur. Bu partinin liderleri arasında en önemli simalar olarak Prof. Rabbani ve Abdul Resul Sayyaf'ı görmekteyiz.

İslâmî Devrim için Hareket, Milli İslâmî Cephe ve Afgan Milli Kurtuluş Hareketi ise; ılımlılar arasındaki diğer üç partidir.

Buradaki mücadeleler sırasında en yetenekli kumandan olarak Ahmet Şah Mesut gözükmektedir. Ruslar Ahmet Şah'ı para ile kazanmak için birçok taktik denemişlerse de bunda muvaffak olamamışlardır.

Ruslar Afgan halkını kendi taraflarına çekmek ve pasifize etmek için birçok çalışmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir; kendi yerel liderlerini seçme izninin verilmesi, tüketim mallarının temini, bütün köylere ait borçların iptali, ilköğretimin yerel dille yapılabilmesi, geline yahut gelinin ana-babasına ödenen 300 Afgani (yaklaşık 10 dolar) çeyiz parası veya mehirin azaltılarak evliliğin kolaylaştırılması, belli miktara kadar olan ekilebilir arazinin, arazi sahiplerine bırakılması gibi.

Burada Rusya'nın askeri savaştan çok fikri savaşı kazanmaya gayret edip, bu amaçla çalıştığını, ekonomik ve politik konuda etkilerini yoğunlaştırdığını görürüz. Hükümete ait bütün planlamalar Rus müşavirlerinin elindedir. Eğitim köklü bir şekilde yeniden düzenlenmiş ve 13-19 yaş arasındaki çok sayıda genç, eğitim için Rusya'ya gönderilmiştir. Buradaki Rus yardımlarını bütçeden de anlayabiliriz. Gelişen Afgan bütçesinin 1980-1981'deki miktarı 169 milyon dolar iken 1981-1982'de 344 milyon dolara yükselmesinden, Afgan ekonomisinden zorlukla elde edilebilmiş olan artış ve buradaki Rus tesiri belli olmaktadır.

1981 yılında milyonlarca ton gıda maddesi Rusya'dan ithal edilmiş, böylece Afgan ekonomisiyle, Sovyet ekonomisi birleşmiştir. Hatta bir petrol hattıyla Rusya'dan Afganistan'a petrol gelmekte, diğer bir boru hattıyla Afganistan'dan Rusya'ya 2500 milyon m^3'lük tabii gaz gönderilmekteydi. Buradaki Rus çalışmalarının diğer bir örneği de Termez'de Seyhun üzerinde yeni bir köprü inşa edilmesiydi.

Rus işgaline bir çözüm getirebilmek için çeşitli görüşmeler yapılmıştır. İran, Pakistan ve Afganistan arasında 16 Haziran 1982'de yapılan Cenevre I, Ocak 1983'de yapılan Cenevre II ve Ağustos 1984'de yapılan Cenevre III görüşmelerinden de bir netice alınamamış ve bir uzlaşma noktası bulunamamıştır.

İşte Afganistan'daki bu durum, yani Sovyetler'in ülkeyi işgali çok çetin geçen mücadelelere rağmen tam 10 yıl boyunca sürmüştür. Mücahitlerin onurlu direnişini kıramayan Ruslar, 1989 Şubatı'nda çekilmeye başlarlar. Müslüman Afganistan'ı yeni bir sömürge yapma umuduyla işgal eden bu emperyalist güç, varını yoğunu ortaya koyarak bu uğurda savaş veren mücahitler karşısında yenilgiyi kabul-

lenmek zorunda kalmıştır. 29 Aralık 1979'da başlayan zorba Ruslar'ın işgali, 15 Şubat 1989'da son Sovyet askerlerinin de çekilmesiyle nihayet bulmuştur.

Sovyet askerlerinin çekip gitmesinden sonra kendi başına kalan bu ülke şimdi de bir iç savaşa sahne olmaktadır. Çünkü yönetimi elinde bulunduran Necibullah hükümeti ile kendi hükümetlerini, kendi cumhuriyetlerini kurmak isteyen mücahitler arasında başlayan savaş hâlâ devam etmektedir. Şu anda ülkenin üç büyük şehri olan Kâbil, Kandehar ve Celalâbad'ı kuşatmış bulunan Afgan mücahitleri saldırılarına devam etmekte, çarpışmalar hâlâ sürmektedir.

Ekonomik Yapı

Afganistan nüfusunun yüzde sekseni kırsal kesimde yaşamakta ve sade bir hayat sürmektedir. Dünyanın en az gelişmiş 25 ülkesinden biridir. Kandehar, Herat, Kunduz, Afganistan'ın nüfusu 100.000 den fazla olan üç şehridir. Kâbil ise; bir milyonun üzerindeki nüfusuyla en önemli kent merkezidir.

Dünya bankasının tahminlerine göre milli hasıla 1975'de 1.977 milyon dolar iken, 1978'de 3.793 milyon dolara yükselmiştir. Fakat 1979 Aralığı'ndaki Rus işgalinden beri ülkede sürekli bir savaş halinin olması, ne tarıma, ne de endüstri sektörüne normal çalışma imkanı tanımıştır. GDP'nin 1981-1982 içinde 2,4 milyona dayandığı, bunu takip eden yıllarda çok daha az olduğu bildirilmektedir. 1979'da kişi başına düşen millî gelir 170 Amerikan dolarıydı.

İhracatı yapılan maddeler arasında, karakul kuzusunun kürkü, derisi, ham pamuk, taze ve kuru meyve ile doğal gaz bulunmaktadır. Petrol ve tekstil ürünleri ise ithal edilmektedir.

Neticede gelişmekte olan Afgan ekonomisine Rus işgali bir darbe olmuş ve bu gelişmeyi engelleyip, hem gayri safî millî hasılanın, hem de kişi başına düşen millî gelirin düşmesine neden olmuştur.

Tarım

Millî gelire en büyük katkı tarımdan gelmektedir. Çünkü işgücünün yüzde sekseni tarımla uğraşmaktadır. Toplam arazinin yüzde yirmisinde ekim yapılabilir, fakat yalnızca yüzde sekizi işlenmektedir. Bu devamlı kullanılan ekim alanları da, fazla kuraklık yüzünden genişleyememektedir. 1970 yılında korkunç bir kuraklık olmuş ve tarımı çok etkilemiştir. Fakat 1973 yılına kadar tarımda tekrar kendi kendine yetebilir hale gelmiştir.

Daha önce buradaki komünist rejim büyük çapta toprakları müsadere altına almıştır. Ancak bazı etkin kişilerin sahip oldukları pekçok araziyi de siyaset icabı müsadereden muaf tutmuştur. Hatta ilk zamanlarda bu müsadere altına alınan toprakları, orduda hizmette bulunan belli başlı köylüler arasında pay etmiş, küçük çaptaki çiftliklerin kooperatiflere katılması için gayret sarfetmiştir. Fakat resmî istatistiklere göre; sadece 191.300 üyeli 1213 kooperatif kurulabilmiştir.

Daha iyi tohumun ve kimyasal gübrelerin kullanılması ise verimi artırıcı bir faktör olmuştur. Burada yetişen ürünler arasında arpa, buğday, darı, nohut, mercimek, pirinç, soğan, biber, domates, kavun, karpuz ve şeker kamışını sayabiliriz. Hatta badem, incir, ceviz, dut vb. gibi meyveler yetişmektedir. Son yıllarda ise; pamuk ve şeker pancarı ekimi ilerlemiş olup, gelişmiş bir durumdadır.

Endüstri ve Sanayi

Afganistan'da sanayi yeterince gelişememiştir. Dokuma sanayisi başlıca sanayi dalıdır ve Kâbil ile kuzey bölgesinde toplanmış durumdadır. Ceyhun vadisinden elde edilen bol pamuk ürünü bu dokuma fabrikalarında işlenir. Ülkede ayrıca yerel şeker kamışı ve şeker pancarı ürünü işleyen şeker fabrikaları, çimento ve kiremit fabrikaları vardır. Pamuk dokuma endüstrisi ilk olarak 30'lu yıllarda kurulmuştur. Diğer büyük endüstri dalları ise; 1965'den sonra kurulabilmiştir. Doğal gaz 1960'dan itibaren bulunmuş ve işlenmeye alınmıştır. Bu zamanlarda Mezarışerif'te bir kimyasal gübre fabrikası kurulmuştur.

Bir endüstri bankasının kurulabilmesi de 1973'de olmuştur. 1974'den itibaren de madencilik, üretim ve yol inşası gibi birçok alanları kapsayan projeler için SSCB destek sağlamaya başlamıştır.

Yeraltı gelir kaynakları azdır. Petrol araştırmalarından günümüze kadar bir sonuç alınamamış ama doğal gaz yatakları bulunmuştur.

Afganistan zengin mineral rezervlerine sahiptir. Fakat şu anda ticari boyutta yalnızca kömür, tuz ve krom işlenebilmektedir. Daha sonraları da Herat civarında baryum çıkarılmasına, bir başka yerde de talk çıkarılmasına başlanmıştır. 2 milyar ton civarında bir rezerve sahip olduğu tahmin edilen demir cevheri yatakları da vardır.

Ülkede mineral araştırma ve geliştirmesiyle Rusya özellikle ilgilenmiştir. Buradan sağlanan kömür rezervleri 100 milyon tondur Yalnız Karkar ile Dodkaş madenlerindeki üretim 190.000 tondur fakat 1980-1981 yıllarında 115.000 tona düşmüştür.

Afganistan'daki en büyük mineral zenginliği doğal gazdır ve tahmin edilen rezerv 100 milyar m^3'dür. Ortalama yıllık üretim 2,5 milyar m^3'dür. Rusya sınırının 50 km. ötesindeki Şarkuduk'ta bir gaz damıtma tesisinin kurulması, üretimi 2 milyar m^3 arttırmıştır. Ürünün yaklaşık yarısı 1967'de döşenen boru hattıyla Rusya'ya akıtılmaktaydı. Tass ajansına göre 1979'da gazdan elde edilen toplam gelir, ülke gelirinin yüzde yirmibiri, yani 200 milyon dolardı. Afgan kaynaklarına göre, gaz ihracı 1982'de 272,5 milyon dolar kazandırmıştır. Ülkenin diğer bir mühim ihracatı ise; kuru meyvedir.

Mahipur Enerji istasyonu gibi bazı hidroelektrik projeleri 1970'de tamamlandı. Kâbil'in 70 mil batısında Naghlu Enerji istasyonu ve Helmand nehri üzerindeki Kajaki Enerji istasyonunun da aynı yıl projeleri tamamlanmıştır.

Ulaşım

Bu dağlık memleketteki gelişmenin en büyük engeli ulaşımdır. İyi yollar yapmak için, ABD ve SSCB birbirleriyle yarışmışlardır. Ulaşım şu anda memleketin etrafında, güneyde Kâbil'den Kandehar'a, sonra batıya Farah'a, kuzeye Herat'a, kuzeydoğuya Mezarışerif'e ve daha uzak doğuya Faizabad'a kadar ve sonra da güneye Kâbil'e kadar uzanmaktadır.

Resmî Afgan verilerine göre; ülkede 2858 kilometresi asfaltlanmış, 2175 kilometresi çakıl kaplı olmak üzere toplam 18.974 kilometre yol vardır. Kâbil'den Kunduz'a kadar uzanan ve SSCB tarafından yapılan yol en iyisidir.

Kuzeyde Seyhun nehri üzerinde inşa edilen köprü de Leningrad'dan Karaçi'ye kadar 4500 kilometrelik mesafeyi yol boyunca kesintisiz gitmeye imkan vermiştir. Yollar genel olarak yetersiz bakımdan ve mukavemetsizlik yüzünden kötü durumdadır. Burada tamamen veya kısmen halka ait olmak üzere çeşitli ulaşım araçları vardır.

Eğitim

Afganistan, nüfusunun yüzde sekizi okur-yazar olan geri kalmış bir ülkedir. İlk modern okul, 1906'da kurulmuş, fakat eğitimde gerçek ilerleme 1930'da başlamıştır. Kızlar için, ilk olarak 1933'de ayrı bir okul açılmıştır. Aynı yıl başkentte bir de üniversite kurulmuş ve bu üniversite 1939'da hukuk, 1942'de fen, 1944'de edebiyat fakültelerinin açılışıyla genişletilmiştir. 1963'te Celalabad'da yeni bir üniversitenin kuruluşuna girişilmiştir. 1964'de öğretim mecburi hale getirilmiş ve belli sayıdaki her şehir içinde bir ilkokul açma mecburiyeti kanunlaşmıştır.

Rus işgalinden sonra okullarda baskıyla Marksist-Leninist eğitim verilmeye başlanmıştır. Ruslar'ın etkilemesiyle Kâbil hükümet yetkililerinde ve üniversitelerinde Rus dili gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.

Burada öğrenci ve memurlara kısa dönem burslar verilmiş, Rusça öğrenmeleri için Rusya'ya gönderilmişlerdir. Üniversite merkez kütüphanesine ve Kâbil'deki büyük kitapçılara Rusça kitap akını sağlanmıştır. Kısaca eğitimi Sovyetleştirmek için çalışmışlar, ama başarılı olamamışlardır.

Sağlık

Sağlık hizmetleri çok yetersizdir. Resmi rakamlara göre; ülkede 83 hastahane, 261 sağlık merkezi ve 61'i devletin olmak üzere 633 eczane bulunmaktadır.

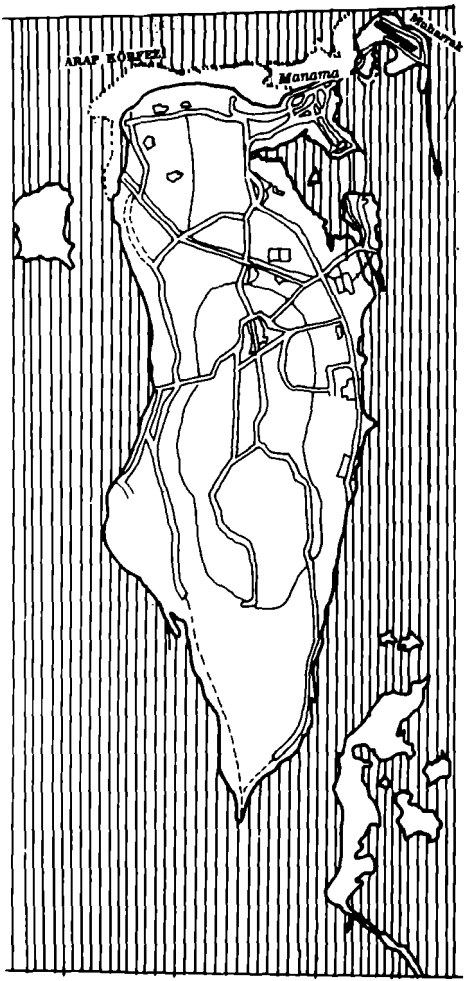

2 — BAHREYN

2 — BAHREYN

Resmi adı	: Devletü'l-Bahreyn (Bahreyn Devleti)
Yüzölçümü	: 691 km2
Nüfusu	: 485.000 (1987 tah.)
Başkenti	: Manama
Önemli şehirleri	: Muharrak, Rifa, Sitre, el-Hadd
Resmi dil	: Arapça
Resmi din	: İslâm
Para birimi	: Bahreyn dinarı

Bahreyn devleti Basra körfezinde, Arabistan'ın doğu kıyısında, yaklaşık 35 kadar küçük adadan oluşan bir takımadada yer almaktadır. Hongkong ve Singapur gibi kıyıya çok yakın bir ülkedir. Suudî Arabistan kıyılarının sadece 16 mil uzağında ve Katar'ın batısında yer alan bu devlet feribot ağı ile bir ticaret ve alış-veriş merkezidir. Bahreyn, 562 km2'lik yüzölçümü ile takımadanın en büyük adasıdır. Kuzeydoğusunda Muharrak, Sitra ve Nebi Salih, kuzeybatısında Ümmü'n-Nasan, Ümmü's-Sebban ve Cidde adaları bulunur. İkinci grup adalar ise 16 adadan oluşan Havar adalarıdır. Bu adalar güneydoğuda Katar kıyısı açıklarındadır.

Başkent Manama, en büyük ada olan ve aynı zamanda devletin adını aldığı Bahreyn'de bulunur. Manama'dan Muharrak'a bir köprüyle karayolu bağlantısı kurulmuştur. Muharrak'da tarihi bir kasaba ve uluslararası bir havaalanı bulunmaktadır.

Coğrafya

Eski Mezepotamya uygarlık hikayelerinde *«tatlı su cenneti»* olarak bahsedilen bu adalar, günümüzde de başta Bahreyn adasının kuzeyi olmak üzere Cidde, Ümmü's-Sebban ve Nebi Salih adaları tamamen meyve bahçeleri ile örtülüdür. Bu tatlı su pınarlarının kaynağı günümüzde de bir sır olarak durmaktadır. Emir tarafından özel av alanı olarak kullanılan el-Nassan da yeşilliklerle kaplıdır.

Bahreyn adası genellikle kayalıktır. Kuzey kıyılarında verimli toprakları vardır. En yüksek dağı deniz seviyesinden 135 m. kadar yüksektir. Güney ve batıda kumlarla kaplı ovalar yer almaktadır. Bu

kesimlerde yer yer bataklıklara da rastlanır. Arazi yapısı çeşitlilik gösterir.

Ülke genellikle üzerleri çeşitli kalınlıkta kumlarla örtülü olan kireç taşları ile kaplanmıştır. Adanın ortasında kireç taşlarından ve çökmüş tortullu topraktan oluşmuş tarıma elverişsiz büyük bir alan bulunmaktadır.

Havai adaları kayalıktır, balıkçılar ve taş ocağı işçileri yaşamaktadır. Küçük adalar deniz seviyesinden pek fazla yüksek değildir.

İklimi : Kışlar ılıman geçer. Nem oranı yıl boyunca yüksektir. Kışları daha çok yağmur yağar. Kuzeybatıdan esen Şimal rüzgârı nemlidir. Güneyden esen gavs rüzgârı ise hem sıcak, hem de kurudur. Bazen kumlu ve tozlu da esmektedir.

Tarihçe

Bahreyn'de en eski uygarlıklara ait alçak kubbeli tepe şeklindeki yüzbinlerce mezarlardan oluşmuş bir tarihi alanın bulunması, bu ülkenin çok büyük bir kültür merkezi olduğunu gösteriyor. Bu mezarlardan önemli bir grubu limana 10 km. uzaklıkta, Ebu Ali köyünde bulunmaktadır. Bu mezarlar arkeologların son zamanlarda dikkatlerini çekmiştir. Bu mezarların planı tamamiyle birbirinin aynıdır. Mezarlarda bulunan eşyalar ne yazık ki bunların tarihi menşelerini tesbit etmeye elverişli değildir. Mezarların planı Fenikeliler'in kullandıkları plana uygun görünmektedir.

Yine kuzey kıyılarında yapılan kazılarda M.Ö. 3000 yılına ait eserler ortaya çıkarılmıştır. Bulunan mühürlerin arkeolojik önemi büyüktür. Burada bulunan kil tabletleri bu ülkenin Mezepotamya ticaret merkezi olduğunu göstermiştir.

IV. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar İranlılar Bahreyn'i atadıkları valilerle yönetmekte idiler. İslâmiyet VII. asırdan itibaren yayılmaya başlamıştır. Hz. Muhammed tarafından gönderilen mektubun etkisi ile o günkü yöneticiler İslâm'ı kabul etmişlerdir. X. asra kadar halifeliğe bağlı kalmıştır. Karmatiler, yönetimi bir ara ele geçirmişler fakat 1058 yılında halk tarafından yıkılmışlardır. 1522'den 1602 yılına kadar Portekizliler Bahreyn'i idareleri altında tutmuşlardır. Bu tarihten itibaren Avrupa ülkeleri Bahreyn'i ele geçirebilmek için birbirlerine karşı mücadele vermiştir. 1622'den itibaren Bahreyn adaları üzerinde çeşitli devletler hükümranlık tesis etmek için birbirleri ile rekabet etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, Uman Sultanlığı ve İran bu devletlerin başında gelmektedir. 1783'ten itibaren Arap asıllı, el-Halife ailesinin idaresinde kalmıştır.

Hindistan yolu üzerindeki önemli üsleri ele geçiren İngiltere 1861'de bu bölgede etkinliğini artırmaya başlamıştır. İngilizlerle Bahreyn arasında bazı anlaşmalar yapılmış ve İngilizler'in koruması altına girmişlerdir.

1970 yılında İngiliz kuvvetleri körfezden çekilmeye başlayınca bütün körfez ülkeleri bir federasyon kurma girişiminde bulunmuş, fakat bu başarılı olmayınca 15 Ağustos 1971 yılında Emir tarafından yayınlanan bir deklerasyonla bağımsızlık ilan edilmiştir.

Ekonomik Yapı

En büyük gelir kaynağı petrol ve doğal gazdır. 1934'ten beri petrol üretimi yapılmaktadır. Sitre'deki petrol rafinerisinde yılda 12 milyon tonun üzerinde petrol işlenebilmektedir.

İlk petrol 1931'de Bahreyn'de bulunmuştur. Daha sonra başta Suudi Arabistan, Kuveyt ve Uman olmak üzere bir çok ülkede petrol bulunmuş, bu da Ortadoğu'nun kaderini değiştirmiştir. 1931'de Avali'de bulunan petrolü BAPCO (Bahreyn Petrol Şirketi) 1981'e kadar çalıştırmıştır. Hükümet 1974'te BAPCO'nun % 60'ını ele geçirmiş ve bu şirketi ANACO olarak yeniden kurmuştur. Bahreyn'de petrol sadece Avali'de çıkmaz. Ayrıca büyük bir kaynak da Ebu Sefa'da bulunmaktadır. Burası Suudî Arabistan'a çok yakındır. Suudî Arabistan'ın bu toprakların kendi karasularında bulunduğunu iddia etmesinden sonra Bahreyn burada çıkan petrolün yarısını Suudi Arabistan'a vermeyi kabul etmiştir. Petrol gelirleri 1982'de 401.9 milyon BD iken 1983'te 356 milyon BD'ye düşmüştür. Avali'de ve Abu Sabah'tan çıkarılan ham petrol Sitra'ya boru hatlarıyla bağlanmıştır. Bahreyn işlenmiş petrol ihracatçısı olarak tanınmıştır.

Sınırlı bir petrol rezervine sahip olmasına karşın Bahreyn'in çok miktarda doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Doğal gaz en çok Huff arazisinden çıkarılmaktadır.

İlerde petrol kaynaklarının biteceğini düşünen Bahreyn birtakım önlemler almıştır. Bunun için Bahreyn'i Kalkındırma Bakanlığı kurulmuş ve bu bakanlık yabancı sermayeyi yatırım yapması için Bahreyn'e davet etmiştir. Bunu sağlayabilmek için bir çok imtiyazlar tanımıştır. Bugün alüminyum üretimi yapılmakta ve araba lastiği fabrikaları bulunmaktadır. Arap Demir ve Çelik Şirketi (Aisco) ise kurduğu bir çok fabrika ile önemli bir görev üstlenmiştir. Ayrıca Muharrak adasında kurulan OAPEC şirketi gemi yapımı ve onarımı sahasında büyük atılımlar yapmış ülkeye büyük gelir kazandırmıştır.

Bahreyn'de gerçekleştirilen bir büyük proje de deniz suyundan tatlı su elde etme tesisleridir. Bu dünyanın en büyük deniz suyu arıtma ve depolama tesisleridir. Bu projeyle nüfusunun % 22'sinin su ihtiyacını karşılamaktadır ve bir İngiliz firması (Al-Dur) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kaynak ve artezyen kuyuları tarım ve içmek için ülkenin tek doğal kaynaklarıdır. Zamanla artan ihtiyaç sebebiyle 1981'de arıtma tesisleri kurularak deniz suyundan içme suyu elde edilmeye başlanmıştır.

Elektrik üretimi halkın ihtiyacını kolaylıkla karşılayabilmektedir. En büyük elektrik santralı Rica'da bir Batı Alman firması tarafından kurulmuştur.

Tarım, ihtiyaca yetecek ölçüde yapılmaktadır. Hurma, meyve ve sebze yetiştirilir. Ormancılık ve balıkçılık da yapılmaktadır. Hayvancılık önemsizdir. Yarış atları ve deve yetiştirilir. İnci avcılığı ve yelkenli yapımı bugün fazla önemli değildir.

Eskiden ticarette köprü vazifesi gören Bahreyn'in önemi bugün de kaybolmamıştır. Körfezde ekonominin gelişmesinde çok büyük bir yer işgal eder. Burası ilk modern deniz ve hava taşımacılığının yapıldığı bir yerdir. Modern haberleşme donanımına sahiptir. Konforlu otelleriyle ve cana yakın insanlarıyla bir çok iş adamının dikkati çekecek bir atmosfere sahiptir.

Eskiden beri bulunan limanlar modernleştirilmiş ve Mina Sulman'da açılan yeni ve çok modern bir limanın etkisiyle taşıma ticareti de oldukça ilerlemiştir Yeni modern limanların yapımı da devam etmektedir.

Kara yolları da ülkede düzgün bir ağ teşkil etmektedir. Muharrak'ta bulunan havaalanını 25'e yakın uluslararası hava yolu şirketi kullanmaktadır. Diğer körfez ülkelerine nazaran bu hava yolundan daha fazla uçuş yapılmaktadır. 1979'dan itibaren Kargo taşımacılığı da başlamıştır.

Telekomünikasyon açısından Bahreyn dünyanın her tarafıyla iletişim kurabilecek bir sisteme sahiptir.

Bahreyn Doğu bloku ülkelerinin dışında diğer devletlerle diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler arasında İslâm ülkeleriyle olan bağlantıları daha büyük bir önem arzetmektedir. Suudî Arabistan'la ve İngiltere ile çok yakın ilişkiler içerisindedir.

Başlıca ithalatını ham petrol, çeşitli makineler, mamul mallar ve gıda maddeleri oluşturmaktadır. Başta Japonya olmak üzere ABD, İngiltere ve İtalya'dan ithalat yapmaktadır.

Belli başlı ihraç maddelerini ise alüminyum ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Suudi Arabistan başta olmak üzere Japonya, Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan ve ABD'ne çeşitli ihraç maddeleri satmaktadır.

1983 yılında Opec Konferansı'nda petrol fiyatlarının varil başına 34 dolardan 29 dolara düşürülmesi Bahreyn'in gelirlerinde önemli bir düşüşe sebep olmuştur. Bu yüzden 1982-1985 yıllarında yapılması planlanan ekonomik ve sosyal gelişmeler 1987'ye sarkmıştır. 1984 yılı bütçesi 1,45 milyar dolar, 1985 yılı bütçesi ise 1,53 milyar dolar olarak ilan edilmiştir. Bu bütçelerin toplamının yarısı kadarının kalkınma için kullanılması öngörülmüştür. Gelişme hızı 1985 için % 5 olarak düşünülmüş fakat % 6 olmuştur. Gelişme için ayrılan bütçenin % 74 gibi büyük bir miktarı alt yapı tesisleri için kullanılmıştır. Bunun da büyük çoğunluğu deniz suyunun arıtılarak içme suyu yapımında, yeni su yolları inşasında, yolların yapımında ve imar işlerinde kullanılmıştır. Toplam dış borcu 1983 için 91.200.000 BD olarak açıklanmıştır.

Ekonomik gelişme çabalarının bir örneği de bankacılık sektörünün Bahreyn'de gelişmesidir. Bankaların mevduatı gün geçtikçe artmaktadır. 1982'de 61 milyar iken 1983'te 63.2 milyar BD'ye yükselmiştir.

Bahreyn, Katar, Uman ve Birleşik Emirlikleri'nin ortaklaşa kurdukları Körfez Hava Yolları'nın geliri 1983'ten sonra düşmüştür. Bunun sebebi Körfez ülkelerine çalışmak için gelen birçok İranlı, Mısırlı, Pakistanlı ve Hintli'nin memleketlerine geri dönmemek üzere gitmeleri olmuştur.

1981'de Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Uman ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin katıldığı bir birlik kurulmuştur. Bu birlik ortak savunma ve ekonomik alanda işbirliğini içermekte ve çok önemli görevler yapmaktadır. Ayrıca Suudi Arabistan'la güvenliğini daha da sağlamlaştırmak için ikili bir anlaşma da imzalamıştır. Bahreyn, ordusunu güçlendirmek için de çok harcama yapmıştır. Bu harcamaları yaparken halkın yarısının şii olduğunu gözönünde bulundurmuş ve İran-Irak savaşından etkilenmemek için büyük çaba sarfetmiştir.

İran-Irak savaşı ve onun körfeze uzantısı Bahreyn'i çok meşgul etmiştir. İran 1984 Nisanı'ndan itibaren körfezde petrol taşıyan tankerlere saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bu yüzden çıkabilecek her türlü ihtimale karşı GCC (Körfez Birleşmiş Konseyi) Bahreyn'e 700 milyon dolar yardım etmiştir. Savunma harcamalarında kullanılmak için verilmiş olan bu paranın büyük bölümünü Suudi Arabistan karşılamıştır.

Adanın güneyinde bulunan Sumen'de ABD'nin denetiminde çok modern bir askeri hava üssü inşasına başlandı. Bunun için Tayvan

inşaat şirketiyle 90 milyon dolarlık bir anlaşma yapıldı. Bu İran'a karşı yapılan bir askeri hazırlık çabalarının arttırılması olarak değerlendirildi. Ebu Sefa petrol alanının teknik zorunluluklar sebebiyle kapatılması Bahreyn'in gelirlerini olumsuz yönden etkiledi.

Bahreyn'i denizden Suudi Arabistan'a bağlayan bir köprü de yapılmıştır. *Kral Fahd Yolu* adı verilen bu köprü fiilen 1 Şubat 1987'de hizmete girmiş ve turizmin canlanmasında etkili olmuştur. Arabistan'la olan ticaretini de güçlendirmiştir. Adadaki eğlence yerleri daha çok Suudi Arabistanlılar'ın ilgisini çekmektedir.

Etnik Yapı

Dünyanın en yoğun yerleşim alanına sahip ülkelerden birisidir. 1981'de 358.000 olan nüfusu 1986 yılında 435.000'ne yükselmiştir, km2 başına 635 kişi düşmektedir. Nüfusunun büyük çoğunluğu (% 78) şehirlerde yaşamaktadır. Toplam nüfusun 1/3'ü başkent Manama'da yaşar. İkinci kalabalık şehri Muharrak'tır.

Bahreyn'de pek çok ırktan insan yaşamaktadır. Nüfusun % 62,5'i Bahreynliler'den meydana gelir. Bahreynliler'in dışında en fazla Suudiler bulunmaktadır. Ayrıca Umanlı, Hintli, Pakistanlı, İranlı bir hayli insan bu ülkede yaşamaktadır. Bunun dışında İngiliz ve Avrupalılar da nüfusun % 1'ini oluşturmaktadır.

Nüfusun % 85'i müslüman % 7,3'ü hristiyandır. Ülkede Sünni müslümanlar çoğunlukta bulunmakla birlikte az miktarda Şiiler de vardır.

Bahreynliler'in ekseriyeti idarî işlerde çalışmaktadır. Bir kısım Bahreynli de (% 18.6) dış ülkeler de yerleşmiştir.

Ülkede eğitime önem verilmektedir. Bahreyn diğer körfez ülkeleriyle karşılaştırıldığında ilk öğretime ilk başlayan ülke olduğu görülür. Toplam okur-yazar oranı % 74'tür. Teknik ve ticarî liseler diğer körfez ülkelerinden daha ileri seviyededir. Eğitim mecburî değildir. Orta dereceli okulların hepsi yüksek öğrenim için sertifika verir.

Kültürel yönden de diğer körfez ülkelerinden daha ilerdedir. Yüksek hoş görülü, geniş düşünceli ve cana yakın insanlarıyla Bahreyn diğer ülkelerden bir çok kimseyi kendisine çekmiştir.

Bahreyn'de hükümet halkın ihtiyaçlarını karşılamak için büyük çaba sarfetmektedir. İlk büyük iskan yatırımı İsa kasabasında kurulmuştur. 1968'de 1500 ev yapılmış, daha sonra bu sayı 7.000'e çıkarıl-

mıştır. 1974'te yapılan planlama ile 4200 ev inşa edilmiştir. 1979-1981 arasında 1500 daire yapılmıştır. Günümüzde Arrad'da Cidde'de, Damistand'da yeni yeni kasabalar kurulmaktadır.

Hükümet sağlık alanında da önemli yatırımlarda bulunmuştur. Altı körfez ülkesi tarafından kurulan Üniversitede 1982'de tıp öncesi eğitime ve 1984'te ilk tıp fakültesi öğretimine başlanmıştır.

Manama ve Muharrak'ta sağlık merkezi ve hastaneler her türlü teşhis ve tedavi araçlarıyla donatılmıştır. Kasabalarda klinikler vardır. Sulmaniye ve Amerikan Mission hastanesi belli başlı hastanelerindendir.

Yönetimi

Emir tarafından atanan hükümetle yönetilen bir emirliktir.

15 Ağustos 1971'de bağımsızlığına kavuşmuştur. 1972'de 22 seçilmiş, 8 atanmış kişiden oluşan meclis kurulmuştur. En son anayasa 1973 yılında emir tarafından ilan edilmiştir.

Bahreyn bir İslâm ülkesidir. İslam kuralları yasalarda büyük ölçüde tesir göstermektedir. Fakat bu etki bir bütün değil, kısmi olarak uygulanmaktadır. Anayasaya göre halkın eşit ve hür olarak yaşaması, kanun önünde ayrıcalık yapılmayacağı güvence altına alınmıştır. Kanunlarla din ve vicdan hürriyeti tanınmıştır. Ayrıca basın hürriyeti vardır. Politik partilerin kurulmasına izin verilmemiştir.

Devlet başkanı emirdir. Ayrıca ordu komutanı ve savunma bakanı da halife ailesinden olmak zorundadır.

Millet meclisi 2/3 oranında seçilmiş 1/3 atanmış kişilerden oluşur. İlk seçim 1971'te sadece erkeklerin oy kullanmasıyla gerçekleşmiştir. Fakat bu meclis iki yıl çalıştıktan sonra feshedilmiştir. Günümüzde emir, bakanların görüşlerini de alarak ülkeyi idare etmektedir. Hükümet başkanı başbakandır.

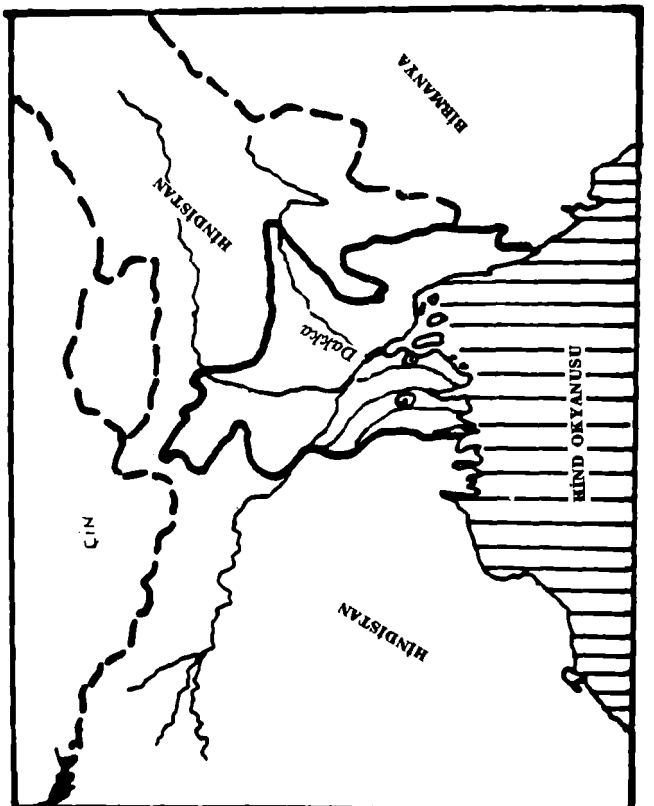

3 — BANGLADEŞ

3 — BANGLADEŞ

Resmî adı	: Bangladeş Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 143.998 km2
Nüfusu	: 105.307.000 (1987)
Başkenti	: Dakka
Önemli şehirleri	: Çhittagong, Racşahi
Resmî dili	: Bengali dili
Resmi dini	: İslâm
Para birimi	: Bangladeş takası = 100 paisa

Tarih

Bangladeş ya da Bengaldeş, 1971 yılına kadar Doğu Pakistan adıyla Pakistan'ın bir kısmını teşkil ederken, kısa fakat kanlı bir savaş sonunda istiklâlini kazanmıştır (bu sonuçta, Pakistan'ın geleneksel düşmanı olan Hindistan'ın büyük payı vardır). Yeni devletin kurulması, aslında Pakistan'a siyaset ve toprak bütünlüğü açısından kararlılık kazandırmıştır. 1947'de, eski İngiliz Hindistanı'nın çoğunluğu müslüman olan halkını yerleştirmek için kurulan Pakistan, aralarında 1600 km.lik Hindistan toprağı bulunan iki ayrı parçadan meydana geliyordu: Batı Pakistan, Doğu Pakistan (günümüzde Bangladeş). Bu iki bölge ırk ve dil açısından da birbirinden ayrıydılar. Tek ortak yanları müslüman olmalarıydı. Ancak bu din birliği Doğu Pakistan'ın bağımsızlık isteklerini engellemeye yetmedi. Kendi bölgesi içinde ele alınacak olursa, Bangladeş eskiden İngiliz sömürgesi olan Bengal'in doğusundaki müslüman kesimidir. Hindistan'ın batı bölgelerinde olduğu gibi, Bengal'i de Pakistan ile paylaşma, ardı arkası kesilmez büyük göç dalgalarına sebep oldu. Hindular kitle halinde Batı Bengal'e akın etmek zorunda kaldılar, müslümanlar ise tersine, günümüzdeki Bangladeş'e göç ettiler ve zaten yüzyıllardır ekseriyette bulundukları bu bölgede halkın % 85'ten çoğunu teşkil ettiler. Fakat Pakistan'la birleşme, Doğu Bengal açısından hiç de kazançlı olmadı. Hem Hindistan'a bırakılan Kalküta'daki fabrikaların ve ticaret cirolarının elden gitmesine yol açtı, hem de Batı kısmı daha imtiyazlı duruma geldi. Mesela, günümüzde Bangladeş'in resmi dili Bengali'nin Batı Pakistan'da konuşulan Urdu diliyle birlikte millî dil olarak ilân edilmesi ancak 1954'te gerçekleşebildi. Doğu Pakistan'a parlamentoda Batı Pakistan'lılere eşit siyasi katılma hakkı ancak 1955'te tanındı. Ne var ki, bu eşitlik

sadece kağıt üstünde kaldı. 1970 yıkımından sonra devletin Doğu Pakistan'a çok az sayıda yardım etmesi, bardağı taşıran son damla oldu. 26 Mart 1971'de Bangladeş istiklâlini ilân etti ve kısa süreli bir savaştan sonra 16 Ekim'de Pakistan ordusunun teslim olmasıyla, bu isteğini gerçekleştirdi. Bununla birlikte bağımsızlık ülkenin temel problemlerini çözmeye, ayrıca burlara eklenen savaş yıkıntılarını tamir etmeye yetmedi. Bu arada hükûmet hem iç, hem dış siyasette denge sağlamakta güçlük çekiyor, geleneklere bağlı müslümanların sert direnişi karşısında, başlangıçtaki Sovyet taraftarı politika ile tam aksi olan Batı ülkelerine ve ABD'ne yanaşmak siyaseti arasında bocalıyordu. 1975'teki ardarda üç hükûmet darbesinden sonra, Bangladeş'te bugünkü, siyaset tutarlılığı sağlanmış, denge Batı yanlısı çizgi üstüne kurulmuştur.

Coğrafi Durum

Toprakları pek büyük sayılmayan, hele Pakistan ve Hindistan ile mukayese edilirse son derece küçük görünen Bangladeş dünyanın en kalabalık ülkeleri arasında, sekizinci sırada yer alır. Küçük devletler bir yana bırakılırsa, km2'ye 600 kişiyi bulan nüfus yoğunluğuyla dünyada birinci sırada gelmektedir. Üstelik bu rakamın 2.000 yılına varmadan, iki katına çıkması, nüfusunun ise 150 milyonu bulması beklenmektedir. Bu ağır nüfus yükü, tabiî gelir kaynakları kıt, sanayi alt yapıları varla yok arasında olan, tarıma dayalı ekonomisi son derece yetersiz ve musonlara bağlı bir ülke için son derece tehlikelidir. Birçok bölgesi, su ile karanın iç içe olduğu ülke, sık sık sular altında kalmakta ve su baskınları çoğunlukla birer yıkıma dönüşmektedir. Hindistan ve kısa bir sınır boyunca Burma (Birmanya) ile komşu olan, güneyde Bengal körfezine açılan Bangladeş, Hind dünyasının doğudaki son uzantısıdır. Hemen ardından Çinhindi başlar. Ülke toprakları Himalayalar'ın eteklerinde, Ganj nehrinin geniş deltasını (55 bin km2'den fazla) ve daha kuzeyde Ganj ile Brahmaputra ırmaklarının aşağı kesimleri arasında kalan ovayı kaplar. Yalnız doğu ucunda Assam tepelerinin uzantıları (Şillong yaylası) ile Arakan'ın engebeleri (Çittagong tepeleri) görülür. Ülkenin her yanı çok sıkı bir su ağıyla kaplıdır. Akarsular killi ve balçıklı toprağı kolayca oyar, üstelik sık sık yataklarını değiştirir ve taşarlar. Bunun sonucunda, suyun tayin ettiği bir coğrafya, son derece dayanıksız bir toprak yapısı ortaya çıkmıştır. Özellikle deltanın kıyı kesimi binlerce irili ufaklı adadan meydana gelir. Her taraf mangrovlarla kaplıdır. Irmak kolları ve kanallar son derece uzundur, birçok yerde kara ile suyun sınırları belirsizdir.

Himalayalar'dan inen ırmakların debilerinde görülen şiddetli ve çoğu zaman hiç beklenmedik değişiklikle (özellikle yağmurların şid-

deti karların erimesiyle birleşince), sık sık su baskınlarına yol açar. Bütün bunlara bir de musonların yol açtığı yıkımlar eklenir. Muson alanının tam ortasında yer alan Bangladeş'te kurak, nispeten serin mevsim ile oldukça sıcak ve yağışlı mevsim (Nisan'dan Ekim'e kadar) arasında kesin bir ayrım görülür. Yıllık yağış miktarı 5.000 mm'yi bulur. Daha da yağışlı olan Assam sınırlarında bu miktar 10 bin mm'yi bulur ki, bu dünyanın en yüksek yağış değerleri arasında yer alır. Yağmur mevsiminde patlak veren siklonlar sırasında, rüzgârların hızı bazen saatte 150 km.'yi bulur ve Bengal körfezinin suları kabararak on metreye yükselen dev dalgalarla kıyı şeridini altüst eder. 1970 yılı Kasımı'nda kıyı şeridinde zamanımızın en büyük tabii felâketi yaşanmış, bu hadisede 250 bin kişi hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan varını yoğunu yitirmiştir.

Bölgelerin Genel Görünüşü

Ganj ve Brahmaputra ırmakları arasındaki kuzeybatı kesimi, güneye oranla daha az yağış alır, pek belirgin tropikal özellikler göstermez. Deniz seviyesinden 40-50 metre yüksekte kalan toprakların büyük bölümü kil, kum ve balçıktan teşekkül etmiştir. Burası daha eski alüvyonlardan oluşan ve artık yerleşmiş sayılan bir ovadır. Fakat devamlı olarak iki büyük ırmağın Himalayalar'dan gelen kollarının beklenmedik taşkınlar yapma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Eski devirlerde bölgede önemli şehirler kurulmuş, özellikle VIII. ve XII. yüzyıllar arasında Bengal'e hâkim olan Hindî Pala sülâlesi döneminde büyük bir gelişme görülmüştür. Söz konusu eski yerleşme merkezlerinin kalıntılarından bir kısmı, bitki örtüsünün altına gömülmüştür. Bunlar yakın zamanda yapılan kazılar sonunda ortaya çıkarılmıştır. Bogra yakınlarındaki Pundranagar köyü Bangladeş'in en eski şehri sayılır. Burası Hindistan'ın en eski Arî halklarının kutsal metinlerinden olan Vendalar'da adı geçen kuvvetli Pundralar'ın şehriydi. Fakat bölgenin başlıca merkezi uzun zamandır Racşahi'dir. Aynı adlı idare bölgesinin merkezi olan şehir Ganj kıyısında mahallî tarım ürünlerinin satıldığı bir ticaret merkezi, aynı zamanda da ipek böceği yetiştiriciliğinin ve ipek işlemeciliğinin başlıca merkezidir. Pek çok kolları (başlıca Yamuna) ve kanallarıyla çok sayıda akarsuyu alarak ilerleyen Brahmaputra ırmağı başkent Dakka'nın da yer aldığı Orta-doğu Bangladeş'in geniş bir bölümünü sular. Burası güneyde Ganj ırmağıyla sınırlı, büyük bölümü bataklıklarla kaplı bir düzlüktür. Bataklıklar üst üste tekrarlanan su baskınları sırasında biriken daha ağır maddelerden meydana gelen ve yükseklikleri bazan 10 metreyi bulan alüvyon şeritlerden oluşmuştur. Toprağın çok az eğillmli olması da, suların birikmesini kolaylaştırır. Bununla birlikte su baskınlarının sık sık tekrarlanmasın-

dan, bunun sonucunda da balçık tabakasının sürekli olarak yenilenmesinden dolayı toprak son derece verimlidir. Bölgede tarım yapılır. Tropikal bitkilerin (jüt, yağ çıkarılan bitkiler, muz ağaçları, şekerkamışı vb.) yetiştirildiği büyük tarım işletmeleri yer alır. Bangladeş'in buradaki iktisadi açıdan en gelişmiş ve kalabalık bölge olmasının sebeplerinden biri de, başşehirdeki şehirleşme hareketinin hiç durmadan gelişmesidir. Dakka'nın nüfusu 1961'de 556.000'den 1974'te 1.680.000'e ulaşmış, 1980'de 2 milyonu aşmıştır. Ülkenin geri kalan kısımlarıyla arasında yeterli karayolu, demiryolu ve akarsu yolu bağlantıları sağlanmıştır. Tezgaon havalimanı milletlerarası özelliklere sahiptir ve başşehir, aynı zamanda da Bangladeş'in ulaşım ve ticaret merkezidir. Dokuma, makine, besin ve kimya sanayii daha çok Narayanganj şehrinde toplanmıştır. Dakka'ya 15 km. mesafede, çok iyi bir ulaşım yolu olan Dhalesvari ırmağının kıyısında yer alan bu şehir (nüf. günümüzde 500.000'in üstünde) başşehrin ırmak limanıdır. Güneye doğru ilerlenip Ganj ırmağı geçilince, yüzey şekilleri daha da alçalır. Toprağın her yanı belli dönemlerde sular altında kalır. «Canlı delta» denilen ve yaklaşık olarak Hulna idare bölgesi sınırlarını içine alan kesimde her tarafta çöküntüler, göller, ırmak kolları göze çarpar. Bengal körfezi kıyıları, ardarda dizilmiş adalardan, kanallardan, ırmak ağızlarından oluşmuş birkaç yüz metrelik bir geniş cephe halinde uzanır. İlk bakışta yerleşmeye pek elverişli değilmiş gibi görünen bu bölge, aslında çok kalabalıktır. Nüfusun büyük bir bölümünü balıkçılar teşkil eder. Bununla beraber toprağın verimli olduğu her yerde pirinç tarlaları uzanır. İktisadi mahalli tarım ürünlerinin ticaretine dayanan «betel» bitkisinin kurutulmuş yaprakları bütün Güney Asya'da çok yaygın olan bir uyuşturucunun yapımında kullanılır.

Kıyı cephesinin suyla yoğrulmuş kararsız toprakları, günümüzde hâlâ aşağı yukarı bütünüyle ormanlar ve mangrovlarla kaplıdır. Ormanlardan yapı kerestesi ve tahta hamuru üretiminde yararlanılır. En tipik ve yaygın kereste kırmızımsı renkli, tuzlu suya çok iyi dayanabilen sundru ya da sundaridir. Bu arada en büyük adaların ortasındaki topraklar açılmış ve tarıma başlanmıştır. Fakat bütün bu çalışmalara siklonlar büyük zarar verir. Bir zamanlar İngilizler'in ava çıktıkları, özel gemilerle geziler düzenledikleri Sundarbans, günümüzde hükümet tarafından av rezervi olarak korunmaktadır ve vahşi hayvanların kol gezdikleri bir orman alanı olarak bırakılmıştır. Gerçi efsaneleşmiş Bengal kaplanlarının sayısı çok azalmıştır, ama pek çok leopar, fil, gergedan, timsah, maymun, ayı, geyik, çeşit çeşit su hayvanı, kuş ve yılan vardır. Ülkenin kuzeydoğu ucunda kendine has bir bölge olan Sylhet ya da Bengal Assamı uzanır. Pakistan ile Hindistan arasında bölüşülmeden önce, Bengal'in değil Assam'ın bir parçası iken

1947 yılında yapılan bir referandum sonunda Pakistan'a katılmış, bağımsızlıktan sonra da Bangladeş'te kalmıştır. Üç tarafı Hindistan topraklarıyla çevrili, kuzeyi Şillong yüksekovasının ormanlık uzantıları, güneyi Hindistan'ın Tripuda ilinin sarp engebeleriyle sınırlı olan Sylhet, ovalar ve alçak tepelerden meydana gelir. Hep sıcak ve yağışlı olan iklimi, turunçgiller, ananas, gibi tropikal ürünler özellikle de çay yetiştirmeye elverişlidir. Çay ihracatta önemli bir yer tutar. Bölge gür bambu ormanları ve kömür, petrol, tabii gaz yataklarıyla da iktisadi açıdan önemlidir.

Çittagong idare bölümünü çevreleyen güney ucu Birmanya ile komşu olan güneydoğu kesiminin kendine has tabii yapısı vardır. Burası da aslında bir orman bölgesidir. Bengal körfezi boyunca uzanan kıyı şeridi ise, bambaşka bir durumdadır. Deniz ile kıyının gerisindeki ormanlık yamaçlar arasında incecik kumlu bir plaj, 120 km. boyunca kesintisiz uzanır. Sıcak fakat kavurucu olmayan iklimi sayesinde kıyının bu kesimi güzel bir tatil yeridir. Başlıca merkez Çittagong, Bangladeş'in ikinci büyük şehridir. Limanı sayesinde gelişmiştir. Bu şehir ticarette eski devirlerden bu yana önemli rol oynamış, limanından Araplar, Burmalılar, Portekizliler, daha sonra da İngilizler istifade etmişlerdir. Şehirde zamanımızda çok sayıda fabrika (dokuma, kimyasal ürünler, demir-çelik vb.) vardır.

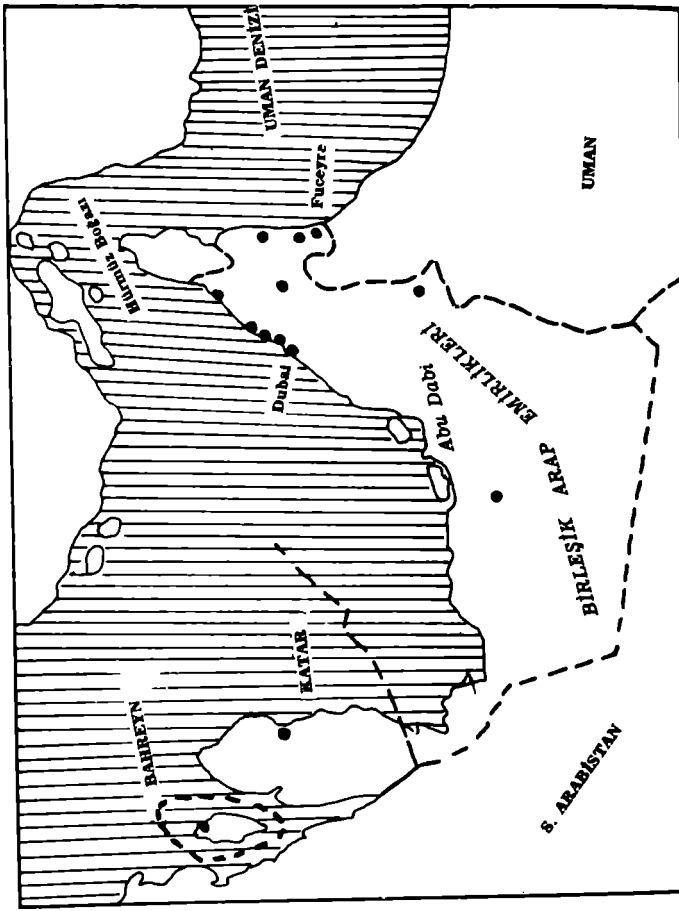

4 — BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

4 — BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ

Resmî Adı	:	Birleşik Arap Emirlikleri
Yüzölçümü	:	92.100 km2
Nüfusu	:	1.342.000 (1986 sayımı)
Başkent	:	Federal Başkent Abu Dabi olup, her emirliğin ayrıca başkenti vardır.
Önemli şehirleri	:	Abu Dabi, Dubai, Şaryah, Acman, Fuceyre, Re'sü'l-Hayme
Resmî dil	:	Arapça
Resmî din	:	İslâm
Para birimi	:	BAE Dirhemi. (Şubat 1985'te 1 Dolar: 3.673 BAE Dirhemi)

Arap yarımadasının Katar ile Hürmüz Boğazı arasında Basra sahili boyunca hilal gibi uzanan kısmında yer alan Birleşik Arap Emirlikleri, yedi emirliğin birleşmesinden oluşmuş bir federasyondur. Batıda Katar, güneyde Suudî Arabistan, doğuda ve en kuzeyde Uman ile komşu olan BAE, kuzeybatı yönünde Basra körfezi, doğu yönünde ise Uman körfeziyle çevrilmiştir.

Coğrafya

Basra körfezinde bulunan kıyıları genellikle sığ ve mercan kayalıklarıyla kaplıdır. Bu da ulaşımı güçleştirir. Bununla birlikte fırtınalara kapalı, liman olarak kullanılmaya elverişli derin koylar da vardır. İçerilere doğru gidildikçe göz alabildiğine uzayıp giden bir çölle karşılaşılır. Bu ölü ve tekdüze coğrafyada tek hayat işareti şuraya buraya serpiştirilmiş gibi duran vahalar veya su kuyularıdır. Çölün bu tekdüzeliğini batıda Musandam yarımadasından başlayıp Uman'a doğru inen ve yüksekliği zaman zaman 3.000 m.ye kadar ulaşan *Hacerü'l-Garbi* dağları bozar. Hemen bu dağların eteklerine yakın Abu Dabi'nin 160 km. kadar doğusunda bir vahalar topluluğu olan el-Ayn yer alır. Abu Dabi'nin doğu bölgesinin merkezi olan el-Ayn tarıma elverişli bir bölge olup, hurma yanında hububat ve sebze de yetiştirilir. BAE'nin en uzun kıyısı kuzeyde Basra körfezi boyunca olmakla birlikte, üç ta-

bü liman *Deba, Havzü'l-Fekkan* ve *Kelba,* Musandam yarımadasının batısında Uman Körfezi boyunca uzanan Fuceyre emirliği sınırlarında yer alır.

İklim kurak ve sıcaktır. Yaz aylarında sıcaklık, bazı bölgelerde 46°C'ye kadar çıkar. Ocak ayı ortalama sıcaklığı 18°C'dir. Bitki örtüsü de oldukça fakir olup, bodur çalılıklarla sınırlıdır.

BAE'ni oluşturan emirliklerin adı, aynı zamanda idarî merkezleri olan şehirlerin de adıdır. Bu emirliklerin en genişi *Abu Dabi*'dir. Doğuda Dubai, batıda Katar ile sınırdaş olan güneyde Suudî Arabistan'la ve el-Ayn vahasından başlayarak güneydoğuda Uman'la komşu olan Abu Dabi 65.000 km2'lik yüzölçümüyle ülkenin % 80'ini kaplar. Emirliğin merkezi aynı ismi taşıyan Abu Dabi şehridir. 1761'de Şeyh Şahbut tarafından bir ada üzerinde kurulan şehir, emirliğin ve BAE'nin en kalabalık şehridir. Şehrin kurulduğu yıllarda bu adada ceylanın çok bulunması yüzünden «*ceylan babası*» mânâsında Abu Dabi denmiştir. Abu Dabi düzgün yolları ve yerleşme düzeniyle iyi planlanmış bir şehir görüntüsü verir. Ana karayla bağlantısını sağlayan köprü şehrin âdeta sembolü olmuştur. Bugün köprü yeniden tasarlanarak, yeri değiştirilmiştir. Adayla ana kara arasında tabii bir liman görüntüsündeki boğaz yeni rıhtımların yapılmasıyla deniz tarafiğine canlılık getirmiştir. Emirlikteki bir başka mühim yerleşme merkezi de, eski bir vaha şehri olan el-Ayn'dır. Üçüncü mühim şehir güneydeki Liva'dır. Burası petrolce zengin olduğunun anlaşılmasından sonra canlanmış ve büyümüştür.

3885 km2'lik yüzölçümüyle ikinci büyük emirlik Dubai'dir. Emirliğin merkezi olan Dubai şehri BAE'nin ticarî başkenti sayılabilir. Bu duruma erişmesinde, otuzyedi rıhtımıyla Orta-doğu'nun en büyük yükleme limanlarından biri olan Mina Raşid'i inşa ettiren Şeyh Raşid'in büyük katkısı olmuştur. Yakınlarda daha büyük bir liman olan Mina Cebel Ali de inşa edilmiştir. Bu limanların inşasından önce de balıkçılık, inci avcılığı vs. gibi yollarla denize bağlı olan Dubai'nin yöneticilerinin liberal politikaları yerli ve yabancı girişimcilere sağladıkları kolaylıklar, şehri bir ticaret merkezi haline getirmiştir.

Dubai'nin yalnızca 14 km. kadar kuzeyinde olan *Şaryah* federasyona bağlı üçüncü büyük emirliktir. Yüzölçümü yaklaşık 2590 km2 olan Şaryah Emirliği, Musandam yarımadası üzerinde yer alır. Nüfusunun dörtte üçü batıda Basra körfezi kenarındaki Şaryah şehrinde yaşarken, kalanı doğudaki Uman körfezi kıyısındaki kasabalarda yaşar. Bu iki bölge arasında Hacerü'l-Garbi dağları vardır. Bu bölgeler arasındaki ulaşımı sağlamak üzere inşa edilmiş mükemmel yollar, aynı zamanda pek çok ticarî gemiye Hürmüz Boğazı'nın kalabalık trafiğine girme-

den Havrü'l-Fekkan'da yüklerini boşaltarak gerekli yerlere ulaştırabilme imkanı da sağlar. Bölgedeki ılıman iklim ve bol su sayesinde hurma yetiştiriciliği gelişmiştir. Emirliğin orta bölgesine düşen Zaid vahasında da uzun zaman tarım yapılmıştır. Milayha'da arkeologlar M.Ö. III. yüzyıla ait bir antik site ve Yemen'deki Seba Krallığı'na ait bir kitabe bulmuşlardır. Bu bulgular Şaryah'ın eskiden beri mühim bir ticaret ve tarım merkezi olduğunu gösteriyor.

Resü'l-Hayme, federasyonun kuzeyinde Basra körfezi boyunca uzanan 1.683 km2'lik bir emirliktir. Emirliğin merkezi olan Resü'l-Hayme şehri stratejik Hürmüz Boğazı'na çok yakın bir noktada ve mühim ticaret yolları üzerinde kuruludur. Önceki asırlarda da aynı ehemmiyete sahip bir yer olduğu eski Culfar şehrinin yakınında olmasından anlaşılmaktadır. Resü'l-Hayme, BAE'nin diğer bölgelerinden daha çok yağış aldığı için bir tarım merkezi olmuştur. Körfezde kümes ve süt hayvancılığına yönelik ilk araştırma çiftliği *Digdagga*'da kurulmuştur.

Yüzölçümü sadece 259 km2 olan Acman, federasyona bağlı emirliklerin en küçüğüdür. Etrafı çepeçevre Şaryah emirliği topraklarıyla çevrilmiştir. Acman şehri de Basra körfezi kıyısında bir koydadır. Limanda Arap ağır sanayi tersanesi inşa edilmiş olup, körfezdeki gemilere hizmet verir. Diğer emirlikler gibi Acman da inci avcılığının mühim merkezlerinden biri idi. 1930'lardaki ekonomik bunalım ve Japonlar'ın kültür incisi elde etmeye başlamaları üzerine inci avcılığı önemini kaybetti. Bugün halk daha çok balıkçılıkla ve bazı küçük zanaatlarla uğraşmaktadır.

Emirliklerin en küçüklerinden biri de *Ümmü'l-Kayvayn*'dır. Yüzölçümü 777 km2'dir. Merkezi olan Ümmü'l-Kayvayn şehri Basra körfezine doğru uzanmış bir yarımada üzerindedir. Toprakları güney sınırını belirleyen Falac el-Mualla vahasına kadar uzanır. Üç taraftan denizle çevrili olan şehrin hoş bir manzarası vardır. Resü'l-Hayma'da emirliğin diğer büyük şehirlerine giden ana yolun dışında kaldığından nisbeten sakin bir şehir hayatı vardır. Şehrin hemen karşısındaki adada bataklık kuşları yaşamaktadır. Geleneksel olarak denize bağlı yaşayan halk günümüzde balık üretimi ve kümes hayvancılığı ile de uğraşmaktadır.

Fuceyre, bütün toprağı Uman Körfezi kıyısında olan tek emirliktir. Kuzeydeki Deba ve güneydeki Fuceyre şehirlerinin oluşturduğu iki ayrı bölgeden meydana gelir. Hacerü'l-Garbî dağlarının sınırladığı topraklarında geniş ovalar ve çöller yoktur. Bu yüzden iklimi, ekonomisi ve hayat tarzı diğer emirliklerinkinden farklıdır. Fuceyre'nin temel gelir kaynaklarından biri turizmdir. Uman Körfezi'nin sıcak mavi suları boyunca uzanan, tabii güzelliği bozulmamış sahiller, hafta sonlarını

sakin bir ortamda dinlenerek geçirmek isteyen körfez halkının uğrak yeridir. Halkın en mühim faaliyetlerinden biri tarımdır. Sahilin iç tarafındaki verimli topraklar Hacerü'l-Garbi dağından inen derelerle sulanarak sebze, meyve üretimine imkân verir. Buralarda sebze, hurma ve turunçgiller yetiştirilir.

Tarihçe

M.Ö. 3.000 yıllarına ait insan yerleşmelerinin kalıntıları el-Ayn vahasında bulunmuştur. Abu Dabi yakınlarındaki Ümmü'n-Nar adasında elde edilen arkeolojik bulgular daha da kıymetlidir. Buradan taş binalarla Uman ve Mezopotamya ile olan ticari ilişkileri gösteren kalıntılar çıkarılmıştır.

Resü'l-Hayme yakınlarındaki Culfa kenti mühim ticaret yollarının üzerindeydi. Bu önemini İslâm'dan sonra da sürdürmüş, XVIII. ve XIX. yüzyılda bir donanma kuran Kavasım kabilesi Hint Okyanusu'ndaki İngiliz kuvvetlerine karşı giriştikleri saldırılarda burayı üs olarak kullanmışlardır.

İslâmiyet BAE'ne bölgenin Hz. Ömer (r.a.) zamanında Amr b. Âs tarafından fethiyle gelmiştir. Körfezin dünya ticaretinin ve gemi yapımının merkezi olduğu asırlarda bölge halkı refah ve huzur içinde yaşamıştır.

XVI. asrın başlarında Maskat'ı ele geçiren Portekizliler Uman körfezini kontrolleri altına aldıktan sonra en acımasız emperyalist politikaları uygulamaya başladılar. Uman tarihçisi Serhan b. Said'in 1633'de yazdığına göre Uman imamı Nasır b. Mürşid el-Yerûbî bölgedeki diğer emirliklere Portekizliler'e karşı cihad etme çağrısında bulundu. Bu çağrıya katılan Benû Âs kabilesi ile ortak hareket ederek Portekizliler'i önce Culfa'dan, sonra bütün bölgeden çıkararak uzun bir terör devrini sona erdirdi.

1750'lerde Şeyh Raşid el-Matarî, Kavasım aşiretleri arasında birlik sağlayarak Resü'l-Hayme'de üslenen güçlü bir donanma tesis etti. Aynı yıllarda Ebu Salih liderliğinde büyük bir kara gücü de teşkil edildi. XVIII. yüzyılın sonlarında el-Nahyan sülalesinden Şeyh İsa, Benû Yas ve müttefiklerini kendi emri altında birleştirmeye muvaffak oldu. XIX. yüzyılın başlarında İngilizler bu emirliklere karşı yoğun saldırılara giriştiler. Neticede 1820'de saldırmazlık anlaşması yapıldı. 1853'de denizlerde Kalıcı Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması üzerine bölgeye *Ateşkes Kıyısı* adı verildi. Bölgeyi bu yolla hakimiyetleri altına alan İngilizler, emirlikleri iç siyasetlerinde serbest bıraktılar. İç işle-

rinde serbest bırakılan bölge 1873-1947 yılları arasında İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası, daha sonra da İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından yönetildi.

1968'de İngilizler'in bölgeden çekileceklerini ilan etmeleri üzerine Şeyh Said'in girişimiyle bir toplantı tertip edilerek söz konusu emirliklerin birleşmesi konusu görüşüldü. Şubat 1968'deki bu toplantıya söz konusu emirliklerden başka Katar ve Bahreyn de katıldı. Geçici bir anlaşmaya varılarak yüksek konsey, icra konseyi ve sekreterlik oluşturuldu. Ekim 1969'da Şeyh Said ve Şeyh Raşid başkan ve başkan yardımcılıklarına seçildiler. Katar, Bahreyn ve Fuceyre birlikten çekilmeye karar verdiler. Diğer altı emirliğin oluşturduğu birlik, 2 Aralık 1971'de *Birleşik Arap Emirlikleri* adıyla federe bir devlet olarak resmen ilan edildi. 1972 Şubat'ında Fuceyre tekrar birliğe katıldı.

Ekonomik Yapı

BAE ekonomisi karma ekonomi özellikleri gösterir. Ekonomi, büyük ölçüde petrole dayanmaktadır. Bu petrol zengini küçük ülkede kişi başına düşen yıllık gelir yaklaşık 23.250 ABD dolarıdır. GSMH'nın % 45'i petrol ve doğal gaz gibi kaynakların işletilmesinden elde edilir. Bunun da büyük bir kısmını Abu Dabi emirliği üretir. Diğer önemli sektörler de ticaret, ulaşım ve inşaattır.

1972 ve 1973 yıllarında petrol fiyatlarında görülen artışlar ekonominin hızlı bir şekilde büyümesini sağladı. GSMH 6.4 milyardan 51.5 milyar dirheme çıktı. Bu durum aynı zamanda ülkeye yabancı işçi akınına sebep oldu. Nüfusun yıllık artış hızı % 18'e çıktı. 1973'te yirmi olan banka sayısı 1977'de ellibeşe yükseldi.

1977-1978'de daha çok Şaryah ve Resü'l-Hayme'de, bilhassa özel sektörü etkileyen, ekonomik bir darboğaz yaşandı. Abu Dabi büyüme hızının makul seviyede yavaşlatılmasını kararlaştırdı. Fakat dirhemin değer kaybetmeye devam etmesi birçok bankanın iflasına sebep oldu. Bununla birlikte ekonomik durum 1980'de iyileşti ve Merkez Bankası'nın kurulmasıyla bankaların ve diğer kuruluşların finans işlemleri disiplin altına alındı.

BAE 1959'da petrolün bulunmasından önce fakir ve nüfusu az bir ülkeydi. Bir zamanlar gelirinin % 95'ini inci avcılığından sağlayan ülke bu işin 1930'larda, muhtelif sebeplerle verimli olmaktan çıkması üzerine büyük bir ekonomik sıkıntıya düştü. Şeyh Şahbut 1939 Ateşkes Kıyısı Petrol Şirketi'ne (daha sonra Abu Dabi Petrol Şirketi olur) yetmişbeş yıllığına petrol arama ve işletme imtiyazı verdi. Bu şirketin hisselerinin yaklaşık dörtte biri BP, Shell gibi şirketlere aitti. Araya II.

Dünya Savaşı girince petrol arama çalışmaları ancak 1949'da başlayabildi. Nihayet 1959'da ticarî değere sahip petrol Mirban veya Bab'da bulundu. Bunu 1962'de Bu Hasa ve 1965'de Asab bölgelerindeki petrol yataklarının bulunması takip etti. İlk petrol tankeri 1963'de Cebel Zhanna limanından ayrıldı. 1958'de Das adası yakınlarında Ümmü'l-Seyf'de zengin petrol yatakları bulundu. Bu petrol 3 Temmuz 1962'de ihraç edilmeye başlandı. Bu tarih ülkede bolluk ve refah devrinin başlangıcıdır.

BAE, petrolden sağlanan gelirin sınaî yatırımlara aktarılarak hızlı bir sanayileşme hamlesi gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Tabiî olarak ilk kurulan tesisler petrolle ilgili olmuş, rafineriler, platform imal eden fabrikalar kurulmuş, ağır sanayi alanında alüminyum ve çimento fabrikaları yapılmıştır.

Abu Dabi emirliği Cebel Zhanna'daki petrol ihrac terminali yakınlarına yepyeni bir sanayi şehri olan Ruveys'i kurmuştur. Burada kurulan rafineride çevredeki kuyulardan çıkarılan petrol işlenir. Yine Ruveys'te kurulan ve 3.700.000 dolara mal olan doğal gaz işleme tesisleri 600.000 ton profan, 700.000 ton bütan gazı üretir. % 50 kapasiteyle çalışan bu tesisler ayrıca Abu Dabi'deki elektrik santralleri için de gaz üretmektedir. Dubai emirliği de, Dubai şehrinin 35 km. kadar güneyinde Ruveys'dekine benzer bir sanayi merkezi kurmuştur. Buradaki en önemli tesisler alüminyum ve kablo fabrikalarıdır.

Diğer küçük emirliklerde çimento, kiremit fabrikaları ve daha bazı küçük sanayi tesislerine sahiptirler.

Bilhassa petrol ürünlerinin ihracında gerekli olan modern limanlar yapılmıştır. Abu Dabi'de iki tane olmak üzere hemen her emirlikde bir tane büyük liman vardır. İran-Irak savaşı ve artan üretim kapasitesi bu limanlardaki iş hacmini oldukça büyütmüştür.

Ülkede dört tane milletlerarası havaalanı vardır. Abu Dabi'deki eski havaalanı 1982'de yenilenmiş, eskisi özel ve askerî uçakların iniş kalkışına ayrılmıştır. Ayrıca ülkedeki yerleşim merkezleri 650 km'yi bulan mükemmel bir kara yolları ağı ile birbirine bağlanmıştır.

Topraklarının yalnızca binde ikisi tarıma elverişli olan ve GSMH'ya katkısı % 1.1 olan tarımı geliştirmek için düzenli çalışmalar yapılmaktadır. Bu alandaki en büyük gelişme Fuceyre ve Resü'l-Hayme'de gerçekleştirilmiştir. Abu Dabi emirliğindeki el-Ayn vahasında tarım işletmelerine yapılan desteklemeler neticesinde burada ekilen toprak 16.000 dönümden 48.000 dönüme, çiftlik sayısı da 290'dan 1000'in üzerine çıkmıştır. Geliştirme çalışmaları yoğun ilmî araştırma programla-

riyla desteklenmektedir. Sebze, meyve üretimi, kümes ve süt hayvancılığı başlıca üretim alanlarıdır. Yılda 58.000 ton hurma, 37.000 ton domates, 44.000 ton kavun ve karpuz, 8.000 ton patlıcan, 5.000 ton lahana, 5.000 ton limon, 5.000 ton süt üretilmektedir.

Ülkenin başlıca ihraç ürünleri başta petrol ve doğal gaz olmak üzere alüminyum, hurma, incir ve kurutulmuş balıktır. Bu malları ihraç ettiği ülkelerin başlıcaları Japonya, ABD, Fransa ve Hollanda'dır. İthal ettiği ürünler başta makine, taşıma araçları, dayanıklı tüketim malları, gıda ve canlı hayvandır. BAE'nin dış ticaret fazlası 1983 verilerine göre 24.4 milyar ABD doları idi.

Etnik Yapı

196C'lardan sonra petrol üretimi sebebiyle yaşadığı hızlı zenginleşme süreci ülkeye göçmen işçi akımına sebep olmuştur. 1986'da 1.195.000 olarak tahmin edilen nüfusun, % 50'sini Hintli ve Pakistanlı göçmenler oluşturmaktadır. % 42'si Arap, kalan % 8'i de İranlı, Avrupalı, Doğu Asyalı göçmenlerdir. Nüfusun % 95'i müslüman olup % 3.8 oranında da hristiyan bulunmaktadır. Müslümanların % 80'ini Sünniler, % 20'sini Şiiler oluşturur. Ülke hızlı ve geniş kapsamlı bir modernleşme süreci yaşamakla birlikte bilhassa sanayi merkezleri dışındaki yerleşme birimlerinde halk geleneksel hayat tarzlarını sürdürmektedir.

Yönetim

BAE'yi oluşturan emirliklerde, emirlik aile arasında devam eder. Madenleri kullanım hakkı emirlere ait olup, polis gücü de doğrudan doğruya emire bağlıdır.

BAE'nin, 1981'de yenilenen geçici anayasaya göre federal düzeyde en yetkili organı Yüksek Konseyi'dir. Yedi emirin oluşturduğu bu konseyde kararlar, aralarında Abu Dabi ve Dubai'nin de bulunması gereken beş emirin onayıyla alınır. Devlet başkanı ve yardımcısını konsey seçer. Devlet başkanı, başbakan ve federal bakanlar kurulunu tesbit eder.

Ülkedeki en yüksek yargı organı Yüce Divan'dır. Federal düzeydeki bütün hukuki meseleler Yüce Divan'da çözüme bağlanır.

Sağlık ve eğitim hizmetleri parasızdır. Altı-onikı yaş arasında eğitim zorunlu olup, ülkenin tek üniversitesi 1972'de açılan BAE Üniversitesi'dir

SARAWAK
Bandar Seri Begawan
GÜNEY ÇİN DENİZİ
Seria
SARAWAK

3 — BRUNEİ

5 — BRUNEİ

Resmi adı		Negara Brunei Darusselam
Nüfusu	:	232.000 (1986)
Yüzölçümü	:	5.765 km2
Başkenti	:	Bender Seri Begawan
Önemli şehirleri	:	Bender Seri Begawan, Kuala Belait, Seria
Resmi dil	:	Malay dili
Resmi din	:	İslâm
Para birimi	:	Brunei doları

Brunei Güneydoğu Asya'daki Borneo adasının kuzeyinde Malezya'nın iki eyaleti arasında sıkışıp kalmış küçücük bir ülkedir. Bu küçücük müslüman sultanlık dünyanın en zengin devletlerinden biridir.

Coğrafya

5765 km2'lik bir yüzölçümü olan Brunei, Güney Çin Denizi'ndeki Borneo adasının kuzeyinde yer alır. Kuzeyinde Güney Çin Denizi bulunur. Malezya'nın Sarawak eyaleti Brunei'yi çepeçevre sararken kuzeye doğru bir çıkıntı oluşturarak ülkeyi iki kısıma ayırır. Ülke topraklarının büyük bir kısmı batı kesimindedir. Daha küçük olan ve Temburong bölgesi denilen doğu kesiminde birkaç kasaba vardır. Bu bölgenin güney kesimleri yüksek tepeler ve sık ormanlarla kaplıdır. Bu yüzden bu bölgede başlıca taş ocakları ve kereste üretimi yaygındır. Geniş kauçuk plantasyonları da mevcuttur. Ayrıca ülkenin silahlı kuvvetlerinin başlıca eğitim sahası bu bölgededir. Bu yüksek tepelerin arasında Teburong ırmağı akar. Ülke toprakları kuzeybatıdaki mercanlık kumsallar boyunca uzanan yaklaşık 90 km.'lik kıyı ovası dışında genellikle engebeli ve verimsizdir. Yüksekliği 500 m'yi aşan tepelerle kaplı batı bölgesi Belait, Tutong ve Brunei ırmaklarıyla sulanır.

Brunei'de tropik bir iklim hüküm sürer. Ortalama sıcaklık 24-30°C dolaylarındadır. Kuzeydoğudan esen musonlar bol yağışa sebep olur. En yağışlı mevsim Kasım-Mart ayları arasındadır. Yıllık yağış ortalaması sahil kesimlerinde 2.500 mm. iç kesimlerde de 3.800 mm. ka-

dardır. Haziran - Ağustos aylarında güneybatı musonları eser ve daha az yağmur yağar.

Ülke topraklarının yaklaşık dörtte üçü tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır.

Tarihçe

Brunei, güneydoğu Asya'nın en eski krallıklarından biridir. VI. ve VII. yüzyılda Çin'le ticaret yaptığı bilinen krallığı Çinli tarihçiler «Poli» veya «Puni» diye isimlendirmişlerdir. X. yüzyılda merkezi Sumatra'da bulunan Srivijaya İmparatorluğu'nun, XIII. veXIV. yüzyıllarda ise Java'daki Majapahit İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Bu yüzyıllarda büyük ölçüde Hindu dininin tesiri altında kaldı.

XV. yüzyılın başında Malaya yarımadasında müslüman Malakka Sultanlığı kuruldu. Brunei kralı Awang Alak Betatar, 1425'de Malakka sultanını ziyaret etti. Bu ziyareti sırasında müslüman oldu. Dönüşünde yanında götürdüğü müslüman misyonerler ve bölgeyle ticarî ilişkileri olan müslüman tüccarlar vasıtasıyla İslâm inancı, hızla yayıldı ve Brunei müslüman bir sultanlık halini aldı. XVI. yüzyılda Sultan Bolkiah devrinde Brunei Sultanlığı altın çağını yaşadı. Bolkiah, Borneo adasının büyük bir kısmını, Sulu takım adasını ve Manila'yı ele geçirdi. Java ve Malakka'ya seferler düzenledi.

XVII. yüzyılda Borneo'nun güneyinde Hollandalılar koloniler kurdular ve zamanla Doğu Hint adalarında tam bir denetim sağladılar. Bölgeye İngiliz sömürgeci kuvvetlerinin gelmesiyle Hollandalılar geriledi. XIX. yüzyılda Brunei Sultanlığı bugünkü Brunei toprakları ile Sarawak ve Sabah'ı elinde tutuyordu. 1841'de Sultan'a karşı başlatılan bir ayaklanma İngiliz subayı James Brook'un yardımıyla bastırılınca, Sultan yardımlarına karşılık Brook'u Sarawak valiliğine getirdi. İngilizler böylece bölgede bir tür İmtiyaz elde etmiş oldular.

1847 yılında bölgede İngiliz tesirinin artması üzerine Brunei sultanı bir gece sarayındaki bütün İngiliz danışmanlarını öldürttü. Bunun üzerine sultana savaş açan İngilizler onu ticarî ilişkilerin arttırılması ve korsanlığa karşı işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma imzalamaya zorladılar. Ülke 1888'de İngilizler'in himayesine girdi ve sultan dış ilişkilerin İngiliz hükümetince yürütülmesini kabul etti. 1906'da bütün yetkiler, sultana istediğini yaptırabilen bir İngiliz valisinin eline geçti.

1941'deki Japon işgalinden 1945'de Avustralya birliklerince kurtarılan Brunei, 1948'de Sarawak valiliğine bağlandı. 1953'te Sarawak, Ku-

zey Borneo (Sabah) ve Brunei tek bir valilik haline getirildiyse de 1959'da bu uygulamaya son verildi. 1962'de bazı üyeleri seçimle belirlenen, yetkileri sınırlı bir yasama meclisi kuruldu. 1963'te yapılan ilk ve son seçimlerde *Partai Rakyat Brunei* (PRB) Bölge Meclisi'ndeki bir dışında bütün sandalyeleri kazandı. Yasama meclisindeki onyedi sandalyeden, sultan tarafından atanan biri dışında hepsini kazandı. Hükümet, Malezya Federasyonu'na katılma konusunda bir toplantı yapılmasını arzu ediyordu. Ancak bu gerçekleşmedi. PRB bu durumda sultana karşı Endonezyalılar'ın yardımıyla bir darbe düzenledi. Ancak bu darbe İngiliz kuvvetlerince bastırıldı. Sultan Sir Ömer Ali anayasanın ilanını geciktirdi ve sıkıyönetim konseyi kurarak hükümetin idaresini bu konseye verdi. 1965'te halka kısmi bir kendi kendini idare hakkı verildi. Aynı yıl yapılan seçimlerde Yasama Meclisi'nin 21 üyesinden onunu halk seçti. Diğer onbir üye sultan tarafından atanıyordu. Tabii bu göstermelik bir seçimden başka bir şey değildi ve hiç bir zaman 1963 seçimlerinde olduğu gibi halkın iradesi yansıtmıyordu. Sultan Sir Ömer 1967'de tahtı oğlu Sir Muda Hassan el-Bolkiah'a bırakarak kendisi danışmanlık görevini üstlendi. Sir Ömer katıksız bir İngiliz hayranıydı. Hatta başkent Bender Seri Begawan'da Churchill Müzesi'ni de inşa ettirmişti.

Ülkeye bağımsızlığı adeta zorla verilmiştir. 1970'lerde başlayan görüşmelerde Brunei Sultanlığı bağımsızlık konusunda hiç bir gayret sarfetmemiştir. Buna rağmen 1979'da yapılan bir anlaşmayla 1983'te tam bağımsızlığın verilmesi kararlaştırıldı. Brunei sultanı ülkenin Malezya veya Endonezya tarafından ilhak edilmesinden korkuyordu. Böyle bir ilhak, zenginlikler içerisinde yüzen sultanın saltanatına son verilmesine sebep olabilirdi. Ancak bu ülkeler bu konuda garanti verdiler. Sultan tam bağımsızlıktan sonra ülkede bir Gurka taburunun kalması konusunda ısrar etti. Ayrıca bir Singapur kıtası ve 3.200 kişilik Brunei ordusu mevcuttu. Brunei ordusu bölgenin en iyi techiz edilmiş ordusudur. Yıllık bütçe harcamalarının üçte biri orduya gitmektedir.

Brunei sultanı başkentte yirmi hektarlık bir alan üzerinde 400 milyon ABD doları harcayarak dünyanın en büyük ve ihtişamlı sarayını yaptırmıştır. Sarayın 1788 odası vardır. Sadece bu örnek bile sultanın İngilizler'in gitmesini ve ülkeye bağımsızlık verilmesini niçin gönülden istemediğini açıkça göstermektedir.

Ekonomi

Brunei dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. 1983 cari fiyatlarıyla GSMH'si 4.5 milyar ABD doları, kişi başına düşen milli gelir ise 21.140 ABD dolarıdır. Kolayca anlaşılabileceği gibi bu zenginliğin kay-

nağı ne tarım ürünleri, ne de gelişmiş endüstridir. Ülke zengin petrol kaynakları sayesinde bu derece zenginliğe ulaşmıştır.

1929'da bulunan petrol, ihracat gelirlerinin de büyük bir kısmını karşılar. Doğal gaz, ham petrol ve petrol ürünleri ihracatı, toplam ihracatın % 92.5'ini oluşturmaktadır. Başlıca petrol alanları Seria kıyıları, Bender Sere Begawan ile Kwala Belait arasındaki kıyı açıklarıdır. Petrolü çıkarma ve işletme hakkı Royal Dutch Shell şirketi ile Brunei hükümetinin hisselerine yarı yarıya sahip olduğu Brunei Shell Petroleum'a aittir. Bu şirketin iki de rafinerisi vardır. Lumut'taki Mitsubishi tarafından yapılan dünyanın en büyük gaz sıvılaştırma tesislerinde yılda beş milyon ton sıvılaştırılmış doğal gaz üretilmektedir.

Ülke topraklarının sadece % 2'lik kısmı tarıma elverişlidir. Eskiden revaçta olan kauçuk üretimi petrolün bulunmasından sonra önemini kaybetmiştir. Ayrıca az miktarda pirinç, sago ve meyve de yetiştirilir.

Petrol zenginliği büyük ölçüde halka da yansımaktadır. Eğitim ve sağlık kizmetlerinin parasız olduğu ülkede gelir vergisi de yoktur.

Etnik Yapı

232.000 kişilik ülke nüfusunun çoğunluğunu Malaylar oluşturur (% 63.4). Malaylar müslümandır. Yerli kabilelerin en büyüğü Kedayalar'dır. Ayrıca Dasun, Melanau ve İbran kabilelerinden azınlıklar da mevcuttur. Genel olarak anemist olan yerli kabileler iç kesimlerde yaşarlar. Bunlar arasında müslümanlığı kabul edenler gün geçtikçe artmaktadır. Bunlardan başka toplam nüfusun % 10'unu budist Çinli göçmenler de vardır. Toplam nüfusun üçte ikisinin müslüman olduğu ülkede % 14 dolayında budist, % 9 kadar da hristiyan vardır.

Yönetim

Brunei bir sultanlıktır. Devlet ve hükümet başkanı sultandır. 1959'da yürürlüğe girip, 1965'de bazı değişikliklere uğrayan anayasaya göre yürütme yetkisi hükümet başkanıyla beş yılda bir seçilen Yasama Meclisi'nin elindedir. Bu meclisin 21 üyesinden onbiri sultan tarafından tayin edilmektedir.

Ülkede 1965'de yapılan göstermelik seçimden beri hiç seçim yapılmamıştır.

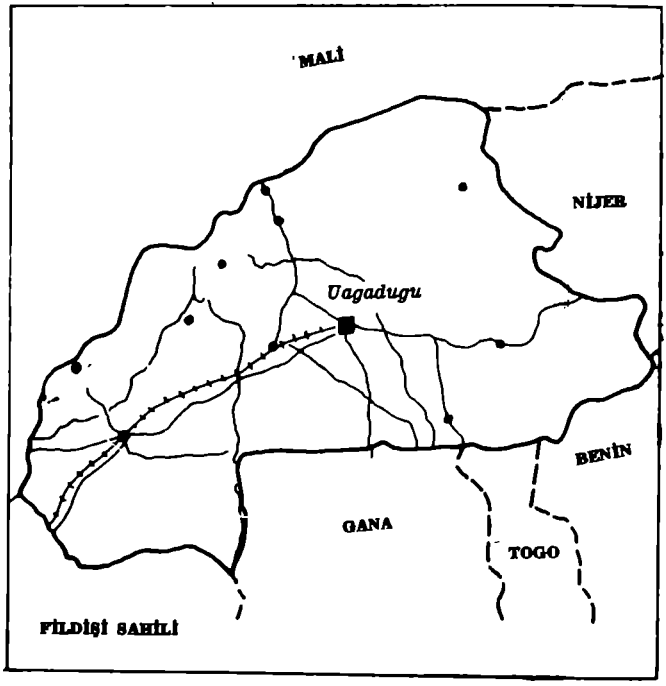

6 — BURKİNA FASO (YUKARI VOLTA)

6 — BURKİNA FASO (YUKARI VOLTA)

Resmi Adı	: Burkina Faso
Yüzölçümü	: 274.122 km2
Nüfusu	: 8.126.000 (1986 sayımı)
Başkenti	: Uagadugu
Önemli şehirleri	: Bobo-Dioulasso, Koudougou, Ouahigouya
Resmi dili	: Fransızca. Ayrıca Mossi, Fulani, Mandingo gibi mahalli diller de konuşulur.
Resmi dini	: Yok
Para birimi	: CFA Frankı [1 ABD Doları = 332 CFAF (Ekim 1986)]

«*Dürüst İnsanların Ülkesi*» mânâsına gelen bugünkü Burkina Faso adını 4 Ağustos 1984'te aldı. Eski adı Yukarı Volta Cumhuriyeti olan bu ülke, Afrika'nın batısında yer alır. Büyük Sahra çölünün güneyinde uzanan Burkina Faso'ya komşu olan ülkeler kuzeyde ve batıda Mali, doğuda Nijer ve Benin, güneyde de Togo, Gana ve Fildişi Kıyısı'dır.

Ülke genel olarak yer yer 198 m. ile 305 m. arasında değişik yüksekliklere ulaşan granit ve kumtaşı kaplı geniş platolardan ibarettir. Kuzeyde ve kuzeydoğudaki kumluk bölgelerde yer yer yüksek kayalık tepeler mevcuttur. Büyük plato, ülkenin başlıca akarsuları olan Kara Volta, Beyaz Volta ve Kızıl Volta'nın aktığı vadiler tarafından bölünür. Bu üç nehir Gana sınırını geçtikten sonra Büyük Volta nehrini meydana getirirler. Bunların yanısıra Kamoe nehri de, ülke topraklarında doğduktan hemen sonra Fildişi Sahili'ne doğru akar.

Volta nehirleri çok yavaş akan akarsulardır. Bu yüzden de nehir yatakları boyunca oluşan bataklıklarda yaşayan sinekler ve diğer uçucu haşerat, insanlarda ve hayvanlarda pek çok hastalığa sebep olurlar. Bunlar arasında uyku hastalığı mikrobu taşıyan çeçe sinekleri ile körlüklere yol açan Simulium sinekleri başlıcalarıdır.

Burkina'nın en yüksek noktası güneybatıdaki Nakuron tepesi 749 m'dir. En çukur yeri olan Pencari nehri vadisi ise yine güneybatıdadır.

Ülkenin bu kısmında Banfora ve Bobo-Dioulasso şehirleri arasında sarp Banfora kayalıkları yer alır.

Burkina'nın iklimi sıcak ve kuraktır. Yağış mevsimi çok kısa sürer ve yağışlar düzensizdir. Yıllık yağış ortalaması 250-1.000 mm. arasında değişmeler gösterir. Ülkede üç mevsim görülür. Kasım-Mart arası kurak ve serin, Mart-Mayıs sıcak, Haziran-Ekim yağışlı mevsimlerdir. Mart-Mayıs arasında sıcaklık sık sık 40°C'yi bulur.

Ülkenin bitki örtüsü çalılıklar, otlar ve bodur ağaçlardan ibarettir. Güneyde akarsu boylarında çok seyrek de olsa ormanlık alanlar mevcuttur. Bu alanlar ülkenin ancak % 9'unu meydana getirir. Maymun ekmeği ağacı da denilen baobab ağaçları ile çekirge ağacı veya karite en çok rastlanan büyük ağaç türlerindendir.

Tarıma elverişli topraklar 274.122 km2'lik Burkina yüzölçümünün % 10'unu teşkil eder.

Nüfus yoğunluğunun 1986'da km2'ye 30 kişi olduğu Burkina Faso'da nüfusun % 70'i 30 yaşın altındadır. Bulaşıcı hastalıkların sık rastlandığı bu fakir ülkede kadınların ortalama ömrü 44, erkeklerinki ise ancak 40'dır. Burkinalılar'ın % 92,4'ü kırsal alanlarda, % 7,6'sı şehirlerde yaşarlar (1982'ye göre).

Burkina'da en büyük etnik grup, XI. yüzyılda bu topraklara gelen ve 1896'daki Fransız işgaline kadar ülke yönetiminde ağırlığını koyan Mossiler'dir. Nüfusun % 54'lük bir çoğunluğunu teşkil eden bu grup daha çok Beyaz ve Kızıl Volta arasındaki bölgeye yerleşmiştir. Mossiler, More (Mossi) dilini konuşurlar.

Güneybatıda, Mandelerle yakınlıkları olan Bobolar (% 7) ve onların hemen doğusunda kalan bölgede Siyah ve Kızıl Volta arasında Gurunsiler (% 5), Beyaz Volta'nın doğusunda Gurmalar (% 4) bütün kuzey sınırı boyunca kıraç yahut yarı-kıraç bölgelerde ise Fulaniler (% 5,6), Tuaregler (% 4), Sanhaciler (% 3) ve Lobiler (% 7) yaşamaktadırlar.

Her etnik grup kendi dilini konuşmaktadır. Mossiler'in konuştuğu More dili en yaygın dildir. Resmî dil Fransızca'dır.

Ülkenin tarihi içerisinde, Uagadugu'yu başşehir yaparak burada bir Mossi krallığı kuran Mossiler ilkel yerli dinlere (animizm) inanmışlar ve İslâm'a karşı koymuşlardır. Fakat, ülkenin geniş kesimi Mali (XIII. - XV. yy.) ve Sanghi (XV. - XVI. yy.) krallıklarının tesiriyle İslâm dinini benimsemişlerdir.

Bunun sonucu olarak bugün İslâm, ülkede hakim olan dindir (1984'te % 49). Fakat bununla beraber kısmen Hristiyanlık ve İslâm

inançlarıyla karışık bir şekilde de olsa yerli kabile dinleri de hâlâ tesirini sürdürmektedir (% 38).

1896'daki Fransız işgalinden sonra ülkede hristiyan misyonerleri dinlerini yaymak için büyük gayretler göstermişlerse de, muvaffak olamamışlardır. Burkina'da bugün nüfusun ancak yüzde beşi hristiyandır. Bunların da 300 bin kadarı Katolik, 25 bin kadarı da Protestan'dır. Bütün ülkede bugün hâlâ 137 Afrikalı, 256 Avrupa'dan gelme hristiyan papazı bu dinin yayılması için devlet destekli çabalarını sürdürmektedir. Burkina'nın 1983'de bir darbeyle gelen bugünkü devlet başkanı Yüzbaşı Thomas Sankara da Roma Katolik kilisesine bağlı bir hristiyandır.

Tarihçe

Batı Afrika'nın en eski ve en büyük İmparatorluğu III. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar hüküm süren Gana İmparatorluğu'dur. Başşehri Kumbi Salih olan bu imparatorluğun en geniş sınırları, Batı Sahra, Nijer, Mali ve Moritanya'nın yanısıra Burkina'yı da içine alıyordu.

XI. yüzyılda Murabıtlar, Gana İmparatorluğu'na saldırınca bölgede bir karışıklık ve göç başgösterdi. Halkın bir kısmı bugünkü Gana topraklarındaki Gamboga'dan Burkina'ya göçtüler ve buradaki çiftçi kabilelere karıştılar. Bu kabileler Bobo, Lobi ve Gurunsiler'di. Burkina topraklarına göç eden halk, bu yerli kabilelerle evlendiler, çeşitli ilişkilere girdiler ve yeni bir halk topluluğu meydana getirdiler. Mossi adını alan bu etnik grup daha sonraki yıllarda bölgede Uagadugu, Yatenga, Tenkodugu ve Fada N'Gurma adlı dört krallık kurdular. Bunların ilki XX. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. 1240'ta Gana topraklarını da içine alan Batı Afrika bölgesinde Mali İmparatorluğu kuruldu.

1333'de Mossiler, bölgedeki büyük kervan yolunu ve bir İslâmî eğitim merkezi olan Timbuktu şehrini zaptettiler ve Mali İmparatorluğu'nun bu bölgesini bir berberi kabilesi olan Tuaregler tarafından sürülüp çıkarılana kadar yönettiler (1434).

Sonraki yüzyıllarda müslüman Songhai ve Fulani krallıkları ile de zaman zaman savaşlara, zaman zaman ticari ilişkilere girişmeleri, İslâmiyet'in Burkina halkları arasında daha çok yaygınlaşmasına yol açtı.

1895'te Yatenga, 1897'de de Gurma krallıkları Fransız sömürgesine girdi. Bunu Bobo ve Lobiler'in yaşadıkları toprakların işgali takip etti. Her iki kabile de Fransız kuvvetlerine karşı 1903'e kadar zehirli oklar, mızraklar, baltalar gibi ilkel aletlerle de olsa, hürriyet mücade-

lelerini sürdürdüler. 1898'de bölge Fransa ve İngiltere arasında bölüşüldü. Sınırları farklı zamanlarda değişik şekillerde değiştirilen ülke 1947'de Fransa Uluslar Birliği'nin denizaşırı topraklarından biri oldu. 1958'de denizaşırı toprak statüsü kalktı ve Burkina (Yukarı Volta) yarı bağımsız bir cumhuriyet oldu. Tam bağımsızlık 5 Ağustos 1960'da kazanıldı. İlk devlet başkanı Maurice Yameogo, 1966'da Yarbay Sangoule Lamizana tarafından askerî bir darbeyle devrildi. Hazırlanan yeni anayasa 1970'de kabul edilerek sivil yönetime geçildi ve Lamizana devlet başkanı seçildi.

1974'te ülke tekrar askerî idare tarafından yönetilmeye başlandı. 1976'da Lamizana, karşılaştığı baskılar ve muhalefet karşısında sivillerin çoğunlukta olduğu bir hükümet kurmak zorunda kaldı. 1978'de seçimler yapıldı. 1980'de Albay Saye Zerbo, kansız bir darbeyle Lamizana'yı devirdi. 1982'de yeniden bir ihtilal oldu ve ülke Halk Kurtuluş Konseyi tarafından yönetilmeye başlandı. 1983 başında Yüzbaşı Thomas Sankara başbakan oldu. Sankara Ağustos 1983'te gerçekleştirdiği başarılı darbeyle yönetimi ele geçirdi. Ulusal Devrim Konseyi'ni kurarak başkanı oldu. Bugün ülkeyi hâlâ Sankara yönetmektedir. Burkina 1980'den bu yana askerî bir yönetimle idare edilmektedir.

Ekonomik Yapı

Burkina ekonomisi tarım ağırlıklıdır. Bununla birlikte sık sık görülen kuraklıklar ve tabiî afetler mükemmel bir tarım sektörünün gelişmesine imkan vermez. Ülkenin genç nüfusunun büyük kısmı, her yıl yeni iş imkanları aramak için komşu Fildişi Sahili, Gana ve Mali'ye göç etmektedirler.

Tarım sektörü, toplam işgücünün beşte dördünü içine alır. Gıda ihtiyacını gidermeye yönelik tarım ürünleri, daha çok iç tüketime sunulur.

Burkina Faso, 1,5 milyon tonluk bir altın ve 13,3 milyon tonluk manganez rezervine sahiptir. Bu madenler 1981'den itibaren devlet tarafından işlenmeye başlanmıştır.

Sanayi çok az gelişmiştir. İmalat sanayii daha çok ziraî ürünleri işlemeye yöneliktir. Ülkenin dış ticaret açığı gittikçe artmaktadır.

Burkina'nın ithalatında Fransa, Fildişi Kıyısı, ABD ve Japonya ilk sırayı alırken, ihracatta da Tayvan, Fildişi Sahili, Fransa, Japonya, İngiltere önde gelen ülkelerdendir.

Ülke 517 km.'lik bir demiryolu ve 8684 km.'lik karayolu ağına sahiptir. Karayollarının ancak % 23'ü kaplanmış yoldur. Tarifeli sefer-

ler yapılan iki havaalanı başkent Uagadugu'da ve Bobo Diulasso'dadır. 1982'de 1500 tirajlı bir tek gazete çıkmaktaydı. 1984'te 56.942 kişiye yalnız bir doktorun düştüğü Burkina'da salgın hastalıkların yaygın olmasına karşılık sağlık hizmetlerinin yetersiz olması ölüm oranını arttırmaktadır. 1980-1985 arasındaki ölüm oranı binde 23 idi. Bu oran bebeklerde çok daha yüksektir. 1984'de her canlı doğan bin bebekten 137'si ölmüştür.

1985'de 15 yaşın üzerindeki okuma-yazma bilenlerin sayısının ancak yarım milyonu bulduğu bu ülkede eğitim mecburi değildir. Bu yüzden ilkokul çağındaki çocukların yalnızca % 20'si okumaktadır. Ülkenin tek yüksek öğrenim kurumu 1974'te açılan Uagadugu üniversitesidir.

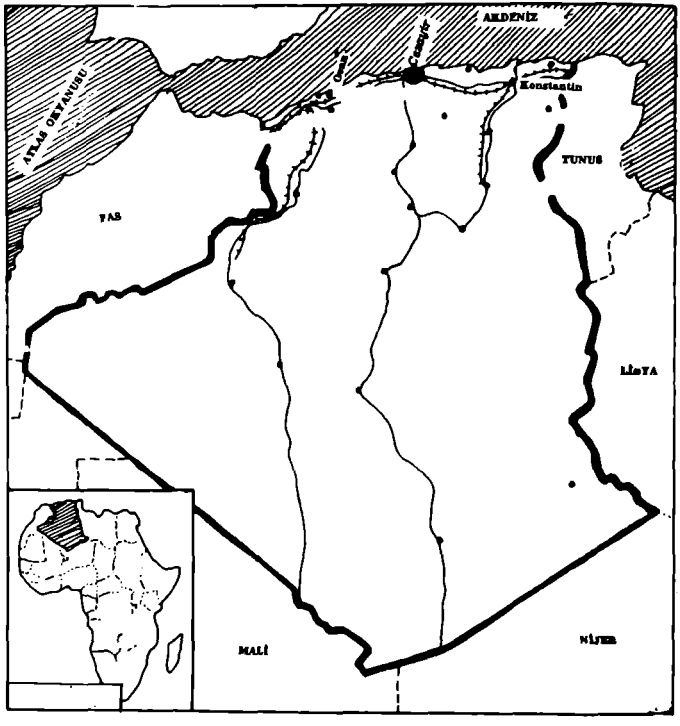

7 — CEZAYİR

7 — CEZAYİR

Resmi adı	:	Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	2.381.741 km2
Nüfusu	:	22.566.000 (1986 sayımı)
Başkenti	:	Cezayir
Önemli şehirleri	:	eş-Şelif, Konstantin, Oran, Tlemsen, Buleyde, Tizi Uzu
Resmi dili	:	Arapça
Resmi dini	:	İslâm
Para birimi	:	Cezayir Dinarı (DA), [1 ABD Doları = 4.63 DA (Ekim 1986)]

Akdeniz'in Büyük Sahra'ya kuzey-güney doğrultusunda 1890 km. uzanan ve doğu-batı doğrultusunda 1263 km. genişlikte bir sahaya yayılan Cezayir, yüzölçümü bakımından Afrika'nın ikinci, dünyanın onuncu büyük ülkesidir. Kıtanın kuzeydoğusunda yer alır. Batısında Fas, güneybatısında ve güneyinde Moritanya ve Mali, güneydoğusunda Nijer, doğusunda Libya ve Tunus, kuzeyinde ise Akdeniz vardır. Akdeniz yoluyla Avrupa'ya açılan ülke, Büyük Sahra ile de Afrika'ya bağlanır.

Cezayir yaklaşık 1000 km. uzunluğunda bir kıyı şeridine sahiptir. Kıyı boyunca dar ve küçük ovalar ve ovaların hemen gerisinde alçak Atlas tepecikleri uzanır. Kuzeyden güneye ülke içinde ilerledikçe tepecikler yükselir ve Atlas dağ silsilesine dönüşür. Atlasların batı kesimi birbirinde ayrı iki dağ sırası şeklinde ilerler. Bu ayrılan bölgelerde küçük ovalar bulunur. Ovalar aynı zamanda, dağ silsilesinin geçit bölgeleridir. Atlaslara paralel olarak daha içeride yüksek Sahra Atlasları uzanmaktadır. Güneybatı kuzeydoğu doğrultusunu izleyen Sahra Atlasları altı ayrı dağ şeklinde uzanır. Bunlar Ksour, Amour, Ouled, Nail, Ziban ve Aures'dir.

Atlasların güneyindeki yüksek platolar, Fas'taki Hodna dağlarının Cezayir'deki uzantısıdır. Bu yüksek platolar kıraç bir yapıya sa-

hiptirler ve Sebha adı verilen kurumuş göl yatakları bu platoları yer yer böler.

Kıyı sayısız küçük koyun ve burunun yer aldığı çok girintili-çıkıntılı bir şerit şeklindedir. Cezayir'in en büyük şehirleri de (Oran, Cezayir, Mustaganem, el-Asnam, Becaia, Skikda, Annaba) bu şerit boyunca yer alır.

Atlaslar bir deprem kuşağı üzerindedir. Tarih boyunca bu kuşak pek çok depreme sahne olmuştur. 1717'de meydana gelen depremde Oran şehri yerle bir olmuş, 1790'daki depremde 20 bin kişi ölmüştür. 1954'teki ve 1980'deki depremlerde de eş-Şelif'de 5 bin kişi hayatını kaybetmiştir.

Sahra Atlasları'nın güneyinde Büyük Sahra çölü uzanır. Cezayir'in 2 milyon km2'lik bir bölümünü kaplayan Sahra çölü bölgesi ülke topraklarının % 85'ini teşkil eder. Bu bölgede Hamada denilen kuru, sıcak ve kıraç kayalık platformları ve iki büyük kum çölü olan ve erg diye adlandırılan Büyük Batı Ergi ve Büyük Doğu Ergi yer alır. Güneydoğudaki büyük el-Haggar dağlarının en yüksek noktası 3303 m. yükseklikteki Tahat doruğu Cezayir'in en yüksek tepesidir.

Ülkenin en büyük ve devamlı akan nehri Sahra Atlaslarında doğarak Akdeniz'e dökülen 450 mil uzunluğundaki Şelif nehridir. Kebîr, Şaşel, Seynûs, Sig ve Tafna gibi diğer nehirler kurak mevsimlerde suyu kuruyan küçük akarsulardır. Cezayir akarsuları ülkenin sulama ihtiyacını tamamıyla karşılamaktan uzaktır.

Cezayir'in en çok yağış alan kesimi Akdeniz'e bakan kuzey bölgesidir. Kuzeyden güneye çöle doğru ilerledikçe yağış azalır, kuraklık başlar. Kıyının bilhassa kuzeydoğu bölgesinde yıllık yağış 580 mm.'nin üzerindedir, hatta yer yer 1000 mm.'yi aşar. Buna karşılık kuzeybatıdaki eş-Şelif ovası ve Oran bölgesinin aldığı yıllık yağış 500 mm.'nin altındadır. Bu yağış durumu kısmen Atlaslarda da sürer. Fakat bu dağların güneyinde iklim kuraklaşır ve tarım, yerini hayvancılığa bırakır.

Bitki örtüsü bakımından zengin olan kuzey bölgesinin düzenli yağmur mevsimi Aralık-Mart arasıdır. Mart'tan sonra yaz ayları kurak geçer. Sahra bölgesinde yağış çok düzensiz ve seyrektir. Bu durum tarıma imkan vermez. Yağmur sonralarında yeşeren seyrek bitkiler de çok geçmeden kurur. Atlaslar, yüksek platolar ve Oran bolgesi kuzeybatı kesiminden daha soğuktur. Kışın en düşük sıcaklık —15° C'yi bulur. Yüksek platolar bir bozkır görünümündedir

Ülkenin coğrafi özelliklerine bağlı olarak, nüfus dağılımı da düzensizlik gösterir. Büyük şehirler dışında, ziraatin yapılabildiği yağış

alan bölgeler, kısmî bir yoğunluğa sahiptirler. Ekime elverişsiz sarp yamaçlar ve çayırlar, hayvancılıkla geçinen halkla meskundur. Eskiden yaygın olan göçebe hayat, gitgide ortadan kalkmakta, halk şehirlere göçmektedir. Şehir-kırsal alan ayrımı bugün hâlâ Cezayir'de bağımsızlık savaşı esnasında Milli Kurtuluş yönetiminin, Bağımsızlık savaşı esnasında Milli Kurtuluş ordusunun gücünü kırmak maksadıyla, şehirlerin dışında 1800 kadar küçük ve birbirine uzak köylere dağıttığı 2 milyon Cezayirli'nin bağımsızlıktan sonra tekrar şehirlere dönmesi, göçün daha da hızlanması ve şehirlerdeki altyapı eksikliğinin boyutlarının büyümesi sonucunu doğurmuştur. Tarıma elverişli toprakların azlığı, su baskınları, kuraklık gibi tabii afetler de şehire göçün sebeplerinden bazılarını teşkil etmektedir. Şehirlere göç, aynı zamanda, kırsal alanlarda yaşayan Berberiler'in Araplaşmaları sonucunu da doğurmaktadır.

Ülkenin en tenha kesimi Büyük Sahra kısmıdır. Burada km²'de nüfus yoğunluğu ortalaması 1 kişinin de altına düşer. Bunlar da göçebe yaşayışı sürdürmeye çalışan Bedevilerle, güneydoğu Sahra'da Ahaggar ve Adrar dağlık bölgelerindeki küçük vahalarda yaşayan Tuaregler'dir.

Cezayir halkı iki büyük etnik menşeden gelmektedir: % 83 Araplar ve % 16 Berberiler. Bunun yanında çok az sayıda, sömürge dönemi kalıntısı Fransız da vardır. Ülke nüfusunun yarıya yakını kuzeyde, Akdeniz kıyı bölgesindeki şehir ve köylerde yaşar. Cezayir genç insanların ülkesidir demek yanlış olmaz. Çünkü hızlı bir nüfus artışının sözkonusu olduğu (1983'de binde 38) ülkede, nüfusun % 47'si 15 yaşın altındadır. Yaş sınırını 30'a çıkardığımızda bu nisbet % 74'e ulaşır. Nüfusun iki katına çıkma süresi 22 yıldır. Şehirlerde oturan Cezayirliler, toplam nüfusun % 67'sini teşkil eder. Ülkenin genel nüfus yoğunluğu 1986'da km2 başına 9,5 kişi idi.

Fransa sömürgesi esnasında körletilmeye çalışıldıysa da hürriyetten sonra yine devletin resmî dili olan Arapça, halkın % 82'si tarafından konuşulmaktadır. Buna karşılık yüksek öğrenimde, ticarî ve resmi ilişkilerde Fransızca da hâlâ konuşulan bir dildir. Arapça yanında Berberiler, aralarında kendi dillerini de konuşmakta, fakat yazıda Arap harflerini kullanmaktadırlar.

Cezayir halkının % 99'u Sünnî müslümandır. Bunun yanında Berberiler arasında çok az sayıda Harici görüşte olanlar da vardır.

Tarihçe

M.Ö. IX. yüzyılda Tire'den gelen Fenikeliler Afrika'nın bu kıyılarında bir koloni oluşturarak, burada topraklarının büyük bir kısmı

bugünkü Tunus'da kalan Kartaca Devleti'ni kurdular. Bununla birlikte, bölgede yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular, bize burasının M.Ö. 2000 yıllarından itibaren meskûn olduğunu göstermektedir.

Fenikeliler'in bugünkü Tunus toprakları merkez olmak üzere kurdukları Kartaca Devleti'nin ömrü M.Ö. 146'da Romalılar'ın Kartaca'yı ele geçirmelerine kadar sürdü(1). Aynı devirde, batıda bugünkü Cezayir topraklarının bir bölümünde Massinia'nın liderliğinde Numidia Krallığı kuruldu (M.Ö. 208-148).

Romalılar bu kıyılara saldırılarını sürdürdüler ve M.Ö. 40'larda kıyı kesiminde hakimiyetlerini kabul ettirerek, Cezayir'i Roma İmparatorluğu'nun Mauretania Caesariensis eyaletinin bir parçası haline getirdiler. Bununla beraber Roma nüfuzu, ülkenin iç kesimlerine kadar ulaşamadı. Romalılar bu eyaleti beşyüz sene kadar yönettiler. M.S. 428'de İspanya'dan gelen Vandallar bölgeyi ele geçirerek yüz yıl kadar hakimiyetleri altında tuttular. 533'de Bizans İmparatoru Justinianus'un Belissarius kumandasında gönderdiği Bizans ordusu bu toprakları, Vandallar'dan aldı. Bu sefer Cezayir ve Kuzey Afrika halkı bir başka işgalin ve tahakkümün getirdiği zulmün altında inledi. Bu, 670'de Ukbe b. Nafi kumandasındaki İslâm ordusunun Kuzey Afrika'ya kardeşlik ve eşitlik ışığını taşımasına kadar sürdü. Çok geçmeden Berberiler İslâm'ı kabul etmeye başladılar. Bu arada Valiant Kocila liderliğindeki bir grup putperest Bedevi'nin ayaklanması 686'da Kocila'nın öldürülmesiyle bastırıldıktan sonra Fas, Cezayir, Tunus ve Libya, bütün Kuzey Afrika toprakları Emevîler devletinin Mağrib eyaleti durumuna girdi. Burada Kayrevan'ı kurarak, büyük bir kale inşa eden Ukbe b. Nafi'nin Biskara'da bulunan kabri bugün hâlâ ziyaret edilen ve hürmet gören bir makamdır.

Emevî hilafetinden sonra gelen Abbasîler döneminde Halife Harun er-Reşid, İbrahim b. Agleb'i 800 yılında Mağrib valisi tayin etti. İbrahim'in ölümünden sonra Aglebî sülalesi bu eyaleti Abbasîler adına yarı bağımsız bir surette iki yüzyıl kadar yönetti. 910'da Şii Berberi kabilesi Kutama, Ubeydullah'ın liderliğinde ayaklanarak Ağlebiler'in idaresine son verdiler. Ubeydullah, Mehdî ünvanını alarak burada Fatımiler devletini kurdu. 973'de devletinin başşehrini bugünkü Cezayir şehrinin güneyindeki Mehdiye'den ele geçirdiği Kahire'ye taşıdı. Mağrib'in valiliğini de bölgenin ilk Berberi yöneticisi olan Bulluk'in İbn-i Ziri'ye verdi.

(1) Geniş bilgi için bkz: Tunus Bölümü.

Ziri hanedanı Şii'liği benimsedi ve çok geçmeden Fatımiler'in zayıflığından istifade ile bağımsız bir devlet kurduğunu ilan etti. 1041'de Berberi Hilali kabilelerinin bölgeye göçleri ve yaptıkları talanlar, ülkede bir kargaşaya ve hoşnutsuzluğa yol açtı. Bu da Ziriler'i zayıflattı. 1054'te de bir başka Berberi devleti olan Murabıtlar, Ziriler'in saltanatını ellerinden aldılar. 1087'de Cezayir'den Senegal'e ve hatta İspanya'ya kadar bütün bölgeyi Murabitin Devleti'nin sınırları içine kattılar. Kısa ömürlü Murabitin Devleti 1130'da yerini Muvahhidin (*Muvahhidler*) Devleti'ne bıraktı. Peşpeşe gelen bu iki büyük devlet, Kuzey Afrika'da müslüman Mağrib medeniyetini meydana getirdiler.

1492'de İspanyollar kazandıkları savaş sonucu müslüman Mağribiler'i İspanya'dan sürüp çıkarmaya başlayınca, Kuzey Afrika'ya büyük bir göç başladı. İspanya'daki müslüman halkın İspanyol zulmünden kurtarılarak Afrika'ya geçirilişinde Türk kaptanı Oruç Reis ile kardeşi Hızır Reis (Barbaros Hayreddin)'in büyük yardımları oldu.

Kuzey Afrika ile beraber Cezayir'in de Osmanlı hâkimiyetine girişi Barbaros Hayreddin Reis ve Oruç Reis vasıtasıyla XVI. yüzyılda oldu. Oruç Reis daha önce 1514'te Cicelli'de Türklerle meskun bir yerleşim bölgesi kurmuştu. İki yıl sonra Cezayir şehrini ve Tlemsen'i de zapteden Oruç Reis, İspanyollar'ın bir saldırısı üzerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım isteyince, Yavuz Sultan Selim, emrine asker gönderdi. Oruç Reis'in 1518'de ölümünden sonra Barbaros Hayreddin Reis, bölgede yeni topraklar zaptetmeye devam etti. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir beylerbeyi olarak Paşa ünvanını da alan Barbaros, Cezayir'i beyliğin merkezi yaptı. Bu tarihten 1830'daki Fransız işgaline kadar Cezayir, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir eyalet olarak kaldı.

Kuzey Afrika 1587'ye kadar Osmanlılar'ın bir eyaleti olarak «beylerbeyi» tarafından yönetildi. Bu tarihten sonra bu topraklar üçe bölündü, «*Garp Ocakları*» adıyla anılan bu üç bölge Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'di. Osmanlılar ülkede geniş bir imar faaliyetine giriştiler, pek çok cami yapıldı. Bölge yerlilerinin bağlı olduğu Maliki mezhebinin yanısıra, Hanefilik de yaygınlaştı.

XVII. yüzyılda yeniçerilerin yanısıra Berberi korsanlar da ülkede nüfuz sahibi oldular ve Cezayir şehri Afrika'nın köle ticaret merkezlerinden birisi haline geldi. Ülkeyi yöneten paşalar zamanla idarede kontrolü yitirdiler. Asker kökenli «ağa»lar ve sonra, «dayı»lar yönetimi ellerine geçirdiler.

XVIII. yüzyılda Cezayir eyaleti üç beyliğe, bu üç beylik de, mahalli şeyhler veya «kaid»ler tarafından yönetilen daha küçük birimlere bölündü.

XIX. yüzyılda, ülkedeki karışıklığa paralel olarak, Cezayir limanı da ticari önemini yitirmeye başladı. 1830'da Fransa Cezayir'i işgal etti. İşgale sebep olarak da Cezayir Beyi Hüseyin'in, ülkedeki Fransız konsolosu Deval'in yüzüne kırbaçla vurması ve hakaret etmesi gösterildi. Cezayir Beyi Hüseyin'in, korsanlık gelirlerinin azalmasından ortaya çıkan açığı halka koyduğu ağır vergilerle kapatmaya çalışmasının yol açtığı hoşnutsuzluk, Fransız kralı X. Charles'a Cezayir'e saldırma hususunda cesaret vermişti.

Araplar'ı Osmanlı hâkimiyetinden kurtarmak için ülkeye geldiklerini iddia ettikleri Arapça bir bildiriyi halka dağıtan Fransızlar, önce 37.000 kişilik bir kuvvetle Sidi Farac'a çıkartma yaptılar ve kanlı çarpışmalardan sonra Cezayir şehrini ancak bir ay sonra ele geçirebildiler.

Müslüman Cezayir halkının direniş hareketi kısa sürede güçlendi. Köklü bir İslâmî eğitim görmüş olan Abdulkadir b. Muhyiddin bu hareketin başına geçerek Fransızlar'a karşı cihad çağrısında bulundu. 1832'de Maskara ve Oran kabilelerinin kendisine verdiği biatı müteakiben, 4 Şubat 1833'de halkın bütününden biat alan Abdulkadir, «Emir» sıfatıyla bir askerî lider olarak, Cezayir'in diğer âlim ve şeyhlerinin de desteğini sağladı.

Ülkenin iç kesimlerine kadar uzanamayan Fransız kuvvetleriyle uzun süren çarpışmalar sonucu, 1837'de varılan Tafna Antlaşması'yla Fransızlar Emir Abdulkadir'i tanımak zorunda kaldılar. Fakat çok geçmeden anlaşma Fransızlar tarafından bozuldu. Bu durum 1839'da Emir Abdulkadir'in tekrar saldırıya geçmesine yol açtı. Bir yandan savaşla meşgulken diğer yandan da güçlü bir devlet mekanizması kurma yolunda çalışan Emir 8 bin piyade ve 2 bin süvariden müteşekkil bir ordu kurmuş, 1837'de kendi teşebbüsüyle inşa edilen tophanelerde 240 adet topun yanısıra barut, mermi ve tüfek imaline önayak olmuştur.

1840'da asker ve teçhizat bakımından çok daha güçlenmiş olan Fransız kuvvetleri General Bugeaud komutasında yedi yıl süren acımasız saldırılarda bulundular. Yüzlerce müslüman köyünü yakıp yıktılar, misilsiz zulümlere giriştiler, binlerce müslümanın açlıktan ve işkenceden ölümüne yol açtılar. Savaşlar sonucu Emir Abdulkadir ve kuvvetleri güçsüz düştü ve 1844'te Emir, Fas sultanına sığındı. Emir'in çok değerli kütüphanesi Fransızlar tarafından yakıldı, tahrib edildi.

Fas kralı Abdurrahman, önceleri Emir Abdulkadir'in yanında Fransızlar'a karşı mücadele vermiş, fakat uğranılan yenilgiden sonra yardımını keserek cihaddan çekilmişti. Fransız gemileri Tanca ve Mogador limanlarını topa tutunca da korkarak, kendisine sığınan Abdul-

kadir'i Fransızlar'a teslim etti. Abdulkadir, Fransız kuvvetlerinden kurtulmayı başararak iki yıl kadar cihada devam ettiyse de tekrar yakalanarak maiyyetiyle önce Tulon'da, sonra da Loire Vadisi'ndeki Ambois Şatosu'nda beş yıl hapis yattı. Burada kendisine mücadeleden çekilmesi halinde çok büyük zenginlikler verileceği teklifine karşı «*Bana verilen biatlara ihanet etmektense, hücrenin duvarlarını yalayan şu denize atılmayı tercih ederim. Yaptığınız teklif utanç ve şerefsizliğinizin isbatıdır*» cevabını veren büyük mücahid, gelişen şartların zorlaması sonucu 1852'de serbest bırakıldı. İstanbul'a gelerek dört yıl Sultan Abdülmecid'in misafiri olan Abdulkadir daha sonra Şam'a geçti, iki kez hacca da giden emir 24 Mayıs 1883'de Şam'da vefat etti.

Emir Abdulkadir'in hapsedilişinden sonra da Cezayir'de ayaklanmalar ve mücadeleler 1884'e kadar sürdü. Bu tarihten sonra Fransızlar iç kesimlere daha kuvvetle hakim oldular ve kıyı kesimlerine tamamıyla hristiyan Fransızlar yerleştirildi. Kolonileştirme ve sömürü faaliyetlerine hız verilerek ülke küçük illere bölündü. Dayanılmaz bir ekonomik, siyasal ve dinî baskı ve sindirme hareketine maruz tutulan müslüman halka ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaya başlandı. İdamlar, köylülerin elindeki ekili alanların tahribi, toplu katliamlar birbirini izledi. 1830-1900 arasında Fransızlar'ın Cezayir'de öldürdükleri müslüman sayısı 3 milyonu bulmuştur. Bu arada I. Dünya Savaşı yıllarında ucuz işgücü temini maksadıyla pek çok Cezayirli Fransa'ya gönderildi.

I. Dünya Savaşı sonrasında diğer sömürge ülkelerde olduğu gibi Cezayir'de de milliyetçilik akımı ve emperyalizme karşı İslâmî direniş hareketleri güç kazanmaya başladı. 1930'da Ferhat Abbas'ın Fransızlarla eşitlik isteğine dayanan bir hareketi oldu. 1933'de Ahmed Messali Hac ve arkadaşları Cezayir Halk Partisi (PPA)'ni kurdular. 5 Mayıs 1935'de Abdülhamid b. Bedis'in başkanlığında Cezayir Ulema Cemiyeti teşekkül etti. Cemiyet, müslüman din âlimleri tarafından kurulmuştu. Ana amacı müslümanları Fransız sömürgeciliğinden kurtarmak ve İslâmî temele dayalı bir Cezayir devleti kurmaktı. Fransız idarecilerin yanısıra bu hareket, en büyük muhalefeti Fransızlaşmış Cezayir aydınlarından gördü.

II. Dünya savaşı esnasında 1942'de İngiltere ve ABD Kuzey Afrika'yı ele geçirdiler. 1943'de Ferhat Abbas, *Cezayir Halkının Manifestosu* adıyla yayınladığı bir beyanname ile Fransa'dan bağımsızlık isteğinde bulundu. Bu hareketlerin doğurduğu uyanış ve özgürlük istekleri Fransızlar tarafından Mayıs 1945'de Setif'de 15.000 kişinin öldürülmesiyle kanlı ve insafsız bir şekilde bastırıldı. Bu katliam genç Cezayir nesline, bağımsızlığın ancak silahlı mücadeleyle kazanılabileceği gerçeğini öğretti.

Bu doğrultuda 1947'de gizli bir örgüt olarak «OS» (Organisation Secret) kuruldu. Örgüt 1949'da Oran'da eylemlere başladı. Bu arada 1950'de Ahmed Messali Hac'ın kurduğu Demokratik Özgürlüklerin Zaferi Hareketi (MTLD) Partisi de adını duyurmaktaydı. 1954'te Milli Kurtuluş Cephesi (FLN) ve onun militan gücü Milli Kurtuluş Ordusu (ALN), Messeli Hac'ın partisinden ayrılan, içlerinde Ahmed b. Bella ve Ebulkasım Kerim'in de bulunduğu bir gurup genç Cezayirli aydın tarafından kuruldu.

Milli Kurtuluş Ordusu (ALN) 1954 Kasım'ında Betna ve Aures'de bir ayaklanma başlattı. Fransızlar yoğun bir tutuklama hareketiyle karşılık verdiler. 1955'de el-Aliye ve Ayn el-Abid'deki madenlerde başlayan ayaklanma idamlarla ve hapislerle bastırıldı ve Fransız genel valisi Robert Lacoste bu isyanları daha kanlı bir şekilde sindirme politikasını uygulamaya başladı. Bu arada Fas ve Tunus özgürlüğe kavuşmuşlardı. Bu iki ülke 1956'da Cezayirli liderleri ülkenin bağımsızlığa ulaşma yolunda izlenilecek politikayı görüşmeye çağırdılar. Fakat Fransız yönetimi bu hareket karşısında sert tedbirler aldı, Cezayirli liderleri yakalayarak hapse attı. Bu durum, ayaklanmayı körükledi, eylemler arttı. Fransa, Cezayir'e yeni kuvvetler ve paraşütçü birlikler gönderdi. Tunus ve Fas sınırlarına, direnişçilerin sızmalarını önlemek amacıyla dikenli teller çekildi, sınırlar sıkı kontrol altına alındı. Yönetim müslüman halka şiddetli baskı ve işkence uygulamalarına başladı.

Ayaklanma ve bağımsızlık mücadeleleri buna rağmen durmayınca, Fransız kuvvetleri 1958'de Tunus'un sınır köylerini, direnişçileri barındırdığı iddiasıyla bombaladı. Bu olay Tunus'un Fransa ile arasını açtı. Gerginlik ABD ve İngiltere'nin arabuluculuğuyla giderilmeye çalışıldı.

Aynı yıl Tanca'da Mağrib Birliği Kongresi toplandı. Kongre'de alınan bir kararla Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti (GPRA) kuruldu. Bu arada ülkedeki Fransız göçmenler Fransa ile birleşme yolundaki istek ve baskılarını arttırdılar. Bu isteklerini Fransız hükümetine kabul ettirmek ve Cezayirli müslümanların mücadelelerini kırmak için Gizli Ordu Örgütü (OAS) adıyla bir örgüt kurarak, yerli halkla çatışmalara girdiler.

Cezayir Geçici hükümeti (GPRA) Arap devletlerinden ve Sosyalist ülkelerden aldığı yardımlarla giderek güçlendi ve kendisini Fransa'ya kabul ettirmeyi başardı. 1961 Mayısı'nda General de Gaulle hükümeti GPRA ile görüşmelere oturdu. İkinci görüşme 18 Mart 1962'de gerçekleşti ve anlaşma sağlandı. Buna göre Geçici Hükümetin denetl-

minde bir referandum yapılacak ve sonuca göre Cezayir'in bağımsızlığı tanınacaktı.

Referandum 1 Temmuz 1962'de yapıldı; sonuç % 99 bağımsızlık isteği doğrultusundaydı. GPRA 3 Temmuz'da yönetimi devraldı. Böylece Cezayir'deki 132 yıllık Fransız varlığı son bulmuş oluyordu. 1950'lerden bu yana süren Cezayir İstiklal savaşında 300 bin müslüman Cezayirli ve 10 bin Fransız hayatını yitirmişti.

Bağımsızlığı takiben GPRA'da iç çekişmeler başladı. Sonuçta Ahmed b. Bella devlet başkanı, Huari Bumedyen genelkurmay başkanı ve Milli Kurtuluş Cephesi (FLN)'nin genel sekreteri Muhammed Hıdır da resmî parti konumuna giren cephenin başkanı oldu. Hareket içindeki diğer liderler teker teker safdışı bırakıldılar.

1965'in 19 Haziranı'nda Bumedyen bir darbeyle Ahmed b. Bella'yı devirdi ve ihtilal konseyi olarak yeni düzenlemelere gitti. Çok geçmeden hem devlet başkanı hem de savunma bakanı oldu ve yeni anayasa çalışmalarını başlattı. Uzun süren çalışma ve tartışmalar sonucu Kasım 1978'de yapılan referandumla Anayasa kabul edildi.

Bir ay sonra Bumedyen ölünce ülkenin tek partisi FLN'nin de desteğiyle Albay Şadlî b. Cedid devlet başkanlığına seçildi. 1979'da FLN yeniden örgütlenerek sosyalist bir parti olduğunu programında açıkladı. Şadlî b. Cedid partinin genel sekreterliğine seçildi. 1980'de 1965'deki ihtilalden beri gözaltında bulundurulan Ahmed b. Bella serbest bırakıldı. Bu arada ülke pek çok ekonomik güçlükle karşı karşıyaydı.

Bin Cedid Ocak 1984'te yeniden devlet başkanlığına seçildi. Zaman zaman güçlü muhalefet hareketleriyle karşılaşan Şadlî'ye karşı 1985'de Londra'da bulunan Ahmed b. Bella ve FLN'nin eski liderlerinden Ayd Ahmed birleşerek bir cephe oluşturduklarını ilan ettiler. Politikada sosyalizme paralel çizgiyi takib eden Bin Cedid'in ülkede yürüttüğü Araplaştırma hareketi, Berberiler'in kuvvetli muhalefetine yol açtı. Aynı zamanda eski bir subay olan Mahfuz Nehnan liderliğinde büyüyen İslâmî Direniş Hareketi de ülkede İslâm kanunlarına dayalı bir düzenin kurulmasını savunmakta ve günden güne Cezayir hükümetinin en büyük muhalifi durumuna gelmektedir. İslâm'ı yalnız ibadetle sınırlama çabası içindeki Şadlî b. Cedid ve hükümetine karşı Mahfuz Nehnan ve taraftarları, Ahmed b. Bella ile de iyi ilişkiler kurarak, Cezayir'i İslâm kanunlarıyla idare edilen bir devlet haline getirme yolundaki çalışmalarını sürdürmektedirler.

Ülke ekonomisinin bozuk durumu ve gelir dağılımındaki düzensizliğin yanısıra izlenen politikanın halk üzerinde doğurduğu hoşnutsuzluk 1988'de bir halk ayaklanmasına yol açınca Bin Cedid ordunun

yardımıyla ve pek çok Cezayirli'nin ölümüne yol açan sert tedbirlerle isyanı bastırdı, çoğunluğu İslâmî hareketin önde gelenleri olmak üzere ayaklanmanın elebaşılarını tutukladı ve ekonomik durumun iyileşeceğine dair halka söz verdi.

Büyüyen iç muhalefetin zorlamasıyla Şubat 1989'da ülke çapında bir referandum yapıldı. Referandum sonucu Şadlî b. Cedîd siyasî reformlara gidileceğini, anayasa da gerekli değişikliklerin yapılacağını, çok partili sisteme geçileceğini ve bağımsız derneklerin kurulmasına izin verileceğini bildirmek zorunda kaldı.

Ekonomik Yapı

Cezayir ekonomisinin en büyük dayanağı petrol ve doğal gazdır. Bu sektör bir hükümet kuruluşu olan SONATRACH tarafından işletilir. Petrol üretimi 1958'de, iki büyük merkez olan Hassi Mes'ud ve Havzü'l-Hamra'da başlamıştır. Bağımsızlıktan sonra, uygulanan bir proje sonucu Hassi Mes'ud'da çıkarılan petrol 518 km.'lik bir boru hattıyla Arzev limanına getirilmiştir (1966). 1981'de ülkenin bütün petrol üretimi devletin kontrolüne girmiştir. 1978'de 57,39 milyon ton olan petrol üretimi daha sonraki yıllarda kısmî bir düşüş göstermiştir.

1973'de Arzev ve Cezayir şehirlerinde iki petrol rafinerisi yapıldı. Daha sonra 1980'de ülkenin en büyük iki petrol rafinerisi Sikikda ve Becaye'de inşa edildi. Bu dört rafinerinin toplam kapasitesi 30 milyon tona ulaşmaktadır.

Petrolün 1958'de üretimine başlanmasına karşılık doğal gaz üretimi 1961'de başladı. Fakat sonraki yıllarda Cezayir ekonomisi için petrolden daha önemli bir yere yükseldi. Bugün Cezayir SSCB, İran ve ABD'den sonra doğal gaz yatakları bakımından dünyanın dördüncü ülkesidir. 1974'teki yıllık üretim 6 milyar m3 idi.

Cezayir'in gaz stokunun 3,723 trilyon m3 olduğu tahmin edilmekte ve bunun ülkeye 325 yıl yeteceği bildirilmektedir. 1978'deki yeni çalışmalar sonucu, üretim kapasitesi 47 milyar m^3'e ulaştı. Bugün İtalya ve İspanya'ya uzanan iki gaz boru hattı, çıkarılan doğal gazın bir kısmını bu iki ülkeye taşımaktadır. Petrol ve doğal gaz 1986 bütçesine % 32'lik bir gelir sağlamıştır.

Cezayir, bağımsızlık sonrasında hızlı bir sanayileşme süreci içerisine girmiştir.

4,5 milyar ton olarak tahmin edilen rezervle demir, Cezayir'in maden zenginliğinde önemli yer tutar. Venza'da yüksek nitelikli, Gara ve Gebilet'de orta nitelikli demir cevherleri bulunmuştur.

Demir dışındaki önemli madenler çinko, fosfat, kurşun bakır ve gümüştür. 1980'de üretim, demir cevherinde 3,5 milyon ton, fosfatta milyon ton, çinkoda 7600 ton, kurşunda 2700 ton oldu.

1969'da Annaba yakınlarında el-Hacer'de 5 milyar dinara mal olan büyük bir çelik işleme kompleksi inşa edildi ve üretime geçildi. Ülkede çelik endüstrisi Mayıs 1972'den bu yana bir devlet kuruluşu olan SNS tarafından işletilmektedir. 1972'de yıllık kapasite 500.000 ton iken bugün bu miktar 2 milyon tona yükselmiştir. 1982'de üretilen ham çelik ise 345.000 ton idi.

Bu sanayi kolunun yanında Konstantin'de traktör ve dizel motor üretiminde ülke çeliğinin 10'da birini işleyen bir fabrika, Guelma'da bisiklet ve motosiklet fabrikaları vardır. Başlangıçta ülkede Renault patentiyle montajı yapılan otomobil ve kamyonlar, 1983'den itibaren diğer Avrupa motorlu araç firmalarının da patenti alınarak Sonacome (Societe Nationale de Contruction Mecaniques) tarafından üretilmektedir. Fabrika Ayn Quessexa'dadır.

Bunlardan başka Tiaret ve Setif'de ticari araçlar, Sidi Bel-Abbas'ta ziraî alet ve makinalar, Berruciya'da valf pompası ve Konstantin'de birkaç ağır makina ve techizatı üreten fabrikalar, Cezayir sanayisinin belli başlı merkezleridir. Bunlar dışında çimento, cam, kâğıt, şeker vs. imal eden fabrikalar da vardır.

Cezayir'de elektrik enerjisi üretimi % 95 oranında termal santrallerden sağlanır. Ülkenin düzensiz yağışları, hidroelektrik üretimini sınırlar. Termal santrallerin en büyükleri Cezayir şehrinde, Annaba'da ve Oran'dadır. 1967-1980 arasında % 421 artış göstererek 6,2 milyar kilowat-saat olan elektrik üretimi, 1984'te 11,4 milyar kilowat-saate ulaşmıştır.

Cezayir topraklarının % 90'ı ziraate imkan vermeyen plato ve çöllerden ibaret olduğundan, ziraat ülke ihtiyacını karşılayacak bir kapasitede gelişmemiştir. Cezayir ziraati, ülke ihtiyacının ancak % 30'unu karşılar. Bununla birlikte kıyı şeridinde 100-200 km. genişlikteki düzlüklerde ziraat yapılır. 1980-1984'ü içine alan 3. Dört Yıllık Kalkınma Planı'nda ziraatin gelişmesine de önem verilmiştir. Bağımsızlık öncesinde Fransız çiftçilerin ellerinde bulunan verimli topraklar, devlet tarafından satın alınarak yerli halka verilmiştir. En verimli topraklar Bicaye ve Annaba bölgesinde, Sidi Bel-Abbas'tan Tlemsen'e uzanan yörede ve Mitlce Ovası'ndadır.

Belli başlı tarım ürünleri buğday, arpa, yulaf, pamuk, tütün, zeytin ve hurmadır. Az miktarda darı, pirinç ve çavdar da yetiştirilir. Ta-

rım sektörünün gayri safi millî hasıla içindeki payı 1983'de % 8,2 olmuştur. Toplam işgücünün ise % 27'si bu kesimdedir.

Ziraî üretimin büyük bir kısmı devlet çiftliklerinde gerçekleştirilir. Yerli halkın küçük çiftlikleri ancak kendi ihtiyacını karşılayacak ve geçimini temin edecek miktarda üretimi sağlayabilmektedir. Hükümet bu çiftliklerde üretimi arttırmak için teşvik çalışmalarını sürdürmektedir.

Cezayir ormanlarının büyük bir kısmı İstiklal Savaşı esnasında Fransız kuvvetlerince tahrib edilmiş ve yakılmıştır. Devlet yeniden ağaçlandırma çalışmalarını sürdürmektedir.

1981'de 72,091 km.'lik bir karayolu uzunluğuna sahip Cezayir'de karayolu taşımacılığı bir devlet kuruluşu olan Millî Kara Taşımacılığı Şirketi (SNTR) tarafından yapılır. Sahra bölgesinde çıkarılan petrol, karayoluyla limanlara taşınır. Demiryollarının uzunluğu 1983'de 4146 km. idi. Ana demiryolu Fas sınırından Tunus sınırına kadar uzanır. Bunun yanısıra ara hatlar ve şehirleri birbirine bağlayan güzergahlar da vardır. Karayolları gibi demiryolları da Cezayir Millî Demiryolu Şirketi (SNCFA) adlı devlet kuruluşunun elindedir. Cezayir'de tarifeli seferler yapılan 22 havaalanı mevcuttur. En büyükleri Cezayir şehrindeki Darü'l-Beyde Uluslararası Havaalanıdır. Başlıca limanlar ise Cezayir, Oran, Arzev, Bicaye, Annaba, Cicelli ve Mustaganim'dir.

Okur yazarlık oranının 1981'de % 42'yi ancak bulduğu Cezayir'de eğitim sistemi, sömürge dönemindeki Fransız eğitim sisteminin devamıdır. İlkokul 6 yıldır ve 6-12 yaş grubuna öğrenim verir. Orta öğrenim 4 yıl orta, 3 yıl lise olmak üzere 7 yıldır. Daha sonra yükseköğrenim devresi gelir. Bugün ilk ve orta öğrenim dilinin tamamen Arapça olmasına karşılık, teknik ve yüksek öğrenimde Fransızca da ağırlıktadır.

Cezayir, bütçesinin yaklaşık üçte birini eğitime ayırmaktadır.

Sömürge döneminde İslâmî eğitim Fransızlar tarafından yasaklanmış, Cezayir ve Konstantin'deki büyük camiler katadrale dönüştürülmüş, bunun yanında diğer pek çok küçük cami yıkılmış, gayelerinin dışında kullanılmış, yahut harab olmaya terkedilmiştir. Bağımsızlık savaşı öncesinde Abdulhamid b. Bedis'in başkanlığındaki Cemiyetü'l-Ulema, İslâmi eğitimi yeniden gündeme getirmiş ve müslümanlara dinlerini öğretme yolunda büyük gayretler göstermiştir. Bağımsızlık sonrasında gelişen İslâmî Direniş Hareketi de, İslâm'ın geniş tabanlara yayılmasında ve halkın şuurlandırılmasında büyük rol oynamıştır.

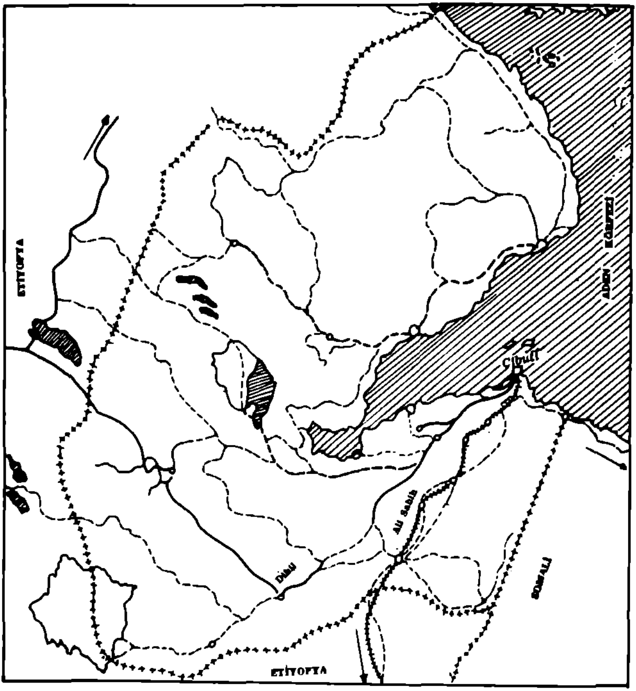
ETİYOPYA
ADEN KÖRFEZİ
Cibuti
Ali Sabih
Dikil
SOMALİ
ETİYOPYA

8 — CİBUTİ

8 — CİBUTİ

Resmî adı	:	Cibuti Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	23.200 km2
Nüfusu	:	456.000 (1986 sayımı)
Başkenti	:	Cibuti
Önemli şehirleri	:	Ali Sabih, Dihil, Obock, Tecura
Resmi dil	:	Arapça, Fransızca da konuşulur
Resmi din	:	Yok
Para birimi	:	Cibuti Frankı [1 ABD Doları = 117 DF (Ekim 1986)]

Afrika'nın 49. bağımsız ülkesi olarak haritada Temmuz 1977'de yerini alan Cibuti, Doğu Afrika'da, Afrika boynuzunun kuzeydoğu kıyısında yer alan küçük bir ülkedir. 1977'den önce bir Fransız sömürgesi olan bu ülkenin nüfusunun yarıdan fazlası başkent Cibuti'de yaşar. Devletin bütün faaliyetlerinin odaklaştığı bu liman şehri, ekonomik ve politik açıdan ülkenin kalbidir. Hatta bu sebepten Cibuti'yi Hongkong, Singapur gibi bir şehir-devlet saymak mümkündür.

Ülkeyi kuzeyde, batıda ve güneyde Etiyopya, güneydoğuda Somali ve doğuda da Aden Körfezi çevreler. Kara sınırı 520 km., kıyı şeridi ise kuzeyde Ras Daumeire (Dumeyre Burnu)'den, güneyde Cibuti şehrinin 23 km. doğusundaki Loyada köyüne kadar 370 km. uzunluktadır.

Kıyı şeridi pekçok küçük koylar ve burunlar yapacak şekilde girintili çıkıntılıdır. Bunlar arasında Tecura Körfezi, girişte 45 km. genişliği ve 58 km. uzunluğuyla ülkenin en büyük ve önemli körfezidir. Cibuti toprakları bu körfezi çevreler. Körfezin çıkışının güney ucunda Cibuti şehri, kuzeyinde de Obock yer alır. Cibuti şehrinden 40 mil aşağıda körfez kıyısından az içerde bulunan Arta, 800 m. yüksekliktekı bir tepenin üzerine yayılmış konumuyla, körfez manzarasına tepeden bakan, güzel bir tatil beldesidir. Körfezin içinde bir liman şehri olan Tecura'dan ülke içine uzanan ana karayolu birer küçük yerleşim merkezi olan Randa'ya ve oradan Dorra'ya ulaşımı sağlar.

Kuzeyde Etiyopya sınırında sıralanan Musa Ali dağları zirvede 2063 m.'yi bulan sarp, dik uçurumlu ve çıplak yükseltilerdir. Platolar

ve düzlükler genellikle kıraç, dikenli çalılıklarla kaplı, ıssız ve sıcak kumlarla örtülüdür. Yağış mevsimleri dışında akarsu yatakları kurudur. Tabanı kumlu Adaleyi, İbali ve Sadai nehirleri ve bir yeraltı ırmağı olan Ambuli önemli akarsularıdır.

Cibuti sıcak bir iklime sahiptir. Ortalama en yüksek sıcaklık Ocak'ta 29°C, Temmuz'da 44°C'dir. Kasım-Nisan arası yılın kalan kısmına göre daha serince geçer. İç kesimlerde yıllık yağış 500 mm.'ye ulaşır. Kıyıya yakın birkaç sınırlı bölgede yetişen hurma ve hintyağı bitkisi dışında ülkenin hemen tamamına hakim olan bitki örtüsü bodur çalılıklar ve otlardır. Toprakların % 90'ı kıraçtır. Tarıma elverişli topraklar % 1 nisbetindedir. 200.000 nüfuslu Cibuti şehri dışında ülkenin diğer dört büyük yerleşim merkezinin toplam nüfusları 90.000'ı geçmez. Bunlardan Ali Sabih ve Obock şehirleri 15.000, Dihil ve Tecura 30.000 nüfusludur. Nüfus yoğunluğunun km²'de 19 kişi olduğu ülkede halkın % 75'i şehirlerde yaşar.

Cibuti'nin iki büyük etnik grubu Afarlar (% 37) ve İssalar (% 47)'dır. Çoğu Yemen'den gelme Araplar % 6'lık bir yekün teşkil ederler. Ülkede az miktarda Avrupalı da vardır. Nüfusun % 94'ü Sünni müslümandır. Geriye kalan % 6'lık kısım ise değişik hristiyan mezheplerine mensuptur.

Afarlar (Arapça adıyla Danakiller) göçebe bir topluluktur. Deve kervanları ve hayvan sürülerinin peşinde yazın kuzeyde Etiyopya sınırına yakın yüksek yaylalara, kışın da aşağılara, Tecura Körfezi kıyılarına göçerler. Çok sayıda küçük kabileye bölünmüş olan bu etnik grubun Etiyopya içine uzantısı da vardır. Afarlar hürriyetlerine düşkün ve savaşçı insanlardır. Bu yüzden de, XVI. yüzyıldaki hristiyanlaştırma teşebbüslerine ve XX. yüzyıldaki Fransız sömürgeleştirme çabalarına karşı en şiddetli tepkiyi onlar göstermişler ve silahlı mücadelelere girişmişlerdir.

«Somali» adı da verilen, ikinci etnik grup İssalar, daha çok Cibuti'nin güney bölgelerinde yaşarlar. Bazı İssa kabileleri, komşu Somali devleti topraklarına da sarkmışlardır. Şehir hayatına, Afarlar'dan daha çok yatkın olan İssalar, bu sebepten Cibuti ekonomisini, ticari ve politik hayatını da ellerinde tutmaktadırlar. 1946'ya kadar ülkeye Fransız Somalisi denilmesi, bu tesirlerden dolayıdır. 1946 sonrasında Afar ve İssa Teritoryası (Sömürge ülkesi) diye isimlendirilen ülke, ancak 1977'de bağımsızlığına kavuştuktan sonra Cibuti adını almıştır.

1975'ten sonra Etiyopya'da çıkan iç savaş ve Ogaden'de Etiyopya'nın Somali'yle savaşmasının sonucu olarak Cibuti'ye bu ülkeden bir mülteci akını başlamıştır. Sayıları ellibine ulaşan bu mülteciler, Ci-

buti, Ali Sabih ve Dihil şehirleri çevresindeki kamplarda yaşamakta ve ülke ekonomisine bir yük olmaktadırlar.

Cibuti'nin yönetim biçimi tek partili ve tek meclisli cumhuriyettir. Devletin başı cumhurbaşkanı, hükümetin başkanı ise başbakandır. Millî Meclis 65 üyeden teşekkül eder ve cumhurbaşkanını bu üyeler seçer. Yönetimde etnik gruplar arasındaki siyasal dengenin korunmasına dikkat edilir. Cumhurbaşkanının İssalar'dan, başbakanın ise Afarlar'dan seçilmesi anayasaca belirlenmiştir. Ülkenin tek siyasî partisi İlerleme İçin Halk Kongresi (RPP) partisidir. Parti mensupları bütün devlet dairelerinin köşebaşılarını tutmuşlardır. Birleşmiş Milletler, Afrika Birliği Örgütü ve Arap Birliği'ne üye olan Cibuti'nin hukuk sistemi, İslâm hukukunun, Fransız Medenî Hukukunun ve Millî törelerin birleşmesinden oluşur.

Tarihçe

Cibuti'nin en eski tarihi hakkında bildiğimiz M.Ö. III. yüzyılda Able göçmenlerinin bu topraklara gelerek yerleşmiş olduklarıdır. Bu göçmenlerin torunları bugünkü Afarlar'dır. Sonraki devirlerde İssalar Somali'den gelmişler, Afarlar'ı sürerek ele geçirdikleri bölgelere yerleşmişlerdir.

Cibuti halkının İslâm diniyle tanışmaları 825'de bu topraklara gelen seyyah müslüman valiler aracılığıyla oldu. Araplar ülkeye gelerek ticaretle meşgul oldular. XVI. yüzyılda Portekizliler bu kıyılarda söz sahibi oldularsa da, bir süre sonra Araplar yeniden nüfuzlarını kuvvetlendirdiler.

Fransızlar'ın bu topraklarda gözükmeye başlamaları XIX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında oldu. 1862'de Obock'u ele geçiren Fransa, 4 Mart 1862'de Tecura sultanıyla vardığı anlaşma sonucu, varlığını kabul ettirdi. Sonraki yıllarda işgal ettiği topraklarını devamlı olarak genişletti. 1888'de o zamanlar İngilizler'in elinde bulunan bugünkü Somali devleti sınırlarına kadar ulaştı ve bu topraklara Fransa Somalisi adını verdi. 1892'de Cibuti bölgenin yönetim merkezi oldu. 1897'de Fransızlar, toprakların bir kısmını, varılan anlaşma gereğince Etiyopya'ya vermek zorunda kaldılar. Aynı yıllarda Fransızlar, Addis-Ababa'dan Cibuti'ye uzanan bir demiryolu projesini de üstlendiler. İç bölgelere ulaşmayı sağlamak ve yerli müslüman kabilelerin sömürge yönetimine ve misyonerlik faaliyetlerine karşı isyanlarını bastırmada başarılı olabilmek maksadıyla yeni yollar açıldı ve Fransız karakolları çevresinde bazı yeni yerleşim merkezleri kuruldu. Demiryolu 1917'de tamamlandı.

1917'de Habeşistan kralı Lej Yasu'nun da yardımıyla Fransız sömürge yönetimine karşı hürriyet için ayaklanan Afarlar, Fransız askerleri karşısında başarılı olamadılar. 1936'da İtalyanlar Etiyopya'yı işgal ettiler. II. Dünya Savaşı esnasında, 1940-1943 yıllarında Cibuti, Vichy'nin kontrolüne girdi, fakat sonra Hür Fransa hükümetinin yanında yer aldı.

Savaş sonrasında (1946) Fransa'nın denizaşırı sömürgelerinden birisi olan Cibuti'ye, 1956'da sınırlı bir muhtariyet verildi. 1958'de Fransız devlet başkanı De Gaulle'ün bölgede yaptırdığı referandumda, ülkenin Fransız Uluslar Topluluğu'nun bir denizaşırı toprağı olarak kalması kararlaştırıldı. Referandumda İssalar'ın tamamı ve Afarlar'ın bir kısmı oylamaya katılmadılar veya red oyu verdiler. Etiyopya'yla Somali'nin bölgede hak iddia etmeleri, 1967'de yeni bir halk oylaması yapılması gereğini doğurdu. Fransız yönetimi, bağımsızlık isteyen İssalar'ı büyük kitleler halinde ülke dışına sürdükten sonra yaptığı halk-oylamasında, halkın % 60'ının Fransız yönetimini istediğini söyledi. 1970'lerde İssalar'ın ülkeye dönmelerini kabullenen hükümet, aynı zamanda bu gruba kısıtlamalar koyan kanunları da yürülükten kaldırınca İssalar kitleler halinde geri döndüler ve bağımsızlık konusunu yeniden gündeme getirdiler, bu doğrultuda çalışmalara girdiler. Ülkede başgösteren siyasî rahatsızlık ve halkın idareye karşı tavrı 1977'de tekrar bir referanduma gidilmesine yol açtı. Bu referandumda halkın % 98'i Fransa'dan ayrılmayı ve bağımsız bir devlet olmayı istedi.

Cibuti Cumhuriyeti 27 Haziran 1977'de ilan edildi ve bağımsızlık öncesi muhalefette adını duyuran Bağımsızlık İçin Afrika Birliği (LPAI)'nin lideri Hasan Guled Aptidon cumhurbaşkanlığına seçildi. LPAI, İlerleme İçin Halk Kongresi (RPP) adını alarak ülkenin tek resmi partisi oldu. Bu arada, menşe olarak Afarlar'a mensup olan Ahmed Dini de başbakanlığa getirildi. Fakat devletin Afar karşıtı bir durum içine girmesi üzerine Başbakan Ahmed Dini 1977, sonunda istifa etti. Bu olay üzerine Afarlarla İssalar arasında gerginliğin giderilmesi yolunda görüşmelerde bulunuldu ve 1978'de 6 Afar, 6 İssa, 1 Arab ve 2 Somali kökenli bakandan oluşan yeni hükümet, Abdullah Kamil'in başkanlığında kuruldu.

Haziran 1981'deki seçimlerde Hasan Guled Aptidon 6 yıl için yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Aynı yıl, bünyesinde iki başbakanın da bulunduğu Afar asıllı liderler tarafından oluşturulmaya çalışılan bir muhalefet partisi hareketi üzerine 19 Ekim 1981'de anayasada değişikliğe gidildi ve ülke idaresinin tek partili bir sistem halinde şekillenmesi sağlandı.

Cibuti, 1977 Eylülü'nde Arap Birliği'ne katıldıktan sonra Cibuti limanını İsrail'e kapadı.

Ekonomik Yapı

Elverişli toprakların azlığından dolayı ziraatin gelişmediği Cibuti'de ülke ekonomisi daha çok alış-verişe ve taşımacılık gibi ticarî hizmetlere dayanır. Nakliye, ticaret ve diğer hizmetlerden elde edilen gelir, 1979'da Gayri safi milli hasılanın % 50'sini oluşturmuştur. Buna karşılık tarım sektörünün payı 1982'de ancak % 4,5 olabilmiştir. Tarım ürünleri hurma ve bazı sebze ve meyvelerden ibarettir. Bunların pek azı ticarî olarak değerlendirilir. Kıyıda oturan halkın bir kısmı balıkçılıkla da uğraşır.

Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar Afrika'nın en işlek limanlarından birisi olan Cibuti limanının trafiği 1977'deki Etiyopya-Somali savaşı dolayısıyla bir durgunluğa uğradı. Cibuti-Addis Ababa demiryolunun da sağlıklı işlemeyişi limanın ticarî faaliyetlerinde bir azalmaya yol açtı. Savaş sonrasında limanın ticarî yönden kendisini toplaması epey vakit aldı. 1983'de demiryolu tekrar Etiyopya'nın ithalat ve ihracat ürünlerinin % 60'ını Cibuti limanına taşımaya başladı.

Cibuti'nin hem ihracatında hem de ithalatında ilk sırayı Fransa alır. İhracatta bunu Yemen Arap Cumhuriyeti, Somali, Etiyopya ve Hollanda takip eder. İthalatın gerçekleştiği ülkeler ise, Japonya, Etiyopya ve İtalya'dır.

Ülkede 6.323 kişiye bir doktor ve 335 kişiye bir hastane yatağı düşmektedir.

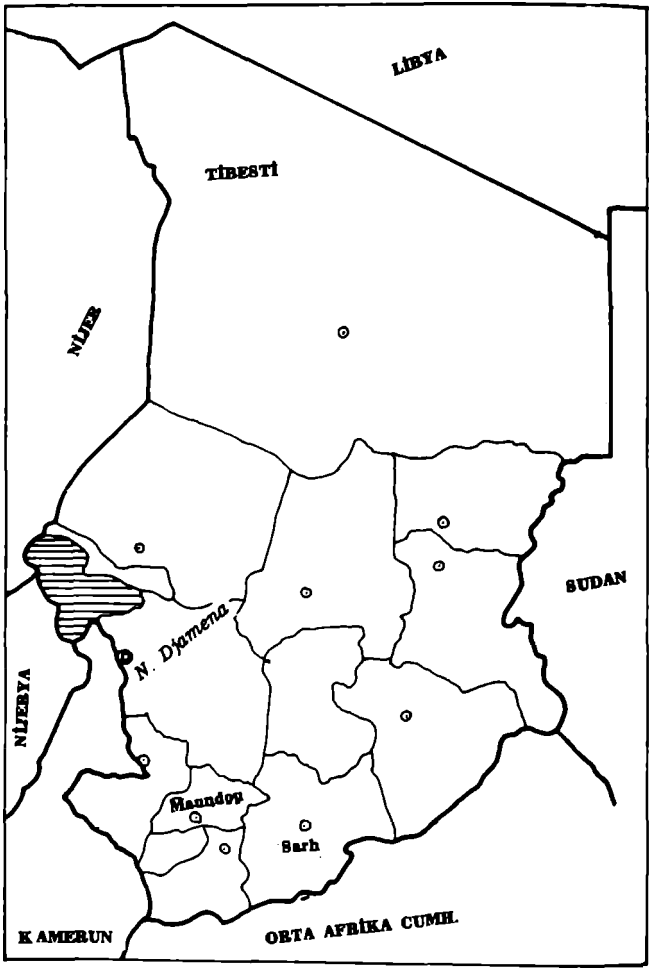
LİBYA
TİBESTİ
NİJER
SUDAN
N. Dyamena
NİJERYA
Maandoy
Sarh
KAMERUN
ORTA AFRİKA CUMH.

9 — ÇAD

9 — ÇAD

Resmî adı	: Çad Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 1.284.000 km2
Nüfusu	: 5.139.000 (1986 sayımı)
Başkenti	: N. Djamena
Önemli şehirleri	: Maundou, Sarh, Abeche
Resmî dil	: Fransızca. Kuzeyde Arapça, güneyde Songhai ve Manga dilleri yaygın olarak konuşulur
Resmî din	: Yok
Para birimi	: CFA Frangı

Çad Afrika'nın kuzey kısmında, Libya'nın hemen güneyinde yer alan bir ülkedir. Çok geniş bir toprağa sahip olan bu ülkenin yaklaşık üçte ikisi küçük tepeciklerle kaplı kıraç düzlükler ve kavurucu sıcakların hüküm sürdüğü çöllerden ibarettir. Bu çöl alanları güneye inildikçe tedricen çok seyrek ağaçlı çalılıklarla kaplı savanlar halini alır. Güneyde üçte birlik bir kısım ise sık ağaçlı, tropikal ormanların yer aldığı ve yılın yarısından fazlasının yağmurlu geçtiği bir bölgedir. Bu çok yağışlı bölgede iki nehir akar: Chari ve Logona nehirleri. Bu ikisinden başka, daha küçük akarsular da bölgeyi sular.

Afrika'nın yüzölçümü bakımından beşinci büyük ülkesi olan Çad, kuzeyde Libya, doğu ve güneydoğuda Sudan, güneyde Orta Afrika Cumhuriyeti, batıda Nijerya, güneybatıda Nijer ve Kamerun ile komşudur. Batıda Çad için önemi büyük olan Çad Gölü yer alır. Nijer, Nijerya ve Kamerun'la da ortak sınırı olan bu göl dünyanın yedinci büyük gölüdür. Denizden yüksekliği 243 metre olan Çad gölünün ortalama derinliği 1-2 metredir. En derin yeri 7 metreyi geçmez. Kıyıları sazlık ve bataklıkla kaplı olan gölün çanağının çok yayvan olması, yüzölçümünün yağış ve sıcaklığa bağlı olarak yıldan yıla 10.000 km2 ile 25.000 km2 arasında değişmesine yol açar. Güney Çad'dan gelen Chari (Şari) ve Logone nehirleri ile güneybatıdan gelen Komadugu-lobe nehri gölü beslerler. Arap kaynaklarında «Bahrü's-selam» adıyla geçen Çad gölünün çeşitli yerlerindeki, su seviyesinden çok az yükseklikteki adalar, hayvancılığa çok elverişli otlak ve çayırlarla kaplıdır. Buraları insanlar için de iyi birer korunak sayılacak yerleşim yerleridir.

Çad Gölü Avrupa'ya ilk defa 1823 yılında, buraya gelen gezginler Denham, Clapperton ve Oadney tarafından tanıtıldı. Kâtip Çelebi ünlü *Cihannuma*'sında verdiği haritada Çad Gölü'nü de gösterir. 1908'de Sami adlı bir Türk deniz subayı, sürgün olarak bulunduğu Fizan'dan kaçarak önce güneye, daha sonra batıya doğru Büyük Sahra'yı geçmiş, yedi-sekiz ay sonra Gine kıyılarına ulaşmıştır. Bu Türk subay, seyahati esnasında Çad Gölü havzasını da gezmiş, görmüştür(1).

Çok çeşitli balıkların yetiştiği Çad gölünde kayık, küçük yelkenli gemi ve motorlar da işlemektedir.

Kıyıları bataklık olan Çad gölünden itibaren arazi güneye doğru yumuşak bir eyimle alçak bir plato şeklinde gitgide yükselir. Güneyde merkeze yaklaştıkça bu eyim artar ve 1676 metre yüksekliğindeki Guera dağlarına kadar devam eder.

Ülkenin doğusunda ise Çad'la Sudan'ı birbirinden ayıran ve yaklaşık 1500 m. yüksekliğinde olan Qadal (Vaday) dağları uzanır. Çad'ın en yüksek dağı kuzeydeki volkanik Tibesti dağ silsilesidir. Bu silsilenin en yüksek noktası Emi Koussi tepesi 3415 m.'yi bulur.

Qadal ve Tibesti kütlelerinin arasında, ülkenin kuzeydoğusunda geniş bataklıkların yer aldığı Ennedy platosu uzanır.

Bu geniş ülkede yaşayan yaklaşık 5 milyon halk pek çok etnik guruba ayrılır. Ülkenin kuzeydeki üçte ikilik kısmının nüfus ve imar durumu güneydeki üçte birlik kısımdakine eşittir. Kuzey ve kuzeydoğu bölgesindeki halk müslüman Araplar ve Araplaşmış kabilelerdir. Bu kabileler arasında kendi içinde iki ana gruba ayrılan Tubular ile Tedalar ve Dazalar en önemlileridirler. Bugünkü Çad'ın iki lideri Habre ve Çukuni bu son iki gruptandırlar.

Güney bölgesi ise az sayıda hristiyanın yanısıra büyük çoğunlukta putperest ilkel inançlarını koruyan zencilerle meskundur. Bu bölgede en kalabalık etnik grup Sarh (Sara)'lardır. Çad liderlerinden Tombalbaye bu gruptandır ve kendi iktidarı döneminde bütün sivil ve askerî devlet dairelerine Sarhlar'ı yerleştirmiştir.

Güneyliler Çad'ın yakın tarihi içerisinde Batılılaşmaya çok istekli davrandılar ve özellikle sömürge döneminde Çad'ı ellerinde tutan Fransızlarla çok iyi anlaştılar, onların uyguladıkları politikaya ve konulan kurallara çok çabuk uyum gösterdiler. Bu yüzden de sömürgeci Fransız vallilerinin ve yönetimindeki yetkililerin güven ve tevecühlerini kazandılar. Oysa çoğunluğu müslüman kuzey Çad halkı, put-

(1) Türk Ansiklopedisi, Çad Md.

perest veya hristiyan olan güney Çadlılar'ın bu tavırlarına karşı çok sert tepkilerde bulunarak, emperyalist Fransız idaresine karşı kendi din, gelenek ve bağımsızlıklarını savundular.

Ülkede yerleşim çok büyük ölçüde iklim ve coğrafya şartlarının daha elverişli olduğu güneyde gerçekleşmiştir. Güney topraklarının % 30'u iskan edilmiş durumdadır. Halk büyük kasabalarda ve çoğunlukla 200-250 nüfuslu yaklaşık 9.000 kadar köyde yaşar. Ülkenin başşehri N. Djamena (eski adı Frt Lamy)'da güney bölgesinde, Çad gölünün alt kısımında, Chari ve Logone nehirlerinin kavşak noktasındadır. Diğer iki büyük yerleşim merkezi Sarh (eski adı Fort Archambault) ve Mundon aynı bölgenin daha güneyine düşerler. Ülkedeki hemen bütün gelişmeler ve ilerlemeler, devletin daha çok imkan tanıdığı bu üç merkezde vuku bulmaktadır.

Tarihçe

Çad'ın tarihi hakkında bilinenler çok eskilere kadar gitmemektedir. Fakat şunu söyleyebiliriz ki, İslâm dini bu topraklara oldukça erken devirlerde gelmiştir. Bunun sebeplerinin başında bölgenin, kuzeyde Trablusgarp ve doğuda Kahire ve Hartum havzasından gelen ana kervan yollarının üzerinde bulunması gelir.

Çad gölü havzası miladdan önceki devirlerden başlayarak pek çok kabilenin birbiriyle karşılaştığı bölge olmuştur. Burası, değişik yönlerden gelen yolların kavşak noktası olması ve sulak topraklara sahip olma durumu sebebiyle pek çok göçlere ve kabile işgallerine uğradı. Bu kabileler arasında, kuzeyde kaya resimleri bakımından zengin olan Tibesti ve Ennedy kütleleri bölgesinde yaşayan ve kuraklık sebebiyle M.Ö. 3000 yıllarında değişik kısımlara dağılan, büyük çoğunluklarıyla Çad Gölü havzasına doğru göç eden kabileleri sayabiliriz. Sonraki devirlerde Tibestili Tubular, bütün bölgeyi işgal ederek M.S. VIII. yüzyıla doğru burada Kanem Krallığı'nı kurdular. Bu krallık 1085'de İslâm dinini kabul etti. 1200'lere doğru kuzeyde Fizan'dan doğuda Qadai, batıda Nijer Nehri ve güneyde Çad Gölü'ne kadar genişleyen sınırlarıyla Kanem krallığı, sonraki yıllarda Bornu krallığıyla da birleşerek Kanem-Bornu Krallığı adını aldı. Fethedilen yeni topraklardaki putperest zencilerin müslümanlaşmasında ve İslâm'ın doğuda Qadai dağları bölgesine kadar yayılmasında, burada yaşayan Salih isimli bir velinin büyük rolü oldu (XV. yy.). Kanem-Bornu krallığının en güçlü ve zengin olduğu devir XVI. yüzyıldı.

Aynı yüzyılda Bağirmi'de ve doğuda Qadai (Kaday)'da iki ayrı devletçik kuruldu. XVII. yy.dan sonra bu bölgede üç ayrı krallık hü-

küm sürmeye başladı. XIX. yy.'da oldukça zayıflayan ve iç bölünmelere uğrayan bu krallıklardan en büyüğü ve diğerleri üzerinde nüfuz sahibi olanı Rabih Zübeyr'ninki idi (1878-1890).

Rabih Zübeyr'nin saltanatı esnasında Fransızlar bölgeye buradaki pek çok yerel yöneticiyi tahtından indiren askerî birlikler sevketmeye başladılar. Zübeyr Fransızlar'a karşı koydu ve onları Temmuz 1889'da yaptığı savaşta mağlup etti. Fakat hemen ertesi yıl çok daha kalabalık Fransız kuvvetlerine yenildi. Devletin başşehri Dikao yakılıp yıkıldı. Zübeyr de öldürüldü.

1894 yılının Mart ayında Fransızlar İngilizler ve Almanlar Çad Gölü çevresindeki Afrika topraklarını aralarında taksim ettiler. Bugünkü Çad devleti toprakları bu taksimde Fransa'nın payına düştü. 1913'e kadar bütün Çad toprakları Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızlar 1920'ye kadar ülkede gerçek mânâsıyla bir yönetim kurarak bütün Çad'ı hükümleri altına alamadılar. Onların kontrolu kuzey Çad'dan çok güneye inhisar etti. Bunun sebebi, Fransızlar'ın güneydeki animinist ve putperest yerliler tarafından daha çok kabul görmesi ve bu bölge halkının hristiyanlığa, kuzeyin müslüman yerlilerinden daha ılımlı bakmalarındandı. Nitekim Fransızlar'ın hristiyanlaştırma faaliyetleri kısa sürede semeresini verdi ve oldukça fazla sayıda yerli zenci hristiyanlığı kabul etmeye başladı. Bunun sonucunda ise, güneyde müslümanların tesirleri ve güçleri yavaş yavaş zayıflamaya ve ülkenin kuzeyinde odaklaşmaya başladı.

II. Dünya Savaşı yıllarında Çad, Müttefiklerin Libya, Cezayir ve Tunus'a karşı yürüttükleri hareketin üssü oldu.

1944 yılında Fransa Çad'a iç işlerinde serbestiyet hakkı tanıdı. 1947'de seçimler yapıldı ve kanun koyucu bir meclisin teşkili yoluna gidildi.

Mayıs 1957 yılında Çadlılar ilk hükümeti kurdular. Hükümet başkanı Batı Hint adalarından gelip Çad'a yerleşmiş olan Gabriel Lisette idi. Aynı yıl ülkenin ilk politik partisi olan *İlerici Çadlılar Partisi (PPT)* kuruldu. Böylece Fransızlaşmış Çad aydınları ülkeyi Fransa'nın istekleri doğrultusunda yönetmeye başladılar.

1958'de Fransa devlet başkanı General De Gaulle Batı Afrika'daki Fransız kolonilerini tam bağımsızlık yahut iç işlerinde serbest dış politikalarında Fransa'ya bağımlı olma durumlarından birisini seçmede serbest bıraktı. Üyelerinin tamamı Batıcı zihniyete sahip hristiyan Çadlılar'dan oluşan Millî Meclis Kasım 1958'de toplandı ve bu toplantıda dış işlerinde Fransa'ya bağımlı kalma şıkkı kabul edildi. Karardan kısa süre sonra gerçekleşen siyasi değişiklikler sonucu François

Tombalbaye başbakan, Gabriel Lisette ise başbakan yardımcısı ve aynı zamanda İlerici Çadlılar Partisi'nin başkanı oldu.

François Tombalbaye çok geçmeden Çad'ın tam bağımsız bir ülke olması doğrultusunda Fransa ile görüşmelere başladı. Ağustos 1960'de mutabakata varıldı ve Tombalbaye hem devlet başkanlığı, hem de başbakanlık görevlerini üzerine aldı. Bu olay, G. Lisette'in bütün görevlerinden istifasına yol açtı. Tombalbaye onun yerine PPT'nin de başkanlığını üstlendi. Mart 1959'da hazırlanmış olan Çad Anayasası, Kasım 1960'da yeniden düzenlendi. Bu düzenlemede, yeni kanunlar koyma salahiyeti de, dahil bütün idarî yetkiler devlet başkanına veriliyordu.

Bütün muhaliflerini sindirerek ülkenin tek hakimi durumuna yükselen Tombalbaye, kendi partisi hariç diğer siyasî teşekkülleri kapatarak, gurupları dağıttı. Bu baskı 1963'teki darbe girişimine kadar devam etti. Bundan sonra anayasada yeni düzenlemelere gidildi. Hükümet kurumlarında köklü organizasyon değişiklikleri yapıldı. Tombalbaye devlet müesseselerinde, köşe başlarına daha kolay elinde tutabileceği güneylileri getirdi. Bu durum kuzeydeki, çoğunluğu müslüman olan halkın hoşnutsuzluğunu arttırıp, onları harekete geçirince Tombalbaye onların bu ayaklanmasını ve hükümete karşı tavrını sindirecek geniş çaplı bir tutuklama hareketine girişti, altından kalkamayacakları ağır vergiler koydu. Halk vergileri ödeyemeyince gönderdiği vergi tahsildarlarını güneyli ordu birlikleriyle destekleyerek zorla aldı, başkaldıran kabileleri sert bir şekilde cezalandırdı.

Tombalbaye'nin bu acımasız ve etnik guruplar arasında taraf tutan yönetimi, kuzeylileri, birlikte ve sistemli çalışmalara itti. Bu amaçla 1966'da Çad Kurtuluş Cephesi (FROLINAT) kuruldu. Örgütün kurucuları arasında 1970'de başkanı olan Dr. Abba Siddick gibi sürgün politikacılar da vardı. Merkezi Trablus'da olan FROLINAT 1971'de Libya tarafından Çad'ın tek temsilcisi olarak kabul edildi ve desteklenmeye başlandı. Bu desteğin sebeplerinin başında hem Liyma'nın 1935'de yapılan Fransız-İtalyan Antlaşması gereğince kendisine bırakılacağına dair söz aldığı Azo Strip bölgesini ele geçirmek isteği ve hem de ideolojik ve bölgesel etki alanını genişleterek Batılı güçlere karşı bir tepki olmak amacı gelmekteydi. Bu yüzden Çad başkanı Tombalbaye, 1973'de adı geçen bölgeyi Libya'ya vereceklerini bildirince Libya-Çad ilişkilerinde kısmî bir düzelme görüldü ve Libya FROLINAT'a olan desteğini derhal kesti. FROLINAT, bu durum karşısında merkezini Trablusgarp'tan Cezayir'e taşımak zorunda kaldı ve Çad yönetimine karşı gerilla eylemlerine başladı.

1978'de, 1975'de öldürülen eski başkan Tombalbaye'nin yerine geçen General Felix Malloum'un Libya'ya verilen sözü tanımadığını söy-

lemesi, Libya ile Çad hükümetinin arasının tekrar açılması sonucunu doğurdu. Libya tekrar Çad Kurtuluş Cephesi (FROLINAT)'ni desteklemeye başladı.

Cephe Libya'nın da yardımıyla birkaç bin askerden oluşan iki ordu oluşturdu. Karargahları Tibesti dağları olan bu iki ordudan birisi Çad'ın kuzey ve doğu kesiminde, diğeri güneyde ve aynı zamanda doğuda eylemlere başladılar.

1975 Nisanı'nda askerî bir darbeyle devrilerek öldürülen Tombalbaye'nin yerine ülkeyi yöneten Yüksek Askerî Konsey başkanı General Felix Malloum 1962'de hazırlanmış olan Anayasayı yürürlükten kaldırarak geçici bir anayasa hazırladı. Ülkedeki muhalif grupların desteğini kazanmak ve aralarında anlaşmayı sağlamak için büyük gayret sarfetti ve bunda epey başarılı da oldu. Onun çağrısına uyarak, kuzeydeki Tubular FROLINAT'ı desteklemekten vazgeçerek hükümetten yana oldular. Hatta bu etnik grubun dini ve politik lideri Wodei Kosihdeimi, General Malloum'un ülke çapında yaptığı halkla yakınlaşma gezilerinde varılan uzlaşmanın etkileyici bir timsali olarak hep yanında bulundu. Yine, küçük muhalif gruplardan birinin lideri olan Hasan Ahmed Musa da saf değiştirerek Malloum'dan yana geçti.

Fakat buna rağmen Malloum FROLINAT'a karşı bir başarı sağlayamadı. FROLINAT'ın iki lideri Hissene Habre ve Goukouni hükümete karşı siyasetlerinde ısrarlı idiler. Habre, Sudan ve Mısır'dan, Goukouni Libya'dan yardım alıyordu. Felix Malloum Sudan'ın başşehri Hartum'a gitti ve orada Habre ile FROLINAT'ın hükümetten yana olması doğrultusunda bir anlaşma imzaladı. Fakat Goukouni böyle bir uyuşmaya yanaşmadı ve saldırılarını sürdürdü, kuzeyde Faya-largeau'yu zaptetti. Rusya'nın sözlü, Libya'nın fiili desteğini arkasına alarak güneye doğru ilerlemesini sürdüren Goukoni'yi durdurmak maksadıyla Mallaum 1978 başlarında Libya'ya giderek Goukouni ile bir ateşkes imzaladı, fakat onu hükümetten tarafa geçmeye razı edemedi. Çünkü Goukouni ilk şart olarak ülkedeki Fransız askerlerinin geri çekilmelerini istiyordu.

Ateşkes uzun sürmedi ve Goukouni tekrar saldırıya geçerek başkent N. Djamena'ya doğru ilerlemeye başladı. Fakat hükümet idaresinin milliyetçi bağımsızlıktan gelen Goukouni'nin eline geçmesinin, bu ülkedeki menfaatlerinin sonu olacağını düşünen Fransa, duruma müdahale ederek Goukouni kuvvetlerini durdurdular. Çad, Fransa'nın Afrika'daki menfaatlerini en güzel bir şekilde kontrol altında tutabileceği bir üs ve sömürgeci Fransız kültür emperyalizminin yürürlükte olduğu en önemli bir merkezdi. Bu yüzden bölgeye 2.000 lejyoner ve

birkaç bombardıman uçağı gönderildi ve Adi ve Djeddah'da FROLINAT kuvvetleri yenildi (1978).

Goukouni'nin bu yenilgisinden sonra Malloum, Hissene Habre ile olan yakınlaşmasını daha da pekiştirmeye gayret gösterdi. 29 Ağustos 1978'de ortaklaşa imzaladıkları bir anlaşmayla idarî sistemde değişikliğe gidildi ve Habre başbakan, Malloum devlet başkanı oldu. Yeni sistem doğrultusunda, müslümanları da hükümet safına çekmek için, devlet dairelerinde çeşitli görevler verilmeye başlandı.

Başlatılan bu yeni düzenlemeler yürümedi. Hissene Habre kendi ordusu Kuzey Silahlı Kuvvetleri (FAN)'ni, hükümetin ordusu Çad Silahlı Kuvvetleri (FAT) ile birleştirmeyi reddetti ve tekrar açıktan muhalefete başladı. Goukouni de, kendi ordusu Halk Silahlı Kuvvetleri (FAB) ile Hissene Habre'nin yanında yer alınca, iki ordu başşehir de dahil ülkenin büyük kısmını ele geçirdi. Yalnızca müslüman olmayan Doğu ve Batı Logone, Mayo-Kebbi, Moyen Chari ve Tanjile'deki güçsüz valiler hükümete bağlı kaldılar.

1979 başlarında üç lider Nijerya'nın başkanlığında barış görüşmelerine başladı. Başkentin askerden arındırılması, mahkumların serbest bırakılması ve geçici bir Çad Milli Birlik Hükümeti (GUNT) kurulması şartlarıyla anlaşmaya varıldı. Anlaşmadan Goukouni hükümet başkanlığını elde ederek kârlı çıktı. Habre ve Malloum geri çekildiler.

22 Mart 1980'de tekrar iç savaş patlak verdi. Goukouni'nin ordusu Halk Silahlı Kuvvetleri (FAP) ile Habre'nin ordusu Kuzey Silahlı Kuvvetleri (FAN) başkent N. Djamena'da savaşa tutuştular. Malloum'un ordusu Çad Silahlı Kuvvetleri (FAT), Goukouni'yi destekledi. Fransa bu savaşta tarafsız kalmayı ve birliklerini çekmeyi tercih etti.

Goukouni'nin Libya'dan yardım alan ordusu Habre kuvvetlerini başkentten bütün kuzey bölgesinden ve doğuda en güçlü oldukları Biltine'den sürüp çıkardı. Fransa Libya'nın Goukouni dolayısıyla işe bu şekilde müdahalesine ve nüfuzunun artmasına karşı çıktı. Aralık 1980'de Lagos'ta toplanan Afrika Birliği Konferansı'nda yapılan görüşmelerde Goukouni hükümeti (GUNT) başarı elde etti. Bu konferans sonrasında Libya askerî yardımını kesti ve Afrika Birliği (Inter-African) barış kuvvetleri Çad'a geldiler.

Libya'nın desteğini geri çekmesiyle ve Inter-African kuvvetlerinin tarafsız kalmasıyla Habre avantajlı duruma geçti ve Haziran 1982'de başkente girerek iktidarın sahibi oldu. Goukouni önce Kamerun'a, oradan da Cezayir'e kaçtı. 1982 Ekimi'nde Fransa devlet başkanı Mitterand'ın bölgeye bir ziyareti oldu. Kinşasa'da Habre ile görüşen Mitterand onu desteklemeye ve Çad'a ekonomik yardımda bulunmaya söz

verdi. Çünkü Fransa'nın menfaatleri açısından Çad'daki değişmez politikası başa kim gelirse gelsin, onunla iyi ilişkilerini ve koruyucu rolünü kesintisiz sürdürmekti. Her batılı sömürgeci gibi o da önce kendisine göre en kuvvetliye yardım etmiş, tuttuğu taraf yenilince de stratejisini değiştirerek yeni galibin yanında yer almaktan çekinmemiştir. Bu politikası Fransa'ya Çad'da devamlı bir nüfuz sağlamıştır. Bugün ülke ekonomisi için çok önemli olan ve ihracatının dörtte üçünü oluşturan pamuk, bir Fransız firması olan *Cottonchad*'ın tekelindedir. Fransa yalnızca bu alanda 1971-1978 döneminde 45 milyon dolar kâr etmiştir. Ayrıca tekstil, yağ ve yiyecek endüstrisinde de Fransız hakimiyeti tartışılmaz.

Uğradığı yenilgiden sonra Goukouni kendisini çabuk toparladı. Sırtını Libya'ya ve Sovyetler Birliği'ne dayayarak, kuzeyde tekrar eylemlere ve ilerlemeye başladı. Libya'nın Çad'daki nüfuzu ve Goukouni'nin Libya'nın kanatları altındaki ilerleyişi ABD'yi ve ABD'nin bölgedeki iki müttefiki Mısır ve Sudan'ı tedirgin ediyordu. Bu yüzden de ABD hem Mısır ve Sudan, hem de CIA kanalıyla kendi safında gördüğü Batı yanlısı Habre'yi desteklemeye başladı. Bu güçlü yardımlara rağmen Habre, Goukouni'nin 24 Haziran 1983'de kuzeyin stratejik merkezi olan Faya-Largeau'ya ilerlemesini durdurmakta aciz kaldı. Bu durum Fransa'nın Çad'a askeri müdahalede bulunmasına yol açtı. 3000 Fransız askeri birkaç bin tonluk techizat ile Çad'a gönderildi ve 15 paralel boyunca batıda Salal'la doğuda Abeche arasına Kızıl Hat (Red Line) bölgesine mevzilendi. 25 Ocak 1985'de bir Fransız Jaguar uçağının Libya destekli kuvvetlerce düşürülmesi üzerine Fransız birliği Kızıl Hattı geçti ve bölgede 140 km. ilerledi. Bu ilerleyişten sonra ülke iki parçaya bölünmüş duruma girdi. 150.000 nüfuslu kuzey bölgesi Goukouni ve Libya kuvvetlerinin, 4 milyonluk güney bölgesi ise Fransa ve Habre'nin hakimiyetindeydi.

Fransa Çad'daki durumun Libya'nın da fiilen duruma müdahelesiyle uluslararası platforma daha geniş boyutlarda aksetmesinden endişedeydi. Çünkü o kendi nüfuzunda problemsiz bir Çad statüsünü arzulamaktaydı. Ayrıca Libya ile daha fazla sürtüşmeye girmeyi de istemiyordu. Çünkü bu ülkeye daha önce çok büyük borçlar vermişti ve bunları geri alamamaktan korkuyordu. Bu yüzden Libya düşmanlığını sabit bir fikir haline getiren ABD'nin kışkırtmalarına aldırmadı ve uzlaşma yolunda harekete geçti. Her iki ülke de askerlerini Çad'dan çekme hususunda anlaşmaya vardılar.

Bugünkü ülke 16. paralel hattı boyunca ikiye bölünmüş durumdadır. Kısaca BET diye adlandırılan Baurkau, Ennedy ve Tibesti bölgesi başkanlığını Goukouni'nin yaptığı Libya destekli GUNT'un elinde, ül-

kenin diğer kısmı ise Habre'nin hakimiyetindedir. Habre kendisini uluslararası platformda Çad'ın başkanı olarak kabul ettirdi. Haziran 1984'te *Barış ve Hürriyet İçin Milli Birlik Partisi (UNIR)*'ni kuran Habre, partiyi muhaliflerini de safına çekecek şekilde örgütledi. Habre lehinde barışa doğru bir başka adım da, Malloum'un ordusunu Habre'ninkiyle birleştirmesi oldu.

Çad bugün 14 vilayete bölünmüş durumdadır. Bu vilayetlerin vali ve vali yardımcılarından oluşan bir meclis ülkeyi yönetir. Ayrıca kabile reisleri ve mahallî liderler de yerel yönetimlerde önemli bir rol oynarlar.

Ekonomik Yapı

Diğer Afrika ülkelerinin çoğu gibi Çad'ın da ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Yürürlüğe konulmak istenen karma kalkınma ekonomisi ülkedeki istikrarsız yönetim, iç karışıklıklar ve kuraklık gibi etkenler yüzünden başarısızlıklarla karşılaşmaktadır.

Çad, Afrika'nın en fakir ülkelerindendir. *Dünya Bankası*'nın 1982 istatistiklerine göre kişi başına 80 ABD doları brüt millî gelirle Afrika ülkeleri arasında en alt sırada yer almıştır. Bu rakam 1984'te daha da düşerek kişi başına 70 dolar olmuştur. Aynı yıl gayri safi milli hasıla ise 360 milyon dolardır.

Çad'ın fakirliğinde ve ekonomisinin bozukluğunda yüzey şekilleri bakımından ulaşım imkanlarının yetersizliği ve ülkenin denizden uzak oluşu da mühim faktörlerdir.

Nüfusunun dörtte üçü tarım sektöründe çalışmakta olan Çad'ın gayri safi yurt içi hasılasının % 50'den fazlasını bu sektörün gelirleri oluşturur (1982 verilerine göre % 62'si).

Tarım ürünleri arasında pamuk ilk sırayı alır. Çad'ın ihracatının 3/4'ü pamuğa dayanmaktadır. *Gottonchad* adlı Fransız firması bir tekel oluşturarak bütün ülke pamuğunu üreticiden satın alır, işler ve satar. Hükümet Çad Gölü, Maundou vadisi ve Moyen Chari bölgesinde ziraatı geliştirecek projeler üzerinde çalışmalar yürütmektedir.

Ziraate dayalı ihracaatta ikinci sırayı hayvancılık alır. Çad, 1980 verilerine göre 3,6 milyon sığır, 2,4 milyon koyun ve 350 bin deve ile Afrika'nın en büyük hayvan stokuna sahip ülkesidir. Ama bu sayılar 1983-1984'deki kuraklık ve kıtlık sebebiyle düşmüştür. 1982'de et üretimi 61.000 ton iken 1983'de 51.000 tona düşmüştür. Devlet bu sektördeki ihracatını canlı sığır veya dondurulmuş et olarak en çok ABD,

Fransa, Portekiz ve İtalya'ya yapmaktadır. Balıkçılık da ihracatta önemlidir.

Çad'ın başlıca tarım ürünleri yerfıstığı, darı ve süpürge darısıdır. Üretim, ülke ihtiyacını ancak karşılar. Bazı yıllar şiddetli kuraklıkların doğurduğu kıtlık, dış yardımı da gerektirmektedir.

Shell, Exon ve Continental şirketlerinin Çad Gölü çevresinde yedi yıldan beri yaptıkları sondajlar burada petrol tataklarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Çad, diğer yeraltı zenginlikleri bakımından da Batılı ülkelerin dikkatlerini üzerine çekmektedir. Azo Strip bölgesinde uranyum, wolfram ve casiterite, Çad Gölü kıyılarında natron, Mayo-Kebbi'de altın, boksit, uranyum ve demir yatakları bulunmaktadır.

Çad, 1.284.000 km2 gibi çok geniş bir toprağa sahip olmasına rağmen ülkede normal standartlardaki karayolu yalnızca 253 km.'dir. Bunun yanında ülkede 7.000 km. çakıl veya taş döşeli tali yol, 24.000 km. kadar da toprak yol vardır. Bu yolların çoğunluğu güneydeki kuvvetli yağışların olduğu mevsimde kullanılamaz bir hal alır. Hava ve demiryolu taşımacılığının hiç gelişmemiş olduğu Çad'da ulaşım gerçekten büyük bir problemdir. İhracat ve ithalat ürünleri Kamerun'un Douala Limanı vasıtasıyla taşınır. Kamyonların karşı kıyıya geçmeleri için Lagone nehri üzerinde başkent N. Djamena'dan Kamerun'un Kousseri şehrine kadar hiç köprü yoktur. Bu yüzden nakliye kamyonları nehri feribotlarla geçerler. Ülkenin tek ve yetersiz havalanı başkent N. Djamena'dadır.

Çad'ın Sosyal ve Ekonomik Durumuna Ait Kısa Bilgiler

Dinî Gruplar : % 44 müslüman, % 33 hristiyan, % 22,8 geleneksel inançlar, diğerleri: % 0,2. *İthalatı :* Petrol ürünleri, şeker, her çeşit makina ve elektronik cihazlar, gıda maddeleri, tekstil ürünleri. *İhracatı :* İşlenmemiş pamuk, yerfıstığı, canlı hayvan, et. *Gayri Safi Millî Hasıla :* 360.000.000 ABD doları (1984'e göre). Kişi başına düşen millî gelir: 70 ABD doları (1984'e göre).

Eğitim - Sağlık

Çad'da eğitim ve öğretim Fransız eğitim sistemine göre düzenlenmiştir. Öğretmenlerin çoğu da Fransızdır. İlk öğretim parasız ve mecburidir. 6-12 yaş arasını içine alır. Süresi 6 yıldır.

Ülkedeki okulların % 88'i devletin açtığı okullardır. Geriye kalanlarda ise eğitimi katolik misyonerler yürütmektedir. 1976'da Çad'da 783 ilkokul vardı. Bu okullarda 142'si kadın olmak üzere 2610 öğretmen; 56.319'u kız olmak üzere 219.882 öğrenciye eğitim hizmeti verir. Oran olarak 77 öğrenciye bir öğretmen düşmektedir.

İlkokullardaki tahsilden sonra 4 yıllık ortaöğrenim, daha sonra da 3 yıllık lise öğrenimi gelir. Bu öğrenim seviyesindeki 19.580 öğrenciden 549'u öğretmen okullarında, 649'u ise meslek liselerinde okumaktadır.

Çad'ın kuzeyinde ise çok sayıda temel İslâmî eğitim veren ilkokullar ve birkaç tane de İslâmî lise vardır.

Ülkenin tek yüksek öğrenim kurumu olan Çad Üniversitesi 1970'de açıldı. 1976'da 40'ı kız olan 758 öğrencisi ve 7'si kadın, 62 öğretim üyesi mevcuttu.

1975 yılı verilerine göre Çad'da toplam yatak kapasitesi 3500 olan 45 hastane, 90 doktor, 5 diş doktoru, 854 sağlık personeli, 81 ebe görev yapmaktadır.

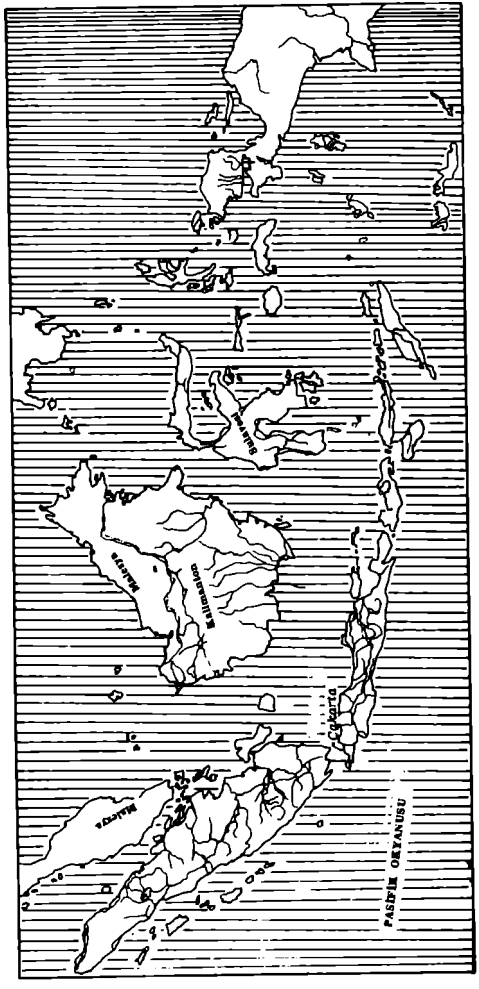

10 — ENDONEZYA

10 — ENDONEZYA

Resmî adı	: Endonezya Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 1.919.443 km2
Nüfusu	: 168.662.000 (1986 itibariyle)
Başkenti	: Cakarta
Önemli şehirleri	: Cayapura, Samarında, Palangkaraya, Pontianak, Palembang, Surabaya, Badung, Medan, Semarang
Resmî dil	: Bahasa (Endonezya) dili
Resmî din	: Tek tanrılı dinler
Para birimi	: Endonezya rubiahı (Rp)

Kuzeyinde Büyük Okyanus ve Güney Çin Denizi, güneyinde Hind Okyanusu arasında Asya ile Avustralya kıtalarını birbirine bağlayan adalardan müteşekkil Güneydoğu Asya'da bir devlettir. Endonezya'nın başlıca adaları, batıdan doğuya doğru şunlardır: Sumatra, Cava, Madura, Bali, Lombok, Sumbava, Flores, Suba, Timor (Bu adanın yarısı Portekizliler'in hakimiyetindedir). Kuzeyde Celebes (Sulavesi) adasının güney yarısını, Moluk adalarını ve Seram adasını da içine alır. Ayrıca, Irian adasının batı kısmı da bugün Endonezya sınırları içindedir. Gerek üzerinde barındırdığı topluluklar, gerekse coğrafî özellikleri bakımından bölgenin dikkat çeken bir ülkesidir. Nüfusunun büyük bir kısmının müslümanlardan meydana gelmiş olması da, bölgenin beşerî coğrafyasına ayrı bir önem kazandırmaktadır. Maddî kaynaklarının zenginliği yanında ülke imkanlarının bu durumu, hristiyan kültürüne sahip batı aleminin ilgilerinin bölgede yoğunlaşmasına sebep olmaktadır. Bunun neticesi olarak müslümanlar, zaman zaman, dış güçlerin tesiriyle yönetimin baskıcı uygulamalarına maruz kalmaktadırlar.

Coğrafya

Asya ile Avustralya kıtaları arasında bulunan büyüklü küçüklü bu adalar takımına (Japonya hariç) «*Hind diyarı adaları*» anlamına gelen «*Endonezya*» adı verilmiştir. Aynı adalara yine aynı anlama gelen «*İnsulinde*» de denilmektedir. Geniş mânâda «Endonezya», bu-

günkü Endonezya Cumhuriyeti sınırlarını da aşan bir bölgenin adıdır (Bugün Pilipin Cumhuriyeti de bu Endonezya bölgesinde bulunmaktadır).

Endonezya, batıda Malakka adasından aynı adlı boğazla ayrılır. Güneydoğu ve doğu yönünde büyük bir kavis çizerek uzanan Sunda adalarından başlayarak, bu kavisin ortalarında bulunan iki büyük adayı (Celebes ve Borneo) ve daha doğudaki Yeni Gine arasında serpilmiş Moluk adalarını, nihayet kuzeyde yayılmış Filipin adalarını içine alan bir adalar grubudur. Endonezya bölgesinde dünyanın en büyük adalarından birkaçı (Borneo: 734.000 km2, Sumatra: 420.000 km2, Celebes: 179.000 km2, Cava: 126.000 km2) bulunmaktadır. Bunun yanında, bir çoğunda insan yaşamayan binlerce mercan kayaları da vardır. Endonezya'nın jeolojik yapısı, esas itibariyle çok eski zamanlarda meydana gelmiş volkanik faaliyetlerin mahsulüdür. Genellikle deniz çukurları etrafında kavisler şeklinde uzanan takım adalarının umumi şekillerini ve yerlerini belirleyen bu volkanik mekanlar ayrı sistemler halinde gelip bölgenin doğusunda birbirleri ile birleşirler. Çin Hindistanı üzerinden Himalaya dağlarına bağlanan kıvrımlar, Sumatra adasının batı sahili ve Cava adasının çevresi boyunca devam eder. Daha doğuda, küçük Sunda adalarını meydana getirmek üzere, Banda denizinin derin çukuru etrafında bir yarım daire çizerler. Endonezya'yı derin deniz altı çukurları çevreler: Kuzeyde Celebes denizi (8.547 m.); doğuda Banda denizi (7.360 m.); güneyde Cava çukuru (7.450 m.). Volkanlar Endonezya'nın batı tarafında, üçüncü zaman ortalarında sona ermiş bulunmaktadır. Bununla beraber doğuda, iki volkanik sistemin karşılaştığı bölgede henüz sona ermemiş gibi gözükmektedir. Yer sarsıntılarının özellikle bu taraflarda çok şiddetli olması da bu hükmü kuvvetlendirmektedir. Endonezya'nın volkanik zirvelerinden bir kısmı hâlâ faaldir. Bu sebeple, depremler çok sık olmaktadır. Faal olan volkanların püskürmeleri çok şiddetli olur. 1883'te Krakata adasının üçte ikisini yok eden bir püskürme olmuştu.

Endonezya'nın arazisinde yerine göre şiddetli veya hafif kıvrımlara uğramış tabakalar ve ikinci derecede de volkan zararları rol oynamakla beraber, sıcak denizlerle çevrili olan bu adalarda mercan teşekkülleri de nispeten çok yer tutar. Adalardan meydana gelmesi ve ekvatorda bulunması (7° kuzey enlemi ve 10° güney enlemi arasında) Endonezya'yı dünyanın en sıcak ve nemli bölgelerinden biri yapmıştır. Cakarta'da Ocak ayı sıcaklık ortalaması ile Mayıs ayı sıcaklık ortalaması eşittir (25°, 26°). Cava, Sumatra ve Kalimantan'da bütün aylar yağışlıdır. Bu iklim altında bitki örtüsü çok canlı bir şekilde gelişmiştir. Kınakına kabuğu dünyada sadece bu bölgede yetişir. Hint hurması ve değerli kerestelerin (tek, abanoz, santal ve kâfur ağacı) elde

edildiği ormanın yerini, doğuya gidildikçe, Cava'nın ötesinde gitgide kuraklaşan savanalar alır.

Kalimantan ve Sumatra'nın bitki örtüsü hemen hemen tabiî haliyle bulunmaktadır. Bu sebeple buraların iç bölgelerinde nüfus çok dağınıktır ve göçebe kabilelerden (Sumatra Batakları, Kalimantan Dayakları) meydana gelir. Bu kabileler tarım arazilerini ormanı yakarak elde etmektedirler. Bunun yanında meyvecilik, avcılık ve balıkçılıkla geçinirler. Buna karşılık Cava'da nüfus yoğunluğu çok yüksektir. Bu bölgenin, büyük alüvyon kütlelerinin birikimiyle meydana geldiği ve volkanik kütlelerle verimi arttığı için, özellikle kuzeyindeki ovaların her yerinde tarım yapılır. En çok yetiştirilen ürün pirinçtir. Pirinç tarlaları, taraça halinde tepelerin çevrelediği alçak bölgeleri dörtgenlere böler. Halk geçimini yer fıstığı, tatlı patates, manyok, meyve, yağ çıkarılan hurma ve areka ağaçları, deniz kıyısı boyunca Hindistan cevizi yetiştirerek sağlar. Cava'nın doğu bölgelerinde mısır tarımı devamlı olarak gelişmektedir. İlkel olmakla beraber, ustaca yapılan balıkçılık da bölge halkının geçiminde önemli yer tutar.

Yerli ürünlerin dışında, bölge ikliminde yetişebilen başka ürünler Hollandalılar tarafından getirildi. Sistemli çalışmalar sayesinde ticarete dönük tarım çalışmaları da yine Hollandalılarca geliştirildi. Bunun yanında XVI. asırdan beri özellikle baharat yetiştirilen Sunda adaları Avrupa'ya Amboina ile Ternate'nin meşhur biber, zencefil ve Hindistan cevizini ihraç ediyordu. Ormanlar açılarak tarım arazileri genişletildi. Cava'nın batısındaki tepelerde şeker kamışı ve çay işletmeleri, doğusunda kahve, Surakarta, Cogcakarta (Cava) ve Medan (Sumatra) çevresinde tütün, kauçuk ağacı ve yağ çıkarılan hurma işletmeleri kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkede başgösteren karışıklıklar bu düzenli gelişmeyi bir ara durdurmuştur. Öyle ki, bu karışıklık döneminden sonra şeker kamışı, tütün ve biber yetiştiriciliğinden vazgeçildi. Onun yerine pirinç alanları çoğaltıldı. Tarımın millileştirilmesi, kooperatifçilik hareketinin başarıya ulaşması gibi gelişmeler ekonominin kısmen modernleşmesine imkan sağladı. Bu sayede kahve, kakao ve palmiye yağı ihracatı önceki duruma getirildi. Cava ve özellikle güney Sumatra'da küçük tarım işçilerinin çoğalmasından sonra, kauçuk üretimi ve ihracatında dünyada ilk sırayı aldı.

Adaların yeraltı zenginliği ve toprak verimliliği, kendilerini meydana getiren arazinin özelliğiyle yakından ilgilidir. İnsanları eski çağlardan beri bu adalara celp etmiş olan altın ve gümüş gibi kıymetli madenler, kalay yatakları ve diğer madenler özellikle eski arazi sahalarında bulunmaktadır. Petrol yatakları ve kömüre üçüncü zaman ara-

zllerinde rastlanır. Tarım arazisinin kıymeti ise volkanik sahanın içinde merkeze en uzak yerlerde olmalarıyla doğru orantılıdır. Bunun yanında, saf kireç taşından meydana gelen mercan bölgeleri çevrelerine nazaran çoraklık olarak bulunurlar.

Çok yağış alan Cava adasına karşılık Küçük Sunda adalarının bazı köşelerinde oldukça az yağmur yağar. Buralarda tarımın kesin olarak sulamaya ihtiyacı vardır. Bitkilerin canlılığı yağmurların bolluğuna ve her mevsimin yeterli derece yağışlı olmasına bağlıdır. Böyle yerler orman bitkilerinin gelişmesine oldukça müsait yerlerdir. Cava adasının doğu taraflarından itibaren orman daha seyrek görünüşlü ve kuraga dayanıklı ağaç cinslerinden müteşekkildir. Yağmur olmayan bölgelerde ise kuruyan otlaklar yer alır. Bu tabiî manzara insan müdahaleleriyle yer yer çok değişmiş, vaktiyle çok geniş alanları kaplayan orman örtüsü azalmıştır. Sumatra'da kısmen, Cava'da hemen hemen tamamıyla ortadan kalkmış olan orman örtüsünün yerine yabancı tarım bitkilerinin ithali ile çeşitlilik artmıştır.

Yeraltı kaynaklarının işletilmesi de Endonezya'ya yeni katkılar sağladı. Dünyanın kalay üretiminin beşte birini çıkaran ocaklar Bangka ve Belitung'da bulunmaktadır. Boksit, petrol ve manganez onbeş yıldan bu yana sürekli artmaktadır. Ülkenin petrol üretiminin büyük bir kısmı Palembang (Sumatra) bölgesinde çıkarılır. Bu mühim maden kaynakları, henüz modern tesislerden mahrumdur. Tesisler modernleştirilmediği için, imkanlara rağmen yeterli ekonomik gelişme sağlanmış değildir. Bunun için de Endonezya gelişmiş ülke ve kuruluşlardan kredi almaktadır. En etkili yardım Japonya'dan gelir. Yine de sanayi mamüllerinin bir çoğu değişik mekanlarda el tezgahlarında yapılmaktadır. Milletlerarası taşımacılığını yabancı gemilerle yapmaktadır. Bu anlamda iktisadi bağımsızlık henüz kazanılmamıştır.

Bu şartlar altında hayat seviyesinin yükseltilmesi ciddî güçlüklerle karşı karşıyadır. Bu güçlüklerin yanında hızlı nüfuz artışı da ayrı bir problem teşkil eder. Yüzde kırk dolayında bir grup ülke insanı, Endonezya'nın geriye kalan çalışmayan nüfusunu beslemek zorunda kalmıştır.

Endonezya nüfusunun beşte üçünü kapsayan Cava'nın nüfus yoğunluğu acilen halledilmesi en önemli problemdir. Buradaki insanların Sumatra ve Borneo gibi nüfus yoğunluğu az bölgelere göçmeleri sağlanabilirse Cava'nın problemi kısmen çözülmüş olacaktır. Nüfusun hızlı artması sebebiyle 1958'den beri ciddî bir gelişme gösterememiş olan Endonezya, özellikle gıda maddeleri ithalatının artmasına mani olamamıştır. Nüfusun çoğunluğu tarımla uğraştığı halde, modern tesislerin yokluğundan bu alanda istenilen sonuç alınamamaktadır. Şehir-

lerde yaşayan halkın çoğu işsizdir. Bu durum köylerden göçen halkla daha da vahimleşmektedir.

Ülke topraklarının % 67,2'si orman, % 6,6'sı çayır ve otlaklar, % 11,2'si ekili ve dikili alanlarla kaplı, % 15'i de diğer maksatlarla kullanılmakta (veya taşlık arazi)dır.

Tarihçe

Endonezya adalarında başlangıçta zenci ırkından insanlar yaşamaktaydı. Sonraki dönemlerde, Çin ve Hindistan'dan çeşitli topluluklar bu adalara gelmeye başladılar. Adaların medenî hayatı da bu göçmenlerle başlamıştır. Çünkü böylece Hindu medeniyeti adalara girmiştir. Brahmacılık ve Budacılık önce Cava ve Sumatra'da, sonraki asırlarda diğer bölgelerde yayılmıştır. Çinliler'in bölgedeki tesirleri, özellikle iktisadî ve siyasî alanda olmuştur VII-XII. asırlarda Hindu ve Budist krallıklardan sonra Moğol İmparatoru Kubilay'ın seferiyle (1292) Çinliler adalara siyasî olarak girmişler, ancak bu müdahale uzun süreli olmamıştır. Burada kalan asker ve denizciler Çin sömürgeciliğinin takım adalardaki çekirdeğini oluşturmuşlardır.

İslâmiyet'in dünyadaki hızla yayılmasından Hind bölgesi de payını almıştı. Endonezya adalarına İslâmiyet'in girişi Hind müslümanları vasıtasıyla olmuştur. Daha önce adalara yerleşmiş olan ırkdaşlarıyla irtibat halinde olan Hindliler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da ilişkilerini devam ettirdiler. Bu münasebet daha çok ticarî alanlarda olmaktaydı. Müslüman tüccarların adalardaki maddî durumları, bölge insanının İslâmiyet'e girmesine katkıda bulunuyordu. Nitekim tüccarların itibarları dolayısıyla, yöre halkı onlara yaklaşmayı bir şeref kabul ediyordu. Diğer taraftan, bu müslüman tüccarların, müslüman olmaları kaydıyla bölge halkının kızlarıyla evlenmeleri İslâmiyet'in adalarda yayılmasını hem kolaylaştırmış, hem de hızlandırmıştır.

Müslüman tüccarların bulundukları bölgelere göre olmak üzere, İslâmiyet önce Sumatra'nın doğu kıyılarında, XVII. asırda da güney kıyılarında yayıldı. İç bölgeler ise XVIII. asırda İslâmlaşmaya başladı. İslâmiyet'in Cava'da yayılması ise önceki asırlarda olmuştur. Bu ada da Capara, Tuban, Gresik ve Surabaya gibi büyük ticaret yerleri Macapahit Hindu devletinin yarı bağımsız prenslikleri idi. Bu prenslikler XVI. asırda Demak sultanı ile birleşerek Macapahit devletini yıktılar. Sonra kurulan Demak, Pacang ve Mataram devletleri Cava'nın müslümanlaşmasında mühim rol oynadılar. Borneo adası halkı Palembang'dan sonra müslüman oldu. Celebes adasında yaşayan Makassarlar ve Buginesler'in İslâm'ı kabul etmeleri ise daha yenidir. Tello ve Goa ada-

larının halkı XVIII. asırda İslâm'ı kabul etti. Bugün bu bölgenin halkı tamamen müslümandır. Moluk, Ternate ve Tidore halkı da sultanlar ile birlikte müslüman oldular. Halmahaira, Buru, Ceram gibi adaların iç kısımlarında, Kel, Aru ve Timor takımadalarında ve Yeni Gine kıyılarında, Hindu dini ve yerli dinlerin mensuplarının yoğun olması dolayısıyla diğer bölgelerdeki kadar hızlı gelişmedi. Bugün bile bu bölgelerde ilkel inançlara mensup insanlara rastlamak mümkündür. Esas itibariyle bu ilkel inançlar, «*Animizm*» tabiat varlıkları, ruhlar, tabular ve kehanetlere inanma şeklinde tezahür eder. Bu putperest ahali arasında Bataklar'ın, Dayak ve Toracalar'ın bir kısmı ile Alfur ve Papu kabilelerinin tamamı yer alır.

İkiyüz yıllık Buda dininin hâkimiyetinden sonra İslâmiyet, şimdi daha ileri bir gelişme gösteren takımadalar halkını, bu animist inancın sihirli kuvvetinden kurtarmıştır. Bunun yanında Bali ve Lombok adaları hâlâ Buda dinini yaşamaktadır.

Adalarda ilk İslâmî devlet, Pasei'li bir fakihin irşad ve gayretleriyle XVI. asrın ilk çeyreğinde kuruldu. Bu fakih liderin Gunung Cati'de bulunan mezarı bugün müslümanların ziyaretgahıdır. Kendisinden sonra oğlu Hasanüddin, Banten prenslerinin atasıdır. Diğer bir oğlu Yusuf 1579'da Pacacaran'ın merkezi olan Pakuvan'ı zaptederek İslâmi bir idare kurdu.

Bugün Cava adasının yerli halkı müslümandır. Belli bölgelerde kalmış Hindular ve yerli dinlere mensup insanlar da peyderpey ihtida etmektedirler

Endonezya müslümanları sünni akideye sıkı sıkıya bağlı, şafii mezhebine mensupturlar. Esas olarak bölgelerinde yetişmiş evliyalara, din büyüklerine olmakla beraber, bütün İslâm ulemasına, İslâm büyüklerine saygı duyarlar. Bu çerçevede, adalarda tasavvuf hareketi de gelişmiştir. Özellikle İmam Gazali'nin temsil ettiği tasavvufi yol izlenmektedir. Malezyalılar'ın müslümanlaşması bu mutasavvıfların tebliğleriyle olmuştur. Bunların Mekke ve Medine ile olan ilişkileri XVII. asırdan itibaren gittikçe artarak devam etti. Bu devirlerden sonra tahsil için sözü geçen şehirlere giden genç Malezyalılar bir tebliğci olarak memleketlerine döndüler. Bu insanların civar adalarda yaşayan müslümanlarla yaptıkları münasebetler, özellikle adalar arasındaki birliğin sağlanmasında kaynaştırıcı rol oynadı.

Adalardaki müslümanlar, dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi dinî kurum ve akidelerini yozlaştırmadılar. Müesseseler bu akideye uygun olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Camiler esas gayesine uygun bir biçimde sosyal hayatın içindeki yeri almıştır. Diğer dinî me-

selelerde de esas itibariyle İslâm'ın temel esprisine dikkatle riayet edilmektedir.

Müslümanlar arasında çıkan ihtilafların hallinde kadılarla beraber imamlar da yetki sahibidirler. Hac farizasının da bölge müslümanları arasında ayrı bir yeri vardır. Her yıl bir bayram coşkusuyla kutsal topraklara çok sayıda müslüman akın eder. Daha XX. asrın başlarında 20-30 bin kişi bu adalardan gemilerle hacca gidiyordu. Bu kalabalık arasında daima, Mekke'de senelerce kalıp ilahiyat tahsil eden birkaç genç bulunur. Bu gençler memleketlerine döndüklerinde diğer müslüman milletler ile kendi kültürleri arasında bir irtibat kurmaktadırlar. Bu şekilde, bir taraftan diğer müslümanlarla irtibat kurulurken bir taraftan da yerli müslümanların dinî anlayış ve faaliyetlerinde bir yenilenme sağlanıyordu.

Endonezya adalarının müslüman yerli halkı sünnet olmak, domuz eti yememek, alkol kullanmamak gibi hususlarda oldukça hassastırlar. Müslüman çocuklarının ilk tahsili köy imamları veya diğer mektep hocaları tarafından verilir. Çocuklara yönelik olan bu ilk tahsil kız-erkek müştereken yapılır.

Daha büyük şehirlerde, ya camilerde, ya hususî mekanlarda ya da kendi evlerinde dersler veren âlimler bulunur. Bu gibi yerlerde ilim meclisi teşekkül etmekte, dolayısıyla bu yerler birer kültür ve ilim muhiti olmaktadırlar. Bu âlimlerin elinde yetişen talebeler de aynı görevlerle değişik bölgelere gitmek suretiyle bu ilmî faaliyet zaman içinde ülke coğrafyasına yayılmaktadır. Cava'da bu merkezlere «*Pesantren*» denilir. Buralar daima mekan olarak da alimlerin kaldıkları yerlerdir. Esas itibariyle iki kısma ayrılan bu yerlerden her biri iki veya daha fazla erkek çocuğun yatıp kalkmasına yahut çalışmasına elverişli bir sıra odalardan müteşekkildir. Bu yapısıyla Osmanlılar'ın medrese teşkilatına benzemektedir. Bu müesseseler binaları ve arazileri ile hayırsever müslümanların vakfıdır. Bu yerler kendi içlerinde müstakil, malî külfetlerden muaf, bağımsız müesseselerdir. Bütün bu medreselerde genç yerli öğrenciler fıkıh, akaid ve tasavvuf gibi ilimlerle az çok ünsiyet kazanırlar. Daha yukarı sınıflarda bulunanlar tefsir, hadis ve bunların şerhi, fıkıh nazariyeleri gibi ilimlerle meşgul olurlar. Tahsil müddeti iki seneden on seneye kadar, gerektiği zaman daha da uzayabilir. Bu merhaleye gelmiş talebe artık kendi ilmî iradesini kullanarak tahsiline devam edebilir. Bunun için de memleketin ileri gelen hocalarından başka Mekke'de tahsile devam etmek her talebenin arzusudur.

Endonezya müslümanları, bütün İslâm milletleri arasında tanınmış olan evliyaya saygı duymakla beraber özellikle kendi memlekette-

rinin İslâmlaşmasına katkıda bulunmuş, hizmet etmiş büyükleri tebcil ederler. Bunu yaparken özellikle, yerli cahil halkın aşırıya kaçtığı da vakidir. Bu anlamda İslâmi akideye ters düşen bazı hurafelerin yerli insanlar arasında yaşandığı bilinmektedir. Bu hurafelerin devam etmesinde eski Hindu dininin de büyük tesiri olmuştur. Cahil halk tarafından, Hindu dininin kalıntılarıyla karıştırılan, esas itibariyle İslâmi akideye muhalif inanışlar ortaya çıkmaktadır.

Özellikle hurafelerin girmesine müsait olmasından dolayı tasavvufi alanda görülen bu batıl inanç ve yaşayışlar, âlimlerin üzerinde dikkatle durmalarına rağmen önüne geçilemeyen bir mesele olmuştur.

Şettareyye tarikatı XVI. ve XVII. asırlarda diğer tarikatlara nispetle daha çok yayılmıştır. Bunun sebebi de bu tarikatın o devirlerde Medine'de meşhur temsilcilerinin olmasıdır. İslâm dünyasının diğer taraflarında hemen hemen sönmüş olan bu tarikat halk inançlarından gelme bir çok rafizi unsurları da alarak Endonezya'da hâlâ yer yer yaşamaktadır. Daha sonraki devirlerde Mekke'den gelen tesirler sebebiyle Kadiriyye, Nakşibendiyye, Şazeliyye ve başka tarikatlar büyük itibar kazanmışlardır.

Çinliler ve müslüman Araplar'dan sonra Avrupalılar da bu verimli adalara uzandılar. Bölgenin coğrafi özelliklerini ve tabii zenginliklerini Hindli müslüman tüccarlardan öğrenen Avrupalılar bu ticaret mallarını yerinden almak gayesiyle adalara gitmeye başladılar. Daha XVII. asırdan itibaren, Hindistan'daki baharat kaynağını ele geçirmeyi kuran Portekizliler Moluk adalarındaki üretim merkezi Ambonia'da bir ticaret şubesi kurdular. Bunlardan sonra 1511'de Malakka'nın zaptıyla adalara Hollandalılar'ın akını başlar. Siyasi iktidarı ellerinde bulunduran bu insanlar iktisadi bakımdan da en mühim unsuru teşkil ediyorlardı. Bunlar diğer Avrupalılar ile birlikte ana ticareti, büyük ziraat ve büyük sanayii ellerine almışlardı. Portekizliler'in düşmanı olan ve doğudan Moluk adalarına gelmiş olan İspanyollar burada fazla kalmadan kuzey Filipinler'e çekildiler.

XVI. asrın sonlarına doğru Endonezya adaları bir çok Avrupa milletlerinin işgaline uğradı. 1594'te İngilizler, 1596'da Hollandalılar ve daha sonra Fransızlar, Danimarkalılar, İsveçliler o zamana kadar Portekizliler, Çinliler ve güney Asyalılar'ın elinde bulunan iktisadî ve ticarî imkanları elde etmek için harp gemileri ile Sumatra'nın kuzey ve doğu limanlarına, Cava'ya ve Moluk adalarının kuzey kıyılarına çıktılar. Bu sırada hristiyan misyonerlerin dini propaganda faaliyetlerinin adalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bugün Timor ve Flores adalarında bulunan hristiyanlar bu faaliyetlerin kalıntılarıdır.

Bu tarihlerden sonra adalarda, Avrupalılar'ın ticari ve siyasi çekişmeleri başlar. İlk yıllarda daha çok Hollandalılar'ın hâkimiyeti söz

konusudur. XVII. asrın sonlarına doğru işletmeleri bir merkez çevresinde toplayarak ticarî kontrolü sağladıktan sonra, bir taraftan da Cava adasının zaptına çalışıyordu. Nihayet 1798'e kadar devam edecek olan acımasız sömürge devri başladı. 1795'ten sonra, Fransa'nın müttefiki olan Batav Cumhuriyeti zamanında sömürge, İngilizler'in eline geçerek el değiştirdi. İngilizler'in Moluk adalarını (1810) ve Batavia'yı (1811) işgal ettiler. Endonezya ile Çin yolu üzerinde bulunan diğer adaları da idareleri altına aldılar. Yaklaşık çeyrek asırlık bir aradan sonra, Hollandalılar adaları yeniden işgal ettiler. Bu işgaller XIX. asrın başlarına kadar sürdü. Bundan sonra Hollandalılar yerlileri zorla çalıştırarak bölgenin yer altı ve yer üstü zenginliklerini kendi ülkelerine taşımaya başladılar. Ülke zenginliklerinin yağmalanmasına bir süre devam edildi. İktisadi kalkınmanın hesapları bu yabancı devlet ve hissedarlar lehine yapılıyordu.

XX. asrın başlarında bütün dünyada meydana gelen gelişmeler Endonezya için de bir çıkış kapısı aralamıştı. Hayat şartları bakımından en geri kavimlerden yüksek medeniyetlere kadar çok çeşitli manzaralar arzeden Endonezya, Avrupalılar'ın ve sonra da Japonlar'ın işgaliyle XX. asrın başlarında önemli bir varlık tehlikesi geçirdi. Cava ve Sumatra'da çoğunlukta bulunan müslümanlarla, milliyetçiler ve komünistler arasında ciddî boyutlara varan çatışmalar, diğer taraftan çete savaşları, Endonezya'yı müstemleke olarak yöneten Hollandalılar'ın da epeyce başını ağrıtmıştı.

Bu gelişmelerden sonra siyasi partiler kuruldu. Müslümanların Saraket İslâm Indonesia (1911), komünistlerin Endonezya Komünist Partisi (1920), Dr. Sukarno tarafından kurulan sosyalist eğilimli Endonezya Milliyetçi Partisi (1927) bunlardandır. Bu partilerin önderliğinde Endonezya'nın bağımsızlığı için mücadeleler başlatıldı. Ancak sömürgeci idare bu parti liderlerini tutuklattı. İkinci Dünya savaşı sıralarında Japonlar Hollanda'nın sömürgesi olan yerleri işgal ettiler (Aralık 1941 - Nisan 1942). Bağımsızlık mücadelesini yürüten gruplara karşı, özellikle milliyetçilere karşı biraz müsamahalı davranarak ülkenin kaynaklarını acımasızca sömürdüler. Milliyetçilere müsamahalı davranmaları bir bakıma yağmaları karşılığında verilmiş tavizlerdi. Japonlar'ın İkinci Dünya Savaşı sırasında adadaki nüfuzu nispeten azalmıştı. Bunun neticesi 17 Ağustos 1943'te bağımsızlık, bir gün sonra da Sukarno başkanlığında bugünkü Endonezya Cumhuriyeti ilan edildi. Ancak Avrupalılar'ın, özellikle Hollandalılar'ın geniş sömürge alanlarındaki siyasi nüfuzları kalkmadı. Hollanda bu yeni devleti, topraklarını Cava adasında sınırlamak kaydıyla Mayıs 1946'da tanıma kararı aldı. Bu kararıyla ülkeyi Hollanda'dan yönetilen bir federasyon içinde tutmak istiyordu. Bu dış müdahalelerin olduğu yıl-

larda içerde de yerli kabile çetelerinin savaşları sürüyordu. Hollanda krallığı ile (Hollanda, Surinam, Curaçao) üç devleti (Endonezya Cumhuriyeti, Kalimantan) kapsayan bir Hollanda-Endonezya birliği kurulması kararlaştırıldı (Linggacati antlaşması, 15 Kasım 1946). Bu birlik Endonezya devletlerini bir araya getirecekti. Bu antlaşmalara rağmen Hollanda, Cumhuriyet topraklarında Temmuz 1947 ve Aralık 1948'de olmak üzere iki defa polis harekatına girişti. Güvenlik Konseyi'nin baskısı ile sağlanan ateşkesten (3 Ağustos 1949) ve La Haye Konferansı'ndan (23 Ağustos-2 Kasım 1949) sonra Hollanda hükümdarlık haklarını Endonezya Birleşik Devletleri'ne (14 Aralık 1949 anayasasına göre 16 federal eyalet) bıraktı.

Endonezya'nın bağımsızlık mücadelelerinde müslümanların mühim rolleri olmuştur. Kendilerini Endonezya'nın asıl sahipleri bilen bu insanlar cihat ruhuyla bağımsızlık savaşı içersindeki yerlerini aktif olarak almışlardır. Böyle bir kargaşa ortamında, Batı yanlısı veya Çin yanlısı ya da başka ideolojilere mensup kimselerin bir oldu bittiye getirerek ülke idaresini ellerine geçirmelerine karşı da uyanık kalmasını bilmişlerdir. Bu mücadeleleri çerçevesinde siyasî teşkilatlanma yoluna gitmişler, yakın dönemlerde diğer İslâm ülkelerinin benzer bağımsızlık mücadeleleri de yürütülen faaliyetlerden tecrübe yoluyla istifade etmişlerdir. Bu mânâda, özellikle kurtuluş savaşlarında müslüman Türk milletinin yaptığı mücadele ve alınan netice Endonezya müslümanlarına da cesaret ve moral kazandırmıştır.

Ülke nüfusunun ekseriyetini teşkil eden müslümanlar, siyasî güç olarak da devamlı fonksiyonlarını korumuşlardır. Değişmez lider olarak kabul edilen Sukarno'nun uzun yıllar devam eden siyasî iktidarı döneminde bile bu aktifliklerini yitirmemişlerdir. Nitekim Şubat 1957'de Sukarno'nun bütün büyük partilerin temsil edileceği bir millet meclisi kurmak teşebbüsünü de komünistlerin meclise alınmaması yolunda etkin rol oynayarak sonuçsuz bırakmışlardır.

1957 sonrası Sukarno, geniş tabana dayalı ve mümkün olduğu kadar tarafsız bir idare fikriyle ortaya çıktı. Bazı muhaliflere rağmen bu fikrini kabul ettirdi. Sukarno'ya suikast teşebbüsü (30 Kasım 1957) onu bazı tedbirler almaya zorladı. Bundan sonra yeni bir millileştirme politikası gütmeye başladı. Öte yandan, özellikle Sumatra'daki şiddetli siyasi ve bölgesel muhalefet Kalimantan, Moluk adaları ve Celebes adalarının da katıldığı hür Endonezya hükümetinin kurulmasıyla (Şubat 1958) son bulmuş oldu. Bu hükümet Sukarno'nun yerine Hatta'yı geçirmek istiyordu. Ülke içindeki ayrılıkçı eğilimlere son vermek isteyen Sukarno Endonezya'yı nihayet başkanlık rejimiyle yönetilen bir cumhuriyet haline getirdi (Mart 1959). 10 Ocak 1960'da parlamento-

yu dağıtarak bütün yetkileri fiilen eline aldı. Akabinde tek bir parti kurdu ve eyalet temsilcileri, eski parlamento üyeleri ve cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen kişilerden oluşan bir halk kongresi oluşturdu.

Diğer taraftan Pekin, Cakarta ve Karaçi arasında yapılan Üçlü Asya İttifakı teşebbüsü, 30 Eylül 1965'te Yarbay Untung'un hükümet darbesine yol açtı. Komünist partisinin başrolü oynadığı bu darbe teşebbüsünü General Suharto kısa sürede bastırdı. Bu olay üzerine, müslümanların ve onlara katılan milliyetçilerin desteklediği ordunun baskısıyla Sukarno hükümeti, onların istekleri doğrultusunda yeni bir siyaset benimsedi. Bu siyaset çerçevesinde Endonezya Komünist Partisi kapatıldı, üyeleri idarî hizmetlerden çıkarıldı; bölge ülkeleriyle uzlaşmalı ilişkiler kuruldu. Siyasette tutulan bu yeni yol Sukarno'yu hükümette ve orduda bazı değişiklikler yapmaya zorladı. Dışişleri Bakanı Subandrio başkumandan yardımcılığına, General Nasution da Dışişleri Bakanlığı'na getirildi. Bu yıllarda ordu içinde istikrar sağlandı. 12 Mart 1966'da Sukarno, bütün yetkileri başkumandana devretmek zorunda kaldı. Dışişleri Bakanı Subandrio'nun yerine Adem Melik getirildi. 27 Mart'ta Sukarno, Cogcakarta sultanı, Suharto ve Adem Melik'in dışişlerinde bulunduğu altı başkan yardımcısından oluşan prezidyumun hakim olduğu bir hükümetin başkanlığını kabul etmek zorunda kaldı.

20 Haziran 1966'da toplanan ülkenin en yüksek siyasî otoritesi İstişârî Halk Meclisi Sukarno'dan ömür boyu cumhurbaşkanlığı hakkını aldı. Devlet başkanı ve başbakan sıfatını geçici bir süre muhafaza etmesine karar verdi. Önce parlamentoda sonra da İstişârî Halk Meclisi'ndeki oylama ile Sukarno'nun bütün yetkileri alındı, yerine geçici sıfatıyla General Suharto getirildi. Suharto da prezidyumu dağıtarak yerine kendisinin yönettiği bir hükümet kurdu. Bu arada ordunun ülkenin tek otoritesi olduğu tartışmasız kabul edildi. Önceki yıllarda rejim aleyhtarı olarak tutuklananlar (Untung vb.) Eylül 1967'de idam edildiler.

1967 ve 1968'de Cava ve Borneo'da ordu ile komünist çeteler arasında çatışmalar çıktı. Aralarında yüksek rütbelilerin de bulunduğu bir çok komünist tutuklandı. Yabancı sermayenin ülke içinde faaliyet göstermesine yeniden izin verildi. Endonezya, Nisan 1967'de Dünya Bankası'na, Nisan 1968'de Milletlerarası Maliye Teşkilatı'na, Ağustos 1968'de Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı'na üye oldu. Dışişleri Bakanı Adem Melik'in yaptığı görüşmeler neticesinde Şubat 1968'de Pakistan ile iktisadî ve kültürel işbirliği, Kasım 1968'de de Malezya ile kalkınmada işbirliği antlaşmaları yapıldı. Batı İrian (Batı Yeni Gine)'-

ın Endonezya'nın yönetiminde kalıp kalmayacağı konusunda burada oturanların oyuyla halk oylaması yapıldı, neticede bölge Endonezya yönetiminde kaldı. Mart 1970'de Malezya ile dostluk antlaşması imzalandı. İki ülke arasındaki sınır Malay ile Sumatra arasından geçirildi, böylece iki ülke arasındaki anlaşmazlıklar son buldu. Sukarno Haziran 1970'te öldü. Ülke tarihinde önemli bi: yer alacak olan ikinci genel seçimin 5 Temmuz 1971'de yapılmasına karar verildi.

1955'ten sonra 1971 ve 1977 genel seçimlerine kadar siyasî partiler tedrici olarak azalma gösterdi. 1955 seçimlerinde 33 siyasî parti ile 65 gurup seçimlere girmişti. En başarılı partiler Müslüman Parti (MASJUMİ) ve Milliyetçi Parti (PNI) 57'şer sandalye, Müslüman Skolar Parti (PKI) 39 sandalye kazanmış, partilerin hiç biri çoğunluğu elde edememişti. 1971 genel seçimlerinden önce MASJUMİ ve Endonezya Sosyalist Partisi (PSI), sonra da PKI kapatıldı. Bu seçimlere 9 parti katıldı ve Golkar 227 sandalye ile çoğunluğu sağladı. NU 58, MASJUMİ'nin devamı olan PARMUSI 24, PSII (İslâmî Federasyon) 10, PNI 20, Hristiyan Parti (Parkindo) 7, Katolik parti 3 ve Taiah İslâmî Parti 2 sandalye kazandılar. Mayıs 1977 seçimlerine sadece iki siyasî parti ve bir siyasi grup girdi. 150 kadar siyasi organizasyon Birleşik Gelişim Partisi (PPP) veya Endonezya Demokratik Partisi (PDI)'nden birine iltihak etti. İkiyüz civarında siyasî grup da Golkar adı altında birleşti. Bu seçimlerde Golkar 232, PPP 99 ve PDI 24 sandalye elde etti.

Mayıs 1982 seçimlerinde Golkar 246, PPP 94, PDI 24 milletvekili kazandı.

Ekonomik Yapı

Ülke genelinde uzun zamanlardan beri devam edegelen siyasi, askerî istikrarsızlıklar, ideolojik guruplar arasında meydana gelen çatışmalar, ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra da iktisadi gelişmesine engel oldu. 1943 öncesi ülke, burada bulunan sömürgeci devletler, özellikle Hollanda'nın acımasızca sömürüsü yüzünden zaten gelişme imkanı bulamamıştı.

Ülke insanının geçim kaynağı büyük ölçüde tarım ürünleridir. Ana besin maddesi olan pirinçin üretimi, zaman zaman iç tüketimi de karşılayamaz duruma düşmüştür (1960-1965 yılları arasında pirinç ithal edilmiştir). Ticari tarımda kauçuk ağacı işletmelerinin devletleştirilmesi beklenen sonucu vermemekle beraber, kauçuk ülke ekonomisinde önemli yer tutar. Petrol üretimi, bugün ülke ihracatının hemen hemen yarısını sağlar. İkinci derecede rol oynayan kalay üretimi de zaman zaman krizlerle karşılaşmaktadır. Bunlardan başka, boksit ma-

deni de ülkenin önemli kaynakları arasındadır. Catiluhur barajı hem sulama, hem de enerji üretiminde önemli bir tesistir. Sanayi faaliyetleri 1960'ta yürürlüğe konan sekiz yıllık plan çerçevesinde devam etmiş ancak, tüketim maddeleriyle sınırlı kalmıştır. Öteden beri süregelen ve gitgide artan bütçe açığı devamlı para emisyonlarıyla kapatılmaya çalışılmaktadır. Enflasyon fevkalade bir hal almıştır. Tarım işletmelerindeki buhranın daha da ağırlaştırdığı iktisadî ve nüfus meselesi uzun zamandır süren sıkıntıyı büsbütün artırmıştır. Ülke ekonomisinde yer alan üretim faaliyetleri şunlardır: Tarım; çeltik, şeker kamışı, manyok, kauçuk, hindistan cevizi, tütün, canlı hayvan yetiştiriciliği, balıkçılık, madencilik ve taş ocağı işletmeciliği, nikel cevheri, boksit, bakır cevheri, demir cevheri, kalay cevheri, gümüş, altın, imalat: çimento, kâğıt, pamuk ipliği, taşıtlar, petrol ürünleri, elektrikli ev aletleri, motorlu araçlar, ham petrol, doğal gaz.

Endonezya'nın ekonomisi daha çok tüketime dayalı bir yapı gösterir.

İhracatı yapılan maddeler: Petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kauçuk, ağaç ürünleri, kahve. İhracat yapılan ülkeler: Japonya, ABD, Singapur.

İthalatı yapılan maddeler: Makineler, kimyevî maddeler, madenî yağlar, temel metaller, gıda maddeleri ve canlı hayvan. İthalat yapılan ülkeler: Japonya, ABD, Singapur.

Endonezya'da ulaşım demir, kara, hava ve deniz yollarıyla yapılmaktadır. Ülke insanının % 77'si kırsal bölgelerde, geriye kalanı da kentlerde yaşamaktadır. 1985 itibariyle okur yazar oranı, erkeklerde % 83, kadınlarda % 65,4'tür.

Etnik Özellikler

Endonezya'nın ahalisi esas itibariyle (Çinililer, Müslüman Araplar ve Hintliler hariç) Malezya-polinezya ırkına mensuptur. Hintli müslüman tüccarların adalara gidip gelmeye başlamalarıyla artan müslümanlar, o zamandan beri devamlı ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu teşkil etmiştir. Hadramut tüccarlarının nüfuz sahibi oldukları Merangkabau ve Açe (Sumatra) bölgeleri ile Cava, Sumbavara ve Sumba'da İslâmiyet köklü bir şekilde yerleşmiştir. Palembang (Sumatra) bölgesinde Budizm, Bali ve Lombok'ta Hindu dini nispeten çoğunluktadır. Sumatralı Bataklar Lutherci protestandırlar, Flores ve Timor'da katolikler fazladır. İki milyon kadar olan Çinililer ülkenin kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar.

İkiyüz milyona yaklaşan ülke nüfusunun % 87,1'i müslümandır. Geriye kalan % 8.8'i katolik ve diğer gruplardan oluşan hristiyan, % 2'si Hindu, % 0.9'u Budist ve % 1,2'si de yerli dinlere mensuptur.

Yönetim

920 üyeden oluşan Halk Danışma Meclisi ve 460 üyeden oluşan Halk Temsilcileri Meclisi olmak üzere iki meclisli ve çok partili bir cumhuriyettir. Seçimlerde çoğunluğu kazanan partinin başkanı devlet ve hükümet başkanlığını da kazanmaktadır.

Sonuç

Son çeyrek asırda sağlanan nisbî istikrar ve gelişme ülkenin istikbaline kapı aralamıştır. Ülke genelinde, özellikle müslümanların yoğun faaliyetleri yaygınlaşmıştır. Bu amaçla her alanda eğitim kurumları ve akademik teşekküller bu gelişmeyi hızlandırmakta, sağlam zeminlere oturmasını sağlamaktadır. Bu süre içinde teknoloji bakımından da küçümsenemeyecek ilerlemeler kaydedilmiştir. Eğitim faaliyetleri basın yayın organlarının da yardımıyla ülke geneline yayılmıştır. Bu program çerçevesinde Endonezya Cumhuriyeti Radyosu (RRI)'nun 1981'de 265 isyasyonu 1982'de 300'e çıkarılmıştır. Endonezya Cumhuriyeti Televizyonu (TVRI) 17 Ağustos 1962'den beri yayınını yürütmektedir. 1982'de 193 televizyon istasyonu 30 aktarıcı vasıtasıyla ülke geneline yayın yapmaktaydı.

İkinci ve üçüncü beş yıllık kalkınma planlarında eğitime ayrı bir ağırlık verilmiştir. Eğitim faaliyetleri her alanda teknik, ekonomik, ev ekonomisi, ziraat ve spor alanlarında olmaktadır.

Ayrıca, müslümanların (kısmen özerk sayılan) dinî eğitim yapan okulları da mevcuttur. Bu eğitim süreci üç merhalede yapılmaktadır: 1. Medrese, 2. «Pesantren» denilen yatılı okullar, 3. Kur'an okuma sınıfları.

Medreselerde genel dinî ilimler tahsil edilmektedir. Bu eğitim de üç aşamada yapılmaktadır: İbtida, Sanîye, Aliyye. Bu şekliyle Osmanlı medreselerini hatırlatan bu eğitim kurumlarının sayısı bugün 23 binden fazladır.

Mahallî yatılı okullar (Pesantren)'da Arapça kitaplardan yine dinî dersler okunmaktadır. Buralar medreselerin klasik şekilleridir. Bu okullardan da ülke genelinde bugün 4 binden fazla bulunmaktadır.

Kur'an okuma sınıfları, kız ve erkek çocukların müştereken okudukları mahallî kurumlardır. Bu seviyedeki öğretim faaliyetleri cami-

lerde, özel evlerde veya hocaların evlerinde yapılmaktadır. Bu okulların sayısı ise 275 bin civarındadır. Alimler, Mübelliğler, Özel hocalar, Fahri hocalar şeklinde dört kategoride toplanan eğitim ve öğretim elemanları seviyelerine uygun yerlerde çalışmalarını yürütmektedirler.

Ülke geneline yayılmış bu eğitim ağından başka, modern ve yüksek eğitim yapan Medrese-i Aliyye beş fakülteden teşekkül etmiştir: İslâm Medeniyeti, Şeria (Hukuk Fakültesi), Kültür, Usulüddin ve Terbiye Fakülteleri (Pedagoji Fakültesi).

Diğer etnik grupların da kendi mensuplarına yönelik eğitim faaliyetleri vardır. Son zamanlarda hristiyan misyonerlerin bu yönlü çalışmaları dikkat çekmektedir. Ancak müslümanların sıkıca kurdukları eğitim ağı içinde bu misyonerlerin faaliyetlerinin sınırları oldukça dar kalmaktadır.

Asrın başlarında (18 Kasım 1912) Hacı Ahmet Dahlan önderliğinde başlatılan İslâmî organizasyon sosyal ve eğitim alanlarında oldukça mühim çalışmalar yapmıştı. Bu çalışmaların devamı olarak Nahdatul Ulema, 1926'da harekete yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Bugünkü faliyetlerin temelinde, esas itibariyle, bu iki liderin planlarının uygulanması yatmaktadır.

Son yıllarda yönetimin, bu gibi faaliyetleri engelleyici tedbirler aldığı ve müslümanlara karşı baskıcı yöntemler uyguladığı görülmektedir. Cakarta'da kurulu Müslüman Gençler Teşkilatı (BKBM)'nın yayın organı el-Risale'nin Ekim 1984 sayısı toplatılarak yayımı yasaklandı. İslâmî fallyetleri sebebiyle bir çok müslüman hapishanelerde tutuklu bulunmaktadır.

Avrupalılar'ın bölge üzerindeki fiilî nüfuzlarından sonra başlayan gelişme, siyasî nüfuzlarının kalkması oranında iyiye gitmektedir. Endonezya, geniş coğrafi alanları, verimli yerüstü ve yeraltı kaynakları, çalışan nüfusuyla gelişmiş yöre ülkeleri arasındaki yerini almaya doğru gitmektedir.

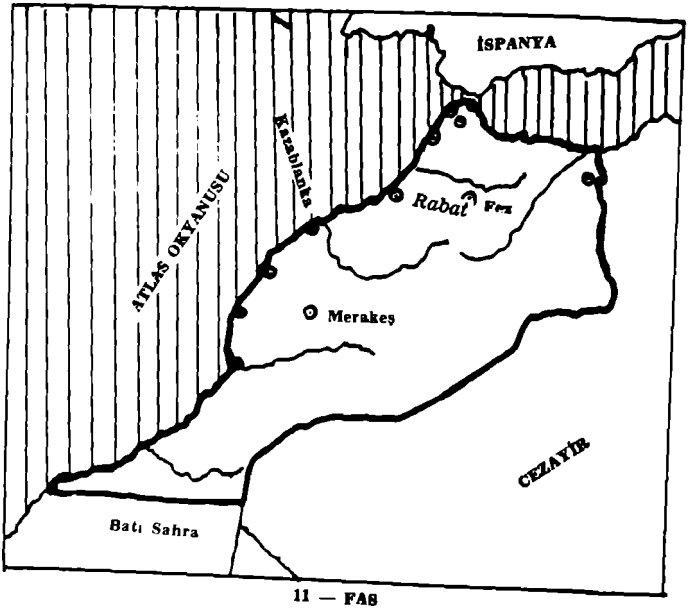
İSPANYA
Kasablanka
ATLAS OKYANUSU
Rabat
Fes
Merakeş
CEZAYİR
Batı Sahra

11 — FAS

11 — FAS

Resmî adı	: Fas Krallığı (el-Memleketü'l-Mağribiyye)
Yüzölçümü	: 725.000 km2
Nüfusu	: 22.455.000 (1986'ya göre)
Başkenti	: Rabat
Önemli şehirleri	: Fez (Fas), Kazablanka, Merakeş, Meknes, Oujda, Agadir, el-Cedide
Resmî dili	: Arapça, Fransızca da yaygın olarak konuşulur
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Fas dirhemi

Afrika kıtasının kuzeybatısında, Nisan 1976'da Batı Sahra'da ilhak edilenler de dahil 725.000 km2'lik bir toprağa yayılan Fas, yüzyıllar boyunca İslâm dünyasının en batı ucunda yer almasından dolayı Mağribu'l-Aksa (En uzak batı) adıyla da anılan bir ülkedir. Bu ülke XII. ve XIII. yüzyıllarda hristiyan Batı dünyasına ilim ve insanlık ışığını saçan en büyük merkezlerden birisi olmuştur. Fas'ın doğusunda ve güneydoğusunda Cezayir, kuzeyinde Akdeniz, güneyinde Batı Sahra ve batısında Atlas Okyanusu yer alır.

Kuzeydoğudan güneybatıya 1328 km., doğudan batıya 765 km. genişliğe sahip olan ülke, yeryüzü şekilleri bakımından genel olarak dağlık bir görünüm arzeder. Güneybatıdan kuzeydoğuya uzanan Atlas dağları (Yukarı Atlaslar, Orta Atlaslar ve Anti Atlaslar) ülkeyi bu doğrultuda adeta ikiye böler. Yukarı Atlaslar, Fas'ın orta bölgesinde kuzeydoğuya doğru, gittikçe yükselen tepeler şeklinde 740 km. boyunca uzanır. Bu dağ silsilesinin en yüksek tepesi Tubkal dağı (4165 m.) Fas'ın en yüksek noktasıdır. Yukarı Atlaslar'dan daha alçak olan Orta Atlaslar kuzeye, Anti Atlaslar güneybatıya doğru ilerler. Orta Atlaslar'ın en yüksek tepesi Bû Nakûr (3340 m.), Anti Atlaslar'ınki ise Firdevs (2414 m.) tepesidir. Orta Atlaslar, kuzeyde Yukarı Atlaslar'ın üzerine biner. Ülkenin bu bölgesinde batıdaki düzlükleri kara ve demiryoluyla Cezayir'e bağlayan tek geçiş yolu Taza Geçidi'dir. Aynı şekilde Anti Atlaslar güneyde Yukarı Atlarlarla birleşir. Bu iki dağ silsilesinin arasında Fas'ın bir güney vilayeti olan Sus düzlüğü yayılır.

En kuzeyde, Akdeniz kıyısına yakın bölgede jeolojik bakımdan İber yarımadasından Afrika'ya uzanan ve Akdeniz kıyısını bir yarımay şeklinde çevreleyen Rif dağları yükselir. Bu dağların en yüksek noktası Tidirhine 2456 m.'dir. Fas'ın ormanlarla kaplı bu dağlık bölgesi, ülkenin en çok yağış alan kısmıdır. Yıllık yağış ortalaması 900 mm.'ye ulaşır.

Fas'ta nehirlerin çoğunluğu Atlas okyanusuna dökülür. Bunlar arasında ülkenin en uzun ve düzenli akarsuyu olan Ümmü'r-Rebia ile menderesler teşkil ederek okyanusa ulaşan Sebu en büyüklerindendir. Diğerleri ise Sus, Tensift, Lukkos ve Mela'dır. Kuzeyde Akdeniz'e dökülen Mulaya ve Sahra'ya doğru akan Draa ve Ziz ülkenin diğer önemli akarsularıdır.

Nehirlerin pek çoğunun üzerine kurulan barajlar hem tarıma elverişli arazilerin sulanmasını sağlar, hem de ülkenin elektrik ihtiyacını karşılar. Mulaya ırmağı, Fas'ın en geniş ve verimli ovası olan Mulaya ovasını sulayarak denize ulaşır. Kuzeybatıdaki Garb ovası ile güneybatıdaki Sahra'nın başladığı Sus ovasından başka, Yukarı Atlas dağları arasına yayılmış küçük ovalar da vardır. Bu düzlükler, bütün ülke topraklarının beşte birini meydana getirir.

Fas'ın Akdeniz'e bakan kuzey kesimlerinde Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kışları ılık ve yağışlı yazları kurak ve sıcak olan bu iklim, tesirini orta kesimlere kadar hissettirir. Bu kesimde yıllık sıcaklık ortalaması 17°C ile 24°C arasındadır. Bölgenin bir yılda aldığı yağış ise ortalama 900 mm. - 1000 mm. civarındadır.

Orta Fas'tan başlayarak güneye doğru gidildikçe Akdeniz iklimi yerine kara iklimi, daha güneyde Sahra sınırında ise çöl iklimi özellikleri görülmeye başlar. Ülkenin iç kesimlerinde sıcaklık ortalaması 10°-28°C olurken, yağış miktarı da 250 mm.'ye kadar azalır. Hatta Sahra'ya yakın bölgede yıllık yağış 100 mm.'ye kadar düşer.

Ormanlar Fas topraklarının onda birini kaplar. En çok rastlanan ağaç türleri dağlık bölgelerde ardıç, sedir ve köknar vadilerde ve düzlük kesimlerde yabani zeytin ve hurmadır.

Fas bir kıyı ülkesidir. Kıyılarının bir kısmı Akdeniz'e, bir kısmı Atlas Okyanusu'na bakar. Bu özelliği Fas'a, geçmişte ve bugün, diğer kıtalara açılan önemli limanlara ve bu limanlar çevresinde gelişen büyük ticaret merkezleri hüviyetinde şehirlere sahip olma şansını tanımıştır.

Ülkenin kuzeybatı ucunda, Atlas Okyanusu sahili boyunca kuzeyden güneye doğru birçok büyük kıyı şehri yer alır. Tanca 1912'den,

ülkenin bağımsızlığını kazandığı 1956'ya kadar uluslararası kontrole tabi önemli bir limandı. Buradan güneye doğru 285 km. gittiğimizde iki büyük şehirle karşılaşırız: Sale ve başkent Rabat. Eski Rabat, çevresi müstahkem surlarla çevrili ve dar bir yoldan geçilerek kemerli bir kapıdan içeri girilebilen tarihî bir şehir hüviyetini kısmen bugün de korur. Surların dışında geniş bahçelerin ortasına yerleşmiş lüks villaların da bulunduğu bugünkü yeni şehir vardır. Yarım milyon nüfuslu Rabat'tan sonra 93 km. güneyde Afrika'nın Kahire'den sonra ikinci büyük şehri olan Kazablanka gelir. Eskiden Araplar'ın «Dârü'l-beide» dedikleri bu şehre Kazablanka adı Avrupalılar tarafından verilmiştir. Bugün 2.600.000 nüfuslu modern bir ticaret ve endüstri merkezi kimliğini kazanan şehrin dışında Rimalü'z-Zeheb (Altın Kumsal) diye isimlendirilen temiz kumsallar uzanır. Kazablanka'dan 80 mil güneye ...ıyı boyunca yapılacak bir seyahatle Fas'ın en uzun nehri Ümmü'r-Rebia'nın ağzına ulaşılır. Adı «İlkbaharın annesi» mânâsına gelen bu nehrin kıyısında 1506'da Portekizliler tarafından inşa edilen kalenin çevresinde gelişmiş olan Azemmur şehri yer alır. Portekizliler'in 1769'a kadar ellerinde tuttukları kale büyük gayretlerle ve zorluklarla yapılmış olmasına rağmen onların ülkenin içlerine girebilmelerini sağlayamamıştır.

Okyanus kıyısında daha aşağılarda el-Cedide, 147 km. sonra da Safi şehirleri gelir. Safi ile çok güzel manzaralı ve tarihi bir şehir olan Suveyre arası 91 km.dir. Suveyre'den 167 km. güneyde 623 bin nüfusla şehir, Sus nehrinin ağzındaki Agadir'dir. Buradan 128 km.lik bir yolla Sus vadisinin önemli bir limanı ve dışa açılan kapısı olan İfni'ye ulaşılır. İfni'nin 40 km. uzağında yer alan Gulimim şehri her hafta Sahra'ya açılan ticaret kervanlarının ikmal merkezidir. İyice güneyde zengin fosfat rezervine sahip Vadiü'z-Zeheb (Altın vadi) uzanır.

Kıyıdan içerilerde, ülkenin güney bölgesinin en büyük ve tarihî bir şehri olan Merakeş vardır. Bu şehir 1062'de Murabıtlar devletinin hükümdarı Yusuf b. Taşfin zamanında kurulmuş, daha sonraları Muvahhidler ve Sa'diler'in başşehri olmuştur. O zamanlar Sahra'nın güneyine Timbuktu'ya giden kervan yolu üzerinde büyük ve önemli bir ticarî merkez olan Merakeş, bugün hâlâ şehir dışında her Perşembe kurulan büyük pazarıyla 1.400.000 nüfuslu bir kenttir.

Kuzeyde Fas'ın kalbi sayılabilecek büyük Fez (Fas) şehri yeralmaktadır. Fez, yaklaşık 1100 yıl önce İdrisiler hükümdarı Mevlay II. İdris tarafından kurulmuştur. Bu hükümdarın türbesi, bu gün bile Fez ahalisi tarafından korunur ve hürmet görür. Meriniler zamanında Batı dünyasının bir eğitim ve ilim merkezi haline gelen Fez şehri, günümüzde hâlâ Fas'ın dinî, politik ve kültürel merkezi olma hususiye-

tini korumaktadır. Dünyanın en eski yüksek öğrenim kurumu olan Karaviyyin medreseleri ve cami 859'dan bu yana Fez'de işlevini sürdürmektedir. Camiin 70 m. yüksekliğindeki meşhur ve çok zarif minaresi Muvahhid sultanı Yakub el-Mansur tarafından XIII. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Bugün Fez üç ayrı bölgeye bölünmüştür: Fez el-Bali (Eski Fez), Fez el-Cedid (Yeni Fez) ve Fransız sömürgesi zamanında gelişen ve Fransızlar'ın Ville Nouvelle adını verdikleri modern Fez.

Fez'in batısında 654.000 nüfuslu Meknes şehri vardır.

Ülkede en büyük etnik grup Berberiler ve Araplar'dır. Nüfusun % 99,1'ini bu grup oluşturur. Çok az sayıda hristiyan ve ilkel dinlere mensup zenci vardır. Yabancıların çoğu Avrupalılar, bilhassa Fransızlar'dır.

Berberiler ülkenin ilk sakinleridir. Rif dağları bölgesinde, kırsal kesimlerde yaşayan bu kabileler, daha sonraki yüzyıllarda çoğunlukla Araplaşmışlardır.

Araplar Fas topraklarına yeni bir dinin, İslâmiyet'in tebliğcisi olarak VII. yüzyılda geldiler. Fas'ın bir Arap ülkesi karakterini kazanması XI. yüzyılda oldu. Müslüman Araplarla birlikte gelen İslâm kültürünün ortak dili Arapça'da ülkede en çok konuşulan ana dil hüviyetini kazandı.

Tarihçe

Berberiler, M.Ö. 2000 yıllarından beri Fas topraklarında yaşayan kavimlerdir. M.Ö. 1200'lü yıllarda başta Fenikeliler olmak üzere ticaretle uğraşan kavimler ülkenin Akdeniz'e bakan kıyılarında ticaret merkezleri oluşturarak buralara yerleşmeye çalıştılar. M.Ö. V. yüzyılda kuzeybatı Afrika'da bir devlet kuran Kartacalılar Fas'ın Atlas Okyanusu kıyılarında yeni şehirler kurdular. Kartacalılar'dan sonra Berberî menşeli Mauriler bu toprakları ele geçirdiler. Daha sonra Romalılar'ın hakimiyetine giren Fas, M.S. 45'de Roma'ya bağlı Mauretania eyaletinin bir parçası oldu. Bununla beraber, Roma kültürü Berberiler arasında yayılma imkanı bulamadı. Hristiyanlık da sınırlı bir bölgede yayıldı.

V. yüzyılda Vandallar'ın bölgeyi istila etmeleriyle iç bölgelerde dağlık kesimlerde küçük krallıklar ortaya çıktı.

İslâm, bu ülkeye VII. yüzyılda geldi. Emeviler devrinde 686'da Ukbe b. Nafi, 712'de de Musa b. Nusayr'ın komutasındaki İslâm orduları Kuzey Afrika'nın fethi için bölgeye seferler yaptılar. Musa b. Nusayr'-

ın kumandanlarından Tarık b. Ziyad Endülüs'e geçerken aynı yıllarda Salih b. Mansur el-Himyerî, Rif dağları bölgesinde Halife Velid b. Abdülmelik adına Nakur krallığını koruyordu.

Arabistan ve Irak bölgelerinde, Abbasîlerle Emeviler ve Aleviler arasında vuku bulan karışıklık ve çekişmelere Fas müslümanları katılmadılar, bitarafane davrandılar. Bu arada dördüncü Abbasi halifesi el-Hadi'ye karşı el-Fakh'da yaptığı bir harbte yenilerek Mısır'a, oradan da 788'de Fas'a gelen Alevî emirlerinden Mevlay İdris, bu bölgenin Tunus'da hükümran olan, Abbasîler'e bağlı Aglebîler'in nüfusu dışında kalmasından istifade ederek, burada bir İslâm Arap devleti kurdu. Ölümünden sonra onun yerine 794'te oğlu Mevlay İdris el-Ezher (II. İdris) geçti. Mevlay II. İdris Fez şehrini kurdu ve 798'de devletin merkezini Velili (Volubilis)'den Fez'e taşıdı. Onun 819'da ölümünden sonra Harici Berberiler'in ayaklanmaları İdrisî devletine son verdi.

Bu arada Kuzey Afrika'da Berberiler arasında bir başka hükümdarlık kuruluyordu. Liderlerinin «ribat» adı verilen korunaklı tekkelerde yaşamalarından dolayı Murabıtlar adını alan bu hareketin başındaki Yusuf b. Taşfin'in şahsında Fas yeniden güçlü bir devlet adamına kavuştu. Yusuf b. Taşfin bütün Berberî kabilelerini birleştirdi, ülkede birliği sağladı, başkenti Fez'den Merakeş'e taşıdı. Cezayir'den Senegal'e kadar olan bütün toprakları ülkesine katan Yusuf'a Bağdat'taki halife tarafından «Emirü'l-müslimin» ünvanı verildi.

Aynı yıllarda Endülüs'teki Mağribî hükümdarlarının yardım isteği üzerine Yusuf b. Taşfin Endülüs'e geçerek 1086'da Kral Alfonso kumandasındaki hristiyan kuvvetlerini kesin bir hezimete uğrattı. Bir yıl sonra da bütün Endülüs'ü topraklarına kattı.

Devlet çok uzun ömürlü olmadı. Yusuf'un ölümü üzerine iç karışıklıklarla zayıfladı ve Moritanya bölgesinde İmam Gazali'nin talebesi Abdullah b. Tumart el-Mehdî reisliğindeki Muvahhidler devletinin hakimiyetine girdi. Abdullah b. Tumart'ın gözde kumandanlarından Abdulmü'min 1160'da Kuzey Afrika'nın bütününü Muvahhidler'e bağladı, büyük bir donanma inşa ederek Sicilya-Norman krallarına yaptığı saldırılarla, Muvahhidler devletine Hristiyan krallıklardan gelecek tehlikeyi uzaklaştırdı. Akdeniz'de gücünü kabul ettiren Abdülmü'min bu arada Sultan Selahaddin-i Eyyubi'nin isteği üzerine İslâm dünyasına vuku bulan Haçlı seferini önlemek amacıyla donanmasını Filistin'e gönderdi ve Salahaddin'e yardım etti.

Sultan Yakub el-Mansur devrinde (1184-1199) Muvahhidler devleti gücünün ve ihtişamının zirvesine eriştî. Yakub hristiyan orduları-

nı 1195'de Arak'da, 8 yıl sonra da Hittin'de hezimete uğrattı. Kendisine İspanya'da Sevil (Seville)'de ve Merakeş'te birer saray yaptıran Sultan Yakub çevresine İbn Rüşd, gibi alimleri de toplayarak onları himayesine aldı. İbn Rüşd onun himayesiyle Sevil'de bir rasathane kurdu.

Haçlı ordusu, Sultan Selahaddin-i Eyyubî tarafından Asya'dan sürülüp çıkarılınca bu sefer hristiyan dünyasının dikkati Endülüs'te toplandı. Papa II. Innocent'in kışkırtma ve teşvikleriyle bütün Avrupa kuvvetlerinin bir araya geldiği bir Haçlı ordusu 1211'de Ukab savaşında Muvahhidler'i ağır bir yenilgiye uğrattılar. Çok geçmeden Muvahhidler İmparatorluğu dağıldı, Beni Merin Berberî kabilesinin Ebu Yusuf liderliğinde 1216'da vuku bulan ayaklanması sonucu devlet yıkıldı. 1228'de de Endülüs müslümanların elinden çıktı. Meriniler, Muvahhidler'in saltanat merkezi Merakeş'i tahrip ettiler. Fez, Meknes, Rabat ve Sale'yi aldılar. 1258'e kadar bölgede etkili olan Meriniler, dağınık güçler arasında bir birlik meydana getirerek güçlü bir devlet kuramadılar ve Hafsîler'e yenik düştüler. Bu arada 1471-1548 arasında Fas'ta hükümran olan Vattasîler İspanya ve Portekiz saldırısına karşı başarılı olamadılar ve ülkenin Atlas okyanusu kıyıları Portekizliler'in eline geçti. Şerifiler liderliğinde Sufi tarikatların Portekizli istilacılara karşı başlattığı mücadele sonucunda güç kazanan Sa'diler bir devlet kurarak 1515-1664 arasında Fas'ı ellerinde tuttular. Portekizililer'e karşı cihad ilan ettiler.

Sa'diler başlangıçta büyük muvaffakiyetler elde ettiler. Sultan Abdülmelik, Don Sebastian kumandasındaki Portekiz kuvvetlerini Vadi el-Mehazin savaşında yendi (1578). Bu zafer ülkenin Portekiz işgalinden kurtulmasını sağlamasının yanında, Batılı sömürgecilerin tahakkümünde bulunan diğer müslüman kavimlere de mücadele için moral verdi.

Sa'diler'in yıkılışından sonra Filalî (Alevî) hanedanı onların yerini aldı (1664). Bu hanedanın en tanınmış hükümdarı Mevlay İsmail (1672-1727), 1678'de Mehdiye limanını İspanyollar'dan, 1681'de de Tanca'yı İngilizler'den geri aldı. Sultan İsmail'in ölümü üzerine ülkede başgösteren kargaşa, onun torunu I. Muhammed'in (1727-1757) tahta geçişine kadar sürdü. Ama Filali sultanları da batılı sömürgeci devletlerin bölgeye sızma politikaları karşısında ve ülkenin dağlık kesimlerinde zaman zaman patlayan isyanlarda başarılı olamadılar.

1830'da Fransızlar'ın Cezayir'i işgalleri, Batılı devletlerin Afrika'nın kuzeyindeki nüfuz mücadelesini daha da şiddetlendirdi. Başlangıçta Cezayir'in işgaline karşı başlatılan direnişe önderlik eden Abdülkadir'e yardım eden Fas hükümdarı Mevlay Abdurrahman, Fran-

sızlar'dan gördüğü yoğun baskı üzerine, politikasını değiştirdi ve Abdülkadir'in yakalanması için Fransızlar'la işbirliği yaptı (1846). 1856'da da İngilizler'e geniş ticari imtiyazlar verdi.

XIX. asrın son çeyreğinde, Mevlay Hasan (1873-1894) İspanyol sömürgecilere karşı mücadele verdiyse de başarılı olamadı. İspanyollar kuzey kıyısındaki topraklarını daha da genişlettiler. Mevlay Hasan'ın reform teşebbüsleri ve ülkenin gelişmesine yönelik bütün çalışmaları Batılı güçler tarafından engellendi.

1901'de idareyi üstlenen Abdülaziz, yeniden birtakım reform hareketlerine girişti fakat başaramadı. Mahallî ayaklanmalarla karşılaştı. Bu ayaklanmalar, ülkede yabancı nüfuzunun daha da artması sonucunu doğurdu. Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya ile Afrika'yı sömürgeleştirme hususunda vardığı anlaşma sonucu Fas'ı işgale kalkıştıysa da menfaatleri çatıştığı için Almanya'nın karşı çıkışı ile karşılaştı. Çıkan anlaşmazlığı görüşmek üzere Algeciras'ta uluslararası bir konferans toplanarak, Fas sultanının istiklalinin kabulüyle beraber, ülkede liman ve gümrüklerin yönetimi konusunda Fransa ve İspanya'ya geniş yetkiler de verilmesi hususunda anlaşmaya varıldı. Fakat Batılı devletlerin Fas sultanı olarak tanıdığı Mevlay Abdülhalid, Fransa'nın engellemeleri karşısında idarede başarılı olamayınca, kurulan denge tekrar bozuldu. Sonuçta Fransa 30 Mart 1912'de imzalanan Fez Antlaşması gereği Fas'ı hakimiyeti altına aldı. Aynı anlaşma uyarınca İspanya da 27 Kasım 1912'de ülkenin kuzey bölgesini sahiplendi. İşgalden hemen sonra, sultanlığa Mevlay Yusuf getirildi. Fakat gerçekte ülkeyi Fransız genel vali yönetiyordu. Bununla beraber iç kısımlardaki Berberî kabilelere kısmî bir özerklik vermek zorunda kalınmıştı.

Mevlay Yusuf 1927'de öldü. Yerine küçük oğlu Sidi Muhammed b. Yusuf (Muhammed V) sultanlığa getirildi. Fransızlar ülkede Araplarla Berberiler'in arasını açmaya çalıştı. Bu amaçla yürüttükleri politik oyunlar tam tersine bir tepki yaparak, milliyetçilik hareketinin Fas'ta gelişmesine yol açtı. 1930'larda başlayan bu hareket, II. Dünya Savaşı yıllarında daha da güçlenerek sürdü. Savaş sırasında ABD ve İngiltere 1942'de bir çıkarma yaptılar. Bu sırada, Fas aydınlarının kurduğu İstiklal Partisi 1944 Ocakı'nda Fransızlar'dan bağımsızlık isteğinde bulundu, bu maksatla çalışmalara girdi. Bu faaliyetler, Fransızlar'ın bu partinin yönetici kadrosunu tutuklamasına yol açtı. Halkın bu tutuklanmalar karşısında isyanı, Sultan Muhammed'i de Fransız idarecilere karşı bir tavır takınmaya zorladı. Fransızlar'ın yürürlüğe koymaya uğraştıkları reformları reddetti ve yönetime karşı güçlükler çıkarmaya başladı. Ülkedeki ayaklanmalar, 1952'de polisle çatışmaya kadar vardı. Fransız yöneticiler 1953'de sultan Muhammed'i, tahtı daha

ılımlı olan Devlay b. Arafa'ya bırakmaya zorladılar. Olaylar sürdü. Fakat bu sırada Cezayir'deki isyanlar yüzünden zor durumda olan Fransa, Fas milliyetçi aydınlarla uyuşma yolları aramaya başladı (Kasım 1954). Yapılan görüşmeler sonucu Muhammed tekrar başa geçti (1955).

Fas bağımsızlığına 2 Mart 1956'da kavuştu. 29 Ekim 1956'da da kuzeydeki İspanyollar çekildiler. İspanyollar'ın bu bölgeyi işgalleri sırasında çeşitli direniş hareketleri olmuştu. Bunların en önemlisi Abdülkerim'in önderliğinde gerçekleşendi (1921). Bu hareket, kuzeyde Rif Cumhuriyeti'nin kurulmasını doğurduysa da, Fransızlar'ın İspanyollar'a yardımı sonucu 1926'da yıkıldı. İspanya'daki iç savaş esnasında General Franco bu bölgeye saldırdı. Sonraları bölge işgalcilere karşı direnen İslâmcı ve milliyetçilerin merkezi durumuna gelmişti.

1957 Ağustosu'nda Muhammed bir sultan olarak idarî yetkileri elinde topladı. 1959'da İstiklâl Partisi müslüman milliyetçiler ve Batıcı modernistler olmak üzere ikiye bölündü.

Sultan Muhammed 1961'de ölünce yerine oğlu, bugünkü Fas sultanı II. Hasan geçti. 1963'de seçimler yapıldıysa da hiçbir parti çoğunluğu sağlayamadı. Bunu fırsat bilen II. Hasan çok geçmeden meclisi dağıttı ve 1970'e kadar ülkeyi mutlak bir monarşiyle yönetti. 1970'den sonra parlementer sisteme geçiş yolunda faaliyetler başladı. Bu arada sultan Hasan'a yöneltilen çeşitli darbe girişimleri başarılı olamadı. 1977'de baskı ve sindirme hareketlerinin gölgesinde, şartların eşit olmadığı bir ortamda yapılan seçimde sultan taraftarları çoğunluğu kazandılar. Devlet ülkedeki muhalif gruplar üzerinde ağır baskılarda bulunuyordu. Bu baskıların ve bozuk olan ekonomik durumun doğurduğu dengesiz gelir dağılımının sonucu 1980'lerin başında çeşitli ayaklanmalar ve iç karışıklıklar başgösterdi.

Ülkenin demir madeni yönünden zengin olan sınır bölgesi yüzünden Cezayir'le arasında çıkan anlaşmazlık 1970'de varılan anlaşmayla halledildi. Fakat, Fas'ın, İspanya'nın Batı Sahra'da boşalttığı bölge üzerinde hak iddia ederek 1975'de buraya 350.000 kadar Faslı yerleştirmesi tekrar iki ülkenin arasını açtı. 14 Şubat 1976'da İspanya'nın Madrid Andlaşması gereğince Batı Sahra'yı tamamen tahliye etmesinden sonra Fas bu bölgeyi topraklarına katmaya girişince, Batı Sahra'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Sekia el-Hamra ve Rio de Oro'nun Kurtuluşu İçin Halk Cephesi (Polisario Front)'nin karşı mücadelesiyle karşılaştı. (Rio de Oro'nun adı daha sonra Vadi ez-Zeheb (Altın Vadi) olarak değiştirildi). Polisario gerillalarının eylemleri bugün hâlâ Fas için problem olmaya devam etmektedir.

Dış politikada hemen her zaman Batılı ülkelerin yanında yer alan II. Hasan yönetimi, Ortadoğu'da Arap-İsrail anlaşmazlıklarında Arap dünyasına yakın bir tavrı benimsemiştir.

Fas'ın yönetim biçimi meşruti monarşidir. Devletin başı sultandır. Sultan, başbakanı tayin eder. Kanunları veto etme ve referanduma gitme yetkilerine de sahiptir. Temsilciler Meclisi 306 üyeden oluşur ve altı yılda bir seçimle belirlenir. Bugünkü Fas'ın legal partileri, 1977 seçimlerinden sonra 236 sandalyeyle hükümeti kuran üç siyasi parti, başbakan Ahmed Osman'ın başkanı olduğu Hürriyet için Milli Birlik (RNI), Halk Hareketi (MP), İstikıal Partisi ile Halkın İktidarı İçin Sosyalist Birlik (USFP), Sosyalizm ve Gelişim Partisi (PPS), Anayasal Birlik (UC) ve Demokratik Milli Parti (PND)'dir. Sosyalist partiler 1983 seçimlerinde en az oyu almışlardır (% 3,59), PND 1981'de RNI'dan ayrılan bir grup tarafından kurulmuştur. İstiklal Partisi bugün Arapça el-Alem ve Fransızca L'Opinion olmak üzere iki gazete de neşretmektedir.

Ekonomik Yapı

Fas'ta planlı bir ekonomik gelişme ancak 1968-1972 yıllarını içine alan Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde başladı. Bugünkü Fas ekonomisi büyük nisbette hizmet sektörüne, tarıma ve madenciliğe dayanan karma bir ekonomidir. Fakat ekonomik büyüme, hızlı nüfus artışı sebebiyle, istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Yukarıda belirtilen Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmaya başlandığı ilk dört yıl bu büyüme % 6 idi. 1972'de bu oran daha da düştü.

1984 verilerine göre 10,169 milyar ABD doları dış borcu olan Fas'ın ekonomisinde ziraat ilk sırada gelmektedir. Fas, bu sahada, Arap ülkeleri içinde kendisine yeten nadir ülkelerdendir. Gayri safi yurtiçi hasılanın % 17'sini tarım sektörü oluşturur. Toplam işgücünün ise % 39,2'si bu sektörde istihdam edilmektedir.

Üretilen ürünlerin başında 1984'te 1.989.000 ton olmak üzere buğday gelir. Diğerleri ise 1.405.000 tonla arpa, 746.000 tonla turunçgiller (özellikle portakal) ve 550.000 tonla patatestir. Ayrıca hayvancılık (koyun, keçi ve sığır) ve balıkçılık da bu sektörde ağırlığını hissettirir. Tahıl üretimi miktar olarak yıldan yıla farklılıklar gösterir. Pamuk ayçiçeği ve şeker kamışı üretimi de son yıllarda devletin desteğiyle önemli artışlar göstermiştir.

1963'de bir toprak reformu başlatan devlet, bunda başarılı olamamış, bu reformdan sınırlı sayıda köylü faydalanabilmiştir. Çiftliklerin büyük ekseriyeti küçük ve aile ihtiyaçlarını ancak karşılayabile-

cek niteliktedir. Sulama tesislerinden faydalanan büyük çiftlikler, devletten destek görerek, ihracata yönelik sebze ve turunçgiller üretir.

Fas ihracatının % 23'ünü değişik türleriyle tarım ürünleri teşkil eder.

110,9 milyar dirhemlik harcamayı öngören 1981-1985 Beş Yıllık Kalkınma Planında tarım sektörüne ayrılan miktar 19,6 milyar dirhemdir. Diğer sektörler için yapılan tahsisat ise şöyledir: Endüstri 22,9 milyar, Konut inşaatı 21 milyar, madencilik 7,7 milyar, eğitim-öğretim 7 milyar, enerji 5,4 milyar, diğer sektörler 27,3 milyar.

Fas, dünyanın en zengin fosfat rezervine sahip ülkesidir. Orta Fas'ın Atlas Okyanusu kıyısına yakın kesimindeki Hiribga ve Yusufiye'de yaklaşık 59 milyar tonluk bir potansiyele sahip fosfat yatakları yer alır. 1981-1985 Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yürütülen büyük projelerden birisi de bu iki bölgedeki fosfat üretimini arttırarak ve Bin Cerir ile Sidi Haccac bölgelerindeki yeni rezervleri geliştirerek yıllık fosfat üretimini 22 milyon tondan 38 milyon tona çıkarmak doğrultusundadır. Fas ihracatının % 24,2'sini fosfat teşkil eder. Fosfat üretimi, Fas Kraliyet Fosfat Dairesi tarafından gerçekleştirilir.

Petrol üretimi ülke ihtiyacının küçük bir kısmını karşılayacak miktardadır. 1984'teki ham petrol üretimi 136.800 varil, petrol ürünleri üretimi ise 3.996.000 tondur. Kuveyt Petrol şirketinin de yardımıyla doğal gaz arama çalışmaları devam etmektedir. 1984'teki doğal gaz üretimi 83.544.000 m3 idi.

Elektrik üretimi 6.62 milyar KW-sa.dır. Fakat bunun ancak üçte biri hidroelektrik santrallarından sağlanmaktadır. Kalan üçte ikilik miktar ithal petrole dayanır. Yakıt ithalatının finansmanında İslâm Kalkınma Bankası'nın da katkısı olmaktadır.

Endüstri alanında devlet altyapı hizmetleri ve ağır sanayi yatırımlarında yönlendirici ve öncü bir rol üstlenmektedir. İşgücünün büyük bölümü küçük sanayi tesislerinde çalışır. Kimyasal maddeler, otomobil lastiği, motorlu araçlar üretimi yanısıra dericilik, tekstil, dokumacılık, gıda üretimi belli başlı sanayi kollarıdır. Gıda üretimi sektöründe yaklaşık 70.000 işçi çalışır. Bu sektörün imalatı bütün endüstrinin % 40'ını meydana getirir. Son yıllarda Peugeot, Renault, Fiat ve Land Rover firmalarının patentiyle araç üretimine (montaj) de başlanmıştır.

Fas'ın ihracatı, ithalat giderlerini karşılayacak kapasitede değildir. Dış ticaret açığının gitgide büyümesi, ithalatta birtakım kısıtlamaların gerekliliğini doğurmuştur. İthalatın gerçekleştiği ülkelerin

başında Fransa, ABD ve Suudi Arabistan gelir. İhracat ise başta Fransa, İspanya ve Hindistan'a yöneliktir. Kazablanka, Fas'ın en gelişmiş sanayi merkezlerindendir. Ülkede yaklaşık 20 liman, dokuz büyük havaalanı ve gelişmiş bir karayolu ağı vardır. Demiryolları devlet tarafından işletilir.

Fas'ta 1985'de çıkmakta olan 8 gazetenin toplam tirajı 282.000'dir. Bin kişiye 13 gazete düşer. Sosyal sigorta sisteminin işgücünün küçük bir bölümünü içine aldığı ülkede, sağlık hizmetleri yeterli değildir. 7727 kişiye bir doktor, 805 kişiye bir yatak düşer. (1984'e göre) bebek ölüm oranı binde 114'tür.

Bugünkü Fas bütçesinde eğitimin payı dörtte birdir. İlk öğretim mecburidir ve 7-13 yaş grubunu içine alır. Beş yıllık ilköğrenimden sonra orta ve teknik eğitimin verildiği üç ve dört yıllık okullara devam edilebilir. İlköğretimde Kur'an-ı Kerim, Arapça, Matematik, Fen Bilgileri, Tarih ve Fransızca temel derslerdendir. İlkokula başlamadan 5-7 yaş grubundaki çocukların büyük çoğunluğu mahallî Kur'an kurslarına devam ederler.

Fas'ta tarihi Karaviyyin Üniversitesi'nden başka beş üniversite daha vardır: Rabat'ta V. Muhammed Üniversitesi, Kazablanka'da II. Hasan Üniversitesi, Fez'de Muhammed b. Abdullah Üniversitesi, Merakeş'te el-Kadi Ayyad Üniversitesi ve Oujda'da I. Muhammed Üniversitesi. 1983'de 83 bin öğrenci bu kurumlarda yükseköğrenim görmekteydi.

Bağımsızlıktan sonra Karaviyyin Üniversitesi yeniden organize edilerek, günün ihtiyaçları doğrultusunda şekillendi. Üniversite bünyesinde, birisi Fez'de diğer ikisi Agadir ve Tetuan'da olmak üzere üç İslâm Hukuku Fakültesi, Merakeş'te bir Arab Dili, Kültürü ve Edebiyatı Fakültesi ve Rabat'ta Hasaniye Hadis okulu açıldı.

Üniversiteler dışında, Ziraat, Ormancılık, Veterinerlik sahalarında eğitim veren okullar da vardır.

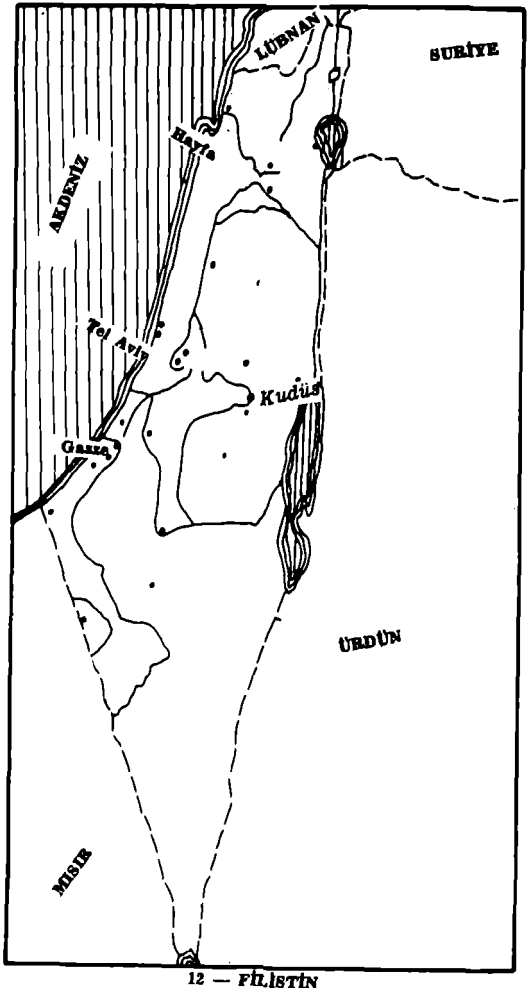
LÜBNAN
SURİYE
AKDENİZ
Beyrut
Tel Aviv
Kudüs
Gazze
ÜRDÜN
MISIR

12 — FİLİSTİN

12 — FİLİSTİN

Yüzölçümü : 6.278 - 21.942 (1967 öncesi) 28.220 km2
Nüfusu : (1918'de İngilizler'in elinde iken nüfusun % 93'ünü (708.000) Arablar, % 7'sini (57.000) yabancılar oluşturuyordu.)
Önemli şehirleri : Kudüs, Tel Aviv, Hayfa, Yafa, Gazze, Nablus
Resmî dil : Arapça
Resmî din : İslâm

Toprakları bugün İsrail, Ürdün, Lübnan ve hatta Mısır tarafından işgal edilen, insanlığın en eski ülkelerinden, yeryüzünün en mukaddes unsurlarının toplandığı, peygamberler diyarı Filistin, Doğu Akdeniz'de, Litani ırmağının güneyinde Gazze vadisine, batıda Arabistan çölüne kadar uzanır.

Filistin toprakları bütün semavî dinlerce mukaddes kabul edilir. Dünyanın en kanlı, en uzun süreli mühim savaşları bu topraklar üzerinde, bu topraklar için yapılmıştır. Filistin'e hakim olma, adeta dünyaya hakim olmakla aynıdır. 1916'da Filistin topraklarının idaresi müslümanlarını elinden çıktığında Osmanlı Devleti'nin savaşta müttefiki olan Almanlar, bayram ederler. 1922'de Balfour deklarasyonu ile Filistin topraklarına yahudi göçü başlatıldı. 1933'te Naziler'in iktidara gelmesi ile Filistin'e yahudi göçü hız kazandı. Bu hadiseye, halkı müslüman olan ülkelerin bütün idarecileri sessiz kaldılar. İsrail'in kurulmasına sessiz kalan ülkeler, zulüm ve yayılmacılığına da göz yumdular. Filistinli müslümanlar Arap ülkelerine, Avrupa'nın değişik devletlerine iltica ettiler. FKÖ'nün kurulmasından sonra Filistin'den müslüman göçü durduğu gibi bir kısmı da topraklarına geri dönerek mücadeleye başladılar.

Coğrafya

Dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Filistin, kuzeyden güneye 240 km. doğudan batıya 130 km. boyunca uzanan dar alanda coğrafî bakımdan çok çeşitli bölgeleri içine alır. Batıda kuzeyden güneye doğru Akkâ, Şaron ve Filistin ovaları birbirini izler. Akkâ

Ovası'nın güneydoğusundan Şeria Irmağı'na ve Taberiye Gölü'ne kadar uzanan Esdrailon Ovası, Celile'nin güneyindeki tepeleri Samiriye dağlarından ayırır. Celile Tepeleri'nden taşınmış bazaltlı zengin topraklarla kaplı Esdrailon Ovası hem verimli toprakları üzerinde taşıması hem de Akdeniz'den Şeria'nın ötesine uzanan büyük karayolunun buradan geçmesi bakımından önem taşır. Kuzeyde Ramallah'tan güneyde Beer-Şeba'ya kadar inen Yahuda, kireçtaşı oluşumlu kayalık bir çol niteliğindedir ve doğudaki ovadan, tebeşirli kireçtaşından oluşmuş alçak Şefela tepeleriyle ayrılır. Kuzeyden güneye 2,5-22 km. genişliğinde bir şerit biçiminde uzanan Şerla Vadisi deniz seviyesinin 400 m. altındadır; bu çöküntü üzerindeki Lût Gölü, yeryüzündeki en alçak noktada yer alır. Çok kıraç ve sıcak olan bu bölgede ancak birkaç vahada ekim yapılabilir. Fakat Şeria vadisinin doğusunda, Arabistan platosunun yüksek sırtları yağış alır.

Filistin toprakları, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm tarafından mukaddes addedilir. İslâm'ın doğuşundan bu yana Hristiyanlık alemiyle haçlı seferleri, Birinci Dünya Savaşı ve bugün yine hristiyanların yardımıyla ayakta duran yahudilerle müslümanların savaşı, kutsal yerlerin çoğunun toplandığı Kudüs bölgesinde cereyan etmiştir. Celile, museviler ve hristiyanlar; Hebron da museviler ve müslümanlar için önemlidir. Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra (hristiyan inancına göre) gömüldüğü kutsal kabir, Hz. Muhammed'in Kur'an'da bahsi geçen (İSRA/1) Mirac hadisesinde Mescid-i Haram'dan alınarak getirildiği Mescid-i Aksa ile Kubbetü's-Sahra'nın bulunduğu Haremü'ş-Şerif ve Harem'in bir duvarının parçası olan Ağlama Duvarı, Kudüs'ün Ortaçağ duvarları içindedir. Hz. İbrahim ile karısı Sara ve oğulları İshak ile Yakub'un Hebron'da gömülü olduğuna inanılır. Hz. İsa hakkında İncil'de anlatılan hikayelerin çoğu Celile'de geçmiştir. Hz. İsa'nın doğum yeri sayılan ve gerek Kudüs gerekse diğer yerlerdeki hristiyanlar tarafından hac yeri olan Betlehem, Kudüs'ün 8 km. güneyindedir.

Filistin'deki tarımsal faaliyetler Mezolitik dönemde başlamıştır. Bu münasebetle Filistin arazisi, eski çağlardan beri dünyanın en münbit toprakları arasında zikredilir. Daha bu dönemde tarımda sulamadan yararlanılmıştır. Bu da Filistin'deki tarımın ve toplumsal örgütlenmenin oldukça geliştiğini göstermektedir. (Filistin'de bulunan) Jeriho'daki eski çağ kalıntılarında rastlanan savunma sistemi de bunu kanıtlar mahiyettedir. Arap coğrafyacısı Mukaddesi, Filistin'den ihraç olunan maddeler arasında, zeytin, zeytinyağı, incir, kuru üzüm, keçiboynuzu, türlü mensucat ve sabun; özellikle Kudüs'te peynir, elma, ananos, ayna, kandil ve dikiş iğnesi zikredeğer. Bu kadar çeşitli ve zengin ürünler VII. ve VIII. asırda çok nadir ülkelerde bulunan

zenginliklerdir. Özellikle Abbasiler zamanındaki hazine varidatına dair bilgiler özel bir öneme sahiptir. İbni Haldun tarafından verilen ve VIII. asrın ikinci yarısına ait olan bir cetvele göre, Filistin'in senelik geliri 310.000 dinara ve ondan başka, aynî vergi olarak, 300.000 ratl zeytinyağı ulaşıyordu.

Tarihçe

Filistin'in, bilinen 12 bin yıllık tarihi vardır. Karmel dağının eteklerinde bulunan mağaralardaki kalıntılardan elde edilen bilgiler, Filistin'in Paleolitik Çağ'dan itibaren iskan edildiğini ortaya koymaktadır. Filistin'de yerleşik hayata geçiş, Neolitik Çağ'da tamamlanmıştır.

MÖ. 4. bin yıl boyunca bu bölgeye göç eden toplulukların yerli halkla karışmasıyla, MÖ. 3. bin yılda İlk Tunç çağının yerleşik şehir toplumu oluşmuştur. Bu dönemde Filistin'de etrafı surlarla çevrili kentler kuruldu.

İsrail Oğulları, MÖ. 14-13. asırlarda Filistin'e gelmeye başladılar. MÖ. 1700 yıllarında Mısır'ın kuzeyini ele geçiren Hiksoslar, Filistin'de askerî bir aristokrasi kurdular ve burada yeni savunma sistemleri geliştirdiler. MÖ. 1500'lü yıllarda Filistin'i Mısır orduları zaptetti. Mısır Firavunlarının nazarında Filistin, gerek tabiî zenginlikleri gerekse Fenike ile Suriye'nin güneyinin savunmasında gözde ülke olmuştur. İsrail Oğulları zayıflayan idarî sistemden yararlanarak, Şeria'nın doğusunu ve Batı Filistin'i M.Ö. XIII. yüzyılın sonunda istila ettiler.

MÖ. XII. yüzyılda İsrail Oğulları, Filistin'de yerleşik hayata geçmiş olan Filistiler, İdumaialılar ve Ammanoğulları'nı, tevhidi dinleri, katı ahlak kuralları ve ırkî yasaları sayesinde idareleri altına aldılar. Saul, MÖ. 1020'de ilk İsrail kralı oldu Onun arkasından Hz. Davud 990'da Filistiler'i yok edip, İsrailoğulları'nın birliğini temin etti. Hz. Süleyman döneminde ülkenin ekonomik ve sosyal yaşantısı bir hayli gelişti. Kudüs Mabedi, çevresindeki saraylar ve özellikle o dönemin biricik yadigârı Ağlama Duvarı yapıldı. Bununla birlikte İsrailoğulları'nın birlik ve düzenliği hızla zayıflıyordu. Süleyman peygamber'in ölümünden sonra kuzeydeki İsrailoğulları'nın ayaklanmasıyla krallık, kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda olmak üzere ikiye bölündü. M.Ö. 721 yılında İsrail Krallığı, başkent Samiriyye'yi Asurlular'ın ele geçirmesiyle tarihe karıştı. İsrailoğulları buradan dünyanın çeşitli yerlerine sürüldü. Asurlular'a haraç ödeyerek varlığını koruyan Yahuda Krallığı ise, MÖ. 587'de bölgedeki halkları egemenlikleri altına alan Babilliler'in, Kudüs'ü yerle bir etmesiyle ortadan kalktı. Fakat MÖ. 539'da Lidya ve Babil'i ele geçiren Pers Kralı II. Kiros, İsrailoğul-

ları'nın Yahuda'ya tekrar dönmesini ve Süleyman Mabedi'nin tekrar yapılmasını istedi. MÖ. V. yüzyıl ortalarında Ezra ve Nehemya adlı iki önder, Yahuda'nın Persler'den dini özerklik kazanmasını sağladılar. Yaklaşık iki yüzyıl burada yahudiler azınlık olarak yaşadılar.

MÖ. 332'de Büyük İskender, Fenike'den sonra Filistin'i de ele geçirdi. İskender'in ölümünden sonra Filistin, (MÖ. 323'de) Mısır'daki Ptolemaios hanedanının hakimiyetine girdi. Ptolemaioslar'ın MÖ. 200'-de Celile'nin kuzeyinde Selevkoslar'a mağlup olması ile Filistin yönetimi el değiştirdi. Selevkoslar, Filistin'deki halkların din ve yaşantılarına karışmadılar. Bu devrede yahudiler, dinlerini serbestçe yaşadıkları gibi Kudüs ve Celile valiliklerinde de bulundular. MÖ. 40'ta Partlar beklenmedik bir şekilde Filistin'i istila edince Aleksandros İannaios'un torunu Antigonos, Kudüs valisi ve başrahibi ünvanını aldı, Herodes Roma'ya kaçtı. Fakat Romalılar MÖ. 39'da Partlar'ı buradan sürünce Herodes Yahuda kralı ünvanıyla geri döndü.

MÖ. 31-20 arasında İmparator Augustus'un öteki Yahudi topraklarını da ele geçirmesinden sonra Herodes, güçlü bir idare sistemi kurdu. Onun ölümü üzerine Augustus MÖ. 4'te Filistin'i üçe taksim etti: 1) Herodes'in üç oğlundan Arkhelaos'a Yahuda, Samiriye ve İrumaia'nın (Orta ve Güney Filistin), 2) Antipas'a Celile ile Peraea'nın (Şeria'nın doğusu), 3) Philippos'a da Trakhonitis, Batanaea ve Aurantis'in yönetimi verildi. Güneyde vali olarak görevli bulunan ve Yahudi hahamlar tarafından Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi taleplerini tasdikleyen Pontius Pilatus'un ölümünden sonra Filistin, I. Herodes Agrippa'nın idaresinde yeniden birleştirildi. Agrippa'nın 44'te ölmesinden sonra bölge bir eyalet olarak bütünüyle Roma hakimiyeti altına girdi.

İmparator I. Constantinus'un (Büyük) Hristiyanlığı benimsemesi Filistin'de yeni bir gelişme dönemi başlattı. 4. asır sonlarında Filistin, başkentleri Caesarea ve Skythopolis olmak üzere Prima ve Secunda adlarıyla iki eyalete bölündü.

Sasanî hükümdarı II. Hüsrev'in 611'de Filistin'i ele geçirmesine kadar bölge barış ve zenginlik içinde yaşadı. 628'de Heraklelos Filistin'i Sasaniler'den geri aldı. Fakat 10 yıl sonra Kudüs bu sefer ikinci Halife Hz. Ömer zamanında müslüman Arapların eline geçti.

Emeviler döneminde (661-750) Suriye ile birlikte Filistin, İslâm devletinin dokuz büyük eyaletinden biri idi. Mekke müslümanlarının kendisine biat ettikleri Abdullah b. Zübeyr'in tehdidi ve Emeviler'in hilafetini kabul etmemesi karşısında, Emeviler'in beşinci halifesi Abdülmelik b. Mervan hac yerini, Zübeyr'in 11 yıl savunduğu Mekke'den Kudüs'e aktarabilmek için eskiden Süleyman Mabedi'nin bulunduğu

yerde Kubbetü's-Sahra'yı inşa ettirdi. Ardından yine, Abdülmelik b. Mervan (veya oğlu I. Velid), Mescid-i Aksa'yı tamir ettirdi. Ömer b. Abdülaziz, (717-720) bölgenin İslâmlaşmasını hızlandıracak faaliyetlere girişti; müslüman olmayanlara önemli kısıtlamalar getirdi. Bu münasebetle önceden hristiyanların çoğunlukta olduğu Filistin, kısa sürede müslümanların çoğunluğuna geçti.

Abbasîler (750-1258) zamanında bölgenin İslâmlaşma süreci daha da hızlandı. Fakat önce Mısır, ardından da Suriye ve Filistin Abbasi hakimiyetinden çıktı. Bu dönemde Karmatiler'in elinde viran edilen Filistin, 935-969 tarihleri arasında İhşidî egemenliğinde kaldı. İhşidîler'i Mısır, Suriye ve Filistin'den çıkararak geniş bir imparatorluk kuran Fatımiler'den, 1071'de Kudüs'ü Selçuklular aldı. Fatımiler'in 1098'de geri aldığı Kudüs bir yıl sonra haçlıların eline geçti.

1100'ün Noel gününde Kudüs'te Latin Krallığı kuruldu. Bölgede Latinler'in ilerlemesini önce Musul atabegi İmadüddin Zengi 1144'te Urfa'yı (Edessa) ele geçirerek durdurdu. 1187'de Salahaddin Eyyubî, Hittin'de Haçlılar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı ve Kudüs'ü alarak Filistin'de yeniden İslâm hakimiyetini tesis etti. Bir kaç defa daha Kudüs'ü almak için saldırıda bulunan Haçlılar'dan sonra II. Friedrich, müzakereler yoluyla 1229'da Kudüs, Nasıra ve Betlehem'i 10 yıl süreyle hristiyanlara devreden bir antlaşma gerçekleştirdi. Haçlılar'a karşı harekete geçen Eyyubî sultanı Melik Salih, 1244'de Kudüs'ü tekrar müslümanlara kazandırdı. Bahrî Memlükler'in sekizinci hükümdarı Eşref 1291'de son Haçlılar'ı da Filistin'den çıkardı.

I. Selim'in 24 Ağustos 1516'da Memlük sultanı Kansu Gavri'yi mağlup etmesiyle Filistin'de (1916'ya kadar) dörtyüz yıllık Osmanlı idaresi başladı. Napoléon'un Ortadoğu'ya yayılma girişiminin (1798-1801) hezimetle neticelenmesinden sonra Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı idaresindeki topraklarda genişlemeye yönelmesi 1831'de Filistin'in Mısır orduları tarafından işgal edilmesiyle neticelendi. Osmanlılar 1840'ta Filistin'de yeniden egemenliği sağladılar.

İstanbul'da 1856'da yayınlanan Hatt-ı Humayun devletin himayesinde bulunan bütün milletlerin, can, mal ve ırzlarını muhafaza edeceğine garanti veriyordu. Hükümet, himayesinde bulunan yerlerin emniyetini sağlamak siyasetiyle 'Tapu Kanunu' ilan etti. Bu kanuna göre toprakların sahipleri adına tescil edileceği ve bu tescile binaen de tapu senetleri çıkarılacağı bildiriliyordu. Böylece fertler işledikleri arazileri, merkez şehirlerde bulunan tapu dairelerine kendi adlarına kaydettirdiler. Filistinli çiftçiler, arazi vergisinden kurtulmak için işledikleri toprakları kaydettirme işleminde hayali isimler verdiler, bu da ilerde çok büyük karışıklıklara yol açtı. Mirasçılar arasın-

da nesilden nesile sonu gelmez anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Merkez şehirlerde oturan tüccarlar bir kaç köyün arazisini birden üzerlerine kaydettirme imkanı buldular. Hulasa bu kanun, Filistin'de tarımsal kalkınmayı hedeflemesine rağmen beklenen müsbet neticeyi vermediği gibi, tüccarların yüksek fiyatlarla bu arazileri yahudilere satmasıyla da Filistin için tehlikeli gelişmelere sebep oldu.

Osmanlılar'ın 1858 yasası, arazi sahipleri ve icarcılarıyla ilgili hükümleri kapsamamakta idi. Bu yüzden çok sayıda çiftçi vatandaş 1870'li yıllara kadar olan zamanda mülkiyetle ilgili en basit haklarından bile fiilen mahrum durumda kaldılar. Yahudiler 1882'de ilk olarak gruplar halinde göç etmeye başladıklarında Filistin, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti idi. O yıllarda yahudilerin Filistin topraklarındaki mülkiyet oranı çok azdı. Siyonistler'in Filistin'deki ilk tarımsal yerleşmesi 1882'de Rus yahudileri tarafından kuruldu.

XIX. asrın ortalarında Batılılar 'Safat' ve 'Taberiye'de bulunan ve sakinlerinin ekseriyeti yahudi olan bölgelere çeşitli yardımlarda bulundular. Kudüs'teki yahudiler ise merkezi şehirler ve kalkınmış bölgelere yerleşmeyi istiyorlardı. 1861'de Londra'da kurulan ve yegane hedefi Arazi-yi mukaddese'yi (Filistin) vatanlaştırma olan «Londra İbrani Müessesesi» ile aynı yılda Fransa'da kurulan genel mânâda dünya yahudileri ve özellikle de Filistin yahudilerini koruma ve kalkındırmayı hedefleyen «İnternasyonal İsrail Taahhüt Cemiyeti» Filistin'i yahudi ülkesi yapma gayreti içinde idi. Bu cemiyet 1870 senesinde yahudilerin tarım sahasında eğitilmesi ve Filistin'de yönetime hakim vatandaş haline gelmeleri için «Tarım Okulu» açmıştı. Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma imkanlarını araştırmak için 1898'de Filistin'e geldi. Bu tarihten sonra yahudi göçü hızlandı ve 1900'de 22 olan Siyonist yerleşme sayısı 1918'de 47'ye ulaştı.

Yahudiler Filistin toprağına ilk ayak bastığından itibaren çeşitli yollara başvurarak sahiplerinin elinden arazilerini alma yolları aradılar. 1898 yılında «Yahudi İstimlak Bölgeleri Bankası»nı yine aynı yıl Filistin'i Vatanlaştırma Kurulu'nu ve 1901'de de Milli Yahudi Bankası'nı kurdular.

Siyonizm hareketi, Sultan II. Abdülhamid'den Filistin'de kendilerine küçük bir toprak parçası verilmesi(ne karşılık büyük iktisadi menfaatler vadeden) talebinde bulunan Herzl'in 1904'te ölümünden sonra Filistin'in işgali ve vatanlaştırılması için yahudi sanayi ve çiftçilerini vasıta olarak kullandı. Diğer ülkelerden Filistin'e yahudi göçünü teşvik etti. Filistin'in çeşitli bölgelerinde tam tesisatlı yahudi siteleri kurdu. Siyonistler bu planla (1904-1914) yılları arasında gerçek-

leşen ikinci yahudi göçünün çok büyük boyutlara ulaşmasını sağladılar.

«Rişon Letsiyon», yahudi iskan ve sömürü merkezinin Yafa bölgesinin güneydoğusunda kuruluşu, Siyonizmin Filistin'de ilk yerleşim girişimi sayılır. Osmanlı yasaları ecnebilerin Filistin'de mülk edinmelerini yasaklamıştı. Beka Cemiyeti siyonist dostlarını kullanarak Osmanlı Arazi sicil kayıtlarında uygunsuz oyunlarla değişiklik yaptılar. Zaten bu yıllarda da yahudilerin en büyük düşmanı II. Abdülhamid tahttan indirilmiş İttihat ve Terakki iktidara geçmişti. Osmanlı arazi sicillerinde İngiliz idaresi döneminde yapılan usulsüzlükler çok büyük boyutlara varmıştır. Yahudi cemiyetlerinin 1882'den sonraki dönemde elde ettikleri araziler genellikle değeri yüksek olan üretim ve yerleşmeye çok müsait büyük düz ovalarda bulunuyordu. 1911 senesine kadar yahudi mülkiyetine geçen arazilerin % 93'ü: 1. Merkez şehirlerde yahudi nüfusunun artırılması, 2. Şehir çevrelerinde ve stratejik noktalarda Siyonizme zirai gelir kaynakları ve yerleşim bölgeleri oluşturulması usulüyle gerçekleştirilmiştir. Zikredilen yahudi arazisinin % 7'lik bölümü ise Filistinli yerli çiftçilerden pazarlık yoluyla alınmıştır.

Filistin'deki yahudi arazilerinin Osmanlı idaresinin gölgesinde son zamanlara kadar devam eden genişlemesi şöyledir:

Yıl	Yahudi mülkiyetinde arazi hacmi
1882	25.000 dönüm
1890	107.000 »
1900	220.000 »
1914	420.000 »
1922	594.000 »

Yahudiler'in hedeflerini gerçekleştirmek için sahip olmaları gereken Filistin yaylalarının ve oradaki küçük yerleşim alanlarının mülkiyetini elde etmeleri pek kolay olmamıştır.

Aralık 1917'de Kudüs, Ekim 1918'de Filistin'in tamamı İngiliz kuvvetlerinin eline geçti. İngiliz dışişleri bakanı Arthur James Balfour Kasım 1917'de Filistin'de Yahudiler için ulusal bir yurt oluşturulmasını İngiltere'nin destekleyeceğini bildirmişti. Buna karşılık, Haziran 1919'da imzalanan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 22. maddesi, İngiliz mandası çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin eski Arap vilayetlerine geçici bağımsızlık tanınmasını öngörüyordu. 1920'de Filistin'de Siyonist yayılma politikasına karşı ayaklanmalar oldu. Temmuz 1920'de Filistin'deki askeri yönetim sona erdi, sivil manda yönetiminin ilk yüksek komiseri göreve başladı.

Milletler Cemiyeti'nin İngiliz manda yönetimini Temmuz 1922'ye kadar onaylamamasına rağmen, İngiliz Balfour Bildirisi doğrultusunda Filistin'e yahudi göçünü düzenleyen bir programı uygulamaya koydular. İngiliz mandası altında Filistin'de Yahudi varlığı ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımdan hızla gelişti. 1933'te Almanya'da Nazi-ler'in iktidara gelmesi Filistin'e Yahudi göçüne yeni bir hız kazandırdı.

Kasım 1935'te Arap siyasi partileri, Yahudi göçünün durdurulması, yahudilere toprak verilmesinin yasaklanması talebiyle bir araya geldiler. Nisan 1936'da aynı partiler, Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni başkanlığında toplantı yaptılar. Alınan karar gereğince Filistin'de genel greve gidildi ve bu hareket büyük bir millî ayaklanmaya dönüştü. 1937 ve 1938'de Filistin'deki Arap ayaklanması daha da şiddetlendi. 1936, 1938 ve 1939'da 329 Yahudi ve 135 İngiliz öldürüldü. Bu ayaklanmada 110 Arap idam edildi. Fakat buna rağmen 1918'den 1939'a kadar Siyonist yerleşmelerin sayısı 47'den 200'e yahudilerin mülk edindiği toprakların alanı da 60 bin hektardan 151 bin hektara, Yahudi nüfusu da 83.790'dan 445.457'ye çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı süresince Siyonist yeraltı örgütleri Filistin'de Araplar'a karşı şiddet eylemlerini yoğunlaştırdılar. Yahudilerin yerleşim alanlarında kurdukları silah ve mühimmat sanayi de büyük gelişme kaydetti. 1943'-te, İngilizler'in Ortadoğu'daki askerî tesislerinden silah çalmak amacıyla oluşturulmuş geniş bir Yahudi şebekesi ortaya çıkarıldı. Siyonistler bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin giderek artan siyasî nüfuz ve askerî desteğini kazandılar. 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu, Filistin'in Araplar ve yahudilerce kurulacak iki devlet arasında taksimini, Kudüs ve çevresine de uluslararası statü verilmesini öngören bir planı onayladı. BM'in bu kararından hemen sonra Filistin'de iç savaş patlak verdi. Son İngiliz yüksek komiserinin de Filistin'i terk ettiği 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin kurulduğu ilan edildi. Yeni devlet birkaç saat sonra ABD başkanı Truman tarafından fiilen tanındı. Ertesi gün, Suriye, Ürdün, Irak ve Mısır orduları Filistin sınırlarını geçti. 1949 yazına kadar süren savaş sonunda siyonistlerin doetları Arap liderlerinin yönetim ve denetimindeki sayıca İsrail ordusundan kat kat fazla Arap orduları hezimete uğradı; İsrail, 1947 Planı'nda öngörülenin bir buçuk katı bir alanda egemenliğini kurdu; Celile, kıyı kesimleri, Gazze Şeridi'nin güney bölümü, Necef'in tamamı ve Kudüs'ün kuzeyi İsrail topraklarına katıldı. Gazze Şeridi'nin kuzey bölümü Mısır'ın eline geçti; Batı Şeria'yı da Ürdün 1950'de topraklarına kattı. İsrail Devleti'nin şiddet yoluyla kurulması Filistin'den kitlesel bir Arap göçüne yol açtı. Aralık 1947 - Ocak 1949 arasında 700 bin Filistinli komşu Arap ülkelerine sığındı, iltica ettikleri Arap ülke-

lerinin liderleri Filistinliler'e hiç de İsrailli liderlerden farklı muamelede bulunmadılar. Mülteciler «ev sahibi» ülkelerde rejimi yıkmaya çalışan ayrılıkçı, ikinci sınıf vatandaş ve ucuz emek kaynağı oldular.

1967'deki Arap-İsrail Savaşı sonunda İsrail, Mısır'ın Sina Yarımadası ile Suriye'nin Golan Tepeleri'nin yanı sıra Gazze şeridi ile Batı Şeria'yı da işgal etti. Böylece, daha önce İsrail topraklarında yaşayan 350 bin Arabın dışında, bir milyonu aşkın Arap daha İsrail egemenliği altına girdi. 1970'lerin sonlarında Ortadoğu sorunuyla ilgili diplomatik gelişmeler hızlandı. 1977'de BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim, Filistinliler'in, Filistin'in bütününde başlangıçta hedeflenen, tek ve laik bir Arap-Yahudi devleti yerine, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'yle sınırlı bir Filistin devletini benimseme eğiliminde olduğunu bildirdi. 1978 Camp David anlaşmasının ardından 26 Mart 1979'da imzalanan Mısır-İsrail barış antlaşması, Batı Şeria ile Gazze Şeridi'nde muhtar bir idare kurulmasını, beş yıldan uzun sürmeyecek bir geçiş döneminden sonra iki bölge halkının özerkliğinin sağlanmasını, geçiş sürecinin ilk üç yılı içinde iki bölgenin statü konusunda görüşmelere başlanarak İsrail ile Ürdün arasında bir barış antlaşması düzenlenmesini öngörüyordu. Temmuz 1980'de İsrail'in, Doğu Kudüs dahil bütün Kudüs'ü İsrail'in bölünmez başkenti ilan etmesi bütün dünyada tepkiyle karşılandı.

Haziran 1982'de İsrail, İngiltere'deki İsrail büyükelçisinin öldürülmesini gerekçe göstererek Lübnan'ı bir kez daha işgal etti. Lübnan'ın güneyinden bütün Filistin direnişçilerini temizlemeyi amaçlayan işgal sırasında, İsrail askerlerinin korunması altındaki Lübnanlı Falanjistler, Sabra ve Şatilla kamplarında kadın ve çocukların da bulunduğu yüzlerce Filistinli mülteciyi öldürdüler, 6.000 Filistinli direnişçi Beyrut'tan çekildi.

İsrail'de ve işgal altındaki topraklarda yaşayan iki milyon Arap arasındaki huzursuzluk 1987'nin son günlerinde genel bir ayaklanmaya dönüştü. Sivil halkın İsrail ordusunun kullandığı dayak ve işkence yöntemlerinin yanı sıra Mayıs 1988'e kadar 200'e yakın müslüman Arap'ın öldürülmesi, Filistin halkıyla geniş bir uluslararası dayanışmaya yol açtı. Bunun yanında İsrail halkı ile yönetim arasında da görüş ayrılıkları belirdi.

Etnik Yapı

Filistin halkı eski çağlardan beri Arap olup, İslâm'ın buralara ulaşmasından sonra İslâm'ı benimsemişlerdir. Siyonistler'in Filistin üzerindeki hesaplarını icraya koyuldukları döneme kadar rahat ve

huzur içinde tam dört asır Osmanlı idaresinde yaşamışlardır. 1948 İsrail'in resmen kurulduğu, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin hemen tanıdığı, aynı zamanda Filistinliler'in doğup büyüdükleri öz yurtlarından sökülüp atıldıkları, Birleşik Arap Orduları'nın hezimete uğradıkları yıldır.

Yahudiler'in akıl almaz zulümleri karşısında topraklarından kaçabilen Filistinliler'in 270 bini henüz 1948-1949'da İsrail'in hakimiyetine girmemiş Batı Filistin'e, 199 bini Gazze'ye, 73 bini Ürdün'ün doğusuna, 85 bini Suriye'ye, 100 bini Lübnan'a, 7 bini Mısır'a ve 5 bini Irak'a yerleşti.

Birleşmiş Milletler'e bağlı olarak Filistinli göçmenlerin sorunları ile ilgilenen özel bir komisyon kuruldu. Filistinliler'in bulunduğu ülkelerde özel bürolar tesis edilerek, ülke sorunlarının bir parçası olan muhacirlerin problemlerini çözme çalışmaları başladı.

İsrail, Filistin topraklarının tamamının üzerine bir anda kurulmadı. Önce Filistin'in Diffe El-Garbiyye denilen bölgesinin 1.12.1948'de Ürdün tarafından kendisine verildiğini ilan etti. 1967'deki ihanetler sonunda Suriye'den Golan'ı, Mısır'dan Sina'yı aldı. Bu hezimetlerin tamamının askeri stratejik hatalardan ileri geldiği açıktır.

Filistinliler'in sayısı 1951 yılındaki sayıma göre 4.447.138'dir. Bunun % 40'ı Filistin'de, % 18.7'si Batı yakasında, % 10'u Gazze'de, geri kalanı ise Arap ülkelerine yayılmış durumdadır. B.M. Dairesine kayıtlı Filistinli sayısı ise 1980 yılında 1.844.318'e ulaşmıştır. Bu, bütün Filistinliler'in yaklaşık % 41,5'una tekabül eder. 1991 FKÖ kaynaklarında yer alan Filistinliler'in çeşitli ülkelere dağılımı şöyledir:

Bulunduğu Yer	*Sayısı*	*Oranı*
Batı Bölgesi	833.000	18,7
Gazze	451.400	10,1
1967'den önce işgal edilen bölge	550.800	12,4
Ürdün	1.148.334	25,9
Suriye	222.525	5
Lübnan	358.207	8
Kuveyt	229.710	6,7
Irak	20.604	0,5
Libya	23.769	0,6
Mısır	45.605	1,2
Suudi Arabistan	136.779	3
Birleşik Arap Emirlikleri	36.504	0,8
Katar	24.233	0,5
Bahreyn-Umman ve Diğer Arap Ülkeleri	50.706	2,3
Diğer Ülkeler	140.116	3,1
TOPLAM	4.447.138	99,9

Bugün bu sayı 5,5 milyona yaklaşmıştır ki, bu rakam sadece öz yurtlarından ayrılan Filistinliler'in sayısıdır. Oysa ki, bugün değil sadece İsrail, dünyadaki bütün yahudilerin nüfusu bile bu kadar değildir.

Nüfusun yaş ortalaması ise şöyledir :

Yaş	*Sayı (bin)*	*Oran*
1-14	1,247	47,7
15-64	1,316	48,9
65 ve yukarısı	89	3,3
TOPLAM	2,691	99,9

Rakamlardan da görüldüğü gibi Filistin halkı genç bir nüfusa sahiptir. BM göçmen dairesinin 1979'da yaptığı bir araştırmaya göre Filistin nüfusu her yıl % 4 oranında artmaktadır. Ölüm oranı ise % 1,6'dır.

Filistin sözkonusu olduğunda üzerinde en çok durulması gereken meselelerden biri de hiç şüphesiz eğitimdir. Filistinliler, dünya ulusları içinde eğitim alanında belirgin yeri olan bir ulustur. Şartların çetinliği Filistinli'yi eğitime sevketmiştir. İşgal altındaki topraklarda, Gazze'de başarı sürekli artarak % 90'a ulaşırken, bütün dünyada en çok okuma yazma oranının sağlandığı toplumlardan biri olmuştur. Bugün Filistinli üniversite mezunu oranı, diğer Arap ülkeleri arasında en ön sıralardadır.

İşgal altındaki Filistin topraklarında eğitime büyük önem verilmektedir. Beyru Zeyd'deki üniversite İsrail devletinin kurulmasından çok öncedir. 1924'de kurulan üniversite zaman içinde gelişerek büyümüştür. Halil şehrindeki Şeriat Fakültesi'nin açılışı ise 1971'dedir. Betlehem Üniversitesi 1973'te açıldı. 1918'de Nablus'ta kurulan okul ise 1977'de üniversite halini aldı. İslâmî hareketin başlangıç noktası olarak kabul edilen Gazza'deki İslâm Üniversitesi ise 1978'de kuruldu. Bugün Filistin'de mevcut altı üniversite şunlardır: Beyru Zeyd, Necah, Betlehem, Gazze, Halil, Kudüs.

1967 yılından bu yana Batı Şeria'da üniversiteye giden öğrencilerin sayısı 10 kat artmıştır. Gazze'deki artış ise 20 kattır.

İsrail, işgali altında bulundurduğu bu müesseselerin çalışmasını engelleyebilmek için birçok problemler çıkarmaktadır. İsrail, Filistinli eğitimcilerin 'özel okullarda' eğitim vermesini yasaklamıştır. Üniversiteler bahçelerine izinsiz bina yapamazlar. Öğretim üyeleri ve öğrenciler üniversite hududu ve bulundukları şehirden izinsiz çıkamazlar. İsrail, çeşitli konularda yazılmış üçbin kadar kitabın bulundurul-

masını ve satışını yasaklamıştır. 1967'deki bir karara göre öğrenciler İsrail'de öğrenim gördükleri için büyük miktarda vergi öderler. Buna rağmen İsrail'de üniversite öğrencileri, diğer Arap ülkelerinden daha fazla siyasi yapılanma içindedirler. Üniversitelerde 1978'den bu yana teşekkül eden bir İslâmi akıma şahid olmaktayız. Üniversitelerdeki öğrenci derneklerinin hemen tamamı İslâmcıların elindedir. Üniversitedeki İslâmcılar, camiler vasıtasıyla halkla bütünleşmiş bir haldedirler.

1975-1980 Yıllarında Filistin'de Okuma Yazma ve Eğitim Oranı (Bu oranlara diğer ülkelerde okuyan Filistinliler dahil değildir).

	Kadın		*Erkek*			
Eğitim Durumu	*Sayı (bin)*	*Oran (%)*	*Sayı (bin)*	*Oran (%)*	*(Toplam) Sayı*	*Oran*
Okur-yazar olmayan	96	33,6	50	14,3	136	23
Okur-yazar	69	24,1	88	25,4	157	24,8
İlkokul	67	23,4	95	27,4	162	25,7
Orta-Lise	51	17,7	94	27,3	145	23
Üniversite	3	1	19	5,5	22	3,4
TOPLAM	286	99,9	345	99,9	631	99,9

Filistinler'in çalışabilir durumda olanların esas meselesi çalışabilecekleri işi bulamamış olmalarıdır. Bugün Filistin'de 15 ilâ 65 yaş arasında bulunanların % 35'inin çalışacakları bir işleri vardır. Geriye kalanları ise işsizdir. Çalışan Filistinliler:

1975-1980 Yılları Arası

	Kadın		*Erkek*			
İşkolu	*Sayı (bin)*	*Oran (%)*	*Sayı (bin)*	*Oran (%)*	*(Toplam) Sayı*	*Oran*
Fen Bilimleri	9	33,3	27	21,9	36	24
İdareci	—	—	3	2,4	3	2
Büro Hizmetleri	2	7,4	16	13	18	12
Alış-veriş hizmetleri	2	7,4	11	8,9	13	8,6
Hizmet Kolu	3	11,1	7	5,6	10	6,6
Fabrika ve Ziraat	2	7,4	8	6,5	10	6,6
Vasıfsız İşçi	9	33,3	51	41,5	60	40
TOPLAM	27	99,9	123	99,8	150	99,8

Filistin Karşısında Arap Ülkelerinin Tutumları

Bilindiği gibi Yahudiler'in 1900'lü yıllarda Filistin'de yüksek fiyatlarla toprak almaları ve yerleşim bölgeleri kurmaya başlamalarıyla Filistinliler ferd ferd veya küçük gruplar halinde yurtlarından başka bölgelere veya diğer Arap ülkelerine göçlere başlamıştı. Fakat özellikle

İsrail'in devlet olarak bütün zulüm ve acımasızlığıyla karşılarına dikildiği 1948'den itibaren de kitleler halinde komşu Arap ülkelerine sığınmışlardı. Zaman içinde Filistinliler, bulundukları ülkelerde hayatlarını sürdürmeye alıştılar. Pasaport alımı, devletten vazife, gibi resmî işleri yaparak tamamen birer Ürdün vatandaşı olarak yaşadılar. Ürdün, bu bölgedeki Filistinliler'e, her ne kadar zaman zaman saldırdı, örgütlenmelerini engelledi ise de, Filistinliler'e en yakın ülke olarak, dünya siyasetinde yer almıştır. Kral Hüseyin, Filistinliler'in İsrail karşısındaki faaliyetlerini hep terör hareketi olarak değerlendirmiş, bazan İsrill'in bile yapamadığı zulüm ve baskıları icra etmiştir. Fakat şurası da bir gerçektir ki, sığındıkları müslüman ülkenin liderinden İsrail'den farksız bir muamele gören Filistinliler, zaman zaman kralı devirip yerine müslüman halk iradesine dayalı sistem kurmak gayesiyle Kral Hüseyin'e komplolar düzenlemişlerdir. Ürdün Kralı Hüseyin, 1975 Eylülü'nde Filistinliler'in ikamet ettiği mahalleleri 48 saat boyunca top mermileriyle döğdüğü zaman, Araplar Mısır'da toplanıp Kral Hüseyin'i kınamışlardı, ama bütün söylenenler birkaç gün içinde unutuldu. 1988'in Ağustos ayında Kral Hüseyin'in bu bölgenin tamamı ile özgür bırakıldığını açıklaması ise ondan beklenmeyen bir gelişmedir.

Suriye ise, 1956 yılından itibaren bütün Filistinliler'e, Suriye vatandaşlarına tanıdığı hakları vermektedir. Bu karar, ayrıca Suriye rejimine çeşitli ayrıcalıklar getirmiştir. Yönetim, kendine yakın olanların, Filistin hareketi içinde güçlenmesini sağlamış, yapısına ters gelecek atılımların önüne geçerek, gerektiğinde Lübnan'da gördüğümüz katliamları yapmıştır. Filistinliler'in en çok bulundukları ülkelerden biri de Lübnan'dır. Lübnan'daki Filistinliler'in ise bu ülkedeki yabancı işçi kanunu ile başları dertten kurtulamamıştır. Filistinliler daha çok inşaat işçisi olarak çalışabilen ucuz ve fakir işçilerdir. Mısır'da da durum daha farklı olmamıştır. Suudi Arabistan'da ise rejimin gözü hep bu ülkede okuyan Filistinli gençler üzerindedir.

İktisadî sebepler Filistinli'yi doğduğu yerlerden çok uzaklara göçe zorlayınca, ilk uğrak yerlerinden sonra sıra Körfez ülkelerine gelmiştir. Bu ülkeler ise Filistinliler'i ancak ellerinde çeşitli ülkelerin pasaportları bulunması karşılığında kabul etmişlerdir. 1967'de Arap orduları İsrail karşısında hezimete uğrayınca ortada Filistinli savaşçılardan başka kimse kalmadı. Bu savaş, Arap ordularının yenilgisinden ziyade bütün Arap yöneticilerinin ihanetinin belgelendiği bir savaş olmuştur.

Filistinliler'in önlerinde İsrail'den başka tehlikeler de belirmişti. Filistinli, insan kaybının büyük bir kısmını bu çatışmalarda yitirdi. 1970'de Ürdün, 1975'de Lübnan, 1983'de ise Suriye birlikleri tanklar,

uçaklar ile Filistin halkının üzerine saldırdılar. Ardından siyasî alanda Camp David Antlaşmaları yapıldı.

Bazı Arap ülkeleri, gerçekten Filistin davasına inandıkları için değil, sadece ar belasından bu işe burunlarını sokmak mecburiyetinde kalmışlardır. Kendi içinde tam bir bütünlüğe kavuşamamış, müstemlekelerin ağır baskılarından henüz kurtulamamış ve İslâmî birlik ve bütünlük davası yerine kendi ülke ve hanedan çıkarlarını ön plana almış halkı müslüman devletlerin Filistinliler'e arka çıkmaları zaten beklenemezdi.

Filistinli, zaman içinde bu ülkelerde «ikinci sınıf vatandaş» olarak yaşamayı terk ederek, İsrail işgalindeki doğduğu topraklara dönmeyi tercih etti. Filistinli göçmenlerin bulunduğu kamplar savaş meş'alesinin sürekli yandığı ocaklardır. İbrahim Ebu Diye özellikle Lübnan'daki kampların organizesinde ön plana çıkan ilk isimdir. Ebu Diye Filistin hareketini bölge devletlerinden bir şey beklemeksizin kendi sorunlarını çözmeleri gerektiğini savunarak bugünkü FKÖ'nün temel fikirlerini ortaya attı.

Siyasi yapılanmadaki çeşitli ideolojik farklılıklar ve Arap ülkelerinin kendi isteklerini Filistin hareketinde güçlü kılabilme arzuları Filistin hareketinde çeşitli siyasi grupların teşekkülüne sebep olmuştur. Bunlardan en büyüğü, 1957-1958 yıllarında Yaser Arafat ve arkadaşları tarafından kurulan, Filistin Kurtuluş Hareketi *Fetih* örgütüdür.

1950'lerin başlarında Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Arapça El-Cebhetü'ş-Şa'biyye li-Tahriri Filistin adıyla bilinen örgüt Kudüslü Ortodoks bir aileden gelen George Habash tarafından kuruldu. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, İsrail'deki ilerici yahudilerle Araplar'ın birleştiği bağımsız bir Filistin devleti kurulmasını amaçlayan, Marksist-Leninist çizgide bir örgüttür.

Demokratik bir Yahudi-Arap devleti kurmak amacıyla kurulan diğer bir örgüt de Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi, Arapça adıyla El-Cebhetü'ş-Şa'biyyetü'd-Demukratiyye Li-Tahriri Filistin adlı örgüttür. Bu, köylülerin ve çalışan sınıfların sosyalizm doğrultusunda birleştirilmesini öngören Marksist-Leninist bir örgüttür. Ürdünlü Ortodoks bir aileden gelen Nayif Havatme tarafından 1969'da kurulmuştur.

Demokratik, laik ve milli bir Filistin devleti kurmayı amaçlayan ve Arapça adı Münezzemetü't-Tahrir Filistiniyye olan, Filistin Kurtuluş Örgütü 1964'de kurulmuştur. Bu kuruluş 1964 yılında Arap zirvesi ardından Ahmed Şakiri'nin daveti üzerine bir araya gelen 422 Filistinli delegenin ortak kararı ile olmuştur.

1964-1968 yılları içinde örgüt kendi iç bünyesinde yapılaşmayı sağlamış, 1967'de Arap ordularının İsrail karşısında bozguna uğramalarından sonra 1969'dan itibaren Filistin savaşında temel hareketi oluşturmuştur. Birinci Filistin toplantısında, Filistin Millet Meclisi, Karar Meclisi, Filistin Kurtuluş Birliği ve Mali İşleri düzenleyen bir merkez oluşturulması karar altına alınmıştır.

Ahmed Şakir 1967'de görevinden istifa edince yerine Yahya Hamude getirildi. Yahya Hamude'nin Filistinli savaşçıların birlik olması yolundaki gayretleri yetersiz kaldı. Temmuz 1968 Kahire'deki toplantının ardından 1969 Şubatı'nda Kahire'de yapılan toplantıda Navasçıların etkinliği arttı. Bu son toplantıda Filistin Kurtuluş Örgütü'nün başına savaşçı bir kişiliğe sahip olan Yaser Arafat getirildi.

Arafat yönetimi, 1973'ten sonra diplomatik etkinliğe ağırlık vererek FKÖ'nün bir sürgün hükümeti niteliği taşıdığını göstermeye çalıştı. 1974'te Arap Birliği, İslâm Konferansı Teşkilatı, Afrika Birliği Örgütü (OAU), ardından 22 Kasım 1974'te de BM Genel Kurulu FKÖ'yü 4,5 milyon Filistinli'nin tek meşru temsilcisi olarak tanıdı. Aynı tarihte FKÖ, BM Genel Kurulu'nda konuşma yapan hükümet dışı ilk örgüt oldu. Eylül 1976'da Arap Birliği'ne resmen tam üye olan FKÖ, diğer birlik üyeleri gibi 1979'da Mısır ile İsrail arasında bir barış antlaşmasının imzalanmasıyla neticelenen Camp David müzakerelerinin dışında kaldı.

Bugüne kadar FKÖ'yü tanıyan 100'den fazla ülke arasında Türkiye de vardır. FKÖ Ankara Temsilciliği 5 Ekim 1979'da Arafat'ın da katıldığı bir törenle açılmıştır.

6 Haziran 1982'de İsrail, Lübnan topraklarının FKÖ saldırılarında üs olarak kullanıldığı gerekçesiyle bu ülkeyi işgale başladı. Haftalarca süren çarpışmalardan sonra İsrail Birlikleri FKÖ karargâhının bulunduğu Beyrut'u kuşattılar. ABD'nin aracılığıyla İsrail, Lübnan ve FKÖ temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonunda Filistinliler, 21 Ağustos - 1 Eylül tarihleri arasında ABD, Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin gözetiminde Beyrut'u terk ederek Arap ülkelerine dağıldılar. FKÖ'nün merkezi Tunus'a taşındı. FKÖ başkanı Yaser Arafat 1982 Eylülü'nde Vatikan'da Papa II. Johannes Paulus'la görüştü. 1984 yılında Ürdün Kralı Hüseyin'in Filistin sorunuyla ilgili gelişmelerdeki ağırlığı arttı. Şubat 1985'te Kral Hüseyin ile Yaser Arafat, İsrail karşısında barış girişimlerini ortaklaşa sürdürme konusunda anlaşmaya vardılar. Kral Hüseyin'in Temmuz 1986'da el-Fetih'in Ürdün'deki bürolarını kapatması üzerine FKÖ, güçlerini yeniden Lübnan'da toplamak zorunda kaldı.

1987'de Ortadoğu'da etkinliğini artıran Sovyetler Birliği, FKÖ'nün Arafat önderliğinde yeniden birleşmesinde önemli rol oynadı 20 Ni-

san'da Cezayir'de yapılan Filistin Ulusal Konseyi toplantısında, Arafat'ın 1985'te Kral Hüseyin'le vardığı mutabakatı feshetmesi üzerine örgüt içinde birlik yeniden sağlandı.

FKÖ'nün en önemli birimi *Filistin Millet Meclisi*'dir. FKÖ'nün bütün birimlerinin çalışmalarını kontrol ve tenfiz kararlarını elinde tutar. Üyeler genel olarak bir sonraki toplantı için meclis üyelerinin sunacağı isimler ile genel merkezin teklifleri arasından seçilir. Mecliste siyasi oluşumlar dışında meslek gruplarının, düşünür ve siyasilerin, muhacirlerin de temsilcileri bulunur. Filistin Millet Meclisi üyeleri sayısı 315'tir. Bu sayı gerektiğinde çok az sayıda artar veya eksilir. Temsilcilerin dağılımı şöyledir:

1 — Siyasî Örgütler: Feth 33, Saika 12, Halk cephesi 12, Demokratik cephe 12, Arap Kurtuluş Cephesi 9, Halk Cephesi 8, Nidal halk cephesi 4.

2 — Meslek Kuruluşları: Filistinli İşçiler Birliği 12, Filistinli Kadınlar Birliği 8, Filistinli Eğitimciler Birliği 7, Filistinli Talebeler Birliği 7, Filistinli Yazar ve Gazeteciler Birliği 3, Filistinli Avukatlar Birliği 3, Filistinli Mühendisler 3, Filistinli Sanatçılar Birliği 1, Filistinli Gençler Birliği 2, Filistinli Sağlık Kolu Çalışanları Birliği 5.

3 — Filistinli Göçmenler Temsilcileri :

Ülke	*Meclisteki Temsilci Sayısı*	*Mültecileri Temsil Eden Ülkedeki Filistinli Sayısı*
Ürdün	17	1.800.000
Lübnan	9	400.000
Suriye	7	215.000
Kuveyt	9	278.800
Suudi Arabistan	8	137.000
Birleşik Arap Emirlikleri	2	34.700
Katar	2	22.500
Irak	1	20.000
ABD	7	102.000

4 — 20 sandalye İsrail tarafından Filistin dışına sürülmüş kişilerden.

5 — 12 sandalye Filistinli ilim adamlarından

6 — 75 sandalye hiçbir gruba mensup olmayanlardan olmak üzere toplam 315 sandalyeden müteşekkildir.

1973 yılında meclisin bir alt komisyonu olarak meclisin aldığı ka-

rarları uygulayabilir hale getirmekle yükümlü bir merkez oluşturulmuştur. Bu merkez üyeleri, meclis üyeleri arasından seçilir. İlk merkezde 21 üye bulunurken bu sayı ihtiyaçtan dolayı 55'e çıkarılmış durumdadır.

Bu merkezin belli başlı üyeleri ve bağlı bulundukları örgütler şunlardır:

Yaser Arafat, (Feth-Başkan), Faruk Kaddumi (Feth), Mahmud Abbas (Feth), Ahmed Yemani (Filistin Halk Kurtuluş Cephesi), Abdurrahman Ahmed (Arap Kurtuluş Cephesi), Yaser Abdürrabbihi (Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi), Tallal Naci (Halk Cephesi), Salah Debbağ (Bağımsız), Muhammed Halife (Saika), Cemal Savranl (Bağımsız).

Örgütlerin savaşçı sayıları ise şöyledir: (Bu rakamlara kamplardaki göçmenler dahil değildir. Sayılarda askeri birlikler halinde sürekli silah altında bulunanlar esas alınmıştır).

Örgütün Adı	*Askeri Komutan*	*Kuruluş Tarihi*	*Savaşçı Sayısı*
Feth	Yaser Arafat	1957	14 bin
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi	George Habash	1967	6 bin
Arap Kurtuluş Cephesi	Abdürrahim Ahmed	1969	5 bin
Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi	Nayif Havatime	1969	6 bin
Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (George Habash'tan ayrılanlar)	Ahmed Cibril	1968	bin
Saika	Muhammed Halife	1968	3 bin

Fetihten ayrılanların kurduğu ve Ebu Musa'nın başkanlığında iki bin civarında savaşçı Ebu Nidal örgütü bünyesinde kümelenmiş ölüm komandoları bulunmaktadır.

FKÖ'nün Maddî Kaynakları

FKÖ, maddî finansmanını karşılayabilmek maksadı ile dünyanın çeşitli yerlerindeki Filistinliler'in gelirlerinin % 5'ini toplar. Bu miktarı ödemeyenler, diplomatik muamelelerde Arap ülkelerinin şart koştuğu FKÖ'nün vereceği evraklardan istifade edemezler. FKÖ masraflarının % 60'ı bu gelirden ve teberrulardan karşılanır. Ayrıca giderle-

rin % 20'si Arap ülkelerinden, % 20'si ise FKÖ'nün çeşitli ticarî müesseselerinden elde edilir.

FKÖ'nün Siyasî Dairesi başlı başına bir dışişleri bakanlığı seviyesindedir. FKÖ'nün bugün yüzden fazla ülkede temsilciliği bulunmaktadır. Bu temsilcilikler devletler düzeyinde diplomatik statülere de sahiptir.

FKÖ bağımsız bir haber ajansı olan WAFA'ya, Merkez Servet-i Filistiniyye isimli bir dergiye, Beyrut, Amman, Kahire ve Şam'da Filistin'in Sesi isimli radyoya sahiptir.

Filistin Kızılay Örgütü 1968'de kuruldu. 1969'dan itibaren büyük çaplı hizmetlere başladı. Dünyanın çeşitli yerlerinde büroları; Gazze, Beyrut ve Hayfa'da yatakları vardır. Ayrıca bir kan bankası ilaç dağıtım merkezinde faaliyetlere katılmaktadır. Hac mevsiminde ise Filistin Kızılayı hizmetlerini Filistinli hacılara ulaştırmaya çalışır. Cephelerde aktif vazifeler alır. Bu kuruluş aylık bir sağlık dergisine de sahiptir.

FKÖ'nün, 1965 yılında yayınladığı ilk resmî bildirisine bakıldığında örgütün siyasi yapısının İslâmi esaslar üzerine kurulmuş olduğu izlenimine kapılınabilir. Allah'a tevekkül, hedeflerinin cihad olduğu, siyonizm ve yahudi düşmanlığı ile Allah'ın zafer için yardımcı olduğu sürekli olarak belirtilen bu bildiri sadece o dönemdeki kuruluş amaçlarını yansıtmaktadır. Bundan Filistin Kurtuluş Hareketin'de ilk dönemden itibaren İslâmcıların mücadelenin temel gücünü oluşturmasının rolü vardır. İhvan-ı Müslimin örgütünün İngiliz ve Yahudiler'e karşı Mısır'dan, Suriye'den, Ürdün'den, Sudan'dan Filistinliler'e katılmaları Filistin hareketinin ilk dönemine İslâmcı bir kimlik kazandırmıştır.

Bugün FKÖ yönetiminde bulunan çok sayıda kişinin gençlik yıllarında İslâmcı grupların özellikle İhvanın içinde yer almış bulunmalarını da hatırlamak gerekir. Fakat FKÖ idarî kadroları zamanla bölgedeki gayr-i islamî Arap rejimlerinin politikaları istikametinde siyaset izlemeye başladılar. İslamî hareketlerin sıkı bir kontrole tabi tutulduğu bu ülkelerin yanı sıra FKÖ de İslâmcı çevreden uzaklaştı. Kudüs, Mescid-i Aksa ve İslâm'ın birinci kıblesi motifleri yerine vatan, halk, millî değerler gibi halkı İslâmi cihad ve devrimden uzaklaştırıcı zulme karşı uyuşturucu temalar işlenmeye başladı.

Filistin'de İslâmi topluluklar ve Filistin'in İslâm'a Yönelmesi

Filistin'de Yahudi devletinin resmen ilanından sonra ilk silahlı mücadeleye atılan ve Filistin müslümanlarını İslâm cihadına çağıran

cemaat İhvan-ı müslimin olmuştur. 1948 savaşında özellikle bu cemaat mensupları İsrail'e karşı büyük bir üstünlük kazanmışlardır. Fakat mücadele devam ederken İsrail dostlarının idaresinde bulunan Mısır, Filistin cephesindeki İhvan-ı müslimin savaşçılarını ülkeye çağırmış ve İsrail'e karşı kazandıkları zafere karşılık olarak pekçoğunu idam etmiştir. Filistin sorununa ilk sahip çıkan İhvan-ı müslimin'dir. Bu hareket vasıtasıyla bütün dünya müslümanlarına Filistin davasının bütün İslâm ümmetinin ortak davası olduğu iletildi. Ayrıca bu teşkilat vasıtasıyla, gerçek yüzünü gösteren İngilizler'e karşı halk uyarılıyor ve yahudi tehlikesine karşı dikkatli olmaya davet ediliyordu. İhvan, 30 Ekim 1947'de ise Suriye'de taksim kararını protesto eden bir dizi eylem başlattı. Amerikan ve İngiliz elçiliklerinin kapısı kırılıyor, İngiliz ve Amerikan bayrakları yakılıyordu. Bu hareketin önderi Hasan el-Benna, 12 Şubat 1949'da Mısır gizli servis ajanları tarafından öldürüldü. Seyyid Kutub'un bizzat şahid olduğu bir hadise ise, Hasan el-Benna'nın öldürüldüğü gün, Amerika'da yahudi ve bütün İslâm düşmanlarının onun kaybından dolayı adeta bayram etmeleridir.

3 Nisan 1954'de Ürdün İhvan'ı müslimin teşkilatı, yayınladığı bir bildiri ile cihada hazır olduğunu ilan ederken, İhvan'ın yüksek meclisi 5 Nisan 1956'da yaptığı toplantıda Kudüs'ün tehlikede olduğunu, yahudi göçlerinin müslümanları tehdit ettiğini belirtiyor ve Filistin topraklarının kurtuluşu için müslümanların cihada hazır olduklarını ilan ediyordu. FKÖ içindeki İslâm dışı çizgiden rahatsız olan İslâmcı hareket, 1980'lerin başlarından itibaren çeşitli ferdi eylemlere başladı. Ayrıca Filistin'de işgale karşı direniş, FKÖ'nün dışında çeşitli İslâmi örgütlerce de sürdürülmektedir. Bunların başlıcaları şunlardır:

Hareket-ül-Mukavemeti'l-İslâmiyye (İslâmi Direniş Hareketi): Kısaca Hamas olarak da bilinmektedir. 1948 yılında İsrail'in kurulması sırasındaki İhvan-ı Müslimin örgütünün direniş hareketine kadar tarihi uzanmaktadır. Filistin'in bütün bölgelerine yayılmıştır. Üniversitelerdeki çoğu talebe derneklerinin kontrolleri altına girmesiyle, İslâmî hareket daha da güçlenmiştir. FKÖ'ye karşı kararlı bir tutum içindeler. Bu hareket son olarak bağımsız laik ve demokratik Filistin devletinin ilan edilmesini tasvib etmeyerek İsrail'e karşı eylemlerine devam etmektedir. Belirgin bir liderleri yoktur. Metod alarak İhvanî bir çizgi takip ediyorlar. Halkın desteğini de kazanan örgütün siyasi-ahlaki öğretileri yanında özellikle Lübnan'da silahlı kampları da vardır. Şu anda Hamas, İsrail'in önündeki en büyük engellerden biridir.

Münazamete'l-Cihade'l-İslâmi (İslâmi Cihad Örgütü): Bu örgüt bu isimden başka Seraye Cihad İslâmî ve Cebheti li-Tahnir Filistin isimleri ile de bilinmektedir. Kuruluş yılı olan 1986 yılından bu yana

çeşitli eylemleri gerçekleştirmiştir. Politik sahada FKÖ'yü İslâmileştirme çabası içindedirler. İsrail'de ve Lübnan'da İsrail'e karşı bir takım askerî eylemler içine girmişlerdir. Bu eylemler sırasında özellikle Fetih teşkilatı ile yakın bir temas halinde olmuşlardır.

Tasavvufçular : Eylemci bir vasıfları yoktur. Bunun yerine içine kapanık dar bir sahada çalışmalarını sürdürmektedirler. Taraftarlarının çoğu yaşlılardan oluşmaktadır. Diğer eylemci İslâmî gruplarla da iletişimleri oldukça zayıftır. Bununla birlikte İsrail yönetimi, direnişin başladığından bu yana bunların da üzerlerine baskıyı artırmış durumdadır.

Hizbüt't-Tahrir: Ürdün'de öteden beri kuvvet ve etkinliklerini sürdürdüklerinden özellikle Batı yakasında güçlüdürler. Bağımsız kişiliklerini korumaktadırlar. Bulundukları tek topluluk üniversite öğrencileridir.

1948-1958 yılları arası Filistin hareketinin arayışını sürdürdüğü yıllardır. İslâmi kıyamlar şeklinde olanları saymazsak Filistin davası sürekli olarak, halkın kendi imkanlarını zorlamaksızın Arap ülkelerinden bir şeyler bekler hale gelmiştir. 1951-1961 yılları arasında gerçekleştirilmeye çalışılan Suriye, Mısır Arap Devleti projesi de başarısızlıkla neticelenince, bu gerçek biraz daha belirginleşti. 1963'te Ürdün nehri, İsrail tarafından işgal edilince Filistin Kurtuluş Örgütü planı ortaya çıktı. 1964'te bu örgüt kuruldu ve Fetih bağlıları İsrail'e karşı 1.1.1965'te ilk kurşunu sıktılar.

Arap ülkeleri hiçbir zaman şahsiyetli bir politika izlememişlerdir. Dünya uluslarının merkezi BM'nin 1967'de aldığı 242 sayılı karar ise Filistinliler'in haklarının gasbını devam ettirmiştir. Kendi öz topraklarında Filistinliler'i göçmen statüsüne koyan, İsrail'in varlığını tescil eden bu karara karşı da FKÖ yalnız başına mücadele etmeye zorlanmıştır. Yeni yeni topluluklar halinde uyanan ve esaretten sıkılınerek mücadeleye atılan Filistin hareketini yok etmek için İsrail ve dostları tarafından 1982-1987 arasında baskı ve zulmün her yoluna başvurulmuştur. Lübnan'dan sürülen Filistinli savaşçılar, cephe ve topraklarını en uzak ülkelere Sudan'a, Güney ve Kuzey Yemen'e, Tunus'a, Cezayir'e taşındı. Tunus'daki merkez İsrail tarafından 1985'te bombalandığında başta Arap ülkeleri olmak üzere bütün dünya hadiseyı sadece kınamakla yetindi. Hemen bütün Arap rejimleri, Ürdün, Suriye, Fas ve körfezdeki ülkeler ABD ile doğrudan, İsrail ile dolaylı yoldan antlaşma yollarını aradılar. Bu hadiseden sonra Filistin halkı-

nın yeni bir istikamete yönelmesi gerçekleşti. Halk artık Arap ülkelerinden bir şey beklemediği gibi FKÖ'den de ümidini kesmişti. Halk İslâm'a sarılarak toplu halde grev ve kıyama kalktı. Aralık 1987'de başlayan ayaklanma bütün baskı, zulüm, içte ve dışta engelleme çabalarına rağmen durdurulamadı. Ancak gerçek İslâm'ı kavramış, muttaki müslümanların kavrayabileceği bu hadiseyi, işgal topraklarında doğup büyümüş, aydın, kültürlü, okumuş, pekçoğu da yüksek tahsil yapmış gençlerin başı çektiği bütün bir Filistin halkı gerçekleştiriyordu.

FKÖ, 29. konsey toplantısını 13-15 Kasım'da Cezayir'de yaptı. Bu toplantının sonunda Filistin ulusal konseyi, başkenti Kudüs olan bir Filistin devletini kurduklarını ilan etti. Konsey, bu kararı Birleşmiş Milletler'in 1947'de almış olduğu Filistin'i iki ayrı devlete taksim etme kararına dayanarak ilan ettiğini açıklıyordu. Yine bu toplantıda FKÖ, BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail'in devletini meşrulaştıran, Filistinliler'i köleleştiren 242 ve 338 sayılı kararlarını da kabul etiğini ilan ediyordu. Ayrıca, BM'in çıkardığı tüm kararlarını tastik ettiğini açıklıyordu. Filistin'i taksim eden BM'in 181 nolu kararı onaylanıyor ve Filistin'in % 55'i resmen İsrail'e veriliyordu. Halbuki bu topraklar yahudilerin zorla işgal ettiği Filistinli müslümanları zulümle göçe zorlayıp gasbederek yerleştiği topraklardır. Filistinliler'i temsil eden ve diğer Arap ülkelerindeki dost idarecilerinden farkı olmayan Yaser Arafat, Filistin devletini ilan ettiği gün Avrupa Parlamentosunda şöyle diyor: «Ben İsrail'le uluslararası görüşmeler yapmak ve İsrail'le bir arada oturmak, yaşamak istiyorum.. Ben bunu defalarca ilan ettim, ama onlar bunu duymak istemiyorlar... yine ben BM'in 242 ve 338 nolu kararlarının tamamını kabul ettiğimi açıkladım.»

FKÖ ile zaten bağlantılı olan devletlerden 50'ye yakını bağımsızlık ilanının hemen ardından yeni devleti tanıdıklarını bildirdiler. Bu devletler arasında Filistin'de kıyamı başlatan müslümanlar ve İslâmî teşekküller, bağımsız Filistin devletinin ilanını soğuk karşılamışlar, hatta İsrail'in tanındığının da ima edilmesinden dolayı karara büyük tepki göstermişlerdir. Bunlardan İslâmî Direniş Örgütü (Hamas) kararı bir taviz ve teslimiyet olarak nitelemiş ve kıyama devam etmiştir.

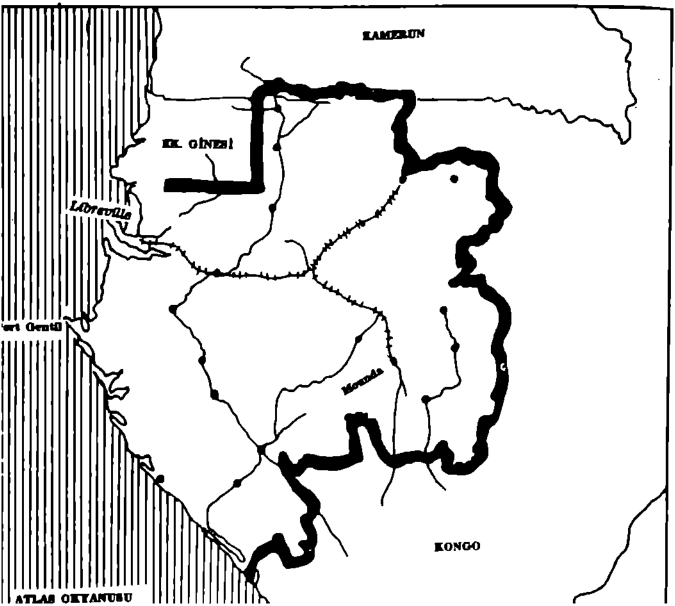
KAMERUN
EK. GİNESİ
Libreville
ort Gentil
KONGO
ATLAS OKYANUSU

13 — GABON

Resmî adı	: Gabon Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 267.667 km2
Nüfusu	: 1.230.000 (1980 sayımı)
Başkenti	: Libreville
Önemli şehirleri	: Port Gentil, Franceville, Lambaréné, Mounda
Resmî dil	: Fransızca. Yerli Bantu dilleri de halk arasında konuşulur
Resmî din	: Yok
Para birimi	: CFA Frankı

Afrika'nın batısında, Atlas Okyanusu kıyısında yer alan bir ülke olan Gabon, kuzeyde Ekvator Ginesi ve Kamerun ile doğuda ve güneyde Kongo ile komşudur. Batısında Okyanus uzanır.

Gabon'un en büyük nehri olan Ogove nehrinin havzası, ülkeye coğrafi bakımdan hakimdir. Bu nehrin havzasının % 90'a yakın bölümü Gabon topraklarındadır. Lambaréné şehrinin aşağısındaki birkaç gölün suyunu toplayarak kıyıda bir delta meydana getiren bu nehir Port Gentil'in hemen aşağısında Atlas Okyanusu'na dökülür. Deltanın güneyinde kalan kıyı şeridindeki düzlükler daha çok kumlu ve çakıllı uzantılardır. Gabon'un en yüksek dağı olan 980 m. yüksekliğindeki İbuncl dağı bu bölgededir. Kuzey kıyı şeridi daha düzensizdir. Bu kesimdeki düzlükler 300-600 metre arasında değişen yüksekliklere sahip platolarla nehir bölgesinden ayrılır. Platolar kuzeybatıda Kristal dağlarıyla birleşir.

Ekvator çizgisi üzerinde bulunan Gabon'da iklim sıcak ve rutubetlidir. Ülke genelinde yıllık yağış ortalaması 2540 mm. civarındadır. Bu ortalama, kuzeybatı bölgelerinde daha da artar. Yağmur mevsimi Kasım-Mayıs arasıdır. Sıcaklık ortalamasının 27° C olduğu Gabon'da Ekvatoral ormanlar ülkenin üçte ikisini kaplar.

Bu ülke etnik gruplar yönünden oldukça karışıktır. Etnik grupların başlıcaları Franglar, Pigmeler, Punular, Siralar, Nzebiler, Kotalar ve Tekeler'dir.

Türkçe yazılan yahut Batı dillerinden Türkçe'ye çevrilen kaynakların hemen hepsinde Gabon nüfusunun % 90'dan fazlasının hristiyan olduğu, müslüman nüfusun % 1'i aşmadığı kaydedilmekle beraber gerçekte ülkede müslümanlar toplam nüfusun yaklaşık % 50'sini teşkil etmektedirler(1). Ülkenin devlet başkanı Albert Bongo da, daha önce Katolik bir hristiyan iken 1972'de müslüman olarak Ömer Bongo adını almıştır. Hristiyanlar % 40'lık bir çoğunluğa sahiptirler. Geri kalan halk ise yerli Afrika dinlerine inanmaktadır.

Nüfus yoğunluğu km2'de 5 kişidir. Nüfusun yarıya yakını şehirlerde yaşar. Daha çok nehir boylarında yahut yol kenarlarında kurulmuş köyler ise, en fazla 4-5 ailelik çok küçük yerleşim birimleri mahiyetindedir. Gabon'un en gelişmiş şehirleri bir sanayi merkezi olan Port Gentil ve başkent Libreville'dir.

Tarihçe

Gabon çok eski çağlardan itibaren insanların yaşadığı bir bölge olmasına karşılık, bu devirler hakkında elimizde düzenli bilgiler mevcut değildir. Bu toprakların ilk sakinleri Pigmeler'di.

1472'de Gabon'a gelen Portekizliler'i İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar takib etti. Bu Avrupalı tacir ve sömürgecilerin ülkeden sağladıkları kazancın başında köle ticareti gelmekteydi. Gabon 1843'ten 1886'ya kadar Fransız Batı Afrikası'na bağlı olarak Fransız idareciler tarafından yönetildi. 1886 sonrasında Fransız Kongosu'na bağlanan ülke 1900'lü yılların başında ise Fransa'nın Ekvator Afrikası'ndaki dört sömürgesinden birisi oldu.

Gabon 1946'da Fransa'nın denizaşırı toprakları statüsünü kazandı, 1958 yılında Fransız milletler topluluğuna bağlı yarı bağımsız bir cumhuriyet oldu. Ülke tam bağımsızlığına ise ancak 17 Ağustos 1960'da kavuştu. Leon M'ba Gabon'un ilk cumhurbaşkanlığına seçildi, fakat çok geçmeden muhalefetin sert tepkileriyle karşılaştı ve 1964 Şubatı'ndaki bir askeri darbeyle devrildi. Olaylar üzerine Fransa bölgeye asker gönderdi ve Leon M'ba'yı tekrar devlet başkanlığına getirdi.

Ekim 1964'te yapılan seçimleri Leon M'ba'nın partisi Gabon Demokratik Bloku (BDG) kazandı. 1967 Martı'nda muhalefet partilerinin seçimlere katılmaları yasaklandı. 1968'de BDG adını Gabon Demokrat Partisi PDG olarak değiştirdi ve ülkenin tek resmi siyasal partisi oldu.

(1) Bkz.. S. Amjad Ali, The Muslim World Today, İslamabad 1985

Leon M'ba 1967 Kasımı'nda öldü. Yerine Albert Bernard Bongo seçildi. Yıldan yıla devlet başkanlığı koltuğunu sağlama alan Bongo, 1973'de Arab-İsrail Savaşı sırasında, Arap devletlerini destekledi ve İsrail ile olan bütün diplomatik bağlarını kesti. Aynı yıllarda İslâm'ı da kabul eden Albert Bernard Bongo, adını Ömer Bongo olarak değiştirdi.

1980'deki seçimlerde PDG ve hükümet içindeki yerini daha da sağlamlaştıran Ömer Bongo, seçim sonrasında Millet meclisindeki üye sayısını 70'ten 94'e çıkardı.

Halen Ömer Bongo'nun yönetimindeki Gabon'un ekonomik ve politik ilişkilerinin en kuvvetli olduğu ülke Fransa'dır.

17 Ağustos 1960'da Birleşmiş Milletler üyesi olan Gabon, 1975'de OPEC'e girdi. İslâm Kalkınma Bankası ve İslâm Konferansı teşkilatı üyesi olarak teşkilatın çeşitli toplantılarına da katılan Gabon, 1976'da, daha önce girmiş olduğu Ortak Afrika ve Mauritius Örgütü (OCAM)'-nden çekildi.

Gabon ekonomisinde petrol, ormancılık, uranyum ve demir ilk sıraları alır. Dünya Bankası İstatistiklerine göre 1960-1982 arasında ülkenin büyüme hızı yıllık % 4,4 iken 1982 sonrasında petrol ve uranyum fiyatlarının dünya genelinde düşmesi, büyüme hızında da bir gerilemeye sebep oldu.

Tarım sektörü toplam işgücünün yarısını ihtiva etmekle beraber ekonomide çok büyük bir yeri yoktur. Tarım ürünleri daha çok ülke ihtiyacını kısmen gidermeye yöneliktir. Tarım ürünlerinden ancak kakao, kahve ve palmiye ihraç ürünleri arasındadır.

Ormancılık ve özellikle kerestecilik dış ticarette önemli bir sektördür.

Madencilik ve petrol, ekonominin temelini teşkil ederler.

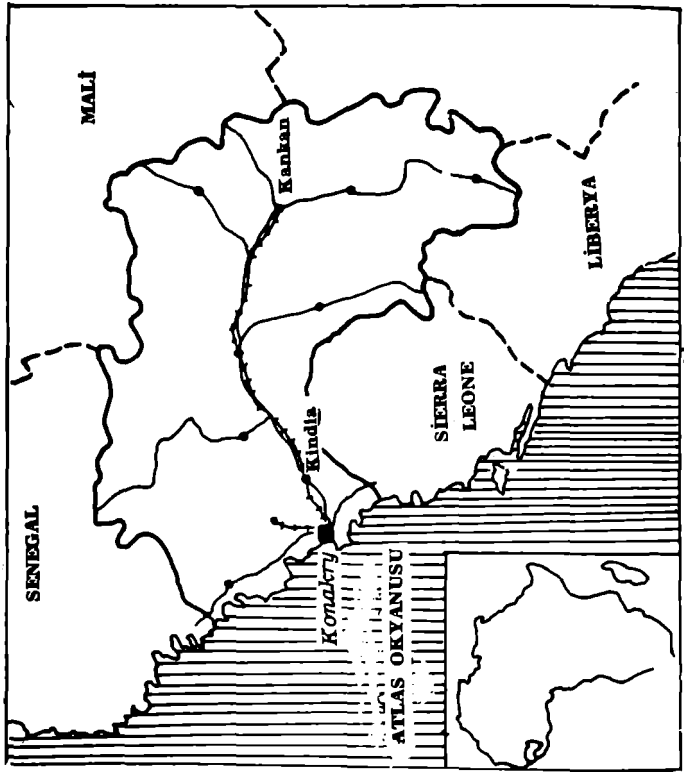
SENEGAL
MALİ
Kankan
Kindia
Konakry
SİERRA LEONE
LİBERYA
ATLAS OKYANUSU

14 — GİNE

14 — GİNE

Resmî adı	: Gine Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 245.857 km2
Nüfusu	: 5.563.000 (1988 tahmini)
Başkenti	: Konakri
Önemli şehirleri	: Konakri, Kankan, Labe, Kindia
Resmî dili	: Fransızca
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Silis

Batı Afrika sahillerinde, doğusunda Mali ve Fildişi Sahili, kuzeyinde Gine Bisseu, Mali ve Senegal, batısında Atlas Okyanusu, güneyinde Sierre Leone ve Liberya ile çevrili olan bir ülkedir. Doğudan batıya uzunluğu 720 km., kuzeyden güneye uzunluğu ise 480 km.'dir. Batıdaki kıyı şeridinin uzunluğu 352 km. kadardır.

Coğrafya

Ülke batıdan doğuya doğru gidildikçe yukarı doğru meyillenir, en doğuda tekrar alçalır. Güneydoğuya gidildikçe tekrar yükselmeye başlar, ülkenin en yüksek dağı Nimba (1.850 m.) burada yer alır.

Yüzey şekilleri açısından dört bölgeye ayrılır. Bu bölgeleri şöyle sıralayabiliriz: Aşağı Gine, Fauto Djallon (Futa Jallon), Yukarı Gine, Gine Platosu.

Aşağı Gine 30-35 mil genişliğindeki kıyı bölgesinden meydana gelir. Birçok bataklıklarla kesilir. Kıyı şeridi kumlu sığlıklarla kaplıdır. Hemen içeriden hafif engebeli olan kıyı ovası yer alır. Bu ova yer yer dağlarla parçalanır. Ova latarit topraklar ve kumtaşı ile kaplıdır. Kıyı kesimlerde çok yağmur görülür. Kuzeydoğuya doğru gidildikçe yağmur azalır. Ağır akışlı ve dolambaçlı ırmaklar bölgeyi baştan başa aşar. Buraya güney ırmakları adı verilir. Kıyı boyunca yer yer lagünler ve mangrov bataklıkları görülür, gelgit hareketleri 4-5 m'yi bulur. Başkent Konakri, Boke, Boffa ve Dubreka kentleri buradadır.

Kıyı kesiminin hemen arkasında kokaulima'nın uçurum gibi tepeleri yükselir. Daha doğuda Fouto Djallon platosu yer alır. Bu platonun büyük bir kısmı 900 m.'yi aşar. Kuzeyde Mali yakınlarındaki Laura dağında yükseklik 1.500 m.'ye ulaşır. Nüfusun çoğu Orta Gine adı da verilen bu bölgede ve Fauto Djallon Platosu civarında yerleşmiştir. Fulaniler genellikle buralarda otururlar ve müslümandırlar.

Yukarı Gine kuzeydoğu yönünde Sahra'ya doğru gittikçe alçalan Nijer ovalarını içine alır. Granit, gnays, şist ve kuvarslardan oluşan bu bölgede yer yer tepeler de yer alır. Ülke nüfusunun en az olduğu bölge burasıdır. Etnik müslüman gruplardan Malinkeler çoğunlukla buralarda yaşar. Burada dağ pirinci ve kahve yetiştirilir.

Yüksek dağların yer aldığı güneydoğudaki Gine platosu ormanlık bir bölgedir. Çevreden kopuk yüksek dağlar bulunur. Ülkenin en yüksek dağı Nimba da buradadır. Kissi, Guerze ve Tomalar bu bölgenin yerlileridir.

Batı Afrika'nın üç büyük akarsuyu Nijer, Senegal ve Gambia nehirleri Fauto Djallon platosundan doğar ve ülkenin yarıdan fazlasını sular. Tinkisso, Millo ve Sankarani kollarıyla beslenen Nijer Irmağı, Yukarı Gine'deki ovalardan geçerek Mali'ye girer. Gambiya Irmağı kuzeybatıya doğru akarak Senegal'e ve buradan da Gambia'ya ulaşır. Fauto Djallon'dan çıkan bazı küçük akarsular ise kıyı ovasından geçerek Atlas Okyanusu'na dökülür. Ülkede laterit topraklar yaygın olarak görülen toprak türüdür. Kuzeydoğuda daha çok kumlu kahverengi topraklar vardır. Büyük akarsuların çevresinde alüvyonlu topraklar yer alır.

Kıyı ve iç kesimin büyük bölümünde tropik bir iklim hüküm sürer. Nisan-Ekim aylarında yağmur alır. Conakry'de ortalama sıcaklık 27°C'yi bulur. Temmuz ve Ağustos aylarında diğer aylara nisbetle yağış fazladır. En sıcak ay ise Nisan'dır. Fauto Djallon'da yıllık ortalama sıcaklık 25°C'dir. Ocak ayında gündüzleri 35°C'ye ulaşan sıcaklık gece 10°C'ye kadar düşebilir. Yukarı Gine'de yağış daha da azalırken sıcaklık 40°C'yi bulur.

Kıyı kesiminde mangrov ağaçlarından sonra palmiye koruları başlar. Fauto Djallon'da akarsuyun geçtiği yerlerde ağaçlar yetişir. Gine topraklarının yarıya yakınını kaplayan ve ülkenin güneydoğusunda bulunan ormanlarda tik, maun, abonoz vb. ağaçlar çoğunluktadır. Nijer ırmağının vadisinde ve kıyıda yiyecek maddeleri tarımı gelişmiştir. Kıyıda ve Orta Gine'de muzun yanısıra turunçgiller, turfanda meyve, ananas ve kahve yetişirilir.

Tarihçe

Gine'nin eski tarihi hakkında çok az şey bilinmektedir. Yukarı Gine bölgesinde çok eski zamanlarda birçok Afrika krallığının kurulduğu biliniyor. 900 yıllarında Malinkelerle Susular'ın göçlerine sahne olmuştur. Susular bölgenin yerli halkı Bağaları, Atlas Okyanusu kıyılarına kadar sürmüşlerdir.

İslâm dini XI. asırdan itibaren bu bölgelerde yayılmaya başladı. Gine o zamanlar müslüman olmayan Ghama krallığının bir parçası idi. 1235 yılından itibaren Malinkalılar'ın yerli müslümanları bugünkü Mali'de güçlenmeye başladılar ve Fauto Djallon'da kuvvetli devletler kurdular. Malililer'in yönetimi sırasında Portekizliler ve Hollandalılar bu bölgeye ilk başta altın ticareti için geldiler. Bu daha sonra köle ticaretine dönüştü. Gine'ye Avrupalı denizciler diğer Batı Afrika kıyısındaki ülkelere gittikleri kadar sık gitmediler.

XVI. yüzyılda Fauto Djallon bölgesinde Fulaniler hakimiyeti ele geçirdi. Çok geniş bir feodal imparatorluk kuran Fulani emirleri etraftaki halkı İslâmlaştırmak için 1725'te cihad ilan ettiler. Gine toplumunu ve çevresindeki halkı ıslah etmek için büyük çabalar sarfedildi. Gine içlerine kadar girebilen ilk Avrupalı kendisini müslüman olarak tanıtan Fransız Rene Caille'dir. Daha sonraları yine bazı Fransızlar kıyı kesimlerde denizcilikle ilgili çalışmalar yaptılar. Fransız tüccarlar XVII. yüzyılda Nunez ırmağının çevresine kadar ulaşmış oldular; bunlar köle ve fildişi ticareti yapmışlardır.

1848 yılında kıyı bölgesinde bulunan Nalu kabilesiyle bir anlaşma imzalandı. 1865'te diğer bazı kabilelerle de anlaşmalar yapıldı. 1881'de Fauta Djallon bölgesinin müslüman emiri ülkesini Fransız himayesine bırakmak için zorlandı. 1884-1885 yıllarında Berlin Konferansı'nda Afrika'nın Avrupalı ülkeler arasında paylaşılmasıyla ilgili birtakım esaslar belirlendi. Fransızlar kuzey kısımları Almanlar Gine'den vazgeçerek Kamerun'la ilgilendiler. 1887'de Fransızlar Konakry'e yerleşmek üzere garnizon kurdular. Daha önce Riviere du Sud olarak adlandırılan ve Senegal'le birlikte yönetilen ve Fransız protektarası ilan edilen bölge 1890'da ayrı bir sömürge haline getirilerek Fransız Ginesi adı verildi. 1895'ten sonra yönetim bakımından Fransız Batı Afrikası Federasyonu'nun bir parçası oldu.

Batı Afrika'nın Avrupalılar tarafından işgali devam ederken İmam Samory Toure başkanlığında özgürlük mücadelesi verilmeye başlandı. Fakat Fransızlar yönetimi kontrol etmeye devam etti. Fransız Ginesi topraklarını daha da genişletti. 1904'te İngiltere ile anlaşarak Los Adaları da sömürgeye dahil edildi. Bu sıralarda Fauto Djallon ile sömürgenin güneyindeki yerel direnişler güçlükle bastırılabildi.

XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başları emperyalizmin hızla yayıldığı zamanlardı. Fakat I. Dünya Savaşı'nın sonunda Asya ve Afrika'da çeşitli bağımsızlık hareketleri başladı. Gine'de hareketin lideri Sekou Toure idi. 1912'de doğan Sekou Toure Fransız Seyahat Konfederasyonu'nda çalışmış, ticaret sendikacılığını öğrenmiş 1952'de kendi ticari sendikasını organize etmiştir. 1953'de düzenlediği bir grevle Gineli işçileri çeşitli haklar elde etti. Sekou Toure birçok kere Fransızlar tarafından hapse atıldı fakat konuşmalarıyla halkını etkilemeye devam etti.

23 Mart 1956'da bir Fransız parlamenter tarafından Fransız kolonilerinde bölgesel meclis için seçimlerin yapılmasını teklif etti. Bu arada Toure, Gine Demokratik Partisi adı altında bir parti kurmuştu. 1957'de yapılan seçimlerde 60 koltuğun 56'sını alarak seçimi kazandı ve başbakan oldu.

1958'de Fransa cumhurbaşkanı General de Gaulle yeni bir anayasa hazırladı, bu anayasaya göre Fransız bölgesinde yaşayan bütün insanları yurttaş olarak kabul ediyordu. Ayrıca bazı yeni haklar da tanıyordu.

28 Eylül 1958'de yeni anayasa hakkında büyük bir referandum düzenlendi. Cumhurbaşkanı de Gaulle de yeni anayasayı herkese anlatmak ve destek toplamak amacıyla Gine'ye geldi. Bu ziyaret sırasında Sekou Toure, de Gaulle'e Gine halkının zenginlik içinde kölelik yapmaktansa, fakirlik içinde özgür olmayı tercih ettiğini söylemesi üzerine, şerefine düzenlenen ziyafeti iptal ederek Gine'den hemen ayrıldı. Referandum sonunda, Fransız yönetimi altında bulunan ülkeler içinde sadece Gine anayasayı reddetti ve Fransızlar'ın ülkeyi terketmesini istedi.

1946'da denizaşırı toprak statüsü kazanan Fransız Ginesi 2 Kasım 1958'de Fransız uluslar topluluğu içinde yer almayı reddeden tek denizaşırı toprak olarak Gine halkı bağımsızlığını ilan etti ve Gine Cumhuriyeti kuruldu. İlk devlet başkanı Ahmed Sekou Toure oldu ve bu görevi 27 Mart 1984'te ölünceye kadar yürüttü.

Fransa Gine'deki bu gelişmeleri büyük bir tepki ile karşıladı. Bu ülkeye yaptığı yardımları durdurdu, sivil ve askeri tüm personelini geri çekti. Gine'nin Fransa'ya yaptığı ihracat durdu. Aralık 1958'de Birleşik Devletler'de Gine'nin üyeliği onaylanırken, Fransa çekimser kaldı.

Kwame Nkrumah'ın savunduğu Afrika Birliği düşüncesini destekleyen Sekou Toure, Fransa'dan yardım alma yerine SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti ile çeşitli ticari anlaşmalar yaptı. Gine aynı zamanda

Fransız yönetimi altında bulunan diğer Batı Afrika ülkeleriyle de ilişkilerini kesince 1961'de ABD ile teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzaladı. Komşu ülkeler içerisinde şahsî dostlukları sebebiyle sadece Mali ile ilişkileri düzgün olan Gine'nin Senegal ve Fildişi sahilleriyle arası iyi değildi. Sierra Leona ve Ghana ile ilişkileri iyi olan Gine'nin Gine Bissau ile de ilişkileri iyi değildir. 1970'te Gine Bissau'da bulunan Gineli sürgünlerin Portekiz askerlerinin desteğinde giriştiği saldırı bertaraf edilmiştir.

Sekou Toure Mısır'a giderek Cemal Abdünnasır ile çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. 1961'de SSCB'den Gine'ye gelen yardımdan pek hoşlanmayan Sekou Toure Marksistlerin Gine hükümetini devirip komünist bir idare kurmak istediklerini düşündü. Bu yüzden Sovyet büyükelçisi ülkeden çıkartılarak Sovyet elçiliği kapatıldı. Kısa bir süre sonra bu ülkeyle ilişkiler yeniden başlatıldı.

1975'te Fransa'yla ilişkiler yeniden kuruldu. Daha sonraki yıllarda karşılıklı ziyaretlerde bulunuldu. Aynı yıl Gine, Batı Afrika ülkelerinin oluşturduğu ekonomik topluluğa girdi.

1980'de Gine-Bissau ile tartışmalı karasuları sınırları içinde kalan bölgeler yüzünden ilişkiler yeniden bozuldu.

Çeyrek asır kadar ülkeyi Sekou Toure başkanlığında Gine demokratik Partisi yönetti. Bir milyon kadar Gineli çeşitli nedenlerle ülkeyi terketti. Ülkenin anayasası 1958'de yapılmıştı, 1963'te büyük değişikliklere uğradı. Gine Devrimci Halk Cumhuriyetinin yönetim şekli demokratik laik ve sosyalist olarak tanımlanmıştı.

1947'de kurulan PDG (Demokratik Gine Partisi) ülkenin bağımsızlığını kazanmasında etkili olmuştur.

27 Mart 1984"te Sekou Toure ölünce PDG'nin önde gelen üyeleri tutuklandı, parti ve meclis dağıldı. Anayasa iptal edildi. Ülkenin adı da Gine Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Yönetime başkanlık etmek üzere bir Askerî Ulusal Kalkınma Komitesi kuruldu. Lansana Conte cumhurbaşkanı, Diaro Traore ise başbakan olarak seçildi. Her ikisi de Fransız ordusunda vazife yapmışlar ve Gine-Bissau'nun bağımsızlık savaşında yer almışlardı.

Yeni hükümet Gine'nin eski dostlarıyla bağlarını da daha da kuvvetlendirdi. Lansana Conte eski yönetim şeklini büyük ölçüde değiştirdi. Merkeziyetçilik yerine serbest girişimciliğe ağırlık verildi. Büyük ölçüde yabancı sermayeye yönelindi, siyasal bakımdan da kapalılığa son verildi.

Temmuz 1985'te Sekou Toure taraflarının darbe girişimi bastırıl-

dı. Mayıs 1987'de darbe girişimine katıldıkları gerekçesiyle Sekou Toure'nin adamlarından 58 kişinin ölüm cezasına çarptırıldığı açıklandı. Yine toplam 146 kişiye de ömür boyu hapse varıncaya kadar çeşitli cezalar verildi. Cezaların açıklanmasıyla yine de Toure sonrası dönemin sancılı bir safhası sona ermiş oldu.

Ekonomik Yapı

Gine'nin ekonomisinde Sekou Toure yönetiminde devlet sektörü egemendi. 1960'ta üç yıllık planın hazırlanması ile gelişme planı başlamış oldu. Burada endüstriye ve büyük projelere önem verilmişti. 1964-1971 yılları için uygulanan yedi yıllık planda madenciliğe ağırlık verildi. 1973-1978 yılları için hazırlanan beş yıllık planda madenciliğin yanısıra elektriğe de çok para ayrıldı.

Gine ekonomisi tarım ve madenciliğe dayanır. Gelişmekte olan bir ekonomik yapıya sahiptir. Zengin maden yatakları ekonominin gelişmesinde önemli bir faktördür. Nüfusun % 80'e yakını tarımla uğraşır. Kişi başına düşen milli gelir 320 ABD Dolarıdır.

Madencilik

Dünyanın önde gelen boksit ve alümina üreticileri arasındadır. Boksit GSMH'nın 1/4'ini ve ihracatının büyük bir kısmını oluşturur. En çok Konakry limanının karşısında yer alan, Ruma adasında bulunur. İlk üretime 1960'te Fria'da uluslararası bir konsorsiyum oluşturulmasından sonra başlanmıştır. 1983'te üretim 1,2 milyon tona ulaşmıştır. Fria'nın adı daha sonra Friquia olarak değiştirilmiş ve hükümet % 49 hisseyi almıştır.

Kindia, boksit madeni üretimi bakımından Friquia'dan sonra ikinci önemli merkezdir. Burada üretilen boksit Rusya'ya ihraç edilir. En büyük yataklar Boke'de yer almaktadır. 1983'te 8 milyon tondan fazla boksit üretilmiştir. Hako adındaki bir uluslararası konsorsiyum hisselerin % 51'ine sahiptir. Geri kalanı Gine hükümetinindir.

Boksit üretimi 1984'te 12.000.000 tonu bulurken alümina üretimi 508.000 ton olarak gerçekleşmiştir. İhracatının % 90'dan fazlasını bu iki maden oluşturmaktadır. Boksit ihracatına devlet tarafından uygulanan vergiler ve hacizler Gine'nin dünya pazarında daha büyük pay elde etmesini önlemiştir.

Boksit madeni işlemeciliğiyle ilgili iki büyük proje başlatılmıştır. Birisiyle Touge-Dabola yatağındaki boksiti çıkararak önce alüminyum oksit daha sonra alüminyum elde edilmesi amaçlanmıştır. Öteki pro-

jeyle Boke bölgesindeki Aye-Koye yataklarından boksit çıkarılarak bundan alüminyum elde edilmesi amaçlanmıştır.

Demir

Demir madeninin çıkarılmasına 1953 yılında Konakry yakınındaki Kaloum yarımadasında başlanmıştır. 1960-1970 yılları arasında yılda 700.000 ton demir çıkarılmıştır. Daha sonraki yıllarda Mt. Nimba ve Simandou'da daha değerli cevherler ortaya çıkarıldı. Yabancı yatırımcılar Mt. Nimba'daki yataklara büyük bir ilgi göstermektedir. Üretime 1980'li yılların sonunda geçilmesi beklenmektedir.

Elmas

Küçük projelerle yapılan elmas üretimi 1975'te kanun dışı üretimi ve ihracatı önlemek amacıyla durdurulmuştur. 1980'de bu yasak kaldırılmış ve yabancı yatırımcılara da izin verilmiştir. 1984'te Aredor elmas madeninde büyük bir projenin uygulanmasına başlanmıştır. Elmas üretiminde devletin % 50 hisseye sahip olduğu iki özel şirket söz sahibidir. Elmas ve demir cevheri rezervlerinin işlenmesinde belirli adımlar atılmasına rağmen Nijer ve kollarının çevresinde bulunan altın yataklarından yeterli ölçüde faydalanılamamaktadır. Kıyı açıklarında petrol arama çalışmaları devam etmektedir. 1984'te elde edilen elmas 34.000 kırattır.

Enerji

Bugüne kadar Gine'de petrol üretimi yapılmamıştır. Dünya Bankası tarafından özellikle üç bölgede araştırma yapılmak üzere 8 milyon dolar kredi verilmiştir. Bunlardan biri karada diğer ikisi de denizde yer almaktadır.

Madencilik kesiminin ihtiyaçlarının karşılanması için enerji üretimine büyük önem verilmiştir. Yugoslavya'dan sağlanan mali destekle Bafing ırmağı üzerinde büyük bir hidroelektrik santralinin yapımı tamamlanmıştır. Ayrıca Konkoure'de de daha büyük bir enerji santralinin kurulması düşünülmektedir. Bu enerji ile Aya-Koye madeninden çıkartılan boksit işlenerek alüminyuma dönüştürülecektir.

Elektrik üretimi 1985'te 500 milyon KW-sa düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tarım

Gine'nin toplam toprak alanı 24,56 milyon hektardır. Bunun ancak % 18'i ekilebilir niteliktedir. Tarımın gayri safi yurt içi hasıla

içindeki payı beşte ikiyi bulur. Toplam iş gücünün beşte dördü tarım kesiminde çalışır. Böyle olduğu halde üretim yine de yeterli olamamakta ve büyük miktarlarda gıda maddeleri ithal edilmektedir.

Aslında bağımsızlığın ilanından sonra Gine ithalatçı duruma düşmüştür. Kuraklık, kaçakçılık ve fiyatların düşük olması üretimi azaltmaktadır. 1970-1977 yılları arasında endüstride gelişme % 14.1 olmasına rağmen tarımda % 3'lük bir gelişme görülmüştür.

Gine bölgeden bölgeye değişen çok farklı toprak çeşitlerine sahip olduğu için her çeşit tahıl yetişmektedir. Başlıca ticarî tarım ürünlerini muz, kahve, ananas, palmiye tohumu, yer fıstığı ve turunçgiller oluşturur. İç tüketime yönelik olarak ise pirinç, manyok, mısır, akdarı ve tatlı patates yetiştirilir. Bunların dışında kavun, karpuz, şekerkamışı, hurma, çeşitli meyve ve sebze yetiştirilir.

Tarımın geliştirilmesi için zaman zaman çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Çeşitli bölgelere ziraat eğitimi görmüş kişiler ve traktörler gönderildi. Fakat halk yine de eski usullerle tarım yapmaktadır.

Kırsal kesimlerde göçebe hayvancılıkla da uğraşılır. Yüksek kesimlerdeki yağış alan çayırlarda hayvanları otlatma imkanı vardır. Bununla birlikte kurak kış aylarında güçlüklerle karşılaşılır. Sığır, koyun, keçi, domuz ve tavuk, yetiştirilen belli başlı hayvanlardır.

Toprak devlete aittir. Çiftçiye sadece onu işleme hakkı verilmiştir. Aynı kurallar bugün de az bir değişiklikle geçerlidir.

Ormanlar ülkenin % 4'ünü kaplar. Ormanlardan daha çok yakıt olarak yararlanılır. Yıllık (1984) kereste üretimi 3.635.000 m3'tür. Orman ürünlerinin işlenmesi için endüstri henüz çok sınırlıdır.

Balıkçılık önemli ekonomik aktivitelerdendir. Ticarî balıkçılığı geliştirmek amacıyla çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.

Endüstri

Küçük sanayi kuruluşları ağırlıktadır. İlk planlanan endüstri kolu tekstil olmuştur. Daha sonraki yıllarda ayakkabı, sigara, kibrit, mobilya, meyve suyu, domates konservesi, sabun fabrikaları kurulmuştur. Hammadde ve kalifiyeli eleman yetersizliği yüzünden işletmelerin çoğu kapasitelerinin altında çalışmaktadır. Daha sonraki yıllarda Çimento ve şeker fabrikaları kurulmuştur. Başlıca endüstri merkezleri Fria, Konakri, Mamou, Kankan, Macenta, Kassa ve Agola'dır. Önceki yönetimde yabancı şirketlerle yapılan işler sıkı kontrol edilmiştir. 1976'da Ulusal Ekonomiyi bütün yönleriyle devlet kontrolüne almıştır. Bu amaçla ulusal ekonomi meclisi kurulmuştur. 1977'de çeşitli işletme-

ler devlet tekeline geçmiştir. 1984'ten sonra serbest ekonomiye geçilmiş yabancı sermaye teşvik edilmiştir.

Kalkınma harcamalarının yaklaşık üçte ikisini Doğu ve Batı bloklarından alınan dış borçlarla karşılayan Gine cumhuriyetinin cari bütçesi genellikle fazla verir.

Dışarıdan sanayi mamülleri, çeşitli makine ve taşıtlar, petrol ürünleri, inşaat malzemeleri ve çeşitli gıda maddeleri satın almaktadır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler, Fransa (% 32), Brezilya (% 12), ABD (% 11), AFC (% 7) Belçika ve İspanya'dır.

İhracatının büyük bölümünü boksit ve alumina (% 90-95) oluşturur. Ayrıca kahve, ananas, muz ve palmiye tohumu ihraç edilen ürünler arasında yer alır. ABD (% 28), AFC (% 18), İspanya (% 16), İrlanda ve İtalya ihracat yaptığı başlıca ülkelerdir.

Gine' de toplam 28.400 km. karayolu bulunmakta, ülkede 20.000 motorlu aracın bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çeyrek milyon km2'lik bir toprağa sahip ülke için yetersiz kalmaktadır. Yukarı Gine'de Konakri'den Konkan'a kadar 663 km.'lik demiryolu uzanır. Ayrıca çeşitli maden merkezleri birbirine demiryolu ile bağlanmıştır. Gine'de nehirlerde yapılan deniz ulaşımı sadece kışa mesafede yapılır. Konakri'de uluslararası bir havaalanı bulunmaktadır. Konakri'de geniş liman tesisleri de mevcuttur.

Etnik Yapı

Nüfusu Fulani (% 41), Malinke (% 26), Susu (% 11), Kissi ve Kipelleler'den meydana gelir. Büyük çoğunluk kırsal bölgelerde oturur. Nüfus yoğunluğu km² başına 26 kişidir. Yukarda saydığımız etnik grupların dışında ona yakın etnik grup daha bulunmaktadır.

Ülkede çeşitli diller konuşulur. Aşağı Gine'de Susu dili zamanla diğer yerli dillerin yerini almıştır. Fouta Djallon'da en çok konuşulan dil Fulanî dilidir. Yukarı Gine'de daha çok Malinke (Mandingo) dili konuşulur. Gine platosunda ise Kipele, Loma ve Kissi dillerini konuşan kabileler bulunmaktadır.

Okullarda Fransızca'nın yanısıra sekiz dil daha öğretilir. Bunlar Basarî, Fulanî (Peul) Kissi, Koniogi, Kipele, Loma, Malinke ve Susu dilleridir. Devlet memurlarının iki dilde okuma yazma bilmeleri mecburidir. Fulaniler, Fauto Djallon'da kültürel bakımdan kesin bir üstünlük elde etmişlerdir. Yukarı Gine'de ve Gine Platosu'nun kuzey kesimlerinde Malinkeler (Mandingalar) daha etkindir. Aşağı Gine

bölgesinde ise Susular'ın hakimiyetleri vardır. Diğer çeşitli gruplar tarihi bağlarını ve kendi kültürlerini korumayı başarmışlardır.

Nüfusun çoğu Orta Gine'de yerleşmiştir. Nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu bölge ise Yukarı Gine'dir. Ülkede en çok kullanılan dil Malinke ve resmi dil ise Fransızcadır. Fulani dilini konuşanlar Arap yazısını, geriye kalanlar ise Latin yazısını kullanırlar.

Müslümanlar ülke nüfusunun dörtte üçüne yakın bir bölümünü teşkil eder. Geriye kalan dinler içerisinde kabile dinleri daha yaygındır. Hristiyanlar çok küçük bir azınlığı oluştururlar ve bunlar da katoliktir.

Başşehri olan Konakri, Gine'nin en önemli ticaret ve kültür merkezidir. Halk arasında tahta oymacılığı çok yaygındır.

Okuma yazma bilenlerin oranı toplam nüfusa göre çok düşüktür. 1985'te 15 yaşın üzerinde okur-yazar oranı % 28'dir. Eğitim ve öğretim devlet tarafından parasız olarak yapılır. İletişim ve haberleşme de pek gelişmemiştir. Sağlık hizmetleri yetersizdir. 1980'de toplam doktor sayısı 301'dir. Yaklaşık 17.000 kişiye bir doktor düşmektedir. Bebek ölüm oranı da oldukça yüksektir.

Yönetim

1958'de bağımsızlığın kazanılmasından 1984'e kadar Gine'nin siyasi hayatına ülkenin tek resmî partisi Gine Demokrat Partisi (PDG) hakim olmuştur. Bu devrede devlet başkanlığını Ahmed Sekou Toure yürütmüş ve devletçi bir politika izlemiştir. PDG döneminde ulusal meclis 210 üyeden meydana geliyordu. 30 bin kişilik milis birlikleri hem köyleri hem kentleri kontrol altında bulunduruyordu. 1984 darbesinden sonra PDG'nin ve diğer devrim komitelerinin dağıtılmasıyla oluşturulan askeri yönetimin başında 20 üyeli askerî ulusal kalkınma komitesi (CMRN) ve bu komitece atanan 41 üyeli hükümet vardır.

Yeni yönetim ülke kalkınmasını devam ettirebilmek için özel sektöre ağırlık vermiştir. Çeşitli kredi kuruluşlarıyla başarılı görüşmeler devam ettirilmektedir.

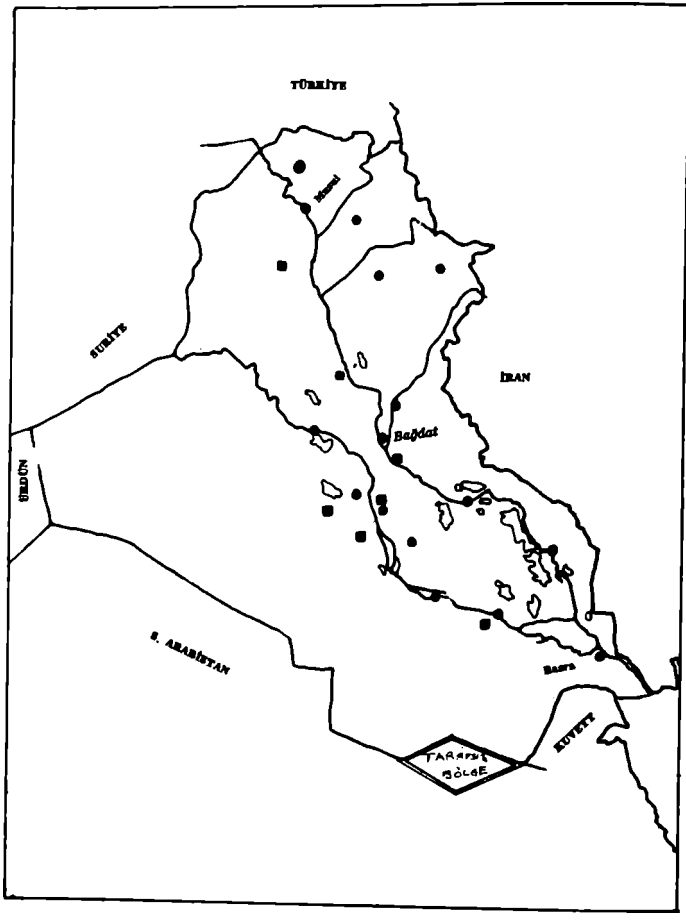
TÜRKİYE
SURİYE
İRAN
Bağdat
ÜRDÜN
S. ARABİSTAN
KUVEYT
TARAFSIZ BÖLGE

15 — IRAK

15 — IRAK

Resmî adı	:	Irak Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	438.317 km²
Nüfusu	:	15.946.000 (1986)
Başkenti	:	Bağdat
Önemli şehirleri	:	Basra, er-Remadi, Necet, Musul, Samerra.
Resmî dili	:	Arapça
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Dinar

Basra Körfezi'nin kuzeybatı ucunda yer alan; doğusunda İran, kuzeyinde Türkiye, batısında Suriye ve Ürdün, güneyinde Suudî Arabistan ve Kuveyt'in bulunduğu bir Ortadoğu ülkesidir. Klasik çağda Mezopotamya olarak bilinen Irak, özellikle son on yıldır İran ile arasındaki savaş dolayısıyla dünyanın gündemini sık sık işgal etmiştir.

Coğrafî Yapı

Irak topraklarının büyük bir bölümü, yükseklikleri nadiren 300 metreyi geçen düzlüklerden oluşur. Bu ülke coğrafyasının iki temel unsuru Dicle ve Fırat vadileridir. Dicle-Fırat Havzası ile kuzeydoğu yükseltileri ve güneybatı çölü başlıca coğrafî bölgeleri teşkil eder.

Ülke topraklarının yaklaşık yarısını kaplayan Dicle-Fırat Havzası, yukarı ve aşağı olmak üzere farklı özellikler gösteren iki kesime ayrılır. Suriye topraklarından gelen Fırat ile Türkiye'den giren Dicle Irak'ın kuzey bölgelerinden itibaren gittikçe birbirine yaklaşarak akar ve nihayet ülke topraklarının güneybatı ucunda, Basra'ya çok yakın bir noktada birleşip Körfez'e dökülürler. Irak'ın bir taraftan kalın alüvyonlu, diğer taraftan ince olmak üzere iki zıt özelliği taşıyan toprağı bu iki ırmak ve kollarıyla hayat kazanmaktadır. Her iki guruba giren topraklar da yağışları izleyen sıcak ve kurak havaların yol açtığı sürekli bir tuzluluk meselesi ile karşı karşıyadırlar. Sıcak mevsimlerde toprak neminin buharlaşması sebebiyle toprak yüzeyinde veya hemen altında alkali tuzlar birikir. Diğer taraftan Dicle ve Fırat'ın da Irak toprakları içindeki tuzluluk oranları yaklaşık üç kat artar. Böylece

tuzluluk sebebiyle her yıl ekilebilir alanların yaklaşık % 1'i terk edilmektedir.

Güneydeki düzlüklerde yazlar son derece sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçer. Irmak kenarlarında yaz sıcaklarına yüksek nem oranı da eşlik eder. Dağlık kuzeydoğu bölgesinde ise yaz sıcakları daha düşüktür. Daha soğuk geçen kış mevsiminde ise bazı kesimlere üç ay kadar kar düşer.

Tarihçe

Basra Körfezi'nden Anadolu'ya kadar uzanan ve adına tarih içinde Mezopotamya denilen topraklar üzerinde dünyanın en eski medeniyetleri kurulmuştur. Mezopotamya tarihi, avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik hayata geçişin başlangıcı olan M.Ö. 10.000'lere kadar inmektedir. Dicle ve Fırat'ın sulama maksadıyla kullanılması, zamanla güney Mezopotamya'da ileri bir tarım medeniyetinin doğmasına yol açtı. Bu bölgenin güneydoğusunda Sümerler, kuzeybatısında Akadlar yaşıyordu. Bu dönemde kilden, ev ve çömlek yapımının ardından e sanatları, işbölümü ve metal işlemeciliğinin gelişmesiyle Uruk ve Kiş gibi yeryüzünün en eski şehirlerinden bazıları kurulmuştur.

Çömlek yapımında kullanılan çarkı, yelkenliyi, sabanı icat eden çiviyazısını bulan, hukuk kuralları ortaya koyan ve edebiyat, mimarlık gibi çeşitli alanlarda insanlık tarihinin ilk önemli gelişme safhalarını başaran Sümerler M.Ö. 2350'lerde Akadlar'a yenilerek tarih sahnesinden çekildiler. Mezopotamya'nın güneyinde merkezi bir devlet kuran Akadlar da M.Ö. 2100 yıllarında Amoriler'in saldırılarıyla çöktü. Sümer-Akad kültürünün tesiri altında kurulan mahallî devletçiklerin varlığına son veren Babil, (M.Ö. 1850'lerde) bölgenin siyasî parçalanmışlığını ortadan kaldıran Hammurabi'nin idaresi altında Güney Mezopotamya'nın tamamını içine alan bir imparatorluğa dönüştü. Ama Hammurabi'den sonra gerilemeye başlayan Babil, M.Ö. 1595'teki Hitit akınları karşısında iyice zayıfladı ve Kassitler'in eline geçti. Kassitler'in yaklaşık dört asır süren hakimiyetlerine Mezopotamya'nın kuzeyinde yaşayan Asurlular son verdi. Asurlular Mısır'a kadar uzanan geniş bir Ortadoğu İmparatorluğu kurdular. Fakat M.Ö. 609'da Keldaniler'in hücumları karşısında direnemeyen Asur İmparatorluğu da yıkılınca bölgeyi ele geçiren Keldaniler Babil'i yeniden bir imparatorluk merkezi haline getirdiler.

M.Ö. 539'da büyük bir orduyla Babil topraklarına giren Pers Kralı II. Kyros hiçbir direnişle karşılaşmadan Güney Mezopotamya'yı ha-

kimiyeti altına aldı. Persler 331'de Büyük İskender'e yenilip, yıkılıncaya kadar Babil'i kötü bir şekilde idare ettiler. Babil'i imparatorluğunun merkezlerinden biri yapmak isteyen ve bunun için büyük bir liman inşa etmeye çalışan İskender'in ölümünden sonra genel olarak Mezopotamya, özel olarak Babil şehri önemini kaybetmiştir. Bundan sonra Mezopotamya sırasıyla Selevkoslar'ın (M.Ö. 312-150), Partlar'ın (M.Ö. 141-129), Romalılar'ın (165) ve Sasaniler'in hakimiyetlerinde kaldı. Bu tarihlerde yapılan savaşlar ve taarruzlar Babil şehir medeniyetini de hızla tahrip etmişti. Buna rağmen müslüman Araplar'ın fetihlerinden hemen önceki asırlarda Mezopotamya Nasturîler için önemli bir merkez olma durumunu koruyordu.

Nihayet VII. yüzyılda müslümanlar tarafından fethedilmesiyle birlikte «Irak» olarak anılmaya başlayan bölge, Orta Asya ile Akdeniz arasında bir geçiş yeri olması münasebetiyle İslâm dünyasında merkezi bir yer işgal etti.

Sa'd b. Ebi Vakkas'ın Kadisiye (636)'de Sasanîler'e karşı kazandığı kesin zafer, kuzeye doğru yayılmakta olan müslümanların bu defa doğuya doğru ilerlemelerine de yol açtı. Nihavend'de (642) Sasanîler'e indirilen kesin darbe Mezopotamya'nın yanı sıra İran'ın batı ve orta kesiminin de müslümanların eline geçmesini sağladı. Bu dönemde askerî maksadlarla kurulan Kûfe ve Basra zamanla zengin şehirlere dönüşerek dinî ve siyasî açıdan büyük önem kazandılar. Bilindiği gibi Hz. Ali Kûfe'yi kendisine başkent yapmış, Cemel Vak'ası da Basra'da meydana gelmiştir. Bu dönemde İslâm coğrafyasının kalbi haline gelen Irak toprakları, Hz. Ali'nin vefatından sonra (661), Muaviye'nin Şam'ı başkent yapmasıyla öneminden çok şey kaybetti. Buna rağmen Emeviler'in doğu seferi için bir üs olarak kullanılan Irak, sürekli olarak Şiî ve Harici ayaklanmalarına sahne olmuştur.

Emeviler'in Irak'a vali olarak tayin ettikleri Haccac b. Yusuf, bölgede asayişi sağlamak için çeşitli baskı metotlarına başvurdu. Bu şiddetli idare tarzı özellikle Mevali (Arap olmayan müslümanlar) arasında hoşnutsuzluğun artmasına yol açtı. Bu sırada Emevi idaresine karşı ayaklanan Haşimîler Irak'ta geniş destek buldular. Horasan'da başlayan Haşimî ayaklanması Ebu'l-Abbas'ın Kûfe(749)'de halifeliğini ilan etmesiyle sonuçlandı.

Daha çok İran menşeli idareci ve komutanlara dayanan ilk Abbasî halifelerinin idaresinde Irak yeniden İslâm dünyasının merkezi halini aldı. Halife Mansur, Bağdat'ı kurarak(766) başkent yaptı. Bu dönemde İslâm kültürünün merkezi durumuna gelen Bağdat'ta aralarında Mutezile'nin de bulunduğu yeni mezhepler gelişti. Uluslararası ticaret yolları da bu siyasî ve kültürel gelişmelere paralel ola-

rak Irak'a kaydı. Böylece Bağdat ve Basra'nın durumları daha bir önem kazandı ve iktisadi açıdan fevkalade büyüme sağlandı.

Başkenti Samerra'ya taşıyan Mutasım ve daha sonraki Abbasî halifeleri devrinde idareye Türk kökenli komutanlar hakimdi. Abbasî devletinin çökmeye başladığı bu dönemde Irak toprakları önce siyah kölelerin isyan ve geniş tahribine, daha sonra da Karmatîler'in ayaklanmasına sahne oldu. Mutemid döneminde Bağdat yeniden başkent oldu. Fakat imparatorluktan büyük toprak parçaları ayrılmaya başlamış olduğu için Abbasî hakimiyeti Bağdat ve çevresiyle sınırlı kaldı. Çok geçmeden Hamdanîler Musul'da bir emirlik kurarken Bağdat'ta da yeni karışıklıklar çıkmaya başladı. 936'dan sonra sadece dinî bir mânâ yüklenen Halifelikle yetinen Abbasî idarecileri, devlet işlerini emirü'l-ümera denilen kişilere bıraktılar. Bu makam 945'ten itibaren Büveyhîler'in eline geçti. Büveyhîler'in kötü idaresi neticesinde Basra ve Musul gibi bölgeler merkezi otoritenin dışında kaldı. Bağdat'ta ise denetim bir türlü sağlanamadı.

Nihayet 1055 yılında Bağdat'ı alarak Büveyhîler'in hakimiyetine son veren Tuğrul Bey, Abbasîler'le ittifak yaparak Halifeliği Sünnî-İslâm dünyası için birleştirici manevî bir müessese haline getirmeye çalıştı. Selçuklular'ın himayesinde varlıklarını sürdüren Abbasîler'in Irak'taki siyasi ve askerî nüfuzları ise mahallî idarecilerinki kadar bir seviyedeydi.

Büyük Selçuklular'ın parçalanmasından sonra, Anadolu ve Suriye gibi Irak'ta da bir Selçuklu devleti kuruldu. Bu dönemde Abbasî halifeleri ile Selçuklu Sultanları arasında zaman zaman savaşa kadar varan üstünlük mücadeleleri oluyordu. Nitekim Abbasî halifesi Nâsır'ın yardım isteği üzerine Harezmşah sultanı Alaeddin Tekiş 1194'te III. Tuğrul'u yenerek Irak Selçuklularını yıktı. Fakat çok geçmeden Harezmşahlar da Moğol İmparatoru Cengiz tarafından yıkıldı. 1258'de Bağdat'a girerek Abbasî hanedanına son veren Cengiz Han'ın torunu Hülagu, şehri yakıp yıkarak büyük bir katliama girişti. Hülagu'nun İran'da kurduğu İlhanlı devleti Irak'ı, Bağdat ve Musul olmak üzere iki eyalete ayırarak 1335'e kadar idare etti. Bunu Bağdat merkez olmak üzere kurulan Celayirli hanedanının hakimiyeti takip etti(1336-1432). Bu arada Timur orduları 1393 ve 1401'de iki defa Bağdat'ı işgal ederek yağmaladı.

1411'de Bağdat'ı zapteden Karakoyunlular, 1468'e kadar bölgeye hakim oldular. Karakoyunluları'ın yerini alan Akkoyunlu devleti de 1502'de yıkıldı. Son Akkoyunlu hükümdarının sığındığı Bağdat'ın 1508'de düşmesiyle bütün İran toprakları bu defa Sasaniler'in eline geçti.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da (1515) Safeviler'i yenerek Dicle'nin doğusundaki bazı bölgeleri ele geçirmesine rağmen, Irak'ın büyük bir bölümü Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı almasına kadar Safeviler'in hakimiyetinde kaldı. Basra'daki direnişin de 1546'da kırılmasıyla, Kızıldeniz'i de ellerinde tutan Osmanlılar'ın Ortadoğu ticaretindeki denetimleri arttı. Osmanlılar Irak'ı Bağdat, Basra, Musul, Şehrizor ve el-Ahsa olmak üzere beş bölgeye ayırarak idare ettiler. XVII. yüzyılın başlarında Bağdat subaşısı Bekir Paşa'nın giriştiği ayaklanmanın ardından Bağdat tekrar Safeviler'in eline geçti. Birçok binayı ve camiyi yıkan Safevîler binlerce kişiyi öldürdü ve köle olarak sattı (1623). IV. Murad'ın Bağdat'ı geri almasından (1638) sonra, Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla iki devlet arasında kesin bir sınır çizildi.

Bu arada 1612'de Basra'nın idaresini eline geçiren Efrasiyab adlı bir subay Körfez'i İngiliz, Portekizli ve Felemenk tüccarlara açtı. Basra Osmanlı idaresine 1699'dan sonra bağlanabildi. Öte yandan Bağdat'a tayin edilen Gürcü kökenli Hasan Paşa ile oğlu Ahmed Paşa'nın (1704-1747) idareleri sırasında Irak'ta yeni bir idari sistem oluşturuldu. Bu sistem altında belirli bir düzen ve refah sağlandı. İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 1763'te bir şube kurduğu Basra 1775'ten sonra beş yıl boyunca İran yönetiminde kaldı. Bundan sonra Bağdat, Basra ve Şehrizor valiliğine atanan Süleyman Paşa'nın idaresi altında (1780-1802) Hasan Paşa'nın kurduğu Kölemen sistemi en parlak seviyesine ulaştı. Tarım ve ticarette önemli gelişmeler görüldü. Bu arada İngilizler'in Bağdat'ta sürekli bir elçi bulundurmalarına izin verildi. Süleyman Paşa'nın vefatından kısa bir süre önce el-Ahsa'ya saldıran Vahhabiler Kerbelâ'da geniş çaplı bir yağmaya giriştiler.

II. Mahmud 1831'de Kölemen sistemine son vererek sıkı bir merkezî denetim kurdu. Bunu idarî, siyasî ve sosyal reformlar izledi. Bu arada Avrupalılar'ın Irak'taki faaliyetleri de artmıştı. Bağdat ve Basra arasında ırmak ulaşımını sağlayan şirketler kuruldu. Bağdat bir telgraf hattıyla İstanbul'a bağlandı. Midhat Paşa'nın valiliği sırasında modernleşme çalışmaları devam etti. Aynı dönemde Araplar arasında Osmanlılar'a karşı milliyetçilik hareketleri de güçlendi.

I. Dünya Savaşı'nın başlarında Basra'yı işgal eden İngiliz birlikleri, Kuttü'l-Amare'de ağır bir mağlubiyete uğramalarına rağmen Basra'ya girdiler(1917). Musul ise Mondros Mütarekesi'nin ardından boşaltıldı(1918). Değişik etnik ve dinî topluluklardan oluşan Irak'ı siyasî bir bütün olarak ellerinde tutan İngilizler örtülü bir manda rejimi kurmaya karar vererek 1921'de Emir Faysal'la anlaşmaya vardılar. Böylece I. Faysal Irak kralı olarak tahta geçti. Bunu sıkı bir İngiliz denetimine imkan tanıyan 20 yıllık bir ittifak antlaşması takip etti (1922).

1924'te hazırlanan anayasayla yetkileri sınırlı bir parlamentoya da yer veren meşruti bir monarşi kuruldu. Mart 1925'te anayasanın yürürlüğe girmesiyle iki meclisli parlamento toplandı. Fakat ülkedeki istikrarsız yapı nedeniyle sık sık hükümet değişikliklerine gidildi. Perde arkasındaki İngiliz idaresine karşı çıkan Irak milliyetçilerinin gayretleriyle İngilizler 1932'de manda rejimine son vermeyi kabul ettiler. General Nuri Said başkanlığında kurulan yeni hükümet İngilizlerle yeni bir ittifak antlaşması imzaladı. Bağımsızlıkla birlikte yürürlüğe girecek olan ve İngiliz çıkarlarını koruyan 25 yıllık bu antlaşma tam bir askerî korumayı da öngörüyordu. Irak nihayet 3 Ekim 1932'de bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne girdi.

Bağımsızlıktan sonra Kral Faysal, muhalefet önderlerinden Reşid Ali Geylani'yi başbakanlığa getirdi. 1933'te Musul'daki ayaklanmaları sert bir şekilde bastıran Reşid Ali hükümeti çok geçmeden yerini daha ılımlı bir hükümete bıraktı. Faysal'ın ölümünden sonra başa genç ve deneyimsiz Gazi geçti. Bu yıllarda siyasi çekişmeler giderek şiddetlendi. Buna rağmen Kral Gazi'nin döneminde bazı önemli gelişmeler de oldu. Kuttü'l-Amare sulama projesi, Kerkük petrollerini Akdeniz'e bağlayan boru hattı bu dönemde (1935) yapıldı. Aynı yıl İngilizler'in denetimindeki demiryolları satın alındı. İmar, dış ticaret ve eğitim alanlarında da önemli gelişmeler sağlanan bu dönemde ayrıca İran ve Suriye'yle olan sınır meseleleri çözüldü. Türkiye, İran ve Afganistan'ın da yer aldığı Sâdabad Paktı (1937) imzalandı. Bu arada Suudi Arabistan ve Yemen'le imzalanan saldırmazlık anlaşmaları Arap dünyasıyla işbirliğini artırdı.

Kral Gazi'nin II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre önce ölmesi üzerine yerine dört yaşındaki oğlu II. Faysal geçti. Yeni kralın amcası Emir Abdullah naip olarak idareyi fiilen ele aldı. Savaş patlak verdiğinde Irak başbakanı Nuri Said idi. Nuri Said, Irak'ın II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalacağını bildirdi. Buna rağmen Almanya'yla diplomatik ilişkiyi kesti. Daha sonra başbakanlığa geçen Reşid Ali ise İngilizler'e karşı bir tavır almak istedi. Fakat İngiltere Basra üzerinden Irak'a takviye birlikler gönderdi. Irak'taki üslerden de destek gören bu birlikler bir ay içinde Irak ordusunu teslime zorladı. Bu sırada ülkeden kaçmış olan Emir Abdullah ve Nuri Said geri dönerek İngilizler'e yakın yeni bir hükümet kurdular. Nihayet Ocak 1942'de Irak, Mihver Devletleri'ne savaş açtı. Aynı zamanda muhalefetin sindirilmesinin de sağlandığı bu yıllarda İngilizler Irak'taki kaynaklardan ve ulaşım hatlarından geniş bir şekilde yararlandılar.

Savaş sonrasında yeni siyasi partilerin kurulmasına izin verilince Nuri Said ve Emir Abdullah'ın durumları sarsılmaya başladı.

Mart 1947'de ülkenin ilk Şiî başbakanı Salih Cebr başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Salih Cebr Ocak 1948'de İngilizlerle 20 yıllık yeni bir anlaşma daha imzaladı. Irak'ın üsler üzerinde belirli bir denetim kurmasını sağlamasına rağmen savunma konusunda yakın bir işbirliğini ihtiva eden bu antlaşmaya gösterilen yoğun tepkiler hükümetin istifasına yol açtı. 1952'de gösteri ve ayaklanmaların önü alınamayınca sıkıyönetim ilan edildi. Ertesi yıl sivil idareye geçilmesine rağmen siyasi gerginlikler giderilemedi. Bu arada Kral Faysal yönetimi resmen üstlendi. Emir Abdullah ise veliaht olarak güçlü mevkiini korumayı başardı. Diğer taraftan İngiliz, Hollanda, Fransız, Amerikan sermayesiyle kurulan ve petrol yataklarını işleten Iraq Petroleum Company (IPC)'den alman imtiyaz payı % 50'ye çıkarıldı. Böylece Irak'ın yatırım imkanları büyük ölçüde arttı.

1958'de Irak monarşinin Bağdat Paktı'nda (1955) yer alması ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne (BAC) karşı çıkması, uluslararası platformda durumunun sarsılmasına yol açtı. Siyasi merkezlerden umudun kesilmesiyle, muhalefet odağı orduya kaydı. General Abdülkerim Kasım'ın başı çektiği Hür Subaylar Hareketi, ordu içinde geniş bir destek buldu. İsrail tehdidine maruz kalan Ürdün'ü destekleme gerekçesiyle harekete geçirilen birlikler 14 Temmuz 1958'de Bağdat'a girip yönetimi ele geçirdiler. Aralarında kral, veliaht ve Nuri Said'in de bulunduğu önde gelen saray mensupları öldürüldü. Bakanlar kurulu başkanlığını, savunma bakanlığını ve Millî Kuvvetler komutanlığını üstlenen General Kasım, monarşinin yerine cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti. Yasama ve yürütme yetkileri üç kişilik Hakimiyet Konseyi'yle bakanlar kurulunun elinde toplandı.

Başlangıçta geniş bir desteğe dayanan Kasım'ın idaresi 1961'den sonra gelişen iç ve dış problemlerle zayıflamaya başladı. Kürtler silahlı bir ayaklanma başlattılar. Ordu içinde çeşitli hizipler çıktı. Yabancı petrol şirketlerinin denetimini sıkılaştırma ve Kuveyt'e yönelik tehditler ise İngiltere'nin ve Arap ülkelerinin Kasım idaresine cephe almasıyla sonuçlandı. Nihayet Arap Sosyalist Baas Partisi'nin Irak koluyla işbirliği yapan ordudaki bir hizip Şubat 1963'te idareyi ele geçirdi ve Kasım'ı öldürdü.

Perde arkasında bulunmayı tercih eden darbeciler idareyi Baas Partisi'ne bıraktılar. Devlet başkanlığına Kasım'ın eski yardımcısı Abdüsselam Arif getirilirken yasama ve yürütme yetkileri Ulusal Devrimci Komuta Konseyi'ne (UDKK) bırakıldı. Albay Ahmed Hasan el-Bekr başbakan oldu. Bu arada Baas partisi mensupları arasındaki ihtilaflardan yararlanan Arif, ordudan aldığı destekle Baasçıları tasfiye etti. 1965'te Abdurrahman el-Bazzaz'ı başbakanlığa getirdi. Ordunun

yönetimdeki ağırlığına son vermeye çalışan Bazzaz, özel teşebbüse de yer veren dengeli bir ekonomi politikası takip etmeye başladı.

Arif'in Nisan 1966'da bir helikopter kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman Arif devlet başkanı oldu. Birkaç ay sonra da ordunun baskısıyla hükümet istifa etti ve idare tekrar ordunun eline geçti. Fakat sürekli hizip çekişmelerinin olması hükümetin de durmadan el değiştirmesine yol açtı. 1967 Arap-İsrail savaşı sonunda ülkedeki karışıklıklar yeniden şiddetlendi. Bu sırada el-Bekr öncülüğünde toparlanan Baasçılar, bir koalisyon hükümeti oluşturulması teklifinde bulundular. Devlet başkanı Arif bunlarla uzlaşmaya yanaşmadı. Bu gelişmeler üzerine ordu içindeki hizipler Baas partisiyle işbirliği yoluna gittiler. Bu işbirliği neticesinde 17 Temmuz 1968 darbesi gerçekleşti.

Darbenin ardından en üst idarî organ olan Devrimci Komuta Konseyi (DKK) yeniden oluşturuldu. Hükümet programı hazırlanırken çıkan anlaşmazlıklar sırasında Baas yanlısı bir subay olan Saddam Hüseyin ve arkadaşları öteki darbeci hizipleri saf dışı bıraktı. Devlet başkanlığı ve başbakanlık görevleriyle birlikte, DKK ve Baas Partisi Bölgesel Komutanlığını da el-Bekr üslendi. Hükümete ağırlığını koyan Baas Partisi örgütlü yapısıyla kısa zamanda ülkedeki bütün kuruluşları ele geçirmeyi başardı. İdareyi geniş bir tabana dayandırmak isteyen Baasçılar ülkedeki Kürt, milliyetçi ve sol eğilimli siyasî çevrelerle işbirliğine yöneldi. Bu politikanın sonucu 1973'te İlerici Millî Cephe resmen ilan edildi. Fakat 1974'te Kürtlerle ardından komünistlerle ilişkilerin bozulması sonucu yeniden tek partili, sıkı bir rejime dönüldü. Bu arada başbakanlığı ve bazı önemli görevleri 1976'da el-Bekr'den devralan Saddam, 1979'da da devlet başkanlığına geçti.

Kendine has bir sosyalizmi temel idarî sistem olarak kabul eden Baas Partisi, 1965-1975 arasında uygulanan kalkınma planlarıyla hem tarım hem de sanayi sektöründe üretimi artırmayı hedefliyordu. Fakat iki alanda da hedeflerin gerisinde kalındı. Buna rağmen petrolün millileştirilmesiyle birlikte SSCB ile yapılan işbirliği sonucu petrol üretiminde ve ihracatında önemli bir gelişme sağlandı. Baas rejiminin 1980'li yıllara kadar olan idaresinin diğer önemli özellikleri toprak reformunun sonuçsuz kalması, devletçilik politikasının yumuşatılması Batılı ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterilmeye çalışılması sayılabilir.

1975'te Kürt meselesini çözmek için İran'a Şattü'l-Arap'ta bazı tavizler veren Irak 1979'daki yönetim değişikliğinden doğan kargaşalıktan yararlanmak maksadıyla 1980'de bu ülkeye savaş açtı. Bir çıkmaza girerek her iki ülkede de büyük can ve mal kaybına, ekonominin

bozulmasına sebep olan bu savaş sekiz yıl boyunca hem bölge ülkelerinin, hem de dünyanın diğer devletlerinin gündeminde sürekli yer aldı. Zaman zaman uluslararası boyutlara varan bunalımlar doğuran savaş Ağustos 1988'de ateşkesle neticelendi ve iki ülke arasındaki ilişkiler yeni bir safhaya girdi.

Öte yandan Irak'ın siyasi tarihinde her dönem etkili olan Kürtler'in sık sık ayaklanması Irak yönetiminin bir başka önemli problemidir. İran'ın da zaman zaman desteklediği bu ayaklanmalar, Irak idaresinin Kuzey Irak'ta tam bir denetim kurmasını engelliyor, Baas yönetimi çeşitli tedbirlerle bu bölgelerdeki kargaşalıkları bastırmaya çaba harcıyor. İran ile Ağustos 1988'de ateşkese vardıktan sonra geniş çaplı bir bastırma harekatına girişen Irak'tan kaçan pekçok Kürt Türkiye topraklarına sığınmıştır.

Ekonomik Yapı

Irak ekonomisinde petrol üretiminden ve ihracatından elde edilen yüksek gelir, büyük ölçüde tarımın modernleştirilmesi ve sanayiye dönük geniş çaplı yatırımlara aktarılır.

Bununla birlikte 1980'de patlak veren İran-Irak savaşı petrol üretimini düşürmüş ve ekonomik büyümeyi önemli ölçüde aksatmıştır. 1984 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası 34.5 milyar ABD doları, kişi başına düşen millî gelir ise 2.310 ABD dolarıdır.

1980'lerin ortalarında yaklaşık 5.12 milyar ton olarak tahmin edilen petrol varlığıyla dünyadaki toplam petrol rezervlerinin % 5'ine sahip olan Irak'ta zengin doğal gaz yatakları da vardır. Irak'ın sahip olduğu öteki önemli madenler kükürt, fosfat, alçıtaşı ve tuzdur. Ayrıca sınırlı miktarda demir, bakır, kurşun yatakları da tespit edilmiştir. Büyük bölümü Dicle ve Fırat vadilerinde bulunan ekilebilir alanlar ülke topraklarının % 13'ünü oluşturur. Irak'ın en önemli tarım ürünü hurmadır.

Irak'ın ihracatı büyük ölçüde petrole dayanır. Ayrıca bir miktar hurma, sebze, yün vb. de ihraç edilir. Başlıca ithal ürünleri elektrikli ve mekanik makine, ulaşım araçları, kimyasal maddeler, ilaç vb.'dir. Irak'ın dış ticaretinde önde gelen ülkeler Fransa, AFC, Japonya, ABD ve İngiltere'dir.

Eğitim ve Sağlık

Irak'ta büyük kentler dışında sağlık hizmetleri yetersizdir. Ciddi sağlık problemleri hâlâ sürmektedir; savaşla birlikte trahoma, kızamık, boğmaca ve veremin yol açtığı ölüm vakaları artmıştır.

Okuryazarlık oranının % 46 (1984) olduğu Irak'ta ilk ve orta öğrenim parasızdır. Altı yıllık öğrenim resmen mecburi olduğu halde, okul ve öğretmen açığı sebebiyle, özellikle kırsal kesimde okuma yazma oranı çok düşüktür. Ülkedeki altı üniversitenin üçü Bağdat'ta, diğerleri Musul, Basra ve Süleymaniye'dedir. Eğitim devletin sıkı denetimi altındadır.

Etnik Yapı

Irak'ın eski halkları Sami kökenli olmakla birlikte asırlarca süren yeni göçler neticesinde tamamen erimiş kabul edilebilirler. Sadece küçük bir azınlık oluşturan Asuriler varlıklarını bir ölçüde koruyabilmişlerdir. Araplar veya Araplaşan topluluklar ülke nüfusunun dörtte üçünü kapsar. Ekonomik ve siyasî hayata da tamamen Araplar hakimdir. En büyük azınlık olan Kürtler genel nüfusun 1/5'ini oluştururlar ve ülkenin kuzeyindeki dağlık bölgelerde yaşarlar. Toplam nüfusun %1.4'ünü oluşturan Türkler ve Türkmenler ülkenin orta ve güney bölgelerinde otururlar. Bunların dışında küçük etnik gruplarda bulunmaktadır.

Irak nüfusunun % 96'sı müslümandır. Ortadoğu'da Şiiler'in çoğunlukta olduğu tek Arap ülkesi olan Irak'ın nüfusunun % 54'ü Şii'dir. Nüfusun % 42.5'luk bölümünü ise Sünni müslümanlar oluşturur. Geri kalan % 3.5 oran ise hristiyanlar olarak tesbit edilmiştir.

Yönetim

Irak, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin hakimiyetinde olan tek partili bir cumhuriyettir. Uygulamada yasama ve yürütme gücü DKK (Devrim Komuta Konseyi)'nin elindedir. Bakanlar kurulunu DKK atadığı gibi, başbakan ve bakanlar ona karşı sorumludurlar. Anayasa uyarınca yasama yetkisini elinde bulunduran Ulusal Meclis beş yılda bir seçilen 250 üyeden oluşur. 1958'den sonraki ilk genel seçim olan 1980'de Baas Partisi dışındaki bütün siyasi teşkilatlar yasa dışı ilan edilmiştir.

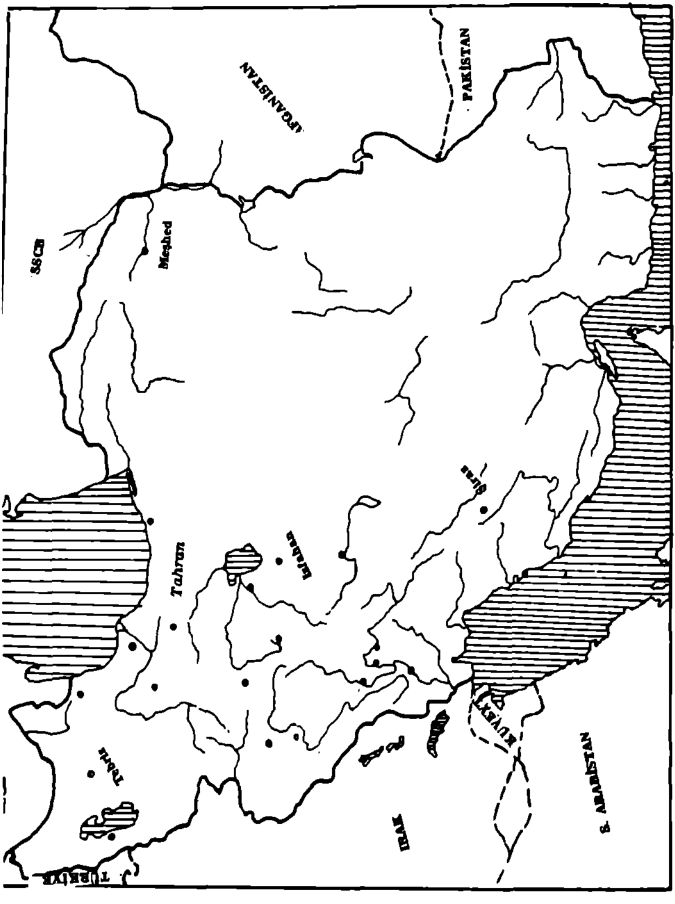

16 — İRAN

16— İRAN

Resmî adı	:	İran İslâm Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	1.643.958 km²
Nüfusu	:	49.930.000 (1987)
Başkenti	:	Tahran
Önemli şehirleri	:	Tebriz, Isfahan, Meşhed, Abadan, Şiraz, Kirmanşah, Ahvaz, Rest, Hemedan ve Kum
Resmî dili	:	Farsça
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Riyal

İran, tarih boyunca bölgedeki siyasi ve iktisadi olaylarda önemli rol oynamış bir ülkedir. İslâm öncesinde büyük bir medeniyete sahip olduğu gibi, İslâm'ı kabulü ile bölgedeki nüfuzu daha da artmıştır. Bunun yanında zengin petrol kaynakları, stratejik yapısı ve özellikle 1 Nisan 1979'da gerçekleşen inkılab ve Irak ile uzun yıllar devam eden savaş sebebiyle son yıllarda dünyanın gündeminde sürekli yer almıştır.

Kuzeyde SSCB ve Hazar Denizi, doğuda Afganistan, güneyde Uman Denizi ve Basra Körfezi, batıda da Türkiye ve Irak ile çevrili olan İran'ın sınırlarının toplam uzunluğu 7.680 km. civarındadır. Sınırlarının büyük bir kısmını (üçte bire yakın kısmı) deniz kıyıları oluşturur. Ayrıca Basra Körfezi'nde bulunan birçok küçük ada da İran'a aittir.

Coğrafya

İran topraklarının büyük bölümünü, sert ve çok aşınmış kütlelerden oluşan yüksek platolar meydana getirir. Genellikle 460 m.'nin üzerinde olan yükseklik, ülke topraklarının yaklaşık altıda birini oluşturan dağ kuşağında yer yer 2.000 m.'yi geçer.

Esas düzlükler ise, Hazar Denizi kıyısında birdenbire alçalan yüksek dorukların eteğindeki bataklık ovalar, Basra ve Uman körfezleri-

ne bakan ve dağ kuşağından engebeli kayalıklarla ayrılan dar kıyı şeridi ve Irak sınırı boyunca uzanan Karun Irmağı havzası ile sınırlıdır.

SSCB sınırında başlayan Zagros Dağları, Basra Körfezi'ne iner. Buradan doğuya yönelerek Belucistan içlerine sokulup burada Mekran Dağları'yla birleşir. Engebeli ve aşılması güç bir yapı arzeden Zagros Dağları'ndan çıkan akarsular, batı yönüne akarak verimli vadilere ulaşır.

Hazar Denizi'nin güney kıyıları boyunca Elburz Dağları, bir yay biçiminde uzanarak Horasan'ın sınır dağlarıyla birleşir. İç platonun doğu kıyısını ise Horasan ve Belucistan'daki sıradağlar meydana getirir. Elburz Dağları üzerinde birçoğu hâlâ faal olan çok sayıda volkan bulunur. Bunların en yükseği, tepesinden kar eksik olmayan Demavend Dağı'dır. Ülkenin güneydoğusunda yer alan bir başka volkanik dağ ise Teflan Dağı (4.042 m.) olup, zaman zaman gaz ve çamur fışkırtır. Kuzeybatıda Sebelan (4.812 m.) ve Sehend (3.710 m) gibi sönmüş volkanik dağlar yükselir. Lav ve kül örtüsüyle kaplı bu volkanik kuşaklarda zaman zaman şiddetli depremler meydana gelir.

İki küçük sıradağ dışında kıraç ve düz bir yapı gösteren iç platonun en önemli kısmını Kevir Çölü (Deşt-i Kevir) ile Lut Çölü (Deşt-i Lut) kaplar.

İran'da yüzey şekillerinin de etkisiyle karmaşık bir iklim gözlenmektedir. Yükseklik, mevsim rüzgarları, deniz etkisi, dağ ve çöllere yakınlık ülke ikliminin oluşmasında önemli rol oynar. Yazın en yüksek sıcaklık, Basra Körfezi kıyısındaki Kuzistan'da 55°C'ye kadar yükselir. Yıllık ortalama yağış miktarı 400 mm.'dir. Hazar Denizi kıyılarında 1.000 mm.'nin üzerinde seyreden bu miktar iç bölgelerdeki tuzlu çöllerde 100 mm.'nin altına düşer. Yağışların büyük bölümü kış aylarında düşer. Hazar kıyıları dışında yaz ayları genellikle kurak geçer. Ülkenin kuzey ve batısında dört mevsim net bir şekilde ayırt edilebilir. Güney ve doğuya doğru ilkbahar ve sonbahar mevsimleri gittikçe kısalır.

Tarihçe

Bugünkü İran topraklarında, bilinen tarih içinde önce Elamlılar, Asurlular ve Medler hüküm sürmüşlerdir. Nihayet İran'ın yazılı tarihe geçişi Ahamenişler'in kurduğu Pers İmparatorluğuyla başlar. Geniş bir alana yayılan ve birçok değişik halkı ihtiva eden bu imparatorluk, İran'ın siyasî bir kimlik kazanmasında önemli rol oynamıştır.

Pers devleti (Ahamenişler)'nin başına geçen II. Kyros, Medler'i yıktıktan sonra Anadolu'ya geçerek bütün Lydia topraklarını ele ge-

çirdi (M.Ö. 546). Ardından Babil'e başarılı bir sefer düzenleyerek Pers hakimiyetini Mısır'a kadar genişletti. Fakat Makedonya Kralı Büyük İskender birçok savaş sonucu III. Dareious'u yenerek Ahamenişler (Persler) hanedanına son verdi (M.Ö. 336-330). Ülke yüz yıl kadar Makedonya egemenliği altında kaldı.

Dareious dönemindeki Pers hakimiyetinden sonra İran, en parlak çağını Sasaniler döneminde yaşamıştır. Sasaniler'in kurucusu I. Ardeşir (224-241), ülke içinde durumunu sağlamlaştırdıktan sonra doğuda bazı topraklar ele geçirdi. Kuşanlar'ı yendi ve «İranlılar'ın şehinşahı» ünvanını aldı.

Romalılar'ın Hristiyanlığı benimsemeleriyle dinî bir mahiyet kazanan Roma saldırıları, Sasaniler'in Doğu Anadolu'da topraklarını genişletmesiyle neticelendi. Bu sırada Hun akınlarını durdurmak için doğuya seferler düzenlendi. Bizanslılarla bir barış yapan V. Behram, Akhunlar'ın saldırısını püskürtmeyi başardı. I. Hüsrev (531-579) tahta geçince Akhunlar'ı yenerek Sasani hakimiyet sahasını genişletti. Bizanslılar'a karşı giriştiği seferlerden, ipek yolunu ele geçiren Göktürkler'in saldırıları sebebiyle bir sonuç alınamadı. IV. Hürmüz'ün Bizans karşısındaki başarısızlığını takip eden yıllar (579-590)'da Sasani tahtı üzerinde hak iddia eden üç hükümdar ortaya çıktı. Bunlardan Bizanslılar'ın desteği ile tahta geçen II. Hüsrev, daha sonra (590-628) Bizanslılar'ın zayıflamasından da yararlanarak İstanbul yakınlarına kadar ilerledi. Mısır ve Suriye'ye karşı da başarılı seferler yaptı.

Bizanslılar, 622 yılında Sasaniler'e ağır bir darbe indirdiler. Daha sonra III. Yezdegerd (633-651) başa geçti. Sasaniler'le Bizans arasındaki bu savaşlar, Sasaniler'in zayıf düşmelerine yol açtı. Müslüman Araplar, bu müsait durumdan da faydalanarak Kadisiye (636-637) ve Nihavend (642) savaşlarının ardından İran'ı ele geçirdiler.

Eskiçağlardan günümüze kadar birçok medeniyete, çeşitli istila ve fetih hareketlerine sahne olmuş olan İran'ı en fazla etkileyen ve bu bölge tarihine yön veren iki önemli olay vardır. Bunlardan birincisi ve en önemlisi İran'ın müslümanlar tarafından fethedilmesi ve İranlılar'ın İslâmiyet'i kabul etmeleridir. İkincisi ise İslâm dünyasında taş üstünde taş komayan Moğol istilalarıdır.

İran'ın müslümanlar tarafından fethi, dinî, siyasî ve kültürel alanda etkisini gösterirken Moğol istilaları; iktisadî, etnik ve ictimaî alanlarda tesirini göstermiştir. Müslümanlardan önce (başta Büyük İskender olmak üzere) birçok komutan, devlet adamı ve lider, İran'a girmesine rağmen hiç biri müslümanlar kadar etkili olamamıştır. İran'ın fethiyle yeni bir dönem başlamış, eski İran kültürü eriyerek

yerine İslâm kültürü hakim olmuştur. İran halkının büyük bölümü İslâmiyet'i kabul ederek başta Arap alfabesi olmak üzere İslâmî müesseseleri benimsedi. İkiyüz yıl içinde tedricen köklü değişikliklere uğrayan İran'ın kültür mirası, İslâm'ın etkisiyle yeniden canlandı. Asya'yı Batı'ya bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunan İran, İslâm dünyasındaki gelişmelerin odağı durumuna geldi.

Bu tarihten itibaren Emeviler, Abbasiler, Tahiriler, Saffariler, Samaniler, Büveyhiler, Selçuklular, Moğollar, Harzemşahlar, İlhanlılar, Timurlular, Türkmenler, Safeviler (1502-1736), Zend Hanedanı (1750-1779), Kaçarlar (1779-1925) ve Pehlevi Hanedanı (1925-1979) İran'a hakim olmuşlardır(1).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya ile İngiltere, İran'ın mali ve askerî işlerini ele geçirerek ülkenin her tarafını işgal etmişlerdi. Bu sırada başlayan 1917 Rus İhtilâli sebebiyle Ruslar İran'dan ayrılmış, bunu fırsat bilen İngilizler ülkenin tamamını işgal etmişse de 1920'de Rus ordusunun Kuzey İran'a girmesi üzerine tekrar geri çekilmişlerdir. Bu sıralarda (1921) Ruslar'ın teşkil ettiği İran Kazak kıtasında küçük bir zabit olan Rıza Han, bu müsait durumdan istifade etmek için çeşitli faaliyetlere girişti. Rıza Han, siyaset yazarı Seyyid Ziyaeddin Tabatabal'nin de önemli rol oynadığı bir darbeyle ordunun başına geçti ve 1923 yılında son Kaçar hükümdarı Ahmedşah'ı Avrupa'ya gönderdi. Daha sonra Millî Savunma Bakanlığı ve başbakanlık görevlerini üstlendi. 1925 yılında topladığı bir mecliste, Kaçarlar sülalesine son vererek «Rıza Şah Pehlevi» ünvanıyla kendisini Şah ilan etti. Bir takım ıslahat tedbirleri ile ülkede birlik ve beraberliği temin etmeye çalıştı. 1933'te Anglo-İranian Oil Company adlı petrol şirketiyle daha uygun şartlarda bir antlaşma yapıldı. Bundan sonra da Almanya ile ikili münasebetler geliştirilerek İngiliz, Rus ve Fransız baskısından kurtulunmaya çalışıldı.

1938 yılında ilk demiryolu yapımına başlandı. Rıza Şah'ın II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası ile işbirliği yapması, 1941'de Sovyet ve İngiliz işgaline yol açtı. Bunun üzerine Rıza Şah tahttan çekilerek yerini oğlu Muhammed Rıza Şah'a bıraktı. 1961'de Meclisi dağıtarak bütün yetkileri elinde toplayan Muhammed Rıza, toprak sahiplerinin ve din adamlarının (mollaların) gücünü kırmak için «Ak devrim» olarak isimlendirdiği programı uygulamaya koyuldu (1963). Toprak sahiplerinin sanayi kuruluşlarına ortak olması karşılığında devletleştirilen arazileri topraksız köylülere dağıtıldı. Ayrıca kadına

(1) Bu devletler hakkında Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi'nin ilgili ciltlerinde tafsilatlı bilgi verilmiştir.

oy hakkı, okur-yazarlığı yaygınlaştırma, eğitim ve sağlık konularındaki yeni düzenlemeler istenilen sonucu vermedi. Köylerde mülkiyet yapısındaki bu değişiklik, tarımsal üretimde de beklenen gelişmeyi sağlamadı. Çok uluslu Batı konsorsiyumuyla İran Ulusal Petrol Şirketi arasındaki işbirliği, petrol ve petrokimya sanayilerinde önemli gelişmelere yol açtı. Petrolden elde edilen yüksek gelir, büyük çaplı yatırımlara aktarıldı. Dış politikada ABD doğrultusunda bir siyaset takip eden İran, diğer dış ülkelerle de iyi münasebetlerini sürdürmeye çalıştı.

Böylece 1973'lerde İran, petrol fiyatlarının artırılmasını sağladı. Petrolden elde edilen gelir kaynakları ise ordunun modernleştirilmesi, iddialı bir kalkınma planı ve uluslararası prestij ekonomisi amacıyla kullanılmaya başlandı. Bu uygulamalar, yeni bazı ictimai problemlerin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Şah rejimi, kendi dışındaki görüş ve düşüncelere karşı son derece müsamahasız davranıyordu. 1975'te ülkenin tek partisi Ulusal Diriliş Partisi (Rastahiz) kuruldu. Ordu (400.000 kişi), jandarma (80.000 kişi) ve özellikle Savak'tan (siyasi polis 100.000 kişi) oluşan çok gelişmiş güvenlik gücü sayesinde rejime karşı en küçük muhalefet teşebbüsü bile derhal sindirildi. 1960-1979 yılları arasında binlerce kişi güvenlik kuvvetlerince işkence edilerek öldürüldü.

Başta dini gruplar olmak üzere öğrenci ve sivil birçok farklı ideolojiden insan yönetime karşı tavır almaya başladı. Bunun sonucu olarak karışıklıklar ve sabotajlar günden güne artmaya başladı. İşte bu sırada dini çevreler, halkı adaletsizlik, despotluk ve yabancı sömürüsüne dayanan yönetime karşı mücadeleye çağırarak muhalif grupları bir araya toplamayı başardılar. Şii din adamları ve binlerce molla, halkın yönetime karşı teşkilatlanmasını sağladı. «Halkın Mücahitleri» önderliğinde gerilla hareketleri yaygınlaştı.

Ocak 1978'de Kum'da patlak veren ilk ayaklanmayı gittikçe şiddetlenen ve büyüyen diğerleri izledi.

8 Eylül 1978 tarihinde ülkede sıkıyönetim ilan edildi. Hükümet kuvvetleri, olayları kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmalarına rağmen olaylar ve gösteriler bir türlü durmadı.

Şah göstermelik bazı ıslahat tedbirleri ile olayları yatıştırmaya çalıştı. Fakat reform vaatleri, rüşvete karşı alınan bazı önlemler ve ılımlı muhalefeti destekleyen bu faaliyetlerden de beklediği neticeyi elde edemedi. 1979'da muhalefet temsilcilerinden Şahpur Bahtiyar başbakan olmayı kabul etti, ancak onun bu davranışı bütün muhalefet cevrelerince kınandı.

İran'da kendisi için en ufak bir ümit ışığı kalmadığını gören Rıza Şah, 16 Ocak 1979'da ülkeyi kesin olarak terketti. Bundan üç gün sonra Ayetullah Humeynî'nin İran'a dönüşünü kutlamak için Tahran'da 4 milyon kişinin katıldığı büyük bir gösteri tertip edildi. 1 Şubat'ta Fransa'dan ayrılan Humeynî; Tahran'da bu büyük kalabalık tarafından karşılandı. Humeynî'nin ülkeye dönüşüyle son şansını da kaybeden şahlık rejimi çöktü. Kurulan İslâm Konseyi, Mehdi Bazargan'ı başbakanlığa tayin etti. 9 Şubat 1979'da ordunun büyük bir kısmının katıldığı muhaliflerle Bahtiyar hükümeti arasında bir iktidar çekişmesi meydana geldi, şahlık yönetimi tamamen yıkıldı. Şah, Mart ayında gıyaben ölüm cezasına çarptırıldı. Fransa'ya sürgüne giden Bahtiyar'ın yerini Bazargan aldı.

1 Nisan 1979 yılında yapılan halk oylamasının ardından «İslâm Cumhuriyeti» ilan edildi. Ardından da eski rejimin siyasi ve askeri sorumlularından birçoğu yargılanarak idam edildi. Yönetimde Ayetullah Humeynî'ye bağlı dini grup, diğer liberal ve devrimci sol gruplara oranla daha etkili olmaya başladılar.

İslâmî Cumhuriyet Partisi içinde teşkilatlanan ve yarı resmî bir milis (Devrim Muhafızları) oluşturan din adamları, Kurucu Meclis üyeliklerinin büyük çoğunluğunu elde ettiler (Ağustos 1979). Ardından Meclis'in Caferî Fıkhı'nı esas alarak hazırladığı İran İslâm Cumhuriyeti'nin dini anayasası referandumla kabul edildi (Aralık 1979).

Kasım 1979'da (liberallerin desteğini sağlamış olan) Bazargan istifa etti. Tahran'daki Amerikan elçiliğinin 52 görevlisi Humeynî taraftarı bir grup öğrenci tarafından rehin alındı (4 Kasım 1979). Öğrenciler rehinelerin, bu sırada ABD'de bulunan Şah'ın hazinesi ile birlikte İran'a teslim edilmesi şartıyla serbest bırakılabileceğini bildirdiler. Bunun üzerine ABD ile İran arasında ciddi bir gerginlik dönemi başladı. Nisan 1980'de ABD'nin rehineleri kurtarmak için giriştiği operasyon tam bir fiyasko ile neticelendi. Rıza Şah'ın ölümü (Kahire, Temmuz 1980) bile bu gerginliği önleyemedi.

Ebulhasan Benî Sadr, Humeynî'nin desteği ile Ocak 1980'de devlet başkanı seçildi. Mayıs 1980 genel seçimleri İslâmî Cumhuriyet Partisi kazandı. Ardından Muhammed Alî Recaî parlamento tarafından başbakanlığa getirildi.

Bu arada İran-Irak birlikleri arasındaki mevzi sınır çatışmaları, Irak'ın Huzistan'a saldırmasıyla açık savaşa dönüştü (5 Eylül 1980). Bu sırada Tahran'da da ülkedeki azınlıklar (Kürtler ve Araplar)'ın ayrılıkçı faaliyetlerinden doğan bir iç mücadele başladı. İçten ve dıştan gelen tahrikler, yıkıcı faaliyetler iktidarın muhaliflere karşı daha sert

tedbir almasına sebep oldu. Ülke içindeki azınlıklara karşı mücadele zaman zaman sertleşerek sürdü.

Cezayir'in arabuluculuğu ile başlayan İran-ABD görüşmeleri neticesinde 444 gün sonra Amerikan elçiliği boşaltıldı ve 52 görevlisi serbest bırakıldı. Mart ayında Beni Sadr ile başbakan Recai arasında çıkan anlaşmazlık, Beni Sadr ile Halkın Mücahitleri'nin lideri Mesut Recavi'nin Fransa'ya kaçmasıyla sonuçlandı. Beni Sadr'ın azledilmesi, ülkedeki Marxçı-Leninci ve öteki devrimcilerin İslâmî Cumhuriyet Partisi ile çatışmalara girmesine sebep oldu. 28 Haziran'da İslâmî Cumhuriyet Partisi merkezinde patlayan bir bomba, başta parti genel sekreteri Ayetullah Bihişti olmak üzere on hükümet üyesinin ve yirmi milletvekilinin ölümüne yol açtı. Ali Recai, 24 Temmuz 1981'de oyların % 80'ini alarak Cumhurbaşkanı seçildi, ancak şiddet olayları tırmanmaya devam etti. İran İslâm devrimi ikinci yılına girmiş olmasına rağmen olaylar ve çatışmalar sürdü. 30 Ağustos 1981'de devlet başkanının makamı bombalanarak Recai ile birlikte sekiz kişi daha hayatını kaybetti. İran hükümeti bu olaylardan sorumlu tuttuğu Halkın Mücahitleri örgütüne karşı sert bir tavır alarak bir kısmını tutuklattı, bir kısmını da idam ettirdi. 1981'de Ali Hameney Cumhurbaşkanı seçildi, Hüseyin Musevi de başbakanlığa getirildi.

Bu iç karışıklıklara ve kötü iktisadî şartlara rağmen İran, Irak saldırısına karşı savunmada önemli başarılar (1981 Abadan çarpışması, Mayıs 1982'de Hürremşehr'in geri alınması gibi) elde etti, ardından da Temmuz 1982'de karşı saldırıya geçti.

Cephedeki bu başarılar yanında ülke içindeki çeşitli parti ve muhalefet grupları kontrol altına alındı. Bunlardan en önemlisi eski Başbakan Mehdi Bazargan'ın liderliğini yaptığı grubun faaliyetlerinin önlenmesiydi. Bu arada Solcu Tudeh Partisi kapatılarak liderleri hapsedildi. Bahailer gözaltına alınıp mallarına el kondu ve teşkilâtları kapatıldı. Diğer taraftan Irak hükümetine karşı mücadele veren Mesut Barzani ve Celal Talabani gibi Kürt liderler el altından desteklenmeye devam edildi.

Ayetullah Humeyni başkanlığında toplanan İran Yüksek Savunma Konseyi, Irak'ın Basra Körfezi'ndeki tesislere saldırması halinde Kerkük petrol bölgesine saldırılar düzenlenmesi ve özellikle Körfez'in bütün gemilere kapatılması kararını aldı. Böylece Körfez Savaşı'nda yeni bir dönem daha başlamış oldu.

Bu sırada yürüttüğü dış politika gereği İran-Irak savaşında taraflara silah satmayı yasaklayan ABD'nin, İran'a gizlice silah sattığının ortaya çıkması, bütün dünyada şaşkınlık yaratırken Amerika tarihine de yeni bir skandal (İrangate) daha ekledi.

Birleşmiş Milletler genel sekreterinin İran-Irak savaşında arabuluculuk girişimlerine İran yöneticileri, Saddam Hüseyin'in Irak Cumhurbaşkanlığı'ndan uzaklaştırılması ve Irak'ın Birleşmiş Milletler nezdinde «saldırgan» olarak suçlanması ön şartını ileri sürdüler.

Kasım 1985'te Ayetullah Hüseyin Ali Muntazırî, Ayetullah Humeynî'nin varisi seçildi. Humeynî'nin 3 Haziran 1989'de vefat etmesi üzerine İran liderliğine Cumhurbaşkanı Ali Hamaney geçti.

Hizipçiliğin liderler arasında bölünmelere sebep olabileceği gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Hamaney ve Meclis Başkanı Rafsancanî'nin teklifleri ve Ayetullah Humeynî'nin kararıyla «İslâmî Cumhuriyet Partisi» kapatıldı (Temmuz 1987).

1980 Eylülü'nde başlayan bu savaş 20 Ağustos 1988'de imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sona erdi. Fakat sekiz yıllık savaşın geride bıraktığı şey, özellikle sınır bölgeleri olmak üzere tahrip edilmiş şehirler ve gittikçe artan ekonomik sıkıntılardı.

Ekonomik Yapı

İran'da İslâmî kurallara göre yürütülmeye çalışılan ve büyük ölçüde petrol üretimine dayanan merkeziyetçi bir iktisadî sistem yürürlüktedir. Daha önce (1949) başlatılan planlı ekonomik kalkınma, İslâm Devrimi ile kesintiye uğramıştır. İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanını takip eden yıllarda ekonomik bağımsızlığı temin etmek maksadıyla seçilmiş bazı sanayi kollarında ve tarımda girişilen önemli yatırımlar, Irak'la başlayan savaş sebebiyle beklenen neticeyi vermemiştir. Ayrıca sigorta şirketlerini, bankaları, dış ticareti ve başlıca sanayi kollarını devletleştiren yönetim, 1980'lerde yüzde 30'a varan işsizlik ve bütçe açıklarıyla karşılaşmıştır. Ülke gayri safi millî hasılası (1985-1986 yıllarında) 188.2 milyar ABD Doları, kişi başına düşen millî gelir ise 4.168 ABD Doları'dır.

a. Tarım

Yüksek petrol gelirlerine rağmen İran, günümüzde tipik bir tarım ülkesidir. Toplam işgücünün üçte birinden fazlası tarım sektöründe çalışır. En verimli araziler, ülkenin batı ve kuzeybatı kısımlarında yer alır. Ülke topraklarının ancak onda birinde tarım yapılabilir. Tarıma elverişli bu toprakların da sadece üçte biri sulanabilir, diğer kısımlar sulanamaz durumdadır. Tarımda genellikle geleneksel ekim metotları kullanılır. Çiftliklerin küçük, su kaynaklarının az ve pazarla ulaşım bağının zayıf oluşu gibi sebeplerle tarımda verim olduk-

ça düşüktür. Tarım ürünleri ülke ihtiyacını karşılayamadığı için gıda maddelerinin önemli kısmı dışarıdan ithal edilir. Başlıca tarım ürünleri ise buğday, arpa, mısır, patates, pirinç ,üzüm, şekerkamışı, şeker pancarı ve tütündür.

Hayvancılık denilince İran'da akla koyun gelir. Ayrıca İran'ın keçi, sığır, eşek ve at yanında deve ve kümes hayvanları varlığı da oldukça yüksektir. Balıkçılık sadece iç tüketim açısından değil ihracat bakımından da önemli bir yer tutar. Havyar oldukça mühim bir gelir kaynağıdır. Basra Körfezi ile Hazar Denizi'nde avlanan yıllık balık miktarı (1985) 60.4 bin ton civarmdadır.

b. Petrol

En önemli yeraltı zenginliği petrol ve doğal gaz olan İran'ın petrol üretim alanları ülkenin güneybatısında toplanmış; ayrıca Kum, Lut Çölü ve Basra Körfezi civarında da yeni petrol kaynakları bulunmuştur. Petrol, boru hatlarıyla Harg Adası'na taşınır, oradan da gemilerle dış ülkelere ihraç edilir. En önemli petrol arıtım merkezi Abadan'dır. Ayrıca İsfahan, Şiraz, Lavan, Tahran ve Tebriz'de de küçük arıtma tesisleri vardır. 1950'lerde millileştirilen petrol sanayii, 1979'da İran İslâm devriminden sonra önemli bir durgunluk devresi geçirmiştir. Bunda ABD gibi geleneksel ihracat pazarlarının kaybedilmesinin büyük rolü olmuştur. Öte yandan İran-Irak savaşı sırasında petrol kuyularının, arıtım tesislerinin (özellikle Abadan'da) ve ihracat terminallerinin büyük tahribata uğraması da petrol sanayiini menfi yönde etkilemiştir. Petrol üretimi 1980 ortalarında 107 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu ise, 1976 yılı petrol üretiminin ancak üçte biri kadardır.

İran'ın bir başka yeraltı zenginliği de doğal gazdır. İran dünya doğal gaz rezervlerinin dokuzda birini oluşturan üretimiyle SSCB'den sonra ikinci sırada yer alır. Elburz Dağları ve Horasan dışında ülkenin güney kısımlarında da zengin doğal gaz yatakları bulunur. Devlet tarafından işletilerek önemli sanayi merkezleriyle büyük şehirlere bağlanan doğal gaz dağıtım şebekesi, Ortadoğu'nun en büyük gaz hattını oluşturur. Diğer önemli maden kaynakları ise kömür, bakır ve demirdir. En önemli kömür yatakları ülkenin doğusunda ve kuzeyinde; bakır kaynakları ise SSCB ile Pakistan sınırında uzanan bir kuşak üzerinde bulunur. Bakır, Kirman'da, çinko ve kurşun yatakları da çeşitli bölgelerde dağınık halde yer alır.

c. Sanayi

1900 yıllarının başına kadar İran ekonomisi, ihtiyacını karşılayacak kadar tarım, göçebe hayvancılık ve çok eski çağlardan beri ula-

şım yolları boyunca gelişmiş olan geleneksel el sanatları (halı, kürk ve ipekli kumaş ürünlerinin) ticaretiyle sınırlıydı. Dolayısıyla petrol bulunmadan önce iktisadi bakımdan pek gelişmemiş olan İran, petrolün işletilmeye başlanmasından itibaren iktisadi hayatında yeni ve önemli bir dinamizme kavuşmuştur. Bunun yanında petrol kaynakları, düzensiz bir içtimai bünyenin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Önemli petrol tesislerinin bulunduğu Hazar ve Huzistan yöreleri modernleşirken doğu ve güneydeki iç bölgeler kendi kaderleriyle başbaşa kalmışlardır.

İran'da sanayileşme hareketi oldukça yenidir. Ülkedeki en köklü sanayi dokumacılık (pamuk, yün, jüt, ipek vb. lifler) olmasına rağmen ülke tüketimini karşılamaktan uzaktır. Ülkede dokunan ünlü ve çok değerli halılar ise çok geniş bir dış pazara sahiptir. Rıza Pehlevi'nin düşük faizli krediler vermesi, işgücünün ucuzluğu ve önemli pazar potansiyeli yabancı yatırımların hızlanmasını sağlamıştır. Ancak çok uluslu şirketler, bu yatırımları genellikle montaj sanayiini ihtiva eden tesisler yapmakta kullanmışlardır.

1970'den itibaren petrol gelirlerinin geniş çaplı yatırımlara aktarılması neticesinde sanayide önemli bir büyüme hızına ulaşılmıştır. Buna rağmen sanayi yapısı tam bir gelişme gösterememiştir. Bunun sebepleri ise yapılan harcamaların % 60'ının dayanıksız tüketim mallarına dönük olması, kalifiye işgücü açığı, altyapı yatırımlarının eksikliği ve hammadde yetersizliği şeklinde özetlenebilir.

Sanayi kuruluşları, değişik merkezlerde toplanmıştır. Başlıca sanayi ürünleri ise; dokuma, geleneksel bir ihraç ürünü olan halı, işlenmiş gıda, otomobil, elektrikli aletler, demir-çelik, çimento, sanayi makineleri ve deri eşyadır. Kırsal kesim için önemli bir gelir kaynağı olan halı dokumacılığı ihracata da büyük katkıda bulunur.

Yıllık elektrik üretimi (1985) 37.3 milyar kw-sa'dır; bunun büyük bir kısmı (4/5) petrol ve doğal gazdan geri kalanı ise hidroelektrik santrallarından elde edilir. 1970 yıllarında bütün ülkeyi kapsayacak şekilde başlatılan elektrifikasyon programı, oldukça yavaş gelişmiş ve beklenen neticeyi vermemiştir. 1973 yılında 20 nükleer istasyon kurmak maksadıyla Atom Enerji Örgütü oluşturulmuştur. İran İslâm devriminden sonra bu örgütün programında değişiklikler yapılarak uranyum araştırmalarına ağırlık verilmiştir.

Geçtiğimiz son on yıl (1979-1989), İran iç ve dış siyaseti oldukça hareketli geçmiştir. 1980'li yıllarda İran'ın izlediği dış politika ekonomik ilişkilerinin daralmasına, dünya ticaretindeki payının azalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde dış yatırımlar durma noktasına gel-

miş, dış malî çevrelerden kaynak bulma problemi ortaya çıkmıştır. Yürütülmeye çalışılan kendi kendine yeterlilik politikasına rağmen ithalatta bu bağımlılık devam etmektedir. 1985 verilerine göre petrol gelirlerinin ihracattaki payı yüzde 98'dir. En önemli ithalat mallarını makine ve ulaşım araçları, temel mamul maddeler ve gıda maddeleri oluşturur. İran dış ticaretinin büyük bir kısmını Batı Almanya, Japonya, İngiltere, İtalya ve Fransa ile gerçekleştirir.

İran sanayiinin güçlenememesi, büyük oranda altyapı eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Etnik Yapı

Tabiat şartlarının elverişsizliği sebebiyle İran'da nüfus yoğunluğu azdır (km2'ye 30 kişi). Yerleşim bölgelerinin seçilmesinde yüzey şekilleri kadar su kaynakları da önemli rol oynar. Bunun içindir ki derin boğaz ve geçitlerin, ulaşıma elverişsiz akarsu ve çöllerin dışa kapalı bir hayat tarzının gelişmesinde önemli rolü olmuştur. Genellikle nüfusun, deniz kıyılarında, dağ eteklerindeki sulak yerlerde ve dağ arasındaki münbit arazilerde yerleştiği görülür.

Su kaynaklarının kıt olmasından dolayı iç kesimlerde ve doğuda yerleşim merkezleri azdır. Mevcut şehirler ise su ihtiyacını dağlardaki yeraltı kaynaklarından sağladığından genellikle dağ eteklerinde kurulmuştur. Şehir planları ve mimari, büyük ölçüde İslâm'ın etkisinde gelişmiştir. Resmi daireler, pazar yerleri ve evler kesin hatlarla birbirinden ayrılmıştır. Geleneksel evlerin ortasında havuzlu ve bahçeli avlular bulunur. Her ne kadar büyük şehirlerde geniş caddeler çoğalmaktaysa da dar ve çıkmaz sokakların oluşturduğu eski yerleşim merkezleri hâlâ mevcuttur.

Halkının çoğu Şii olan İran, değişik kültür ve dilleri barındıran karmaşık bir yapı gösterir. Nüfusun yarısı Farsça, yaklaşık dörtte biri de Hint-Avrupa dillerine bağlı lehçeleri konuşur. İran'da Acemler toplam nüfusun (1983) % 46'sını oluştururlar. Lurlular (% 4), batıdaki dağlarda hâlâ yarı göçebe bir hayat yaşarlar. Isfahan'ın batısındaki Zagros Dağları'nda Lurlularla etnik yakınlığı bulunan Bahtiyariler (% 2) yaşar. Her iki topluluk da Farsça'ya çok yakın bir dil olan Lurca konuşur. Beluciler (% 2) Pakistan sınırında küçük bir azınlık oluşturur. Hint-Avrupa kökenli bir başka topluluk olan Ermeni azınlığı, Tahran, Isfahan ve Azerbaycan'da toplanmıştır.

İran nüfusunun beşte biri, Türk dil ailesine bağlı dilleri konuşur En kalabalık azınlık Azeriler'dir (% 17) ve Türkiye ile SSCB sınırın-

daki iki şehirde çoğunluğu oluştururlar. Türk kökenli diğer iki topluluktan birisi Şiraz'daki Kaşkaylar, diğeri ise Horasan'daki Türkmenler'dir. Bunlardan başka ülkenin kuzeybatısındaki Asuriler, Kuzistan ve Basra körfezi adalarındaki Araplar ile büyük şehirlerde yerleşmiş olan Yahudiler, küçük etnik gruplar olarak yaşarlar.

Çoğunluğu müslüman olan İran'da Sünnî Kürtler ve Türkmenler dışındaki halk Şiiliği benimsemiştir (% 74). Hristiyan, Yahudi, Bahai ve Zerdüşti gibi dini azınlıklar, nüfusun sadece yüzde ikisine sahiptir. En kalabalık Hristiyan topluluk Ortodoks Ermeniler'dir.

Yönetim

1979 devriminden sonra İslâm Cumhuriyeti ünvanını alan İran'ın yönetiminde Oniki İmam'ın temsilcisi sayılan velâyet-i fakih, en büyük dini önder sıfatıyla bütün yürütme ve yasama işlerinde son söz sahibidir. Ayrıca Silahlı Kuvvetleri denetleme, Cumhurbaşkanını onaylama ve 12 üyeli Vesayet Meclisi'nin din adamlarından oluşan altı üyesini tayin etme yetkisini de elinde bulundurur.

Vesayet Meclisi'nin fakihlerden seçilen diğer altı üyesi Yüksek Adalet Konseyi'nin aday gösterdiği İslâm Danışma Meclisi'nin onayladığı kişilerden oluşur. Vesayet Meclisi'nin görevi, İslâm Danışma Meclisi tarafından çıkarılan kanunların İslâm prensiplerine ve anayasaya uygun olup olmadığını denetlemektir. Yasama işleriyle görevli olan İslâm Danışma Meclisi'nin 27 üyesi, dört yılda bir yapılan genel seçimle iş başına gelir. İdari mesuliyeti, dört yılda bir doğrudan seçilen cumhurbaşkanı ile başbakan paylaşır. Başbakan, Cumhurbaşkanının aday göstermesi ve İslâm Danışma Meclisi'nin onayıyla iş başına gelir. Cumhurbaşkanı ve başbakan, Yüksek Mahkeme ve İslâm Danışma Meclisi'nin teklifi üzerine görevden uzaklaştırılabilir.

Yüksek Mahkeme ve Yüksek Adalet Konseyi yargı sisteminin başıdır. Başsavcı ve başyargıç Şiî müçtehitler arasından seçilir. 1982 yılında önceki kanunların İslâm'a uymayan hükümleri geçersiz sayılarak yürürlükten kaldırılmıştır. 1983'te İslâm Danışma Meclisi, ceza kanunlarında köklü değişiklikler yapmıştır.

Mahalli idare merkezi olan iller (ostan), daha küçük yönetim birimlerine ayrılır. Genel vali ile diğer bütün valiler, Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilir. Her yönetim biriminde seçimle işbaşına gelen mahalli meclisler bulunur. Belediye başkanlarını İçişleri Bakanı tayin eder.

16 yaşını dolduran erkek ve kadın her vatandaş, oy kullanma hakkına sahiptir. Cumhurbaşkanlığı ve meclis seçimlerine bütün yasal

partilerin aday gösterebilmelerine rağmen siyasî hayata İslâmî Cumhuriyetçi Parti hakimdir. Siyasî gelişmelerde mollaların her kademede etkisi büyüktür.

İslâm Devrimi'nin daha ilk günlerinde örgütlenen Devrim Muhafızları (Pasdaran-ı İnkılab), ülkenin en önemli askeri gücü olup savaş ve iç çatışmalarda güvenlik kuvvetlerine, bazen destek, bazen de öncü olurlar.

Sağlık ve Kültür Hizmetleri

Sağlık hizmetleri devlet hastanelerinde yoksullara ücretsizdir. Başta kırsal kesim olmak üzere başkent dışında sağlık tesis ve elemanları yetersizdir. Geçmiş yıllarda yaygın olan çiçek ve sıtma hastalıkları ile 1970 ve 1980 yıllarında görülen kolera salgını, tamamen önlenmiş durumdadır. Buna rağmen tifo, kızıl hastalığı, boğmaca, akciğer veremi gibi bulaşıcı hastalıklar hâlâ yaygındır. Ortalama ömür (kadın ve erkeklerde aynı) 58'dir. 1985 yılı verilerine göre bebek ölüm oranı binde 111'dir.

Mecburi eğitim sistemine 1943 yılında geçilen İran'da eğitim faaliyetleri oldukça geri olup, okul çağındaki çocukların büyük bir bölümü, ailelerinin karşı koyması veya okul yetersizliği yüzünden okuyamamaktadır. Okuryazarlık oranı (1980) % 43 civarındadır. Zaten sınırlı olan orta öğretim kurumlarından çok az kimse üniversitelere devam edebilmektedir. Yüksek öğretim veren en önemli kurum Tahran üniversitesi (1934)'dir. Bunun dışında bir takım teknik yüksek okulları ile öğretmen okulları da bulunmaktadır.

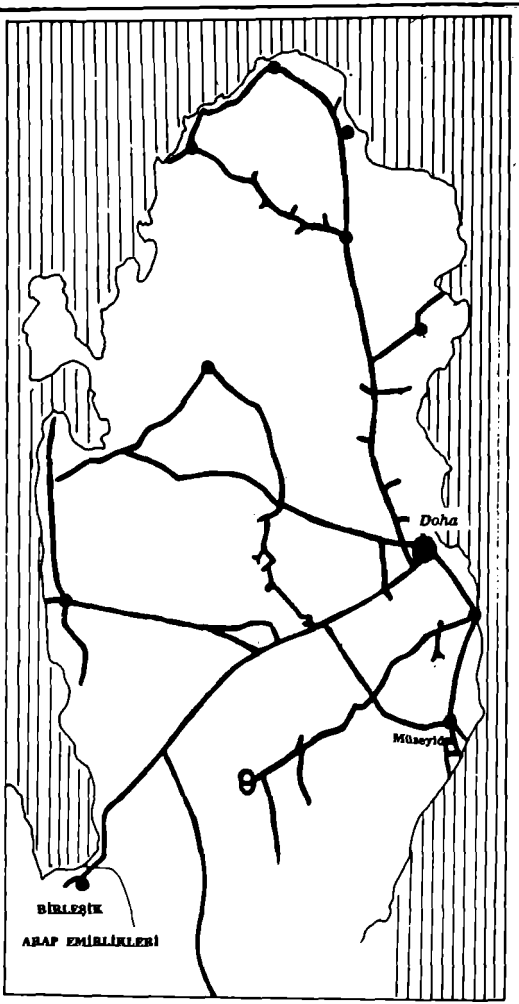

17 — KATAR

17 — KATAR

Resmî adı	: Katar Devleti
Yüzölçümü	: 11.437 km²
Nüfusu	: 311.000 (1986)
Başkenti	: Doha
Önemli şehirleri	: Müseyid
Resmî dili	: Arapça
Resmi dini	: İslâm
Para birimi	: Riyal

Katar yarımadası Arabistan körfezinin batı sahilinde ortada yer alır. Güneyinde Suudî Arabistan, güneydoğuda Birleşik Arap Emirliği, batısında Bahreyn körfezi ile çevrilidir. Bağımsız bir Arap ülkesi olan Katar'ın dini İslâm'dır ve hukuk sistemi dine dayalıdır. Halkın çoğu başkent Doha'da yerleşmiştir.

Coğrafya

Ülkenin batısındaki tepe ve tepeciklerin dışında kalan yerleri düzlüktür; güneyini çöller kaplar. Kuzey kesimlerinde tabii bitki örtüsü görülür. Kıyılarında alçak burunlar, dar körfezler bulunur. Buralarda tuz yatakları ve mercan kayalarına rastlanır. Deniz birkaç yerde sığ ve suyu durgun koylar halinde içeriye doğru sokulur. Bu kısımlarda deniz otlarıyla kaplı büyük bataklıklar bulunur. Yarımadanın iç kısmı alçak ve hafif tepeliktir, kireçli kumlu ve gevşek yapılı kıvrımlar ile dalgalanmış arazîden meydana gelir.

Su kaynakları pek seyrek vahaları pek fazla önemli olmayan Katar'ın iç kısımları tarıma ve hayvan yetiştirmeye elverişli değildir. Buralar aynı zamanda yerleşim için de elverişli olmadığından kerpiç surları ile kuşatılmış birkaç müstahkem köye rastlanır. Nüfusun hemen tamamı deniz kıyısında yaşamaktadır. Buralarda yaşayan halk inci avcılığı, balıkçılık ve ticaretle uğraşır.

Ülkede çöl iklimi hüküm sürer, bu yüzden bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. Ülkede yazlar sıcak kışlar ılık olmak üzere kurak bir

iklim hüküm sürer. Az yağmur alır, nem oranı yılın büyük bir kısmında yüksektir. Kışın hava yağışlar sayesinde biraz serinler.

Tarihçe

Katar Yarımadası, Bahreyn körfezine hakim bir vaziyette olduğu için daha ilk çağdan itibaren az çok ehemmiyet kazanmıştır. Tarihi çok eskilere dayanır. Milli Katar Müzesi'nde sergilenen eşyalar, Katar'ın taş devirinden beri yerleşim yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Ünlü Yunan tarihçisi Heredot burada ilk yaşayanların Konanitesler olduğunu söyler. Bunlar kendi devirlerinin en iyi denizcileri olduklarını kabul edildiğinden Arap tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yıllar geçtikçe Katar'ın körfezdeki stratejik önemi artmaktadır. Doğu ile Batı arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunur.

Katar'da İslâm tarihi incelendiğinde, bu yüce dinin her şeyden uzak, kanunsuz, başıboş yaşayan insanları yüksek ideallere sahip hale getirdiği kolayca görülür. Bu bize İslâmiyet'in gücünü ve etkinliğini gösteren en güzel örneklerden biridir. İslâmiyet yayılmadan önce Katar yarımadası kabileler arası kan davalarının ve kıyı saldırılarının çok sık görüldüğü bir bölge idi. Arabistan çölünün bu kısmında biz daha güçlü bir yapıya ve fiziksel özelliklere sahip kabilelerin yerleştiğini görüyoruz. Kuraklık felaketine uğramış yarı aç göçebe bedevilerin çeşitli bölgelere göç etmesinde koridor görevi üstlenen Katar yarımadası olmuştur. Bedeviler bu yörelere aslında inci avcılığı yapmak istedikleri için geliyorlardı.

Eski Arap edebiyatı, Katar ve Katar'a güneyde komşu olan yerlerde oturan Umanî ile Ezd kabileleri arasında meydana gelmiş kanlı saldırıların hikayeleri ile doludur. Bu savaşlardan biri kırk yıl sürmüş ve binlerce kişi ölmüştür. Sürekli göç ve tehlikeli hayat şartları onların cesaretlerini arttırmıştır.

Hz. Muhammed önce Bahreyn'e (628) bir mektup gönderdi. Bu mektubu el-Alâ el-Hadramî götürmüştür, mektup hitabet inceliği ve etki gücü bakımından bugün bile önemini korumaktadır.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra İslâm orduları Bahreyn, Katar, Ahsa bölgelerini fethettiler. Bedevî müslümanlar özellikle doğuda Pakistan, Kuzey Hindistan ve Afganistan'da İslâm'ın hararetli, şevkli, candan savaşçıları oldular.

Haricî olan ve Katar'a ismini veren kişi Katarî İbn el-Fucaa'dır. Katar ve körfezdeki ülkelerde oturan bedevî Araplar İslâm'ın emirlerini yerine getirmeye çalışırken yöneticilerin para ve zenginlik içeri

sinde eğlenceli bir hayat sürdüklerini farkedince çok şaşırdılar. Bu yüzden Ümeyye Oğulları saltanatına küçük bir kuvvetle de olsa karşı çıkarak bir müddet müstakil bir yönetim kurmayı başardılar.

Katarî'den sonra Ali b. Muhammed bedevilerden ve zenci asıllı kölelerden oluşan bir orduya liderlik ederek Bahreyn, Katar ve Ahsa'nın komşu kıyılarında bir otorite kurdu. Abbasî halifesi bunları ancak hicrî 256'da yenilgiye uğratabildi.

286 (899) yılında Karmatîler mezhebini bu bölgede etkili olarak görmekteyiz. Bu mezhebin kurucusu olan Ebu Said el-Cannabî ve onun takipçisi Ebu Tahir Süleyman Arabistan'da ve Yakın doğuda Irak, Yemen, Hicaz ve Suriye'yi de kapsayan bölgelerde korkunç mücadeleler verdiler. 469 (1076) yıllarında çeşitli Arap kabileleri Karmatîler zulmüne karşı ayaklandılar ve onları tamamen kendi bölgelerinden çıkardılar.

Buraya 1520 yılından itibaren Portekizliler gelmeye başlamıştır. Portekizliler bu ülkede fazla kalamadı, daha sonra Benî Halid kabilesinin yönetimi altına girdi.

XVIII. yüzyılda bu ülkede Necdliler'in faaliyetlerini görüyoruz. Necdliler'den kısa süre sonra Katarî ve Halife kabileleri yarımadaya hakim olmuştur.

XVI. asırda Basra körfezinde bir kısım ülkeler ve Katar yarımadası Osmanlı hakimiyeti altına girmişti. Vahhabîler'in ortaya çıkmasından sonra Suudiler'in istilasına uğrayan bölgede Türk hakimiyeti bir ara tekrar tesis edilmişse de çok geçmeden Vahhabi hakimiyeti altında kalmak şartıyla mahallî muhtariyete tekrar kavuşmuştur.

XIX. asır ortasında bu sahil ülkelerinde İngiliz nüfusu hissedilinceye kadar bazan Osmanlılar'ın bazan İran Safevileri'nin bazan da Kaçarlar'ın egemenliği altına girmiştir.

1870'te Ahsa'da Osmanlı hakimiyetini yeniden tesis eden Midhat Paşa bu hakimiyeti Katar yarımadası için de geçerli kılmak istemiştir. Midhat Paşa hatıratında Hindistan hükümeti ile ilişki kurarak Ahsa sancağına bir kaza şeklinde bağlanan Katar'ın gerekli yerlerine ve gemilerine Osmanlı bayrağı çekildiğini söylemektedir.

Modern Katar devletinin kurucusu ve babası olarak kabul edilen Şeyh Kasım ülkeyi 1878'den 1913'e kadar yönetmiştir. Şeyh Kasım babasının yönetimi sırasında Katar kabilelerinin bir araya toplanmasında önemli bir rol oynamış, Türklerle ve İngilizlerle diplomatik yollardan ilişkiler kurmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Türkler Katar'ı İngilizler'e bırakmak zorunda kalmışlardır. XIX. asrın sonlarına doğru es-Sanî ailesinden olan emir, İngiltere ile bir andlaşma imzalamış ve adı geçen devletten başkası ile müzakerelerde bulunmamak ve arazi terk etmemek gibi şartları kabul etmiştir.

Birinci Dünya savaşından sonra Katar büyük değişikliklerle karşılaştı; siyasî ve ekonomik açıdan büyük gelişmeler oldu. 1913'te yönetime gelen Şeyh Abdullah İbn Kasım'ın Osmanlı Türkiyesi ve İngiltere ile Katar'ın bağımsızlığının tanınması konusunda imzaladığı barış her iki dünya savaşında da bu ülke için büyük yarar sağladı. Ayrıca İngiltere'nin Katar üzerinde etkisini arttıran başka bir barışı da 1916'da imzaladı. Petrol 1939'da yine Şeyh Abdullah İbn Kasım'ın yönetimi sırasında keşfedildi. 1949'da tahtını oğlu Şeyh Ali b. Abdullah el-Sanî'ye bıraktı. Ondan sonra da tahta 1960'ta onun oğlu Şeyh Ahmed b. Ali es-Sanî geçti.

Petrol yatakları 1949'da işletilmeye başlanmış ve daha o sene 100.000 tondan fazla petrol üretilmiştir. Ertesi sene bu 1.649.000 ve 1951'de 2.330.000 ton olarak gerçekleştirilmiştir.

1961'de Katar OPEC'in tam üyeliğine kabul edildi. 1970 Nisanı'nda geçici anayasa ilan edildi ve Haziran'da Şeyh Halife b. Hammad es-Sanî başbakan oldu ve 10 üyeli bakanlar kurulunu oluşturdu. Aynı yılda İngiltere Katar'dan askeri gücünü çekti. 1972'de Katar emirliğine gelen Şeyh Halife b. Hammad ilk başta yönetimde bazı reformlar yaptı, ekonomide büyük gelişmeleri başlattı. İslâm Ülkeleri Birliği'nin (OIC) kurulmasında önemli rol oynadı.

Al-Sânî ailesi Katar'a XVIII. yüzyılda gelmiştir. Katar'da bağımsızlığa ilk adımı 3 Eylül 1971 yılında Şeyh Halife b. Hammad es-Sânî atmış, 22 Şubat 1972 sabahı yine Şeyh Halife b. Hammad es-Sânî, ailesinin, halkın ve ordu kuvvetinin desteğiyle yönetimi ele geçirmiştir.

Ağustos 1984'te yapılan bir röportajda Katar Maliye ve Petrol Bakanı Şeyh Abdülaziz b. Halife es-Sanî, körfez ülkelerinin kendi güvenlik ve savunmalarını tekrar değerlendirmeleri gerektiğini söyledi. İran-Irak savaşı bütün körfez ülkelerini olduğu gibi Katar'ı da etkilemiştir. Körfez savaşına doğrudan karışmaktan kaçınan Katar, kesin taraflsızlığını 1987 yılında da devam ettirmiştir. Ülke savunmasını güçlendirmek için çeşitli ülkelerle görüşmeler yapmıştır.

Katar Uzakdoğu ve Hindistan'la da iyi ilişkiler içerisindedir. Katar emirinin 1984'te Pakistan, Hindistan, Güney Kore ve Japonya'ya yaptığı geziyle bu ülkelerle daha önceden de bulunan dostluk ve ticari ilişkiler daha da güçlenmiştir. Bu emirin Pakistan'a yaptığı ilk

resmî ziyarette iş ve endüstriyel alanlarda sıkı işbirliğinin güçlenmesi sağlandı. Katar'da 45.000'e yakın Hintli'den dolayı bu iki ülke ile arasında zaten sıkı bağlar mevcuttur. Ayrıca ekonomik ve teknik sahalarda işbirliği için anlaşmalar yapılmıştır. Güney Kore ile teknik konuda eğitim görmüş uzman kişilerin karşılıklı değişimi için bir anlaşma imzalanmış ayrıca yine bu ülkeyle çok amaçlı bir petrol terminalinin inşaası için de bir mutabakata varılmıştır.

Ekonomik Yapı

Ekonominin temeli petroldür. 1939'da bulunarak 1949'da ihraç edilmeye başlanmasıyla Katar ekonomisinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Petrol Katar'ı yoksulluktan kurtarmış, müreffeh bir ülke haline getirmiştir. Daha önce sahil şeridinde bulunan petrol yataklarına 1963'ten sonra kıyıdan uzak bölgelerde de rastlanmıştır.

Başlangıçta petrolün üretimi ve satışı Katar Petrol şirketi (QPC) tarafından yapılıyordu. Bu şirketin ortakları arasında BP, CFP, Shell, Exxon/Mobil gibi petrol üreticisi şirketlerde yer almaktaydı. Daha sonraları petrol üretimiyle ilgilenen bir devlet acentası kuruldu. Bu kuruluş Katar Genel Petrol Anonim şirketine (QGPC) tabi bir şirket idi. 1980 yılında bu iki şirket birleşti ve QGPC bütün petrol üretimi ve nakli ile uğraşan şirket haline geldi.

Katar petrolün yanında zengin doğal gaz yataklarına da sahiptir. Zengin gaz alanları Duhan petrol yataklarının altında yer almaktadır. Fakat en önemli kaynaklar kuzeybatı Doma'da bulunmaktadır. Burada yapılan en düşük tahminler bile Hollanda'daki tabii gaz yataklarındaki rezervlerden daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Son yıllarda bir Alman firması tarafından yeni gaz yatakları bulundu.

Katar'ın kuzeydoğusunda sular altında yer alan gazın iki merhalede çıkarılması planlanmıştır. İlk merhalede üretilen gaz karaya borularla taşınacak, ikincisinde ise büyük bir ünite kurularak bu ünitede sıvılaştırılarak saklanan doğal gaz, ihracat için tekrar gaz haline dönüştürülecektir. Bu proje için çok büyük çapta harcama gereklidir. İlk çalışmalar 1983'te BP, CFP ve hükümet arasında imzalanan sözleşmeyle başladı. 20 Mayıs 1987 tarihinde Kuzey Alanı gaz projesine ilişkin tasarım ve teknik çizimler konusunda iki büyük mühendislik şirketiyle sözleşme yapılmıştır. Bu Katar ekonomisinin canlılık kazanmasında önemli bir etken olmuştur.

Katar'ın petrol üretimi sınırlı olduğu için Kuzey Alanı doğal gaz projesi bu ülke için son derece önem arzetmektedir. 1991'de üretime geçmesi düşünülen bu projenin sanayiye destek vereceği beklen-

mektedir. Katar'ın petrole dayalı olmayan sanayisi ise yüksek maliyet ve pazarlama güçlükleri sebebiyle, genel olarak düşük bir performansla çalışmaktadır.

1980'de açılan NGL (Sıvılaştırılmış doğal gaz) günlük 960 ton propan, 1.200 ton bütan, 443 ton doğal gazolin üretim kapasitesine sahiptir.

Katar Gübre Şirketi de üretilen metan gazını kullanarak amonyak ve üre elde etmektedir. Hindistan'a amonyak satışı hâlâ devam etmektedir.

1978 yılında Demir Çelik Kompleksinin açılışıyla Katar bir başka endüstri dalına da girmiş oldu. % 70'i bir devlet şirketine % 30'u yabancı şirketlere ait olan bu komplekste kapasitesinin üstünde üretim yapılmaktadır. 1985'te üretilen betonarme çeliği 503.700 tondur.

Ülkede çıkarılan alçı taşı ve kireç taşı iyi kalite çimento üretiminde kullanılır. Çimento fabrikası 1969'da Umm Bab'da Katar Ulusal Çimento Şirketi tarafından açıldı. Fabrika yıllık 100.000 tonla üretime başladı. 1976'da üretim 350.000 tona yükselirken 1985'te 227.700 tona kadar düşmüştür.

Endüstriyel Danışma Körfez Organizasyonu (GOIC) tarafından 82.000 tonluk asetik asit fabrikası için bu ülke seçildi.

Küçük endüstri kuruluşları krediler ve düşük kiralar ile Endüstriyel Gelişme Teknik Merkezi (ITOC) tarafından desteklenmektedir.

Ortadoğu'nun her yerinde olduğu gibi Katar'da da enerji ve deniz suyundan içme suyu üretimi birlikte yürütülür. Deniz suyundan tuzun ayrılabilmesi için su çok yüksek derecelere kadar ısıtılır, burada üretilen buhar türbünlerin döndürülmesinde kullanılarak elektrik elde edilir. Bu tür ünitelerden biri Ras Abu Abud'da bulunur. Bundan daha büyük bir ünite ise Doha'nın 15 km. güneyinde bulunan merkezde yer almakta ve diğerinden daha yüksek kapasitede çalışmaktadır. Bu ünitelerin benzerlerinin Umm Said ve Doha'nın 20 km. kuzeyindeki Rusail'de yapılması planlanmıştır.

Katar'da kireçtaşı, ülkede kullanılmak üzere kil, kum ve jips çıkarılır. Amonyak, üre propan, bütan, etilen, sülfür ve organik gübre üretimi yapılır.

Enerji üretimi tüketimine yetecek kadar yapılır. 1984 yılında 3.425.000.000 KW-sa olarak gerçekleşen elektrik üretimi ancak kendi tüketimini karşılamaktadır. Aynı yıl doğal gaz üretimi 4.167.000.000 m3 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen ham petrolün (139.389.000 varil) 20.152.000 varili tüketilir geriye kalanı ihraç edilir.

Tarım

Yerüstü suları olmadığı için tarım ancak çok sınırlı topraklarda yapılabilmektedir. Hafif sulamalar için kuyular kazılmakta bu yolla 28.000 hektarın 7.000 hektarında ekim yapılabilmektedir. Su kaynakları pek seyrek, vahaları ehemmiyetsiz olan Katar'ın iç kısımları esaslı bir şekilde ziraata müsait olmadığı gibi hayvan yetiştirmeye de elverişli değildir.

Doha'nın güneyinde bulunan bir tesiste artık sular temizlenerek tekrar kullanılabilir hale getirilmektedir, bunun ayrıca sulamaya da katkısı çoktur.

Doha'dan 35 km. uzakta bulunan Umm Karn'da çiftlik hayvanlarının yetiştirildiği bir merkez kurulmuştur. Burada bulunan ineklerden yıllık ortalama 1.000 ton süt elde edilmektedir. Ayrıca Ebu Samra'da koyunların üretildiği bir merkez ve Umm Karn'da ise tavuk üretim merkezi bulunmaktadır.

Seralarda sebze üretimi arttırılmaya çalışılmaktadır. Eskiden sulama yetersiz olduğu için pek fazla yapılamayan sebze ve meyvecilik bugün modern araçlarla yapılmakta hatta az miktarda da olsa ihraç edilmektedir.

Çiftliklerin çoğunluğu Katarlılar'a ait olduğu halde Filistinlilerce işletilmektedir. Devlet tarımı geliştirmek için teşvik tedbirleri almakta buna bağlı olarak tarım ilaçlaması, tohumlama, toprağın sürülmesi tarımla ilgili bakanlık tarafından ücretsiz gerçekleştirilmektedir.

Ülkede yetiştirilen belli başlı sebze ve meyveler: Domates, hurma, kabak, kavun ve patlıcandır. Tahıl ürünlerinden arpa ve buğday yetiştirilir. Canlı hayvanlardan keçi, koyun, deve, sığır ve at beslenir.

Deniz kıyısında yaşayan halk senenin büyük bir kısmını inci avcılığıyla geçirir, ayrıca balıkçılık ve ticaretle uğraşır.

Petrolün bulunması ile hayat seviyesi yükselen bu ülkede aynı zamanda çimento ve gübre sanayi de gelişmeye başlamıştır. Ayrıca inşaat sektöründe de büyük bir gelişme gözlenmektedir. Petrol işletme tesisleri ve rafineri sanayii, petrolün bulunmasıyla gerçekleşen sanayi kollarındandır.

Ülke ticaretinde Katar Para Acentası önemli rol oynar. 1973'te kurulan bu acenta devletin maliye politikasını yönlendirir, döviz alış verişiyle ilgilenen yerli ve yabancı bankaları kontrol eder.

Ülkede yabancı yatırımları desteklemek ve teşvik etmek için bazı kanunlar çıkarılmıştır. Katar Ulusal Denizcilik ve Taşıma Şirketine

devlet birtakım imtiyazlar tanımıştır. Bu ülke ihtiyaçlarının çoğunun ithalle karşılandığı bir memlekette önemli bir sorumluluktur. Karadan taşımacılık da yapılmakta, özellikle Umm Said'deki petro-kimya fabrikasının ürünleri bu yolla etrafa sevkedilmektedir. Katar Çelik Şirketi de imal etiği mamulleri diğer körfez ülkelerine karayolu ile sevketmektedir. Demiryolu çelişmemiştir.

Katar diğer dünya devletlerine kara, hava, deniz yollarının yanısıra telekominikasyon iie de bağlıdır. Başkent Doha'yı güneydoğuda Umm Said'e kuzeyde Ruveys'e ve batıda Duhan'a bağlayan 900 km. uzunluğunda iyi yollar vardır.

Doha limanı 1970'te tamamlanmış, 1977'de daha da genişletilmiştir. Umm Said'deki ikinci liman genellikle ham petrol, gübre ve petro kimya maddelerinin ihracatında ve Katar Çelik şirketi için gelen demir ithalatında kullanılmaktadır. Bunların dışında çeşitli küçük limanlar da bulunmaktadır.

Katar'daki telefon servisinde son yıllarda önemli ölçüde gelişme olmuştur. Batı Avrupa, Amerika ve diğer körfez ülkeleri ile direkt görüşme sağlanabilmektedir.

1985'te günlük çıkan gazete sayısı 5, toplam tiraj 55.500 olarak tespit edilmiştir. 2 kişiye bir radyo yine 2 kişiye bir televizyon 3 kişiye bir telefon düşmektedir.

Maliye

Yıllık gelirin % 90'ı petrol ve gazdan elde edilmektedir. Bu gelir 1970'ten itibaren düzenli olarak artmıştır. Bazı yıllar petrol fiyatlarındaki aşırı artışlar sebebiyle bu gelir daha da yükselmiş, elde edilen paralar büyük gelişme projelerine harcanmıştır. 1977 yılında petrol satışlarında azalma olmuştur. Fakat 1979-1980 yıllarında gelir yine artmıştır. 1981'de petrol geliri sabit kalmış fakat harcamalar artmıştır. 1985-1986 bütçe geliri 9.737.000.000 QR (Kuveyt Riyali) olarak gerçekleşmiştir. Bunun % 85'i ham petrolden sağlanmıştır. Diğer devletlere borcu yoktur. Hükümet harcamalarının bir kısmı gelişmekte olan ülkelere yardım olarak ayrılmıştır. Fazla paranın yurt dışı yatırımlarından gelir sağlanır.

Gayri safi milli hasıla (GSMH) 1984 cari fiyatlarıyla kişi başına 20.690 ABD doları olarak tespit edilmiştir. Katar çeşitli makinalar, araçlar, gıda ve canlı hayvan ürünleri, kimyasal maddeler, içki, tütün, mantar ve kereste ithal eder. İthalat yapılan başlıca ülkeler Japonya, İngiltere, AFC, Fransa, ABD ve İtalya'dır. Katar'dan yurt dışına ham

petrol (% 90), sıvı gaz, amonyak ve sebze satılır. İhracat yaptığı ülkelerin başında Japonya, Fransa, Singapur, İtalya, Avusturalya yer alır.

Eğitim

Katar'da modern eğitimin 1956'da başladığı söylenebilir. Eğitim öğretim hazırlık, ilk, orta olmak üzere üç kısım halinde düzenlendi. 1981'de 32.618 öğrencinin 100'ü ilkokulda ve 17.158 öğrenci ise ortaokulda okumaktaydı. Ayrıca ticaret ve teknik okullarda da öğrencilere eğitim ve öğretim yapılmaktadır. Kadınlar ve erkekler için öğretmen okulları mevcuttur.

Katar Üniversitesi 1977'de başkentin merkezinde açılmıştır. Bu üniversitede, sosyal bilimler, İslâmî çalışmalar, mühendislik ve eğitim fakülteleri bulunmaktadır. Hükümet, öğrencilerin yurt dışında okumaları için verilen bursun azaltılarak böylece öğrencilerin çoğunun kendi ülkelerinde okumalarını sağlayacak planlar yapmaktadır. Katar, eğitim politikasını uygularken diğer körfez ülkeleriyle de işbirliği yapmaktadır.

Sağlık hizmetleri bakımından Katar diğer Arap ülkeleri arasında en başta gelir. Tıbbî merkezler, dispanserler dışında 7 büyük hastane bulunmaktadır.

Halkın bilgi ve kültür seviyesinin yükseltilmesi için devlet tarafından büyük çalışmalar yapılmaktadır. Katar haberleşme dairesinde 1968'den başlayarak büyük gelişmeler sağlanmıştır. Ülkede 18 saat Arapça ve 18 saat İngilizce yayın yapılmaktadır. Üç gelişmiş stüdyosundan haftada 50 saatten fazla televizyon yayını yapılmaktadır. Basın ve yayının gelişmesi için çeşitli araştırma ve çalışmalar yapılmakta, bölgesel ve yabancı basın ile güçlü ilişkiler kurulmaktadır. Televizyonda sadece eğitim programlarının yayını gerçekleştirecek yeni kanal için gerekli çalışmalar sürdürülmektedir. Katar'la ilgili tanıtıcı materyallar hazırlanarak bütün ülkelere dağıtılmakta ülkenin tanıtılması sağlanmaktadır. Basın yayın merkezleri, yerli gazeteleri, haftalık ve aylık magazinleri teşvik etmektedir, kültürel çalışmalar, tiyatrolar folklor ve sergiler destek görmektedir.

Etnik Özellikler

311.000 nüfuslu ülkede etnik yapı şu gruplardan meydana gelir: Güney Asyalılar nüfusun % 34'ünü oluşturur, geriye kalanların % 20'si Katarlı, % 25'i Arap, % 16'sı İranlılar'dan meydana gelir. Nüfusun % 88'i kentlerde % 12'si kırsal bölgelerde oturmaktadır. Nüfus yoğunluğu fazla değildir. Kilometrakareye 27 kişi düşer.

Ülke halkının % 92'si müslüman % 5'i hristiyan, geriye kalanlar ise Hindu ve Bahaî'dir. Müslümanların çoğu Hanbeli mezhebindendir.

Katar'da ılk öğretim ücretsiz ve zorunludur. Halkın büyük çoğunluğu Arapça konuşur. En kalabalık şehirleri 190.000 nüfuslu Doha, 40.000 nüfuslu Müseyid'dir. İlkokul mecburî olduğu halde okur-yazar oranı yüzde ellinin altındadır. Yetişkin nüfusun büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmez.

Kültürel ve tarihî mirasın korunması ve geliştirilmesi için Haber Bakanlığı gerekli sorumluluğu üstüne almıştır. Turizmin geliştirilmesi ve ülkeye gelen turistlere en iyi hizmetin verilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Bölgede arkeolojik araştırmalar ve kazılar yapılmakta, bulunan tarihi eserlerin 6500 yıl öncesine ait olduğu söylenmektedir.

Arabistan körfezi ve Katar tarihi ile ilgili çalışmalarda eski Katar sarayı benzerleri arasında ilk sırayı alır.

Arap atlarının beslenmesine büyük önem verilir, el-Rayyan'da bir yarış alanı yer almaktadır. Arap ceylanının sayısı gittikçe azalmakta olduğu için bu hayvanın korunması ve sayılarının arttırılması için devletçe destek sağlanmaktadır.

Katar folkloru iki kısma ayrılabilir. Birinci kısım el sanatlarını kapsar, inci avcılığı, balıkçılık, halıcılık ve kayık yapımı bu gruba girer. İkincisi ise dil, şarkılar, müzik, folk dansları ve oyunlarından oluşur.

Cuma günü Katar'da hafta tatilidir. Doha sadece başkent değildir aynı zamanda yönetim ve maliye merkezidir. Ülkenin doğu kıyısında ortada yer alır. Bakanlıklar, hükümet daireleri, malî ve ticarî kuruluşlar hep bu şehirde bulunur.

Önemli şehirler şunlardır:

al-Reyyan: Şehir merkezinden 7 km. uzaktadır. Doğu ve Batı mimarisinin karışımının örnekleri ile dolu olan güzel binalarıyle ünlüdür.

Medinet Halife : Doha'dan 6 km. uzaktadır. Buradaki evlerin çoğu halka hükümet tarafından bağışlanmıştır.

Umm Said: Ülkenin güneydoğusundadır. Özellikle Duhan'dan petrol ihracatına başlanmasından sonra hızlı bir gelişme göstermiştir. Demir, çelik gibi endüstrilerin kurulmasıyla Katar'ın en önemli endüstri şehri haline gelmiştir.

el-Havr: Katar'ın en eski kentlerindendir. Eski liman, kayıkçı botları ve küçük gemileriyle tanınır. Gittikçe modern bir şehir görünümü kazanmaktadır.

Duhan: Katar'ın batı kıyısındadır. Önemli petrol üretim merkezlerinden biridir. Güzel kıyı ve plajlarıyla ünlüdür.

el-Zubarah: Kuzeyde yer alan bir şehirdir. Arkeolojik yerleri ve tarihi kaleleriyle tanınır.

Umm Bab: Duhan'ın güneyindedir. 1969 yılında kurulan bir çimento fabrikası vardır.

Nüfus artışı hızı binde 28'dir. Ortalama ömür kadınlarda 73, erkeklerde 68'dir. Başlıca ölüm sebepleri arasında, kaza ve zehirlenmeler, dolaşım sistemi hastalıkları, kesin teşhis konamamış hastalıklar sayılabilir.

Yönetim

Ülke İslâm hukuk sistemine dayalı olarak meşruti bir monarşi biçiminde yönetilir. Devlet ve hükümet başkanı emirdir. 1987'den itibaren emir ve başbakan: Şeyh Halife b. Hamid es-Sanî'dir.

Nüfus yoğunluğu km² 26.4'tür. 1980-1985 yıllık artış hızı ise 4.0'-dır. Nüfusunun % 63,6 erkek, 36.4'ü kadın % 36.1'i kentlerde yaşıyor. Nüfusun % 32.3'ü 0-14 yaş, % 31.8'i 15-29 yaş, % 25,8'i 30-44 vas % 10,1 ise 60 yaşından yukarıdır.

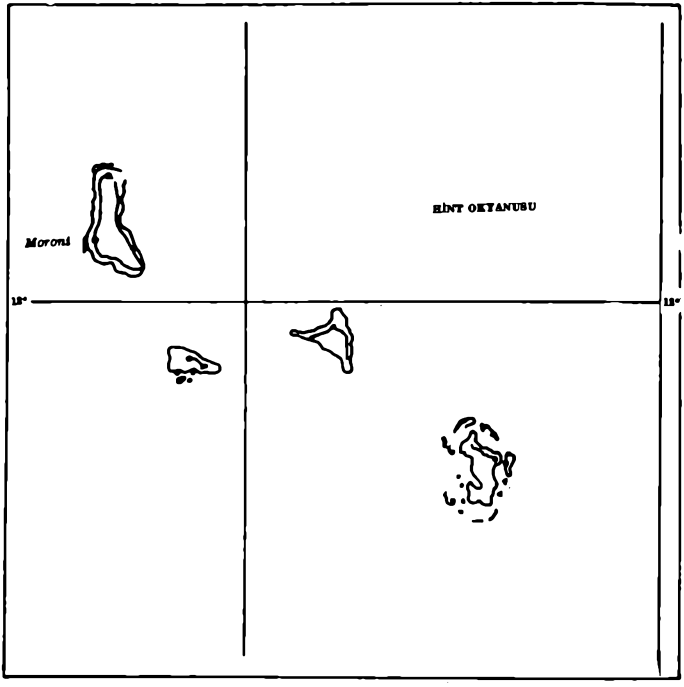

18 — KOMORO ADALARI

18 — KOMORO ADALARI

Resmî adı	:	Komorolar Federal İslâm Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	2.171 km2
Nüfusu	:	409.000 (1986 itibariyle)
Başkenti	:	Moroni (Büyük Komor adasında)
Önemli şehirleri	:	Moroni, Mutsamudu, Fomboni, Domoni, Ouani.
Resmî dili	:	Arapça; Fransızca (Halkın çoğunluğu, Arapça ve Swahili dilinin karışımı olan Komorca lisanını konuşur.)
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Komoro Frankı (CF)

Giriş

Afrika ile Madagaskar adası arasında, Mozambik kanalının kuzey girişinde Mayotte, Anjuan, Büyük Komor ve Moheli adalarıyla birçok küçük adacıktan meydana gelen bir devlettir.

Komoro Adaları, Avrupalılar'ın Afrika'yı işgallerine kadar Doğu Afrika sahilleri ile Madagaskar adası arasında yerleşmiş ticari uğrak yeri olarak kabul edilmekteydi. Buralar, küçük bir ticarî pazar olmaktan başka, çok öncelere dayanan İslâmî hareketin de canlı olduğu yerleşim birimleriydi. Bilhassa XIX. asrın sonlarına doğru, idarecilerin, sömürgecilerin cazip maddi tekliflerine kapılarak düştükleri gaflet sonunda Fransızlar'ın işgaline uğradı. Bu tarihlerden sonra da idarî ve kültürel bakımlardan sömürgecilerin dolaylı veya doğrudan nüfuzu altında kaldı. Bugünkü, yaklaşık yarım milyon nüfusun hemen tamamının müslüman olmasını doğuran çalışmalar geçen asırda, XIX. asırda yapılmıştır. Doğu Afrika tebliğ sahası içinde değerlendirilen adalar, coğrafi konumları itibariyle faaliyetin hareket merkezi olarak önem taşımışlardır.

İslâmiyet'in Doğu Afrika'da yayılması özellikle Kadirî ve Şazelî tarikatleri vasıtasıyla olmuştur. Faaliyet alanları bölge bölge tespit

edilen bu tarikatlar, siyasî teşkilatlanmanın gerekli olduğu zamanlarda bir araya gelerek amaç birliği içersinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bu iki tarikat Tanganika ve Somali'nin güney bölgesi, Zaire'nin doğu kısımları, Mozambik ve Malavi'nin bazı bölgeleriyle Komoro Adaları ve Madagaskar'ın kuzeybatı bölümünü faaliyet alanı olarak tespit etmişti. Osmanlılarla irtibatlı olarak yürütülen bu tebliğ faaliyetlerinin yavaşlaması, Osmanlılar'ın siyasî nüfuzunun azalmasıyla aynı devrelere rastlar.

Komorolar'da Şazelî hareketinin lideri Şeyh Muhammed Maruf (1852-1905) idi. Adaların Fransızlar'ın denetimine girmesinden sonra (Mayotte 1841'de, diğer üçü de 1886'da sömürge idaresine girdi.) Madagaskar ve Zengibar, Tanganika gibi merkezlerde müşterek mücadele hattı belirtilmiş, gerektiği zaman yardımlaşmak üzere siyasî bir organizasyon teşkil edilmiştir. Şeyh Muhammed Maruf, civar bölgelerdeki müslümanlarla ilişkilerinden başka, Mekke ve Medine gibi İslâm merkezleriyle de irtibat halinde çalışıyordu. Daha sonra, yine Büyük Komoro adasından olan ve Ortadoğu müslümanlarıyla Kadirî tarikatinden olması dolayısıyla ilişki içersinde bulunan Abdullah Derviş'in gayretleriyle çalışmalar daha da ileri seviyeye götürüldü. Bir taraftan halkın İslâmlaşması için mahallî çalışmalar yürütülürken, diğer taraftan İslâm'a muhalif durumlarda idarecilerin uygulamalarına müdahale ederek halkla idareciler arasındaki dinî bütünlüğü sağlıyorlardı. Muhammed Maruf, yakın akrabası olan Büyük Komoro sultanı Ali b. Ömer'in gayr-i şerî adetlerine ve daha önemlisi adanın verimli topraklarını Fransızlar'a satma düşüncesine şiddetle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine sultanla araları bozulmuş, zaten adalarda gözü olan Fransız ve Almanlar'a gün doğmuştu. Sultan, Muhammed Maruf'a karşı sömürgecilerle işbirliğine girdi. Sultanın bir korkusu da Şeyh'in bir darbe yaparak kendini devirebilecek güçte olmasıydı. Fransız askerleri Muhammed Maruf'un peşine düştüler, Şeyh adadan kaçarak Zengibar'a yerleşti, faaliyetlerine burada devam etti. Ancak, kömür yataklarının, parfüm sanayiinde kullanılan ylang-ylang ekili araziler ile vanilya, karanfil ve öteki yerli ürünlerin Fransızlar'ın dikkatini çekmesi, Büyük Komor, Anjuan ve Moheli adalarında da siyasi kontrollerini ellerine geçirmeleriyle neticelendi. 1905'te Şeyh Muhammed Maruf'un vefatından sonra Büyük Komor'daki çeşitli bölgelere yerleştirdiği halifeleri tebliğ çalışmalarına devam ettiler. (Şeyh Muhammed Maruf'un Büyük Komor'daki türbesi Güney ve Doğu Afrika'daki müslümanların ziyaret yerlerinden biridir).

Yine Doğu Afrika'nın büyük bir kısmında faaliyet gösteren Yeşrutiye tarikatı aynı dönemlerde, halkın eğitilmesinde büyük hizmetler görmüştür. Bu hareketin liderlerinden bir çoğu Osmanlılarla devamlı

irtibat halinde bulunmuşlardır. Hatta Ali el-Yeşritî bizzat İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdulhamit ile görüşmüştür. Bütün bu faaliyetleri, II. Abdulhamid hususî gayret ve teşvikleriyle desteklemiş; kuzey Afrika'daki Osmanlılar vasıtasıyla da maddî ve manevî yardımlarda bulunmuştur.

Coğrafya

Komorolar'ın arazisi, iç havzada yer alan birkaç ova ile birlikte esas itibariyle volkanik dağlardan oluşur. Büyük Komor adasındaki 2561 metreye varan Kartala Dağı halen faaldir (son olarak 1977'de lav püskürdü). Bu dağlar bir çok yerde mercan kayalarıyla denizden ayrılırlar. Anjuan ve Moheli adalarındaki yükseklikler 1600 metreye kadar varır. Bitki örtüsü, iklim özelliklerine göre farklılık gösterir. Yağışın bol yağdığı yerlerde ormanlıklar yer alır. Yüksekliği 400 metreye kadar olan düzlük alanlarda tarım yapılmaktadır. Meyve ve hindistan cevizi ağaçları da bu düzlüklerde yer alır. Akar sular, arazinin fiziki yapısına uygun olarak bazı yerlerde denize ulaştığı halde bazı bölgelerde geçirgen topraklardan süzülerek kaybolurlar.

Komorlar'da tropikal iklim hüküm sürer. Mayıs'tan Ekim ayına kadar şiddetli yağmurlar yağar, Kasım'dan itibaren Nisan'a kadar kurak geçer. En yüksek sıcaklık ile en düşük sıcaklık arasındaki fark fazla değildir (28° - 20°).

Ülke topraklarının % 16'sı ormanlar, % 7'si çayır ve otlaklar, % 42'si ekili ve dikili alanlar, % 35'i diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlardan oluşmaktadır.

Tarihçe

Komoro Adaları'nın müslümanların Doğu Afrika sahillerine gelmelerinden sonra iskana açıldığı anlaşılıyor. XV. asırdan itibaren müslümanların idaresinde kalan adalar, tabii kaynaklarından çok, coğrafi konumu itibariyle insanların dikkatini çekmiştir. Dört büyük adanın her birinde ayrı bir sultanlık kurulmuştur. Bu sultanlıklar arasında zaman zaman çıkan huzursuzluklar, sömürgeci devletlerin adalara hakim olmalarını kolaylaştırmıştır. Bugünkü Tanzanya topraklarında kurulmuş bulunan Swahili Krallığı'nın Portekizlilerce yıkıldığı yıllarda, Komoro Adaları da Fransızlar'ın hakimiyetine girdi. Fransızlar önce Mayotte adasını işgal ettiler (1843). Diğer üç büyük ada da 1846'da Fransız idaresine girmek zorunda kaldı ve bu idare 1912'ye kadar devam etti. Bu tarihte, Fransızlar'ın sömürgesi olan Madagaskar'a bağlanan adalar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1947) tam idarî muhta-

riyete kavuştu. 1958'de Fransız deniz aşırı ülkesi statüsüne geçirildi. 22 Aralık 1961'de siyasî bağımsızlık tanınan adalar, mühim iç ve dış meselelerde Fransa'nın denetimi altında kaldı. Bu yıllarda, yeni devletin başkanlığını Said Muhammed yaptı. Mart 1970'de ölümünden sonra yerine Prens Seyyid İbrahim geçti.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, adalardaki Fransız hakimiyetine karşı Müslümanlar bağımsızlık istediler ve bu maksatla yoğun çalışmalar yaptılar. Faaliyetlerinin merkezi Tanzanya'da bulunuyordu. Tanzanya'da yerleşmiş müslümanların teşkilatlandırdığı bağımsızlık mücadeleleri Afrika Birliği Teşkilatınca da kabul görmüş olan Komoro Adaları Millî Kurtuluş Hareketi adında bir birliğin kurulmasıyla daha da planlı bir şekilde yürütüldü. Bu teşkilatın çalışmaları, Komoro Adaları'ndaki diğer Müslüman teşkilatlara destek olmuş, onların Fransız sömürgesine karşı başarıya ulaşmalarında maddî ve manevî katkı sağlamıştır. Bağımsızlık, Müslüman partilerle birlikte ortak bir amaç olarak tespit edilmiştir. Müslümanların bu şekilde yoğun baskıları karşısında Fransızlar, Aralık 1974'te adaların geleceği hakkında bir referandum yapmak zorunda kaldılar. Mayotte Adası'ndan başka, % 95 çoğunlukla bağımsızlık lehine sonuçlanan referandumdan sonra adalar yeni bir siyasî hayata girdiler. Mayotte Adası % 65 çoğunlukla Fransızlar'ın idaresinin devamını kabul etti. Bu referandumdan kısa bir süre sonra Komorolar Demokratik Birliği'nin lideri Şeyh Abdullah, Komorolar hükümetinin başkanı oldu ve 6 Temmuz 1975'te adaların bağımsızlığını ilan etti. Mayotte adasının referandumda bağımsızlık aleyhine oy kullanmasını sağlayan ve Fransızlar'ın temsilcisi olarak Müslümanlara karşı mücadele eden Marcel Henry yeni hükümeti tanımadı. Bunun üzerine Fransızlar, Mayotte adasının güvenliğini sağlamak maksadıyla 200 kişilik bir askerî kuvvet gönderdiler. Prens Said Muhammed Cafer, Prens Said İbrahim Muhammed ve Ali Salih'in başkanlıklarında ayrı siyasî teşkilatlar halinde mücadele yapan Müslümanlar, daha sonra kuvvetlerini birleştirmek maksadıyla Ali Salih'in liderliğinde toplandılar. Mayotte adasındaki üslenmiş Fransızlar ve onların adadaki temsilcilerine karşı siyasi mücadeleyi sürdürmüşler, ancak Fransızlar'ın teknik üstünlükleri sebebiyle zaman zaman zor durumlarda kalmışlardır.

1975'ten sonra siyasi hayatta bir takım değişiklikler yapma yoluna gidildi. Müslümanların istekleri de dikkate alınarak devletin siyasi politikası tespit edildi. 1978'in sonlarında Fransa askerî harcamalarının büyük bir kısmını üzerine aldı. 1978'de kabul edilen anayasa ile adaların Federal İslâm Cumhuriyeti olması kararlaştırıldı. Her ada iç meselelerinde muhtar oldu. Ekim 1982 anayasasında bazı değişiklikler yapılarak siyasî mekanizmaya yeni bir şekil verildi. Komorolar

Müslüman ülkelerle kültürel ve ekonomik bakımlardan ilişkilerini sürdürmekte olup, komşu ülkelerle de iyi ilişkiler içersindedir. Özellikle Suudî Arabistan, Irak ve Kuveyt ekonomik gelişmeyi sağlaması için Komorolar'a karşılıksız sermaye yardımı yapmaktadır.

Ekonomik Yapı

Komorolar'ın ekonomisi, genelde tarım ürünleri ve buna bağlı olarak kurulan tesislere dayanır. Ekonomi 1975'te bağımsızlığın kazanılmasına kadar Fransızlar tarafından idare ediliyordu. Bu sebeple ekonomi Fransızlar'ın ticaretine bağlıydı. İthalatın büyük bir bölümünü teşkil eden temel gıda maddelerine ödenecek para da yine Fransızlar tarafından karşılanıyordu. Fransızlar'ın adalardan ayrılmalarından sonra, gıda maddelerine yapılacak ödemelerin temininde güçlüklerle karşılaşıldı. Avrupa Gelişme Fonu'ndan yapılan yardımda Fransızlar'ın ayrılmasından sonra kesildi. 1975'ten sonra, yerli ürünlerden elde edilen gelirlerden başka, milletlerarası yardım kuruluşlarından alınan yardımlarla bu açlık giderilmeye çalışılmaktadır.

Fransızlar'ın ve dolayısıyla Avrupa'nın yardımlarını kesmesinden sonra, 1976'dan itibaren Müslüman ülkeler adalara yardım etmeye başladılar. Arap Ekonomi Bankası ve Kuveyt'in sağladığı mali yardımlarla ekonomik dengenin ve sanayinin kurulmasına çalışılmaktadır. Bütçe projeleri de bu yabancı yardımlara göre hazırlanmaktadır. Hibe olarak yapılan bu yardımlardan başka Komorolar Dünya Bankası'na da borçlanmaktadır.

Harcamaların çoğu su sahaları ve deniz araştırmalarına yapılmaktadır. Balıkçılık, zirai kalkınma, inşaat harcamaları, endüstri kuruluşları ve diğer iç hizmetlerde harcanmak üzere bütçeden belli miktarda paylar ayrılmaktadır.

Komorolar'ın ziraati büyük ölçüde insan gücüne dayanmaktadır. Kokulu çiçekler, karanfil, vanilya, Fransızlar'ın parfüm sanayiinde kullandıkları ylang-ylang bitkisi ihraç bitkileri arasında önemli yer almaktadır. Kopra, kakao, kahve gibi tarım ürünleri de ihracata yönelik gelir kaynaklarıdır.

1982'de vanilya, kokulu çiçekler, ylang-ylang ihracatta ilk sırayı almışlardır. Adaların dar tarım alanlarında diğer ürünler de yetiştirilmekte, ancak bunlar iç ihtiyacı karşılayacak düzeyde olmamaktadır. Gıda ithalatı içinde pirinç en önemli yeri tutar. Pakistan'dan satın alınan ve Japonya'nın yardım olarak verdiği pirinçle bu ihtiyaç giderilir. Bazı tarım alanlarında, özellikle Mayotte adasında Fransızlar'ın ve yerli tarımcıların yaptıkları plantasyonlarda da gıda ürünleri üreti-

mi yapılmaktadır. Bu plantasyonlarda pirinç, tatlı patates, mısır, hindistan cevizi, kopra gibi ürünlerin üretimi yapılmaktadır.

Modern usullerden yoksun olduğu için tarım ürünlerinde yeterli hasılat yapılamamaktadır.

Ziraat alanlarının büyük bir kısmı Mayotte adasında bulunmaktadır. Komorolar vanilya üretiminde dünyada Madagaskar'dan sonra ilk sırayı alır. Kokulu çiçekler daha çok Anjuan adasında yetiştirilmekte ve ihracatta önemli yer tutmaktadır. Ylang-ylang üretiminde Komorolar dünyada ilk sırayı alır. Bu bitkinin de büyük bölümü Mayotte adasında yetiştirilir. Kopra üretimi ihracata yönelik yapılmaktadır. İlkel usullerle yapıldığı için balıkçılıktan yeteri kadar gelir sağlanamamaktadır.

Endüstri kuruluşları, adalarda yetiştirilen tarım ürünlerini işleyen tesislerden oluşur. Bunlardan başka dokumacılık, toprak eşya (çanak, çömlek vs.), hafif sandal, ev eşyaları, ayakkabıcılık ve diğer küçük endüstriyel maddelerin üretimi yapılmaktadır.

Komorolar'ın ulaşımı (özellikle Mayotte, Büyük Komor, Anjuan) kara, hava ve deniz seferleriyle yapılmaktadır. Yüksek alanlarda ulaşım imkanları oldukça sınırlı kalmıştır. Adalarda üç tane tarifeli sefer düzenleyen hava limanı bulunmaktadır. Bunlardan Büyük Komor'daki milletlerarası seferlere açıktır.

Kitle iletişim araçlarının adalardaki mazisi oldukça yenidir. Radyo 1985'te, televizyon da 1986'da yayına başlamıştır. Eğitim sistemi hâlâ Fransızlar'ın ihdas ettiği şekliyledir. İlk öğretim altı yıl, orta öğretim dört, lise üç yıldır. Adalardaki okulların sayısı 236'dır. Yüksek öğrenim daha çok civar Müslüman ülkelerde, özellikle Tanzanya (Darüsselam)'da yapılmaktadır.

İhracatı yapılan maddeler: Vanilya, karanfil, ylang-ylang, kopra; ihracat yapılan ülkeler: Fransa, AFC, Singapur, Hollanda, ABD, Mauritius, Birleşik Krallık.

İthalatı yapılan maddeler: Gıda maddeleri, petrol ve petrol ürünleri, otomobil ve diğer motorlu araçlar, çimento, elektrikli ev eşyaları; ithalat yapılan ülkeler: Fransa, Pakistan, Kenya, Tanzanya, Madagaskar, Çin, Birleşik Krallık.

Etnik Yapı

Halkın büyük bir kısmını yerli siyahiler, Madagaskarlılar, Araplar ve İranlılar oluşturmaktadır. Sömürge döneminde buralara yerleşmiş

Avrupalılar'dan (özellikle Fransız) başka az sayıda Hintli de bulunmaktadır. Halkın hemen tamamı Müslümandır (% 99.8). Çok az miktarda da hristiyan (% 0.2) bulunmaktadır. Halk Arapça ve Bantu dillerini konuşur (Bantu — Komorca).

Yönetim

38 üyeden meydana gelen tek meclisli federal İslâm cumhuriyetidir. Devlet ve hükümet başkanı aynıdır. Teorik olarak, herkes meclis üyeliğine adaylığını koyabilirse de, adaylarda Fransızca bilme şartı arandığından halkın % 99'u dolaylı olarak seçilme hakkından mahrumdur. Meclisten başka bir de bakanlar kurulu vardır, devlet ve hükümet başkanı aynı zamanda bakanlar kurulunun da başkanıdır.

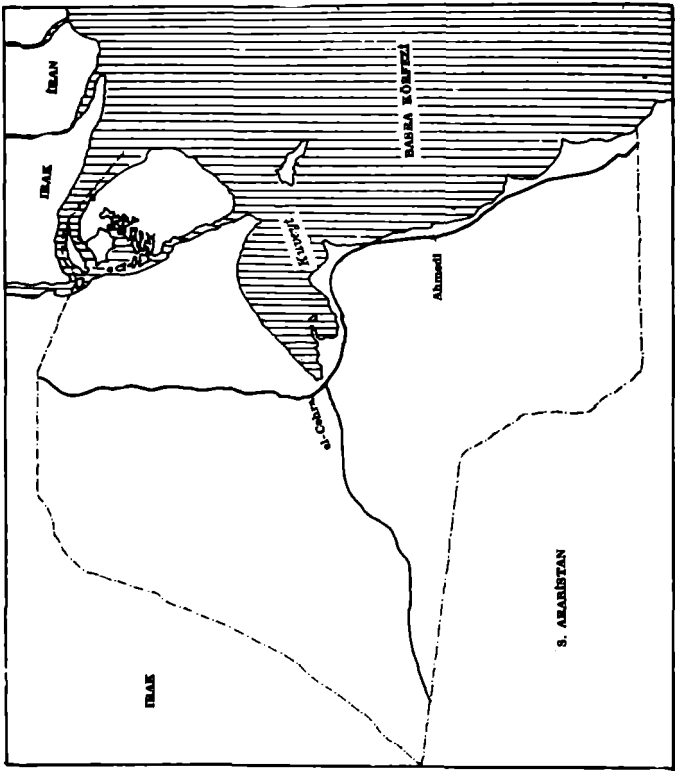
İRAN
IRAK
BASRA KÖRFEZİ
Ahmedi
S. ARABİSTAN
IRAK

19 — KUVEYT

Resmî adı	: Kuveyt Devleti
Yüzölçümü	: 17.818 km2
Nüfusu	: 1.791.000 (1986 sayımı)
Başkenti	: Kuveyt
Önemli şehirleri	: Hevelli, es-Salimiyye, el-Cehra, el-Fervaniyye
Resmî dili	: Arapça
Resmi dini	: İslâm
Para birimi	: Kuveyt dinarı (KD)

Kuveyt, Arap Yarımadası'nın en kuzeyinde, Basra körfezinin kuzeybatı köşesinde yer alan bir Arap devletidir. Batısında ve kuzeyinde Irak, güneyinde Suudî Arabistan ve Suudî Arabistan ile Kuveyt'in ortaklaşa yönettikleri Tarafsız Bölge, doğusunda Basra körfezi vardır.

Tarafsız bölgenin Kuveyt'in payına düşen kısmı ile Bubiyan, Feyleka ve Werbah adaları da dahil 17818 km2'lik bir yüzölçümüne sahip olan ülkenin büyük kısmı çölsü düz alanlardan ibarettir. Ülke toprakları doğu yönünde denize doğru yumuşak bir eğimle alçalır. Kuzeyde Kuveyt körfezi kıyısı boyunca uzanan alçak Zor dağları Kuveyt'in tek yükseltisidir. Bu dağlar bu bölgede Atraf'dan Behra'ya kadar olan 60 km.lik bir mesafede uzanır.

Kuveyt'in önemli coğrafî şekillerinden birisi de ülkenin batı sınırı boyunca uzanan Vadiü'l-Batın'dır. Merkezi Kuveyt'e göre yaklaşık 45 m. derinliğinde olan bu vadi kuzeydoğuya gittikçe yayvanlaşır ve nihayet Cebelü's-sanem eteklerinde derinliğini kaybeder. Güneybatıda Suudi Arabistan sınırına yakın Vadiü'ş-Şakya yer alır. Kuzeyde ve kuzeydoğuda kurumuş akarsu yataklarının oluşturduğu küçük vadiler dikkati çeker. Ülkenin bu bölgesi bilhassa Ravzateyn ve Ümmü'l-Ayş yeraltı suları bakımından zengindir. Güneye gidildikçe toprak kuraklaşmaya ve çıplaklaşmaya başlar. Arazi çöle dönüşür.

Hemen ağzında Feyleka adasının bulunduğu Kuveyt körfezi son derece korunaklı bir koydur. Bu körfezde ülke ekonomisi için önemi büyük olan büyük bir liman yer alır. Feyleka'dan başka biraz daha

açıkta birkaç ada daha vardır. Bunlar, en büyükleri Bubiyan olmak üzere Miskan, Avha, el-Verbah, el-Küber, Ümmü'l-Meradim, Ümmü'n-Neml, el-Sagîra ve Karum'dur.

Bugünkü Kuveyt'in İran'la olan sınırı 1913'de Osmanlılar'la olan anlaşma gereğince çizilen sınırdır. Irak-Kuveyt sınırı ise 1922'de varılan Ukûr anlaşmasıyla belirlenmiştir.

Kurak bir iklime sahip olan Kuveyt'te yıllık ortalama yağış miktarı 120-180 mm. arasındadır.

Genellikle Ocak-Nisan ayları arasında yağan yağmurlar, çölde geçici gölcükler oluşmasını ve bazı kısımların otluklar ve yabani çiçeklerle kaplanmasını sağlar. Çok sıcak geçen yaz mevsimlerinin yıllık ortalama sıcaklığı Temmuz ve Ağustos'da 45°'yi bulur. Buna karşılık ülkede kuvvetli bir kış hiçbir zaman görülmez. Kışın gündüzleri ısı yaklaşık 20°C civarındadır. Haziran ve Temmuz ayları boyunca, hatta bazan kış mevsiminde bile çölden kum taşıyan sıcak Semûm rüzgârları eser.

Kuveyt, diğer ülkelerden gelen göçmenlerin, ülkenin yerli halkından nüfus bakımından daha fazla olduğu tek ülkedir. Hızlı bir nüfus artışının sözkonusu olduğu Kuveyt'te % 41,7 Kuveytli'ye karşılık Arap yahut Asyalı göçmenlerin oranı % 57'yi bulur. Arap göçmenler içinde Ürdünlüler, Filistinliler, Iraklılar ve Mısırlılar başta gelir. % 10,4 oranındaki Arap olmayan göçmenler ise İranlı, Hintli ve Pakistanlılar'dan oluşur. Ürdünlü ve Filistinli göçmenler, eğitilmiş, kalifiye elemanlar olduklarından, devlet hizmetlerinde de daha çok istihdam edilmişlerdir.

Kuveyt'te 1950'de yalnızca 152.000 olan nüfus 30 yılda 10 misli artarak 1980'de 1.350.000'i bulmuştur. Yoğunlaşma çok büyük oranda kasaba ve şehirlerdedir. Kırsal alanlardaki nüfusun şehirli nüfusa oranı % 7'ye ancak ulaşır.

1986 sayımına göre nüfusu 1.791.000 kişi olan Kuveyt'in en kalabalık vilayeti 998.375 kişinin yaşadığı Hevelli'dir. Başkent Kuveyt şehrinin nüfusu 200.000'e ulaşır. Nüfusun yoğun olduğu diğer şehirler ise el-Ahmedî, el-Cehra ve Şuaybe'dir. Şehirler dışında ancak ziraate imkan veren vadi boylarında meskun bölgelere rastlanabilir. Fakat buralardaki nüfus çok az ve seyrektir.

Kuveytliler dışında ülkede yaşayan göçmenlerin büyük çoğunluğunu, buraya çalışmak için gelen erkek işçiler oluşturduğundan, Kuveyt'te erkek nüfus, kadın nüfusa nisbetle daha fazladır. Aradaki oran % 58'e karşılık % 42'dir.

Ülkedeki göçmen sayısının, yerli halka oranla fazla olmasının sebeplerinden önemli birisi de evlenmek isteyen erkeklerin kızın ailesine yüksek miktarlarda başlık parası vermek zorunda bırakılmaları üzerine, genellikle eşlerini Arap olmayanlardan seçmek durumunda kalmaları bu şekilde evlilikler, hükümet tarafından yasaklanılmaya çalışılsa bile bugün hâlâ sürmektedir.

Tarihçe

Kuveyt'in eski tarihi hakkında bildiklerimiz çok fazla değildir. Yakın geçmişte Feyleka adasında yapılan kazılarda bulunan taş tabletlerdeki yazıların ışığında bölgenin tarihi Mezopotamya, Bahreyn ve İndus vadisi tarihiyle karışık olarak 5000 yıl öncesine kadar gider.

Bronz Çağı'ndan beri meskun olan Feyleka adasında Dilmun, Hint ve Mezopotamya uygarlıklarının tesirinde bir uygarlık gelişmiştir. Bronz çağından İskender'in ölümüne kadar olan devrenin tarihi hakkında bilgilerimiz arkeolojik veri yokluğundan bir kesintiye uğramaktadır. Feyleka adasında yapılan kazılarda Grek medeniyetinin kalıntıları olan eşya parçaları, Grek stili kaplar, sırlı çömlekler, tuğlalar ve bunları imal eden atölye kalıntıları bulunmuştur. Bulunan materyal bize M.Ö. 223 - M.Ö. 187 arasında Mısır'dan Pakistan'a kadar yayılan Selencld krallığının bölgeye de uzandığını göstermektedir. Ayrıca İmparator Antiokus adına basılmış çok sayıda sikkenin de çıkarılmış olması bize Feyleka adasının Hindistan'la Mezopotamya arasındaki ticaret yolunun önemli bir merkezi olduğunu göstermektedir.

Sonraları, Grek idarecileri Feyleka'ya Artemis adına büyük bir tapınak inşa ederek, ada sakinlerinin çok tanrılı Grek dininden ve kültüründen haberdar olmasına çalıştılar. Grekler Feyleka adasına Ikarus ve Kuveyt topraklarına da Larissa adını vermişlerdi.

Feyleka'nın asıl Kuveyt'in yarımadadaki topraklarından daha çok gelişmiş ve kültürel miras yönünden zenginleşmiş olması, buranın bir ada oluşunun verdiği savunma kolaylığı ve daha sulak alanların mevcudiyetine bağlıdır. İnsanlar kendilerini bu adada kıtadan gelecek çöl kabilelerinin saldırısına karşı daha emniyette hissediyorlardı. Bu yüzden Feyleka, Doğudan Batıya ulaşan ticaret yollarını kontrolünde bulunduran bir koloni olarak gelişti. Adanın bu gelişmesi ve önemli mevkii daha sonraları vuku bulan Roma hakimiyeti sırasında gözardı edildi.

İslâmiyet'in Kuveyt'in yarımada üzerindeki topraklarına gelişi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra 634'de sahabeden ünlü İslâm kumandanı Halid İbn Velid'in Hire'yi fethiyle olmuştur.

XVI. yüzyılda Portekizliler kıyıya çıktılar ve burada bugün yalnızca harabeleri kalmış olan bir kale inşa ettiler. Bugünkü Kuveyt şehri «küçük kale» mânâsına gelen adını bu kale dolayısıyla almıştır. Fakat asıl şehir daha sonra XVII. yüzyılda Necdli Araplar tarafından kurulmuştur. Portekizliler'in bu işgali 1550'de Türkler tarafından sona erdirildi.

Necd bölgesinin Arap kabileleri yaşadıkları bölgedeki kuraklık yüzünden Kuveyt körfezi kıyılarına gelerek, daha sulak buldukları bu yerlere yerleşerek Kuveyt'i, Arabistan'ın Beni Halid kabilesi tarafından yönetilen el-Hasa vilayetinin bir parçası durumuna getirdiler. 1750'de el-Sabah ailesi bölgeyi yönetmeye başladı. Bu tarihlerde ülke, dış işlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetle nüfuz ve himayesi altındaydı.

1776'daki Osmanlı-İran savaşında Basra İranlılar tarafından zaptedilince Hindistan'dan gelip, Irak Basra (Bağdat), Suriye (Halep-Şam) ve Türkiye (İzmir, İstanbul) üzerinden geçen ticaret yolu Kuveyt'e kaydı. O zamana kadar deniz ticareti balıkçılık ve inci avcılığıyla geçinen 10 bin nüfuslu bir şehir olan Kuveyt, birden gelişti. Bu gelişmeye paralel olarak The British East India Company adlı İngiliz şirketi 1795'te Basra'dan Kuveyt'e naklolundu. Bu, Kuveyt limanının ve ticaret yolunun İngilizler nazarında birdenbire önemini arttırmasını ve İngiltere'nin bölgeye müdahalelerini sıklaştırmasını doğurdu. Arabistan'da vukubulan Vahhabî isyanlarına karşı İngilizler Kuveyt'i koruyucu bir rol üstlendiler, limanı hakimiyetleri altına aldılar. 1821'de Basra'da bulunan İngiltere siyasi temsilcisi Kuveyt'in Feyleka adasına yerleşti. Bu tarihlerde Kuveyt, Bâbıâli nüfuzundan kopmuş ve az çok bağımsız bir duruma girmişti. Fakat 1829'da Osmanlı hakimiyetini kabul ederek İmparatorluğa vergi vermeye razı oldu, Bağdat eyaletine bağlandı. Kuveyt şeyhi 1845'te gemilerine Osmanlı bayrağı çekerek Basra limanını korumayı muayyen bir tahsisat karşılığında kabul etti.

Kuveyt 1853'de bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı 1863'den sonra Şattü'l-Arab bölgesini korumayı da üstlendi. 1869-1870'te Bağdat'ta vali olarak bulunan Midhat Paşa, el-Hasa seferi esnasında 1866'da Kuveyt şeyhi olan Abdullah b. el-Sabah'ın kendisine yardım etmesini sağladı. Bu sefer sonucu el-Hasa zaptedilerek Necd adı ile Bağdat eyaletine bağlandı.

Abdullah'ın yerine iki üvey kardeşini öldürerek Mübarek b. el-Sabah geçince ilişkilerde bir bozulma başgösterdi. Kuveyt'in Arabistan'da çıkan karışıklıklarda taraf olması Bâbıâli Kuveyt ilişkilerinde de bir sarsılmaya yol açtı. Kendisine Bâbıâli'ce «Kaymakam» ünvanı verilmiş

olmasına rağmen Mübarek istiklal hevesine kapılarak İngilizler'e yanaştı ve onlara tavizler vermeye başladı. Bu arada el-Riyaz emiri Muhammed b. Raşid'le aralarında çıkan anlaşmazlık savaşa dönüştü (1895).

Muhammed b. Raşid 1892'de Arabistan'ın üçte ikisini elinde bulundurmasına rağmen hiçbir yerde sahile kadar ulaşamadığı için dış ülkelerle bağlantı kurabilme yönünden el-Hasa, Irak ve Suriye'deki Türk yöneticileriyle iyi geçinmek zorunda idi. Bu yüzden Türkler'den taraf olarak bu savaşta Osmanlı desteğini sağlamasını bildi. Buna karşılık Mübarek de İngilizler'den yardım görüyordu.

İbn Raşid 1897'de zehirlenerek ölünce yerine geçen Abdulaziz, Kuveyt'le savaşı sürdürdü. Şeyh Mübarek b. el-Sabah'ı devirmekte kararlı görünen Bâbıâli, Abdulaziz'e de yardım etmeyi sürdürdü.

İngilizler başlangıçta Kuveyt şeyhine yardımda tereddüt göstermişlerdi. Fakat Bağdat-Kerbela-Necef-Zübeyr-Basra hattı demiryolu projesi ortaya çıkınca, Almanya ile Türkiye'nin Basra körfezine inebilmeleri ihtimali üzerine Hindistan'daki menfaatlerine halel geleceğini düşünen İngiltere hükümeti Mübarek'e yardıma ve Basra körfezinde İngilizler'den başka bir devletin nüfuz sağlamasını engelleme yolunda tedbirler almaya karar verdi. Bu yüzden Hindistan valisi Lord Curzon, Kuveyt şeyhi Mübarek ile bir anlaşma imzaladı (23 Ocak 1899). Buna göre Mübarek, aldığı büyük silah yardımına karşılık Kuveyt topraklarında İngilizler'den başka hiçbir ülkeye ticari ve siyasi tasarruf hakkı vermeyecekti.

Abdulaziz b. Raşid, Mübarek b. el-Sabah'ı el-Şerif yakınlarında yenerek kuvvetlerini imha etti (17 Mart 1901). Bu başarı üzerine Abdulaziz Kuveyt'e yürümek istedi. Ülkesinin güneyinde çıkan büyük bir isyan, onu bu ilerleyişten alıkoydu. O sırada askerle dolu bir Türk fırkateyni Kuveyt limanına geldiyse de İngiliz-Hindistan hükümetinin karşı koyması üzerine bir başarı sağlayamadan geri dönmek zorunda kaldı.

Bölge üzerinde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin düştüğü ihtilaf 1913'te imzalanan anlaşma ile çözümlendi. Buna göre Kuveyt, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı muhtar bir kaza idi. Osmanlı Devleti Kuveyt şeyhi nezdinde bir temsilci bulunduracaktı. Fakat buna karşılık Osmanlı Devleti İngiltere'nin Kuveyt'teki daha önce mevcut olan ticari menfaatlerini kabullenecekti. Anlaşmanın 5., 6. ve 7. maddeleri Kuveyt'in sınırını yeniden belirliyordu. Ayrıca Bağdat-Basra demiryolu hattının Kuveyt'e uzanacak kısmı da bir İngiliz şirketi tarafından yapılacaktı.

Bir yıl sonra patlak veren I. Cihan Harbi bu anlaşmanın uygulanmasını engelledi. Savaş sonrasında Kuveyt, İngiltere'nin himayesi altında yarı bağımsız bir şeyhlik oldu. Orta Arabistan'ı hükmü altında bulunduran Şeyh Abdulaziz b. Suud da bu statüyü onayladı (26 Aralık 1915).

Mübarek b. el-Sabah'ın 1916'da ölümü üzerine oğulları arasında saltanat kavgası başladı. Kavgadan, İngiltere'nin Nasır'ı desteklemesine rağmen, Salim galip çıktı ve başa geçti. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ile dost geçinen Salim, 1921'de ölünce yerini kardeşi Cabir'in oğlu Ahmed, 1949'da da Abdullah aldı.

Kuveyt'in yeryüzünün en zengin petrol rezervine sahip ülkelerinden birisi olarak üretime geçmesi de bu devreye rastlar. Bölgede petrol araştırmaları daha II. Dünya Savaşı öncesinde başlamıştı. Ülkedeki petrol yataklarını kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak isteyen İngiltere ile ABD ortaklaşa, Kuveyt toprak ve karasularında petrol arama ve bulunan yatakları işletme imtiyazını aldılar. Anglo-Persian Oil Company ile Gulf Oil Corparation of America'nın yarı yarıya iştirakleri ile Kuweit Oil Company kuruldu. Bu ortak şirket 1938'de Burgan'da bulunan petrol havzasını işletmeye başladı. II. Dünya Savaşı üretimi durdurdu.

Savaşta müttefikleri destekleyen Kuveyt, bilfiil harbe katılmadı. Savaş sonrasında 1948'de yeniden üretime geçildi. Aynı yıl Kuveyt'le Suudi Arabistan arasındaki Tarafsız Bölge'de petrol arama ve işletme imtiyazını American Independent Oil Co. (Aminoil) alırken 1958'de bir Japon şirketi olan Arab Oil Company, 1961'de de Royal Dutch Shell, Kuveyt ve karasularında sondaj yapma ve bulunan petrolü işleme hakkını edindiler. 1946'da 800.000 ton ile başlayan üretim, 1948'de 6,4 milyon tona, 1951'de ise 28,2 milyon tona ulaştı.

Kuveyt, İngiltere'nin himayesinden 1961 yılında çıktı. 19 Haziran 1961'de İngiltere ile varılan anlaşma sonucu bağımsız bir devlet oldu. Devletin başında Emir Abdullah es-Salim el-Sabah vardı. 12 Aralık 1962'de 20 üyeli bir Anayasa Komisyonu teşkil edildi. 16 Kasım 1962'de Emir, anayasayı yürürlüğe koydu. 1963'de yapılan seçimler sonucu Milli Meclis kuruldu. Emir'in kardeşi Şeyh Sabah es-Selam es-Sabah hükümetin başına geçti. 14 Mayıs 1964'te Kuveyt, Birleşmiş Milletler üyesi oldu. Bu arada ülkenin 1899'a kadar Basra vilayetine bağlı olmasına dayanarak Kuveyt üzerinde hak iddia eden Irak da aynı yıl Kuveyt devletini tanıdı. Suudî Arabistan ile Kuveyt arasında Tarafsız bölge üzerindeki anlaşmazlık 1966'da çözümlendi.

1974-1975'te ülke petrolünü işleyen Kuwelt Oil Company (KOC Kuveyt Petrol Şirketi) tamamen millileştirildi. Önce KOC ve diğer pet-

rol ve gaz işletmeleri Supreme Petroleum Council (Petrol Yüksek Konseyi) adı altında kurulan bir meclise bağlandı. Fakat sonradan 1980'de beş devlet şirketinin iştirakiyle Kuweit Petroleum Corporation (KPC-Kuveyt Petrol Birliği) kuruldu. Bu beş şirket şunlardı:

— Ham petrol üretimini yürüten Kuweit Oil Company (KOC Kuveyt Petrol Şirketi).

— Petrolü rafine eden ve gaz üreterek satışını da yapan Kuweit National Petroleum Company (KNPC-Kuveyt Milli Petrol Şirketi).

— Petrokimya fabrikalarını işleten Petrochemicals Industries Company (PIC - Petrokimya Endüstrisi Şirketi).

— Petrolün tankerlerle taşınmasını yürüten Kuweit Oil Tankers Company (KOTC Kuveyt Petrol Tankerleri Şirketi)

— Yabancı şirketlerin petrol araştırmalarını denetleyen Kuweit Foreign Petroleum Exploration Company (KUFPEC Kuveyt Yabancı Petrol Araştırmaları Şirketi).

1946'da başlayan petrol üretimi 1962'de günlük, 1,83 milyon varile 1972'de günde 2 milyon varile yükseldi. Daha sonra OPEC'in isteğiyle üretim düşürülerek fiyatlar kontrol altına alındı. Mart 1983'deki OPEC toplantısında Kuveyt petrolüne günde 1,05 milyon varille kota getirildi. 1961'de 464 milyon dolar olan petrol geliri, 1972'de 1.395 milyon doları buldu. Sonraki dönemlerde 1973'de 1974'te, 1980'de, 1983'te fiyatlar ve üretim üzerinde yeni düzenlemelere gidildi. 1983'de Kuveyt'in petrolden sağladığı gelir 9 milyar dolara çıkmıştı.

Petrol Kuveyt'in ana gelir kaynağıdır. İhracatın % 88'ini petrol ve petrol ürünleri teşkil eder. İhracatta ham petrolün oranı petrol ürünlerinden daha öndedir. % 45'e karşılık % 44. 1983'de 200 milyon varil ham petrole karşılık 150 milyon varil fuel oil, naftalin, dizel oil gibi petrol ürünleri ihrac edilmiştir. Kuveyt OPEC ülkeleri içinde Venezuella ve Suudi Arabistan'dan sonra en fazla kapasiteye sahip ülkedir. Ülkenin üç büyük rafinerisi Şuaybe, Mina Abdullah ve Mina el-Ahmedi'de bulunmaktadır.

Petrolden önce Kuveyt küçük ve fakir bir şeyhlikti. Yaklaşık 10.000 nüfuslu Kuveyt şehri harab binalar, toprak yollardan meydana gelen sıradan bir yerleşim merkeziydi. Halkı deniz ticaretiyle ve inci avcılığıyla geçiniyordu. Şehrin suyu «bûm» adı verilen küçük gemiler tarafından Şattü'l-Arab'dan getiriliyor ve Eşeklerle her eve taşınıyordu. Liman pek çok küçük tekne ve geminin uğrak yeriydi. Ayrıca gemicilik ve geml İnşası ülkenin temel gelir kaynaklarındandı.

Bugün eski Kuveyt, yalnızca insanların hatıralarında yaşamaktadır. Modern Kuveyt gökdelen bloklardaki geniş iş merkezleri, modern ev ve apartmanlar, süpermarketler ve eğlence yerleri ile kıyı boyunca 20 km. uzanan büyük bir şehirdir.

İçme suyu başlangıçtan itibaren Kuveyt için bir problem idi. Yeraltı suları tuzlu olan bölgeye içecek tatlı su, birkaç tatlı su kuyusunun yanısıra Şattü'l-Arab bölgesinden getirilir ve evlerde küplerde, yeraltındaki sarnıçlarda saklanırdı. Fakat bugün deniz suyunun damıtılmasıyla elde edilen tatlı su, şehrin ihtiyacını karşılamaya yetecek miktardadır. 1951'de Mina el-Ahmedî'de Kuweit Oil Company (KOC) tarafından kurulan arıtma tesisleri günde 80.000 galonla üretime geçmiş ve 1978'de bu miktar 10 milyon galona çıkmıştır. Daha sonraları bu işlem Kuveyt Elektrik Kurumu'nca üstlenilmiştir. Arıtılan sular çok büyük kuleler şeklinde inşa edilmiş olan 31 depoda toplanıp her eve ulaşan boru ağıyla şehre pompalanmaktadır.

Kamu hizmetlerinin yeterli bir düzeye ulaşmış olması, petrolün getirdiği zenginlik ve sağlık hizmetlerinin mükemmelliği Kuveyt halkının refah seviyesini de yükseltmiş, buna paralel olarak Kuveytli erkeğin yaş ortalaması 58'den 69'a kadınlarınki ise 61'den 74'e çıkmıştır. Bebek ölümü oranı da binde 89'dan binde 32'ye düşmüştür.

Petrolün yan ürünü doğal gaz, şehrin ısıtılmasında kullanılır. Ayrıca deniz suyu yüksek basınç kazanlarında, yüksek ısılarda kaynatılarak, elde edilen buhar elektrik enerjisine dönüştürülür.

12 Kasım 1962'de Emir tarafından ilan edilen Anayasa'ya göre Kuveyt'in yönetim biçimi anayasal monarşidir. İslâmiyet devletin resmî dinidir ve İslâmî kurallar kanunların kaynağıdır.

Devlet başkanı «Emir», es-Sabah ailesinden seçilmek zorundadır ve Emir karar verme yetkisine sahiptir. Yetkilerini başbakan ve başkanlık ettiği Bakanlar Kurulu vasıtasıyla kullanır. Başbakan Emir tarafından atanır. Bakanların tayini veya azli ise başbakanın teklifiyle olur. Kabinenin, başbakanı da ihtiva edecek surette en az 7 üyesinin kraliyet ailesinden olması şarttır. Bakanların Millet Meclisine seçilmiş olmaları gerekmemekte, ancak seçildikten sonra tabii olarak meclis üyesi olmaktadırlar. Meclis 66 üyeden oluşur. Meclis başbakan için güvensizlik oyu veremez. Emir kanun hükmünde kararname çıkartabilir, meclisi feshetme ve yeniden bir seçime gitme yetkisine de sahiptir.

1962'de Anayasa'nın kabulünden bu yana beş seçim yapılmış ve sistem oldukça başarılı bir şekilde işlemiştir. 4. seçimlerden sonra meclis 1976'da Emir tarafından feshedilmiştir. Bununla birlikte sistem

1981'de tekrar canlılık kazanmış ve yeni seçimler 1982'nin Şubatı'nda yapılmıştır. Ülkede kanunen izin verilen siyasi partiler yoktur, fakat buna karşılık mecliste değişik görüşlerin temsilcisi gruplar vardır.

23 Mart 1985'de altıncı devre Millet meclisi seçimleri yapılmış, fakat bir yıl sonra, İran-Irak savaşının Basra körfezindeki tırmanışı ve petrol fiyatlarındaki düşüşün meydana getirdiği bunalım sonucu, 3 Temmuz 1986'da parlamento dağıtılmış ve anayasanın bazı maddeleri askıya alınmıştır.

İran'daki yeni rejim ve sonrasında ortaya çıkan savaş, Kuveyt'i diğer körfez ülkeleriyle bir savunma ve güvenlik anlaşmasına varmaya itti. Bu amaçla Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında Ocak 1982'de bir savunma paktı imzalandı. Daha sonra diğer beş körfez ülkesi de bu anlaşmaya katıldılar. Bütün körfez ülkeleri İran'a karşı Irak'ı tuttular. Ayrıca ABD, Suudi Arabistan'a AWACS erken uyarı uçakları da vererek hava savunma stratejisini kendi menfaatleri doğrultusunda destekledi.

Kuveyt, Suudi Arabistan, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Uman'dan oluşan körfez işbirliği konseyi 26 Mayıs 1981'de kuruldu. Birlik 200 milyar dolar gelire ve yaklaşık 100.000 askere sahiptir.

ABD yanlısı bir siyaset gütmekle beraber, Kuveyt, Sovyet Rusya ile de diplomatik ilişkilerini sürdüren tek körfez ülkesidir.

Kuveyt'te sağlık hizmetleri oldukça gelişmiştir. Ülkede 548 kişiye 1 doktor düşmektedir. Yalnızca devlet hastanelerindeki toplam yatak kapasitesi 5.523'dür. Buna göre 296 kişiye 1 yatak düşer. Ayrıca Ortadoğu'nun en büyük hastanesi olan Emir es-Sabah hastanesi Kuveyt'tedir.

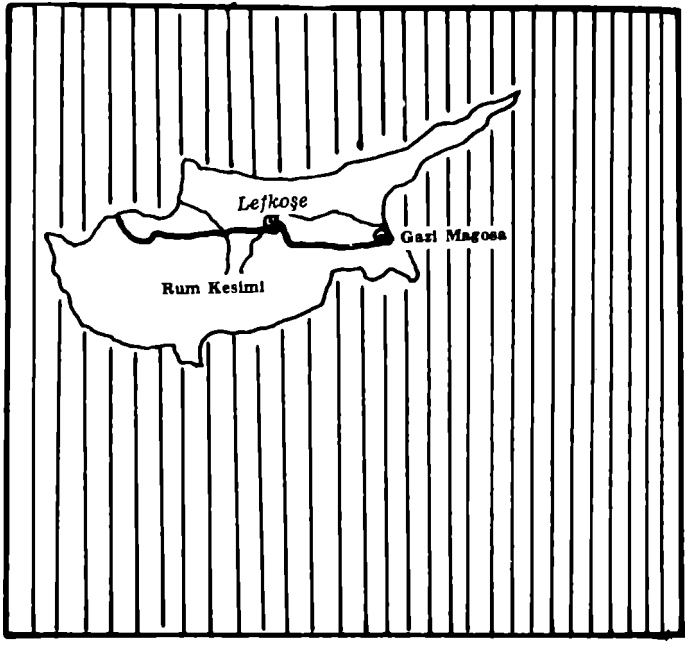
Lefkoşe
Gazi Magosa
Rum Kesimi

20 — KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

Resmî adı	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 3.353 km2
Nüfusu	: 162.676 (1986 itibariyle)
Başkenti	: Lefkoşe
Önemli şehirleri	: Lefkoşe, Gazimagosa, Güzelyurt, Girne
Resmî dili	: Türkçe
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Türk Lirası (TL)

Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs adasının kuzey bölgesinde, ikinci Türk devleti, güneyinde Kıbrıs Rum kesimi vardır.

Mısır-Bizans ticaret yolu üzerinde bir durak yeri olan Kıbrıs, önceleri ticarî çekişmelere sahne olmuş, bu sebeple bir çok milletin hakimiyetinde kalarak miladî VII. asra kadar gelmiştir. Halife Hz. Osman zamanında (649) yapılan seferlerle yeni bir devreye girmiş olan ada, bu tarihlerden sonra ticarî önemini korumakla birlikte, müslümanlarla diğer dinî grupların mücadelelerine sahne olmuş, bu arada bazı korsanlara da yataklık etmiştir. Osmanlılar'ın fethinden (1571) önce, adada bulunan Ortodoks Rumlar Venedikliler'in zulüm ve baskıları altında aciz kalmışlardı. Adalete ve dine karşı büyük saygısı olan Osmanlılar'ın Kıbrıs'ı fethetmesi Kıbrıs Rum halkının adeta kurtuluşu olmuştu. Öyle ki, Ortodoks Rumlar, Katolik Venedikliler'in zulmünden kendilerini kurtaracak olan Osmanlı ordusuna sefer sırasında yardımda bulunmuşlar ve Türkler'in adayı fethini memnuniyetle karşılamışlardır.

Doğu Akdeniz'de mühim bir yer işgal eden ve hristiyanlığın son kalesi olarak gördükleri Kıbrıs'ın müslümanlar tarafından fethedilmesini hristiyan dünyası olumlu karşılamadı. Hristiyan misyonerler vasıtasıyla adada Osmanlı aleyhtarı kamuoyu oluşturmaya başladılar ve bir takım entrikalarla halkın huzurunu bozmaya çalıştılar. Hatta, Anadolu'dan göç edip adaya yerleşenlerle beraber yerli Türkler'i bir Noel gecesi toptan imha etmeyi bile tasarladılar. Bugünkü Kıbrıs Rum Kesimi'nin adadaki Türkler'e bakışı tamamen bu tertibin bir uzantısıdır. Türkler'in imhasından sonra adayı Yunanistan'a ilhak etme fikri, Os-

manlı Devleti'ni parçalamak isteyen devletler tarafından devamlı teşvik görmüş, bu maksatla 1814'te kurulmuş «Filiki Eteria»nın (Bu kuruluş 1894'te «Ethniki Eterla» adını almıştır) «*megalo idea*»sı çerçevesinde Bizans İmparatorluğu'nun ihyasını sağlamak için 1821 yılında Kıbrıs'ta bir isyan tertiplenmiştir.

Osmanlı Devleti 1878 Rus savaşında zor durumda kalmış, öteden beri fırsat kollayan hristiyan dünyasına gün doğmuştu. Bu sıkışık durumdan yararlanmak isteyen İngiltere, Ruslar'a karşı Osmanlılar'a yardım etmek için üs olarak kullanmak üzere Kıbrıs'ı istedi. Çok sıkışık durumda olan Padişah, bir savunma paktı çerçevesinde bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Aynı yıl imzalanan Berlin Antlaşması'na göre Kıbrıs adası geçici olarak İngilizler'e devredildi ve İngiltere sömürgeler zincirine bir halka daha eklemiş oldu. Adada, Rum-Yunan ikilisi ile İngilizler arasında menfaat çekişmeleri, 1963 Türk katliamı, İngilizler adaya geldikten sonra, nüfusun % 25'ini teşkil eden müslüman Türk'ün acı dolu hayatı, Türkiye'yi müdahaleye mecbur bırakan gelişmeler, 15 Kasım 1983, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanı...

Bütün bunlar, yüzyıllardır Haçlı zihniyetinin değişmediğini, emelleri uğuruna, insanlık dışı da olsa her türlü yolu denediklerini açıkça göstermiştir. Onlara göre Kıbrıs, zaten hastalanmış, ayakta duramayan bir devletten en kolay koparılabilecek bir parçaydı. Burayı aldıktan sonra, asırlardır yapmak istediklerini daha kolay yapabilecekler, Anadolu'yu daha kolay parçalayabileceklerdi. Coğrafî mekan olarak Anadolu'ya yakın olması Kıbrıs'a, Anadolu'da kurulmuş devletler için ayrı bir önem kazandırmıştır. Tarihî hadiseler, Kıbrıs üzerine yapılan mücadelelerin esasında bu fikrin bulunduğunu göstermektedir. Rum-Yunan ikilisinin Türkler'i toptan imha edip adaya sahip olmak istemeleri, eski Bizans coğrafyası üzerine Büyük Yunanistan'ı kurma amaçları doğrultusunda atılacak ilk adım olmasındandır. Milletlerarası platformlarda kendilerini adanın tek sahibi olarak göstermeye çalışmaları ve toplumlar arası görüşmelerde sergiledikleri uzlaşmaz tutumları bu niyetlerini ortaya koymaktadır.

Coğrafya

Kıbrıs'ın en yakın karadan uzaklığı, Anamur burnu ile Kormakiti burnu arasında 71 km, Suriye'ye yakınlığı ise 98 km'dir. Bu haliyle Türkiye ile Suriye arasına sokulmuş bir kara parçası gibidir.

Kuzey Kıbrıs'ın coğrafî yapısı dağlık ve ovalık olmak üzere iki bölgeye ayrılır. Kuzey kıyılarından başlayan Beşparmak Dağları'ndan sonra güneye doğru geniş düzlükler yer alır. Batıda Yeşilyurt doğuda

Mesarya ovalarına kadar uzanan bu düzlük alan kuzeyin dağ zincirine göre çok daha geniş bir alan kaplar. Kuzey Kıbrıs'ın nüfus yoğunluğu da bu bölgededir. Dağlık alanlar kısmen ormanlarla kaplıdır. Bir taraftan bakır ve gümüş madenlerinin işletilmesi, diğer taraftan gemi inşaatı ve Mısır gibi ağaçsız memleketlere yapılan kereste ihracatı yüzünden ormanlar büyük ölçüde tahribata uğramış, Mesarya ovası ve tepeleri tamamiyle çıplak bir hale gelmiştir. Halep çamlarının, kara çamların ve Lübnan çamlarının meydana getirdiği asıl orman, dağların yüksek yamaçlarında gelişir; alçak kısımlarda ise, yaz ve kış yeşilliğini muhafaza eden Akdeniz çalılıkları ve zeytinlikler yer alır. Belli ölçüde sulama yardımıyla hububat, meyva, sebze ve tütün, pamuk gibi sanayide kullanılan bitkiler yetiştirilir. Bölgeden yer yer fışkıran akarsular ülke tarımına çeşitlilik kazandırır. Narenciye, incir, dut, ceviz, kayısıyla birlikte yer fıstığı ve soğan geniş ölçüde üretimi yapılan tarım ürünleridir. Bu ürünler yanında hayvancılık ve balıkçılık da yapılmaktadır.

Kıbrıs'ta Akdeniz iklimi hüküm sürer. Kış mevsimi içeri gidildikçe biraz sertleşir. Kışlar ılık ve yağışlı, yazlar serin geçer. Yağış miktarı da içeri gidildikçe azalır.

Ülke topraklarının % 56.7'si ekili ve dikili alanlar, % 19.5'i ormanlar, % 5'i çayır ve otlaklar, % 18.8'i de diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlardan oluşmaktadır.

Tarihçe

Kıbrıs adası tarihi, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ilan edilmesine kadar bir bütün halindedir. Bu tarihten sonra ada, kuzey bölgesinde kurulmuş Türk devleti KKTC ve güneyde Kıbrıs Rum Yönetimi olmak üzere iki ayrı devlet vardır.

Kıbrıs, Ege denizi kıyıları ile Mısır ve Suriye sahilleri arasında deniz seferleri başladığı günden itibaren önem kazanmıştır. İlk zamanlarda Kıbrıs, bazan bir idare altında toplanmış mahalli gruplar halinde iç işlerinde bağımsız bir hayat sürmüştür. Mısırla kurulan iktisadi münasebetler zamanla siyasi bağımlılık halini aldı. Adaya, müslümanlar gelmezden evvel, sırasıyla Mısırlılar, Hititler, bazı kolonilere sahip olmak üzere Yunanlılar, Fenikeliler, İranlılar, Büyük İskender ve Roma İmparatorluğu, bu İmparatorluğun ikiye ayrılmasıyla Doğu Roma hakim oldu.

İslâmiyet yayılmaya başladığı devirlerde ada Doğu Roma'nın idaresinde bulunuyordu. Müslümanların adaya ilk seferleri Hz. Osman zamanında Şam valisi Hz. Muaviye tarafından yapıldı (m. 649). Kocası

Ubâd b. el-Şâmita yanında bulunan ensardan Ummü Haràm bu sefer sırasında ölmüş, mezarı Larnaka yakınlarındadır. Kıbrıs, bu ilk seferde vergiye bağlanmış, 653'te yapılan ikinci seferden sonra da müslümanlar adaya yerleşmeye başlamışlardır. Adanın yerli halkı ile müslümanlar arasında herhangi bir çekişme olmamıştır. Sonraki yıllarda Emeviler ve daha sonra Abbasiler zamanında da adaya seferler düzenlenmiş, ancak bunlardan hiç biri işgal şeklinde olmamıştır. Bu tarihlerden sonra, Bizans ve müslümanların hakimiyetlerine göre bu iki devletten birinin donanmasına üs görevi yapmıştır.

1191'de İngiltere Kralı I. Richard, haçlı seferine katılmak üzere Kıbrıs yakınlarından geçerken, donanmasındaki gemilerden bir kaçının yağmalandığını bahane ederek adaya saldırdı ve burada hüküm süren İsaakios Kommenos'un elinden alarak Templier şövalyelerine sattı. Templierler'den sonra Guido (Guy) de Lusignan'ın kurduğu Frank Krallığı adada yaklaşık dört asır hüküm sürdü. Kıbrıs Krallığı hristiyanlar için dayanak noktası olduğu kadar, Suriye ve Mısır'daki Memlûk Devleti için de tehlike kaynağı oluyordu. Bu sebeple Memlûk Sultanı I. Baybars'ın Kıbrıs'a yolladığı donanma muvaffak olamayarak geri döndü. Cenevizliler 1373'te Kıbrıs'ı istila ederek kralı kendilerine vergi vermeye zorladılar ve teminat olarak Magosa kalesini işgal ettiler. Bu arada Kıbrıslılar Suriye sahillerine ve Mısır gemilerine tecavüze devam ediyorlardı. Müslümanlarla 1426'da Limasol ve Mallaha arasında yapılan savaşta Lusignan Krallığı ağır yenilgiye uğradı ve kral esir düştü. Bundan sonra, müslümanlar işgali düşünmedikleri için, ada yeniden vergiye bağlandı. Bu vergi meselesi Kölemenlerle Kıbrıs Krallığı arasında daha sonraki devrelerde çekişme sebebi olmuştur. Bununla birlikte Kıbrıs Krallığı devam etti ve fırsat buldukça civar bölgelere saldırılar düzenledi. Nitekim 1473'te Osmanlılar'a karşı Akkoyunlular ve Karamanlılar ile ittifak eden hristiyan donanması içinde Kıbrıs gemileri de vardı. Bunlar İzmir ve Antalya gibi sahil bölgelerine tecavüz ederek bu şehirleri yakıp yıktılar, yağma ettiler. Kralın yerine geçecek oğlu olmadığı için Venedikli karısı Caterina Cornaro tarafından bir süre idare edilen krallık, nihayet Venedikliler'e devredildi. 1489-1571 yılları arasında 82 senelik Venedikliler hakimiyeti Kıbrıs tarihinde en acı devirlerden biridir.

Venedikliler, Osmanlılar'ın güvenliği bakımından bir tehlike oluşturuyordu. Mısır'a giden ticaret gemileri birçok kere burada yağmalanmıştı. Venedikliler bunu yabancı korsanların yaptıklarını iddia ediyorlardı. Bununla birlikte Osmanlılar'a karşı yumuşak bir siyaset takip ediyorlardı. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle ortadan kalkan Memlûk tehlikesi Osmanlılar'a karşı Venedikliler'i yalnız bırakmıştı. Memlûkler'e ödenen vergiyi bundan böyle Osmanlılar'a ödeyecekleri-

ni bildirdiler. Diğer taraftan, Mısır'dan Anadolu'ya gelen ticaret gemileri, yine Venedikliler'in tecavüzüne uğruyordu. II. Selim'in şehzadeliği döneminde kendisine Mısır'dan gönderilen atların Kıbrıslı korsanlar tarafından gasbedilmesi, buranın fethini daha şehzadeliğinde kafasına koymasına sebep olmuştu.

Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin, adanın geçen asırlarda fethedilmiş olması dolayısıyla burada müslümanların tarihi hakları olduğu ve diğer taraftan Venedikliler'in müslüman gemilerine taarruz etmeleri veya taarruz edenlere karşı tedbir almamaları gibi sebeplere istinaden verdiği fetvayla Kıbrıs'ın fethine karar verildi. Vezir Lala Mustafa Paşa ve donanma kumandanı Piyale Paşa'nın emrindeki Türk askerleri bir yıllık bir kuşatmadan sonra adanın tamamını 1 Ağustos 1571'de teslim alarak seferi tamamladı.

Anadolu'nun güneyinde Alaiye, İçel, Tarsus ve Sis gibi sancakların da dahil edilmesiyle Lefkoşe merkez olmak üzere yıllık gelirini hazineye aktaran bir eyalet kurulmuştur. Adaya ilk tayin edilen Osmanlı valisi Muzaffer Paşa'dır. Osmanlı idaresi, adanın yerli halkını Venedikliler devrindeki şiddetli baskıdan kurtarmış, toprağa bağlı esareti kaldırmış, hristiyanlara geniş bir dinî bağımsızlık vermiştir. Bununla beraber XVII-XVIII. asırlarda başarısızlıkla neticelenen ayaklanma teşebbüsleri olmuştur. Bugün Kıbrıs Türk halkı, o tarihlerde Anadolu'dan gelen göçmenlerle, memur ve asker olarak Kıbrıs'ta görev yapmış olan Türkler'in torunlarıdır. Kıbrıs'a mecburî iskana tabi tutulanlar, her türlü alet, cihaz, takım ve hayvanlarını ve çiftlerini de getirmişler, böylece, iktisaden eski değerini kaybetmiş olan adaya yeni bir ekonomik canlılık kazandırmışlardır.

Kıbrıs'a eski şöhretini veren bakır ve gümüş madenleri çoktan tükenmişti. Kıbrıs 1832'de Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın istilasını müteakip sekiz yıl hariç tutulursa, üç asır Müslüman Türk'ün hakimiyeti altında kalmıştır.

Kıbrıs tarihi, 1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra yeni bir devreye girdi. Bu savaştan yenik çıkan Osmanlılar, İngiltere'nin Anadolu'nun muhtemel bir Rus saldırısına uğramasını engellemek için üs olarak kullanmak üzere istediği Kıbrıs'ın idaresini, padişahın hükümranlığı bakî kalmak kaydıyla vermek zorunda kaldılar. Rus tehlikesi geçince adanın idaresi geri devredilecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'te Birinci Dünya savaşına sokulması üzerine İngiltere adayı ilhak etti. Bu ilhak 1923 Lozan antlaşmasıyla Türkiye tarafından resmen kabul edildi. Bundan sonra ada, İngiltere Krallığı'na bağlı müstemleke statüsüne kondu (1925). Bu tarihlerden sonra İngilizler'in yanlı tutumlarından cesaretlenen Rumlar'ın Türkler'e karşı giriştikleri ent

rikalar devresi başlar. Her fırsatta Türkler'in idareden uzaklaştırılması için çarelere başvurulmuştur. Rumlar adanın Yunanistan'a ilhakı için çalışmaktadırlar. Bunun için gösteriler, ayaklanmalar tertiplenmiş, bu ayaklanmalar İngilizler'in müdahaleleriyle bastırılmıştır. Her meclis toplantısında belirttikleri Yunanistan'a ilhak talepleri yine İngilizlerce reddedildi.

İngilizler'in 10 Mart 1925'te adayı tamamen idareleri altına almalarından sonra anayasada bazı değişiklikler oldu. Meclisin 18 üye sayısı 12'si Rum, 9'u resmi ve 3'ü Türk olmak üzere 24'e çıkarıldı. 1929 senesinde İşçi Partisinin iktidara gelmesi üzerine Rumlar anayasada lehlerine bir değişiklik yapılması isteğiyle Londra'ya bir heyet gönderdiler; bir netice alamadılar.

1931'deki, kilisenin organize ettiği isyan hareketiyle meclis kaldırıldı ve bir nevi diktatörlük idaresi kuruldu.

1933'te 4'ü Rum, 1'i Türk olmak üzere 5 üyeli bir Danışma Meclisi kuruldu.

İkinci Dünya savaşında Yunanistan'ın İngiltere ile aynı safta savaşmış olması adadaki Rumlar'ı ümitlendirdi.

İngiltere hükümeti adada muhtar bir idare kurmak üzere 1947 senesi başında Lord Winster'i vali olarak gönderdi. Lord Winster'in başkanlığında 1948'de yeni anayasa teklifi hazırlandı. Bu anayasaya göre seçimle seçilen üyeler ve 4 resmî üyeden 22 kişilik bir icra meclisi kurulacaktı. Rumlar bunu da yeterli görmeyerek reddettiler.

İngiltere'nin reddetmesine rağmen Rumlar ilhak taleplerinde direniyor, her fırsatı bu amaç için kullanıyorlardı. 29 Ağustos 1955'te Türk ve Yunan tarafı Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Londra'ya çağrıldı. Burada görüşlerin çok farklı olması sebebiyle bir netice alınamadı. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine ağırlığını koyduğu bu konferanstan sonra iyice anlaşılmıştır.

İngiltere adaya muhtariyet verilmesini birkaç kez teklif ettiyse de Rumlar bunu çeşitli bahanelerle reddettiler; onların istedikleri adanın Yunanistan'a ilhak edilmesiydi.

McMillan planı çerçevesinde 1958'de belediye teşekkülleri meydana getirildi. Bir komisyon, belediyelerin sınırlarını tespit etmekle görevlendirildi. 11 Şubat 1959, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan dışişleri bakanları Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Paris'te bir araya geldiler. Yapılan görüşmeler sonrasında Kıbrıs'ta müstakil bir cumhuriyet kurulması konusunda karara varıldı. Bu kararın Kıbrıs Türk ve Rum temsilcilerince de onaylanması gerekiyordu. Uzun tartışmalardan son-

ra karar Türkiye başbakanı Adnan Menderes ve Yunanistan başbakanı Konstantin Karamanlis tarafından imzalandı (11 Şubat 1959, Zürih antlaşması); ardından 19 Şubat'ta Türk ve Rum temsilciler aynı antlaşmayı Londra'da imzaladılar.

Kilisenin öncülüğünde Enosis isteği ile ayaklanan Rumlar bu isteklerini bir çok kere öne sürdüler, bu maksatla EOKA örgütü vasıtasıyla tedhiş hareketlerine başladılar. Bu örgüt Türklerle birlikte Enosis isteklerini kabul etmeyen İngilizler'i de hedef alıyordu. İngilizler'e yardım ettiği gerekçesiyle Türk polislerine saldırı düzenlemeye başladılar. Bunun karşısında Türkler, kendilerini savunmak için 1958'de Volkan adlı bir teşkilat kurdular. Bu teşkilat daha sonra Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) adını aldı, 1 Ağustos 1976 tarihinde de Kıbrıs Türk Güvenlik Kuvvetleri olarak göreve devam etti.

1955-1974 tarihleri arasında, EOKA saldırıları neticesinde 103 Türk köyü yakılıp yıkılmış, 30 bin Türk göç etmek zorunda kalmış, camiler yıkılmış ve yüzlerce Türk de kaybolmuştur. Bu kıyım hareketlerine Türkiye'nin dışında hiç bir ülke, hiç bir kuruluş kulak vermemiş, bütün dünya seyirci kalmıştır.

Londra ve Zürih antlaşmalarının esaslarına göre Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası, garanti ve ittifak antlaşmaları hazırlandı ve 15/16 Ağustos 1960 gece yarısı imzalanarak Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk ve Rum halklarının eşit statülü kurucu ortak olarak kurmuş oldukları cumhuriyettir. Böylece Türk halkı idareye tam ortak olmuş, cumhurbaşkanı yardımcısının Türk, hükümette 3 bakan ve 50 kişilik Temsilciler Meclisi'nde % 30 Türk, % 70 Rum olması kabul edilmiştir.

Rumlar cumhuriyeti Enosis'e geçiş olarak değerlendirdikleri için cumhuriyetin ilanından sonra menfaatlarına aykırı hiç bir kararı kabul etmeyerek anayasayı ihlal ettiler. Rum cumhurbaşkanı, anayasa ile iki topluma verilen eşit hakları Türkler'in elinden almak için anayasa tadilini teklif etti, bunu kabul ettirmek için İngilizler nezdinde görüşmeler yaptı. Türkiye bu gelişmeler karşısında duruma müdahale etti. Cumhuriyet anayasası çerçevesinde adada eşit haklara sahip iki toplumun bulunduğunu ve bundan vazgeçilemeyeceğini bildirdi.

2 Aralık 1963'te Türkiye'nin hükümet buhranı yaşadığı bir dönemde, Yunanistan'da da Londra ve Zürih antlaşmalarını bir cinayet olarak niteleyen Yorgo Papandreu iktidara gelmişti. Bu durum Rumlar için bir fırsat demekti ve 23-25 Aralık tarihleri arasında 20 bin kişilik EOKA teröristleri ağır silahlarla savunmasız Türk halkına karşı sal-

dırıya geçtiler. Lefkoşe'deki Türkler'i hedef alan bu saldırı, diğer yerleşim birimlerindeki Türkler'i korkutacak ve neticede Türkler adayı boşaltıp kaçacaklardı. Bu olaylarda yüz civarında insan öldürüldü. «Kanlı Noel Olayları» olarak Kıbrıs tarihine geçen bu olay, bir din adamı olan Makarios'un ve dolayısıyla hristiyanlığın istediği ve gerekli gördüğü zaman müslümanlara neler yapabileceklerini gösteren önemli bir hadisedir. Nitekim bu katliamlar bütün dünyanın gözleri önünde işlenmiştir.

1963 olaylarından sonra Türk idarecilere yapılan saldırılar ve Rumlar'ın anayasa hükümlerine uymamaları neticesinde Kıbrıs Cumhuriyeti yıkıldı. Bundan sonra Rumlar Türk köylerine ve savunmasız halka karşı saldırılarını sürdürdüler. Türkiye, garanti antlaşmasının IV. maddesinin verdiği yetki ve müdahale hakkını kullanarak duruma el koydu (9 Ağustos 1964). Rumlar'ın benzer saldırılarına karşı aynı hakla müdahale etmek isteyen Türkiye her defasında Amerika Birleşik Devletleri'nce engellendi.

1968-1974 yılları arasında yapılan toplumlar arası görüşmeler her defasında Rumlar'ın uzlaşmaz tutumları sebebiyle bir netice vermemiştir.

15 Temmuz 1974'te Yunanlı subaylar tarafından Makarios'a karşı bir darbe yapıldı. Makarios İngilizler'e sığındı ve cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Nikos Sampson «*Kıbrıs Helen Cumhuriyeti*»ni ilan etti. İngilizler'in kontrolünde Kıbrıs'tan kaçan Makarios 19 Temmuz 1974'te Birleşmiş Milletler'deki konuşmasında Yunanlılar'ın adayı işgal ettiklerini ve Türkler'in tehlike içinde bulunduklarını bildirdi. Türkiye bunun üzerine garantörlük hakkını kullanarak 20 Temmuz 1974'te Kıbrıs Türk Barış Harekâtını başlattı. İki gün süren bu harekât Birleşmiş Milletler'in ateşkes çağrısı üzerine Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Rum tarafının, ikili görüşmelerde uzlaşmaz bir tutum içine girmesi ve zaman kazanmak için oyalama taktiği uyguladığının anlaşılması ve daha önemlisi Türkler'in saldırı ve katliamlara maruz kaldıkları haberinin gelmesi üzerine Türkiye, 14 Ağustos 1974 sabahı II. Barış Harekatını başlattı. Üç gün süren bu II. Barış Harekatı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin emniyetine ve ekonomik ihtiyaçlarına cevap verecek sahayı içine alan bu günkü sınırını çizmiştir. II. Barış Harekatından hemen sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim'ın öncülüğünde ikili görüşmeler yeniden başladı. Bu görüşmelerin üçüncüsünde, Türk tarafındaki Rumlarla, Rum tarafındaki Türkler'in değiştirilmesi kararlaştırıldı. Ardından 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti ilan edildi. 1983 yılına kadar çeşitli aralıklarla ikili görüşmelere devam edildi, ancak ciddi bir ilerleme sağlana-

madı. Barış Harekatı sırasında Türkler'in eline geçen Maraş şehri, Birleşmiş Milletler'in kararıyla boşaltıldı; iskana kapalı olan şehir, Birleşmiş Milletler'e ait Barış Gücü askerlerince koruma altına alındı. 13 Mayıs 1983 tarihinde, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ortadan kaldırılması yolunda Bağlantısızlar Temas Grubunca hazırlanmış bulunan tasarı Birleşmiş Milletler'de 103 oyla kabul edildi. Bunun üzerine Kıbrıs Türk toplumunda bulunan bütün kuruluşlar, 20 Mayıs 1983 günü devlet başkanı Rauf Denktaş'a bağımsızlık talep eden bir muhtıra verdiler. Federal meclis, Türk halkının bu isteğini dikkate alarak *15 Kasım 1983*'te «Bağımsızlık Kararı»nı oy birliği ile kabul etti. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti aynı gün Türkiye tarafından tanındı. Birleşmiş Milletler, 17 Kasım 1983'te cumhuriyetin ilanının geri alınması için bir karar aldı. KKTC ve Türkiye bu kararı tanımadı. Amerika, bu yeni devletin dost ülkelerce tanınmasını, yaptığı ekonomik yardımı kesme tehdidiyle engelledi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı Turgut Özal 2-4 Temmuz 1986 tarihleri arasında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni resmen ziyaret etti. Bu ziyaret Kıbrıs Rum kesimiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa tarafından hoş karşılanmadı ve bu devletler ziyaretin protesto edilmesi için Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulundular.

Bu yıllardan sonra, adada önemli denebilecek herhangi bir gelişme olmadı. Türkiye'nin 1986 yılında, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmek için resmen müracaat etmesinden sonra, topluluk üyesi ülkelerin, özellikle Yunanistan'ın Kıbrıs'ı koz olarak kullanmaya kalkışması, Türkiye'yi Kıbrıs meselesinde daha esnek davranmaya zorlamıştır. 1986 yılı sonlarında bir Türk askeri Rum askerinin açtığı ateş sonucu öldürüldü. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne ait askerler, Rum göstericilere müdahale etmemek gibi, zaman zaman taraflı davranarak Türkler aleyhine bir takım hareketlerde bulundular. Bu arada KKTC'nin milletlerarası düzeyde, özellikle müslüman ülkelerce tanınması için diplomatik girişimlerde bulunuldu. İslâm Ülkeleri Teşkilatı'ndan bu konuda yardımcı olması istendi.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Perez de Cuellar'ın gözetiminde 1988 yılında ve 1989'un ilk aylarında yapılan Cenevre, Ledra Palas (Lefkoşe) ve New York toplumlar arası görüşmelerinde KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın çözüm önerileri ve genel sekreterin iyi niyet çabalarına rağmen Rum lideri Yorgo Vasiliu'nun uzlaşmaz tutumu sebebiyle bir neticeye varılamadı.

Ekonomik Yapı

Adada meydana gelen siyasî gelişmeler, tarıma dayalı ekonomiyi büyük ölçüde sarsmıştır. Kıbrıs Türk halkı, bağımsızlığını kazanana kadar, özellikle 1963 yılı kanlı Noel olayları neticesinde ekonomik olarak çok zor durumda kalmıştır. Türkler'i bir azınlık olarak kabul eden Rum yönetimi onlara bütçeden pay vermemiş, milletlerarası kuruluşlardan sağladığı yardımları bile Rum tarafına inhisar ettirmiştir.

Kuzey Kıbrıs'ın gelişmesi 1974 Barış Harekâtı sonrasında olmuştur. Bağımsızlığına kavuşmuş, kendi devletini kurmuş Kıbrıs Türk halkı büyük bir kalkınma seferberliğine girişmiştir. Türkiye'nin maddî desteğiyle ülkenin imarı ve sanayi tesislerinin kurulması gerçekleştirilmektedir.

Ülkede ulaşımı sağlayacak hava, kara ve deniz yolu için alt yapı çalışmalarına hız verilmiş, Ercan ve Geçitkale hava alanları inşa edilerek milletlerarası sefere açılmıştır. Magosa limanında serbest bölge faaliyete geçirilmiş, Magosa-Güzelyurt karayolu ulaşıma açılmıştır.

Kıbrıs Bayrak Radyosu 1963'ten bu yana yayınına devam etmektedir. Televizyon yayınları başlamış ve renkli olarak devam etmektedir. Telefon şebekesi geliştirilmiş ve milletlerarası otomatik sisteme geçilmiştir. Teleks sistemi faaliyete sokulmuştur. Türk bölgesinin her köşesi inşaat şantiyesi haline gelmiş ve yapımlar hızla devam etmektedir.

Naranciye, patates gibi tarım ürünleri yanında hayvancılıkta da önemli gelişmeler olmuştur. İhracata yönelik et kombinesi yapılmıştır.

Rum-Yunan ambargosuna rağmen ithalat ve ihracatta da önemli gelişme kaydedilmiştir.

Ülkede üretimi yapılan maddeler: Üzüm, patates, arpa, buğday, turunçgiller, tütün, pamuk, büyük ve küçük baş hayvancılık; su ürünleri; orman ürünleri; imalat: konsantre turunçgiller, süt ve süt ürünleri, sigara, giyecek, deri ürünleri.

İhracatı yapılan maddeler: Gıda ve canlı hayvan, içecek ve tütün, madeni yağlar, kimyevî maddeler, makinalar, taşıtlar ve bunların donanımı, çeşitli mamül maddeler, ihracat yapılan ülkeler: İngiltere, Türkiye, Suudî Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, AFC, Lübnan.

İthalatı yapılan maddeler: Yakıt dışında hammaddeler, madeni yağlar, hayvanî ve nebatî yağlar, kimyevî maddeler, makinalar, taşıtlar ve donanımı, çeşitli mamül mallar, elektrikli ev aletleri, elektronik eşya. İthalat yapılan ülkeler: Türkiye, İngiltere, İtalya, AFC, Japonya.

Etnik Yapı

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan halkın % 98.7'si Türk asıllıdır, geri kalan kısım da Suriye ve Mısırlı müslüman Araplardan meydana gelmektedir. Dini grup olarak da, halkın % 98'i müslümandır. Kıbrıs'ta müslümanlar, özellikle 1975'ten sonra eğitim faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir. Bu konuda diğer İslâm ülkeleriyle, özellikle Türkiye ile ilişkiler geliştirilmiştir.

Yönetim

50 üyeden meydana gelen tek meclisli, çok partili cumhuriyettir ve devlet başkanı cumhurbaşkanı, hükümet başkanı ise başbakandır.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa 5 Mayıs 1985'te yapılan halk oylamasında kabul edildi. 9 Haziran 1985 tarihinde tek dereceli seçimle Rauf Denktaş % 70 çoğunlukla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçildi.

23 Haziran 1985 genel seçimlerinde Cumhuriyet Meclisi'ne 50 milletvekili seçildi. Ulusal Parti 25, Cumhuriyetçi Türk Partisi 12, Toplumcu Kurtuluş Partisi 9, Yeni Doğuş Partisi 4. Seçimlerden sonra 7 Ulusal Birlik Partisi ve 3 Toplumcu Kurtuluş Partisi mensubundan oluşan koalisyon hükümeti göreve başladı, şimdi koalisyon Ulusal Birlik Partisi 9, Yeni Doğuş Partisi 1 bakan olarak görev yapmaktadır.

Sonuç

Kıbrıs adasında dini, dili, kültürü ayrı Türk ve Rum olmak üzere iki topluluk bulunmaktadır. Zaman zaman çıkan huzursuzluklara rağmen üç asır gibi uzun bir zaman beraber yaşamış bu iki toplum, aynı vatan üzerinde kader birliği etmiştir. Özellikle Osmanlı idaresinden sonra müslüman Türkler'in aleyhine bozulmuş olan istikrar ortamı, öyle görünüyor ki bir daha kurulamayacak. Yaklaşık bir asırlık tecrübe bu hakikati göstermektedir. Kıbrıs meselesi resmiyette olduğu gibi sadece Türk-Rum meselesi değildir. Türkiye ve Yunanistan'ın antlaşmalarda yer alan garantörlük haklarından başka, adanın siyasî durumu bu iki devleti de aşan boyutlara varmaktadır. Bilindiği gibi adada Türkler'in lehine olabilecek herhangi bir gelişme sadece Rum ve Yunanlılar'ın değil, bütün Avrupa'nın tepkisiyle karşılaşıyor. Bundan da anlaşılıyor ki, Kıbrıs, asırlar önce ifade ettiği misyonunu bugün de muhafaza etmektedir. Nitekim, Rumlar'ın adanın üzerinde oynadıkları oyunlar, Türkler'in buradan çıkarılmasıyla Yunanistan'a bağlanacak bir bölgenin özlemi esasına dayanıyor. Son yıllarda Sovyetler Birliği de Kıbrıs meselesini takibe almıştır. Halbuki adada Rumlar kadar, belki

daha fazla Türkler'in hakkı bulunmaktadır. Türkler'in istedikleri, adanın güneyinde yaşayan Rumlarla birlikte adaletli ve eşitlik ilkelerine dayalı bir federasyonun kurulmasıdır.

Kıbrıs Türk Devleti geri dönülmez bir yola girmiş, Türkiye'nin garantörlüğünde bu yola devam edecektir. Rum kesiminin küçük bir işaretiyle dikkat kesilen hristiyan dünyası karşısında, İslâm dünyasının meseleye yeteri kadar ilgi göstermemesi oldukça üzücü bir neticedir. Mevcut İslâm ülkelerinin bir çoğunda hristiyan kültürünün nüfuzu altında yetişmiş idareler iş başında olduğundan veya ekonomik ve siyasi bakımlardan sözü geçen ülkelere bağımlı olduklarından, bir çok konularda olduğu gibi bu meselede de İslâm ülkeleri gerekli hassasiyeti göstermekten uzaktırlar. Batı'nın meseleyi değerlendirmesi başından beri Müslüman-Hristiyan anlaşmazlığı şeklinde; İslâm ülkelerinin değerlendirmesi ise Türk-Rum çekişmesi şeklindedir.

Hristiyan kültürüne mensup Avrupa Topluluğu'na katılma havasına girmiş Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ın güvenliği için neler yapabileceği çok açık değildir. Bir asır evvel Osmanlı'nın yapmak zorunda kaldığını, adı geçen topluluğa girme uğruna Türkiye de yaparsa Kıbrıs bir asır evvelinden yeniden aynı hayatı yaşayacak demektir. Bu gibi durumlarda Batı dünyasının tutumunun ne olacağı 1974 Barış Harekâtı'nda, Nato üyesi olmasına rağmen Türkiye'ye uygulanan silah ambargosuyla gösterilmiştir. Avrupalılar Kıbrıs konusunda çifte standart uygulamaktadırlar. Batılılar'ın bu tutumu Rumlar'a her defasında yeni isteklerde bulunmak için cesaret kaynağı olmaktadır. Aslında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanıyla Türkler için Kıbrıs meselesi çözümlenmiştir. Bu gelişmeden sonra federal bir yönetime geçiş için sürekli Türk tarafının getirdiği teklifler, herhangi bir alternatif çözüm önerisi getirilmeden Rumlar tarafından geri çevrilmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bu davranışı, bir anlamda geriye adım atmak demektir. Bundan sonrası, Rauf Denktaş'ın ifadesiyle kendilerinin bileceği iştir.

İslâm Tarihi. C. : 13. F. : 16

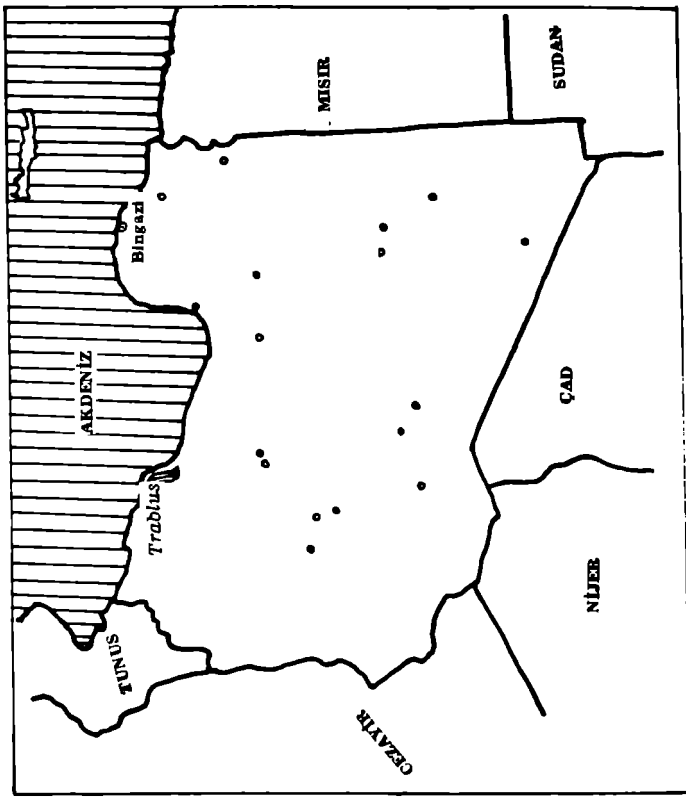
AKDENİZ
Trablus
Bingazi
MISIR
SUDAN
ÇAD
NİJER
CEZAYİR
TUNUS

21 — LİBYA

21 — LİBYA

Resmî adı	:	Libya Arap Sosyalist Halk Cemahirlyyesi
Yüzölçümü	:	1.175.500 km2
Nüfusu	:	3.637.488 (1984)
Başkenti	:	Trablus
Önemli şehirleri	:	Bingazi, Mısrate, El-Hums, Derne, Ecdebiye
Resmî dili	:	Arapça
Resmi dini	:	İslâm
Para birimi	:	Libya Dinarı

Eski Yunanca, Libye (Lebular diyarı); Arapça (Libiyye). Bugün Kuzey Afrika'da bir cumhuriyet olan Libya, kuzeyden Akdeniz, kuzeybatıdan Tunus, batıdan Cezayir, güneyden Nijer ve Çad, güneydoğudan Sudan ve doğudan Mısır ile sınırlıdır. Libya eski çağlardan beri umumiyetle Trablusgarb, Sirenaik ve Fizan olmak üzere üç bölgesiyle tanınmıştır; tarihî hadiselerin pek çoğu bu bölgeler üzerinde cereyan etmiştir. Akdeniz'de yaklaşık ikibin kilometre sahili bulunan ülkenin coğrafik ehemmiyeti aşikardır. 1959'da kara altın petrolün bulunmasıyla ülkenin siyasi ve iktisadi önemi daha da artmış; özellikle çalkantılı ve çok yönlü geçen hadiselerden sonra dünya aktüalitesini ilgilendiren bir ülke olmuştur. Kendi içinde de, ekonomik yönden çok geniş imkanlarına rağmen sosyal ve iktisadi dengesizlikler, ülkenin tek hakimi durumundaki kendini halk dostu olarak takdim eden Kaddafi'nin kendi halkı üzerindeki istikrarsız davranışları, ülkede hızla çoğalan ve etkinlik kazanan İslâmi güçlerin rejimini hedef almaları gibi ilgi çekici olduğu kadar hem Libya'yı, hem bulunduğu bölgeyi, hem de dünyadaki siyasî ve iktisadî dengeleri altüst edebilecek hadiselerin cereyan ettiği bir ülkedir.

Coğrafya

Libya'nın yüzey şekilleri oldukça tekdüzedir. Topraklarının büyük kısmı Sahra'nın en çorak kısımlarından meydana gelir. Ülkenin sahil

şeridi, 1.886 km. uzunluğundadır. Tunus sınırından Mısrate'ye kadar uzanan Trablusgarb kıyısı, kayalık olan Hums yakınları dışında alçak ve düzenlidir. Kuzeydoğudaki Sirenaik bölgesinde Ahdar Dağı kireçtaşından büyük basamaklar halinde deniz kıyısına doğru alçalır. Ahdar'ın doğusunda, Mısır sınırına kadar yayılan ve kayalık halinde devam eden Marmarika Çölü yer alır. Akdeniz bölgesi boyunca vahalar kurak çizgilerle birbirini takip eder. Yüzey şekilleri geniş bir kumluk bölgede gittikçe azalır. Sirenaik, kuzey kısmı denize doğru dik olan, iç kısımlara gidildikçe daha yumuşak eğimlerle alçalan kalkerli yüksek bir ovadır. Sirenaik bölgesini Gialu ve Giarabub vahaları takip eder. Daha sonra kum çölüne (Libya Çölü) geçilir; Afrika'da Büyük Sahra'nın doğu ve kuzeydoğusunda, Nil ırmağının batısından Libya'nın Fizan bölgesine kadar uzanan çöl sahadır. Libya çölü genellikle batıya doğru alçalır, Bingazi'nin kuzeyindeki yaylalardan büyük ve uzun bir çöküntü ile ayrılır, bazı yerlerde deniz seviyesinden 34 m. aşağıya kadar düşer. Büyük Sahra'nın en çorak bölümü olup vahalar seyrek ve dağınıktır. Libya topraklarının hemen hemen tamamını (% 90,8) kaplayan çöller üç farklı nitelik gösterir: Trablusgarb bölgesinin kuzey kesimindeki Hama'l-Hamra gibi hamalar (kayalık çöl); Güney Fizan'da Serire't-Tibesti ve Sirenaik'teki Serire'l-Kalanşu gibi seriler (çakıllı çöller) ve Mısır sınırına dayanan Libya çölü gibi ergler (kum çölleri) vardır. Jeolojik yönden çok eski olan çölü şiddetli rüzgârlar aşındırmıştır.

Libya'da çok az sayıdaki yerler dışında, akarsular hemen hemen yoktur; onların taşıdığı su miktarı da son derece zayıftır. Trablusgarb'da Vâdi Kaam ve Vâdi Ramba denize dökülür. Sirenaik'te Derne, aynı adı taşıyan vahayı meydana getirdikten sonra, bir koniye dökülür. Çok eski çağlarda, büyük sellerin açtığı geniş vadilerde şimdi ancak büyük yağışlar sonunda su bulunabilir. Sirenaik'te toprağın kalkerli olması, kaynakların çoğunu meydana getiren yeraltı suları sistemini oluşturur. Bu yüzden yeraltı suları boldur ve tarımda bunlardan yararlanma imkanı geliştirilmektedir. Kuzey bölgelerinde su barındıran yeraltı tabakaları, yüzeyin sadece birkaç metre altındadır. Ülkenin iç bölgelerinde ise bazı yerlerde sular yeryüzüne çıkarak vahalar meydana getirirler.

Libya'nın iklimi Akdeniz'in ve çölün tesirleri altındadır. Bu bakımdan ülkede başlıca dört iklim kuşağının mevcudiyeti farkedilir: Akdeniz, bozkır, yüksek ova ve çöl iklimleri. Trablusgarb ve Sirenaik bölgelerinin yüksek kesimlerinde ısı ortalamaları daha alçak ve yağış nisbetleri daha yüksektir. Trablusgarb'da Temmuz ortalaması sıcaklık 25°C, Kirene'de 22°C, Ocak ortalaması Trablusgarb'da 13°C, Kirene'de ise 8°C'dır. Kıyı şeridinde ise yıllık sıcaklık ortalaması 20-21°'dır.

Ülkenin iç kısımlarından sık sık esen sıcak ve kuru rüzgâr, Trablusgarb ile Sirenaik kıyılarına büyük ölçüde kum taşır.

Kışın düşen yağışlar, yılda 300-400 mm.'yi bulur. Kirene yüksek ovasında 600 mm.'ye erişir. Fizan'da yağış ortalaması çok düşüktür. Asıl çöl bölgesinde ise 7-8 yıl hiç yağmur yağmadığı olur.

Libya'nın kıyı bölgelerinde ardıç, meşe, keçiboynuzu, yabani zeytin, zakkum gibi Akdeniz bitkilerine rastlanır. Ülke yüzölçümünün büyük bir kısmını kaplayan bozkırlar, güneye doğru gidildikçe çoraklaşır, bitki örtüsü yönünden yoksuldur.

Tarihçe

Yunanca bir kelime olan Libya, orada yaşayan yerli bir ırkın adından alınmış olup, Eski Yunanlılar tarafından genel anlamıyla, Kuzey Afrika'nın kendilerince bilinen ve yaklaşık olarak tamamını içine alan kısmı, dar anlamıyla da bugünkü Libya topraklarını adlandırmak için kullanıldı. Libya'nın siyasi tarihinde daima ön planda yer almış olan Sirenaik MÖ. IV. yüzyılda Yunanlılar tarafından kolonileştirilmiştir. Libya tarih boyunca, Yunan ve Roma hakimiyetlerine sahne olmuştur. MÖ. 146'da Kartaca ülkesini alan Roma, o zamana kadar Yunanlı yazarların kullandığı (Lebular diyarı anlamındaki) Libya adını, Afrika şeklinde değiştirdi. MÖ. I. asırda bu ad bugün bildiğimiz kıtanın tamamını ifade eder oldu. Roma İmparatorluğu döneminde bir eyalet haline getirilen Libya, bir konsül tarafından yönetildi. Roma İmparatorluğu taksim edildiğinde Sirenaik, Doğu Roma'ya verildi. 455 yılında Vandallar oatıdan Libya'ya girdiler ve 553 yılında Bizans İmparatoru Justinianus'un zamanında Belisarius'un kumandasındaki Bizans ordusu Vandalları yenince, Bizans, burada yeniden teşkilat kurdu. 647'de Hz. Osman'ın hilafeti döneminde başlayan müslüman Arap akınları, Bizanslılar'ı Kuzey Afrika'dan ve Libya'dan kesin olarak uzaklaştırdı ve Libya Emeviler'in saltanat devrinde, Emevî idaresine girdi. Abbasiler çağında bölgede bağımsız devletler kuruldu. Fatımiler ülkede ve bütün Kuzey Afrika'da yeniden birliği oluşturdular. Libya, 969-1171 yılları arasında Mısır hakimiyetinde kaldı.

Libya, 1510'dan 1551'e kadar Trablusgarb bölgesi İspanyollar'ın ve Malta şövalyelerinin işgali altında kaldı. Yine aynı dönemde burası Türk denizcilerinin bir üssüydü. 1551'de Türk denizcisi Turgut Reis'in Trablusgarb'ı almasıyla, şövalyelerin halk üzerindeki zulmü ve bu ülkedeki hakimiyetleri sona erdi. Bu tarihten itibaren Libya, Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti oldu. Ülkenin idaresi (1711-1835) Karamanlı ailesine verildi. Daha sonraki yıllar, İstanbul hükümetinin tayin ettiği valiler tarafından yönetilmeye başlandı.

İtalyanlar 1911 yılında Libya'ya saldırdılar. Kısa zamanda Tobruk, Derne ve Bingazi'yi işgal ettiler. Miralay Neşed Bey kumandasındaki Türk askerleri ve Sanusiler birlik olarak İtalyanlar'a karşı koydular. İttihat ve Terakki hükümeti Mısır yoluyla Libya'ya asker ve erzak gönderdi. İtalyanlar tam olarak Libya'yı ele geçiremediler. Şiddetli karşı koyma ve mücadeleden dolayı savaş uzadı. İtalyan kuvvetleri dünya kamuoyu önünde rezil oldular. Tam bu sırada Balkan harbi patlak verdi (8 Ekim 1912). Ekim 1912'de, İttihat ve Terakki İsviçre'nin Ouchy kentinde İtalyanlarla anlaştı ve Libya üzerindeki haklarından vazgeçti (15 Ekim 1912). Bu anlaşma gereğince Osmanlı Devleti (savaşı kazanamayan) İtalya'nın Libya üzerindeki hakimiyetini tanıyor ve ülkedeki askerlerini geri çekmeyi kabul etmiş oluyordu. Fakat Türkler, Sirenaik'teki garnizonlarını korudular. Türk garnizonundaki kumandanlardan önce Enver Paşa, sonra Aziz Bey tarafından teşkilatlandırılan Türk-Arap birliklerinin direnmesi, Haziran 1913'teki Ettangi muharebesini kazanan İtalyanlar'ın sahilden iç bölgelere nüfuz etmesine mani oldu. Bundan dolayı İtalyanlar'ın ülkeyi tamamen işgal etmeleri uzun sürdü. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile savaşa girmesi üzerine dünya müslümanlarının halifesi durumundaki Padişah, cihat ilan etti. Bunun üzerine Libya'daki birlikler harekete geçti, ilk çarpışmalar Fizan'da oldu ve kısa bir süre sonra İtalyanlar Fizan'dan çekildiler. Zor durumda kalan İtalyan hükümeti, istiklal isteyen Libyalılar'a bazı ayrıcalıklar verme ve görüşmelere oturma eğilimindeydi. Bu yumuşaklık, Libya'nın savaştan yılmayan mücahidlerinin şiddetini artırdı. Fakat bu sırada İtalya'da faşist rejimin kurulması üzerine, İtalyanlar tutumlarını değiştirdiler ve Trablusgarb'a vali olarak Giuseppe Volpi'yi (1921-1925) tayin ettiler. Mussolini'nin talimatlarıyla Volpi, kıyı bölgelerini işgal etti. İşgal faaliyetleri 1928'den sonra maresal Badoglio tarafından yönetildi. Daha sonra iç kısımlara çevrilen yayılma harekatında (1929 sonu Mart, 1930) Fizan ve (Ocak 1931) Cufra vahası işgal edildi. Vali yardımcısı gaddar Graziani insanlık dışı büyük suçlar işleyerek, Libya'nın tamamını ele geçirdi. Direnme 1933'te sona erdi. Aralık 1934'te genel vali İtalo Balbo zamanında, ülkeyi geliştirip asimile edebilecek zengin İtalyanlar'a imtiyazlar verme veya oraya geniş ölçüde İtalyan köylüsü yerleştirme planını uygulamaya başladılar. Ancak bu planları uygulayamadan İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Savaşın devam ettiği yıllarda İtalyan-Alman birlikleriyle müttefik kuvvetleri devamlı çarpıştılar. Nihayet 1943 yılı Ocak ayında Libya, müttefik kuvvetlerince zaptedildi. İtalya'nın 10 Kasım 1947'de yapılan Paris antlaşması ile eski sömürgesi üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi ve himaye isteğinin Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından reddedilmesi üzerine Libya, 1942 sonbaharından 1951 yılına kadar İngiliz as-

keri idaresinde kaldı. Sirenaik emiri olan İdris es-Sunûsi, ülkede farklı grupları istiklal çevresinde birleştirdi. Aralık 1950'de ilk anayasa metnini hazırlayan kurucu meclis, 24 Aralık 1951'de Kral İdris, ülkesinin bağımsızlığını ilan eti. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Libya'nın 1 Ocak 1952'den itibaren müstakil devlet olmasına karar verdi. Aynı yıl, Batı'ya yaklaşma politikası güden krala karşı çıkanlar ülkeden sürgün edildi. Libya 1953 Martı'nda Arap Birliği'ne girdi. 1955'te Birleşmiş Milletler'e kabul edildi. 1957'de Tunus ile dostluk antlaşması imzalandı. Ayrıca Addis Ababa'da kurulan Afrika Birliği Teşkilatı'nın kurucu üyelerindendir. Libya bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu sefer de İngiltere ve Amerika'nın ekonomik işgaline uğradı. Libya sözkonusu devletlerden aldığı büyük mâli yardımlar karşılığında (1953 yılında) İngiltere'ye çok sayıda stratejik üs, ABD'ye de Trablusgarb yakınında Wheelus Field Hava Üssü kullanma imtiyazlarını verdi. Petrol alanlarında çalışan işçilerin genel grevleri, Trablusgarp ve Bingazi'de meydana gelen İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri aleyhtarı gösteriler sonunda, sözkonusu iki devletin derhal üslerini tahliye etmesi istendi.

Libya Kralı İdris, 1 Eylül 1969'ta Türkiye'de Bursa kaplıcalarında tedavi görürken, kansız bir askeri darbeyle genç subaylar tarafından tahttan indirildi. Veliaht Er-Ridâ (kralın yeğeni) tahttan feragat ettiğini ve ihtilal konseyini desteklediğini bildirdi. «Birlik, hürriyet ve sosyalizm» prensiplerine dayanan Libya Arap Cumhuriyeti'nin yeni hükumetini Dr. Mahmud Süleyman Al-Mağribi kurdu. Ardından yeni cumhuriyeti birçok Batı ve Doğu ülkesi hemen tanıdı. İhtilal yapıldığında yüzbaşı rütbesinde olan İhtilal Konseyi başkanı Muammer el-Kaddafi albaylığa terfi edilerek silahlı kuvvetlerin başına geçti. Hükümet, Libya'daki İngiliz ve Amerikan üslerinin kaldırılacağını ilan etti. 16 Ocak 1970'te Kaddafi başbakan oldu. Kaddafi hükümeti İtalyanlar'ın Libya'daki sermaye hisselerine ve İtalyanlar'ın mülkiyetindeki topraklara el konulacağını açıkladı. Bütün bankalar devletleştirildi; bankalardaki yabancıların hisseleri iptal edildi. Petrol ihraç, satış ve dağıtımı Libya Milli Petrol Şirketi'ne verildi. İngiliz-Amerikan tütün şirketinin tekeline son verildi. Ülke içinde de birtakım sosyal reformlar gerçekleştirildi. Libya, 1970'in ilk aylarında, Fransa'dan 4 yıl içinde teslim edilmek üzere 100 'mirage' uçağı satın aldı; Amerika Birleşik Devletleri, bu hadisenin Ortadoğu'daki silah dengesini sarsabileceğini bildirdi. Bu arada Albay Kaddafi'ye darbe teşebbüsleri olduğu bildirildi ve ihtilal konseyi üyesi beş subay idama, birçok subay da müebbed hapse mahkum edildi.

Kaddafi yirmi yılı aşkın bir zamandır, Libya üzerindeki uygulamaları ile ülkedeki en güçlü adam özelliğini koruyor. Yaptığı devrime

İslâm süsü vermiş, tutmayınca da asıl çehresini göstermekten çekinmemiştir. Mısır'ın eski devlet başkanı Cemal Abdülnâsır'ı kendine örnek alan Kaddafi'nin hedefi Arap milliyetçiliğidir. Başa geçtiğinden beri komşularıyla çatışmaktan çekinmemiştir. Camp-David anlaşmasını imzaladığı için Mısır'la sınırlı çatışmalara girişmişti. Yıllardan beri de Fas ve Çad ile zaman zaman anlaşmazlıklar çıkıyordu. Nisan 1986'da Amerika hava kuvvetlerine bağlı uçaklar bir gece ansızın Kaddafi'nin karargahının bulunduğu mahalli bomba yağmuruna tuttular. Kaddafi yaralı olarak kurtuldu. Kaddafi'nin güvendiği Rusya, sadece olayı kınamakla yetindi, hatta bazı basın ajanslarının iddiasına göre Kaddafi'nin yerinin tesbitinde Rusya, Amerikan uçaklarına bilgi verdi.

Kaddafi'nin en büyük sıkıntılarından biri de Çad meselesidir. Kaddafi, hükümete karşı mücadele eden Gukuni Vadde'ye liderliğindeki gerillalara önemli miktarda yardımda bulunuyor ve Hissen Habre'yi mağlup etmede bunlara güveniyordu. Fakat sonradan gerillalar Habre güçleriyle birleşip Kaddafi'nin kuvvetlerini Fada'da bozguna uğrattılar (Nisan 1987). Bu hezimetin hemen ardından Fada'nın kaybını hazmedemeyen Libya, avcı bombardıman uçakları ile Çad'ın iç kısımlarını vurmaya başladı. Ancak Çad kuvvetleri, Libya'nın Vadi - Dum Karargâhını da ele geçirmişlerdir. Çad'ın ele geçirdiği malzemeler arasında yirmi avcı bombardıman uçağının yanında, helikopterler, roketatarlar ve tonlarca cephane de Libya'nın kayıpları arasındaydı. Bütün bunlar Libya'ya 1,5 milyar dolara mal oldu. Fransa Cumhurbaşkanı sosyalist Mitterand'ın, Libya'nın bu hezimetine gülmesine rağmen, Kaddafi, bu yenilgiden sonra düşmanlarını (!) Varşova paktına girmekle, komünist olmakla tehdit etti, ve bunu ispatlarcasına Şubat 1987'de Rus danışmanlara komplo düzenledikleri gerekçesiyle 6 Hizbullahi müslümanın idamını, bütün Libya halkını tehdit eder mahiyette televizyondan naklen gösterdi. Bütün bunlar halkın nazarında Kaddafi'nin koltuğunu derinden sarstı ve hatta despotizmini alaşağı edecek derecede tepkilere yol açtı.

Bu arada Amerikan yönetiminin 8 yıldır başında bulunan Reagan giderayak, Akdeniz'de seyreden Kennedy uçak filosuna bağlı uçakların Libya'nın keşif amacıyla uçan iki Mig-23'ünü vurdurmuştur.

Libya'nın Arap Komşuları ve ABD ile SSCB Arasındaki Siyasî Münasebetler ve Libya'da Yönetim :

Ülke bağımsızlığına kavuştuğunda, devletin bütün yetkileri kralın elindeydi. Kanunların bir kısmı şeriat hükümlerini bir kısmı ise İtalyan ve İngiliz yasalarını ihtiva ediyordu. Kral da ülkesini bir ma-

halleyi yönetir gibi idare ediyordu. Kral İdris (79 yaşında iken), sömürgecilerin planlarını uygulayabilmekten aciz olduğu bir devrede yönetimden uzaklaştırıldı.

Genç subayların yönetimi ele geçirmelerinden sonra yeni kabinenin açıklanmasından kısa bir süre önce (21 Aralık 1969) cumhuriyetin anayasası ilan edildi ve hür demokratik cumhuriyetin en yüksek organının ihtilal konseyi olduğu bildirildi. Bunu takip eden yıllarda Albay Kaddafi ihtilal konseyindeki kendine muhalif veya muhalif olabilecekleri değişik yollardan tek tek tasfiye etti. Bu Libya'nın bugünkü yönetim şekli, ülkenin kendine has bir idare sistemidir. Devlet başkanlığı Muammer el-Kaddafi'nin şahsında temsil edilmektedir. Kaddafi'nin 2 Mart 1977'de yazdığı Yeşil Kitap, Libya'nın adeta iktisadî, siyasî, idari ve pratikteki anayasasıdır ki, Kaddafi zaman zaman kendi fikirlerine dahi muhalefet etmektedir.

Kaddafi, iktidarı ele geçirdiğinin ilk yıllarında sosyalist Arap ülkelerini malî yönden destekledi. Fakat bu yardımı ilerikî yıllarda kestiği gibi Arap ülkelerinin hemen hiçbirinden sürekli bir destek bulamadı. Komşusu Fas'la geçtiğimiz yıla kadar araları devamlı soğuk geçti. Kaddafi ile Kral Hasan'ın yıldızları 1 Eylül 1969 devriminden beri hiç barışmamıştır. Buna bağlı olarak da, 1969 ile 1973 arasında yedi kez suikast teşebbüslerine maruz kalan Kral Hasan'ın her defasında Kaddafi'yi açıkça suçlaması oldu.

İlk yıllarında Kaddafi sıkı bir Sovyet düşmanıydı. Yaptığı konuşmalarda Sovyetler Birliği'nden emperyalist olarak söz ediyor, başka Arap ülkelerinin (1972'de Irak'ın yaptığı gibi) Sovyetlerle askeri işbirliği anlaşması imzalamalarını şiddetle eleştiriyordu. Sudan devlet başkanı Cafer el-Numeyri'ye (Ağustos 1971'de) düzenlenen komünist darbe teşebbüsünün akamete uğratılmasında en büyük rolü Kaddafi oynuyordu. Kaddafi'nin Moskova yanlısı oluşu daha sonraki icraatlarında açığa çıkacaktır. 1974'ten sonra Libya'nın SSCB ile kurduğu yakın ilişkiler sonucu iki bin Sovyet askeri uzmanı Libya'ya geldi, Kaddafi'nin şahsî güvenliğini ve rejimin devamını sağlama görevi Doğu Alman uzmanlara verildi.

Sovyetlerle bu derece münasebetlerini sürdüren Libya, Amerika ile de yakınlığını perde arkasından sürdürüyordu. Bugün dahi Libya topraklarında en çok vatandaşı bulunan yabancı ülke Amerika'dır. Ayrıca İngiltere ve öteki Avrupa ülkelerinden uzmanların sayısı da eklendiğinde ülkede bulunan Batılılar'ın sayısı doğu bloku mensubu uzmanlardan kat kat fazladır. Pekçok Arap ülkesi petrol şirketlerini tamamen millileştirdiği halde Kaddafi, petrol sektörünün 1/3 oranında yabancı ellerde (özellikle Alman ve Amerikan) bulunmasına hâ-

lâ müsaade etmektedir. Görüldüğü gibi Kaddafi, Amerikan liderlerinin söylediği gibi gerçekte bir Moskova ajanı, bir terörist değil, daha karmaşık ve kapalı bir kişiliğe sahiptir.

1981 Ağustosu'nda da 6. Filodan kalkan iki F-14 uçağı Sirte Körfezi'nde iki Libya uçağını vurmuştu. Kaddafi, bütün tutarsızlığına rağmen ne tam SSCB'nin güdümüne girdi, ne de ABD'nin tehditlerine boyun eğdi. Basına sızan haberlere göre, Rusya, saldırıdan hemen önce Libya'daki füze bataryalarından askeri danışmanlarını geri çekmiştir. ABD Libya'ya askeri bir harekat düzenleyeceğini önceden Rusya'ya bildirmiştir. Rusya saldırıdan birkaç gün önce Sirte Körfezin'deki savaş gemilerini daha açık bölgelere uzaklaştırmıştır.

Son olarak Şubat 1989'da Libya'nın da içinde bulunduğu beş Kuzey Afrika ülkesi (Libya, Fas, Cezayir, Tunus, Moritanya) Mağrib Birliği'nin geleceği için Fas'ın Marakeş kentinde bir araya geldiler.

İktisadi Yapı

Son yıllara kadar Libya'nın ekonomisi, topraklarının özelliği ve ikliminin kuraklığı yüzünden, iç tüketimi bile karşılamaya yetmeyen tarıma ve hayvancılığa dayanıyordu. Topraklarının ancak % 1,2'si ekilebilir özelliktedir ki, bu da ancak son çalışmalarla 3 milyon hektara ulaşmıştır. Ülke yüzölçümünün % 7,6'sı çayır ve otlaklarla kaplıdır. Eskiden ilkel araçlarla yapılan tarım şimdi devlet tarafından modern tarım makine ve aletleriyle yapılmaktadır. Tahıl üretimi öteden beri azdır; domates 245, (1984,) buğday 150.000, patates 120.000, zeytin 110.000, hurma 98.000, arpa 70.000, portakal 45.000, üzüm 23.000, kabuklu yer fıstığı 14.000, ton olarak gerçekleşmiştir. Balıkçılık (özellikle ton balığı) geliştirilmektedir. 1983'te avlanan su ürünleri miktarı 7.500 tondur. Sirenaik'te sünger avcılığı yapılır.

Libya yüzölçümünün % 0.4 oranındaki ormanlarında 633.000 m3 tomruk üretilmiştir (1983). Az miktarda yetiştirilen (yaklaşık üç bin ton), fakat kalitesi yüksek olan Libya tütünü, yerli sigara sanayiinde, sicim ve hasır yapımında kullanılır. Hayvancılık bugün de oldukça yaygın bir geçim kaynağıdır: (1984 rakamlarıyla canlı hayvan sayısı) : 4.800.000 koyun; 1.500.000 keçi; 200.000 sığır; 135.000 deve; 60.000 eşek.

1959 yılında Libya'da petrol bulundu. İlk önce Cebel-i Sirenaik'te bulunan zengin petrol yatakları Libya'nın iktisadi durumunu tamamen değiştirdi. Ülkeye ekonomik kalkınma ve tarımın geliştirilmesinin temel şartı olan sulamayı düzenleme imkanı sağladı. 1966 yılından itibaren Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran'dan sonra Ortadoğu'nun dör-

düncü büyük petrol üreticisi durumuna geldi. Bugün 15 kadar olan petrol alanı boru hatlarıyla, bir rafinerinin bulunduğu Akdeniz kıyısındaki Mersa El-Biraga'ya, Sirte ve Res Lenüf'e bağlıdır. Serir petrol sahası da en büyük tankerlerin girebildiği tabii bir liman olan Tobruk'a bağlıdır.

1963 senesinden itibaren düzenlenen 5 yıllık kalkınma planlarıyla Libya, kısa zamanda iktisadî ve sosyal yönden ilerledi. İmar, iskan, taşıma ve ulaştırma konusunda büyük tasarılar hazırlanıp uygulanmaya başlandı. 1937-1939 yılları arasında İtalyanlar'ın yaptığı 1600 km'lik sahil yolu yeniden düzenlendi (1982'de % 56'sı asfalt kaplanmış). Karayollarının toplam uzunluğu 19.300 km. Sirenaik'teki (Bingazi-Barke; Bingazi-Sutuş) demiryolları (360 km.) çok kısadır. Başta Trablusgarb ve Bingazi havaalanı olmak üzere tarifeli dış hat seferlerinin yapıldığı havalanı sayısı 11'dir. Deniz ticaret filosu (1985) gemi (100 gros ton ve yukarısı) 100; toplam yük 1.513.747 Dwt'dur.

Fizan bölgesinin merkezi olan Sebha'yı Akdeniz'deki Misurata limanına bağlayan yeni bir karayolu yapıldı. Yeni okullar ve hastaneler açıldı; başta sağlık ve eğitim olmak üzere her türlü sosyal hizmetin ücretsiz olarak sağlanması kabul edildi. Libya, petrol üretimine geçtikten sonra hızla ilerledi ve 1972 istatistiklerine göre ABD, Kanada, Batı Almanya ve İngiltere gibi dünyanın en zengin ülkeleri arasına girdi. Petrol satışından elde edilen gelir sayesinde, kişi başına yıllık gelir beş yıl içinde (1963-1968) 35 dolardan 800 dolara yükseldi ve her geçen yıl bu rakam daha da artarak 1983'te 3.220 ABD $ olarak hesaplandı.

Libya'da sanayi fazla gelişmemiştir. Trablusgarb'da bir sigara fabrikası, Bingazi'de bir dokuma fabrikası, deri işleme ve zeytinyağı fabrikaları vardır. Petrol kuyularının açılması ve yabancı sermayenin yardımıyla işlenmesinden sonra ülke ekonomisinde petrol büyük önem kazandı. Libya, 1967'de brüt 83,5 milyon ton petrol elde etti ve 1968 sonunda bu rakam 100 milyon tona ulaştı. Bu miktar, ham petrol (varil, 1984) 396.792.000 (46.668.000); petrol ürünleri (ton, 1984) 5.470.000 (5.972.000); doğal gaz (m3, 1984) 4.612.900.000 (3.331.510.000) olarak gerçekleşmiştir. Ülkedeki rafinerilerde işlenen petrolden de (1985) 668.300 üre, 495.000 amonyak, 495.000 metil alkol, 247.500 etilen, 150.000 ton da asfalt üretilmiştir. Termoelektrik santrallarından (1983) 7.270.000.000 kw-sa elektrik elde edilmiştir. Son yıllarda çimento üretimi de arttırılmıştır; (1985'te) 4.600.000 ton.

Libya'nın ihracatı ham petrol (1081) (% 99,6) ve petrolden elde edilen kimyevi maddelerden (% 0,4) ibaret olup, 4.609.851.000 LD tutarındadır. İhracat yapılan başlıca ülkeler: (1984): İtalya % 24; AFC % 19; İspanya % 9,2; İsviçre % 3,8; Hollanda % 3,5; İngiltere'dir.

İthalatı ise (1981'de 2.481.422.000 LD) % 16,3 gıda ve canlı hayvan, % 14,9 vasıtalar ve yedek parçaları, % 13,1 elektriksiz malzemeler, % 10,2 elektrikli makine, % 9,7 metal imalat ürünleri, % 6,2 dokuma ve giyecek, % 5,1 demir ve çelik, % 4,5 kimyevi maddeler. İthalat yaptığı başlıca ülkeler: (1984): İtalya % 26,6; AFC: 12,9; Japonya % 6,6; İngiltere % 5,3; Avusturya % 1,6.

Toplam 4.475.000.000 LD olan ve hemen tamamı petrol ihracından elde edilen bütçe gelirinin % 38'i yatırım; % 31,5'i ticaret ve % 30,5'i kalkınmaya harcanmaktadır. Turizm gelirleri (1984) 12.000.000 ABD $; yurt dışına gidenlerin harcamaları ise (1981) 645.000.000 ABD $'dır.

1963'ten beri Libya'nın dış ticaret dengesi ülke lehine dönmüş olmasına rağmen dış borçları (1982'de), 844.000.000 dolar idi.

Etnik Özellikler

Libya, ekseriyetle Araplar, Berberiler ve Araplaşmış Berberilerden müteşekkildir. Bundan başka ülkede Tuaregler, Tebular ve bir miktar İtalyan vardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, ülkenin kuzeybatısındaki Cebel bölgesinde, Arap ve Berberi komşularıyla bir arada yaşayan ve sayıları 300.000'i bulan Yahudiler'in pekçoğu İsrail'e göç etmiştir. Bugün Yahudi nüfusu 7 bin kadardır. Ayrıca Trablusgarb ve Bingazi'de küçük Maltız ve Yunanlı topluluklar vardır.

Halkın çoğu kıyı şeridinde yaşar. İç kısımlarda ise vahalarla ovaların kıyıları kalabalıktır. Nüfusun önemli bir kısmı (% 25) Tebular, Derberiler ve Bedeviler göçebedir. Nüfusun (1985) % 64,5'i kentlerde, % 35,5'i de kırsal kesimde oturmaktadır. Her geçen yıl kent nüfusunun oranı yükselmektedir. Nüfus dağılımı düzensizdir. Nüfus yoğunluğu azdır; (1986'da) 2,2 km2. Nüfus artış hızı (binde, 1980-1985) 11,2'dir. İlk nüfus sayımı 1931'de İtalyanlar tarafından yapılmıştır. 1931'de 704.123 olan nüfus 5 yıl içinde önemli ölçüde artarak 839.524 kişiye ulaşmıştır. Savaştan sonra İtalyanlar'ın büyük bir kısmının ülkeden ayrılmasına rağmen 1954'te 1.091.830 kişiye yükselen nüfus, 1964'te 1.559.339, 1984 sayımında ise 3.637.488 olarak tesbit edilmiştir. Bu rakama dışardan gelen (özellikle Türk işçi ve teknisyenleri) yabancılar dahil değildir. İktisaden faal nüfusun (1985 1.062.000) toplam nüfus içindeki payı % 29,3'tür. 1959'da petrolün bulunmasıyla hızla refah seviyesi ve kişi başına düşen milli gelir yükselmiş ve bu miktar 1983'te 3.220 ABD $ olmuştur.

Ülkenin iktisadi ilerlemesi insanlarının refah seviyesini yükseltiği kadar, kültür ve eğitimlerini de doğrudan ilgilendirmektedir. Libya'nın (1982) toplam 4.299 ilk ve orta dereceli okulunda 6-18 yaş ara-

sında 1.042.917 öğrenci eğitim görmektedir. Meslek yüksek okullarında da (195 tane) 50.363 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca 8 yüksek okulda 1981-1982 öğretim yılında 25.700 genç yüksek tahsil yapmaktadır.

Ülke nüfusuyla ve hele Afrika'nın diğer ülkeleriyle kıyaslandığında eğitim durumu oldukça iyi durumdadır. 1973'te, 10 yaşın üzerinde hiç eğitim görmeyen (okuma yazması olmayanların toplam nüfusa oranı) % 43,1; yalnız okuyabilen % 8,7; yazıp okuyabilen % 32,1. İlk öğrenim % 9,8; orta öğrenim % 5,8; yüksek öğrenim % 0,5'dir. Bu oran (okuma yazma bilmeyenler) 1985'te % 25,6'ya düşmüştür. 10 yaşın üzerindeki okur-yazar sayısı 2.701.446 (% 74,4) seviyesine yükselmiştir.

Ülkede (1985) neşredilen tek gazetenin toplam tirajı 40.000'dir. Sağlık durumu ise (1982) yalnız devletin hizmetinde çalışan doktor sayısı 5.210'dur; her doktora 637 kişi düşmektedir. Ayrıca Libya'da sağlık ve eğitim hizmetlerinin hemen hemen tamamı devlet tarafından karşılanmaktadır.

Libya'da, Kaddafi'nin de dediği gibi sosyal hayatın en büyük düzenleyicisi (ülkedeki dini grupların % 97'sinin bağlı olduğu) İslâm dinidir. Cebel En-Nefüse'de yaşayan İbâdiler öteki müslümanlar tarafından mutezile telakki edilirler. Fakat avamın verdiği bu isim, İbâdiler'in sahip oldukları görünüş ve dil farklılığından dolayıdır. Libya havalisine İslâm, ilk defa Hz. Osman zamanında İslâm orduları tarafından getirilmiştir. XIX. asır ortalarında Libya'da Sanûsiyye adlı bir tarikat kuruldu. Bu tarikatın kurucusu Muhammed b. Ali As-Sanûsi, 1843'te Cezayir'den gelerek dini düşüncelerini anlatmaya başladı. Müslümanların, asr-ı saâdet dönemindeki İslâmî hayata dönmelerini öngören bu düşünceler, Sanûsi'nin uzun süre temasta bulunduğu Arabistan Vehhâbîleri'nin selefî görüşlerine çok yakındı. Sanûsi'nin düşünceleri kısa zamanda uygulama alanı bularak, özellikle ülkenin doğu bölümünde yaygın bir zaviyeler şebekesini vücuda getirdi. Zaviyeler, hem cami, hem askeri saha, hem okul, hem de menzilhane idi. Bu hareket, avamın anladığı anlamda insanları pasifleştirici, cevval ruhları söndürücü, kuru bir tarikat değil; aksine, müslümanların topyekûn itikadî, eğitim, talim ve terbiye yönlerini içeren sosyal ve İslâm'ın özüne yönelik gerçek bir İslâmî harekettir. Öyle ki Sanûsi hareketi, ülkede çok başarılı olduğu gibi doğu Sahra'nın büyük bir kısmına sağlam bir bakış açısı, dinamizm ve huzur getirmesinden başka güneydeki zenci ülkelerini de tesiri altına almıştır. Sahra'da Fransızlarla ve daha sonra da sömürgeci İtalyanlarla çatışan bu hareket, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkler'i desteklemiş; İngilizler'in Arap yarımadasındaki ilerlemelerinde en büyük engellerden biri olmuş, Arap müslümanları kü-

für karşısında uyanık olmaya, İngilizler'e inanmamaya çağırmıştır. Zamanla siyasi kudretini kaybetmiş olmakla beraber, bugün dahi ülkenin doğu bölümünde hemen hemen bütün müslümanların katıldığı, etkili bir cemiyet hareketi olma özelliğini korumaktadır.

Libya'nın resmi dili Arapça'dır. Hami-Sami dillerin büyük kollarından biri olan Berber dili, eski çağlarda bütün Kuzey Afrika'da konuşuluyordu. Berber dili, MÖ. III-II. yy'da Libya ve Numidya'da resmi dil olarak kullanılmıştır. VII. ve XI. asırlardaki müslüman Arap akınlarına kadar halkın büyük çoğunluğunu meydana getirmiş olan Berberiler (güneydeki Tuareg'ler ve Tunus sınırı yakınındaki Cebel En-Nefüse kesiminde yaşayan Tuareg'ler hariç) kendi dillerini kaybetmiş durumdadırlar. Ülkedeki Tebu ve Sûdânî (Kanûri, Hausa) dilleri ise Sahra'nın öte yanından köleler tarafından getirilmiş olup, bugün de çok küçük bir azınlık tarafından güneydeki vahalarda kullanılmaktadır.

İtalyanca işgal ve sömürü döneminde Libya halkına zorla öğretildiğinden bugün yaşlıların pekçoğu İtalyanca konuşabilirler. Ayrıca okullarda da öğretilmektedir. Bunun yanında da petrolün bulunmasıyla birlikte ülkede İngilizce önem kazanmıştır. Arapça'dan sonra en çok konuşulan dil, İngilizce'dir.

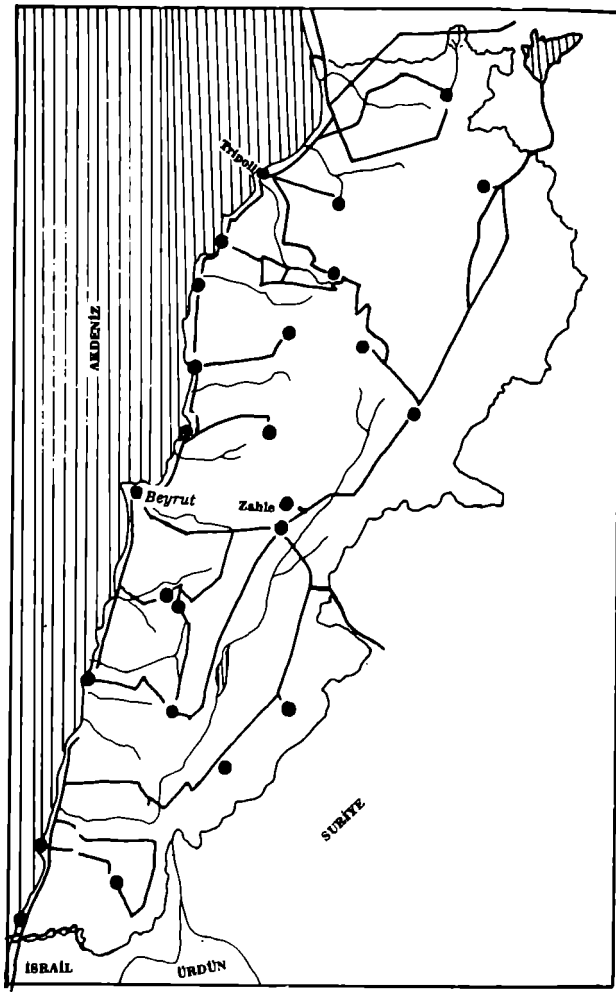
Trablus
AKDENİZ
Beyrut
Zahle
SURİYE
İSRAİL
ÜRDÜN

22 — LÜBNAN

Resmî adı : Lübnan Cumhuriyeti
Yüzölçümü : 10.400 km2
Nüfusu : 2.707.000 (1986 itibariyle)
Başkenti : Beyrut
Önemli şehirleri : Tripoli, Zahle, Sayda
Resmî dili : Arapça
Resmî dini : Yok
Para birimi : Lübnan Lirası

Lübnan, doğu ve kuzeyinde Suriye, güneyinde İsrail, batısında Akdeniz'le çevrili bir Orta-doğu ülkesidir. Uzun zamandan beri iç karışıklıklara sahne olmuş, değişik din ve kültüre sahip etnik grupları üzerinde barındıran ve zaman zaman da dış güçlerin müdahaleleriyle hep dikkatleri üzerinde toplayan bir ülkedir. Coğrafi özellikleri dolayısıyla özellikle İslâm'dan sonraki dönemlerde ticarî ve kültürel bir çok faaliyetlerin yapıldığı önemli bir muhit olarak çağlar boyunca önemli devletlerin gözlerini üzerinde hissetmiştir. Eski Mısır ve Yunan medeniyetlerinin kavşak noktası olan Lübnan, XIX. asrın yarısından sonra, içerdeki etnik grupların karşı faaliyetleriyle günümüzde de devam eden yeni bir kargaşa ortamına girdi.

Coğrafya

Lübnan ismi, Suriye'yi doğu Akdeniz kıyılarından ayıran dağ kütlesinin adıdır. Zamanla, bu dağ grubunu içine alan bölgenin ve sonra da bugün bu bölgeyi içine alan devletin adı olmuştur.

Devlet topraklarının büyük kısmında kalkerli Lübnan Dağı uzanır. Bu dağ Suriye'nin batısında doğu Akdeniz kıyılarına paralel olarak, kuzey, kuzeydoğu, güney, güneybatı doğrultusunda, uzunluğu 170 km.'yi ve en geniş bölgesi kuzeye doğru 45 km'yi bulan bir dağ kütlesidir. Daha çok vadilerle yarılmış bir yayla manzarasını gösteren kuzey Filistin'den kuzeye doğru yükseklik gittikçe artar ve ikibin metreyi bulur. Beyrut-Şam güzergahı bu dağ kütlesinin Lübnan geçidin-

den 1542 metrede aşar. Daha kuzeyde dağların genişliğiyle beraber yüksekliği de artar ve 2.900 metreye varır. Bu dağın zirvesi (Zahr el-Kuzib) 3088 metreyi bulur. Bu yükseklikten kuzeye gidildikçe alçalma başlar ve Nehr el-Kebir vadisine varılır. Nehr İbrahim, güney bölgesinde de Nehr Litani nehirleri ülkenin sulama ihtiyacını büyük ölçüde karşılar. Nehr Litani, Cebel Niyah'ın doğusunda dağlık bölgedeki Litani gölünün akıntısıdır. Bekaa Vadisi'nin büyük bir bölümü bu nehirden sulanır. Bu vadinin doğusu boyunca Anti-Lübnan dağları, güneyinde de Hermon dağları uzanır. Bu yüksek kütlenin batı yamacı Akdeniz'e doğru yer yer dimdik alçalır. Genellikle düz olan kıyı şeridi, daha Fenikeliler zamanında işlenmeye ve iskan edilmeye başlanmıştır. Dağ ile deniz arasında engebeli, dar ve uzun bir ova uzanır. Dağdan inen sular ovanın verimliliğini artırmaktadır. Lübnan'ın kıyı bölgesinde Akdeniz iklimi, iç bölgelerde ise yer yer karasal iklim hüküm sürer. Kışın bol yağmur alan ülke, yazın yağmur almaz. Bu sebeple vadiler yaz mevsiminde kuraklaşır. Engebelerin sınırladığı ekili alanlar, ülke alanının beşte birini aşmadığı halde halkın büyük kısmı tarımla geçimini sağlar. Bunun için ülkedeki suların büyük kısmı tarımın hizmetine verilmiştir. Tarıma elverişli alanların azlığı, mevcut alanların son derece dikkatle işlenmesini gerekli kılmıştır. Bunun neticesi olarak, özenle işlenmiş küçük tarlalar, bahçeler, turunçgiller bahçeleri, nar ve muz bahçeleri kıyı boyunca uzanır. Yamaç bölgelerde de suni alanlar yapılmıştır. Bu alanlarda zeytin ve buğday yetiştirilmektedir. Dut yetiştirmeciliği beraberinde ipek böcekçiliğini getirmiştir.

Ülkede enerji kaynakları azdır. Bu sebeple sanayi yeteri kadar gelişmemiştir.

Tarihçe

Lübnan'ın tarihi çok eski olmasına rağmen, tarihî kaynaklarda zikredilmesi esas itibariyle İslâm'dan sonraki dönemlere rastlar. Yerli müslümanların Emevî saraylarını ziyaret etmeleriyle bu devreye girilmiş olur.

Lübnan, coğrafî muhit olarak müstakil bir devlet barındırmamış, tarihte çeşitli devletlerin bir eyaleti olagelmiştir. Müslümanların Suriye bölgesini 636'da fethetmelerinden sonra Lübnan, Şam eyaletine bağlanmıştır. Bu tarihten itibaren küçük millet grupları için tabiî bir sığınak rolü oynadığı ve bu grupların zamanla daha başka kaçakların katılması ile büyüdüğü anlaşılıyor. Nitekim Merdâîler bu tarihlerden sonra, İslâm âlemindeki karışıklıklardan faydalanmak üzere Amanoslar'dan gelerek Lübnan'a yerleştiler. Emevî halifesi Abdülmelik bu gruba karşı sefer düzenlemiş ancak hristiyan dünyasının adı ge-

çen guruba destek sağlamasıyla bu seferler amacına ulaşamamıştır. Lübnan'ın asırlar boyunca yarı bağımsız bir durumda kalması, buraya sığınan ve müslümanlıktan ayrı olan Mütevâlî, Dürzî ve Nuseyrî gibi toplulukların gelişmelerini ve ayrı bir özellik kazanmalarını sağladı. Ayrıca, daha sonraki dönemlerde Melkî, Yakubi ve Marûnî gibi hristiyan topluluklar da buraya yerleştiler. Bu toplulukların Ortaçağ'dan beri Fransızlarla ilişkileri olmuştur. Zaman zaman elde ettikleri üstünlükler, Suriye'deki müslüman (Arap ve Türk) etkisinin azalıp çoğalmasıyla ilgilidir. Lübnan'da müslümanlara karşı ilk hareket, 760'ta vergileri bahane ederek ayaklanan halkın Bekaa vadisini işgal etmesidir. Bunun üzerine Abbasiler'in olaya müdahaleleri sözkonusudur. Bu karışıklıktan istifade etmek isteyen Bedeviler de güney ve kuzeyden Lübnan'a girdiler. Benî Taglib kabilesinin burada bulunması da bu göçün neticesidir. Bu insanlar bir yandan Lübnan'da çıkan karışıklıkları körüklemeye başladılar, bir yandan da Şiîlik propagandası yaptılar. Diğer taraftan Mârûniler Haçlı seferleri sırasında kuzey Lübnan'daki yüksek alanlara yerleşerek buralarda bir hristiyan topluluğunun gelişmesini sağladılar. Haleb taraflarından gelen Tenûh Arapları da güney Lübnan'da kısmen Araplaşmış ve Şiî inançlarının tesirinde kalmaya başlamış kavimler arasında kendilerine bir emirlik elde ettiler. Bu topluluklar hristiyanlardan devamlı güç ve destek alıyorlardı. Müslüman ve daha sonra tamamen hristiyanlaşacak olan bu topluluklardan başka üçüncü bir grup olarak, bir Lübnan kavmı olan Dürziler bu bölgede ayrı bir cemaat teşkil ettiler. Dürziler burada yerleşmekle kalmadılar, Lübnan'ı aşarak Kasravan ve Sûf bölgelerine de yerleştiler.

Dürzilik, esas itibariyle Şiiliğin İsmailiyye kolundan neşet etmiştir. Hamza b. Alî tarafından tesis edilen bu itikad İslâm'ın emir ve esaslarının oldukça değişik batınî tevil ve tefsirini, karmaşık felsefî izahatlarını esas almaktadır. Daha sonra ortaya çıkan, el-Hakim'in davetçilerinden Buharalı Türk Neştegin ed-Dürzî'nin adına istinaden, bu itikadda olanlar «Dürziler» olarak anılmaya başlanmıştır. Bunlar Orta-doğu'dan başka Latin-Amerika ülkelerinde de bulunmaktadırlar. Azınlık olmalarına rağmen Orta-Doğu'da siyasî, ictimaî ve iktisadî açılardan büyük roller oynamaktadırlar.

Lübnan, Haçlı seferleri sırasında Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir sınır bölgesi konumundadır. Bölgeye hakim olmaya uğraşan Memlûkler 1293'te aldıkları yenilgiden sonra 1305'te Kasravan seferinde Nusayrî, Mutavâlî ve Dürziler'e karşı galip geldiler. 1307'den itibaren de Lübnan'ı idareleri altına aldılar. Bundan sonra bölgede bir asır kadar istikrarlı bir dönem yaşanmıştır. Memlûkler Türkmenler'i Lübnanlılar'ın çıkarabilecekleri muhtemel bir ayaklanmaya engel ol-

mak ve dışarı ile ilişkilerini kontrol altında tutmak için Kasravan dağlarına yerleştirdiler. Sahil kısımlar da askerî bölge haline getirildi ve bununla ilgili sıkı tedbirler alındı. XIV. asırda hristiyan donanmalarının İskenderun, Akka, Sur, Trablus ve Sayda'ya yaptıkları akınlar ve Memlûk emirlerinin biribirleriyle uğraşmaları yüzünden Lübnanlılar, özellikle Dürziler etrafa dağılan taraftarlarını toplayarak hristiyanların da desteğiyle eski yerlerini yeniden alma fırsatını buldular. Nitekim 1441'de bir Dürzî-Mârûnî heyeti Roma'ya giderek papa tarafından kabul edilmiş ve taltif görmüştür.

XVI. asrın başında, 1516'da Suriye'yi fetheden Osmanlılar'ın idaresine giren Tanûhîler iç geçimsizliklerle zayıflamış olduklarından iktidarı Maanoğulları'na bıraktılar. Dürziler'den olan bu topluluğun liderlerinden II. Fahreddin, Avrupa devletlerinin yardımına güvenerek sahası Lübnan'ı taşacak müstakil bir devlet kurmayı planlıyordu. XVII. asrın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun başına ciddi bir galle çıkaran Fahreddin'in isyanı nihayet 1635'te bastırıldı(1). Bundan sonra da karışıklıklar sürdü. 1660'ta Şam valisi olan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa Lübnan'a kuvvet göndererek ayaklanmayı bastırdı. Maanoğulları'ndan sonra idare Şihaboğulları'na geçti. Bir müddet sonra karışıklıklar yeniden başladı. Sonradan ortaya çıkan Canbulatî ve Yezbeki adında iki grup birbirlerine cephe alarak karışıklıkları daha da artırdılar. Diğer taraftan Maanoğulları kuzey Lübnan hristiyanlarını güney Lübnan'a gelmeleri için kışkırttılar. Şihaboğulları da Mârûnîler'e yakınlık gösterdiler, 1578'den sonra Lübnan'a gelen hristiyan misyonerlerin etkisinde kalan Dürzi beylerinden bazıları XVII. asrın ortalarında katolikliği kabul ettiler. Böylece Lübnan'da hristiyanların sayıları artmış oldu. Tekrar Osmanlılar'a karşı ayaklanarak karışıklık çıkarmaya başladılar. Bunlardan Mansur, Akdeniz'deki Rus donanmasıyla işbirliği ederek Beyrut'u kuşattı (1771), fakat başarı elde edemedi. Şihaboğlu emirlerinden II. Beşir zamanında Hristiyanlık çok gelişti. Fakat Dürzî şeyhleri onu desteklemediler. 1826'da Beyrut'a Yunan korsanlarının baskını vesilesiyle müslüman ahali harekete geçerek hristiyanların büyük bir kısmını, Lübnan'a göç etmeye zorlamışlardı.

Emir Beşir, Fahreddin'in planlarını gerçekleştirmek üzere yarım asırlık bir zaman boyunca büyük bir Lübnan devleti kurmaya çalıştı. Bu amaca ulaşabilmek uğruna zaman zaman değişik yollara başvurmuştur. Bir aralık Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'ya iltica etti. Bir müddet sonra geri Lübnan'a dönüp rakibi Şeyh Canbulat'ı mağlup ve idam etti (1825). Mehmet Ali Paşa isyanında Emir Beşir, Mısırlılar'a taraf

(1) Bu konuda geniş bilgi için bkz., Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, X

oldu ve onlara yardım etti (1832). Osmanlı Devleti Dürziler'in Emir Beşir'e muhalefetinden istifade etmek istedi, bu yüzden de Dürzilerle Beşir taraftarları arasında çarpışmalar oldu. Bütün Dürziler'in toplanmaları ve Mısır ordusunun da yardımıyla Beşir yeniden memleketi terk etmeye mecbur oldu. Bu süre zarfında da İbrahim Paşa'nın idaresinden memnun olmayan halk yeniden ayaklanmaya başladı. Bundan sonra yirmi senelik bir müddet içinde (1840-1860) Lübnan doğrudan Osmanlı Devleti tarafından yönetildi. Bu arada Hristiyan dünyası bölgedeki hristiyanları, idareye karşı kışkırtmaya devam etti. Başta Fransa olmak üzere, Arap devletlerinin teşvik ettiği Mârûnî-Dürzi unsurları arasında bir çok geçimsizlikler oldu. Osmanlılar'ın bu unsurlar arasında uzlaşma sağlamak için sarf ettiği çabalar, adı geçen devletlerin kışkırtmaları yüzünden boşa gitti. 1861'de meydana gelen çatışmayı önlemeye çalışırken Serasker Mustafa Nuri Paşa, ıslahat için Beyrut'a gönderildi. Nuri Paşa, Lübnan'ı devletin tayin ettiği bir memur vasıtasıyla yönetmeye teşebbüs ettiyse de, yine Avrupa devletlerinin buraya hristiyan bir vali göndermesi için Bâbıâlî'ye baskı yapmaları sonucu bu teşebbüs neticesiz kaldı. Bunun üzerine Sayda eyaletine tayin edilen Esad Muhlis Paşa'nın gayretleriyle Lübnan'ın biri Mârûnî, diğeri Dürzi birer kaymakam ile idare edilen iki kazaya ayrılması kararlaştırıldı. 1845'te patlak veren isyanı bastırmak üzere Lübnan'a gönderilen Şekib Efendi karışıklıkları önlemek için halkın silahlarını toplamaya karar verdi. Bu teşebbüs de Ermeniler'den destek gören hristiyanların karşı çıkması sonucu neticesiz kaldı. Nihayet bölgeye nisbî bir sükun getiren değişik grupların temsilcilerinden oluşan ve iki kaymakam tarafından idare edilen ayrı iki karma meclis yönetimi uygulanmasına geçildi (1846).

Bu arada hristiyanlar ve Mârûniler 1856 Islahat fermanından faydalanarak teşkilatlandılar. 1861'de aralarında büyük bir çatışma oldu. Dürziler, Mârûnî köylerini basarak yağma ve öldürme hareketlerine giriştiler. Olay Avrupa'ya aksedince, Fransa, İngilizlerle beraber bölgeye beşbin kişilik bir kuvvet çıkardı. Bir müdahaleden doğabilecek tehlikenin boyutlarını sezen Osmanlı Devleti, bu meselenin halli için Hariciye Nazırı (Dışişleri bakanı) Fuat Paşa'yı tam yetkiyle memur etti. Paşa gereken müdahaleleri zamanında yaparak hadisenin önünü aldı. Bundan sonra Lübnan'ın idarî durumu önce Beyrut, sonra İstanbul'da yapılan görüşmeler sonunda, 9 Haziran 1861 anlaşmasıyla tespit edildi. Bunun üzerine ecnebiler bölgeyi terk ettiler. Bu anlaşmaya göre Lübnan, Beyrut ve Şam eyaletlerinden tamamıyla ayrılarak, yerli olmayan fakat devletin tebaasından olan ve büyük devletlerce tasvib edilen bir hristiyan mutasarrıfın idaresi altına konulacak, çeşitli cemaatlara mensub ikişer üyeden bir idare meclisi kurulacak, bu mu-

tasarrıflık dahilinde teşkil edilen 7 kazanın her birinde, yine cemaatların seçtiği birer meclis bulunacak, emniyet ve asayiş işleri karma bir heyete verilecekti. Bu anlaşma çerçevesinde Lübnan ilk olarak Davud Efendi (1816-1868) adlı bir Ermeni, mutasarrıf oldu. Daha sonra onun yerine Franko Paşa (1868-1873) adlı bir hristiyan Arap geçti. Sonra sırasıyla Rüstem Paşa (1873-1883), Vasa Paşa (1883-1892), Nazım Paşa (1892-1902) mutasarrıflık yaptılar. Bu yönetim düzeni kurulduktan sonra Birinci Dünya Savaşına kadar Lübnan'da önemli olaylar olmadı. Ülke ekonomisi komşu ve diğer ülkelerden gelen turizm gelirleri ve vaktiyle Mısır, Brezilya, Amerika gibi dış ülkelere göç edip zengin olmuş Lübnanlılar'ın yardımıyla gelişmeye başladı. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin malî ve idarî gücünün zayıflamasına paralel olarak Lübnan'ın huzuru yine kaçmaya başladı. Etnik grupların birbirleriyle olan çekişmeleri ecnebilerin kışkırtmalarıyla yeniden hız kazandı. Nihayet Lübnan, Ekim 1918'de İngiliz kuvvetlerinin eline geçmesi, 25 Nisan 1920 San-Remo konferansında Suriye ve Lübnan'ın Fransa mandasına verilmesiyle yeni bir macerayı yaşamaya başlamış oldu. 1 Eylül 1921'de Fransa Cumhuriyeti yüksek komiseri general Gouraud, Büyük Lübnan devletinin kurulduğunu Beyrut'ta ilan etti. 24 Temmuz 1922 tarihli Londra kararnamesiyle, Cemiyet-i Akvam, Fransa'nın mandasını onayladı. 1926 Mayısı'nda, Büyük Lübnan yerine, özel bir anayasa ile bağımsız bir yönetime ve 45 üyeden kurulu bir temsilciler meclisine dayanan Lübnan Cumhuriyeti kuruldu. 1936'da, bağımsızlığı teminat altına alacak olan Fransız-Lübnan Barış anlaşmasını Fransız Parlamentosu kabul etmedi. Dolayısıyla anayasa da 1939'a kadar uygulamaya konamadı. General de Gaulle'ün temsilcisi general Catroux, 1941'de Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını ilan etti, ama uygulama İkinci Dünya Savaşı sonrasına bırakıldı. Savaşın başında Fransa'nın yenik düşmesi üzerine 1941 yazında Suriye ve Lübnan'ı İngiliz kuvvetleri aldı. Aralık 1943'te general Catroux, Lübnan hükümetinin temsilcileriyle mandanın 1 Ocak 1944'te kaldırılmasını öngören bir antlaşma imzaladı. Büyük tepkiler uyandırmasına rağmen İngiliz ve Fransız birlikleri ülkeden ayrılmadı. Savaşın sonuna kadar askerî güvenlik sebebiyle Akdeniz'de asayişi sağlamayı düşünen yeni Fransız birliklerinin çıkarma yapması kanlı olaylara sebep oldu (Mayıs-Haziran 1945). Bunun üzerine Fransızlar'a rağmen İngilizler duruma müdahale etti. 23 Aralık 1945 tarihli Fransız-İngiliz antlaşmasıyla bu ülkelerin birliklerinin Doğu Akdeniz ülkelerinden çekilmesine karar verildi. Birkaç yıl içinde Fransa ile ilişkiler geliştirildi ve Fransa, Lübnan ordusunun donanımını üzerine aldı (1947).

Bu arada Suriye ile ilişkiler iyi gitmiyordu. Her alanda iki devlet arasında çekişmeler bazan ciddî boyutlara varıyordu. Beyrut il-

manı için elverişli olan ticaret serbestliğini engellemek ve serbest limanın işlekliğini devam ettirebilmek için Lübnan, Suriye baskısına karşı direndi ve ihracatını çoğaltmak için çabalarını artırdı. Bir süre sakin görünen hava, 1958'de başkan seçiminin yaklaşması üzerine yeniden bozuldu. Bu seçimler müslümanlarla hristiyanlar arasında iç savaşa yol açtı. Bu savaşta Raşit Kerami'nin ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin taraftarları 1952'de başkanlığa seçilmiş olan Şamun'un taraftarlarıyla birlikte Pierre Cemayel'in yönettiği «Falanj» partisine karşı çarpıştılar. Bu karışıklık devam ederken, hükümetin çağrısı üzerine ABD birlikleri Beyrut'a çıkarma yaptı. Seçim havasının doğurduğu bu buhran 1958'de general Şehab'ın cumhurbaşkanı, Raşid Kerami'nin de meclis başkanı olmasıyla sona erdi. Neticede bir koalisyon hükümeti kuruldu. Raşid Kerami'nin başkanlığında kurulan bu hükümet hristiyan çevreler tarafından saldırıya uğradı. Bunun üzerine müslüman ve hristiyan gruplarının dengeli olduğu ikinci Kerami hükümeti (Ekim 1958-1960) iki Sünni ve iki Marûnî bakanla kuruldu. Haziran-Temmuz 1960 seçimlerinde, hiç bir parti çoğunluğu kazanamayınca, Kamil Şamun'un Liberal Partisi dışında Lübnan'ın siyasi ve dini yelpazesini en küçük ayrıntısına kadar temsil eden 18 üyeli Saib Salam kabinesi (Ağustos 1960-Ekim 1961) kuruldu.

General Şehab'ın görev süresi bitiminde, geleneğe uyularak 1964'te başka bir Marûnî (Charles Helou) cumhurbaşkanı seçildi ve Hüseyin Hüveyni başbakan oldu (Eylül 1964-Temmuz 1965). Ülkede karışıklık çıkardıkları gerekçesiyle Charles Helou 1966 başlarında sırasıyla, Şam darbesini protesto eden Ba'asçıları, Komünist lider Murat Kuvvetli'yi ve Beyrut Müslüman Kardeşler Teşkilatı yöneticilerini tutuklattı. Bu tedbirler, dolayısıyla komşu ülkeleri ilgilendiriyorsa da, bir iç mesele olarak halledilebilmiştir. Helou Arap dünyasıyla ilişkilerinde genel anlamda tarafsız kalmayı başardı.

Abdullah Yafi kabinesi (Nisan-Aralık 1966)'nden sonra Raşid Kerami millî bir koalisyon hükümeti kurdu (15 Ocak 1969). Lübnan'daki Arap gerillalarının faaliyetlerini kısma teşebbüslerinden dolayı çıkan anlaşmazlık üzerine iki defa istifa etti ama, yeni bir hükümet kurulamadığı için görevde kaldı. Lübnan ordusu ile Filistin gerillaları arasındaki çatışmalar Filistin Kurtuluş Örgütü Başkanı Yaser Arafat'ın Beyrut'u ziyaretiyle sona erdi (1969). Altı yıllık süresi dolan Charles Helou'nun yerine 17 Ağustos 1969'da Süleyman Frauge cumhurbaşkanı seçildi. Yeni hükümet parlamento dışı üyelerden Saib Salam başkanlığında 16 Temmuz 1971'de kuruldu.

13 Nisan 1975'te bir otobüs dolusu Filistinli'nin hristiyanlar tarafından kaçırılıp öldürülmesiyle başlayan iç savaşta yüzbini aşkın

insan öldü. Bu olaylarda camiler konseyi başkanı Halil Ukavi ve ulemadan Subhi Salih hristiyanlarca öldürüldü. Bu iç savaşlarda İsrail hristiyanların yanında yer aldı ve onları destekledi. Ardından 1976'da Suriye birlikleri Lübnan'a girdi. Yine iki yıl sonra İsrail, güney Lübnan'ı bilfiil işgal etti.

Suriye, İsrail ve dolayısıyla ABD'nin de dışardan müdahaleleriyle bu karışıklık bir müslüman-hristiyan savaşı haline geldi. 1983'te ABD savaş gemileri Beyrut'u bombaladı ve çok sayıda insan öldü; aynı tarihlerde İsrail müslümanların yaşadığı Sabra, Şatilla ve diğer kampları bombalayarak geniş çaplı bir katliam yaptı.

Bir mozayik sathını andıran Lübnan'ın etnik manzarası, bitmek bilmeyen iç çekişmeler, karışıklıklar ve savaşlarla devamlı bulanırken, komşu ve diğer ülkelerin de kendilerine yakın gördükleri grupları kışkırtıp desteklemeleriyle bir kat daha çıkmaza girmektedir.

1975'te başlayan bu savaş meselenin boyutlarını adeta kontrolden çıkarmıştır. Bu gün ülkenin her yanında faaliyet gösteren gruplar mevcuttur. Bu grupların hiçbirinin müsbet mânâda, hemen hemen hiçbir müşterek yanları bulunmamaktadır. Bu örgütler ve askerî birlikler şu şekilde özetlenebilir:

Merkezi Beyrut'ta bulunan Nebih Berri'nin liderliğini yaptığı Emel Örgütü, Şiî inancına mensup ve Suriye yanlısı bir örgüt. Bölgenin başağrısı olan İsrail'le iyi ilişkiler kurmaktadır.

Elia Hobeika'nın liderliğini yaptığı Falanjistler, aşırı katolik, Mârûnî; merkezi Beyrut'tadır.

Yine merkezi Beyrut'ta bulunan hükümet yanlısı, Başkan Emil Cemayel'e bağlı kuvvetler. Suriye ve ABD ile iyi ilişkiler içinde, gerektiğinde İsrail'le de ilişkiler kurmaktadır.

Güvenliği sağlamak üzere Birleşmiş Milletler Gücü'ne ait 5600 kişilik bir güç; şimdiye kadar alınan güvenlik tedbirleri ve müdahaleleri müsbet netice vermedi. Merkezi Beyrut'tadır. Yine aynı amaçla bölgede bulunan Arap Barış Gücü'ne bağlı, çoğu Suriye ve bir miktar da Yemen ile Libya askeri.

Güney Lübnan ordusu lideri Antoine Lahed, hristiyan-Mârûnî, İsrail yanlısı olup hristiyan bir idarenin iş başına gelebilmesi için çalışıyor.

Hizbullahiler; Şeyh Fazlullah'ın liderliğinde, İran yanlısı, Şiî inancına mensub, intihar hücumları ve bombalı saldırıları ile tanınıyorlar.

Filistin Kurtuluş Örgütü, on kadar gruptan oluşan fakat genel olarak Yaser Arafat yanlısı ve karşıtı olmak üzere iki ana hizipten

meydana gelmektedir. Faaliyet alanı Güney Lübnan. Bu örgüt içinde Yaser Arafat'a bağlı el-Fetih gurubu ağırlıktadır.

Komünistler, George Hawi liderliğinde, önce Çin, sonraları da Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkilere girmiştir. Suriye yanlısı, faaliyet alanı güney Lübnan.

Tevhid Hareketi, lideri Şeyh Said Şaban, tamamen ehl-i Sünnet itikadına bağlı ve bölgedeki bütün müslümanları birleştirici bir gayeyle hareket ediyor.

İslâmcı Koalisyon, lideri Şeyh Şemseddin, Sünnî ve Şii karışımı, hem Suriye hem de İran'la ilişkilerini sürdürmekte olan bir guruptur.

Suriye Ordusu, otuzbinden fazla bir kuvvetle ülkede bulunmaktadır. ABD, İsrail ve Dürziler'le ilişkiler içinde olup faaliyet alanı güney Lübnan'dır.

el-Murabitûn, Libya yanlısı bir örgüt.
Suriyeli Milliyetçiler, lideri İsam Maheri, Şii ve Suriye yanlısı.
Ebu Nidal Örgütü.

İç savaş; Filistinliler"le Yahudiler'in çatışmaları, Sûf dağlarında hristiyanlarla Dürziler arasındaki şiddetli savaş, İsrail'in güney Lübnan'ı işgali ve mülteci kamplarındaki çatışmalar ülkeyi ciddî olarak sarsmaktadır.

Suriye önderliğinde hazırlanan (26 Ekim 1985) yeni bir anlaşma taslağı Şam'da toplanan Lübnanlı güçlerin liderleri tarafından kabul edildi. Anlaşmanın temel çerçevesi, iç çatışmalara çare olmak üzere ülkede bulunan gruplara nüfusları oranında haklar veriyordu.

İsrail'in, ülkesine karşı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle FKÖ kamplarına yaptığı saldırılar ve işgaller bütün dünya müslümanları gibi ülkenin müslüman halkı tarafından da şiddetle protesto edilmektedir. Buna karşı İsrail FKÖ'nün şahsında bütün müslümanları hedef almaktadır. Nitekim, sürekli ABD'nin desteği sayesinde teknolojik ve ekonomik üstünlüğüne güvenerek menfaatına zarar verecek hususlarda acımasızca davranmaktan çekinmemektedir. Diğer taraftan, hristiyan ve yahudi gücünün hakim olduğu Suriye idaresi de İsrail ve diğer güçlerle işbirliğine girerek müslümanları taciz etmektedir. Bu faaliyetlerden olarak, 15 Eylül 1985'te Arap Demokratik Partisi (ADP)'nin Şiî güçleri sokak anarşisine son vermek düşüncesiyle Lübnan müslümanlarına karşı bir saldırı başlatmıştı. Bunun için Suriye güçleri de yardıma davet edilmişti. Müslümanların yaşadığı bölgelerin önemli noktalarını ele geçirdiler. Suriye'nin kuzey Lübnan'daki temsilcisi sayılan ADP Trablusşam'da yaşayan 55 bin Alevi tarafından desteklen-

mektedir. İki yıllık bir sürede binlerce Alevî Kuzey Suriye'den Trablusşam'a göç etti; amaçları bu şehirdeki Suriye etkisini artırmaktı.

Nihayet Elia Hobeika'nın komutasındaki Lübnan ordusu 1982'de İsrail'in de yardımıyla binlerce Filistinli'yi Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında katletti. İsrail daha önce işgal ettiği Sayda'dan 6 şubat 1985'te şartsız olarak çekildi. Bu arada Suriye yanlısı grupiarla FKÖ yanlısı el-Fetih örgütünün çatışmaları zaman zaman tehlikeli boyutlara ulaşmış, Filistin'in son gelişmelerden sonraki durumu (1988'de bağımsızlığını ilan etti ve kısa sürede birçok ülke tarafından tanındı.) Suriye ve İsrail yanlısı grupları müslümanlara karşı daha şiddetli bir saldırıya geçirmiştir.

1988'in son günlerinde İsrail Lübnan'ın güneyinde Ebu Nidal örgütünün mevzilerini ikinci kez bombaladı. Yine aynı günlerde İran yanlısı Hizbullah örgütü ile Suriye yanlısı Emel örgütü arasında, Lübnan'ın güneyindeki yerleşim bölgelerini ele geçirmek için yapılan çatışmalar ağır silahlar kullanılarak devam ediyordu. İran ve Suriye devlet başkanlarının ateşkes çağrılarına rağmen çatışmalar 1989'un ilk aylarında da devam etti. Bir aylık bir süre içinde resmî açıklamalara göre 140 kişi öldü, çok sayıda kişi de yaralandı. 23 Ocak 1989'da İran dışişleri bakanı tarafları ateşkese razı etmek için görüşmeler yapmak üzere Suriye'ye gitti.

Ekonomik Yapı

Lübnan'ın iktisadî yapısı siyasî istikrarsızlığa rağmen nispeten daha oturmuştur. Halkın büyük bir bölümü tarım ile geçimini sağlamaktadır. Tarım modern usullerle yapılmakta, tarım alanlarının tamamı düzenli bir şekilde kullanılmaktadır. Tarımın yanında ormancılık, hayvancılık ve balıkçılık da önemli gelir kaynaklarındandır. Mısır, domates, pirinç, buğday, karpuz, patates, darı, hurma, kuru soğan; büyük ve küçük baş hayvan, su ürünlerinin yanında ağaç sanayi, ateş tuğlası, çimento, pamuk ipliği, dokuma gibi sanayi kolları gelişmiştir. Madencilik ve taş ocağı işletmeciliği, demir cevheri, kömür, ham petrol, doğal gaz gibi gelir kaynakları da ülke ekonomisinde önemli yer tutar.

Lübnan'a iki petrol boru hattı ulaşır. Sayda'da Dahra boru hattı, Trablusşam'da Kerkük boru hattı. Bu hatların ağızlarında iki rafineri kurulmuştur.

Karayolu şebekeleri oldukça sistemlidir. Yakın doğunun en iyi şebekesine sahiptir. Buna karşılık, Beyrut, Şam ve Halep demiryolları ancak ikinci derecede rol oynar. Suriye, Ürdün ve Irak ile ulaşım yolları son derece önemlidir. Çünkü Lübnan Beyrut limanı sayesinde Av-

rupa ve Amerika'dan ithal edilen malların dağıtımı bakımından Yakındoğu'nun başlıca merkezidir. Tecrübeli olan ve büyük dünya pazarlarını tanıyan tacirler Akdeniz ticaret geleneğini devam ettirirler. Beyrut'ta bir çok yabancı bankanın şubesi vardır. Liberal iktisat rejimi, hava ve deniz taşımacılığı sayesinde aksamadan yürümektedir. İhracat azlığı ve büyük ölçüde açık veren ticaret bilançosu tıranşit ticareti, Afrika ve Amerika'dan Lübnanlı tacirlerin gönderdikleri dövizler ve turizm gelirleri ile dengelenmektedir.

İhracatı yapılan maddeler: Tarım ürünleri, petrol ürünleri, metal ürünleri, motorlu araçlar, değerli madenler, mücevherat, ihracat yapılan başlıca ülkeler: Suudî Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Kuveyt.

İthalatı yapılan maddeler: Dayanıklı tüketim malları, canlı hayvan, elektrikli ev eşyaları, ithalat yapılan başlıca ülkeler: İtalya, Fransa, ABD, Suudi Arabistan.

Etnik Yapı

Lübnan tarihinin karmaşıklığını, bu ülkede yaşayan toplumun bağlı olduğu mezhep çeşitliliği gösterir: Hristiyan Mârûniler, Melkiler, Ortodoks Yunanlılar, Ermeniler, Müslümanlar, Şiiler (Mütavallar), Dürziler. Bu grupların içinde en kalabalık etnik unsur Araplar'dır. Dini grupların nüfusa göre oranları: % 32 Şiiler, % 24,5 Mârûnî hristiyanlar, % 21 Sünnî müslümanlar, % 7 Dürziler, % 6,5 Ortodoks Rum, % 4 Katolik Rum, % 4 hristiyan Ermeniler ve % 1 oranında da diğerleri.

Yönetim Şekli

Tek meclisli, çok partili cumhuriyet. Yasama yetkisi tek bir meclistedir; bu meclis bugün dereceli genel seçimle seçilen 99 milletvekilinden oluşur. Meclisin başkanı Şii'dir, çeşitli dinî gruplar nüfuslarıyla orantılı sayıda milletvekilliyle temsil edilir. Hükümet başkanı başbakan, devlet başkanı cumhurbaşkanıdır. Başbakan meclise karşı sorumludur ve Sünni müslümanlardan seçilir. Cumhurbaşkanı altı yıl için daima Mârûniler'den seçilir. Bu kanunlar 1926'da hazırlanan anayasada tespit edilmiştir.

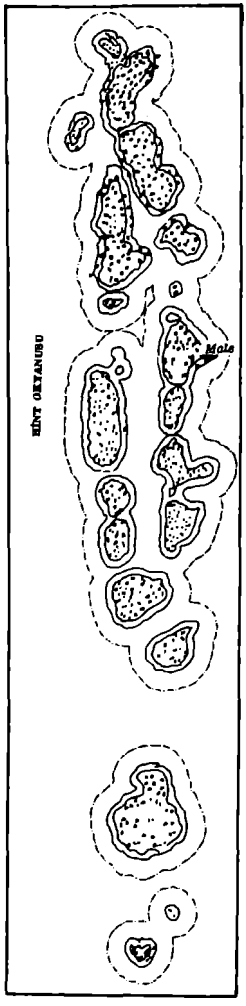

23 — MALDİVLER CUMHURİYETİ

23 — MALDİVLER CUMHURİYETİ

Resmî adı	: Maldivler Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 300 km2
Nüfusu	: 190.000 (1986)
Başkenti	: Male
Önemli şehirleri	: Male, Gan
Resmi dili	. Divehi dili
Resmi dini	: İslâm
Para birimi	: Maldiv Rufiyaası

Maldivler Cumhuriyeti Hint okyanusunda Hindistan yarımadasının güneybatısında, Sri Lanka'nın 740 km. kadar batısında yer alan 2000 kadar mercan adası üzerine kurulmuş küçük bir devlettir. Bunların büyük bir çoğunluğu mercan kayalarından ibaret olup, sadece 220'si meskundur. Bunlar da «atol» adı verilen ondokuz ada gurubuna ayrılmışlardır.

Coğrafya

Maldiv adaları meridyen yönünce 900 km. uzanan iki paralel sıra meydana getirirler. Bu adalar mercan resifleri ile çevrilmiş olup çoğu zaman yükseklikleri on m.'yi aşmaz. Bu resifler adaları tropikal siklonlardan ve gelgit dalgalarından koruyan tabii bir engel teşkil etmektedirler. Ada gruplarından müteşekkil olan atoller birbirlerinden boğazlarla ayrılmışlardır. En güneyde bulunan Addu ve Fua-Mulaku atolleri Ekvator Boğazı ile Savadiva adasından ayrılırlar. Savadiva adası ile kuzeydeki diğer adalar arasında Birbuçuk Derece Boğazı yer alır, Asıl atol grupları arasında da güneyden kuzeye Vejmandi ve Kardio boğazları yer alır. En kuzeyde atollerin bittiği yerde Sekizinci Derece Boğazı vardır. Başkent Male'nin bulunduğu Male Atolü takımadanın ortasında yer alır.

İklimi sıcak ve rutubetli olup ekvator iklimi karakterindedir. Yıllık sıcaklık 20°-30°C arasında değişir. Ülkede iki muson mevsimi hüküm sürer. Mayıs-Ekim aylarında güneybatı musonları, Kasım-Nisan aylarında da kuzeydoğu musonları eser. Yıllık ortalama yağış 2500

mm.'dir. Tatlı su kaynakları pek az olup, daha çok kuyulardan su elde edilir. Adaların büyük kısmı hindistan cevizi ve muz ağaçlarıyla kaplıdır.

Tarihçe

Bu adalar grubunun çok eski tarihine dair malumat yoktur. İlk olarak eski Yunan ve Roma kaynaklarında Maldiv Adaları'ndan bahsedilir. MS. I. yüzyılda adalarda Hint ve Malay kökenli halklar yaşıyorlardı. Uzak-doğuya giden ticaret gemileri, çoğu zaman bu adalar arasındaki boğazlardan geçerlerdi. XII. yüzyıldan itibaren adalara müslüman Araplar'ın gelmesiyle İslâm dini yayılmaya başlamıştı. Maldiv adalarında İslâm'ı tebliğ eden ilk zat Kuzey Afrikalı Ebu'l-Bereket Yusuf el-Berberî olmuştur. XIV. yüzyıldan itibaren Didi hanedanından sultanların hakimiyetinde bir İslâm devleti kurulmuş olup, bu hanedan 1968'e kadar sürmüştür. 1343-1344 yılları arasında adaları gezen İbn Battuta bir kadın hükümdarın hüküm sürdüğünü, para olarak bir çeşit deniz kabuğunun kullanıldığını, halkının ahşap evlerden müteşekkil temiz köylerde yaşadığını anlatır.

XVI. yüzyılda Hint okyanusundaki deniz ticaret yollarını ele geçirmek için Osmanlı Devleti'yle kıyasıya bir mücadeleye girişen Portekizliler 1558'de Maldiv adalarını ele geçirdiler. Ancak Maldivli müslümanların onbeş sene süren silahlı mücadeleleri sonucu adadan kovuldular. Maldiv Sultanlığı 1645'de Seylan adasını ellerinde tutan Hollandalılar'ın himayesini kabul etmek zorunda kaldı. 1796'da da İngilizler'in himayesine giren Maldiv adaları 1887'de «Protectora» ilan edildi. Ancak İngiliz hakimiyeti göstermelik bir hakimiyetten ibaret kaldı. Ada yine kendi sultanlarının idaresinde olup, diğer protektoralarda olduğu gibi bir temsilci bulunmuyordu. Maldiv adaları bilinen tarihi boyunca hep sultanlar veya bunların kadınları tarafından monarşi ile idare olunmuştur. Ülkede ilk anayasa 1932 yılında kabul edildi. Ülke I. Dünya savaşında Fransız ve İngiliz, II. Dünya savaşında ise İngiliz gemilerince üs olarak kullanıldı. Müslümanların hiç ara vermeden uzun yıllar yürüttükleri istiklal mücadeleleri sonucunda İngilizler 1965'de Maldiv Adaları'na bağımsızlık vermek zorunda kaldılar. Ancak en güneydeki Gan adasındaki askeri üslerini muhafaza ettiler. Bu yüzden 1965'den beri BM'ye üye olan Maldivler'de bağımsızlık günü olarak, İngilizler'in Gan adasından çekildikleri 29 Mart 1978 tarihi kabul edilir.

1953 yılında Sultan Muhammed Emin Didi, cumhuriyeti kabul etti. Aynı zamanda politikacı, yazar ve şair olan Muhammed Emin Didi, Başbakanlık ve Ev Bakanlığını bir arada yürüttü. Ancak karışıklık-

ların çıkması üzerine bir yıl sonra sultanlığa geri dönüldü. İkinci olarak cumhuriyet, 1968'de ilan edildi. Başkanlığa İbrahim Nasır seçildi. İki dönem üst üste başkanlık yaparak 1978'de emekliye ayrılan İbrahim Nasır'dan sonra halk meclisinin aday gösterdiği ulaştırma bakanı Memun Abdülgayum, halk tarafından başkanlığa getirildi.

Ekonomi

Denizin ortasına serpiştirilmiş gibi duran adacıklardan ibaret olan ve kayda değer doğal kaynakların ve gelişmiş bir imalat sanayisinin bulunmadığı bu ülkenin ekonomisi, tabii ki balıkçılığa ve deniz ürünleri avcılığına dayanmaktadır. Kaba bir hesapla toplam nüfusun % 17'si çalışan nüfusun ise % 60'ı doğrudan balıkçılık ve su ürünleri avcılığıyla uğraşmaktadır. Diğerlerinin de % 20'si balıkçılıkla ilgili bir iş kolunda çalışmaktadır. Böylece işgücünün % 80'inin balıkçılıkta istihdam edildiği ve bu sektörün ülke ekonomisinde son derece ehemmiyetli olduğu anlaşılmaktadır.

Avlanan su ürünleri 48.000 ton olup bunun 32.000 tonunu orkinos balığı oluşturur. Taze ve kurutulmuş orkinos, hani, tatlı su levreği, levrek salamurası, konserve balık temel ihraç ürünleridir. Toplam ihracatın yaklaşık % 60'ını su ürünlerinin ihracı oluşturur. Balık ürünlerinin başlıca alıcısı uzun zaman Sri Lanka olmuştur. Ancak bu ülkeyle olan ticaret hacminin daralması sonucu ABD, Tayland, Japonya gibi yeni pazarlar bulunmuştur.

1974'ten sonra balıkçılığın modern usullerle yapılması çalışmalarına başlanmıştır. Modernizasyon üretimi artırmakla birlikte, büyük ölçüde geleneksel metodların kullanılması da devam etmektedir. Son zamanlarda balıkçılar daha modern âletlerle donatılmış büyük gemiler kullanmaya başlamışlardır.

Maldiv adalarında tarıma elverişli toprak az olduğundan başlıca gıda maddeleri ithal edilir. Ülkede yetiştirilen ürünler ise sebze, kavun, karpuz (18.000 ton), hindistan cevizi (10.000 ton) tatlı patates, manyok (8.000 ton) vs'dir.

Gelişmiş bir sanayi yoktur. Gemi yapımı ve tamiri, hindistan cevizi ve su ürünlerinin işlenmesiyle ilgili tesisler, elbise imalatı yapan atölyeler başlıca sanayi kollarıdır. Elektronik parçalar imal eden bir fabrika mevcuttur.

Maldiv adalarının sakin tabii ortamı turizm gelirlerinin artması için iyi bir potansiyel oluşturmaktadır. Male'de yapılan milletlerarası hava alanı ülkeye gelen turist sayısının artmasında mühim rol oynamıştır.

Maldivler'de okur-yazar oranı pek çok müslüman ülkeye göre oldukça yüksektir. Onbeş yaşın üzerinde bu oran % 82'dir. Ülkede mevcut 65 ilkokulda 43.000 öğrenci okumaktadır. 4 orta dereceli okulda 900 kadar öğrenci öğrenim görmektedir.

Etnik Yapı

Maldivliler'in etnik menşeleri net olarak bilinmemekle beraber üç temel guruba ayrılırlar. Kuzeydeki adalarda yaşayanlar Hindistan'dan gelme Dravit kökenlidirler. Orta kesimde oturanlar Arap tüccarlarla karışma sonucu Sami ırkın özelliklerini de taşıyan melez bir halktır. Güneydeki adalarda oturanlarda ise Singali hususiyetleri göze çarpar. Bütün halk daha çok *divehi* (Maldivce) dilini konuşurlar. Maldiv adalarında yaşayan halkın tamamı Sünnî müslümandır.

Yönetim

Bilinen tarihinden beri sultanlıkla idare edilen Maldivler bağımsızlığa 26 Haziran 1965'te kavuşmuş, 1968'de (ikinci defa olarak) Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yine aynı yıl kabul edilen anayasası yürürlüktedir. Ülkede üyelerinin kırkı, beş yılda bir halk tarafından seçilen Halk Meclisi vardır. Meclisin diğer sekiz üyesi ise başkan tarafından atanır. Başkan da beş yıllığına halk tarafından seçilir.

Hukuk sistemi İslâmî kurallara dayanır.

İslâm Tarihi. C. : 13. F. : 18

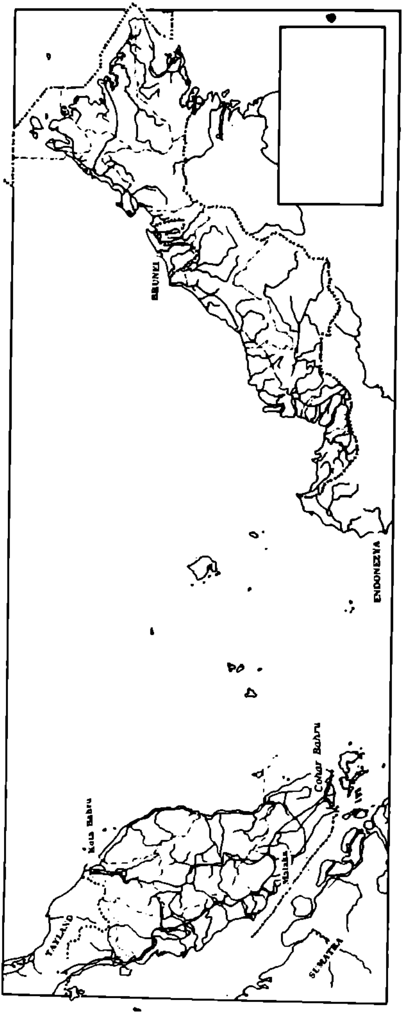
BRUNEI
ENDONEZYA
Cohar Bahru
Kota Bahru
Malaka
TAYLAND
SUMATRA

24 — MALEZYA

24 -- MALEZYA

Resmî adı : Malaysia
Yüzölçümü : 330.434 km²
Nüfusu : 16.090.000 (1986)
Başkenti : Kuala Lumpur
Önemli şehirleri : Cohar Bahru, Kota Bahru, Seremban, Kota Kinabalu, Kuching
Resmî dili : Malayca
Resmî dini : İslâm
Para birimi : Ringgit veya Malezya doları.

Güney Asya'da Malaka boğazı ile Güney Çin Denizi arasında yer alan Malaya yarımadasının güneyinde ve Kalimanton (eski adı Borneo) adasının kuzeyinde yer alan devletlerin birleşmesinden oluşmuş federal bir devlettir. Bu haliyle iki parçadan meydana gelmiş gibidir. Batı'da, Malaya yarımadasının güneyinde bulunan asıl Malezya ve doğuda Borneo adasının kuzeyinde bulunan Sabah ve Sarawak bölgeleri. Güney Çin Denizi'nde yer alan yarımada ve adaların hassas etnik ve dinî dengeleri arasında müslümanların en rahat oldukları ülkelerin başında gelir.

Coğrafya

Malaya yarımadasının en belirgin fiziki özelliği kuzey güney doğrultusunda uzanan sıra dağlardır. Daha çok batı kıyılarına yakın olan bu dağ silsilelerindeki en yüksek doruklar 2615 m. yüksekliğinde olan Gunong Tahon ve Gunong Korbu dağlarıdır. Ülkenin doğusunda yer alan, Güney Çin Denizi boyunca 640 km. boyunca uzanan bir sahil şeridine sahip Sabah ve Sarawak bölgeleri de hemen hemen aynı fiziki özellikleri göstermekle birlikte burada dağlar daha yüksektir. Bu bölgedeki en yüksek zirve Sabah'ın kuzeyinde yer alan 4800 m.lik Kinabalu dağıdır. Malaya yarımadasının batı ve doğu kesimlerinde sahil boyunca uzanan geniş ovalar bulunur. Daha gelişmiş olan batı kıyılarındaki tarıma müsait yerlerde ananas, hindistan cevizi, kauçuk vs. yetiştirilir. Bu bölgelerde geniş pirinç tarlaları da mevcuttur.

Ülkenin % 70'i sık tropikal ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda 6.000'i ağaç türü olmak üzere 15.000 tür bitki tesbit edilmiştir. Çok yaygın olarak rastlanan *amber çiçeği* (Hibiscus), mahallî adıyla *Bunga Raya* Malezya'nın âdeta sembolü olmuştur.

Eskilerin balta girmemiş diye niteledikleri sık ormanlarda yaşayan vahşi hayvanların sayısı bilinçsiz avlanma ve aşırı ağaç kesimi sonucu iyice azalmıştır. Bu ormanlar hâlâ bir kaç fil sürüsüne, çok az sayıda gergedan ve siyah panter, benekli pars gibi hayvanlara yuvalık yapmaktadır. Bununla birlikte Taman Negara millî parkında, bilhassa kaplanların korunmasına ve çoğaltılmasına çalışılmaktadır.

Malezya'da tropikal bir iklim hüküm sürer. En yağmurlu mevsim kuzeyli musonların estiği Kasım-Ocak dönemine rastlar. Kuzey Malaya'da ise, Mayıs-Eylül aylarında güneybatı musonları eser. En kurak mevsim Temmuz ayına rastlar. Yıllık ortalama sıcaklık 28°C civarındadır.

Tarihçe

Malezya'da bulunan ilk insan kültürü Hoabinhlerce meydana getirilmiştir. Bu insanlara ait kalıntılar Perlis, Perak, Kelantan ve Pahang gibi yerlerde bulunan sayısız mağara ve kireç taşı tepesinde bulunmuştur. Bu mağaralarda hayvan kemikleri yanında bulunan yarı pişmiş insan kemikleri bunların insan eti de yediklerini göstermektedir. Hoabinh kültürü M.Ö. VI. bin yıllarında ortaya çıkmış mezolitik veya orta taş çağı kültürüydü. M.Ö. II. bin yıllarında ise neolitik veya yeni taş çağı kültürü insanları bölgede yaşamıştır. Neolitik kültür insanı toprağı işlemesini, hayvanları evcilleştirmesini öğrenmiş, çömlek yapmaya ve zamanla mağaralardan çıkarak, nehir kıyılarında yaşamaya başlamıştı. Perak ve Pehang yakınlarındaki neolitik şehir kalıntıları bulunmuştur. M.Ö. 200 yıllarında bu insanların madenciliği öğrenmiş oldukları Kelang ve Selangor'da bulunan metal aletlerden anlaşılmaktadır.

M.S. II. yüzyıldan itibaren Hintli tüccarlar Malezya'da yerleşmeye başladılar. Hintli göçü krallara ilahlık vasıfları veren Hindu inancını da getirdi. Yerli kabile şefleri ve krallar bu inancı kolayca benimsediler. V. yüzyıldan itibaren yarımadaya gelen Çinli seyyahlar, içlerinde en büyüğü *Srivijaya* olan pek çok hindu krallığından bahsetmişlerdir. Bu seyyahlardan biri yarımadayı 761 yılında gezen ve «Cho-li-foche» adını veren *Yi Tsing*'dir. Arap seyyahları bu krallığa «Sribuza» demişlerdir.

İslâmiyet, Kuzey Sumatra'dan gelen ticaret yolları boyunca önce Malakka şehri civarında yayılmaya başladı. 1400 yılında bu kenti

kuran *Parameswara* Pasai kralının kızıyla evlenerek müslüman olur ve *Muhammed İskender Şah* adını alır. Bölgede İslâm hakimiyetini ilk önce bu hükümdar tesis etmiştir. Bunun halefleri olan *Muhammed Şah* (Sri Maharaja) (1424-1444), *Ebu Sa'id* veya *Raja İbrahim* (Sri Parameswara Dewa Şah) (1444-1446), *Raja Kasım* (1446-1459), *Sultan Mansur Şah* (1459-1477), *Alauddin Riayet Şah* (1477-1488) ve *Sultan Mahmud* (1488-1511) gibi hükümdarların hakimiyet yıllarında İslâmiyet yarımadaya iyice yayılmıştır. Bazı menkıbelerde Muhammed İskender Şah'ın İslâmiyet'i kabulü rüyasında Hz. Muhammed'i (S.) görmesi ve benzeri olaylara bağlanarak söz konusu zatın devrindeki İslâmî idare kutsal bir havaya büründürülüyorsa da, gerçek anlamda İslâmî bir idare, bir saray darbesi ile Hint müslümanlarınca tahta çıkarılan *Sultan Muzaffer Şah* (Raja Kasım) zamanında kurulmuştur.

Uzakdoğu ticaret yollarını ele geçirerek mühim yerlerde koloniler kurma siyaseti takip eden Portekizliler ilk defa 1509 yılında Malakka önlerine geldiler. 1511'de de şehre saldırarak ele geçirdiler. Böylece Malakka Sultanlığı sona ermiş oldu. Malakka prensleri Cohar ve Perak'ta yeni krallıklar kurdular. Müslüman Malaylılar Malakka'yı Portekizliler'den geri almak için beş defa kuşattılar. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği ağır silahlarla Açe Sultanlığı da bu kuşatmalara yardımcı olduysa da Malakka geri alınamadı. Müstakil küçük Malay sultanlıklarıyla, gittikçe güçlenen Açe Sultanlığı'nın Portekizliler'le savaşı uzun süre devam etti. Bu arada Açe Sultanlığı, Pehang, Kedah, Perak gibi şehirlerde kurulmuş olan küçük sultanlıkları hakimiyeti altına aldı. Ne var ki, Açe'nin güçlenmesi Cohar ve Petanl'deki Malay sultanlarının kıskançlık ve düşmanlıklarına sebep oldu. Bunlar Portekizliler'le işbirliği yaparak 1629'da Açe'nin yenilmesine Malaya yarımadasında elde ettikleri bölgelerden Perak dışında geri çekilmesine sebep oldular. Açe Sultanlığı'nın çekildiği Pehang'i ilhak eden Cohar sultanı, bu sefer güneydoğu Asya'da koloniler elde etmeye çalışan Hollandalılar'la işbirliği yaparak Portekizliler'i yarımadadan çıkarmayı ve kendi hâkimiyetini kurmayı ümit etti. Ancak, 1641'de Portekizliler'i yenen Hollandalılar Malaya yarımadasını Cohar sultanına bırakmayıp kendi idareleri altına aldılar. Sömürgeci Hollanda devleti bölgedeki hakimiyetini genişleterek Açe Sultanlığı'na kendi istekleri doğrultusunda bir barış anlaşması imzalattı.

Bölgede eski Malay Sultanlığı'nın devamı olan Cohar Sultanlığı'nın gücü gitgide azaldı. Han soylu son hükümdarın 1699'da ölümünden sonra Cohar'ın hakimiyeti 1722'de, Selebes adalarından kaçıp gelen *Bugiler*'in eline geçti. Hakimiyeti doğrudan değil de kendi seçtikleri kukla idareciler vasıtasıyla ellerinde tutan Bugiler Kedah ve Perak'ı ele geçirdiler. Bunların Malaya yarımadasında ve Sumatra'nın

doğusunda genişleyen hâkimiyetleri Hollandalılar'ın menfaatleri için tehlike arzetmeye başlayınca savaş da kaçınılmaz oldu. Hollandalılar 1787'de Bugiler'in yönetimindeki Malay birliklerini yendiler.

Bu yıllarda sahneye evvelkilerden daha yaman bir sömürgeci devlet, Büyük Britanya Krallığı çıkar. 1786'da Kedah sultanından Penang'ı alan İngilizler 1800 yılında Penang'ın karşısındaki toprakları aynı sultandan kiraladılar. 1805'de Penang'da bir donanma üssü kurduktan sonra 1819'da Singapur'u Cohar Sultanlığı'ndan aldılar. 1824'de Hollandalılar Malakka'yı İngilizler'e verdi. Böylece yarımadanın batı ve güney kıyılarını tamamen hakimiyetlerine alan İngilizler bu bölgeye «Wellesley Eyaleti» adını verdiler. Süveyş kanalının açılmasından sonra önemi bir kat daha artan bölgede hakimiyetlerini iyice pekiştirmek isteyen İngilizler Perak sultanına «ülkede barışın tesis edilmesine» ve «Perak'da oturarak ülkenin iyi yönetilmesine» yardım edecek bir «temsilci»nin gönderilmesini öngören bir anlaşma metnini imzalattılar. Bu temsilci «Malaylar'ın din ve geleneklerine karışmamak» şartıyla ülkenin yönetiminde doğrudan sorumlu olacaktı. Bölgedeki diğer küçük sultanlıkların da İngiliz himayesine girmelerinden sonra 1985'de Federal Malay Devleti fikrini bütün sultanlar kabul etti. 1909'da Federal Konsey'in kurulmasıyla sultanların yetkileri iyice azaltıldı.

İngilizler 1877 yılında Malaya yarımadasında kauçuk üretimine başladılar. Aynı yıllarda eskiden beri mevcut olan kalay işletmelerinin de modernizasyonu başlatıldı. Bu işletmelerde büyük oranda İngiliz ve Çin sermayesi vardı. Yeni iş imkânları yarımadaya Çinli iş gücü akınına sebep oldu. Müslüman Malay halkı giderek fakirleşirken, Çinliler ve İngiliz sömürgeciler zengin bir elit oluşturdular.

XX. yüzyılda Batı Asya'daki İslâmî gelişmelerin etkisi Malezya'da da görüldü. Yarımadadaki Hintliler milliyetçi bir direniş hareketi başlattılar. Malaylar arasındaki uyanış önce edebi ve fikrî sahada başladı. Malay aydınları fakirleştirilen müslüman Malay halkının meselelerini ve reform isteklerini gündeme getirmeye başladılar. II. Dünya savaşı öncesinde bir Pan-Malay Birliği oluşturma gayretleri vardır. Savaş yıllarındaki Japon işgali Malaylar'a kendi varlıklarına sahip çıkma ve koruma yolunda çok şey öğretmiştir. İngilizler savaş sonrasında eskinin aksine direnişçi bir Malay halkıyla karşılaştılar. Halkın direnişi İngilizler'i yeni yönetim biçimleri aramaya zorladı. Önce bir Malay Birliği kurmaya teşebbüs ettiler. Daha önce kurulan federasyona dahil olan devletlerin özerkliklerinin kaldırılıp, federasyona katılmamış olan Malay sultanlıklarının da ilavesiyle kurulacak olan Malay Birliği her yönden İngiltere'ye bağlı olacaktı. Fakat *Birleşik Malay Milli Teşek-*

külü (UMNO), Malay olmayan etnik unsurlara verilecek haklarla Malaylar'ın kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşürüleceklerini öne sürerek bu birliğe karşı çıktı. Diğer etnik gruplar bilhassa Çinliler de bazı sebeplerle bu birliğe karşı çıkınca 1948'de *Malaya Federasyonu* kuruldu. Yapılan anlaşmaya göre ülke, İngiltere kralının atadığı bir temsilci, federal bir yürütme konseyi ve ellisi seçimle gelen yetmişbeş üyeli bir yasama meclisince idare ediliyordu. 1 Şubat 1948'de kurulan federasyonun başkenti Kuala Lumpur oldu. Dış işlerinde ve savunmasında söz sahibi olan İngiltere bazı iç meselelerde de veto etme veya tavsiyelerde bulunma hakkını elinde tutuyordu. Bu arada Çinli komünist gruplar gerilla savaşı başlattılar. Ülkenin ekonomisini iyice bozan ve yaklaşık onbin kişinin ölümüne sebep olan tedhiş hareketlerini durdurmak için sıkıyönetim ilan edildi ve bu 1960'a kadar sürdü.

1953'de Birleşik Malay Milli Teşekkülü (UMNO), Malaya Çin Birliği ve Malaya Hintliler'i Kongresi'nin anlaşmasıyla bir birlik oluşturuldu. 1955'de yeni bir anayasanın kabulünden sonra yapılan ilk seçimlerde Birlik Partisi elli iki sandalyeden elli birini kazandı. Devlet başkanlığına Birleşik Malay Milli Teşekkülü (UMNO)'nün başkanı *Tunku Abdurrahman* getirildi. 31 Ağustos 1957'de de bağımsızlık ilan edildi.

Bağımsızlığın ilanından sonra 1961'de Singapur, Sarawak ve Sabah'ın da dahil olacağı bir federasyon kurulması önerildi. Böylece Malay nüfusu ülkedeki Çinli nüfusuyla dengelenmiş olacaktı. Sabah ve Sarawak üzerinde hak iddia eden Filipinler ve Endonezya'nın itirazlarına rağmen 16 Eylül 1963'de Malezya Federasyonu kuruldu. Aynı yıl Endonezya, Malezya Federasyonuna saldırdı. 1965'de Endonezya devlet başkanı Sukorno'nun komünist gruplarca görevden uzaklaştırılmasından sonra çarpışmalar durdu ve 1966'da yeniden diplomatik ilişkiler kuruldu.

Singapur 1965'de federasyondan ayrılmıştır.

Ekonomik Yapı

Malezya sathî bir değerlendirmeyle hali vakti yerinde bir ülke sayılabilir. Kişi başına düşen yıllık gelirin 2.000 ABD doları civarında olduğu Malezya, zengin doğal kaynaklara ve gelişmekte olan bir ekonomiye sahiptir.

Malezya'nın toplam ithalatının % 10'unu gıda ve canlı hayvan ithali teşkil etmekle birlikte, ekonomide en önemli pay tarım sektörüne aittir. Ülke topraklarının % 30'a yakın kısmının tarıma müsait olduğu tesbit edilmiştir. Nüfusun da % 40'ı tarımla uğraşmaktadır. Ekile-

bilir alanların üçte ikisi küçük çiftçiler, kalanı ise kooperatifler ve devlet kuruluşları tarafından işletilmektedir. Devlet küçük çiftçileri kooperatiflerde birleşmeye teşvik etmekte, kooperatif üyesi çiftçilere kredi, ekim, hasat, pazarlama aşamalarında büyük kolaylıklar sağlanmaktadır.

Başlıca tarım ürünleri kauçuk, pirinç, palmiye yağı ve palmiye tohumudur. Kauçuk plantasyonlarının % 86'sı Batı Malezya'da (yani Malaya yarımadasında) bulunmaktadır. 300.000 hektar kadar kauçuk plantasyonunun bulunduğu Doğu Malezya'da (yani Sabah ve Sarawak bölgeleri) yaklaşık 35.000 ton kauçuk elde edilmektedir. Ülkenin toplam kauçuk üretimi 1.5 milyon tondur. Bu ürünün ihracı da toplam ihracatın % 10'unu sağlamaktadır.

Malezya toplam ihtiyacın % 60'ını karşılayan üretimiyle dünyanın en büyük palmiye yağı üreticisidir. 1.148.000 hektar alanda gerçekleştirilen palmiye yağı üretimi 3.5 milyon tonu bulmaktadır. Daha çok Cohar, Pehang ve Selangor bölgelerinde üretilir. Palmiye yağı üretiminin % 93'ü bu eyaletlerin bulunduğu Malaya yarımadasından elde edilir. Bu ürünün ihracı da toplam ihracatın % 12'sini karşılamaktadır.

Halkın temel besin maddelerinden olan pirinç üretimi de kauçuktan sonra en çok iş gücü istihdam edilen alandır. Pirinç tarlalarının çoğu Batı Malezya'da olup, yağışlı mevsimlerde pirinç ekilebilen topraklar çoğalır, kurak mevsimlerde ise azalır. Ancak yaklaşık 400.000 hektar tarladan 1.700.000 ton kadar pirinç kaldırılmaktadır ki, bu iç tüketimin % 82'sini karşılar. Devlet pirinç ekim alanlarını genişletmek ve verimi artırmak için çalışmalar yapmaktadır.

Diğer tarım ürünleri ananas (181.000 ton), kakao (93.000 ton) ve biber (23.800 ton)dir.

Malezya'nın hem batı, hem doğu eyaletleri geniş tropikal ormanlarla kaplıdır. 35-40 metrelik kocaman ağaçlardan oluşan bu ormanlar ülke topraklarının yaklaşık % 70'ini oluşturur. Orman tüketiminin sıkı kontrol altına alınmış olmasına rağmen 35 milyon m3 tomruk, 5.8 milyon m3 kereste üretilmektedir. Tomruk üretiminin üçte biri Sabah ve Sarawak eyaletlerinden karşılanırken, kereste üretiminin % 90'ı Batı Malezya'dan elde edilir. Bu ürünler daha çok Japonya, ABD, Güney Kore ve Batı Avrupa ülkelerine ihraç edilmektedir.

4.800 km.'yi bulan bir sahil şeridine sahip olan Malezya'nın bu sulardan elde ettiği su ürünleri 741.089 ton kadardır. İç tüketimi karşılamayan üretimi artırmak için devlet, balıkçılığın modernleştirilmesine ve ülke içinde balık çiftliklerinin kurulmasına çalışmaktadır.

Doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olan Malezya, dünyadaki en zengin kalay rezervlerine sahiptir. Kalay madenlerinin büyük bir kısmı Perak ve Selangor'dadır. Kalay konsantresi üretimi 1979'da 63.000 ton iken 1984'de 41.000 tona düşmüştür. Bu rezervlerin sömürge döneminde büyük ölçüde kullanıldığını da unutmamak lazımdır.

70'li yıllarda Sabah ve Sarawak bölgelerinde zengin petrol yataklarının bulunması Malezya ekonomisine canlılık ve güç kattı. 1984 rakamlarına göre ülkede 165.580.000 varil petrol üretilmektedir. Toplam ihracatın % 22'si de petrolden sağlanmaktadır. Ayrıca zengin doğal gaz kaynaklarına sahip olan ülkede bu kaynakların araştırılması, çıkarılıp işlenmesi milli petrol şirketi olan *Petronas*'ın sorumluluğu ve denetimi altındadır.

İmalat sektörü ülke ekonomisinde büyük öneme sahiptir. Gayri safi yurt içi hasılatının % 20'sini imalat sektörü karşılar. Başlıca endüstri ürünleri tekstil, dayanıklı tüketim malları, ilaç, çimento, gübre vs. dir. Petrol rafinerileri, palmiye yağı rafinerileri, otomobil fabrikaları kurulmuştur. Ayrıca ağır sanayinin kurulup geliştirilmesini organize etmek üzere *Hicom* isminde bir kurum oluşturulmuştur.

Ülke ithalatının % 45.3'ünü makine, taşıt ve donanımları oluşturur. Bunun dışında gıda ve canlı hayvan, temel hammaddeler ve kimyasal maddelerden oluşan ithalatını daha çok Japonya, ABD ve Singapur gibi ülkelerden gerçekleştirir.

Yerleşim merkezleri gelişmiş bir ulaşım ağı ile birbirine bağlanmıştır. Mevcut 29.000 km. karayolunun % 80'i asfalttır. Ayrıca 2.681 km.lik bir demiryolu vardır. Milli havayolu şirketi olan MAS (Malaysian Airlines System) 1965'de Malezya Singapur Hava Yollarının ayrılmasıyla kurulmuştur. Başlangıçta 19 uçaklık bir filo ile işe başlayan MAS bugün 33 uçakla 20 yabancı 37 de iç hatlarda olmak üzere altmışa yakın hatta sefer yapmaktadır.

On yaşın üzerindeki okur yazarlık oranının % 75 seviyesinde olduğu Malezya'da temel eğitim üç aşamaya bölünmüş olup öğrencilerin büyük kısmı ilkokuldan sonra kabiliyet ve isteklerine göre mesleki ve teknik eğitime yönlendirilmektedirler.

Etnik Yapı

Toplam nüfusu 16.000.000 olan (1986) Malezya'da bu nüfusun % 85'i yarımada Malezyası'nda, % 15'i de Sabah ve Sarawak'tan oluşan Doğu Malezya'da yaşamaktadır. Irk bakımından çeşitlilik gösteren halkın % 54.1'ini Malaylar ve diğer küçük yerli gruplar oluşturur. %

33.4 oranında olan Çinliler uzun zaman devam eden iş gücü göçünün neticesinde Malezya'ya yerleşmişlerdir. Halkın % 10.1'ini Hintliler ve % 2.4'ünü diğer halklar teşkil ederler.

Ülkenin resmi dili Malayca'dır. Endüstri ve ticaret sektöründe ise İngilizce de yaygın olarak kullanılır. Çince'nin Hokkien, Canton ve Hakka şiveleri ile Hintliler arasında Tamil, Telegu, Malayam ve Urdu dilleri de konuşulmaktadır.

Resmi din İslâm olup, müslümanlar nüfusun % 55'ini teşkil ederler. Çinliler genellikle Budacı veya Taocu, Hintliler ise Hindu'dur. % 6 oranında da hristiyan vardır.

Yönetim

Malezya, meşruti monarşi ile yönetilir. Devlet başkanı sultan, hükümranlık hakları babadan oğula geçen dokuz eyalet sultanının oylarıyla beş yıllığına seçilir. Malezya'yı oluşturan diğer dört federe bölge ise, merkezden tayin edilen vallilerce yönetildiklerinden bu seçime katılamazlar. 1984'de devlet başkanlığına Ahmed Şah İbn Sultan Ebu Bekir getirilmiştir.

Meclis, senato ve temsilciler meclisinden oluşur. Senato 13 eyaletten seçilen ikişer üye ve eyalet başkanlarınca tayin edilen 32 üyenin katılmasıyla oluşur. Temsilciler meclisi ise 114'ü yarımada Malezyası'ndan, 24'ü Sarawak'tan ve 10'u Sabah'tan beş yıllığına seçilen üyelerce oluşturulur.

80'li yılların başından beri İslâm Malezya'da aydınların ve yöneticilerin gündeminde gitgide artan bir öneme sahip olmuştur. Tartışmaların mihverini devlet ve toplum hayatındaki müesseselerin «İslâmlaştırılması» oluşturuyordu. Nüfusunun % 90'ı müslüman olan pek çok ülkede bırakın toplum müesseselerinin ve devletin İslâmlaştırılmasını, İslâm'ın adına bile tahammül edilmezken, müslümanların % 55 oranında olduğu Malezya'da bu tartışmalar büyük bir fikrî gelişmişliğe ve müslüman aydınların, halkın dinine sahip çıkma yolundaki gayretlerine şahittir. 1982 ve 1986 seçimlerini kazanan Vatan Cephesi koalisyonu geniş çaplı bir İslâmlaştırma programını yürürülüğe koydu. İslâmileştirilmesi düşünülen başlıca sahalar ise hukuk ve eğitimdir. Tabii ülkedeki azınlıklar, yani budist ve hristiyanlar, ülkede İslâm hukuk sisteminin uygulanmasına karşı çıkıyorlar. Malezya'da oldukça farklı etnik ve dini grupların bulunması tabiî ki bu çalışmaların hızını azaltıyor. Ülke kolayca Lübnan benzeri bir iç savaşın içine düşebilecek, hassas dengelere sahiptir. Bu açıdan hukuk ve eğitim sisteminin İslâmileştirilmesi, İslâmi üniversite ve finans kurumları kurulması, halkın zekatlarının toplanacağı bir «beytü'l-mal» teşkil edilmesi gibi çalışmalar övgüye değer mahiyettedir.

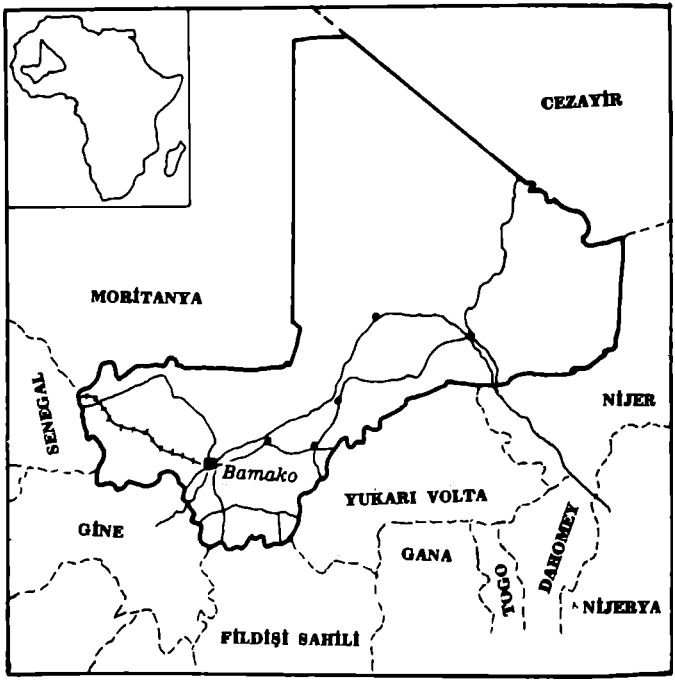
CEZAYİR
MORİTANYA
SENEGAL
NİJER
Bamako
YUKARI VOLTA
GİNE
GANA
TOGO
DAHOMEY
NİJERYA
FİLDİŞİ SAHİLİ

25 — MALİ

Resmî adı	: Mali Cumhuriyeti (République du Mali)
Yüzölçümü	: 1.240.000 km2
Nüfusu	: 8.450.000 (1986)
Başkenti	: Bamako
Önemli şehirleri	: Bamako, Segou, Mopti, Sikasso, Kayes
Resmî dili	: Fransızca
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: 1 CFA Frankı (CFAF)

Batı Afrika'da Nijer'den sonra en geniş toprağa sahip olan bir ülkedir. Kuzeybatıda Moritanya, kuzeydoğuda Cezayir, doğuda Nijer, güneydoğuda Burkina Faso (Yukarı Volta), güneyde Fildişi Sahili güneybatıda Gine ve batıda Senegal ile sınırları bulunmaktadır. Mali Moritanya'yı bir üçgenin iki dik açısının birleştiği iki kol gibi sarmış durumdadır. Bu üçgenin dik açısının hemen altında Mali'nin güney toprakları bulunur. Bu iki parça birbirleriyle ortada dar bir alanla birleşmişlerdir. Güney bölümündeki toprak, kuzeyindekine nispetle daha küçüktür. Kuzeydeki bu büyük arazinin önemli bir kısmı boş, çorak çöl toprağıyla örtülmüştür. Bu topraklar Büyük Sahra'nın bir devamıdır. Kuzeybatıda küçük bir bölge verimli topraklara sahiptir. Buralarda kalabalık şehirler vardır 7500 km.'lik sınır topraklarının 2.237 km.'si Moritanya'ya aittir. Ülkenin çok büyük bir bölümü düzlüktür.

Coğrafya

Genel olarak engebeli olmayan bir arazi yapısına sahiptir. Kuzey topraklarının merkezi Toadenni Çölü ile örtülü bir düzlüktür. Bu kuzeydoğuya doğru uzanarak Tanezruft çölü ile birleştikten sonra Cezayir'e kadar dayanır. Güney topraklarının orta bölümü ise alüvyonlu bir arazi ile kaplıdır. Bu çamurlu topraklar daha çok Meriye, Azauak arazisinde bulunur ve Nijer'e kadar uzanır. Güneybatı, güneydoğu ve kuzeydoğudaki sınır bölgelerinde arazi engebelidir. Güney ve güneybatıdaki bu yükseklikler Gine topraklarındaki Fauto Djallon platolarının

bir uzantısıdır. Yaklaşık 330-530 m. yüksekliktedir. Satadugu ve Mandingue en önemli platolardır. Mandingue platosunda 730 m.'yi bulan tepeler vardır Bamako'nun kuzeyinde Sikasso yakınlarında 530 m. yüksekliğinde tepecikler bulunur. Doğuda Bandiagara yaylası ve bunun hemen arkasında kalan kuzey sınırındaki Dagon ve Hambori platoları yer alır. Geniş kuzey topraklarda 430-530 m. yüksekliğindeki Hoggar tepeleri de göze çarpar. Bu bölge Cezayir'e kadar uzanan Büyük Sahra'da yer alır. Daha da kuzeyde kumları taşıyan kuru sıcak rüzgârlar Ocak'tan Mayıs sonlarına kadar etkisini gösterir.

Güneye inildikçe kuzeydoğudan kuzeybatıya doğru bir şerit şeklinde uzanan kum tepeleri yer alır. Bu iki bölge arasında bataklıklar ve kayalık platolar bulunmakta ve Hamados olarak adlandırılmaktadır. Bu bölgede hiçbir canlı yaşamaz. Burada tuz ve taş ocakları bulunmaktadır.

Yukarıdaki bölgelerin aksine güneybatı bölgesi bir düzine nehir ve akarsularla beslenir. Batı kesimlerinde Gine'nin Fauto Djallon bölgesinden doğup Mali'nin dışındaki Senegal nehri ile birleşmesinden meydana gelen Faleme nehri sular. Senegal nehrini oluşturan bir çok koldan biri olan Bafing yine Gine'den kaynaklanır ve Faleme'nin doğusundan Mali'ye doğru akar. Diğer bir kol olan Bakoye ise Mali'nin güneybatısındaki tepeciklerden çıkar ve Senegal nehrine dökülür. Senegal nehri 852 km.'lik Senegal-Moritanya sınırında aktıktan sonra Atlas Okyanusu'na dökülür. Bütün bu nehirler ve daha birçok akarsu Mali'nin güneybatı bölgesini çok iyi sular. Aslında Bafing ile Faleme arasındaki bereketli topraklar başşehri Kangaba olan eski Mali Krallığı'nın geliştiği Bambuk diye adlandırılan yerlerdir. Bugün buralarda birçok kasaba kurulmuştur. Batı Afrika'nın bir diğer büyük nehri Nijer'de Gine'nin yüksek tepelerinden doğar ve Mali topraklarına girerek başkent Bamako başta olmak üzere birçok bölgeyi sular. Nijer kuzeydoğu istikametinde meşhur Timbuktu şehrine kadar 960 km. boyunca akar. Sonra doğu istikametinde Mali topraklarını suladıktan sonra güneydoğuya yönelerek Nijer topraklarına girer. Mali'nin can damarını teşkil eden bu nehir Afrika'nın üçüncü büyük nehridir. Nijer'in kuzeydoğu istikametine aktığı bölgelerde irili ufaklı birçok göl oluşmuştur. Bunların en önemlileri Lake, Debo, Fati, Teli, Korientzi ve Tanda'dır. Bu göllerden daha önceki zamanlarda bu bölgenin bol yağış aldığı anlaşılmaktadır. Bu göller bölgesinde iki kola ayrılan Nijer, Gao ve Goro'dan geçerek Mali topraklarını terkeder. Bütün tropik nehirler gibi Nijer de mevsime göre değişen bir akış hızına sahiptir. Temmuz-Ekim ayları boyunca yüksek bölgelerde, Eylül-Kasım aylarında orta ve delta bölgelerde, Aralık-Şubat aylarında ise kuzeyde akış oldukça hızlıdır.

Nijer'in kuzeyde eriştiği en uzak menzil olan Timbuktu Orta-Çağ'da büyük kervan yolunun güneydeki en son noktasıdır. Buranın önemi daha sonraki yıllarda kaybolmuş günümüzde Bamako şehrinin bulunduğu Nijer'in yukarı vadileri önemli merkez haline gelmiştir.

Geniş Büyük Sahra boyunca hiçbir bitki göze çarpmaz. Bu çölün güney sınırı Sahel diye adlandırılır. Buraları mimosa ve aksalkım ağacı gibi dikenli bitkilerin yetiştiği step bölgesidir. Güneye doğru yağmur miktarı arttıkça kuraklığa dayanıklı ağaçlar gözükmeye başlar. Bunların başlıcaları palmiye, hurma ve baobab ağacıdır. Ülkenin daha da güneyine doğru orman ve çimenlerle kaplı dağınık ağaçlar göze çarpar. Gine sınırı boyunca uzunca bir kısım ormanlıktır ve çimenlerle kaplıdır.

Ülke hayvan açısından zengindir. Başta ceylan, zürafa, fil olmak üzere arslan, panter ve sırtlan gibi çeşitli hayvanlar bilhassa savana bölgesinde yaşar. Timsah ve su aygırı da nehirlerde bulunmaktadır. Ormanlar ise maymun, yılan ve çeşitli kuşlarla doludur.

Mali'de sıcak ve kurak bir iklim hüküm sürer. Haziran-Eylül ayları boyunca yağış boldur. İklim Ekim ve Kasım aylarında sıcak ve nemli, Ocak ayına kadar soğuk ve kurak, Haziran'a kadar ise sıcak ve kuraktır. Nijer nehrinin vadisinde ve ırmağın göl şeklinde genişlediği kısımlarda kurak mevsimlerde sulak topraklar vardır. Sava bölgesi güneyde yılda yaklaşık 1500 mm.'lik kuzeyde ise 500 mm.'lik yağış alır. Step bölgesinde yıllık yağış miktarı 175 mm. ile 500 mm. arasında değişir .Büyük Sahra'nın devamı olan çölde yağış yok denecek kadar azdır.

Tarihçe

Kuzeyde Araplarla güneyde zenci Afrika insanları arasında bulunan Mali, ticaret kervanlarının yolu üzerinde yer alır. Mali'nin Orta-çağ'daki tarihini Arap tarihçilerinden öğreniyoruz. Mali'nin kuzeybatı kesimlerinde, Moritanya ve Senegal ülkelerinde kurulan Gana devleti sırasında Mali'de yaşayan Mandingolar altın ticareti ile uğraşarak zengin olmuşlardı. Gana devletinin günümüzdeki Gana ile ilgisi yoktur. İslâmiyet ülkede bir Berberî olan Abdullah b. Yasin'in tebliğ ve irşad faaliyetleriyle gelişmiştir. Abdullah b. Yasin Aşağı Senegal'de bir medrese kurmuş ve 1046'dan itibaren İslâmiyet'i yaymak için büyük gayret göstermiştir. Onun müridlerine «murabitün» adı verilmiştir. 1230'da Mandingolar kralın sert ve kaba yönetimine başkaldırarak Gana devletine son verdiler. 1200-1400 yılları arasında Mali İmparatorluğu en muhteşem dönemini yaşadı. Devletin sınırları batıda

Senegal içlerine, doğuda bugünkü Nijer içlerine ve güneyde ormanlık bölgelere kadar genişledi. Mansa Musa 1312-1337 yılları arasında Orta Nijer'deki Gao ve Timbuktu'yu fethetti. Ayrıca güneyde Walata'yı, kuzeyde Taghaza'yı da ülke sınırlarına katarak İmparatorluğun topraklarını genişletti. Doğuda Hausa'ya batıda ise Fulanî topraklarına kadar çeşitli bölgeleri de aldı. 1324 yılında hacca gitti, dönüşte ülkeye getirdiği müslüman âlimlerle halkın dini bilgilerini geliştirmeyi amaçladı. Ünlü Arap seyyahı İbn Batuta 1353'de Mali'ye geldiğinde ülke Mansa Süleyman yönetiminde idi. Çok büyüyen ülkede çeşitli isyanlar başgösterdi ve 1550 yılında Mali İmparatorluğu son buldu. Bu sıralarda Nijer'in alt bölümlerinde merkezi Gao olan Sanhaî krallığı kurulmuştu. Bunların gelişmesi İslâm dininin bir irfan merkezi haline gelen Timbuktu şehrinin büyümesine rastlamaktadır. 1591 yılında Sanhaî krallığı birkaç bin Faslı asker tarafından yıkıldı. Bundan sonraki dönemde Nijer vadisinde çeşitli küçük devletler kuruldu. Bu devletlerin en önemlisi 1650-1650 yılları arasında hüküm süren Bambara devleti idi. XVIII. yüzyılın sonlarında İslâmiyet başta Mali, Nijer ve Çad olmak üzere Batı Afrika'da hızla gelişmeye başladı ve etkili bir güç haline geldi. Merkezi Sokoto olan yeni bir İslâm devleti kuruldu. Bu devlet Seku Hamadu Barî zamanında en parlak dönemini yaşadı. Daha sonra yönetime geçen el-Hâc Ömer halife olarak yaptığı birçok faaliyette 1862'de etkisini Massenya'da da gösterdi. O Batı Afrika'yı sömürmek için gelen Fransızlarla büyük mücadelelere girişti. 1864'de yerine oğlu geçti fakat yönetimde başarılı olamadığı için 1890'da Fransızlar ülkeyi kontrolleri altına almayı başardılar. Aynı yıllar Gine'nin İmamı Samory Toure'yi de yenen Fransızlar'ın bu ülkelerde hegemonyası başlamış oldu. 1892'de ülkede çeşitli koloniler kuruldu ve Fransız Sudan'ı ismini aldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan bağımsızlık hareketleri sonucunda Eylül 1958'de Fransızlar Batı Afrika kolonilerinde referandum yaptılar. Fransız Sudan'ı muhtar bir cumhuriyet oldu. Nisan 1959'da Senegal ile bir federasyon teşkil edildi. Haziran 1960'da bağımsızlıklarını almayı başardılar. Yeni devletin adı Mali Federasyonu oldu. Fakat Ağustos ayında Senegal federasyondan ayrıldı. Madibo Keita yönetiminde 22 Eylül 1960'ta Mali Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Temmuz 1962'de ülkeden tüm Fransız egemenliği kalktı. 1963'te Uluslararası Para Fonu'na üye oldu. Ekonominin devletleştirilmesine ve şirketlerin devlet kontrolünde kurulmasına Fransızlar karşı çıktı. Başkan Keita, Aralık 1960'ta Gine, Ocak 1961'de Gana ile imzaladığı deklarasyon ile Afrika devletlerinin Kasablanka grubunun kurucu üyesi oldu. Başkan Keita, Sovyetler Birliği ile teknolojiye yönelik çeşitli anlaşmalar imzaladı. 1964 seçimlerinden sonra ülkede sıkı bir ekonomik politika izlendi. Cezayir ve Çin ile çeşitli

andlaşmalarla ülkeye ekonomik destek sağlamaya çalışıldı. 1965 yılında Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya ile kültürel anlaşmalar imzalandı. Dış borçların artması ve finans yetersizliği başkan Keita'yı çok güç duruma düşürdü. 1967'de Fransız hegemonyasını tekrar ülkeye davet etti. Başkan Keita zıt fikirleri sindirmek için millet meclisini 1968'in Ocak ayında feshetti. Kasım 1968'de teğmen Musa Traore liderliğindeki genç subaylar Keita'yı devirerek yönetimi ele geçirdiler. 14 üyeden oluşan CMLN (Military National Liberation Committee) kuruldu. Bu komite 1976 yılında kurulan Mali Demokratik Halk Birliği (UDPM) yönetimde söz sahibi oluncaya kadar ülkeyi idare etti. Haziran 1979'da genel seçimler yapılabildi. Başkan Traore tekrar beş yıllığına başkan seçildi. Millet Meclisi belirlendi. Mali 1987'de sağlık ve eğitim işçilerinin başlattığı ve bütün kamu kesimlerine yayılma eğilimi gösteren bir grevle karşı karşıya geldi. Hükümetin verilemeyen ücretleri ödemeyi kabul etmesinden sonra grevler bir siyasî bunalıma dönüştürülmeden önlenmiş oldu. Ekonomik alanda tehlike sınırından tam anlamıyla uzaklaşılamadı. Hükümette Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın önerileri ağırlık kazanmaya başladı. Hükümet Somiex'in kısmen özelleştirilmesini de içine alan bir dizi karar aldı. Bu kararlarla dış kredilerin temini amaçlanmıştır.

Ekonomik Yapı

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Tarım ve çiftlik hayvanları üretimi ile uğraşanlar % 85'i bulur. Fakat ülkede yaklaşık % 20'yi oluşturan bir toprak bölümü tarıma elverişlidir. Bu da daha çok ülkenin güneybatı kesiminde bulunur. Başkent Bamako'nun bulunduğu güneybatı kesimi yağış alır fakat bu sadece 7 hafta kadar sürer. Gao'nun kuzeyinde ise yağmura bağlı tarım yapılamaz. Nijer nehri boyunca güzel ürün alınmaktadır. Nijer'in kuzeyinde kalan kısımlar çöldür. Temel gıda ürünleri süpürge darısı, mısır ve pirinç iken asıl para getiren ürünler pamuk, yerfıstığı ve tütündür. Akdarının yerini gittikçe pirinç almaktadır. Bunda Çin'in etkisi olmuştur. Pirinç genellikle Nijer nehri vadilerinde, Segou civarında, Mopti ve Bouren'de yetişir. Pamuk Nioro, Bandigara, Sikasso, Segon, Mopti ve Douentza civarında yetişir. Yiyecek ürünleri ve yamuk üretiminde yavaş yavaş modern metotlara geçilmesi ile mükemmel sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Yerfıstığı ülkenin güneybatı kesiminde, Kayes'in güneyinde, Kita ve Koutiala'nın batısında yetişir. Tarımla halk kendi ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşmaktadır. Ticarî amaçlı tarım henüz gelişmemiştir. Hükümet tarımı geliştirmek için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Eski başkan Modibo Keito zamanında çiftliklerin birleştirilmesine başlanmış, daha sonra yönetime gelen Musa Traore zamanın-

da ise kollektivizasyon durdurulmuş, onun yerine özel yatırımlar teşvik edilmiştir. Bunun yanında modern araçların kullanılmasına önem verilmiştir. Dünya bankası tarafından da desteklenen çok büyük bir pirinç üretme planı sayesinde bazı gelişmeler sağlanmıştır. Pamuk, pirinç ve mısır üretimi için çiftçilere çeşitli yardım ve teşvik kredileri sağlanmıştır. Her bölgede çiftçilerle işbirliği yapan servisler ve mahsulün arttırılması için hükümetçe kurulan bölge danışmanlıkları tarıma çok fayda sağlamıştır. Tarımın geliştirilmesine ilk olarak 1932 yılında Nijer nehri boyunca kurulan (Office du Nige) ofisler sayesinde başlanmıştır. 1960'ta OMVS (Senegal Nehri Geliştirme Birliği) kurulmuştur. Bamako ve Mopti arasında Nijer üzerine inşa edilen Sansanding Barajı, nehirdeki su seviyesini 4,3 m. yükseltmiş, bu sulama tarıma büyük fayda sağlamıştır. 1973-1974 yıllarında tarım üretiminde büyük düşüşler görülmüştür. 1974-1979 yıllarında yapılan planlı çalışmalarla iyi sonuçlar alınmıştır. 1979-1980 arasında kuraklıktan büyük zarar görülmüştür. 1982-1983 yıllarında da tarım yine kuraklıktan etkilenmiştir. Pirinç, mısır ve pamuğun dışında şekerkamışı, çiğit, manyok, tatlı patates, buğday yetiştirilen başlıca ürünlerdendir.

Gine sınırı boyunca ve nehir vadilerinde ormanlık alanlar bulunmaktadır. Güney bölgelerde yetişen shea ağaçlarının bilhassa tohumundan yağ elde edilir, sabun ve yemeklik yağ üretiminde kullanılır. Ayrıca akasya ağaçlarından zamk elde edilir.

Çiftlik hayvanları Mali'nin en önemli gelir kaynaklarından biridir. Pamuktan sonra en fazla canlı hayvan ihracatından gelir sağlanır. Batı Afrika'da Senegal'den sonra en fazla hayvan ihracatı yapan ülke Mali'dir. Yetiştirilen başlıca canlı hayvanlar koyun, keçi, sığır, eşek, deve, at ve tavuktur. Alman çeşitli önlemlerle 1984'te koyun sayısı 6,3 milyonu, keçi sayısı 6 milyonu, sığır sayısı ise yine 6 milyonu bulmuştur. Ayrıca hayvan derisinden de faydalanılmakta ve ihracat maddesi olarak kullanılmaktadır. Timsah, kertenkele, panter ve yılan derisi ihrac edilenler içerisinde en önemli yeri almaktadır.

Balıkçılıkla geçinen insanların sayısı az değildir. Pamuk, çiftlik hayvanları ve yerfıstığından sonra en önemli ihraç ürünüdür. Avrupa Gelişme Fonundan yapılan yardımlar sayesinde bu sektörde daha da ilerleme olmuş, ihracat ve insanların beslenme standartlarında artış sağlanmıştır.

Madencilik sektörü gelişmemiştir. Boksit, altın, demir, bakır, nikel, manganez ve fosfat kaynakları ülkede geniş olarak bulunmakla beraber şimdiye kadar sadece tuz elde edilmiştir. Tuz en çok Taudenni'den çıkarılmaktadır. Sovyetler Birliği, Mali'ye altın madenciliğinde yardım etmektedir. Almanlar'ın ve Japonlar'ın desteğiyle uranyum

üretiminde de gelişmeler görülmüştür. Demir üretiminde Senegal ile birlikte çalışmaktadır. Demir yatakları daha çok Bafing-Makana ve Faleme'de bulunur. Amerikan şirketleri petrol üretimi için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Kireçtaşı kaynakları da Sovyetler Birliği uzmanlarınca keşfedilmiş ve kullanıma açılmıştır. Elektrik üretimi 1985'te 158.177.000 kw-sa olarak gerçekleşmiştir. Sankarani ırmağı üzerindeki barajın yapımı 1982'de bitirilmiştir. OMVS tarafından inşa edilen Manantali Barajı da enerji üretimine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Bamako, Kayes, Bongorani, Segou ve Gao'daki termal santraller de önemlidir. Üretilen enerjinin dörtte üçü sudan elde edilir.

Endüstri sektörü 1970'den sonra ekonomide büyük pay almaya başlamıştır. Bağımsızlıktan hemen sonra çeşitli meşrubat ve yiyecek endüstrisinde gelişmeler sağlanmıştır. Daha sonra tekstil endüstrisi hızla gelişmiş ve ülkedeki en büyük sektör haline gelmiştir. Ayrıca yer fıstığı, sheanut (Batı Afrika'da tohumundan yağ çıkarılan bitki) yağı üreten fabrikalar kurulmuştur. Hayvan derisi işleyen fabrikalar ve ayakkabı imalathaneleri de endüstri de önemli yer tutar. Tütün ve kibrit fabrikalarının yanında az da olsa elektronik eşya üreten fabrikalar da bulunmaktadır. İMF'den alınan destekle yapılan ekonomik reformlarla endüstride ilerlemeler yapılması planlanmış fakat pek başarılı olunamamıştır.

Mali her yıl büyük dış ticaret açığı vermekte ve giderek ekonomide dışa bağımlılığı artmaktadır. Çeşitli makineler, petrol ürünleri başta olmak üzere çeşitli yapı malzemeleri, gıda maddeleri, kimyasal maddeler ve ilaç ithal eder. Fildişi Sahili, Fransa, AFC, İngiltere, Senegal, Japonya, ABD ve İtalya ithalat yapılan başlıca ülkeler arasındadır. İhracatının yarısını ham pamuk ve pamuk ürünleri oluşturur. Canlı hayvan, tuzlanmış, kurutulmuş ya da füme balık, yer fıstığı diğer ihraç ürünleri arasında yer alır. Belçika-Lüksemburg, Fransa, AFC, Japonya, İngiltere, Çin, Hollanda, Nijer ve İtalya ihracat yaptığı başlıca ülkeler arasında yer alır.

Mali dağınık nüfusa ve geniş toprağa sahip bir ülkedir. Bu yüzden taşımacılık ağında eksiklikler bulunması sürpriz sayılmamalıdır. Ulaşım yetersizliği Mali ekonomisini ciddi şekilde engellemektedir. Ülkede bulunan demiryollarının uzunluğu 1986'da 645 km.'dir. Karayolları toplam uzunluğu ise 15700 km.'dir. Tarifeli sefer yapılan havaalanı sayısı 7'dir. Nijer üzerinde Koulikoro'dan Timbuktu'ya ve Gao'ya kadar vapur taşımacılığı Temmuz-Aralık ayı süresince yapılmaktadır. Kurak mevsimlerde bu güzergah kısalmaktadır. Bamako'da uluslararası bir havaalanı bulunmaktadır.

1984'te çeşitli kuruluşların işbirliği ile temel eğitim projesi planlanmıştır. Çok dağınık durumda bulunan halkın temel eğitiminde bü-

yük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bu tarihe kadar eğitim uygun olmayan yerlerde ve yeterli bilgiye sahip olmayan öğretmenlerce yapılıyordu. Bağımsızlıktan sonra okuma-yazma oranı ancak yüzde ondu. Ülkenin gelişmesinde eğitimin etkisini çok iyi bilen hükümet bu alana ciddi olarak eğildi. Sağlık hizmetleri yeterli değildir. 1980'de 21.000 kişiye bir doktor, 1772 kişiye bir yatak düştüğü tespit edilmiştir.

Etnik Yapı

Nüfusun % 33'ü Bambaralar'dan, % 12'si Fulaniler'den, % 11'i Senufolar'dan, % 9'u Malinkeler'den meydana gelir. Bunların dışında çok çeşitli etnik gruplar bulunur. Bunların başlıcaları Sarakol (Soninke), Dagon, Songay, Tuareg, Diyula, Bobolar'dır.

Ülkenin kuzey kesiminde nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Güneyde yoğunluk fazladır. Buralarda yeni şehirler kurulmuştur. 801.000 nüfuslu Bamako, 44.000 nüfuslu Kayes, 47.000 nüfuslu Sikkasso bu yeni şehirlere örnek olarak verilebilir. Geçmiş uygarlıkların göstergesi olan eski şehirlere örnek olarak da Timbuktu, Djenne, Gao, Segou'yu gösterebiliriz. Nüfusun % 20'si kentlerde, % 80'i kırsal kesimlerde yaşar. Aktif olarak ekonomiye katkıda bulunan insanların büyük bölümü çiftçilikle uğraşır. Nüfusun yüzde 60'ı 20 yaşın altındadır. Müslümanlar nüfusun yüzde 90'ını meydana getirir. Geriye kalanların yüzde 9'u geleneksel dinlerine bağlı kalanlardan, yüzde birlik bir kısım da hristiyanlardan oluşur. En büyük etnik grup olan Bambaralar, Nijer-Kongo dillerinden Mande grubuna ait Bambara dilini konuşur Cezayir'in Tuareg kabilesine bağlı olan Berberiler kuzeydeki çöl topraklarında yaşar. Bunlar müslümandır. Ayrıca Arap-Berberi veya Faslı (Mağribli) olarak adlandırılan Moorlar Berberiler gibi bayındır bölgelerde ve Nijer nehrinin kuzey bölümlerinde yaşarlar. Etnik grupların çoğunu siyahi insanlar oluşturur. Bunların en büyük kesimini Bambara diye adlandırılan ve Mandingalar'a bağlı olan etnik grup oluşturur. Bambaralar yukarı Nijer dolaylarında yaşar. Bir başka etnik grup olan Sonike ve Sarakoleler batı Sahel bölgesinde yaşarlar. Malinge ve Mandingeler'in nüfusu ise 300.000 civarındadır ve kuzeybatıda yaşarlar. Bunlar Gana devletini kuranların soyundan gelmektedir. Nüfusu 250.000'i bulan Songhaller aşağı Nijer vadisinde Djenne ile Ansongo arasındaki bölgede yoğunlaşmışlardır. Bu insanların ataları da Sanghai devletini kurmuşlardı. Gognoular ise Bandiagara platosunda yaşamaktadırlar. Ayrıca Yukarı Volta boyunca ve güneydoğuda yaşayan çeşitli etnik gruplar da vardır. Batı Afrika'nın Sahel bölgesinde bulunan Fulani ve Peulsler göçebe bir hayat sürerler ve daha çok hayvancılıkla uğraşırlar.

Ülkede çok çeşitli dil konuşulmaktadır. Bunların içinde en önemlisi Bambara dilidir. Diğer yaygın diller ise Malinke, Kasonke, Wasulunko, Soninke ve Doğou dilleridir. Fulaniler ise Fulah dili ile konuşurlar. Berberiler ise eski Tuareg dilini konuşurlar. Bir başka dil ise Moorlar'ın konuştuğu Arapça'dır. Resmi dil Fransızca'yı okuyup yazan pek azdır ve şehir merkezlerinde toplanmıştır.

Yönetim

22 Eylül 1960'da bağımsızlığını elde eden Mali 1968'de genç subayların yaptığı kansız bir darbeden sonra CMLN komitesi tarafından yönetilmeye başlandı. Bu komite 14 üyeden meydana geliyordu. 1979'da genel seçimler yapıldı. Başkan Musa Traore yeniden beş yıllığına başkan seçildi. Millet meclisi belirlendi. 1982 ortalarında başkan Traore eski kabineyi dağıtarak yeni bir kabine kurdu. 1987 yılı başlarında işçilerin başlattığı grevler siyasî bunalıma dönüşmeden ücretleri arttırarak önlenebildi. Ülke bugün Mali Demokratik Halk Birliği (UDPM) tarafından yönetilmektedir. Mali'de 137 üyeli Milli Konsey, buna karşı sorumlu 19 üyeli Merkez Yürütme Bürosu vardır. Ülke tek meclisli ve tek partili bir cumhuriyetle yönetilir.

Çoğunluğunu sivillerin oluşturduğu bir kabine ve halkın seçtiği bir meclis olsa da ülkede hâlâ askerlerin yönetimdeki etkinliği sürmektedir. 1987'de başkan General Musa Traore, 6 Haziran 1987'den sonra başbakan Mamadou Dembele'dir. Mali Afrika Birliği'ne ve Birleşmiş Milletler Topluluğu'na üyedir.

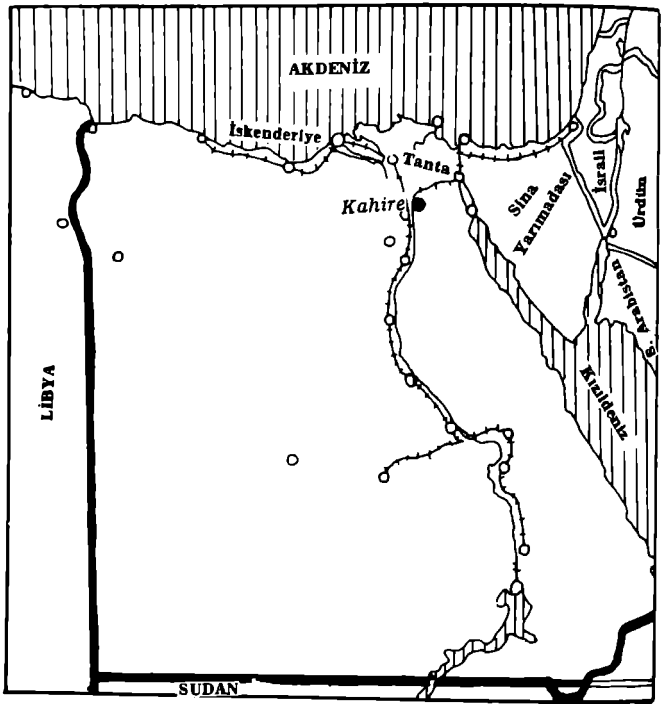
AKDENİZ
İskenderiye
Tanta
Kahire
Sina Yarımadası
İsrail
Ürdün
S. Arabistan
Kızıldeniz
LİBYA
SUDAN

26 — MISIR

Resmî adı	: Mısır Arap Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 997.739 km²
Nüfusu	: 48.009.000 (1986 sayımı)
Başkenti	: Kahire
Önemli şehirleri	: İskenderiye, el-Garbiye, Asyut, Şubratü'l-Hayme
Resmî dili	: Arapça
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Mısır Lirası (LE)

Coğrafya

Dünyanın en eski medeniyetlerinden birinin beşiği olan Mısır'ın resmî adı 1958'den sonra Birleşik Arap Cumhuriyeti, 1971'den itibaren de Mısır Arap Cumhuriyeti olarak kullanılagelmiştir. Ülke toprakları Kuzeydoğu Afrika'da, Nil ırmağının aşağı kesimlerinden başlayarak her iki yanında Akdeniz'e kadar uzanır. Kuzeyde Akdeniz, batıda Libya, güneyde Sudan, doğuda Kızıldeniz ve İsrail ile sınırlıdır. Asya, Akdeniz ve Kızıldeniz arasında adeta tabii bir masa olan Mısır'ın pek az bir kısmı verimli, büyük bölümü ise çöldür. Bu bölgede yaşayan insanlar Akdeniz'in beşbin kilometre güneyinden doğan Nil ırmağının alüvyonlu vadisi etrafına toplanmışlardır.

Kuzeye doğru yumuşak bir eğilimle alçalan ve gittikçe kalkerli bir yapıya bürünen kalın bir kumtaşı tabakası bu ülkenin yüzey şekillerinin asıl özelliğini temsil eder. Batısında geniş ve derin çanaklar oluşturan vahalar (Siva, Bahariye, Faratra, Dahla vb.) ve tuz birikintileri (Kattara, Vadi Natrun) yer alır. Aynı şekilde Nil vadisi de büyük ölçüde derinleşir ve yamaçlarının yüksekliği yer yer 400 metreyi bulur. Genişliği ise 1 ilâ 20 km. arasında değişir.

Batı (Libya) çölü, daha az engebelidir ve Mısır'ın topraklarının üçte ikisini kaplar. Çok kurak, sık sık kumullarla kesilen bir yayladır. Bu bölgelerde yaşayan yerliler çok az bir oranda hurma, tahıl ve sebze yetiştirirler. Göçebeler ise deve, koyun ve keçi yetiştirir.

Doğu (Arap) çölünde ve Sina Yarımadası'nda kütleler daha çok yağış alır. Bu bölgenin kalkerli yaylaları ise tersine verimsizdir. Yükseklığin yol açtığı küçük farklar dışında bu iki çölün iklimi aynıdır. Güneye doğru sıcaklık ve kuraklık daha da artar.

Beşeri ve İktisadî Coğrafya

Avrupa dillerinde kullanılan Egypt ismi Yunanca Aigyptos kelimesinden gelmekte olup, bunun zamanla halk arasında kullanılarak kısaltılmış şekli olan kıbt (veya kıbti), yerli halka verilen isim halini almıştır. Buranın yerli halkı eski Samî bir kökten gelmektedir. Bir kısım antropologlar ise Mısır'ın eski halkının Akdeniz ırkından bir kolun zenci unsurlarla karışmasından meydana geldiğini ileri sürerler.

Birbirini takip eden istilalara rağmen (eski çağlardan beri Filistinli, Yunanlı, Libyalı, Zenci, Hyksos ve Arap istilaları) Mısır halkının fizikî özelliklerinde çok fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Samî asıllı unsur firavunlardan beri etnik özelliklerini koruyagelmiştir. Mısır coğrafyasının güneyine doğru zencilerin yoğunluğu artmaktadır. Büyük şehirler ise oldukça kozmopolittir.

Günümüz Mısır'ında nüfusun yüzde doksandan fazlasını Arapça konuşan müslüman halk oluşturmaktadır. Geri kalanlar içinde ise en çok sayıda (% 7 oranında) özel bir mezhebe bağlı hristiyan Kıptiler bulunmakta; Ayrıca, çok az sayıda Rum, Musevi, Ortodoks ve Katolik gibi azınlıklara da rastlanmaktadır.

Yüzyılın başından itibaren nüfus artışı Mısır'ın başlıca meselelerinden biri olmuştur. Nüfus yoğunluğu büyük şehirlerde ve Nil deltasında toplanmıştır. Ülke topraklarının geri kalan kısmında çok dağınık biçimde az sayıda yerleşik köylüler ve göçebeler yaşamaktadır. Öte yandan şehirlerde özellikle Kahire ve İskenderiye'de varlıklı sınıflarla, tüccarlar arasında çok sayıda Fransızca ve İngilizce bilen vardır.

Ekonomik Yapı

Mısır bir tarım ülkesidir. Eskiden çiftçilik su baskınlarına bağlıydı. Bugün ise Mısır'da toprak nadasa bırakılmaz çünkü Nil üzerine yapılan yükseltme barajları, Asuan ve Cebel Evliya barajları besler. 1967-1971 yıllarında yapılan Asuan barajı, ekili alanların büyük ölçüde artmasına ve sulanmasına yol açmış, Mısır'ın tarım ekonomisine önemli katkıda bulunmuştur. Bu, özellikle Mısır ihracatının yüzde seksenini oluşturan pamuğun üretimini arttırmıştır.

Mısır'da himayeci bir gümrük siyaseti uygulanmasından beri (1930) sanayi gelişmekte ve çeşitlenmektedir. İkinci dünya savaşının ithalatın durmasına yol açması sanayinin gelişmesine büyük ölçüde fayda sağladı. Önemli bir dokuma sanayiine sahip olan Mısır pamuk

ürünleri ihraç etmekte, ayrıca yün ve ipek işlemeciliğini de hızla geliştirmektedir. Kimya sanayi gözle görülür şekilde kalkınmakta, Asuan demir filizleri ve hurdalar sayesinde metalürji doğmaktadır. Mısır ayrıca Arap sıradağlarından çıkarılan fosfatı ve Sina'dan çıkarılan manganezi ihraç eder. Bunlara ilaveten biraz altın ve yarı değerli taş da çıkarılmaktadır.

Bununla birlikte sermaye değişikliği, satın alma gücünün zayıflığı, Avrupa ve Amerika mamullerinin rekabeti ve enerji kaynaklarının yetersizliği ekonominin gelişmesini engelleyen başlıca faktörlerdir.

Mısır'da ticaret hayatı köylere oldukça yavaş girmektedir, fakat şehirleri birbirine bağlayan yollar oldukça elverişlidir. 3500 km. ulaşıma uygun su yolu, 5600 km. demiryolu, 14.000 km. karayolu bulunmaktadır. Kara ve demiryolları Mısır'ı Libya ve Filistin'e bağlar. Dış alım-satımın hemen hemen tamamı çok iyi donatılmış bir liman olan İskenderiye limanından yapılmaktadır. Bu limanı oldukça az bir önemle Süveyş ve Port-Said limanları izler. İhracat özellikle pamuk ve pamuk ürünlerine (% 80-90), diğer tarım ürünlerine (soğan, keten gibi), az miktarda toprak altı ürünlerine (fosfat, manganez vb.) ve mamul ürünlere (sigara vb.) dayanır.

1952'den itibaren büyük sosyal eşitsizliklerin yumuşatılmasına bağlı olarak gözle görülür bir şekilde yükselmesine rağmen, hayat seviyesi hâlâ düşüktür. Mısır'ın yüzyıl başından beri en önemli problemi olan nüfus artışı, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarından sonra besin maddeleri ithalini yükseltince (II. Dünya Savaşı'ndan önce Mısır ihracatçıydı) ticaret bilançosu açığı arttı. Turizmden ve Süveyş Kanalı'ndan elde edilen gelirler bu açığın az bir kısmını kapatabilmektedir.

1952-1964 yıllarında yapılan toprak reformuyla 250.000 köylüye 400.000 hektar toprak dağıtıldı. Yeni mülk sahiplerine teknik yardımlar yapan 500'den fazla kooperatif kuruldu. Sosyal açıdan tartışılmaz bir başarı olarak kabul edilen bu toprak reformu üretim, tarım ve sanayi alanında yatırımları destekleyecek tasarrufların serbest kalması gibi hedefler bakımından aynı başarıya ulaşamadı.

Ekonomik alanda Mısır'ın hedefleri üretimi artırmak, nüfus artışını sınırlamak, ticaret bilançosu açığını azaltmak (gerek ihracatı artırma, gerek ithalatı azaltma yoluyla) ve ödemeler dengesini düzeltmektir.

Tarihçe

Mısır çok eski ve önemli medeniyetlerin mirasına sahiptir. Araştırmaların çoğalması, eski metinlerin okunabilmesi çalışmaları ve tarih metodlarının gelişmesi sonucunda, mesela Firavunlar Mısırı günden güne daha iyi tanınmaktadır.

Mahalli kayıtlara göre Mısır'ı önce «Horus'un izleyicileri» denilen mitolojik yarı-kahraman sülaleler yönetti. Bu eski metinler ilkel inançların ve âyin usûllerinin yanısıra, ülkenin siyasi ve sosyal durumu üstüne bilgiler de verir.

Sümerler ile çağdaş olan eski Mısır firavunlarının merkezi şimdiki Kahire yakınlarındaki Memphis şehri idi. Şimdiye kadar edinilen bilgilere göre 30 sülaleden 330 kadar Firavun Mısır'ı idare etmiştir. Araştırmacılar III-V. sülale yönetimlerini Eski Krallık, XI-XVII. sülalelerin hakimiyetini Orta Krallık, XVIII-XX. sülalelerin devrini ise Yeni İmparatorluk şeklinde adlandırırlar. Her Firavun kendisi için bir saray ve bir mezar yaptırmıştır. Bu mezarlar (piramitler) şimdiye kadar sağlam kalabildikleri gibi, daha uzun asırlar ayakta kalabilecek dayanıklılığa sahiptirler.

Bundan sonra Mısır, sırasıyla Yunanlılar'ın, (M.Ö. 332-30) Roma'nın (M.Ö. 30-M.S. 395) ve Bizans'ın (395-642) hâkimiyetine girdi. Nihayet Mısır halkı ile Bizans imparatorluk merkezindeki din adamları arasındaki hristiyanlık tartışmalarının ve Bizans'ın yerli halka yaptığı baskının son haddine vardığı yıllarda Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Amr b. Âs tarafından Mısır feth edildi.

İslâm orduları tarafından Suriye ve Irak'ta yapılan büyük fütuhat sonrasında, Bizans İmparatorluğu'na bağlı bulunan ve müslümanlar için daimi bir tehlike arzeden Mısır'ın fethi de kaçınılmaz bir hal almıştı. Daha önce bu ülkeye ticarî maksatlı seyahatler yapan Amr b. Âs, halife Hz. Ömer'i ikna ederek fethi için izin aldı.

Nihayet 639-642 yıllarında Mısır fethedildi.

Müslümanlar tarafından fethinden Osmanlılar'a kadar Mısır'da hüküm süren müslüman devletler

	Hicrî	*Miladî*
1 — *Amr b. el-Âs*	*18- 21*	*639- 641*
2 — *Hulefa-i Raşidin Zamanında Mısır Valileri*	*21- 38*	*641- 658*
3 — *Emeviler*	*38-132*	*658- 750*
4 — *Abbasiler*	*132-254*	*750- 868*
5 — *Tolunlular Hanedanı*	*254-292*	*868- 905*
6 — *Abbasiler*	*292-323*	*905- 935*
7 — *İhşidîler*	*323-358*	*935- 969*
8 — *Fatimîler*	*358-567*	*969-1171*
9 — *Eyyubî Hanedanı*	*567-648*	*1171-1250*
10 — *Türk Memlûkleri*	*648-792*	*1390-1517*
11 — *Çerkes Memlûkleri*	*792-923*	*1390-1517*

Amr, fetihten sonra idare merkezi olarak Fustat adıyla bir ordugâh şehri kurdu. Burası yavaş yavaş gelişerek bugünkü Kahire haline gelmiştir.

Amr b. Âs'tan sonra Mısır valiliğine Abdullah b. Sad tayin edilmiş ve Hz. Osman'ın şehadetine yakın bir zamana kadar bu görevde kalmıştır. Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'nin hakimiyeti altına giren Mısır, 658 yılında Amr b. Âs tarafından Hz. Muaviye'ye kazandırılmış, fakat çok geçmeden Halife Abdülmelik zamanında Mekke'de isyan eden Abdullah b. Zübeyr (683)'in hakimiyetine geçmiştir. Bundan kısa süre sonra Mısır tekrar Emeviler'in kesin idareleri altına girmiştir. Bu devir Mısır valilerinin en dikkat çekici olanı halife Abdülmelik'in kardeşi Abdülaziz b. Mervan'dır. Abdülaziz, Hulvan'daki ikametgahından Mısır'ı hemen hemen bağımsız bir şekilde yönetmiştir. Onun bu yönetim tarzı kendisinden sonra Mısır'a vali tayin edilen şahıslara da örnek olmuştur. Emeviler devrinin daha sonraki Mısır valileri siyasî tarih bakımından değil, iktisadî tarih açısından dikkati çekmiştir. Vali olarak tayin edilenler genellikle Mısır'a iktisadî çıkarlar sağlamışlardır. Emevî saltanatının yıkılışında son Emevi halifesi II. Mervan'ın Mısır'a sığınması ve burada ölmesi yerli halk üzerinde büyük tesir yapmış, hatta Kıptî tarihçilerin kayıtlarına bile geçmiştir.

Abbasiler devrinde Mısır 856'ya kadar hemen hepsi Arap olan valiler tarafından idare edildi. Bu tarihte son Arap vali ülkeyi terkettikten sonra, Ahmed b. Tolun'un ilk Türk hanedanını kurmasına kadar geçen zaman zarfında Mısır'ı hep «et-Türkî» denilen Türk valiler idare etmiştir. Tolunoğulları'nın hakimiyetleri öncesinden başlayıp Memlûkler devrine kadar süren tarihin Mısır açısından en büyük önemi ülkenin Araplaştırılması ve İslâmlaştırılması olmuştur. Bu iki olay aynı mahiyette değildir. Çünkü Hristiyan kalan Mısırlılar bile çok geçmeden Arapça konuşmaya ve X. asırdan itibaren Kıptî papazları Arapça yazmaya başlamışlardır. Yerli halkın Araplaştırılmasında asıl etkili faaliyet köylere yavaş yavaş bedevî Araplar'ın yerleştirilmesi olmuştur.

Mısır'da kurulan ilk müslüman Türk devlet Tolunoğulları devletidir. Bu hanedanın kurucusu olan Ahmed b. Tolun 15 Eylül 868'de halife tarafından Mısır genel valisi tayin edildi. Bu sırada Mısır Abbasiler'in en önemli eyaletlerinden biriydi. 880'de Ahmed b. Tolun resmen hükümdarlığını ilan etti. Tolunlular ile Mısır'da İslâmî devrenin yeni bir devri başlar. Bu hanedanın yönetimi ele geçirmesinden evvel Mısır'da büyük bir ekonomik gerileme yaşanıyordu. Tolunoğlu Ahmed Abbasîler'in ülkeyi malî bakımdan istismar etmesini önledi ve iktisadî

gerilemeyi durdurdu. Çünkü daha önce gelirin bir kısmı Bağdad'a gönderiliyor, kalan kısmı valilerin cebine iniyordu. Tolunoğulları'nın hakimiyetiyle toplanan vergi ülkede kaldı, Mısır'ın üretim gücü arttı, halkın refahı yükseldi. Mısır artık (önemi ne olursa olsun) bağlı bir eyalet değil, büyük bir devlet merkezi olmuştu. Böylece yüzyıllardan beri ilk defa Suriye yeniden Mısır'ın yönetimi altına girdi.

Tolunlular zamanında Mısır'ın payitahtı olan el-Kalai, Samerra gibi düzenlenmiş, bu suretle yeni ve kendine has bir sanat ve medeniyet ortaya çıkmıştı. Tolunoğlu Camii ile Samerra Camii arasındaki mimari benzerlik buna en güzel örnektir.

Tolunoğlu Ahmed ölünceye kadar Mısır'da saltanat sürdü(881). Ülkesinin sınırlarını Suriye, Lübnan, Filistin ve Bingazi'yi kapsayacak şekilde genişletti. Yerine oğullarından Humareveyh geçti ve 895'te öldürülünceye kadar Mısır'ı idare etti. Daha sonra onun oğlu Ebu'l-Abbas Ceyş geçti fakat bir yıl sonra ölünce (896) tahta Ebul Musa Harun çıktı. 905'te son Tolunî hükümdarı Şeyhan tahta geçti. Ancak aynı yıl hanedana son verildi. Abbasiler Muhammedü'l-İhşîd'i Mısır'a genel vali tayin ederek burasını tekrar kendilerine kazandırmasını istediler. Buna rağmen Mısır'a hakim olan Muhammedü'l-İhşid çok geçmeden Mısır'ın coğrafî durumundan ve hilafet merkezindeki karışıklıklardan istifade ile bağımsızlığını ilan etti (935). 941'de Filistin, Suriye ve Lübnan'ı, 942'de Hicaz'ı topraklarına kattı.

İhşîdiler de Mısır'ın ekonomik durumunu geliştiren tedbirler aldılar ve bölgenin merkezi haline getirdiler. Muhammedü'l-İhşid ölünce (946) yerine oğlu Ebul Hasan Ali (950-966), daha sonra da bunun oğlu Ebu'l-Fevaris Ahmed (966-969) hükümdar oldu. Bunun idaresinin ilk iki yılı saraydaki tesirli şahısların ve özellikle hadımağası Kafur'un elindeki bir kukla yönetimi mahiyetinde idi. Durum böyle olunca Kuzey Afrika'dan gelen Şii Fatımî orduları, Mısır'a kolayca hakim oldular.

Mısır'da 969-1171 yılları arasında idareyi elinde bulunduran Fatımiler'in nüfuz ve iktidarı muhalif darbelere imkan bırakmadı ve bu dönemde Mısır iktisat ve medeniyet bakımından büyük bir gelişme gösterdi. Fatımiler döneminde siyasî meseleler daha önceki devirlerden farklıydı. Mesela çözümlenmesi gereken bir Suriye meselesi vardı. Fakat bu ülkeyi elde etmek için artık çökmekte olan bir halife devletiyle değil, Büveyhiler ve Selçuklular gibi askerî gücü oldukça sağlam devletlerle savaşmak mecburiyeti vardı. Özellikle hutbeyi kendi adlarına okutmak meselesinden dolayı, Abbasiler ve Fatımiler arasında pek çok çekişme oldu. Fatımî devleti, refah ve şevket devrinde Doğu Akdeniz'de en büyük İslâm devleti idi. Bu devirde İslâm dünyasında hiçbir ülke Mısır kadar gelişmedi.

Nihayet Selçuklular'ın büyük fetih harekâtına ve kısa zaman sonra da Haçlı saldırılarına karşı müdafaa mecburiyetinde kalan Fatımiler zayıflamaya başladılar. Mustansır zamanındaki kıtlık sebebiyle Mısır'da isyanlar çıktı. Böylece Fatımi saltanatının çöküşü giderek hızlanıyordu. Nitekim, askerî yönetimin Mısır'ı harap etmesi ve Haçlı saldırılarının tesirini iyice artırması, Salahaddin Eyyubî'ye çoktan sallanan Fatımi hanedanının elinden Mısır'ı alma imkanı sağladı. Böylece Mısır'da, Halep Atabeki Nurettin Mahmud'un emriyle yönetimi ele alan Salahaddin Eyyubî ile Eyyubiler hanedanı devri başladı (1171). Salahaddin Eyyubî, başa geçince, Mısır'da Fatımiler'in son zamanlarında bozulan durumu düzeltti. Memleket içindeki isyanları bastırmak ve Haçlı istilalarına karşı koymak gibi Fatımiler'in başa çıkamadıkları işler Salahaddin Eyyubî ve halefleri tarafından başarıldı(1).

Mısır artık doğu ve batı arasındaki savaşın merkezi olmuştur. Eyyubiler, İslâm düşmanlarına karşı cihadın, hanedanlarının takip etmek zorunda bulunduğu tek metod olduğuna inanmışlardır. Selçuklular'ın fetih harekatı sırasında ayrılan Suriye'yi uzun bir zaman için yeniden Mısır ile birleştirmişlerdir. Salahaddin ve Eyyubiler bu arada Mısır'a Büyük Selçuklu Devleti'nin medeniyetini getirmişlerdir. Bu devirde sanatta, teknikte, siyasî ve dinî hayatta yeni bir dönem başlamıştır.

Buna rağmen bu hanedanın üyeleri aralarında sağlam bir birlik yoktu. İdarenin ağırlık merkezinin Mısır'da olması dolayısıyla otoritenin de Mısır hükümdarında kalmasına rağmen bir çok şubeye ayrılan hanedan iç savaşlar ile kendi kendisini parçalamaya başlamıştır. Özellikle Salahaddin, el-Âdil ve el-Kâmil devirlerinin dışında Eyyubî hanedanı kendisini süratle yıpratmış, çöküşe sürüklemiştir. Eyyubiler devletinin esas kuvvetini Türk askerleri teşkil ediyordu. Hükümdarlar arasındaki iktidar mücadeleleri onları, gitgide artan bir şekilde askerî kumandanların tesiri altında bırakmış ve nihayet bu kumandanların ellerinde bir oyuncak haline getirmiştir.

Nihayet bütün ülkede Eyyubiler'e bağlılık devam etmekle beraber Bahriye (Türk) Memlûkler'i bir saltanat hanedanı kurmayı başardılar (1250-1390). Daha sonra da Burcîye (Çerkes) Memlûkler'i Mısır'ın kaderine hakim oldular (1390-1517). Büyük Memlûk Sultanı Baybars zamanında Memlûklar Moğol istilasına karşı koydular; Haçlılar ise kesin olarak geri püskürtüldü. Bu dönemde sürekli savaşlar sebebiyle paraya ihtiyaç olduğu zaman bile Kahire'de büyük imar faaliyeti görülüyordu.

(1) Geniş bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, Salahaddin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yay., İst. 1987.

Bugün Kahire'de görülen önemli yapıların hemen hepsi Memlûkler'in eseridir. İşlerin yürütülmesi için gerekli parayı ancak Baybars, Kalavun, Nasır, Berkuk, Kayıtbay gibi büyük hükümdarlar sağlayabildiler.

Kayıtbay zamanında başlayan Osmanlı-Memlûk ilişkileri Fatih ve II. Bayezid'in hükümdarlıkları sırasında Osmanlılar lehine gelişti. Hicaz su yolları ve Dulkadıroğulları meseleleri(1) Osmanlılar'ın Mısır ile ilgilenmesine yol açtı. Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'i yendikten sonra Mısır üzerine yürümeyi düşünüyordu. Bu sıralarda Portekizliler Hindistan ticaretini Ümit Burnu yoluna çevirdikleri için Mısır'ın bir transit merkezi olarak önemi azalmıştı. Yavuz Selim Mercidabık savaşında Memlûk hükümdarı Kansu Gavri'yi yendikten sonra Halep ve Şam'ı aldı. Nihayet son Memlûk Sultanı Tumanbay'ı Ridaniye (Reydaniye)'de mağlup ederek Kahire'yi ele geçirdi (23 Ocak 1517).

Böylece Mısır'da Osmanlı hakimiyeti başlamış oldu. Yavuz Sultan Selim Mısır eyaletine 5.000 süvari ve 500 piyadeden oluşan bir muhafız kuvveti yerleştirdi ve buranın idaresini önce Yunus Paşa'ya, daha sonra da Hayırbay'a verdi. Kanuni Sultan Süleyman, Sadrazam Pirî Mehmed Paşa'nın yerine İbrahim Ağa'yı sadarete tayin edince, ikinci vezir Ahmed Paşa (Hain Ahmet Paşa) gücenip Mısır'ı istedi, oraya varınca halkın hoşnutsuzluğundan istifade ile Memlûk devletini yeniden kurmak için ayaklandı. Fakat muhafız beylerinden Mahmud Bey bu isyanı bastırdı ve Hain Ahmed Paşa'yı yakalayarak idam ettirdi. Hayırbay'ın ölümünden sonra bir türlü düzene konulamayan Mısır idaresini ıslah işini İbrahim Paşa üzerine aldı. İbrahim Paşa bu vazife için üç ay Mısır'da kaldı. Âsi Memlûk beylerini ortadan kaldırdı; bağlılık gösterenlere iyi davrandı ve eski Memlûk âdetlerine uygun kanunnameleri geçerli saydı. Daha sonra Mısır beylerbeyliğine Hadım Süleyman Paşa'yı tayin etti. Hadım Süleyman Paşa 11 yıl bu görevde kaldı. Kanuni'nin emriyle Süveyş'te bir donanma teşekkül ettirdi. Bu donanma Aden'i fethetti, Hind Okyanusunu geçerek Portekizliler'le savaştı. Daha sonra Mısır valiliğine tayin edilen Koca Sinan Paşa bu ülkede Osmanlı hakimiyetini tam olarak yerleştirdi(1568).

XVI. yüzyılın sonlarında ve XVII. yüzyılda Mısır'da birbirini takip eden isyanlar çıktı. Mısır Beylerbeyi Seyyid Mehmed Paşa, isyancılardan Şeyh Mukla'yı öldürttü. Mehmed Paşa'nın yerine vali tayin edilen Hacı İbrahim Paşa zorbalar tarafından öldürüldü. Gürcü Mehmed Paşa'nın sağladığı kısmî sükûn, Hasan Paşa zamanında yeniden

(1) Geniş bilgi için Bkz. **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 10, Dulkadıroğulları ve Yavuz Selim Devri bölümleri.

bozuldu. Bu vali zamanında zorbalar halktan *tulba* adı altında bir vergi topluyor ve böylece halkı büyük bir sıkıntıya sokuyorlardı. Silahtar Mehmed Paşa'nın valiliği sırasında tulba vergisi kaldırıldı ve tulba isteyenler ölümle cezalandırıldı. Böylece halk bir süre için bundan kurtulmuş oldu. Fakat Mehmed Paşa Memlûk beylerinin tamamını ortadan kaldırmadığı için bu tür zorbalıklar Kavalalı Mehmed Ali Paşa zamanına kadar sürüp gitti.

XVII. yüzyılın sonlarında Mısır'ı idare eden Çelebi İsmail Paşa, hazinenin gümrük resmini alan yeniçerilerle uğraştı ve onları zararsız hale getirdi. Bundan sonra Mısır, Ahmed ve Ali Ağalar'ın hakimiyeti altına girdi. Bu arada bir süre Kölemenler'den İsmail Bey Mısır'a hakim oldu. Bunun ölümünden sonra Ali Paşa Mısır'da Osmanlı hakimiyetini tekrar sağladı. Ancak kısa bir zaman sonra Yeniçeri baskısı yine başladı. Emirü'l-Hac İsmail Bey vali Recep Paşa'yı Mısır'dan kovarak, ülkenin idaresini ele geçirdi. Fakat İsmail Bey de eski sadrazamlardan Mehmed Paşa tarafından ortadan kaldırıldı (1722). Bundan sonra Mısır'a yeniçeri kethüdalarından Osman Kahya ve daha sonra İbrahim Kahya hakim oldular. Bunların idaresinde Mısır'ın asayiş ve iktisadi durumu düzeldi. Koca Ragıp Paşa Mısır valisiyken Kölemenler'i denetim altına almak istediyse de bunda başarılı olamadı. Böylece Mısır yeniden karışık bir devreye girdi. Bu sırada kudretli Memlûk beylerinden biri olan Bulutkapan Ali Bey Mısır'da bir Memlûk devleti kurmak için faaliyete geçti. 1770 Çeşme baskınından sonra Akdeniz'de kalan Rus donanması komutanı Aleksey Orlov ile irtibat kurdu. Aynı zamanda İngilizler'in desteğini de kazandı. Bunun üzerine Bâbıâli bir başka Memlûk beyi Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey'i desteklevierek Ali Bey'in teşebbüsünü önledi. Böylece Mısır Muhammed Bey taraftarlarının hakimiyetine girdi. Fakat Kölemenler arasındaki mücadele bir türlü sona ermedi. Halk Memlûklar'ın hareketlerini beğenmeyerek şikayete başladı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Mısır'daki zorbaları ortadan kaldırmak için Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı Mısır'a gönderdi (1876). Rakka valisi Abdullah Paşa da karadan harekete geçti. Zaten durumdan şikayetçi olan halk da hükümet kuvvetlerine yardımcı oldu. Durumun aleyhlerine geliştiğini gören Kölemen beylerinden Murad ve İbrahim beyler karadan gelecek Osmanlı kuvvetlerine Raşid'de saldırdılar. Osmanlı kuvvetleri asileri yenerek Mısır'a hakim oldular. Ne var ki bu sırada Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Bu durumda Gazi Hasan Paşa bazı şehirlerin yönetimini, itaat altına alınmış olan Murad ve İbrahim Beylere vermekten başka çare bulamadı. İsmail Bey'e de bir miktar yardımcı kuvvet bıraktıktan sonra Mısır'dan ayrıldı. Böylece Mısır'ın durumu yeterince sağlamlaştırılmadığı için eski mücadeleler yeniden alevlendi. Hal-

kın Memlûk beylerinin bu bitmeyen mücadelesinden usandığı bir sırada, Mısır Fransız istilasına uğradı. XVIII. yüzyılda Fransa'nın Mısır'daki ticarî çıkarları İngiltere'den fazlaydı.

Fransa'da Mısır'ı almak fikri XIV. Louis zamanında başladı ve bütün XVIII. yüzyıl boyunca sürdü. Fakat Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinin bozulmaması için daha önce harekete geçmedi. Nihayet Napolyon Bonapart, kumandasındaki 400 gemilik bir donanmayla sefer açıldı. Bonapart, İskenderiye'yi kolaylıkla aldı (2 Temmuz 1798).

Bonapart halka ve hatta Osmanlı hükümetine ilan ettiği beyannamelerde Mısır'ı Kölemenler'den kurtarmaya geldiğini ileri sürdü. Memlûk beylerinden İbrahim ve Murad beyler karşı koymaya çalıştılarsa da başarılı olamadılar ve 23 Temmuz'da Kahire düştü. Fakat kısa sürede halkın, kendisini «kurtarıcı» ve «İslâm dostu» şeklinde niteleyen Fransız ordusuna olan güveni kayboldu. Bonapart halk arasında çıkan karışıklıkları şiddetle bastırdı. Mısır'a asker çıkarılmasından bir ay sonra Fransız donanması, İngiliz amirali Nelson tarafından Ebukır limanında yakıldı. Osmanlı Devleti de Fransızlar'a savaş açtı.

Napolyon Bonapart Türk askerlerinin ilerlemesini durdurabilmek için Suriye seferine çıktı. Fakat Cezzar Ahmed Paşa tarafından savunulan Akka kalesini alamayarak geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Türk ordusu 1799'da Mısır'a geldi. Bonapart'ın Mısır'dan ayrılmasından sonra Fransızlar iki yıl kadar daha bu ülkeyi işgale devam ettiler ve nihayet 1801 Ağustosu'nda son direnme noktalarını da Türk ve İngiliz ordularına karşı kaybedince Mısır'dan çekildiler.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa

Bu yıllarda Mısır, Kıptî, Mağribli, Arap, Türk, Rum, Yahudi ve Frenklerle dolup taşmıştı. Fransızlar'ın çekilmesinden sonra yönetici sınıfı oluşturan Türklerle Memlûklar arasında çatışmalar başladı. Fransızlar'dan sonra Mısır'a giren İngilizler bu çatışmalarda Memlûkler'i koruyorlardı. Bu sırada (1803) İngilizler de ülkeyi terk ettiler Fakat Mısır'ı Fransızlar'dan kurtarmak için gönderileri kuvvetler arasında bulunan Kavalalı Mehmet Ali, emrindeki askerlerle Memlûkler'in en sağlam adamlarından biri haline geldi. Onun yardımıyla Memlûk komutanları Berdisî ve İbrahim Bey Kahire'de büyük itibar gördüler. Babıali'nin temsilcisi olan valiler Delta'nın pek az bir kısmına hakim olabiliyorlardı. Nihayet vali Hurşit Paşa bir süre Kahire'de oturduktan sonra Mehmed Ali tarafından buradan kovuldu. Siyasi yönden Kavalalı Mehmet Ali'nin iktidarı ele almasıyla Mısır'da yeni bir dönem başladı.

Mısır'ın siyasî ve iktisadi tarihinde önemli bir rol oynamış olan Memlûklar'ı ortadan kaldıran Mehmed Ali, kendi hanedanının hakimiyetini kurmuştur. Bütün yaptıkları kendi şahsî emellerine yönelik idiyse de, bunlar Mısır tarihinde derin etkiler meydana getirmiştir. Bu dönemde Mısır her zamankinden daha fazla Türk tesirinde kalmıştır. Özellikle yönetim şeklinin Osmanlı geleneklerine uyması Mehmet Ali idaresinin belirgin niteliğiydi. Ayrıca Kavalalı'nın saltanatından itibaren ekonomi, tarım ve özellikle pamuk ihracatı üzerine inşa edilmek istenmiştir.

1833-1840 yılları arasında Mehmet Ali Paşa'nın hakimiyet sahası genişledi. Bu arada Sudan'ın fethi de Mısır'ın geleceğini büyük ölçüde etkiledi. Bu devirde dört büyük Avrupa devletinin (Fransa hariç) müdahaleleri sonucu Mısır Avrupa'ya, özellikle İngiltere'ye bağlı bir duruma düştü ve Fransa'nın sadık bir dostu olarak kaldı. Fakat bu dostluğun bir faydasını göremedi. Bununla beraber Mehmet Ali'nin hüküm sürdüğü zaman zarfında, Mısır'ın iç işlerine yabancıları karıştırmamak siyasetinde başarılı olduğu söylenebilir. Süveyş kanalının açılışına izin vermekten daima çekinmiş olmasının bir sebebi de budur. Mehmet Ali'nin son yılları ile oğlu İbrahim'in valiliği, Abbas, Said ve İsmail'in hidivlikleri sırasında Mısır, Osmanlı İmparatorluğu'ndan iyice ayrıldı.

Abbas Paşa'nın idare yıllarının dışındaki dönemlerde Mısır Avrupalılaşmaya çalıştı. Bu devirde Avrupa'nın Mısır'a mali kolaylıklar göstermesi de bu gayretleri artırdı. Ancak çok geçmeden bütün Avrupalı simsarlar mukavelelere uymadığı gerekçesiyle Mısır hükümetinden büyük tazminat aldılar. Hisse senetlerinin büyük bir kısmı Fransızlar'ın, kalanı ise İngilizler'in idi. Bu iki ülke temsilcileri 1876'dan sonra Mısır'ın gelir-giderleri üstüne konan çifte denetlemeye katıldılar. Aynı yıl hükümet taahhütlerini yerine getirmek için halka ağır vergiler koydu. Bu durum milliyetçilik hareketlerine yol açan sebeplerden biri oldu. Bu yıllarda kabine değişikliği, hidivlerin değişmesi gibi sebepler de ordudaki hoşnutsuzluğun artmasına ve İrabi Paşa'nın nüfuz kazanmasına yaradı. İrabi ve Mahmud Sami paşaların yabancı aleyhtarlığı ve orduda yeni bir temizleme hareketine girişmeleri üzerine İngiltere ve Fransa işe karışarak İskenderiye'ye bir donanma yolladılar. İskenderiye'de vuku bulan şiddetli çatışmalar sonucu İrabi Paşa yenildi ve Seylan'a sürüldü. Böylece Mısır'ı işgal eden İngilizler, gerekli gördükleri sürece Mısır'da kalacaklarını ilan ettiler. 17 Haziran 1884'te Osmanlı Hükümeti yabancı devletlere gönderdiği yazı ile Mısır'ın boşaltılmasını istedi. Fakat Bâbıâlî 1906'da Akabe ve Tabe'yi işgal edip sonra da boşaltmak zorunda kalmasının dışında, Birinci Dünya Savaşı (1914)'na kadar İngilizler'e karşı başka

herhangi bir girişimde bulunamadı. Nihayet Lozan antlaşması (24 Temmuz 1923) Türkiye ve Mısır arasındaki bütün bağların kopmasına sebep oldu.

Savaşın önemli sonuçlarından biri de milliyetçilik hareketlerinin yeniden uyanması idi. Wilson ilkelerine dayanan Mısır milliyetçileri «*Mısır, Mısırlılarındır*» esprisiyle siyasî bağımsızlık istemeye başladılar. Sonunda İngiltere hükümeti, Mısır'da bağımsız bir devlet kurulduğunu açıkladı (28 Şubat 1922). Sultan Mehmed Fuad, I. Melik Fuad adını aldı. Ocak 1924'te yapılan seçimleri Vafd Partisi büyük bir çoğunlukla kazandı. Milliyetçi hareketin başı Sad Zagul Paşa hükümet başkanı oldu. 1927'de Sad Zagul Paşa'nın ölümünden sonra Nahas Paşa'nın yönettiği Vafd Partisi mücadeleyi sürdürdü ve 1936'da İngilizler'in kanal bölgesini boşaltmasını, Montreaux antlaşmasıyla da kapitülasyonların kaldırılmasını başardı. Bu antlaşmadan sonra Saray ve hükümet arasında anlaşmazlık çıktı. Melik Faruk, Nahas Paşa'yı iktidardan uzaklaştırarak meclisi kapattı. Vafd Partisi ikiye ayrıldı ve 1938 seçimlerinde ancak 12 milletvekili çıkarabildi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mısır, İngiltere'ye yakınlık gösterdi. Nitekim 1942'de Faruk, İngilizler'in baskısıyla Nahas Paşa'yı tekrar iktidara getirdi. Seçimi büyük çoğunlukla kazanan Vafd Partisi sıkıyönetim ilan etti ve basına sansür koydu. İngiltere aleyhine yayın yapılmasını yasakladı. Fakat çok geçmeden İngiltere için önemini kaybeden Nahas Paşa, zaten kendisine kin duymakta olan Melik Faruk tarafından iktidardan uzaklaştırıldı (1944).

Bu sırada, 1929'da Hasan el-Benna tarafından başlatılan İhvan-ı Müslimîn hareketi de politikaya girdi ve sosyal, ticarî, iktisadî alanlardaki faaliyetlerini genişletti. Kral Faruk Vafd Partisi'ne karşı, İhvan-ı destekledi ve İhvan bu ittifaktan kendi amaçlarını gerçekleştirmek üzere yararlandı.

İhvan, kuruluşundan beri Mısır'daki İngiliz varlığına şiddetle karşıydı. İngilizler Filistin'e büyük çapta Musevî halkını yerleştirip sonunda da bir Musevi devleti yaratma politikalarını gerçekleştirince, İhvan cemiyetinin İngilizler'e karşı düşmanlığı daha da güçlendi. İhvan, 1948'deki Arap-İsrail savaşında önemli bir rol oynadı ve Arap Birliği Bayrağı altında savaştı. 1948 Aralık ayında İngiltere ve İsrail'e karşı cihad ilan edince Mısır başbakanı Mahmud Fehmi el-Nakraş İhvan'ı kapattı. 20 gün sonra Fehmi öldürüldü. Onun İhvan tarafından öldürüldüğü söylendi. Bundan 20 gün sonra da Hasan el-Benna öldürüldü.

1950 yılının Ocak ayında başbakan Nahas Paşa İhvan'la ilgili yasakları kaldırdı. 1951'de Kahire'deki merkez bürosu ve matbaası dahil,

İhvan'ın mülkü iade edildi. İhvan kısa sürede yeniden canlandı ve özgürlük mücadelesinde, özellikle de 1951 Ekimi'ndeki bunalımda önemli bir rol oynadı. Bu dönemde İslâmiyet ve güncel meseleler üzerinde bir çok güzel kitap yayınlandı. el-Benna'dan sonra İhvan'ın liderliğine önce Ahmed Hasan el-Bakurî, sonra el-Dava'nın editörü Salih el-Aşavî, daha sonra da Hasan el-Huzaibî getirildi. el-Huzaibî'nin seçilmesi üzerine harekette bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Kral Faruk İhvan'ı ordudaki radikal görüşlü subaylara karşı kullanmak istedi. Ama İhvan zaten ordu içinde kendi görüşlerini yaymaya çalışıyor ve 1952 Temmuzu'nda Kral Faruk'un ortadan kaldırılıp General Necib'in Devrim konseyi başkanlığına getirildiği askeri devrimi tamamen destekliyordu. Bir çok kişi, devrim konseyinin İhvan'ın bir kolu olduğunu düşünüyordu. Devrimin getireceği sosyal düzen konusunda kamuoyunda tartışmalar başladığı zaman, İhvan İslâmî düzeni sıkı sıkıya savunuyordu. Anayasa ise Kur'an olacaktı. Ayrıca İhvan İngiliz kuvvetlerinin kayıtsız şartsız ve hiçbir müzakereye yer verilmeden çekilmesini istiyordu. 1954 Eylülü'nde İngiltere hükümetiyle bir uzlaşma anlaşması imzalandığında, İhvan karşı gösteriler düzenledi. Ekim ayında Başbakan Nasır'a suikast teşebbüsünde bulunuldu ve bu olay İhvan'a atfedildi. İhvan derhal kapatıldı. Cemiyetin başlıca liderlerinden ve beyin takımından 6'sı idam edildi. 300'ü hapsedildi. Üyelerden 10.000 kişi ise çeşitli cezalara çarptırıldı. Bundan sonra ihvan yeraltı faaliyetlerine başladı. İhvan yasaklanmış bir parti olmasına rağmen, Mısır'da ordudan sonra gelen en büyük teşkilattır.

Savaştan sonra hem Arap ittifakına, hem de Birleşmiş Milletler topluluğuna giren Mısır, İngiliz kuvvetlerinin ülkeden çıkmasını ve Sudan üzerinde kendisine tam bir hükümdarlık verilmesini istedi. Fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı.

Bu devirde milliyetçi ayaklanmalar yeniden şiddetlendi. Kahire ve İskenderiye'de büyük gösteriler yapıldı. Bu sırada daha sonraki yıllarda bölgenin baş belası olacak olan İsrail Devleti kuruldu. B.M. göstermelik olarak Kudüs'ü ikiye ayırdı. Bu çözüm şekline karşı çıkan Araplar ile Yahudiler arasındaki savaş, Mısır kuvvetlerinin yenilgisi ve 24 Şubat 1949 Rodos anlaşmasıyla sona erdi. 1950'deki seçimleri tekrar kazanan Vafd Partisi meclise tamamen hakim oldu. 1936 Antlaşmasını ortadan kaldırdı ve İngilizler'e karşı «Kanal Savaşı» denilen mücadeleyi başlattı (1951). Fakat bir süre sonra Melik Faruk, Nahas Paşa'yı iktidardan uzaklaştırdı. Yerine geçen Ali Mahir, Kanal savaşını durdurdu.

Mısır'da 26 Temmuz 1952 günü, General Necib'in başı çektiği subaylar topluluğu, İsrail karşısında alman yenilginin sorumlusu gör-

dükleri Kral Faruk'u tahttan feragata zorladılar. Böylece kral iktidarının yerini subaylar diktatörlüğü aldı. Siyasi partiler kapatıldı, cumhuriyet ilan edildi (18 Haziran 1952). Necip 1954'te cumhurbaşkanlığından alındı ve yerine Albay Nasır geçti. İngiltere ile antlaşma imzalandı, fakat Sudan bağımsızlığını kazandı.

Nasır'ın toprak reformu ilan etmesine rağmen iktisadî durum düzelmedi. Nasır ülke içindeki otoritesini sağlamlaştırmak için dikkatleri yoğun bir propagandayla İsrail tehlikesine ve Arap birliği idealine çevirdi. Atlas Okyanusu'ndan Basra körfezine kadar uzanan Arap dünyasının liderliğini ele geçirmek isteyen Nasır, bu arada SSCB'ye yanaşmaya başladı. Ordusunu Sovyet silahları ile donattı. Bu politikaya ABD, ikinci Assuan barajı için vadettiği yatırımdan vazgeçerek cevap verdi. Bunun üzerine Nasır Süveyş kanalının millileştirildiğini ilan etti (1956). Aynı yıl Ekim ayında bir taraftan İsrail'in saldırısına uğrayan Mısır, diğer taraftan Fransız-İngiliz kuvvetlerinin geriden kuşatmasıyla karşı karşıya kaldı. Fakat ABD ve SSCB'nin görüş birliğine varması sonucu Birleşmiş Milletler Kasım ayında taraflara ateşkesi kabul ettirdi.

Nasır, İsrail meselesini özellikle bütün Araplar'ı kendi önderliğinde toplamak amacıyla kullanıyordu. Fakat diğer Arap ülkelerinin kendi iç işlerindeki düzensizlikler, hepsinde farklı olan idare tarzı böyle bir gayenin gerçekleşmesine ciddî engeller teşkil ediyordu. Nihayet bu siyaset, bazı olumlu gelişmeler göstermesine rağmen 1967'de patlak veren üçüncü Arap-İsrail savaşıyla tam bir bozguna uğradı.

Uluslararası politikada tarafsız kalmaya özen gösteren, hem ABD ve hem de SSCB'den kredi ve yardımlar alan, askerî ve iktisadi gayelerle bir Arap Birliği tesisine çalışan ve bu arada ülke içindeki muhalif hareketlere zaman zaman şiddetle karşılık veren Nasır, Mısır'ı 14 yıl yönetmiş ve Ortadoğu siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. 1970'te 52 yaşındayken ölen Nasır'ın yerine Enver Sedat seçildi (16 Ekim 1970).

Enver Sedat, Nasır zamanında ülke yönetimindeki görevleri dolayısıyla, büyük bir siyasi tecrübeye sahipti. Fakat Nasır'dan ona miras olarak pek çok problem ve morali çökmüş bir ülke kalmıştı. Önce Nasır politikasının başarısızlık sebeplerini kökten değiştirmek istedi. Mayıs, 1971'de aniden ikinci başkan Ali Sabri'yi görevden uzaklaştırdı. 1972 Haziranı'nda 20.000 civarındaki Sovyet askeri danışmanının ve diğer personelin ülkeyi terketmesini istedi. Amerika'ya karşı daha ılımlı bir tavır aldı. Ama bütün bunlar İsrail'in işgal ettiği bölgelere iyice yerleşmesini önleyemedi. Bu hareket Mısır'ın silahlanmasına ve Amerika'nın İsrail'e baskı yapmasına sebep olduğu gibi Mısır içinde

de huzursuzluğa yol açtı. Fabrika ve üniversitelerde sık sık kargaşalıklar çıkmaya başladı (1972). Bu yüzden 1973 Aralığı'nda Kahire ve İskenderiye üniversiteleri kapatıldı.

Bunun üzerine Enver Sedat, politik meselelerin çözülmesine bağlı olan ekonomik problemler, İsrail'in Mısır topraklarını işgali ve müzakerelerdeki başarısızlıkların yol açtığı bunalımı halletmek için tek taraflı askerî harekata karar verdi. Böylece Ekim 1973'te Ramazan ayına tesadüf ettiği için Ramazan Savaşı denilen harp başladı. Bu savaşta Süveyş'i kapatan ve Sina yarımadasını kurtaran Mısır, aynı zamanda İsrail'in yenilmezlik imajını da yıkmıştı. Fakat ABD ve BM'in araya girmesiyle ateşkes ilan edildi.

Bundan sonra iç politikaya ağırlık veren Sedat, 1979 Martı'nda İsrail ve ABD ile yaptığı Camp David zirve görüşmesi sonucu İslâm dünyasının şiddetli tepkileriyle karşılaştı. Bu görüşmelerin sonunda varılan İsrail-Mısır antlaşması esas itibariyle; BM'in 242. kararıyla istenen *«işgal altındaki Filistin topraklarının boşaltılması ve Filistinliler'in kendi geleceğini belirleme hakkı»*nı bir türlü kabul etmeyen İsrail'i onaylama mânâsına geliyordu. Bu münasebetle Mısır, İslâm Konferansı'ndan, Afrika Ülkeleri Birliği'nden ve diğer Arap ve İslâm teşkilatlarından çıkarıldı. Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere pek çok İslâm ülkesi, bu ülkeyle olan ilişkilerini kesti. Böylece Mısır, Arap ve İslâm dünyasında yalnız kaldı. Ülke içinde ve dışında pek şiddetli tepkiler gösterilen bu antlaşma üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı bir dönemde, Haziran 1979'da yapılan seçimleri NDP 382 sandalyenin 331'ini elde ederek kazandı.

Ülke içinde huzursuzluk giderek yükseliyordu. 1981'de 1600 kadar radikal İslâmî düşünce sahibi muhalif tutuklandı. 40.000 camiin kontrolünü hükümet ele aldı. Enver Sedat işte bu tür olayların, iç huzursuzlukların iyice şiddetlendiği bir sırada; Bir resmî tören esnasında Halid el-İslambulî adlı bir subay tarafından öldürüldü (6 Aralık 1981).

Sedat'ın öldürülmesiyle yönetime geçen Hüsnî Mübarek, ülke içindeki karışıklıkları bastırmağa uğraşırken bir yandan da Arap ülkeleriyle Sedat zamanında bozulmuş olan ilişkileri düzeltmek için çalışmaya başladı.

Eğitim

Mısır'daki eğitim üç ayrı devreden oluşur; 6 yıllık ilk öğretim devresinde 1981 yılı rakamlarına göre 140.146 öğretmen hizmet veriyor ve 11.761 okulda öğretim gören 4.748.414 öğrenci bulunuyordu.

Aynı tarihte orta öğretim için kullanılan okul sayısı ise 2.715 idi. Yine bu okullarda 78.086 öğretmen, 2.060.100 öğrenci bulunmaktaydı. Sayıları 500 civarında olan meslekî orta öğretim kurumlarında ise 38.635 öğretmen görev yapıyor ve 672.362 öğrenci eğitim görüyordu.

Mısır'da yüksek öğretim seviyesinde eğitim veren 12 üniversite vardır. Toplam 11.910 öğretim elemanının görev yaptığı bu okullarda 594.397 öğrenci eğitim görmektedir. Bunlar arasında tarihî el-Ezher Üniversitesi bin yıldan fazla bir zamandan beri sürdürdüğü eğitim hizmetiyle hem Mısır'ın, hem de bir bakıma bütün İslâm dünyasının önde gelen müesseselerinden birisidir. Diğer taraftan 100.000'den fazla öğrenciye sahip bulunan Kahire Üniversitesi de Mısır'ın kültür hayatında önemli bir yere sahiptir. Bütün bunların dışında Mısır'da sanat, sosyal hizmetler, hasta bakıcılık, müzik, tatbikî sanatlar konularında eğitim gösteren bazı müesseseler de bulunmaktadır. Fakat Mısır nüfusunun okuma-yazma oranı % 41,9'dur.

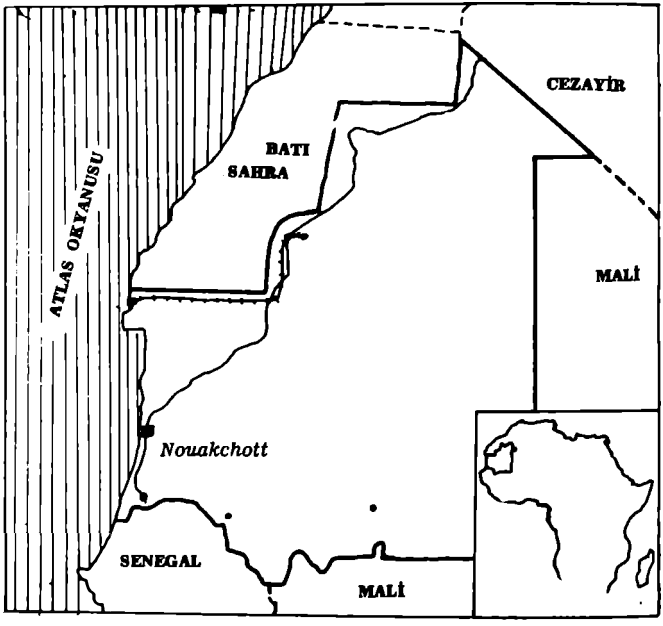

27 — MORİTANYA

27 — MORİTANYA

Resmî adı	: Moritanya İslâm Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 1.030.700 km2
Nüfusu	: 1.689.000 (1986)
Başkenti	: Nouakchott
Önemli şehirleri	: Nouadhibou, Zouerate, Kaedi, Atar, Rosso
Resmî dili	: Arapça, Fransızca
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Moritanya Ouguiyası (UM)

Afrika'nın kuzeybatısında, siyahi Afrika ile beyaz Afrika arasında köprü vazifesi gören bir bölgede yer alan Moritanya İslâm Cumhuriyeti'nin kuzeyinde Fas ve Cezayir, doğusunda Mali, güneyinde yine Mali ve Senegal ülkeleri yer alır. Batısında ise Atlas okyanusu yer almaktadır.

Coğrafya

1.030.700 km2'lik geniş bir ülkedir Moritanya. Ancak bu geniş toprakların büyük bir kısmı Büyük Sahra Çölü'nün uzantısı olan çöllerle kaplıdır. Ülkede başlıca üç tür coğrafî yapı göze çarpar. Toplam yüzölçümünün üçte ikisi çöllerle ve kıraç topraklarla kaplıdır. Bu çöller şiddetli kum fırtınalarıyla yer değiştiren kum tepecikleriyle kaplıdır. Kuzey-doğudaki el-Cûf çölü en sıcak ve kurak bölgedir. Burada hiçbir bitki örtüsüne rastlanmaz. Sıcaklık geceleri iyice düşerken gündüzleri 37°C'ye kadar yükselir. Güneye doğru inildikçe başkent Nouakchott'tan güneydoğudaki Néme kasabasına kadar uzanan bir bozkır şeridi yer alır. Bu şeridin güneydoğudaki ucu Hudh çöküntü bölgesiyle son bulur. Bu bölgede yabani akasyalar ve maki türü çalılıklar yer alır. Ceylanlar, devekuşları, yabandomuzları ve panterler için ideal bir bitki örtüsüdür. Burada göçebeler de sığır, koyun ve keçi sürülerini otlatırlar. Güneydeki şeridin doğusunda, yani Mali sınırı boyunca uzanan kısımda savanlar yer alır. Bu kısım geniş çayırlar ve eklebilen topraklarla kaplıdır. Güney şeridinin batı kısmı, yani ayni zamanda Senegal sınırını da belirleyen Senegal nehrinin kuzey kıyıları alüvyo-

nal topraklarla kaplı olup, yağışlı mevsimlerde bu şerit sular altında kalır. Nüfusun ekseriyeti bu tarıma elverişli topraklarda yaşar. Senegal nehrinin Atlas okyanusuna döküldüğü bölgeden başlayarak nehir boyunca Rosso, Boghe, Kaedi, Maghama, Selibabi ve Baediam gibi belli başlı kentler yer alır.

Ülkenin batı kesimi doğusundaki geniş düzlüklerden Turab el-Hacr denilen yaylalarla ayrılır. Güneyde Assab bölgesinden başlayıp kuzeyde Adrar bölgesine ulaşan bu yaylaların yüksekliği 500 ile 1000 m. arasında değişir. Biraz daha fazla yağış alan ve eteklerinde vahalar bulunan bu yaylalarda kadim zamanlara ait yerleşim izleri tesbit edilmiştir. Eskiden Kazablanka-Dakar arasındaki kervan yolu da bu bölgede yer alan Chinguetti, Ouadene, Atar ve Tichit kasabalarından geçiyordu.

Moritanya sıcak ve güneydeki dar şerit dışında kurak bir ülkedir. Altı aydan fazla bir zaman boyunca gündüzleri sıcaklık 37°C civarında, geceleri ise oldukça soğuktur. Temmuz-Kasım ayları ise bilhassa güney şeridinde yağışlı geçer.

Tarihçe

Arkeolojik araştırmalar tarih öncesi çağlara ait pek çok izler tesbit etmiş, eski ve yeni taş çağında bölgede gelişen kültürlerin kalıntılarını bulmuşlardır. Bu bölgenin asıl sakinleri Negro ırkından kabilelerdi.

İslâmiyet'in Kuzey Afrika'da yayılmaya başlamasından hemen sonra müslüman olan Berberiler, Afrika'nın Sahra-altı mıntıkalarına, dolayısıyla Moritanya topraklarına da bu dini taşımışlardır. Berberiler'in Moritanya'ya ilk seferi 734 yılında gerçekleşmiş, bu seferler ve sürekli yerleşmeler Negro kabilelerini güneye doğru itmiştir. X. yüzyılda Berberiler'in Lemtuna kabilesi Emir Yahya b. İbrahim'in idaresi altında büyük bir güç haline gelmiş, bu kabile XI. yüzyılda bölgede Murabıtın hakimiyetini kurmuştur. Murabıtîn devletinin mühim liderlerinden Ebu Bekir 1076'da Gana İmparatorluğu'na son vererek, İslâm'ın kısa zamanda Afrika'nın içlerine kadar nüfuz etmesine imkan veren bir zemin hazırlamıştır. Murabıtın devleti, yine bir Berberi olan İbni Tumart'ın kurduğu Muvahhidin hareketince 1145'te yıkılmış ve Muvahhidin hakimiyetine de 1216'da Beni Marin kabilesi tarafından son verilmiştir. Merkezî otoritenin yıkılmasından sonra yerli Mor kabileleri Moritanya'nın muhtelif bölgelerinde hakimiyeti ele geçirmişlerdir. XVI. yüzyılda Moritanya'ya gelen Arap asıllı Beni Hassan kabilesi savaşçılık ve kültürel üstünlükleriyle Mor toplumunda üs-

tün bir mevki kazandılar. Bunlar vasıtasıyla Arapça gitgide Berberî dilinin yerini almaya başladı.

Emperyalist devletler, başta Portekizliler ve Almanlar olmak üzere, Batı Afrika'nın bu bölgesini ele geçirmek için çok uğraştılarsa da bunda başarılı olamadılar. Nihayet, Berberî ve Arap asıllı kabileler arasındaki çekişmeden istifadeyle Fransızlar 1903'te Trarza bölgesini ele geçirdiler. Moritanya bu sıralarda Fas'ın kontrolünde bir bölge idi. Ülkenin Fransızlar tarafından işgaline karşı direniş hareketini, Kadirî şeyhi Ma'al-Ayneyn başlatmıştır. 1831'de doğan ve 1910'da ölen Şeyh Ma'al-Ayneyn'in Moritanya ve Fas müslümanları arasında güçlü bir nüfûzu vardı. Hatta Fas sarayında bile büyük etkiye sahipti. Fransız sömürgecilerine karşı, askerî açıdan çok sınırlı imkanlarla uzun süre direnmiş, nihayet altı bin müridiyle 23 Haziran 1910'da General Moinier'in askerlerine karşı giriştiği savaşı kaybetmiş, bir kaç ay sonra da üzüntüsünden ölmüştür. Bu zat hem Faslılar, hem de Moritanyalılarca millî kahraman kabul edilmektedir. 1905'te Adrar yaylasını da ele geçiren Fransızlar 1920'de bu bölgeleri «sömürge» ilan ettiler. Ancak Moritanya'nın tamamında hakimiyet sağlayabilmeleri için 1930'a kadar uğraşmaları gerekmiştir. Fransızlar Moritanya'da ele geçirdikleri bölgeleri Trarza Emiri, Adrar Emiri gibi mahallî derebeylerine sınırlı bir serbesti tanıyarak idare etmişlerdir. 1945 yılında güneydoğudaki Hodh bölgesi de Moritanya'ya katıldı. Ancak bu bölgenin bazı kısımları 1964'de Mali'ye geri verildi.

II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Afrika'daki uyanış ve kurtuluş hareketlerinin etkisiyle 1957 yılında Moritanya halkına geniş haklar verildi. Moritanya 1958'de büyük ölçüde muhtar bir ülke olarak Fransız Uluslar Topluluğu'na katıldı. 22 Mart 1959'da meclis bir anayasa teşkil etti. Bu anayasaya göre din hürriyeti sağlanmakla birlikte devletin dini İslâm, resmî dil Arapça idi. Meclisin kırk üyesinin beş yılda bir seçimle belirlenmesi ve bu meclisin de başbakanı seçmesi öngörüldü. Başkent St. Louis'den Nouakchott'a taşındı.

17 Mayıs 1959'da yapılan ilk seçimleri Moritanya Birlik Partisi kazandı ve bu partinin başkanı Muhtar el-Daddah başkakanlığa seçildi. Nihayet 28 Kasım 1960'ta tam bağımsızlık ilan edildi. 20 Mayıs 1961'de yeni bir anayasa kabul edildi. Bu anayasa ile başkanlık sistemine geçildi. Muhtar el-Daddah Ağustos 1961'de Moritanya'nın ilk başkanı seçildi.

Bağımsızlıktan sonra Fransa ile siyasî ve ekonomik işbirliği sürdürülürken, yine Fransız sömürgeleri olan Senegal, Mali gibi komşu Batı Afrika ülkeleriyle yakın işbirliğine girildi. İç politikada ise Birlik Partisi'nin ismi Moritanya Halk Partisi (PPM) olarak değiştirilirken,

1964'de muhalif partiler kapatıldı ve nihayet tek partili sisteme geçildi.

Bu arada güneydeki Negrolar ve kuzeydeki Berberiler arasında huzursuzluklar başgösterdi. Fas, Moritanya'nın sun'î bir devlet olduğunu ileri sürerek, bilhassa kuzey kesimlerinde oturan Berberî asıllılar üzerinde hak iddia ediyor ve propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. 1964'de yapılan Afrika Zirvesi'nde Fas, propaganda faaliyetlerinden vazgeçmeyi kabul etti. 1969'da Rabat'taki İslâm zirvesinde de Moritanya üzerinde hak iddia etmekten vazgeçti. Bu bölgesel huzursuzlukların yanında sosyal ve politik huzursuzluklar da yaşandı ve 1968, 1971 yıllarında demir madenlerindeki işçiler greve gittiler. Yine 1971'de bazı öğrenci olayları meydana geldi. Durumu düzeltmek için 1975'te yapılan Halk Partisi kongresinde bazı anayasa değişikliklerinin yapılması kabul edildi. Moritanya demokrasisinin karakteri, bu değişikliklerle, İslâmî, millî, merkezî ve sosyal olarak yeniden belirlendi.

Muhtar el-Daddah, 1973'te, İspanyol Sahrası adı verilen Fas'la Moritanya arasındaki bölgenin, yani Batı Sahra'nın İspanyollar'dan kurtarılması için mücadele eden Polisaryo Cephesi'ni desteklemeye başladı. Fas'ia arasında tampon bir bağımsız bölge Moritanya'nın işine geliyordu. Ancak daha sonra Muhtar el-Daddah bu bölgeyi Fas'la paylaşmak istedi. İspanyollar'ın çekilmesinden sonra da Batı Sahra'nın kuzeyini Fas, güneyini Moritanya işgal itti. Ancak Polisaryo örgütü buna karşı çıkarak her iki devletle de mücadeleye başladı. Moritanya ile Fas askeri işbirliği yaparak Polisaryo'ya ağır darbeler indirdilerse de tamamıyla ortadan kaldıramadılar. Polisaryo gerillaları Cezayir sınırına yakın bazı bölgelerde tutunarak, Moritanya'nın demir madenlerine, demir yollarına karşı sabotajlar düzenlediler. Bu saldırılar ve saldırılara karşı koymak için büyütülen ordunun masrafları Moritanya ekonomisine büyük darbeler vurdu. Bu arada 1977 yılında başgösteren kuraklık da ülkeyi dış yardıma muhtaç hale getirdi.

Temmuz 1978'de Albay Mustafa Ould Salek'in gerçekleştirdiği kansız bir darbeyle idare el değiştirdi. Muhtar el-Daddah tutuklandı. Sekizi sivil, sekizi asker üyeden oluşan yeni bir hükümet kuruldu. Darbenin ardından Polisaryo Cephesi tek taraflı ateşkes ilan etti. Bu ateşkesi müteakip Moritanya'da yönetim birkaç defa el değiştirdi. En son Mayıs 1979'da Albay Muhammed Ould Haidalla başbakan oldu.

Ağustos 1979'da Polisaryo Cephesi'yle bir barış imzalandı ve Moritanya Batı Sahra'nın güney kısmından çekildi. Polisaryo Batı Sahra halkının gerçek temsilcisi olarak tanındı. Bu anlaşmayı utanç verici olarak niteleyen Fas, Moritanya'nın çekildiği yerleri işgal etti. Günümüzde Polisaryo Cephesi'nin Fas'a karşı mücadelesi devam etmektedir.

Albay Haidalla Ocak 1980'de devlet başkanı oldu. Sivil bir hükümet kurmuştu, ancak bir darbe girişimi neticesinde bu hükümeti lağvederek yeniden askerî bir hükümet kurmuştur. 1982'de eski devlet başkanı Salek ve iki eski bakanın da katıldığı bir darbe girişimi bastırıldı. Darbeciler onar yıl hapse mahkûm edildi. Moritanya 1983 ve 1984'te komşu ülkelerle işbirliğini artırıcı muhtelif anlaşmalar yaptı.

Devlet başkanı Haidalla 1983'te Fas'tan Batı Sahra'da referandum yapmasını isteyerek, aksi halde *Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti*'ni tanıyacağını bildirdi. Ancak Fas referanduma yanaşmadı. Moritanya bunun üzerine 27 Şubat 1984'te *Sahra Arap Demokratik Cumhuriyeti*'ni tanıdığını açıkladı.

Haidalla, 12 Aralık 1984'te yurt dışında bir toplantıdayken Albay Maaouya Ould Sid'Ahmed Taya tarafından gerçekleştirilen kansız bir darbeyle görevinden uzaklaştırıldı.

Ekonomi

Moritanya'da iki ayrı ekonomik yapı göze çarpmaktadır. *Sahil* adı verilen güney bölgelerinde geleneksel metodlarla hayvancılık, tarım, el zanaatları ve küçük çapta ticaretle uğraşılmaktadır. Daha modern bir ekonomik yapılanmanın görüldüğü *sahra* bölgesinde ise ekonomik faaliyetler büyük ölçüde madencilik ve balıkçılığa dayanır.

Halkın % 90'ı hayvancılık, tarım ve balıkçılıkla uğraşır. Hayvancılıkla bilhassa göçebe kabileler uğraşmaktadır. Ülkede 5.200.000 baş koyun, 3.250.000 baş keçi, 1.350.000 baş sığır, 785.000 baş deve vardır.

Senegal ırmağı havzasıyla, nisbeten fazla yağış alan ve bazı vahaların bulunduğu yüksek yaylalarda tarım yapmak mümkün olmaktadır. Bu bölgelerde başlıca darı (32.000 ton), baklagiller (24.000 ton), pirinç (15.000 ton), sebze (9.000 ton), yer fıstığı (2.000 ton) yetiştirilir. Bunun dışında hurma da her yerde yetiştirilmektedir (12.000 ton). Tarım ürünleri kurak geçen yıllarda iç tüketimi karşılayamayacak seviyelere düşmektedir. Hükümet tarımı geliştirmek için muhtelif çalışmalar yapmaktadır. Senegal nehrinin kollarından olan Gorgol çayı üzerinde yapılması düşünülen baraj 7200 hektar alanın sulu tarıma açılmasını sağlayacaktır.

Dünyanın balık açısından en zengin kıyılarından birine sahip olan Moritanya'da balıkçılık ekonominin en mühim sektörlerinden birini teşkil eder. Nitekim yıllık ihracatın % 50'ye yakın bölümünü balık karşılamaktadır. Başlıca balıkçılık merkezi Lerier körfezidir. Bu körfezin kıyısında kurulu Nouadhibou kentinde balık işleme üniteleri kurulmuştur.

Madencilik ülke ekonomisini ayakta tutan sektörlerin başında gelmektedir. Balıkçılık dışında, toplam ihracatın yaklaşık % 50'lik kısmını da demir cevheri ihracı sağlar. 1950'lerde Kediat Ijill'de zengin demir cevherlerinin bulunmasıyla başlayan madencilik ülke ekonomisinin can damarını teşkil etmektedir. Demir cevherini çıkartıp işletmek üzere % 56 hissesi Fransız, diğerleri İngiliz, Batı Alman ve İtalyan şirketlerine, % 5 hissesi de hükümete ait olmak üzere kurulan *Miferma* şirketi 1974'te millileştirildi ve *Cominor* adını aldı. Polisaryo gerillalarının eylemleri neticesinde düşen üretim 1978'den sonra yeniden yükselmiştir. Günümüzde yılda 9.500.000 tona yakın demir cevheri üretilmekte ve bunun büyük kısmı ihraç edilmektedir.

Başlıca sanayi tesisleri Nouadhibou yakınlarındaki petrol rafinerisi ile şeker fabrikasıdır. Bu rafineride Cezayir'den alınan ham petrol işlenir. Yine aynı şehirde Arap sermayesi ve Romanya uzmanlığıyla 1981'de bir çelik fabrikası kurulmuştur.

Okur yazar oranının % 17 dolaylarında olduğu ülkedeki eğitim sistemi ile modern sosyal, ekonomik ve teknik bilgiler yanında İslâmî bilgilerinde öğrencilere kazandırılmasına çalışılmaktadır. Boutilimit'teki İslâmî Araştırmalar Enstitüsü'ne yurt dışından da öğrenciler gelmektedir. Başkent Nouakchott'ta modern bir üniversite mevcuttur. Göçebe kabilelerin çocuklarını eğitmek üzere kurulmuş gezici okullar da vardır.

Etnik Yapı

Moritanya halkı genel olarak iki etnik gruptan oluşmuş izlenimi verir. Halkın % 80'ini Arap-Berberî asıllı Morlar oluşturur, kalan % 20'sini de güneyde yaşayan Negrolar. Negrolar'ın ondadokuzunu Senegal nehri havzasında yaşayan Tukulorlar oluşturur. Tukulorlar genel nüfusun % 12'sini teşkil etmektedirler. Diğer Negro kabilelerinden Fulaniler'in (% 5) çoğu göçebedir. Soninkeler (% 3) ise güney ve güneydoğuda yaşar. Bu Negro kabilelerinin çoğu yerleşik olup tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar.

Morlar'ın büyük kısmı göçebedir. Ancak muhtelif sebeplerle göçebelerin genel nüfusa oranı hızla azalıyor. Kuraklık sebebiyle pek çok hayvanın telef olması, mevsimlik akarsuların suyunu korumak ve sulamada kullanmak için yapılan küçük barajların vadilerdeki hayvancılığa müsait yerlerin azalmasına sebep olması, göçebelerin yerleşik hayatı tercih etmelerine sebep olmaktadır.

Moritanya halkının tamamı müslümandır. % 0.4 oranında hristiyan azınlık vardır. Genel olarak Mâlikî olan Moritanyalılar arasında

tarikatler, bilhassa Kadirî ve Ticanî tarikatleri yaygındır. Ticanîlik bilhassa Idaw Ali ve Tukulor gibi Negro kabileleri arasında yayılmıştır.

Yönetim

İslâmî bir cumhuriyet olan Moritanya'da askerî bir yönetim vardır. Devlet ve hükümet başkanı, yirmidört üyeli Milli Kurtuluş Askeri Komitesi'nin denetlediği başkandır.

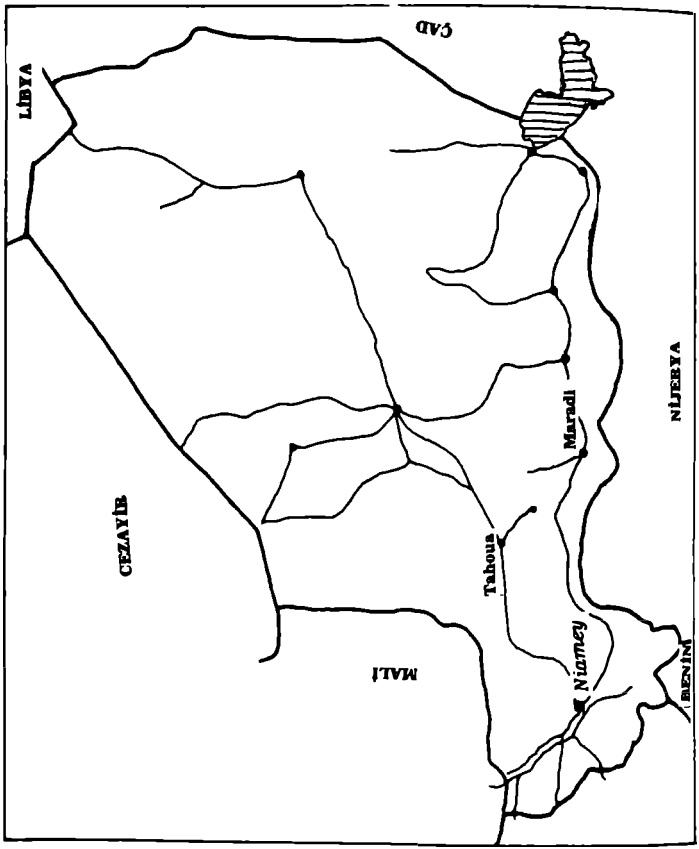
ÇAD
LİBYA
CEZAYİR
MALİ
Tahoua
Maradi
Niamey
NİJERYA
BENİN

28 — NİJER

Resmî adı	: Nijer Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 1.180.000 km2
Nüfusu	: 6.423.000 (1986)
Başkenti	: Niamey
Önemli şehirleri	: Niamey, Zinder, Tahoua, Maradi, Dosso
Resmî dili	: Fransızca
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: CFA Frankı

Büyük Sahra ile Batı Sudan olarak adlandırılan bölge arasındaki mühim ticaret yollarının, Beyaz Afrika'yla Siyah Afrika'nın birleştiği bir kavşaktır Nijer. Bu konumuyla tarihi boyunca irili ufaklı pek çok devlete sahne olmuş, İslâmiyet Sahra üzerinden gelerek bu topraklardan daha batıya ve güneye yayılmıştır.

Coğrafya

Dört bir yönünden karayla çevrilli Nijer'in toprakları 1.180.000 km2'dir. Türkiye'nin iki katı büyüklüğünde bir toprağa sahip olan Nijer'in denizle bağlantısı güneydeki Benin veya Nijerya gibi ülkeler vasıtasıyla olmaktadır. Kuzeydeki Büyük Sahra'nın bir devamından ibaret olan ve ülke topraklarının üçte ikisini kaplayan kuzey ve kuzeydoğu bölgeleri çöllerle kaplıdır. Bu bölgede göçebe *Tuareg*'ler yaşarlar. Kuzeydoğudaki yüksek Jado ve Çigai yaylaları Çad'ın Tibesti dağlarıyla birleşir. Yine bu bölgenin orta kesimlerindeki Ayr dağları kuzeye doğru uzanarak 1944 m. yükseklikte Grebaun dağına ulaşırlar. Bu çöllerle, dağ ve vadilerle kaplı tablat Tuaregler'in sürüleri için ideal ortamı temin etmektedir. Güneyde Nijerya sınırı boyunca geniş savanlar yer alır. Nijer, Çad ve Nijerya sınırlarının birleştiği köşede büyük Çad Gölü vardır. Bu gölün 3.000 km2'lik kısmı Nijer'e aittir. Nijer ırmağının suladığı batı kısmında bitki örtüsü daha zengin ve sıktır. Ülke nüfusunun büyük bir kısmı bu bölgede yaşar. Başkent Niamey ve diğer bazı büyük şehirler Nijer nehri kıyısında kurulmuştur.

Nijer nehri ülkenin en büyük ırmağı olup, Nijer'e Labbezenga çaylayanlarıyla girer. Bu ülkede Nijer nehrine üç küçük çay katılır. Bunlardan Azovak nisbeten büyük ve uzundur. Yağmurlu yaz aylarında taşan nehrin suyu çekildikten sonra pirinç vb. ürünler ekilir.

Ülkedeki başka bir nehir de Komadougou'dur. Kuzeydoğu istikametince akan ve Çad gölüne dökülen bu nehir Nijer-Nijerya sınırının da 150 km.'lik kısmını belirler. Bunun kuzeyindeki Dillia çayı mevsimlik olup batı - doğu istikametinde akarak Çad gölüne dökülür. Yine güneydeki Maradi çayı da mevsimlik olup, yaz musonlarıyla gelen bol yağışlarla canlanır. Temmuz - Ağustos aylarındaki muson yağmurları dışında ülkede genelde kurak bir iklim hakimdir. Ülkenin kuzey kısımları daha kuraktır.

Tarihçe

Bugünkü Nijer'in kuzey kesimlerindeki Ayr dağlarında bulunan bir kısım kaya resimleri Nijer'in en az M.Ö. 4000 yılından beri meskûn olduğunu göstermektedir. Bu bölge aslında *Sudan* olarak bilinen çok geniş bir coğrafyada yer almaktadır. Müstemlekeci devletlerin kendi menfaatlerine uygun olarak çizdikleri bugünkü sun'î sınırlardan önceki Sudan ismi müslüman Afrika'nın büyük bir kısmını karşılayan coğrafî bir isim olarak kullanılıyordu. Ancak bu Sudan ile günümüzde Doğu Afrika'da bir devlet olan Sudan'ı karıştırmamak gerekir. Bahse konu olan Sudan Güney Afrika ile Sahra-altı arasında doğudan batıya uzanan bir kuşağı kaplamaktadır. Bugünkü Nijer toprakları da doğu ve batı olarak iki kısımda incelenen Sudan'ın batı kesiminde belki en stratejik noktasında, Sahra ile Sudan arasındaki ticaret yollarının kavşağında bulunmaktadır. Hâliyle Nijer'in İslamî tarihi de müstemlekecilerin sun'î sınırlarına pek uymayarak kendi tabiî coğrafyasında oluşmuş, bugün başka siyasî birlikler olan halkların tarihiyle iç içe girmiştir.

Eski Mısırlılar'ın köle temin etmek gayesiyle Sudan'ın içlerine seferler yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Finike ve Kartaca'dan gelen kervanlar da Sudan'dan altın, fildişi ve köle alır, dokuma, bakır ve cam eşya verirlerdi. Sahra-altı ile Batı ve Orta Sudan kesimleri arasında başlıca şu kervan yolları vardı: Fas'tan Senegal'in yukarı kesimlerindeki altın madenlerine ve Nijer'e giden yol, Tunus'tan Nijer'le Çad gölünün birleştiği noktaya giden yol, Trablus'dan Çad gölüne giden yol, Libya'dan Waday'a giden yol. Görüldüğü gibi bugünkü Nijer toprakları Sahra-altı ile Sudan arasındaki ticaret yollarının en mühimlerinin tam üzerinde yer alıyordu.

Sudan olarak isimlendirilen coğrafyanın Orta ve Batı kesimleri, İslâmî merkezlere daha yakın olan Doğu kesiminden önce ve kat'i şekilde müslüman olmuştur. Bölgede İslâmiyet'in yayılmasında üç usul göze çarpıyor. Evvela bölgeye yerleşen müslümanlar burada doğrudan bir müslüman varlığı teşkil etmişlerdir. İkinci olarak mevcut âdetlerle uzlaşmaya gidilerek mahalli yöneticilerin desteği sağlanmış ve nihayet zamanı geldiğinde İslâm en yalın biçimi ile bölgeye yerleştirilmiştir.

İslâmiyet, XI. asırda bölgeye Sahra'dan gelen Berberîler vasıtasıyla nüfuz etmişti. *el-Bekrî*'nin 1067'de yazdığına göre Batı Sudan'da mevcut Gana krallığının başkenti iki kısımdan müteşekkildi. Bir kesiminde müslümanlar yaşıyorlardı. Burada yaklaşık oniki cami vardı. Müşrik kral Tenkaminin ve ahalisinin yaşadığı kesimde de bir cami vardı.

Abdullah b. Yasin el-Cezuli adında bir alim yerli bazı müslüman liderlerin himayesinde bölgedeki Afrika yerlileri arasında İslâm'ı yaymaya başlamıştır. Bu zatın bir ada üzerinde kurduğu ribatta gayet cesur ve dindar müritler yetiştirerek çevreyi gitgide İslâmlaştırmaya başladığı bazı tarihi kaynaklarda bildirilmektedir. Kimi kaynaklar onun kurduğu ribat'ın Nijer nehri üzerindeki bir adada değil, Aratnanna adlı bir kasabada olduğunu bildiriyor. Abdullah b. Yasin bölgedeki müşrik kabilelere karşı bir cihad başlattı. Onun bu hareketine genel olarak el-Murabıtın hareketi adı verildi. Bu hareket zamanla Endülüs'e kadar yayılan siyasi bir güç haline gelmiş, 1147'de de Murabıtîn devleti yıkılmıştır. Bugünkü Nijer toprakları da kısa zamanda bu Murabıtîn devletine dahil edilmiştir.

Daha sonra Nijer'in yukarı kesiminde, Bamako şehri yakınlarındaki Kangabo'da kurulmuş olan Mande şehir devleti gelişerek Mali Kırallığı haline geldi. Mali'nin en büyük kıralı Mansa Musa (1312-1337) idi. Bunun zamanında Mali Krallığı kuzeyde Walata ve Timbuktu'ya, doğuda Nijer'in içlerine kadar yayılmıştı.

Mali Kırallığı Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki müslüman devletlerle siyasi ilişkiler kurmuş, karşılıklı elçiler gönderilmiştir. Bu münasebetlerin en yoğun olduğu zaman Mansa Musa'nın hakimiyet yıllarıdır.

Bu arada XI. yüzyılda kurulmuş olan Songhoy Kırallığı müslüman ve müşriklerin bir arada yaşadığı bir devletti. XII. ve XIII. yüzyılda Mali hakimiyetinde olan bu kırallık 1400'de Sonni Ali (1464-1491) liderliğinde büyük bir güç haline gelerek Nijer ırmağı kavisi içinde kalan yerleri ele geçirdi. Cenne ve Timbuktu gibi merkezleri aldı. Sonni

Ali müslüman olmakla birlikte pagan âdetlerini ve inançlarını da sürdüren bir kıraldı. Zaman zaman İslâm âlimlerine zulmettiği de olmuştur. İslâm tarihçileri onu haricilikle (burada din dışı mânâsında) suçlamışlardır. Sonni Ali'nin hem pagan, hem İslâm inançlarını bir arada sürdürmesi «karıştırıcılar» (mixers) meselesini de ortaya çıkarmıştır.

Sonni Ali'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sonni Baru, Askiya Muhammed tarafından 1493'de tahttan indirildi. Şifahî ve yazılı kaynaklar Sonni Ali'nin ölümü, Askiya Muhammed'in menşei hakkında farklı şeyler söylerler. İslâm tarihçileri eserlerinde Askiya Muhammed'i övmüşlerdir. Muhammed, 1496'da hacca gitmiş ve hac esnasında tanıştığı Berberî âlim Muhammed b. Abdulkerim el-Maghilî, daha sonra Gao'ya yanına gelmiştir. Bu zâtın Batı Afrika müslümanları üzerindeki tesiri yaklaşık dört yüzyıl sürer.

Önce Takedda, Katsine ve Kano gibi *Hausa* yerlilerinin yaşadığı merkezlere gelen Maghilî buralarda bir müddet eğitim faaliyetlerinde bulundu ve İslâmi bir uyanış hareketi başlattı. Daha sonra Gao'ya Askiya Muhammed'in yanına geçti. Sonni Ali'yi pagan ve İslâm inançlarını karıştırmakla suçladı ve bu gibilerle cihadın doğrudan müşriklerle cihaddan daha gerekli olduğunu söyledi. Zira bunlar İslâmi görünüşlerinin altında müşrikliğe kaçan bir inanç sistemini de benimsiyor ve halka sapık bir iman şekli telkin edebiliyorlardı. Maghilî, çevresindekilere güçlü bir *imam*'ın liderliği altında *şeriatle* yönetilen birleşik bir *cemaat* oluşturulması gerektiğini telkin etmiş, bunun için gerekirse zor kullanılabileceğini bildirmiştir.

Askıya Muhammed 1529 yılının Kurban bayramında oğlu tarafından tahttan indirildi. Askıya hanedanının hakimiyetinde Songhoy devletinin varlığı XVI. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür. Bilhassa Sahra'daki tuz madenlerinin sahipliği konusundaki anlaşmazlıklar Fas Sultanlığı ile Songhoy devletini karşı karşıya getirmiştir. Songhoy kıralı II. Askiya İshak 1590'da Fas kuvvetlerine yenildi. Ülkenin kuzey kısımları bu yenilgiden sonra Fas Sultanlığı'nın eline geçerken, Songhoy devleti daha bir müddet varlığını güneyde devam ettirmiş, Faslılarla savaşı da sürdürmüştür. Faslılar'ın gayesi maden yataklarını ve ticareti ele geçirmekti. Ancak bunda umduklarını bulamadılar. Bölgenin Fas Sultanlığı'nın merkezine uzak olması da denetimi güçleştiriyordu. Bu yıllarda yerli müşrik kabileler Faslılar'ın bakiyesi sayılabilecek askerî birlikleri yenerek müşrik *Kanem-Bornu* devletini kurdular. Nijer de bu devletin bir parçası haline geldi.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru emperyalist Fransız ve İngiliz birlikleri Nijer'i ele geçirmeye çalıştılar. Fransızlar karşılaştıkları zayıf

direnişleri bertaraf ettikten sonra Nijer ırmağının doğu ve kuzey yakalarındaki geniş toprakları hakimiyetleri altına aldılar. 1890'da çizilen İngiliz-Fransız sınırı 1898'de Paris ve 1904, 1906 Paris anlaşmalarıyla yeniden düzenlenmiştir. 1906'da Nijer, Fransız Batı Afrikası'nın bir parçası haline getirilmiştir.

1946'da mahallî meclis seçimlerine izin verilmesinden sonra bazı siyasî partiler kuruldu. Bunlardan ilki Fransız Komünist Partisi'nin desteklediği Afrika Demokratik Kongresi'nin bir şubesi gibi kurulan *Nijer İlerici Partisi* idi. Komünist kanatça bu partiden uzaklaştırılan ılımlılar, Cibo Bakari önderliğinde, halk arasında Sawaba (Hürriyet) adı verilen *Nijer Demokratik Birlik*'ini kurdular. Bu parti ülkeye bağımsızlık verilmesini istiyordu. 1958'de De Gaulle deniz aşırı müstemlekelerin Fransız Topluluğu'nda kalıp kalmamaları konusunda halk oylaması yapmaya karar verince, Fransızlar bağımsızlık yanlısı Sawaba'nın lideri Cibo Bakari'ye karşı, Fransız Topluluğu'nda kalma taraftarı olan Diori'yi desteklediler. Hausa şeflerini de bu yönde ikna eden Fransızlar, Diori'nin kazanmasını sağladılar. Aynı yıl yapılan meclis seçimlerini de Diori'nin Nijer İlerici Partisi kazandı. Hamani Diori başkan olarak hükümeti kurdu. Yeni bir anayasa hazırlanarak 29 Şubat 1959'da kabul edildi ve meclis Yasama Meclisi haline dönüştürüldü. Sawaba partisi kapatıldı. Lideri Bakari ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. 15 yıl kadar Gana ve Gine'de yaşayan Bakari, buradan gerilla savaşı yürütmüştür.

Nijer, 3 Ağustos 1960'da bağımsız oldu. Başkan Diori 15 yıl başkanlık görevinde kaldı. 1963'de yaklaşık 80 kişi rejime karşı tertip içinde olmakla suçlanarak tutuklandı. 1964'de Sawaba'nın yürüttüğü gerilla savaşlarıyla uğraşmak zorunda kalan hükümet, gerillaların bir kısmını yakalayarak idam ettirdi. 1965'de yine Sawaba partisi üyelerinin el bombasıyla giriştikleri bir suikastten kurtulan Diori, Gana'yı muhalif grupları himaye etmekle suçladı. 1 Ekim 1970'de beş yıllığına tekrar başkanlığa seçilen Diori, 15 Nisan 1974'de gerçekleştirilen bir darbeyle başkanlıktan uzaklaştırıldı. Albay Seynie Kountche'nin gerçekleştirdiği darbe sırasında aralarında Diori'nin karısının da bulunduğu pek çok kimse öldürüldü. Darbeci hükümet iş başına geçtiğinde ülke ciddi bir kuraklıkla karşı karşıyaydı. Geniş bir memnuniyetsizlik başgösterdi. Halk, yöneticileri, ülkeye dışarıdan yapılan yardımları çalmak ve servet yığmakla suçladı. Buna karşılık yeni hükümet anayasayı rafa kaldırıp meclisi feshetti ve bütün partileri kapattı. Diori ve bazı bakanlar hapsedildi. Yüksek Askerî Konsey teşkil edildi. Kuraklıktan etkilenen bölge halkına yardımların daha adaletli dağıtılması için çalışmalar yapıldı. Aynı yıl kuraklığın sona ermesi, dünyadaki enerji krizi sebebiyle Nijer'in başlıca ihraç ürünü olan uranyumun

dünya piyasalarındaki fiyatının hızla yükselmesi sıkıntıların atlatılmasına yardımcı oldu.

Kountche, Fransızlarla bir anlaşma yaparak, Nijer'de mevzilendirilmiş Fransız askerî birliklerinin çekilmesini sağladı. Nijer'deki uranyum madenlerinin işletme hakkını elinde tutan SOMAIR şirketindeki Nijer hissesini % 17'den % 33'e çıkardı.

1974'ün sonlarına doğru iç politikada da bazı adımlar atılarak tutuklanmış olan eski politikacılar, Diori dışında serbest bırakıldı. Sürgünde olan Sawaba partisi lideri Cibo Bakari'nin ülkeye dönmesine izin verildi. Ancak Ağustos 1975'te Bakari yine tutuklandı. Mart 1976'da bir darbe girişimi ortaya çıkarıldı ve bunların liderleri idam edildi.

Ancak hükümet ülke içinde birlik ve barışın sağlanması için Diori ve Bakari'nin de dahil olduğu bütün siyasî tutukluları serbest bıraktı. Kabinedeki bakanlardan altısı sivil politikacılardan seçildi.

1983'de Kountche'nin generalliğe yükseltilmesiyle askerlerin yönetimdeki etkinliği pekiştirildi. Bununla beraber Oumarou Mamane isimli sivil bir teknokrat da başbakanlığa getirildi.

Ekonomik Yapı

Uranyum dışında zengin doğal kaynaklara sahip olmayan, topraklarının büyük bir kısmı çöllerle kaplı olduğu için tarıma elverişli arazisi kısıtlı olan Nijer, dünyanın en fakir ülkelerindendir. Son zamanlarda uranyum madenlerinin işletilmesi de genel durumda çok büyük bir değişiklik yapmamıştır. Kişi başına düşen millî gelirin 200 ABD doları kadar olduğu Nijer, 1969-1974 arasında bölgede yaşanan kuraklıktan en çok etkilenen ülke olmuştur. Ayrıca sık sık görülen çöl çekirgeleri de tarım ürünlerini yok etmekte, ülkeyi açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Yine de tarım GSMH'nın yarıya yakın bölümünü karşılamaktadır. Nijer'in topraklarının yalnızca % 2.5'i tarıma elverişlidir. Sulanabilen toprak ise 30.000 hektar kadardır. Başlıca tarım alanları Batı Nijer'de, Nijer ırmağının suladığı bölge ve güneydeki Nijerya sınırı boyunca yer alan bölgelerdedir. Başlıca ürün ve halkın gıda kaynağı darıdır. Diğerleri fasulye, pirinç, pamuk, yer fıstığıdır. Tarımsal ürünü artırmak için bazı sulama projeleri geliştirilmiş olup bunlardan Birni Konni projesi 1981'de tamamlanmış ve yaklaşık 3.000 hektar alanda sulu tarıma geçilmiştir. Ülkenin güneybatı kesimleri dışında kalan halkın büyük bir çoğunluğu geleneksel olarak hayvancılıkla uğraşır. 1985 verilerine göre 7.500.000 baş keçi, 3.500.000 baş koyun, 3.500.000 baş sığır, 414.000 baş deve vardır. Canlı hayvan ihracatı ülkenin toplam ihracatının % 98'ini karşılar.

Ülkenin başlıca doğal kaynağı uranyumdur ve uranyum toplam ihracatın % 80'ini karşılar.

Tabii bütün bu geri kalmışlık içinde imalat sanayisinin gelişmiş olması beklenemez. Nitekim, bilhassa tarıma dayalı bazı tesisler ve hafif sanayi dalları dışında ağır sanayi kurulamamış.ır. Mevcut sanayi tesisleri yer fıstığı yağı üretimi yapan bazı fabrikalar, çırçır fabrikaları, tekstil ve çimento fabrikalarıdır. Zaten ülkede hızlı bir endüstrileşmeyi sağlayabilecek yetişmiş insan gücü de yoktur. Nitekim onbeş yaşın üzerindeki okur-yazar sayısı 280.000 (% 9.8) kadardır. Yakın zamanda başkent Niamey'de Niamey Üniversitesi, Say şehrinde de İslâmî Üniversite kurulmuştur. Bütün ülkede sadece 150 kadar doktor olup, hastanelerdeki mevcut yatak sayısı da dörtbini aşmamaktadır.

Nijer ulaşım sistemi yönünden de büyük sıkıntıları olan bir ülkedir. Uranyum madenlerinin başkent Niamey'e uzaklığı 650 km. olup, yağmur mevsimlerinde ulaşım çok zor şartlar altında gerçekleştirilmektedir. Denizle bağlantısı komşu ülkelerdeki limanlarla sağlanan Niamey'in bu limanlardan Cotonou (Beninde) veya Lagos'a (Nijerya'da) uzaklığı bin kilometredir. Ülke içinde mevcut 20.000 kilometrelik yolun yalnızca % 17'si asfaltlanmıştır.

Etnik Yapı

Sathî bir bakışla Nijer halkı iki gruba ayrılır. Yerleşik olanlar tarıma müsait bölgelerde, göçebe olanlar ise kuzey bölgelerinde yaşarlar. Göçebe çoban bir toplum olan Tuaregler (% 3) kuzey kesimlerde yaşarlar. Fulaniler (% 10) kuzeyde Agadez, güneybatıda Dosso, güneydoğuda Maine-Soroa şehirlerinin oluşturduğu üçgen içerisinde yaşarlar. Tarımla uğraşan topluluklar ise batıdaki Sanghay ve Cerma (% 23), merkez bölgesindeki Hausa (% 52) ve doğudaki Kanari (% 9) lerdir. Ülke nüfusunun % 98'ini Sünnî müslümanlar teşkil ederler.

Yönetim

Ülkede 1974'de gerçekleştirilen darbeden beri askeri bir yönetim vardır. Başkan Yüksek Askeri Konsey'in de başı olan general Kountche'dir. Köyler seviyesinde Kalkınma Konseyleri kurulmuştur. Seçimle gelen bu konsey üyelerinin % 50'si geleneksel gençlik örgütleri olan *samariya*'lardan veya kırsal kooperatiflerden olmak zorundadır. Bu konseyler mahallî konseyleri, mahallî konsey üyeleri de Millî Kalkınma Konseyi üyelerini (150 kişi) seçer. Ancak bu sistem henüz uygulanmamıştır.

Nijer milletlerarası seviyede canlı ilişkiler sürdürmeye çalışmaktadır. Hem batı hem doğu bloku ülkeleriyle politik ilişkileri vardır. 1980'de Libya-Çad savaşının başlamasından sonra kendi mevcut sınırlarını korumak için Cezayir, Tunus, Fas gibi ülkelerle işbirliğini artırmaya başlamıştır. Libya ile de başlangıçta iyi ilişkiler kurulmuş, hatta İslâm Konferansı'nın katkılarıyla Say şehrinde kurulan İslâmî Üniversite'ye Libya büyük oranlarda yardım etmiştir. Ancak bu ilişkiler Albay Kaddafi'nin Nijer'deki Tuaregler'e baskı yapıldığını ileri sürerek onları himaye edici bir tavır takınması üzerine bozulmuş, Libya'nın Nijer'e Tuareg dilinde yaptığı radyo yayınları da ilişkilerdeki gerginliğin artmasına sebep olmuştur.

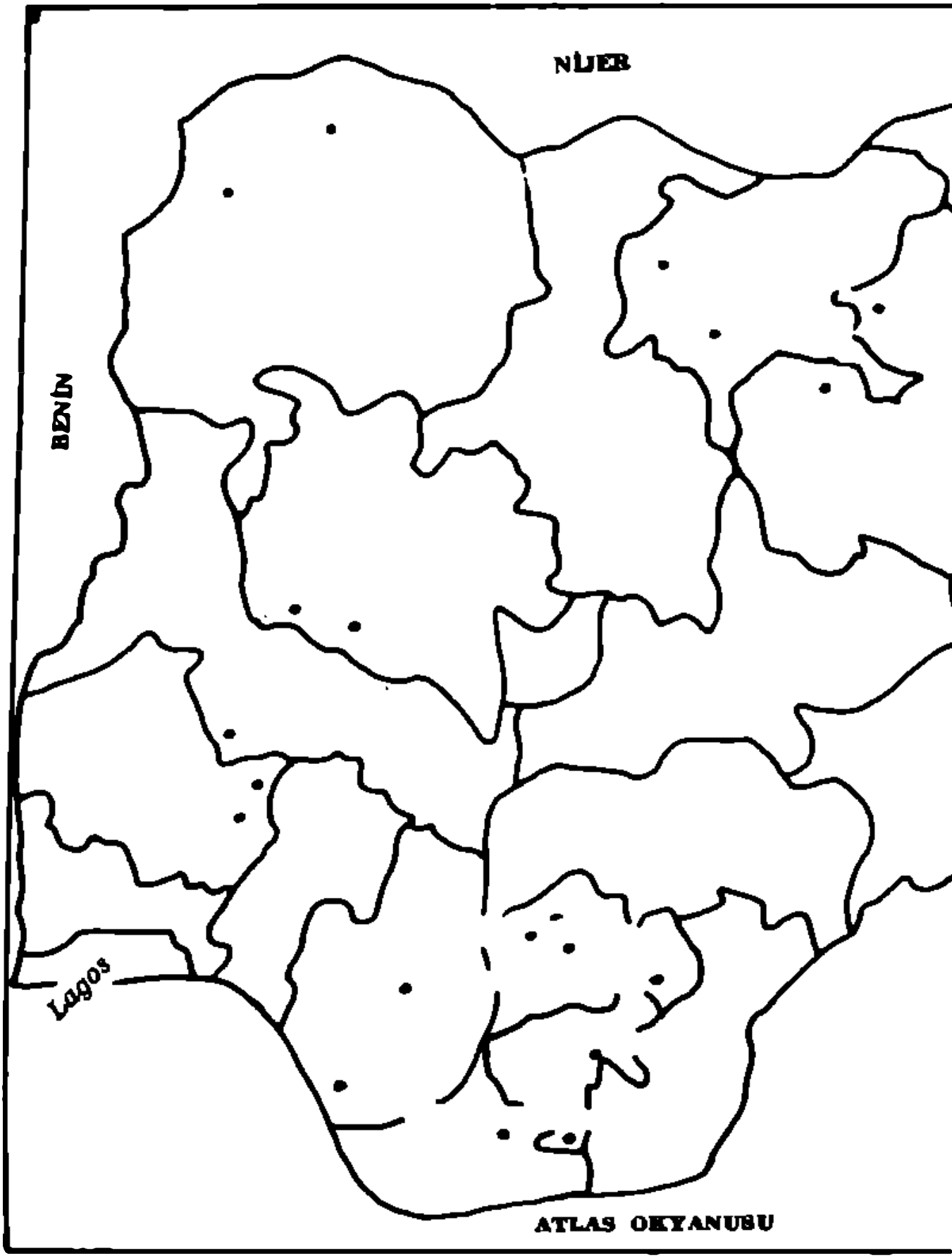

29 — NİJERYA

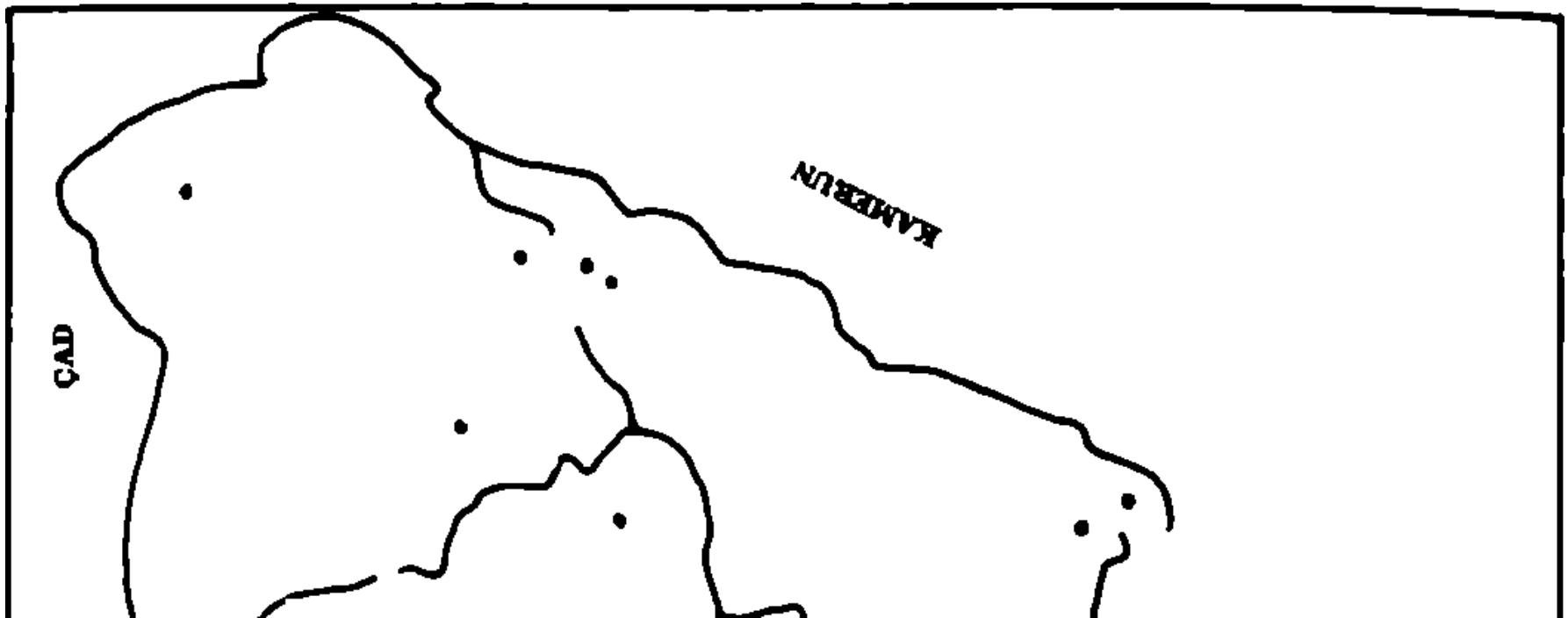
KAMERUN
ÇAD

29 — NİJERYA

Resmî adı	:	Nijerya Federal Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	923.768 km2
Nüfusu	:	98.112.000 (1986)
Başkenti	:	Lagos, yeni tespit edilen başkenti Abuja
Önemli şehirleri	:	Lagos, Ibadan, Ogbomosho, Kano, Oshogbo
Resmî dili	:	İngilizce
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Naira (N)

Nijerya Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Nüfus bakımından dünyanın en kalabalık on ülkesinden biridir. Yüzölçümü açısından Afrika'nın onüçüncü büyük ülkesidir, 1 milyon km2'ye yaklaşmaktadır. Çok eski bir tarihe, köklü bir kültüre sahiptir. Doğusunda Kamerun, kuzeyinde Nijer, kuzeydoğusunda Çad, batısında Benin yer almaktadır. Güneyi, Gine körfeziyle, Atlantik sularıyla çevrilidir. Topraklarının büyüklüğü ve burada petrol kaynaklarının bulunması bu ülkeyi Batı Afrika'nın önde gelen bir ülkesi durumuna getirmiştir.

Batı Afrika'da, İngiliz Milletler Topluluğu üyesi olan federal bir cumhuriyettir.

Coğrafya

Esas itibariyle ülke dört bölgeye ayrılabilir. Batıda Benin, Tago ve Fildişi sahillerinden başlayarak, doğuda Kamerun ve Kongo'ya kadar uzanan Afrika ormanlarının bir bölümü de Nijerya'da bulunmaktadır. Bu ormanlar Nijerya'da batıda 80 km. doğuda ise 160 km. genişliğindedir.

Kıyı bölgesi mangrov (mamogrov) bitkileriyle dolu bataklıklardan oluşur. Yaklaşık 100 km. iç bölgeye kadar girer ve geniş bir delta yer alır.

Ülkede kıyıya doğru sanki bir saçak gibi yayılan birçok nehir bulunmaktadır. Bu nehirlerden biri olan Nijer dünyanın en uzun nehirlerinden biridir. Bu üç büyük ayrı kol gibi ülkeyi üç yönden kuşatır.

Riverst (nehirler) diye adlandırılan birçok dallara ayrılarak Atlas Okyonusu'na dökülür.

Nijerya'nın ikinci ormanlık bölgesi sık tropikal ormanların bulunduğu bölgedir. Nijer nehrinin kıyılarında nehir kıyılarında büyüyen bitkiler bulunmaktadır. Bu geniş alanlar büyük nehir vadileri oluşturur. Burası kakao ve yağ palmiyesi üretimine elverişlidir.

Bu düzlüklerden sonra kara harikulade biçimde sanki bir duvar gibi yükselerek yaklaşık 600 ilâ 1800 m. yüksekliğe erişir, kuzeye ve batıya doğru tekrar alçalır. Bu bölgeye tepeler bölgesi adı verilebilir. Burası yine güneyden ve doğudan başlayarak kuzey ve batıya kadar uzanan büyük Afrika platosunun bir uzantısıdır. En önemli platoları Jos ve Benue'dir. Bir başka plato da Benue nehrinin kuzeydoğusunda bulunan Biu platosudur. Bu, yer yer dalgalı olan arazi bgobab ve tamarind ağaçları ile örtülüdür.

Kuzey Nijerya ise nisbeten yarı çöl halindedir. Savana daha da açılır ve ağaçlar seyrekleşir, dağınık bir görüntü arz eder. Buralar Yüksek Hausaland Vadisi olarak adlandırılır. Nehir vadilerinin dışında yüksekliği 300 m.'den aşağıya düşmez.

Ülkede dağlar doğuda yer almaktadır. Bu dağlara Manadara adı verilir ve kuzeydoğu sınırı boyunca baştan sona uzanır. Dimlang (veyahut Vogel) ülkenin en yüksek tepesidir. 2042 m. yüksekliğe sahiptir. Bu tepe ülkenin doğusunun merkezindedir. Kuzeydoğuya doğru inilirken Udi tepesi yer almaktadır.

Birçok ırmak merkez platodan doğar ve güneye doğru akar. Bu nehirlerden Gongola Benue ile, Kaduna ise Nijer nehri ile birleşir. Kuzeydeki düzlüklerden çıkan nehirler ayrı bir yol izleyerek kuzeydoğuya doğru akarlar ve ülkenin kuzeydoğu sınırındaki Çad gölüne dökülürler. Sokoto ile birleşerek Nijer nehrine kavuşan nehirler de vardır.

Nijerya tropikal iklimın etkisi altındadır, sıcaklıklar yüksektir. Yıllık ortalama yağış bölgelere göre farklıdır. Kıyıdan başlayarak iç kısımlara kadar uzanan yeşillik ve ormanlık bölgelerin yıllık ortalama yağış miktarı 1000 ilâ 1500 mm. civarındadır. Kıyı bölgesinin nem miktarı % 75 civarındadır. En fazla yağış Mayıs ve Haziran aylarındadır. Ortalama sıcaklık 30°C'ye yakındır. Savana bölgesi en fazla Ağustos ayında olmak üzere 1000 mm.'lik yağış alır. Sıcaklık ise Mart-Nisan aylarında 37°C'ye kadar yükselir. Güneyde yağmur ve rutubet sayesinde ormanlar varken kuzeyde iklim ve bitki örtüsü oldukça farklıdır. Bu bölgelerde çöl iklimi görülür. Kışın Büyük Sahra'dan güneye doğru esen rüzgârların etkisindedir.

Kuzeydeki insanlar daha uzun boyludur. Araplarla Berberî halkın kan ve kültürel olarak karışmasından meydana gelmişlerdir. Güney ise eski Afrika zenci kültürüne sahiptir. Bu kesim zengin ormanlardan faydalanan orman köylüleri ile doludur, hristiyanlık bu bölgede daha yaygındır.

Tarihçe

Bugünkü Nijerya topraklarında ilk yaşayan insanların tarımla uğraştığı ve M.Ö. 5000 yılında yaşadığı biliniyor. Ayrıca kazılardan elde edilen bilgilere göre en eski insan topluluğunun M.Ö. 500 ilâ M.S. 200 yılları arasında yaşayan Noklar olduğu ileri sürülmekte ve bunların demir ve kalay işletmeciliğinde ileri gittikleri bilinmektedir.

VII. yüzyılda merkezi bir hükümetle birleşmiş bazı eyaletleri bu topraklar üzerinde görüyoruz. Bunların en önemlisi Kanem'dir. Bunlar Sefawa hanedanlığı tarafından yönetildiler. XIV. yüzyılda bu yönetim kendilerine bağlı olan Bulala tarafından yerlerinden uzaklaştırıldı, bunlar da Çad gölünün güneyindeki Bornu'ya çekildiler, yerli halkla kaynaştılar. Fakat daha sonra tekrar Kanem'i ele geçirerek Kanem-Bornu devletini kurdular. Bu Nijerya'nın bütün dünyaca tanınan ilk bölümü oldu. Aynı yıllarda batıya doğru, Kuzey Nijerya'da XI-XVII. yüzyıllar arasında yedi şehrin birleşmesiyle Hausa şehir devletleri kuruldu. Bu şehirler Kano, Katsina, Gobir, Daura, Rano, Zarla ve Zamfara'dır. Bu şehir devletleri çiftçilikle uğraşan göçebe Bagauda halkıyla, avcılıkla geçinen Dalla halkının birleşmesiyle meydana geldi. Kanem-Bornu devleti zayıflarken, aynı yıllarda Hausa devleti gittikçe güçleniyordu.

Güney bölgede ise XV. yy.'da Nijer ve Benue'nin birleştiği yerde Nupe devleti ile Benue vadisinde Kororofa devleti kurulmuştur. Daha sonraki yıllarda güneybatıda kalan bölgede sırayla Yoruba, Ife, Oyo ve Benin krallıkları (XIV-XV. yüzyıllar arasında) kuruldu. Bunların içinden Benin, Portekiz'le köle ticareti yapmıştır. Güneydoğuda herhangi bir krallık kurulmamış, buradaki insanlar serbest ve hür olarak yaşamışlardır. Sahil kesimini ise XV. yüzyılda Avrupalı köle tacirleri parsellemiştir.

Yedi Hausa krallığı Kral Birni Kebbi tarafından ekonomik ve savunma sebeplerinden dolayı XVI. yy.'da İslâm dini altında birleştirildi. Böylece diğer krallıklara karşı güçlü bir birlik oluşturulmuş oldu. İslâmiyet, din adamı Muhammed el-Maghili'nin Songhay ve Hausa devletlerini ziyaretinden sonra daha da yayıldı. O 1463-1499 yılları arasında krallığını Muhammed Rima'nın yaptığı Kano'yu ziyaret etti.

Daha sonraki yıllarda Salih el-Bilbalî ve daha başka birçok din adamı bu ziyaretleri sürdürdü. 1571-1603 yılları arasındaki İdris Aluma döneminde İslâm kanunları Kano ve Kadis'de tanıtıldı; eğitimde birçok yenilikler yapıldı. Birçok cami ve din eğitimi yapan okullar açıldı.

Hausa krallığının gücü Faslı I. Ahmed el-Mansur'un Songhay krallığını yıkması ile (1591) zayıflamaya başladı. Faslı askerler Songhay'da kaldılar ve karışıklık meydana getirerek anarşi çıkardılar. Kebbi krallığı tarafından yönetilen Hausa federasyon devleti yıkıldı ve birçok küçük devletler kuruldu. Bunun yanında İslâmiyet'in yayılışı durdu, müslümanlar gerilemeye başladı, bu XVII. asra kadar sürdü. Bunlardan Kanem-Bornu devleti etkilenmedi. Çünkü bu devlet Songhay'ın oldukça uzağında ve Libya, Sudan ile ilişkiler içerisinde bulunmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ortalarında İslâmiyet yeniden etkinliğini göstermeğe başladı. Batı Afrika'nın büyük sığır yetiştiricileri olan Fulâniler XV. yüzyılın ortalarından itibaren Hausa topraklarına göç ettiler ve XVIII. yüzyılda yaptıkları büyük bir cihad ve İslâmî reformla Batı Afrika'da büyük bir güç oluşturdular. 1725 yılında kazanılan cihad İbrahim Alfa'nın 1775'te İslâmî bir devlet kurmasına sebep olmuştur. Bir başka Fulâni lideri Süleyman Bal, Senegal'le yaptığı savaşta 1776 yılında başarıya ulaştı. En büyük ilerleme ise 1804-1810 yılları arasında Kuzey Nijerya'daki Hausa devletinin fethedilmesi ile sağlandı. Shehu Hamadu, merkezi şimdi Mali diye adlandırılan Masina bölgesi olmak üzere İslâmî bir devlet kurdu. 1809-1847 yılları arasında İslâmiyet daha geniş bir alana yayıldı. Bütün bu İslâmî ilerlemeler XIX. yy.'da Nijerya'ya yerleşmiş olan Avrupa koloni güçleri tarafından durduruldu.

Nijerya'ya ilk olarak Avrupa sömürgeciliğini ve zulmünü getirenler, Portekiz ve İngiltere'li esir tüccarlığı yapan denizciler olmuştur. Avrupalı güçler XVI-XVII. yüzyıllar arasında Batı Afrika kıyılarını zaptederek burada yaptıkları köle ticaretiyle büyük paralar kazanmışlardır. Bu esir tüccarları topladıkları insanları başta Amerika olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine satıyorlardı. Aynı yıllar İngilizler de köle ticareti ile uğraşmışlar, fakat daha sonraları İngilizler'in başlattıkları kampanya neticesinde, İngiliz parlamentosu tarafından köle ticareti yasaklandı (1807). Bunun yanında İngiltere buradan sağladığı hammadde ile ekonomisini geliştirmeye devam etti. Avrupalılar'ın işgalleriyle başlayan Atlantik esir ticaretinde 20.000.000 Nijeryalı esir edilerek çeşitli ülkelere satılmıştır.

Nijerya ile İngilizler'in direkt ilişkileri 1805 yılında başlar. Birçok iş adamı doğal kaynaklardan yararlanmak amacıyla şirketler kurmuş-

lardır. Bunların başlıcaları 1879'da kurulan Birleşmiş Afrika Şirketi (United African Company) dir.

Bu sahillerde sadece İngilizler değil Fransız ve Alman iş adamları da çeşitli faaliyetlerde bulunarak hem kendilerini hem de ülkelerini zenginleştiriyorlardı.

İngiltere XIX. yüzyıl başlarından itibaren Nijerya'nın içişlerine karışmağa başladı. İlk olarak Lagos 1861'de bir İngiliz kolonisi haline geldi. 1885'te Gine Körfezi civarı İngiltere'nin himayesi altına girdi. İngiltere, Nijerya'yı iki bölgeye ayırarak ikisini birden bir vali yönetiminde tuttu. Lagos'ta askerî ve ticarî üs kurdu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan milliyetçilik hareketleri, Nijerya'da yabancılara isyan ve bağımsızlık düşüncesinin doğmasına zemin teşkil etti.

1950 yılında, idari gücünü, merkezî otorite ile üç ayrı bölgenin meclisleri arasında paylaştıran yeni bir federal sistem getirildi. 1954 yılında ilan edilen anayasa ile Nijeryalılar'a sahip oldukları haklar verildi. Ülkede üç büyük parti kurulmuştu: NPC (Nijerya Halk Partisi), NCNC (Ulusal Nijerya ve Camerin Partisi), AG (Hareket Partisi). 1959'da seçimler gizli sayımla yapıldı. Tek parti çoğunluğu sağlayamadı. NPC ile NCNC koalisyon oluşturdu.

1 Ekim 1960'da devlet başkanı ve senatoca kabul edilen bir kanunla bağımsızlık ilan edildi. 1963'te ülkede Cumhuriyet ilân edildi, 1964 yılında yeni seçimler yapıldı. Muhalefet seçimi boykot etti. Çıkması muhtemel karışıklıkları önlemek için başbakan Tavafa Baleva ulusal bir hükümet oluşturmaya karar verdi. Fakat bu batı bölgesindeki karışıklıkları önlemeye yetmedi.

Kaynağı İbo kabilesinden kaynaklanan ordu güçleri ayaklandı; başbakan, batı ve kuzey bölgelerinin yöneticileri öldürüldü. General İronsi 15 Ocak 1966'da yönetimi ele geçirdi. Bu askerî iktidar Nijerya'yı birleştirmeye çalıştı. Kuzeyde ciddi karışıklıklar başgösterdi. İbolar güneye doğru göçe başladı. Ülkenin kuzeyinden olan albay Yakuba Govon bir darbeyle yönetime hakim oldu general İronsi öldürüldü. Tekrar federal sisteme dönüldü. Bu tekrar Nijerya'nın varlığını tehlikeye düşürecek ölçüde gelişmelere yol açtı. Ülkenin 12 federal cumhuriyete ayrılmasından kısa bir süre sonra yarbay Ojukvu kumandasındaki Doğu Bölgesi, Biafra Cumhuriyeti adıyla bağımsızlığını ilan etti (30 Mayıs 1967).

Merkezî hükümet Ojukvu'nun bağımsızlık ilanını tanımayarak bunu bir ayaklanma kabul etti ve askerî harekata girişti. Şiddetli çar-

pışmalar oldu fakat ayrılıkçılara boyun eğdiremedi. Tanzaniya, Gabon, Fildişi Kıyısı ve Zambiya'nın Biafra'yı tanıması ayrılıkçılar için bir başarı oldu. Fakat Biafra 3 yıl dayanabildi. 10-11 Ocak 1970'te direnme birdenbire çöktü. Overri düşünce Ojukvu ülke dışına gitti. Yerine bıraktığı genelkurmay başkanı Effiong 12 Ocak'ta ateşkes emrini verdi ve Lagos'ta Nijerya Federal Hükümetini resmen tanıdığını bildirdi.

1970-1975 yılları arasında merkezileşmeye doğru bir eğilim oldu. Bu yıllarda ülkenin yaralarının sarılması ve inşası için 3,5 milyar Naira harcandı. 29 Haziran 1975'te General Muhammed devlet başkanı olarak göreve getirildi. Sivil yönetime geçmek için bir program açıklandı. Şubat 1976'da durumlarının bozulacağından korkan subaylarm darbe girişiminde öldürülen General Muhammed'in yerini yardımcısı General Olesegun Obesanjo aldı. Sivil yönetime dönme planına sadık kalındı ve uygulandı.

1978 Eylülü'nde siyasî partilerin yasakları kaldırıldı ve en kısa zamanda 53 parti kuruldu. Fakat federal seçim komisyonu bunlardan 5'ini onayladı. Nijerya Ulusal Partisi (NPN) senato ve mecliste en fazla sandalye sayısına sahip oldu. 15 Ocak 1966'da başlayan 13 yıllık askeri idare sona ermiş oldu. Böylece Nijerya tarihinde yeni bir sayfa açıldı.

İkinci sivil yönetimde (1979-1983) heyecanlı ve hareketli bir siyasî ortam yaşandı. Çeşitli partiler arasında çatışmalar ve hukukçularla idareciler arasında tartışmalar oldu. Başbakan bu dört yıl içinde soğukkanlı, sakin, sabırlı bir lider imajını ortaya koydu. Nijerya'daki gürültülü parti siyasetinin üstünde bir yer aldı. 1983'te yapılan seçimlerin hileli olduğu ileri sürüldü ve çok şiddetli çarpışmalara sahne olduğundan Ondo ve Oyo eyaletlerindeki seçimler ertelenmek zorunda kaldı.

31 Aralık 1983'te kıdemli askerler tarafından başarılı bir darbe yapıldı ve General Muhammed Bahari devlet başkanı oldu. Ülke Askeri Konseyle yönetilmeye başlandı. Temmuz 1987'de Silahlı Kuvvetler Yönetim Konseyi (AFRC) daha önce 1990 olarak belirlenen sivil yönetime dönüş tarihini 1992'ye kadar ertelediğini açıkladı. Bunun sebebini de nüfus sayımının uzun süre alacağına bağladı. Buna göre 1992'nin birinci yarısında federal seçimler yapılacak, bunu başkanlık seçimi izleyecek ve bunun ardından askerî yönetim adım adım kaldırılacaktır.

Ekonomik Yapı

1978 yılında hükümetçe açıklanan ekonomik ve istatistiki raporlara göre Nijerya bağımsızlıktan önce İngiltere endüstrisini besleyen

hammaddelerin hazır kaynağı aynı zamanda İngiltere endüstri ürünleri için bir pazar durumundaydı.

Bugün artık İngiltere, Nijerya yönetiminde etkin olamadığı gibi ticaretini de yönlendirememektedir. İngiltere'den yapılan ithalat büyük ölçüde azalmıştır. Aynı zamanda daha zengin bir ülke olmuştur. Fakat yine Batı endüstrisine hammadde kaynağı olmaya devam etmekte, hâlâ imal edilen maddelerin ithalcisi durumundadır.

Nijerya eskiden de bir tarım ülkesiydi bugün de hâlâ öyledir. Çalışanların büyük çoğunluğu köyden kente işçi akımına rağmen tarımla uğraşır. Tarımın ekonomiye büyük katkısı olmaktadır. Diğer sektörler tarımdan sonra gelir.

Petrol 1960 ortalarından itibaren ekonominin artan desteği olmuştur. 1980'den sonra petrol ihracatın en büyük dilimini oluşturmaktadır.

Tarımın yanında ormancılık, balıkçılık ve hayvancılık yapılmaktadır. Manyok, darı, süpürge darısı, mısır, şeker kamışı, baklagiller ve pirinç belli başlı yetiştirdiği tarım ürünleridir. Kakao ve kauçuk üretiminde dünyanın önde gelen ülkelerindendir. Ayrıca yerfıstığı, pamuk tiftiği, kola cevizi bol miktarda üretilir.

Petrolden elde ettiği gelir 1980'den sonra çok artmış fakat sömürgeci yöneticilerin kurduğu ekonomik sistem devam etmekte ve Nijerya hâlâ hammadde ihraç etmektedir. Bu yüzden dış ülkelerin mamul maddelerine bağımlılık devam etmektedir. Bazı ithal ürünleri Nijerya için gereksiz de sayılabilir. Televizyon, havalandırma aletleri, çamaşır makinaları, stereo müzik setleri, halı, parfüm vb. elektronik aletler ve Avrupa yapısı herşey Afrika'nın pazarlarında bulunur.

Kalkınma planları: 1960'ta bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra başlatıldı. İlk plan 1962-1968 yılları arasındaki 6 yıllık plandı. Bu plan yabancı yardıma dayanıyordu, yardımın gecikmesi ve 1966 karışıklıkları planın uygulanmasını engelledi. 2. Ulusal Kalkınma Planı 1968'de, 3.sü 1975'te hazırlandı. Yatırımlar için 30 milyar N. ayrıldı. 1978'de petrol gelirleri düştüğü için para ihtiyacı ortaya çıktı, planın kısılmasına sebep oldu. 4. Plan 1981'de ana hatlarıyla halka açıklanarak yürürlüğe konuldu. Temel hedef Nijerya'nın ekonomide kendi kendine yetmesini gerçekleştirmekti. 1981'den itibaren mali yıl takvim yılıyla aynı zamanda başlar. Her yıl federal hükümetlerce toplanan gelir 19 eyalette bölüşülür ve yerel yönetimler de bunlardan önemli harcamaları için pay alır.

Nijerya dışarıdan sadece mamul madde ithal etmez. Yiyecek üretil-

mi de kendine yetmez. Kuraklık yüzünden zaman zaman üretim düşmektedir. Pirinç, süt, balık gibi gıda ve canlı hayvan ithali yapılır. En önemli ihraç malları kakao, kauçuk ve palmiye tohumudur.

Besin maddelerinde kendine yeterliği sağlamak için üretim her yıl % 6.5 artmak zorundadır. Bunun sağlanabilmesi için çiftçilere yapılan yardımların artması gerekmektedir. Kırsal kalkınma programları ile 19 eyâletin her birinde, tarım kalkınma projeleri uygulanmaktadır.

Nijerya'da petrol 1960'da ülkenin güneydoğusunda bulundu. Güneydeki delta bölgesi petrol bakımından oldukça zengindir. Ololbiri ve Afan'da ticari miktarda üretilir.

Nijerya bu alanda diğer yabancı petrol firmalarıyla birlikte endüstriye direkt olarak katıldı ve Ulusal Petrol Firmasını kurdu, 1977'de bunu daha da güçlendirdi. Nijerya'nın petrol hammadde kaynaklarının 18-21 milyar varil olduğu düşünülmektedir. Yakın ilişkilerin verdiği avantajlar dolayısıyla Nijerya petrolünün en büyük alıcısı (% 44'ünü) ABD'dir. Petrol ihracatı bazı yıllar düşerek bazan artarak devam etmektedir. OPEC'in kararlarına uymayıp Nijerya 1983'te petrol fiyatını bağımsız olarak varil başına 5,5 dolar düşürdü. OPEC ile uzun tartışmalardan sonra OPEC Nijerya'nın fiyatını kabul etti. Petrol firmalarının büyük alımlar için yeniden ortaya çıkmasıyla üretim arttı.

İlk petrol rafinerisi Port Harcourt'ta 1965'te kuruldu. İkincisi 1978'de Warri'de, üçüncüsü ise 1980'de Kaduna'da üretime başlamıştır. Son iki rafinerinin kapasitelerini arttırmak için çalışmalar yapılmaktadır. Dev bir petro-kimya fabrikası Port Harcourt'ta 1990'da kurulacak. Burası ülkeyi, her yıl 500 milyon N ile yabancı döviz harcamasından kurtaracaktır.

Nijerya aynı zamanda petrol kuyularına zengin doğal gaz yataklarına da sahiptir. 1978'den beri Bonny'de büyük bir LNG fabrikası kurma çalışmaları yapılmaktadır.

Nijerya'nın diğer maden kaynakları kömür, kalay, demir, kireç taşı, kolumbit'tir. Altın Enugu bölgesinde çıkarılmaktadır. Üretimde en büyük artış doğal gazda görülmekte, kolumbit üretimi düşmektedir.

Enerji üretimi de gittikçe artmakta, yeni santralların kurulmasına devam edilmektedir. 1977'de 3,747 milyon kWh iken 1981'de 5,677 milyon kWh'ta yükselmiştir.

Hükümetin çok büyük harcamalarla çelik endüstrisini başlatması bu endüstriye olan ilgiyi artırmıştır. 1979'da Sovyet yabancı ticaret organizasyonu ile bir fabrika inşası için kontrat imzalanmıştır. Bu

fabrika Kwara eyaletindedir. Bir diğer çelik fabrikası da bir petrol şehri olan Bendel eyaletinin Warri kasabasında Alman-Avusturya konsorsiyumu ile yapıldı, 1981'de tamamlandı.

Nijerya'nın en büyük ihracatını ham petrol (% 96,4) oluşturur, diğer önemli ihraç malları kakao, kauçuk ve palmiye tohumudur. İhracat yaptığı başlıca ülkeler ABD (% 46,2), Hollanda (% 12,1), AFC (% 6,6) İngiltere ve Gana'dır. İthalatının en büyük kısmını makineler, taşıtlar ve imalat ürünleri oluşturur. Bunların içerisinde en önemlileri demir ve çelik ürünleri, dokuma ve kağıttır. Ayrıca çeşitli besin maddeleri, canlı hayvan, kimyasal maddeler belli başlı ithalatını oluşturur. İthalat yaptığı başlıca ülkeler başta İngiltere (% 21,0), ABD (% 14,2) olmak üzere, AFC, Fransa, Japonya, Hollanda ve İtalya'dır.

Eğitim

Nijerya bağımsızlığını kazandıktan sonra eğitimde de gelişmeler göstermiştir. İngilizler'in yönetiminde iken birkaç misyon okulu vardı. Müslüman olanların yaşadığı kuzeyde ise bazı Kur'an öğreten dini okullar bulunmaktaydı. Hükümet 1920 ve daha sonraları birkaç ilk ve ortaokul yaptırmıştı. İlk yüksek okul İngilizler'in kurduğu Yaba Koleji'dir. Burası 1948'de Ibadan'daki üniversite seviyesine çıkartıldı ve Londra Üniversitesi'ne bağlandı. 1954'ten sonra eğitimde bir kalkınma planı hazırlandı. Birçok ilkokul kuruldu, çok fazla çocuk eğitim gördü. 1960'tan sonra beş üniversite açıldı, 1975'te bu sayı ikiye katlandı. Bugün 19 eyaletin herbirinde bir üniversite bulunmaktadır. Yüksek öğretim görmüş insanlara çok ihtiyaç olduğundan ileride daha çok üniversite açılması planlanmaktadır. Federal hükümet tüm yüksek öğretimi kontrolü altına almıştır. Bu amaçla büyük fonlar ayırmaktadır. Ayrıca ilk öğretime ayrılan bütçe her yıl arttırılmaktadır.

Eğitim ve öğretimde müfredat İngiliz modeline dayanmaktadır. Fakat az da olsa değişiklikler ve milli ihtiyaçları karşılamak için bazı uygulamalar yapılmaktadır. 1982'de Amerikan sisteminin esas alınması kararlaştırılmıştır.

Hükümetin eğitim masraflarını karşılamasına rağmen okullar, misyonerler, özel kişiler ve bazı yerel kuruluşlarca yönetilir. Tabii bu daha çok orta öğrenim okulları için geçerlidir. Fakat misyonerlerin girmesine izin verilmeyen kuzey kesimde hükümet kendi okullarını kurup bunları direkt olarak idare etmektedir.

Sağlık imkânları bilhassa kırsal kesimlerde çok yetersizdir. Partiler seçimlerden önce sağlığa önem vereceklerini söyledikleri halde. 4. Kalkınma Planında sağlığa ayrılan para diğer bütün sektörlere göre

daha az oldu. Hastanelerin çoğu Lagos'ta bulunmaktadır. Yaklaşık 8.000 kişiye bir doktor düşmektedir. Hastanelerin yatak sayısı 60.840'tır. Sağlık imkânlarının yetersizliği yüksek ölüm oranına sebep olmaktadır. Nüfusun dörtte biri sağlıklı içme suyundan yoksundur. Doktor eksikliğinin dışında çalışma şartlarının kötü oluşu da hastalıkları arttırmaktadır. Kirli içme suları enfeksiyon kapan hastaları çoğaltmaktadır. Bu çocuk ölümlerini de arttırır. Yetersiz beslenme de halkın sağlığını tehdit eden ikinci meseledir. Günlük kalori alımı ihtiyacın altındadır ve protein tüketimi düşüktür.

Etnik Yapı

Farklı dilleri konuşan Hausa kabilesi ülkenin kuzey bölümüne yayılmıştır. Sadece Çad gölü kenarında Berberilerle Negrolar'dan meydana gelen insanlar yaşar. Hausalar yerleşik çiftçiler veyahut ticaretle uğraşan insanlardır. Ülkenin kuzeyine 500 seneden beri yerleştiklerinden buralar Hausaland olarak adlandırılır. Ayrıca Hausa dili ülkede konuşulan en yaygın dildir. Bu dil Batı Afrika'ya da yayılmış ve etnik bir dil olmaktan çıkmıştır.

Hausalar Fulâniler ile bir arada yaşarlar, bunlarla kaynaşmışlardır. Fulâniler'in de kökü kesin belli olmamakla birlikte doğudan geldikleri sanılmaktadır. Bunlar Hausalar arasında İslâmiyet'in yayılmasını sağlamışlardır. Fulâniler yarısı yerleşik yarısı göçebe hayatı sürmektedir. XIX. asrın başlarında Hausa topraklarında İslâmiyet'i yaymışlardır. Daha önce buralarda Avrupalılar'ın baskısı ve sömürüsü vardı. Bu topraklarda şimdi Fulâniler üstünlük sağlamışlardır. Kuzeyde yaşayan bir başka kabile Kanuriler'dir. Bunlar en küçük grubu oluştururlar. Bunlar Berberi soyundan gelir. İlk olarak Kanemliler tarafından yönetiliyorlardı. Daha sonraları Çad gölü kuzeyinden sürüldüler ve Bornu'ya yerleştiler.

Güneybatıda Yoruba toprağı bulunur. Merkezleri Ife'dir. Bunlar zeki ve bilgili insanlardır. Bunlar XIV. yy.'dan itibaren merkez Ife olmak üzere Oyo ve Benin'de yayılmışlardır. Bunların yaptıkları bronz ve çamur heykelleri dünyaca meşhurdur. Bunlar şehirlerde yaşayan insanlardır. İslâmiyet bu insanlara çok geç ulaşmıştır. Bunlar kendi örf ve adetlerine çok bağlıdırlar. Bu insanların yarısı İslâmiyet'i kabul ederken diğer yarısı eski dinlerinde kaldılar.

Güneydoğuda İbolar yaşamaktadır. Bunlarda din sosyal bir güçtür. Müslüman Hausalar'a karşı hıristiyan İbo milliyetçiliğini oluşturmuşlardır. Sosyal yapıları diğer kabilelerden oldukça farklıdır. Herkes bağımsız köylerde kendi topraklarında yaşar. İbolar Batı Afrika'da enerjik ve işbitirici insanlar olarak tanınırlar.

Bu dört büyük (Hausa, Yoruba, İbo, Fulani) kabilelerin dışında 200'e yakın kabile bulunur. Bunlar genellikle ülkenin orta kuşağına yayılmışlardır. Yaklaşık 180 farklı dil konuşurlar. Diğer başlıca kabileler şunlardır: Ebe, Kanuri, Edo, Nupe, Tiv v.s.

Nüfusun büyük kesimi güneydoğudaki İbo topraklarında, ikinci kalabalık kesim ise güneybatıdaki Yoruba topraklarında yaşar. Kurak ve az gelişmiş bölgelerde fazla insan yaşamaz.

Nüfus sayımı kabile ve bölgelerin politik sahada daha fazla hisse kapabilme çabalarından dolayı pek gerçekçi olamamaktadır.

En kalabalık nüfusl'. merkezler şunlardır: Kano, Ibadan, Sokoto, Kaduna, Owerri, Enugu, Calabar.

Nüfusun % 45'i müslüman, % 38'i hristiyandır. Ayrıca bazı Afrika yerli dinlerine bağlı kalan ve kabile dinlerini muhafaza eden insanlar da vardır.

Nüfus bakımından dünyanın onuncu ülkesi olan Nijerya, nüfus artışının da en yüksek olduğu ülkelerden biridir. Halkın büyük bölümü yerli kabilelerden meydana gelir, az da olsa Avrupalı beyaz ırktan da insanlar vardır. Nüfus birbirlerinden çoğu yönlerden farklı, yüzlerce çeşit etnik gruplardan teşekkül eder. Ülke uzun süre İngilizler'in sömürgesi altında bulunduğundan resmi daireler ve okullarda İngilizce kullanılmış ve bu resmî dil haline gelmiştir. İngilizcenin yanında Arapça da konuşulur. Yerli dillerden en yaygın olanları Hausa, Yoruba ve İbolar'ın konuştukları dillerdir.

Nüfusun ekseriyeti tarım ve ticaretle uğraşır. Birçok köy, kasaba ve kıtanların yönetiminde genişlemiş aileler etkin olarak söz sahibidir. Bu aileler her bakımdan kendilerine has bir teşkilata sahiptirler.

İslâmiyet bu insanların sosyal hayatlarında büyük değişiklikler yapmıştır. İnsani özelliklerden habersiz olan bu insanların hayatlarına yepyeni ufuklar kazandırmıştır. Avrupalıların hakimiyetinden kurtulmalarında İslâm'ın bu ülkede yayılmış olmasının büyük rolü olmuştur.

Nijerya hayat ve refah seviyesi gittikçe yükselen Afrika ülkelerinin başında gelmektedir. Bilhassa mevcut petrol yataklarından elde edilen gelir, ülkenin kalkınmasında büyük rol oynamaktadır. Ülkenin iç karışıklıklardan kurtulması da gelişmesinde etkili olmuştur. Yıllar boyu sömürülmüş, kendisi fakir, toprağı zengin olan bu ülke gittikçe gelişmektedir. «Afrika'nın devi», «dünyadaki ilk siyah güç» diye de anılan bu ülke Afrika Birliği organizasyonuna büyük katkılarda bulunmuştur. Afrika'lı toplulukları yabancılara karşı uyanık olmaya ve

birlikte olmaya çağıran Murtala Muhammed, BM'de Afrika'nın da bir veto hakkının olmasını savundu. Güney Afrika'nın ırk ayrımı politikasına karşı çıktı. İsrail ile ilişkilerini kesti. İktidarda kaldığı kısa süre içerisinde Batılı emperyalist güçleri tedirgin etti.

Yönetim

Nijerya federal bağımsız bir cumhuriyettir. Uluslar Topluluğu'nun üyesidir. Devlet ve hükümet başkanı başbakandır. 31 Aralık 1983 tarihinde anayasa kısmî olarak askıya alınmıştır. Geçici olarak Silahlı Kuvvetler Yönetim Konseyi tarafından yönetilmektedir. Sivil yönetime geçişin, 1992 yılında federal seçimler yapıldıktan sonra gerçekleşeceği Silahlı Kuvvetler Yönetim Konseyi (AFRC) tarafından açıklanmıştır.

Federal hükümet merkezinin dışında 19 eyalete ayrılır. Her eyaletin bir hükümeti ve bir başkanı vardır. Yerel yönetimin ülke idaresinde etkinliği büyüktür.

Silahlı Kuvvetler Yönetim Konseyi Başkanı Tümgeneral İbrahim Babangida'dır. Babangida Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun (ECOWAS) 10. zirve toplantısında üçüncü dönem için başkanlığına da seçilmiştir.

Babangida, Kaduna eyaletinde başgösteren dinî ve siyasî karışıklıkları bir darbe girişimi olarak nitelendirdi. Şef Obafemi Awolowo'nun 9 Mayıs 1987'de ölmesiyle bu siyasî dönem kapanmış oldu. AFRC yönetimi, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından onaylanan ekonomik programı uygulamaktadır. Serbest döviz uygulaması N'nin bir yılda % 60 değer kaybına yol açtı. 1986'da ihracat % 35 oranında düşmüş, petrol gelirleri yarıya inmiştir.

Nijerya, İslâm Konferansı Organizasyonu'na 1986 yılında 46. üye olarak kaydoldu. Bundan sonra ülkedeki yahudi ve hıristiyan lobilerinin endişelerini gidermek için Nijerya lideri general Babangida bu gelişmenin İslâmî yönetime doğru bir gidiş olmadığını açıklamak zorunda kaldı. Halbuki Nijerya son yıllarda İslâmî uyanışın yaşandığı birkaç Afrika ülkesinden biridir. Fakat müslümanlar ülkede yönetimde söz sahibi sayılmazlar.

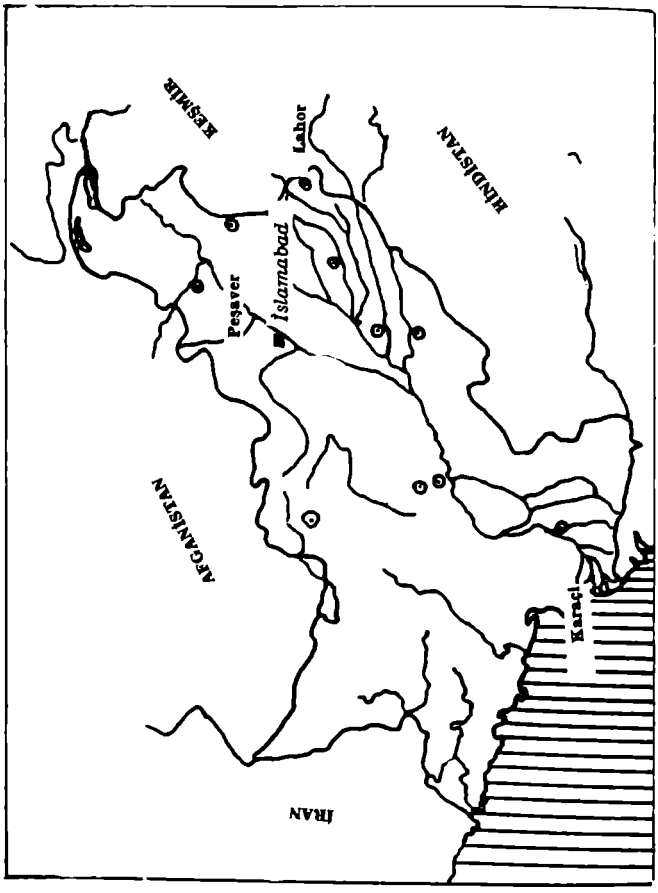
KEŞMİR
Lahor
HİNDİSTAN
Peşaver
İslamabad
AFGANİSTAN
Karaçi
İRAN

36 — PAKİSTAN

30 -- PAKİSTAN

Resmi adı	: Pakistan İslâm Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 796.098 km² (Keşmir dışında)
Nüfusu	: 76.770.000 (1978)
Başkenti	: İslâmâbâd
Önemli şehirleri	: Peşaver, Lahor, Karaçi, Ketta
Resmi dili	: Urduca ve İngilizce
Resmi dini	: İslâm
Para birimi	: Pakistan Rupisi

Pakistan, Hindistan bölgesinin kuzeybatısı ile doğusunda yer alan bir cumhuriyet ve aynı zamanda İngiltere milletler topluluğunun bir üyesi. Pakistan kelimesi aslında Pencâb, Keşmir, Sind ve Belûcistan isimlerinin harflerinden alınarak teşkil edilmiş bir isimdir. Bu isim, asıl Hindistan'dan ayrı olarak müslümanların tarihî, millî ve kültürel birliklerini muhafaza etmek gayesi ile 1933'te bu ülkeye verilmiştir.

Pakistan fikrini ilk ortaya atan önderler, Hindistan federasyonuna şiddetle karşı çıkıyor; müslümanlara oranla çok daha fazla olan Hindûlar'ın içinde asimile edilmekten çekiniyorlardı. Bu yüzden Hind kıtasında yaşayan müslümanların ayrı bir devlet kurmaları için mücadele ediyorlardı. Böylece tarihî bir kökü bulunan hindû-müslüman çatışmalarının da sona ereceğine inanıyorlardı. Bu mücadele bütün Hindistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını kazanma savaşıyla paralel ilerliyordu.

Nihayet 14 Ağustos 1947 tarihinde hem Hindistan istiklalini kazandı, hem de müslüman liderlerin istediği şey gerçekleşti. Artık bu kıtada Hindistan ve Pakistan olmak üzere iki devlet vardı. Bu arada yapılan halk mübadelesinde, müslümanlarla hindular iki ülke arasında değiştirildi. Bu ilk kuruluşunda Pakistan, Doğu ve Batı olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu.

Coğrafya

Pakistan'ın büyük bir bölümü İndus ırmağı ile kollarının meydana getirdiği düzlükle kaplıdır. Düzlüğün kenarları kuzeyde ve batıda

yükseklik ve jeolojik yapısı değişiklik gösteren sıradağlarla çevrilidir. Kuzey tarafında Himalayaların en batı yamaçlarının, Karakurum kütlesinin ve Hindukuş sıradağlarının parçaları olan çok yüksek ve sarp doruklar göze çarpar. Himalaya bölgesinin en yüksek yeri. Büyük Himalaya sıradağlarında Nanga Parbat'tır (8126 m.). Büyük Himalaya ile Hindistan topraklarında kalan Pir Pausal arasında, yüksekliği 1500 m. dolaylarında olan Keşmir ovası (pirinç tarlaları, mısır, arpa, şekerkamışı, tütün tarlaları ve meyve ağaçlarıyla dolu olduğundan mutlu vadi diye isimlendirilir) uzanır. Irmağın Himalayalar bölgesindeki kısmı, çeşitli engebeler arasında uzanır. Irmak, Skardu vadisinde yavaşlar ve yatağı genişler. Himalayalar'ın ötesindeki bölgeden geçerken sağdan ve soldan önemli kollar alır. 900 m. yüksekliğe indiğinde ansızın yön değiştirerek denize doğru ilerler. Kuzeydeki dağlık kesiminin iklimi oldukça iyidir. Yağışlar batıya doğru gidildikçe azalır. Fakat sıcaklık çok fazla değildir. Bitki örtüsü yüksekliğe göre değişir. Fakat önemli faktör suyun varlığıdır. Yer yer yemyeşil gür bitki örtüsüyle kaplı, Alp dağlarını andıran bölgelere rastlanır. Peşaver şehrinin kuzeyindeki aşiret topraklarında (toplam 27.000 km²'lik bir alan) çeşitli yüksekliklerdeki köylerde vadi tabanlarında, ya da dağ eteklerinde yaklaşık 2,5 milyon insan yaşar. Söz konusu yapılan köyler, hâlâ çok eski çağlarda yapılmış surlarla çevrilidir.

Denize doğru gidildikçe tabii yapı ve manzara değişir. Tabii çevre İran'ın manzarasını hatırlatır. Engebelidir. Dağların yamaçları sıcaklık sebebiyle parçalanan kaya ve taşları vadilere sürükleyen yağmur sularının aşındırmasıyla derinlemesine oyulmuştur, ovalar azdır. Bölge geniş bir çöküntü alanından ibarettir. Batı'da İran topraklarına geçen bir kum çölü, doğuda kuzeydekilerden daha alçak sıradağlar yer alır. Daha doğudaki yayı teşkil eden dağlar, İndus ovasının güney kesimini, yani Sind'i çevrelerler. Diğer yayı teşkil edenler ise değişik yönlerde kol kol ayrılarak Mekran kıyı dağlarına bağlanırlar. Mekran dağları aşağı yukarı kıyıya parelel şekilde ve hemen yanıbaşında yükselirler. Kıyıda ovalara rastlanırsa da, uygun koyların sayısı çok azdır. Güneyde Hind okyanusunun tesiri ile iklim yumuşar. Tamamiyle musón bölgesinin dışında kalan Beluclstan'da hemen hiç yağmur yağmadığından bitki örtüsü de pek gelişmemiştir. Akarsuların geçtiği birkaç bölge tam mânâsıyla vahaya dönüşmüştür. Bu vahalardan birinde Afganistan sınırı yakınlarında il merkezi Ketta yer alır. Yemyeşil bir vadide meyve ağaçları ve buğday yetiştirilir ve çoğu yarı göçebe 2 milyon dolaylarında insan yaşar.

İndus ırmağı vadisi : Kuzeyi ve batısı boylu boyunca çetin bir engel teşkil eden sıradağlarla çevrili olan İndus ile kollarının vadisi, Pakistan'ın coğrafi, iktisadi ve ictimâl merkezidir. Çok sayıdaki akarsu

sayesinde son derece verimli olan bu bölgelerde halkın büyük bir bölümü toplanmıştır. En kuzeyde İndus ırmağının ve Pencap bölgesindeki ırmaklardan dördünün (Cihlam, Çenab, Ravi ve Satlec) havzası yer alır. Bölgede betler ve doablar arka arkaya sıralanmışlardır. Betler yakın zamanlarda yığılmış alüvyonlu birikintilerden meydana gelmiş ve çoğu kumlu taşkın ovalarıdır. Doab'larsa, akarsuların aralarındaki bölgelerde daha eski alüvyonların meydana getirdiği dizi dizi tepelerdir. XIX. yüzyılın başlarına kadar boş ve ıssız olan bu bölgede bir zamanlar kaplan avına çıkılan ormanlar bulunuyordu. XIX. yüzyılın sonlarında yöre bakımsızdı. Yazın şiddetli yağmurlar yağar, çok sayıda ırmağın taşması sonunda her yanı su basardı. Zamanımızda ise, dünyanın en modern sulama sistemlerinden birinin gerçekleştirilmesiyle, İndus ovası bütünüyle değişmiş, akarsuların yollarına dev setler çekilerek birkaç milyon hektar toprağın her tarafından bir kanal ağı geçirilerek tarıma başlanmıştır. Ovadaki ırmakların debileri tam mânâsıyla düzensiz sayılmazsa da, taşıdıkları su oranı yol boyunca büyük değişiklik gösterir. Kış aylarında (Aralık-Ocak) sular azalır, fakat Şubat-Mart aylarından başlayarak İndus ve Cihlam'ın suları önemli oranda kabarır. Havzadaki bütün ırmakların sularının en çok olduğu dönem muson yağmurlarının yağdığı ve Karakurum dağlarındaki karların eridiği yaz mevsimidir. İki mevsim arasındaki debilerin çok farklı olması, bölgeyi sık sık su basmasına sebep olur. İndus vadisinin verimliliği ve tabii manzarası kuzeyden güneye inildikçe değişir. Orta kuzey bölgesi (kanallar kısmı) yoğun bir tarım alanıdır ve çok kalabalıktır. Henüz sulama yapılmayan daha güney kesimi kurak, sıcak ve yarı çöl durumundadır.

İklim

Pakistan'ın iklimi genellikle kuraktır. Değişik faktörlerin neticesi olarak yer yer Akdeniz iklimi özelliklerine de rastlanır. Meselâ, kuzeyde ılıman iklim bölgesinin kuzey sınırını sıyırıp geçen yüksek dağlarda bu özellik görülür. 2000 m. yükseklikte, kurulmuş birçok turizm ve sağlık merkezi vardır. Güneyde ise, tam tersine iklim çöl tipi olmakla birlikte, okyanusun etkisiyle yumuşar, kıyılarda sıcaklık kavurucu olmaktan çıkar. Batı bölgesinde(Beluclstan), aşağı yukarı her yer çöllerle kaplıdır. İndus havzasının bulunduğu orta bölgede en önemli faktör muson rüzgarlarıdır. Mevsimler de bu faktöre bağlıdır. Yağmur mevsimi ile kurak mevsim birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Kurak mevsimde kuzeyden soğuk ve kuru rüzgârlar eser, ülkede sıcaklık ortalaması 13°C'ı geçmez. Kuzeye gidildikçe büyük ölçüde azalır. Havanın en çok ısındığı Haziran ortası ve Temmuz başında muson yağmurları başlar ve bölgeye büyük ferahlık getirir. Yağışların dağılımı bölgeden

bölgeye değişiklik gösterir. En çok yağış alan bölge Pencap düzlüğüdür. Pencap Sind'in yanı sıra muson yağışlarından en çok faydalanan bölgedir. Güneyde ise yıllık yağış ortalaması çok daha düşüktür. Belucistan çok az yağış alır.

Bölgelerin Genel Görünümü

Pakistan topraklarındaki iller de aşağı yukarı 1947'den önce İngiliz idaresindeki idarî yapıya uymaktadır. Pencap'ın bir bölümü Sind, Belucistan'ın bir bölümü ve Kuzeybatı Sınırı bölümü, aynı adlı illere dönüşmüşlerdir. Bunlara kuzeyde Keşmir'in 1949'daki ateşkes hattıyla tespit edilen kısmı da eklenmiştir.

Pencap

İndus'un Hindistan sınırı yakınlarındaki yukarı vadisini kaplayan bölge Pencap diye isimlendirilir. Uzunluğu 750 km.'yi, genişliği 600 km.'yi bulan ovanın ortalama yüksekliği 200 m.'dir. Güneybatıya doğru yumuşak bir eğilimle alçalır ve yüksekliği 80 m.'nin altına düşer. Her yer bozkırlarla kaplıdır. Oldukça kurak olan iklim güney kesiminde çöl iklimine dönüşür. Bölgede önemli sıcaklık farkları görülür. Kışlar dondurucu, yazlar kavurucudur. Yağışlar yazın yağar, yağmurdan önce genellikle toz fırtınaları kopar. Sadece kuzeyde sıradağların eteklerinde kışın yağmur yağdığı olur. Fakat bu yağışlar da pek önemli değildir. Beş ırmak bölgesi Pencap'ın her yanında İndus ırmağı ve dört koluna bağlı bir çok sulama kanalıyla bölgede karmakarışık bir su ağı meydana getirmektedir. Bol su taşıyan bu ırmaklar, Karakurum dağlarından beslendikleri için, rejimleri de düzenlidir. Toprak çok verimlidir. Sulama çalışmaları sayesinde tarım geniş ölçüde gelişmiştir. Pencap üç bölgeye ayrılır: Kuzey kesimindeki ilk bölge dağların eteklerinde uzanan su kaynakları bakımından zengin bir kesimdir. Hattâ yer yer bataklığa benzer bir görünüm almıştır. Sulama çalışmalarında daha çok kuyulardan yararlanılır. Başlıca ürün buğdaydır. Ayrıca mısır, pirinç, pamuk ve Ravalpindi yakınlarında da şekerkamışı yetiştirilir. Güneye doğru inildikçe tabii manzarada önemli farklılıklar göze çarpar. Çok küçük tarlalara bölünmüş olan ekili topraklarda düzensiz ve darmadağınık bir yerleşme biçiminden ve çok yoğun bir nüfus ortalamasından, daha düzenli bir çevre görünümüne geçilir. Köyler ve çiftlikler ardarda buğday ambarı denilen dağ eteklerindeki şeritte bulunmaktadır. En verimli olan güney kesiminde su pamuk ekim alanlarına kadar ulaşır. Hindistan'dan ayrılma, Hindistan'a geçen topraklarda sık bir kanal ağı bulunduğu için bölgedeki üretimi tehlikeye düşürecek bir problem halini almış, problem birkaç yıl askıda kaldığı için

Pakistan köylüleri hep ürünün nasıl olacağını bilememenin endişesi içinde yaşamışlardır. Fakat 1960'ta iki ülke arasında varılan anlaşma sonunda Pakistan'a 650 km. uzunluğunda kanallarla Hindistan topraklarından Pencap'ın sulanması için gerekli suyu alma izni verilmiştir. Ekili alanların önemli bir kısmı, bölgede çok yaygın olan hayvancılığı desteklemek gayesiyle yemlik bitki yetiştirilmesine ayrılmıştır. Üçüncü bölgeyi teşkil eden Thal ilinde, bölünmeden bu yana geçen son otuz yıl boyunca sanayi faaliyetleri hızla gelişmiş, fakat sanayi belirli kesimlerde sınırlı kalmıştır. Fabrikalar şehirlerin kenarında kurulmuş ve zamanla işçilerin oturdukları yeni mahallelerin gelişmesine neden olmuşlardır. Küçük yerleşme merkezlerinin sayısı yüksektir. Ayrıca menşeleri çok eskilere giden Multan ya da Lahor gibi daha pek çok kasaba ve şehir vardır. Bazı büyük şehirler de, geniş bir tarım bölgesinin ürünlerinin toplandığı büyük bir tarım pazarı olan Lyallpur gibi, yakın zamanda kurulmuştur. Bu şehir aynı zamanda bir dokuma sanayii merkezidir. Dokumacılığın bölgede bin yıllık bir geçmişi vardır. Zamanımızda yarım milyon civarında insan geçimini bu yolla sağlar. Bu büyük tesislerin yanı sıra İngilizler'in zararı ya da modası geçmiş diye bir tarafa bıraktıkları makinelerden istifade edilerek kurulmuş çok sayıda küçük işletme vardır. Bu gibi yerlerde çocuk işçiler de çalıştırılır. Küçük işçiler daha az para alırlar, ancak yetişkinlerle aynı tempoda çalışırlar. Büyük fabrikalar daha ziyade dış ticarete yöneliktir (Avrupa ve Amerika'ya). Küçük imalathanelerin kullandıkları gereçler teknik bakımdan eskimiş olduklarından, seri halde üretime elverişli olmadıkları için, daha çok mahallî pazar için çalışırlar. İlin güneyinde ülkenin en eski merkezlerinden biri olan Multan yer alır. Pek çok eski anıt bulunan şehir, özellikle hepsi XV. yüzyıldan kalma türbeleriyle tanınmıştır. Multan'ı geçtikten sonra yol çok daralır ve Sind'in yarı çöl manzarası başlar.

Sind

Sind bölgesi Pencap ile deniz arasında yer alır. Adını bölgeyi boydan boya aşan ve çöl olmaktan kurtaran İndus(Sindhu) ırmağından almıştır. Henüz kanal yapılmamış yerlerde toprak bakımsızdır. Yağışlar az ve düzensiz olduğundan tabii çevre elverişsiz ve sıcaklık çok yüksektir. Sukkur'un kuzeyindeki Yakubâbâd dünyanın en sıcak şehirlerinden biridir. Yazın sıcaklık gölgede 50°C'i bulur. Bu yüzden tren seferlerinin çoğu gece yapılır. Güneye inildikçe toprak alçalır, ırmağın batısında biraz yükselir. Sind'in yakın tarihi ırmak sularının kullanılmasından kaynaklanan olaylara bağlıdır. Bu tek ve temel su kaynağını düzenleme ve işletme faaliyetlerine daha Babür imparatorluğu zamanında başlanmış, fakat ırmak boyundaki toprakların tam mânâsıyla

işlenmesi pek yakın tarihte gerçekleşmiştir. 1932'de Sukkur'da toplam uzunluğu 1625 m. olan büyük bir baraj hizmete açılmış ve boylan 10 bin km.'yi bulan bir kanallar sistemiyle aşağı yukarı iki milyon hektar alanın sulanmasına imkan vermiştir. Daha sonra yapılan bazı çalışmalarla ekilebilir alanlar genişletilmiştir. Bununla birlikte topraklar Pencap'ta olduğu kadar yoğun biçimde değerlendirilmemektedir. Ekilebilir toprakların çoğu büyük toprak sahiplerinin elindedir. Sind'deki ikinci büyük şehir merkezi olan Haydarâbâd (600.000'in üstünde nüf.), İndus ırmağının sol kıyısında en eski çağlarda yerleşilmiş bir tepede yer almakta idi. Fakat günümüzdeki şehir, XVII. yüzyılın ikinci yansında bir sınır şehri olarak kurulmuştur. Tepenin üstündeki kaleden geriye yalnızca yıkıntıları kalmışsa da, şehir askeri açıdan önemini zamanımızda da korumaktadır. Bununla birlikte artık geniş ve zengin bir tarım bölgesinin pazarı olma görevi ağır basmaktadır. Tarım ürünlerini işleyen birçok fabrika ve tesis vardır. Şehrin ilgi çekici bir özelliği de düz damların örttüğü tamamı aynı yöne dönük çok sayıda kulübeye benzer yapıların olmasıdır.

Belûcistan

Belûcistan'ın yüzölçümü 300.000 km²'yi bulur. İran yüksekovasının güneydoğu kıyısında yer alan daha geniş bir coğrafî bölgenin bir parçasıdır. Belûcistan diye adlandırılan dağlık ve çoğu yeri çöl olan yörenin Pakistan topraklarında kalan kısmı, batıya kapalı bir havza teşkil eder. Bu havza mahallî dilde hamun adı verilen birkaç tuz gölünün bulunduğu gerçek bir kum çölüdür. Kenarından İran'a giden tren hattının geçtiği havza, sularını dışarı akıtmaz. Çevredeki dağlardan inen mevsimlik akarsuların taşıyıp getirdikleri tuz birikintilerinden oluşmuştur. Bu geniş üçgen biçiminde görüntü, İran topraklarının içlerine Sistan'daki göl çukurluklarına kadar sokulur. Kuzeyi ve güneydoğusu tepelerle ve dağ sıralarıyla çevrilidir. İlin doğusu da kıyıya paralel uzanan ya da güney kuzey istikametinde ilerleyen sıradağlarla kaplıdır (Kirthar-Süleyman sıradağları vb.). Bu dağların çizdiği, eğrileri İndus ovasına dönük iki yayın ortasında bölgenin tek düzlüğü olan ve Dekkan'ın İndus'un alüvyonlu birikintileri altında ilerlemesinden doğmuş Kaçl(Katchi) ovası yer alır. Buradan yola çıkılınca Hayber geçidi kadar önemli olan Bolan geçidinden geçilerek Güney Asya'nın en elverişsiz yörelerinden birinin ortasındaki tek büyük vaha olan Ketta'ya varılır. Hayat Ketta'da karezlere yani sulamaya ve tarımın gelişmesine imkan veren yeraltı akarsularına bağlıdır. İl nüfusunun aşağı yukarı yarısı karezlerde ve Katchi ovasında toplanmıştır. Ovada sulama kanallarla yapılır. Sulanan alanların yüzölçümü 10 bin hektarı bulur. Ketta 1500 m. yüksekliğinde yemyeşil ve geniş bir vadinin or-

tasında yer alır. İlkbahar gelince vadi çiçeklerle donanır. Sonbaharda ılıman iklim bölgelerine has çiçeklerle örtülür. Arkeolojik kazılar sonunda ele geçen M.Ö. 4000 yılarından kalma kalıntılar bölgenin yarımadanın en eski yerleşme merkezi olduğunu ortaya koymuştur. Bunun başlıca sebebi tabii şartların elverişliliği ve yörenin Asya'nın içlerinden Indus-Ganj ovasına mecburî geçiş noktası olarak en eski çağlardan bu tarafa kazandığı stratejik önemdir. Nüfusu 100 bini ancak geçen Ketta şehri eski önemini zamanımızda da korumaktadır. Bir kalenin günümüzde yıkılmış olan surlarının içinde büyüyen sonra genişleyen şehir, 1935 depreminde aşağı yukarı bütünüyle yerle bir olmuş, sonra yeniden inşa edilmiştir. Günümüzde sakin ve düzenli bir şehir manzarasını taşımaktadır. Sınır şehri hususiyetlerini ve havasını hep korumuştur. Fakat hayvancılığın ve madenciliğin gelişmesiyle günden güne iktisadî bir merkez haline gelmektedir. 2,5 milyonluk Belücistan nüfusu, ülke topraklarının % 40'ına eşit bir alana yayılmıştır. Ancak susuzluk sebebiyle ekilebilir sahaların toplam yüzölçümü birkaç hektarı aşmadığından tarımla pek az uğraşılır. En eski çağlardan kalma meşguliyet hayvancılıktır. Bir zamanlar göçebelik çok yaygın iken günümüzde yalnızca kuzeybatıda Afganistan sınırında oturan halk göçebedir. Dev kaya çatlaklarını andıran vadilerin diplerindeki küçük köylerinden kışın eşek, deve, keçi ve koyun sürülerini alıp ovaya inerler. Koyun, Beluciler'in en büyük zenginliğidir. Hem besin olarak kullanılır, hem de yününden istifade edilir. Ayrıca bugün bile para yerine takas edilmektedir. Yörede ülkeyi ilgilendirebilecek gelişme imkanları madencilik sektöründedir. Belucistan dağları gençtir. Devamlı volkanik faaliyetleri görüldüğünden maden bakımından zengin oldukları düşünülmektedir. Sondaj çalışmaları tabii gaz yataklarının varlığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bazı kömür madenleri ve oniks ocakları vardır, fakat bunlar iptidaî usullerle işletilmektedir.

Kuzeybatı Sınırı İli

Hayber geçidi, dünyanın en tanınmış garnizon şehri Peşaver, geçmişi çok eskilere dayanan bir merkez olan Ravalpindi ve Keşmir'in yanıbaşında yoktan varedilmiş olan yeni başşehir İslâmâbâd, bu ili Pakistan'ın stratejik bakımdan en önemli bölgesi haline getirirler. Kuzey kesiminin tabii yapısı oldukça çetindir. Baştan aşağı sarp dağlarla kaplıdır. İklim kuraktır, aşağı yukarı kışın düşen yağmur az olup yalnızca cılız bir bitki örtüsünün meydana gelmesine izin verir. Toprakların büyük bir bölümü çıplaktır. İlin güney kısmı İndus ile Cihlam ırmakları arasındaki Potvar yüksekovasıyla kaplıdır. Kuzeyde tepelerle, güneyde bir sıradağla sınırlı olan yüksekova sık sık esen kumlu rüzgârların taşıdıkları lösle örtülü yassı ya da dalga dalga, kalkerli kaya-

lardan meydana gelmektedir. Yazlar oldukça ılıktır. Fakat kışlar çok sert geçer. Burası yoğun bir tarım alanıdır. Kömür, petrol, tuz gibi yeraltı gelir kaynaklarına da rastlanır. Bunlar ağır sanayinin doğmasını sağlamışlardır. İki büyük baraj (Svat ve Kâbil ırmakları üstünde) büyük Peşaver vadisinin 300 bin hektarının sulanmasını sağlar. Yörenin her tarafında başta gelen ürün buğdaydır. Yukarı Kurram boyunca meyva bahçeleri uzanır. Sanayi tesislerinin başlıcaları şeker rafineleridir. Zira şekerkamışı her yerde büyük miktarda üretilir. Ayrıca tütün, pirinç, mısır ve hintdarısı yetiştirilir. Vadilerde koyun ve keçi beslenir. İl merkezi Peşaver Hayber geçidinin yanıbaşında yer alır. Kuzey Hindistan'ı fethe giden komutanlar, İpek yolunu izleyen kervanlar hep buradan geçmiştir. İngiliz mahallesiyle Pakistan mahallesi arasındaki sınırı çizen demiryolunun karşı tarafındaki Peşaver, bütünüyle bir doğu şehri özelliklerine sahiptir. Eski merkezinde kapıları oymalı, yıkık dökük evler, hediyelik eşya satan dükkanlar göze çarpar. Büyük kapalıçarşısı Asya'nın her yanına ün salmıştır. İran'dan, Afganistan'dan ve Keşmir'den gelme pek çok halı tüccarı vardır. Gezgin satıcılar Himalayalar'da ve Hindikuş dağlarında yaşayan aşiretlerin kadınlarının yaptıkları tahta eşyaları ve elbiseleri satarlar.

Azad Keşmir

Keşmir'in Azad diye nitelenen ve Pakistan devletine 1949'da katılan bölümünün yüzölçümü 83 bin km² civarındadır. Toprakları aşağı yukarı tamamiyle Karakurum dağlarıyla kaplıdır. Hindukuş dağlarını Himalayalar'a bağlayan dağlarda dünyanın en büyük buzullarından birkaçı yer alır. Bölgenin en kuzeyinde Arî soyundan insanlar oturur. Daha güneyde ise İndus ırmağının geçtiği Baltistan bölgesi uzanır. Yalnızca kışları göçebe hayvancılar burayı kışlak olarak kullanır. Burada balığı bol olan küçük göller bulunmaktadır. Baltistan'ın batısında Gilgit ili uzanır. Aynı adı taşıyan il merkezi, büyük stratejik öneminin yanı sıra, spor faaliyetlerinin yoğunluğuyla da dikkati çeker. Coğrafya bakımından Azad Keşmir yerleşmeye elverişsizdir. Halk ancak kayalıklar ve buzullar arasında yer yer görülen küçük vahalarda yaşar. Bölge halkı tarımla, ipekböceği yetiştiriciliği ve özellikle de, koyun ve keçi yetiştiriciliğiyle geçimini sağlar. Hayvanlardan elde edilen yünle ünlü şallar yapılır. Bölgede demiryolu yoktur, önemli demir ve karayollarının sayısı da çok azdır. Geniş yükseklovalara gün geçtikçe daha çok turist gelmektedir.

Pakistan'ın iktisadi durumu

Eski Hindistan imparatorluğunun bölünmesi esnasında, 14 Ağustos 1947'de Pakistan, İngilizler'in Hindistan'da gerçekleştirdikleri bü-

yük sulama işlerinin önemli bir kısmını ve özellikle Pencap'takilerin çoğunu ve buğday ekilen topraklara tekabül eden sahayı aldı. Fakat enerji kaynakları hiç derecesinde idi. Doğu Pakistan'a esas servetini teşkil eden jütü işlemek için hiç bir fabrika kalmamış idi. Bunu işleyecek bütün fabrikalar Hind Birliği'ne âlt Kalküta'da kalmış idi. Bu nun içindir ki Pakistan'ın yaptığı beş yıllık planlarda 14 jüt işleyecek fabrikanın kurulmasına yer verilmiştir. Pakistan 1950'de 6 senelik bir plan hazırladı. Bu plana göre, her şeyden önce tarıma dayalı bir nüfusun hayat seviyesi yükseltilecek, ziraat büyük sulama ile genişletilecek, özellikle ülke dahilinde elde edilen iptidaî maddeleri işleyerek, istihkâk maddeleri imalini istihdâf eden geniş bir sanayileşme programı gerçekleştirilecek ve nihayet ulaşım vasıtaları ıslah edilecek idi. Bu plan ile bunu takip edenlerin malî yatırımı, devlet ve hususî sermayeler tarafından, tasarruf yolu ile ve yabancı devletler yardımı ile temin edildi. Planlama heyeti tarafından hazırlanan II. beş yıllık plan (1960-1965), 1960 yılından itibaren uygulanmaya konulmuştur. Bu plan memleketin kaynaklarını daha iyi kullanarak, hayat seviyesini yükseltmekle halkın refahını arttırmak için hazırlanmıştır.

Tarım

Pakistan iktisadı esas itibari ile, nüfusun % 90'nına yakın bir kısmının meşgul olduğu tarıma bağlıdır. Memlekette her ne kadar büyük arazi sahipleri hakim durumda ise de, işletmenin esas parçası küçük çiftliktir ve onu da işleyen köylüdür. Büyük sermayeli işletmeler, gıda maddeleri üretirler. Yahut ücretli rençberler ile çay, kauçuk, büyük çiftlik ziraatleri icrâ ederler. Pakistan'da hâkim olan bugünkü idare toprak reformunu uygulamaktadır. Sulanan topraklar 1948'de ekilen sahaların % 40'ını teşkil ediyordu. Yeni barajların faaliyete geçmesi şüphesiz ki, bu nispeti arttırmıştır. Ayrıca devlet gübre kullanma usulünü yaymak ve tarım aletlerini ıslah etmek için gayretini artırmaktadır. Pakistan'da gıda maddeleri ziraati hakimdir. Pirinç ekili sahanın yarısı teşkil eder. Doğu Pakistan'da jüt, özellikle ihraç maddesi olarak üretilir. Çay da burada yetiştirilmektedir.

Hayvancılık

Mer'alar ve hayvanları beslemek için yetiştirilen çayırlar ve otlaklar yeterli değildir. Büyük baş hayvanlar sürüsü oldukça önemli sayıda olmakla beraber, düşük kalitededir. Küçük baş hayvanlardan koyunlar, halı yünü temin eder. Derileri dünyanın her tarafına ihraç edilen keçi de önemli yer tutar. Batı Pakistan'da at ve deve de beslenir.

Ormanlar

Memleketin ancak % 5'ini kaplamaktadır. Orman yetiştirme planı vardır. Balıkçılık o kadar gelişmemiştir.

Sanayi

Halen ülkenin iktisadiyatında tarımdan daha az önemli olan sanayi, 1950'den itibaren özellikle yatırım planları ve hükümetin yardımı ile gelişme halindedir. Pakistan sınai kalkınma planı gerek yalnız, gerek hususî sermaye ile birlikte, 48'in üstünde sınaî planı gerçekleşmiştir. Bunlar içinde başta jüt imalathâneleri gelmektedir. Sonra sırası ile şeker fabrikaları, yün ve pamuk fabrikaları ve kimyevi madde fabrikaları, çimento fabrikaları vb. yer almaktadır. Memleketin kuvvet kaynakları yetersizdir. Buna karşılık gerek batı gerek doğu Pakistan, tabii gaz bakımından oldukça zengindir. Memleketin hidroelektrik imkânlarından henüz istenildiği ölçüde istifade edilememektedir. Sanayi kollarından özellikle teşvik ve himaye göreni dokuma sanayiidir. Çünkü bu sanayi kolunda yerli ham maddeler ile yerli işçi kullanılmaktadır. 1955'ten beri Pakistan pamuklu dokumalar ile jütten mamul eşyada, kendi kendine yetecek bir hale gelmiştir. Yün iplik ve dokuma sanayii de büyük bir gelişme kaydetmektedir. Halı imalatı özellikle gelişmektedir. Diğer sanayi kollarına gelince, Pakistan daha şimdiden çimento ve kağıt sanayiinde ihtiyaçlarını karşılayacak durumdadır. Kimya sanayi bilhassa kimyevi gübreler imaline yönelmiştir. Ayrıca bazı demirhaneler ve zirai makineler, alet ve edevat yapan otomatik makineler meydana getirilmiştir. Sınai kalkınma birliği projesinde iki tane gemi inşaatı tezgahı bulunmaktadır.

Ulaşım ve Ticaret

Yol şebekesi islâh edilmektedir. Yeni bazı demiryolları inşa edilmekle beraber, daha çok muhtelif genişlikte olan yolları (Pakistan'da ray açıklığı hem dar, hem de geniş olan yollar vardır) birleştirmek ve demiryolu malzemesini modernleştirmek için çalışılmaktadır. Pakistan yol şebekesi bakımından oldukça iyi durumdadır. Ayrıca kanallar önemli ulaşım yolları teşkil etmektedir. Büyük çapta işler Karaçi ve Chittagong limanlarının modern bir hale getirilmeleri ve seyr-ü sefer kabiliyetlerinin arttırılması için yapılmıştır. Pakistan'ın gittikçe artan ithâlat ve ihracatı çok önemli seyr-ü sefere sahip bu iki deniz limanı vasıtasıyla yapılmaktadır. Pakistan'da sık olmasa da, bir iç havayolları şebekesi mevcuttur. Karaçi, Lahor, Dakka, Chittagong ve başka yerlerde sivil hava alanları geliştirilmiştir. Batı Pakistan ile Doğu Pakis-

tan arasında muntazam bir hava hattı vardır. Mübâdeleler devlet tarafından sıkı bir surette kontrol edilmektedir. Pakistan'ın başlıca ihraç maddeleri jüt, pamuk, deri, kürk ve çaydır. İthalatını ise, sanayi için lüzumlu her çeşit makineler, kimyevî maddeler, ilaçlar ve bazı ham maddeler teşkil etmektedir. Dış ticarette Orta-doğu ülkeleri dalma başta gelmektedir. Fakat Büyük Britanya ile olan iktisadî bağları sıkılığını muhafaza etmekte olup Batı Avrupa ile olan münasebetleri de önemlidir.

Tarih

Pakistan yeni bir ülke olmakla birlikte, eski bir medeniyete sahiptir. Özellikle İndus kıyılarında meydana çıkarılmış olan bu medeniyetin izleri M.Ö. 4000 yıllarına kadar çıkmaktadır. Batı Pakistan M.Ö. üçüncü binin ikinci yarısında Âriler'in istilasına uğradı. Baktriana ve Afganistan yolu ile gelen Âriler ikinci bin yıllarında bu bölgeye yerleştiler. Bunlar yerlileri önlerine katarak doğuya ve güneye sürdüler ve böylece yavaş yavaş İndus ve Ganj vadilerine yerleştiler. Bu istilâları sonradan Grekler'in, Persler'in, Partlar'ın ve Kuşanlar'ın ve Orta Asya'nın diğer kavimlerinin istilâları takip etti. Bunların her birinin yeni medeniyetin meydana gelişinde payı olmuştur. Hindistan yarımadasında müslüman hâkimiyetinin 1250 yıllık bir tarihi vardır. Burada İslâmiyet'in tesiri Araplar'ın VIII. yüzyılda İndus vadisine gelip yerleşmeleri ile başlamıştır. Buraya ilk giren Araplar önce İndus vadisinde ticaret ile meşgul olmuşlar, zamanla bütün Sind bölgesini hâkimiyetleri altına almışlardır. 918'de Orta Asya'dan Hayber geçidi yolu ile, bölgeye müslüman istilâları başlamıştır. Bu büyük istilâları yapanlar arasında Türkler, Afganlılar ve İranlılar da vardı. Bunlar Hindistan topraklarına İslâmiyet'in akîdelerini ve kültürünü getirdiler. Eski bir tarihi olan bu büyük yarımadada esaslı bir rûhî ve ictimâî inkılâp yaptılar. İslâmiyet'in beraberinde getirdiği tabiî bir hayat nizâmı, beşerî eşitsizlik esasına dayanmakta olan esasları ihtiva eden bir din, kastlar halinde parçalanmış insanlar tarafından kolaylıkla kabul edildi. Kuzeyden başlayarak güneye doğru yarımadanın büyük bir kısmı yavaş yavaş müslümanların idaresi altına girdi ve XVIII. yüzyılın ortalarında Delhi'de oturan sultanlar tarafından doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde idare edildi. XVII. yüzyılda Hindistan'a ticaret yapmak maksadı ile gelen Fransız ve İngilizler, iç karışıklıklardan ve savaşlardan faydalanarak, tesir ve hâkimiyetlerini genişlettiler. İngilizler 1857'de son Hind-Türk İmparatoru II. Bahadır Şah'ı devirdikten sonra, Hindistan'a yerleştiler. Bu suretle Hindistan'da Hind-Türk İmparatorluğunun yıkılmasını kuvvetli bir silah ve teşkilata dayanan İngiliz hakimiyeti takip etti.

1857'de istiklâl savaşını kaybeden müslümanlar, bu tarihten müslüman uyanış hareketinin öncüsü Seyyid Ahmed Han'ın meydana çıkış tarihine kadar gerileme devrine girdiler. Seyyid Ahmed Han tarafından girişilen bu hareket müslümanları siyasi uyanıklığa sevketmiş ve 1906'da Hindular'ın büyük çoğunluk teşkil ettiği yarımadada müslümanların hak ve menfaatlerini koruyacak Hindistan Müslümanlar Birliği Partisi'nin kuruluşuna yol açmıştır. Kâid-i a'zam Muhammed Ali Cinnah'ın liderliği altında yapılan kararlı bir mücadele sonunda, müslümanların kendilerine ait bir vatana sahip olma istekleri 14 Ağustos 1947'de gerçekleşmiştir. Pakistan'ın kuruluşunda onun manevi kurucusu şâir ve feylesof Dr. Muhammed İkbal adını hürmetle yadetmek, Pakistanlılar için olduğu kadar, medenî alem için de bir borçtur. Pakistan'ın meydana gelmesi onun rüyalarından biri idi. Ne yazık ki ömrü bunu görmeğe yetmedi. Pakistan kurulduktan 11 sene sonra büyük bir tehlike atlattı. Memleket parçalanıp dağılmak üzere idi. Bu durum karşısında Mareşal Muhammed Eyyûb Han'ın dağılmayı durdurmak için müdahalesi icab etti. Memlekette örfî idare ilan edildi. Mevcut anayasa kaldırıldı. Mareşal Eyyûb Han'ın başkanlığındaki ihtilâl hükümeti 1958 Ekimi'nde iş başına geçti. Mareşalin de Pakistan'ın kuruluşunda rolü büyüktür.

Anayasa ve İdare Şekli

1 Mart 1962'den itibaren yürürlüğe giren yeni anayasaya göre Pakistan'ın adı Pakistan Cumhuriyeti oldu. Cumhurbaşkanı rüşdünü ispat etmiş olanların doğrudan doğruya seçecekleri seçmen tarafından seçilecektir. Pakistan millî meclisi adı verilen merkezî bir parlamento kuruldu. Bu parlamentonun 150 üyesi vardır. Bu anayasaya göre, cumhurbaşkanı kabinesi, cumhurbaşkanı tarafından millî meclisin dışından seçilecektir. Bir meclis üyesinin kabineye seçilmesi halinde bu şahıs meclisteki üyeliğinden istifa edecektir. Bakanlara yardımcı olmaları için, cumhurbaşkanı, milli meclis üyeleri arasından parlamento kâtiplerini seçecektir. Memlekette iki idare merkezi olacaktır. Doğu Pakistan'da Dakka (milli meclisin bulunacağı yer), Batı Pakistan ise İslâmâbâd (merkezi hükümetin bulunacağı yer) olacaktır. Ayrıca yeni anayasaya göre, eyaletlerde eyalet meclisleri kurulacaktır. Eyalet meclisleri milli meclis başkanını seçecek olan seçmenler tarafından seçilecektir.

Her memleketin olduğu gibi Pakistan'ın da bazı problemleri vardır. Bunlar şöyle özetlenebilir: 1 — Dini bir esasa dayanan taksimde Pakistan'ın doğu ve batı Pakistan olmak üzere, ikiye ayrılmış bulunması idi. Bu iki parçayı birbirinden ayıran uzaklık (kuş uçuşu 1700 km.) genç cumhuriyet için daima düşündürücü bir durumdu. Böyle

bir devlet yapısı dünyada ve tarihte ilk defa görülmektedir. 2 — İktisadî bakımdan az gelişmiş bütün Asya memleketlerinde olduğu gibi, Pakistan'ın da süratle artan nüfusunu beslemesi ve halkın hayat seviyesini yükseltmesi onun için hayati bir davadır. Pakistan gıda maddeleri üretimini arttırmak ve halkın seviyesini yükseltmek için önemli tedbirler almıştır. Bunların gerçekleştirilmesi için Pakistan'ın dış yardıma ihtiyacı vardır. Pakistan'ın Cento (eskiden Bağdad paktı) yeni üyesi oluşu ona, siyasî ve iktisadî alanda birçok faydalar sağlamıştır. 3 — Pakistan'ın en önemli meselelerinden biri de halen Hindistan'ın işgali altında bulunan Keşmir konusudur. Keşmir'in % 85'i müslümandır. Bu küçük devletin Pakistan ile ictimai, kültürel ve dini bağları vardır. Pencab'ın akarsu kaynaklarına sahip olan bu dağlık memleket, bir su hazinesidir. Aynı zamanda hidro-elektrik bakımından büyük değer taşımaktadır. Bu itibarla Hint Birliği ile Pakistan'ı çok yakından ilgilendirmektedir. Fakat kömür ve petrolü yok denecek kadar az olan Pakistan için daha da önemlidir.

7 Aralık 1970'te yapılan Millet Meclisi seçimlerinde Avami Partisi çoğunluğu elde etti. Programında Doğu Pakistan için bazı özerklikler öngörülmüştü. Buna göre Doğu Pakistan ayrı para basacak, ayrı bütçe hazırlayacak, federal bir hükümetle yönetilecekti. 1971 Martı'nda Dakka'da toplanması gereken federal meclis, Zülfikar Ali Butto karşı çıktığı için hiçbir zaman toplanamadı. Bunu toplu kıyamlar ve her çeşit şiddet hareketleri takip etti. Sonunda Hindistan'ın da desteklemesiyle savaş patlak verdi. 16 Aralık 1971 günü Doğu Pakistan'daki Batı birlikleri şartsız teslim oldular ve Bangladeş geçici hükümeti kuruldu. 20 Aralık 1971'de Yahya Han'ın istifa etmesiyle, Ali Butto iktidara geçti. 22 Aralık 1977'de Bangladeş geçici hükümeti Dakka'da idareyi ele aldı. Tutuklu bulunduğu sırada cumhurbaşkanlığına seçilmiş bulunan Şeyh Mucibürrahman görevine başladı. Daha otuz yaşlarında muhalefet partisinin lideri olan, tutukluluk yıllarında halkın gözünde kahramanlaşan, hürriyetine kavuşunca da, Pakistan Halk Partisi'nin tartışmasız lideri olan Butto, ülkede önce toprak reformunu gerçekleştirdi. Toprak mülkiyetini sınırlandırarak bu sınırı aşan toprakları köylülere dağıttı. Sonra federal bir anayasa (280 maddeden ibaretti) onaylatarak, başkanlıktan ayrılıp başbakan oldu. Fakat yetkileri değişmedi. Devletin birliğini sağlayabilmek amacı ile Çin sınırında yer alan küçük Hunza krallığına son verdi. Basına sansür koydu. Beluciler'in bağımsızlık isteklerini bastırdı. Dış siyasette barışı tercih etti. Ülkesi için borç aradı. Bu borçları ödeyebilmek için de ordunun harcamalarını kıstı. Hindistan, Çin, SSCB, Afganistan ve hatta Bangladeş ile ilişki kurdu. Fakat ülkeyi baskı ile idare ettiğinden, halk arasında çok geçmeden birçok düşman kazandı. 1977 Martı'nda ilk defa seçim

yapılması kararlaştırıldı. Fakat muhalefetteki Pakistan Ulusal İttifakı Partisi'nin ülkenin her tarafında engellemesinden dolayı, bu seçimin hiç bir ciddi yanı kalmadı. Zaten söz konusu parti de kendi içinde uyumlu değildi. Tek ortak tarafları Butto'ya karşı çıkmak olan kişilerden meydana geliyordu. Seçimlerden sonra başlayan olaylar hızla gelişti. 5 Temmuz 1977'de General Ziya ül-Hak başkanlık binasını çembere alarak Butto'yu tutuklattı ve yönetimi ele aldı. Ziya ül-Hak ve yardımcıları, bir İslâmlaştırma hareketine girişerek, devletin yetkilerini de arttırdılar. 1978'de hükümetine sivil üyeler de alan Ziya ül-Hak, cumhurbaşkanı ilan edildi. 4 Nisan 1979'da Ali Butto, milletlerarası kamuoyunun baskısına rağmen idam edildi. İslâmlaştırma siyasetine hız veren Ziya ül-Hak İslâmâbâd Üniversitesi'nde bir İslâm hukuku kürsüsü kurdurdu. Gerek basın, gerek televizyonda İslâm diniyle ilgili yayınlar artırıldı. Şeriat kanunları yürürlüğe konuldu. SSCB'nin Afganistan'ı işgali üzerine, binlerce Afganlı mülteci Pakistan'a sığındı. Pakistan, Afganlı mücahitleri her bakımdan destekledi 1982 yılında ülkede bir federal meclis (Meclis-i Şura) kuruldu. 1988 yazında Ziya ül-Hak'ın bir uçak kazası sonunda hayatını kaybetmesi üzerine, Zülfikar Ali Butto'nun kızı Benazir Butto'nun partisi yapılan seçimler sonucu iktidara geldi.

MORİTANYA
MALİ
GİNE
Gambiya
GİNE BİSSAU
Dakar
ATLAS OKYANUSU

31 — SENEGAL

31 — SENEGAL

Resmî adı	: Senegal Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 196.192 km²
Nüfusu	: 5.085.388 (1976)
Başkenti	: Dakar
Önemli şehirleri	: Thies, Kaolack, Saint-Louis
Resmî dili	: Fransızca (Millî dil : Volof)
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: AFT Frangı

Senegal, Batı Afrika'da Atlas okyanusu sahilinde bir cumhuriyettir.

Tarihçe

Senegal çok eski devirlerden beri insanların yaşadığı bir ülkedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Senegal vadisinde paleolotik el baltaları ve Dakar civarında balta ve oklar bulunmuş, bundan başka Sina-Salum bölgesinde de bakır ve demir eşyaya rastlanmıştır. Senegal vadisinde yaşayan zenciler hakkındaki ilk tarihi kayıtlarda, IX. yüzyılda kurulmuş bulunan Tokoror veya Tukulor krallığından bahsedilmektedir. Tukulorlar XI. asırda müslüman oldular. XIV. yüzyılda Serer ve Voloflar bu krallıktan ayrılarak bağımsız devletler kurdular ve iki yüzyıl kadar Mali imparatorluğuna bağlı kaldılar. Portekiz denizcileri 1444'de Yeşil Burun'a geldi ve Senegal nehrinin ağzında bugünkü Dakar'ın karşı tarafındaki Gore, Rio Fresco, Salum ve Kazamans'ta fabrikalar kurdular. Yeşil Burun adalarında yerleşen Portekiz gemicileri yerli kabileleri hristiyanlığa döndürmeye uğraştılar ve esir ticaretine başladılar. Senegal'e yerleşen bu Portekizliler XVI. yüzyıldan itibaren Fransız ve İngiliz korsan ve tüccarlarıyla rekabet zorunda kaldılar ve yüzyılın sonlarında hâkimiyetleri zayıfladı. 1857'de Dakar'ın kurulmasıyla Senegal, Batı Afrika'nın Fransızlar tarafından istilası için hareket noktası haline gelmiş ve Senegal'li askerler iç bölgelerin de ele geçirilmesinde büyük bir rol oynamışlardır. 1904'de Dakar Fransız Batı Afrikası'nın merkezi olmuştur. Ülke 1985'e kadar Fransa'nın kolonisi idi. Fakat 1958'de cumhuriyet statüsü verildi ve

Fransız Milletler Topluluğu'nun muhtar bir üyesi oldu. 1959'da Fransız Sudan'ı (şimdiki Mali) ile birleşerek Mali Federasyonu'nu kurdu ve 1960'da bu federasyondan ayrılarak bağımsız bir cumhuriyet hâline geldi. 1963'te başbakanlık makamı ortadan kaldırılarak başkanlık rejimi kuruldu.

Coğrafya

Senegal nispeten küçük bir ülke olmakla birlikte coğrafi konumu bakımından son derece önemlidir. Batı Afrika'nın en batı ucu olan Yeşil Burun, ülke topraklarında yer alır ve gerek Afrika kıtasını dolaşan, gerek Avrupa'dan Orta ve Güney Amerika'ya doğru yol alan gemilerin zorunlu uğrak limanıdır. Böylesine geniş bir alanla kolayca ilişki kurabilmiş olması, Afrika-Amerika kültürü ile Fransız-Afrika kültürü arasında aracı durumunda olan Senegal'in zenci kültürünün özelliklerini benimsemiştir. Yeşil Burun yarımadasının oluşturduğu koyda yer alan Dakar, Afrika'nın en canlı, en kozmopolit şehirlerinden biridir. Ama şehir sınırlarından çıkılır çıkılmaz ictimaî ve iktisadî bakımdan azgelişmiş bir kıtanın alışılagelmiş bir görünümü başlar. Yengeç dönencesinin hemen güneyinde, Moritanya çölleri ile Gine savanaları arasında kalan Senegal'in büyük bölümünü oluşturan Sahel bölgesi sürekli kuraklıktan kavrulup cılızlaşmış bir bozkırdır. Ancak yağışların biraz fazla olduğu zamanlarda yeşillenir. Yağışların 500 mm.'nin altına düştüğü kuzey kesiminde çöl-öncesi iklimi hâkimdir. Ama ekvatora doğru yaklaşıldıkça Gine sınırındaki Casamance(Kazamans)'ta yağışlar 2.000 mm.'yi bulur. Yağış mevsimi de daha uzun ve devamlıdır. Senegal topraklarının yapısı oldukça düzdür. Atlas okyanusuna doğru uzanan geniş ova, çok eski jeolojik yapı özelliklerini taşır. Granitli türden sert kayalardan oluşmuştur ve ırmakların yığdığı, çok kalın olmayan bir alüvyon tabakasıyla örtülüdür. Güneydoğu yönünde, Mali ve Gine hududunda ilk engebeler görülmeye başlar. Bunlar Senegal'in iki büyük ırmağı olan Senegal ve Gambiya ırmaklarının da doğduğu Futa Calon kütlesinin son uzantılarıdır. Kıyı bölgesi çizgi hâlinde ve dümdüzdür. Kıyıdaki tek çıkıntı olan Yeşil Burun yarımadası ve bitişiğindeki Gorea adası bazaltlı kayalardan meydana gelmiş eski bir yanardağdır. Kuzeyde bitki örtüsü çok cılızdır. Senegal ırmağı her yağmur mevsimindeki taşkınlıklardan sonra, çekilirken sol kıyıya alüvyon artıkları yığdığı için bu bölge daha yeşildir. Fakat su altında kalan havzadan uzaklaşıldığında toprak çok daha yoksullaşır. Senegal ve Gambiya ırmakları arasında kalan orta kesim son derece çoraktır. Ferlo çölündeki çok cılız bitki örtüsü ancak otlak olmaya uygun durumdadır. Büyük Sahrâ'dan esen kuru ve sıcak harmattan rüzgârının etkisi altında bulunduğu için de ülkenin en yoksul bölgesidir. Ferlo'-

nun güneyinde Gambiya ırmağının ağzına doğru iklim daha nemli ve yağış mevsimi iyice belirgin olduğundan, çeşitli palmiye türlerinin bolca görüldüğü ağaçlık savana başlar.

Senegal başlıca iki bölgeye ayrılabilir. Bunlardan biri Dakar'ın ve Gorea adasının, Rufisque ile daha küçük yerleşme merkezlerinin bulunduğu Yeşil Burun adasının kentleşme alanı, diğeri ise ülkenin geri kalan kısmıdır. Bununla birlikte, iklim farklılıkları sebebiyle, Senegal toprakları başka bölgelere de ayrılabilir. Elverişli bir deniz ikliminin hâkim olduğu Yeşil Burun yarımadası, bazalt kayaları, ince kumlu plajları ve eşsiz coğrafi konumu ile Batı Afrika'da geniş yerleşme alanları kurulmasına en uygun kesimdir. Nitekim Dakar, kıtadaki en büyük şehirlerden biridir ve ülke nüfusunun yaklaşık 1/5'i bu şehirde toplanmıştır. Şehrin Avrupa'ya has bir manzarası olan modern kısmı yarımadanın üstünde, liman kenarındadır. 10.000'i aşkın öğrencinin öğrenim gördüğü üniversite, zengin bir kitaplık ve dünyadaki en önemli Afrika tiyatrosu olan Soramo başkentin kültür yönünden önemini artırır.

Bitki örtüsü birbirinden farklı iki kuşaktan oluşur. Kuzeydeki bitki örtüsü steplerden ve kısa boylu dikenli bitkilerden ibarettir. Bunlar arasında mimoza ve akasya gibi ağaçlara rastlanır. 15° kuzey paralelinin güneyinde Sudan kuşağında kısa ömürlü bitkiler ve dağınık ağaçlar görülür. Bunlar arasında en karakteristik olanı Baobab'da ise ticari önemi olan maun gibi başka ağaç türleri de bulunur. Ülkenin güneyinde Kazamans bölgesinde ise, Gine'de görülen tropikal orman bitkilerini ihtiva eden ağaç topluluklarına rastlanır. Bunlar arasında büyük cüsseli bitkiler, hurma ağaçları ve akarsular boyunca da mangrov ormanları önemli yer tutarlar. Hayvan toplulukları Sudan'dakini andırır. Çeşitli maymunlarla antiloplar, arslan, panter, sırtlan, yabani köpek, su aygırı gibi hayvanlar vardır. Bir kısmı tarım ürünlerine zarar veren çeşitli kuşlarla sürüngenlerden timsah, kaplumbağa, kertenkele, bukalemun, boa ve kobra yılanı görülür.

Senegal nüfusunun büyük bir kısmını Volof, Serer, Diola, Fulani (Peul) ve Tukulor kabileleri teşkil eder. Volof, Serer ve Diolalar esas itibariyle küçük köylerde, işledikleri toprakların yakınlarında, tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Bununla beraber bu kabileler içerisinde ticaret ve küçük zanaatlarla devlet hizmetlerinde çalışanlar da vardır. Tukulorlar'ın büyük bir kısmı tarım işleriyle ve nehirlerde balıkçılıkla geçimlerini sağlarlar. Fulani kabilesine mensup olanlar ise göçebedir ve sığırlarını ülkenin kuzey bölgesinde otlatırlar. Nüfusun % 80'i müslüman, geri kalanı ise ya hristiyandır veya kabilelerin an'anevi dinlerine bağlıdır. Senegal'in büyük bir kısmında Volof dili konuşulur.

Devlet okullarında ve işlerde resmî dil Fransızca'dır. Nüfusun ancak % 2 kadarı Avrupalıdır. Bunların çoğu Fransızdır ve genellikle büyük şehirlerde yaşayan iş adamlarıdır. Ortalama nüfus yoğunluğu 23'tür (1977). Bölgeler arasında yağunluk bakımından büyük farklar vardır. İç kısımda Ferlo çölü sahasında kilometre kareye birden az insan düştüğü halde, Yeşil Burun yarımadasında ise beş yüzden fazla insan isabet eder. Yeşil Burun'un kuzeyinde Gayor denen kıyı kuşağında 50 ve Balo bölgesinde 100 dolaylarında olan nüfus yoğunluğu, güneyde Kazamans'ta 20'ye ve doğuda daha aşağılara iner. Yukarıda sözü edilen Avrupalılarla bir miktar Asyalı ve Moritanyalı dışında nüfus, tamamiyle zencilerden ibarettir. Fakat bunların mensup oldukları ırklar ve diller farklıdır.

En büyük şehir Dakar'dır. Yeşil Burun yarımadasını meydana getiren genç volkan lavlarının sağladığı mahfuz liman şartları, şehrin burada kurulmasında âmil olmuştur. Bundan başka Kanarya deniz akıntısının Yeşil Burun kıyılarından itibaren satha çıkan soğuk suları, bölgenin tropikal hava sıcaklığını hafifletir ve böylece, özellikle Kasım'dan Şubat'a kadar tatlı deniz rüzgârlarının esmesine sebep olur. Fransız Batı Afrikası'nın tarihi gelişmesinde önemli bir rol oynamış bulunan Gore adası da, mahfuz Dakar körfezinde bulunmaktadır. Bu ada artık eski önemini kaybetmiştir. Dakar 1958'de Senegal'in merkezi olmuştur. Diğer önemli şehirler: Kaolack, Thies ve Saint-Louis'dir.

Ekonomi

Yer fıstığı ve darı ekonominin temelini teşkil eder. Tarım ürünleri arasında pirinç ve mısıra da yer verilir. 1834'ten beri önemli bir ihraç maddesi teşkil eden fıstık tarımı, Kayor, Baol ve Salum bölgelerinde demiryolu yakınlarında, Sudan ve Yukarı Kazamans bölgelerinde yapılır. Özellikle son iki bölgede tarım makineleri ve diğerlerinde yerli tarım aletleri daha çok kullanılmaktadır. Fıstık eskiden kabuklu olarak ihraç edilirdi. Fakat bugün Dakar ve Kaolack'ta kurulan tesislerde kabuklarından ayrılmakta veya yağı çıkarılmakta, ondan sonra ihracı yapılmaktadır. Bu ürünün bir kısmı, mahallî ihtiyacı karşılamak üzere alıkonur. Halkın an'anevî gıda maddesi olan darı fıstığın yetişmediği kurak bölgelerde ekilir. Manyok nemli alanlarda yetiştirilir. Gıda maddesi eksiğini karşılamak üzere ithal edilmekte olan pirincin yetiştirilmesine son zamanlarda, Sudan ve Gine'de olduğu gibi, Senegal'de de başlanmıştır. Ayrıca pamuk, tütün, kenevir ve karpuz da yetiştirilir. Kazamans vadisinde elde edilen badem ve hurma yağı önemli ürünler arasında sayılabilir.

Hayvancılık alanında, sığır başta olmak üzere koyun ve keçi önemli yer tutar. Bir miktar domuz da beslenir. Gücünden yararlanılan hay-

vanlar arasında at, eşek ve az miktarda deve vardır. Senegal kıyıları balık bakımından zengindir. Gerek denizde, gerekse iç sularda balık avlanır. O derece ki, balık konservesi ihraç maddeleri arasında önemli bir yer tutar.

Endüstri komşu Afrika ülkelerine göre, daha çok gelişmiş durumdadır. Çoğu, ziraî hammadde işleyen endüstri tesislerinin % 90'ı Dakar çevresinde bulunmaktadır. Bunlar arasında yağ, un, sabun, dokuma ve balık konserve fabrikaları önemlidir. Ayrıca demiryolu atölyeleri, çelik ve çimento fabrikaları, sun'i gübre tesisleri, gemi tamir tersaneleri vs. vardır. Senegal yer kaynakları bakımından zengin bir ülke değildir. Ancak Thies yakınlarından çıkarılan kalsiyum ve alüminyum fosfat önemli bir ihraç maddesidir.

Senegal'in ticareti, Sudan ve Gine'den ayrı düşünülemez. Çünkü bu ülkelerin dış ticareti Senegal üzerinden yapılmaktadır. Başlıca ihraç maddeleri yer fıstığı, fıstık yağı ve kavrulmuş fıstık ile fosfat ve konserve balıktır. İthal maddeleri arasında en önemli yeri petrol ürünleri, pirinç, şeker, un, madenî eşya, pamuklu dokumalar ve makineler alır. Ulaşımda kıyılardan ülkenin iç kısımlarına doğru nehirlerden yararlanılır. Senegal nehrinin önemli bir bölümü Temmuz'dan Ekim'e kadar ulaşıma elverişlidir. Deniz ulaşımında en önemli iki liman Dakar ile Saint-Louis'dir. Özellikle Dakar limanı Afrika'nın en batı noktasında, yalnız Senegal'in değil aynı zamanda Batı Afrika'nın da en büyük limanıdır. Milletlerarası ulaşımda, çok işlek hava meydanı ile de önemli bir rol oynar. Ülkede 13.000 km.den fazla karayolu ve 1300 km.'den fazla demiryolu vardır.

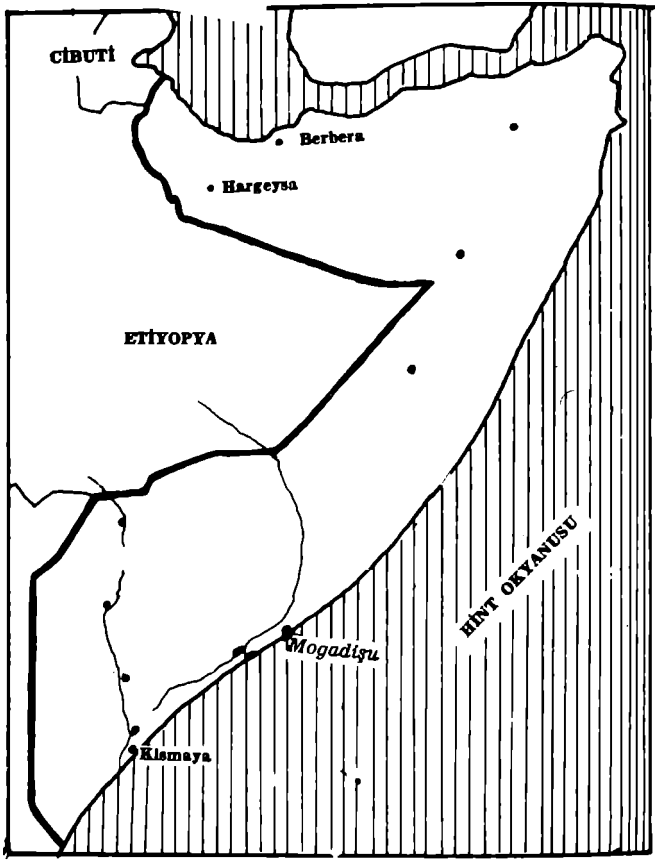
CİBUTİ
Berbera
Hargeysa
ETİYOPYA
HİNT OKYANUSU
Mogadişu
Kismaya

32 — SOMALİ

32 — SOMALİ

Resmî adı	: Somali Demokratik Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 637.657 km2
Nüfusu	: 3.354.000 (1977)
Başkenti	: Mogadişu
Önemli şehirleri	. Hargeysa, Kismaya, Berbera, Marca
Resmî dili	: Somali dili, Arapça, İngilizce, İtalyanca da konuşulur.
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Somali şilini

Tarihçe

Mısır krallıkları döneminde Doğu Afrika'nın geniş Somali topraklarında hoş kokulu bitkiler yetiştiği bilinir ve bunlardan özellikle mumyalama işlerinde yararlanılırdı. Hint okyanusundan Kızıldeniz'e giden kemilerin rotaları üstünde yer alan Afrika'nın bu bölümünden Eskiçağ ve Ortaçağ coğrafyacılarının eserlerinde sık sık söz edilir. Ortaçağda bütün kıyı şeridi Yemen, Uman ve Maskat devletlerinin başındaki güçlü Arap şeyhlerinin etkisi altındaydı ve bölge IX. yüzyılda İslâm dinini benimsemişti. Somali'nin tarihi belki de Arap göçmenlerinin VII. yüzyıldan itibaren kıyılarda yerleşmesiyle başlar. Sonraki yüzyıllar içinde muhtelif hükümdarlar ülkeye hâkim olmuşlardır. Bunlar arasında Uman ve Zengibar sultanları da bulunmaktadır. Somali kabileleri ilk olarak 1200 ve 1300 yıllarında Bantu ve Galla kabilelerinin yerlerini aldılar. 1875'de Mısır, kuzey bölgesinin büyük bir kısmı için hak iddiasında bulunmuştur. 1884'te İngiltere burayı ele geçirmiştir. 1901'de Somali'nin dinî lideri Mad Mullah isyan etmiş, fakat 1920'de İngilizler bölgenin kontrolünü tekrar ele geçirmişlerdir. 1889'da İtalya güney Somali'nin büyük bir kısmını işgal etmiştir. Daha önce Kenya'nın bir parçası olan Jubaland 1924'de buraya ilhak edilmiştir. 1936'da İtalya Somali'nin kendine ait kısmını Eritre ve Etiyopya ile birleştirerek İtalyan Doğu Afrikası'nı teşkil etmiştir. İtalya 1910'da İngiliz Somalisi'ni de işgal etmiş, fakat 1941'de İngilizler burayı almışlardır. İkinci Dünya savaşında müttefikler İtalyan Doğu Afrikası'nı işgal etmişlerdir. İtalyan Somalisi'ne bağımsızlık kazandırmak gayesiyle, Bir-

leşmiş Milletler 1949'da burayı 10 yıl süre ile İtalyan yönetimine bırakmıştır. İngiliz Somalisi 26 Haziran ve İtalyan Somalisi 1 Temmuz 1960'da bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu tarihte her ikisi de birleşmek suretiyle Somali cumhuriyetini kurmuşlardır. 1963'te Etiyopya ve Kenya ile olan sınır anlaşmazlıkları çatışmalara sebep olmuştur. 1969'da sivil cumhurbaşkanı öldürülmüş ve askerî idare kurulmuştur. O yıllarda kurulmuş olan bu parti ülkenin tek kanunî siyasî partisi durumundadır. Somali Demokratik Cumhuriyeti hem batılı ülkelerden, hem de komünist bloktan ekonomik yardımlar almaktadır. Ancak Etiyopya'da Rus nüfuzu yerleşince Somali Birleşik Amerika ile anlaşmış ve ona üs vermiştir.

Somaliler tamamiyle müslümandırlar ve Şafiî mezhebindendirler. Avrupa sömürgesi olan yerlerde asker veya işçi sıfatı ile Somali'ye göç etmiş olanlar arasında bazı Zeydîler bulunmaktadır. Fakat bunlar inançlarını halk arasında telkin etmemektedirler. Yetişmelerinin farklılığı ve tarihî gelişmelerinin ayrılığı sebebi ile, deniz sahili nüfusu ile iç taraflardaki nüfus İslâmiyet'in tesirini ayrı şekillerde almıştır. Birçok yüzyıldan beri müslüman kültürüne sahip Arap merkezleri ile münasebette olan ve tüccar topluluklar halinde teşkilatlanmış, bir kabilenin diğer kabile ile münasebetleri halinde değil de, medenî bağlar ile bağlanmış bulunan sahil şehirleri, memleket içinde müstakil, sahil nüfusu karşısında düşman ve itimatsız bulunan ve geniş topraklarında müşterek bir geçmişin bağı ile sıkıca bağlı olan nüfusundan tabiî olarak daha kolay bir şekilde İslâmiyet'i kabul etmişlerdi. İslâmiyet propagandası eski müşriklik ve kabilelerin örfî hukuku ile mücadele etmeye mecbur oldu. Bu durumda İslâmiyet'in memleket içinde yayılması dinî tarikatler sayesinde mümkün olmuştur.

Eski bir mukaddes raks olan Sâr merasimi müşrikliğin bir kalıntısı sayılabilir. Somalililer'in müşriklik devrinden kalma diğer bir merasimleri de yılın ilk günü ziyafetidir. Somalililer'in 365 günlük bir güneş yılları vardır. 7 yıl bir devre teşkil eder, her yıl haftanın bir gününün adını taşır, her devre, içinde cereyan eden en önemli olayın adını taşır. Yılın ilk günü çok yaygın bir aile bayramı olan Dabşid ile kutlanır. Her aile kulübesinin yanında bir sevinç ateşi yakar ve baba ateşin üzerinden atlayarak dansı başlatır. Sonra umumî rakslar yapılır, bundan sonra da şarkı söyleyen gençlerin geçitleri başlar ve kurbanlar kesilir.

Ölümden sonra maddî hayatın devam ettiğine ve ölülere yiyecek ve giyecekler temin etmek gereğine dair halk inancını da zikretmek lazımdır. Bu da mezarın yanında kovun kurban etmekle ve fakirlere et ve pamuklu bezler dağıtmakla yapılır. Bunların yiyecekleri ölülere ulaştırdıkları söylenir. Diğer müşrik fikirlerin izleri kabilenin reisleri-

nin sihirli kudretlerinde bulunmaktadır. Eski müşrik sihirbazların yerini müslüman âlimler almıştır. Kesilen hayvanın başı, karnı ve ayakları, Somali'deki İslâmiyet'te, müşrik Kuşî itikatlarına uygun olarak, necis sayılır. Gök tanrısının Somali dilindeki adları (Ebba ve Vâk) şimdi Allah için kullanılmaktadır. Somali'de dört tarikat vardır: Kadiriye, Ahmediye, yani XIX. yüzyılın yarısında ölmüş olan Ahmed b. İdris'in tarikatına mensup olanlar, Ahmediye'nin daha sonraki bir kolu olan Sâlihiye (kurucusu ve reisi Mekke'de oturan ve Ahmed b. İdris'in müridi olan Sudanlı mutasavvıf İbrahim el-Raşid'in müridi Muhammed Salih'tir), Rifâiye, Seyyid Ahmed el-Rifai'nin tarikati. Âlimlerin çoğunun mensup olduğu Kadiriye (kurucusu Abdülkadir el-Gilânî) tarikati mensupları Somali'nin en bilgili ve en çok çağdaşlaşmış zümresini teşkil ederler. Yayıldıkları saha azdır ve hiçbir iktisadî teşkilâta sahip değillerdir. Fakat bunlar ziraatten daha çok öğretim ile meşgul olurlar.

Coğrafya

Somali Habeşistan yaylasının doğuya doğru Aden körfezine ve güneye doğru Hind okyanusuna uzanan kenarlarından meydana gelmiştir. Aden körfezi havzasında, yaylanın doğu kenarları önünde, deniz sahilinden kısa bir mesafede kayalık ve çorak tepeler silsilesi bulunur. Silsilenin en yüksek noktası aşağı yukarı 1800 m.ye varır. Aden körfezine hemen hemen paralel bir hat teşkil eden bu silsile, Hind okyanusuna doğru iner. Bu tepeler silsilesinin gerisinde yavaş yavaş Habeşistan yaylası yükselir. Bu yayla güney kısmında Şabella ve Cub nehirlerinin yüksek vadileri ile yarılmıştır. Memleket yerli halk tarafından genel görünüş sebebiyle üç bölgeye ayrılır: Gâban (yanık yer); yani kurak iklimli kum yığınları ve eksibeler bölgesi. Burası yalnız, o da yılın bazı aylarında veya yağmurlardan sonra mera olmaya müsaittir. Ogo (yüksek yer); yâni yukarıda bahsedilen tepeler bölgesi. Burası mütedil iklimlidir. Fakat ziraate çok az müsaittir. Tog (seller bölgesi); yani tepeler ile yayla arasında buiunan vadi. Burada arazinin iki tarafından inen sular akar. Kuzeye doğru Tog Der (derin sel)'i, güneye doğru Tog Nugal'i teşkil eder. Koyun ve at yetiştirmeye özellikle elverişli olan bu mıntıka Kuzey Somali'dir. Daha içeri doğru, Toglar mıntıkasının batısında, Habeşistan yaylası Somalisi'nde, adı yayladakiler demek olan Ogedan kabilesi oturur. Bununla beraber Hind okyanusu tarafında, memleket kuzey bölgelerinden çok farklıdır. Yayla, güney kısmında, denize doğru çabuk bir meyil ile değil, tedricen iner ve en yüksek çıkıntıları sahilden 200-300 mil mesafede bulunur. Suları bundan dolayı kısa seller değil, fakat her mevsimde, değişik seviyelerde olmakla beraber, bütün yıl akan büyük nehirler teşkil eder. Yerli

Somali halkı memleketlerini dört bölgeye ayırırlar. Hind okyanusundan hareket ederek, memleket içine doğru giden seyyah bunları şu sıra içinde bulur. İlk yerde, sahillerde hareket eden kum yığınları. Bundan sonra tepeler veya pek az karışık beyaz kum ovaları. Daha uzakta kırmızı kum, çakıllar, büyük bir kısmı akasya fundalıkları ile kaplıdır. Daha sonra nehirler boyunca bir alüvyon sahası şeridi. Burası nisbeten münbit, humus bakımından zengin olup bilhassa ziraate elverişlidir. Bununla beraber Cub ile Şabella'nın aşağı büyük kıvrıntısı arasında bulunan bölgede, yerlilerin Doy dedikleri ve güney Somali'nin meraca en zengin bölgesi olan bir başka geniş mıntıka bulunur. Doy'un arkasında, kuzeydoğudan güneybatıya doğru bir granit tepeler silsilesi uzanır ki, bu Şabella havzasının sınırlarından başlayarak, Bûr Meldâk'da Cub vadisinin sınırlarına kadar devam eder. Doy'un ötesinde, arazinin içlerine doğru, Bûr Hakkaba ve Baydova yaylası (300 m.) bölgesinde kara toprak bulunur. Buradan Ogedan hudutları yanında, Bokkol kuyuları mıntıkasına kadar arazi yavaş yavaş yükselir.

Nehir şebekesi: Somali'nin iki büyük nehrinin su seviyesi ve bunun neticesi olarak, sularının debisi Habeşistan yaylasına düşen yağmurlara sıkı bir şekilde bağlıdır. Somali'nin mevzii yağmurlarının çok az tesiri görülür. Seller, yılda iki defa, güney Habeşistan'ın şiddetli yağmurları ile aynı zamanda meydana gelir. Bu ziraate elverişli bir durumdur. Çünkü Habeşistan'ın şiddetli yağmurları 15 Haziran ile 15 Eylül arasında yağar. Avrupa haritalarında Juba ve Araplar tarafından Cub adı ile bilinen nehre Somalililer Vebi Ganana derler. Bu gerçekte bir çift isimdir. Avrupa haritalarında Shebeli denilen öteki Somali nehri civar mıntıkaların yerlilerince Vebi-ga(nehir) adı ile bilinmektedir.

Somali II. Dünya Savaşından önce şu kısımlara bölünmüş idi.

1 — Fransız Somalisi. Resmen «Somali Fransız Sahili» adı ile tanınmış idi (65.000 nüfus) ve bir vali tarafından idare edilirdi. Burasının merkezi Cabûti (Cibûti, 8500 nüfus)'dir. Burası özellikle Cibûti-Addis-Ababa Fransız demiryolu sebebi ile önemli ticaret limanıdır. 2 — İngiliz Somalisi: Himaye idaresi (300.000 nüfus), bir vali tarafından yürütülürdü. Merkezi Berbera (30.000 nüfus). 3 — İtalyan Somalisi (650.000 nüfus). Bir vali tarafından idare edilen müstemleke şöyle taksim edilmiş idi: kuzey İtalyan Somalisi, yani Macerten ile Hobya iki Somali sultanlığı himaye idaresi, ilk önce Banadir adı ile tanınan güney Somali. Merkezi Makdişû (21.000 nüfus) idi. 4 — Habeşistan Somalisi, yani Ogedan. Burası iki malikaneye bölünmüş idi, birincisi Şabella'nın yukarı vadisini içine alıyordu ve Harar feodal beyine bağlı idi. Diğeri Cub havzasını içine alıyordu ve Kanso sahasının feo

dal beyine bağlı bulunuyordu. 5 — Kenya müstemlekesi. Tanaland ve kuzey hudutları nâhiyeler eskiden Jubaland adını taşıyan ve İtalya'ya verilmemiş olan memleketin bu kısmı göçebe Somali çobanlarının teşkil ettiği bir nüfusa sahip idi.

Ekonomik Yapı

Somali iktisadı göçebe hayvancılığa dayanır ve bu faaliyetin kendine has kanunları, halkın büyük bir bölümünün kültürüne ve yaşama tarzına damgasını vurmuştur. Bununla beraber, her beş kişiden üçünün göçebe olmasına mukabil, bu durumu gerilik sayan hükümet göçebelikle savaşmaya başlamıştır. Hayvancılık öncelikle kasaplık hayvan yetiştirmeye yöneliktir ve hayvanlar, ülkede soğuk hava depoları bulunmadığı için, Arap ülkelerine canlı olarak satılır. Tarım Somali halkının anlayışıyla bağdaşmamakla birlikte, bazı teşebbüslerde bulunulmuş ve en ilgi çekici adımlar ülkenin İtalyan sömürgesi olduğu yıllarda atılmış, Benadir'de, Vabi Şebeli ırmağı dolaylarında İtalyanlar tarafından deneme çiftlikleri kurulmuştur. Özellikle muz, daha az ölçüde de pamuk ve şeker kamışı yetiştirilmesine yönelik olan bu teşebbüsler on yıllık himaye döneminde iyice güçlenmiş, 1935'te 320.000 kental olan muz üretimi, 1960'ta 1 milyon kentali bulmuştur. Bağımsızlıktan, özellikle de Siad Barre'in iktidarı ele geçirmesinden sonra, hükümet halkın besin ihtiyacını karşılayacak maddelerin üretimini artırmak gayesiyle, yerlilerin ilkel usullerle ekip biçtikleri çok küçük toprak parçalarını yeniden düzenleyip, göçebe halkın yerleşmesi için yeni köyler kurmuştur. Günümüzde ülkede en çok darı ve hind darısı ekilmekte, onları mısır ve muz (sulama yapılabilen yerlerde) yetiştiriciliği takip etmektedir. Bu arada hayvancılığın geliştirilmesine de çalışılmaktadır. Ülke sularında tonbalığı bol olduğu için, balıkçılık çok ümit verici bir saha olmakla birlikte, henüz pek gelişme kaydetmemiştir.

Sanayi henüz kuruluş safhasındadır. Enerji üretimi çoz azdır. Gerek İtalya'nın, gerek diğer bazı ülkelerin yaptıkları maden aramalarından önemli bir sonuç alınamamıştır. Ülkede bir petrol rafinerisi ve besin maddesi üreten birkaç fabrika dışında sanayi tesisi yoktur.

Ülkede ulaşım problemi de iyi durumda değildir. Çok küçük bir bölümü asfalt olan yollar yılın her mevsiminde ulaşıma elverişli değildir. Mogadişu limanı büyük gemilerin yanaşmasına elverişli olmadığından, yükleme boşaltma işleri ancak mavnalarla yapılır. Tek bir pisti bulunan havalanından da, günümüzün büyük jet uçakları yararlanamamaktadır

Yaklaşık 1500 m.'den daha yüksek yerlerde seyrek ağaç topluluklarından ve aşağılarda çöl bitkilerinden ibarettir. Ardıç kalıntıları, akasyalar, sütleğen ve sakız ağaçları ülkenin kuzeyindeki yüksek alanlarda görülür. Juba nehrinin güneybatısında da seyrek ormanlara rastlanır. Platoda akasya ağaçları, çalılar ve çayırlardan ibaret savan bitki toplulukları yaygındır. Alçak sahalarda savanın bu özelliği bozulur. Zemin daha çıplak bir manzara gösterir ve ağaçlar dikenli, bodur çalılara dönüşür. Güney nehirleri boyunca büyük akasya ağaçlarına ve palmiyelere, dar taşkın ovaları ve ekvatoral kıyılar boyunca da nemli tropikal kuşağa has bitki türlerine rastlanır. Diğer sahalarda step ve çöller bulunur.

Somali halkı, VII-XVI. yüzyıllar arasında, muhtelif zamanlarda güney Arabistan'dan göç etmiş olan Sâmi ırkına mensup müslümanlardan oluşur. Bu çoğunluk içerisinde az sayıda Arap, Hindli, Pakistanlı ve Avrupalı nüfusa da rastlanır. Konuşulan başlıca dil Somalice'dir ve 1972'de Latin alfabesi kabul edilmiştir. Daha önce, çoğunluk tarafından benimsenmiş, ortak bir yazı mevcut değildi. Bugün nüfusun % 10'dan azı okuma-yazma bilmektedir. Somali dili arapçanın çok az tesirinde kalmıştır ve hatta arapçadan alınan kelimeler kabul edilir edilmez, tamamiyle Somali fonetiğinin kaidelerine uymuştur.

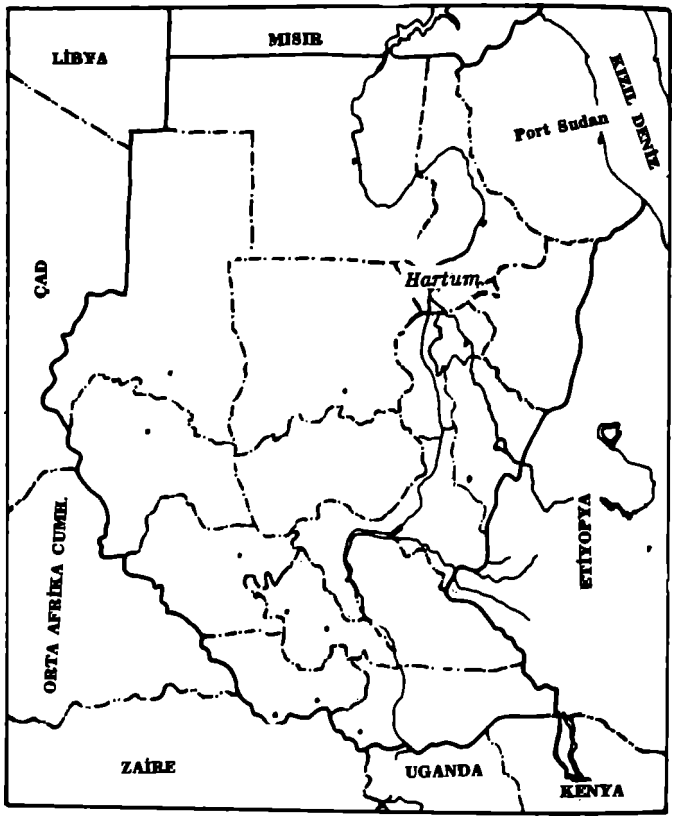
LİBYA
MISIR
KIZIL DENİZ
Port Sudan
ÇAD
Hartum
ETİYOPYA
ORTA AFRİKA CUMH.
ZAİRE
UGANDA
KENYA

33 — SUDAN

33 — SUDAN

Resmî adı	:	Sudan Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	2.505.813 km²
Nüfusu	:	24.610.000
Başkenti	:	Hartum
Önemli şehirleri	:	Omdurman, Kuzey Hartum, Port Sudan, Wad Medani, El Obeid, Halfa
Resmî dili	:	Arapça (İngilizce de çok konuşulan bir dildir.)
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Sudan Lirası

Coğrafya

Adını Arapça «*Bilâdü's-Sûdân*» (siyahların ülkesi) deyiminden alan Sudan, Kuzey Afrika Arap dünyası ile iç Afrika arasında bir köprü vazifesini görür. Yaklaşık 2.5 milyon km²'lik toprağıyla Afrika'nın yüzölçümü bakımından en büyük ülkesidir. Afrika kıtasının kuzeydoğusuna düşen bu ülke, kuzeyde Mısır, kuzeybatıda Libya, kuzeydoğuda Kızıldeniz, doğuda Etiyopya, güneyde Kenya, Uganda ve Zaire, batıda ise Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad'la komşudur.

Araplar'ın bolgeyi ilk tanıdıklarında verdikleri «*Bilâdü's-Sûdân*» adı, bugünkü Sudan devletinin sınırlarını da taşan ve Büyük Sahra çölü, Kongo havzası ve Ekvator gölleri arasında kalan ve hatta batıda Atlas Okyanusu'ndan, doğuda Habeşistan ve Kızıldeniz'e kadar uzanan, zenciler tarafından meskûn olan bütün Afrika bölgelerinin tamamına karşılık kullanılmıştır. Zamanla bu kelime, Afrika'da İslâmiyet'in nüfuz etmiş olduğu Sahra-altı bölgesine delalet eder olmuştur.

Güneyden kuzeye doğru uzanan geniş Sudan toprakları, ekvator kuşağıyla çöl arasında bir geçiş bölgesi olma özelliğini taşır. Bu geniş arazi, iklim ve buna bağlı olarak bitki örtüsü bakımından üç bölgeye bölünür.

Güney bolgesi: Kongo-Nil sırtları ile İmatong ve Habeşistan dağlarıyla çevrili olan güney bölgesi yağışlı, tarıma elverişli tropikal bir

iklime sahiptir. Bölgede yerleşik çiftçi olan Zandeler (Niam-niamlar) ile göçebe çobanlık ve balıkçılıkla geçinen Dinkalar, Bariler, Şilluklar yaşar.

Orta Sudan bölgesi: Bu bölge yerleşime daha müsait ve bu yüzden nüfus bakımından daha kalabalıktır. Malakal'dan Hartum'a kadar uzanan Orta Sudan, coğrafî olarak batıda Kordofan ve doğuda Habeşistan'a doğru gitgide yükselen bir ovadır. Arazi, kuzeye gidildikçe, kurak tropikal iklim dolayısıyla bitki örtüsü bakımından cılız bir savan görünümü alır.

Kuzey bölgesi: İklimin iyice kuraklaştığı ve arazinin yer yer büyük steplere dönüştüğü kuzey bölgesi Sudan'ın Mısır'a komşu olan kısmıdır. Bu yüzden de buraya eski kaynaklarda Mısır Sudan'ı da denilmiştir.

Bugünkü Sudan Cumhuriyeti, coğrafî olarak üç bölgeye ayrılan doğudan batıya bu çok geniş toprakların doğu bölümünde yer alır. Batıda ise, 1958 öncesinde Fransız Sudan'ı diye anılan Mali devleti arazisi uzanır.

Coğrafî bakımdan Sudan toprağı, doğuda Kızıldeniz dağ sıraları ve Habeşistan dağlarıyla, batıda Darfur yükseklikleri ve Nil-Kongo havzasındaki tepeler arasında uzanan geniş düzlükler görünümündedir. Denizden yüksekliği yaklaşık 400-500 m. kadar olan bu topraklar, güneyden kuzeye akan Nil nehri tarafından sulanır. Mısır gibi Sudan da, ülke için hayat kaynağı olan Nil'in sularını kendi dışındaki topraklardan alır. Nil'in iki büyük kolundan biri olan Beyaz Nil, Uganda, Kenya ve Tanzanya platolarından; daha büyük olan Mavi Nil ise dağlık Etiyopya bölgesinden beslenir. Hartum bölgesinde birleşen bu iki kol, Sudan Cumhuriyeti topraklarında büyük bir S harfi çizerek Mısır'a geçer. S harfi görünümündeki bu uzun mecrânın iki kıyısı da altı yedişer km. genişliğindeki ekim alanlarının sulanmasına imkan verir. Daha ötelerde iki yanlı kurak kum ve çakıl çölleri ve çıplak tepeler uzanır. Nil'in doğusunda Nubye çölü, batısında ise Libya çölünün devamı alır. Merkezi Sudan'da Kordofan (1400 m.), Darfur (3088 m.) ve Nuba (1300 m.) dağlık bölgesi, Mavi ve Beyaz Nil'in mecraları arasında ve Hartum'un aşağısında münbit El-Cezire (Al-Gezira) ovası bulunur.

Sudan iklim bakımından tropikal kuşaktadır. Ülkenin güneyindeki bol yağışlı ekvatoral kuşak, kuzeye gidildikçi çöl iklimi özelliğini alır ve yağış azalır, kurak topraklar kendisini gösterir. Sudan'da kuvvetli bir kış mevsiminden söz etmek mümkün değildir. Ülkede en düşük sıcaklık ortalaması 15°C-25°C arasında değişir. Yaz sıcakları ül-

ke genelinde 30°C-35°C civarındadır. Orta Sudan'da Hartum'da ısı sık sık 40°C'nin üzerine çıkar. «Haboob» adı verilen kum fırtınaları sıklıkla görülür.

El-Cezire (Gezira) ve diğer düzlüklerde çayır ve çalılıklardan ibaret olan bitki örtüsü, ancak Nil'in iki yakasında orman görünümünü alır. Mavi ve Beyaz Nil'in iki yakasında yetişen bitkiler arasında hint yağı bitkisi ve yabani pamuk önemlidir.

Kordofan ve havalisinde ise yer yer kauçuk, maun ve akasya ağaçlarının çoğunlukta olduğu ormanlık bölgelere rastlamak mümkündür. Güney bölgesinde bu ormanlardan başka, daha çok, seyrek ağaçlı savanlar ve bataklık bitkileri araziyi kaplar. Bu bölgede orman ve savanlarda özellikle fil, arslan, antilop, gergedan, şempanze, su aygırı, dağ keçisi, yabani eşek, sırtlan gibi vahşi hayvanlar yaşar. Sivrisinekler, çeçe sinekleri ve çok iri (bazan boyu 20 cm.'yi bulan) akrepler bölgenin tehlike arzeden haşereleridir.

Ekonomisi bütünüyle tarım ve hayvancılığa dayalı olan Sudan için ekilebilir topraklar ve bu toprakların sulanabilme durumları çok önemlidir. Bu yüzden de kuzey bölgesinde çöller sahasında yerleşme bölgeleri Nil'in iki yakasıdır. Nil'in mecrasından uzaklaştıkça nüfus seyrekleşir. 1937'de inşa edilen Cebelü'l-evliya Barajı nehir kenarındaki ekilebilir alanların sulanmasını kısmen düzene koymuştur. Ülkenin orta bölgesi iki üç ay kadar yağış alır. Fakat yeterli olmayan bu yağışlar tarıma imkan vermez. Bu bölgede hayvancılık ziraatten önde gelir. Yetiştirilen bitkiler fazla sulama istemeyen ve kısa süreli yağmur mevsimine dayanabilen darı, susam ve yerfıstığıdır. Pamuk da merkezi Sudan'ın önemli ürünlerindendir. 1925'de Mavi Nil üzerinde Sennar civarında 3 km. uzunluğunda inşa edilen baraj, el-Cezire bölgesinin sulama ihtiyacını karşılamaya başlamıştır. Orta Sudan'ın batısına düşen Darfur yüksekliklerinde sığır besiciliği ve susam, muz, turunçgiller yetiştiriciliği gelişmektedir. Sudan'ın güney bölgesi sık ve kuvvetli yağış alan ve bu yüzden nehirlerin taştığı, geniş alanların sular altında kaldığı bir bölgedir. Sel ve taşkınlar, eğimi zaten çok az olan arazide ulaşımı da imkansız kılar. Aynı arazi kurak mevsimlerde ise suların çekilmesiyle, bitkilerin sıcaktan kavrulduğu kuru ve çölsü bir zemin halini alır. Bu yüzden bölge sakinleri olan Dinka ve Şilluk kabileleri yarı göçebe bir hayat sürdürmek durumundadırlar. Kurak mevsimde nehir kıyısına iner, yağışlı mevsimlerde ise yüksek yerlere çekilirler.

Sudan, Arap dünyası ile Afrika arasındaki mevkii dolayısıyla değişik Arab ve Afrika topluluklarının farklı kültürel ve etnik özelliklerini bünyesinde taşıyan bir ülke durumundadır. Bu geniş ülke, Mer-

rosa gibi yerli kültür ve medeniyetlerin merkezlerini bünyesinde barındırmasının yanısıra, Mısır Firavunları dönemine ait inanç ve yaşayış sistemleri, Hristiyanlık ve İslâm gibi değişik dinlerin, tarihi eğilim ve akımların karşılaştığı bir çatı da olmuştur. Bir yandan İslâm medeniyetinin nüfuz edici gücü diğer yandan yerli dillerin ve kültürlerin dayanıklılığı ve hayatiyeti Sudan'ı müslüman Arap dünyası ile Afrika kültür ve geleneklerinin buluştuğu bir yer kılmıştır.

Tarihçe

Eski Sudan'ın tarihi hakkında bildiklerimiz çok azdır. Bunlar da eski Mısır ve Nil vadisinin tarihinin bir parçası olarak bize ulaşmaktadır. M.Ö. 3000 yıllarında Mısır'ın ilk hükümdarlarından birisinin Kuzey Sudan'a yahut Nubya'ya bölgeden köle toplamak için saldırdığını, daha sonraki krallar tarafından ise bölgede bazı yerlerin ele geçirildiğini bu kaynaklardan öğreniyoruz. M.Ö. 2000 yıllarında Mısır krallarının devamlı hücumları ve bölgeyi işgalleri, Mısır'ın Hyksoslar tarafından alınmasına kadar sürdü. Son araştırmaların ortaya koyduğuna göre, M.Ö. 1700-1530 arasında Kuzey Sudan bölgesinde başşehri Kerma olan Kush Krallığı kuruldu.

Mısırlılar, Hyksoslar'ı ülkelerinden sürüp çıkardıktan sonra Mısır İmparatorluğu'nu kurma gayretleri içinde kuzeyden Sudan'a da ilerlediler. I. Thutmosis Kuzey Sudan'ı fethetti. M.Ö. 1340 yıllarına tesadüf eden bu olay Kush Krallığı'nın sarsılmasına ve yıkılmasına yol açtı. Fakat bu devletin kültür ve gelenekleri sonraki devirlerde de sürdü. XXIV. sülale devrinde Mısır'daki politik çöküntüden ve kargaşadan istifade eden Sudan Kushları'nın reisi Mısır'a hücum ederek ele geçirdi ve yaklaşık yüz yıl kadar Sudanlılar Mısır'a hükmettiler. Asurlular'ın Mısır'a hücumu Sudan'ı geri çekilmeye mecbur bıraktı. Mısır'ın Asur Kralı Assurbanipal tarafından zaptı kuzeyde 700 yıl kadar hüküm süren Kush krallarının saltanatına da son verdi. Bu krallığın başşehri Napata idi. M.Ö. 591'de Mısırlılar'ın bu şehri yakıp yıkmalarından sonra, bugünkü Hartum'un 185 mil kuzeyindeki Merrowe, krallığa başkentlik yaptı. Romalılar M.Ö. 23'de bölgeye saldırarak Napata'yı bir kere daha tahrip ettiler.

350 yıllarında Habeşistan'ın kuzeyindeki Axum kralı Azana, bölgeyi yerle bir etti ve Merrowe'yi yağmalattı. 500 yılı civarında bölgede üç ayrı küçük krallık kuruldu: Nibatia, Mukurru ve Alwa (Aloa).

543'de Bizans kraliçesi Teodora'nın gönderdiği hristiyan misyonerleri bölgede faaliyet göstermeye başladılar ve tesirli de oldular. Önce Nobatia, daha sonra diğer iki krallık hristiyanlığı kabul etti. Bu

dinin tesiri 639-640'da Mısır'ın Amr b. Âs tarafından fethedilmesine kadar sürdü. Sudanlılar müslüman Araplar'la ilk temaslardan sonra Bizans tesirinden koptular ve Hristiyanlık da Sudan'da zayıflamaya geri plana itilmeye başlandı.

651-652'de Araplar Sudan'a akınlar yapmaya başladılar. Aradaki barış muahedelerine rağmen bu akınlar birkaç yüzyıl sürdü. 831'de kuzeydoğu Sudan'daki Beja kabileleri Mısır Araplarıyla bir anlaşma imzaladılar ve bundan sonra ticari ve karşılıklı evliliklere kadar varan medenî ilişkilere girdiler. 869'da Sudan bir başka Mısır hücumuna maruz kaldı.

1172'de, Mısır'da bir hanedan kuran Selahaddin Eyyübî'nin kardeşi Turan Şah ve 1260'da Baybars'ın bölgeye birer seferleri oldu Bu seferler sonucu, iyice zayıflamış olan krallıklar arasında müslümanlık yayılmaya ve hristiyanlık, Sudan'da devrini tamamlamaya başlamıştı. Bölgede son hristiyan krallığı olan Alwa 1504'te yıkıldı

1400-1500 arası Sudan tarihi açısından karışık bir dönemdir. Bugünün Sudan'ındaki birçok aşiret birliklerinin oluşumu bu döneme rastlar. 1504'te Hartum'un kuzeyinde Mavi Nil bölgesinde yaşayan ve Funj diye anılan müslüman zenciler, başkenti Sennar olan Funj devletini kurmuşlardır.

1517'de Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fetheder. Osmanlı İmparatorluğu'nun tesiri ve gücü Sudan'da Nubye ve kuzey Sudan'a kadar uzanır. Ama Funj İmparatorluğu daha da güney kısımlara sarkarak varlığını ve gücünü XIX. yy.'ın başlarına kadar korumuştur. Mısır'ın Osmanlılar tarafından alınmasından sonra ülkeyi terkeden Memlük devlet büyükleri Dongoba bölgesine yerleştiler.

1820 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, birine oğlu İsmail Paşa'nın kumanda ettiği iki orduyu Funjlar üzerine yolladı. Yapılan savaşta Funjlar yenildi ve Funj devleti yıkıldı. Bölgede İslâmlaştırma faaliyeti hızlandı. 1823'de bugünkü Hartum şehri kuruldu. Irmaklar bölgesi işgal edildi. Bölgeyi ele geçiren İsmail Paşa, burada tutunabilmek için Avrupa'nın desteğine de ihtiyaç duyuyordu, bu yüzden onların reform isteği doğrultusunda uygulamalara girişti ve bu maksatla Sudan'a 1869-1880 arasında, birbirini takiben Samuel Baker, General Gordon ve Eduard Schnitzer adlı üç vali tayin edildi. Avrupa'nın da baskısıyla Hidiv İsmail Paşa, bölgede ekonomik bakımdan çok büyük yeri olan köle ticaretini yasakladı. Bu durum büyük problemlerin çıkışına ve ayaklanmalara sebep oldu. İngiliz vali Gordon'u öldürerek halkı ayaklanmaya teşvik eden Muhammed Ahmed el-Mehdî ve halefi Abdullah'ın başkanlığındaki isyan sonucu Mısırlılar Sudan'dan

çıkarıldı (1885). Muhammed Ahmed'in ölümünden sonra yerine geçen Abdullah bin Muhammed, Omdurman'da İngiliz generali Herbert Kitchner kumandasındaki Mısır kuvvetlerine yenildi. Yenilgi sonucunda, Sudan 1899'da bir «İngiliz-Mısır Kondominyomu» haline geldi. Bu durum bölgeye «İngiliz-Mısır Sudan'ı» denilmesine yol açtı ama ülkeyi fiilen yönetenler İngilizler'di.

Sudan üzerindeki bu ikili sahiplenme, Mısır ile İngiltere arasında varılan anlaşma sonucu 1 Ocak 1956'da Sudan'ın bağımsız bir Cumhuriyet statüsüne kavuşmasına kadar sürdü.

Mart 1958 seçimlerinde muhafazakâr ve İslâmi görüşleri savunan Umma partisi ezici çoğunlukla iktidara geldi, Abdullah Halil başbakan oldu. Fakat aynı yıl General İbrahim Abbud askerî bir darbeyle iktidarı ele geçirdi. Yeni askerî rejim Habeşistan ve Mısır ile iyi ilişkiler kurdu. Aynı yıllarda Sudan hem ABD, hem de SSCB'nin iktisadî desteğini sağladı (1960). Bu yıllarda iç muhalefet de gelişmeye Hristiyanlığın ve ilkel Animist görüşlerin gitgide önem kazandığı Hartum bölgesinde yeniden bir İslâmlaşma politikasının uygulanmasına bölgenin zencileri karşı çıkmaya başlayınca, ülkede bazı etnik grupların bağımsızlık isteklerine kadar varan karışıklıklar başgösterdi. Sudan Afrika Milli Birliği (Sondan African National Union) adlı milliyetçi birliğin, sözkonusu muhalefetteki rolü büyük oldu. 1964 Ekim'inde Hartum'da çıkan çatışma ve isyan üzerine İbrahim Abbud iktidarı Sereb Hâtimü'l-Halife ile paylaşmağa ve çok geçmeden de yönetimi tamamen terketmeğe mecbur kaldı. Kuzey'de 1965'de yapılan seçimleri müslümanların kazanması sonucu Ahmed Mahcûb başbakan ve Birlikçi Milli Parti başkanı İsmail el-Ezheri cumhurbaşkanı oldu. Komünist Parti kapatıldı ve 11 milletvekili meclisten çıkarıldı. 1966 Temmuzu'nda A. Mahcûb devrilerek Umma (Ümmet) Partisi'nin başkanı Sâdık el-Mehdi'nin başa geçmesini, kısa süre sonra onun da istifâsı üzerine A. Mahcub'un tekrar iktidara gelmesi izledi (1969).

Ahmed Mahcub, Albay Cafer el-Numeyrî başkanlığındaki bir askerî darbeyle 25 Mayıs 1969'da iktidardan düşürüldü. Bu tarih bugünkü Demokratik Sudan Cumhuriyeti'nin de kurulduğu gün oldu. İhtilal konseyi üyelerinden Awadalla hükümeti kurdu. Numeyrî de bu hükümetin savunma bakanı oldu. Kabinede Komünist Partisi'nden üyeler de mevcuttu. 28 Ekim 1969'da kabinede değişikliğe gidildi, bu sefer Numeyrî başbakanlığa geldi.

Numeyri başbakanlığının hemen akabinde ilk iş olarak, Komünistlerce idare edilen ordusunu, müslüman Ensar hareketinin merkezi durumunda olan Aba adasına yönlendirerek, başta İmam el-Hadî olmak üzere binlerce müslümanı katlettirdi. Sadık el-Mehdî ve ileri ge-

lenler hapse atıldı. Kasım 1969'da Moskova'yı ziyaret eden Numeyri'nin çok geçmeden Komünist müttefikleri ile arası bozuldu, takındığı anti-komünist tavır ülkedeki solcuların hoşnutsuzluğunu arttırdı ve Binbaşı Hâşim el-Atta liderliğinde bir grup solcu subayın gerçekleştirdiği darbeyle iktidardan indirildi. Fakat müslüman Sudanlılar'ın Sovyet yanlısı darbecilere karşı yürüttükleri anti-komünist gösteriler giderek büyük boyutlara ulaşınca, kendisini çabuk toparladı ve durumdan istifade ederek, üç gün sonra idareye yeniden hâkim oldu, darbeci komünistlere karşı büyük bir temizlik operasyonuna girişti. Eski politikasında ani değişiklikler yaparak, önemli devlet kademelerine bazı sûfî eğilimli kişileri getirdi. Sözkonusu olaylar Sudan'ın Moskova'yla arasını açtı, bunun üzerine Numeyri Çin Halk Cumhuriyeti'yle iyi ilişkiler içine girmeye çalıştı. Yine aynı yıl Sudan Sosyalist Birliği (SSU)'ni kurdu (1971). SSU, Sudan'ın halen tek resmî partisidir.

1980'lerin başına kadar, Sudan nüfusunun % 80'ini teşkil eden müslümanlar üç ana grupta toplanmışlardır: Sadık el-Mehdî'nin başkanlığındaki Ensar Cemaati ve Umma (Ümmet) Partisi, Hasan el-Turâbî reisliğindeki İhvân-ı Müslimin hareketi ve Mahmud Taha'nın başkanı olduğu Cumhuriyetçi Kardeşler Birliği. Bu liderler içinde İslâmî konularda en radikal olanı daha önce başbakanlıkda da bulunan Sâdık el-Mehdî'dir. Hasan el-Turâbi 1980'li yıllarda Numeyrî hükümetinde başsavcılık, başkan özel danışmanlığı gibi aktif görevler de almış ve SSU'yu isteklerine uygun bir şekilde değiştirip yönlendirmeye çalışmıştır. Başkan özel danışmanlığı görevi ile Numeyri'nin yanında Paris ve Washington ziyaretlerinde de bulunan Turâbî, idarede söz sahibi olarak toplumu şekillendirmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Mahmud Taha'nın Cumhuriyetçi Kardeşler grubu daha küçük ve modernist bir görüşe sahiptir. Numeyri yanlısı olan bu grup; diğer iki gruba karşı tavır içindedir. Camp David kararlarını kabul eder ve Arap dünyasının İsrail'le iyi ilişkiler içinde olmasının gerekliliğini savunur.

Ülkenin güneyinde % 90'ı animist ve geri kalanı hristiyan olan halk ise, kuzeydeki müslümanlara karşı bir birlik içinde davranmakta ve özellikle Sudan Bağımsızlık Cephesi adlı örgüt çerçevesinde toplanan gruplar Numeyrî idaresine karşı silahlı eylemlerini sürdürmektedir.

Uzun süren iktidarı döneminde Numeyrî zamanla Komünist bloka karşı bir tavır içine girmiş, Batı dünyası ve ABD'ye yanaşma politikası gütmüştür. Bu doğrultuda ABD ve Mısır'la ortak askerî tatbikatlara girmekte (1981'deki Parlak Yıldız Tatbikatı); «Libya genişlemesi»ni ve ABD için önemli olan Çad, Lübnan, Körfez çatışmalarına ilave olarak, Libya, Habeşistan ve Güney Yemen gibi ülkeleri Ame-

rikan menfaatleri hesabına, yakın kontrolda tutacak dört Amerikan AVACS erken uyarı uçağını ülkesine kabul etmektedir. Bunun karşılığında, mesela yalnız 1983'de ABD'den 200 milyon doların üstünde yardım almıştır.

1953 yılında Numeyri yönetim politikasında yeni bir tecrübeye girişti. Ülkenin bundan sonra İslâmî kanunlara göre yönetileceğini, cezalandırmada şer'i esasların dikkate alınacağını ilân etti. Böylece Sudan'da yeni bir dönem başlıyordu. Bu olay Sudan'ın ve Numeyri'nin dünya kamuoyunda ilk sıralarda yer almasını sağladı ama içte de müslüman gruplardan Ensar Cemaati ve Umma Partisi'nin tepkilerini üzerine çekti. Partinin başkanı Sadık el-Mehdî, Numeyri'nin bu hareketle, ülkede gittikçe artan İslâmî potansiyeli pasifize etmeyi ve müslümanları iktidarına destek olacak bir şekilde kendi safına çekmeyi planladığını söylüyor ve devlet başkanını samimiyetsizlikle suçluyordu. Alınan tedbirler yüzeyseldi ve müslüman halkı oyalamaya yönelikti. Kur'an'ın hükümleri bir bütündü, bir kısmının uygulanıp, diğerlerinin tatbik edilmemesi yanlıştı. Ülkede refah ve zenginlik adaletsiz olarak dağıtılıyordu, helâl-haram ilişkilerinin tarif edilmediği bir ortamda İslâmî prensipleri yalnız ceza prensipleriyle yerleştirmeye çalışmak adaletsizliği daha da arttıracaktı.

Sâdık el-Mehdi bu görüşler çerçevesinde yürüttüğü muhalefet neticesinde, 200'ü aşkın yakını ile birlikte, tekrar hapse atıldı.

6 Nisan 1985'de, Numeyri, üç hafta evvel Savunma Bakanlığı'na ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı'na getirdiği General Abdurrahman Suverü'z-zeheb tarafından bir darbeyle iktidardan indirildi. Hapislerdeki bütün eski politikacılar serbest bırakıldı.

Darbeden sonra ülkede hızlı bir demokrasiye geçiş hareketini başlatan A. Suverü'z-zeheb, kısa bir süre sonra genel seçime gitti. Seçimde Sadık el-Mehdî'nin Ümmet (Umma) Partisi en çok oyu alarak, ikinci büyük parti olan Hasan el-Turâbî'nin partisiyle koalisyona gitti. Sadık el-Mehdi'nin başkanlığındaki kabinede Hasan el-Turâbi de Adalet Bakanı oldu.

Bugün Sudan için en büyük tehlike, güneydeki hristiyan ve putperest, animist halkın birleşerek müslüman hükümete karşı yönelttikleri silahlı saldırılardır.

Sudan'ın ekonomisi hemen bütünüyle tarım ve hayvancılığa dayanır. Sudan Anayasası'nın 222. maddesinde de ifade edildiğine göre ülke ekonomisi Kamu Sektörü, Özel Sektör, Kooperatif Sektörü ve Karma Sektör şeklinde biçimlenir. Ülke endüstrisinin çok büyük bir bölümü ziraate dayanır.

Kooperatifler ülkede, özellikle fakir köylülerin ürettikleri ürünleri değerlendirmede büyük öneme sahiptir. Pekçok bölgede köylüler çok ilkel ve basit usullerle tarım yaparlar ve ürettikleri yalnızca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadardır. Güneydeki ve güneybatıdaki büyükbaş hayvan yetiştiricileri hayvanların çokluğunu zenginliğin bir işareti olarak sayarlar ama onların etlerini ve diğer ürünlerini daha iyi bir şekilde değerlendirmeyi düşünmezler. Bunu yapacak imkânlara da sahip değildirler. Kuzey bölgesindeki daha çok ziraatle uğraşan köylüler de, aynı şekilde, yetiştirdikleri hurma, yerfıstığı gibi ürünleri işlemekte başarısızdırlar. İşte kooperatifler köylülerin yetiştirdikleri bu değişik mahsulleri, küçük aile ihtiyacını temin eden ürünler olmaktan çıkarıp, onları ülke ekonomisinin gelişmesine yarayacak şekillerde işlemekte büyük görev üstlenirler.

Sudan, dünyanın en fakir ülkelerinden birisidir. Sık sık sel baskınları, kuraklık, kıtlık ve çekirge istilası gibi tabii afetlere maruz kalan ülkede her yıl binlerce insan açlıktan ve salgın hastalıklardan hayatını kaybetmektedir. Ülkede gelir dağılımı çok bozuk, gelişme hızı ise çok yavaştır. Hatta 1979 ve 1980'de ekonominin büyüme hızı sıfırın altına düşmüştür (—0,6).

Ülke 1959'da bağımsızlığına kavuştuğunda yalnızca 49 km.'lik düzgün ve ulaşıma elverişli karayoluna sahipti. Karayolu taşımacılığı bugün hâlâ çok az gelişmiştir. Yağmurların çok olduğu güneyde karayolu yalnız Ocak'tan Mayıs ayına kadar kullanılabilir. Diğer aylarda seller ve yağışlar ulaşımı engeller. 1973-1974'te ülke karayolları 375 km.'ye ulaşmıştır. Bunun da çoğunluğu Kuzey Hartum, Güney Hartum ve Omdurman ve çevresini birbirine bağlar. Hartum ile Vad Medani arasındaki yol ise 177 km.'dir.

Sudan'da demiryolları daha çok kullanılır. Sudan Afrika'nın en uzun demiryolu ağına sahip ülkesidir. Ülkede iki ana demiryolu hattı vardır: Kuzeyden güneye (Halfa'dan El-Obeidr'e) ve doğrudan batıya (Atbara'dan Port Sudan'a). Demiryollarının yanısıra nehir taşımacılığı da yaygındır.

Sudan'ın ithalat ve ihracatını sağlayan tek limanı Port Sudan (Bür Südân)dır. Yıllık toplam kapasitesi 3.8 milyon ton olan liman, bu haliyle ülkenin bütün ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Bu durum limanda deniz trafiğinin sıkışmasına ve aksamalara yol açmıştır. Hele Arap-İsrail savaşının bitişinden sonra Haziran 1975'de Süveyş Kanalı'nın yeniden açılışıyla Port Sudan limanının trafiği daha büyük ölçüde artmıştır. Bunu gözönüne alan hükümet Port Sudan'ın güneyinde Suakin'de yeni bir liman inşası çalışmalarını başlatmıştır.

Sudan'ın en önemli yerleşim merkezleri Hartum (başşehir), Omdurman, Port Sudan (Bûr Sûdan), Vadî Halfa, Atbara, Dongola, Wad Medanî, El-Obeid (El-Ubeyd), Malakal ve Cuba'dır. Devlet merkezi olan Hartum çevresindeki yerleşim birimleriyle birlikte bir milyonu bulan bir nüfusa sahiptir. Şehir 1820 yılında, Beyaz Nil ve Mavi Nil'in birleştiği yerde daimi bir askerî üs olarak Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından kurulmuştur. Kara, nehir ve demiryollarının kesiştiği bir merkez olan Hartum'da milletlerarası ulaşım imkânını da veren modern bir havalanı da vardır. Hartum aynı zamanda ülkenin endüstri merkezidir.

Sudan'da gerçek mânâsıyla planlı bir kalkınma faaliyeti 1960-1970 yıllarını içine alan On Yıllık Kalkınma Planı ile başlamıştır. Plan ihtilaller, isyanlar ve iç karışıklıklar dolayısıyla her ne kadar pekçok defa sekteye uğradıysa da, ülkedeki belli başlı gelişmeler bu periyod içerisinde gerçekleşti.

Son yıllarda Ortadoğu'daki ve Kuzey Afrika'daki ülkeler arasında vukû bulan olaylar dolayısıyla kazandığı stratejik değer artışına paralel olarak Sudan, iktisadî yönden de büyük destek ve yatırımlara sahne olmuştur. Bilhassa zengin Arap ülkelerinin 10 milyar dolarla destekledikleri büyük buğday projesi bunlar arasında ilk sırayı alır.

Sudan, yeraltı zenginlikleri bakımından pekçok minerale sahiptir. Bunlar arasında altın, grafit, kromit, kükürt, manganez, bakır, demir, kömür, çinko ve kurşun başta gelir. Fakat maden yataklarının çoğunun küçüklüğü bunların işletilmelerini ekonomik bakımdan uygun kılmaz. Ama yine de, eskiden beri Kızıldeniz bölgesinde demir cevheri, güneybatıda bakır, Kassala eyaletinde biraz altın ve başka yerlerde manganez ve mika çok az miktarlarda çıkarılmaktadır. Port Sudan yakınlarındaki tuzlalardan çıkarılan tuz ise ülkenin bütün ihtiyacını karşılayacak çokluktadır.

Kişi başına 320 dolar milli gelirin düştüğü (1984) Sudan başlıca pamuk, koyun, yerfıstığı, Arab zamkı, susam, hayvan derisi gibi maddeler ihrac ederken, her türlü makina ve yedek parçaları, endüstriyel ürünler, ilaç ve kimyevî maddeler, işlenmiş petrol, tekstil ürünleri, şeker, çay, buğday ve diğer yiyecek maddeleri ithal eder.

Sudan'da insanların eğitim ve öğretimi ve bu konudaki ilk sistemli kurumların ortaya çıkışı Sudan'ın XIV. asırda Araplar tarafından fethiyle başlar. Bu çağdan itibaren ülkenin her tarafında İslâmi bir eğitim veren ve halka Kur'ân'ı, dini bilgileri öğreten mektepler açılmaya başlanmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın Sudan'ı ele geçirmesiyle bu eğitim kurumları daha iyi eğitim ve öğretim verecek şekilde düzen-

lenmiş ve 1920'den itibaren ülkede Mısır El-Ezher Üniversitesi'nin gözetimi altında yüksek seviyede dinî tahsil verilmeye başlanmıştır. 1846 yıllarında birtakım misyoner okullarının yanısıra 1853'de de resmî ilkokullar açılır.

1899'da Mısır'ın İngilizler tarafından işgali ve Sudan'ın idaresinin de «Mısır-İngiltere Kondominyomu» şekline bürünmesinden sonra dini eğitime dayalı okulların yanısıra, Batılı mânâda öğrenim yapan ilk ve ortaokullar da yavaş yavaş çoğalmaya başlar. 1906'da bunların sayısı 20 ilk ve 6 ortaokul olmak üzere 26'dır.

Ülkenin güney bölgesinde ise eğitim hemen hemen tamamıyla hristiyan misyonerlerinin açtığı okullarda yapılmaktadır. Bunlar arasında, 1885'de öldürülen Vali General Gordon'un anısına 1902'de açılan Gordon Memorial College meşhurdur. Kolejin önce ilk, 1903'de de orta kısmı açılmıştır. Okulun aynı zamanda öğretmen yetiştiren bir yüksek bölümü de vardı.

Yüksek öğrenim 1924'te Kitchener Eczacılık Okulu ile başladı. 1937'den itibaren hükümet, ziraat, sağlık ve diğer sahalarda teknisyen ve bilgili eleman yetiştiren okullar açmaya başladı.

Bu yıllarda üniversite öğrenimi için Sudanlı gençler Mısu veya İngiltere'ye gitmek zorundaydılar. İlk defa 1940 yılında Gordon College edebiyat, hukuk, mühendislik, ziraat ve veterinerlik branşlarında yüksek tahsil hizmeti sunmaya başladı. 1956'da Sudan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra Gordon College, Hartum Üniversitesi oldu. 1965'de Omdurman'daki İslâm Koleji, İslâmî Üniversite statüsüne kavuşturuldu. Ülkedeki diğer dört üniversite de 1970'lerde açıldı. Bugün pekçok sayıda okul, değişik dallarda öğretim vermektedir.

Sudan eğitim sisteminde öğrenime başlama yaşı 7'dir. İlkokul 6 yıl, ortaokul 3 yıl ve lise 3 yıldır. Öğrenci bu öğrenim süresinin sonunda bir yüksekokul veya fakülteye gitmek için Sudan Lise Sertifikası İmtihanı'nda başarılı olmak zorundadır.

Eğitim, bütün merhalelerde serbesttir, fakat mecburi bir eğitim söz konusu değildir. Okullarda Arapça'nın yanında İngilizce öğrenilmesi gereken ikinci dildir.

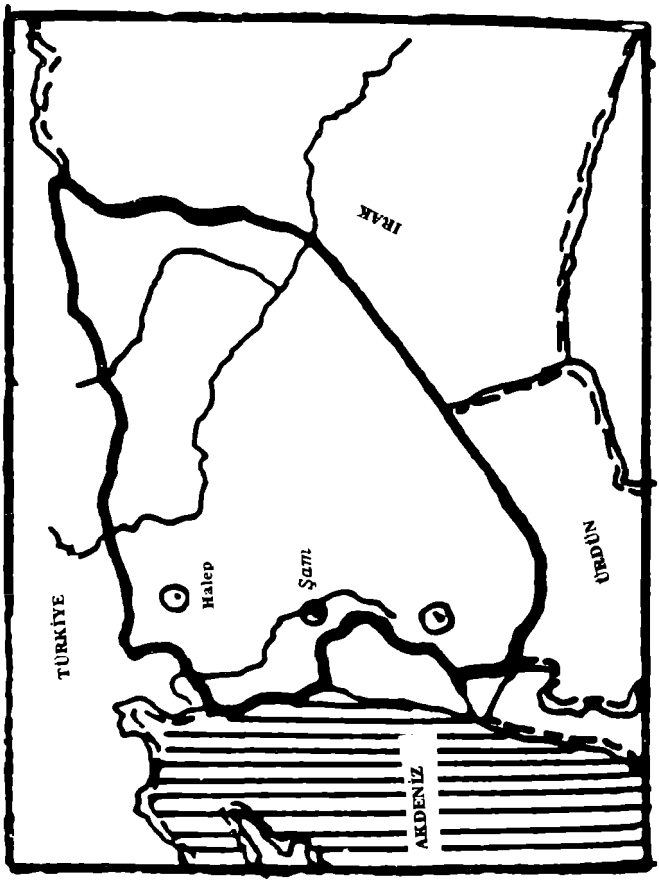

34 — SURİYE

34 — SURİYE

Resmî adı	: Suriye Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 185.180 km2
Nüfusu	: 10.267.000 (1981)
Başkenti	: Şam
Önemli şehirleri	: Şam, Halep, Hama, Hıms, Lazkiye
Resmî dili	: Arapça
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Suriye Lirası

Suriye, Akdeniz'in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu, doğuda Fırat nehri ve güneyde Arap çölü ile çevrili bölgenin adı olup, müslümanlar fethettikleri zamandan beri buraya Bilâd el-Şâm veya yalnızca el-Şam demişlerdir. Suriye, tarihî ve kültürel yönlerden ülkemizle birçok ortak yönleri bulunan komşu bir Arap devletidir. 1945 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye, yeni bir ülke olmasına rağmen, üzerinde kurulduğu topraklarda tarihin en önemli olayları yaşanmıştır. Birçok medeniyetin beşiği sayılan bu topraklar, bir bakıma doğu ve batı medeniyetlerinin temas noktalarıdır. Anadolu'nun tabiî uzantısı durumundaki Suriye toprakları Sümer, Asur gibi doğu, Makedonya, Roma gibi batı medeniyetlerinden sonra Türk ve İslâm medeniyetlerini yaşamıştır. Suriye İlkçağ'dan günümüze kadar çeşitli ırklar ve onların kurduğu medeniyetlerin istilasına uğramıştır. Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin arasında kalan Suriye topraklarında, göçebelik en yaygın hayat tarzıydı. Kuzeyden Hititler'in, deniz yoluyla batıdan Fenikeliler'in bu topraklara akın etmesi, bu hayatı daha da hızlandırmıştır. Suriye önce Persler'in, daha sonra İskender'in istilası ile Makedonlar'a geçmiştir. M.Ö. 60 yıllarında Romalılar'ın bölgeye hakimiyeti ile Suriye Prensliği kurulmuştur.

Suriye'nin müslümanlar tarafından fethi

İslâm'ın ilk halifesi Hz. Ebu Bekir devrinde Halid b. Velid emrindeki İslâm ordusu 634'de Suriye topraklarına girmiş ve 635'de Şam'ı fethetmiştir. Daha sonraki Halife Hz. Ömer ise Kudüs'e kadar gelerek

Suriye'nin teşkilatlanmasını bizzat yönetmiş böylece bölge tamamen müslümanların kontrolü altına girmiştir(1).

Emeviler devrinde Suriye çok gelişmiş, gerek kıyı ve gerekse iç bölgelerdeki şehirler hareketli birer ticaret merkezi haline gelmiştir. Emeviler'in yıkılışı ile, Abbasi ve Fatımi hakimiyetinde Suriye, artık yüksek hakimiyetini kaybetmiş olup geniş bir devletin merkezi olmaktan çıkmıştır. Burası artık sadece, eski idare ile olan ilgisi sebebi ile, şiddet ve dikkatle kontrol altında bulundurulan sıradan bir eyalettir. Hilafetin merkezi Suriye'den Fırat kenarına Bağdad'a naklolunmuştur. Suriyeliler düşmanlığını devamlı surette hissettikleri bir iktidarın baskısı altındadırlar. Bağdad halifeleri Suriye ile sadece malî yükleri ağırlaştırmak yolu ile bağlılığını daha iyi hissettirmek için ilgilendiler. Mısır'a hakim olmuş bulunan Fatımi orduları Suriye'ye girerek(969), Filistin'i ve bundan sonra da Dımaşk'ı kayda değer bir mukavemete rastlamadan zaptettiler. Fatımiler'in doğrudan doğruya hakimiyetleri ancak askerlerin bölgeyi fiili işgal altında bulundurdukları zamana münhasır kalmakta idi. Bunlar çekilir çekilmez mahalli emirler, Kahire'deki hükümdarlar ile bağlarını koparmamakla beraber, canlarının istediği gibi davranıyorlardı. Bizans imparatoru Nikephoros Phokas (963-969), mevcut karışıklıklardan faydalanarak Kuzey Suriye'yi zaptetmiş idi. Onun halefleri başarılı bir şekilde Âsi ırmağı vadisine ve Fenike sahiline kadar geldiler. Bizanslılar bu işgallerinden, haraca bağladıkları Halep emirliği dışında, bütün kuzey Suriye'yi ihtiva eden Antakya temasını bir yüzyıldan fazla muhafaza ettiler.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Türkler Suriye'de görünmeğe başladılar. Selçuklular'ın 1040 Dandanakan zaferinden sonra Ön-Asya'ya intikal eden Oğuz boylarından birçok Türkmen boy ve oymakları, 1063'den itibaren Suriye'ye girerek kendi hayat şartlarına uygun bulunan bölgeleri vatan edinmişlerdir. Suriye'deki ilk Türkmen yerleşme bölgelerinin Halep ve Lazkiye şehirleri ile bu şehirlerin kuzeyinde kalan bölgeler olduğu sanılmaktadır. Daha sonra Türkmen iskanı Akdeniz sahili tarafında, Lazkiye'den güneyde Trablusşam'a doğru ve iç kısımda da Âsi ırmağı vadisi boyunca Hama, Hıms ve Şam istikametinde gelişmiştir. Anadolu Selçuklu sultanı Kutalmışoğlu Süleyman (1077-1086), Çukurova, Kahramanmaraş, Gaziantep, Antakya bölgeleri ile birlikte Halep-Lazkiye hattının kuzeyinde kalan bölgeleri Ermeni ve Bizanslılar'dan fethederken, Suriye Selçuklu sultanı Tutuş (1078-1095), Sina yarımadasına kadar uzanan Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i Fatımiler'den almışlardır. Suriye Selçuklu devletinin zayıflamasından sonra, kuzeyde Halep bölgesinde Musul Atabegleri, güneydeki Şam

(1) Geniş bilgi için bkz. Doğuştan Günümüze BÜYÜK İSLÂM TARİHİ, II

bölgesinde ise Böriler (veya Tuğ-Tiginliler) adındaki Şam Atabegleri hakim olmuşlardır. Bu devrede Halep bölgesine Oğuz boylarından Yıvalar'a mensup Yaruklu Türkmenleri, kendilerinden önce buraya gelerek yurt tutan Türkmenler gibi dirlik sahibi oldular. Musul Atabegi İmadeddin Zengi'nin oğlu Nureddin Mahmud Zengi (1146-1174), 1154 yılında, Şam Atabegliği'ne son vererek, bütün Suriye'yi Musul atabegliğine bağlamıştır. Daha sonra, kumandanlarından Salahaddin Eyyubî vasıtasıyla, 1171'de Mısır Fatımî devletini de ortadan kaldırarak, kudretinin en yüksek derecesine erişmiştir. Batı dünyası Haçlı seferleriyle, «kutsal» sayılan toprakları (Kudüs, Filistin vb.) hristiyanlığa kazandırmaya ve derebeylik devletlerinin yapısını Doğu'ya taşımağa çalıştılarsa da, bir takım küçük devletlerin kurulması hariç (Kudüs krallığı, Urfa kontluğu, Antakya prensliği, Trablus kontluğu), teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. XIII. yüzyılın sonunda müslümanlar bölgenin tamamını yeniden ele geçirdiler. Haçlı seferlerinden geriye sadece bazı hristiyan kaleleri ve Avrupa tüccarlarının kıyı kentlerinde kurdukları koloniler (Lübnan) kaldı. Anadolu Selçuklu ordusu 1243 Kösedağ muharebesinde Moğollar'a mağlup olunca, Türkmen boyları Anadolu'dan ayrılarak Memlük sultanlığına bağlı olan Suriye'ye göçmüşlerdir. Sultan Baybars (1260-1277) zamanında 40.000 çadırlık bir Türkmen topluluğu Halep bölgesine gelerek yerleşmiştir. Böylelikle XIII. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Suriye'nin kuzeyi tam mânâsıyla Türkmen yurdu haline gelmiştir. 1516 yılında Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in Merc-i Râhit'te Memlüklular'ı yenmesi ile Suriye toprakları Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. 1918 tarihine kadar süren dört asırlık Türk hakimiyeti, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yönden Suriye'nin altın çağını yaşadığı devir olmuştur. I. Dünya savaşı sonunda, İngilizler ve müttefikleri 2 Ekim 1918'de Osmanlı eyalet merkezi Şam'a, 27 Ekim 1918'de de Halep'e girdiler. Suriye'yi Osmanlılar'dan koparan İngiltere, daha sonra Ortaçağ'da Suriye ve Lübnan sahillerinde Haçlı devletleri kurmuş olan Fransa'ya devretmiştir. Fransa'nın Suriye hâkimiyeti II. Dünya savaşı sonuna kadar sürmüştür. Savaş sonrası 1944'de Amerika ve Rusya Suriye'yi bağımsız bir ülke olarak kabul ettiği halde Fransızlar Suriye'den çekilmekte pek istekli olmamışlardır. Ancak bölge üzerinde yeni planlar peşinde olan Amerika ve İngiltere, bu bölgede daha fazla Fransa nüfuzunun hakim olmasını istemiyorlardı. Buna rağmen Fransa manda döneminin bağımlılık ilişkilerini mümkün olduğu kadar devam ettirecek ekonomik, kültürel ve stratejik bir takım imtiyazları garanti altına alacak özel andlaşmayı resmen kabul ettirinceye kadar Suriye'den çekilmemiştir. 1945'teki bağımsızlık, Suriye için kendi iç ve dış meseleleri üzerinde söz sahibi olmasını sağlamaktan çok, bir baş-

ka sömürgeciliğin başlangıcı olmuştur. Fransızlar'ın 5 Nisan 1946'da resmen çekilmesinden sonra, Suriye üzerinde egemenlik için Amerika ve İngiltere arasında rekabet başlamış, daha sonra bu rekabete, Rusya da katılmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında Suriye'nin politik hayatına yön veren parlamenter demokrasi, halkın çoğunluğunun doğrudan katıldığı gerçek bir demokrasi değildi. Ülke çıkarlarından çok, dış güçlerin çıkarlarından yana olan Suriye'deki geleneksel elit tabakanın kontrolü altındaydı. Bilindiği gibi XX. yüzyılın başlarında uluslararası politika alanında birkaç İslâm devleti vardı. Osmanlı Devleti siyasî etkinlik, nüfus yapısı, ülkenin genişliği bakımlarından en büyüğüydü. Ancak bu devlet, I. Dünya savaşı sonrası tarih sahnesinden çekilmiştir. Yerine Anadolu'da Türkiye Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak kurulmuş, buna rağmen kışkırtıcı emperyalist devletlerin bağımsızlık vaadlerinin aksine Ortadoğu'nun her bölgesi batılı bir devletin mandası olmuştur. Süper güçlerin kontrolünde bulunan Ortadoğu ülkeleri büyük ve lider devlet olma hayalleri ile fınl fırıl döndürülmektedirler. İstenilen istenildiği yerde istenildiği kadar kullanılmaktadır. Rusya'nın güdümünde olan bir Suriye, Lübnan'da müslümanların İsrail'e karşı ortak bir cephe oluşturulmasına tahammül edemeyerek ABD ve İsrail'in imdadına koşabilmektedir.

Coğrafya

Akdeniz'in doğu kıyısında yer alan Suriye, coğrafî bakımdan birbirinden çok değişik özellikler gösteren bölgelere ayrılabilir: Kıyı şeridi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağlar, Suriye çölünün kuzey ucu, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda bir yay içinde yer alan, Fırat'ın ötesinde uzanan Cezire'yi, Âsi ırmağının vadisini, Halep dolaylarındaki kırları ve güneyde, kentlerin, köylerin çevrelediği vahaları kapsayan, su kaynakları bakımından zengin birkaç alan, deniz ile yavaş yavaş Ensariye (yada Ansariye) dağlarına doğru yükselen zemin arasında kalan dar ova, kıyı şeridini oluşturur. Ilıman iklimli, bol yağış ile bu bölge, meyve ve sebze yetiştirmeye son derece elverişlidir (en yüksek nüfus yoğunluğu da bu bölgede görülür). Dağlık kesim, ortada Âsi ırmağının geçtiği el-Gab çöküntüsünü iki yandan sınırlayan iki sıra dağdan oluşmuştur: Lübnan dağlarının uzantısı olan Ensariye dağlarıyla Zaviye dağları, yalnızca doğu yamacı Suriye'de olan Antilübnan sıradağları. Ensariye dağlarında verimli toprakların azlığı nedeniyle Lübnan'daki tipik büyük dağ köyleri oluşmamış, yerleşme yerleri ender tarım alanlarına uyarak dağılmıştır. Bununla birlikte, ılıman Akdeniz iklimi sayesinde nüfus yoğunluğu oldukça yüksektir. Çok eski çağlarda Suriye dağlarını kaplayan geniş sedir ağacı

ormanları, değerli kerestesinin gemi ve ev yapmak için kullanılması sonucunda günümüzde ortadan kalkmışlardır. Yer yer göze çarpan, çam, servi, fıstık çamı ve okaliptüs kümeleri, eski görkemli ormanların kalıntılarıdırlar.

Çöl alanları orta yükseklikte ovalardan oluşur ve Fırat ırmağına doğru yavaş yavaş alçalırlar. Bu ıssız çevrede yaklaşık olarak yay biçiminde dizilmiş volkanik yapılı tek tek kütleler yükselir: Yüksekliği 1800 metreyi bulan Cebel ed-Drüz; yüksekliği 1000 metreyi aşan Cebel el-Şarkî ve Cebel el-Bişri. Yörede yazlar çok sıcak, kışlar çoğunlukla soğuk geçer. Hiçbir yerde yılda 200 mm.'yi bulmayan yağışlar Mayıs ayında kesilir, Eylül'de yeniden başlar. Tepeler ve yaylalar taşlıklarla, cılız bozkır bitkileriyle kaplıdır. Çölün yeknasaklığını yalnızca petrol boru hatları ve günümüzde yer yer asfaltlanmış olan eski kervan yolları bozar. Yerleşme biçimi olarak, Bedeviler'in derme çatma kara çadırlarından başka şeye rastlanmaz.

Ovalık alan içinde Âsi, Fırat, Habur gibi ırmakların geçtiği ara kesim, değişik tabii bölgelerden meydana gelir. Suriye iktisadının can damarını oluşturan bu bölgeler, daha geniş olan Münbit Hilâl'ın parçalarıdır. Münbit Hilâl, Urdün ovalarından Toros dağlarının eteklerine, Mezopotamya üstünden Basra körfezine kadar uzanan yay biçimi geniş bir alanı kaplar. Bu tabii bölgelerin en doğusundaki Cezire bölgesi, verimli Mezopotamya topraklarının kuzeydeki son uzantısıdır. Fırat ve Habur ırmakları arasında kalan bu kesim, bir bölümü tarıma, bir bölümü hâlâ otlaklara ayrılmış bir ovadır. Yavaş yavaş yerleşmeye açılmaktadır ve ırmak sularının düzenlenmesiyle su kaynaklarından daha iyi faydalanılmaya başlanmıştır. Eski çağlarda çok kalabalık olan Cezire'de zamanla nüfus büyük ölçüde düşüş kaydetmiştir. Yerleşme merkezleri Türkiye sınırının güneyinde genişliği 15 km. kadar bir şeritte toplanmıştır. 1930-1950 arasında bu bölgenin nüfusu dört misli artmıştır. Güneyde Âsi ırmağı kıyıları ile Hıms ve Hama şehirleri çevresinde uzanan bölge, yüzyıldan fazla bir zaman süren karmaşık bir olgu neticesinde uzanan bölge, yüzyıldan fazla bir zaman süren karmaşık bir olgu neticesinde tarıma kazanılmıştır. Daha Osmanlı idaresi sırasında göçebe Bedeviler'in akınlarını önlemek amacıyla, yöreye 1880'den sonra zorla hristiyanlaştırılmağa uğradıkları için Rusya'dan göç eden Çerkesler yerleştirilmişti. Günümüzde dağlarda yaşayan İsmaili mezhebinden bir topluluk da Çerkeslerle aynı zamanda bölgeye gelerek, Ortaçağ'da bu mezhebin merkezi olan Suriye'de yerleşti. Daha yakın dönemde Hıms ve Hama'da oturan büyük toprak sahipleri, tarım işçileri tutarak, bozkırlar ile çöl bölgelerini tarıma ve yerleşmeye açmaya çalıştılar. Âsi ırmağına açılan bir dizi ka-

leşmekten kurtardılar. Antilübnan dağlarının ve Cebel-i Drüz'ün eteklerindeki vahalar günümüzde hâlâ Münbit Hilâl'in parçaları sayılırlar (bol su kaynakları ve akarsular sayesinde, çölün hemen kıyısında yoğun tarım yapılır). Tipik vahalarda yerleşme merkezleri genellikle dağ ile çöl arasında yayılmıştır. Tarım alanları, çöle yaklaşıldıkça azalır. Dağ eteklerinde meyve ve sebze yetiştirilir. Vadide yaygın tahıl tarımı yapılır. Dağ eteği ile vadi arasında kalan topraklarda, tahıl tarımının yanı sıra üzüm ve zeytin yetiştirilir.

Yüzölçümü 185.180 km² olan Suriye'nin en önemli şehirleri Dımaşk (Şam, başşehir), Halep, Hıms, Hama, Lazkiye, Deyr el-Zor ve Kamışlı'dır. Genel mânâda değerlendirildiğinde, Suriye ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayandığı görülmektedir. Tarım sektörü Suriye ekonomisinde ana rolü oynamakta ve gayri sâfî millî hâsılanın 1/5'ini temsil etmektedir. 1983 istatistiklerine göre toplam iş gücünün % 30'u bu kesimde çalışmaktadır. Tarım kesimi toplam ihracatının % 80'ini oluşturan pamuk, en önemli tarım ürünü sayılmaktadır. Tarıma dayalı bir ürün olan şeker üretimi 1983'te 1.200.000 tona yükselmiştir. Buğday ve arpa ekiminin yapıldığı tarım alanları 1980 yılına göre, 27 milyon hektarı kaplamaktadır ki, bu alan toplam tarım alanının 1/3'üne tekabül etmektedir.

Ekonomik Yapı

1963 ve 1973 savaşlarına rağmen Suriye ekonomisi son yıllara kadar önemli ölçüde artış göstermiştir. Özellikle 1973 savaşından sonra güven kazanan Suriye'ye petrol üreten Arap ülkeleri ciddi maddi destek sağlamışlardır. Fert başına düşen millî gelirde % 25'lik bir artış sağlanmıştır. Suriye'de ödemeler dengesindeki eşitlik genelde dış yardımlarla sağlanmaktadır. Bu arada Sovyetler'in askerî yardımları ve silah hibe kampanyaları da ekonomiyi ayakta tutmaya yardımcı olmaktadır. Son yıllara kadar kapalı ekonominin uygulamalarını benimseyen Suriye, artık batıya açık bir sisteme geçmiş, petrol, fosfat ve diğer madenlerle tekstil sanayiinde Amerikan teknolojisinden de faydalanmaktadır. Fakat yine de Suriye ekonomisi % 75'lik bölümü ile genelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Suriye ekonomisi 1950 yılının sonlarına doğru kamu sektörüne ağırlık verilmek üzere bir değişiklik geçirmiştir. Bunu 1963 yılında belli-başlı sınaî ve ticarî kuruluşlar ile bankaların sigorta şirketlerinin millileştirilmesi takip etmiştir. 1970 sonrası liberalleşme eğilimi görülmekle birlikte Suriye ekonomisinde ılımlı bir sosyalizm politikası hakimdir. Suriye'de 1961 yılından itibaren planlı döneme geçilmiştir. Beşer yıllık dönemler halinde hazırlanan kalkınma planlarında tarım sektörü ağır bas-

maktadır. 1961-1965 yıllarını kapsayan birinci plan döneminde, tespit edilen hedefler itibariyle gerçekleşme oranı % 50'lerde kalmıştır. 1966-1970 ve 1971-1975 dönemlerinde, 1973 savaşından sonra ülkeye akan büyük Arap yardımları sebebiyle, II. ve III. kalkınma planları geniş ölçüde başarılı olmuştur. Diğer plan dönemlerinde gerçekleşme oranları hedeflerin gerisinde kalmıştır. Dördüncü beş yıllık plan döneminden itibaren tarım sektörünün yanında, sanayileşme hamlelerinin başlatıldığı da görülmektedir. Kamu sektörü ağırlıklı olan sanayi faaliyetleri gıda, tekstil, çimento, şeker, kimyasal maddeler, dayanıklı tüketim maddeleri, elektrik ve petrol şeklinde özetlenebilir. Genel ihracat içerisinde sanayi ürünlerinin oranı % 20 civarında olmakla birlikte, ülke ihtiyacını karşılamaya yetmemektedir.

Halen Suriye petrolleri ABD ağırlıklı şirketler eliyle işletilmektedir. Yıllar itibariyle 1980 sonrası mevcut kuyulardan çıkartılan ham petrol miktarları şöyledir: 1980'de 8.3 milyon, 1981'de 9.5 milyon, 1982'de 9 milyon 1983'de 9.5 milyon ton'dur. Son olarak Deyr-el-Zor'un güneydoğusunda yeni bir petrol yatağına rastlanmıştır. Kesin rezerv miktarı belirtilmemekle birlikte Ortadoğu'nun en kaliteli petrolü olduğu ifade edilmektedir. Bu yörede açılmış bulunan üç kuyudan halen günde 20.000 varil petrol çıkartılmaktadır. 1986 yılında bu petrolün ihracatından yılda 1.5 milyar dolar sağlanmıştır. Suriye'de son yıllarda petrol, ihracatın temel unsurlarından biri olmuştur. Fakat hâlâ petrol fosfatla beraber, gayri safi yurt içi hasılanın ancak % 2'sini teşkil etmektedir. Bugün yerli üretim Suriye'de artan enerji ihtiyacına ve petrol rafinerilerinin tam kapasite ile çalışmalarına yetmemektedir. Irak-Suriye boru hattının kapatılmasından sonra, Suriye petrol ihtiyacını İran'dan ithal ettiği ham petrolle karşılamaya çalışmaktadır. Suriye dış ticaretinde devamlı surette açık veren ülkelerden biridir. 1980'lerde bu açık 2-2.5 milyar dolar olmuştur. Turizm gelirleri ve diğer görünmez kalemlerle cari işlemler dengesi açığı ise, aynı yıllarda 500 milyon dolar civarında olmuştur. 1983'te ise, bu açık artmış ve 815 milyon olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Suriye'nin dış ticaretinde İslâm ülkeleri pek az yer almaktadır. Özellikle ihracatında İslâm ülkelerinin payı % 10-12 ile çok düşüktür. Sanayileşmiş ülkeler ise, bu toplam içerisinde % 85 gibi yüksek orana sahiptir.

Önem sırasına göre Suriye'nin başlıca ihraç maddeleri ham petrol, pamuk ipliği, tekstil ürünleri, sebze ve meyveler, mercimek, konserve ve kurutulmuş gıda maddeleri, tütün, huhubat ve fosfattır. Son yıllarda Suriye'nin ihracatının büyük bir kısmını ham petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. İhracatın % 60'ı petrole, % 9'u pamuğa ve % 7-8'i iplik ve kumaşa dayanmaktadır. İhracatın % 60'ının tek kaleme dayanmasının, dış ticaret hadleri açısından uzun vadede

Suriye'nin aleyhine olduğu söylenebilir. Suriye, ihracatının büyük bir kısmını sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yapmaktadır. Hatta üç dört ülkeye yapılan ihracatın Suriye'nin toplam ihracatının % 65-70'i gibi yüksek bir kısmını oluşturduğu söylenebilir. Bu ülkeler İtalya, Romanya, SSCB ve Fransa'dır. İhracatının yöneldiği diğer ülkeler Yunanistan, İspanya ve özellikle son yıllarda İran'dır. Suriye'nin ithalatı son yıllarda düşmeye başlamıştır. İthalatın rakam olarak ifadesi 4.5 milyar dolardır. Suriye'nin ihracatında olduğu gibi, ithalatında da en büyük paya petrol ve petrol ürünleri sahiptir. Bunların toplam ithalat içindeki payı % 30 civarındadır. İkinci sırada makinalar ve ulaştırma araçları grubu gelmektedir. Suriye ayrıca yılda ortalama 500-800 milyon dolar arasında gıda maddeleri ithal etmektedir. Gıda maddeleri arasında ön sırayı hububat almaktadır. Ayrıca madenî yağlar, elektrikli aletler, gıda maddeleri, kimyevî ürünler, eczacılık ürünleri, sebze ve meyve, hububat, çimento, tuz ve değerli madenler de ithal maddeleri arasında yer almaktadır. 1980 yılında Suriye'nin toplam ithalatı 16.188 milyon SL. olarak gerçekleşmiştir. Bunun % 33'ü AET ülkelerinden sağlanmıştır. AET ülkeleri içinde Suriye'ye ihracatta Federal Almanya, İtalya, Fransa önde gelmektedir. Son birkaç yıl içinde ABD ve Japonya'nın Suriye'ye olan ihracatlarında önemli gelişmeler görülmüştür. Petrol ithalatı konusunda Suriye 1982 yılına kadar en fazla Irak'a bağımlı iken, İran-Irak savaşı sırasında İran'a yönelmiştir. Başta petrol olmak üzere ihracatında gözlenen gelişmelere rağmen, Suriye'nin dış ticareti açık vermeye devam etmektedir. Suriye'nin 1979 ve 1980 yıllarındaki ihracatı ancak ithalatının yarısına yaklaşmaktadır. Suriye endüstrisi hidroelektrik açısından Türkiye'ye, petrol açısından diğer petrol zengini komşu ülkelere büyük ölçüde bağımlı durumdadır. Ayrıca batı teknolojisinin gerisinde olan Sovyet teknolojisini tercih etmesi Suriye için başlı başına bir darboğaz oluşturmaktadır. En uzun sınıra sahip iki komşu ülke olmamıza rağmen Suriye ile ticarî ilişkilerimiz arzu edilen seviyede değildir. Özellikle 1975 yılına kadar Suriye ile ticarî ilişkilerimiz 1.2 milyon dolar gibi önemsiz bir rakamdan ibarettir. Türkiye'nin Suriye'den ithal ettiği malların türü çok sınırlıdır. 1985 yılında yapılan 16.344.000 dolarlık ithalatın 15.600.000 dolarlık kısmı petrol ithalatıdır.

Ülkenin yeraltı gelir kaynakları çok çeşitli ama rezervleri pek zengin değildir. Biraz linyit dışında hiç kömür yoktur. Lazkiye'nin kuzeybatısında krom, amyant ve manganez yatakları, Halep yakınlarında bakır yatakları yer alır. Şam, Tedmür, Hıms ve Halep yakınlarında son yıllarda bulunan demir yatakları sayesinde, gelecekte demir-çelik ürünleri dış alımının azalacağı ümid edilmektedir. Ama günümüzde metalürji sanayii yeni olusmaktadır. 1962'de SSCB'den

gelen uzmanların çölün tam ortasında ve Lazkiye'de buldukları fosfat yataklarının işletilmesi amacıyla Romanyalılar'ın, Polonyalılar'ın ve Bulgarlar'ın da katıldıkları bir fosfat ve maden şirketi kurulmuştur. Fosfat, asfalt, çimento ve kayatuzu üretimi sürekli artmaktadır.

Etnik Yapı

Suriye'de her on yılda bir nüfus sayımı yapılmaktadır. Bu yüzden de değişik kaynaklarda birbirini tutmayan rakamlar verilmektedir. 1981 yılında yapılan sayımda 9.934.000 olan Suriye nüfusu bugün 10.267.000 civarındadır. Bu nüfusun % 75'i müslümandır. Son on yıllık nüfus artışı yılda % 3.3 olmaktadır. Son sayıma göre nüfusun % 47.9'u şehirlerde, geri kalan % 52'si kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Toplam Suriye nüfusunun % 67'si Şam, Halep, Hama, Hıms ve Lazkiye ve çevresinde yaşamaktadır. Çalışacak yaşta olan 6.347.995 kişiden ancak 2.322.827'si çalışmaktadır. Bir milyon Suriye vatandaşı yabancı ülkelerde çalışmaktadır.

Çalışan nüfusun % 47'si tarım, % 20'si sanayi, % 33'ü de hizmet sektöründe çalışmaktadır. Kilometrekareye 42-45 kişi isabet etmektedir. Okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı % 58, ortalama ömür 54 yıldır. Suriye nüfusunun % 90'ını Arapça konuşan Araplar meydana getirmektedir. Nüfusun geri kalan kısmının % 4'ünü Kürtler, % 2'sini Ermeniler, % 1'ini Türkler teşkil etmektedir. Ayrıca Çerkes, Asurî ve Yahudiler de önemli azınlık gruplardır. Değişik kaynaklarda Suriye'de yaşayan Türk nüfusu 150 ilâ 500.000 arasında gösterilmektedir. Ortadoğu'da en fazla heterojen nüfusa sahip olan ülke Suriye'dir. Arap olmayan Sünnî müslüman iki etnik grup Çerkes ve Türkmenler'dir. Çerkesler 60.000 civarındadır, ülkenin güneyinde yaşarlar. Türkler ise, kürtlerin yerleştiği kuzeydoğu koridorunda toplanmışlardır. Asuriler ve Ermeniler müslüman olmayan en önemli iki etnik gruptur. Suriye'de asimile olmamış en büyük azınlık, nüfusun % 2-3'ünü teşkil eden Ermeniler'dir. Bunlar kendi dillerini konuşur, kendi geleneklerini sürdürür, kendi okullarında eğitim görür ve kendi gazetelerini okurlar. Suriye'de en büyük dinî azınlık % 11'le yönetimi elinde tutan Nusayrîler'dir. Nusayrîler Lazkiye bölgesinde toplanmışlardır. Bölgedeki diğer iki azınlık ise sünni müslümanlar ile Yunan ortodoks, hristiyanlardır. Rum kökenliler toplam hristiyan nüfusun % 5'ini oluştururlar. Geriye kalanı Suriye ortodoksları, Suriye katolikleri, maruniler, protestanlar ve Roma katolikleri ile Nasturîler, Ermeni katolik ve protestanlar teşkil etmektedir. Nüfusun yaklaşık % 3'ünü Dürzi İsmaili, % 1'ini Yahudi ve Yezidiler meydana getirmek-

tedir. Dinî inanç, konuşulan dil ve ırkî bakımından Suriye, çok değişik kesimleri bünyesinde toplayan karmaşık bir ülkedir.

Sosyo-kültürel kurumlar

1 — Dil: Ülke nüfusunun % 90'ını Araplar'ın teşkil ettiği Suriye'de resmi dil Arapça'dır. Konuşulan Arapça daha çok avam Arapçası olup diğer ülkelerde konuşulandan farklıdır. Fransızca aristokrat dili olarak yaygındır. Nüfusun geri kalan % 10'unu teşkil eden kısmı ise kendi dillerini konuşmaktadır.

2 — Aile yapısı: Aile yapısı erkek hakimiyetine dayanmaktadır. Şehirlerde yaşayan elit grubun aile yapısı, 1920'lerden 1945'lere kadar süren Fransız egemenliğinin de etkisiyle karı-koca ve çocuklardan oluşan modern bir görünüm arzetmektedir. Hristiyan unsurların aile yapısı batı tarzındadır. Ülkenin orta kesimlerinde göçebe hayatı yaşayan Bedevi Araplar ile kırsal kesimde yaşayan Sünnî müslümanlar arasında birden fazla evlilik yaygındır. Ülkemize sınır olan kuzey bölgelerde, bizim toplumumuzun güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde çok sık görülen pederşahi aile modeline sıkça rastlanmaktadır.

3 — İnanç: Halkın % 74-75'i Sünnî müslüman, % 11 Nusayrî, % 10'unu hristiyan, % 3'ü Dürzî İsmailî, % 1'i yahudi ve Yezidîler'den meydana gelmektedir. İslâm tasavvuf geleneğinde Şam'ın özel bir yeri bulunmaktadır. Büyük İslâm mutasavvıflarından Muhyiddin-i Arabi ve Şeyh Halid-i Bağdadî'nin türbeleri Şam'da bulunmaktadır. Abdü'l-Kadir-i Geylani'nin sülalesi halen Hama'dadır. Bu köklü geleneğin devamı olarak Sünni müslümanlar arasında yaygın bir şekilde tarikat bağı bulunmaktadır. Suriye Baas Partisi'nin baskıcı rejimine karşı müslümanları reaksiyon halinde tutarı çeşitli faktörlerin arasında tarikat geleneğinin özel bir ağırlığı bulunmaktadır.

4 — *Siyaset:* Bugün ülke idaresini elinde bulunduran Baas'cı Hafız Esad hükümeti Ekim 1970 yılında iktidar olmuştur. 1971'de yapılan referandum ile başkan seçilen Esad, 12 Mart 1973 yılında onaylanan bir anayasa oluşturmuştur. Anayasa 1971 yılında tayin edilen 173 üyeli Milli Meclis tarafından tasdik edilmiştir. Bu anayasa devlet başkanına büyük yetkiler vermektedir. Bunlardan birkaçı başbakan ve bakanların atanması, savaş ilanı, af çıkarma yetkisi vb.'dir. Hükümet veya parlamento Baas Partisi'nden başka bir şey değildir. Suriye silahlı kuvvetlerinde bile Baas Partisi söz sahibidir. Arap milliyetçiliğinin özel bir yorumu olan Suriye Baasçılığı, «birlik, hürriyet ve sosyalizm» sloganı ile özetlenmektedir. Suriye'de parti görüş ve ilkelerinin dışında herhangi bir düşünce söz konusu olamaz.

5 — *Eğitim* : Suriye'de 6-11 yaş arasındaki eğitim parasız ve zorunludur. Okul sistemi 6 yıl ilkokul, 3 yıl genel veya mesleki eğitim (ortaokul), üniversiteye girebilmek için ayrıca üç yıllık akademik eğitime ihtiyaç vardır (lise). Suriye hükümeti başta Sovyetler olmak üzere yurt dışında eğitim ve öğretimi teşvik etmektedir. Türkler Suriye devleti tarafından Araplar'dan ayrı bir topluluk olarak kabul edilmedikleri için onlara mahsus Türkçe eğitim yapan okullar ile bunun sonucu bir cemaat teşkilatı da mevcut değildir. Okumak isteyen bir kimse ilkokuldan itibaren Arapça eğitim yapan okullara gitmek zorundadır. Bu dil zorunluluğu köylerde oturan Türkler arasında okumaya karşı bir ilgisizlik doğurmaktadır. 1950-1955 yıllarına kadar mesleki teknik eğitim ihmal edilmiş, tarıma dayalı bir eğitim sistemi tercih edilmiştir. Bu yönüyle Suriye halen yetişmiş teknik eleman sıkıntısı çekmekte, hatta bu yüzden Sovyet teknisyenlerinin ülkede faaliyet göstermesine gerek duymaktadır. Suriye'de ilk üniversite 1919'da Osmanlılar tarafından kurulmuştur. Birimleri Tıp ve Hukuk fakültesi olan bu üniversitenin 1953'te 2580 öğrencisi mevcuttu. Halen başşehir Şam'da iki, Halep'te bir üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerde toplam 19.739 öğrenci öğrenim görmektedir. 4000 öğrenci de yurt dışında öğrenim görmektedir.

6 — *Haberleşme* : Suriye'nin gerek iç ve gerekse dış haberleşme konusunda oldukça iyi bir seviyede olduğu bilinmektedir. Sovyet teknik ve yardımlarından istifade edildiği görülen Suriye haberleşme sistem ve şebekeleri büyük ölçüde askerî maksatlı yatırım ve kuruluşlar tarzında planlanmaktadır. Suriye'de basın hürriyeti yoktur. Basın devlet kontrolündedir. Suriye basını ancak resmî ağızların demecine yer vermektedir. Müzik ve eğlence yayınlarının yanında, devlet, radyo ve televizyonu propaganda aracı olarak kullanılmaktadır. Bu durum Sünni çoğunluk tarafından hoş karşılanmamaktadır. Elektrikte olduğu gibi devlet PTT ağının köy bazına kadar ulaştırılması konusunda bir gayret içindedir. Suriye ulaşımı büyük ölçüde karayollarına dayanmaktadır. Ülkede mevcut 1513 km.lik demir yollarının büyük bir kısmı Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır. Halep-Kamışlı ve İran sınırına kadar ulaşan demiryolu hattı da Sovyet yardımı ile yapılmıştır. Havayolu ulaşımında ise Suriye oldukça önemli gelişmeler sağlamıştır. Beyrut havaalanının güvenli olmaması sebebiyle Şam önemli hava konaklama noktası haline gelmiştir. Şam'dan Ortadoğu, Avrupa, Asya ve Afrika'ya yoğun hava trafiği dikkati çekmektedir.

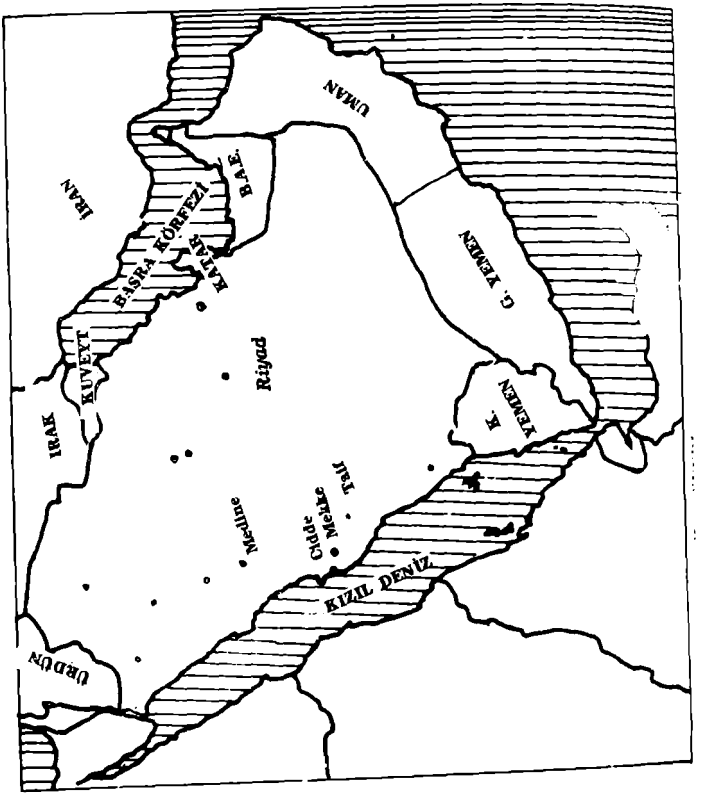
İRAN
BASRA KÖRFEZİ
BAHREYN
BAE
UMAN
G. YEMEN
K. YEMEN
KUVEYT
IRAK
Riyad
Medine
Cidde
Mekke
Taif
KIZIL DENİZ
URDUN

35 — SUUDÎ ARABİSTAN

Resmî adı	: El-Memleketü'l'-Arabiyyetü's-Saûdiyye (Suudi Arabistan Krallığı)
Yüzölçümü	: 2.240.000 km²
Nüfusu	: 11.670.000 (1986)
Başkenti	: Riyad
Önemli şehirleri	: Cidde, Mekke, Medine, Taif
Resmî dili	: Arapça
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Suudi Arabistan Riyali

Suudî Arabistan üzerinde dünya müslümanlarının kalbi, mukaddes beldelerin bulunduğu; batısında Akabe Körfezi ve Kızıldeniz; güneyinde Aden Körfezi ve Hind Okyanusu, Kuzey ve Güney Yemen doğusunda Basra Körfezi, Katar ve Uman Körfezi bulunan ve bu düzensiz su yolları ile diğer kıt'alardan ayrılan Suudî Arabistan, kuzeybatıda Sina Yarımadası (Mısır), İsrail; kuzeyinde Ürdün, Irak çölleri ve Kuveyt; güneydoğusunda Birleşik Arap Emirlikleri ve Uman Sultanlığı ile sınırlıdır.

Bugün dünyanın maddi ve manevi en nadide değerlerinin bulunduğu Suudi Arabistan, bölgedeki diğer irili ufaklı Arap ülkelerinin hem coğrafya, stratejik, yüklendiği tarihi, siyasi ve dini misyon, hem de insan gücü ve elindeki maddi imkanlar bakımından, lideri durumundadır. Fakat bu ülkenin tarih boyunca önem kazanmasını sağlayan, bugün de aynı ehemmiyetin dayanağı olan, kendisinin olduğu kadar yeryüzündeki bir milyarı aşkın müslümanın kıblesi olan Kâbe'dir.

Coğrafya

Suudî Arabistan, çok geniş bir yayladır. Mezopotamya ve Suriye ovalarıyla, İran körfezinin alçak kıyılarından başlayarak birbirini takip eden basamaklar halinde Kızıldeniz'e doğru yükselir. Necid ve ülkenin iç kısımlarındaki kireçli hamadalar alabildiğine düzdür. Kuzey-güney doğrultusundaki bazı kısa kıvrımlı dağ sıraları, petrol antiklinallerinin varlığını gösterir. Şattülarab çukuruna yönelen Vadi Rumma, Katar yarımadasıyla Uman denizi kıyısı arasında Basra kör-

fezine yaklaşan Vadî Sahba ve Vadi Densir, Suudî Arabistan'daki en önemli kuru vadilerdir. Batıya doğru yönelmiş Jura kalkerlerinden meydana gelen son diklik (Cebelü't-Tuveyk), 800 km'den daha uzun bir mesafede, Afrika platformunun en kuzey kısmını meydana getiren billûrî yapıda bir «ön ülke» üzerinde yükselir.

Merdiven basamağı biçimindeki sarp yer kırıkları Arabistan yaylasını keser ve Kızıldeniz boyunca, daha kesik olarak da Tihame'ye doğru dik basamaklarla alçalır. Suudî Arabistan'da çöller ülke yüzölçümünün büyük bir kısmını kaplar. Arabistan'ın en ıssız çölü Rubülhâli buradadır. Bu çöl, güneyde, diklikler önündeki çukurları kaplayan Nüfûd ve Dehnâ'nın paralel ergleri ve Hicaz'ın Büyük Nüfûd'u ile devam eder. Suudî Arabistan çölü, Afrika ve Orta Asya çöllerini birbirine bağlayan bir çöldür. Suudî Arabistan'ın gerçek dağ engelleriyle iyice sınırlanmış olan batı ve güney tarafları üzerinde denizin pek az etkisi vardır. Suudî Arabistan'ın batı sınırının hemen tamamını teşkil eden Kızıldeniz, girintisi, çıkıntısı az olan dar bir denizdir.

Medine etrafındaki arazinin tamamı volkaniktir. Tarihî devirlerde bir takım volkanlar henüz faaliyette bulunmakta idiler. Bildiğimiz en son indifa da 1256'de meydana gelmiştir. Bu Harralar (volkanik dağlar)daki vadiler diğerlerinden daha verimlidir. Bundan dolayıdır ki, çok eski zamanlardan beri bu bölgelerin hurmalıkları meşhurdur. Medine'nin bir saatten az bir mesafe kuzeyinde Uhud dağı vardır. Vadi Rumma'nın çıktığı büyük Hayber ve Vadî'l-Kurâ'nın doğusunda bulunan Haza, Medine arazisinden sayılır. Yenbû'dan sahil boyunca Cidde'ye gidilebilir ve Culde'den doğu istikâmetinde iki günde Mekke'ye varılır, Karna'l-Menâzil'den 36 mil mesafede yaklaşık olarak cenup istikametinde ve Gazvân dağlarında eskiden olduğu gibi bugün de zengin Mekkeliler'in yazlık ikâmetgâhları olan Taif bulunur. Buranın havası ve toprağı çeşitli meyve ve sebzelerin yetişmesine oldukça müsaittir. Bu havalinin yaş ve kuru üzümleri öteden beri meşhurdur. Taif dağları Suudi Arabistan'da kışın suyun donduğu yegâne yerdir.

Mekke civarındaki dağlardan Serât dağları, çok arızalı bir araziyi teşkil etmek üzere, genişleyerek, Suudî Arabistan'ın en münbit kısmını meydana getirirler. Umumiyet itibariyle Suudi Arabistan'ın sıkıntısı, yüksek sıcaklık yüzündendir. Isı gündüz bazan 60°C'ye kadar yükselir. Hava şartlarının düzenli olduğu alçak basınçlı bir devre olan Mayıs sonu ile Eylül sonu arasında sıcaklık boğucudur. Isı gölgede çoğu zaman 50°C'yi bulur. İklimi, bilhassa ülkenin ortasındaki çöllük bölgelerde çoğunlukla sıcak ve kurudur. Kıyı şehir ve kasabalarının sıcaklığı, aşırı bir rutubet de eklenince bunaltıcı olur. Kışın ha-

va mütemadiyen açık ve durgun geçer ama soğuktur. Çünkü Asya'nın yüksek basınçları Arabistan'ın soğuk ve kuru olan hava kütlesini destekler ve sahra basınçlarıyla birleşerek bir sırt meydana getirir. Bununla beraber, yayla üzerinde geceler, yaz mevsiminde bile çok defa serin olur ve kışın buz gibi kuzey rüzgarları eser. Suudî Arabistan'da bütün bitki örtüsü yağmura tâbidir ve bu yüzden yağmura «Allah'ın rahmeti» (rahmetu'llah veya kısaca rahme (t)) denir ve nemlilik ile bolluk çok defa aynı anlamda kullanılır.

Suudî Arabistan'ın sürekli akan nehirleri yoktur. Yağmur yağışı çoğu yerlerde ortalama 76,2 mm. olmakla beraber, kış aylarında şiddetli yağmur fırtınaları ve sağnaklar başgösterir. Dağlık bölgelerin daha ziyade ılımlı, kıyıların rutubetli olmasına karşılık, Riyad gibi iç kesimlerde yazlar çok sıcak ve kışlar mutedil geçer. Seyrek görülen yağmurlu dönemler hariç tutulursa, çöl bölgeleri genellikle çoraktır.

Suudi Arabistan, yüksek petrol gelirleriyle yüzey şekillerini müsbet yönde (sulama ve genel olarak tarımda) hızla değiştirmektedir. 10-15 sene öncesine nisbetle ekili dikili alanlarla (1983'te % 0,5) çayır ve otlakların (% 39,5) miktarında yükselme kaydedilmiştir. Sulama ve kullanmadaki ihtiyaç, yeni bulunan yeraltı tatlı sularından ve denizden elde edilen sulardan karşılanmaktadır. Çölü yeşertme çalışmaları da devam etmektedir.

Tarihçe

Suudi Arabistan'ın içinde bulunduğu Arap yarımadası hakkında M.Ö. I. bin yıla kadar, yarımada ile ilgili hiç bir bilgiye rastlanmaz. İlk Sâmi alfabesinin bulunması M.Ö. II. bin yıla rastlar. Miladdan önceki asırlarda, Arabistan'da bir takım devletler kurulmuştur. Arabistan'ı bugünkü tanınmışlık seviyesine getiren, dünya tarihinde ehemmiyet bakımından birinci sıraya yerleşmesine sebep olan amil hiç şüphesiz İslâm dini olmuştur. Bununla birlikte İslâm'ın gelmesinden kısa bir süre önce de Suudi Arabistan sınırları içinde yer alan Mekke, etraf şehir ve ülkelerin sık sık ziyaret ettiği, o havalinin kültür, medeniyet ve ticaret merkezi konumundaki bir hac yeriydi. Hz. Muhammed burada (571'de) doğdu; 612 yılında risalet vazifesini ifa etmeye ve Mekkeli müşrikleri İslâm'a davete başladı. Mekkeliler'in pek çoğu önceleri İslâm'a inanmadıkları gibi müslümanlara büyük zulüm ve işkenceler yaptılar. Kafileler halinde göç eden müslümanlardan sonra Hz. Muhammed de Medine'ye hicret etti ve orada İslâm devletini kurdu. Bu devletin başkenti Yesrib, sonradan Medine adını aldı. Sadece Araplar'a değil bütün dünyaya hitap eden Kur'an, ırk ve neseb

farkı gözetmeyen bir vahiy kitabıydı. Bu özelliğiyle Kur'an, daha İslâm'ın ilk yıllarında Medine ve civarındaki kabile ve aşiretleri, hatta değişik ırk ve devletleri bir araya topladı. Hz. Muhammed, büyüdüğü ve dini için göç ettiği Mekke'yi 630 yılında fethetti ve Kabe'yi bütün putlardan temizledi. Bununla, Arabistan'daki hemen bütün kabileler aynı din etrafında birleştiler.

Dört halife döneminden sonra Muaviye ile hilafet Emeviler'e geçti. Emevi halifeleri Mekke ve Medine'ye valiler tayin ettiler. Abbasiler ve Osmanlılar döneminde de Mekke ve Medine mukaddes birer şehir olarak büyük önemi haizdirler.

Kanuni'nin, saltanatı döneminde bütün Arabistan'ı hakimiyeti altına alırken, Türklerle Portekizliler kıyı bölgelerinde savaşıyorlardı. Bedevi reislerden El-Humeyd, El-Hasa'daki Osmanlı valisini yendikten sonra Doğu Arabistan, 1663'te bedevi kabilelerin eline geçti.

İlk Suudî devleti Hicaz'da, başkenti Der'iyye olmak üzere, 1745'te kurulmak istenmiştir. 1726 yılında kabilenin başına geçen Emir Muhammed b. Suud, Necid kasaba ve köylerini bir araya getirmiştir. Şeyh Muhammed b. Abdülvahhab (1703'te Uyeyne'de doğdu, 1787'de Der'iyye'de öldü.) kendi adıyla anılan Vehhabilik hareketinin lideri olmuştur. Asr-ı saadet dönemindeki gerçek ve saf İslâm'a dönülmesini isteyen, saltanat idaresine karşı çıkan Vehhabiler, Necid'i merkez yaparak Osmanlı Devleti'ne bağlı olmayan yeni bir devlet kurdular. Bu devlet, Suudiler'in idaresinde kısa sürede yayıldı. 1803'te, uzun süren bir savaştan sonra Mekke'yi ele geçirdiler. Osmanlı idaresindeki Irak ve Suriye'yi tehdide başladılar. Osmanlı Devleti'nin bu işe tayin ettiği Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, (1818'de El-Der'iyye'de) Suudiler'i mağlup etti.

Mekke ve Medine başta olmak üzere idare mevzuunda bu hareket ile Osmanlılar arasındaki mücadeleler XX. asrın başına kadar sürdü. Necid emiri ve 1902'den itibaren Vehhabiler'in imamı olan Abdülaziz İbn Suud, 1913'te Türkler'den Lahsa'yı, 1921'de Hail'i, 1924'te Mekke'yi aldı.

Hilafet, 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılmış ve son halife Abdülmecid Efendi, yurt dışına çıkarıldığından, Abdülaziz İbn Suud, 26 Haziran 1926'da Mekke'de İslâm ülkeleri arasında bir hilafet kongresi toplanmasını sağlamışsa da, kesin bir netice alınamamıştır.

1925'te Cidde'yi, 1926'da Asir'i diğer Arap şeyhlerinden alarak ülkesini genişletti. Bu hareket ve idaresindeki devlet, İngilizler tarafından Birinci Dünya S[illegible]nasında ve takip eden yıllarda dalma des-

teklenmiştir. Abdülaziz İbn Suud, 1926'da Hicaz kralı olmuş ve 20 Mayıs 1927'de İngiltere ile imzaladığı Cidde anlaşmasıyla krallık statüsünü resmen kabul ettirmiştir. Nitekim 1932'de de, yukarıda zikredilen ülkelerin bir araya gelmesiyle teşekkül eden Suudî Arabistan devletinin kralı ilan edilmiştir. Bu devletin başkenti de aynı yıl Necid'den Riyad'a taşındı.

Ülkede zengin petrol yataklarının bulunduğu tahmin edilen 1900'lü yıllarda, 1923'ten sonra, İbn Suud, İngiliz petrol arama şirketlerinden yıllık arama izni ve çıkarma hakkı ücreti almış; 1933'te bu hakkı feshetmiş, 1933, 1936 ve 1944'te The California Arabian Standard Oil Company, The Standard Oil Company of California ve The Texas Company ile ortaklık anlaşmaları yaparak The Arabian American Oil Company (ARAMCO)'nin kurulmasını sağlamış ve Aralık 1948'de The Standard Oil Company of New Jersey ve Socony Vacuum ile bu kuruluşu yeniden geliştirmiş ve daha verimli hale getirmiştir.

Abdülaziz İbn Suud, Hüseyni hanedanıyla hilafet ve mukaddes beldelerin emirliği mevzuunda geleneksel bir düşmanlık içinde bulunmasına rağmen, Ürdün kralı Abdullah ile 1948'de barıştı. Abdülaziz, 9 Kasım 1953'te ölünce yerine oğlu Suud geçti.

İbn Suud, Necid'de saltanata ve şeriatın ceza ile ilgili hükümlerine dayanan bir idare şekli kurdu. Hicaz'ı yönetmekte olan oğlu Faysal ise, eyaleti bir danışma kuruluna dayanarak yönetiyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suudî Arabistan'da görülen en önemli hadise, ülkedeki zengin petrol ve maden yataklarının Amerikan şirketleri tarafından işletilmeye başlanması, dolayısıyla İngiltere'nin yerini Amerikan yardım ve nüfuzunun alması oldu.

Bir yandan düzenli bir maliye ve para sisteminin yokluğu, diğer yandan kral Suud'un müsrifliği yüzünden Suudî Arabistan ekonomisinin gerilemesi hızlandı. Kral, 22 Mart 1958'de, o sırada Meclis başkanı bulunan kardeşi Faysal'ı iktidara getirerek yeni bir bakanlar kurulu statüsü ilan etti. Faysal, o zaman sıkı bir para politikası uygulamaya başladı. Bu ekonomik politika kambiyo kontrolü, ithalatın kontenjana bağlanması, gelir vergisinin arttırılması ve Ocak 1960'ta riyalde % 20 oranında devalüasyon yapılması gibi hesap dengesini kurmak, hastaneler, okullar, havaalanları açmak, yollar (6.000 km.) yaptırmak ve telefon şebekelerini kurmak gibi geniş ve köklü bir imar, iskan ve eğitim dolayısıyla sosyal ve idari ilerlemeyi hedefliyordu. Fakat planlı ve sıkı çalışmayı gerektiren bu siyaset, krallık ailesinde olduğu kadar, tüccarlar arasında da hoşnutsuzluk meydana getirdi. Bu durumu fırsat bilen kral, kardeşi Faysal'ı azletti ve hükümet yönetimini tekrar üzerine aldı (22 Aralık 1960).

Mart 1964'te kral tarafından kendisine tam yetki verilen Faysal, bir yıl sonra 2 Kasım 1965'te, Bakanlar kurulu ve Yasama kurulu tarafından tahttan indirilen kral Suud'un yerine geçti. Faysal, daha sonra, kendisine varis olarak kardeşi prens Halid'i seçti (29 Mart 1965)

Daha 14 yaşında iken Ahmed Sanayan refakatinde, babasını temsilen Londra görüşmelerine katılan, 20 yaşına varmadan Hicaz Emiri olarak devleti bir danışma kuruluna dayanarak yönetme yolunu seçen ve sürekli bir şekilde Kral Abdülaziz'in özel elçisi sıfatıyla Birleşmiş Milletler'de krallığı temsil eden ve dışişleri bakanlığı vazifesini yürüten Faysal, babası Abdülaziz'in attığı temeller üzerinde ülkesini ve Arap ulusunu muazzam petrol geliriyle aksaksız yürütülen bir plan dahilinde yükseltmeye ve ilerletmeye başlamıştır. Tarım ve sanayi, sağlık ve eğitim alanlarında büyük başarılar elde edilmiştir. Faysal, Mukaddes Makamlar'ın tamiri ve tevzli yolunda büyük çabalar sarfetmiştir. Halkın muhtaç kesiminde büyük bir ferahlık ve sevince sebebiyet veren emekli, dul ve yetim maaşlarını ihdas etmiştir. Kral Faysal, hükümet başkanı dönemindeki (1960) planlarını tam yetki ile uygulamaya başladı. Kısa zamanda da hedefine vardı. O yıllarda Ortadoğu'nun sosyalist ülkeleri karşısında, İslâm dünyasının muhafazakar tarafını temsil eden Suudi Arabistan'ın kralı Faysal, Haziran 1967'de, İsrail ile savaşan diğer devletlere katılmış, ancak ordusunu savaşa sokmamıştır.

İran ve Ürdün'den başlamak üzere, Sudan, Pakistan, (Ağustos 1966'da Türkiye), Fas, Gine, Mali ve Tunus gibi Ortadoğu, Asya ve Afrika'daki halkı müslüman ülkelere, İngiltere ve Amerika'ya hatta Uzak Doğu'da Milliyetçi Çin'e resmi ziyaretlerde bulunarak müslüman ülkeler arasındaki münasebetlerin ve dünya milletleriyle dostlukların gelişmesi yönünde büyük ve etkili gayretler sarfetmiştir.

İsrail'in bölgedeki hakimiyetine dolayısıyla siyonizme ve komünizme düşmanlığıyla bilinen Kral Faysal, İslâmî müesseseler kurmuş, bölgenin ve dünyanın barışına hizmet etmek istemiştir. 1962'de Mekke'de Râbıtatü'l-Alemi'l-İslâmi (İslâm Alemi Birliği) adlı kuruluşu ve 1969 Eylülü'nde Kudüs'te Mescidü'l-Aksa'nın yakılması üzerine düzenlediği Rabat'taki İslâm ülkeleri zirve toplantısında alınan kararla, genel sekreterliği Cidde'de bulunan 'İslâm Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nın tesisini gerçekleştirmiştir.

Faysal 1969 yılında Fas Kralı Hasan'ın da desteğiyle İslâm Konferansı Teşkilatı'nı kurdu ve bu konferansın ilk toplantısı onun başkanlığında yapıldı. 1973 Arap-İsrail savaşında Amerika, Arap ülkelerine silah ambargosu uyguladı. Fakat İsrail'e durmadan silah yardımında bulundu. Buna karşılık Araplar da aynı yıl Amerika'ya petrol

ambargosu uyguladılar. Ama savaş biter bitmez Suudî rejimi ve Mısır'ın ısrarları neticesinde ambargo 1974 yılında kaldırıldı.

Kral Faysal, zararın kendi ülkesi tarafından tazmin edileceğini bildirmesine rağmen Amerika, Faysal'dan rahatsız olmuş ve ona olan güvenini kaybetmiştir. Bu yüzden petrol ambargosunun üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemişti ki, Kral Faysal, 1975 yılında yeğeni tarafından öldürüldü.

Faysal'ın ölümünden sonra Melik Hâlid başa geçti, fakat hasta olduğu için devlet işlerini aslında kardeşi Fahd b. Abdülaziz yürüttü. Suudî hanedanı içinde, hasta olan Halid'in ölümünden sonra iktidara geçmek için ciddi bir rekabet başladı. Amerika'nın desteğini elinde bulundurduğu için iktidara talip en güçlü aday Fahd idi. Rekabet 1979 yılında gerçekleşen Mescid-i Haram olayına kadar devam etti. Ama bu hadiseden sonra bütün Suudî Hanedanı tehlikeyle karşı karşıya kaldığından Melik Fahd ipleri eline aldı ve diğer grupları susturdu. Kral Halid zamanında Faysal'ın takip ettiği politika sürdürüldü ve İsrail'le mücadele isteği halk arasında daha da belirginleşmekle birlikte büyük bir skandal durumundaki Camp David antlaşması imzalandı ve Fahd Planı adıyla bilinen bir plan uygulamaya kondu.

1979'daki Mescid-i Haram olaylarında Amerikalı, Fransalı ve Ürdünlü askerlerin Suudi Krallığı adına, isyancı müslümanları katletmesi Suudi Arabistan'daki kraliyet rejimini sarsmış ve bu rejimin yıkılmamak için Batı'ya daha çok sarılıp sığınmasına yol açmıştır.

İran İslâm Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Suudî Krallığı, Fars Körfezi'ne kıyısı bulunan beş ülkeyle bir araya gelerek ekonomik, siyasî ve askerî alanlarda yardımlaşmayı öngören Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurdu. Bu siyasî faaliyetler esnasında Halid İbn Abdülaziz 1982 yılında kuşku uyandırıcı bir şekilde öldü.

Halid'in ölümünden sonra yerine kardeşi Fahd geçti. Aslında Halid, göstermelik bir kraldı ve onun zamanında da devleti yöneten Fahd idi. Halid'den sonra Emir Abdullah, Millî Muhafız Ordusu başkanlığını muhafaza etti ve veliaht ilan edildi, diğer kanatlar olduğu gibi bırakıldı.

Bugün Fahd, petrol ile ilgili işlerden diplomatik ve siyasi, özellikle de Ortadoğu ile ilgili siyasi duruma kadar bütün işlerin iplerini elinde bulundurmaktadır. Fahd veliahtken vaktinin büyük bir kısmını Londra ve Montecarlo gazinolarında geçirdiği için Suudi Hanedanı'nın bir bölümü onun kral olmasına karşı çıkmıştı. Ama Fahd'ın kral olmak için iyi bir gerekçesi vardı: Fahd çok iyi bir Amerikan dostuydu ve Amerika'nın direktifi olmadan hiçbir işe karışmamaktaydı.

Suudî Arabistan'ın diplomatik faaliyetleri 1980'den itibaren hız kazanmış ve Mısır, Ürdün, Lübnan, Kuzey Yemen ve Fars Körfezi ülkeleri gibi Batı yanlısı ülkelerle sürekli temas içinde bulunularak Suriye, Güney Yemen, Cezayir, Libya ve Filistinliler gibi sosyalist bloka nispeten yakınlık gösteren ülkelerle de iyi ilişkilerin tesisine çalışılmıştır. 1982 yılından itibaren Suudî Arabistan ile Suriye arasındaki diplomatik trafik hızlandı.

İktisadî Yapı

Suudî Arabistan'ın bugünkü iktisadî yapısına girmeden petrol bulunmadan önceki ve hatta krallığın kurulmasından ve İslâm öncesi Arabistan'ın ekonomisine kısaca bir bakmak gerekir. İslâm'dan önce Arabistan yarımadası halkının hemen tamamı avcılık, göçebe hayvancılık, kısmen de ticaretle uğraşıyorlardı. Bugünkü Suudî Arabistan'ın büyük kısmını bugün de olduğu gibi çöller kaplıyordu. Başta Mekke-Medine-Taif bölgesinde hurma, üzüm ve tahıl; Kızıldeniz kıyısında balıkçılık ve sınırlı tahıl ürünleri; Yemen havalisinde ise çok zengin ve çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmekte idi. İslâm'ın gelmesiyle sosyal, kültürel ve medeniyet yönünden olduğu kadar, iktisadî yönden de Arap yarımadasına büyük bir canlılık gelmişti. Fakat bu hal büyük oranda coğrafyaya bağlı olduğundan, sözkonusu ülke üzerinde İslâm, iktisaden çok farklı bir değişiklik vücuda getirmedi.

Suudî Arabistan'ın petrolden önceki ekonomisini kısmen tarım ve yaygın olarak da hayvancılık oluşturmakta idi. En iyileri Medine, Bişa, El-harc ve Hufuf'da yetişen hurma, ülkenin başta gelen tarım ürünüdür (1984'te 450.000 ton). Hicaz topraklarındaki ziraat faaliyetleri (son yıllarda artırılan ve 1984'te 1.300.000 ton olan buğday üretimi bir yana) oldukça zayıf ve ilkeldir. Ekime elverişli toprakları toplam ülke topraklarının % 2'sini oluşturmaktadır. Bu topraklardan elde edilen ürün ise, iklimin elverişsizliğinden dolayı oldukça az ve yetersizdir. Ülkede (1984) 480.000 ton karpuz, 350.000 ton domates, 75.000 ton üzüm, 750.000 ton soğan, 12.000 ton arpa, 7.000 ton baklagiller, 4.000 ton mısır, 3.000 ton patates ve 1.000 ton lahana yetiştirilmiştir. Ayrıca, ülkenin nisbeten verimli arazilerine 1920 yılından itibaren Suudî hanedanınca el konulmuş ve büyük bir kısmı nüfuzlu kişilere uzun süreliğine kiralanmıştır.

Tarım ve hayvancılık Hicaz halkının yarısından fazlasının geçim kaynağı olduğu halde (ülke nüfusunun % 73'ü kentlerde, % 27'si kırsal kesimde oturmaktadır.) kentlerde oturanların pek çoğu tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır, mesela 1980 yılı gayr-i safi millî hasılanın sadece yaklaşık % 1'i tarım ve hayvancılık ürünlerinden oluş-

muş, buna karşılık Suudî Arabistan'ın 1980 yılındaki yiyecek tüketimi dört milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam 1984-1985 yılında % 2,5 olmuştur. Bu oran elde edilen tüm tarım ve hayvancılık ürünlerinin 3,5 katını aşmaktadır.

Hayvancılık, Arabistan halkının asırlardan beri devam edegelen birinci sırada yer alan geleneksel geçim kaynağıdır. Fakat bu sahadaki verim, ilkelliğini devam ettirmektedir. 1984 rakamlarıyla bu ülkede 3.600.000 koyun, 2.350.000 keçi, 550.000 sığır, 165.000 deve ve 110.000 eşek mevcuttur. Son yıllardaki modernizasyon neticesinde artış gösteren tek sektör hayvanların üretim ve verimindeki yükselmedir (1984'te 32 milyon kümes hayvanı). Avlanan su ürünleri miktarı ise 1983'te 26.425 tondu.

Suudî Arabistan'ın iktisadi yapısını tamamen değiştiren ve idaresinde bulunduğu dünya müslümanlarının kalbi, mukaddes beldelerden sonra ikinci derecede ehemmiyete sahip zenginlik kaynağı, hiç şüphesiz dünyada rezerv ve verim bakımından birinci sırada bulunduğu petroldür Bu ülkenin en önemli özelliği kızgın çöllerinin dibinde yatan 164 milyar varillik petrol rezervidir. Amerika ve dostlarının Suudi Krallığı'nı İslâm'ın bayraktarı olarak dünyaya lanse etmesinin temelinde de bu petrol zenginliği yatmaktadır.

Ayrıca şurası da bir gerçektir ki, Suudî Arabistan, dünyanın en büyük petrol ihracatçısı ve en büyük petrol rezervlerine sahip ülkesi durumundadır. Diğer dünya petrol rezervleri tükense de Suudî Arabistan'ın elinde petrol bulunacaktır. Bu özelliğiyle Suudî Krallığı, sanayileşmiş ülkelerin petrol ihtiyacını karşılamayı bütünüyle üstlenecek ve petrol üretiminde en önemli görevi yerine getirecek şekilde çalışmaktadır.

1973 yılında dünya ihracatının % 1,6'sını elinde bulunduran Suudi Arabistan, dünya ticaretinde 14. sırada yer almaktaydı. 1984'te % 2,1'e çıkardığı ihracatıyla dünya ticaretinde 11. sıraya yükseldi. Bu arada % 0,3 olan gelir oranını 1984 yılında % 1,7'ye çıkardı. Bütün bunlar hiç kuşkusuz Suudî Arabistan'ın yegane üretim ve ihraç maddesi olan petrol geliri sayesinde gerçekleşmiştir.

Suudî Arabistan'ın 1982 yılında yaptığı toplam üretimin değeri 153 milyar dolar iken dünya petrol piyasasındaki bunalıma rağmen 1984 yılı üretimi 105.3 milyar dolar ve 1985 yılı üretimi de 93,6 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun % 95'i petrol üretimiyle ilgilidir. Bazı kaynaklara göre Hicaz'ın 1982 yılındaki stoku 145 milyar dolardı. Ama gerek askerî harcamalar, gerek başka ülkelere yaptığı yardımlar ve gerekse dış ülkelerde gerçekleştirdiği yatırımlar yüzün-

den bu miktar 1985 yılında 80-85 milyar dolar idi. 1984 yılında 168.8 milyar varil olan Suudi Arabistan'ın petrol stoku aynı yıl içinde % 1,7 oranında arttı. 1986 yılının ilk ayındaki stok oranının değeri 46 milyar dolardı.

Suudi Arabistan'ın bu muazzam petrol rezervi ve günde 11 milyon varile varan petrol üretimi ona hem OPEC teşkilatı içinde ve hem de tüm dünya petrol üreticileri arasında, fiyat belirlenmesinde bu ülkeye büyük bir tayin edicilik imkanı sağlamıştır. Buna bağlı olarak Suudî Krallığı, 1977, 1979, 1981 ve 1985 yıllarında OPEC'in küçük üyelerine baskı yaparak, Batılı ülkelerin istediği fiyat ve üretim oranını onlara kabul ettirmiştir.

Suudi Arabistan'ın bu muazzam petrol rezervleri ve petrol gelirleri bir yana bırakılırsa bu ülkenin ekonomik durumu oldukça uyumsuz ve geri kalmış bir yapı arzetmektedir. Arabistan'ın birkaç sanayi kolundan başka üretim maddesi yoktur. 1984 yılında 300.000 ton jips, 12.000 ton kireç çıkarılmış; 1985'te de 10.167.000 ton çimento üretilmiştir. Bunun dışında en küçük ve değersiz sanayi ürünlerine varıncaya kadar hemen her şeyi dışarıdan karşılamaktadır.

Suudi Arabistan, gerekli enerjisinin tümünü petrole bağlı olan termo-elektrik santrallerinden karşılar. Elektrik üretimi 1984'te 36.985.000.000 kw-sa idi. 1984'te ham petrol üretimi 1.674.900.000 ton (302.015.000 varil), doğal gaz 1.281.350.000 m^3 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl ülkedeki petrol rafinerilerinde 927.900 ton etilen, 825.000 üre, 310.000 etilen glikol, 200.000 sanayi etil alkolü, 125.000 sudkostik, 82.000 azot, 75.000 ton da sitrik asit üretilmiştir.

Petrol gelirlerinin tamamı Suudi hanedanının eline geçmekte ve Suudiler, bu gelirleri istedikleri şekilde harcamaktadırlar. 1977 yılından önce Suudi Krallığı'nın toplam harcamaları petrol gelirlerinden az olduğu halde 1977-1978 mali yılında kötü programlama ve yanlış yönetimden dolayı bütçe açık verdi ve bu bütçe açığı 1980 yılına kadar devam etti. 1980 yılında petrol fiyatının birden yükselmesiyle ülke geliri arttı. Suudi Arabistan'ın 1981 yılındaki 38 milyar dolarlık bütçe fazlası 1984 yılında yeniden 24 milyar dolarlık bütçe açığına dönüştü. Böyle bütçe açığı bakımından Suudi Arabistan, Amerika'dan sonra dünyada ikinci sırayı almış oldu.

İran-Irak savaşından hemen sonra Suudi Arabistan, petrol üretimini artırarak günde 10,3 milyon varile çıkardı. Bu yolla hem İran ve Irak'ın doğurduğu açığı kapatmak hem de Irak'a yaptığı yardımların bütçesini fazla sarsmasını önlemek istiyordu. 1982'de Suudi Arabistan, elindeki kaynağın toplamı 145 milyar dolarken, bu rakam 1985

yılının sonuna kadar 80-85 milyar dolara düşmüştür. Bu rakam en az 30 milyar doları Irak'a vesair ülkelere verilen kredilerden oluşmaktadır. Bütçe açığı bu şekilde devam ederse elindeki bu kaynak birkaç yıl içinde tükenecek gibi görünmektedir. Bu arada Suudî Arabistan'ın dış yardımları da gelirdeki düşüş yüzünden bir hayli azaldı ve 1984 yılında 3,21 milyar dolar iken 1985 yılında 2,2 milyar dolara düştü.

1985 yılında üretim fazlasından ve talebin azlığından dolayı petrol fiyatlarının önemli ölçüde düşmesinden sonra Suudi Arabistan, bu durumdan zararlı çıktığını iddia ederek 1985 Haziranı'ndan itibaren üretimi artırmaya başladı. Bunun sonucunda petrol fiyatları daha da düştü ve 1986 başlarında 10 dolara indi ki, bu, 1984'ten sonraki en düşük fiyattı.

1986 Nisanı'nda yayınlanan «Uluslararası Mali İstatistikler»e göre Suudî Arabistan'ın 1985 yılının son üç ayındaki geliri 10,56 milyar dolardı. Bu miktar daha önceki üç ayda elde edilen gelire oranla % 75'lik bir artış göstermiştir.

Suudi Arabistan'ın 1981 yılından sonraki geliri şöyledir:

1982 mali yılında 114 milyar dolar,
1983 mali yılında 74 milyar dolar,
1984 mali yılında 53 milyar dolar,
1985 mali yılında 46,4 milyar dolar,
1986 mali yılında 35,6 milyar dolar.

Petrol fiyatlarının düşmesi ve Suudi Arabistan'da mali buhranın başgöstermesi üzerine Suudî Krallığı, 1986 yılında Suudî riyalini dolar karşısında % 2,7 oranında düşürerek bir doları 3,65 ila 3,75 riyale eşdeğer saydı.

Suudî Arabistan bütçesi (1985-1986) 200 milyar SRIs idi. Bunun % 77,1'i petrolden karşılanmıştır. Krallık, 31 Aralık 1987 tarihinde 1988 yılına ait bütçesini 39,3 milyar dolar olarak ilan etti. 1988 yılı için öngörülen bütçe açığı 9,57 milyar dolar civarındadır. Gelirlerin % 32'si savunma ve güvenliğe % 15'i idari ve devlet harcamalarına, % 11,9'u insan kaynaklarının gelişimine, % 8,3'ü de ulaşım ve iletişim alanlarına harcanmaktadır.

Suudî Arabistan halkı müslüman ülkeler arasında gelirleri en yüksek bir ülke olmasına rağmen, mukaddes beldeleri ziyarete gelen müslümanlardan toprak bastı parası, vize masrafları gibi aidatlar almaktadır. Ülkenin (1981) turizm gelirleri 1.573.000.000 ABD doları olarak tesbit edilmiştir.

Suudi Arabistan'ın % 89,7 ham petrol, % 10,3 oranında da rafi-

ne petrole dayanan ihracatı (1984) 165.060.000.000 riyal idi. İhracat yaptığı başlıca ülkeler: Japonya % 31,3; ABD % 8,5; Singapur % 5,7, Fransa % 4,6; İtalya % 4,2; Brezilya % 3,2; Endonezya % 2,9; AFC % 2,1; İspanya % 2,1; Tayland % 1,9; İngiltere % 1,5; Pakistan % 1,2'dir.

Arabistan, petrolünün büyük kısmını Batı'ya ve Japonya'ya ihraç etmektedir. 1981 yılında 118 milyar dolarlık petrol ihracatının % 60'ı Avrupa, Japonya ve Amerika'ya yapıldı. Bunun yanında Suudi Arabistan, Batı ülkeleriyle Japonya için aynı zamanda büyük oranda askerî malzeme (1984'te % 57), mal ve hizmet pazarı durumundadır. 1981 yılında ithal ettiği 35 milyar dolarlık malın % 60'ını Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'dan almıştır. Ayrıca 1984 yılında gerçekleştirdiği 127.698.000.000 riyallik ithalatın büyük kısmı Amerika ve Batı blokuna bağlı ülkelerden yapılmıştır. İthal edilen maddelerin % 18,5'i makine ve yedek parçalarına, % 16,2'si gıda, % 13,7'si vasıta ve donanımlarına, % 9,3'ü dokuma ve giyeceğe geri kalan miktarın büyük bölümü de silah alımı ve kraliyet ailesinin özel masraflarına harcanmaktadır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler: Japonya % 18,5; ABD % 18,3; İtalya % 7,9; Fransa % 7,6; AFC % 7,4; İngiltere % 6,1; Hollanda % 2,4; İsviçre % 2,2; Singapur % 2,1; İsveç % 1,2; Avustralya % 1,2; Kanada % 0,9'dur. Verilen oranlardan da görüldüğü gibi Suudî Arabistan'ın Türkiye'den yaptığı ithalatın oranı toplam ithalatının % 1'i bile değildir.

Suudi Arabistan giderleri içinde gösterilmeyen fakat büyük bir yekûn tutan askerî harcamaların toplamı halkı müslüman ülkelerin askeri harcamalarının toplamından daha yüksektir. Suudî Arabistan ordusu dünyanın en çok para tüketen ordusudur. Suudi Arabistan'ın 1981-1982 mali yılında yaptığı askeri harcamalar 24,4 milyar dolar olmuştur. Bu yıl içinde ordusunun asker sayısı 52.200 kişidir. Savunma bütçesinin kişi başına düşen miktarı 3,014 dolardır. Aynı yıl içinde Amerika'nın söz konusu harcamasının 782, İngiltere'nin 433, Türkiye'nin 56 dolar olduğu gözönüne alınırsa, Suudi Arabistan'ın savunma harcamalarının ne derece yüksek olduğu daha iyi anlaşılır. Suudî Arabistan'ın 52.200 askeri için 128 savaş uçağı ve 450 tankı vardır. Bütün bu askeri harcamalara rağmen Suudî ordusu çok güçsüz durumdadır ve İsrail'in muhtemel bir saldırısı karşısında durabilecek kuvveti yoktur.

Suudî Arabistan, Amerika'dan en çok silah alan ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. New York Times'ın onayına göre Suudi Arabistan, Amerika'ya 1981 yılında Eylül ayına kadar 22,2 milyar dolarlık askeri malzeme siparişi vermiştir. Ayrıca sipariş edilen

8,5 milyar dolarlık Awacs ve F-15 savaş uçakları ile daha başka bir çok siparişler bu miktarın dışındadır. 15 Nisan 1981 tarihli İnternational Herald Tribune'de şöyle denilmektedir: «*Suudî Arabistan'a F-15 savaş uçağı satılması, Amerika'nın bu ülkede asker bulundurmaya devam etmesini sağlamaya yönelik bir girişimdir.*» Suudî Arabistan'a bu silahların satılması, sadece, oraya Amerikalı asker ve uzmanların gönderilmesini sağlamakla kalmamakta, ayrıca Amerika'ya istediği zaman bu silahlardan yararlanma imkanı da vermektedir. Çünkü Suudî Arabistan'ın gerek F-15, gerekse Awacs uçaklarını kullanabilecek ne pilotu ne de tamir ve bakımını yapabilecek teknisyeni vardır.

Amerika'dan alınan F-15, Awacs, KC-135 yakıt ikmal uçakları, havadan havaya füzeler ile 19 savaş gemisi ve Fransa'dan alınan 6 savaş gemisi, 24 adet ASW helikopteri neticesinde Suudî Arabistan'daki Amerikalı personel sayısı 100.000 kişiye ulaşmıştır. Bu rakam ülkenin kendi ordusundaki asker sayısının yaklaşık iki katıdır. Bütün bu bağımlılıklar neticesinde, İsrail Lübnan'a saldırdığında İsrail'in arkasında Amerika olduğundan ne Suudi Arabistan ne de başka bir Arap ülkesi binlerce kişinin katledilmesi karşısında hiçbir şey yapamamışlardır.

Suudî Arabistan'ın 1981'den sonraki yıllarda yapılan askerî harcamaları şöyledir:

1981 yılında	24,4	milyar dolar
1982 yılında	28	milyar dolar
1983 yılında	21,952	milyar dolar
1984 yılında	22,731	milyar dolar

Suudi Arabistan Savunma Bakanı'nın açıklamasına göre sadece 1985 Eylülü'nde İngiltere'ye 132 adet savaş uçağı siparişi vermiştir. Bu uçakların toplam değeri 7 milyar dolardır. Ocak 1985'te Suudî Arabistan, Amerikan Boeing şirketiyle de hava savunması hususunda bir anlaşma imzaladı. 30 milyar dolar tutarındaki bu anlaşmaya göre «Barış Siperi» adı verilen bir radar ve bilgi toplama ağı oluşturulacaktı.

Suudi Arabistan'da altyapı yetersiz ve düzensizdir. Fakat petrolün bulunmasından sonra ülkede özellikle inşaat sektörü dikkati çekici bir gelişme göstermiştir. Eski bedevi çadırlarının yerini bugün Avrupa ülkelerinde dahi nadiren rastlanan modern ve geniş imkanlı evler almıştır. Ulaşım alanında fazla bir gelişme olduğu söylenemez. Zira iki milyon kilometre kareden daha fazla yüzölçümü olan ülkede (1986-1987) demiryollarının toplam uzunluğu 875 km.'dir. Karayollarının (1984-1985) toplam uzunluğu 81.881 km.; bu uzunluğun ancak 1/3 36'sı asfalt kaplanmış durumdadır. 1983'te ülkede 1.856.398 otomo-

bil vardı, bugün bu rakamın daha da yükseldiği düşünülürse, yaklaşık üç kişiye bir otomobil düşmektedir. Ayrıca ülkede 1.704.300 kamyon ve otobüs vardır. Bu yönüyle Suudi Arabistan Ortadoğu'nun en zengin ülkesidir. Deniz ticaret filosu: (1985) gemi (100 gros ton ve yukarısı) 398; toplam 5.247.299 DWt'dur. Tarifeli sefer yapılan havaalanı sayısı (1986) 23 tanedir.

Etnik Özellikler

Suudi Arabistan'ın yerli halkı Araptır. Ülkede oturanların % 88,2'si asırlardan beri bu topraklarda yaşayan Araplar olup bunun % 6,6'sı da Yemenli'dir. Toplam nüfusun geri kalan kısmı ise geçmiş yıllarda bu ülkeye gelip yerleşen diğer ırklara mensup müslümanlardır.

Suudi Arabistan, bir çok açıdan kabile geleneklerine dayalı Ortaçağ bedevi hayat biçiminin etkisinde olan bir ülkedir. Bu ülkedeki kölelik sistemi daha çok Mısır ve Yemen'den yayılan ilerici hareketlerin etkisiyle ancak 1962 yılında kaldırılmıştır.

Ülkenin iktisaden gelişmesinde, imar, iskan ve eğitiminde önemi büyük olan yabancıların sayısının 2 ila 4 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam, çalışan bu ülke insanlarının sayısından fazladır. Suudi Arabistan'da bir milyon Kuzey Yemenli, bir milyondan fazla Mısırlı, yaklaşık 180 bin Hindistanlı ve 100 bin Türkiyeli çalışmaktadır. Fakat ülkedeki mali krizden dolayı ayda 50 bin işçi memleketine dönmektedir. 1990 yılına kadar da yaklaşık bir milyon işçinin Suudi Arabistan'dan ayrılacağı tahmin edilmektedir.

Yabancı işçilerin varlığı Suudi Arabistan'ın teknoloji ve ihtisas alanlarında dışa bağımlılığını göstermekle birlikte, yabancı işçiler aynı zamanda yerleşik Arap toplumunun kültür yapısını da değişikliğe uğratmakta ve onlarla devamlı irtibat halinde olan halkın kültürel ve geleneksel yapısında da değişiklikler meydana gelmektedir.

Suudi Arabistan nüfusunun (1984) % 51,2'si okuma yazma bilmez. 15 yaşın üzerindeki okur-yazar oranı % 48,8'dir. Bu ülkede eğitim Batılılar'ın elindedir. Özellikle Suudi hanedanının ve ülkenin idari sahada ileri gelenlerin çocukları tamamen yabancıların elinde büyüyüp eğitilmektedirler. Şurası da bir gerçektir ki, ülkede çalışmakta olan yabancıların 41 bini eğitimci ve öğretmendir (kadın-erkek). Batılılar'ın kontrolündeki girift petrol ve askeri tesislere rağmen bu ülkenin toplumsal, idari ve eğitim sistemi çağdaş devlet sistemlerinden hiç birine benzememektedir. 1950 yılına kadar Suudi Arabistan'da eğitim adı altında sadece Kur'an ve Hadis öğretilmekteydi. Bu tarihten sonra petrol müesseseleri vesair teşkilatların çekip çevrilmesi için

teknisyen ve mühendislerle yönetîcilere ihtiyaç duyulmaya başladı ve bu yüzden de eğitim sisteminin modernize edilmesi zarureti doğdu.

Suudî Arabistan'da eğitimin her aşaması ücretsizdir. Hatta bu ülkeye yüksek tahsil için gelen gençlere devlet burs tahsis etmektedir. Dış ülkelerde üniversitede okuyan Suudî vatandaşı olanlara tahsil yardımı verilmektedir. Dini makamların muhalefetine rağmen 1960'tan itibaren kızların eğitimine de başlanmıştır.

1981-1982 öğretim yılında Suudî Arabistan'da öğrenci sayısı 1.650.000 kişiydi. Yine 1981-1982 öğretim yılında ilkokul, ortaokul ve liselerdeki öğretmen sayısı 80.721 idi. (1984-1985 öğretim yılında) toplam (6-18 yaş arası) 1.656.590 ilk ve ortaokul öğrencisi bulunmaktadır. Aynı yıl ilk, orta ve liselerdeki öğretmen sayısı 111.056'dır. Bugün altı büyük üniversiteye (Melik Suud, Melik Abdülaziz, İmam Muhammed İbn Suud Sanayi Petrol ve Madencilik, İslâmî, Melik Faysal ve İmam el-Kura üniversiteleri) bağlı 103 meslek, öğretmen ve yüksek okulda yaklaşık 100 bin genç yüksek tahsil görmektedir.

Suudi Arabistan'ın eğitim bütçesi 1979-1980 öğretim yılında yaklaşık 1,6 milyar dolarken, 1981-1982 yılında 2,8 milyar dolara ulaştı.

Çoğu ülkenin önde gelen makam sahibi kişilerin çocukları değişik dallarda eğitim görmek üzere yabancı ülkelere gönderilmektedirler. Bunların büyük bir kısmı yüksek tahsillerini bitirince ülkelerine dönmekte ve devletin değişik kuruluşlarında çalışmaktadırlar.

Suudî Arabistan'da eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasına çalışan kuruluşların başında hiç şüphesiz Aramco gelmektedir. Aramco'nun eğitim adı altındaki hedefleri arasında; eğitim ve çalıştırdığı müesseselerde İngilizce'yi zorunlu tutarak dil ile Amerikan kültürünü yaymak bulunmaktadır.

Suudi Arabistan, kişi başına düşen 10.750 dolar geliri ile Ortadoğu'nun ve dünyanın önde gelen zengin ülkelerinden biridir. Böyle olduğu halde ülkede büyük bir sosyal eşitsizliğin varlığı bir hakikattir. Hanedanın, idareci, askeri erkan, ekonomist ve tüccarların dışındaki halkın pek çoğu hâlâ yoksulluk çekmektedir.

Ülkede toplam 10 gazetenin günlük trajı (1985'te) 498.000'dir. Bin kişiye 44 gazete, dört kişiye bir adet radyo, üç kişiye bir televizyon ve 12 kişiye bir telefon düşmektedir. 1985'te toplam doktor sayısının 14.267 olduğu Suudi Arabistan'da 788 kişiye bir doktor düşmektedir. Aynı zamanda pek çok yabancı doktor da yüksek ücret karşılığı bu ülkede çalışmaktadır. İktisaden faal nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 24,5; nüfus yoğunluğu (1986) 5,2 km²; nüfus artış hızı (binde, 1980-1985) 31,1'dir (dünya ortalaması 18).

Yönetim

Bugünkü Suudi Arabistan'ın temelini atan Vahhabiler, başlangıçta devlet idarecilerinin müslümanların oyu ile seçilmesi esasına inanmış olmakla beraber hedeflerine vasıl olup devletlerini kurduktan sonra iktidarlarını tevarüs yoluyla devam ettirmişlerdir.

Mukaddes beldelerin Şerif Hüseyin'e verilmesi hususunda İngiltere adına şifahi anlaşmada bulunan Mc Mahon, daha sonra yine ülkesinin onayıyla bu beldelerin idaresini kendilerine Şerif Hüseyin'den daha sadık olan bugünkü Hicaz'ın yönetiminde bulunan hanedanın dedeleri Abdülaziz İbn Suud'a verdi.

Abdülaziz İbn Suud yıllarca ülkeyi yasasız, sorgusuz sualsiz, bir bedevi kabile idare eder gibi yönetti. 1926 yılında yayımlanan ve sadece kâğıt üzerinde kalan anayasa, birçok resmi müesseseyi benimser. Mekke'de bir yasama meclisi, Mekke, Medine ve Cidde'de belediye meclisleri ve eyaletlerde, köy ve kabile kurulları. Bu kurulların üyeleri, her bölgenin ileri gelenleri ve geleneksel liderleridir; bunları tayin eden veya kabul eden kraldır. Şeriatın sadece ceza ile ilgili hükümleri uygulanır; suçlular dini mahkemelerde yargılanır.

Devlet başkanı kraldır. Eyalet ve şehirler kralın tayin ettiği daha ziyade kraliyet ailesinden veya hanedanın güvenini almış kimseler tarafından idare edilir. Suudi Arabistan idarî bakımdan 6 büyük ve 12 küçük eyalete ayrılmış bulunmaktadır. Büyük idarî bölgelerin başlıcaları şunlardır: 1. Tarihte, Necid olarak bilinen XVIII. asrın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında, 1818'e kadar, Suudî şeyhlerinin ve Vehhabiler'in merkezi Der'iyye'nin bulunduğu, bugün başkenti Riyad olan merkezi eyalet. 2. Eskiden beri Hicaz olarak bilinen ve bütün müslümanlarca mukaddes kabul edilen Mekke ile Medine'nin Cidde ve Taif'in de dahil bulundukları Batı eyaleti. 3. Tarihte el-Ahsa olarak bilinen ve başkenti Basra körfezindeki en işlek petrol ihraç limanı Dammam olan Doğu eyaleti. 4. Tarihte Asir olarak bilinen, ülkenin güneybatısında Hicaz ile Yemen arasındaki bölgeyi teşkil eden ve başkenti Abha olan Güney eyaleti. 5. Cebel-i Şammar'ın merkezi Hail'in Tebük el-Ceuf gibi ünlü kasabaların da bulunduğu Kuzey eyaleti.

Suudî hanedanı bu ülkeyi 1932 yılından bu yana resmen idaresi altında tutmaktadır. Yönetim sistemi üç bölümden oluşmaktadır. 1. Hanedan şeyhlerinden teşekkül eden kurul. Bu kurul, yönetimin tüm iç ve dış politikalarını belirlemekte, bakanları seçmekte ve onları kontrol etmektedir. Kurul istediği zaman kralı bile görevinden alabilmektedir. Kurul 1960 yılında Suud'ın tahttan indirilmesi ve yerine Faysal'ın geçirilmesini gerçekleştirmişti. Bütün bunlara rağmen bu kurulun faaliyetlerini düzenleyen hiç bir yasa mevcut değildir. Kuru-

la daima zenginler ve aşiret şeyhleri seçilmektedir. Bunların tüm siyasi ve iktisadi kararları Suudiler'in görüşleriyle birleşmektedir. Bu açıdan kurul, bir danışma meclisi mahiyetindedir. 2. Yönetim sisteminin Şeyhler Kurulu'ndan sonraki ikinci kademesini kral oluşturmaktadır. Kralın gücü, Şeyhler Kurulu'yla sair devlet organları üzerindeki etkisi oranındadır. 3. Yönetim sisteminin kraldan sonra gelen üçüncü kademesi bakanlar kuruludur. Bakanlar Kurulu 1953 yılında Abdülaziz'in ölümünden önce oluşturuldu. Bu kurul 1958 yılına kadar sadece bir danışma kurulu mahiyetindeydi. Bu tarihten sonra siyasî ve ekonomik alanda meydana gelen yeni gelişmeler sonucunda yönetim iki kanattan teşekkül etmeye başladı. Bu kanatlardan birini veliaht ve prenslerin bir kısmı, ikincisini uzmanlar oluşturmaktadır. Fakat ülke idaresini ellerinde bulunduranlar prenslerdir. Suudî Arabistan'ın ekonomik ve siyasî teşkilata sahip bakanlar kurulu da son zamanlarda oluşturulmuştur ama hâlâ bütün ipler kralın elindedir. Kral aynı zamanda başbakanlık görevini de yapmaktadır.

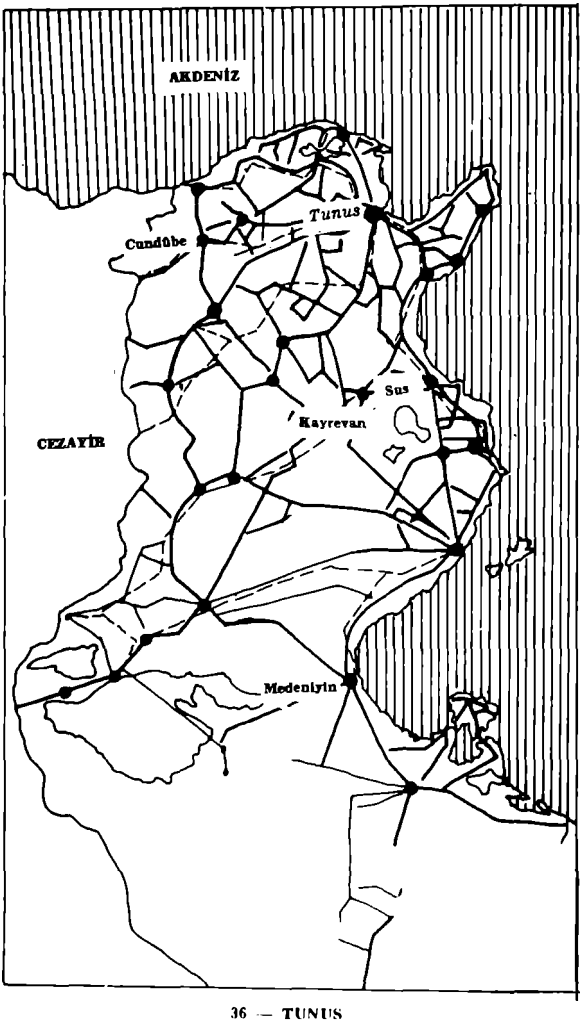

36 — TUNUS

36 — TUNUS

Resmî adı	:	Tunus Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	164.150 km^2
Nüfusu	:	7.326.000 (1986 sayımı)
Başkenti	:	Tunus
Önemli şehirleri	:	Kayrevan, Sûs, Sefakis (Sfax), Bizerte, Nabul, Cundûbe, Medeniyin, Kabîs, Aryane
Resmî dini	:	İslâm
Resmî dili	:	Arapça. (Fransızca da çok konuşulmaktadır.)
Para birimi	:	Tunus dinarı.

Tunus, Kuzey Afrika'da, Cezayir'in doğusunda yer alan bir devlettir. Akdeniz'in mühim iki kapısı durumunda olan Süveyş Kanalı ve Cebelütarık Boğazı'na göre orta yerde bulunmasının yanı sıra hemen 136 km. ötesinde bulunan Sicilya adasıyla, Akdeniz'i doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırması ve 1900 km.'yi bulan kıyı şeridi uzunluğuyla bölge ülkeleri arasında ekonomik ve politik yönlerden büyük bir öneme sahip olan Tunus'u batısında Cezayir, güneydoğusunda Libya, doğusunda ve kuzeyinde Akdeniz çevreler.

Tunus Atlas dağlarının doğu uzantısı ve Afrika kıtasının Akdeniz'e doğru yaptığı çıkıntı üzerindedir. Yüzölçümü itibariyle Mağrib ülkelerinin en küçüğüdür. Eğitim, kültür ve politik aktivite bakımından oldukça ileri bir durumda bulunan ülke, tabiî güzellikler açısından da çok zengin ve çekicidir. Yedi milyon Tunuslu her yıl bir milyonun üzerindeki turiste ev sahipliği eder. Ayrıca Tunus komşu ülkelere ve Avrupa'ya yarım milyonun üzerinde eğitilmiş kalifiye işçi de göndermiştir.

Doğudan batıya 320 km. kuzeyden güneye ise 720 km. azamî genişlikte bir toprağa yayılan Tunus, coğrafî özellikler bakımından birkaç bölgeye ayrılır. Tell bölgesi, Tell Atlasları'nın doğudaki devamıdır. Kuzeyde kıyıda Cap Balanc (Ak Burun)'da sona eren bu bölgede kıyıya doğru dar düzlükler ve güneyden kuzeydoğuya uzanan sırtlar, verimli vadiler yer alır. Tunus'un en önemli ve tarıma en elverişli bölgesi içerisinde başkent Tunus'un da yer aldığı Mecerda bölgesidir. Üi-

kenin en eski yerleşim merkezlerinden olan el-Kaf'ın güneyindeki düzlüklerde tahıl tarımı, meyvecilik ve bağcılık yapılır. Yaklaşık 360 km. uzunluğuyla Tunus'un en büyük akarsuyu olan Mecerda Nehri bu düzlüklerin sulanmasını sağlar. Nehir, denize bir delta teşkil ederek dökülür.

Doğu Tunus'ta, Sefakis (Sfax) şehrinin güneyinden başlayarak doğuda Hammamet'e kadar uzanan Sahel bölgesinde bilhassa Suse (Sausse) ve Sefakis dolaylarında geniş zeytinlikler bulunur. Bu bölgede kıyıya yakın yerlerde, genişlikleri 10 km. ile 140 km. arasında değişen düzlükler uzanır.

Kabis (Gabes) körfezinin hemen açıklarında Cerbe adası ve Kerkenna takımadaları yer alır. Körfezin gerisinde Şot adı verilen tuzlu bataklıklar vardır. Bazıları deniz seviyesinden aşağıda bulunan bu bataklıklar adeta denizin karadaki birer uzantısı gibidirler.

Güney Tunus, geniş kum çöllerinin uzandığı bir bölgedir. Burası, özellikle zengin petrol yataklarının bulunmasıyla, Tunus ekonomisi için önem kazanmıştır. Cezayir tarafındaki, demir, fosfat, çinko, kurşun gibi madenlerin bulunduğu batı bölgesi ise 500-900 m. arasında değişen yükseklikteki tepeler ve küçük dağ sıralarıyla bir platodur.

Tunus'da iklim çok fazla çeşitlilik göstermez. Kuzeyde Akdeniz iklimi hâkimdir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. Yağmur mevsimi Ekim'den Mayıs'a kadar sürer. Yıllık ortalama yağış miktarı bazı yıllarda değişmekle beraber 430-450 mm. arasıdır. Tunus'ta güneye gittikçe Akdeniz iklimi, yerini yarı kurak stepik iklime bırakır. Bununla beraber yağışlar kısmen tarıma ve hayvancılığa imkan verecek miktardadır. Geniş çayırlık alanlar ve «halfa» denilen bitkilerle kaplı topraklar hayvancılık için elverişli otlaklar oluşturur. Bölgede bazan ürünlere çok zarar veren çöl çekirgesi istilaları vuku bulur.

Tunus'ta nüfus dağılışı düzensizdir. Tarıma elverişli bölgeler, Mecerda ovaları, Tunus şehri bölgesi ve kıyılar, diğer kısımlara göre daha kalabalıktır. Güneyde kurak iklim ve çölsü topraklar dolayısıyla çok daha seyrek olan nüfusun çoğunluğunu yarı göçebe çoban aileler meydana getirir.

Hızlı bir nüfus artışının sözkonusu olduğu (1985'e göre nüfus artış hızı binde 25) Tunus'ta büyük çoğunluğu müslüman Araplar (% 98) teşkil eder. Güneyde ise müslümanlara nisbetle çok az sayıda (% 1,5) Berberi yaşar. Ülkede ayrıca çok küçük bir azınlık olarak Fransız ve İtalyanlar (% 0,5) da bulunur. Tunus nüfusunun yarıdan fazlası (% 53) şehirlerdedir.

Tarihçe

Tunus'un ilk sakinleri dağınık göçebe hayatı yaşayan ve sık sık birbirleriyle savaşan küçük Berberi kabileleridir. Bu topraklar daha sonraları Akdeniz yoluyla gelen başka etnik toplulukların yerleşim yeri olmuştur.

Bunlar arasında M.Ö. 1000 yıllarında Lübnan'da Sur şehri bölgesinden denizyoluyla gelen Fenikeliler başta gelir. Fenikeliler Afrika kıtasının en kuzey ucunda yerleşerek, burada Kartaca şehrini kurdular. M.Ö. 800 yıllarında Kartaca bir Sur kolonisi olarak gitgide gelişti ve Sicilya Boğazı ile Küçük Sırt körfezi kıyısındaki başka Fenike kolonilerini de hakimiyeti altına aldı. Böylece büyük bir devlet halini alan Kartaca'nın Sicilya'yı da ele geçirmesi Roma'yı harekete sevketti. M.Ö. 264-224 arasında vuku bulan Kartaca Savaşları (Pön Savaşları) M.Ö. 146'da Kartaca devletinin de sonunu getirdi.

Kartaca'nın yıkılışından sonra bu bölgede Massinissa tarafından Numidian Krallığı kuruldu. Massinissa'nın 50 yıllık krallığından sonra Jugurtha ardından Juba krallıkları, Numidia'nın yerini aldı. Halkını Berberiler'in teşkil ettiği bu krallıklar, M.Ö. 103'e kadar Roma hükümdarlığına karşı koydular. Roma İmparatorluğu nihayet bölgeyi tamamıyla emri altına alarak, burada Afrika Prokonsüllüğü (valiliği)'nü kurdu. Bu tarihten sonra Kartaca yeniden imar edildi. Pek çok yeni kasabalar Roma binalarıyla süslendi. Ülkede ziraat geliştirildi, vali Annova'nın denetiminde burası Roma'nın şarap, zeytinyağı ve tahıl ambarı haline geldi.

Romalılar'ın bölgede yerlilere yaptıkları zulüm ve gasplar yerli kavimlerin zaman zaman başarısız ve çabuk bastırılan isyanlarına, vurkaç hareketlerine yol açıyordu. Bölgede bu iç karışıklıkların vuku bulduğu bu yıllarda Vandallar bölgeye gelip yerleştiler (M.S. 439) ve hükümdarları Kral Genseric'in liderliğinde Kartaca'yı ele geçirerek 533 yılına kadar bu toprakların sahibi oldular. 533'de Bizans imparatoru Justinyen, Kartaca'ya bir ordu göndererek Vandallar'ı buradan sürüp çıkardı.

Bizanslılar bölgede öylesine acımasızca zulümlere giriştiler ki tarihçi Procopius'un naklettiğine göre, Kuzey Afrika'da 533-560 arasında Bizans askerlerince öldürülen insan sayısı 5 milyonu aştı. Gördükleri zulüm, Berberiler'in Bizanslı yöneticilere ve askerlere karşı o kadar nefretini celbetti ki, kıtanın ta doğu ucundaki Mısır'ı fethetmiş olan müslüman Araplar'dan yardım isteğinde bulundular. Bölgeye sahabeden Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh komutasında bir İslâm ordusu gönderildi. Bizans valisi Gregorias'ın kuvvetleri, bugünkü Tripoli yakınların-

daki Sübeytila (Sabatlah)'da müslümanlara mağlub oldu (670). Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr'ın da büyük kahramanlıklar gösterdiği bu savaş İslâm tarihinde Harbü'l-Abadile (Abdullahlar Savaşı) adıyla meşhur oldu. Daha sonraları ünlü İslâm kumandanı Mısır fatihi Amr b. Âs'ın yeğeni Ukbe b. Nafi bu Bizans bölgesinde yerli Berberi kavimlerinin de yardımıyla büyük başarılar kazandı. Bizanslılar'ı bütün bölgeden sürüp çıkardı.

Ukbe b. Nâfi kazanılan büyük zaferden sonra orta Tunus'da bugünkü Kayrevan şehrini gayet müstahkem bir yerleşim merkezi olarak bina etti. Bu tarihten itibaren Afrika'nın kuzey bölgesi İslâmî literatürde «İfrikıyye» diye anılmaya başlandı.

Bu arada bazı Berberi kabileleri Bizans ordusunun artıklarıyla da işbirliği yaparak Kusayla'nın reisliğinde ayaklandılar. Ukbe bu ayaklanmayı bastırdı fakat Kusayla kaçarak kurtuldu ve 683'de Ukbe b. Nâfi'i pusuya düşürerek şehit etti. Ukbe'nin yerine Züheyr geçti. Kusayla 693'te Kayrevan yakınlarında Mens'te yakalanarak öldürüldü(1).

Bizans kuvvetleri bu süre zarfında kendisini toparladı, taze kuvvetler de alarak müslümanların üzerine yürüdü. Züheyr'in askerlerini yenerek dağıttı. Bu savaşla Kuzey Afrika müslümanların elinden çıktı.

Bu yıllarda Kahine adında bir kadın, Berberiler'in başına geçerek büyük başarılar kazandı. Kuzey Afrika'yı beş yıl yönetti. Fakat 703'de Hassan b. Numan kumandasındaki müslüman askerleri Kahine'nin saltanatını sona erdirdi. Kahine yenilgiden sonra kaçarken öldü.

Zaferden sonra müslümanlar bölgeyi tekrar ele geçirdiler. İslâm'ın eşitlik ve kardeşlik prensipleri bu yeni dinin yerliler arasında hızla yayılmasına yol açtı, öyle ki, Tarık b. Ziyad İspanya'yı fethe giderken ordusunda çok sayıda Berberi de vardı. Fakat sonraki yıllarda İslâmî inançlar bu kabileler arasında saflığını yitirmeye, Berberiler, Harici görüşlere meyletmeye ve Sünni Arap yöneticilere karşı çıkışlar yapmaya başladılar. Bölgedeki sosyal ve dini karışıklık İbrahim b. Agleb'in 800 yılında, Bağdad'daki halifenin İfrikiye (Tunus ve Libya) valisi olarak bölgeyi yönetmesine kadar sürdü. İbrahim b. Agleb ülkede geniş imar hareketlerine girişti. Ölümünden sonra veraset yoluyla Aglebî ailesi İfrikiye'yi yaklaşık 100 yıl kadar yönetti. Aglebiler zamanında Tunus zirai yönden ilerledi, şehir hayatı gelişti, dağınık Berberî kabileleri şehirlere yerleşmeye başladılar. Pekçok kasabalar kuruldu, mescidler ve okullar bina edildi. Bu devirde Berberiler ve Araplar inşa ettikleri do-

(1) Geniş bilgi için bkz. **Doğuştan günümüze Büyük İslâm Tarihi**, IV, 15-24

nanma ile Sicilya ve Palermo'yu fethettiler. Roma'nın banliyösü sayılabilecek olan Tiber'e kadar ilerlediler.

X. yüzyılda Şii inançları bölge müslümanları arasında da yayılmaya başladı. Şii liderlerinden Ubeydullah, son Ağlebi valisi Ebu'l-Mudar Ziyadetullah'la Lorbeus'da 910'da savaşarak onu yendi. el-Mehdi lakabını alan Ubeydullah Hz. Fatıma (r.a.)'nın soyundan geldiği iddiasıyla burada kendisini Şii Fatımi halifesi ilan etti. Kurduğu devletin merkezi olarak kıyıda Mehdiye adıyla bir kasaba inşa etti. Daha sonra başkenti, Kayrevan yakınlarında Mansuriye'ye taşıdı.

Ubeydullah'dan sonraki Fatımi halifesi el-Muizz (952-975) kumandanı Cevher el-Siciliî vasıtasıyla Kahire'yi ele geçirdi. Cevher el-Siciliî, burada el-Ezher Camiini ve medresesini kurdu. 973'de Fatımiler'in başşehri Kahire oldu. Ifrikiye'nin idaresi de Berberiler'in Senhace kabilesinden Bulukkin b. Zirî'ye verildi. İbn Zirî ve sonra oğulları burada Fatımiler'den ayrı bir devlet kurdular ve ülkeyi 70 yıl kadar ellerinde tuttular. 1041'de bir başka Berberî kabilesi Hilaliler bölgede isyan çıkardılar.

Bu karışıklıklardan istifade eden Sicilya'daki Normanlar Tunus kıyılarını işgal ettiler. Sicilya Norman kralı II. Ruggero, Cerbe (1134) ve Mehdiye'yi (1148) aldı. Bunun üzerine son Zirî hükümdarı Hasan b. Alî, Cezayir ve Fas'da hüküm süren Muvahhidler devletinden yardım istedi. Muvahhid sultanı Abdulmü'min 1159-1160'da Normanlar'ı Tunus'tan kovarak Ifrikiye'yi İbn Hafs'ın yönetiminde bir eyalet haline getirdi. İbn Hafs'ın oğlu Ebu Zekeriya (1129-1249) bağımsızlık ilan ederek Ifrikiye'de Hafsîler hanedanı kurdu. Bundan sonra devletin başşehrinin Tunus olmasından dolayı, bölge Tunus diye anılmaya başlandı. Ebu Zekeriya'nın en büyük başarısı dağınık Berberî kabilelerini birleştirmesi oldu. Hafsîler, Muvahhidler devleti yıkılıncaya kadar (1269) onlara vergi vermeye devam ettiler. Ebu Zekeriya Cezayir (1235) ve Tlemsen'i (1242) alarak devletinin sınırlarını genişletti. Yerine geçen Mustansır, Tunus'a saldıran Fransa kralı Saint Louis'yi püskürttü. 1279-1284 arasında iç savaş dolayısıyla iktidardan düşen Hafsî hanedanı Ebu Hafsî zamanında (1284-1295) devlet yönetimini tekrar ele geçirdi. Devlet bir ara göçebe Benû Süleymler'in ve Fas'taki Mariniler'in saldırısına uğradıysa da Ebu Abbas (1370-1390) ve Ebu Faris (1394-1434)'in saltanat yıllarında kendisini tekrar topladı.

XVI. yüzyılda İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Akdeniz'deki hakimiyet mücadelesi Hafsîler'in sarsılması ve zayıflamasına yol açtı. Ağustos 1534'te ünlü Türk denizcisi Barbaros Hayreddin Paşa Osmanlı İmparatorluğu adına Tunus'u ele geçirdi. Hafsî hükümdarı Mevlay Hasan, İspanyollar'dan yardım istedi ve İspanya kralı V. Karl

Tunus'u işgal etti, Mevlay Hasan'ı yeniden tahtına oturttu. Turgut Reis ve Cezayir Paşası Ali Paşa'nın müdahalesiyle Tunus tekrar Osmanlı'nın olduysa da (1569) 1573'de yeniden elden çıktı. En son 1574'te Osmanlılar Tunus'u zaptettiler ve bu tarihten sonra ülke bir Osmanlı eyaleti haline geldi.

Osmanlılar Tunus'u bir müddet kendileri yönettikten sonra idareyi mahalli liderler olan «Bey»lerin denetimindeki «Dayı»lara verdiler. Dayıların Beylerle birlikte bu iki başlı yönetimleri yürümedi. Çok geçmeden Beyler Dayıları vesayetleri altına aldılar ve Tunus'ta idareyi bir sülale veraseti haline getirdiler. İlk Beylik sülalesi Muradiler'in kurucusu I. Murad (1612-1631) idi. İkinci beylik sülalesini kuran Hüseyin b. Ali (1705-1740) «Dayılık» görevini kaldırdı. Bu tarihten itibaren Tunus'u Osmanlı'nın denetimi altında 1881'de Fransızlar'ın ülkeye girişine, hatta sembolik olsa da 1957'de Tunus Cumhuriyeti kurulana kadar «Bey»ler yönetti. Beylik idaresi altında Tunus gelişti. Ticarî sahada pekçok Avrupa ülkesiyle ilişki içerisine girildi, şehir pazarları yeniden kuruldu, limanlar yapıldı, yeni kasabalar, yeni camiler ve medreseler inşa edildi. Akdeniz'deki korsan savaşları dolayısıyla Tunus limanları önem kazandı.

XIX. asra gelindiğinde, büyük Avrupa devletlerinin Afrika'da giriştiği sömürgeleştirme hareketlerinin bir uzantısı olarak, Fransa 1830'da Cezayir'i işgal etti. Bundan sonra komşusu Tunus'la daha çok ilgilenmeye ve ülkedeki karışıklıkları körüklemeye başladı. Köleliğin, korsanlığın, salgın hastalık ve kıtlıkların doğurduğu zorluklardan da faydalanarak Tunus'un iç işlerine müdahalelerini ilerletti. Muhammed el-Sadık, ülkedeki zor ve karışık durumu düzeltmek amacıyla, Fransa ve İngiltere'den askerî uzmanlar getirtti, imar ve reform faaliyetlerine girişti. Bunlar için gerekli masrafları karşılamak maksadıyla da ağır vergiler koydu. Vergilerin altından kalkamayan halk ayaklandı (1864). Tunus devleti düştüğü malî buhran ve aşırı borçlanma sonunda Fransa-İngiltere-İtalya'nın ortaklaşa kurduğu malî komisyon tarafından borçlarını ödemeye zorlandı. Tunus'da Krumirye dağları havalisindeki Krumir kabilesinin Cezayir'e yaptığı baskınları bahane eden Fransa, sonunda 4 Nisan 1881'de Tunus'a girdi. 12 Mayıs'da imzalanan Bardo Antlaşması'yla ülkenin yönetimi bir Fransız genel valiye bırakıldı. Fransız kuvvetlerine karşı koymaya çalışan milliyetçi hareketler kanlı şekilde bastırıldı. 1883'deki La Marsa sözleşmesinden itibaren de Tunus resmen Fransa'nın himayesine girdi.

1907'de bazı genç aydınlar Genç Tunuslular Partisi'ni kurdular. Başlarında Tunus'un önde gelen edebiyatçılarından Abdulaziz Sa'alebi vardı. Osmanlı Devleti'ndeki Genç Türkler (Jön Türkler) hareketi-

ni örnek alarak teşkilatlanan bu parti *The Tunisian* (Tunuslular) adlı bir gazete de çıkardı. Gelişen bağımsızlık ve milliyetçilik hareketinin bir neticesi olarak 1906, 1907 ve 1911'de Fransız yönetimine karşı çeşitli isyanlar çıktıysa da bastırıldı.

1920'de Abdulaziz Sa'alebi ve Salih Ferhad Anayasal Liberal Parti yahut öbür adıyla Destur Partisi'ni kurdular. Parti uzun ömürlü ve tesirli olmadı. Geniş halk kitlesinin desteğinden mahrum ve Fransız idaresinin kösteklemesine maruz kaldığından 1930'larda fonksiyonunu yitirdi.

Aynı yıllarda son devir Tunus siyasî tarihinde önemli yeri olan Habib Burgiba, Fransa'da Hukuk tahsili yaparak Tunus'a dönmüştü. Destur Partisi'nde aktif görevler alan Burgiba, o yıllarda İslâmcılık ve Arapçılık tezlerinden yanaydı. 1933'de partiden ayrıldıktan sonra bir ara *Hareket* (Action) adlı Arapça bir gazete çıkardı, Mart 1934'te Liberal Destur Partisi'nden ayrılan bir grup genç Tunuslu ile Yeni Destur Partisi'ni kurdu aynı yıl tutuklanan Burgiba iki yıl hapis yattıktan sonra 1936'da Fransa'da Solcu Halk Cephesi hükümetinin iktidara gelişiyle serbest bırakıldı. 1937'de Paris'e giderek Yeni Destur'un Tunus'un bağımsızlığı için Fransa ile birlik planını görüştü. Fakat Fransa'daki iktidar değişikliği görüşmelerden doğabilecek müsbet sonuçları akamete uğrattı. Tunus'da başgösteren kanlı olaylar sonrasında H. Burgiba ve arkadaşları 1938'de bir kere daha tutuklandılar Burgiba Fransa'da Lyon yakınlarında Fort Vance'da Almanlar'ın Fransa'yı işgaline kadar sürgün yaşadı. Aralık 1942'de Almanlarca serbest bırakılarak Tunus'a döndü.

Almanlar'ın Tunus'tan çekilmeleri üzerine ülke tekrar Fransızlar'a kaldı. Yeni Destur, II. Dünya savaşı sonrasında ülkede savaş tahribatının yol açtığı hoşnutsuzluktan istifade ile hükümetten bir takım reform isteklerinde bulundu. Burgiba, Fransız idareciler tarafından Almanlarla olan işbirliği dolayısıyla tekrar tutuklandı. Mart 1945'de Mısır'a kaçtı. 1949'a kadar kaldığı Kahire'de Arap ülkelerinin desteklerini kazanmaya çalıştı. Tunus'a döndüğünde Fransızlar'dan halk üzerindeki baskı ve zulmün kaldırılması ve Tunuslular'ın da yönetime katılmaları doğrultusunda partisi adına bazı isteklerde bulundu. Bu isteklerin reddedilmesi üzerine Tunuslular'ı isyana teşvik edici konuşmalar ve faaliyetlere girişti. Bu onun tekrar tutuklanmasına yol açtı (Ocak 1952). Fakat Tunus halkı onun çağrısına uydu. Ülke çapında özellikle köy kesimlerinde Fransız idaresine karşı isyanlar ve gerilla hareketleri başladı. Fransızlar buna kanlı bir şekilde karşılık verdiler.

Bu arada Fransa'da Pierre Mendes-France'ın başbakan olması Fransa Tunus ilişkilerinde yeni bir devreyi başlattı. 3 Haziran 1953'de

Tunus'a dönen Habib Burgiba yeniden Fransa ile görüşmelere oturdu Mendes'in iç işlerinde özerklik teklifini tam bağımsızlığa doğru atılan iyi ve ileri bir adım olarak benimseyen Burgiba Yeni Destur hareketinin önde gelenlerinden olan Salah b. Yusuf'un ve ülkedeki radikal İslâmcı çevrenin sert muhalefetiyle karşılaştı. Salah b. Yusuf, Burgiba'yı Batı ajanı olmakla suçlayarak, «*tam bağımsızlık ve bütün Kuzey Afrika kurtulana kadar savaş*» tezini savunuyordu. Yeni Destur'da parti içi bir mücadele başladı. Bu mücadele sonunda Salah b. Yusuf tasfiye edildi. Bu arada Cezayir'le de başı dertte olan Fransız hükümeti 20 Mart 1956'da Burgiba ile bağımsızlık anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.

Bağımsızlıktan sonra Habib Burgiba ilk cumhurbaşkanı oldu. Hazırlanan anayasa 1 Haziran 1959'da yürürlüğe girdi. Fakat ülkede özellikle Tunus kıyı bölgesindeki 17 üs ve kışlada hâlâ 22.000 Fransız askeri vardı. Eylül 1957'de Fransızlar bölgede bir huzursuzluk ve kriz meydana getirerek, Cezayir'i Tunus'a karşı kışkırtan bir rol içine girdiler ve Şubat 1958'de Şahiet-Sidi Yusuf kıyı şeridindeki köyleri havadan bombalayarak, pek çok masum müslüman Tunuslu'nun ölümüne sebep oldular. Burgiba Fransa ile diplomatik ilişkileri kesti ve Fransız askerlerinin Tunus'tan çekilmelerini istedi. İngiltere ve ABD'nin arabulucu olarak duruma müdahalesiyle, Haziran 1958'de Fransa devlet başkanı olan De Gaulle, Tunus'taki Fransız askerlerinin bulunduğu 16 üssü boşalttı, yalnız Bizerte üssü kaldı. Fransa Tunus'tan son askerini ancak 15 Ocak 1963'te çekti.

1956'dan beri Cezayir'de yaşayan muhalefet lideri Salah b. Yusuf 1961'de Frankfurt'ta kimliği meçhul şahıslarca vuruldu. 1962'de Tunus ordusunda Salah b. Yusuf taraftarı bir grup subay Burgiba'ya karşı başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Aynı yıl gayrı-resmî Tunus Komünist Partisi kuruldu. Bu arada Burgiba'nın Yeni Destur Partisi hareketi, fikri planda Sosyalizme kayarak, adını Sosyalist Destur Partisi (DSP) şeklinde değiştirdi. DSP bugün hâlâ Tunus'un tek yasal partisidir.

Ülkede varlıklarını ve etkilerini sürdüren ve resmen teşkilatlanmalarına müsaade edilmeyen partiler de vardır. Bunlar Sosyal Demokrat Hareket (MDS), Tunus Milli Kalkınma Hareketi (FNPT) ve Halk Partisi Hareketi (MUP)'dir.

Tunus'da 1960'larda başlayan İslâmî uyanış hareketi ise 1970'lerde örgütlenerek İslâmî Yöneliş Hareketi etrafında işçi, öğrenci ve halk kesiminde batıcı liberal hükümete karşı bir muhalefet birliği oluşturdu ve giderek inançlarından kaynaklanan siyasi haklar talep etmeye başladı. Bugün Abdulfettah More'nin başkanlığında mücadelesini sür-

düren bu hareket, başlangıcından itibaren pek çok defa Burgiba'nın sert sindirme ve silme tedbirlerine maruz kalmış, birçok mensubu hapislere atılmıştır. Günümüzde 8000 kadar İslâmî Yöneliş Hareketi taraftarı Tunuslu, hapishanelerde çürütülmektedir. 1980 sonrasında İslâmî Yöneliş iki alt örgüt daha oluşturdu: Tunus Talebe Birliği ve Tunus İşçi Birliği. Bu birlik faaliyetlerinin gerçekleşmesinde ve İslâmî şuurlanma çalışmalarında, sonradan ömür boyu çalışma kampında hapis cezasına çarptırılan Raşid el-Gannuşi'nin büyük gayretleri oldu.

1979'da Sosyalist Destur Partisi tek parti olarak girdiği seçimleri kazandı ve Hadi Nûrî başbakan oldu. 1980'de başbakanlık görevine Muhammed Mızali getirildi.

Tunus'u devletin cumhurbaşkanı olarak, laik Batı yanlısı bir Arap ülkesi haline getiren Burgiba, 1965'lerde İsrail'e ılımlı bakarak Arap dünyasına ters düşmüştü. Ama 1979'da Arap Birliği'nin merkezinin Kahire'den Tunus'a taşınmasını sağlayarak ve 1982'de Lübnan'dan ayrılan Filistinliler'e ülkesinde yer vererek adından sık sık söz ettirmeyi bildi. Fakat son zamanlarda sıhhî durumunda ve ruhî dengesinde bozukluklar başgörtermeye başlamıştı. 1984'te gıda ürünlerine yapılan fahiş zamların doğurduğu halk ayaklanması onu iyiden iyiye tedirgin etti.

Çok geçmeden Burgiba'nın başbakan Muhammed Mızali ile arası açıldı. Mızali Tunus'u terketti. Yerine Raşit Safar geçtiyse de fazla kalamadan görevi asker kökenli Zeynelâbidin b. Ali'ye bırakmak zorunda kaldı. Zeynelâbidin ordudan destekli sivil bir darbeyle iktidarı elde eder etmez Anayasa'nın 42. maddesindeki «*devlet başkanının görevini yerine getiremeyecek derecede rahatsız olması*» hükmünü işleterek 7 Kasım 1987 günü, 1956'daki bağımsızlıktan bu yana otuzbir yıldır devletin başında olan ve ömür boyu başkan seçilen Habib Burgiba'yı görevden aldı, devlet başkanlığına kendisi geçti.

Bugünkü Tunus'un yönetim biçimi tek meclisli, çok partili cumhuriyettir. Temsilciler Meclisi 125 temsilciden meydana gelir. Devletin başkanı aynı zamanda hükümetin de başıdır. Ülke 23 vilayete bölünmüştür.

Tunus ekonomisi yaklaşık yüz yıl kadar Fransızlar'ın tahakkümü ve isteği doğrultusunda gelişti. 1881'deki işgali müteakiben gelen Fransız göçmenler ülkenin ziraate en elverişli topraklarına yerleşerek çiftçilikle uğraştılar. Tarımın yanısıra yerüstü ve yeraltı zenginlikleri de Fransızlar tarafından işletildi. Tunus ekonomisi, bir koloni ekonomisi olarak Fransa'nın menfaatine yarayacak bir mahiyette şekillendi.

Bağımsızlık sonrasında ülkenin ekonomik gelişmesi üç ayrı safhada geçti: 1956-1961 arası Fransızlar'ın elindeki toprakların satın alınarak millileştirilmesi ve yeniden organize edilmesi devresidir. İlk birkaç yılda yalnız topraklar değil aynı zamanda endüstri, kamu hizmetleri ve ticarette de bir nasyonalizasyona gidildi. Bu alanlar Fransız tekelinden kurtarılarak yeni bir yapılanmaya çalışıldı. Devlet bu devrede özel teşebbüsü de teşvik ediyordu. 1962'den 1969'a kadar devlet müdahalesi ve sosyalizm ön plana çıktı. İktidardaki Yeni Destur Partisi'ndeki sosyalist değişikliğin uzantısı olarak peşpeşe iki Dört Yıllık Kalkınma Planı sosyalist bir yapılanmaya göre hazırlandı. Tarım kesiminde kooperatifler, endüstride de Tunuslu İşçiler Genel Birliği (UGTT) önemli roller üstlendi. Fakat 1970-1980 arasında Ekonomik Kalkınma Planı çerçevesinde tekrar özel teşebbüse önem verilmeye başlandı. Partinin 1971'de Munastir'de toplanan Genel Kongresinde sosyalist ilkeler yumuşatıldı ve kanunlarda değişikliklere, yeni düzenlemelere gidildi. Bu devrede tekstil, inşaat ve turizm sektörü büyük ilerlemeler kaydetti.

1981-1986 arasını içine alan ekonomik ve sosyal kalkınma planı, 8,200 milyon dinarlık bir harcamayı öngörmüştür. Bu harcada % 39,5'luk bir oranla sanayi sektörü ilk sırayı almıştır. Diğer sahaların oranı ise şöyledir: % 31,8 kamu hizmetleri, % 18,9 ziraat ve % 9,2 diğer harcamalar.

Hükümet bu altı yıllık plan gereğince bilhassa ziraat ve gıda ürünleri üretimi sahalarındaki projeleri teşvik etmekteydi

1982'de gayri safi milli hasılaya katkısı % 16 olan ziraat, ülkenin ekonomisinde ana sektördür. Bugün hâlâ Tunus nüfusunun % 50'sinin geçim vasıtası tarımdır. Ülkede ekilebilir topraklar 125 milyon hektar, ekili olanlar ise 9 milyon hektardır. 1945-1975 arasındaki 30 yılda çayır ve otlakların % 32 küçülmesine karşılık, ekili alanlar % 35 artmıştır.

Yüzyılın başında, ekili toprakların 1/4'ü sosyal yardım hizmetleri adı altında misyonerlik faaliyetlerine ayrılmıştı. Bu topraklar «Habous» diye adlandırılırdı. Geriye kalan verimli arazilerin büyük çoğunluğu, Fransız kolonizatörlerin yahud Tunuslu toprak ağalarınındı. Bağımsızlıktan sonra hükümetin ilk işlerinden birisi «habous»ları kaldırmak ve gelecekte toprakların bu şekilde kullanımını yasaklamak oldu.

Tunus ziraatinin en önemli ürünleri buğday (1.380.000 ton) arpa (686.000 ton), zeytin (525.000 ton), domates (420.000 ton), karpuz (320.000 ton), şekerpancarı (155.800 ton), patates (150.000 ton) ve portakal (122.000 ton) dır. Hayvancılıkta ise koyun (5.230.000 baş), keçi (1.030.000), sığır (600.000), deve (177.000) ve tavuk (16.000.000) başta gelir (veriler 1985 yılına aittir).

Tunus zıraatini besleyen büyük barajların yapımına 1960'lı yıllarda başlandı. 1965'de Shebba, 1968'de Masri ve 1969'da Beezirk barajları inşa edildi. Daha sonra yapılanların içinde en büyüdüğü, Mecerda nehri üzerindeki 450 milyon m^3 su tutan Sidi Selam barajıdır. 1980'de ülkedeki bütün barajların toplam su tutma kapasitesi 1.130 milyon m^3 olmuştur.

Tunus'da 1964'te, güneyde Cezayir sınırına yakın Borma'da, devletin İtalyan Agip şirketiyle işbirliği içerisinde yürüttüğü sondaj çalışmaları neticesinde, petrol yatakları bulundu. 1969'da üretime geçildi ve ham petrol borularla Kabis körfezine taşınmaya başlandı. 1973'de ise, Sefahis yakınlarında kıyıdan 80 km. uzaklıktaki Aştart'da da petrol yataklarının bulunduğu tesbit edildi. Bugün Tunus petrolünün % 90'ı Borma ve Aştart'tan çıkarılır. Bu iki yatak arasında daha küçük petrol yatakları da vardır. Tunus'un günlük petrol üretimi 111.500 varildir. 1983'de 5,58 milyon ton petrol çıkarılmış ve bunun Gayrisafi milli hasılaya katkısı % 14 olmuştur. Çıkan petrolün büyük kısmı Bizerte rafinerisinde işlenir.

Borma ve Kabis (Gabes) körfezi yakınındaki Miskar, doğal gaz yönünden de zengindir. Buralarda 1975'de bulunan doğal gaz yataklarından 1984'te çıkarılan doğal gaz miktarı 393 milyon m^3 idi. Tunus, gazı borularla Cezayir ve İtalya'ya da satar.

Ülke demir, fosfat, çinko ve kurşun yatakları açısından önemli bir zenginliğe sahiptir. Özellikle fosfatta ABD, SSCB ve Fas'tan sonra en geniş rezerve sahip ülkelerdendir (1984'teki üretim 4.505.000 ton). Güney Tunus'da pek çok, fosforik asit üreten fabrika vardır.

Menzel Burgiba ve Bizerte'de büyük çelik endüstrisi merkezleri kurulmuştur.

Tekstil, Tunus endüstrisinin üçüncü büyük koludur. Bu sektörün genel endüstri içerisindeki oranı % 13'dür. İhrac edilen endüstriyel ürünlerin dörtte üçünü tekstil ürünleri teşkil eder.

Bunun yanında Tunus'da Peugeot, Citroen. Espana, Mercedes Benz, General Motors ve Renault adına motorlu araçlar üreten fabrikalar, TV yedek parçaları, çimento, cam, plastik, buji, elektronik techizat, tütün ve nebati yağ fabrikaları da vardır. Bunların milli hasılaya katkısı % 15'dir.

Ülkede demiryolu ulaşımına Fransızlar tarafından, onların koloniyal ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için başlandı. Bağımsızlıktan sonra, Tunus hükümeti, demiryolu ulaşım ve taşımacılığını Tunus Milli Demiryolu İşletmeleri (SNCFT)'e vererek daha da gelişmesi ve yay-

ginlaşması için çalışmalara girdi. Tunus'un 1985'deki demiryolu ağının toplam uzunluğu 2118 km'dir.

Kıyı şeridi uzunluğu 1200 km. olan Tunus için denizcilik ve deniz ulaşımı her zaman önemini korumuştur. Bugün ülkede altı büyük (Tunus-Goulette, Bizerte, Menzel Burgiba, Sofakis, Kabis ve Suse) ve pekçok da küçük liman vardır. 1962'de yalnızca 6.000 km. karayolu varken 1982'de bu uzunluk, % 52'si asfalt kaplanmış olmak üzere 25.352 km.'ye ulaşmıştır. Tunus, Kartaca havaalanı en büyüğü olmak üzere Tunus'da beş havalanı mevcuttur. Diğerleri Sofakis, Munastir, Cerbe ve Tevzer. Tunis Air, Tunus'un resmi havayolu işletmesidir.

Tunus'un en önemli dayanağı, yetişmiş insan gücüdür. Bu yüzden devlet, eğitim üzerinde dikkatle durmaktadır. Altı yıllık ilköğretime devam eden 6-14 yaş grubunda 1 milyonun üzerindeki çocuğa rağmen, Tunus'da, özellikle ülkenin kıyıdan uzak iç kesimlerinde bu yaş grubunda 250 binin üzerinde çocuk öğrenim görmektedir. İlkokulu bitiren öğrenciler öğrenime devam için önlerinde iki seçenek bulurlar: Meslek okulları ve orta dereceli okullar. Orta öğretim iki devrede gerçekleşir: Üç yıllık genel eğitim ve sonra dört yıllık teknik eğitim. Yükseköğrenim Tunus Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilir. Ayrıca 1950'den bu yana yüksek öğrenim Enstitüsü ve 1961'den itibaren İslâm ilahiyat Enstitüsü de Tunus'un yüksek tahsil veren kurumlarındandır. Yükseköğretim gören öğrenci sayısı 1950'de 1000 iken bu sayı 1973'de 10.000'e ve 1880'de 30.000'e ulaşmıştır.

Sağlık hizmetleri alanında 1982 verilerine göre ülkede 3.883 kişiye 1 doktor ve 464 kişiye 1 yatak düşmektedir.

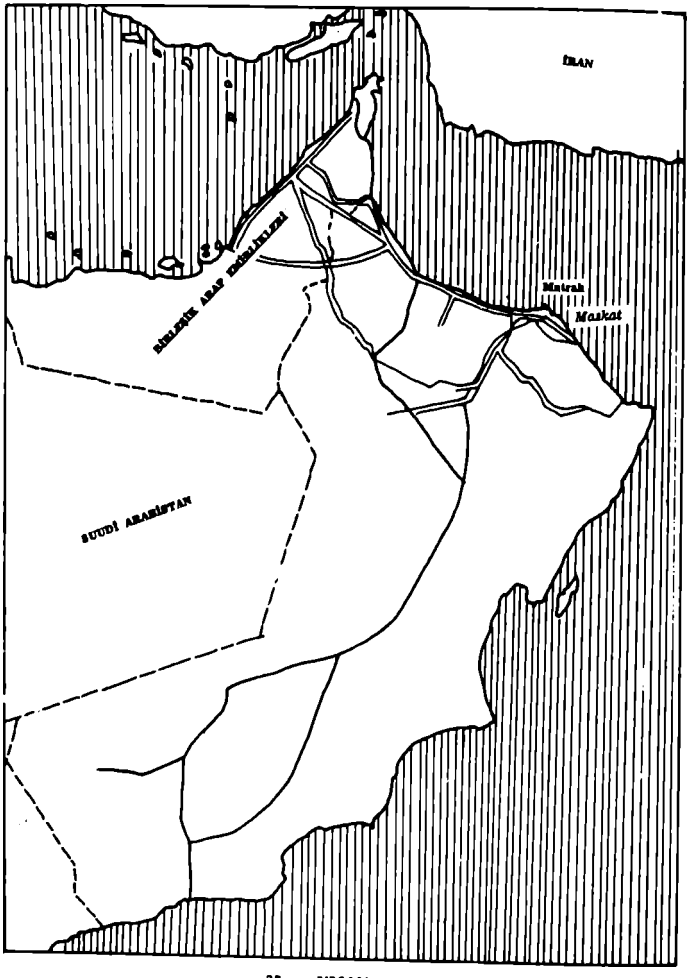
İRAN
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ
Matrah
Maskat
SUUDİ ARABİSTAN

37 — UMAN

37 — UMAN

Resmî adı	:	Uman Sultanlığı
Yüzölçümü	:	300.000 km²
Nüfusu	:	1.271.000 (1986)
Başkenti	:	Maskat
Önemli şehirleri	:	Maskat, Mutrak
Resmî dili	:	Arapça
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Uman Riyali (RO)

Arap yarımadasının güneydoğusunda yer alır. Basra körfezi, Uman Körfezi ve Uman Denizi'ne kıyısı vardır. Uman'ın arazisi Hürmüz boğazına bir ok gibi uzanan Musandam yarımadasında başlar, güneye Uman körfezi boyunca Arap Yarımadasının güneydoğu köşesini oluşturan Res el-Hadd'a kadar dikdörtgen biçiminde yayılır. Fakat kuzeyde Birleşik Arap Emirlikleri toprakları Uman Körfezine kadar araziyi ortadan böler ve Uman Körfezinde 70 km.'lik sahil alanını kaplar. Res el-Hadd'a Uman'ın sahil şeridi güneydoğu'ya dik açıda döner ve Arap yarımadasında bulunan Dofar'da sona erer.

Kuzeydoğuda Uman Körfezi, güneyde Uman denizi, güneybatıda Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, batıda Suudi Arabistan, kuzeyde ve kuzeybatıda Birleşik Arap Emirlikleri ile sınırları vardır.

Uman 300.000 km²'lik yüzölçümü ile Arap Yarımadasının Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ülkesidir. Suudi Arabistan'la arasındaki sınırın büyük bölümü belirsizdir.

Uman yakıcı sıcağı, lezzetli hurma ve ıhlamurları, konukseverliği, kibar ve nazik insanlarıyla tanınan bir ülkedir. Ülkeye gelen ziyaretçiler, inanılmaz derecede engebeli araziyi ve iç kısımlardaki ortaçağ hayatını unutamazlar. Parlak ve düzgün bir sahil yolu vardır. Maskat ve Mutrak sahil şehirleri yine turistlerin ilgisini çeken önemli yerlerdendir.

İslâm tarihinin ilk zamanlarında halifeyi reddederek kendi inançlarını korumuşlar, kendi imamlarını seçerek hür yaşamak isteyen

Harici isyancılarının merkezi olmuştur. XVII. yüzyılda Portekizliler'i Hint Okyanusu'ndan püskürterek Doğu Afrika kıyılarında Zenzibar'a kadar olan yerleri yöneten ve buralara silinmez Arap kültürünü yerleştiren büyük denizci ve savaşçıların ülkesidir. XIX. yüzyılda İngiliz-ler'in çaresiz borçluları ve politik oyuncağı olan Uman, 1965-1975 yılları arasında Dofar'da komünistlerin desteklediği ayaklanmanın başarılı muhalifi olmuştur. Büyük petrol üreticilerinden biri, modern hava alanı, büyük okyanus gemilerinin bile yanaşabileceği deniz limanı ve çok büyük bir savunma teşkilatına sahip bir ülkedir.

Arap dilcileri Umân kelimesini «sürekli olarak bir yerde bulunmak» anlamına gelen amane'den türemiş olarak gösterirler. Bazılarına göre ise bu ad, Uman şehrini kurduğu rivayet edilen Uman b. İbrahim Halil'e nisbet edilmektedir. Burası sonradan Suhar ile birleştirilmiştir. Uman dünya ticaretindeki önemi bakımından eski tarihçilere göre Aden ve Mısır ile bir tutulmuştur.

Coğrafya

Coğrafî yapısı kuzeyden itibaren gözden geçirildiğinde Musandam Yarımadası'ndaki girintili çıkıntılı sahil ve alçak tepeler görülür. Güneye doğru Birleşik Arap Emirlikleri'nin Uman körfezini kapladığı alana kadar kara oluşumu düzleşir. Yine güneyde Hacar dağları Cebel Ahdar'da 3017 m.'ye ulaşan yükseklikleri ile Sumail'e kadar 250 km. boyunca fark edilir. Bunun güneyinde kalan ve daha alçak olan Hacar dağları 200 km. Res el-Hadd'a kadar uzanır.

Yüksek Hacar dağlarının doğusunda, Maskat'ın kuzeybatısında yer alan Batinah ovası bulunur. 250 km. uzunluğunda 10 ile 30 km. arasındaki genişliği ile Batinah sahil ovası Uman'ın en verimli alanıdır. Burada hurma ağaçlarının yanında hububat ekimi yapılır ve her türlü meyve yetiştirilir.

Aslında Uman'ın büyük bir bölümü ziraata elverişli değildir; kıraç tepeler, kumlu düzlükler ve çöllerle kaplıdır. Bu kısımlar Arabistan'ın çöl bölgesine yakın yerler olup yine de buralarda dağlar arasında yer yer verimli vahalar da bulunur.

Hacar dağlarının batısında yarı çöl olan Dahairah ovası Rub el-Hali çölüyle birleşir. Dahairah ovasının kuzeyinde Buraymi vahası ve Cebel el-Kavr tepeleri yer alır. Tam orta kısımda Vadi Dank bulunur.

Daha güneybatıda dört vadinin (el Batinah, Halfeyn, Bahla ve Sumail) yer aldığı el-Cauf bulunur. Sumail vadisinin bir ucunda Maskat diğer ucunda Nizva yer alır. Ortada birkaç kasaba vardır. Res el-

Hadd köşesinden güneybatıya doğru ilerledikçe bazı vadilere ve daha sonra Vahiba çöllerinin oluşturduğu büyük kumluklarla karşılaşılır. Daha da güneybatıda Ciddet el-Harasis kayalık ve kurak bir ova olarak Dofar'a kadar uzanır

Uman'ın güneybatı köşesinde yağmurlarla beslenmiş ormanlar ile kaplı olan Cebel el-Kamer, Cebel el-Kara ve Cebel Samhan bulunur. Bu tepeler içeriye doğru meylederler ve sahile dik inerek Salalah ve Raysut şehirlerinin yer aldığı dar bir ova oluştururlar.

Güneybatı sahil ovası 70 km. uzunluğunda 1 ila 10 km. genişliğindedir. Kuzeyinde 1500 m.'ye kadar yükselen dağlar vardır. Bütün bölge bilhassa Haziran ayından Eylül'e kadar bol miktarda yağış alır. Zengin bitkileri ile tepelerin ve ovaların çekici manzarası dikkat çekicidir. Kuzeye doğru dağlar iç kısımlara yayılır ve Suudî Arabistan'ın Rum el-Hali çölü ile birleşir. Bu dağlardan bazı küçük nehirler akar, fakat bunların hemen hiç biri denize ulaşamaz.

Uman'ın dış dünya ile olan ulaşımı eskiden çok sınırlı idi, belli başlı üç ana yolla diğer ülkelere bağlanıyordu. Bu güç ulaşım Uman'ı dış dünyadan nerede ise tamamen ayırarak bir ada haline sokuyordu. Ayrıca giriş ve çıkışlarda sınırlamalar da sözkonusu olunca dünyadan tecrit tamamlanıyordu. Bugün bile giriş vizeleri geniş bir araştırmadan sonra verilir ve ziyaretçilerin turlara çıkmaları pek tasvip edilmez.

İklim

Uman iklimi çok sıcaktır. Bu sıcaklık ancak serinletici deniz rüzgârları ile biraz azalır. Dünyanın en sıcak ülkelerinden biri olan bu ülkede sıcaklık 54 C° kadar yükselir. Maskat'da Temmuz veya Ağustos aylarında en yüksek sıcaklık 33 C°'dir. Kışın yağmur ve fırtınalar Mart'a kadar sürer. Çok yüksek dağlarda bazan kar da görülür. Yıllık yağış ortalaması 76 mm. ilâ 101 mm. arasındadır. Batinah ve Dofar ovalarında iklim sıcak ve yağışlı olduğundan buralarda yerleşim daha çoktur. Rub el-Hali çölü hiç yağmur almaz. Ülkede yer alan engebeli sıradağlar yaz ve kış muson yağmurları alır ve kesintisiz bir bozkırla ve dikenli ormanlarla kaplıdır.

Tarihçe

Uman'ın yerli halkı daha çok sahilde yaşayan Arap asıllı olmayan insanlardı. Fakat bunların etnik yapıları hakkında çok fazla şey bilinmemektedir. Burada yapılan kazılardan M.Ö. 2500-2000 yıl-

larında bir uygarlığın izlerine rastlanmıştır. Bu uygarlığın diğer bazı bölgelerdeki uygarlıklarla ilişkileri tespit edilmiştir.

Daha sonraki yıllarda hristiyanlar gelmeden önce Yemen'den gelen Araplar Uman'da yerleşmeye başladılar. Bunlar Kahtanî soyundan gelen, Sana'nın 150 km. doğusundaki 120 yılında yıkıldığı söylenen Ma'rib'de yaşadıklarını iddia eden Araplar'dı.

İkinci büyük göç bu ülkeye kuzeyden oldu ve Adnanî veya Nizarî diye adlandırılan Araplar bölgeye yerleşti. Bugün bile her şehrin, her kasabanın Yemeni ve Nizari bölümleri vardır.

Göçebe olarak gelen Araplar yerleştikleri bölgenin sulama sistemine dayanan tarım hayatına çok kolay adapte oldular. Bu sulama sistemi Pers usulünde yeraltı kanallarına dayanıyordu. Bu sulama sistemine Araplar «falac», Persler «kanat» olarak ad vermiştir. Araplar çok sayıda küçük yerleşim birimleri kurdular ve birbirlerine sulama kanalları ile bağladılar. Bu kanal sistemini kurmak için gerekli olan fiziki gücü feodal aristokrasi biçiminde yaşamalarına borçludurlar.

Umanlılar Hz. Peygamber'in yaşadığı devirde kralları Cafer b. Culenda b. al-Müstakbar tarafında yönetilirken İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. Hz. Peygamber'in elçisi Amr b. el-Âs krala İslâm'ı tebliğ için geldiğinde Umanlılar İslâm'ı hemen kabul ettiler. Fakat Hz. Peygamber'in vefatında Kureyş'ten halife seçilmesi fikrine razı olmadılar. Bu yüzden Hârici ayrılıkçılığını desteklediler. 748 yılında kendi dini liderlerini seçtiler. Yerleşim alanlarının dağınıklığı ve dağlık oluşu, halifenin merkezi otoritesinin onlara ulaşmasını çok zorlaştırdı. Halifenin bir kısım isteklerini kabul etmediler. Böylece buradaki oluşan dini mezhebe İbadî adı verilmiştir. Bu Uman'ın aynı zamanda resmî dinidir. Umanlılar'ın dini konulardaki bu farklı görüşleri sebebiyle çok fazla işgallerle karşılaştılar. Bu yüzden bir çok savaşlar yapmışlardır.

Uman imamları 1406 yılına kadar ülkeyi yönettiler. Bu yıldan sonra ülkede bir düzensizlik ve iç savaş meydana geldi.

Uman'ın tarihinde yeni bir sayfa onaltıncı asır başlarında Portekizli denizci Alfonso de Albukuerkue'nin Ümit burnunu geçerek (1507) Res el-Hadd'a, daha sonra da Muskat'a gelmesi ile açıldı. Portekiz derhal Maskat'ı ve sahil şehirlerini işgal etti. Alfonso, Maskat'ın çok iyi bir liman olduğunu ilan etti. Ülkenin iç kısımları kendilerini kral ilan eden al-Nabahani aşireti tarafından yönetiliyordu. Portekizliler sahil şehirlerinin yanı sıra iç bölgenin bir kısmını da ele geçirdi.

1624 yılında halk despotik aşiret yönetimine başkaldırdı ve İmam olarak Nasr b. Murşid b. Sultan al-Yarubi'yi seçti. Yeni İmam beş büyük lideri ve Uman'ın çeşitli bölgelerdeki küçük yöneticileri büyük gayretler sonunda bir araya getirdi. Birleşmeye sebep olarak da ortak konu olan Maskat ve sahil şeridini işgal etmiş olan Portekizliler'i ileri sürdü.

Bundan sonra gelen çeyrek yüzyılda Portekizliler'e karşı acımasız savaşlar yaptılar ve çoğunu ülkelerinden kovdular. 1650'de idareye gelen İmam Sultan daha önceki imamın başlattığı çalışmaları tamamladı. 1650'de son Portekizli işgalciler Uman topraklarından atıldı. İmam Sultan Portekizliler'e karşı savaşına devam ederek onları Afrika sahillerine kadar sürdü, oradan da Hindistan'a kadar savaşa devam etti. Aynı zamanda hayal bile edilemeyen büyük bir donanma kurdu. XVII. yüzyılda Umanlılar yavaş yavaş İran Körfezi ve Doğu Afrika kıyısı yakınındaki deniz ticaret yollarını kontrollerine geçirmeye başladılar.

İmam Sultan'ın hükümdarlığı döneminde Uman zenginlik ve büyüklük açısından zirveye yükseldi. 1679'da vefat edince yerine yine kuvvetli bir yönetici olan İmam Saif ülkeyi adaletli olarak idare etti. 1689'da Doğu Afrika'da Portekiz ticaret kolonisini ele geçirdi.

1711 yılında İmam Sait'in ölümünden sonra ülke bir duraklama ve çöküş dönemine girdi. Ordu kontrolden çıktı. Sohar valisi Ahmed b. Said'in 1750'de sultan seçilmesine kadar ülke gittikçe zayıfladı. Ahmed b. Said ülkeyi eski haline getirmek için büyük gayret sarfetti. Ülkeyi bugün de bu sülale yönetmektedir.

İngiltere'nin Uman ile münasebetleri, bu ülkenin tarihi gelişmesi üzerine etkili olmuştur. Bu münasebetler 1798-1800 yılları arasında Doğu Hindistan Kumpanyası ile sultan arasında yapılan bir andlaşma üzerine başlamıştır. Bu anlaşmaya göre Fransızlar ve Hollandalılar Uman'a sokulmayacaktı. 1800'de Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan bir memurun devamlı kalmak üzere Maskat'a yerleşmesi ile bu andlaşma neticelendi. Bu temsilcinin yanına Fransa'nın Seyyid Said b. Sultan ile 1807 ve 1808'de yaptığı anlaşmadan sonra bir Fransız müşavir de katıldı. Bu andlaşmaları Sultan Said b. Sultan'ın (1807-1856) hükümdarlığı sırasında 1822, 1830 ve 1849'da yapılan andlaşmalar takip etti. İngilizler'in Movritanya'yı işgali (1810) Fransa'nın itibarına bir darbe oldu. Sultan diğer yabancı ülkelerle de bazı anlaşmalar yaptı. 1833'te Amerika Birleşik Devletleri ile bir andlaşma yapıldı. 1844'te Fransa ile yapılan andlaşma ile Fransızlar Maskat'ta serbestçe ticaret yapma imkanına kavuştular.

Sultan Said'in 1856'da ölümünden sonra iki oğlu arasında anlaşmazlıklar başgösterdi. İngilizler'in hakemliği ile bu anlaşmazlık giderildi. 1862'de İngiltere ve Fransa Uman'a bağımsızlık için teminat verdi. Fakat İngiltere Uman üzerindeki nüfuzunu da teminat altına almasını ihmal etmedi. İngilizler istedikleri yöneticiyi işbaşına getirebiliyorlardı. 1898'de Fransa'nın Uman'da bir kömür tesisi kurmasına sultanın izin vermesi üzerine İngiltere ültimatom verdi, sultan bu kararını geri almak zorunda kaldı. 1913'te aşiret konfederasyonu İmam İsa komutasında İngilizler'in nüfuzundaki sultan Taymur'a isyan bayrağı açtılar. Fakat İngilizler yardıma gelerek sultan Taymur'un tahtını korudular.

Fransızlar'ın Uman'dan sağlayacağı çeşitli ticarî menfaatlar yüzünden İngiltere ile ciddi problemler başgöstermiştir. 1917'den itibaren Uman'da Fransa'nın siyasi nüfuzu fiilen ortadan kalkmış, bunun yerine İngiliz hakimiyeti kuvvetli olarak kurulmuştur.

1920'de İngilizler sultanın hükümetleri ile Uman aşiretleri arasında çeşitli görüşmeler yaptırarak halkının Maskat'a saldırmaması ve sultanın da aşiretleri barışçı amaçlar için Maskat'a girmek istemeleri halinde engel olunmamasını sağlayan bir antlaşma yapıldı. İngilizler artık Maskat hükümetini ve politik ajanları ile de tahtın arkasındaki güçleri kontrol altına almışlardı.

1932'de sultan Said b. Taymur işbaşına geldi, İngilizler'e olan borcunu ödedi, 1798'den beri bu ülke ile sürdürülen iyi münasebetleri 5 Şubat 1939'da imzalanan bir ticaret ve dostluk andlaşması ile kuvvetlendirdi. Devlet ve şahsi harcamalarda kısıtlamalar yaptı. Hükümdarlığı sahilde geçerliydi, diğer bölgeler Nizvo'dan İmam İsa adlı birisi tarafından yönetiliyordu.

İdari mekanizma çok basitti, her bölge için bir vali biraz asker bir muhasebeci, gümrük yöneticileri, hükümetin memurları bir de sonradan eklenen bir kaç müşavir gönderildi. Ayrıca her bölgede zekat ve vakıf paraları toplayan kadınlar bulunurdu.

1952'de Suudi Arabistan Buraymi vahasını işgal edince ülkede sıkıntılar başgösterdi. 1955'te burası alındı ve Abu Dabi'ye bağlandı. Suudi Arabistan, ülkedeki karışıklıkları destekledi. İmam İsa 1954'te ölünce yeni İmam seçiminde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Sultan, İmam'ın arazisine saldırdı. Bunun üzerine İmam özgürlüğünü ilan etti. Fakat İngilizler'in yardımı ile İmamı bastırdı ve bundan sonra Uman ve Maskat sultanı olarak hükümdarlığını sürdürdü. 1955-1956'da bir başka ayaklanma daha oldu, bu da İngiltere'nin yardımı ile bastırıldı. Sultan daha önceki dönemlere göre çok daha barışçı bir yöne-

tim uyguluyorsa da halkla yönetîciler arasında oluşan geniş uçurumu bir türlü kapatmadı. Sultanın hükümdarlığı İngilizler tarafından yönetilen ücretli askerlerin oluşturduğu bir ordu sayesinde devam ediyordu. Bunlar asayişi çok sert tedbirlerle sağlıyorlardı. Birçok insan bu baskı yüzünden ülkeyi terketti.

1958'de İngilizler'in danışmanlığında ve desteğinde gelişme programı başlatıldı. Fakat sultanın isteksizliği bu programın uygulanmasını engelliyordu. Nizvo ve Sahar'da deneme çiftlikleri başlatıldı, bir kaç dispanser ve ilkokul yaptırıldı.

Dağlarda yaşayan halk 1964'te ayaklanmayı başlattı. Yemen 1967-'de açıkça bu ayaklanmaya destek verdi. Bunun üzerine ayaklanma büyüdü. Sultanın silahlı ordusu bu ayaklanmaları bastırmada başarılı olamadı.

1970'te Sultan Kabus işbaşına gelince Ürdün, İran ve İngiltere'den yardım aldı. İsyancılara giden yardımı önlemek için sahilden dağlara kadar mayın döşetti. İngiltere'den malzeme ve uçak yardımı yapıldı. Aralık 1975'te Salah'ın batısında bulunan Dalkut ele geçirilince savaş bitti. Tekrar gelişme programı ele alındı. Okullar ve sağlık merkezleri kuruldu, kuyular açıldı, balıkçılık yeniden canlandırıldı. İstancıların liderleri dahi affedildi, hatta önemli mevkilere getirildi. 1970'ten sonra Uman tarihinde yeni bir sayfa açıldı, hayat şartları değişti. Petrolden gelir sağlandığı halde eğitim, ulaşım, sağlık vb. alanlarda bir gelişme sağlanamamıştı. Yeni yönetim bunun sağlanması için büyük çabalar sarfetti. Ekonomik ve sosyal alanda birtakım gelişmeler elde edildi. 1981'de sultan, Uman'ın ilk 55 kişilik Danışma Konseyi'ni açtı. Bütün üyeleri sultan tarafından tespit edildi. Sultan başbakan, savunma bakanı, dışişleri bakanı yönetimde başta gelmektedir. Herhangi bir siyasî parti yoktur, yönetim merkeziyetçidir.

Ülke 40 vilayete ayrılır, her birinde sultan ailesinden bir vali bulunur. Maskat ve Phafar vilayetleri biraz daha müstakil durumdadır.

Uman ABD ile de ekonomik ve askerî yardım andlaşmaları yaptı. ABD kuvvetleri 1980'de Hint Okyanusu çevresinde deniz ve hava üssü elde etme imkanı buldu.

Uman, körfez savaşında tarafsız bir tutum izledi. İran dışişleri bakanının Maskat'a yaptığı ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu gösterdi. SSCB'ne büyükelçi atadı, Moskova'da Uman elçiliği açıldı. Uman Doğu ve Batı arasında denge politikası sürdüren bir ülkedir. Sınır komşusu Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ile 11 Ekim 1987'de çıkan anlaşmazlıkta Birleşik Arap Emirlikleri Başkanı Şeyh Zayid arabuluculuk yaptı.

Ekonomik Yapı

Ekonomisi esas olarak petrole dayanan Uman'ın ihracatının % 98'ini ham petrol teşkil eder.

Petrol 1962-1964 yılları arasında ticari miktarlarda Fahud Yibel ve Nateh'te çıkarılmaya başlandı. Fahud'da petrol bulununcaya kadar Dafar bölgesi hariç Uman'ın çeşitli yörelerinde petrol arama çalışmaları yapılmıştı. Daha sonraki yıllarda Huvayş'ta da bir petrol yatağı bulunmuş üretime 1971'de başlanmıştır. Bütün petrol yatakları boru hattı ile Mina el-Fahal'a bağlanır. Son yıllarda Sahi Ravl, Yibel ve Fahud bölgelerinde tabii gaz yatakları da bulundu ve sahile ulaştırmak için boru hatları döşenmektedir. Bu gazın endüstride kullanılması planlanmıştır. Bir kısmı da ihraç için sıvılaştırılır. 1973'de Dafar'da petrol çıkarmak için Dafar Petrol kuruluşuna izin verilmiştir. 1973'te Masirah adalarının güneyinde de çeşitli petrol şirketlerine petrol çıkarma müsadesi verilmiştir. Bugüne kadar tek petrol üreticisi PDO'dur. 1976'da 366.000 varil/günlük veya 133 milyon varil/yıllık, ya da 18 milyon ton petrol üretmiştir. Çıkarılan petrolün tamamı ihraç edilmektedir, yakın bir gelecekte petrol rafineleri de kurulacaktır.

PDO'ya 1973'te Dafar bölgesinde petrol arama izni verilmiş fakat Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Kızıl Çin tarafından desteklenen Güney Dafar'daki solcu gerillalarla savaş yüzünden 1976 yılına kadar bir sonuç alınamamıştır. 1977'de anlaşma firmaya daha çok imtiyaz vermek üzere yenilendi ve bu teşvik derhal karşılığını gösterdi. Marmal, Rahab, Gahair, Birbah ve Salalah'ın kuzeydoğusunda petrole rastlandı, üretime 1980 yılında başlandı.

Yeni bulunan petrol yatakları Uman'ın manzarasını belli bir ölçüde değiştirdi. Üretim 1976'dan beri kısıtlanmaktadır. Fakat Dafar'da bulunan yeni petrol yatakları sayesinde Uman'ın ekonomik durumu daha da parlak görünmektedir. 450 km.'lik boru hattı döşenmeye başlanmıştır.

Petrol daha önce de ifade ettiğimiz gibi ülkenin ekonomisinde büyük yer tutar ve hazine gelirlerinin % 80'ini oluşturur. Hükümet petrolde yüksek kâr elde etmektedir. En iyi petrol müşterisi Japonya'dır.

PDO tarafından Dafar petrol yataklarını geliştirmek için büyük harcamalar yapılmaktadır. Dafar'da petrol bulunması Uman'ın 1979'da Avrupa'dan 200 milyon dolarlık borç almasında etkili olmuştur. Dış borçları diğer körfez ülkeleriyle kıyaslandığında çok daha az olduğu görülür.

Bütün bu petrol üretimindeki artışlara rağmen yerli halk 1970'e kadar bundan pek yararlanamamıştır. Elde edilen gelirin yarıya yakını silahlı kuvvetlere harcanmaktadır. Bu gelirlerden istihbarat örgütleri de büyük pay alır. Halkın arasında incelemeler ve araştırmalar yaparak en ufak bir başkaldırıyı veya sapmayı sultana bildirmekle vazifelidirler.

Petrol ihracatın büyük bölümünü oluşturduğu için bundaki gelişmeler de tabiki çok önemlidir. 1981'deki ölçümlerde petrol yatakları 1975'teki üretim hızı ile 45 yıl yetecek şekilde hesaplanmıştı. Bundan sonra birçok yeni petrol yatakları bulundu. 1976'ya kadar petrol yatakları kuzey bölgelerde idi, daha sonraki yıllarda güney bölgelerde de bulundu, eski yataklar geliştirildi. Ayrıca iç kesimlerde de yeni bir çok petrol yatakları bulunmuştur.

Ülkede tek petrol üretisi Petroleum Development Oman (PDO)'dır. Bu firmanın % 60'ı devletin, % 34'ü Shell'in, % 4'ü CFP'nin % 2'si Partex'lndir.

Petrol gelirleri 1974'te 291 milyon (RO), 1976'da 454 milyon (RO) 1980'de 831 milyon (RO)'a çıkmıştır.

Buna karşılık yılda yaklaşık 2.400 milyon m^3 gaz, petrolle ilişkili olarak üretilir. En büyük gaz yatağı Yibel'de bulunur. Bundan başka Fahud, Natih gibi ufak çapta da olsa gaz üretilen yerler vardır. Doğal gazı sıvılaştırma tesisleri Yibel'de kurulmuştur.

Gaz ülke endüstrisinin gelişmesine büyük katkıda bulunmaktadır. Sohar bakır madenlerinde ve Rusayl'deki endüstri alanlarında ve kuzeydeki ana enerji santrallerinde kullanılır. Yoğun gaz üretimi Suneynah ve Musandam'da ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen gazın çoğu üretimi artırmak için yeniden petrol yatağına gönderilir. Sohar yakınlarında bulunan Lasail'da zengin bakır cevheri yatakları yer almaktadır. 1983'te üretim 6.700 ton iken 1984'te 12.000 ton civarında olmuştur.

Madencilik yanında kum ve çakıl, mermer de elde edilir. Bunun dışında çimento blokları ve döşeme, mobilya, alüminyumdan elde edilen ürünler ev eşyaları ve gübre belli başlı üretim sanayi ürünleridir.

Enerji üretimi 1984'te 1.675.000.000 kw.sa. olmuştur. Yine aynı yılda 5.700.000 ton petrol ürünleri elde edilmiş, doğal gaz üretimi ise 5.781.450.000 m^3 civarında gerçekleşmiştir.

Ülkede un fabrikaları endüstrinin bir başka kuruluşunu oluşturur, ayrıca yeni açılan çimento fabrikaları da ülkede çimento ihtiyacının büyük bir kısmını karşılamaktadır. Uman'da yerli yabancı

bütün yatırımcılara kolaylıklar sağlanır, ucuz faizsiz krediler verilir, hammadde ve makina ithali yapılır.

Tarım yıllık gelirin çok küçük bir yüzdesini meydana getirir. Fakat halktan tarımla uğraşanların sayısı az değildir. Ayrıca zaten tarıma elverişli alanlar çok sınırlıdır. Ülkenin büyük bir kısmı dağlıktır ve çöllerle kaplıdır.

Tarım için en elverişli saha Batına sahil ovasıdır. İç kesimlerde ziraat yapılan yerler dağınık ve zayıftır, sadece sulamanın yeraltı kanalları ile yapılabildiği vadilerde gerçekleştirilmektedir. Hububat ancak bölgedeki ihtiyacı karşılamak için yetiştirilir.

Eski Arap coğrafyacıların övgüyle bahsettikleri Uman hurması üretimi 1984'te 75.000 ton olarak tespit edilmiştir.

Uman'da soğan, patates, buğday, darı v.s. üretiminin yanı sıra çeşitli meyve ve sebzeler de yetiştirilmektedir. Muz, kavun, domates, ihlamur, karpuz, üzüm, badem, incir, ceviz, kayısı gibi her çeşit meyve ve sebze üretimi az miktarda da olsa yapılabilmektedir.

Hayvancılık ve balıkçılığın yanısıra ormancılık da yapılmaktadır. Canlı hayvanlardan keçi, koyun, sığır ve tavuk yetiştirmeye daha çok önem verilir. Ayrıca Uman develeri bütün Arabistan ülkelerinde değerli bulunmaktadır.

Önceki asırlarda çok gelişmiş olan zenaat sonraları Maskat, Nevzave İbri'de çok az da olsa yapılmaktadır. Daha çok dokumacılık, boyacılık ve silah imalatı ile uğraşılmaktadır. Eski çağlarda yine Uman'da inci avcılığından da bahsedilmektedir.

Ulaştırmada, özellikle karayolu yapımına 1970'den itibaren çok önem verilmiştir. Ülkenin iç kısımlarında sadece bir kaç kasabaya ulaşım güçlüğü çekilir. Bunun dışında bütün merkezler bakımlı ve asfalt yollarla birbirine bağlıdır. Karayolları sadece sahil kesiminde değil ülkenin iç kesiminde de ulaşımın ana vasıtasıdır.

Liman yapımına da büyük harcamalar yapılmıştır. 1974 yılında 18.2 milyon (RO)'a malolan Mutrak'taki Mina Gaboos limanıdır. Bu liman ambarlama imkanlarına ve yatlar, sahil gemileri için özel ayrı bir barınağa sahiptir. Bir başka yeni liman da Salalah yakınlarında Beysut'un güneyinde inşa edilmiştir. Musandam yarımadasında donanma üssü yapımı için faaliyet çoktan başlatılmıştır.

Seeb Uluslararası Havaalanı 1982 yılında faaliyete geçmiştir. Hemen hemen her büyük şehirde bir uçak pisti bulunmaktadır. Çünkü bu dağınık yerleşim birimlerinde iş adamları için ulaşım çok önemli

bir yer tutmaktadır. Askerî bir üs olan Masirah adası modern imkanlara sahiptir.

İhracatın % 98'lik kısmını ham petrol oluşturur. Bunun dışında dışarıya balık, bakır, sebze ve meyve satılır. İhracat yaptığı başlıca ülkeler, Japonya (% 59), Singapur (% 7), ABD, İngiltere, Filipinler ve Fransa'dır.

Önemli sayılabilecek bir sanayi olmadığından dışarıdan çeşitli taşıtlar, mamul mallar ve petrol ürünleri satın almaktadır. İthalat yaptığı belli başlı ülkeler arasında Japonya (% 21), BAE (% 17), İngiltere (% 16), AFC, ABD ve Hollanda yer almaktadır. Sanayi ürünlerinin yanı sıra pirinç, buğday, un, süt gibi şeyler de ithal etmektedir.

Ticaret liman kentlerinde ve bilhassa Mutrak ile Maskat'ta toplanmıştır.

Etnik Yapı

Uman'ın en eski halkının Arap olmadığı ve sahil kesimlerinde yaşadıkları bilinmektedir. Bunlar hakkında yeterli bilgiler yoktur. Burada yapılan kazılardan ülkenin eski uyarlıklardan birinin izleri ortaya çıkarılmıştır.

Avrupalılar buralara gelmeden Yemen taraflarından Araplar gelip bu ülkeye yerleşmişlerdir. Bu güneyden yapılan göçte Kahtaniler, daha sonra kuzeyden yapılan göçle ise Adnaniler gelmiştir.

Bugün nüfusun % 77'si Umanlı Araplar'dan, % 15'i Hintliler'den, % 4'ü Beluciler'den, % 4'ü Bengalliler'den geri kalanın çok az bir kısmı ise Afrikalılar'dan meydana gelmektedir.

Eskiden memleketin en mühim şehri Sohar iken bugün Maskat'tır.

Nüfusun büyük bölümü (% 91) kırsal bölgelerde yaşar. Yaşça 15 yaşından küçük olanlar nüfusun % 44'ünü oluşturur.

Ülke nüfusunun % 86'sı müslüman, % 13'ü Hindudur. Güneyde İbadiyye mezhebinden olanlar, kuzeyde ise Sünnî müslümanlar çoğunluktadır. Ülke genelinde İbadiler büyük çoğunluğu teşkil eder. Resmi dil Arapça olup halkın büyük bir kısmı bu dili konuşmaktadır. Nüfus artış hızı binde 31.0'dır. GSMH kişi başına 6,250 Amerikan doları düşmektedir.

Eğitime gittikçe önem verilmektedir hatta Sultan bu işi bizzat kendi üstüne almış, eğitim bakanlığını kendine bağlamıştır. 1970'e

kadar sadece 3 okul ve 900 öğrenci varken 1983 sonunda 473 okul, 91,361 erkek ve 51,505 kız öğrenci eğitim görmektedir. Bu okullardan % 80'den fazlası ilk okuldur.

Eğitimde görülen bu hızlı gelişme neticesinde Mısır, Lübnan ve Sudan'dan birçok öğretmen getirilmiştir. 1982'de Seeb Hava alanı yakınında Sultan Kabus Üniversitesi'nin temeli atılmıştır. İslamî bilimler, mühendislik, tıp, eğitim ve ziraat üzerine çeşitli fakülteler açılması planlanmıştır.

Sağlık alanında da çalışmalar hızlandırılmıştır. Yatak sayısı 1980'de 1772 iken 1985'te 2565'e yükselmiştir. Doktor sayısı yeterli değildir. Bebek ölüm oranı yüksektir. Doktor sayısı 1985'te 581 olarak tespit edilmiştir.

Yönetim

Uman Sultan tarafından yönetilen bir ülkedir. Devlet başkanı Sultan, hükümet başkanı başbakandır. İdarî yönden bir eyalete ve çok sayıda kazalara ayrılmıştır. Sultan tarafından atanan danışma konseyi üyeleri de ülkenin yönetiminde görev almaktadır. 1971'den bu yana Birleşmiş Milletler'in üyesidir.

Körfez bölgeleri arasında en aşırı ABD yanlısı ülkelerden biridir. ABD'nin 200.000 askeri bu ülkede bulunmaktadır. ABD'nin Hint Okyanusu'ndaki askeri varlığına üstlenme, konaklama ve ikmal kolaylığı sağlamak gibi riskli bir karar almıştır (1983).

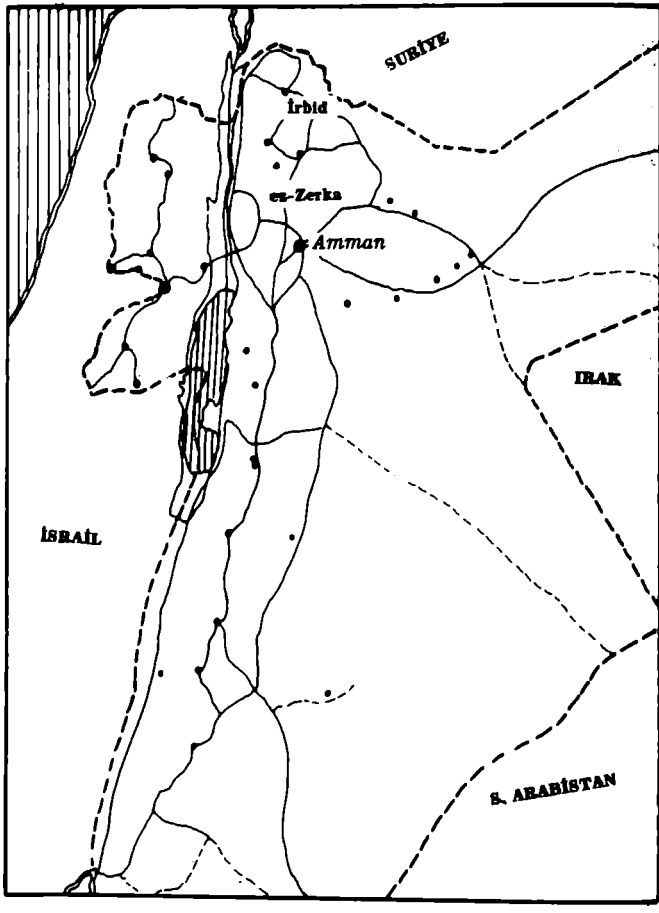

38 — ÜRDÜN

38.— ÜRDÜN

Resmî adı	: El-Memleketü'l-Ürdüniyyetü'l-Haşimiyye (Haşim Ürdün Krallığı)
Yüzölçümü	: 89.206 km²
Nüfusu	: 2.595.000 (1985)
Başkenti	: Amman
Önemli şehirleri	: Ez-Zerka, İrbid, Er-Reseyfe
Resmî dili	: Arapça
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Ürdün Dinarı

Ürdün, Batı Asya'da yer alan, güneyde ve doğuda Suudi Arabistan, kuzeydoğuda Irak, kuzeyde Suriye ve Lübnan, batıda İsrail ile sınırlı olan tarihin ilk çağlarından günümüze dek coğrafî ve siyasî yönden dünyanın en hareketli bölgesinde yer alan bir ülkedir.

Coğrafya

Bugünkü Ürdün, Eski Filistin toprakları üzerindedir. Eski Filistin toprakları, Samiriye ve Yahudiye ovalarının büyük bir kısmını ve Kudüs'ün doğu semtlerini içine alırdı. Başlangıcından itibaren ikiye ayrılan Lübnan Dağları'nın arasında güneye uzayan ve ülkenin merkezinde bulunan Gavr çukuru, Tabariye ve Lut gölleri ile Akabe'ye kadar uzayan Vâdi'l-A'raba, Ürdün arazisini meydana getirir. 1967 savaşından sonra, Şeri'a ırmağının batısında kalan ve bugün burasını hâlâ yönetiminde bulunduran İsrail, burada yeni yerleşim sahaları açmıştır. Tektonik Gavr çöküntüsü, güneye doğru Lut gölü hendeğiyle ve Akabe körfezine dökülen Vâdi'l-A'raba ile devam eder. Bu bölge, dibi deniz seviyesinden 739 m. aşağıda bulunan Lut gölü kıyılarında deniz seviyesinin altında 392 m.'ye kadar alçalır. Gavr'ın aşırı yükselme geçirmiş doğu kenarı, hem hendeğe hem de Arabistan'ın çöl özelliğini taşıyan ovalarına doğru yumuşak bir eğimle alçalan Hamad'a hakimdir. Bu kalkerli ve tebeşirli yaylanın yüzey şekillerini kalıntı engebeleri ve yamaç şekilleri meydana getirir. Siyah renkli bazalt akıntıları Ürdün'ün kuzeyinde Suriye Havranı'nı devam ettirir.

Volkanik yüzey şekilleri Akabe bölgesinde Serah'ın uzantısı olan bil-lürsu Maan kütlelerini de içine alır. İki tektonik çöküntünün çok yüksek kenarlarıyla korunan Ürdün'ün beşte dördü çöller ve bozkır-larla kaplıdır. Akdeniz iklim kuşağında olmasına rağmen, Lübnan dağlarının bir hâil teşkil etmesi yüzünden, çöl karakterinin hakim olduğu Ürdün'de, buğday, tütün ve şeker kamışına münhasır son dere-ce zayıf ziraat yapılır. Deniz seviyesinden yaklaşık olarak 400 m. aşa-ğıda bulunan Şeri'a vadisi çok sıcak ve kuraktır. Batıdan esen rüzgâr-lar, kış ve ilkbahar mevsiminde yağış getirir. Nehrin çevresi dışında bitki örtüsüne rastlanmaz.

Vahaları azdır ve tarıma elverişli alanların toplamı, ülke yüzöl-çümünün yüzde beşini aşmaz. Ekilebilir alanlarının sınırlı olmasının yanında tarımda eski yöntemlerin kullanılmasından dolayı tarım ürünlerinde verim oldukça düşüktür. Bununla birlikte, çok uzun sü-ren yaz mevsimi boyunca Ürdün vadisinde hüküm süren nemli sıcak-lık, sınırlı bir sahada muz ve turunçgiller gibi endüstri bitkilerinin ye-tişmesine ve iki kere tahıl ürünü alınmasına imkan verir. Bugün çok gerileyen musa'a sistemine göre teşkilatlandırılmış olan Gavr ile çöl arasındaki köylerde buğday, arpa gibi tahıl, mercimek ve fasulye gibi sebzeler yetiştirilir. Tarıma elverişli bu köylerde zeytinlikler, bağ-lar ve meyve bahçeleri de vardır. Akabe körfezinde balıkçılık geliş-tirilmektedir. Balka ve Karak illerinin batısında çölü gerileterek bazı tarım alanları açan Araplar, iptidai usullerle tahıl yetiştirirler.

Doğu Ürdün'de yaz aylarında koyun ve deve sürülerini bozkırın kenarına götüren göçebe bedeviler yaşar. Bugün Ürdün'deki hemen bütün kabileler, tarım ile geçimlerini temin etmektedirler. Bu ülke-nin tanınan kabilelerinden Beni Şehrler, Huveytalar ve Sirhanlar daha çok koyun ve deveye inhisar eden hayvancılıkla uğraşırlar ve kışı sürüleriyle birlikte çölde geçirirler. Beni Hasanlar ve Hacayalar sınırlı bir bölgede yer değiştiren ve yerleşik hayata geçme yolunda olan yarı göçebelerdir.

Tarihçe

İlkçağlardan günümüze kadar dini hüviyeti ağır basan Ürdün havalisi, tesirini bugün de devam ettiren büyük ehemmiyete sahip tarihi hadiselere sahne olmuştur. Etnik bakımdan karışık unsurla-rın yaşadığı bu sahaya Hz. İbrahim zamanında Kenâniler gelip yerleş-mişlerdir. Bir müddet Babillller'in hakimiyetinde kalan Ürdün mın-tıkasını M.Ö. 1700 yıllarında Hiksoslar ele geçirerek İsrailoğulları'nı Mısır'a sevketmişlerdir. Bu durumdan sonra refah bakımından geri-

leyen kabileler, Ürdün'ün güneyindeki Edomitler'in egemenliğine girdiler. Daha sonra Moabitler, Amriler ve Belka'daki Ammonlar, Ürdün sahasına hakim olmuşlardır.

Mısır hakimiyeti esnasında Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Hititler'in Suriye'ye sarkmaları sonucu ortaya çıkan gerginlik dolayısıyla, Şeri'a'nın Taberiye'ye döküldüğü yere yakın bir yerde bulunan Kadeş, bu iki ülke ordularının şiddetli bir savaşına sahne oldu ve tarihte bilinen en eski yazılı anlaşma burada yapıldı (M.Ö. 1286). M.Ö. XII. asra doğru bölge, Arâmiler'in hakimiyeti altına girdi. Bu sıralarda, Mısır ile Mezopotamya ve Arabistan arasında yapılan düzenli ticaret münasebetlerinden Ürdün şehirleri zenginleşerek yörede mamur bir hale geldiler. Bu mıntıkada bulunan Kudüs'te Süleyman peygamber tarafından Beyti'l-Mukaddes'in yapımından sonra burası dini bir merkez haline geldi. Hz. Davud ve Hz. Süleyman zamanında İsrailoğulları o dönemde bölgedeki bütün kabilelere hakim oldukları gibi zenginlik, refah ve egemenliklerini uzun süre devam ettirdiler. Fakat Hz. Süleyman'ın (M.Ö. 937) ölümü üzerine, eski güçlerini kaybeden İsrailoğulları'ndan Ammonlar istiklallerini tekrar kazandılar. Daha sonraları buranın hakimiyetini ellerine geçiren fakat mühim bir iz bırakamayan Asûr ve Fenike hakimiyetlerini, Pers istilası takip etti. Makedonyalı İskender'den sonra, Petra (Bugünkü El-Betra), ticarî ehemmiyetini kaybetti. Petra dışındaki Mâverâ-i Ürdün'ü kısa bir süre ellerinden bulunduran Ptolemaios sülalesinin egemenliğinden sonra, kuzeyden gelen Selevkoslar Ürdün'ü ele geçirdiler. Bu devirde Hellenizm tesirini bütünüyle bu sahada göstermiştir.

M.Ö. 64'te Romalılar, Pompeius idaresinde Suriye'yi alıp, Yahudiler'in hakimiyetinde bulunan Filistin ve Ürdün'ü alarak Amman ve Caraş'a kadar ilerlediler. Bundan sonra Romalılarla Nabatiler arasında dostluk ilişkileri uzun süre devam etti. Bu dönemde Romalılar'a karşı bağımsızlıklarını koruyabilen Nabatiler, Akabe körfezinden Akdeniz'e kadar olan sahada, Mâverâ-i Ürdün'ü de içine alan bir devlet kurdular. İdarelerindeki ülkelerinde sulama kanalları açarak ülkede tarımın gelişmesini ve ticaretin tekrar canlanmasını sağladılar. Roma imparatoru Tralanus, M.S. 106 senesinde ülkenin merkezi olan Petra'yı ele geçirerek, Nabati krallığının hemen bütün topraklarını hakimiyeti altına aldı ve burada Provincia Arabia (Tertia eyaleti)'yı kurdu.

Roma hakimiyetinde altın çağını yaşayan ülke, VI. asırdan itibaren iktisadî yönden gerilemeye başladı ve bu yüzyılda güneyden gelen Arap kabileleri buralara yerleştiler.

614 yılında bu bölgeye egemen olan ve Kudüs'te büyük bir katliam yapan Sasaniler, Bizans imparatoru Heraklios'un İran seferi sı-

rasında burasını boşaltarak ülkeyi kendi kaderine bıraktılar ve kuvvetlerini kendi ülkelerine çektiler. Tam bu sırada Medine İslâm Devleti'nin kurulmasından sonra Arabistan toprakları üzerinde büyük bir fetih hareketine girişen İslâm orduları ilk önce Ebu Ubeyde komutanlığında Ürdün topraklarına girdi ve bu kumandan zamanında 635 (H. 14) Ürdün'ün çevrelediği bütün yerler fethedilerek İslâm idaresine alındı. Geriye kalan etraf şehirler ise Hâlid b. Velid ve Amr b. As tarafından ele geçirildi. Hâlid b. Velid, 634 senesinde Ecnedeyn'de Bizans ordusunu kat'i bir mağlubiyete uğrattı. Zor kullanmadan İslâm hâkimiyetine giren Taberiye şehri bölgenin başşehri yapıldı.

Halife Hz. Ömer'in huzurunda, 637 (H. 17) senesinde imzalanan anlaşma ile Kudüs de teslim oldu. O dönemde bölgenin dinî ve iktisadi merkezi durumundaki Kudüs'ün de İslâm idaresine girmesinden sonra Ürdün'ün birçok şehirleri müslümanların eline geçti. Emevi hükümdarı Muâviye zamanında ise Şeri'a ve vadisi ile Filistin'in tamamı fethedildi.

XII. yüzyılda bölge bir süre Haçlılar'ın egemenliğinde kaldı. Selâhaddin Eyyûbi 1187 yılında Kudüs'ü haçlılardan alarak, ülkenin Akdeniz sahil şeridi dışında kalan yerlerdeki Latinler'i kovduktan sonra, mevcut teşkilatı değiştirerek merkezi Kerek olmak üzere, Mâverâ-i Ürdün'ün idaresini kardeşi Melik Adil'e verdi(1).

Ürdün, Fatımi ve Memlüklular'ın idaresinde kaldı ve genellikle bu süre içinde rahat ve sükun içinde yaşadı. Osmanlı sultanı Yavuz, Mercidabık savaşından sonra, kış mevsimini geçirdiği Şam'dan Kahire'ye gönderdiği elçilerin geri dönmemesi üzerine, 4.000 kişilik bir ordu ile Sinan Paşa'yı Memlüklu kumandanı Canberdi Gazali'ye karşı gönderdi. Sinan Paşa Osmanlı ordusu ile Cisr-i Benât-ı Ya'kûb, Taberiye ve Remle yolu ile Gazze'ye geldi. Sinan Paşa ile Canberdi Gazali arasında, Gazze civarında Han Yunus'ta meydana gelen savaşta Mısır ordusu ağır bir yenilgiye uğradı.

15 Aralık 1516'da Şam'dan hareket eden Yavuz, Cisr-i Ya'kûb, Çah-ı Yusuf (Yusuf Kuyusu) ve Taberiye gölünü geçerek, Remle'ye geldi. Han Yunus zaferini öğrenen padişah, yöre halkının Osmanlı askerlerini katletmeleri ve onlara kötü davrandıkları yüzünden Remle ve Gazze şehirlerinin Osmanlı askerleri tarafından yağmalanmasına izin verdi. Daha sonra Evrenos Beyoğlu İskender Bey'e Kudüs ve İsa Beyoğlu Mehmed Bey'e Gazze sancaklarının idaresi verilerek Ürdün ve Kudüs Osmanlı hakimiyetine girdi. Bu bölgeye Osmanlılar'ın ha-

(1) Geniş bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, Selahaddin Eyyubi ve Devlet, Çağ Yayınları, İstanbul 1987

kimiyeti, 9 Aralık 1917'de İngilizler'in Kudüs ve havalisini ele geçirmesine kadar sürdü.

Osmanlı Devleti'nin zayıf olduğu dönemlerde, Ürdün'e muhtariyet isteğinde bulunan beyler hakim oldu Ma'anoğlu Fahreddin'in Osmanlı'ya başkaldırması (XVII. yy.ın ilk yarısı), Napoléon Bonaparte'ın Mısır'ı istila etmesi gibi sebeblerden sonra bu bölgedeki Osmanlı idaresi oldukça güç duruma düştü ve nihayet Ürdün, Mehmed Ali Paşa'nın idaresinde bulunan Mısır'a tâbi oldu (1831-1840). Birinci Dünya Savaşı'nda başarısız kanal harekatından sonra, Ürdün'de Osmanlı ordusu ile İngilizler arasında çok şiddetli çarpışmalar meydana geldi. 1915'teki bu savaştan bozguna uğrayan İngilizler Sina çölünde ilerlemeye başladılar.

İki yıl içinde sürekli çatışmalar oldu ve her defasında İngilizler geri çekiliyorlardı. Fakat 1917 yaz mevsimi boyunca askerî ve siyasî hazırlıklarını sürdüren İngilizler, 31 Ekim 1917'de 138.000 kişilik üstün silahlarla mücehhez bir ordu ve o bölgedeki işbirlikçi Araplar'ın da yardımıyla Kudüs üzerine yürüyerek önce Birüssebi'yi, 12 Kasım'da Gazze'yi ve 9 Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirdiler. Yenilen Osmanlı Ordusu'nun süratle Ürdün topraklarından çıkıp Şam'a çekilmesinden sonra bu bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti de sona erdi.

Bugünkü Ürdün'ün kuruluşunu incelemeden önce, Birinci Dünya Savaşı bütün şiddetiyle devam ederken, müstakil bir Ürdün devleti için durmadan çalışan ve bu meselede Osmanlı Devleti'ne isyan ederek bütün Arap halkını istiklal ve milliyetçilik adına ayaklanmaya çağırarak kendisini şifahen destekleyen İngilizler'le her türlü işbirliğine giren Şerif Hüseyin'in şahsiyeti ve faaliyetleri üzerinde kısaca durmanın meselenin anlatılmasında mutlak fayda sağlayacağına inanıyorum.

Şerif Hüseyin, 1891'de Sultan II. Abdülhamid'in davetlisi olarak İstanbul'a gelmiş, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan olması dolayısıyla da padişahın yardım, himaye ve iltifatlarına mazhar olup, 18 yıl kadar İstanbul'da kalarak çocuklarını iyi bir şekilde yetiştirmiş, amcasının ölümü üzerine de Mekke emirliğine atanmıştı. Şerif Hüseyin Mekke'yi idare ederken, büyük oğlu Abdullah, Mekke milletvekili olarak İstanbul'a gelmiş; küçük oğlu Faysal ise, Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye'de Cemal Paşa'nın maiyetinde bulunmuştur.

İngilizler, Basra'ya indiklerinde, halifenin Araplar'dan olması, Osmanlılar'ın müslümanların siyasî birliğini temin eden hilafet makamını zorla aldıklarını iddia ederek Araplar'ı Türkler aleyhine kışkırtıyor, hilafetin kendisine geçmesi, bütün Araplar'ın lideri olması hu-

susunda Şerif Hüseyin'e her türlü yardım ve desteğe hazır olduklarını bildiriyorlardı. Bütün bunlara dayanarak Araplar üzerinde hem peygamberin soyundan olması, hem de Mekke emiri bulunmasından dolayı geniş bir nüfuzu olan Şerif Hüseyin, 10 Haziran 1916'da fiilen isyan etti. İngilizler'in desteği ile Cidde'yi ele geçirdiği gibi, Taif'in teslim olması ve Medine'yi koruyan Türk birliklerinin Şam istikametine çekilmesi üzerine, hızlı bir şekilde kuzeye doğru ilerleyerek, Tebük, Ma'an ve Amman'ı zaptetti. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Suriye'yi işgal eden Fransızlar, Şerif Faysal'ı bu topraklardan çıkardılar. Faysal Ürdün'e çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Şerif Hüseyin, Kudüs'e gelmiş bulunan İngiliz sömürgeler bakanı Sir Winston Churchil ile görüşmelerde bulunmak üzere oğlu Abdullah'ı görevlendirdi. Kudüs'te yapılan görüşmeler neticesinde, Ürdün'ün, Filistin'in diğer kısmından ayrılarak Abdullah'ın başkanlığında, İngiltere'nin mandası altında, daha sonra bir Arap devleti şekline dönüştürülmesi hususunda sözlü anlaşmaya varıldı.

Abdullah'ın emirliği, 28 Ağustos 1923'te Filistin'de bulunan İngiliz yüksek komiserliği tarafından tanındı. 20 Şubat 1928'de imzalanan anlaşma gereğince Ürdün'ün İngiltere ile olan münasebetleri tesbit edilmiş olsa da (22 Mart 1946), İngiltere, daha sonra bir anlaşma ile Ürdün'ü bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Bu bağımsızlık kararı İngiltere'nin yakın gelecekteki planlarına uygundu. Çünkü Ürdün'ün müstakil devlet olması ve 1948'de İsrail devletinin kurulması ile ortada Filistinliler yalnız ve devletsiz bırakılıyordu. Bağımsızlıktan sonra zaten önceden de İngilizler'in himaye ve yönlendirmesi altında bulunan Abdullah, 25 Mayıs 1946'da Amman'da Haşimi Ürdün krallık tahtına çıkarıldı. Kralın, Ocak 1947 yılında Türkiye'yi ziyareti, otuz yıl öncesi isyan, düşmanlık ve ayrılıktan sonra iki devlet arasında imzalanan bir dostluk anlaşmasıyla neticelendi (11 Ocak 1947).

Kral Abdullah, önce 1949 senesinde başarısızlıkla sonuçlanan bir suikastten sonra, ikinci olarak uğradığı 20 Temmuz 1951'deki saldırıdan kurtulamayarak, hayatı boyunca tek ve en büyük ideali olan Büyük Suriye projesini gerçekleştiremeden Kudüs'de öldürüldü.

Ürdün parlamentosu, Anayasa'da değişiklik yaparak (1 Ocak 1952) ülkeyi yönetemeyecek derecede sağlığı bozuk olan Tallal'ın tahttan indirildiğini (Ekim 1952) yerine Tallal'ın büyük oğlu Hüseyin'in geçeceğini ilan etti.

İsrail'in 1947'de işgal ettiği topraklardan Ürdün'e iltica eden Filistinli göçmenlerin krallık sistemine karşı olmaları, İngiltere ile her türlü işbirliğine karşı çıkmaları ve Arap birliğinin güçlendirilmesini

istemeleri, uzun süre İngiliz taraftarı krallık rejiminin varlığını tehlikeye soktu. Bu çerçevede mülteci Araplar krallığa karşı gösterilere ve hükümet darbesi denemelerine giriştiler.

Mısır'ın Ürdün'ün içişlerine karışması üzerine Kral Hüseyin yönetimde ve hükümette değişiklikler yaptı. İçerde 1957'deki genel grevi kırdığı gibi, Suriye birliklerinin Ürdün'den çıkmasını kabul ettirdi. Daha sonra Kral Hüseyin, Irak ve Ürdün'den oluşan bir Arap konfederasyonu kurdu (Şubat 1958). Fakat birlik Temmuz 1958'de Irak'ta cumhuriyetin ilan edilmesiyle dağıldı. Bu girişimden olumlu bir netice alamayan Kral Hüseyin kendini, tahtını ve Ürdün'ün bağımsızlığını koruyacak siyasî faaliyetlere verdi. Ekim 1958'de İngiliz birliklerinin ülkeden çıkmasını sağladı. İki meclisli (senato kral tarafından atanan 30 üyeye sahiptir; temsilciler meclisi seçimle gelen 130 üyeden oluşur) meşruti bir krallık kurdu.

Siyasetini ordunun gücüne dayandıran Kral Hüseyin 1958'den bu yana sık sık yapılan komplolara karşı tahtını ve küçük ülkesinin bağımsızlığını korumaya çalışmaktadır. Kral, Ekim 1960'da Irak ile tekrar diplomatik münasebet kurdu. Bu ilişki ile Ürdün, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ittiği yalnızlıktan bir dereceye kadar kurtuldu. 1962'de Kuveyt ile ortak savunma antlaşması görüşmelerini başlattı. Suudi Arabistan'ın desteğinde federal bir birliğin ilk adımını başlattı. 1965'te hazırlanan yedi yıllık kalkınma planında tarım alanlarının ıslah ve genişletilmesine, tarım ürünlerinin geliştirilmesine, turizmin teşvikine ve Lut gölü fosfat madenlerinin işletilmesine öncelik tanıdı.

Ürdün'de yaşayan Filistinli mülteciler Ürdün kraliyet hanedanının kuruluştan bu yana hep içte ve dışta en büyük sorun olmuşlardır. Zira Ürdün, bir taraftan başında devamlı ilerleyen bir çıban gibi ülkesinde yaşayan bir milyondan fazla Filistinli mülteci arasından seçilmiş Arap komandolarının tedhişçi akınlarına karşılık olarak İsrail'in giriştiği harekatın kurbanı olurken, diğer taraftan İsrail ile hiç olmazsa zımnen anlaşarak ortak Arap davasına ihanet ettiği iddiasıyla Mısır ve Suriye'nin sürekli baskı ve suçlaması altında bulunuyordu. Bunun yanında, krallık yerine sosyalist bir cumhuriyet kurmak isteyen, Hüseyin'in kralığını ve ülkenin bütünlüğünü sürekli tehdit eden Filistinli mültecilerle de mücadele halindeydi. Buna bağlı olarak Nisan 1966'da yüzlerce rejim muhalifi tutuklandı. Temmuz 1966'da Ürdün Baasi'nın hazırladığı bir komplo icra edilemeden üyelerinden yüz kadarı tutuklandı. Aynı yıl Kasım ayında bir genel grevden ve hemen arkasından başgösteren Mavera-i Ürdün rejimine karşı ayaklanması olan karşı gösterilerden sonra, 18-40 yaşları arasında-

kl erkeklerin askere alındığı bir genel seferberlik ilan edildi. Ürdün kralı Hüseyin 22 Aralık 1966 tarihinde Millet Meclisi'ni feshetti, ardından 15 Nisan 1967'de genel seçimlerin yapılacağını bildirdi. Büyük amcası Şerif Hüseyin İbni Nasır'ı geçici bir hükümet kurmakla görevlendirdi. Ocak 1967'de Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kudüs Bürosu'nu kapattığı gibi Şubat'ta bu kuruluşu tanımadığını açıkladı. Basını sıkı bir denetim altına aldı, eski gazeteleri kapattırdı, devletin ortak olduğu gazetelerin neşredilmesine izin verdi. Aralık 1966'da İsrail-Arap sınırında Irak ordusunun kuvvet yardımını reddederek İsrail'le olan diplomatik dostluğunu devam ettirdi. 1967'de Amerika'dan önemli miktarda askeri yardım aldı; Suudi Arabistan ile askeri sahada ortak çalışmalar yapılmak üzere anlaştı, aynı yıl dostlarının mali desteğiyle ordu mensuplarının maaşlarını arttırdı. 18 Şubat 1967'de Yemen'deki Cumhuriyetçi rejimle, hemen ardından 23 Şubat 1967'de de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile diplomatik münasebetlerini kesti. Böylece ülke içinde tahtının geleceğini tahkim eden Kral Hüseyin, müslümanlar tarafından İsrail'e çevrilen bütün siyasi ve askeri kuvvetleri tesirsiz hale getirmiş oldu.

Kral Hüseyin 1957'den sonra, Arap ülkelerini İsrail'e karşı ayaklandıran harekette yer almamak için takip ettiği siyaseti değiştirdi. Kahire'ye yaptığı gösterişli bir seyahatte Nasır ile barışması onaylandı ve Ürdün ordusunu Mısırlı bir subayın kumanda ettiği Arap ülkeleri arası kumandanlığın emrine verdi (31 Mayıs 1967).

Bu barışmanın hemen ardından Haziran 1967'de Ürdün Üçüncü Arap-İsrail savaşına girdi. Tahtın kalesi durumundaki ordu perişan oldu. Kudüs ve Mavera-i Ürdün, İsrail tarafından işgal edildi. En mukaddes yerleri, en güvenilir döviz kaynaklarını ve en zengin topraklarını kaybeden Ürdün, kaybettiği yerlerden göç eden Filistinliler'in kendilerini barındırmaya müsait olmayan Mavera-i Ürdün topraklarına akın etmeleriyle daha da güç durumda kaldı. Bundan sonra Ürdün'deki Filistinliler'le Kral Hüseyin arasındaki anlaşmazlıklar şiddetlendi ve bu hal bir iç savaşa yol açtı (7-11 Temmuz 1970). İsrail ordusu karşısında hezimete uğrayan Ürdün ordusu Temmuz 1971'de Filistinli gerilla kamplarına saldırma cür'etinde bulundu. Bu hadise karşısında diğer Arap ülkeleri Ürdün'ün aleyhinde cephe aldılar. Kral Hüseyin 15 Mart 1972'de İsrail'in işgal ettiği topraklarda kurulacak Filistin devletinin Ürdün ile birleşmesini ve yeni federatif devletin Birleşik Arap Krallığı adını almasını öngören bir plan açıkladı. Bu plan Filistinli gerillalarca reddedildi.

Mayıs 1973'te Zeyd Er-Rifâî başbakanlığa getirildi. Bu tarihten sonra Ürdün, Kuveyt, Irak, Suriye ve Mısır'la barıştı. Ürdün'ün dış-

ta Arap ülkeleriyle, içte de yönetime karşı mücadele veren Filistinliler'le olan ilişkilerdeki karışıklıklar, Kral Hüseyin'in dördüncü Arap-İsrail savaşı sırasındaki tutumunu etkiledi. Ürdün birlikleri, resmen savaş açmadan harekata katıldılar. Kral Hüseyin, Mayıs 1974'te, İsrail işgali altındaki topraklar üzerindeki isteklerinden Filistin Kurtuluş Örgütü lehine vazgeçmeye hazır olduğunu bildirdi. Kasım 1974'teki Rabat Konferansı'nda kral Hüseyin, Filistinliler'in tek temsilcisi olarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nü kabul etti. Bundan sonra yarısı Batı Ürdün temsilcilerinden oluşan Parlamento'yu dağıttı ve Rıfâî, hükümetini yeniden kurdu.

Ekonomik Yapı

Ürdün'de endüstriyel faaliyetler oldukça azdır. Maden cevheri, çeşit ve rezerv yönünden sınırlıdır. Lut gölünde fosfat cevheri (1984'te üretim 6.120.000 ton) ve Amman'ın kuzeyindeki Er-Reseyfe'de potasyum (1984'te 486.000 ton) işletilir. Ülkedeki fosfat cevheri işleme tesislerinde fosfatlı gübre (1983'te 365.000 ton) üretimi yapılmaktadır. Aceun'daki demir filizi, Fenan ve Vâdi-Dana'daki bakır madenleri sınırlı ölçülerde üretilir (1984'te 112.000 ton çelik). Ülkede çimento fabrikası ancak 1954 yılında kurulabilmiştir (1984'te 1.994.000 ton). Ürdün ham petrol ihtiyacını ithal yoluyla karşılar. Bir kısmı ülkenin kendi rafinerilerinde işlenir. 1984'te petrol ürünleri, 2.387.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Denize ancak Akabe körfezi kıyısından dar ve ıssız bir bölgede açılan Ürdün'de avlanan su ürünleri miktarı oldukça düşüktür (1983'te 17 ton).

Tarım üretimi Ürdün'ün bugün de başlıca gelir kaynağıdır. Böyle olduğu halde tüketime yetmeyen buğday, pirinç ve mısır gibi tahıl ürünlerine karşılık ihtiyacının bir kısmı (toplam ithalat içindeki payı % 6,1) ithal yoluyla karşılanır. 1984 yılında tarım ürünleri istihsali 49.700 ton buğday, 11.900 ton arpa, olarak gerçekleşmiştir. Teknik yöntemlerle her geçen yıl artırılan sebze-meyve üretimi ise (1984) 208.700 ton domates, 51.100 ton patlıcan, 50.000 ton zeytin, daha çok portakal ve limondan oluşan turunçgiller 48.300 ton; 14.300 ton muz, 14.000 ton karpuz, 8.600 ton üzüm ve 2.400 ton tütün üretimi yapılmıştır. Ürdün topraklarının (1983) % 0,4'ü ormanlar, % 1'i çayır ve otlaklar, % 4,3'ü ekili dikili alanlar, % 94,3'ü de daha ziyade çöl olan kuru, boş alanlardan oluşmaktadır. Hayvancılığa elverişli alanları oldukça sınırlı olan ülkede (1983) 980.000 koyun, 442.000 keçi, 34.000 sığır ve 17.000 deve vardır. Yine orman ürünlerinin de düşük seviyede olduğu ülkede 9.000 m^3 tomruk üretilmiştir.

Bir milyona yakın okul çağında (5-17 yaş arası) genç nüfusa sahip olan Ürdün'de iktisaden faal nüfusun (1984) toplam nüfus için-

deki payı % 21,3'tür. İşsizlik oranı ise % 6'dır. Kişi başına düşen milli geliriyle diğer Arap ülkelerinden oldukça fakir durumda olan Ürdün halkı, Doğu Afrika'daki birçok halkı müslüman ülkelerden yine de iyi bir gelir seviyesine sahiptir. Dünyanın ilk yerleşim merkezlerinden biri ve eski medeniyetlerin beşiği durumundaki ülkenin turizm gelirleri ekonomisi için iyi bir kaynaktır. Ürdün'ün 1984 toplam turizm gelirleri 416 milyon ABD doları, yurt dışına gidenlerin harcamaları ise 334 milyon dolardır.

1983'te toplam 762 milyon JD olan bütçe gelirlerinin % 44,4'ü yardım ve krediler, % 21,6'sı vasıtalı vergiler, % 8'i harçlar ve % 10,4'ü vasıtasız vergilerden oluşmaktadır. 775.370.000 JD olan miktarın % 39,2'si kalkınma harcamalarına, % 21,7'si savunmaya, % 7,6'sı eğitime, % 3,3'ü polis hizmetlerine ve % 2,8'i de sağlık ve diğer giderlere harcanmaktadır.

Ürdün 1984 rakamlarıyla 1.071.300.000 JD'lık ithalat yapmıştır. Bunun büyük bir kısmını başta ham petrol olmak üzere (% 19,9) mineral yakıtlar oluşturur. Diğerleri ise % 6,1 elektrikli olmayan makine ve yedek parçaları, % 5,7 demir-çelik, % 5,4 motorlu taşıtlar, % 4,8 elektrikli makine ve donanımları, % 4,4 metal ürünleridir. İthalat yapılan başlıca ülkeler: Suudi Arabistan % 19,5; ABD % 11,1; Japonya % 7,4; İngiltere % 6,8; AFC % 6,3; İtalya % 5,8.

1984 yılında 261.100.000 JD olarak gerçekleştirilen ihracat ürünleri ise % 28,1 işlenmiş yapıtaşı ve asbestli çimento; % 22,6 doğal fosfatlı gübre; % 14 daha çok sebze, meyve ve baharatın oluşturduğu gıda maddeleri ve canlı hayvan; % 4,9 giyecek kumaş ve iplik; % 4,3 eczacılık ürünleri; % 3,2 ahşap ve ağaç ürünlerinden meydana gelmiştir. İhracat yapılan başlıca ülkeler: Irak % 26; Suudi Arabistan % 14,8; Hindistan % 13,1; Romanya % 4,9; Pakistan % 4,3; Kuveyt % 4.

Resmi istatistiklere dayanan rakamların da gösterdiği gibi Ürdün'ün ithalatı yanında ihracattaki açığı çok fazladır. Her geçen yıl daha da büyüyen bu farkı Ürdün yönetimi, Arap kardeşlerinin ve dostu Amerika'nın yardım ve kredileriyle karşılamaktadır. 1984 yılı itibariyle devletin dış borcu 2.336.300.000 ABD dolarıydı.

1984 te (% 74,4'ü kaplanmış durumda olan) karayollarının toplam uzunluğu 6.332 km; demiryollarının uzunluğu ise (1985) 618 km.'dir. Aramco petrol şirketinin (Suudi Arabistan'ın) Dahran şehri ile (Lübnan'ın) Sayda kenti arasında döşediği «papline» Ürdün'e önemli gelir sağlar. Akabe körfezinde gemi trafiği, limanı Amman'a bağlayan karayolunun yapılmasından sonra önemli ölçüde artmıştır

(100 gros ton ve yukarısı). Gemi sayısı 8, toplam yük miktarı ise 76.155 DWt.'dur. (1986) tarifeli sefer yapılan 2 havaalanı bulunmaktadır.

Etnik Yapı

Ürdün nüfusunun % 98'i Araptır. Ürdün'deki Arap ırkından olup, hristiyanlığa mensup çok düşük orandaki bir topluluk, bölgeye İslâm'ın gelmesinden sonra dinlerini değiştirmeyen Araplar'dır. Araplar'dan başka özellikle İsrail'in işgali altındaki topraklardan göç eden müslüman çerkesler ile hristiyan Ermeni ve Rumlar yaşamaktadır. Ürdün'e 1949'dan itibaren kitleler halinde göç eden Filistinliler'in (bugün yaklaşık iki milyon) gelmesiyle ülke nüfusu iki katına çıkmış, bununla birlikte Ürdün'ün idarî, iktisadî ve sosyal yapısını derinden etkileyen değişiklikler vuku bulmuştur.

Ürdün'ün nüfus yoğunluğu (1986) 30,8 km²'dir. Nüfusun (1984) % 71,5'i şehirlerde, % 25,5'i de kırsal alanlarda oturmaktadır. Doğal nüfus artış hızı (binde, 1980-1985) 36,2'dir.

Ürdün'ün en çok üzerinde durulmaya değer yönlerinden biri de şüphesiz eğitim durumudur. Eskiden metruk bir bölge durumundaki Ürdün'e Filistinli göçmenlerin gelmesiyle özellikle eğitim alanında ülke yoğun bir eğitim ve öğretim faaliyetlerine sahne olmuştur. İktisadi kaynakları ve coğrafyası itibariyle bölgedeki diğer Arap ülkelerinde en fakiri durumundaki Ürdün'ün diğerlerinden üstün ve farklı olduğu yön eğitim durumudur. 1979'da 15 yaşın üzerindeki nüfus içinde hiç öğrenim görmeyen oranı % 47,9 iken (aynı tarihte okur-yazar oranı % 52,1; bunun % 19,8'i ilköğrenim, % 26,4'ü orta öğrenim, % 5,9'u yüksek öğrenim) bu rakam beş yıl içinde irtifa kaydederek (1984) % 25,4'e düşmüş; okur-yazar oranı da % 74,6'ya yükselmiştir. Ülkedeki toplam 2663 ilk ve orta dereceli okulda (5-17 yaş arası) 773.982 öğrenci öğrenim görmektedir. 19 Meslek okulunda da 25.310 öğrenci bulunmaktadır. Ayrıca Ürdün'deki 47 yüksek okulda da 55.575 genç yüksek tahsil yapmaktadır. Bundan başka Ürdün vatandaşı pekçok genç de diğer Arap ülkeleri ile Türkiye ve Avrupa ülkelerinde yüksek tahsil görmektedirler.

1985'te toplam sayısı beş olan günlük gazetelerin toplam tirajı 188.000'dir.

Doktor sayısı 2310 olup, 1102 kişiye bir doktor düşmektedir.

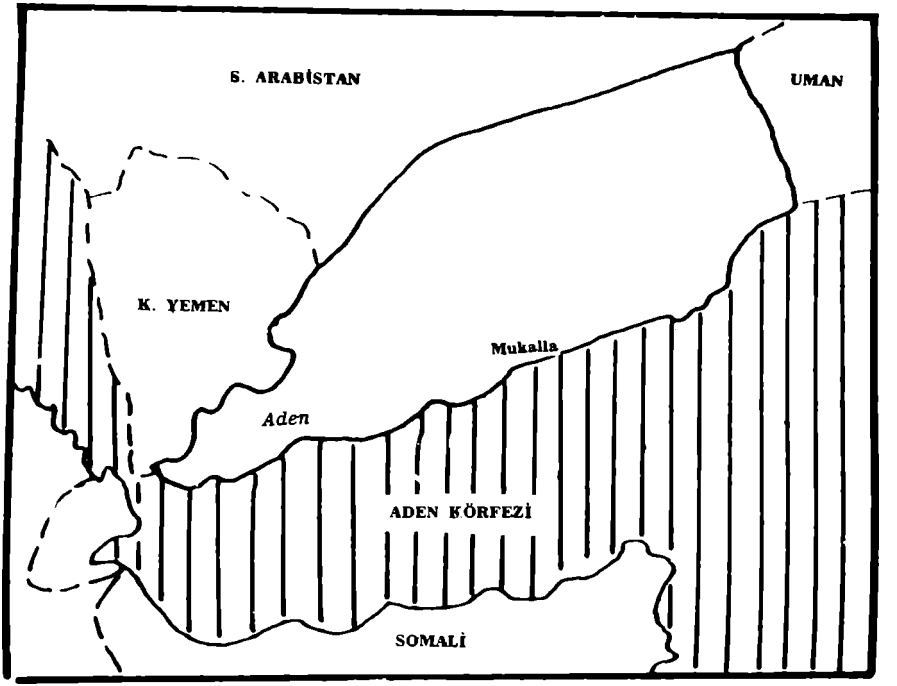

39 — GÜNEY YEMEN

39 -- GÜNEY YEMEN

Resmî adı	:	Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	336.850 km²
Nüfusu	:	2.124.000 (1983)
Başkenti	:	Aden
Önemli şehirleri	:	Mukalla, Şeyh Osman, Habban
Resmî dili	:	Arapça
Resmî dini	:	İslâm
Para birimi	:	Güney Yemen Dinarı

Daha çok Güney Yemen diye bildiğimiz Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kuzey Yemen'le aynı tarihî, coğrafî ve sosyal şartlar altında ve uzun yıllar aynı devletlerin hakimiyetinde yaşamış olmakla birlikte, güneyde İngiliz hakimiyetinin biraz daha uzun sürmesi sonucu ayrı bir devlet olmuştur. Dağlık bir ülke olan Güney Yemen pek çok eski medeniyete sahne olmuştur. M.Ö. X. ve V. yüzyıllar arasında hüküm süren Seba krallığı bu bölgeyi de hakimiyeti altına almış, Hûd Peygamber'in kavmi Ad ve Semûd bu topraklarda yaşamıştır. Hz. Hûd'un kabrinin Hadramut'ta olduğu sanılmaktadır. V. yüzyılda fillerle donatılmış bir orduyla Kâbe'ye saldıran Ebrehe tarafından Habeş krallığına katılmıştır.

Bugün Kuzey Yemen'in aksine halkının % 99.5'ini Sünni müslümanların oluşturduğu Güney Yemen'de Rus yanlısı bir yönetim mevcuttur.

Coğrafya

336.850 km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan Güney Yemen, kuzeyde Suudî Arabistan, kuzeybatıda Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen), doğuda Uman ile komşu olup, güneyde 1200 km.'lik sahil boyunca Aden Körfezi'ne açılmaktadır. Batı ve merkez bölgelerin de yüksekliği yer yer 2500 m.'ye ulaşan dağlarla kaplı yaylalar yer alır. Dağlar kuzeyde Rub el-Hali çölüne doğru yumuşak bir eğimle alçalır. Merkezdeki yaylaları yaran vadilerde tarıma elverişli topraklar vardır. Doğuda Uman sınırındaki yaylalar ise çıplak ve verimsiz

çöllerle kaplıdır. 1200 km.'lik sahil boyunca yer yer elli km. genişliğinde ovalardan inen ve genellikle güneydoğu istikametinde akan mevsimlik akarsular ovada tarımı mümkün kılmaktadır. Başta Aden olmak üzere nüfusun büyük kısmını barındıran sahildeki yerleşim bölgelerinde balıkçılık da mühim gelir kaynaklarındandır. Perim ve Kamaran gibi adalar volkan ve mercan menşelidir.

Tropik özellikler taşıyan kurak bir iklimi vardır. Ortalama sıcaklık deniz kıyısında kışın 25°C, yazın 32°C kadardır. Yüksek kesimler ise daha serindir. Yıllık yağış miktarı Aden bölgesinde 40 mm., dağlık bölgelerde 700 mm.'dir. Başlıca akarsuları Mesile(Hadramut) ve Hüveyra'dır.

Tarihçe

Güney Yemen'le Kuzey Yemen genelde aynı tarihî geçmişi paylaşmışlar, bir bütün olarak Yemen coğrafyası aynı medeniyetlerin yükselişine, aynı krallıkların doğup çöküşüne sahne olmuştur. Yemen'in Mu'az b. Cebel'in fethetmesiyle başlayan İslâm tarihi de büyük ölçüde kuzeydeki Şiî aşiretlerle güneydeki Sünnî aşiretlerin iktidar mücadelesi şeklinde geçmiştir.

Güney Yemen'de kurulan en eski krallık Seba Krallığı'dır. Bütün Yemen bölgesinde M.Ö. 1000 ve 450 yılları arasında hakimiyet kuran bu krallık ticaret yollarını elinde tutmuş ve oldukça zenginleşmiştir. Merkezi Şabva'da bulunan Hadramut Krallığı da bu Seba krallığıyla aynı asırlarda hüküm sürmüştür. Kadim krallıklardan en uzun ömürlüsü V. yüzyıla kadar hüküm süren Himyerî krallığı olmuştur. Yemen'in efsanevi kahramanı Seyf b. Zî-Yezen ülkeyi işgal eden Habeş kırallığına karşı Pers İmparatorluğu'nun yardımını talep ettiğinde, yardıma gelen Pers kuvvetleri geri gitmeyerek hakimiyeti ele geçirmişlerdi. İslâm orduları Yemen'e girdiğinde bölgede Pers hakimiyeti hüküm sürüyordu.

IX. yüzyılda merkezi San'a olmak üzere kurulan Şiî Zeydî hakimiyeti fasılalarla XX. yüzyıla kadar sürmüştür. 1022-1458 yıllarında ise merkezi Zebîd olmak üzere Sünnî Necahî hakimiyeti kurulmuştur. Ortaçağ tarihçilerinin övgüyle bahsettikleri bu krallık adaletle hükmetmiş, ilim adamlarını korumuş, okullar, camiler, su kuyuları ve yollar (en önemlisi Mekke yoludur) yaparak halkın refah seviyesini yükseltmişlerdir. Fatımî halifeleri bunları devirmek için Şiî Süleyhî hanedanını üzerlerine sevketmiş, sonunda Süleyhîler Necahîler'i yenmeye muvaffak olmuşlardır. Ancak Süleyhîler otoriteyi uzun süre muhafaza edememişler ve merkezlerini San'a'ya kaydırmışlardır. Ne-

cahîler'in 1158'e kadar Zebîd bölgesinde varlıklarını korudukları anlaşılıyor. Süleyhîler ise Yemen'in diğer bölgelerinde 1138'e kadar hakimiyetlerini sürdürmüşler, daha sonra hakimiyetleri yine bir Şiî hanedan tarafından devrilmiştir. Bu sonuncusunun hakimiyetine de 1174'de Salahaddin Eyyubi'nin kardeşi Turan Şah tarafından son verilerek Yemen, Eyyubî Devleti'ne ilhak edilmiştir. 1229-1454 yılları arasında Yemen'e Türk asıllı Resulî hanedanı, 1454-1538 arasında da Tahirîler hakim olmuşlardır. 1517'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini tanıyan Yemen'de 1538'den itibaren resmen Türk hâkimiyeti başlamıştır. XVII. yüzyıldan sonra Türk hakimiyetinin bölgede çeşitli sebeplerle zayıfladığı görülür. Bölgenin Uzak Doğu deniz ticaret yollarının stratejik bir yerinde bulunması sebebiyle emperyalist devletlerin hakimiyeti ele geçirme arzuları hiç eksik olmamış, Portekiz sömürgeci kuvvetleri birkaç defa Osmanlılarca mağlup edildikten sonra 1798'de Fransızlar Kızıldeniz girişindeki Perim adasını bölgede Osmanlı kontrolünün zayıflamasından istifade ederek ele geçirmişlerdir. 1802'de Lahec sultanı ile bir anlaşma yaparak Aden'e gemilerinin serbestçe girip çıkmasını sağlayan İngilizler, 1839'da Aden'i işgal ederek gitgide bütün Güney Yemen'i kontrolleri altına almıştır.

Emperyalist devletler kendi çıkarları doğrultusunda ele geçirdikleri ülkeleri mümkün mertebe küçük idari bölgelere ayırarak, muhtelif yollarla birleşmelerini engellemiş ve böylece menfaatlerini daha uzun zaman korumaya muvaffak olmuşlardır. İngilizler de tıpkı Hindistan'da yaptıkları gibi bölgede mevcut 23 küçük şeyhliği kendi içişlerinde serbest bırakarak yönetti. Buna rağmen halkın İngiliz yönetimine karşı başlattığı direniş hiç bitmedi ve günden güne şiddetini artırarak devam ettî. Nihayet 14 Kasım 1967'de Millî Kurtuluş Cephesi liderliğinde başlatılan ayaklanma ile 30 Kasım 1967'de bağımsızlık kazanıldı. Cenevre anlaşmasıyla İngiltere, Millî Kurtuluş Cephesi'nin hükümranlığını tanıdı. Ancak Güney Yemen'i Kurtarma Cephesi buna karşı çıktı. Cumhurbaşkanlığına getirilen Sa'banî 22 Haziran 1969'da düşürüldü ve yetkileri beş kişilik bir başkanlık konseyince devralındı. 30 Kasım 1970'de devletin Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olarak adı değiştirilirken Konsey başkanlığına Salim Rubai Ali getirildi. Sovyet yanlısı sosyalist politikalar izleyen Güney Yemen, Arap dünyasından âdeta tecrit edildi. Bu arada Kuzey Yemen ile Güney Yemen sınır bölgesinde bazı çatışmalar başgösterdi. 1972'de Arap Birliği'nin arabuluculuğuyla sağlanan ateşkesten sonra Kahire'de bir araya gelen taraflar birleşme konusunu da gündeme getiren bir anlaşma imzaladılar. Ancak birleşme sağlanamadı.

1975'de diğer küçük partilerin de birleşmesiyle Millî Cephe Partisi ülke yönetiminde tek hakim siyasî güç haline getirildi. 1978'de Ali

Nasır Muhammed devlet başkanlığına getirildi. Hemen ardından kurulan ve ülkenin tek partisi olan Sosyalist Parti'nin genel sekreterliğine Abdülfettah İsmail getirildi. İsmail Aralık 1978'de devlet başkanı oldu. 1978'de yapılan Yüksek Halk Meclisi toplantısında ülkede sosyalist esasların yerleştirilmesi, millî ekonominin geliştirilmesi, bloksuzluk siyaseti takıp edilmesi kararlaştırıldı. 1979 yılının Şubat ve Mart aylarında Kuzey Yemen sınırında yeniden başgösteren çatışmalar üzerine iki devlet başkanı Mart sonunda bir araya gelerek, çatışmalara son verilmesi, yakın zamanda birleşik bir Yemen devleti kurulması konularında anlaşmaya vardılar.

1979'da Sovyetler Birliği ile yirmi yıllık bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzalayan Yemen, Sovyetler'e 18.000 kişilik askerî kuvvet bulundurabilecekleri bir üs kurma izni verdi. Yine 1979'da Doğu Almanya, 1980'de ise Libya ve Etiyopya ile askeri ve ekonomik anlaşmalar imzaladı. 1980'de Ali Nasır Muhammed yeniden devlet başkanı oldu.

Bölgedeki Arap devletlerini bu gelişmeler kaygılandırırken Güney Yemen, Uman, Kuveyt ve BAE ile diplomatik ilişkiler kurdu ve bu kaygıları gidermeye çalıştı. 1983'te Suudi Arabistan'la da iyi geçinmeye dikkat eden Güney Yemen devlet başkanı Ali Nasır, Suudî kralı Halid'i ziyaret etti.

İyice yoksullaşan halkı biraz refaha kavuşturmak için Marksist ekonomik kuralları biraz gevşeten Ali Nasır'ın bu çalışmaları diğer Marksist grupları tedirgin etti. Eski başkan Abdülfettah İsmail başkanlığındaki grup bir darbe girişimini başlattı. 12 Ocak 1986'da başlayan olaylar kısa zamanda marksist gruplar arasında silahlı bir iktidar mücadelesine dönüştü. Bu mücadelenin boyutları onbinlerce insanın hayatına mal olacak kadar büyüktü. Başlangıçta A'l Nasır'ı destekleyen Ruslar, daha sonra kavgada daha güçlü görünen grupları desteklemeye başladılar. Haydar Ebu Bekir Attas devlet başkanlığını ele geçirdi. Ali Salim de Sosyalist Parti genel sekreterliğine getirildi. Darbe girişimini başlatanlardan eski devlet başkanı Abdülfettah İsmail ve daha pek çok kimse idam edildi. Ali Nasır ve yandaşları Kuzey Yemen'e sığındı.

Ekonomik Yapı

Güney Yemen fakir, iktisadi açıdan geri kalmış bir ülkedir. Kişi başına düşen GSMH 510 ABD doları kadardır. Mevcut ekonomik gelirler büyük ölçüde tarıma dayanır. Ancak tarım faaliyetleri gelişmiş ve verimli bir düzeye ulaşmış değildir. 600.000 hektarlık tarıma

müsait alandan sadece 80.000 hektarı ekilebilmektedir. Başlıca tarım bölgeleri Aden'in doğusundaki Abyan vadisi ile yine Aden'in kuzeyindeki Lahec vadjsidir. Bilhassa pamuk üretiminin yoğun olduğu Abyan vadisinde Kuveyt Fonu'nun yardımıyla bir baraj ve sulama kanalları inşa edilmiştir. Başlıca ürünler darı (80.000 ton), karpuz (62.000 ton) muz (23.000 ton) buğday (15.000 ton), tohumluk pamuk (15.000 ton) ve hurma (11.000 ton)dır.

Balıkçılık da mühim bir gelir kaynağıdır. Yaklaşık onbin kişi Aden Körfezi'nde balıkçılıkla uğraşmaktadır. 1983'de avlanan su ürünleri toplam 25.000 ton kadardır.

Bağımsızlıktan önce ülkede İngilizler tarafından kurulmuş bir petrol rafinerisiyle bazı elektrik santrallerinden başka sınaî tesis yoktu. 1954'te Aden'de kurulan BP'ye ait rafineri 1977'de Yemen Millî Petrol Şirketi tarafından satın alındı. Uzun süre en düşük kapasite ile çalışan rafineri İran-Irak savaşında bu ülkelerdeki rafinerilerin tahrip edilmesinden sonra üretim kapasitesini artırmıştır. 270 milyon Yemen dinarı tutan petrol ürünleri ihracatı toplam ihracatın % 95'ini oluşturmaktadır.

Bunun dışında alüminyum mutfak eşyası, plastik ev eşyası, tuz ve sabun üretimi sigara, kibrit, parfüm, bitkisel yağ üretimi yapan küçük endüstriyel tesisler de vardır.

İhracatının % 95'ini tutan petrol ürünleri ihracından başka, kahve, balık, pamuk vs. de ihraç edilmektedir. Başlıca ithal ürünleri ise Arap ülkelerinden alınan ham petrol, gıda ve canlı hayvan, rafine şeker, kimyasal maddeler vs.dir.

Demiryolları bulunmayan ülkede toplam 1850 km. olan kara yollarının yaklaşık 1000 km.'si asfaltla kaplıdır. Hurmaksar ve Raygon'da iki milletlerarası havalanı vardır.

Okur-yazar oranının % 40 dolaylarında olduğu ülkede 800 ilk, 46 ortaokul vardır. Eğitim her seviyede parasız olup, 1976 yılından beri ilk öğretim mecburîdir. Arap ülkelerinde kız-erkek karışık eğitime ilk defa Güney Yemen'de 1976'da başlanmıştır. 1975'te açılan Aden Üniversitesi Sovyetler Birliği'nin yardımıyla kurulmuş olup, bu üniversitede Eğitim, İktisat, Mühendislik, Ziraat ve Tıp sahalarında eğitim verilmektedir. Ayrıca pek çok öğrenci de Sovyetler Birliği'ne eğitim için gitmektedir.

Etnik Yapı

Nüfusun % 92.9'unu Araplar, % 2,5'ini Hintli, Pakistanlı göçmenler, % 2.2'sini Somalililer, %2.4'ünü öbür halklardan kimseler oluşturur. Yine bu nüfusun % 99,5 Sünnî müslümandır.

Yönetim

Ülkede 1978'de kabul edilen anayasa yürürlüktedir. Yüksek Halk Konseyi adı verilen 111 üyeli tek meclisli bir parlamento sisteminin ve tek siyasî partinin bulunduğu bir cumhuriyet idaresidir. Devlet başkanı Yüksek Halk Konseyi Prezidyumu başkanıdır. Hükümet başkanı ise başbakandır.

Ülke altı idarî valiliğe bölünmüştür. Bunları *muhafız* denilen valiler yönetir. Bunlar da kendi içinde *me'mur* denilen ve çoğunlukla aşiret şeyhleri olan mahallî liderlerce yönetilen *müdüriyet*lere bölünmüştür. Valilikler batıdan doğuya doğru birinci, ikinci... altıncı diye isimlendirilmiştir.

Arabistan yarımadasının en güneyindeki bu fakir ülke pek çok sorunla iç içe yaşıyor. 1986'nın Ocak ayında yaşanan ve binlerce masum insanın ölümüne, pek çok insanın Kuzey Yemen'e sığınmasına yol açan karışıklığın yaraları tam mânâsıyla sarılmış değil. Aşiretlere dayanan idarî ve sosyal yapı da iç huzursuzluğu körüklüyor. Güçlü aşiretler orduda ve yönetimde etkinlik kazanmaya uğraşıyorlar. Marksist yönetimin müslüman halkın inançlarıyla çatışan uygulamaları da büyük bir huzursuzluk kaynağıdır.

Sık sık gündeme gelen bir başka konu da Kuzey Yemen'le birleşme konusudur. Ancak bu iki devletin birleşmesi âdeta bölgede Rusya ile Suudi Arabistan'ın menfaatlerinin telif edilmesine bağlıdır. Hint Okyanusu'nun hemen ağzında Kızıldeniz'e, Afrika'nın büyük bir kısmına kolayca ulaşma imkanı veren gayet stratejik bir bölgede elde ettiği üssü kaybetme ve yirmibine yaklaşan askerî gücünü çekme Rusya için hiç de kabul edilebilir bir teklife benzemiyor.

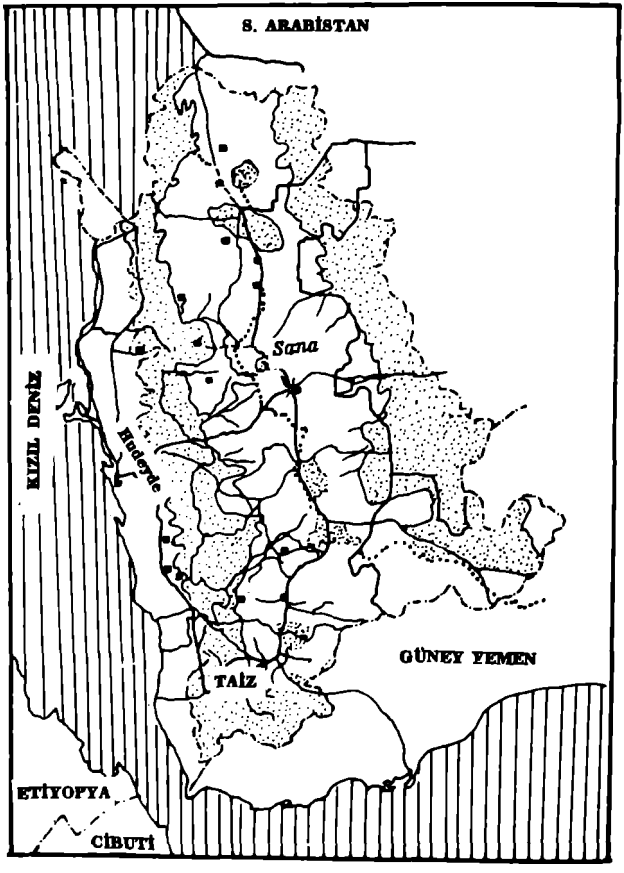

10 — KUZEY YEMEN

40 — KUZEY YEMEN

Resmî adı	: Yemen Arap Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 195.000 km²
Nüfusu	: 6.547.000 (1980)
Başkenti	: San'a
Önemli şehirleri	: San'a, el-Hudeyde, Taiz
Resmî dili	: Arapça
Resmî dini	: İslâm
Para birimi	: Yemen Riyali

Coğrafya

Arabistan yarımadasının güneybatısında yer alan Yemen Arap Cumhuriyeti'nin (Kuzey Yemen) kuzeyinde Suudî Arabistan, doğusunda ve güneyinde Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen), batısında ise Kızıldenlz yer alır. Yüzölçümü 195.000 km² olan ülkenin üçte ikisini derin vadilerle bölünmüş yüksek yaylalar ve dağlar kaplar. En yüksek dağ olan *Nebi Şuayb* dağının yüksekliği 4.100 m.'dir. Başkent San'a ise 2.400 m. yükseklikte dağlarla çevrili bir yaylada kurulmuştur. Bu yüksek yaylalar kuzeye doğru gidildikçe alçalarak yumuşak bir eğimle Rub el-Hali çölüne ulaşır. Batıda Kızıldeniz sahili boyunca 400 km. kadar uzanan ve genişliği yer yer 80 km.'ye kadar varan Tihame ovası uzanır. Bu bölgede yaşayan halk varlıklarını uzun süre, Yemen'in öteki bölgelerinde yaşayan halkla hiç bir ilişki kurmadan, kapalı bir çevre içinde sürdürmüşlerdir. *Nubyalılar*'ın, *Danakiller*'in, *Somalililer*'in ve *Habeşler*'in karışmasından meydana gelen Tihame halkı daha çok hayvancılık ve balıkçılıkla uğraşmaktadır.

Tihame bölgesinde kışları ılık olan hava, yazları ise sıcak ve fazla nemden dolayı boğucu bir hal alır. Ortalama sıcaklık kış aylarında 20°C, yaz aylarında 30°C'den fazladır. Daha içerideki yaylalarda ise kış aylarının ortalama sıcaklığı 13°C, yaz aylarının ortalama sıcaklığı ise 21°C'dir. İç kesimlere ilkbaharda Akdeniz'den gelen siklon depresyonları, yazın Hind Okyanusu'ndan esen musonlar ulaşır

ve bunlar kimi yerlerde ortalama 1000 mm.'ye ulaşan yağışlara yol açar. Arap yarımadasının umumi kuraklığı yanında, daha fazla yağış alan ve daha zengin bir bitki örtüsünü sahip olan bölgeye eskiçağ yazarları «mutlu Arabistan», Araplar ise «yeşil Arabistan» derlerdi. Tihame'ye inen ve yağmurlu mevsimlerde canlanan derelerin suladığı Tihame ovasıyla San'a vadilerinde sebze ve meyve bahçeleri yer alır. Bir zamanlar kahvesi meşhur olan ve kahve üretimiyle zenginleşen Moka şehri çevresindeki kahve üretimi, bugün kat (catha edulis) üretimi karşısında gerilemiştir.

Tarihçe

Yeterli arkeolojik incelemeler yapılmamış olmakla birlikte Yemen'de eskiçağlarda oldukça gelişmiş medeniyetlerin kurulmuş olduğu bilinmektedir. M.Ö. III. binin başlarında, Doğu Asya ile Akdeniz ülkeleri arasındaki deniz ve kervan yolları üzerindeki stratejik konumu sayesinde, zenginleşip gelişmiş, Nebatiler ülkesinde ve Suriye sınırlarında ticaret acentaları kurmuşlardır. Bölgede kurulduğu bilinen ilk krallık M.Ö. 1500 ile 750 yılları arasında hüküm sürmüş olan Minalılar'a aittir. M.Ö. 700 yıllarında Seba Krallığı'nın hüküm sürdüğünü Assyrian kralı Sargon'a ait yazıtlardan anlamaktayız. Eritre ve Habeşistan bölgelerini ele geçiren Seba kralları M.Ö. II. yüzyılın başlarında Raidan bölgesini de hakimiyetleri altına alınca Seba ve Dhu Raidan kralı ünvanını aldılar. Seba Krallığı'nda çoğunlukta olan ve devlet idaresinde gün geçtikçe daha fazla söz sahibi olmaya başlayan *Himyeri* aşiretlerinin II. yüzyıldan itibaren hakimiyeti ele geçirdikleri görülür. Bu yüzyılda Yemen'e, Filistin bölgesinden Romalılar'ın baskısıyla yoğun bir Yahudi göçü olmuştur. Burada para alım satımıyla uğraşmaları yasaklanan Yahudiler muhtelif zanaatlarla meşgul olmuşlar, 1909'dan sonra da Filistin'e geri göç etmeye başlamışlardır. Himyerî hakimiyeti, Yemen'in 524'de Habeş kralı Kaleb tarafından işgaline kadar sürdü. 575'de Pers kralı I. Keyhüsrev tarafından ele geçirilen Yemen bir satraplık haline getirildi.

İslâmiyet'in Arap yarımadasında yayılmaya başlamasından az sonra Yemen Mu'az b. Cebel kumandanlığındaki müslümanlar tarafından fethedildi. Ancak zamanla İslâm devletinin sınırları kuzeye doğru gelişmeye başlayınca idarenin merkezi de kuzeye doğru kaydı. Bu durumda Yemen, İslâm devletinin uzak bir köşesi haline geldi. Hz. Hasan'ın soyundan gelen Tercümanü'd-din el-Kasım b. İbrahim Tabataba, Kuzey Yemen'de yerleşerek hakimiyeti ele geçirdi. Bunlara Ressîler denir. Ressîler, başlangıçta Sa'da'yı, daha sonra San'a'yı ele geçirerek burayı *Zeydiliğin* merkezi haline getirdiler. Emevî halifesi Hi-

şam tarafından öldürülen Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'e dayanan *Zeydîlik* Şia'nın Ehl-i Sünnete en yakın ve en ılımlı koludur. Yemen'deki Zeydî (Ressî) hakimiyetinin kurucusu Yahya el-Hadî (893-911)'dir. Bundan sonra Yemen'deki diğer Şiî ve Sünnî aşiretler iktidarı ele geçirmek için uğraşmışlardır.

Şia'nın İsmailiye kolundan olan Süleyhîler Ali b. Muhammed'in idaresinde (1047-1067) Yemen'in batısındaki Tihame bölgesini, Necahîler'i yenerek, hakimiyetleri altına aldıktan sonra, 1063'de San'a'yı Zeydî imamlardan alıp Hicaz'a kadar yayıldılar. Ertesi yıl da Aden'i aldılar. Bunun oğlu Mükerrem Ahmed b. Ali (1067- 1084) zamanında ise hakimiyetleri zayıfladı. Necahîler batıda yine ortaya çıkarken, Zeydî imamları San'a'da varlıklarını muhafaza ettiler. Ahmed'in ömrünün sonlarına doğru devleti kudretli karısı *Seyyide Erve* idare etti.

Yemen 1174'de Selahaddin Eyyubî'nin kardeşi Turan Şah tarafından zapt edildi. 1299'a kadar süren Eyyubî hakimiyetinden sonra Yemen Resulîler'in hakimiyetine girdi. Bu ailenin kendisine nisbet edildiği zat Muhammed b. Harun adında bir Türkmen idi. Aşireti ile birlikte Bağdad'a gelip Abbasî halifeleri hizmetine girmiş ve bir çok defalar Mısır ve Şam taraflarına elçi (resul) olarak gönderilmişti. Zamanla kendi ismi unutulup, sadece elçi anlamına *Resul* denmeye başlandı. Resul, Bağdad'da çıkan bir isyan üzerine aşiretiyle birlikte Mısır'a gitti. Salahaddin Eyyubî onu iyi karşılayarak ihsanda bulundu. 1174'de kardeşi Turan Şah'ın yanında Resul'ün oğullarını ve aşiretini de Yemen'e gönderdi. Bunlar Eyyubiler'in hizmetinde vali ve atabey olarak bulundular. Bunlardan Nureddin Ömer, Eyyubiler'in son Yemen valisi Mes'ud'un atabeyi idi. Onun Yemen'den ayrılmasından sonra vali oldu. Mes'ud'un Mısır'a giderken yolda ölümü üzerine de bağımsızlığını ilan etti. Önce Zebîd'i merkez yaptı. 1230'dan itibaren San'a, Taiz ve Kavkaban gibi şehirleri hakimiyeti altına aldı. Halife, Resulîler'in istiklalini ancak 1235 yılında tanımıştır. 1241 yılında Mekke'yi alan Resulîler'in hâkimiyeti kısa zamanda Mekke ve Hadramut arasındaki toprakları içine alacak şekilde genişlemiştir. Resuliler bölgede Eyyubî politikasını takip ettiren güçlü bir yönetim kurdular. Hâkimiyet tarzlarında ve adetlerinde Türk özellikleri açıkça görülen bu hanedana mensup sultanların çoğu cami ve medrese yaptırmış ilim adamlarını ve sanatkarları kollamış, bazıları da eser telif etmişlerdir. Resûliler, bir yandan bölgede sünni akideleri yerleştirmeye çalışırken, bir yandan da Uzak Doğu'ya misyonerler gönderdiler. 1424'de Melikü'n-Nâsir Ahmed'in ölümünden sonra iç çekişmeler, dağlık bölgelerdeki ayaklanmalar neticesinde son Resulî hükümdarı Melik el-Mes'ud hakimiyeti Sünnî Tahirî hanedanına bıraktı. Tahiriler XVI. yüz-

yıldaki Osmanlı fethine kadar Yemen'in büyük bir kısmını hakimiyetleri altında tuttular.

Osmanlılar'ın Mısır'ı fethederek Arap yarımadasının hakimiyetini ele geçirmelerinin sonucu olarak Yemen'in de ele geçirilmesi elhangir bir devletin tabii gelişmesi idi. Ancak bu fetih daha ziyade Hind Okyanusu'nun ve Uzak Doğu'ya giden deniz ticaret yollarının kontrolü ile de alakalı idi. Bölgede gittikçe artan Portekiz etkisini kırmak ve insiyatifi elde bulundurmak için Zebid ve Aden (Güney Yemen) gibi şehirler feth edildi. Daha Yavuz'un Mısır'ı fethi sırasında Türk hakimiyetini tanımış, Osmanlı yönetimi ise 1539'da başlamıştır. 1545'de Yemen Beylerbeyi olan Üveys Paşa bir yıl sonra Taiz'i Zeydiler'in elinden aldı. 23 Ağustos 1547'de Özdemir Paşa San'a'yı fethetti. Özdemir Paşa'nın Aralık 1554'e kadar sekiz yıl süren beylerbeyliği sırasında bütün Yemen tamamen Türk devletinin kontrolü altına alınmıştı. 1567'de isyan eden Zeydi imamlarından Mutahhar'ın ayaklanması 1569'da bastırıldı. Bölgedeki Türk hakimiyeti 1635'e kadar sürdü. Bundan sonra bilhassa Zeydiler hakimiyeti ele geçirdiler. XIX. yüzyılda Arabistan yarımadasında İngiliz ve Fransız etkisinin artması üzerine Türk hükümeti Yemen'le yeniden ilgilenmeye başladı ve 1872'de San'a'yı aldı. Yemen'de VII. Ordu kuruldu. İngiliz çıkarlarına âlet olan Zeydiler 1905'de San'a'yı yine ele geçirdiler. İmam Yahya liderliğindeki Zeydiler'e karşı önce Ali Rıza Paşa, sonra Fevzi (Çakmak) Paşa Yemen'e gönderildi. San'a'yı geri aldıysa da İmam Yahya kurtuldu. İttihat ve Terakki hükümeti zamanında İmam Yahya ile anlaşma yapıldı ve bazı bölgelerde özerklik hakkı tanındı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İmam Yahya bağımsızlığını ilan etti. Bölgedeki son Türk askerleri İngilizler tarafından esir alındı.

İmam Yahya ülkesini İngilizler'in desteklediği Asir şeyhine ve 1934'de kral İbn Suud'a karşı korudu. İmam Yahya'nın yönetiminde Kuzey Yemen dünyanın diğer bölgeleriyle ilişki kurmadan kendi içine kapanık bir halde yaşadı. 1948'de bir darbe ile iktidarı ele geçiren oğlu Seîfü'l-İslam Ahmed diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurdu. Siyasî ve ticarî anlaşmalarla sanayii ve ülke savunmasını kuvvetlendirdi. 1958'de BAE ile yapılan ittifak anlaşması ancak 1961'e kadar sürdürülebildi. Aynı yıl bir darbe girişiminden yaralı olarak kurtulan İmam Ahmed, ertesi yıl ölünce yerine oğlu İmam Muhammed el-Bedr geçti. Ne var ki, aynı yıl yapılan hükümet darbesinden sonra bütün güçler Nasırcı Albay Salal'ın elinde toplandı ve cumhuriyet ilan edildi. 10 Kasım 1962'de yeni rejimle BAC arasında savunma anlaşması imzalandı. Ülkeye onbin kişilik bir Mısır kuvveti gönderildi. Cumhuriyetçiler başlangıçta mühim şehirleri ve Tihame bölgesini ele geçirdilerse de krallık taraftarları giderek güçlendiler. Bu iç savaş zamanla

BAC ile Suudî Arabistan'ı karşı karşıya getiren bir bunalım halini aldı. 1963'de iki devlet arasında yapılan barış görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada hakimiyeti ellerinde bulunduran Cumhuriyetçiler arasında da BAC'nin Yemen'in iç işlerine karışması konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıktı. İsrail'le giriştiği savaş sebebiyle iktisadî durumu bozulan Mısır da soruna çözüm bulunmasına çalıştı. 24 Ağustos 1965'de toplanan Cidde Konferansı anlaşmazlıkla sonuçlandı. İki yıl sonra 1967'de Mısır'ın İsrail'e yenilmesinden sonra yapılan Hartum Konferansı'nda Mısır kuvvetlerinin Yemen'den çekilmesi, kralcılara dışarıdan destek verilmemesi gibi konular üzerinde anlaşmaya varıldı. Anlaşma taraftarı olmayan devlet başkanı Albay Salal'ın Kasım 1967'de bir darbe ile devrilmesinden sonra kurulan Cumhuriyetçi başkanlık konseyinin başına daha sonra devlet başkanı olan Abdurrahman İryânî geçti. 1969'un ortalarında kralcı bölgelerin düşürülmesiyle iç savaş sona erdi. 1974'de Albay İbrahim el-Ahmed kansız bir darbeyle yönetimi ele geçirdi. Ülkenin güneyinde yaşayan Sünni Şafiî halk el-Ahmed'i desteklerken, güney bölgelerde yaşayan Şiîler karşı çıkıyordu. Güney Yemen'le olan politik ilişkileri artıran İbrahim el-Ahmed bir birleşme anlaşması arefesindeyken Ekim 1977'de çıkan bir ayaklanma sırasında öldürüldü. Yerine geçen Şiî Albay Ahmed Hüseyin el-Haşimî teşkil ettiği şûrâda kuzeyli Şii aşiretlere geniş temsil hakları sağladı. Bu şûrâ tarafından 1978'de devlet başkanlığına seçilen el-Haşimî'nin iktidarı sırasında Şiîler ülke yönetiminde etkili yerleri ele geçirdiler. Suudî Arabistan'ın da desteklediği Haşimî, 1978'de Güney Yemenli bir elçinin ziyareti sırasında çantasındaki bombanın patlamasıyla öldü. Elçinin de öldüğü bu olayın failleri ve sebebi bir sır olarak kaldı. Bir ay sonra devlet başkanlığına Abdullah Salih seçildi. Yemen 1979'da SSCB ile 2.7 milyon Yemen riyali tutarında bir askeri yardım anlaşması yaptı. Bunun üzerine Yemen'e yaptığı yardımı kesen Suudî Arabistan 1981'in başlarında yardıma yine başladı. Abdullah Salin'in Moskova ziyareti ile yine kesilen yardım Mart 1982'de Riyad'a bir ziyarette bulunmasıyla tekrar başlatıldı. Bu ziyaret sebebiyle körfez ülkeleri fonlarından yapılan yardımlar da artırıldı. 1989 yılı başlarında Yemen Arap Cumhuriyeti, Ürdün, Mısır ve Irak, Arap İşbirliği Konseyi oluşturmak üzere bir araya geldiler.

Ekonomik Yapı

Doğal kaynakların hemen hemen hiç olmadığı, endüstrinin gelişmediği, tarımın ilkel usullerle yapıldığı Kuzey Yemen uzun süren iç savaşlar sonucunda iktisadî bakımdan oldukça geri bir hale düşmüştür.

Ülke ekonomisi esas olarak tarıma dayanır. Faal iş gücünün dörtte üçü tarımla uğraşmaktadır. Arap yarımadasının diğer bölgelerinden farklı olarak daha yüksek bir konumda bulunan (ortalama 2000-2500 m.) ve daha fazla yağış alan Kuzey Yemen'de tarım yüzyıllardan beri halkın başlıca geçim kaynağı olmuştur. Tihame bölgesindeki sahiller tarım için oldukça uygundur. Burada sulama sadece mevsimlik akarsular ve yeraltı suları vasıtasıyla yapılabilmektedir. Bu bölgede tarımı geliştirmek için Tihame Geliştirme İdaresi kurulmuş olup, Kuveyt ve Arap Fonu büyük yardımlar yapmaktadır. İngiltere ve Hollanda da bölgede hayvancılığın geliştirilmesi için yardımda bulunmuşlardır. Kuveyt fonunun yardımıyla Zebid vadisi üzerinde büyük bir sulama projesi başlatılmıştır. Başlıca ürünler süpürge darısı (525.000 ton) sebze, kavun ve karpuz (311.000 ton), patates (160.000 ton), buğday (50.000 ton), arpa (50.000 ton), Mısır (50.000 ton), hurma (6.000 ton), kahve (3.000 ton)'dir.

Halkın geleneksel yaptığı işlerden birinin de hayvancılık olduğu ülkede 2.227.000 baş keçi, 1.823.000 baş koyun, 950.000 baş sığır, 60.000 baş deve vardır. Gıda ve canlı hayvan ihracı toplam ihracatının % 20'sini oluşturmaktadır.

Endüstrinin ülke ekonomisine katkısı pek fazla değildir. Faal işgücünün yalnızca % 1'i sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Bu sebeple beş yıllık kalkınma planlarında sanayi yatırımlarına daha fazla fon ayrılmakta, bilhassa yerli kaynakların kullanımına yönelik fabrikalar kurulmaktadır. San'a ve Hudeyde'de kurulu dokuma fabrikaları bunlardandır. Ayrıca Ruslar'ın yardımıyla Becil'de çimento fabrikası kurulmuştur. Hudeyde'de sigara fabrikası, Taiz'de alüminyum imalat fabrikası vardır.

Osmanlı hakimiyeti zamanında işletilmeye başlanan zengin tuz madenlerinden yılda 64.000 ton civarında tuz üretilmektedir.

Kuzey Yemen'de son zamanlarda bazı zengin petrol yatakları tesbit edilmiştir. Suudi Arabistan'la tartışmalı bir bölgede bulunan bu yatakların işletilmesinden günde 200.000 varil kadar petrol elde edilebileceği ve petrol gelirlerinin iki milyar doları bulacağı tahmin edilmektedir ki, bu Kuzey Yemen'i zengin Arap ülkeleri kervanına katacaktır.

Ülkedeki ana yolları da başka ülkeler yapıvermiştir. San'a - Hudeyde ve San'a - Sa'da yolu Çin yardımıyla, Taiz-San'a yolu da ABD tarafından yapılmıştır. Ülkenin başlıca limanı olan Hudeyde limanı SSCB tarafından yenilenerek genişletilmiştir. San'a, Hudeyde ve Taiz'deki hava alanları Suudi Arabistan'ın yardımıyla yapılmıştır. Ülkede demiryolu yoktur.

Etnik Yapı

Esas nüfusu Araplar'ın oluşturduğu Yemen Arap Cumhuriyeti'nde bir miktar Habeşli ve başka halklardan kimseler yaşamaktadır. Ülkenin kuzey bölgelerinde Şii Zeydî topluluklar oturur. Osmanlılar ve başka idarelerin araya girmesi dışında yaklaşık on yüzyıl Yemen'de Zeydîler'in hakimiyeti veya etkinliği mevcut olmuştur. Ülkenin güneyinde ve Tihame bölgesinde ise daha çok Sünnî Şafii halk oturmaktadır. 3.928.000 Şii, 2.619.000 de Sünnî vardır.

Yönetim

Ülkede XX. yüzyılın ikinci yarısında kralcılarla cumhuriyetçiler arasında başlayan iktidar mücadelesini cumhuriyetçiler kazanmış görünmektedir. İki meclisli bir parlamenter sistemi vardır. Kurucu Halk Meclisi yüzellidokuz, halk kongresi bin üyeye sahiptir. Devlet ve hükümet başkanları ayrı ayrıdır.

Kuzey Yemen daha çok Suudi Arabistan'ın etkili olduğu politikalar takip ediyor. Güney Yemen'de etkin güç Ruslar. Bu iki gücün güdümünde kendi aralarındaki birleşme meselesine, bunların çıkarlarına ters düşmeyecek bir çözüm bulmak zorundalar.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLARIN AZINLIKTA OLDUĞU ÜLKELER

1 — BENİN (DAHOMEY)

Resmî adı	:	Benin Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	112.600 km²
Nüfusu	:	4.126.000 (1986)
Başkenti	:	Porto Novo
Önemli şehirleri	:	Porto Novo, Cotonou, Abomey, Parakou
Resmî dili	:	Fransızca
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	CFA Frankı

Afrika'nın en küçük ülkelerinden biri olan Benin, 1975'e kadar Dahomey olarak biliniyordu. Uzun yıllar Fransa'nın sömürgesi olarak kaldıktan sonra 1960'da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Coğrafya

Gine Körfezi'nin kuzeyinde Nijerya ile Togo arasında yer alan Benin'in kuzeyinde Nijer, kuzeybatısında Yukarı Volta devletleri vardır. Bu küçük devletin yüzölçümü 112.600 km²'dir. Atlas okyanusunun büyük dalgalarına açık sahiline yanaşmak oldukça zordur. Uzunluğu sadece 120 km. olan ve yer yer üç dört km.'lik genişliği bulunan sahil kuşağı lagünlerle kaplıdır. Togo'dan başlayıp Nijerya'ya kadar uzanan bu lagün zinciri tabii kanallarla birbirine bağlıdır. Lagünlerde mavna tipi küçük deniz araçlarıyla ulaşım mümkün olmaktadır. Benin sınırlarındaki başlıca lagünlerden en batıda olanı Grand Pogo lagünüdür. Bunun doğusunda Nokou gölü de denen Cotonou lagünü yer alır. Ülkenin en büyük şehri olan Cotonou bu lagünün kıyısında kurulmuştur. Bir diğer lagün de Nijerya sınırına yakın olan ve kıyısında başkent Porto Novo'nun bulunduğu Porto Novo lagünü dür. Lagünler ve alçak ovalarla kaplı bu kıyı şeridinin hemen arkasında güneyde kırmızı kil taşlarından, kuzeyde sert granitten oluşan

yaylalar yükselir. Togo sıradağlarının devamı olan ve 950 m. yüksekliğe kadar ulaşan Atakora dağları kuzey sınırına yakın güneybatı, kuzeydoğu istikametinde uzanır. Süngersi killi topraklardan oluşmuş güney platolarının arasında göçükler üzerinde oturmuş geniş bir bataklık kuşak yer alır. Kuzeydeki dağlardan doğan bazı ırmaklar Nijer'e doğru akarken, diğer akarsuların çoğu güneye doğru akar. Bunlardan Meno ırmağı güneyde bir zaman Togo sınırı boyunca aktıktan sonra Atlas okyanusuna dökülür. Ülkenin en uzun nehri olan Oueme, Nokoue gölüne dökülür. Bu göl Cotonou kanalıyla denize bağlanır.

Ülkenin güney bölgesi palmiye, hindistan cevizi, maun ve abanoz ağaçlarıyla kaplıdır. İç kesimlerde ise orman ve savan karışımı bir bitki örtüsü, kuzeyde ise savanlar görülür. Kıyı kesimlerinde ekvator iklimi hakimdir. Ortalama sıcaklık kış aylarında 20°C, yaz aylarında 30°C civarındadır. Mart-Haziran ve Eylül-Kasım ayları yağışlı, diğer aylar daha kurak geçer. Yıllık yağış 800-2000 mm. arasında değişir.

Benin, coğrafî olarak beş bölgeye ayrılmıştır: Kıyı bölgesi, Barre (Kil) bölgesi, Benin yaylaları, Atakora dağları ve Nijer düzlükleri. Belli başlı gelişmiş şehir ve kasabalar kıyı şeridinde yer alır.

Tarihçe

Benin topraklarında Paleolitik ve Neolitik devirlerine ait kültür izleri bulunmuştur. Ortaya çıkarılan bazı yerleşim yerlerinde el baltaları, madenî eşyalar vs. bulunmuştur.

Halk inanışlarına göre Benin'i Ketu'dan gelen Popolar veya Acalar kurmuştur. Allada'ya yerleşen Acalar XVII. yüzyılda burada güçlü bir krallık kurdular. Kralın ölümünden sonra krallık üç oğlu tarafından paylaşıldı. Birisi Allada bölgesinde krallığını kurdu. Diğer bir krallık da Güneyde Porto Novo çevresinde kuruldu. Dahomi veya Fon halkının oturduğu kuzey kesimde kurulan Dahomey krallığı ise gittikçe güçlenerek diğer krallıkları hakimiyeti altına aldı. Dahomey krallığı, Kral Gezo (1818-1858) zamanında en parlak günlerini yaşamıştır. Kral Gezo, daha XVII. yüzyıldan itibaren bölgeye gelmeye başlamış olan Fransız tüccarlarıyla iyi geçindi. Fransızlar ona silah ve alkol verirken o da onlara köle temin ediyordu. Aldığı silahlarla sınırlarını genişletmek ve köle elde etmek için Nijerya'da yaşayan Yorubalar üzerine bir çok sefer düzenledi. Benin kısa zamanda köle ticaretinin merkezi olarak tanındı. Hatta eski Avrupa haritalarında bölge Köle Sahili (The Slave Coast) olarak adlandırıldı. Bugün Brezilya,

Haiti gibi yeni dünya ülkelerinde yaşayan pek çok zenci Benin'den kaçırılan kölelerin torunlarıdır.

Batılı emperyalistler XIX. yüzyılda Avrupa'da köle ticaretinin yasaklanmasından sonra bölgedeki geniş topraklara göz diktiler. Ancak Gezo'nun oğlu, babası gibi sömürgecilerle işbirliği yapmayarak, onları ülkesinden atmaya çalıştı. Fransızlar'ın 1863'de bölgeye gönderdikleri sömürge valisine karşı savaşlar verdi, hatta bu savaşlara kadınlardan müteşekkil alaylar da katıldı. III. Napolyon zamanında valilerini çeken Fransızlar, 1882'de sömürge valisini yine gönderdiler. Glele, buna karşı yaptığı savaşlar sırasında 1889'da öldü. Yerine geçen oğlu Behanzin de 1894'de Fransızlar tarafından ele geçirildi ve Benin tam olarak Fransız sömürgesi oldu. 1899'da kuzeydeki Mali Krallığı'nı da ele geçirerek Dahomey'e katan Fransızlar, bölgeyi Fransız Batı Afrikası'na bağladılar.

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda müslüman *Holli* kabilesi silahlı bir ayaklanma başlattı. Bunu Balba, Somba ve Sahoue kabilelerinin ayaklanmaları takip etti. Ancak bu ayaklanmalar Fransızlar tarafından kanlı şekilde bastırıldı.

Dahomey, 1946'da Fransa'nın öteki Batı Afrika Sömürgeleri gibi sömürgeler meclisine temsilci göndermeye başladı. Ülke içinde de bir Genel Konsey teşkil edilerek bütçeyi ve vergileri düzenleme yetkisi verildi.

1948'de yapılan halk oylamasında muhtar olarak Fransa Milletler Topluluğu içinde kalmayı kabul eden Dahomey, 1 Ağustos 1960'da tam bağımsızlığını ilan etti. *Dahomey Demokratik Hareket Partisi* başkanı Hubert Maga başkanlığa, *Dahomey İlerici Birlik* başkanı Apithy başkan yardımcılığına getirildi. Bunlardan birincisi ülkenin kuzeyinde yaşayanları, ikincisi güneydoğusunda yaşayanları temsil ediyordu. Üçüncü bir güç de merkez ve güneybatı kesimlerinde yaşayanları temsil eden Ahomedeghe idi. Bunların kendi aralarında çekişmeleri devleti zayıflattı. Ekim 1963'de Albay Soglo tarafından yapılan bir darbeyle hükümet devrildi. Bundan sonra 1967 ve 1969'da da iki darbe yapıldı. 1969 darbesinden sonra ülke, mevcut üç etnik grubun liderlerince ortaklaşa yönetilmeye başlandı. 1970'de bunlar bir başkanlık şurası teşkil ederek başına H. Maga'yı getirdiler. Ancak ülkede huzursuzluk gün geçtikçe arttı ve nihayet Ekim 1972'de Albay Mathieu Kerekou'nun liderliğinde bir darbe gerçekleştirildi. Üç eski başkan tutuklandı, eski politikacıların büyük kısmı ülkeyi terkettiler. Darbeyi gerçekleştirenler hükümet görevlerini yürütmek üzere Milli Devrim Konseyi oluşturdular.

Kerekou 1974'te ülkenin marksist-leninist ilkelerle yönetileceğini açıkladı. Fransızlar'dan kalma idari sistem değiştirildi. Eğitim sistemi millileştirilirken, hukuk sistemi yeniden düzenlendi.

Aralarında devamlı bir sürtüşme olan ordu ve polis teşkilatı Milli Savunma Kuvveti adı altında birleştirildi. Halkın geleneksel giyim kuşam tarzına karışılmazken, bir takım eski âdetlerin terkedilmesi için çalışmalar yapıldı. Bütün partiler kapatılarak Lenin Devrimci Halk Partisi kuruldu. Bu partinin kontrolü altında köylerden başlayarak milli seviyede bir hükümete bağlanan idarî birimler kuruldu.

Nihayet Dahomey ismi sömürge devrinin kalıntısı olduğu veya o devri hatırlattığı için 1975'de kaldırılarak devletin ismi *Benin Halk Cumhuriyeti* olarak değiştirildi.

Ağustos 1977'de Marksizm ve Leninizm resmî ideoloji olarak ilan edildi. Benin devriminin birinci amacı «devrimci devlet diktatörlüğünü» kurmak, sonra vakti geldiğinde de «devrimci halk diktatörlüğü»nü gerçekleştirmekti. Aynı yıl Milli Devrim Meclisi'nin 336 üyesi için seçim yapıldı. Seçilen halk komiserleri eskiden olduğu gibi coğrafî ve etnik grupları değil sosyal sınıfları temsil etmek üzere ülkenin tek partisinin çıkardığı listeden seçildi. Bu seçimlerden sonra Milli Devrim Konseyi lağvedilerek Kerekou hükümeti sivilleştirildi. Aralık 1979'da yapılan ülkenin tek partisinin olağan kongresinde Kerekou devlet başkanlığı için aday gösterildi. Tek aday olan Kerekou Şubat 1980'de Meclis tarafından başkanlığa seçildi.

Ekonomik Yapı

Benin'in gelişmemiş bir ekonomik yapısı vardır. Bağımsız Afrika ülkeleri arasında milli gelir dağılımı bakımından en alt sıralarda yer alır. Benin'in insan gücünü asırlarca sömüren emperyalist ülkeler, iktisadî gelişmesini de engellemişlerdir. Endüstrinin pek az geliştiği ülkenin ekonomisi, büyük ölçüde komşusu olan ülkelerin ekonomisine bağımlıdır. Mesela elektriğinin büyük bir kısmını veren Gana'ya düşen yağış oranı azaldığında, bu ülkenin Benin'e verdiği enerji de azalır. Bu azalma da tabii ki endüstriyi büyük ölçüde etkiler.

Benin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. İş gücünün üçte ikisi tarım sektöründe istihdam edilirken GSMH'nın beşte ikisini de tarım sektörü karşılar. Yaklaşık 400.000 hektar alandan yılda 20.000 ton hindistan cevizi elde edilmektedir. 70.000 hektar alandan da 770.000 ton yem elde edilmektedir. Yıllık gıda ihracatının % 20'sini karşılayan palmiye yağı üretiminin de ülke ekonomisine katkısı büyüktür. Diğer başlıca ürünler manyok (690.000 ton), mısır (373.000

ton), tohumluk pamuk (87.000 ton), patates (48.000 ton) kuru fasulye (37.000 ton), portakal (13.000 ton) muz (13.000 ton) vs.'dir.

Sosyalist hükümet bankacılık, sigortacılık, endüstri gibi sektörlerde devletleştirmeye gitmesine rağmen tarım sektörü büyük ölçüde özel sektörün elinde idi. Yine de bazı resmî ziraî kuruluşlar üretim çalışmaları yapmaktadır.

Benin ticarî değeri yüksek ormanlar bakımından zengin değildir. Halk yakacak olarak büyük oranda odun kullandığından ormanlar hızla tahrip olmaktadır. 4.200.000 m^3 tomruk elde edilmesine rağmen iç talebi karşılayabilmek için kereste ithali gerekmektedir.

Ülkede son yıllara kadar petrol yoktu. Başlıca yeraltı kaynağı çimento fabrikalarında ham madde olarak kullanılan kireçtaşıydı. 1982'de kıyı açıklarında Seme adı verilen bölgede 22 milyon varillik bir rezerve sahip olduğu anlaşılan petrol yatakları bulundu. Petrol Norveçli petrol şirketlerinin ortaklığıyla bulunmuş olmakla birlikte devletin mülkiyeti altındadır. Yeni petrol yatakları aranmasına Dünya Bankasının desteğiyle devam ediliyor.

Ülkede endüstrinin fazla gelişmediğini söylemiştik. Mevcut sınai tesisler de büyük ölçüde tarımsal ürünlerin işlenmesine yöneliktir. Nijerya'nın ortaklığıyla kurulan ve 1982'de üretime başlayan çimento fabrikası 500.000 ton kapasitelidir. 1984'te faaliyete geçen 40.000 ton kapasiteli şeker fabrikasının üretimi iç tüketime yöneliktir. Bu iki fabrikanın ihtiyaç fazlası ürünleri Nijerya tarafından satın alınmaktadır. Ülkedeki en mühim sanayi tesislerinden biri de 1975'de Parakou'da kurulmuş olan tekstil fabrikasıdır. Yakın zamanlarda iki yeni tekstil fabrikası daha üretime geçmiştir.

Benin'in ödemeler dengesi büyük açık vermektedir. İhracat gelirleri ithalatı karşılamaktan pek uzaktır. Büyük ölçüde endüstriyel kuruluşların bulunmaması, tarım ürünlerinin büyük oranda iç tüketimi karşılaması ve zengin yeraltı kaynaklarının bulunmaması yüzünden bu açığın kapatılması da zor görünmektedir. 80'li yılların başlarında yaşanan kuraklık da ülke ekonomisini iyice dar boğaza sokmuş, dış yardıma ihtiyaç duyulmuştur.

Ülkede mevcut 8.400 km.'lik karayollarının ¼ 11'i asfaltlanmıştır. Savalou ile Yukarı Volta'daki Fada N'Gourma şehirleri arasında yapılan yol bunların başlıcalarındandır ve ticari aktiviteye katkısı büyüktür. Cotonou ile Parakou şehirleri arasındaki demiryoluna Nijer tarafından ülkenin başkenti Niamey'den Parakou'ya uzanan bir ilave yapılmış, böylece Benin ve Nijer arasında demiryolu ulaşımı mümkün hale gelmiştir.

15 yaşın üzerindeki okur-yazarlık oranının % 28 olduğu ülkede 1981'de 2500 ilkokul vardır. Yüksek okul ve üniversite seviyesinde 234 öğretmen 2700 kadar da öğrenci mevcuttur.

Doktor sayısının üçyüz kadar olduğu Benin'de hastanelerdeki yatak sayısı beş bini geçmemektedir.

Etnik Yapı

Ülkenin kuzeyinde oturan Fulaniler (% 5.6) ile Baribalar (% 8.9) müslümandır. Bu bölgede yaşayan Mabi ve Guramiler geleneksel inançlara bağlıdırlar. Orta ve güney bölgelerde yaşayan Fonlar etnik yapı içinde çoğunluğu teşkil ederler (% 58.9). Fonların bir kısmı Volta nehri boyunda yaşarken, aynı bölgede yaşayan Yorubalar'ın (% 10) uzantıları da Nijerya'da yaşar. Avrupalı köle tacirlerinin kaçırdıkları kölelerin büyük kısmı bu halktandır.

Müslümanlar nüfusun % 16'sını teşkil ederler. Halkın büyük bir kısmı geleneksel pagan inançlarına bağlı kalmıştır (% 62). Hristiyanların oranı da % 20'yi bulmaktadır.

Yönetim

1972'de darbeyle iş başına gelen Kerekou yönetimi, ülkeyi Marksist-Leninist ilkeler doğrultusunda yöneteceğini açıklamış, bu yolda önemli adımlar atarak pek çok müesseseyi yeniden düzenlemiştir.

Yönetim şekli tek partili cumhuriyettir. Ülkenin tek meclisi olan Milli Devrim Meclisi'nin 336 üyesi halk tarafından seçilir. Yürütme yetkisini elinde bulunduran Yürütme Konseyi'nin yirmiliki üyesi ise devlet başkanı tarafından seçilmektedir.

2 — BİRMANYA

Resmi adı	: Birmanya Birliği Sosyalist Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 676.577 km²
Nüfusu	: 38.438.000 (1986)
Başkenti	: Rangoon
Önemli şehirleri	: Mandalay, Moulmein, Pegu, Bassein
Resmi dili	: Birman dili
Resmi dini	: Yok
Para birimi	: Birmanya kyatı (K)

Burma olarak da bilinen Birmanya, Çin'ın güneybatısında, Hindistan'ın doğusunda yer alan, kuzeyde Tibet eteklerine kadar uzanan bir güneydoğu Asya devletidir. 676.577 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye'den biraz daha küçük bir ülkedir. Yaklaşık yüz yıl süren İngiliz hakimiyetinden sonra II. Dünya savaşından ekonomisi bozulmuş, toplum dengeleri altüst olmuş olarak çıkan Birmanya, 1948'de bağımsızlığını elde etti. Aynı yıl BM'e üye oldu.

Coğrafya

Birmanya ormanlık dağ silsileleri ve uzun vadiler ülkesidir. Ülkenin âdeta kara sınırını teşkil eden büyük sıra dağlar, tarihi boyunca da tabii bir savunma kuşağı oluşturmuştur. Himalayalar'dan güneye doğru inen Patkai, Lushai, Naga Manipur, Çin tepeleri ve Arakan Yoma sıradağları büyük bir kemer oluştururlar. Başka bir büyük dağ silsilesi de ülkenin doğusunda, aşağıya doğru inen Kaçin tepeleri, Şan, Karenni ve Tenasserim Yoma yaylalarıdır. Bu iki dağ silsilesi arasında tarihi boyunca ülke hayatının merkezini teşkil etmiş olan Irrawadi havzası yer alır. Tibet'ten doğan Irrawadi ırmağının yaklaşık 900 millik kısmında ulaşım mümkün olmaktadır. Nehre Pakokka kasabası yakınlarında katılan ve başlıca ana kollarından biri olan Çindwin ırmağının da 300 millik kısmında ulaşım mümkündür. Irrawadi'nin doğusunda Yamethin yakınlarından doğan Sittang nehri güneyde Martaban körfezine dökülür. Kısa olmakla birlikte büyük bir vadiye ve geniş bir deltaya sahiptir. Birmanya'nın diğer büyük

nehri Salween Tibet'te doğar. Çin'in Yunnan eyaletinden Birmanya'ya girerek Şan bölgesinde akar. Bir süre de Birmanya-Tayland sınırı boyunca akan ırmak Moulmein yakınlarında Martaban körfezine dökülür. Tenasserim ovalarını sulayan bazı kısa ve coşkun ırmaklar da Martaban körfezine dökülür.

Pirinç ekimi için yüzyıllardan beri sürdürülen tarla açma çalışmalarına rağmen Birmanya'nın yarısı hâlâ ormanlarla kaplıdır. Yükseldiği 900 m.'yi aşan bölgelerde meşe ve çam, kuzeydeki dağların 1800 m.'yi aşan kısımlarında rododenrum (orman gülü) ormanları vardır. 2000 mm.'den fazla yağış alan bölgelerde tropik ormanlar, 1000-2000 mm. yağış alan yerlerde muson ormanları bulunur. Irrawadi ve Sittang ırmaklarının deltalarında mangrov ormanları bulunur. Kuzeydeki ovalarda darı, yer fıstığı ve susamla birlikte ekilen pirinç, başlıca besin kaynağıdır, ama ancak bölgenin ihtiyacının karşılar. Oysa Aşağı Birmanya dünyanın pirinç ambarlarından biridir. 1870-1939 arasında deltaların düzeltilmesiyle pirinç ekim alanları altı kat büyütülmüştür. Bugün yaklaşık 800.000 dönüm arazide pirinç, 200.000 dönüm arazide pamuk tarımı yapılmaktadır. Çok yağış alan bölgelerde muson mevsimleri boyunca sular altında kilometrelerce uzayıp giden çeltik tarlaları görülür. Köyler, palmiye, bambu, muz ve başka tropikal meyve ağaçlarının ve yabanî mangrovların oluşturduğu koruların arasına serpiştirilmiş gibidir.

Ormanlık bölgelerde filler, kaplanlar, gergedanlar (şimdi pek az), leopar, çakal, pek çok çeşitli maymun vs. yaşar. Bu zengin hayvan türleriyle ilgi çekici bir ülkedir.

Güneydoğudan esen muson rüzgârlarının etkisi altında bulunan Birmanya'nın iklimi genel olarak ılımandır. Mayıs ayı ortalarından Ekim ortalarına kadar muson rüzgârları eser. Bu yağmur mevsimi boyunca Arakan ve Tenasserim'in sahil bölgelerine 5000 mm. kadar yağmur düşer. Irrawadi deltasına 2500 mm. kadar yağmur düşer. Kurak kuşak olarak nitelenen Orta Birmanya ise 600-1000 mm. kadar yağmur alır. Kuzeydoğuda Kasım ve Nisan ayları arasında esen muson rüzgârları fazla yağış getirmez. Kurak bölgede yer alan Mandalay'da yıllık ortalama sıcaklık 28°C, sahildeki başkent Rangoon çevresinde 27°C, Şah platosunda 23°C'dir.

Tarihçe

Güneydoğu Asya'da Çin ile Hindistan arasındaki ticaret yollarının üzerinde yer alan Birmanya'nın en eski tarihi kesin bulgulardan çok bir takım tahminlere dayandırılmaktadır. Bugün Andaman

adalarında yaşayan *Negrito* ırkının Birmanya'nın en eski sakinleri olduğu sanılmaktadır. Şimdi Birmanya'da yaşayan yerli halk Orta Asya yaylalarından göç eden Moğol kavimlerinin neslindendir. Hintli tüccarlar bu topraklara hinduizmi de taşımışlardır. Bu kavimler Orta Asya'dan getirdikleri dinî inançlarını değiştirmekle beraber, kültürlerinin özgün yapısını da koruyarak bazı yönleriyle kendilerine mahsus bir hinduizm veya budizm geliştirmişlerdir.

XI. yüzyıla kadar Birmanya'da kabile ve şehir devletçikleri kurulmuş, birleşik ve güçlü bir devletin kurulabilmesi için bu yüzyıla kadar beklemek gerekmişti. Bu yüzyıla kadar *Monlar, Pyular* ve *Birmanlar* merkezleri muhtelif etkilerle değişen yönetimler kurmuşlardır. IX. yüzyılda *Pagan* şehrini kuran Birmanlar Aşağı Birmanya'da kontrolü ele geçirmişlerdir. 1044'de tahta geçen ve *Pagan Hanedanı* adı verile hanedanı kuran kıral Anawratha, keşiş Shin Arahan'ın telkinleriyle *Thrawada* budizmini kabul etti. Kendi halkına da bu inancı benimseten Anawratha budizmin «mahayana» mezhebini benimsemiş olan Nanchao Krallığı'nı, yine Thrawada budizmini benimseyen Monlar'ı ve Şan yaylalarındaki animist kabileleri de egemenliği altına alarak ilk Birmanya devletinin kurucusu oldu. Pagan hanedanı ülkedeki sanatkarların bir merkezde toplanmasıyla kültürel ve mimarî alanda gelişmelere sahne oldu. Pagan *pagodalarının* en güzellerinden olan Ananda, Kyanzitatha (1084-1112) zamanında yapılmıştır. Pagan Krallığı 1287'de kral Narathiha devrinde Moğol hanı Kubilay tarafından yıkılmıştır. Bundan sonra ikiyüzelll yıl kadar *Ava, Pegu, Toungoo, Arakan* gibi merkezlerde küçük krallıklar kurulmuş, bunlar arasında Pegu'daki Mon Krallığı *Danmazedi*'nin devrinde «altın çağı» denilen parlak devrini yaşamıştır. 1531'de Toungoo'daki krallığın tahtına *Tabinshwethi* geçti. Bu kral, enîstesi veya kayınbiraderi olan Bayinnaung'un yardımıyla Arakan'dan başka bütün Birmanya'yı ve Siyam topraklarının yarısını ele geçirdi. Bunun ölümünden sonra 1551'de tahta çıkan oğlu Bayinnaung ikinci Birmanya imparatorluğunu kurmuştur. Bayinnaung'un ölümünden sonra imparatorluk dağıldı. Bayinnaung'un torunu Anaukpetlun güneyde kontrolü tekrar sağlayarak Birmanya Krallığı'nı ayakta tutmuştur. Anaukpetlun'un halefleri hükümet merkezlerini Ava'ya taşımışlar, zamanla iktidarları zayıflamış, hakimiyet daha çok saray görevlilerinin elinde bulunmuştur. XVII. yüzyılda Yukarı Birmanya iki defa Ming ve Mançu Çinlileri'nin, beş defa da Manipuriler'in istilasına uğramıştır. Hindistan'daki Fransız sömürgeci idaresinin kışkırtıp desteklediği Monlar 1752'de Ava'yı ele geçirdiler. Böylece Birmanya Monlar'ın hakimiyetine girdi. Aynı yıl Shewebo'lu bir halk lideri olan Alaungpaya, Monlar'a isyan ederek yönetimi ele geçirmiştir. Sekiz yıl süren hakimiye-

ti boyunca ülkeyi yeniden tek bir krallık haline getirmiştir. Alaungpaya'nın haleflerinden Bodawpaya (1782-1819) Arakan'ı ele geçirmiş, bu sebeple Hindistan'daki İngiliz sömürge kuvvetleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. 1824-1826 yıllarındaki İngiliz-Birmanya savaşında Birmanlar Assam, Manipur, Arakan ve Tenasserim'den çekilmek zorunda kaldılar. İngilizler 1885'de kral Thibaw zamanındaki savaştan sonra Birmanya'yı ilhak ettiler. Ancak Birmanyalılar çete savaşları suretiyle sömürgeci İngiliz kuvvetlerine uzun zaman direnmişlerdir. Bundan sonraki devrede kuzeybatıda Şinler'in ve kuzeydoğuda Kaçinler'in zaman zaman isyanları olmuştur.

Birmanyalı aydınlar arasında gelişen milliyetçi fikirler İngiliz sömürgeciliğine karşı protestoların artmasına yol açmış, 1936'da üniversite öğrencilerinin başlattığı büyük direniş hareketleri neticesinde İngiliz sömürge idaresi Birmanya'yı Hindistan'dan ayırmıştır.

4 Ocak 1948'de bağımsız Birmanya Birliği resmen kurulmuştur. Birmanya II. Dünya Savaşı sırasında iyice bozulan ekonomik yapıyı düzeltmek amacıyla tarafsız bir dış politika takip etmeye başladı. Mart 1962'de ülkeyi sosyalistleştirme gayesi güden General *U Ne Win* darbeyle yönetimi ele geçirdi. Aralık 1973'de yapılan refarandumla adı *Birmanya Birliği Sosyalist Cumhuriyeti* olarak değiştirildi. Sosyalist programlar ülkenin geri kalmış ekonomisini canlandırmakta idarecilerin umut ettiği tesiri göstermedi. U Ne Win 1980'de ülke içinde izlediği politikada değişiklik yaparak siyasi af ilan etti. Bu af daha çok Budacı keşişlerin işine yaradı. U Ne Win 1981'de devlet başkanlığı ve Devlet Konseyi Başkanlığı'ndan çekilince yerine emekli bir general olan *U San Yu* geldi. 1984 yılının Ocak ayında ayrılıkçı *Karen Milli Birliği*'ne karşı girişilen askerî harekat sebebiyle binlerce Karen Tayland'a sığınmak zorunda kalmıştır.

Ekonomik Yapı

Birmanya ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. Halkın büyük bir kesimi tarım ve orman sektöründe çalışır. Balıkçılık, madencilik ve ticaret de ülke ekonomisinde mühim yer tutar. Kişi başına düşen GSMH yaklaşık 200 ABD dolarıdır. Tarımın GSMH'deki payı % 48, ticaret % 24.5'dur.

Ülkedeki büyük sanayi kuruluşları, bankacılık, sigortacılık sektörleri 1962-1963'de devletleştirilmiştir. Özel sektör küçük sanayi, tarım ve balıkçılık sektörüyle ilgilenebilmektedir. Başlangıçta dış yardım almama politikası güderken 1980'den itibaren Dünya Bankası, Japonya ve ABD'den yardım almaya başlamıştır.

Aşağı Birmanya'daki deltalarda hemen sadece pirinç yetiştirilirken kurak bölge olarak bilinen Orta Birmanya'da karma tarım yapılır. Pirincin yanı sıra bu bölgede buğday, arpa, susam, yer fıstığı, baklagiller, çay ve kauçuk yetiştirilmektedir. Pirinç ve pirinç ürünleri ülke ihracatının % 40.8'ini karşılar. Yıllık yaklaşık olarak 14.500.000 ton pirinç, 3.840.000 ton şeker kamışı, 2.000.000 ton sebze ve meyve, 600.000 ton yer fıstığı üretilmektedir.

Birmanya tik kerestesi ihracatında bir zamanlar dünyanın en önde gelen ülkelerindendi. II. Dünya savaşındaki Japon istilası sırasında Japonlar tik rezervlerini büyük ölçüde tahrip etmişler, iç savaşlar da ormanlara zarar vermiştir. Buna rağmen Birmanya bugün dünyadaki ticarî değere sahip tik ormanlarının % 75'ine sahiptir. Birmanya ihracatında tik ağacı % 24.6'lık paya sahiptir. Ormanlar devlet sektörünce işletilir.

Birmanya doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke sayılabilir. Ancak bu kaynaklar sömürge döneminde büyük ölçüde kullanılmıştır. Mesela II. Dünya savaşı öncesinde Irrawadi bölgesindeki Yenangyaung-Chauk kuyularından çıkarılan petrol 276 milyon galona, yani dünya üretiminin % 0,5'ine ulaşmıştı. Gümüş ve bakır üretiminde dünyada altıncı sıradaydı. Aynı şekilde Şan platosunun kuzeyindeki yakut ve yeşim kaynakları da sömürge döneminde büyük ölçüde tüketilmiştir.

Birmanya sanayileşmiş bir ülke değildir. Bağımsızlıktan sonra Rangoon, Myingyan ve Arakan şehirleri sanayi merkezleri olarak seçilmiştir. Rangoon'da çelik işleme tesisleri, ilaç ve dokuma fabrikaları, Arakan'da kâğıt fabrikası, Myingyan'da dokuma fabrikası, Chauk, Syriam ve Monn'da petrol rafinerileri vardır.

Birmanya'da 23.067 km. karayolu olup, bunun % 17'si asfalttır. Yakın zamanda bütün illerle bağlantıyı sağlayacak yolların yapımına başlanmıştır. Ülkede 3137 km. uzunluğunda bir demiryolu şebekesi de bulunmakla beraber, ülke içinde ulaşım ve taşımacılıkta ırmakların büyük bir ehemmiyeti vardır. Ulaşıma elverişli ırmakların en mühimi de Irrawadi'dir.

Birmanya'da onbeş yaşın üzerinde okur-yazarlık oranı % 66'dır. Eğitimin ücretsiz ve beş-dokuz yaş grubuna zorunlu olduğu ülkede 27.500 ilkokul, 105.000 öğretmen, 4.690.000 kadar da ilkokul öğrencisi vardır. Otuzbeş kadar yüksek öğretim kurumunda 5.600 öğretmen 170.000 kadar da öğrenci vardır. Rangoon ve Mandalay'daki Fen ve Edebiyat üniversiteleri bu rakama dahildir. Bu kurumlarda tıp, mühendislik, iktisat, ziraat, edebiyat dallarında eğitim yapılmaktadır.

Etnik Yapı

Bugün ülkede yaşayan halkların çoğunluğu Orta Asya kökenli kavimlerin soyundan gelmektedir. Çoğunluk olan Birmanlar nüfusun % 68'ini teşkil etmektedirler. Tibet-Birman etnik grubu Arakanlılar'ın, batıdaki dağlık bölgelerde yaşayan Chinler'in ve kuzeyde yaşayan Kaçin, Nagas ve Loloslar'ın ilavesiyle toplam nüfusun % 70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Diğer etnik gruplardan Şanlar'ın oranı % 9, Karenler'in ise % 7'dir.

Birmanya nüfusunun % 85'i Therawada mezhebine bağlı budacıdır. % 5 kadar da hristiyan vardır.

Budist ve ateist yöneticilerin idaresindeki Birmanya'da müslümanların demografik vaziyetleri hakkında kesin bilgiler elde etmek mümkün olmamakta ve çelişkili bilgiler verilmektedir. Ancak en kötümser hesaplamalarla % 4 oranında yani 1.500.000 müslümanın yaşadığı bilinmektedir. Bazı kaynaklarda bu rakam dört, hatta altı milyon olarak gösterilmektedir. Birmanya'daki müslümanlar Çin'in Yunnan eyaletinden gelen Pathaylar dışında, Arakan'da yaşarlar. Bu bölgede yaşayan müslümanlar İslâm'ı daha XIV. ve XV. yüzyıllarda seçmişlerdir. Bunların büyük bir kısmı da Arakan bölgesine yerleşen muslümanlarla evlenen yerlilerin nesillerîdir. Arakan XV. yüzyılda Hindistan'daki İslâm devletine dahil edilmiş, 1785'deki Birmanya işgaline kadar da varlığını İslâm devleti olarak korumuştur. Bundan sonraki talihi Birmanya ile birleşen Arakan bölgesi 1948'e kadar İngiliz sömürgesinin içinde kalmıştır. Bağımsızlıktan sonra ise müslümanlar umduklarını bulamadılar. Devlet başlangıçta, Budistlerin, 1962'deki yönetim değişikliğinden sonra ise komünistlerin baskı aracı haline geldi. 1980'de budacı keşişlere ve dolayısıyla budacılığa siyasi af çıkaran hükümet, aynı toleransı müslüman azınlığa göstermediği gibi, aksine baskının şiddetini artırdı. Müslümanların çocuklarına İslâmî isimler koymalarının engellenmesi, İslâmî eğitimin yasaklanması, camilerin kapatılması, müslüman çiftçilerin ürünlerine el konulması, serbest dolaşım haklarının sınırlanması bu baskılara bazı örnekler-dir. En büyük baskı ise müslümanların ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleridir.

Yönetim

1973'de yapılan referandumla sosyalist bir cumhuriyet haline dönüşen Birmanya'da en büyük yasama ve yargı organı Halk Meclisi'dir. Bu meclisin üyeleri dört yılda bir yapılan seçimlerle, ülkenin tek partisi olan Sosyalist Program Partisi'nin gösterdiği adaylar arasından seçilir. Devlet Konseyi başkanı hem devlet başkanı, hem de partinin başkanıdır. Başbakanı Halk Meclisi seçer.

3 — FİLDİŞİ SAHİLİ

Resmi adı	:	Fildişi Sahili Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	320.763 km²
Nüfusu	:	10.624.000 (1986 itibariyle)
Başkenti	:	Abidjan
Önemli şehirleri	:	Abidjan, Bouake, Yamousoukro, Daloa, Man, Korhogo
Resmî dili	:	Fransızca
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	1 CFA Frangı

Doğuda Gana, batıda Liberya ve Gine, kuzeyde Mali ve Burkina Faso, güneyde Gine körfeziyle çevrili bir Batı Afrika ülkesidir.

Sömürge faaliyetleri çerçevesinde Afrika'ya gelen Avrupalılar, mazisi çok eskilere dayanmayan yöre halkının içine kolayca girdiler. Sömürü esasına dayanan idarelerini ciddî bir karşı hareketle karşılaşmadan XX. asrın başlarına kadar sürdürdüler. Bölge ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bile sömürgeci devletlerin siyasi, ticarî ve kültürel etkileri bu ülkelerin üzerinden kalkmadı. Öyle ki, halen bu ülkelerin hemen hepsinde sömürgeci ülkenin dili resmî dil, siyasî politikası ülkenin geleceğini tayin eden bir program, kültürleri de ülkenin eğitim sisteminde en etkili unsur olmuştur. Bu ülkelerin siyasî bağımsızlıklarıyla çizdikleri coğrafî sınırlar da sömürgeci devletlerin karşılıklı rızalarıyla kabul ettikleri ticaret bölgeleri durumundadır. Komşu Gana için İngilizler, Mozambik için Portekizliler ne ise Fildişi Sahili için, Togo için de Fransızlar odur. Uzun yıllar devam eden sömürgeci uygulamalarla bozulan Afrika kıtasının tabiî dengesi, siyasî maksatlı nakdî ve diğer yardımlarla telafi edilmeye çalışılırken, hakikatte hristiyan dünyası, mazisindeki suçları yeni bir günahla affettirmek için uğraşmaktadır. Bu yeni günah, siyasî ve teknolojik imkanlarıyla Afrika insanını sefalet içinde kendisine muhtaç kılmasıdır.

Coğrafya

Ülkenin güneyinde genişliği 64 km.'yi geçmeyen 550 km. uzunluğundaki kıyı bölgesi yer alır. Kıyı şeridinin doğusu kumsal ve yer yer çorak ve lagünlerle kaplıdır. Batı kısımlarında ise sarp uçurumlar ve kayalıklar yer almaktadır. Tropik yağmur ormanlarının bulunduğu bu bölgede yer yer tarım alanları açılmıştır. Bu alanlarda kakao ve kahve, ormanlık alanlarda ise palmiye yetiştirilir. Kuzey bölgesinde daha çok hayvancılık yapılır. Bu bölgede geniş otlakların yer aldığı bir plato bulunur. Bunun yanı sıra pamuk, pirinç, mısır gibi tarım ürünleri de bu bölgede yetiştirilir. Ülkenin tabii yapısı batıya ve kuzey-batıya doğru yükselir. Ülkenin en yüksek doruğu olan Nimba Dağı Gine, Liberya ve Fildişi Sahili sınırlarının kesiştiği bölgede 1.752 metreye ulaşır.

Ülkede yazları yağışlı, kış ayları kurak geçen tropikal iklim hüküm sürer. Kuzeye doğru gidildikçe yağışlar artar, ağaçsız alanlar genişler. Cavally, Sassandra, Bandama, Comoe gibi ırmaklar güneye doğru paralel olarak akar ve Gine körfezine ulaşırlar. Bu ırmaklar yer yer çağlayanlarla kesildiğinden ulaşım için elverişli değillerdir. Aynı şekilde kara ulaşımını da büyük ölçüde zorlaştırırlar.

Ülke hayvan türü bakımından oldukça zengindir. Ormanlık bölgelerde bongo denilen iri yapılı bir domuz ve manatee denilen memeli bir su hayvanı gibi başka bir yerde görülmeyen hayvan türleri yaşar. Kuzeydeki savan ormanlarında arslan, fil ve çeşitli antilop türleri yaşar. Ülkenin belirli bölgelerinde korumaya alınmış millî parklarda yöreye has çok sayıda vahşî hayvan türleri bulunmaktadır.

Fildişi Sahili yeraltı zenginlikleri bakımından bölgenin önemli devletlerinden birisidir. İşlenmeye elverişli önemli elmas yataklarına sahiptir. Altın ve tunç işletmeciliğinden başka, uranyum, bakır, kurşun ve çinko gibi madenler de, özellikle son yıllarda yapılan modernizasyonla ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Kıyı açıklarında yüksek rezervli petrol ve doğal gaz yatakları vardır.

Tarihçe

Fildişi Sahili yerlileri, XV. asra kadar geniş Sudan coğrafyası içinde hakimiyet kuran milletlerin idareleri altında bir etnik grup olarak bulunmuşlardır. XIV. asırdan başlayarak yabancı tacirlerin özellikle altın kaynaklarıyla dikkatini çeken bölge sonraki devirlerde de bu özelliğini muhafaza etmiştir. XV. asrın başlarında bölgeye gelen Avrupalılar XVIII. asır başlarında Assinie ve Grand-Bassam'da

tesisler kurdular. Fransızlar'ın ağırlık koymaları üzerine 1842'de bu tesisler resmen onların oldu ve işgal alanları genişledi. Ticarî faaliyetlerin yanı sıra hristiyan misyonerlerin propagandaları da yoğunluk kazandı. Bugün de yaşanan yerli kabile dinleri karşısında hristiyanlık propagandaları etkili oldu. Arap tüccarlar ve sufiler aracılığıyla bölgeye girmiş bulunan İslâmiyet daha çok kuzey bölgelerinde sınırlı kaldı. İslâmiyet'in buralarda yayılması daha sonraki yıllarda olmuştur.

Bölgede ticarî ve siyasî üstünlük kuran Fransızlar yerli kabile başkanlarıyla antlaşmalar yaparak 1893'te Fildişi Sahili sömürgesini oluşturdular. 1908-1918 yılları arasında Fransızlar ülkeyi askerî olarak işgal ettiler. Bundan sonra ülkenin imarı için bir takım çalışmalar başlatıldı. Kıyıdan başlayarak bugün Burkina Faso sınırları içinde Bobo-Dioulasso'ya ulaşan demiryolu ve Abidjan'daki limanın yapımı bu programlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

1940-1942 yıllarında Vichy Fransası'nın yönetiminde kalan Fildişi Sahili 1946'da Fransız Birliği'ne bağlandı. 14 Ocak 1958'de Fransız Milletler Topluluğu'na katılan ülke 8 Ağustos 1960'ta Felix Houphouet-Boigny liderliğinde bağımsızlığını ilan etti.

Kısa bir süre sonra diğer Afrika ülkeleriyle ticarî ve siyasî birlik kurma, mevcut birliklere dahil olma çalışmaları başlatıldı. 1961'de Younde Konferansı'ndan sonra Afrika ve Malgaş İktisadî İşbirliği Teşkilatı'na ve daha sonra da Afrika ve Malgaş Birliği'ne girildi. Yine aynı yıllarda bölgedeki yıkıcı faaliyetlere karşı bölge ülkeleriyle işbirliğine gidildi. Bu teşkilatlar özellikle sosyalist eğilimli ülkelere karşı cephe alan ülkeleri Afrika Birliği çevresinde toplamaya çalıştı.

1966'da Gana'da meydana gelen siyasî gelişmeler ve Nkrumah'ın Gine'ye sığınması bölge ülkeleri arasında gerginliğe yol açtı. İçerde de yönetime muhalif grupların gitgide etkin olmaya başlamaları idarenin bir seri baskıcı tedbire başvurmasını doğurdu. Yönetim muhalifi bir çok siyasî kişi tutuklandı ve bir süre önce kurulan Devlet Güvenlik Mahkemesinde yargılandılar. Üç bakanın da aralarında bulunduğu 13 kişi hükümet darbesi tertip etmekle suçlanarak idama mahkum edildiler. Bir süre sonra bir başka darbe teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu gergin durum ülkedeki tek parti olan Fildişi Demokrat Partisi'ni daha da güçlendirdi. Bu gibi karışıklıklara rağmen yönetimini devam ettiren F. Houphouet-Boigny Kasım 1965'te yapılan seçimde oyların büyük çoğunluğunu alarak yeniden beş yıl için başkan oldu.

Boigny'nin uzun süren iktidarından sonra 1980'in ilk aylarındaki ekonomik ve siyasî iktidarsızlık muhaliflerin tepkilerine sebep oldu. Ülke çapında pek çok gösteriler düzenlendi.

Fildişi Sahili'nin 1960'ta bağımsızlığını kazanmasından sonra, kuzey bölgesinde yaşayan çoğunluğu müslüman yerli halk, ülkenin iktisadi ve ticarî bakımlardan ilerlemesi için ciddî gayretlere giriştiler. Dünya üzerinde yaşanan siyasî olaylara yabancı kalmayan yerli halk hakiki manada bağımsızlıklarını kazanabilmek için uğraşmaktadırlar. Bir taraftan iktisadî hayatın içindeki yerlerini alırlarken bir taraftan da eğitim kurumlarında yetişen gençler vasıtasıyla yönetimde faal rol oynamak için çalışmaktadırlar. Bu hareketlenme içerisinde ülke nüfusunun üçte birine yakın bir kısmını oluşturan müslümanlar giderek ülkedeki durumlarını kuvvetlendirmektedirler. Özellikle son çeyrek asırda, Afrika ülkelerine yönelik İslâmi faaliyetler çerçevesinde ülke müslümanlarının dış müslümanlarla ilişkileri artmıştır.

Ekonomik Yapı

Fildişi Sahili'nin ekonomik hayatı büyük ölçüde tarıma dayalı piyasa ekonomisidir. Bu yapısıyla Afrika'nın en ileri devletlerinden birisidir.

Kuzeyde yaşayan insanlar besin ve ticaret ürünleri tarımıyla uğraşırlar. Hayvancılık da büyük ölçüde bu bölgede yapılır.

Fildişi Sahili dünyanın en çok kakao üreten ülkesidir. Kahve üretiminde de üçüncü sırayı alır. Ülkenin ihraç ürünleri arasında kahve, kakao, kereste ve ananas ilk sırayı alırlar. Bu dört ürün toplam ihracatın dörtte üçünü sağlar. Son yıllarda muz, pamuk, kauçuk ve palmiye ürünlerindeki artış sayesinde bu ürünlerin de ihracatına başlanmıştır. Manyok, pirinç, mısır ve darı iç tüketim ihtiyacını karşılayan ürünlerdir. Besin ürünleri dışında ticaret ürünleri tarımını karite, yer fıstığı, yağ palmiyesi gibi yağ çıkarılan tarım ürünleri meydana getirir.

Büyük Lahu bölgesinde manganez, altın ve gümüş işletmeleri vardır. Enerji yetersizliği sebebiyle sanayi yeterince gelişmemiş, son yıllarda yapılan hidroelektrik santrallarla bu ihtiyaç kısmen karşılanmıştır. Ülkenin iktisadi faaliyetlerinin merkezi başkent Abidjan ve bölgesindedir. Kara ulaşımını engelleyen akarsular kıyıdan içeriye doğru 50 km. ulaşıma elverişli hale getirilmiştir. Asagny ve Assinie kanalları da ulaşım için kullanılmaktadır. Abidjan-Nijer demir yolu hattı ulaşım ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktadır.

Bağımsızlıktan sonra üretim hacmi artmış ancak, yerli sermayenin azlığı sebebiyle sanayi yeterli ölçüde gelişme gösterememiştir. Başlıca sanayi kuruluşları, un fabrikaları (4 adet), bir petrol rafinerisi,

konserve, sigara, tekstil ve orman ürünleri işleme tesisleri ve araç montaj sanayisidir.

Yeni uygulamaya konan hızlı kalkınma programları devlet borçlarının artmasına, iktisadî kuruluşların ve tarım işletmelerinin ağır dış borç yükü altına girmelerine sebep olmuştur. Bunun sonucu enflasyon yükselmekte, işsizlik oranı da artmaktadır.

İhraç edilen ürünler: Çekirdek kakao, kahve, orman ürünleri, enerji ürünleri, kakao yağı, pamuk, konserve ürünleri, kimyevî maddeler; İhracat yapılan ülkeler ise Fransa, Hollanda, ABD, İtalya, AFC, İngiltere'dir.

İthal edilen ürünler: Makineler, taşıtlar ve bunların donanımı, ham petrol, kimyevi maddeler, tahıl, süt ürünleri; ithalat yapılan ülkeler: Fransa, Nijerya, AFC, Japonya.

Etnik Yapı

Ülke genelinde, altmışa yakın yerli kabile yaşamaktadır. Bunların başında Bauleler, Beteler, Krular ve Mandeler gelir. Bu büyük kabilelerin ülke dışındaki bazı topluluklarla kabile bağları vardır. Bunların yanı sıra Senufo, Anui, Malinke, Yakubo, Lobi gibi kabile grupları da yaşar. Bu kabilelerden başka Fransız, Lübnanlı ve başka Arap kökenli topluluklar da bulunmaktadır.

Fildişi Sahili'nin genel nüfusunun % 40'ı kabile dinlerine mensup, % 30'u müslüman, % 30'u hristiyandır. Hristiyan misyonerlerin çalışmalarına rağmen bu oran, özellikle son yıllardaki çalışmalarla müslümanların lehine değişmektedir.

Yönetim

Fildişi Sahili yönetimi 175 üyeli Milli Meclis'in idaresinde tek parti sistemine dayalı bir cumhuriyettir. İktidar Fildişi Sahili Demokrat Partisi (PDCI)'nin elindedir. 26 Mayıs 1959'da yürürlüğe giren anayasa esas olarak Fransız anayasa ilkelerine bağlıdır. 31 Ekim 1960'ta kabul edilen anayasa genel seçimle beş yıllık süre için iş başına gelen başkana geniş siyasi yetkiler vermiştir. Başkan hem devletin hem hükümetin başkanıdır. Aynı süre için seçilen Millî Meclis yasama yetkisine sahiptir. Milli Meclis hepsi PDCI üyesi olan adaylardan seçilir. Başkanın bu meclisin kararlarını veto etme yetkisi vardır.

Uzun yıllar Fransız sömürgesi altında kalmış Fildişi Sahili, bağımsızlığından sonra da bir takım sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntı-

ların başında, ekonomik şartlara bağlı olarak gelişen eğitim meselesi gelir. Millî eğitim programında ilk öğretim zorunlu olmakla birlikte, bu çağdaki çocukların en çok dörtte biri okula gidebilmektedir. Öğretmen yetersizliği eğitimin bir başka meselesidir. Orta öğretimde dersler genellikle Fransız uyruklu öğretmenler tarafından verilmektedir.

Ülkenin okur-yazar oranı (1980 itibariyle % 35) oldukça düşüktür. Kuzey bölgelerinde yaşayan yerlilerin eğitim programlarından yararlanma şansları çok azdır. Müslüman nüfusun büyük bir kısmı da bu bölgede yaşamaktadır. Devlet imkanlarının son derece kısıtlı olduğu bu bölgelerde eğitim kendi haline bırakılmıştır. Müslümanlar çocuklarının dinî tahsilini yine kendi aralarında tesis ettikleri küçük eğitim kurumlarında, mekteplerde tamamlatmaktadırlar. Son yıllarda müslümanlar ciddî çalışmalara girişmişler, komşu müslüman ülkelerle münasebetler kurmuşlardır.

Afrika İslâm Birliği'nin çalışmaları sayesinde ülkedeki müslümanların sayısında önemli artışlar olmuştur. Özellikle yerli dinlere mensup insanlar arasında İslâm'a katılmalar daha fazla olmaktadır. Müslümanların, özellikle eğitime dönük programlı çalışmaları bölgeye bir canlılık kazandırmaktadır. Öte yandan yüksek tahsilin çok az olduğu bu bölgelerde siyasî hayat pek canlı sayılmaz.

4 — FİLİPİNLER

Resmî adı	:	Filipinler Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	296.000 km²
Nüfusu	:	54.669.000
Başkenti	:	Kuezon City
Önemli şehirleri	:	Manilla, Cebu, Davao, Caloocan, İloilo
Resmî dili	:	Tagalog dili ve İngilizce
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Filipin pesosu

Güneydoğu Asya'da 4° 27' ve 27° 7' kuzey enlemleriyle 116° 56' ve 116° 36' güney boylamları arasında yer alan yaklaşık 7100 irili ufaklı ada üzerine kurulmuş olan Filipinler Cumhuriyeti kuzeyde ve doğuda Büyük Okyanusla, güneyde Selebes Denizîyle ve batıda Güney Çin Denizi'yle çevrilmiştir.

Coğrafya

Toplam kara alanı 296.000 km² kadar olan Filipin adaları başlıca üç gruba ayrılmaktadır. Ülkenin kuzey ve batı kesimlerinde bulunan Luzon, Mindarove Palawan adalarından oluşan Luzon grubu; orta kesimdeki Bohol, Cebu, Leyte, Masbate, Negros, Panay ve Samar adalarından oluşan Visaya grubu ve güneydeki Mindanao adası ve Sulu takım adalarının oluşturduğu Mindanao grubu. Kuzeydeki Luzon adası ile güneydeki Mindanao adası en büyük adalardır. Yüzölçümü bir km²'yi bile bulmayan yüzlerce ada vardır.

Filipin adaları dağlık yapıya sahiptir. Büyük adaların her birinde dağ silsileleri ve bunlar arasında geniş vadiler bulunur. Bazı doruklar volkanik karakterlidir. Az faal veya faal elli kadar volkan tesbit edilmiştir. Takım adanın en önemli dağ silsilesi Luzon'daki Orta Cordillera dağlarıdır. Luzon'daki Sierra Madre ise en uzun sıra dağdır. Bu dağ silsilesi adanın kuzeyindeki Cagayan bölgesinden güneydeki Quezon'a kadar uzanır. Nueva Vizcaya'da Orta Cordillera

dağları ile birleşerek Caraballo dağlarını oluşturur. Mindanao adalarında ise başta Diuata dağları olmak üzere bazı önemli sıradağlar vardır. Filipinler'deki en yüksek doruk olan Apo yanardağı (2954 m.) Mindanao adasındadır. Negros adasındaki Canloon dağı ise 2500 m.'ye yaklaşır.

Yağmur mevsimlerinde dağlardan inen sellerin canlandırdığı küçük çaylar dışında pek az büyük nehir vardır. Bunların bir kısmında küçük vapurlar, mavna ve kanolarla ulaşım yapılabilmektedir. Luzon adasındaki Cagayan nehri adanın kuzeyindeki geniş vadiyi sularken Agno ve Pampagna nehirleri de orta ve güney kısmındaki vadileri sularlar. Mindanao adasındaki Mindanao nehri Filipin adalarındaki en geniş ırmaktır.

Ülkede genel olarak dört mevsimli bir iklim hüküm sürer. Haziran'dan Kasım'a kadar yağmurlu, Aralık'tan Şubat'a kadar soğuk ve kurak, Mart'tan Mayıs'a kadar sıcak ve kurak geçer. Yağmurlu mevsimde Büyük Okyanus'a bakan doğu kıyıları daha çok yağış alır. Yılın dokuz ayında geceler nisbeten soğuk, kalan üç ayında ise sıcak geçer.

Baguios denilen tayfunlar, zaman zaman büyük mal ve can kaybına yol açmakta, bazan sağnak yağmurlarla birlikte esen tayfun, sellere, tarım alanlarında büyük kayıplara sebep olmaktadır. Tayfunları önceden haber vermek üzere istasyonlar kurulmuş olup, böylece önemli oranda millî gelir kaybı önlenmektedir. Adanın güneyinde Mindanao adasıyla Sulu takımadalarında bu tip tayfunlar görülmez.

Tarihçe

Bugünkü Filipinler Cumhuriyeti topraklarında ilk yerleşenler, Asya'dan muhtelif göç dalgalarıyla gelen kavimlerdir. M.S. 1000 yıllarından itibaren bölgeye Çinli tüccarlar da yerleşmeye başlamışlardır. Bilhassa Luzon adalarında yaşayanlar «barrangay» denilen küçük kandaş topluluklar halinde örgütlenmişlerdir. Bunları «datu» adı verilen şefleri yönetirdi. Bu kavimlerin bazısı tek tanrılı, bazısı çok tanrılı animist inançlara bağlı idiler.

İslâm XV. yüzyılda Brunei'den gelen müslüman tüccarlar ve misyonerler vasıtasıyla Sulu adalarında yayılmaya başladı. Bunlardan ilki *Şerif Kerim el-Mahdum*'dur. Eski başkent Bwansa'da yerleşmiş ve İslâmlığı halka telkin etmiştir. Halk ona kendi isteği ile bir cami yapmış, pek çok kimse, bu arada bir veya iki kabile şefi de İslâm'ı kabul etmiştir. Bir başka İslâm davetçisi de Cohor'lu Ebu Bekir isimli bir zattır. Bunun Malaka'da Sultan Mansur Şah (1458-1477)'ın

sarayında hocalık yapmış olan zat olması kuvvetle muhtemeldir. Sulu adalarına Sumatra ve Brunei yoluyla geldiği tahmin edilmektedir. Burada Bwansa prensinin kızıyla evlenmiş ve kayınpederi onu tahtına varis tayin etmiştir. Kayınpederinin ölümünden sonra kendisini sultan ilan ederek bölgede hüküm sürmeye başlamıştır. Hükümranlığı süresince hükümeti ve yargıyı, dine ters düşmeyen mahalli âdetlere karşı çıkmadan ortodoks İslâm kaidelerine göre idare etmiştir.

İslâm daha sonra Mindanao adasına ulaşmıştır. Burada İslâm'ı yaymaya başlayan zat Şerif Kabengsuvan'dır. Baba tarafından soyu Hz. Muhammed'e (S.A.V.) dayanan Şerif Kabengsuvan'ın annesi bir Malay'dır. Mindanao'daki *datu* («mahalli şef») kendisinin de bu zatla aynı soydan olduğuna inanmaktadır. Bazı kimselerin ata kabul edilmesine Sumatra'da da rastlanmaktadır.

XVI. asrın ilk yarısında Süleyman isminde bir hükümdar Tagaloglar'da saltanat sürmüş ve onun devrinde İslâm en kuzeydeki Luzon adasına kadar girmişti. Ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren sömürgeci İspanyol birliklerinin ağır baskısıyla İslâm'ın kuzeye doğru ilerleyişi durdu ve Sulu takımadalarıyla Mindanao adasına münhasır kaldı.

Macellan, 1521'de Cebu adasına çıktığında öldürüldü. Daha sonra İspanyollar yaptıkları üç seferin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından 1575'de Filipin adalarını istila ettiler. Bu sırada söz konusu adaların güney kısmına İslâm iyice yerleşmiş bulunuyordu. 1578'den itibaren Sulu takım adalarına saldırılar düzenleyip büyük vahşet gösterdiler. Ancak Sulu ve Mindanao'daki müslüman halk sömürgeci İspanyollar'a büyük bir muvaffakiyetle karşı koydular. Gayeleri bütün Filipin adalarını hristiyanlaştırmak olan İspanyollar, Mindanao ve Sulu'daki müslümanları hiç bir zaman tam olarak egemenlikleri altına alamadılar. İspanyollar buradaki müslüman halka kendi memleketlerindeki müslümanlara verdikleri isimle «Moro» dediler. Günümüzde de Mindanao ve Sulu da yaşayan müslümanlar «Moro Müslümanları» olarak bilinmektedir.

İspanyollar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sulu ve Mindanao'ya daha etkili saldırılarda bulundular. 1851'de Sulu takım adalarının merkezi Colo yağma edilmiş, 1860 ile 1870 yılları arasında Mindanao itaat altına alınmıştır. 1878'de Sulu takım adalarında sultan İspanyollarla anlaşma imzalamak zorunda kalmış, buna göre iç işlerinde serbest olmakla birlikte İspanya'ya bağlılığı kabul etmiştir.

İspanyollar Filipin adalarını bir genel vali ile idare ediyorlardı. Bu genel vali *audencia* denilen kraliyet kanunlarını uygulamakla yü-

kümlü mahkemeyi, askeri vali sıfatıyla silahlı kuvvetleri yönetir, aynı zamanda kendi hesabına ticaretle de uğraşabilirdi. Bu arada, kuzeydeki adalarda güçlenmeye başlayan kilise, halkı tamamiyle hristiyanlaştırıp, kiliseler etrafında kurulu *pueblo* denilen yerlere yerleştirmeye çalışıyordu. Eskiden soydan geçme bir hak olan datuluk, İspanyol idaresinin ataması şartına bağlandı.

XIX. yüzyılda ülkenin kuzeyindeki zengin ailelerin eğitim için Avrupa'ya giden çocukları, buradan milliyetçi ve reformcu fikirlerle döndüler. Bunlardan Jose Rizal önderliğindeki propaganda hareketinin büyük tesiri oldu. Aslında sadece bir takım reformlar isteyen Rizal, 1896'da idam edildi. Bu, ülkede uzun süren ayaklanmaların başlamasına sebep oldu. Bu arada 1898'de çıkan İspanyol-Amerikan savaşı, Amerikan donanmasının Manila körfezinde kazandığı zaferle sonuçlandı. Daha önce sürgüne giden ayaklanma önderlerinden Emilio Aguinalda geri dönerek 12 Haziran 1898'de bağımsızlık ilan etti. Bu tarih bugün de Filipinler'in bağımsızlık günü olarak kutlanır. Ancak bu bağımsızlık uzun sürmedi. Amerika yeni kurulan devleti tanımadığını söyleyip, iki yıl süren bir direnişten sonra kontrolü sağladı.

Amerikan sömürgeci güçleri 1898'de Sulu takımadalarını da işgal ederek 20 Ağustos 1899'da Bates anlaşmasını imza ettirdiler. Sulu ve Mindanao 1916'da ABD kongresinden çıkarılan Jones Kanununa göre «hristiyan olmayan kabileler bürosu»nun idaresine alındı. Aynı kanunda ABD'nin istikrarlı bir hükümet kurulur kurulmaz, bütün Filipinler'e bağımsızlığını tanımak niyetinde olduğu belirtiliyordu. 1935'de uygulanmaya başlayan Tydings-Mc Duffie Kanunu ise on yıl boyunca uluslar topluluğu benzeri bir düzenlemeye gidilmesini, bu süre içinde savunma ve dış politikanın denetiminin ABD'nin inhisarında olmasını öngörüyordu. II. Dünya Savaşında Japonlar tarafından işgal edilen Filipinler'de pek çok gerilla grupları ortaya çıktı. 1944'den itibaren Filipinler'in hakimiyeti tekrar ABD'ye geçti. Savaşın ardından bu devletin desteklediği A. Roxas, 4 Haziran 1948'de ilan edilen bağımsızlıktan sonra Uluslar Topluluğu'nun son, cumhuriyetin ise ilk başkanı oldu. Ülke günümüze kadar ABD'nin etkili olduğu politikalar izlemiş, Amerikalılar'a verilen imtiyazlar zaman zaman ayaklanmalara, gösterilere yol açmıştır.

Filipinli müslümanların yakın tarihlerinde Türkiye ile olan münasebetleri hakkında iki vak'ayı da kaydetmek gerekir. Bunlardan ilki İslâmcı bir dış politika izleyen II. Abdülhamit zamanında Bağdatlı Bekir Hoca adında bir zatın Filipin'e giderek bölgedeki müslümanların dini ve sosyal vaziyetlerini tetkip edip, dönüşünde «Seyahat-

nâme-i Filipin» adında bir kitap yazmasıdır. 1911'de de Filipinler genel valisi Finley İstanbul'a gelerek hükümetten bir din âlimi istemiş ve kendisine bir zat gösterilmiştir.

Ekonomik Yapı

Filipinler genel olarak bir tarım ülkesi sayılabilir. Halkın yaklaşık üçte ikisi tarımla uğraşmaktadır. Tarımla uğraşan halkın bir kısmı toprak sahibi olmayıp, ancak kiralayarak toprak sağlayabilmektedir. Halkın temel besin kaynaklarından olan pirinç, tarım üretiminde de en büyük yeri tutmaktadır. 1968'den sonra yapılan iyileştirme çalışmaları ve zararlı böceklerle mücadele sonunda pirinç üretimi ve ihracı hızlı bir şekilde artmıştır.

Bir başka mühim ziraî ürün de mısırdır. Mısır bilhassa Cebu, Negros ve Mindanao adalarında yetiştirilir. Bunlar dışında hindistan cevizi, abaka, tütün, maguey ve ananas çok yetiştirilen ürünlerdir. Ayrıca bir çok tropikal meyve ve sebzeler de ziraati yapılan ürünlerdendir.

Filipinler'in bitki örtüsü bütün diğer tropikal bölgelerde olduğu gibi zengin ve çeşitlidir. Ülkenin bütün kara alanının yaklaşık % 60'ı ormanlarla kaplıdır. Ormanların en sık olduğu bölgeler Luzon'un güneyindeki adalarla Mindanao ve Palawan adalarıdır. Ticarî değeri büyük olan Shoreo (Sal ağacı), parashoreo, Filipin maunu gibi ağaçlardan elde edilen kereste bilhassa mobilya imalatında çok kullanılıp, bunların ihracı ülkeye büyük gelir sağlar.

Filipinler madenler ve mineral kaynaklar açısından da oldukça zengindir. Başlıca altın madenleri Luzon adasındaki Mountain ve Camerines Norte bölgeleriyle Mindanao'daki Sungao'da ve Masbate adasında bulunur. Başlıca bakır cevheri çıkarılan yerler Mountain ve Camerines Norte bölgeleridir. Negros adasında da bakır madeni yatakları bulunmaktadır. Bunların yanında krom, demir cevheri ve magnezyum cevheri de muhtelif bölgelerden çıkarılmaktadır. İşletilebilen mineraller arasında çimento yapımında kullanılan kireç taşı, tuz, asbest, mermer, kömür, maden suyu vs. sayılabilir.

İmalat ürünleri arasında çimento, kontrplak, kimyasal madde, elektronik aygıtlar, sun'i kauçuk, çelik eşya ve tekstil sayılabilir. Başlıca ihraç malları da bakır konsantreleri, kereste, şeker ve tekstil ürünleridir. Petrol, makina, elektronik aygıtlar da en çok ithal ettiği mallardandır. Başta ABD olmak üzere Japonya, Hollanda, İngiltere vs. en çok ticaret yaptığı ülkelerdir.

Ülkede liberal ekonomi sistemleri uygulanmaktadır. Bazı sektörler devletçe desteklenmekte, bunlardan çok küçük oranlarda vergi alınmaktadır. Ticaret, tarım ve sanayi sektörünü geliştirmek için de özendirici tedbirler alınmakta çeşitli kurumlar oluşturulmaktadır. Limanlar ve demiryolları devlet tarafından işletilmekle birlikte, ticaret daha çok özel sektöre bırakılmıştır. Ülkede sendikaların faaliyetleri serbesttir.

Etnik Yapı

Filipinler'de yaşayan halk esas olarak üç ırktan müteşekkildir: Pigme, İndonez ve Malay. Pigmeler yerli ırklar olan Negritolar'ın, Proto-Malaylar'ın ve belirgin nitelikleri olmayan üçüncü bir ırkın bakiyesidir. Bunların bir kısmı komşuları olan medeni kabilelerle kurdukları ilişkiler sonucu medeni hayat tarzlarını kabul etmişlerse de çoğunluğu ilkel bir hayat sürer, sudan korkar, dallardan yapılmış kulübelerde barınırlar. İndonezler ise Pigmeler'den daha az ilkel, pagan kabilelerdir. Daha çok Luzon ve Mindanao adasında yaşarlar.

Filipinler halkının ekseriyetini Malaylar oluşturur. Bunlar inanç sistemlerine göre üç gruba ayrılırlar. Müslümanlar, hristiyanlar ve paganlar. *Moro* adı verilen müslüman Malaylar daha çok Mindanao adasıyla Sulu takımadasında yaşamaktadırlar. *Filipino* denilen hristiyan Malaylar ise takımadada ekseriyeti (% 90) oluşturmaktadırlar.

Başlıca sekiz dil grubu tesbit edilmiştir: 1) Manila, orta ve güney Luzon, Mindoro ve Marindugie'de konuşulan *Tagalog* dili. Bu dil en çok konuşulan millî dil olup İngilizce'yle birlikte resmi dildir. 2) Cebu, Bohol, Negros'un doğusu, Leyte'nin batısı ve Mindanao'nun bazı kesimlerinde konuşulan *Sebuano* dili. 3) Kuzey Luzon'da konuşulan *İlokano*. 4) Panay'da ve Negros'un batısında konuşulan *Hiligaynon* (İlongo) dili. 5) Güney Luzon'da ve Catanduanes'te konuşulan *Bikol* dili. 6) Samar ve Leyte'de konuşulan *Visaya-Paray* dili. 7) Orta Luzon'da bazı yerlerde konuşulan *Pampangan* dili. 8) Orta Luzon'da konuşulan *Panga-sinan* dili. Şive veya ağız denilebilecek diğer dillerle bu sayının 70-75 civarında olduğu sanılmaktadır.

Yönetim

1935'de kabul edilen ve 1940, 1948 yıllarında bazı maddeleri değiştirilen anayasaya göre ülke başkan ve yardımcısı tarafından yönetiliyordu. Ocak 1973'de Marcos devrinde getirilen yeni anayasa ise başkanlık sistemini lağvederek başkan ve başbakandan oluşan ikili yü-

rütme sistemini kabul etti. Ancak sıkıyönetim sebebiyle Marcos başkanlık ve başbakanlığı bir arada yürüttü. 1986'da Marcos'un devrilmesinden sonra yeni başkan Corazon C. Aguino yeni bir anayasa hazırlattı ve Aguino yasama yetkisini üstlendi. 2 Şubat 1987'de yapılan halk oylamasıyla kabul edilen anayasa eski başkanlık ve iki meclisli kongre sistemini geri getirdi.

Filipinler Cumhuriyeti kendi içinde belediyelere bölünmüş olan 51 eyalet halinde teşkilatlanmıştır. Bazı hallerde belediyeler de yaklaşık 100-1000 aileyi kapsayan *barrios* adlı yerleşim birimlerine ayrılmıştır. Eyaletler halkın doğrudan seçtiği bir başkan ve iki üye tarafından yönetilir. Belediyeler de yine doğrudan halk tarafından seçilen belediye başkanı ve belediye meclisi üyelerince yönetilir.

Ülkede ilk öğretim altı, orta öğretim dört yıldır. Okur yazar oranı 1980 verilerine göre % 88.7'dir. Eğitimli insan sayısını artırmak için okul dışı programlarda uygulanmaktadır. Bir iki yıllık programlar uygulayan meslek okulları da vardır. Ülkedeki kırk kadar üniversitenin üçte biri Manila metropolitan alanındadır.

Üçyüzotuzüç yıl İspanya'nın, kırksekiz yıl da Amerika'nın egemenliğinde kalan Filipinler Batı kültüründen büyük ölçüde etkilenmiştir. Bunun yanında zengin halk kültürü de yaşamaktadır. Mit ve efsanelerde yerin göğün yaratılışı ile erkek ve kadın vs. konular işlenir. Müslüman Filipinliler'in «*Darangon*», İlakanolar'ın «*Bian ni Lamang*» adlı destanları ünlüdür. Halk kültürünü araştırmak ve korumak için Milli Müze, Filipinler Kültür Merkezi gibi kurumlar oluşturulmuştur.

Mindanao ve Sulu takımadalarında yaşayan Moro müslümanları başlangıçta İspanyollar'a, sonra da Filipin'in müşrik iktidarlarına karşı mücadelelerini hiç bırakmadan sürdürdüler. Zaman zaman şiddeti artan veya azalan bu istiklal mücadelesi son onbeş yıldır tekrar güçlendi. Moro müslümanları diktatör Marcos'a karşı yılmaz bir mücadele verdiler. Marcos'un devrilmesinden sonra da yeni yönetime karşı mücadele devam etti. Filipinler'de özerklik veya bağımsızlık elde etmek için çalışan gruplardan biri Nur Misuari liderliğindeki Moro Milli Kurtuluş Cephesi (MNLF)'dir. Diğer bir grup ise Selamet Haşimî liderliğindeki Moro İslâmi Kurtuluş Cephesi (MILF)'dir. Aguino hükümeti müslümanlarla anlaşmak ve direniş hareketlerine bir son verdirmek için çareler arıyor. Ancak bu teşkilatların liderleri müslümanların kendi topraklarındaki hakimiyet haklarını geri almadan silahlı direnişten asla vazgeçmeyeceklerini açıklamaktadırlar.

5 — GAMBİYA

Resmî adı	:	Gambiya Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	10.700 km²
Nüfusu	:	620.000
Başkenti	:	Banjul
Önemli şehirleri	:	Serekunda, Banjul, Brikama, Basse
Resmî dili	:	İngilizce
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Dalisi

Afrika'nın batı kıyısında, toprakları Gambiya nehrinin Atlas Okyanusu'na döküldüğü yerden başlayarak ince bir şerit halinde bu ırmağın havzası boyunca doğuya doğru giren küçük bir ülkedir. Halkın ekseriyeti Gambiya'ya adeta hayat veren bu ırmağın havzasında ve batıdaki deltada yaşar. Petrol gibi doğal kaynaklar açısından fakir olan ve gelişmiş bir endüstrisi bulunmayan ülkede ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanır ve bu alanda kendine yeterli bir ülke görünümündedir.

Coğrafya

Ülke Gambiya ırmağı boyunca doğudan batıya doğru 470 km. uzunluğunda dar bir şerit üzerinde yer almaktadır. Batıda Atlas Okyanusu'na bakan ülke çepeçevre Senegal topraklarıyla çevrilidir. Gambiya ırmağının havzası ülkenin coğrafî yapısının da ana hatlarını belirler. Ulaşıma elverişli olan ırmak doğu kesimindeki platolardan yumuşak bir eğimle batıya doğru akar. Gine'deki Futa Jallon dağlık bölgesinden doğan Gambiya Irmağı Gine, Senegal ve Gambiya'dan akar. Toplam uzunluğu 1120 km.'dir. Irmağın aşağı kesimi denize döküldüğü noktadan 97 km. içeriye kadar sık mangrov bataklıklarıyla çevrilidir. Doğudaki dar vadiler yumuşak ve alçak kum taşı tepeleriyle birbirinden ayrılmıştır. Irmak havzasının yukarı kısımları daha çok savanlarla kaplıdır. Bu savanların büyük bir kısmı tarım alanı olmak üzere temizlenmiştir. 5-8 m. uzunluğunda olan gemiler

ırmak boyunca Kuntaur'a kadar gidebilirler (241 km.). Buradan ileri Fototo'ya kadar küçük kayıklar sefer yapmaktadır.

Yazların yağışlı ve sıcak, kışların kurak ve serin olduğu tropikal bir iklim hüküm sürer. Yıllık ortalama yağış oranı 950-1000 mm., sahil boyunca 1300-1500 mm.'dir. Yağışın tamamı yalnızca sıcak yaz aylarında düşer. Yıl içinde 16°C'den 43°C'ye kadar değişen sıcaklık yaz aylarında ortalama 30°C, kış aylarında 23°C'dir.

Bitki örtüsü, daha yüksek olan doğu kesimlerinde savan özelliği gösterir. Batı kesimleri ise bataklıklar, ırmak yatağı boyunca mangrov ağaçları ve ormanlarla kaplıdır. Leopar, maymun, hipopatam, timsah gibi hayvanlarla çeşitli kuş ve böcek türleri bulunur.

Tarihçe

Kartacalı kumandan Hanibal'ın kardeşi Hanno'nun M.Ö. III. yüzyılda Batı Afrika sahillerine yaptığı seferde Gambiya ırmağının içlerine doğru da girdiği bilinmektedir. Nehir Ptolemios ve Arap tarihçilerince de malum idi. Bölgede XIII. yüzyıldan itibaren Volof, Malinke ve Fulani (Peul) halkları yerleştiler ve küçük krallıklar kurdular. Başlangıçta Tekrur veya Tokolor krallığına bağlı olan bu halkların XI. yüzyılda müslüman *Murabıtlar* hareketinin Tokolorlar'ı müslümanlaştırmaları sırasında İslâm dinini kabul etmiş oldukları düşünülebilir.

Portekizliler 1455'de Venetian Alvise Cadamosto önderliğinde ilk defa Gambiya ırmağına girerek bölgede emperyalist bir politika takip etmeye başladılar. 1588'de İngilizler'e Gambiya nehri üzerinde ticaret yapma hakkını sattılar. 1618'de James I, Sir Robert Rich'in «*Company Adventurers*» adlı şirketine Gambiya ve Altın Sahilleri'nde ticaret imtiyazı verdi. 1651'de «*Baltic Germans*» şirketi yerli kabile şefinden alınan bir ırmak adası üzerine Banjul kalesini inşa etti. Ancak «*Company of Adventurers*»ın askerleri bu kaleyi zabt ederek adını İngiltere kralı James II'ye ithafen James Adası olarak değiştirdi. Fransızlar da 1681'de bu kalenin tam karşısında Albreda'da bir yer elde ettiler. İngiliz menfaatlerini zedeleyen bu Fransız varlığı sürtüşmelere yol açtı. İngilizler 1779'da kaleyi ele geçirdilerse de 1783 Versailles anlaşmasıyla bu kale Fransızlar'ın elinde kaldı. Ancak Gambiya ırmağı İngilizler'e bırakıldı.

Bölge kısa zamanda, başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere Hollandalı, Alman ve Batılı tüccarların cirit attığı bir yer haline gelmişti. Büyük çekişmelerin sebebi, elbette, mevcut olmayan altın ve elmas

yatakları, tabii zenginlikler değildi. Avrupalı emperyalistleri cezbeden asıl zenginlik, Afrika'nın kara derili müslümanlarıydı. Oldukça içerilere kadar kolayca girme imkanı veren Gambiya ırmağı köle tacirlerinin işini kolaylaştırıyor, binlerce müslüman Afrikalı esir edilerek satılıyordu. Köle ticaretinin patronluğunu uzun yıllar İngiliz ve Fransızlar ellerinde tuttular. 1807'de İngiliz parlamentosunun köle ticaretini yasaklamasıyla bölge İngilizler için ehemmiyetini kaybetti ve bundan sonra Sierra Leone'nin başkenti Freetown'da bulunan sömürge idaresince yönetildi.

Napolyon savaşları sırasında Fransızlar bölgeyi ele geçirdiler. Buna karşılık İngilizler de Senegal'in bazı bölümlerini aldılar. 1815'de yapılan Viyana Kongresi'nde taraflar aldıkları bölgeleri geri vermeyi kararlaştırdılar. Gambiya'nın gerçek mânâda koloni halini alması bu tarihten sonradır. Aleksandır Grant, Benjul adasını Kambo şefinden pazarlık ederek alıp burayı İngilizler'in Batı Afrika'daki başlıca deniz ticaret limanlarından biri haline getirdi. 1866'da Gambiya *«West African Settlements»* denilen sömürge idaresine dahil edildi. 1888'de buradan ayrılarak, müstakil bir sömürge haline getirilerek bir İngiliz vali tarafından yönetilmeye başlandı. Yasama ve yürütmeyi düzenleyen iki meclis vardı. İngilizler bütün sömürge devletlerinde yaptıkları gibi burada da ülkeyi iç işlerine doğrudan müdahale etmeden ve mahallî şeflere, kurulu bulunan sosyal düzene karışmadan yönettiler. Sadece Banjul ve Mansa Konko doğrudan İngiliz idaresi tarafından yönetiliyordu.

II. Dünya savaşından sonra komşu ülkelerdeki politik uyanışla paralel olarak Gambiya'da da İngiliz yönetimine karşı hoşnutsuzluklar ifade edilmeye, politik gruplar teşekkül etmeye başladı. Sömürgeciler, alacağını aldıktan sonra ülkeye hiç bir şey vermemişti. Sağlık ve sosyal sahalardaki hizmetler hemen hemen yok gibiydi. 1961'de ülkede yalnızca beş kadar ilkokul ve beş tane doktor vardı. Sıtma iyice yayılmış, çocuk ölümleri artmıştı.

Gana ve Nijerya'nın etkisiyle 1950'den itibaren siyasî partiler kurulmaya başlandı. İlk kurulanlar *Demokratik Parti, Müslüman Kongre Partisi* ve *Birleşik Parti* idi. Bu partiler başkent civarında oturan, nisbeten daha gelişmiş Volof kabilesinin hakimiyeti altındaydı. 1960'da Dawda Jawara tarafından kurulan ve *Mandingo* kabilesinin hakim olduğu «Protectorate Party» 1961'de *İlerici Halk Partisi* adını aldı. 1960'ta yapılan seçimleri Birleşik Parti kazandı ve P.S. N'jie başbakan oldu. Mayıs 1961'de toplanan Gambiya anayasa konferansında bağımsızlık ilanı yolunda tavsiye kararı alındı.

Nisan 1962'de yeni anayasa hazırlandı. Temmuz 1963'de İngilizler Gambiya'ya bağımsızlık vermeyi kabul ettiler. 15 Şubat 1965'te

bağımsızlık ilan edildi. Ancak Gambiya İngiliz Milletler Topluluğunda kalmaya devam etti. 1970'te kabul edilen yeni anayasaya göre ülke başkanlık sistemiyle idare edilen bir cumhuriyet haline geldi.

1962'de yapılan seçimlerde başbakan N'jie'nin partisi yenilgiye uğramış, Dawda Jawara'nın İlerici Halk Partisi seçimleri kazanmıştı. Bu tarihten sonra başkanlık görevini Jawara, muhalefet liderliğini de N'jie üstlenmiştir. Ancak 1972'de yapılan seçimlerle Milli Kongre Partisi başkanı ve eski devlet başkanı yardımcısı Şerif M. Dibba ana muhalefetin lideri konumuna yükseldi.

Milli Kongre Partisi başkanı Şerif M. Dibba 1981'de bir darbe girişimine katılmakla suçlandı. Mahkeme devanı ederken Dibba'nın 1982 seçimlerine katılmasına izin verildi. Bu seçimlerde otuzbeş sandalyeden üçünü M. Dibba'nın partisi alırken yirmiyedisini iktidar partisi, beşini de bağımsız adaylar kazandı. Yapılan mahkemeler sonucunda Dibba 1982'de beraat etti. Darbe girişiminde bulunanlardan bazılarına ağır hapis cezaları verildi.

1984'de Milli Kongre Partisi'nden beşyüz kadar üyenin iktidardaki İlerici Halk Partisi'ne geçmesi, tek partili bir yönetime doğru atılmış bir adım olarak değerlendirilince başkan Dawda Jawara demokrasiye bağlılığını bildiren bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Öte yandan hükümet muhalefet üzerindeki kontrolünü artırmak için meclisten geçirdiği bir yasayla bir gizli polis teşkilatıyla Milli Güvenlik Konseyi oluşturulmasını kararlaştırmış, polis gücünün daha iyi eğitilmesi için dışarıdan uzmanlar getirtilmiştir.

Senegal ile Gambiya arasındaki ilişkiler de uzun zaman bir sorun teşkil etmiştir. Gambiya'nın âdeta bir hançer gibi Senegal topraklarını ikiye ayırması, iki ülke ilişkilerini çok nazikleştiriyordu. Senegal'den geçerek Gambiya'ya giren Gambiya ırmağı da bu sorunların temelini oluşturuyordu. Zira bu ırmağın durumu kaçakçılar için uygun ortamı yaratıyor, bilhassa yer fıstığı kaçakçıları Gambiya nehri vasıtasıyla, Senegal'de yetişen ürünleri ülke dışına çıkarıyorlardı. Gine, Senegal ve Gambiya topraklarında akan Gambiya nehrinin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi meselesi de çözüme kavuşturulmamıştı. ECOWAS (Economic Community of the West African States) anlaşmasıyla bu gibi sorunlar bir dereceye kadar çözümlendikten sonra, Başkan Jawara 1973'te Senegal'i ziyareti sırasında bu ülkeyle Gambiya arasında bir konfederasyon oluşturulmasını teklif etti. Yine bu çerçevede 1978'de *Gambiya Nehri Geliştirme Organizasyonu* kuruldu. Bu birliğe 1980'de Gine de katılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda ırmaktan daha iyi yararlanılmasını sağlamak için en az üç baraj yapılması kararlaştırıldı. Bu arada Senegal ile Gambiya'nın

birleşme çalışmaları bir sonuca bağlanarak Ocak 1983'te «Senegambiya» adıyla bir konfederasyon kuruldu.

Senegambiya konfederasyonunun iki ayrı organı «Meclis» ve «Bakanlar Konseyi»dir. Konfederasyonun başkanlığı Savunma ve Dışişlerinin sorumluluğu Senegal'e, başkan yardımcılığı ve ekonomik işlerin sorumluluğu Gambiya'ya aittir.

Güvenlik ve savunma konularında birlik sağlanmış, bütçe ve dış ilişkiler konusunda entegrasyona gidilmesi konusunda tedbirler alınmaktadır. Buna karşılık her iki ülkenin geçmişte farklı sömürgeci devletlerin yönetiminde bulunmuş olmaları eğitim, hukuk vs. konularında, bu farklı ülkelerin (Senegal'de Fransız, Gambiya'da İngiliz) eğitim ve hukuk sistemlerinin yerleşmesine yol açtığından bu konularda bir birlik sağlanmasında hayli güçlük çekilmektedir.

Ekonomik Yapı

Gambiya ekonomisi tarıma dayanan ve gelişmekte olan bir piyasa ekonomisi görünümündedir. Büyük ölçüde tarıma dayanan ekonomi 153 milyon Dalisi'ye varan ticaret açığı vermektedir. Hükümet ödemeler dengesindeki bu açığı kapatmak için ihracat ve ithalat gümrüklerini artırırken, diğer vergi gelirlerinin de artırılmasına gerek duymakta ve büyük ölçüde dış yardım almaktadır. Kişi başına düşen millî gelir 250 ABD dolarıdır.

Ekonominin tarıma dayalı olduğunu söylemiştik. İş gücünün dörtte üçü tarım sektöründe çalışır. Başlıca tarımsal ürün yer fıstığıdır. Yer fıstığı hasat mevsimlerinde bilhassa Senegal'den pek çok geçici işçi gelir. Elde edilen ürün ya işlenip yağı çıkarılarak, ya da olduğu gibi ihraç edilir. Yer fıstığı ve yan ürünlerinin ihracı toplam ihracatın % 35'ini oluşturmaktadır. Bundan başka darı, süpürge darısı, pirinç, manyok gibi ürünler yetiştirilmektedir. Bunlar genel olarak iç tüketimi karşılayacak oranda bulunmaktadır. Son yıllarda başka ürünlerin tarımının da yaygınlaştırılmasına çalışılıyor.

Balıkçılığın ekonomiye katkısının giderek arttığını söylemek mümkündür. Endüstrisi gelişmemiştir. Yer fıstığının işlenmesiyle alakalı bazı tesisler kurulmuştur.

Hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında tarımın geliştirilip modernize edilmesi en önemli hedef olarak belirlenmiştir. Gambiya barajının da tarımın gelişmesine büyük katkısı olacağı açıktır.

Ülke içi ulaşımı sağlayan Gambiya ırmağı yanında iç kesimlerle bağlantıyı sağlayan karayolları da gelişmektedir. Başkent Banjul'da

bir liman, Yundum şehrinde milletlerarası hava alanı vardır. Bütün bunlar arasında nehir yolcu, yük ve posta ulaşımını sağlayan en önemli yoldur. Barra ile Banjul, Banni ile Kerewan, Farafenni ile Yelitendave Kau-Ur ile Jessadi arasında düzenli seferler yapılmaktadır.

Etnik Yapı

Bu küçük ülkede pek çok etnik grup vardır. Hiç birisi çoğunluk sağlayamayan bu etnik grupların en büyüğü *Mandingo* ve *Malinkeler*' dir. Bunların toplam nüfus içindeki oranı % 40 kadardır. Bunları Fulani, Serahuli gibi kabileler izler. Bu kabilelerin hepsi müslümandır. Hristiyan olan Aka kabilesi sömürge yönetimi sırasında etkili bir etnik güç olmuş, bağımsızlıktan sonra bu etkisi kaybolmuştur. Başkent Banjul'da daha çok Volof kabilesi mensupları yaşarlar.

Yönetim

Gambiya çok partili bir cumhuriyettir. Yasama yetkisi Temsilciler Meclisi'ne aittir. Bu meclisin otuzaltı üyesinden otuzbiri seçimle beşi mahallî liderlerce belirlenir. Seçimler beş yılda bir yapılır. Başkanlık sistemi yürürlüktedir. Hükümet üyelerini ve başkan yardımcısını başkan atar.

6 — GANA

Resmi adı : Gana Cumhuriyeti
Yüzölçümü : 238.533 km²
Nüfusu : 12.206.000 (1984 itibariyle)
Başkenti : Accra
Önemli şehirleri : Kumasi, Tamale, Tema, Sekondi-Takoradi
Resmi dili : İngilizce
Resmî dini : Yok
Para birimi : Cedi

Doğuda Togo, batıda Fildişi Sahili, güneyde Atlas Okyanusu'nun girintisi Gine Körfezi, kuzeybatı ve kuzeyde de Burkina Faso ile çevrili bir Batı Afrika ülkesidir. Önemli tabiî kaynakları ve coğrafî yapısıyla çeşitli milletlerin, özellikle Avrupalılar'ın dikkatini çekmiştir. Bugün de, sömürge yönetiminden kurtulan ilk zenci Afrika ülkesi olması ve önemli yeraltı ve yerüstü kaynaklarının bulunması açısından bölgede önemli bir ağırlığa sahiptir. Birçok sömürge ülkelerde olduğu gibi yöre halkının aleyhine uygulamalar burada da uzun zaman tatbik edilmiştir. Bu sebeple ülkenin önemli kaynakları sömürge ülkeleri tarafından kendi memleketlerine taşınmış, ticaret ve sanayi alanında yapılan gelişmeler ülkenin tam bağımsızlığını kazandığı 1957 yılından sonra olmuştur.

Coğrafya

Gana'nın coğrafî yapısı esas olarak düzlüktür. Yer yer görülen yükseklikler hiç bir yerde 900 metreyi geçmez. Güneybatı, kuzeybatı ve kuzey bölgelerindeki kısmî yüksekliklerden başka geri kalan kısım Volta Havzası olarak bilinen geniş bir alanı kapsar. Bu havza kuzey, güney ve kısmen de batıdaki çıkıntılı kenarlarla bir platolar kuşağı oluşturur. Bu platolar yüksekliği 300-600 metre arasında değişen uçurumlarla birbirinden ayrılırlar. Güneydeki Kwahu ve kuzeydeki Gambaga uçurumları ülkenin en yüksek ve tehlikeli uçurumlarıdır. Afadjato tepesinde 885 metreye ulaşan Akwapim-Togo sıradağları Havza'nın doğu kenarı boyunca güzel manzaralar çizer. Tortul birikinti-

lerinden meydana gelen ve genellikle Altın Kıyısı olarak bilinen güney kıyısı ise 50-80 km. genişliğinde bir şerit biçiminde kıyı boyunca uzanır.

Volta ırmağının kıyı ağzında tarıma elverişli olmayan bataklık bir alan bulunmaktadır. Ülkedeki en geniş alan, nehir üzerindeki suni gölü de içine alan Volta ırmağı havzasıdır. Güneye doğru ülkeyi baştan başa geçen Volta Irmağı tarım alanlarının verimliliğinde önemli paya sahiptir. Bu önemli havza ülke topraklarının % 60'ını kaplar. Ankobra, Tano ve Pra (bu nehir Kwahu platosundan doğar) gibi ırmaklar da güneye doğru akarak denize ulaşırlar. Güney kısmında denize çıkışı bulunmayan derin bir havza içinde bulunan Bosumtwi, ülkenin tek tabii gölüdür. Buralardan başka, kullanıma elverişli olmayan laterit topraklarla örtülü geniş alanlar da bulunmaktadır.

Gana bitki örtüsü ve hayvan türleri bakımından da oldukça zengin ve çeşitlidir. Akwapim-Togo sıradağlarının çevrelediği alanlar, güneybatı bölgelerde yaprak dökmeyen ağaçlar, kuzey bölgesinde kısmen yaprak döken tropik ağaçlarla kaplıdır. Ülke topraklarının yarıya yakın bir kısmını kaplayan kuzeydeki savan kuşağı Gine otları ve yer yer de karite ve akasya ağaçlarıyla örtülüdür. Güneydoğudaki kıyı savan kuşağı ise karışık çalı ve uzun otlardan oluşur.

Ülkenin ticarî potansiyelinde önemli yeri olan kakao, ihracat gelirlerinin büyük bölümünü karşılamaktadır. Kakaonun yanı sıra kahve, palmiye yağı ve tohumu, kopra, şeker ve muz ülke gelirinde önemli payı olan ürünlerdir. Kuzey bölgesinde manyok, tatlı patates ve kulkas, güney bölgesinde ise darı, mısır, süpürge darısı ve pirinç yetiştirilmektedir. Hayvancılık sadece kuzey bölgesinde ve Accra ovasında yapılmaktadır. Evcil hayvanlardan başka aslan, leopar, sırtlan, antilop, fil, şempanze, maymun ve su aygırı da bu ülkede yaşamaktadır. Irmak ve leğünlerde timsah, manati ve su samurları yaşar. Kuş ve böcek türleri bakımından da oldukça zengindir.

Yeraltı kaynakları, çoğu güneyde toplanmış altın, elmas, manganez, demir ve boksit yataklarıdır. Saltpond ve Cape Coast arasındaki kıyı açıklarında sınırlı petrol yatakları bulunmaktadır.

Gana'da, iki yağışlı tropikal iklim hüküm sürer. Mart-Temmuz ve Eylül-Kasım aylarında düşen yağış miktarı da oldukça değişiktir. Aralık-Şubat ayları arasında ise doğudan esen Harmattan rüzgârları hakimdir. Ağustos ayı genelde serin ve sisli geçer. Accra düzlüğünde iklim, esas itibariyle kuzeyde olduğu gibidir, nem oranı kuzeye doğru düşer. En sıcak aylar Ocak ve Şubat, en soğuk ay ise kuzeyde Ocak, güneyde Ağustos'tur.

Tarihçe

Bugünkü Gana Cumhuriyeti'nin 800 km. kadar kuzeybatısına düşen Gana şehri, M.S. IV. asırlarda beyaz ırka mensub insanlar tarafından kurulmuştur. Başka bir görüş de Bingazi'den gelen Suriyeli yahudiler tarafından tesis edildiği yolundadır. Bu göçmenlerin reislerinden biri olan Kara, Avkar dahilinde yerleşmiş ve VIII. asır sonlarına kadar torunlarının hakimiyeti altında kalan bir devlet kurmuştur. Devletlerinin sınırlarını geniş bir alana yayan bu insanlar Tagant'ta yerleşmiş olan Berberîler ve özellikle Avdagost'a hakim olan Lemtuna'lar ile X. asırda büyük mücadelelere girişmişlerdir. Sonunda bölgeyi ele geçirdiler ve oraya zenci bir vali tayin ettiler. O zamandan itibaren yarım asırlık bir süre zarfında Sudan bölgesinin en kuvvetli devleti olarak kalmıştır.

XI. asırda Gana, birinde müslümanların diğerinde kralların oturduğu iki şehirden meydana geliyordu. Müslümanların oturduğu şehirde oniki cami vardı Kralın yanına gelip giden müslümanlar için bir cami de diğer şehirde bulunuyordu. Burada devletin idarî teşkilatlarıyla birlikte kralların mezarları, hapishaneler, sihirbaz ve rahiplerin bulunduğu özel mahfiller vardı. Hükümdar müslümanlara çok itibar gösterdiği için hazinedarlarını, tercüman ve bakanlarından çoğunu bunlardan seçerdi. Bu devrelerde Gana mühim bir ticaret merkezi haline gelmişti.

XI. asrın ortalarında Abdullah b. Yasin komutasındaki müslümanlar Avdagost'u zaptettiler (1055). 15 yıllık muharebelerden sonra da Ebu Bekir adlı komutanın önderliğinde Gana zapt edildi (1076). Daha önce bölgeye hicret etmiş müslümanlar vasıtasıyla İslâm'ı tanıyan yerli halk, müslümanların idaresi altında daha hızlı bir şekilde İslâm'ı kabul etmeye başladılar. Ebu Bekir'in vefatı ile Gana hükümdarları idareyi bir ara ele geçirdiler, ancak bu hakimiyet uzun sürmedi. Bugünkü Gana adı 1240'ta hakimiyetini tamamen yitiren bu devletin ilk kurucularından birinin adına istinaden verilmiştir.

Bu devreden sonra ülkenin idaresi, Gana'ya ticarî maksatlarla yerleşmiş halkın eline geçti. XIII. asırda Gana'nın ormanlık ve kıyı şeridine yerleşen Akanlar ilk devletlerini kurdular. XIV. asırda altın aramak maksadıyla gelen Mande tüccarları bölgenin kuzeyini istila ettiler. XV. asırda güneye doğru inerek Gana'nın kuzey yarısını hakimiyetleri altına aldılar. Burada Dagomba ve Mamprussi devletlerini kurdular. Güneydoğuda da Nijerya'dan gelen göçmenler Ga ve Eve devletlerini kurdular.

XV. asırda (1471) Portekizliler'in bölgeye gelmesiyle Gana tarihinde yeni bir dönem açıldı. Altın Kıyısı'nın bu insanlar tarafından

fark edilmesinden sonra bölge, sonraki devirlerde Avrupalılar'ın şiddetli çekişmelerine sahne oldu. Bölgeye önce gelen Portekizliler altın ve köle ticareti üzerine kurdukları sistemleriyle bölge halkını uzun süre sömürdüler. XVII. asıra kadar devam eden bu sömürgeci tutum İngiliz, Felemenk, Danimarka, İsveç ve Almanlar'ın bölgeye gelmesiyle rekabet ortamında nisbeten yıkılmaya yüz tuttu. Kıyı kesimleri, XVIII. asra gelindiğinde İngiltere, Hollanda ve Danimarkalılar'ın ticari üsleri haline gelmişti.

Avrupalılar'ın kıyı bölgelerde yoğunlaşan ticari faaliyetleri, iç bölgelerde yerleşmiş bulunan varlıklı ve güçlü devletlerin sonunu hazırlıyordu. Diğer taraftan, kısa süren Akwamu hakimiyetinin ardından yükselen Asenti devleti komşu olan Akan devletlerini idaresi altına aldıktan sonra kuzeye doğru Bono, Banda, Gonca ve Dagomba'yı da ele geçirdi. Böylece iç bölgelerin idaresine hakim olan Asentiler kıyı bölgelere doğru yöneldiler. Kıyı bölgelere yerleşmiş bulunan Avrupalılar bu gelişmelere mani olmak üzere Avrupalı devletlerden destek istediler. Asentilerle İngilizler arasında çatışmalar meydana geldi. Hollandalılar'ın 1872'de bölgeden çekilmelerinden iki yıl sonra Asentiler'in başkentini yıkmaya muvaffak olan İngilizler aynı yıl Altın Kıyısı'nı idarelerine bağlı bir sömürge statüsüne getirdiler. Fransız ve Almanlar'ın da Asentilerle mücadeleye girmeleri üzerine Asenti devleti Ocak 1902'de resmen bir İngiliz sömürgesi oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler'in sömürge alanları, Almanlar'ın Togolar'ı İngilizler'e bırakmalarıyla genişledi.

İngilizler bundan sonra bölgenin gelişmesi için bir takım ziraî ve idarî düzenlemeler yapmaya başladılar. Bu çerçevede tarımda çeşitlendirme siyaseti uygulanmaya başlandı. 1925'te yapılan siyasî değişiklik yerli halkın ilk defa yönetime katılmasına imkan tanıdı. 1948'de yapılan anayasada Afrikalı yerlilere yasama meclisinde çoğunluk hakkı sağlandı. Siyasî baskının halk üzerinden giderek kalkması üzerine yeni haklar almak için yönetimi sıkıştıran halk bu mücadelesinde başarılı oldu. Bu hareketler neticesinde J.K. Caussey adlı zenci hakimin başkanlığındaki bir heyet yeni anayasa hazırlamakla görevlendirildi ve bu anayasa 1 Ocak 1951'de yürürlüğe girdi. Aynı yıl yapılan seçimlerde Halk Kongresi Partisi (CPP) başarılı oldu. Bir siyasî gösteri sebebiyle hapse atılan parti başkanı Kwame Nukrumah'ın başkanlığında bir hükümet kuruldu. 1954'te kabul edilen bir anayasayla zencilerin yönetimde kesin ağırlığı sağlandı. 1954 ve 1956 seçimlerini büyük bir farkla kazanan CPP, 1957'de de «Gana» adıyla ülkenin tam bağımsızlığını ilan etti. Bu tarihten sonra muhalefetin temsilcilerini saf dışı etmeyi başaran Kwame Nukrumah, 1 Temmuz 1960'ta cumhuriyetin kurulmasından sonra ömür boyu devlet başka-

nı olarak geniş yetkilerle, bağımsızlık hareketlerinin neticelenmesinde etkin rol oynadı. Bağımsızlık mücadelesi veren diğer Afrika ülkelerini milletlerarası platformlarda hararetle destekledi.

1962 ve 1963'te girişilen suikasttan sonra muhaliflerden bir çok kimse tutuklandı. Bir yıl sonra yeniden girişilen suikast teşebbüsü yeni baskılara yol açtı. Bu arada Sovyetler Birliği ile hem ticarî, hem kültürel ilişkiler geliştirilirken ABD ile olan münasebetler bozulmaya başladı. Cumhurbaşkanı, yapılan referandumla yeni yetkilerle donatıldı. Hemen ardından Halk Kongresi Partisi'nin devamı kararlaştırılıp tek parti sistemine geçildi.

Bütün yetkileri elinde toplayan cumhurbaşkanı ve tek siyasî güç olan CPP, giderek kötüleşen ekonomik durum karşısında halkın tepkilerine maruz kaldı. İçerdeki istikrarın bozulmasıyla birlikte komşu devletlerle de ilişkiler kötüye gitmeye başladı. Mayıs 1965'te feshedilen meclisin yerine üyeleri CPP tarafından tayin edilen yeni bir meclis kuruldu. Bu meclis, büyük çoğunlukla Nukrumah'ı yeniden devlet başkanlığına seçti. Sovyetler Birliği ile bir ticaret antlaşması imzalayan Gana'nın ABD ile ilişkileri bozulmuştu. Bu sıralarda, Nukrumah'ın Çin seyahatını fırsat bilen ordu, ciddî bir zorlukla karşılaşmadan 24 Şubat 1966'da bir askerî darbe gerçekleştirdi. Yönetim Milli Kurtuluş Konseyi (NLC)'nin eline geçti. J.A. Ankrah'ın başkanlığında kurulan NLC bir çok tutukluyu serbest bırakmakla birlikte, siyasî faaliyetleri yasakladı. Bundan sonra Sovyetler Birliği, Çin ve Gine (Darbeden sonra Nukrumah bu ülkeye sığındı.)'nin dışındaki ülkelerle ilişkiler yoluna girdi. Bir ara ciddî boyutlara varan Gine ile siyasî sürtüşmeler bir savaş patlak vermeden atlatıldı. Bir yandan da ticaret ve sanayide özelleştirme politikasına devam edildi. 18 Nisan 1967'de askeri yönetime karşı, bir grup subayın başlattığı darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu arada ticarî ve ekonomik alanlarda da köklü değişiklikler yapıldı. İthalat serbest bırakıldı, paranın değeri % 30 oranında devalüe edildi. Asgarî ücretlere ve memur maaşlarına % 5 oranında zam yapıldı.

Yönetimi sivil idareye bırakmaya hazırlanan Milli Kurtuluş Konseyi 1969'da yeni bir anayasa hazırladı. Bu anayasaya göre başkanın yürütme yetkisi olmayacak, 140 üyeli yeni bir meclis kurulacak, bağımsız bir adalet mekanizması kurulacak, CPP üyeleri on yıl süreyle siyasetten uzak duracaklardı.

2 Nisan 1969'da General Ankrah, bazı ticarî firmalardan para aldığı yolunda hakkında çıkan söylentiler üzerine görevinden ayrıldı ve yerine Afrika geçti. Aynı yıl 29 Ağustos'ta yapılan seçimleri Nukrumah'ın şiddetli muhaliflerinden olan Kofi Abrefa Busia'nın başkanı olduğu İlerici Parti (PP) büyük bir çoğunlukla kazandı.

30 Eylül'de başkanlık görevini devr alan Busia, bir süre sonra Gana'da yaşayan iki milyon kadar yabancı işçi ve tüccardan resmi izni olmayanların 14 gün içinde ülkeyi terk etmelerini istedi.

Ocak 1972'de askeri bir darbeyle yönetime yeniden el kondu. Darbeci subaylar, kabileler arası dengenin sağlanması göz önüne alınarak kurulan Millî Kurtuluş Konseyi'nin yanında bir de sivil Millî Danışma Konseyi (NRC)'ni kurdular Aynı yıl, ordu içindeki başka subayların öncülüğünde bir darbe daha oldu. Siyasî faaliyetler bundan sonra kısmen kısıtlandı. Yeni kurulan Hilla Limann'ın liderliğini yaptığı Milli Halk Partisi (PNP) ülke çapında etkili olmaya başladı. Ekim 1975'ten sonra yeniden başlayan yumuşama çerçevesinde sivil yönetime geçilme yolunda bazı gelişmeler oldu. 1979'da yeni anayasa hazırlandı ve aynı yıl yürürlüğe girdi. Ardından Limann devlet başkanı oldu. Eski bir asker olan havacı teğmen Jerry John Rawlings'in gerçekleştirdiği darbe ile anayasa bir kere daha askıya alınarak meclis ve partiler kapatıldı.

Ekonomik Yapı

Gana, halen tabii zenginlikleri ve ticaret potansiyeliyle Afrika'nın en zengin ülkesidir. Özellikle son çeyrek asırda elde edilen tarım ve sanayi alanındaki değişikliklerle ülke ekonomisi büyük gelişmeler kaydetmiştir. Ekonomi esas itibariyle tarıma dayalıdır. Tarım maddeleri içinde kakao ilk sırada yer alır. Dünya kakao üretiminin yaklaşık üçte birini karşılayan Gana ekonomisi kakao fiatlarının dünya piyasalarındaki durumuna göre dalgalanma göstermektedir. Aşağı Volta, Afram Ovası ve kıyı bölgelerin dışında ülkenin hemen her yerinde kakao üretimi yapılmakta ve çalışan nüfusun dörtte birine yakın bir kısmı bu işle geçimini sağlamaktadır. Bunun yanında üretim, modern uygulamalar olmadığı için istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Hurma yağı, hindistan cevizi içi, kola çekirdeği, kahve ve kauçuk gibi ürünlerin yanında ülkede tüketilmek üzere manyok, pirinç, sinir otu ve japon patatesi gibi tarım ürünleri de yetiştirilmektedir. Hayvancılık kuzey bölgelerde ve Aşağı Volta'da yapılır. Ülke ihtiyacını karşılamayan hayvancılık, ithalat yoluyla takviye edilir. Ormanlardan elde edilen kereste de dış ticarette önemli yer tutar. Orman bölgelerine ulaşımı sağlayacak yolların azlığı, tesis ve modern makine yetersizliği sebebiyle orman ürünleri sanayisi yeteri kadar gelişmemiştir. Balıkçılık sadece kıyı açıklarında ve Volta Gölü'nde yapılmakta ve içerde tüketilmektedir. Tarım ürünleri ihracatının merkezleri Accra ile Takoradi'dir.

Gana yeraltı madenleri bakımından da zengin bir ülkedir. XV. asırdan beri üretimi yapılan altın, ülke ekonomisinde önemli bir yer

tutar. Bunun yanında elmas ve manganez üretiminde de dünyada üçüncü sırayı almaktadır. Demir ve boksit madenlerinden başka, Saltpond ve Cape Coast arasındaki kıyı açıklarında çıkarılan petrol tüketimi karşılayacak seviyededir. Maden yatakları ülkenin güney bölgesinde toplanmıştır. Dolayısıyla, ticaret ve sanayi merkezleri de güneydeki yerleşim bölgelerindedir. Ülkenin enerji ihtiyacı 1966'da Volta ırmağı üzerinde kurulan Akosombo barajıyla birlikte, diğer hidroelektrik santrallardan karşılanmaktadır.

Sermaye yetersizliği sebebiyle dış ticarete fazla açılamayan Gana, gıda maddeleri, içecek, tütün, dokuma, kereste ve ahşap ürünleri, kimyevî maddeler, ilaç, çelik ve madenî eşya gibi imalat sanayisi ürünlerle ithalat giderlerini azaltıcı programlar uygulamaktadır. 1970'lerde uygulanmaya başlanan bu program ülke ekonomisine önemli gelişmeler sağlamıştır. İhracatın önemli bir bölümü modern Takoradi ve Tema limanlarından yapılmaktadır.

İhracatı yapılan başlıca ürünler: Çekirdek kakao, altın, tomruk ve kereste, kakao ürünleri, sanayide kullanılan elmas; ihracat yapılan ülkeler sırasıyla ABD, İsviçre, Japonya, Hollanda, İngiltere, AFC ve Sovyetler Birliği.

İthalatı yapılan ürünler: Petrol ürünleri, makineler, taşıtlar ve yedek parçaları, kimyevî maddeler, temel imalat ürünleri, buğday, pirinç ve canlı hayvan; ithalat yapılan ülkeler sırasıyla Nijerya, İngiltere, ABD, AFC ve Japonya.

Ülkenin ulaşım ağı da güneyde yoğunlaşmıştır. Kuzey bölgelerden komşu ülkelerle bağlantı kuran karayolları geçer, hava ulaşımı da iç ve dış seferlere elverişlidir. Accra'daki Kotoko havaalanı ülkedeki havalimanlarının en önemlisidir.

Etnik Yapı

Gana'nın ticaret ve sanayi bölgesi olan güneyde esas itibariyle Avrupalılar yaşamaktadır. Yerli Gana halkı, sömürgeci olarak bölgeye gelen Avrupalılar'ın programları doğrultusunda siyasî ve ekonomik hayatını yaşarken diğer taraftan da kültürel varlığını devam ettirebilmiştir. Özellikle iç ve kuzey bölgelerde etnik özellikleriyle birbirinden kısmen ayrılmış gruplar halinde yaşamakta, kendi örf ve âdetlerini devam ettirmektedir. Gana'da en kalabalık grup Akanlar'dır. Sonra sırasıyla Mossi-Dagomba, Ewe, Ga-Adangme, Gurma ve Yarubalar gelmektedir.

Hristiyan misyonerlerin yoğun faaliyetleri neticesinde hristiyanlık bir hayli gelişme göstermiştir. Bugün ülke nüfusunun % 60'lık bir kısmı hristiyan, % 20'si müslüman, % 20'si de kabile dinlerine mensuptur.

Yönetim

Gana'da yönetim, olağanüstü yetkilere sahip on üyeden oluşan geçici Millî Savunma Konseyi (PNDC)'nin atadığı bir hükümet ve yerel valiler aracılığıyla yürütülmektedir. 1979 anayasası gereği dört yılda bir yapılan seçimle iş başına gelen devlet başkanı geçici Millî Savunma Konseyi'nin başkanı sıfatıyla hükümet başkanlığını da yürütür. Askerî yönetimce, köylerde ve iş yerlerindeki demokratik hakların, asayiş ve güvenliğin korunması, yolsuzlukla mücadele gibi görevler yapan halktan savunma komiteleri oluşturulmuştur. 1981'de yapılan darbe sonrasında özel askerî mahkemelerin yanı sıra sivil mahkemeler de kurulmuştur. Yerel yönetimde kabile reisleri ve meclislerinin önemli bir rolü vardır.

Accra yakınlarındaki Legon'da bulunan Gana Üniversitesi, Kumasi'deki Fen Bilimleri ve Teknik Üniversite ile Cape Coast Üniversitesi gerçek mânâda modern sistemlerle eğitim yapmaktadırlar. Altı yıllık ilk ve üç yıllık orta öğretim zorunlu ve parasızdır. Bu eğitim sistemi ve kurumlarıyla Afrika'da en ileri seviyede olan Gana, bölge ülkeleri için bir bakıma kültür merkezi olma özelliğine sahiptir.

Radyo ve televizyon yayınları ile ülkenin en etkili iki gazetesi devletin elindedir. Özel gazetelere sıkı sansür uygulanmaktadır. Diğer kültürel faliyetlerin de tam anlamıyla serbest olduğu söylenemez.

Kuzey bölgelerine yerleşmiş olan müslümanların büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Uzun yıllar Avrupalılar tarafından sömürülmüş yerlilerle birlikte ülke ekonomisinde ve siyasî hayatında fazla etkili değillerdir. Bununla beraber, eğitim faaliyetlerine devam edilmekte, komşu ülkelerdeki müslümanlarla münasebetler kurulmaktadır. Siyasî alanda etkili olabilmek için programlı çalışmalar yürütülmektedir. Afrika Müslüman Birliği'nin destek ve teşvikiyle yürütülen çalışmalar özellikle genç kuşağın tahsiline yöneliktir. Son yarım asırda müslümanlarının maruz kaldıkları baskılar Gana müslümanları için de bir tecrübe olmuştur.

Bağımsızlığını yeni kazanmış olmasına rağmen Afrika kıtasının en zengin ülkesi olan Gana, çok kısa denebilecek aralıklarla askerî darbelere sahne olmuştur. Bu durum, ülkede henüz tam oturmamış bu siyasî rejimin ne derece benimsendiğini göstermektedir. Etnik gruplar arasında ciddî herhangi bir huzursuzluk görülmemesi yanında siyasi hayatta yaşanan bu kargaşa, hakikatte ülkeyi terk etmemiş bulunan İngiliz sömürgesiyle, uzun tecrübelerden geçmiş yerli zihniyetin çatışmasıdır.

7 — GİNE-BİSSAU

Resmi adı	: Gine-Bissau Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 36.125 km²
Nüfusu	: 891.000 (1986)
Başkenti	: Bissau
Önemli şehirleri	: Bissau, Bafat'a, Gabu, Mansao, Catio
Resmi dili	: Portekizce
Resmi dini	: Yok
Para birimi	: Peso (PG)

Senegal ve Gine arasına sokulmuş, nehirlerin bol olduğu Batı Afrika'da, Atlas Okyanusu kıyısında küçük bir ülkedir. 1974 yılına kadar Portekiz Ginesi olarak bilinen bu ülke güneybatı kıyısının açıklarında yer alan Bijagos (Bissagos) Adalarını da içine alır. Güney ve doğudan Gine, kuzeyden Senegal'le çevrilidir. Gine-Bissau'da birçok nehir bulunur; en önemlileri Cacheu veya Farim, Mansoa, Geba, Corubal, Rio Grande ve Cacine'dir.

Gine-Bissau ziyaretçilerini her zaman güzel manzaralarıyla etkilemektedir. Geniş ve sâkin nehirleri, kırmızı çiçekli akasya ağaçları, zümrüt yeşili rengindeki alanları ve güzel ormanlarıyla Afrika'nın en çekici bölgelerinden biridir.

Coğrafya

Büyük bölümü alüvyon ovalarından meydana gelen ve alçak bir yüzeye sahip olan Gine-Bissau üç coğrafî bölgeye ayrılır. Kıyı bölgesi geniş mangrov (bataklıkta yetişen bir çeşit bitki) bataklıklarıyla kaplıdır. Nehirlerin denize döküldükleri bölgelerde büyük deltalar meydana gelmiştir. Baharda gel-git olaylarıyla su çok içerilere kadar girmekte ve mangrovlar su altında kalmaktadır. Okyanus damarlar halinde önemli şehirlerin çoğuna sokulmaktadır. Büyük kayıklarla yerleşim merkezlerinin çoğuna gidilebilir. Kuzeydoğu istikametinde iç kısımlara kadar sokulan ve derin girintilerle parçalanmış olan kıyı bölgesi ülkenin yaklaşık üçte birlik kısmını oluşturur.

Kuzeybatıda Geba Irmağı ile Senegal sınırı arasında bulunan kısımlar ovalıktır. Bu ovalar Senegal Havzası'nın güney kenarında bu-

lunur. Irmaklar kesintiye uğramadan uzanan düzlükler sebebiyle menderesler çizer. Yağışlı mevsimlerde sık sık taşkınlara uğrar.

Komşusu Gine'deki Fouta Djallan (Futa Jallon) platosunun bir devamı olan kuzeydoğu bölgesi ülkenin en yüksek bölgesidir. Akarsular umumiyetle buradadır. Burada bulunan Gabu Platosu, Gine'nin Fouta Djallon Platosu'na bağlıdır. Yine bu bölgede Bafata platosu ile Boe tepeleri de bulunur. Geba, Corubal ve Cacheu gibi bu bölgede akan başlıca ırmaklar Atlas Okyanusu'na dökülür.

Gine-Bissau'da genel olarak sıcak ve yağışlı bir iklim hüküm sürer. Haziran'dan Kasım'a kadar özellikle kuzey bölgeleri bol yağış alır. Kıyı ve iç kesimlerde yıllık ortalama 26°C sıcaklık görülür. Senelik sıcaklık değişimi yok denecek kadar azdır. Kıyı şeridinde 2.500 mm.'yi bulan yıllık yağış miktarı iç kesimlerde 1.500 mm.'ye kadar düşer. Platolarda bu daha da azalır. Kıyı kesimlerinde çeltik ve şekerkamışı yetiştirilir. İç kısımlardaki ovalar sık ormanlarla kaplıdır. Pelikan ve flamingo gibi su kuşları ile savanlarda yaşayan ceylan, sırtlan, leopar ve maymun ülkede rastlanan başlıca hayvanlardır.

Tarihçe

Arap coğrafyacısı Yakut'a göre Gine ismi bir Berberi kabilesi olan Winawa veya Ginawa'dan gelmektedir. Bazı coğrafyacılara göre ise Niger nehrinin batısında yer alan ve Batı Afrika'nın en eski devleti olan Gana'nın (bugünkü Gana değil) bozulmuş bir şeklidir. XIII. yüzyılda Gine Bissau'nun kıyı kesiminde çiftçilikle uğraşan kimselerin yaşadığı bilinmektedir. Bu tarihlerden sonra Mali İmparatorluğu'nun daha sonra da Gine'nin Fouta Djallon bölgesinde kurulan müslüman bir devletin yönetimi altında kalmıştır.

Portekizliler, Gine-Bissau kıyıları akınlarına 1446 yılında başlamışlardır. 1447'de Nuno Tristao, Rio Grande'yi salla geçmiş ve Nolu kabilesi tarafından öldürülmüştür. Portekizliler Cape Verde adalarına 1460 yıllarında yerleşerek kıyı bölgesinden topladıkları köleleri buralardaki pamuk ve çivit plantasyonlarında çalıştırdılar. 1462'den itibaren Gine-Bissau'nun kıyı kesimlerini ele geçirerek sonraki yıllarda Bissau limanından Brezilya'daki Portekiz İmparatorluğu'na ve Güney Amerika'daki İspanya'nın sahip olduğu yerlere köle göndermeye başladılar. XVI. yüzyılda köle ticareti daha da arttı. Köle ticareti için geniş bir kaynak haline gelen bu bölgelere İngiliz, Fransız ve Felemenkli tüccarlar da gelerek Avrupa'daki köle emeğine duyulan ihtiyacı buralardan gidermeye çalıştılar. Uzun yıllar bu insanları köle olarak alıp sattılar. Portekizliler XIX. asra kadar sadece esir ticareti yaparak bu bölgede hakimiyetlerini ve sömürülerini sürdürdüler. Bu arada fildişi, balmumu ve deri ticareti de gelişmeye başlamıştır.

İç kesimlerde kabileler arasında yoğun savaşların sürekliliği sebebiyle sömürgecilik daha çok köle ticareti ile sınırlı kalmış, iç kesimlere fazla girilememiştir. Çeşitli ülkelerce kurulan ticaret merkezleri genişleme imkanı bulamamış, 1792'deki İngilizler'in Bolama'ya yerleşme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir müddet geçtikten sonra Bissau'da yeniden bir ticaret merkezi oluşturan Portekizliler, kıyı bölgesini egemenlik alanı ilan ettiler. Buna rağmen 1879'a kadar Gine-Bissau'nun resmi yönetimini açıklamadılar. İngilizlerle yapılan çeşitli görüşmelerden sonra Cabo Verde'den ayrı olarak Portekiz Ginesi sömürgesini oluşturdular. Bunun açıklanmasından sonra İmam Samory Toure'nin liderliğinde bağımsızlık savaşı başladı. 1886'da Fransız sömürgesi altındaki topraklar sebebiyle ortaya çıkan sınır problemleri çeşitli düzenlemelerle giderildi. 1898 yılında İmam Samory Toure Fransızlar tarafından yakalandı. 1920 yılında kuzeyde Portekiz yönetimi tamamen yerleşmişti. Ülkenin iç kesimlerinde yaşayan kabileleri sindirme girişimleri çok uzun sürdü. Bunun için sık sık şiddete başvuruldu. Yerli direnişler aralıklı olarak 1936'ya kadar sürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'da milliyetçilik hareketlerinin başlamasıyla ülkede Portekizliler'e karşı direniş yeniden başgösterdi.

1956'da Cape Verdinas tarafından PAIGC (Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi) kuruldu. Dr. Amilcar Cobral da genel sekreter oldu. Temmuz 1961'den itibaren Amilcar Cobral'ın önderliğinde PAIGC'ye bağlı gerillalar Portekizliler'e karşı silahlı mücadeleyi başlattılar. 1971 yılına gelindiğinde PAIGC'ye bağlı Ulusal Kurtuluş Ordusu kıyı kentleri ile birkaç şehir dışında ülkenin büyük bölümünde üstünlüğü ele geçirdi. 24 Eylül 1973'te bütün ülke kontrol altına alınarak PAIGC, Gine-Bissau'un bağımsızlığını ilan etti. Birleşmiş Milletler Gine-Bissau'ı hemen tanıdı ve 1974'te üyeliğe kabul etti. Portekiz'de bütün birliklerini geri çekerek Gine-Bissau'ın bağımsızlık kararını tanıdı.

Gine-Bissau ve Cape Verde'nin bağımsızlığı için PAIGC büyük mücadele vermiştir. Her iki ülke de bu parti tarafından 1974'ten 1980'e kadar paralel organizasyonlarla yönetildi. Partinin yanısıra üç ayda bir toplanan Halk idare meclisi ve sürekli olarak her iki ülkede de liderliği elinde bulunduran kalıcı komite bulunmaktaydı.

14 Kasım 1980'de Joao Bernardo Vieria'nın liderliğinde barışçı bir darbe gerçekleştirildi. Cape Verdililer bu darbeden hoşlanmadılar ve Gine-Bissau ve PAIGC ile ilişkilerini keserek kendileri bir parti kurdular. PAIGC Gine-Bissau'da görevine devam etti fakat anayasa iptal edilerek meclis dağıldı. Ülkedeki tüm yetkiler Vieira tarafından kurulan Devrim Konseyi'nde toplandı. Seçimler 1984 Nisanı'nda ya-

pıldı. Mayıs 1984'te Devrim Konseyi'nin yönetimi sona erdi. Vieira'nın devlet ve hükümet başkanı olarak seçilmesinden sonra anayasal yönetime dönüldü. 1986'da Bissau'da toplanan Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı için Afrika Partisi'nin (PAIGC) IV. kongresi yapıldı. Bu kongrede ekonomide büyük yön değişikliği kararı alındı. Hükümet ekonominin liberalleşmesi ve devlet kuruluşlarında özelleştirilmeye geçilmesini amaçlayan yeni programları, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun baskıları sonucunda uygulamaya koydu.

Mayıs 1987'de Bernardo Vieira'nın darbe girişimiyle karşılaştığı yolundaki söylentiler yalanlandı.

Ekonomik Yapı

Gine-Bissau, Birleşmiş Milletler'de 29 azgelişmiş ülke arasında yer almaktadır. Uzun yıllar Portekiz yönetimi altında bir sömürge olarak kalmış bu yönetim son yıllarda ülkeyi 3 Portekiz şirketinin tekeline bırakmıştır. Çiftçiler bu şirketlerin ürünlerini almak ve kendi ürünlerini dünya piyasasından daha ucuz bu şirketlere satmak zorundaydılar. Yerfıstığı ve hurma yağı dışında, gelire katkıda bulunan ürünler çok azdı. Savaş sırasında çiftçilerin çoğu komşu ülkelere göç etmiş, bağımsızlığın ilanından sonra 150.000 kadarı geri dönmüştür. Bunlara eski haklarının ve topraklarının verilmesi hükümete büyük problemler çıkardı.

Ekonomide kamu sektörü ağırlıktadır ve gelişmekte olan bir ekonomik politika uygulanmaktadır. 1985'te gayri safi milli hasıla (GSMH) 150 milyon ABD doları, fert başına düşen milli gelir ise 170 ABD doları olarak tespit edilmiştir. Bağımsızlık öncesinde büyük zarar gören ülkeyi kalkındırmak için önemli güçlüklerle karşılaşılmaktadır.

1978-1981 yılları arasında yıllık gelir 13,9 milyon dolardan 25,3 milyon dolara çıkmasına rağmen bütçe açığı 17,1 milyon dolardan 21.9 milyon dolara yükselmiştir. Bunun sebebi gelirlerin yarısının maaşlara verilmesiydi. 1982'de ise toplam gelir 23,5 milyon dolar, toplam harcama 59,9 milyon dolar olmuştur. Dışarıdan alınan borçlar üst üste yığılarak 1982 sonunda 165 milyon dolara ulaştı. Dış borçlar 1984'te 149 milyon dolar olarak tesbit edildi.

Gine-Bissau'ın ekonomisi tarıma dayanır. Bu kesimde toplam iş gücünün yüzde seksene yakın bir kısmı çalışır.

Ülke sahel bölgesi içinde yer aldığı için yağışlar düzensizdir. Bu yüzden tarımda alınan neticeyi önemli ölçüde etkiler. Ülke akarsu bakımından zengindir ve sulamaya büyük önem verilir. Kıyı boyunca hurma ağaçları yer alır. Ama besin ürünleri pirinç, patates, fasul

İç kesimlerde kabileler arasında yoğun savaşların sürekliliği sebebiyle sömürgecilik daha çok köle ticareti ile sınırlı kalmış, iç kesimlere fazla girilememiştir. Çeşitli ülkelerce kurulan ticaret merkezleri genişleme imkanı bulamamış, 1792'deki İngilizler'in Bolama'ya yerleşme girişimleri de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir müddet geçtikten sonra Bissau'da yeniden bir ticaret merkezi oluşturan Portekizliler, kıyı bölgesini egemenlik alanı ilan ettiler. Buna rağmen 1879'a kadar Gine-Bissau'nun resmi yönetimini açıklamadılar. İngilizlerle yapılan çeşitli görüşmelerden sonra Cabo Verde'den ayrı olarak Portekiz Ginesi sömürgesini oluşturdular. Bunun açıklanmasından sonra İmam Samory Toure'nin liderliğinde bağımsızlık savaşı başladı. 1886'da Fransız sömürgesi altındaki topraklar sebebiyle ortaya çıkan sınır problemleri çeşitli düzenlemelerle giderildi. 1898 yılında İmam Samory Toure Fransızlar tarafından yakalandı. 1920 yılında kuzeyde Portekiz yönetimi tamamen yerleşmişti. Ülkenin iç kesimlerinde yaşayan kabileleri sindirme girişimleri çok uzun sürdü. Bunun için sık sık şiddete başvuruldu. Yerli direnişler aralıklı olarak 1938'ya kadar sürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrika'da milliyetçilik hareketlerinin başlamasıyla ülkede Portekizliler'e karşı direniş yeniden başgösterdi.

1956'da Cape Verdinas tarafından PAIGC (Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı İçin Afrika Partisi) kuruldu. Dr. Amilcar Cobral da genel sekreter oldu. Temmuz 1961'den itibaren Amilcar Cobral'ın önderliğinde PAIGC'ye bağlı gerillalar Portekizliler'e karşı silahlı mücadeleyi başlattılar. 1971 yılına gelindiğinde PAIGC'ye bağlı Ulusal Kurtuluş Ordusu kıyı kentleri ile birkaç şehir dışında ülkenin büyük bölümünde üstünlüğü ele geçirdi. 24 Eylül 1973'te bütün ülke kontrol altına alınarak PAIGC, Gine-Bissau'un bağımsızlığını ilan etti. Birleşmiş Milletler Gine-Bissau'ı hemen tanıdı ve 1974'te üyeliğe kabul etti. Portekiz'de bütün birliklerini geri çekerek Gine-Bissau'ın bağımsızlık kararını tanıdı.

Gine-Bissau ve Cape Verde'nin bağımsızlığı için PAIGC büyük mücadele vermiştir. Her iki ülke de bu parti tarafından 1974'ten 1980'e kadar paralel organizasyonlarla yönetildi. Partinin yanısıra üç ayda bir toplanan Halk idare meclisi ve sürekli olarak her iki ülkede de liderliği elinde bulunduran kalıcı komite bulunmaktaydı.

14 Kasım 1980'de Joao Bernardo Vieria'nın liderliğinde barışçı bir darbe gerçekleştirildi. Cape Verdililer bu darbeden hoşlanmadılar ve Gine-Bissau ve PAIGC ile ilişkilerini keserek kendileri bir parti kurdular. PAIGC Gine-Bissau'da görevine devam etti fakat anayasa iptal edilerek meclis dağıldı. Ülkedeki tüm yetkiler Vieira tarafından kurulan Devrim Konseyi'nde toplandı. Seçimler 1984 Nisanı'nda ya-

pıldı. Mayıs 1984'te Devrim Konseyi'nin yönetimi sona erdi. Vieira'nın devlet ve hükümet başkanı olarak seçilmesinden sonra anayasal yönetime dönüldü. 1986'da Bissau'da toplanan Gine-Bissau ve Cabo Verde'nin Bağımsızlığı için Afrika Partisi'nin (PAIGC) IV. kongresi yapıldı. Bu kongrede ekonomide büyük yön değişikliği kararı alındı. Hükümet ekonominin liberalleşmesi ve devlet kuruluşlarında özelleştirilmeye geçilmesini amaçlayan yeni programları, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun baskıları sonucunda uygulamaya koydu.

Mayıs 1987'de Bernardo Vieira'nın darbe girişimiyle karşılaştığı yolundaki söylentiler yalanlandı.

Ekonomik Yapı

Gine-Bissau, Birleşmiş Milletler'de 29 azgelişmiş ülke arasında yer almaktadır. Uzun yıllar Portekiz yönetimi altında bir sömürge olarak kalmış bu yönetim son yıllarda ülkeyi 3 Portekiz şirketinin tekeline bırakmıştır. Çiftçiler bu şirketlerin ürünlerini almak ve kendi ürünlerini dünya piyasasından daha ucuz bu şirketlere satmak zorundaydılar. Yerfıstığı ve hurma yağı dışında, gelire katkıda bulunan ürünler çok azdı. Savaş sırasında çiftçilerin çoğu komşu ülkelere göç etmiş, bağımsızlığın ilanından sonra 150.000 kadarı geri dönmüştür. Bunlara eski haklarının ve topraklarının verilmesi hükümete büyük problemler çıkardı.

Ekonomide kamu sektörü ağırlıktadır ve gelişmekte olan bir ekonomik politika uygulanmaktadır. 1985'te gayri safi milli hasıla (GSMH) 150 milyon ABD doları, fert başına düşen milli gelir ise 170 ABD doları olarak tespit edilmiştir. Bağımsızlık öncesinde büyük zarar gören ülkeyi kalkındırmak için önemli güçlüklerle karşılaşılmaktadır.

1978-1981 yılları arasında yıllık gelir 13,9 milyon dolardan 25,3 milyon dolara çıkmasına rağmen bütçe açığı 17,1 milyon dolardan 21.9 milyon dolara yükselmiştir. Bunun sebebi gelirlerin yarısının maaşlara verilmesiydi. 1982'de ise toplam gelir 23,5 milyon dolar, toplam harcama 59,9 milyon dolar olmuştur. Dışarıdan alınan borçlar üst üste yığılarak 1982 sonunda 165 milyon dolara ulaştı. Dış borçlar 1984'te 149 milyon dolar olarak tesbit edildi.

Gine-Bissau'ın ekonomisi tarıma dayanır. Bu kesimde toplam iş gücünün yüzde seksene yakın bir kısmı çalışır.

Ülke sahel bölgesi içinde yer aldığı için yağışlar düzensizdir. Bu yüzden tarımda alınan neticeyi önemli ölçüde etkiler. Ülke akarsu bakımından zengindir ve sulamaya büyük önem verilir. Kıyı boyunca hurma ağaçları yer alır. Ama besin ürünleri pirinç, patates, fasul-

ye, manyok, yer fıstığı, hindistan cevizi, şeker kamışı, muz ve çeşitli tropik meyvelerdir. Bunların içinde en önemli yeri tutan pirinç, ekim alanlarının yüzde 30'unu kaplar. Daha çok en fazla yağış alan kuzey ve batı kesimlerinde yetiştirilir. Kuzey ve doğuda az yağış alan ve toprağın kumlu olduğu bölgelerde yetişen yerfıstığı da önemli ürünlerindendir. Hindistan cevizi ile birlikte ihracat gelirinin yaklaşık beşte ikisini karşılar. Daha çok plato bölgesinde yetiştirilen tahıl ürünleri ülkenin ihtiyacına yeterli olmadığından ithalata da başvurulur.

Ülke ekonomisi, Portekizliler'in burasını ucuz bir kaynak haline getirmek için çalışmaları sonucunda çok geri kalmıştır. Portekizliler CUF adlı bir şirket kurarak, köylülerin yer fıstığını ve hurma yağını hiç de ekonomik olmayan fiyatlarla bu şirkete satmak zorunda bırakmışlardır. Bunun sonucunda da halk açlık ve sıkıntı ile başbaşa bırakılmıştır. Bağımsızlığın elde edilmesinden sonra hükümet tarıma öncelik verdi. Ülkeye savaştan sonra geri dönen mülteci çiftçileri yerleştirerek onlara tohum dağıtıldı. Bağımsızlık hareketinin lideri olan Dr. Amilcar Cobral, tarımda gelişme sağlanması için çok çaba göstermiştir. Aynı zamanda kendisi de bir ziraatçi idi.

Ülkede bulunan çayır ve otlaklar pek verimli değildir. Fulaniler ve Balanteler besicilikle uğraşırlar. Sığır, keçi, domuz, tavuk ve koyun, yetiştirilen belli başlı hayvanlardır. Süt ürünleri yetersizdir. Genellikle ithalle karşılanır. Son yıllarda bazı yabancı ülkelerle yapılan ortak yatırımlar sonucu balıkçılık gelişmektedir. İç ihtiyaç karşılandığı gibi ihracat da yapılır. Ülke topraklarının yüzde 38'i ormanlarla kaplıdır. Kesilen ağaçların büyük kısmı yakıt olarak kullanılır. Elde edilen kerestelerin bir kısmı dışarıya da satılır.

Boksit, petrol ve fosfat arama çalışmaları sürdürülmektedir. Bu zamana kadar bulunan boksit yatakları kalitesi çok düşük olduğundan fazla yatırım yapılmamıştır. 1981'de Fransız araştırıcılar tarafından Oio ve Cacheu'da fosfat yatakları bulunmuştur. Portekiz'de altın ve elmas madenlerinin çıkarılmasında yardımcı olmaktadır.

Endüstri gelişmemiştir. Çeşitli meyve suyu fabrikaları, gıda işleme ve konserve fabrikaları mevcuttur. Bissau'da yıllık kapasitesi çok düşük olan araba fabrikası da bulunmaktadır. İthal katı yakıtların kullanıldığı termik enerji santralleri kurulmuştur. 1985'te 14 milyon KW saat elektrik üretilmiştir.

Ekonomide devlet sektörleri etkindir. 1986'da ekonomide liberalleşmeye gidilmesi için karar alınmıştır. SSCB tarafından söz verilen yardımlar gerçekleşmeyince, son yıllarda dış borç için Portekiz, Avrupa Ekonomik Topluluğu, Brezilya, Suudi Arabistan ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi çeşitli devletlere başvurmuştur. Dış borçların tutarı neredeyse ülke bütçesinin üçte ikisine yaklaşmıştır. Son yıllarda

ülke ekonomisinin yönlendirilmesinde Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu etkili olmaktadır. Ticaretin liberalleştirilmesi ve iktisadî devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi için yeni düzenlemelere gidilmiş kamu sektöründe çalışanların azaltılacağı açıklanmıştır. Enerji fiyatları arttırılırken temel mallarda sübvansiyonların sürdürülmesine karar verilmiştir. Ekonomide yapılan bu düzenlemelerden sonra başta Dünya Bankası olmak üzere çok sayıda kuruluş bu ülkeye kredi sağlamıştır. Afrika Kalkınma Bankası da tarımın gelişmesi ve sağlık hizmetlerinin modernleştirilmesi için gerekli krediyi sağlamayı kabul etmiştir.

Bağımsızlıktan önce ticarette ters bir denge mevcuttu. 1974'te ihracat, ithalatın sadece yüzde 8'i kadardı. Yer fıstığı hurma ve kereste ihraç edilen malların başında yer alırken makine, endüstri ürünleri ve petrol ithal edilmekteydi. Bağımsızlıktan sonra tarım ürünleri ihracaatı ve bu ürünlerin fiyatları arttırılmıştır. Buna ek olarak balık ve kabuklu su ürünleri 1976'dan sonra ihracaatta önemli yer tutmaya başlamıştır. Fakat 1977 ve daha sonraki kıtlıklar büyük miktarlarda pirinç ithaline sebep olmuştur. İhracat yine de ithalat giderlerinin beşte birini karşılayabilmektedir. Soyulmuş yer fıstığı, yer fıstığı yağı, hindistan cevizi, çeşitli sebze ve meyve başlıca ihraç ürünlerindendir. İhracat yapılan ülkelerin başında Romanya, Portekiz, Çin, Fransa, İspanya, Senegal ve Hollanda gelmektedir. Yardımlar ve yatırımlara harcanan paraların azaltılarak yabancı dövizlerin çok iyi kontrol edilmesiyle ithalat sabitleştirilmeye çalışılmaktadır. Fakat ihracatta yeterli artış sağlanamamıştır. İthalatının büyük bölümünü çeşitli gıda maddeleri ve içecekler başta olmak üzere dokuma ve giyecekler çeşitli taşıt araçları, sanayi ham maddesi, makine ve yedek parçaları oluşturur. Portekiz, İtalya, İspanya, AFC, Hollanda, Fransa ve Birmanya ithalat yapılan ülkelerin başında gelir.

Bissau-Bafata karayolu ülke ulaşımında önemli rol oynar. Bu yol Gabu'ya, ırmak kenarlarında bulunan çeşitli limanlara ve komşu ülkelere bağlanan karayollarının eksenini oluşturur. Birçok nehir bulunduğu için nehir ulaşımı önemli yer tutar. Kuveyt'ten gelen yardımlarla uluslararası hava alanında modernizasyon çalışmaları yapılmıştır. Bissau yakınlarındaki Bissolanca'da bir havaalanı yer almaktadır. En önemli limanı Bissau'dur.

Portekiz yönetimi şuurlu olarak eğitim hizmetlerini kısıtlı tuttuğundan eğitim ve öğretim gelişmemiştir. Hiç öğrenim görmeyen veya okuma yazma bilmeyenler (7 yaşın üzerinde) yüzde 70'e yakındır. 1980'de tespit edilen doktor sayısı 108'dir. 7.200 kişiye bir doktor düşmektedir. Ülkede çıkan tek gazete devletin denetimindedir.

Etnik Yapı

Gine-Bissau farklı kabilelerden ve etnik gruplardan oluşmaktadır. Herbirinin kendine göre gelenekleri ve görenekleri mevcuttur. Kuzeyde ve iç kısımlarda daha çok Fulani ve Mandingolar yaşar. Kıyı kesimlerinde Mandayako, Pepel, Negro kabileleri yer alır. Şehirlerde daha çok Gurmettesler yaşamaktadır. Bunlar birçok kabileden hristiyan olmuş kişilerden meydana gelir. Giba nehri kıyısında yaşayan Balente kabilesi tarımla uğraşır. Kuzeybatıda Rio Cachen boyunca vahşi bir hayat süren Manjak ve Fulup kabileleri yaşar. Balenteler geniş bir alana yayılmışlardır ve aile toplumsal yapının temelini oluşturur. Bunlar animisttirler, ülkenin bağımsızlık savaşında gerilla kuvvetlerinin dayanağı olmuşlardır. Müslüman olan Fulaniler ise daha çok hayvancılıkla uğraşırlar. Dış etkilere kapalı bir özellik gösteren hiyerarşik ve yarı feodal bir toplum yapısı göze çarpar. Yine müslüman olan ve tarımla geçinen Malinkeler ise ticaret ve zanaatçılıkla uğraşırlar. Mandayakolar bahçecilik ve balıkçılık yaparlar. Melez bir topluluk olan Cabo verde asıllı Mestçolar ülkede milliyetçiliğin gelişmesinde etkili olmuştur. Kabilelerinden kopmuş siyahlardan meydana gelen Assimiladolar çeşitli kamu kesiminde çalışır.

Resmi dil Portekizce'dir. Kabileler kendi dillerini de konuşur. Yirmiye yakın kabile dili bulunmaktadır. Bu diller Mande ve Batı Atlantik dil grupları içerisindedir. Nüfusun yüzde 65'i kabile dinlerine inananlardan meydana gelmiştir. Geleneklere aşırı bağlanılan ülkede putperestlik hâlâ devam etmektedir. Müslümanlar nüfusun yüzde 30'unu oluşturur. Kadiri ve Ticani tarikatları İslâmiyet'in bu ülkede yayılmasında etkili olmuştur. Hristiyan olanların sayısı azdır. Katolik misyonerler bu ülkede yıllarca çalıştığı halde nüfusun yüzde 5'i hristiyandır.

Şehirlerde oturanların sayısı çok azdır. Nüfusun yüzde 73'ü kırsal kesimlerde oturmaktadır. Ülkede 1987 yılında km² başına 25 kişi düştüğü tespit edilmiştir.

Yönetim

Gine-Bissau, tek meclisli (Ulusal Halk Meclisi) ve tek partili bir cumhuriyettir. Ulusal Halk Meclisi 150 üyeden meydana gelir. Devlet ve hükümet başkanı aynı kişidir. 1980 senesinde yapılan bir hükümet darbesi ile ülke yönetimi Jaoa Bernardo Vieira'nın eline geçmiştir. Ülke Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği'ne üyedir.

8 — HABEŞİSTAN (ETİYOPYA)

Resmî adı	: Abretasabavit Etiyopiya (Sosyalist Etiyopya)
Yüzölçümü	: 1.223.500 km²
Nüfusu	: 42.019.418 (1984 sayımı)
Başkenti	: Addis Ababa
Önemli şehirleri	: Asmara, Dire Dava, Gonder, Desse, Harar
Resmî dili	: Amhara Dili
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Etiyopya Birri (Br)

Miladın dört asır öncesinden beri dünya tarihinde belirli roller üstlenmiş, tarihin en eski ülkelerinden biri olan Etiyopya, kuzey ve batıda Sudan Cumhuriyeti; güneyde Kenya; güneydoğuda Somali Cumhuriyeti, Afarlar ve İssâlar ülkesi ile sınırları bulunan, Afrika'nın, Kızıldeniz ile Nil nehri arasında kalan kuzeydoğu bölümünde yer alan bir devlettir.

İslâm'dan önce, bulunduğu bölgenin ticaret merkezi ve bu sayede iktisadi ve kültürel hayatın hareketliliği dolayısıyla, peygamberimizin risaleti döneminde Mekke ile canlı ticari münasebetlere sahne olmuş, İslâm'ı kabul eden Mekkeli müslümanlardan bir grup, müşriklerin idare ve zulmünden kurtulmak, dinlerini hem daha iyi yaşayabilmek hem de hür ortamdan yararlanarak İslâm'ı yaymak gayesiyle bizzat Hz. Peygamber'in izin vermesiyle bu ülkeye hicret ettiler. Habeş ülkesi, asırlarca müslümanların hatırında yad edilmiş, XX. yüzyılın başından itibaren Avrupalı sömürgecilerin istilasıyla birlikte müslümanlar için esaret ve elem yılları başlamıştır. Bugün resmî adı Etiyopya olarak zikredilen Habeşistan'da (Eritre ile birlikte) yaklaşık olarak 15 milyon müslüman vardır. Gerek yeni müslüman olanlarla gerekse müslümanların nüfus artış oranlarının yüksek olmasından dolayı bu rakam her geçen yıl artmaktadır. Biz Etiyopya yerine, İslâm'ın hakim olduğu dönemlerdeki adıyla, «Habeşistan» adını kullanacağız.

Coğrafya

Bugün kendisine bağlı halkı müslüman Eritre ile muhtariyet mevzuunda devamlı mücadele halinde bulunan ve mevcut yüzölçümü bir milyon kilometrekarenin üzerinde bulunan Habeştistan'ın coğrafi yapısını inceleyebilmek için ülkeyi dört bölgeye ayırmak gerekir:

1. Güneyden kuzeye doğru hafifçe meyilli olan Galla-Somali yaylası (Ogaden'de denizden yüksekliği 1200 m.) yağışların düzensiz, toprağının verimsiz olmasından dolayı bu yöre halkı göçebe hayvancılıkla geçinir.

2. Güney dağlık bölgesi, yayla kenarında kuzeyden batıya uzanan killi ve kalkerli kütleler dizisi ile yüksek bazaltlı yaylalardan meydana gelen güney kütle topraklarının, verimli nem oranı yüksek, deniz seviyesinden yüksekliği dolayısıyla mutedil iklime sahip bir bölgedir. Vadiler, Akdeniz bitkileri ve sub-tropikal ziraat için elverişli toprakları üzerinde taşır; bu bölgede yabani kahve yetiştirilmektedir.

3. Büyük Doğu Afrika hendeğinin bir kısmı olan merkezi çukur, güneyde bir sıra göl çukurcukları (Zevay, Şala, Abaya, Asava, Stefanie vb. gölleri) Avaş nehri yolu ile kuzeye çekilir. Bundan sonra gelen Danakil ovası, yerkürenin en sıcak bölgelerinden biridir.

4. Asıl Habeştistan dağlık bölgesi, zor aşılabilen bir dağ topluluğudur. Bagemder ve Gocam'da 1.000-2.400 m. arasında değişen rakımlar gösteren masa biçimli ambalarda (ambas), (Daşan 4.620; Çoke 4.154; Kollo 4.300 m. gibi) yüksek tepeler vardır. Doğuda çıplak olan bu yüksek topraklar, batıya doğru ilerledikçe yavaş yavaş ormanlarla kaplanır. Bu bölgenin 3.000 m. yüksekliğine kadar ziraat yapılır. Daha üst kısımlarında ise hayvancılık için otlak yerleri mevcuttur. Yine bu bölgenin birçok vadisi dağlar arasına sıkışmış olduğundan genellikle dar ve çok sıcaktır.

Birbirine bağlı olan bu üç iklim bölgesine üç ayrı hayat tarzı tekabül etmektedir: Şöyle ki, daga (dega), 2.400 m. üstünde bir yüksekliğe sahip olduğundan dolayı bazen don olayı görülmesine rağmen hayvancılığa elverişli alanları kapsar. Voynadaga (bağ degası), bazı yerlerde 2.400 metreden 1.800 veya 1.500 metreye kadar inen bir ara bölgedir. Buna daha çok Habeş dağlık bölgesinin batısı ile güneyinde ve güney dağlık bölgesinde rastlanır. Bu bölge (bağ, yabani zeytin gibi) Akdeniz bitkileri ile (kahve, pamuk gibi) sub-tropikal bitkilerin yetiştirilmesine elverişli olan tarım alanlarına sahiptir. 1.800 veya 1.500 m. yüksekliğin altındaki toprakları içine alan Galla-Somali yaylası, Danakil ovası ve dağlık arazi arasında sıkışıp kalmış vadilerin yer aldığı Kwolla ve Kolla bölgesinde bitkiler nemlilik derecesine

göre, ya fışkırırcasına yetişir ya da hiç yetişmez; ısı her zaman 20°'nin üstündedir (kışın ortalama 25°; yazın 32°).

Habeşistan'ın doğusunda yağmurlar yaz musonlarına bağlıdır. Çok yüksek buharlaşmaya maruz kaldığından yerleşik bir yaşama müsait değildir. Bu yüzden sözkonusu sahada göçebe hayatı yaygındır (Avaş vadisi, Danakil ovası, Ogaden). Buna karşılık olarak batıda, merkez dağlık bölgesi ile Habeşistan dağlık bölgesinde muntazam yağışlar görülür.

Tarihçe

Habeşistan'ın coğrafya ve tarihi uzun süre mübhem kalmıştır. Eski asırlarda Habeşistan için «*Siyah Afrika*» tabiri kullanılmıştır. Tarihte bilinen ilk Habeşistan İmparatorluğu'nun temelini atan Sudan asıllı halklar olmuş (Cauşlar ülkesi) ve tarihe Nubia olarak geçmiştir. Bugünkü Habeşistan'ın aslı Aksum Krallığı'na dayanır. Güney Habeşistan'dan Kızıldeniz'i geçerek gelen Sami kabilelerinden oluşan göçmenler burada Aksum Krallığı'nı kurdular. Habeşistan'da en eski Arapça kitabeler Yeha'da bulunmuştur; bunların M.Ö. V. yy.dan kaldıkları sanılmaktadır. Aksum Krallığı Akdeniz-Hindistan deniz yolu üzerinde bulunduğundan, devrinde büyük bir öneme sahipti.

Suriyeli tüccarlar aracılığıyla hristiyan ülkelerle irtibat kuran krallık, Afrika'nın iç bölgelerinden elde edilen altın, fildişi ve baharatı bu ülkelere satıyordu. Aksum Krallığı, Aezanas'ın yönetimi döneminde (Rufinus'un Historia Ecclesiastica adlı eserine istinaden 320-342) Suriye'nin İskenderiye patriğinin gönderdiği Saint Frumence tarafından hristiyanlaştırıldı. Sami kökenli olan, ziraat ve şehir hayatına dayanan Aksum medeniyeti, III.-IV. asırlarda zirvedeydi. M.S. VI. asrın ikinci yarısıyla VII. asrın başlarında Aksum Krallığı eski gücünü kaybetmesine rağmen bölgedeki hakimiyetini ve ülke sınırları dışında olan (Başta Yemen'deki) hristiyan topluluklar üzerindeki koruyuculuğunu devam ettirdi.

Arabistan, Habeşler'in hakimiyetine geçtikten sonra, Yemen'de bulunan Habeş kumandanı Ebrehe, bağımsızlığını ilan etti. Ülkede birliği temin ettikten sonra etrafta birçok fetihler gerçekleştirmesinden cesaretlenen ve Mekke'de bulunan Kâbe'yi yıkarak oraya giden ziyaretçileri ülkesine çekmek ve bu şekilde Habeşistan'ı tekrar ihya ve imar etme düşüncesinde olan Ebrehe, Mekke'ye de bir sefer düzenledi. Kur'an'da da bahsi geçen (Fil Sûresi) bu sefer, hezimetle sonuçlandı. Düzeni bozulan ülkeyi Bizans'a kaptırmak istemeyen İranlılar

572'de Habeş yönetimine son verdiler. Fakat Habeşistan'da yer yer hristiyan beylerin yönetimi devam etti. 620'de Mekke'den göç eden ilk müslüman topluluğunu karşılayan ve onları koruyup iyi muamelede bulunan, kendisinin de gizli müslüman olduğu rivayet edilen Habeş Necaşi, bu beylerden biri olsa gerektir. Mekke'de İslâm'ın doğuşu, Medine İslâm Devleti'nin kurulması ve bölgede hızla yayılması, VII. asırda Aksum Krallığı'nın hristiyanlıkla olan bağlarını kesti. Kızıldeniz sahillerine yerleşen müslümanlardan dolayı güneye doğru çekilen hristiyan Habeşliler, X. yüzyılda Eritre sahiline tekrar ayak bastılar. Habeşliler'in hareketliliği kısa sürdü ve hristiyanlaşmamış yerli halkların isyanları ile Aksum Krallığı X. asrın sonunda tamamen yıkıldı.

Bu karışık dönemde Zague hanedanı ortaya çıktı. Agan soyundan olan Zagueler 1149'dan 1270'e kadar Lasta'da hükümet ettiler. Son Zague kralının yerini Yekuno Amlak aldı (1270-1285). Bu tarihten XVI. asra kadar Habeşistan zaman zaman müslümanların idaresine geçmekle beraber genellikle hristiyan idarecilerin yönetiminde kaldı. Hristiyan Habeşistan ile müslüman komşuları arasındaki savaş, ikiyüzelli yıl kadar sürdü.

1508-1540 yılları arasında Lebna Dengel'in hükümdarlığı sırasında hristiyan Habeş Krallığı, Ahmed b. İbrahim er-Râzi önderliğindeki İslâm orduları tarafından tamamen ortadan kaldırıldı. Hristiyan krallığı yıkmak ve bölge halkına İslâm'ı kabul ettirmek gerekçesiyle yapılan ve başarılı olunan Şimbira Kure zaferinden sonra müslümanlar, Habeş yaylasının büyük bir kısmını idareleri altına aldılar. İmam Ahmed b. İbrahim 1520'de başkenti Adal'dan Harar'a nakletti ve Müslüman Harar Sultanlığı'nın komutanı oldu. Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı ele geçirmesi ve Yemen'de Türkler'den yardım alan Ahmed b. İbrahim'in, Habeşistan'da (1530-1540) büyük başarılar kazanması, Kızıldeniz ticaret yolunun müslümanların eline geçeceğini gösteriyordu. Hindistan'daki Portekiz valisi Estevam da Gama buraya öncü bir kuvvet gönderdi. Müslümanlar burada karaya çıkan Portekiz ordusunu yendiler ve valinin kardeşi kumandan Christovam öldürüldü. Fakat birkaç ay sonra gelen ve hristiyan Habeş kuvvetleriyle birleşen Portekiz ordusu Tana gölü yakınlarında müslümanları yendi; bu savaşta İmam Ahmed b. İbrahim şehid düştü. Bu yenilgiden sonra zayıflayan Harar Sultanlığı'nın başına 1551 yılında Nur İbn Mücahid geçti. 1557'de Yemen valisi Özdemir Paşa idaresindeki Türk kuvvetleri, Massava'yı ele geçirdikten bir yıl sonra buradan ayrıldılar. Fakat Nur b. Mücahid, saldırılarına devam etti ve 23 Mart 1559'da Necaşi Galavdevos'u öldürdükten sonra zafer işareti olarak başını Harar'a götürdü.

Müslümanlarla hristiyanların uzun süren bu mücadelelerinden sonra Kenya'nın kuzey bölgelerinden Habeş havalisine gelerek hem müslüman hem de hristiyanları mağlup eden putperest Gallalar, Habeşistan topraklarının hemen tamamını ellerine geçirdiler. Krallığın merkezi Gonder'e nakledildi.

Galla akınları ve taht kavgaları sonunda dağılan devleti, II. Theodor adıyla 1855'te tahta çıkan Kassa, bugünkü birliğine kavuşturdu. Müslümanlara düşman olan II. Theodor, Galla isyanlarını bastırdı, derebeyler arasında birlik sağladı. Avrupalılarla, özellikle İngilizlerle anlaşmalar yaparak, ülkesini modernleştirme hamlelerine girişti. 1869'da Süveyş kanalının açılması, dolayısıyla Kızıldeniz'in tekrar Hindistan'a giden en kısa deniz yolu haline gelmesi, Avrupalı güçlerin nüfuz kazanmak için tekrar Habeşistan'a yönelmelerine yol açtı. 1868-1872 arasındaki anarşi ve karışıklık döneminden sonra IV. Johannes duruma hâkim olarak taç giydi (1872-1889). Birliği temin eden IV. Johannes, 1876'da Mısırlılar'ı Gura'da yendi. Johannes, İtalyanlar'ın, silah vererek desteklediği Menelik'le savaşmaya hazırlandığı bir sırada Batı Habeşistan'a, Sudan'ın başında bulunan Mehdi ordusu saldırdı. IV. Johannes müslümanların ilerlemelerine mani olamadı ve 1889'da Metamma savaşında öldürüldü. Bu tarihten sonra Menelik Habeşistan İmparatoru oldu. Daha önce desteklediklerı Menelik'in tahta geçişi sırasındaki karışıklıktan yararlanan İtalyanlar, 1 Ocak 1890'da Kızıldeniz üstündeki isteklerini gerçekleştirebilmek için Eritre kolonisini kurdular. 1895 yılında İtalya ile Habeşistan arasında savaş çıktı. Bu savaşta yenilen İtalya, Ekim 1896'da imzalanan Addis Ababa antlaşmasıyla Habeşistan'ın bağımsızlığını tanıdı. 1913'te ölen Menelik'in yerine Lic İyasu geçti. Daha tahta geçmeden Türkler'e ve diğer müslümanlara yakınlığı ile bilinen İyasu, 1916'da birçok kilise ve yüksek dereceli yönetici tarafından devrildi. Yerine Menelik'in kızı Zavditu imparatoriçe ilan edildi. Ülkedeki derebeylerin darbe teşebbüsünü bastıran Zavditu, veliaht Tafari'yi (hristiyan adıyla Haile Selasiye) tam yetkili necaşi ilan etti. 2 Kasım 1930'da Tafari, Haile Selasiye adıyla necaşi tacını giydi.

İtalyanlar, Ekim 1930'da Eritre ve Somaliland sınırlarında Habeşistan'a karşı bir askeri harekat başlattılar. Kısa sürede Kuzey Habeşistan'daki Adwa ve Makale'yi işgal ettiler. Bu havalide yapılan savaşta (31 Mart 1936) İtalyanlar yenildi. İtalyan mareşali P. Badoglio, 5 Mayıs'ta Addis Ababa'ya girdi. Haile Selasiye, Cibuti'den geçerek önce Kudüs'e, oradan da Cenevre'ye gitti. Birleşmiş Milletler'de ülkesinin durumunu anlatan konuşmalar yaptı. Fakat imparatorun bütün bu çabaları müsbet bir netice getirmedi. Bundan cesaret alan İtalyanlar, Habeşistan'ı, Eritre ve İtalyan Somaliland'ı gibi İtalyar

Doğu Afrikası'nın bir parçası haline getirdiler. Ülkesi ve tahtı işgal edilen imparator Haile Selasiye, İngiltere'ye sığındı. Bundan sonra İtalyanlar'ın ülkedeki iktisadî, idarî ve kültürel faaliyetlerine karşı yoğun direnme eylemleri başladı. İtalya İkinci Dünya Savaşı sırasında batılı müttefiklere karşı savaş ilan ettiğinde, İngiltere'de bulunan Haile Selasiye, Hartum'a geçti ve İtalyanlar'a karşı direnenlerle ilişki kurdu. İngilizler'in 1942 yılında Doğu Afrika'da giriştikleri savaşta İtalyanlar, Eritre, Keren ve Amba Alagi'de yenildiler. Haile Selasiye 5 Mayıs 1941'de ülkesine geri dönerek tahtına oturdu. İtalya, Şubat 1947'de Paris'te imzalanan barış antlaşmasıyla, Habeşistan üzerindeki bütün isteklerinden vazgeçti. Birleşmiş Milletler'in 1950'de Habeşistan'la Eritre'nin federasyon kurması kararı Eylül 1952'de gerçekleştirildi. Burada tarihi ve siyasi önemini bugün de devam ettiren Eritre'nin genel durumuna kısaca değinmek istiyorum.

Doğu Afrika sahillerine yerleşmeye başlayan İtalyanlar, 1885'te Musavva'yı zabtederek, kısa bir müddet içinde bütün sahili hakimiyetleri altına almışlardır. İtalyanlar, eski Romalılar'ın Kızıldeniz'e verdikleri Erytoraeum Mare'ye izafetle, buradaki yeni sömürgelerine 1889'dan itibaren Eritre adını vermişlerdir. 1890'da kurulan İtalyan sömürgesi Eritre, daha önceki yıllarda alınan topraklarla birleşerek oluşmuştur. Ahalisinin büyük bir kısmı Hâmi ırkından olan ve yerleşik bir hayat sürmeleri ve özellikle müslüman olmalarından dolayı, o bölgedeki diğer kavimlere nazaran kavmi vasıflarını korumuş bulunan Eritre halkının hemen hepsi çiftçilik ve çobanlıkla geçinirler; arazinin az münbit olmasından dolayı da birbirine yakın ve küçük köylerde yaşarlar. Dört milyon insanın % 90'ının yaşamı toprağa bağlı olan Eritre'de ayrıca demir, bakır, altın yataklarının yanında savaş dolayısıyla Habeşistan'ın bir türlü istifade edemediği zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 15 Eylül 1952 tarihli kararının gerçekleşmesiyle muhtar bir ülke sıfatını kazanan ve bir cumhurbaşkanının idaresi altında Habeşistan'a verilen Eritre'nin 1962 yılında muhtariyeti kaldırılmış ve 124.000 km2 yüzölçümüne, yaklaşık üçbuçuk milyon nüfusa sahip ülke, Habeşistan'ın bir eyaleti durumuna getirilmiştir. Eritre'de bulunan dinî guruplar ehemmiyet sırasına göre, İslâm, Kopt mezhebi, Katolikilik, Protestanlık, Rum Ortodoks mezhebi, Musevilik ve Budizm'dir. Fakat en ziyade yayılmış olan ve bugün de hızla yayılmasının yanında, Habeşistan'la arasındaki münasebetlerden dolayı sosyal ve siyasal aktüalitesini devam ettiren din, şüphesiz İslâm dinidir. Bugün Eritre, Ugadin, Afar topraklarını da içine alan Habeşistan'da müslümanlar çoğunluktadırlar. Eritre böglesinde müslümanların oranı % 80'dir. Buna rağmen Batılı ajanlar, müslümanların oranını sürekli % 34 olarak gös-

termektedirler. Eritre'nin bağımsızlığı için mücadele eden örgütlerin ilki, 1961'de, Kahire'de bir araya gelen Eritreli liderlerin kurdukları Eritre Kurtuluş Cephesi'dir. Bugün, Eritre'nin 14 şehri, teşkilâtlarını tek yönde birleştiren müslüman direnişçilerin elindedir.

Ekonomik Yapı

Çok yüksek miktarda çeşitli maden rezervlerinin bulunduğu sanılan Habeşistan'da, işletilen madenlerin sayı ve miktarı düşüktür. Tigre'de demir, Harar'da bakır, çinko ve kurşun bulunur. Fakat bu madenler bugün dahi ülke sınırları içinde işletilip değerlendirilememektedir. Harar'ın güneyine doğru akan ırmaklarda çok eskiden beri altın işletilmektedir. 1983'te ülkede 435 kg. altın ve 3 kg. platin üretimi gerçekleşmiştir. Enerji kaynaklarının yetersizliği işletmelere engel olduğu gibi ülkenin sanayileşmesini de engellemektedir. Hidroelektrik santrallerinden sağlanan enerji üretimi 1984'te 740.400.000 kW-sa idi. Petrol ve petrol ürünleri dışarıdan sağlanır. Sanayi olarak sadece Diredava'daki çimento fabrikası (üretim 1983'te 150.000 ton), şeker kamışının işletildiği (şeker kamışı üretimi 1984'te 1.650.000 ton) Vonci şeker fabrikası, (un, bisküvi, bira gibi) küçük gıda sanayii tesisleri ve dericilik işletmeleri vardır.

Habeşistan'ın 1984'teki bütçe gelirleri, % 74,6'sı vergiler (bunun % 24,7'si gelir vergisi, % 15,5'i tüketim vergisi, % 16,8'i ithalat vergisi, % 10,2'si ihracat vergisi) ve % 25,4'ü vergi dışı gelirler olmak üzere toplam 1.866.100.000 Br.'dir. Giderleri ise, % 47,3'ü genel devlet harcamaları, % 23,1'i ekonomik kalkınma, % 10,7 sosyal hizmetler (bunun % 5,2'si eğitim, % 2,5'i sağlık) giderleri olmak üzere toplam 2.431.200.000 Br.'dir. Aradaki 565.100.000 Br. tutarındaki fark dış borçla telafi edilmekte ve bu fark her geçen yıl artmaktadır. Diğer geri kalmış ülkeler gibi Habeşistan'ın da iktisaden ve buna bağlı olarak, sosyal, kültürel ve siyasi yönden ilerlemesine mani olan amillerin başında dış borçlar gelmektedir. Bu ülkenin 1984'teki dış borç tutarı 1.384.200.000 ABD doları idi. Borç ödemeleri, bütçe giderlerinin % 8,4'üne tekabül etmektedir.

Habeşistan'ın iktisadi kaynakları, ziraat ve hayvancılığa dayanmaktadır. Habeşliler çok iptidai imkan ve aletlerle tarım yapmalarına rağmen iyi çiftçidirler. Ekimi yapılan tahıl ürünlerinin başlıca'ları; (1984 rakamlarıyla) şeker kamışı 1.650.000 ton; mısır 1.275.000 ton; arpa, 848.000 ton; buğday 675.000 ton; mercimek 32.000 ton; yer fıstığı 28.000 tondur. Yabani olarak yetiştirilen kahve, imparatora veya yabancı ortaklıklara ait geniş çiftliklerde yetiştirilir. Kahve, Habeşistan'ın başlıca ihraç maddesidir (1984'te % 64,5. Bu miktar 1966'da % 51 idi). Sebze ve meyve de iyi yetiştirilir (1984'te sebze ve ka-

vun-karpuz 513.000; meyve 210.000 ton). Uyuşturucu bir bitki olan kat yağlı tohumlar ve baklagiller de ülkede üretilen ve ihraç edilen ürünler arasındadır (Toplam ihracat içindeki oranı % 6). Muz ve şeker kamışı üretimi arttırılmaktadır.

Habeşistan'da tahıl üretimine elverişli alanlar, ülke yüzölçümüne nisbetle dar ve yetersizdir (1983'de ekili dikili alanlar % 12,7). Ormanların büyük bir kısmına henüz ulaşılamadığından bu alanda da verim düşüktür (Toplam yüzölçümün % 24'ü ormanlarla kaplıdır). Ülke sathının en büyük kısmını çayır ve otlaklar oluşturur (% 41,1). Bu yüzden gerek çiftliklerde gerekse küçük üretim alanlarında hayvancılık gelişmiştir. Sığır (1984'te), (26 milyon), koyun (23.450.000), keçi (17.250.000), at, katır ve eşek (toplam 1.945.000) daha çok soğuk bölgelerde (daga); deve (1.020.000) ise doğuda ve güneydoğuda yetiştirilir. Hayvancılığın yaygın olduğu ülkede başta deri olmak üzere hayvansal ürünlerin ihracatı önemli bir yer tutar (1984'te deri ve hayvansal ürünler ihracatı oranı % 11,4). Habeşistan'ın diğer ihraç ürünleri şunlardır: (1984'te) % 64,5 kahve, kat ve yağlı tohumlar % 6, baklagiller % 2. İhracat yapılan başlıca ülkeler: ABD % 19,5; AFC % 18; Japonya % 7,5; İtalya % 7,4; Cibuti % 6,9.

Habeşistan, ülkesindeki sanayi ürünleri ihtiyacını ithal yoluyla karşılar. 1984 ithalatının büyük bir kısmını makine ve yedek parçaları oluşturur (% 24,3). Bundan başka ithalatın % 18,5'ini petrol ve petrol ürünleri, % 10,1'ini motorlu taşıtlar, % 8,8'ini gıda maddeleri, % 5,4'ünü kimyevi ürünler, % 4,2'sini elektrik malzemeleri teşkil etmektedir. İthal yapılan başlıca ülkeler: SSCB % 22,1; ABD % 15,7; AFC % 10,5; İtalya % 9,9; ve Japonya % 6,6. Son yıllarda Türkiye ile Habeşistan arasında ithalat-ihracat bağlantıları kurulmuştur.

Habeşistan'ın turizm gelirleri oldukça düşüktür (1984'te 6 milyon ABD doları).

Habeşistan'da ülkenin geri kalmışlığı, sanayi yönünden dışa çok bağımlı olması, uzun yıllar savaş ve işgallere sahne olması ve özellikle coğrafya şartlarının zorluğu yüzünden ulaşımı sağlayan demiryolları ve karayolları fazla gelişmemiştir. 1985'te demiryollarının toplam uzunluğu 781 km. (Buna Cibuti'deki 100 km.'lik Cibuti-Etiyopya demiryolu dahil değildir). Karayollarının toplam uzunluğu 1983'te 37.506 km. (bunun ancak % 33'ü kaplanmış durumdadır). Deniz ticaret filosu (1985'te); gemi (100 gros ton ve yukarısı) 23; toplam taşıma kapasitesi 71.989 DWt. Ülkede tarifeli sefer yapılan havaalanı sayısı (1986'da) 37'dir. Hava ulaşımı ise (1983'de) 762.343.000 yolcu-km; yük 27.136.000 ton-km. olarak gerçekleşmiştir.

Etnik Yapı

Habeşistan nüfusu çok çeşitli ırk ve kavimlerden oluşmuştur. Ülkenin iktisadi ve siyasi hayatında başlıca rolü Amharalar (% 30) ve Tigreler (% 14) oynar. Tigreler'in hemen hepsi kıpti hristiyan olup ziraat ve ticaretle uğraşırlar. Ordu ve yönetim ile ülkedeki hristiyanları temsil eden ruhban sınıfının esası onlardandır. Hâmi soyundan gelen, ziraat ve hayvancılıkla geçinen Gallalar (% 20), Somali (% 3) ve Danakiller'le (yaklaşık % 15) birlikte ülke nüfusunun yarısını teşkil ederler. Bunların büyük bir kısmı müslümandır. Nil asıllılarla, Bantular'ın oluşturduğu zenciler, değişik topluluklar halinde yaşar, avcılık ve balıkçılıkla geçinirler. Bunların çoğu halen köle olarak hizmetçilik yapmaktadırlar. İkinci dünya savaşından sonra ülkede yaşayan Avrupalı ve Asyalılar oldukça azalmış ve şimdi Addis Ababa, Diredava, Harar ve Gonder gibi şehirlerde toplanmışlardır. Dinî gruplar; (1980) Ortadoks % 48,9; müslüman % 31,4;, kabile dinleri % 11,4; diğer hristiyan mezhepleri % 7,3 ve öbürleri % 1'inden oluşmaktadır. Yönetim hristiyanların elindedir.

Habeşistan bölgesine İslâm ilk defa, Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanında Mekkeli müşriklerin zulmünden Habeşistan'a göç eden müslümanlar tarafından getirildi ve kısmen yayıldı. O tarihten itibaren bölgede İkinci Dünya Savaşı'na kadar yayılma ve etkinliğini sürdürdü. Fakat asırlar boyunca İslâm'ın merkezi ilim ve siyasî mahallerinden uzak bir yerde olmasından dolayı gerçek İslâm'dan genellikle mahrum kaldı. Son bir asırda da gerek sömürgecilerin gerekse Avrupalı ülkelerin güdümündeki hristiyan yöneticilerin baskı ve devlet harcamalarında müslüman nüfusa çok düşük pay ayırmalarından dolayı müslümanların hayat şartları çok düşüktür. Buna rağmen Habeşistan'da gayr-i İslâmî rejime karşı (özellikle Eritre'de) müslümanlar arasında ciddi bir uyanış henüz teşekkül etmemiştir. Hatta müslüman halk arasında hristiyanların bayramlarına katılmak gibi İslâm'a uymayan bazı gelenek ve göreneklere rastlanmaktadır. Yine, 1576'da Harar'da ölen Nur İbn Mücahid'in türbesi, Habeşistanlı müslümanlar için adeta bir hac yerine dönmüştür. Köklü inanç ve İslâmî hayatın yerini tarikatlar, hurafe ve cehalet adetleri almıştır.

Ülkede müslüman nüfusun büyük bir kısmını meydana getiren Eritre müslümanları dört gruba ayrılır: 1. Soholar ile bunlara karışarak XIV. yüzyılda müslüman olanlar, 2. Sahel ve Anseba müslümanları, 3. Barka müslümanları, 4. Tigreli müslümanlar.

Bütün bu rakamlar gözönünde bulundurulduğunda Habeşistan'da yaklaşık olarak onbeş milyon müslüman vardır. Buna rağmen ülkenin anayasasında resmî din yoktur. Çünkü zaten idare hristiyanların

elindedir. Dolaylı olarak ülkedeki müslüman nüfus saklı tutulmaktadır

Habeşistan'ın resmi dili Amhara'dır. Bunun yanında Tigre dilleri de çoğunluktadır. Ülkede konuşulan ikinci dil, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İtalyanca idi. Şimdi bunun yerini İngilizce almıştır. Ayrıca başta Arapça olmak üzere değişik kavim ve kabilelerin konuştuğu pekçok dil de vardır. Habeşistan'ın iktisadi yapısına paralel bir şekilde kültürü de oldukça zayıftır. Ülkedeki toplam (1983-1984) 8.162 ilk ve orta dereceli okulda 3.076.945 öğrenci bulunmaktadır. Yine 11 yüksekokulda 15.776 genç yüksek tahsil yapmaktadır (1980'de). 15 yaşın üzerindeki okur-yazar oranı % 4,8'dir (Bir milyon). Sağlık yönünden de oldukça geri olan ülkede (1982) toplam 504 doktor vardır. Buna bağlı olarak devlet bütçesinden eğitim ve sağlık için % 7,7 oranında bir pay ayrılmaktadır. Doğum oranı (1985, binde) 49,5 (dünya ortalaması 29) oldukça yüksek; buna karşılık ölüm oranı da (1985 binde), 23,1 dünya ortalaması (11)'nın iki katından fazladır.

Nüfus yoğunluğunun (1986) 36,5 km² olduğu ülkede nüfusun % 88,7'si kırsal alanda, % 11,3'ü de kentlerde oturmaktadır. Yerleşim alanına ve okur-yazarlık oranına doğrudan bağlantılı olarak Habeşistan'da neşredilen günlük gazete sayısı 3, toplam tiraj ise, 47 bindir. Bu durumda bin kişiye bir gazete düşmektedir.

Yönetim

Bugünkü Habeşistan'ın iktisadi, ve siyasi yönden şekillenmesinde İmparator Haile Selasiye, birinci derecede rol almıştır. Haile Selasiye yeniden tahta çıktıktan sonra, ülkede modernleşme yolunda, siyasal ve toplumsal reformları içeren bir program uygulamaya başladı. Yeni bir idari teşkilatlandırma yaparak ülkeyi bakanlara karşı sorumlu ayrıca silahlı kuvveti bulunmayan bir rasın idare edeceği on iki eyalete ayırmıştır (1942). Bunlardan başka, (Yüce Divan, Yüksek Mahkeme, eyalet, bölge ve nahiye mahkemeleri gibi) kademeli bir hakimler sisteminin kurulması, ceza hukukunun hristiyan veya müslüman hukukuna tâbi olanları ayırt edecek şekilde ıslahını gerçekleştirmiştir. 4 Kasım 1955'te imparatorluğun yıldönümünde yeni bir anayasa ilan eden imparator, parlamentonun kanun yapmasına ve müzakerelerin ilan edilmesine müsaade etmiştir. Parlamento, senato ve millet meclisinden oluşuyordu. Senato, devletin yüksek rütbeli şahsiyetleri arasından, imparator tarafından atanan üyelerden, millet meclisi ise, 200.000 nüfusluk her bölge için iki kişi olmak üzere tek dereceli seçimle getirilen milletvekillerinden meydana gelir. Bu gelişmiş yeni sistemle imparator, parlamenter bir rejim kurdu, dere-

beylik sistemini kaldırdı. Bu arada Habeşistan Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin çalışma ve faaliyetlerine katılmaya başladı. 1951'de Kore'ye asker, Kongo'ya da 1960'da Habeşistan'ı temsil eden bir heyet gönderdi. Habeşistan'ın, halkı müslüman Eritre'ye karşı takındığı tavır ve İsrail'e karşı yürüttüğü siyaset, Habeşistan ile Arap ülkelerinin arasının soğumasına yolaçtı. 1967'de Somali ile Habeşistan arasındaki gerginlikleri sona erdiren bir anlaşma yapıldı. 18 Şubat 1969'da kabinede bazı değişiklikler yapıldı. 13 Eylül 1969'da Eritre Arap Kurtuluş Cephesinden olduklarını söyleyen üç kişi Addis Ababa'dan Cibuti'ye gitmekte olan bir Habeş uçağını kaçırmak istedi. Başarısızlıkla neticelenen ve Eritre'nin Habeşistan'dan bağımsızlığını hedefleyerek yapılan bu eylemden sonra, bugün de güncelliğini ve önemini devam ettiren, sosyalist kökenli müslüman Eritre'nin fiili mücadelesi başlamış oldu. Mücadele daha sonraki yıllarda İslâmî bir istikamete yöneldi.

Haile Selasiye'nin batıcı yönetimi döneminde, Batı'nın Habeşistan'a desteği sürerken direniş örgütleri SSCB'den yardım almışlar ve silahlı ayaklanmalarını bu şekilde sürdürüp seslerini duyurabilmişlerdir. 1974'te yönetimi ele geçiren sosyalist-hristiyan idare ise, SSCB ile yakınlığını yeniden düzenleyerek münasebetlerini yoğunlaştırmıştır. Bu tarihte ülkenin eski hakimi Haile Selasiye, tahtından indirildi, kraliyet ailesi mensuplarından bir kısmı hapsedildi, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Habeşistan'ın son imparatoru Haile Selasiye, bu asırdaki en büyük zalimlerden birisi olarak bilinmektedir. Döneminde müslümanlara toplu katliamlar yapılmıştır. Ayrıca Eritre müslümanları sürgüne gönderilmiş, seyahat, inanç ve fikir hürriyetlerinden mahrum bırakılmışlardır.

ABD, 1942 yılından beri Habeşistan ile askeri, siyasi ve iktisadi yönden ilgilenmektedir. ABD'nin en büyük arzusu bağımsız müslüman Eritre'nin kurulmaması yönündedir.

Rusya'nın münasebetleri ise 1974'ten önceye dayanır. 1971-1974 yılları arasında SSCB-Habeşistan arasında hava köprüsü kurulmuş, çok sayıda silahın yanında, teknik aletler, inşaat malzemeleri, gıda ve tüketim malları karşılıksız olarak Habeşistan'a verilmiştir. Habeşistan devlet başkanı, 1976 Moskova ziyaretinden 300 milyon dolar tutarında hediye silahla dönmüştür. 3 Kasım 1978 yılında Habeşistan ile SSCB arasında dostluk ve gerektiğinde askeri yardım ve müdahale anlaşması bu ilişkileri daha da ileri boyuta götürmüştür. Bağımsızlık mücadelesi veren Eritreli müslümanların en büyük sorunu, Habeşistan'da bulunan Rus ve Kübalı askeri uzmanlardır.

Habeşistan bugün geçici bir askeri konsey tarafından idare edilen sosyalist bir devlettir. Menqistu Hayli Mariem'in devlet başkanlı-

gında bulunduğu ülkenin yönetimi, Habeşistan'ın tek siyasi partisi olan Etiyopya İşçi Partisi'nin elindedir.

Türk-Habeşistan münasebetleri oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. 1538'de Kanuni zamanında, Hindistan seferi sırasında Yemen muhafızı Özdemir Paşa'nın zaptettiği yerler arasında Habeşistan'ın bir kısmı bulunuyordu. 1700 tarihlerinde Habeşistanlılarla Ermeniler arasında Kudüs'teki kutsal yerler konusunda şiddetli mücadeleler olmuş, Ermenilerle birlik olan Mısırlı hristiyanların Kudüs'teki Der Sultan adlı Habeş manastırını almak istemeleri üzerine 1865 yılında Habeş imparatoru II. Menelik, Sultan Abdülhamid'den yardım istemiştir. İstanbul'dan aldığı emir üzerine Kudüs valisi Reşid Paşa, Habeşliler'e ait ibadet yerlerini açtırmış ve Sadık Paşa başkanlığındaki bir heyet II. Menelik'i ziyaret etmiştir. Bu durumdan son derece hoşnut kalan İmparator II. Menelik, Sultan Abdülhamid'e bir teşekkür heyeti ile hediyeler göndermiştir. Osmanlı Devleti döneminde Habeşistan'daki müslümanların hukuku daima emniyet altında idi. Cumhuriyet döneminde ise Haile Selasiye, 1965 yılında Türkiye'yi ziyaret ederek iyi niyetlerini bildirmiş, fakat bu ziyaret iki ülke arasında iktisadi ve siyasi yönden fazla değişikliğe yol açmamıştır. Bugün ise iki ülke arasındaki münasebetler son derece zayıftır.

9 — KAMERUN

Resmî adı	: Kamerun Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 45.460 km2
Nüfusu	: 8.650.000
Başkenti	: Yaoundé
Önemli şehirleri	: Douala, Nkongsamba, Maroua, Garaoua
Resmî dili	: Fransızca, İngilizce
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: CFA frangı (CFAF)

Yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle Afrika'nın; sadece üzerinde yaşayan ırklar ve kavimlerin farklılığından değil, dil ve dinlerinin de çok ve çeşitli olmasından dolayı Afrika ve bütün dünyanın en ilgi çekici ülkelerinden biri olan, sınırları; batıda Gine Körfezi'ne, kuzeybatıda Nijerya'ya, kuzeydoğuda Çad Cumhuriyeti'ne, doğuda Orta Afrika Cumhuriyeti'ne, güneyde Brasaville Kongosu'na, Gabon'a ve Ekvator Ginesi'ne dayanan Kamerun'a sömürgeci ve yağmacı Avrupalılar'dan ilk defa XV. asırda, Portekizliler, daha sonraki yüzyıllarda da sırasıyla Almanlar, Fransızlar ve İngilizler gelmişlerdir. Birleşmiş Milletler'in yaptığı referandum sonucunda, 1960 yılında bağımsızlığına kavuşan Kamerun'a İslâm'ın ne zaman ulaştığı kesin olarak bilinmemekle birlikte X. yüzyılda Arap tüccarlar tarafından yayıldığı sanılmaktadır (Geçtiğimiz yıl içinde yapılan kazılarda bölgede X. asra ait olduğu tesbit edilen bir cami bulunmuştur). Genel nüfusun % 22'si müslüman olan Kamerun'da bugün yaklaşık olarak iki milyon müslüman yaşamaktadır. 1845 tarihinden itibaren hristiyan misyoner ve tüccarlar vasıtasıyla gelen hristiyanlık, o dönemlerde başta Almanya İmparatorluğu olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin siyasi, iktisadi yardım ve destekleriyle hızla yayılmış ve bugün ülke yönetiminin arkasındaki en etkin din (Katolik % 35; Protestan % 18) haline gelmiştir.

Coğrafya

Afrika'nın en güzel ülkelerinden biri kabul edilen Kamerun'un coğrafik yapısı üç kısımda incelenebilir:

1. Güney Kamerun: Yüksek nemli kıyı ovaları ile, gür ormanların bulunduğu bu sahada Vuri, Sanaga ve Nyongn haliçlerinin açıldığı alçak yaylalar yer alır. Yaylaların yan taraflarındaki yüksek tepeleri, Sanaga, Nyongn ve N'Tem ırmakları ve doğuda Sanaga havzası ırmakları ile Ngoko nehri ve kolları yarar. Ülkenin büyük bir kısmını yaylalar oluşturur. Bunlardan en önemli ikisi, deniz seviyesinden yüksekliği aşağı yukarı 600 m. kadar olan Güney Kamerun yaylası ve yüksekliği bazan 1.000-2.000 m. arasında değişen Adamaua yaylası adlarını taşır. Güneybatıdan kuzeydoğuya doğru birçok yanardağ kütleleri sıralanır. Bunların başında, bugün hâlâ faal bir yanardağ olan ve en yüksek noktası 4.070 m. olan Kamerun Dağı gelir. Kamerun Dağı ve dolayları yeryüzünün en bol yağış alan bölgelerinden biridir. Çad Gölü'nden kıyıya doğru olan bölgelerde yıllık yağış ortalaması 10.000 mm.'dir.

2. Orta Kamerun: Burası sarp yaylalardan ve güneyden kuzeye doğru düzenli olarak sıralanan tepelerden meydana gelir. Bu bölgede bitki örtüsü düzensizdir. Bol yağışlı iklimi, beş ilâ yedi ay devam eden kurak bir iklim izler. Burada güneyden kuzeye doğru sık ve gür ormanların yanında park ve galeri ormanları yer alır.

3. Kuzey Kamerun: Çad ile Adamaua arasında Ngaundere ile sınırlanan ve karmaşık bir manzara sergileyen bu saha, kalıntı engebelerinin hakim olduğu billûrlu kratogenin, yer yer tepelerle kesilen tebeşir çağı ve üçüncü zaman tortularıyla örtülü bir hendek olan Menue ovalarından meydana gelir. Menue ile Çad Gölü arasındaki düzensiz olarak şekillenmiş dağlar ve granitli yaylalar (Mandara dağları) Diamare'nin alüvyonlu alçak ovalarına bakar. Maki türü ağaç ve cılız çalıların; yer yer de çıplak alanların göze çarptığı bu bölgede yağışlar 50 santimin altına düşmektedir.

Tarihçe

Bugünkü Kuzey Kamerun'un Çad Gölü kıyısındaki Adamaua bölgesi, Orta Çağ'dan beri Kanem-Bornu Krallığı'nın sınırları içinde idi. Daha güneydeki topraklar ise, 1806 tarihinde Osman Dan Fodio tarafından kurulan ve bugünkü Kuzey Nijerya'da, Fulbe ve Haussa kavimlerini içine alan bir İslâm krallığının hakimiyeti altına girdi. Mobido Adama onun emriyle Kamerun tarafındaki adı geçen bölgeyi 1847 yılına kadar Yola adlı kasabadan yönetmiştir. Bugün bu saha Adama'nın adına izafeten hâlâ Adamaua olarak anılır. Batı Afrika'da bağımsız olarak bir krallık halinde siyasi varlığını devam ettiren Yola birliği 1900 yıllarında Avrupalılar'ın dış tesirleri ve içerideki kabilelerin çıkardığı ayrılık ve huzursuzluklar sebebiyle çözülmüş ve bölgede birçok beylikler ortaya çıkmıştır.

XV. yüzyılda Fernando Poo'nun ayak basmasından sonra ülkenin kıyı kesimlerinde ilk defa Portekizliler görünmüşlerdir. Adını Portekizce'den (Camaroes yengeçler) alan ve o zaman için sadece kıyı bölgelerini isimlendirmede kullanılan bu ad, zamanla bütün ülke için kullanılır hale gelmiştir. Birtakım ön keşiflerden sonra Avrupalılar ancak XVII. asırda buralara toplu olarak yerleşmeye başladılar. O tarihlerde kıyı kabilelerinden Dualalar, Avrupalı tüccarlarla, ülkenin iç kısımlarındaki kabileler arasında aracılık yapmaya başladılar ve fildişi ticaretinden aldıkları pay sayesinde kısa zamanda zenginleştiler. XVIII. yüzyıldan sonra Duala oymağı yardımıyla 1845 tarihinden itibaren hristiyan misyonerleri, bunların ardından da Avrupalı tüccarlar ülkenin iktisadi ve siyasi hayatında rol oynamaya başladılar. 1868'de Kamerun'da Hamburg'daki şirketinin bir temsilciliğini açan Alman Woermann firması, uzun süren mücadeleler ve Almanya İmparatorluğu'nun ticari görünen bu işten siyasi ve iktisadi yarar görmesi üzerine, 1884 tarihinde haklarının resmen imparator tarafından korunacağı kararını elde etmiştir. O yıllarda hummalı bir sömürgeleştirme faaliyetine giren diğer Avrupa devletlerinden geri kalmak istemeyen Almanya, ticari yönden desteklediği firmasının da yardımıyla, 1884 Temmuzu'nda Duala kabile beyleri arasında imzalanan bir dizi anlaşmalardan sonra Kamerun'u, sözde diğer devletlere karşı bir himaye, gerçekte ise bir Alman sömürgesi haline getirmiştir. Bununla birlikte Alman nüfuzunun kurulması, ülkede birtakım ayaklanmalara yolaçtı. Alman sömürgesi olan Kamerun'un sınırları 1886 ve 1893 yıllarında İngiltere ve 1894 yılında Fransa ile ard arda yapılan anlaşmalarla belirlendi. 1911'de Fransa ile Almanya arasında yapılan anlaşmaya göre, Fransa'nın Fas'ta serbestçe hareket edebilmesine karşılık olarak, Almanya da himayesi altında bulunan Kamerun'un sınırlarını Kongo ve Ubangi'ye kadar uzatabilecekti.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Fransız ve İngiliz müttefik kuvvetleri Kamerun'a karşı saldırı düzenleyerek 1914 Eylülü sonunda Duala ve 1916 Ocak ayının birinci günü Yaoundé şehrini ele geçirmişlerdir. İngiliz-Fransız ve Belçika kuvvetleri karşısında yenilen Alman birlikleri 21 Şubat 1916'da tarafsız İspanyol Ginesi'ne sığındılar. 4 Mart 1916 senesinde Kamerun, ülkenin onda dokuzunu ele geçiren Fransa ile, kuzeyde dar bir toprak parçasını işgal edebilen İngiltere arasında paylaşıldı. 20 Temmuz 1922 tarihinde Birleşmiş Milletler, her iki manda idaresinin sınır ve yetkilerini resmen onaylamıştır. 1946 yılında ise Fransız ve İngiliz manda bölgeleri Birleşmiş Milletler'in gözetimi altına verilmiştir. Durum, milletler önünde bu resmiyetteyken İngiltere Kamerun'daki kendi bölgesini Nijerya ile birleşik olarak; Fransa ise kendi (1916'da paylaştıkları) alanını Union

Française'in bir arazisi olarak sözde himaye ve idareye devam etmişlerdir. Bundan bir yıl önceki seçimlerde de Kamerun'dan seçilen milletvekilleri, bu ülkeyi temsilen Fransız Büyük Millet Meclisi'ne girmişlerdi.

Ekonomik ve kültürel yönden diğerlerine nazaran daha ileri ve tamamen hristiyanlaşmış bulunan Kamerun'un güney bölgelerinde 1948 yılında Batı Afrika siyasi birliğini gerçekleştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunan RDA (Rassamblement Démocratique Africain = Afrika Demokratik Birleşimi) partisinin Kamerun şubesi olan ve Ruben Um Nyobé tarafından tesis edilen UPC (Union des Populations du Cameroun = Kamerun Halklar Birliği) ülke için önemli bir siyasi rol oynamaya başladı. RDA ve dolayısıyla UPC komünist hakimiyetinde kalarak 1955 yılında bir çete savaşına başlamıştır. Bu savaş sırasında partinin şefi Ruben Um Nyobé, gizli bir eylemi yönetirken 1958 yılında öldürülmüştür. 1958'de de A. Ahidjo hükümet başkanı oldu. Kamerun, 1959'da iç yönetimde hür oldu. 1 Ocak 1960'ta Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yaptığı referandum sonunda bağımsızlığa kavuştu. Bağımsızlıktan sonraki ilk seçimleri (10 Nisan 1960) Kamerun Birliği kazandı ve Mayıs ayında önceden hükümet başkanlığını yapan Ahidjo, cumhurbaşkanı seçildi. Ahidjo, 1961-1962 yılları arasında Fransız yardımıyla komünist çetecilerin faaliyet ve eserlerini tamamen ortadan kaldırdı. 1 Ekim 1961'de eski İngiliz Kamerunu'nun güney kısmını da topraklarına katarak federal bir cumhuriyet oldu. Fakat İngiliz Kamerunu'nun kuzeyinde kalan bir bölüm Nijerya'ya verildi. Federal cumhuriyetin başkanlığına yine Ahidjo seçilirken, başkan yardımcılığına da batı bölgesinden Kamerun National Democratic Party (Kamerun Ulusal Demokrat Partisi) lideri John Fonch getirildi. 1948 ile 1961 yılına kadar olan karışık dönemde tamamıyla İslâm'ın hakim olduğu Kamerun'un kuzey bölgesinde ise Fulbe emirlerinin otorite ve sükünetleri hiç sarsıntı ve kesintiye uğramadan devam etti.

Ekonomik Yapı

Coğrafi şartların geniş çapta tarım ve hayvancılığa elverişli olduğu Kamerun'un ekonomisi tarıma dayanır. 1983 rakamlarına göre Kamerun topraklarının % 53,9'unu ormanlar, % 17,7'sini çayır ve otlaklar, % 14,8'ini tarıma elverişli alanlar ve % 13,6'sını da diğer alanlar oluşturur. Sahil boyunca ve güneyde tropikal ormanlar uzanmaktadır. Yerli çiftçiler, ormandan açtıkları dar bölgelerde yağ palmiyeleri, Hindistan cevizi, kakao, kahve, muz, ananas ve kauçuk yetiştirirler.

Kamerun ekonomisinde endüstrinin payı oldukça düşüktür. Maden yatakları sınırlıdır; Bebre-Oya bölgesindeki altın yatakları çok

düşük verimle işletilir. Yaoundé bölgesinde tabiî titan oksidi çıkarılır. İlk iktisadi kalkınma hamlesini başlattığı yıllarda Kamerun'un en büyük işletme kuruluşlarından biri Edea'daki alüminyum tesisleri, üretimini artırarak, bugün için de ülke ekonomisindeki önemini devam ettirmektedir. 1968 yılında yıllık üretimi 45 bin ton olan bu tesisin 1984'teki üretimi 74.100 ton olarak gerçekleşmiştir. Duala bölgesinde petrol bulunmuştur. Endüstriyel ağırlık merkezleri Duala ve Yaoundé şehirleridir. Kamerun ırmaklarının suları enerji üretimine çok elverişlidir. Sanaga nehri sularının yatağı değiştirilerek inşa edilen Edea santralı Yaoundé ile Duala'ya elektrik sağlar. Yıllık elektrik üretimi (1984 yılı itibariyle) 2.230.000.000 kw-sa'dır. Üretilen elektriğin büyük bir kısmı (% 80) alüminyum tesislerinde olmak üzere ülke içinde tüketilir.

Maden bakımından kalay cevherleri (1984) 14 ton, altın 8 kg ve titan üretiminde düşüş kaydedilmiştir. Fakat buna karşılık Adamaua yaylasında 1966 yılında keşfedilen boksit yataklarında (Boksit o tarihe kadar Gine'den ithal ediliyordu) yaklaşık bir milyar tonluk rezervler bulunduğu tesbit edilmiştir.

Ülkenin turizm gelirleri ekonomisi için ek bir gelirdir: 1984-1985 yılında 12.115.600 ABD doları. Fakat yurt dışına turist olarak gidenlerin ülke ekonomisinden aldıkları bundan daha fazladır. 1983 yılında 72.000.000 ABD doları.

Kamerun'un bütçe gelirleri (1985-1986 yılında) 740.000.000 CFAF olarak gerçekleşmiştir. Bu miktarın % 49,5'i dolaysız vergiler; % 26,9'u gümrük vergileri; % 8,6'sı hizmet gelirleri; % 8,1'i dolaylı vergilerden müteşekkildir. Gelirin % 41,9'u yatırım (bunun % 31,1'i kalkınma harcamaları; % 9,3'ü eğitim) % 3,6'sı sağlık; % 2,3'ü tarıma harcanmaktadır.

İhraç edilen tarım ürünlerinin büyük kısmı Avrupalı çiftlik sahiplerinin elindedir. Yerli halk genellikle kendilerine yetecek kadar veya iç tüketimi karşılayacak miktarda ürün sağlayabilirler. Küçük tarım alanlarında suni gübre kullanılmadığı gibi, haşaratla da mücadele edilmez.

Ülkede hayvancılık yaygındır. Toplu üretim, besi ve kesim alanlarının merkezi kuzeydeki Adamaua yaylasıdır. Bu bölgedeki başta Ngaundere kasabası olmak üzere kesim evi ve et kombinaları mevcuttur. Avrupalılar ormanları işletirler. Özellikle kauçuk ağacı çiftlikleri vardır. Kuzeye doğru uzanan nemli vahalarda, Orta Kamerun ve Adamaua havalisinde diğer gelir kaynakları yanında hayvancılık daha yaygındır. Hayvancılığı sürüler halinde Pöller'le Avrupalı şirket-

ler işlettiği için Orta Kamerun'un yerli halkı genellikle yoksuldur. Küçük alanlarda, özellikle seyrek üretimin yapıldığı bölgelerde hayvancılığın gelişmesini önleyen ve Afrika'da yaygın olarak bulunan çeçe sineğidir. 1966 istatistiklerine göre ülkede 2,6 milyon sığır (1984'te 3.730.000); 2,3 milyon keçi (1984'te 2 milyon); 1,4 milyon koyun (1984'te 2.180.000) ve 311.000 domuz (1984'te bir milyon) bulunmaktadır. Buna rağmen Kamerun'un ihraç maddeleri arasında et ve et ürünleri hemen hemen yok gibidir. 1966 yılından bu yana (yaklaşık yirmi yıl içinde ülkenin nüfusunun 9 milyon olduğu düşünüldüğünde) hayvancılıkta fazla bir gelişme kaydedilmemiştir.

Ormancılık ise özellikle ihracat yönünden büyük öneme sahiptir. 1984 rakamlarıyla tomruk üretimi 10.408.000 m³'dür. Bu rakam 1966'da 6 milyon m³ idi. Bugün dahi ulaşılmamış güneydoğu bölgesi başta olmak üzere bütün ormanların % 25 kadarı balta girmemiş durumdadır.

Balıkçılığın % 80'i tatlı sularda yapılır. 1983 yılında avlanan su ürünlerinin miktarı 84.277 tondur.

Daha kuzeyde yer alan ve iklimi dolayısıyla Kuru Savana olarak da bilinen bölgeden (Diamare ve havalisi) Çad Gölü'ne kadar olan sahada devletin de teşvikiyle ihraç ürünleri olan pamuk ve yer fıstığı ekimi yapılır. Kamerun endüstrisinin en başta gelen üretim maddeleri: sigara (1984) 2,795 ton; bira 3.577.000 hl; balık konservesi 8.331 ton; kahve 127.000 ton; kakao 115.000 ton; yer fıstığı 80.000 ton ve doğal kauçuk 16.000 ton olmak üzere gıda ve içecek maddeleriyle bunların diğer üretim yapan dallarıdır.

1958'den beri ticaret dengesinde sürekli fazlalık gösteren Kamerun'un ticareti, 1965 yılından itibaren sektelere uğrayarak devam etmiş ve 1984'te ithalat 484.646.000.000 CFAF, ihracat ise 440.470.000.000 CFAF olarak gerçekleşmiştir. Ülkenin ana ihraç maddelerini kakao % 20, ham petrol % 21, kahve % 21,2, alüminyum ve ürünleri % 8, kereste % 3,2, kakao özü ve yağı % 3,2, tabii ve işlenmiş kauçuk % 1,6, muz % 1,5 oluşturur. İhracat yapılan başlıca ülkeler: Fransa % 33,3; Hollanda % 24,9; ABD % 12,4; Belçika-Lüksemburg % 6,7; İtalya % 6,3; AFC % 6,1 ve Japonya'dır.

Merkezi Orta Afrika Gümrük ve Ekonomik Birliği'nin üyesi Kamerun, kuruluşunun ilk yıllarından bu yana devam eden çalışmalara rağmen endüstri ürünleri ithalatını düşürememiştir. Bundan dolayı ithalatın büyük bir kısmını sanayi ürünleri teşkil eder. İthal ettiği maddelerin başlıcaları; makineler, taşıtlar ve yedek parçaları % 34,3; kimyevi ve eczacılık ürünleri % 6,7; dokuma ipliği % 6,6; demir-çelik

% 5; çimento % 1,4. İthalat yapılan başlıca ülkeler; Fransa % 42,8; ABD % 10,2; Japonya % 7,1; AFC % 6,7; İtalya % 4,6; İngiltere % 3,5; Benelüx ülkeleri % 4,7.

İlk yıllardan itibaren hemen tamamı Almanlar tarafından yapılan demiryolları güneybatıda toplanmıştır: Yaoundé-Duala hattı; Bonaberi-N'Kongsamba hattı (1985'te uzunluk 1.173 km). Orta Kamerun ile kuzeyde kara ve demiryolu ulaşımı yetersizdir. Karayollarının en iyileri güneybatıda teksif etmiştir. Karayolu şebekesi Afrika'nın en yoğun olanıdır (1985 yılında toplam uzunluğu 64.905 km). Ülkenin en önemli limanı Duala'dır. Bu liman sadece Kamerun'un değil, bütün Afrika kıyılarının en büyük limanıdır. Deniz ticaret filosu (1985), (100 gros ton ve yukarısı) toplam 48 gemi; taşıma kapasitesi ise toplam 88.504 Dwt.'dur. Uluslararası tarifeli sefer yapılan hava limanları başta Duala ve Yaoundé'de olmak üzere (1986) toplam 10 tanedir. Hava ulaşımı (1983) 547.999.000 yolcu-km; yük ise 50.064.000 ton-km. olarak gerçekleşmiştir.

Etnik Yapı

Kamerun nüfusu, çeşitli Afrika ülkelerinden gelen, renkleri hemen hepsinin aynı olmakla birlikte, değişik ırk, kabile ve dil yönünden pekçok farklı halklardan meydana gelmiştir. Bugün, ataları Sudan taraflarından gelen ve yerleşik bir hayata geçmiş olan Araplarla özellikle de hâlâ çobanlıkla geçinen Pöller (Bororolar) kuzeye doğru ilerlemişlerdir. Sudan asıllı halklar tarımla geçinirler. Nüfus yoğunluğu (1986) 21,2 km² olsa da bu, bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bolgeler kıyıda Duala çevresi ile Orta Kamerun Yaylası'dır. 1984 yılı verilerine göre nüfusun % 36,1'i kentlerde, % 63,9'u da kırsal alanda yaşar. Yıllık nüfus artışı binde (1982-1983) 20,3'dür. Tarım yapılan bölgelerden Diamare ovalarıyla, Mandara dağlarında nüfus kalabalık, Benue'nin güney ovalarında ve Adamaua'nın ıssız yaylalarında azdır. Etnik birleşim; (1982) Kamerun Yayla Bantuları % 27, Ekvator Bantuları % 25, Kirdi % 15, Fulani % 9,5. Kuzeybatı Bantuları % 8, Hausa % 8, Baya ve Bamum (Mbum) % 6, diğerleri % 1,5 oranındadır. Bu birleşimdeki ülkenin % 53'ü hristiyan (bunun % 35'i katolik; % 18'i protestandır), % 25'i animist ve % 22'si müslümandır. Bu oranlar gözönünde bulundurulduğunda yaklaşık iki milyon müslüman vardır. Bu rakama, ataları müslüman olan ve İslâmî bir tarikat olarak bilinen Kirdi adını taşıyan grubun mensupları, diğer müslümanlar tarafından puta tapıcılıkla itham edilen ve sayıları bir milyonun üzerinde bulunan halk dahil değildir. Kamerun'daki Katolik mezhebi mensupları,

Vatikan tarafından Yaoundé kilise eyaleti mensupları olarak vasıflandırılmaktadırlar. Kuruluş yıllarında yabancıların ellerinde bulunan kilise hiyerarşisi bugün artık çoğunlukla yerlilerden oluşmaktadır. Protestanlar: 1. Englishe pres-bytérienn Camerounaise (Kamerun Presbiteriyen Kilisesi), 2. Prsbyterian Church in West-Cameroon (Batı Kamerun'daki Presbiteriyen Kilisesi), 3. Küçük bir grubun 1960 tarihinde kurduğu Evangelisch-Lutherische Kirche (Alman Luteriyen Kilisesi) olmak üzere üç kısımdırlar. Ülkenin güneybatı ve güneydoğusunda yaklaşık olarak 30.000 kadar da pigme yaşar.

1982 istatistiklerine göre, iktisaden faal nüfusun toplam nüfus içindeki payı % 45,5, bu oran sayı olarak 3.543.000'dir. İşsizlik oranının % 4,6 olduğu ülkede eğitim ve sağlık hizmetleri de zayıftır. 1982'de doktor sayısı 604'tür. Okuryazarlık oranı (1980) % 55,2 olan Kamerun'un toplam 5.957 ilk ve orta dereceli okulunda 1.876.644; 199 meslek ve öğretmen okullarında ise 77.555 öğrenci bulunmaktadır. Ülkenin tek üniversitesi olan Yaoundé Üniversitesi'nde de 13.753 kişi öğrenim görmektedir.

Ayrıca folklor bahsinde Kamerun dilleri, incelenmeye değer bir manzara arzetmektedir. Zira bu saha Afrika'nın ırk ve dil bakımından en karışık bölgesidir. Bölge, dil bakımından üç gruba ayrılabilir: 1. Halkın büyük bir kısmı yaklaşık olarak 70 dil ve lehçeden oluşan Bantu dillerini konuşur. Bantu dillerini konuşan kabilelerin başında Duala, Basa, Yaoundé ve bölgeye XIX. asrın başlarında yerleşen Fang kabileleri gelir. 2. Sudan dillerini konuşanlar genellikle bölgenin kuzey ve ortasında yaşarlar. Bundan başka yukarda zikri geçenler (1. ve 2. grup) arasında da sayıları tesbit edilemeyecek derecede karışık olan Bantoid (Bantumsu) diller konuşan topluluklar yaşar. Bu dili konuşan (bantumsu) kabilelerin en iyi bilinenleri Tikar, Bamum, Bali, Banyang kabileleridir. 3. Birçok küçük toplumlardan oluşur ki, bu dillerden biriyle konuşup anlaşabilen topluluklara ancak bir tek köyde rastlandığı olur.

Yönetim

1961 yılından bu yana bağımsız bir devlet olan Kamerun, eski bir Fransız himaye bölgesi olan Doğu Kamerun ile yine eski İngiliz himaye bölgesi Batı Kamerun'un birleşmesiyle meydana gelmiş federal cumhuriyettir. Batı Kamerun beş bölgeye ve 29 idarî bölüme; Doğu Kamerun ise, tek bir bölgenin altı idarî bölüme ayrılması şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Yasama gücü, 137 üyeden meydana gelen meclis tarafından icra edilir. Cumhurbaşkanı, milletvekilleri, genel danışmanlar ve belediye meclisleri temsilcilerinden oluşan bir seçmen grubu tarafından seçilir.

10 — KENYA

Resmî adı	:	Kenya Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	582.646 km²
Nüfusu	:	21.150.000
Başkenti	:	Nairobi
Önemli şehirleri	:	Mombasa, Kisumu, Nakuru, Machakos
Resmî dili	:	Svahili ve İngilizce
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Kenya şilingi

Kenya, Afrika'nın doğusunda bir zenci devletidir. Ülkenin güneyinde Tanganika (Tanzanya), güneydoğusunda Hint Okyanusu, kuzeydoğusunda Somali, kuzeyinde Habeşistan, kuzeybatısında Sudan ve batısında Uganda yer alır.

Coğrafya

Kenya coğrafi bakımdan gösterdiği iklim farklılıkları ve yüzey şekillerine göre iki ayrı bölgeye ayrılır. Kuzeydoğu Kenya kurak bozkırlar ve geniş savanlar görünümündedir. Çok az yağış alır. Toprak tarıma yeterince elverişli değildir. Yüzey, deniz kıyısındaki küçük ovadan başlayarak kuzeydeki Habeş kütlesine doğru gitgide yükselir. Bu bölge nüfus bakımından da çok seyrektir.

Ülkenin güneybatısı ise hayati bakımdan daha faal, iskana daha elverişli bir bölgedir. Kenya nüfusunun hemen tamamına yakını burada yaşar. Hint Okyanusu kıyısındaki bataklık ovadan sonra bu bölgede kuzeydoğu gibi ülkenin iç kısımlarına doğru kratojen yaylalar ve dağlık bölgeler şeklinde yükselir. Batıda Uganda sınırına doğru ve güneyde Tanzanya sınırında büyük yanardağlar ve bu yanardağların eteklerinde lav yaylaları yer alır. Bu yanardağlar, Kenya dağı ve Elgon dağıdır. Uganda sınırındaki Elgon dağının en yüksek tepesi 4321 m.'dir. Nairobi'nin kuzeyindeki Kenya yanardağ kütlesi Viktorya gölünün doğusunda ve Ekvator'un hemen altındadır. Afrika'nın en yüksek ikinci tepesi olan Kenya tepesi 5.194 m.'dir. Bu dağ kütlesinin iki doruğu vardır: Batian ve Nelion. Kenya tepesi büyük buzullarla çevrilidir. Eteklerinde ormanlar 4250 m.'ye kadar yükselir. Bu

tepeye ilk defa Halfrod Mackinder tırmanmıştır (1899). Afrika'nın en yüksek dağı olan Klimancaro, Tanzaniya'da yer almakla beraber Kenya sınırı üzerindedir.

Afrika'nın en büyük gölü olan denizden 1134 m. yükseklikteki Viktorya gölü Tanzaniya ile Uganda ve Kenya arasındadır. Rudolf gölü (denizden 407)'nün büyük bölümü Kenya sınırları içerisinde olmakla beraber Habeşistan ve Sudan'a da taşar. Rudolf'un doğusunda, Habeşistan sınırında ise Stephanie gölü yer alır. Kenya'nın diğer küçük gölleri ise Baringo, Nakuru, Navaşa ve Magadi'dir. Göller ülke topraklarının 13.545 km²'sini kaplar. Güneybatıdaki bahsi edilen büyük yanardağ kütlelerinin bulunduğu volkanik bölgeyi 400-900 m. derinliğinde ve 50-80 km. genişliğinde kuzeyden güneye uzanan Doğu çukuru yarmaktadır. Aşağıda adları geçen küçük göller bu çukurda yer alırlar.

Ekvator çizgisi Kenya'nın tam ortasından geçer. Yıllık yağış burada 1 m.'yi bulur. Sıcaklık ortalaması yıllık 35° C'nin üzerindedir.

Kenya halkı çok karışık yerli kabilelerden ve bunların yanısıra Araplar, Hint asıllı gruplar ve Avrupalı kavimlerden oluşur. Yerli kabilelerin iki büyük grubu Bantular (Kikuyular) ve Massailer (Hamiler)'dir.

Genel olarak uzun boylu bir yapıya sahip olan Massailer, daha çok hayvancılıkla geçinirler. Buna karşılık Bantular'da (Kikuyu) esas geçim vasıtası tarımdır. Çoğu çiftçilik yapar.

Kenya'da Araplar bilhassa bir liman şehri olan Mombasa'da yaşarlar. Kenya nüfus dağılımı açısından bir düzenlilik arzetmez. Deniz kıyısı ve Viktorya gölü çevresi en kalabalık bölgelerdir.

Tarihçe

Eski devirlerine ait tarihi hakkında pek fazla bilginin mevcut olmadığı Kenya, İslâmiyet'le erken karşılaştı. Habeşistan ve Sudan'a kadar sarkan Araplar, bu ülkeye de İslâm'ı götürdüler. Bu yeni din, ülkedeki dağınık putperest zenci kabileler arasında yayılmaya başladı.

XVI. yüzyılda denizcilikte ileri olan Portekizli korsanlar Hint Okyanusu yoluyla Kenya'ya da geldiler ve kıyıdaki zenci yerleşim bölgelerini talan ederek buralarda birkaç karakol kurdular. XVII. ve XVIII. yüzyılda İslâm'ın gittikçe artan bir yayılma gösterdiği Kenya'da hilafetin merkezi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvetli nüfuzu oldu. XVIII. yüzyılda buraya müslüman Araplar geldi ve ülke onların eline geçtiyse de 1823'den itibaren İngilizler Kenya'ya yerleşme-

ye ve memleketin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kendi ülkelerine taşımaya başladılar.

XVIII. yüzyıl ve sonrasında Kenya Avrupa'ya yapılan zenci esir ticaretinin önemli merkezlerinden birisi oldu.

1823'den itibaren Kenya İngilizler'in sömürgeleştirme faaliyetlerine maruz kalmaya başladı. 1887'de Zengibar hükümdarını zor durumda bırakan İngilizler, hükümdarın hâkimiyeti altında bulunan Kenya topraklarının büyük kısmını *Biritish East Africa* şirketine bıraktırdılar. Bu olaydan sonra Kenya 1895'de İngiltere'nin himayesi altına girdi. 1920'de de ülke İngiliz Krallığı'na bağlı bir sömürge haline geldi. İngilizler buraya büyük kitleler halinde gelerek geniş topraklı çiftliklere yerleşip yerlileri atalarının topraklarından verimsiz bölgelere attılar.

1951'de, çoğu İngiltere üniversitelerinde okumuş olan ve «mau-mau» denen yerli liderler halkı İngiliz sömürüsüne karşı şuurlandırarak, hükümete karşı kanlı ve amansız bir mücadele başlattılar. Bu gelişmeler, Kenyalılar'ın da yasama meclisine girmesini ve hatta hükümette dört bakanlığı elde etmelerini sağladı. Yerli Kenya halkı iki büyük siyasi teşkilat bünyesinde toplandı. Ngala başkanlığında federal görüşlü *Kenya Afrika Demokratik Birliği* (Kenya African Democratic Union = KADU) ve 1950 sonrası Kenya siyasi hayatının mühim simalarından birisi olan Jomo Kenyatta'nın lideri olduğu merkeziyetçi *Kenya Afrika Milli Birliği* (Kenya African National Union - KANU). KANU'nin üyelerinin büyük çoğunluğu 1952-1960 arasındaki ihtilallerde aktif roller oynayan Bantu-Kihuyular'dan oluşmaktaydı.

Kenya'da yönetimden tamamıyla sorumlu ilk hükümet 1962'de kuruldu. Haziran'da iki büyük parti KADU ve KANU koalisyona gitmekte anlaştılar. Bir yıl sonra Mayıs 1963'de yapılan seçimlerde KANU 124 milletvekilliğinin 75'ini alarak kesin bir zaferi yakaladı.

Kenya, Commonwealth (İngiliz Milletler Topluluğu) dairesi içerisinde kalmak şartıyla, bağımsızlığı 12 Aralık 1963'de kazandı. Bundan bir yıl sonra da 1963 anayasasında yeni düzenlemelere gidildi ve 12 Aralık 1964'te ülkede cumhuriyet ilan edildi. Devlet başkanlığına, daha önce başbakan olan (1963-1964) Jomo Kenyatta geldi. Hükümet merkeziyetçi görüşlerini sağlamlaştırdı. Aynı yıl KADU ile KANU birleşerek tek partı haline geldiler. Buna rağmen devlet ülkede asayişi sağlamak bakımından pek çok güçlüklerle karşılaşıyordu. Ocak 1964'te ordu isyan etti. İngiliz birliklerinin de yardımıyla isyan bastırıldı.

Ülkedeki sosyal karışıklıkların yanısıra, Jomo Kenyatta parti içi çatışmalar ve fikir ayrılıklarının da üstesinden gelmek zorundaydı.

KANU'nun sol görüşlü kesimi partiden ayrılarak Oginga Odinga başkanlığında gayri resmî *Kenya Halkları Birliği* (Kenyan Peoples Union = KPU) partisini kurdular (1966).

Kenya'da İslâmi hareket, bağımsızlık öncesinde örgütlenmiş bulunan *Kuzey Halkının İlerici Partisi* (KHİP) bünyesinde gelişti. Bölgenin müslümanları gördükleri aşırı baskı ve sindirme karşısında, 1962'de uluslararası gözetim altında yapılan bir referandumda müslüman Somali devletine katılma doğrultusunda oy kullandılar.

KHİP'nin bölge halkını bir araya getirip hakları için mücadeleye sevk edebilmede gösterdiği başarı, İngiliz-Kenya yönetiminin şimşeklerini üzerine çekti. 1963 yılı başlarında bu teşkilat kanun dışı ilan edildi. Parti bunun üzerine yeraltına kaydı ve *Kuzey Sınır Bölgesi Kurtuluş Cephesi* (KSBKC) adlı bir örgüt kurarak, Jomo Kenyatta yönetimi İngilizler'den devralarak yeni hükümeti kurmadan hemen önce 11 Kasım 1963'te silahlı eyleme başladı. Cephenin silahlı eylemleri ve mücadelesi dört yıl aksamadan sürdü. Fakat bölgede gelişen yeni siyasi dengeler ve süper güçlerin bölge devletleri üzerindeki etkileri durumu değiştirdi. 1967'de Somali'de yönetim Amerikan yanlısı başbakan Muhammed İbrahim Egal'in eline geçti. Egal ile Kenyatta, Tanzanıya devlet başkanı Julius Nyrere ve Zambiya devlet başkanı Kaunda'nın öncülüğünde Aruşa'da bir araya gelerek Kenya-Somali ilişkilerini gözden geçirdiler. İmzalanan Aruşa Mutabakatı gereği Egal, Somali'nin Kenya ile olan sınırını kapatarak faaliyetlerini Somali'den yürütmekte olan KSB Kurtuluş Cephesi'nin liderlerini tutukladı. Bu durum cephenin sarsılmasına ve silahlı çatışmayı kesmesine sebep oldu. Örgütün yediği bu darbeyi fırsat bilen İngiliz-Kenya ortak güçleri Kuzey Kenya'da 5.000 kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan kanlı bir operasyonla KSB Kurtuluş Cephesi'ni çökertti.

O yıllardan bu yana Kuzey Kenya en ufak kamu yahut özel yatırımdan mahrum bir şekilde, ülkenin en geri bırakılmış bölgesi olarak, İsrailli uzmanlarca eğitilmiş özel timlerden oluşan güvenlik kuvvetleri tarafından devamlı baskı ve vahşete maruz kalmaktadır. Bölgede İslâmî eğitim vermeye çalışan okullar kapatılmakta, müslümanların bu okullara devamı engellenerek, çocukların misyonerlerce açılan eğitim kurumlarına devamlı teşvik edilmektedir. Hristiyan misyonerleri, kilise yönetiminde klinik ve dispanser gibi kuruluşlarla da halka munis görünerek hristiyanlığı yayma eğilimi içerisindedirler.

750.000 nüfuslu kuzeyde, müslüman halk üzerindeki bu baskılar Daniel Mol hükümeti zamanında da azalmamıştır. Bugün Kenya'da en küçük bir devlet görevlisinin yerli halktan istediği bir kişiyi hiçbir sebep göstermeksizin 28 gün tutuklama salahiyeti vardır.

Kenya yönetiminin ülkedeki müslüman halka ne gözle baktığı, İç güvenlik Bakanı G. Kariuki'nin göreve henüz başladığı vakitlerde, halka hitaben yaptığı bir konuşmasında sarfettiği şu sözde özet ifadesini bulur: «*En iyi müslüman, ölü olandır.*»

Bugünkü Kenya'nın yönetim biçimi tek meclisli, tek partili cumhuriyettir. Milli Meclis 172 üyeden meydana gelir. Hem devlet, hem hükümet yönetimi başkan tarafından sağlanır. Ülke 8 vilayete bölünmüştür.

Kenya ekonomisinde ilk sırayı tarım, hayvancılık ve ormancılık alır. Tarım ürünleri arasında şekerkamışı, mısır, patates, baklagiller, muz, çay, kahve ve buğday önemlidir. Bu ürünler Kenya'nın ihracatının da esas modellerini oluşturur. Bunlar arasında kavrulmamış kahve % 27'lik, çay % 25'lik, sebze-meyve % 7,5'lik bir oranla ilk sıraları almaktadır. Canlı hayvan, et ve et ürünlerinin de ihracatta büyük payı vardır. İhracatın gerçekleştiği ülkelerin başında İngiltere, ABD, Uganda ve Hollanda gelmektedir. 1984 verilerine göre ihracatın ekonomiye katkısı 15.096.270.000 Kenya şilingidir.

Kenya'nın ithal ettiği maddeler ise büyük ağırlıkla, her türlü makina ve yedek parçaları, kimyasal maddeler, ham petrol ve demir çeliktir. Bu ürünleri en çok Japonya, ABD, Fransa, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden karşılar.

Kenya'nın en fazla borçlandığı ülkelerin başında 2.634.000.000 dolarla ABD gelir (1984'e göre).

Ülkenin endüstri merkezleri 1.103.000 nüfusuyla başkent Nairobi ve bir liman şehri olan 425.600 kişinin yaşadığı Mombasa'dır. Karayollarının uzunluğu toplam olarak 54.500 km.'dir. Bunun ancak % 12'si kaplanmış yoldur. Demiryollarının toplam güzergah uzunluğu ise 265 km.'dir. Hava ulaşımı tarifeli sefer yapabilen 9 havaalanından sağlanır. Kenya Havayolları ülkenin tek havayolu şirketidir.

1985'de Kenya'da toplam tirajları 220.000'i bulan 5 gazete yayınlanmaktaydı. Buna göre ülkede gazete okuma oranı binde 12'dir.

15 yaşın üzerinde okur-yazar oranı % 59'u ancak bulur. İngiliz eğitim sistemine göre düzenlenmiş resmi okulların yanında misyonerler tarafından açılmış eğitim kurumları da hizmet vermektedirler Yüksek öğrenim mezunu oranı % 1,3'dür.

Sağlık hizmetlerinin ihtiyacı karşılamadığı Kenya'da 7540 kişiye bir doktor düşer. Canlı doğan her bin bebekten 81'i ölmektedir.

11 — KONGO

Resmî adı	: Kongo Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 342.000 km²
Nüfusu	: 2.097.000 (1986)
Başkenti	: Brazzaville
Önemli şehirleri	: Brazzaville, Pointe-Noire, Nkayi, Laubomo, Dolisie
Resmî dili	: Fransızca
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: CFA Frangı

Batısında Atlas Okyanusu ile Gabon, kuzeyinde Kamerun ile Orta Afrika Cumhuriyeti, doğusunda ve güneyinde Zaire (Kongo Demokratik Cumhuriyeti) ile çevrili bir Orta Afrika ülkesidir.

Kongo nehrinin tabii sınırıyla birbirinden ayrılan Kongo ve Zaire, esasında Kongo havzasını çevreleyen geniş bir alan ve bu alana yerleşmiş ahali ile bir coğrafi bütünlük içersindedir. Kongo nehrinin iki yakasına yerleşmiş bulunan iki ayrı şehir, Brazzaville ve Kinşasa, bu tabii sınırla ayrılan iki tarafın ticaret ve kültür merkezidir.

XIV. asırdan beri tarihi seyir içersinde değişik sömürgecilerin eline geçmiş olan Kongo havzası, son olarak doğusu Belçika'nın, batısı Fransa'nın hakimiyetleri altına girdi. Her iki bölge de bu devletlerin denetimi altında siyasi bağımsızlıklarını kazandılar. «Kongo» adı bugün sadece batı kısmını, yani Fransız Kongosu'nu temsil ediyor. Etnik ve coğrafî özellikleri, kültür yapısı ile aynı, aynı tarihi yaşamış bölgenin geniş doğu kısmında ise Zaire bulunuyor (Bu devletin adı Kongo Demokratik Cumhuriyeti iken sonradan Zaire diye değiştirildi).

Coğrafya

Kongo toprakları, kıyı koyunca bataklaşmış ova halindedir. Kıyıdan başlayarak kuzeye doğru kademe kademe yükselerek sarp Mayombe dağlarına uzanır. Buradan sonra, çıplak tepeleri, düz çayırlar veya otlaklardan oluşan Stanley Poll bölgesi yer alır. Brazzaville'in de yer

aldığı bu bölgeden doğuya doğru gidildikçe, Kongo nehrinin kuzeye açılan kollarının kestiği geniş platolar yer alır. Arazi yüzeyi daha kuzeye gidildikçe yoğun ormanlarla kaplı Kongo havzasına doğru düzleşerek devam eder.

Uzunluğu 4640 km. olan Kongo ırmağı, dünya nehirlerinin en çok su toplayanlarından biridir. Katanga bölgesinin güneyinden doğar ve önce Lualaba adıyla güneyden kuzeye doğru ekvatora kadar akar, batı ve güneybatıya doğru geniş bir yay çizer. Stanley Poll gölünü oluşturduktan sonra Atlantik kıyısı boyunca uzanan dağlık bölgeyi derin bir boğaz yoluyla aşar ve Atlantik Okyanusu'na dökülür. Kolları ekvatorun hem güneyinden hem de kuzeyindeki bölgelerden geldiklerinden su hacmi hemen hemen daima aynı kalır. Sularının toplandığı havzanın alanı 4 milyon kilometreye yaklaşan Kongo nehri, akışı birkaç yerde ulaşıma elverişli olmadığından su yolu olarak kullanılamaz.

İklim tamamen tropikaldir. Isılar 21 ve 28 dereceler arasında değişir. Yağış miktarı güneyde daha fazladır. Kuzeye gidildikçe tek yağışlı bir özellik gösterir. Nehir kıyılarında yer alan ormanlar iç bölgelere doğru yerini rutubetli tropik meşelere bırakır. Güney kıyılarında savanlar yoğunluktadır. Kongo'dan başka Ubanki, Sanga, Alima ırmakları yağışların bol olduğu zamanlarda, nehir boyunca uzanan ormanlık alanları sular altında bırakır. Hayvan türleri bakımından da oldukça zengindir. Maymun çeşitleri, fil, bekemot, bebir ve bölgeye mahsus diğer hayvanlarla çok sayıda kuş türü bulunur. Değişen coğrafi şartlar ve yabancı ülkelere nakledildiği için tükenmeye yüz tutmuş hayvan ve kuş türlerini korumak üzere 1940'da Odzala milli parkı kurulmuştur.

Ülke topraklarının % 62,4'ü orman, % 29,3'ü çayır ve otlaklar, % 2'si ekili ve dikili alanlar, % 6,3'ü de diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlarla kaplıdır.

Tarihçe

Bugünkü Kongo Cumhuriyeti'nin topraklarını da ihtiva eden Kongo bölgesi adını, muhtemelen çok eski zamanlarda Falafalalar kabilesinin bir kolu olan Senufolar tarafından kurulmuş yerleşim merkezinden almaktadır. Müslümanlar bölgeye XV. asırdan itibaren küçük gruplar halinde gelmişlerdir. Bu insanlar yerli Senufolar tarafından çok iyi karşılandılar. Ticaretle uğraştıkları için yerlilerle kaynaşmaları çok kolay olmuş, diğer taraftan da İslâm'ın yayılmasını sağlamışlardır. Müslümanlar buralarda Dyulalar (Sarakolle menşeinden gelirler) olarak bilinirler. XVIII. asrın sonlarında Seku Vartara adlı bir reisin önderliğinde Kong (Kongo) köyünü ele geçiren müslüman-

lar burada bir hükümet kurdular. Tesir sahası fazla geniş olmayan bu hükümet çok geçmeden yıkıldı.

Bu bilgilerin dışında, Kongo'nun tarihi Avrupa müstemlekeciliği devrine kadar fazla bilinmemektedir. Avrupalılar'ın Kongo havzasına gelmeleri, keşifler yapmak ve elde edilen bilgilerden hareketle bölge imkanlarından yararlanmak maksadıyla olmuştur. 1877'de Stanley Poll'un Kongo nehri boyunca inceleme ve araştırma yaparak ülkenin içlerine kadar girmesi, ardından Fransız kaşifi Pierre Savorgnan Brazza'nın 1880'de Brazzaville şehrini kurması da tamamen bu maksatla yapılmıştır. Aynı yıllarda civar bölgelerde İngiliz, Fransız, Alman Portekiz gibi Avrupa müstemlekecilerinin varlığı bilinmektedir. XVIII asrın sonlarında Kongo devletinin yıkılmasından sonra, diğer bölgelerde yapılan köle sevkiyatı Kongo'da da bir takım kabile anlaşmazlıklarına sebep oldu. Bölgenin ticarî ve iktisadî önemini anlamış olan Belçikalılar'ın, zaten istikrarsız olan bölgeye girmeleri kolay oldu Belçikalılar'dan sonra Fransızlar ve ardından da Portekizliler Kongo havzasını ele geçirdiler. Bu arada meydana gelen çatışmalarda bölge insanları telafisi imkansız zararlar görmüşlerdir. Belçika'nın öncülüğünde Kasım 1878'de kurulan Yukarı Kongo'yu inceleme komitesinden sonra Milletlerarası Kongo Derneği kuruldu. Bu dernek Amerika Birleşik Devletleriyle iyi ilişkilere girdi ve 1884'te bu devlet Kongo'yu dost devlet olarak tanıdı. Belçika, İngiltere ve Fransa'nın varlığından çekinen Almanya da 1884-1885 Berlin konferansının yayınladığı Berlin Kararnamesi'yle Kongo'yu bağımsız devlet olarak tanıdı. Bu kararnameyle, Kongo'nun Belçika ile ilişkisi Belçika Kralı II. Leopold'un şahsına bağlıydı. Nisan 1885'te yeni devletin başkanının bu kral olması Belçika parlamentosunca kabul edildi. Bu tarihten sonra Belçika, Kongo'yu acımasızca sömürmeye başladı. Kongo'yu kendi ülkesine verimli bir sömürü haline getirmek isteyen II. Leopold, Temmuz 1885'te bir kararnameyle bütün boş arazileri devlet mülkü ilan etti. Yerlilerin karşı koymalarına rağmen zorba kullanılarak uygulanan kararname, daha sonraki yıllarda sömürgeci ülkenin ticari tesisleri için uygun mekanlar olmuştur. 1891'de devlet kauçuk ve fildişi üretimini tekeline aldı ve bir çok sahada ticaret hürriyeti kaldırıldı. Kauçuk ve fildişi ticareti, ücretsiz ve zorla çalıştırılan yerliler sayesinde çok arttı. O derece ki, Belçika parlamentosunda da bu konuda anlaşmazlıklar çıktı. İngiltere Kongo halkının Belçika hakkındaki bu hoşnutsuzluğundan istifade etmeye kalktı. Belçika parlamentosu Kongo bağımsız devletinin Belçika'ya bırakılmasını istedi ve 28 Kasım 1907'de imzalanan bir antlaşmayla Kongo resmen sömürge oldu. 14 Kasım 1908'de Bağımsız Kongo devletinin yerini Belçika Kongosu aldı.

XIX. asrın sonlarında topraklarının batı bölümü Fransa tarafından işgal edildikten sonra, 1910 yılında Kongo (1903 yılından sonra Orta Kongo diye söylendi) Fransa Ekvatoriyal Afrikası Federasyonu'na katıldı. Bu tarihlerden sonra batısı Fransa, doğusu Belçika şirketlerinin idaresi altında kaldı. Her iki bölgede de uygulanan baskıcı ve gayri insanî uygulamalar özellikle 1920-1930 yılları arasında büyük halk ayaklanmasına sebep oldu. II. Dünya Savaşı yıllarında millî bağımsızlık hareketlerinin gelişmesi karşısında müstemlekeciler Kongo halkına sınırlı siyasî haklar verdiler. Bu tarihlerde (1940-1946) partiler ve yerlilerin kurdukları teşkilatlar faaliyetlere başladılar. Bölge ülkeleriyle birlikte sömürgecilere karşı başlatılan bu ayaklanmalar zaman zaman ciddî boyutlara vardı. Genel vali Felix Eboue öncülüğünde Orta Kongo ve Fransız Ekvator Afrikasında millî bağımsızlık hareketi çerçevesinde ayaklanmalar çıkarıldı. Bunların en önemlisi 17 Şubat 1959'daki Brazzaville ayaklanmasıdır. Kongo 15 Ağustos 1960'da Fransız Milletler Topluluğu'nun kararıyla tam bağımsızlık kazanmış, 20 Eylül 1960'da da Birleşmiş Milletlerce kabul edilmiştir.

2 Mart 1961'de başkanlık sistemini getiren anayasa kabul edildi. Bağımsızlığın ilanından sonra da ayaklanmalar devam etti. İlk üç yılda meydana gelen karışıklıklar nihayet 13 Ağustos 1963'te darbeyle neticelendi. Aynı yıl 8 Aralık'ta yapılan halk oylamasında yeni anayasa kabul edildi. Bu darbe sırasında istifa etmek zorunda kalan Youlou'nun yerine, Alphonse-Massamba-Deba'nın başkanlığında geçici bir teknisyenler hükümeti kuruldu. Çok geçmeden yapılan seçimler sonrasında Massamba devlet başkanlığına getirildi. Bu tarihten kısa bir zaman sonra rejimin marksist prensiplere bağlı olacağı ilan edildi. 1964 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkiler kuruldu. Aynı yıl Sovyetlerle iktisadî, ticarî ve teknik alanlarda antlaşmalar imzalandı. Beş yıllık (1964-1968) gelişme planı kabul edildi. Yabancıların işlettiği bir kısım şirket ve tesisler millileştirildi. Yine yabancı devletlerin siyasî nüfuzlarıyla 1968'e kadar devam eden karışıklıklar hükümetin el değiştirmesine yol açtı. 3 Ağustos 1968'de sosyalist M. Nguabi'nin öncülüğünde Devrimci Millî Şura idareyi ele geçirdi. Sosyalizm ülkenin siyasi rejimi kabul edildi. 30 Aralık 1969'da ülke, Kongo Halk Cumhuriyeti adını aldı. Bundan sonra bir takım ictimaî değişiklikler yapıldı (Yabancı sermayeyle işleyen tesislerin millileştirilmesi gibi).

1972 yılının sonlarında, Kongo Emek Partisi'nin olağanüstü kurultayında Sosyalizm esas rejim kabul edildi. Bu program çerçevesinde 1975'li yıllara kadar bir takım faaliyetler yürütüldü. Sovyetler Birliği ile iktisadi, kültürel alanlarda antlaşmalar imzalandı. 17 Mart 1977'de başkan Nguabi teröristlerce öldürüldü. 18 Mart'ta Kongo

Emek Partisi Harp Komitesi idareye el koydu. Sonraki yıllarda da aynı siyasi doğrultuda devam edildi. Ağustos 1979'da kabul edilen anayasada ırkçılık ve sömürgeciliğe karşı tavır alındı. Mayıs 1981'de Sovyetler Birliği ile yeniden dostluk ve güven antlaşması imzalandı.

Ekonomik Yapı

Kongo Cumhuriyeti tabii kaynaklar bakımından fazla zengin sayılmaz. Üretimi yapılan maddelerin büyük kısmı iç tüketimi ancak karşılayabilmektedir. Pointe-Noire yakınlarında çıkarılan petrol, Okoume ve Limba'da üretilen kereste ülkenin en önemli ihraç maddeleridir. Kurşun, bakır ve altın madenleri de önemli gelir kaynaklarındandır. Tarım ürünleri arasında kahve, kakao ve tütün ihraç edilmektedir. Diğer tarım ürünleri içerde tüketilmek için yetiştirilmektedir. Ülkede üretimi yapılan maddeler: Manyok, şeker kamışı, muz, palmiye yağı, yer fıstığı, yam, tatlı patates, mısır, kahve, kakao çekirdeği, pirinç, tütün, buğday; çimento, kurşun, bakır, altın; orman ürünleri, hayvancılık ve balıkçılık.

Büyük kentler arasında demir yolu ve karayolu ulaşımı gelişmiştir. Ülkede 7 tarifeli sefer yapılan hava alanı vardır.

İhracatı yapılan maddeler: Ham petrol, ahşap ve ağaç ürünleri, inci ve değerli taşlar, petrol ürünleri, kahve, kakao ve tütün. İhracat yapılan ülkeler: ABD, İtalya, İspanya, Fransa, Belçika.

İthalatı yapılan maddeler: Makineler, elektrikli aletler, taşıtlar ve bunların donanımı, gıda maddeleri, demir ve çelik, petrol ürünleri, kimyevi maddeler, dokuma, plastik ve kauçuk, elektronik aletler. İthalat yapılan ülkeler: Fransa, Brezilya, Belçika, Japonya, ABD, Hollanda, İtalya.

Etnik Yapı

Kongo Cumhuriyeti'nin etnik yapısı Bakongo, Bateke, Bubangui, Bakota, Mboşi ve civar bölgelerden gelen göçmenler ile Avrupalılar'dan oluşmaktadır.

Sömürgeci devletlerle birlikte bölgeye gelen misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucu bir hayli gelişme göstermiştir. Gelişmenin az olduğu bölgelerde yerli kabile dinlerine mensup insanlar bulunmaktadırlar.

Kongo Cumhuriyeti ile Zaire'nin ayrı devlet olarak bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra müslümanların yoğunlukta bulunduk-

ları bölgeler bugün Zaire sınırları içindedir. Bu sebeple müslümanların genel nüfusa göre oranları düşüktür (% 5).

Yönetim

153 üyeli tek meclisli bir cumhuriyettir. 1979'da kabul edilen anayasaya göre Kongo Emek Partisi'nin 5 yıllık müddet için seçtiği Milli Halk Meclisi'nin başkanı devlet ve hükümet başkanıdır.

Sömürge döneminden kalma beyazlar ülke nüfusunun çok az bir kısmını oluşturmakla beraber özellikle ticarî ve idarî alanlarda son derece söz sahibidir. Ülke ekonomisinde mühim yer tutan şirketlerin hemen hepsi ya tamamen veya kısmen bu insanların ellerindedir. Uzun yıllar sömürge idaresi altında kendilerine tanınan her imkanı büyük bir lütuf olarak kabul eden yerli insanlar, ülkenin siyasî bağımsızlığını kazandıktan sonra da aynı hayatı yaşamaya devam ettiler. Öyle ki, bu yerli insanların yapacakları işler, hatta yiyecekleri bile adeta kaderlerince tespit edilmiştir.

XV. asırda Portekizlilerle birlikte bölgeye gelen misyonerlerin yoğun faaliyetleriyle bugün ülke insanlarının yarıya yakın bir kısmının mensubu olduğu hristiyanlık, ayrıca insanlara avantaj sağlayan bir kurum halindedir. Böylece, özellikle yerli kabile dinlerine mensup insanların hristiyanlığı kabul etmeleri teşvik edilmektedir. Bu yoğun faaliyetler içinde müslümanların son yıllarda gösterdikleri çabalar şimdiye kadar ciddi bir netice verecek seviyede olmamıştır.

Asırlar boyu Avrupalılarca sömürülmüş Afrika insanı kapitalizme karşı duyduğu aşırı kin duygusuyla, tabiri caizse hızını alamayarak, bu defa sosyalizmin ağına düşmüştür. Netice olarak aynı kapıya çıkan bu iki sistemden ikincisinin siyasî rejim olarak benimsenmesi, hristiyan aleminde yerli halka bilinçli olarak verilmiş cevap niteliğindedir. Siyasî bağımsızlığın kazanıldığı 1960'tan sonra Çin Halk Cumhuriyeti, Küba, Sovyetler Birliği gibi ülkelerle ekonomik ve kültürel alanlarda yapılan işbirliği antlaşmaları ve geliştirilen diplomatik ilişkiler, bir anlamda böyle bir programın tatbikiyle gerçekleşmiştir.

12 — LİBERYA

Resmî adı : Liberya Cumhuriyeti
Yüzölçümü : 99.067 km²
Nüfusu : 2.061.500 (1984)
Başkenti : Monrovia
Önemli şehirleri : Yekepa, Tubmanburg, Gbarnga
Resmî dili : İngilizce
Resmî dini : Yok
Para birimi : Liberya Doları (LS)

İşlenmemiş yüksek nemli toprakları, zengin yeraltı ve yerüstü varlıkları ve bâkir ormanları nisbetinde insanları da medeniyet ve siyasetten habersiz (özellikle Batı) Afrika, XV. asırda Avrupalılar ve kardeşleri Amerikalılar için sömürülmeye çok müsait bir zaman ve şartlara sahipti. Asırlar önce buradan hor ve hakir bir şekilde, hayvanlardan daha kötü bir muameleye tabi tutularak Avrupa ve Amerika pazarlarında satılıp, ucuz işçi veya karın tokluğuna çalıştırılması bile çok görülüp İngiltere'nin yollarında, Fransa'nın maden ocaklarında, Amerika'nın uçsuz bucaksız tarım alanlarında ölünceye kadar köle olarak çalıştırılan bu siyah derili insanlar, sözde beyaz ırkla karışıp melezleşerek kozmopolit bir toplum vücuda getirirler korkusuyla (ki, bu hal aradan geçen bunca senelere rağmen bugün dahi vaki değildir) gerçekte ise, beyaz adamların Batı Afrika'da yapamayacaklarını, Amerika'da amerikan dil, din ve kültürünü tamamen benimsemiş zenci Amerikalılar'ın eski vatanlarına kendi ırkdaşları olan Liberyalılar'ı kısa yoldan medenileştirme (!) ve Amerika'nın hizmetine takdim etme ameliyesini ifa ettirme gayesiyle eski topraklarına geri getiriliyorlardı. İşte bu düşünceyle hayvanlar gibi gemilere doldurularak öz yurtlarından, hürriyetlerinden alınıp yeni dünyanın insan pazarlarında satılan bu insanlar azad edilmiş Amerikalı zenciler(!) olarak, efendileri tarafından (Latince liber = hür) hür ülke adı verilen Liberya'ya yine gemilerle, yine zorla getiriliyorlardı. 1862-1867 yıllarında yaklaşık 10 bin ABD'li zenci Liberya'ya getirildi. İşte bütün bu hususiyetlerinden dolayı Amerika'nın Afrika'daki bir vilayeti durumundaki Liberya, Batı Afrika'da, Atlas Okyanusu kıyısında, Sierra

Leone, Gine ve Fildişi Kıyısı ülkeleriyle çevrili bir cumhuriyettir. 350 km. sahili vardır. ABD'nin beşinci Cumhurbaşkanı James Monroe'nun yönetimi döneminde, 1822 senesinde American Colonization Society (Amerikan Kolonizasyon Derneği)'nin teşebbüsü ile ABD'den gönderilen azadlı zenci köleler tarafından kurulan, başkentine başkan Monroe'nun soyadı verilen ülkenin idaresi, iktisadî ve siyasî yapısı amerikanlaştırılmış siyah derili insanların elinde bulunmaktadır. Liberya'nın resmî dili İngilizce, geçerli parası da Amerikan dolarıdır. Aynı zamanda 1957 yılına kadar Afrika'da tek bağımsız devlet de Liberya idi.

Coğrafya

350 km. sahil şeridi bulunan Liberya'nın kıyıları oldukça girintili çıkıntılıdır (Mount ve Mesurado burunları gibi); güneydoğuda ise tersine Marshall'dan itibaren dümdüz uzanır ve kenarında denizden yağmurun bol olduğu mevsimlerde parçalanmış olan kıyı şeritleriyle ayrılan deniz kulakları (Greenville ve Harper belgeleri) yer alır. Yaklaşık olarak 64 km. genişliğinde olan sahil şeridinde başkent Monrovia da dahil olmak üzere başlıca iskan bölgeleri sıralanır. Kayalık ve girintili çıkıntılı olan kıyı bölgelerinde birkaç tepe ve bazı bataklıklar yer alır. Bu bölgenin gerisinde, çok yerinde oturulamayan ve bazı yerleri de daha hiç ayak basılmamış sık ve bakir ormanlarla kaplı Hinterland bulunur. Ekvator çizgisinin biraz yukarısında bulunan ülkenin iklimi sıcak ve nemli olmasına rağmen geceleri genellikle serin geçer. Yağışlar daha ziyade Mayıs'ta, kuru mevsim ise Kasım ayında başlar. Sahil şeridinde yılda beş metreyi aşabilen yağışlar, ormanlık alana doğru ilerledikçe düşer. Hinterland'dan Atlas Okyanusu'na doğru akan yedi nehir vardır. Bunların adları: Saint Paul, Saint John, Cestos, Sangwin, Grand Cess, Farmington ve Lofa'dır. Liberya'nın Fildişi Kıyısı ile olan sınırını Cavalla nehri, Sierra Leone ile olan sınırını da Mano nehri çizer. Ülkede irili ufaklı pekçok da göl vardır. Bunların en genişi Fisherman'dir. Gine sınırı yakınındaki Nimba dağları (en yüksek noktası 1980 m.) ülkenin en yüksek yeridir. Ormanlardaki yabanî hayvanların başlıcaları; fil, pars ve maymundur. Buralarda kertenkele, yılan, yengeç, sincap gibi hayvanlar da yaşar.

Bitki örtüsü iklime göre değişir; kıyıda sakız ağaçları yetişir, iç kısımları örten sık ve gür orman, Gine dağlarına yaklaşıldıkça seyrekleşir.

Tarihçe

XV. yüzyılda Portekizliler'in bulduğu Biber Kıyısı (veya Tahıl Kıyısı) uzun bir süre Fransızlar'ın, Hollandalılar'ın ve İngilizler'in uğrak yeri oldu. 1816'da kurulan ve Yahudi Ashmun tarafından temsil edilen Amerikan sömürgeleştirme firması, 1822'den itibaren, yerlilerin karşı koymasına rağmen ülkeye Amerika'dan azad edilmiş köleler getirmeye başladı. İlk sıralarda gerek azad edilmiş kölelerin Amerika'dan gelmek istememeleri gerekse yerlilerin kendi ırklarından da olsa yabancıların yerleşmelerine karşı çıkmaları yüzünden bu teşebbüs olumsuz olarak neticelenmişti.

Kölelikten azad edilen zencilerin Afrika'da bir koloni kurmaları veya Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrılmaya zorlanmaları yolundaki görüş, ABD'nin üçüncü başkanı Thomas Jefferson tarafından ileri sürülmüş ve Amerika iç savaşı sonuna kadar Amerikalılarca benimsenmiştir. 1820 ve 1821 yıllarında görünürde Sierra Leone sahilleri açıklarında bir üs kurmak üzere, gerçekte ise, azad edilen zencileri bir koloni halinde yerleştirmek amacıyla, Kolonizasyon Derneği'nin ajanları Mesurado Burnu (şimdiki Monrovia)'na geldiler ve orayı bu dernek adına satın almak için Afrikalı kabile reisleriyle pazarlık ettiler. Koloniye Liberya adı verildi. Bağımsızlığı ilan edilen (1847) ve Kuzey Amerika'nınkine benzeyen bir anayasası olan bu devleti, kurulmasından hemen sonra, 1848'de önce Büyük Britanya, onu takiben diğer Avrupa devletleri tanıdılar. Koloni teşekkülünün kendi teşebbüsü ile gerçekleşmiş olduğunu kabul etmeyen Amerika ise Liberya'yı ancak 1862 yılında tanıdı. Bununla birlikte Liberya bugünkü haline yine ABD zencilerince 1833 senesinde Palmiyeler burnunda kurulmuş bulunan Maryland yerleşme bölgesiyle 1855'de birleşmesinden sonra geldi. Sınırları 1885 yılında İngiltere ve 1892-1910 yıllarında Fransa ile yapılan bir dizi anlaşmalarla belirlendi. Liberya kuruluşunun ilk yıllarında Amerika'nın gayri resmî yardımlarına rağmen büyük sıkıntılar çekti. 1926'da Firestone, 99 yıl süreyle 400.000 hektarlık bir arazi kiralayarak (kauçuk tarım işletmeleri) büyük Amerikan imtiyazları rejimini başlattı. Bunu takip eden yakın yıllarda (1929) Afrikalı yerlilerin Amerika'dan gelen Liberyalılar tarafından İspanyollar'ın Fernando Po sömürgesine gönderildikleri ve orada zorla çalıştırıldıkları haberi etrafa yayıldı. Liberya'nın başkanı yerlilerin köleleştirilerek zorla çalıştırıldıkları iddialarını reddederek Milletler Cemiyeti'ni bu konuda soruşturma açmaya çağırdı. Birleşmiş Milletler'ce oluşturulan soruşturma kurulu Liberya'yı suçlu bulunca, ülkenin başkan ve başkan yardımcıları istifa ettiler.

II. Dünya Savaşı'nın başlarında, Liberya, Roberts havaalanının ABD üssü olarak kullanılmasına izin verdi; bu suretle yaklaşık bir

asırdan beri devam eden Liberya-Amerika münasebetleri resmiyet kazandı. 1942 yılında Amerikan birlikleri Liberya'da konakladılar, 1944 senesinde de Amerika'nın yanında yer alan Liberya, Japonya'ya ve Almanya'ya karşı harp ilan etti. Birleşmiş Milletler'in ilk üyelerinden olan ve bu teşkilatta faal vazifeler ifa eden Liberya'nın denizcilik konusundaki mevzuatında pek az kısıtlayıcı hüküm bulunmasından dolayı, başka milletlerin şirket veya vatandaşlarına ait birçok gemi Liberya bayrağını taşır ve bu sebeple Liberya, dünyanın en büyük ticaret filolarından birinin sahibi durumundadır. Bu durumu gözönünde bulunduran Uluslararası Adalet Divanı, 1960 yılında alınan bir kararla, Liberya ile Panama'nın Deniz Emniyeti Komitesi'ne üye olma haklarını tanımıştır. Afrika'nın ilk bağımsız cumhuriyeti olarak kendinden genç Afrika milletlerinin gözünde bir itibar kazanmış olan ve bir dereceye kadar onlara tesir eden Liberya, aynı zamanda Afrika'daki umumi bağımsızlık hareketlerinin doğmasında da mühim vazife üstlenmiştir. Bunu takibeden yıllarda Afrika'daki siyasi önderlik ve üstünlüğünü devam ettiren Liberya, 1959 Ağustosu ile 1961 Mayısı'nda toplanan Afrika milletleri konferanslarına ev sahipliği yapmış, Cezayir geçici hükümetini tanımış ve Léopoldville hükümetini destekleyen Birleşmiş Milletler kararını onaylamış; 1963 Mayıs ayında Afrika Birliği Teşkilatı'nın kurulması çalışmalarında başlıca rol oynamış, nükleer denemeleri yasaklayan antlaşmayı imzalayan ilk Afrika devleti olmuştur.

Ekonomik Yapı

1847 yılında kurulan Liberya Cumhuriyeti'nde yıllarca ekonomik bir gelişme sağlanamadı. Bugünkü zengin maden yatakları henüz keşfedilmemişti. İktisadî hareketlenme, 1926'da Liberya'nın başkanı Charles D. B. King'in yönetimi sırasında, Amerikan Firestone kumpanyasının kiralayarak (99 yıllığına) işletmeye açtığı kauçuk plantasyonları ile başladı. Firestone kumpanyası, bundan başka devlet yollarını yapma ve taşıma ile ulaşım vasıtalarını sağlama imtiyazını da elde etmişti. Bu kumpanyayı Liberia Mining Company (1945), E. R. Stettinus'un Liberia Company'si (1947) ve Liberia Product Company (1948) izledi; bunlar da değişik tabii kaynakları işletmeye başladılar. Bunu takip eden yıllarda Liberya içte hızla kalkınırken, dışarda da uluslararası itibar kazanıyordu.

Liberya'nın (1985 yılı itibariyle) bütçe gelirleri 189.100.000 Liberya dolarıdır. Giderleri ise 371.800.000 LS'dır. Devlet borçları (dış borç, 1984) 756.700.000 ABD S'dır. 1981 istatistiklerine göre iktisaden faal nüfusun toplamı 742.500 olup, bunun toplam nüfus içindeki payı %

37,9'dur. Yine çalışabilir durumda olup da işsiz olanların toplam nüfus içindeki oranı % 12,5'dir.

Liberya'nın bugünkü iktisadi ve sosyal seviyeye gelmesinde en büyük pay, 1943'te 8 yıl için seçilen ve 1951, 1955 ile 1963 yıllarında dörder yıllık dönemler için arka arkaya başkan olan, onsekizinci cumhurbaşkanı William Vacanarat Shadrach Tubman'ındır. Batı Afrika'nın en modern limanlarından biri olan Monrovia limanı inşa edilmiş, yol ve köprülerle donatılan ülkede okullar, hastaneler, yüksek okullar açılmış, imar ve iskan işlerine ağırlık verilmiştir.

Liberya'nın en mühim zirai ihraç maddeleri pirinç ve tapyoka'dır. Yine ihraç ürünü olan hurma yağından başka, narenciye ve mısır da üretilir. Liberya'nın başta gelen ticaret metaı olan kauçuk ile daha az ölçüde kahve ve kakao üretimine ağırlık verilmektedir. Kauçuk eskiden Liberya ihracatının değer bakımından en önemli ürünüydü (toplam ihracatın % 70'i); bugün bu rakam (1983 yılı itibariyle) % 17,1'e düşmüştür. Çok yönlü olarak işletilen ormanlardan özellikle maun, abanoz, dut ve çam kerestesi elde edilmektedir (1983 yılında ihracat içindeki payı % 5,5). Maden kaynaklarının bulunması sayesinde devlet bugün, Afrika'nın başlıca demir cevheri üreticisi durumundadır (1984 yılında demir cevheri üretimi 15.100.000 ton). Demir, kauçuğun önünde ilk sırayı alan ihraç maddesi olmuş (1983 senesinde demir ihracından 427.600.000 LS gelir elde edilmiştir; bunun toplam ihraç miktarına oranı % 62,6'dır) ve bu durum ticaret dengesinde büyük bir fazlalığa yol açmıştır. Liberya'da altın yatakları da bulunmuş; 1950 yıllarında Sierra Leone sınırı yakınlarında bir elmas madeni de işletilmeye açılmıştır (1984 yılında elmas 240.000 kırat; altın üretimi ise 10.500 ons'dur). Liberya'da et üretimi azdır, onun yerini 1950'lerden beri geliştirilen balıkçılık almaktadır.

Liberya ticaret filosu önemlidir. Ekseriyetini petrol tankerlerinin oluşturduğu bu filo, 1967'de 22,5 milyon tonilato ile dünyada birinci olmuştur. Bu üstünlük bugün de devam etmektedir. 1985'teki deniz ticaret filosu: gemi (100 gros ton ve yukarısı) 1.808; toplam DWt 113.552.239.

Fakat Liberya bandıralı gemilerin tamamı bu ülkenin değildir; bunların pekçoğu mali sebepler yüzünden gemilerini belli miktarda vergi ödeyerek tescil ettiren başka milletlerin şilepleridir.

Etnik Yapı

Liberya nüfusunun çoğunluğunu, yirmiyi aşkın kabileler halinde yaşayan yerli zenciler oluşturur. Yerli halk başlıca dört dil grubuna ayrılır: Mande-tan, Mande-fu, Batı Atlantik ve Kru. Orman bölge-

sinde daha ziyade Kpelle (genel nüfusa oranı % 20,8) ve Gola (% 6,9) kabileleri yaşar. Sahil kesiminde ise Vai, De, Basse ve Grebo veya Gere (toplam nüfusa oranları oldukça düşüktür: % 14,4), kabileleri bulunur. Hemen tamamı müslüman tüccarlardan meydana gelen Mandingolar (% 6,9) Liberya'da sık görülürler. Ülkede 25-30 bin civarında olan Amerikan asıllı zenci (% 1,3) Liberyalılar'dan sonra (çünkü daha çok ilk yerleştirildikleri yer olan Monvrovia ve diğer sahil şeridinde yerleşmiş durumdaki bu halk Liberya'nın yönetici sınıfıdır) ülkede en mühim yeri Bassa, Kru ve Grebo kabileleri alır. Daha çok denizcilikle uğraşan Krular, ülkenin dış dünya ile ilk ve en sıkı münasebetlerini kurmuşlardır. Liberyalı Amerikalılar'ın hakimiyetine en çok karşı koyanlar Krular olmuştur. Bunlardan başka Liberya'da Bakue (% 26,7), Loma (% 8), ve diğer kabileler (% 15) yaşamaktadır. Kabilelerin bazıları son yıllarda kendilerine has birer alfabe kabul etmişlerdir. Grebolar ile ülkenin nisbeten daha medeni kabilesi olan Vailer'in alfabesi ise yerli bir Afrika yazısı olmalıdır. Devletin resmi dili olan İngilizce'yi hemen bütün kabile mensupları az çok bilirler. Fakat buna rağmen bütün kabileler kendi dillerini bilir ve gelen nesillere öğretirler. Liberya'da kabilelerin dil, din, tarihi ve aktüel değerlerini muhafaza eden en sağlam bağ kabile geleneğinin bu ülkede pekçok sosyal değişme faktörüne rağmen bütün yönleriyle devam etmesindendir. Eski geleneklerini sıkı bir şekilde sürdüren bu halklarda, ekonominin temeli ailedir; bunların pekçoğu avcılık, devşirmecilik, ilkel tarım (pirinç, fasulye, patates vb.) ve oldukça iptidai zanaatçılık (çömlekçilik, deri işleme, dokuma) ile geçinirler.

Ülke nüfusunun büyük bir kısmı tarım kesiminde çalışır ve kırsal bölgelerde oturur (% 60,5). Geri kalan nüfus (% 39,5) şehirlerde yaşar. Nüfus yoğunluğu oldukça seyrektir. Liberya'da okur-yazarlık oranı düşüktür, (1985'de 15 yaşın üzerindeki okuma yazma bilenlerin toplam nüfusa oranı % 35'tir.) erkeklerde bu oran % 47,3; kadınlarda % 22,8'dir. Ortalama 236 kişiye bir doktor düşer, toplam doktor sayısı 236'dır.

Liberya'nın kabile ve dilleri nisbetinde de değişik dinler mevcuttur. Kabilelerin mensub olduğu geleneksel dinlere mensup olanlar ülke nüfusunun % 75'ini; müslümanlar % 15'ini; hristiyanlar ise % 10'unu oluştururlar. Hristiyanların bu sayısı da Amerika'da asırlarca kalarak hristiyanlaşmış olarak Liberya'ya getirilen hür zencilerdir, bunlara ilave olarak ilk geldiklerinde bunların tesiriyle hristiyan olmuş yerlileri de zikretmek gerekir. Resmi istatistiklerde göstermektedir ki, Amerika ve diğer Avrupalı devletlerin bütün teşvik, yardım ve hatta bazen de zorlamalarına rağmen hristiyan nüfusta bir ilerleme görülmemektedir. Müslümanlar ülkenin idarî, siyasî ve iktisadî sa-

halarından uzak tutulup, bazı yerlerde de baskı altına alınmalarına rağmen İslâm, özellikle Liberya yüksek tahsil gençliği ve Vailer gibi medenî kabileler arasında hızla yayılmaktadır. Ülkede (1980 yılı itibariyle) toplam 1651 ilk ve orta okul (öğrenci sayısı 289,097) ve 9 meslek ve öğretmen okulu ile yüksek okulda da toplam 6111 öğrenci öğrenim görmektedir.

Yönetim

Liberya anayasası ABD anayasasının bir kopyası mahiyetindedir. Ülke, sekiz yıl için seçilen ve görev süresi dörder yıllık dönemler halinde uzatılabilen bir başkan tarafından yönetilir. Başkana bakanlar kurulu yardımcı olur; yasama organı 6 yıl için seçilen senato ve 4 yıl için seçilen temsilciler meclisinden oluşur. Kabine, başkana karşı sorumludur. Yüksek mahkemenin üyelerini başkan tayin eder. Seçim hakkı, zenci olmaları şartıyla şahsi vergilerini ödeyen bütün vatandaşlara tanınmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Afrikalı yerlilerin de temsilciler meclisi ile senatoya girebilmelerine izin veren kanun değişikliği yapıldı. Kanun değişikliğine kadar yasama meclisine sadece Amerika'dan gelen hür zenciler seçilebiliyordu. 1943 yılından itibaren devamlı William Tubman başkanlığa seçilmiştir. Tubman 1963 Mayısı'nda yapılan seçimde beşinci defa olarak tekrar başkanlığa getirildi. Başkan Tubman 1967 ve 1971'deki seçimlerde de başkanlığını sürdürdü. Yedinci seçimden sonraki başkanlığını yaparken 23 Temmuz 1967'de Londra'daki bir hastanede ölen Tubman'ın yerine, başkan vekili olan Richard Tolbert geçici başkan oldu.

Ülkenin iç kısmı dokuz idare bölümüne ayrılan üç il'e, kıyı bölgesi ise beş idare bölüme ve dört araziye bölünmüştür.

13 — MOZAMBİK

Resmî adı	:	Mozambik Halk Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	799.380 km²
Nüfusu	:	15.177.900 (1986)
Başkenti	:	Maputo
Önemli şehirleri	:	Maputo, Beira, Nampula
Resmî dili	:	Portekizce
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Metical (MT)

Hint Okyanusu kıyısında, kuzeyde Tanzanya, batıda Malavi, Zambiya ve Rodezya, güneyde ve doğuda Hint Okyanusu (Mozambik ile Madagaskar adası ortasında 300-600 mil arasında değişen bu kısma «Mozambik Kanalı» denmektedir) ile çevrili bir güneydoğu Afrika ülkesidir.

Coğrafya

Mozambik'in büyük bir kısmını sahil boyunca uzanan ovalık bölge kaplar. Batıya doğru yükselen ova, düzensiz yükseklikle bir yayla manzarası gösterir. Batı bölgelerinde genellikle yamaç kesintilerle birbirinden ayrılan bu yaylalar Malavi sınırına doğru dağlık bölge halini alır. Burada yükseklikler 300 metreden başlayarak Namuli Dağı'nda 2453, aynı bölgedeki Milandi Dağı'nda 2750 metreye ulaşır.

Limpopo, Sabi, Zambezi, Lurio, Rovuma gibi ırmakların kıyıları tarıma elverişli alanlarla kaplıdır. Geri kalan bölgeler yüksek otlardan oluşan savana ile örtülüdür. Irmakların güzergahı boyunca ormanlık alanlar yer alır. Irmakların yakın kıyıları ve denize döküldükleri yerlerde bataklık ve lagünler bulunur. Bu sebeple pek azı değerlendirilebilen bataklık bölgeler sağlık için de bir tehdit oluştururlar. Zambezi nehrinin bir kısmında özel araçlarla ulaşım yapılmaktadır.

İklim, kıyı bölgelerde sıcak ve nemli, yüksek bölgelerde daha serindir. Kasım-Mart ayları arasında havalar sıcak ve yağışlı, Nisan-Ekim ayları arasında ise kurak ve serin geçer. Ülke genelinde nemli hava hakimdir.

Sanayi ve besin ürünleri yetiştirilen alanlardan başka, demir, altın, boksit ve kömür gibi madenlerin çıkarıldığı bölgeler de vardır. Ülke bitki örtüsü ve hayvan türü bakımından zengindir. Fil, yabanî manda, timsah, su aygırı, antilop gibi yabanî hayvanlar çoktur. Ülke topraklarının % 19,3'ü ormanlar, % 56,1'i çayır ve otlaklar, % 39'u ekili ve dikili alanlar, % 20,7'si de diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılmayan alanlardan oluşmaktadır.

Mozambik'in yerleşim tarihi milattan önceki asırlara kadar uzanır. Daha çok kıyı bölgelerde yerleşmiş bulunan halk X. asırlarda Arap ve İranlı tüccarlar vasıtasıyla Hindistan ve diğer Asya ülkeleriyle ticarî ilişkiler kurmuştu. Bu yüzden Portekizliler (Covilha 1489, Vasco de Gama 1498) Mozambik'e geldiklerinde burada Svahili adıyla küçük ve zengin bir devlet vardı. 1505'te Pero de Anaja tarafından işgal edilen Sofala ve Mozambik şehrine yerleşen ve daha sonra (1632'de) Zambezi ırmağı boyunca Tete'ye kadar çıkan Portekizliler, çoğunluğu müslüman olan yerli halkın şiddetli karşı koymalarına rağmen ülkeyi işgal ederek yerleştiler. Bölgenin en önemli gelir kaynağı olan altın ticaretini ellerine geçirdiler. XVII. asırda görülen halk ayaklanmalarını ve bölgeye aynı maksatla gelmiş bulunan Hollandalılar'ı bastırarak XX. asra kadar devam eden sömürgeci idarelerini kurdular.

1752'de Portekiz, Hindistan sömürgesini ayırarak içişlerinde bağımsız bir yöneticiye yetki verdiler. Hindistan'ın muhtariyetinden sonra Mozambik, özellikle XVII. asrın ortalarından XIX. asrın sonlarına kadar Amerika'ya yapılan köle sevkiyatı ve ticaretinin merkezi oldu. Serpa Pinto'nun 1877-1879 yıllarındaki keşif seferlerinden sonra Portekizliler Angola ve Mozambik'i tek bir imparatorluk halinde birleştirmeyi kararlaştırdılar. Bu karar bölgedeki diğer sömürgecilerin tepkisine yol açtı. Sonunda 1889 ve 1890'da yaptıkları antlaşmalarla Almanlarla, 1891 ve 1893'te yaptıkları antlaşmalarla da İngilizlerle aralarındaki sınırlar tespit edildi. Bu sınırlar fazla sürmeden yeniden düzenlenmek üzere iptal edildi. İngiliz-Alman siyasi menfaatleri doğrultusunda yeni düzenlemeler yapıldı. Portekizliler'e karşı işbirliği yapan Alman ve İngilizler aralarında taksimat yapmaya kalkıştılar. Bu arada Portekizliler Manica, Sofala ve Beira'nın yönetimini Mozambik şirketine bıraktılar; bölge 1924'e kadar bu idareyle yönetildi. Niassa eyaleti de Niassa şirketine bırakıldı ve 1929'a kadar bu şekilde devam etti. 1929'da Kjonga bölgesini Almanlar'dan geri alan Portekizliler, 1907'de sömürgenin merkezi olan Laurenço Margues yöneticisinin yanında, 1942'de memurlardan ve seçilen üyelerden oluşan bir hükümet meclisi kurdular. 1951'de Portekiz'e bağlı bir deniz aşırı il haline getirilen Mozambik'te yönetimin ırk ayrımı güden uygula-

maları başladı. Hukuki bakımdan bir dayanağı olmayan bu uygulamalar yerli halkın gösterilerine ve bir karşı hareket olarak milliyetçiliğin başlamasına yol açtı. Komşu ülkelerdeki benzer hareketler, Mozambik halkının milli şuurunun uyanmasını ve yapılan uygulamalara karşı çıkılmasını hızlandıran örnekler oldular.

Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin Eylül 1964'te silahlı mücadeleyi başlatmasından sonra, Portekizliler ayaklanmayı bastırmak için zor kullandılar. Sonunda bütün Afrikalılar'ı Portekiz vatandaşı kabul ettiler.

1967'de kuzey bölgelerinde özellikle Nysa ve Cabo Delgado'da şiddetli çatışmalar oldu. Ayaklanmaları bastırmak üzere 7 bini Afrikalılar'dan oluşan 52 bine yakın asker bulunuyordu. Mozambik Kurtuluş Cephesi önderlerinden Jaime R. Segauke ve Philippe Nagai Temmuz 1966'da öldürüldü. Bu karışıklık ortamında Malavi cumhurbaşkanı Banda, Mozambik topraklarının bir kısmında hak iddia etti (Eylül 1968). Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin lideri Edvardo Mondlane, Tanzanya'nın Darusselam kentindeki bir evde öldürüldü (3 Şubat 1969). 19 Şubat'ta hristiyan rahip Uria Simango başkanlığa seçildi.

1968 yılı ortalarında, Tanzanya sınırları içinde teşkilatlanan kurtuluş gerillalarının faaliyetleri Portekizlilerce engellendi. Macondeler'in lideri Lazaro Kavandeme 20 Mart 1969'da Portekiz makamlarına teslim oldu, ancak geri kalan gerillalar mücadelelerine devam ettiler.

Portekizliler, bir taraftan gerillalarla mücadele ederlerken diğer taraftan da ülkenin imarı, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi için çalışmalar yaptılar. Zambezi ırmağı üzerinde dünyanın en büyük barajlardan olduğu bildirilen Cafsora Barra projesini gerçekleştirmek üzere Portekiz ve Güney Afrika devletleri arasında anlaşmaya varıldı.

1969-1970 yıllarında Mozambik Kurtuluş Cephesi liderlerinin aralarında bir takım anlaşmazlıkların çıkması üzerine çatışmalar kısmen durdu. 22 Mayıs 1970'de Moises Machel teşkilatın başına getirildi. Bu arada ülkedeki ayaklanmayı destekleyen İngiltere ve İsviçre'deki bazı kuruluşlar MKC'de yardıma devam edeceklerini bildirdiler. Portekiz kuvvetlerine ait Angoche adlı cephane yüklü bir gemi gerillaların eline geçti; silahlar alındıktan sonra batırıldı. Diğer yandan Avrupalı hristiyan mahfilleri Portekiz'in ülkede yaptığı gayr-i insani uygulamaları protesto etmeye başladılar.

Ülkedeki ayaklanmaları durduramayan Portekiz kuvvetleri, bir süre Mozambik Kurtuluş Cephesi'nin bağımsızlık isteklerini cevapsız bıraktı. Nihayet 1975'te ilan edilen bağımsızlığı tanımak zorunda kaldı.

Ekonomik Yapı

Mozambik'in ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Besin tarımı özellikle mısır, bakla, manyok ve pirinç üretimini kapsar. Çok geniş ölçüde şeker kamışı yetiştirilir ve şeker elde edilir. Çay, kopra, tütün ve pamuk ülke ekonomisinde önemli yeri olan ürünlerdendir. Sahil boyunca hindistan cevizi yetiştirilir. Son yıllarda portakal ve muz tarımda önemli yer tutmaya başlamıştır. Zambezi ve Quelimance'de tarım ürünlerinin işlenip değerlendirildiği tesisler kurulmuştur. Tarım işlerini hem yerliler, hem de büyük şirketler yapmaktadır. Bu şirketler tarafından üretilen kaju cevizi, şeker kamışı, çay ve tütün ihracatta önemli yer tutar. Hayvancılık özellikle güneyde yapılmaktadır. Yeteri kadar gelişmediği için, iç tüketimi zorlukla karşılamakta, bazan ithalatla takviye edilmektedir.

Mozambik'teki büyük maden ocakları yeterince işletilememektedir. Ülkenin en önemli madeni kömürdür. Bunun yanı sıra boksit, demir, bakır ve altın madenleri bakımından da zengindir. Petrol üretimi ancak iç tüketimi karşılayacak düzeydedir.

Tarım ürünleri sanayi Lourenço Margues ve Beria'da toplanmıştır. Yağ, şeker, un fabrikaları; çay ve tütün işletmeleri; çeltik fabrikaları gibi tesislerle değerlendirilen tarım ürünlerinden başka, ülke ekonomisinde en büyük yeri demir yolu ve liman hizmetleri tutar. 4 bin km.'ye yakın demir yolu ağı iç ve dış hatlarla yerleşim merkezlerini birbirine bağlar. En önemli limanlar Buronço Margues ve Zambezi nehrinin denize döküldüğü yerin güneyinde bulunan Beria'dır. Klimane ve Porta Amelia limanları da önemlidir. 26 bin km.'ye varan kara yolunun yanında tarifeli uçak seferleri düzenleyen 7 tane havaalanı bulunmaktadır.

Her yıl yarım milyona yakın işçi düzenli olarak, Güney Afrika Birliği, Zambiya, Rodezya gibi komşu ülkelere gitmekte, bunların kazancı da ülke ekonomisinde önemli yer tutmaktadır.

1959'lerde başlayan ekonomik ve sosyal gelişme planları gereğince ulaştırma ve özellikle demiryolu yapımı işleriyle sulama ve enerji meselelerine önem verilmiştir. Ulaşımın ülke geneline yayılması, sanayi maddelerinin naklini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Genel nufus içinde çalışanların oranı % 45 olan Mozambik halkı, çoğunlukla kırsal bölgelerde yaşamakta ve tarım işleriyle uğraşmaktadır.

İhracatı yapılan maddeler: Karides, kaju cevizi, şeker, pamuk elyafı, kopra, petrol ürünleri. İhracat yapılan ülkeler: İspanya, ABD, Japonya, ADC, Portekiz.

İthalatı yapılan maddeler: Gıda maddeleri, ham petrol, yatırım malları, makine ve yedek parça, kimyevî maddeler, metaller. İthalat yapılan ülkeler: Sovyetler Birliği, Güney Afrika, ABD, Fransa, İtalya, Hollanda.

Etnik Yapı

Mozambik halkı, genel olarak çeşitli Bantu topluluklarından meydana gelir. Ayrıca 50 bin civarında Avrupalı, 30 bin kadar Arap ve 20 bin kadar da Hintli yaşamaktadır.

Ülke halkının yarıya yakın bir kısmı yerli dinlere mensuptur. % 20'si müslüman olan nüfusun % 20'si hristiyan ve geriye kalanlar başka dinlere mensuptur.

Yönetim

226 üyeden meydana gelen Halk meclisinin idaresinde tek meclisli bir halk cumhuriyetidir. Bu meclisin başkanı hem devlet hem hükümet başkanıdır.

Diğer Afrika ülkeleri gibi Mozambik de bir sömürge bölgesi idi. II. Dünya savaşından sonra, 1950'de kurulan Mozambik Kurtuluş Cephesi adlı teşkilatın öncülüğünde yapılan mücadeleler sonrasında ancak 1975'te resmen bağımsızlığını kazanmıştır. Uzun yıllar Portekizliler'in sömürgesi olarak kalan Mozambik, bağımsızlığını kazandıktan sonra, sömürgeci devletin siyasî ve ticari etkisi altında kalarak belli dönemlerde sıkıntılı anlar yaşamıştır. Portekizliler'in buraya gelişleri XVI. asrın başlarında köle ticareti maksadıyla oldu ve bu durum XIX. asra kadar devam etti. Sonraki dönemlerde özellikle altın ticaretinde önem kazanan bölge, yerli insanların iş gücüne dayalı sanayileşme alanında da gelişmeler gösterdi.

Bölgedeki diğer Avrupalılar'ın İngiliz, Alman ve Fransızlar'ın sömürgelerine karşılık, Portekizliler de Mozambik'i kendi eyaletleri kabul ediyorlardı. Portekizliler'den evvel girmiş olan İslâmiyet, bölgede bugün mensubu en çok bulunan dindir. Hristiyanların yoğun faaliyetlerine rağmen bu oran fazla değişmemiştir. Müslümanların kalabalık olduğu bölgeler dini faaliyetler bakımından canlılık gösterir.

Diğer taraftan, Mozambik'teki kilise merkezi, hristiyanlaştırma faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Bu çerçevede, çok sayıda, hristiyan kültürünü anlatan kitapla İncil ülke sathına dağıtıldı. Bu dağıtım kurak ve açlığın hüküm sürdüğü bölgelerde gıda maddeleriyle beraber yapılmaktadır. Hükümetin de yardımlarıyla gerçekleşen bu çalışmalar özellikle son yıllarda yoğunluk kazandı.

14 — SİERRA LEONE

Resmî adı	:	Sierra Leone Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	72.000 km²
Nüfusu	:	3.732.000 (1986)
Başkenti	:	Freetown
Önemli şehirleri	:	Freetown, Bo, Kenema, Kakeni, Popel
Resmî dili	:	İngilizce (Krio dili değişik etnik gruplar arasında linfua franca gibidir. Ayrıca Mende, Temne ve Limba dilleri de konuşulmaktadır).
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Leone

Afrika'nın İslâm coğrafyasında Sudan olarak adlandırılan sahra-altı kuşağının en batısında, Atlas okyanusu kenarında yer alan küçük bir ülkedir Sierra Leone. Kuzey ve doğuda Gine, güneydoğu ve güneyde Liberya ile komşu olup batısında Atlas okyanusu vardır.

Coğrafya

Atlas okyanusuna bakan 406 km.'lik sahilde bir çok koy ve haliçler vardır. Bu sahil şeridi Mangrov bataklıkları ve genişliği 30 km.'den 100 km.'ye kadar değişen bir ovayla kaplıdır. Kıyıdan açıklarda başlıcaları *Banana, Plantain, Sherko* olan pek çok ada vardır. Kıyı şeridinden içeride 100 km. genişliğinde ve 330 m.'den 1000 m.'ye kadar yükselen bir yayla kuşağı yer alır. Güney kısımları nisbeten ormanlık olup tepelerle kaplıdır. Kuzeyde ise «bolilland» denilen düz çayırlar vardır. Doğu ve kuzeydoğu bölgeleri ise yüksek yaylalar ve dağlarla kaplıdır. Bunların en yükseklerinden olan *Loma* dağının deniz seviyesinden yüksekliği 1948 m.'dir. Bunun yakınındaki Tingi dağlarında bulunan Sankanbiriwa zirvesinin yüksekliği ise 1850 m.'dir. Bu ikisinin arasında *Nimini, Gola, Giri, Jojina* tepeleri yer alır. Bu platolar ülkenin yaklaşık yarısını kaplar. Kuzeydeki dağlık bölgeler daha çok savanlarla kaplıdır. Buna karşılık daha fazla yağış olan güney bölgelerinde ormanlar vardır. Esas itibariyle yağmur ormanları bölgesinde yer alan Sierra Leone'de bu ormanlar tarım amacıyla ke-

silmiş olup bugün iyice azalmıştır. Toplam 2900 km²'lik ormanlık arazinin mühim bir bölümünü sonradan yetiştirilen ormanlar oluşturur. Daha çok çayırlarla kaplı olan savanlarda ise yer yer palmiye koruları ve kısa, geniş yapraklı ağaçlar görülür.

Sierra Leone'de pek çok akarsu vardır. Bunların büyük bir kısmı kuzeydoğuda, Gine'deki Futa Calon dağlarından doğarak güneybatıda Atlas Okyanusu'na dökülürler. Yüksek kesimlerde hızlı akan bu akarsuların aşağı kesimlerinde ulaşım mümkün olmaktadır. Başlıcaları Sewa, Büyük Scarcie ve Küçük Scarcie, Rokel, Sierra Leone, Gbangbala, Jong ve Wanje gibi nehirlerdir. Sierra Leone'nin tropik bir iklimi vardır. Güney bölgeleri kuzeye göre daha fazla yağış alır. Güney bölgeleri yağış ortalaması 4000 mm.'yi bulurken, kuzey bölgelerinde bu 2100 mm. civarındadır. Ocak ve Şubat ayları kurak geçer. Yıllık ortalama sıcaklık 26°C'dir.

Tarihçe

Sudan adı verilen sahra-altı bölgesinde İslâm'ın XI. yüzyılda yayılmaya başlamasıyla birlikte müslümanların bugünkü Sierra Leone topraklarına kadar gelmiş olmaları muhtemeldir. Ancak İslâm'ın en etkin biçimde yayılması XVIII. yüzyılda Futa Calon'da bir müslüman devletin kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. Futa Calon bölgesi bugün Gine sınırları içindedir. Batı emperyalizminin öncülerinden olan Portekizli kâşifler 1462'de bugünkü başkent Freetown'un bulunduğu yarımadaya geldiler. Bunların yarımadadaki dağın ufka düşen görüntüsünü aslana benzetip bu dağa «aslan dağı» mânâsında «Sierra Lyoa» dedikleri ve zamanla Sierra Leone haline geldiği söylenir. Bu ad, önce yarımadaya, daha sonra da bütün ülkeye isim olmuştur. Bu ilk kâşiflerin arkasından Portekizliler yarımadayı ticaret limanı olarak kullanmaya ve buradan gemilerinin su ikmalini yapmaya başladılar. Aynı zamanda İngilizler de kıyının açıklarındaki Banana gibi adaları ele geçirdiler. Tabiî bunların en büyük gayesi bu kıyılardan köle elde etmekti. 1786'da İngiliz Dr. Henry Smeathman Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra İngiliz ordusundan terhis edilen Negro ırkından zencilerin ve diğer kaçak kölelerin yerleşebileceği bir kasaba kurmayı planladı. İlk denemenin başarısızlığa uğramasından sonra «Sierra Leone» şirketi Timni şefi kral Nembana'dan kıyı şeridinde yer satın alarak bu teşebbüsü sürdürdü ve aynı yerde bir koloni kurdu. Köleliğe karşı olan şirketin kurduğu bu şehire Freetown denmiştir.

Freetown 1808'de İngiliz müstemlekesi oldu. Zamanla daha çok satın alma yoluna başvurularak bu müstemlekenin sınırları genişle-

tildi. Sınırlar 1872'de kuzeydeki Falaba'ya kadar uzanmıştı. Bundan ötesi Fransız sömürgesi olduğu için daha fazla genişleme mümkün olmadı. Güneyde de Liberya ile bugünkü sınırı teşkil eden Mana nehri sınır oldu. 1895'de Fransızlarla İngilizler arasında sınır anlaşması imzalandı. İngilizler 1896'da Sierra Leone'nin iç kısımlarında «himaye» yönetimi ilan ettiler. Böylece kıyıdaki yarımada üzerinde sömürge, iç kesimlerde ise «himaye» idaresi kurulmuş oldu.

İngilizler'in gelirlerini artırmak için koydukları vergiler Timni ve Mende kabilelerinin ayaklanmasına sebep oldu. İngilizler bu ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırdılar.

Batılı emperyalistler ele geçirdikleri ülkelerde hakimiyetlerini ya doğrudan ya da dolaylı yollarla sürdürmüşlerdir. Muhtelif batı Afrika ülkelerinde de benzer yollara başvurmuşlardır. Hakimiyetlerini dolaylı yoldan sürdürürken bu işte ya İslâmî akideleri zayıf, kendini iktidar hırsına kaptırmış yerli yöneticileri kullanmışlar, ya da gayri müslim azınlıkları birinci sınıf vatandaşlar haline getirerek ülkenin iç yönetimini onlara vermişlerdir. Sierra Leone'de de bu yola başvurularak esas itibariyle melez bir halk olan hristiyan Creoleler yönetime geçirilmiş, bunlara en iyi eğitim imkanları sağlanırken müslümanlar bu gibi haklardan mahrum edilmiştir.

Batılı emperyalistlerin hakimiyetleri altına aldıkları ülkeleri sömürmek için yaptıkları çalışmalar, bazen de İslâm lehine sonuç vermiş, doğal zenginliklerin taşınması için yapılan yeni yollar, İslâm'ın kırsal alanlara kadar yayılmasıyla sonuçlanmış, müslümanların yaşadığı bölgelere gelen Bambara, Mossi gibi pagan kabileler İslâm'la müşerref olmuşlardır.

Batı Afrika'da sömürgecilere karşı İslâm direnişi daha çok tarikatler kanalıyla yürütülmüştür. Kadirî, Tîcanî gibi Sünnî İslâm tarikatleri yanında Sünnî olmayan tarikatların da bu direnişte katkısı olmuştur. Bunlardan başlıcası da Kadıyanilik'tir. Bilhassa I. Dünya savaşından sonra Sierra Leone'de etkili olan Kadıyanilik zamanla tesirini kaybetmeye başladı. 1923'de Nijerya'da kurulan *Ensarü'd-din* teşkilatı, müslümanların günlük hayatında, eğitim müesseselerinde Kadıyanilik'ten daha büyük bir etkiye sahip oldu. 1959'da Sierra Leone'de kurulan ve BAE'ce desteklenen Müslüman Kardeşlik teşkilatı eğitim işlerinde etkinliği ele geçirmiştir.

Bu arada Freetown'un bulunduğu ve hristiyan Creoleler'in imtiyazlı sınıfı teşkil ettiği «sömürge» bölgesi ile iç kısımları kaplayan «himaye» bölgesinde farklı siyasi oluşumlar baş gösterdi. 1951'de ilan edilen anayasa bir devlet başkanı ve otuz üyelik bir yasama meclisinin seçilmesini öngörüyordu. 1952'de yapılan seçime sadece belirli

vatandaşlar katılabildi. Seçimi «himaye» bölgesinde aldığı oylarla *Sierra Leone Halk Partisi* kazandı. Böylece Creoleler'in yönetimdeki imtiyazlı vaziyetleri sona ermiş oldu. Başkanlığa Sir Milton Margai getirildi. 1957'de 'vergi veren' bütün kadın ve erkeklerin katılabildiği bir seçimi yine Halk Partisi kazandı. 1958'de Halk Partisi'nden ayrılan Siaka Stevens ve arkadaşları *Millî Halk Partisi*'ni kurdular. Bu partinin ismi daha sonra Bütün Halk Kongresi adını aldı. Bu yıllarda ülkeye demokrasinin yerleşmeye başlamasıyla birlikte kabile teşkilatlanması da muhafaza ediliyordu. Ülke bir *büyük şef* ve *ihtiyarlar konseyi* idaresinde 144 şefliğe ayrılmıştı. Demokratik ortam milliyetçilik duygularını ve bağımsızlık isteklerini artırdı. Bu isteğe sadece Freetown bölgesinde yoğunlukta olan ve İngilizler'e bağlı kalmak isteyen Creoleler karşı çıkıyordu. İngilizlerle yapılan görüşmeler sonunda İngiliz Milletler Topluluğu'nda kalınması şartıyla 27 Nisan 1961'de bağımsızlık elde edildi. Başbakan olarak görevde kalan Sir Milton 1964'de ölmüştür. Genel olarak İngiliz taraftarı bir siyaset takip eden Milton çevresindeki ülkelerle, bilhassa Nijerya Başbakanı Ebubekir Tawawa Baleva ile iyi ilişkiler kurmuştur.

1967 seçimlerini az bir farkla Halk Kongresi kazandı. Ancak başbakanlığa gelen Stevens, general David Lansana'nın gerçekleştirdiği bir darbe sonucunda Gine'ye kaçmak zorunda kaldı. Bu darbenin hemen ardından başka bir general Juxon-Smith, Lansana'ya karşı bir darbe gerçekleştirince, başbakan Stevens geri döndü. Ancak karışıklıklar durulmadı. Halk Kongresi'nden istifalar oldu. Bunu sokak çatışmaları takip etti. Başbakan Stevens'a bir gün içinde iki defa suikast teşebbüsünde bulunuldu. Bu teşebbüslere karışan bir grup asker, yargılanarak idam edildi. İdam edilenlerden biri de General John Bangura'dır. Yine 1974'de de benzeri bir darbe girişimi oldu.

1977 yılının ilk aylarında meydana gelen öğrenci hareketlerinin şiddet kullanılarak bastırılmasından sonra hükümet artan muhalefet baskısını bertaraf edebilmek için tek partili bir politik sistem öngören yeni bir anayasayı halk oylamasına sundu. 1978'de yapılan bu oylama sonucunda anayasanın büyük bir çoğunlukça kabul edildiği açıklandı. Sierra Leone halk partisi üyesi parlamenterlerin büyük bir kısmının baskı yoluyla Halk Kongresi'ne geçmeleri sağlandı. Başbakanlık kaldırılarak iki başkan yardımcılığı ihdas edildi.

Ekonomik Yapı

Sierra Leone Afrika'nın en fakir ülkelerinden biridir. Kişi başına düşen millî gelirin yaklaşık 300 ABD doları olduğu ülkede ekonomi tarıma dayanır. Ülkede tarıma elverişli 5.880.000 hektar arazi vardır.

Bunların büyük bir kısmı tropikal ormanların ortadan kaldırılmasıyla elde edilmiştir. Ancak sadece 530.000 hektar arazide tarım yapılmaktadır. Tarım sektöründe istihdam edilen iş gücü toplam iş gücünün dörtte üçünü oluşturur. Ancak mevcut tarım üretimini artırıcı bir gelişme olduğu da söylenemez. Zira büyük topraklar kabile şeflerine aittir, küçük çiftçiler ekecekleri toprağı bunlardan kira yoluyla temin ederler. Devlet tarımda makineleşmeyi ve üretim kapasitesini artırmak için bazı çiftlikler kurmuştur. Bunlardan biri 1300 hektarlık bir arazi üzerinde kurulan ve Magbas'daki şeker fabrikasının ihtiyacı olan şeker kamışının yetiştirildiği şeker kamışı çiftliğidir. Bunun gibi başka bir çiftlik de Mayamba'da kurulmuştur. Ayrıca doğu bölgesinde 6.000 km²'lik bir alanı kaplayan zirai geliştirme projesi uygulanmaya konmuş olup bu bölgede küçük çiftçiler finans ve teknik konularında desteklenmektedir. Bütün bu geliştirme projelerine OPEC, Arap Bankası gibi kuruluşlar da finans desteğinde bulunmaktadırlar.

Sierra Leone'nin başlıca tarım ürünü pirinçtir (500.000 ton). Ülkenin her yerinde yetiştirilebilen pirinç üretimini, daha çok güneydeki bataklık sahalara çekmek ve iç kısımlarda diğer ürünleri yetiştirebilmek için çalışmalar yapılmaktadır. Diğer başlıca tarım ürünleri manyok (110.000 ton), palmiye yağı (44.000 ton), palmiye tohumu (30.000 ton), baklagiller (33.000 ton), darı (20.000 ton), yer fıstığı (14.000 ton), çekirdek kakao (10.000 ton), kahve (9.000 ton)'dir.

Ülkede hayvan yetiştiriciliği içtüketime cevap vermekten uzaktır. Nitekim yıllık ithalatın % 13'ünü gıda ve canlı hayvan ithali teşkil eder. Sığır, koyun ve keçi en çok yetiştirilen hayvanlardır. Ayrıca Atlas Okyanusu kıyılarında yapılan balıkçılıkla yaklaşık 50.000 ton balık avlanmaktadır.

Sierra Leone ekonomisinin temel kaynaklarından biri de elmas madenciliğidir. İngilizler tarafından uzun yıllar sömürülen ve mevcut rezervleri iyice azalan elmas madenlerinin ekonomideki önemi her geçen gün azalmakla beraber, devam etmektedir. 1930'larda elmas madenlerinin bulunmasından itibaren bu madenlerin işletilmesi İngiliz şirketlerinin inhisarında kaldı. Yakın zamanlarda İngilizler'in imtiyazları sınırlanmış, elmas arama sahaları 112 km²'ye indirilmiştir. Ülkede otuz bin kadar lisanslı küçük elmas madeni arayıcısı vardır. Bu küçük madencilerin çıkardıkları elmaslar Elmas Ofisi'nce satın alınarak değerlendirilmektedir. Başlıca elmas yatakları Güneydoğu eyaletinde Kono bölgesindedir. Bağımsızlıktan sonra elmas madeni şirketi millileştirilmiş olup, bu şirketin % 51 hissesi hükümete aittir. Bu şirketin ürettiği ve Elmas Ofisi'nin küçük madencilerden topladığı elmas yaklaşık 260.000 kırattır. Ancak üretim yıldan yıla düşmektedir. Ülke ihracatı da büyük ölçüde elmas ihracına dayanır.

Toplam ihracatın % 35'ini elmas karşılar. Diğer önemli madenlerden rutil (titanyum cevheri) ihracatın % 17'sini, Güney eyaletinde Mokanji tepelerinde elde edilen boksit de % 15'ini karşılamaktadır. Ayrıca 330.000 tonluk üretimle demir cevheri de mühim madenler arasındadır.

Sanayi ise gelişmemiştir. Mobilya ve şeker üretimine dönük birkaç fabrikadan başka mühim bir sanayi tesisi yoktur.

Sierra Leone'de 7840 km.'lik bir karayolu şebekesi olup, bunun % 16'sı asfalttır. 80 km.'lik Marampa-Pepel demiryolu ise bilhassa demir cevheri taşımasında kullanılır. Akarsuların aşağı kısımlarında da ulaşım mümkün olmaktadır.

Ülkede eğitim seviyesinin pek yüksek olduğu söylenemez. Onbeş yaşın üzerindeki okur-yazar oranı % 24'tür. Beş-onbir yaş grubunun eğitim gördüğü ilkokulların sayısı 1200 olup 300.000 kadar öğrenciye 95.000 öğretmen eğitim vermektedir. Oniki-onsekiz yaş grubunun sekiz yıl eğitim gördüğü orta dereceli okulların sayısı 1752 olup, 70.000 öğrenci ve 3.000 öğretmen vardır. Ülkede iki tane de üniversite bulunmaktadır. Başkent ve çevresinde 12, taşrada ise 14 devlet hastanesi vardır. Bunun dışında 7 hristiyan hastanesi ile 4 de madenci hastanesi vardır. Toplam doktor sayısı 200, toplam yatak sayısı ise 4760'dır.

Etnik Yapı

Sierra Leone'de yaklaşık onsekiz Negro kabilesi vardır. Bunlar arasında en mühimleri olan ve güney ve doğu bölgelerinde yaşayan *Susular* müslümandır. Batı Afrika'nın tarihinde mühim bir rol oynayan müslüman Fulanîler'den de bir kısmı Sierra Leone'de yaşamaktadır (% 4). Nüfusun % 40'ı müslüman olup % 50'si geleneksel pagan inançlarına bağlıdır. Bunun dışında sömürge dönemindeki misyonerlik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmış hristiyan topluluklarda vardır (% 6).

Yönetim

Bir cumhuriyet olan Sierra Leone'de yasama yetkisi 124 üyeli temsilciler meclisinin elindedir. Yürütme sorumluluğu başkana aittir.

15 — SRİ LANKA (SEYLAN)

Resmî adı	: Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 65.610 km²
Nüfusu	: 16.060.000 (1986)
Başkenti	: Colombo (Sri Jayawardenapura'nın başkent olması kararlaştırıldı).
Önemli şehirleri	: Colombo, Moratuwa, Jaffna, Kandy, Galle
Resmî dili	: Seylan dili
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Sri Lanka rupisi

Bugün Sri Lanka Cumhuriyeti'nin bulunduğu yer Seylan adasıdır. Hind yarımadasının güneydoğusundaki bu ada, bir çok bölgede olduğu gibi müslüman Arap ve Hintli tüccarlar vasıtasıyla İslâm'la tanıştılar. Öyle ki, XVI. asra kadar adanın bütün ticarî hayatını müslümanlar idare ediyordu. Bu asırdan sonra, Avrupalılar'ın sömürge faaliyetlerinden Seylan adası da nasibini aldı. Portekizliler ve Hollandalılar müslümanların ellerinden alarak adada hakimiyetlerini kurdular. Hatta 1658'de müslümanların arazi sahibi olmaları bile yasaklandı, ibadetlerini yapamaz oldular. Bu acımasız baskı 1796'da İngilizler'in sömürgeyi devralmasına kadar sürdü. Misyoner faaliyetleriyle Hristiyanlık da adaya bu devrelerde girdi. Adanın Hind yarımadasına coğrafi yakınlığı, Hind kültürünün buralarda yerleşmesine bir bakıma imkan sağlamış oldu. Neticede, bugün nüfusun çoğunluğu Budacı ve Hindu dinine mensuptur. Bir zamanlar adanın hakimi olan müslümanlar ise bugünkü Sri Lanka sınırları içinde genel nüfusun ancak % 10'una yakın bir kısmını oluşturmaktadırlar.

Coğrafya

Seylan adası, esas itibariyle üç bölgeye ayrılmıştır. Hindistan'ın karşısında, kuzeyde Miyosen kalkerleriyle kaplı bir yayla, kapalı çöküntüler, mağaralar ve galerilerle oyuludur. İkinci bölge: Billurlu kayalardan meydana gelen, bütün orta kısmında birbirini takip eden sert kayalı doruklar. Üçüncü bölge: Güneyde, Seylan'ın en büyük akar

suyu Mahabeli Ganga'nın doğduğu yüksek dağ kütleleri. Seylan'ın batıda ve güneyde Puttalam'dan Galle'ye kadar uzanan kıyı bölgesi az yüksekliktedir. Kıyılarında hindistan cevizi ağaçlarıyla kaplı deniz kulakları uzanır. Doğu ve kuzey kıyıları ise nispeten daha yüksek ve girintili-çıkıntılıdır, açıklarda irili ufaklı bir çok ada vardır. Kuzeybatıda Hindistan'a doğru uzun yığınların örttüğü kayalıklı adalardan meydana gelen «Adem Köprüsü» uzanır.

Ekvator'un altında bulunan ve okyanusun etkisinde olan adada sıcak ve yağışlı iklim hüküm sürer. Yılın her ayı ve gününde ısı ortalaması aşağı yukarı aynıdır. Ada Hind Okyanusuyla Güney Asya sınırında olması dolayısıyla muson rüzgârlarının etkisi altındadır. Bu rüzgârlar Mayıs ayı ortasında eser ve adanın batısı ile güneyine sağanak halinde yağmur düşer. Bengal Körfezi üzerinde nem yüklü olan kuzeydoğu musonu, daha az şiddetli yağmurlar getirir, ancak daha geniş alanı etkiler.

Adanın güney bölgesini el değmemiş palmiye ormanları kaplar. Bu ormanlarda maymunlar, leoparlar ve filler yaşamaktadır. Adanın orta kısmı nispeten geniş alanlarla kaplıdır. Bu bölgede kıyılara gidildikçe düzenli bir şekilde sıralanmış palmiye ağaçları ve vadilerin yamaçlarında kat kat yükselen pirinç tarlaları, özellikle Kandy dolaylarında tropikal ülkelerin en güzel manzaralarını aksettirirler. Nüfus yoğunluğu da bu bölgelerdedir. Seylan'ın eski büyük şehirleri Anuradhapura ve Polonnaruva bu kesimdedir. Yine Hindistan'dan gelen Hindu Tamiller bu bölgenin en yoğun etnik unsurudurlar (1,5 milyon dolaylarında Tamil yaşar).

Adanın % 37'sini ormanlar, % 7'sini çayır ve otlaklar, % 34'ünü ekili ve dikili alanlar, % 22'sini de başka maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlar kaplamaktadır.

Tarihçe

Adaya yakınlığı dolayısıyla, yakın çağlara kadar Seylan'ın tarihindeki belli başlı olayların doğrudan veya dolaylı olarak Hindistan'la ilgisi olmuştur. Hintliler'in adaya gelmeleri *M.Ö. VI.* asırda olmuştur. Bu yıllardan sonra Hint kültürü buralarda yayılmaya başlamıştır. Daha sonraki devirlerde, Yunanlılar ve Romalılar adayla ticari ilişki kurdular. Bu devirde Uzak Doğu'nun bütün ürünlerini toplayan bir merkez olarak tanınıyordu. XI-XIII. asırlar Hintli Tamiller'in adaya yoğun olarak göç ettiği devirlerdir.

Seylan adasına İslâmiyet Hintli ve Arap müslümanlar vasıtasıyla girdi. Buraya gelen müslümanlar yerli kadınlarla evlenerek İslâm'ı yaymaya çalıştılar. Bu şekilde yerli halkın içlerine girmeleri daha ko-

lay oldu. Ayrıca, bu göçmen müslümanlar genelde ticaretle uğraştıkları için itibarlı kimselerdi. Bu durum İslâmiyet'in gelişmesine avantaj sağlıyordu. Araplar'ın adaya gelmeleri İslâmiyet'ten çok öncelere dayanır. İnci avcılığı, kıymetli taşları ve baharatı sebebiyle Araplar tarafından çok eskiden beri tanınıyordu. Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Uhud savaşında gösterdikleri korkaklıktan dolayı sürdüğü birkaç Arab'ın adaya ilk yerleşenler olduğu yolunda mahallî bir rivayet de vardır. Bu rivayetin ilmî önemi olmamakla beraber, adanın ticarî önemi dolayısıyla müslümanlar tarafından çok erken bir zamanda tanınmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.262 metre yüksekliğindeki Adem Dağı'nın Hz. Adem'in dünyaya ilk ayak bastığı yer olduğu rivayet edilir. Bu dağ tepesindeki bir kayanın üzerindeki ayak izi hristiyanlar, budistler ve müslümanlar tarafından Hz. Adem'in ayağının izi olduğu inancıyla ziyaret edilir.

Ada XVI. asrın başına kadar müslümanların hakimiyetinde kaldı. Bu tarihten sonra, Hind denizlerine gelen Portekizliler adanın hakimiyetini ellerine aldılar. 1658'de de Hollandalılar hakim oldular. Hollandalılar adada acımasız bir sömürü siyaseti takip ettiler. Müslümanlara arazi edinme hakkı tanımadılar. 1796'da İngilizler'in hakimiyetinden sonra nispeten bir serbestlik oldu.

İngilizler'in müstemlekesi olarak Seylan, yasama ve yürütme yetkisine sahip meclisi bulunan bir vali tarafından yönetiliyordu. Bu meclisin bir üyesi de *Morlar*'ın temsilcisi idi. «Mor» XVI. asırda adaya gelen Portekizliler tarafından müslüman tacirlere verilmiş addır. Adanın bu soydan gelen insanlarına hâlâ Morlar denmektedir. Morlar genellikle küçük ticarî işlerle meşgul olurlar, dükkan işletir veya işportacılık yaparlardı. Aynı zamanda kayıkçılık, balıkçılık yapanlar ve pek az miktarda ziraatla uğraşanlar da bulunurdu. Bu insanlar arapçadan kalmış belli oranda kelimelerle karışık bir Tamil dili konuşurlar. Seylan'da müslümanlarla ilgili hukuki meselelerde 1806'da vali tarafından kabul edilmiş olan kanunnamede yer alan hükümlere göre çözüm aranır. Kanunnamenin çözüm getiremediği meseleler ise adada tatbik edilen genel kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturulur. Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar bu şekilde devam etmiştir.

Savaştan sonra 1947 yılında bağımsızlık verilen Seylan, 4 Şubat 1948'den bu yana İngiliz Milletler Topluluğu'nun üyesi bulunmaktadır.

1948-1956 yılları arası yeni Seylan devletinde, United National Party (UNP/Birleşik Millî Parti)'nin başkanları sırasıyla başbakan oldular: Dudley Shelton Senanayake (1948-1952), sonra onun oğlu Dudley Senanayake ve Seylan'ı Aralık 1955'te Birleşmiş Milletler'e kabul ettiren John Kotelawala. 1956 seçimlerini UNP kaybetti ve milliyetçi-

lerin partisi 1952'de Solomon Bandaranaike tarafından kurulmuş olan Freedom Party (Hürriyet Partisi) kazandı. Bu tarihten sonra tarafsız bir siyaset izleyen Solomon, İngilizler'in deniz ve hava üslerinin boşaltılmasını sağladı. Tamiller'in muhalefeti sebebiyle İngilizce'nin yerine Seylan dilini resmî dil yapmayı başaramadı (Mayıs 1958). Solomon Bandaranaike 1959'da bir suikast neticesinde öldü. Yerine, Millî Eğitim bakanı olan Demokrat Parti başkanı Dahanayake geçti. 1960 seçimlerinde, dünyanın da ilk kadın başbakanı olan Solomon Bandaranaike'nin karısı, Hürriyet Partisi'nin başkanı sıfatıyla başbakan oldu (Temmuz 1960 - Mart 1965). Tamiller'in ayaklanma yapmalarına meydan verilmeden, kocasının kabul ettiremediği Seylan dilini İngilizce'nin yerine resmî dil olarak kabul ettirdi. Hükümetin otoritesini kurmaya çalıştı. Bu çerçevede, devlet kontrolünü kabul etmeyen katolik okullarını, büyük ihtilaflara rağmen kapattı.

Ülke genelinde yapmaya çalıştığı reform niteliğindeki gelişmeler 1956'dan beri iktidardan uzak UNP tarafından şiddetle reddedildi. Bu muhalefete rağmen Sirimavo Bandanaraike, eğitim ve basının kontrolü, kamu taşıtlarının devletleştirilmesi, Colombo limanının, kredi araçlarının ve petrol tesislerinin devletleştirilmesi gibi hususları gerçekleştirdi. Bu tutumu, nüfus artışının gittikçe hızlandığı ve besin maddesi ithalinin gittikçe arttığı ülkenin iktisadî sıkıntılarının çoğalmasına sebep oldu. Devletleştirme uygulamaları yabancı sermayelerin ülkede yatırım yapmaktan çekinmelerine yol açtı, dolayısıyla sanayileşmeye zarar verdi. 22 Mart 1965 seçimlerini UNP kazandı. Dudley Senanayake 27 Mart'ta bir koalisyon hükümeti kurdu. Bu dönemde, kapılar yabancı sermayeye yeniden açıldı. 1 Ekim 1965'te yapılan antlaşma ile Kanada, İngiltere, 1 Şubat'ta yapılan antlaşmayla da ABD ülkenin sanayileşmesinde kullanılmak üzere borç para verdiler. Bu tutum hükümetin milliyetçi ve kapitalizm aleyhine uygulamalarından vazgeçmesini gerektirdi. Bu çerçevede bayan Bandaranaike tarafından millileştirilmiş olan petrol şirketlerine (Shell, Caltex, Esso) tazminat ödenmek zorunda kalındı.

Senanayake, komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmaya büyük önem verdi. Eylül 1967'de Hindistan başbakanı Indra Gandi Seylan'ı resmen ziyaret etti. Bu ziyaret iki ülke arasındaki ticarî ilişkilerin gelişmesine katkıda bulundu. Ayrıca, adadaki Hintlilerle ilgili meselelerde çözüm yolları arandı. Kasım 1967'de Çin ile yapılan ticarî antlaşma ile bir süre önce bozulan ilişkiler yeniden düzeldi. Komşu ülkelerle üst düzeyde karşılıklı ziyaretler yapıldı. 27 Mayıs 1970'te yapılan seçimleri muhalefetteki Sirimavo Bandaranaike'nin Hürriyet Partisi kazandı. Bandaranaike başkanlığında komünistler ve Trockistlerle birlikte koalisyon hükümeti kuruldu. Yeni hükümetin içte ve dışta izleyeceği

siyaset şu şekilde tespit edilmişti: Dışta, askerî blokların dışında kalmak, ırkçılık ve sömürgecilikle mücadele etmek, millî kurtuluş hareketlerini desteklemek; içte, ülke menfaatına olabilecek yeni reformlara girişmek.

Bandaranaike özellikle sosyalist devletlerle iyi ilişkiler kurulmasına önem verdi. Bu idareden memnun olmayan grupların muhalefetleri giderek ayaklanma halini aldı. Aşırı sol grupların çıkardığı bu karışıklık Mart 1971'de büyük bir ayaklanmaya dönüştü. Halk Kurtuluş Cephesi adı altında teşkilatlanan isyancılar adanın bazı kesimlerine hakim oldular. Çarpışmalar önüne geçilemez bir hal alınca Seylan hükümeti Nisan 1971'de ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Hindistan gibi ülkelerden ayaklanmayı bastırmak için yardım istedi. Aşırı sol grupların yürüttüğü bu isyanla ilgisi olduğu tespit edilen Colombo'daki Kuzey Kore elçiliği mensupları sınır dışı edildi.

Temmuz 1971'de ayaklanma kısmen bastırıldı. Bu arada Seylan'ın İngiltere'den ayrılması ve bağımsız bir devlet olması Birleşik Cephe'nin programına alınmıştı. Bu program dahilinde başlayan çalışmalar tamamlanınca Seylan «Srî Lanka» adıyla 22 Mayıs 1972'de bağımsız bir cumhuriyet oldu.

İlk cumhurbaşkanı William Gopallawa, cumhuriyetin ilk başbakanı da Bandaranaike oldu.

Bu devreden sonra ülkede etnik huzursuzluklar baş gösterdi. Özellikle Tamiller'in devlet kuvvetlerine karşı yürüttükleri gerilla faaliyetlerinde çok sayıda insan öldü, pek çok insan da yaralandı.

Aralık 1988'de yapılan seçimler sonrasında Tamil gerillaları eylemlerini yoğunlaştırdılar. Hindistan, 1987'de yapılan antlaşma gereği ülkedeki huzursuzluklara son vermek maksadıyla adaya gönderdiği 50 bin askerin bir kısmını (30 bin) geri çekeceğini açıkladı. 1989'un ilk günlerinde Tamiller de eylemlerine devam edeceklerini açıkladılar.

Ekonomik Yapı

Seylan adasının, uzun yıllar Avrupalılar'ın sömürgesi altında bulunmasından dolayı iktisadî yapısı tabiî zenginlikleri ölçüsünde gelişmiş değildir. Özellikle son bir asırdır İngiltere'nin müstemlekesi durumunda olan ada, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle adeta Avrupa'ya akmıştır.

Seylan halkının başlıca gelir kaynağı tarım ürünleridir. En çok yetiştirilen ürün pirinçtir. Pirinç tarlaları, kıyılardan itibaren kısmen yükselmeye başlayan yamaçlarda setlerle düzenlenmiş alanlardır. Yine aynı şekilde düzenlenmiş bahçelerde tatlı patates ve ekmek ağacı yetiştirilir. Büyük ölçüde palmiye ağaçlarıyla kaplı iç bölgelerde yer

yer kauçuk da üretilmektedir. Kıyı bölgelerinde balıkçılık gelişmiş, buna bağlı olarak su ürünlerini değerlendiren tesisler kurulmuştur. Hayvancılık, et ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildir. Hindistan cevizi üretimi, pirinçten sonra ikinci sırayı alır. İhracatta ilk sırayı çay almaktadır. Adanın ancak beşte birini kaplayan ekili alanlar ülke insanını besleyecek ürünü sağlayamamaktadır. Bu sebeple Seylan bazı besin maddelerini ithal etmek zorunda kalır. Bununla birlikte güney bölgelerdeki çiftliklerde yetiştirilen çay, kauçuk, tarçın ve tütün, küçük işletmelerde yetiştirilen limon kabuğu, tarçın, kokulu bitkiler, arec cevizi, hindistan cevizi içi, hindistan cevizi yağı ihracatı yapılan başlıca tarım ürünleridir. Özellikle çay dünya ticaret piyasasında önemli bir yer almıştır.

Seylan'ın sanayisi fazla gelişme gösterememiştir. Metalurji ve kimya sanayi tüketime karşılık verecek düzeydedir. Grafit, mika ve mücevher madenleri ülke ekonomisinde mühim bir yer tutar. Sanayi daha çok tarım, orman ve su ürünlerinin işlenmesi için kurulan tesislere dayanır. Nüfus artışını dengeleyecek seviyede olmayan ekonomik gelişme, ülkeyi sıkıntıya sokmaktadır. İşlenmeyen toprakların kullanılır hale getirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Eskiden terk edilmiş bir bölge, 1951'de tamamlanan Gal Oya barajından yapılan sulama sayesinde kırkbin kişiyi barındıracak verimli bir arazi haline getirilmiştir. Ülke sanayisinin sermayesi özellikle ABD, Batı Almanya ve İngiltere'ye bağlıdır.

Batı kıyılarında bulunan inci tarlaları bölgeyi, dünya mücevher merkezlerinden biri yapmaktadır. Ülkenin özellikle kıyı bölgelerini kateden kara ve demiryolu ağı ulaşım problemini büyük ölçüde hallet-mektedir. Tarifeli seferler düzenleyen dış bağlantılı bir de hava alanı bulunmaktadır. Deniz taşımacılığı hem iç hem dış seferleriyle ekonomide mühim bir yere sahiptir. Toplam nüfus içinde çalışan nüfusun oranı % 36,3'tür.

Ülkede üretimi yapılan diğer gelir kaynakları: Tatlı patates, kopra, mango, canlı hayvan, ormancılık, balıkçılık, madencilik ve taş ocağı işletmeciliği, sigara, kömür, ham petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz.

İhracatı yapılan maddeler: Çay, kauçuk, kurutulmuş hindistan cevizi, değerli taşlar. İhracat yapılan ülkeler: ABD, Irak, İngiltere, AFC, Sovyetler Birliği.

İthalat yapılan maddeler: Petrol ürünleri, makineler ve donanımı, buğday, şeker. İthalat yapılan ülkeler: Japonya, Suudi Arabistan, ABD, Hindistan.

Etnik Yapı

Seylan'ın müslüman nüfusu Araplar, Hindliler, Hollandalılar'ın Cava ve Sumatra'dan getirdikleri asker ve işçilerin soyundan gelen Malaylar'dan oluşmaktadır. Bunlardan başka biraz Afganlı ve diğer müslüman ülkelerden gelen göçmenler de bulunmaktadır. Nüfusun üçte ikisini oluşturan Seylan yerlilerinden sonra, Hindistan'dan gelmiş bulunan Tamiller orjinal bir topluluk halinde bir araya gelmiş ikinci etnik unsurdur. Hollandalılarla Seylanlılar'ın karışımından meydana gelmiş olan Bungherler genel nüfus içinde azınlıktadır.

Ülkede nüfusun % 69'u Budacı, % 15'i Hindu, % 8,5'i Müslüman, % 7'si Hristiyan ve % 0.7'si başka dinlere mensup veya ateist gruplardan oluşmaktadır.

Yönetim Şekli

Tek meclisli (168 üyeden oluşan parlamento) çok partili cumhuriyet. Hükümet başkanı başbakan, devlet başkanı cumhurbaşkanıdır. Meslisin onaylaması halinde başkan, hem başbakan hem cumhurbaşkanı olabilmektedir.

Uzun zamandır yönetime karşı gerilla savaşı veren Tamiller Sri Lanka'nın güvenliğini ciddî ölçüde tehdit etmektedirler. İç güvenliği, silahlı kuvvetleri olmadığı için 500 kişilik polis gücü korumaktadır. Bu birliğin hemen hepsinin resmî şahısların güvenliğini sağlamak için görevlendirildiği düşünülürse, dış ülkelerden (özellikle Hindistan) davet edilmiş bulunan askerlerin ülke insanları üzerinde yaptığı maddî ve manevî tahribatın derecesini anlamak kolaylaşacaktır. Tamiller'in planladıkları ve son yıllarda daha da şiddetlenen çatışmaların temelinde de bu gerçek yatar.

Sömürgeci devletlerin diğer müstemleke bölgelerde uyguladıkları planlarda olduğu gibi Seylan'ın da siyasî bağımsızlığının tanınması gerçek anlamda bir bağımsızlık mânâsına gelmiyor. Nitekim Seylan askeri bakımdan bile henüz bağımsızlığına kavuşmuş değildir. Yerlilerin ülke ekonomisine katkıları da büyük ölçüde iş gücü olarak gerçekleşmektedir. Zaten ülkenin ticaretini ellerinde tutan Avrupalılar, kendileriyle son derece uyum içinde bulunan idarecilerle birlikte bağımsızlık öncesi yaşayışlarını sürdürmektedirler.

Sri Lanka müslümanları henüz bir siyasî grup halinde teşkilatlanmış değillerdir. Kanunlar çerçevesinde faaliyetlerine devam etmektedirler. Son zamanlarda bölge ülkelerindeki müslümanlarla ilişkiler artırılmıştır. Özellikle Hindistan müslümanlarıyla eğitime yönelik müşterek çalışmalar yapılmaktadır. Bu yönleriyle istikrarlı bir grup olarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

16 — TANZANYA

Resmî adı	: Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 945.100 km²
Nüfusu	: 22.463.000 (1986)
Başkenti	: Darüsselâm (Dodoma'nın başkent olması kararlaştırılmıştır).
Önemli şehirleri	: Darüsselâm, Mwanza, Zengibar, Kilwa, Kigoma
Resmî dili	: Swahili, İngilizce
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Tanzanya Şilingi (T Sh)

Tanzanya, doğuda Hint Okyanusu, güneyde Mozambik, güneybatıda Malavi ve Zambiya, batıda Zaire, kuzeybatıda Burundi ve Rvanda, kuzeyde Kenya ve Uganda ile çevrili bir Doğu Afrika ülkesidir.

Tanzanya, Tanganyika ve Zengibar'ın birleşmesiyle kurulmuş birleşik cumhuriyettir. Almanlar'ın sömürgesi olan Tanzanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler'in hakimiyetine girdi. İngilizler, Almanlar'dan aldıkları bu bölgeyi, daha önce ele geçirdikleri Zengibar'la birleştirmek istemişler, nihayet 26 Nisan 1964'te bu iki bölge birleşerek bugünkü Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti kurulmuştur.

XV. asırdan itibaren başlayan sömürge faaliyetleri Afrika'nın, özellikle güney kesimlerinde son derece acımasızca yürütülmüştür. Tabii kaynaklar ve köle ticareti için akınlar halinde Afrika'yı istila eden Avrupalılar XIX. asrın sonlarına doğru bu kıtanın büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir.

Müslümanların bölgeye gelmeleri çok eskilere dayanır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen siyasî çekişmeler bir kısım müslümanları, daha Asr-ı saadet devrinde bilinen Habeşistan üzerinden Doğu Afrika sahillerine yöneltti. Zaten İslâm'dan önceki devirlerde bu bölgelerle ticarî ilişkiler kurulmuştu. Müteakip devirlerde, müslümanların Afrika sahillerine yayılmaları devam etti. İslâm'ı tebliğ maksadıyla buralara hicret eden müslümanlar aynı zamanda ti-

caretle de uğraşıyorlardı. Tebliğ ve ticaret faaliyetlerinin yanı sıra, bulundukları yerlerin imarını da gerçekleştirmişler, camiler, evler yapmak suretiyle yerleşim birimleri kurmuşlardır. Bu yıllarda İslâm, Doğu Afrika'nın büyük bir kısmına yayılmıştı. Dış dünya ile ilişkileri olmayan yerli insanlar, adalet ve şefkatle kendilerine yaklaşan müslümanları hoş karşılamışlar, onlarla hiç bir zaman çekişmeye girmemişlerdir. Bugün Swahili dili diye bilinen ve bölgenin büyük bir kısmında konuşulan dil, müslüman Araplar'ın yerlilerle ne derece kaynaştıklarının açık delilidir. Nitekim bu dil, Arapça kelimelerin Bantu gramerine göre ifadesidir. Bu şekliyle Osmanlıca'yı andırmaktadır.

Avrupalılar'a en son teslim olan Afrika bölgesi, Tanzanya'nın da içinde bulunduğu Doğu Afrika sahilleridir. Kıtanın diğer kısımları sömürgecilerin idarelerine girdiğinde bu bölgede Swahili Krallığı adıyla müslüman bir devlet bulunuyordu. Diğer bölgelerin Avrupalılar'ın idarelerine girmeleri, bu devletin de siyasi nüfuzunu azalttı ve XX. asrın başlarında Almanlar bölgeyi işgal ettiler. XVI. ve XVII. asırlardaki Portekiz hâkimiyetine karşı verilen mücadeleler XIX. asırda müslüman devletinin kurulmasıyla başarıya ulaşmıştı. Bu sefer, Almanlar ve daha sonra İngilizler'in sömürgeci, acımasız uygulamalarına maruz kalan müslümanlar, yok edilen kaynaklar ve bozulan tabii dengenin olumsuzluğu altında mevcut varlıklarının devamı için mücadele veriyorlar. İşgal kuvvetleriyle birlikte gelen misyonerlerin yoğun çalışmaları sonucu artan hristiyan nüfus, ülkenin bir başka keyfiyetini arz ediyor.

Coğrafya

Tanzanya arazisinin büyük bir kısmı, yüksekliği yer yer 1400 metreye varan geniş platolarla kaplıdır. Batıda, Tanganyika ve Rukva göllerinin yer aldığı bölge, büyük yamaçlarla bu platolardan ayrılır. İç bölgede platoların bittiği yerde geniş hendekleri andıran düzlükler yer alır. Bu düzlükler Kenya sınırı yakınlarında genişleyerek daha belirgin bir hal alır. Ülkenin merkezinde yer alan plato bölgesi, kuzeydoğu ve güneybatıda gruplaşan dağ kütleleriyle bütünleşir. Dağlar, eski zamanlarda sönmüş volkan olaylarında ibarettir. Afrika'nın en yüksek tepesi Tanzanya sınırları içindedir. 5900 metreye varan bu yükseklik kuzeyde Kenya sınırındaki Kilimanjaro dağıdır. Daha batıda 4570 metre yükseklikte Meru ve üzerinde bir çok av hayvanlarını barındıran Ngorongoro, diğer önemli dağlardır. Güney kısmında kıyı düzlüklerinden itibaren başlayan Nguru ve Uluguru dağları bulunur. Güneybatı bölgesinde ise Nyasa gölünün kuzeyinde Livingstone ve Kipengere dağları yer alır. Sahil boyunca uzanan ovalar genişliği

15-65 km. arasında değişen bir şerit görünümündedir. Kıyıya oldukça yakın olan Zengibar ve Pemba gibi adalar bu ova manzarasının denizdeki devamı gibidir.

Akarsu ağı ülkenin büyük bir kısmını kuşatmıştır. Ancak, plato bölgelerinde kurak günlerde suyu kuruyan dereler, buraların su ihtiyacını tam olarak karşılayamazlar. Nehirlerin büyük kısmı Hint Okyanusu'na dökülür; bunlar, kuzeyde Kilimanjaro dağından doğan Pangani, Vami, plato bölgelerinden çıkan kollarla beslenen Rufiji, güneyde Marandu, Mbemkuru ve Mozambikle sınır teşkil eden Ruvuma nehirleridir. Kuzeyde Kagera, Mara ve Mori nehirleri vardır. Malagarasi, Rugufu ve Klambo gibi ırmaklar Tanganyika gölüne ulaştıktan sonra, batıdan Lukuga ayağı ile Kongo nehrine dökülür. Bu şekliyle Tanzanya, Afrika kıtasının en büyük nehirlerinin suyunu toplayan kollarla kuşatılmıştır. Bu büyük nehirlerden Nil Akdeniz'e, Kongo Atlas Okyanusu'na, Zambezi de Hint Okyanusu'na dökülür. Yarıya yakın kısmı Tanzanya sınırları içinde kalan Tanganyika ve Viktoriya gölleri ve hemen tamamı sınır dışında kalan Nyasa gölü, akıntısı olan tatlı su gölleridir. Bunlardan Viktoriya Afrika'nın en büyük, dünyanın ikinci büyük tatlı su gölüdür.

Tanzanya, bitki örtüsü ve hayvan türü bakımından oldukça zengindir. Ülkenin büyük bir bölümü tropikal ormanlarla kaplıdır. Plato bölgelerinde savanalar bulunur. Akarsu boylarında yer alan yoğun orman kütleleri içlerinde bir çok yabanî hayvan da barındırır. Arazinin bir çok yerinde rastlanan hayvan türleri; fil, geyik, zürafa, zebra, gergedan, su aygırı, manda, şempanze gibi hayvanların yanında arslan, sırtlan, pars gibi yırtıcılara da rastlanır. Diğer hayvanlar: Bir çok antilop türleri, yılan, kertenkele, bukelamun ve nehir yataklarında görülen timsah gibi sürüngenler ve çok çeşitli kuş türleri. Çeçe sineği ve kuzeyde geniş Serengeti düzlükleri ve Ngorongoro kraterinde cüsseli yaban hayvanları, Zengibar ve Pemba adalarında rastlanan maymun ve yaban domuzu da ülkede bulunan diğer hayvan çeşitleridir.

Genel olarak tropikal iklimin sürdüğü Tanzanya'da, Kilimanjaro dağında kar ve buz alanlarının bulunduğu dağlık bölgelerde çeşitli iklim tipleri görülür. Yağmurlar Kasım-Nisan veya Aralık-Mayıs aylarında görülür. Mevsimler arasındaki sıcaklık farkları çok az, günlük sıcaklık farkları daha belirgindir. Ekvatoral iklim şartları, kıyılarda çok sıcak ve nemli, plato ve dağlık alanlara çıkıldıkça daha serin ve soğuktur. Büyük göllerin çevrelerinde de ılıman bir hava görülür. Yağmurlu aylarda nem oranı özellikle kıyı bölgelerinde çok yoğunlaşır, yılın kalan kısmı kurak geçer. Kuzeydoğu bölgesinde, Nisan-Mayıs'ta uzun, Kasım-Aralık'ta kısa süren iki yağışlı bir iklim vardır. Ülkenin büyük bölümü yarı kurak bir özellik gösterir. Buna göre, kı-

yılarda, platolarda ve dağlık bölgelerde olmak üzere üç iklim bölgesi vardır.

Kıyı bölgelerinde, kurak olan mevsim güzel, yağmurlu olan mevsim zararlıdır. Buralarda akarsu ağızlarında bataklıklar bulunur. Bataklıkların gerisinde Hindistan cevizi ağaçları vardır. Platolarda günlük sıcaklık farkları yüksek olur. Bu bölgelerde bitki örtüsü savanadır. Yer yer dağınık akasya ağaçları ve zamk ağaçları yanında, çok sık çalılıklar da bulunur. Tropikal ormanların yer aldığı dağlık alanlarda yağışlar kıyı ve plato bölgelerine nispetle daha azdır. Yükseğe çıkıldıkça ormanların yerini dağ çayırları alır. Tarım alanları, daha çok kıyı ve ormansız plato bölgelerindedir. Yer yer ormanlar yakılarak tarım alanları açılmıştır.

Ülke arazisinin % 47.2'si ormanlar, % 39.5'i çayır ve otlaklar, % 5.9'u ekili ve dikili alanlar, % 7.4'ü de diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlarla kaplıdır.

Tarihçe

Tanzanya, müslümanlar gelmeden evvel çok seyrek nüfuslu yerleşim birimlerine sahip bir bölgeydi. Müslümanlar Afrika kıtasına üç koldan yayılmaya başlamışlar; birincisi Kızıldenlz çizgisini takip ederek Nil boyunca Sudan ve Mısır'a, ikincisi Orta Afrika yönünde ve üçüncü kol da Tanzanya yönünde olmuştur. İspanya üzerinden Avrupa istikametinde olan yayılmanın yavaşlaması üzerine müslümanlar Afrika'ya yönelmişler ve buralarda hızlı bir tebliğ dönemi başlamıştır. Bu arada müslüman denizciler de, Afrika sahillerinde ticarî maksatlı seferler yapıyorlardı. İslâm'ın ilk on yılında Afrika kıtası müslümanlar için yabancı olmaktan çıkmıştı. Güneyden gelen ve ticaretle uğraşan müslüman Araplar buralarda yeni yerleşim bölgeleri kurdular. Özellikle kıyı bölgelerine ve Zengibar'a yerleşen bu insanlar, ticari hayata canlılık katmışlar, kabile hayatı yaşayan yerlilerle iyi ilişkilere girerek onların İslâmlaşmasını sağlamışlardır. Afrikalılar'ın ticaret malı olan fildişi karşılığında, onlara kumaş ve madenî eşya satmışlar, böylece yerlilerin diğer ülke insanlarıyla temaslarını sağlamışlardır.

Miladi XI. asırda müslümanlar, merkezi Kilwa olan ve Mombasa, Zengibar, Pemba ve Komor adalarını içine alan büyük bir devlet kurdular. Bu devlet zamanla sınırlarını güney ve batıya doğru genişletti. Bölgede Sunnah ve Titi gibi yeni şehirler kuruldu. Vasco de Gama'nın keşif seyahatları sonrasında Portekizliler Doğu Afrika sahillerine gelerek Zengibar'ı işgal ettiler (1503). İki yıl sonra da Kilwa'yı kuşattılar ve yağmaladılar, işgalcilere karşı koyan müslüman ahaliyi

topluca öldürdüler. 1569 yılında Müslüman Shikanga Krallığı'nın Portekizlilerce yıkılmasından sonra Zambezi havzasında İslâm idaresi son buldu. İşgal kuvvetleriyle birlikte hristiyan misyonerler de bu bölgede yoğun hristiyanlık propagandası yaptılar. XVI. ve XVII. asırlarda Portekizliler bu bölgede hakimiyetlerini kurdular. Bu yıllarda, sömürgecilerin acımasız uygulamalarına maruz kalan müslüman yerliler her türlü mülkiyet haklarından mahrum bırakılarak tarım işletmelerinde sömürgeci ülkenin yararına çalıştırıldılar. XVIII. asrın sonlarında Sudan'ın organize ettiği savunma hareketleri Portekizliler'i kuzey bölgesinden çıkarmayı başardı. XIX. asrın başlarında Sultan Mecid başkanlığında Müslüman Swahili Krallığı kuruldu. Sahilde yeni kurulan Darüsselam şehri başkent yapıldı. Bu yıllarda müslümanlar Doğu Afrika ticaretini yeniden ellerine aldılar. Tarım ve eğitim sahasında çalışmalar yoğunlaştırıldı. Zengibar ve Pemba adalarında karanfil plantasyonlarının tesisi bu yıllarda yapılmıştır. Ziraat ve ticaret bir hayli ilerlemiş, bu sebeple civar bölgelerden müslümanlar buralara göç etmişlerdir. XIX. asrın sonlarına doğru Swahili Krallığı kültür ve refah düzeyi bakımından son derece iyi durumdaydı. Sultan Mecid ve Sultan Said dönemlerinden sonra ilerleme yavaşlamış, bundan sonra 700 km²'lik bir alana yayılmış olan Swahili Krallığı yeniden güneyden Portekizliler'in saldırılarına maruz kalmıştır. Batıdan Alman ve İngilizler'in de sıkıştırmasıyla İslâm devleti sahilde 17 km.'lik bir kıyı şeridine hapsolunmuştur. Kısa bir süre sonra da güney kısmı Portekizliler, kuzey kısmı İngilizler ve doğu kısmı da Almanlar tarafından işgal edilmiş, 1885'te, iki yıl önce kurulan Alman Doğu Afrika Topluluğu'na katılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında Alman Doğu Afrikası'nın büyük bir kısmını alan İngilizler, Tanganyika'yı önce Milletler Cemiyeti mandası ve sonra Birleşmiş Milletler Emanet Bölgesi olarak yönettiler (1946).

II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilere karşı yeniden direnme hareketleri başlamıştır. 1961'de Tanganyika bağımsızlığını ilan etti ve bir yıl sonra da seçim yaparak cumhurbaşkanı ve millet meclisini seçti. 1963'te Zengibar Sultanlığı, Zengibar ve Pemba adalarında bağımsızlığını ilan etti. Almanlar'ın nüfuzu altında olan Tanganyika, Zengibar'a saldırdı ve bu saldırıda yetmişbin müslüman öldürüldü. Adalar, Tanganyika devleti sınırları içine alındı, 26 Nisan 1964 tarihinde Tanzanya Birleşik Devleti adıyla yeni bir devlet kuruldu. Ekonomik ve askerî konularda merkezi hükümet tarafından idare edilen ülke, iç işlerinde Tanzanya ve Zengibar olmak üzere iki muhtar bölgeye ayrılır.

Bu yıllardan sonra komşu ülkelerle iyi ilişkiler kuruldu. Kenya ve Uganda ile Doğu Afrika Birliği'ni kurarak ortak bir ticaret filosu

oluşturulması için çalışmalar yapıldı. Sömürgecilerin elinde olan bankalar, sigorta şirketleri, dış ticaret şirketleri gibi büyük kuruluşlar 1967'den itibaren devletleştirildi. Tanzanya bir taraftan batılı ülkelerle ilişkilerini keserken Çin-Sovyetler Birliği gibi ülkelerle ilişkilerini iyileştirdi. Afrika Birliği teşkilatının desteği ile yürütülen millî kurtuluş hareketleri Tanzanya'da da etkili oldu. Bu çalışmalar çerçevesinde komşu ülkelerle zaman zaman çatışmalara girildi. Ağustos 1972'de Tanzanya-Uganda sınırında başlayan çatışmalar yıl sonuna kadar sürdü. Ülkedeki tesis ve şirketlerin devletleştirilmesinden sonra yabancı sermayeye dayalı ekonomik kalkınma programları uygulandı. Tanganyika ve Zengibar siyasi olarak birleşmiş olmalarına rağmen bu iki ülke insanı henüz tam olarak birleştirilememiştir.

Ekonomik Yapı

Tanzanya ekonomisinin temeli tarıma dayalıdır. Halkın büyük bir kısmının (% 90) geçimini sağladığı tarım ürünleri, ihracatın da önemli bir bölümünü (% 80) karşılar. Almanlar tarafından ülkeye getirilen ve kenevire benzeyen bir tür lif bitkisi değer bakımından ilk sırayı alır. Daha çok kuzeydoğu Tanga, Morogoro ve Lindi dolaylarında yapılan sisal (Lif bitkisi) üretiminde dünyada birinci sırayı alır. Viktoriya gölünün güneydoğusunda yetiştirilen ve ihracatta önemli yer tutan pamuk daha çok yerliler tarafından yetiştirilir. Kilimanjaro ve Meru dağları çevresinde plantasyonlarda kahve üretimi yapılır. Pemba adasında karanfil, Kilonbero vadisinde şeker kamışı, İringa ve Mbeya dolaylarında da çay üretimi yapılır. Diğer tarım ürünleri; darı, mısır, tatlı patates, pirinç, buğday, muz ve hindistan cevizidir. Yağmur alan yüksek ve düzlük alanlarda yer fıstığı ve diğer yağlı tohumlu bitkiler yetişir. Platolarda büyük ve küçük baş hayvancılığı yapılır. Orman bölgelerinde yapılan kerestecilik de ekonomide önemli yer tutar.

Madencilik ve endüstri ülke ekonomisinde tarımdan sonra ikinci sırada yer alır. Viktoriya gölü güneyinde, Şinyanga ve Orta Tanzanya'da Mwadui bölgelerinde çıkarılan elmas, maden gelirlerinin yaklaşık üçte ikisini karşılar. Altın, kurşun, bakır, kalay, manyezit, mika ve tuz üretimi de ekonomide önemli yer tutar. Nyasa gölü yakınlarında zengin demir yatakları vardır. Endüstri kuruluşları daha çok sisal, pamuk, hindistan cevizi, buğday gibi tarım ürünlerini işleyen tesislerdir. Bunların yanında sabun, sigara, mobilya, inşaat malzemesi, boya, dokuma, içecek, deri eşya ve oto lastiği üretimi yapan tesisler de bulunmaktadır. Darüsselam'da bir rafineri ve önemli bir dokuma tesisi kurulmuştur. Ülkenin enerji ihtiyacı, çeşitli bölgelerde kurul-

muş termik ve hidroelektrik santrallerden karşılanır. Darüsselam, Zengibar adası ve Aruşa bölgeleri ülkenin endüstri ve ticaret merkezleridir.

Ülkede ulaşımın büyük bir bölümünü sağlayan demir ve karayollarının yanı sıra Darüsselam'da dış seferlere açık ve bölgenin en önemli havaalanı bulunmaktadır. Bundan başka iç seferlere açık onsekiz havaalanı vardır. Batıya doğru kıyı bölgelerini iç bölgelere bağlayan demir yollarından başka, liman işletmeciliği ve Viktoriya gölün de Kenya ve Uganda ülkelerine yapılan gemi seferleri ulaşıma büyük ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Halkın büyük bir kısmı kırsal alanlarda yaşar. Son yıllarda eğitime büyük önem verilmiştir. Ülkenin yegane üniversitesi Darüsselam'da bulunmaktadır.

Tanzanya, dış ticareti dengeli olan nadir Afrika ülkelerinden biridir. İhracat gelirleri ithalat giderlerini karşılamaya yeter.

İhracatı yapılan maddeler: Sisal, karanfil, çay, tütün, pamuk, kahve, elmas, deri, altın. İhracat yapılan ülkeler: AFC, İngiltere, Hindistan, Cezayir, Japonya, Hong Kong, ABD, Fransa.

İthalatı yapılan maddeler: Dokumalar, motorlu araçlar, petrol, demir çelik, makineler, kimyevi maddeler, gıda maddeleri. İthalat yapılan ülkeler: İngiltere, Japonya, AFC, İtalya, ABD, Tayland, Hindistan, Bahreyn, Çin.

Etnik Yapı

Tanzanya nüfusunun büyük bölümünü yerli siyahiler oluşturmaktadır. Sakuma, Çagga, Ha, Haya, Makonde ve Nyamvezi gibi etnik gruplar Bantu dilini konuşurlar. Bu dili konuşmayan yerliler içerisinde Masailer en büyük gruptur. Büyük ölçüde ticareti ellerinde tutan Arap ve Hintliler ise kıyı bölgelerinde ve Zengibar adasında yaşarlar. Çeşitli grupların kendi aralarında konuştukları dillerden başka Swahili dili, ülkenin genelinde konuşulan ve eğitim dili olarak okullarda öğretilen dildir. Bunun yanında İngilizce'nin de ülke genelinde öğrenimi yapılır ve konuşulur.

Müslümanlar daha çok kıyı bölgelerinde ve Zengibar adasında yaşarlar ve nüfusun üçte birini oluştururlar. Nüfusun dörtte biri hristiyan ve geri kalanı da yerli kabile dinlerine mensuptur.

Yönetim

244 üyeden oluşan milli meclisli, tek partili cumhuriyettir. Devlet başkanı cumhurbaşkanı, hükümet başkanı başbakandır.

17 — TOGO

Resmî adı	: Togo Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 56.785 km²
Nüfusu	: 3.072.000 (1986)
Başkenti	: Lome
Önemli şehirleri	: Lome, Sokode, Kpalime
Resmî dili	: Fransızca
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: CFAF

Batıda Gana, doğuda Dahomey, kuzeyde Yukarı Volta ve güneyde Gine Körfezi arasında bir Batı Afrika ülkesidir.

Avrupalılar'ın Afrika kıtasını işgalleri sırasında, Togo'ya ilk gelenler Portekizliler olmuştur. Doğal kaynaklarını elde etmek ve kendi memleketlerindeki iş gücü ihtiyacını karşılamak için esir almak üzere geldikleri bu bölgede, yerlileri kendi kurdukları işletmelerde çalıştırmak suretiyle uzun yıllar hakimiyetlerini sürdürdüler. Diğer sömürgeci devletlerle bölge topraklarını, yerlilerin etnik yoğunluklarını dikkate almadan, kendi amaçları doğrultusunda sınırlarla tespit etmişlerdir. Aralarında belli bir akrabalık bağı bulunan kabileler, ayrı idarelerin altında kalmak suretiyle sömürgecilerin gayri insanî uygulamalarına maruz kalmışlar, bütün imkan ve hakları ellerinden alınmış vaziyette esir muamelesi görmüşlerdir.

Başlangıçta, Togoland diye bilinen geniş coğrafi alan bugün üzerinde Togo ve Gana olmak üzere iki ayrı devlet barındırıyor. Portekizliler'den sonra Almanlar'ın bir sömürgesi iken, batısı İngilizler'e, doğusu Fransızlar'a verilmek suretiyle taksim edilmiş diğer bir çok Afrika ülkelerinde olduğu gibi Togo da, siyasî bağımsızlığını kazandığı 1960 yılından beri bir takım gelişmelere rağmen gerçek anlamda bağımsızlığını kazanamamıştır. Gücünü büyük ölçüde yerli halktan alan ve zaman zaman ayaklanan kuvvetlerle sömürgeci devletin, Fransa'nın bıraktığı yöneticiler arasında çıkan çatışmalar, ülkenin siyasi hayatında önemli yaralar açmış, aradan geçen epeyce zamana ve tabii kaynaklarına rağmen ülke ekonomisinde ciddi denebilecek herhangi bir gelişme kaydedilememiştir. Son yıllarda, özellikle yeraltı ve yerüstü

kaynaklarının işlenmesi maksadıyla kurulan tesisler, büyük ölçüde Amerika, İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerden temin edilen sermayeye dayalıdır. Bu şekliyle dışa bağımlı bir yapıya sahip olan ekonomik kuruluşlar, ucuz iş gücü imkanıyla sömürgeci devletin yararına çalışan bir müessese manzarası gösterirler.

Coğrafya

Togo, kuzeyi ile güneyi arasında 600 km. boyunca uzanan 50-150 km. eninde dar bir şerit şeklindedir. Ülkenin coğrafi yapısı, batıda Gana ve doğuda Dahomey'le müşterek bir özellik gösterir. Güneybatıdan kuzeydoğuya kadar devam eden dağ kütlesi, Gana ve Dahomey sınırları içinde de uzanır. Kıyı bölgesi, yer yer deniz kulaklarıyla kesilen geniş kumsalları ihtiva eden alçak bir sahadır. Bu bölgede yer alan Togo gölü, ülkenin tek gölüdür. Bu kıyı şeridinde, tropikal iklimin etkisi altında yetişen bitki topluluklarına, mangrovlara, sazlıklara ve bataklıklara rastlanır. Bunlar arasında yer yer verimli killi toprak alanları da vardır. Ülkede kuzeyden güneye doğru savanalar, bazen tarım alanlarıyla bölünmüş ormanlar, nihayet kıyı bölgelere yaklaşıldığında palmiye ağaçları yer alır. Togo Dağları, Mono platosunun kuzeyinde güneybatıdan kuzeydoğuya doğru, her iki yönde ülke sınırlarını da aşarak uzayıp gider. Bu dağ kütlesi Pic Baumann bölgesinde 1000 metreye ulaşır. Yer yer 450 metreye kadar yükselen Mono Platosu, Mono Nehri ve diğer akarsularla parçalanmış tepelik bir manzara gösterir. Oti platosu ülkenin kuzeyinde, Gana'da denize dökülen Volta Nehri'nin önemli kollarından Oti ırmağı ve kolları tarafından sulanır.

Bitki örtüsü, genel olarak savanalık alanlardan oluşmaktadır. Güney ile kuzey bölgeleri arasında bazı farklılıklarla birlikte, çok yağış alan güneybatı bölgelerinde ve akarsu vadileri boyunca tropikal ormanlar bulunur.

Togo'da, Batı Afrika'ya mahsus hayvanlar yaşar. Oti nehrinde su aygırı, timsah ve çeşitli balıklar, ormanlık bölgelerde Afrika ceylanı, maymun ve yılanlar, kuzey savanlarında ise fil ve arslan gibi hayvanlar bulunur.

Ülkede, coğrafi konumu itibariyle tropikal iklim hüküm sürer. Güney bölgelerinde Mart-Temmuz aylarında çok yağışlı, Eylül-Kasım aylarında daha az yağışlı olmak üzere iki yağmurlu mevsim vardır. Kasım-Mart ayları arasında kurak mevsim yaşanır. Kuzeyde ise, Nisan-Temmuz aylarında olmak üzere bir yağışlı mevsim vardır. Geri kalan aylarda kuraklık hüküm sürer. Büyük Sahra'dan gelen harmattan (tozlu, kuru ve sıcak) rüzgârları, bazen hayatı etkileyecek ölçüde

eser. Bu rüzgâr, Aralık ayında kıyı bölgelerinde de eser. Diğer aylarda buralar deniz meltemleriyle nemli havalar yaşar. Yıllık sıcaklık ortalaması 24-27, en düşük sıcaklıklar Ağustos'ta dağlık bölgelerde 20, uzun, kurak mevsim sonunda Mart ve Nisan aylarında 33 dereceye ulaşır (en yüksek derece).

Ülke topraklarının % 26.7'si ormanlar, % 3.7'si çayır ve otlaklar, % 26.2'si ekili ve dikili alanlar, % 42.5'i diğer maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlarla kaplıdır.

Tarihçe

Togo'nun yerli halkı, Avrupalılar bölgeye gelmeden önce kabile hayatı yaşıyordu. Bu kabileler, kendi yerli dinlerinin yanında, kuzeyden sufiler ve müslüman Arap tüccarlar vasıtasıyla İslâm'ı da tanımışlar, bugün de çok sayıda müslümanın yaşadığı yerleşim yerlerinde bölge sınırlarını fazla aşamayan devletler kurmuşlardır. Esas itibariyle tarımla geçimlerini sağlayan bu insanlar, batılı esir tüccarı ve kilisenin ortak çalışmalarıyla, büyük ölçüde Avrupa ve Amerika'ya taşınmışlardır. Bu arada, kendi topraklarının tabiî kaynaklarının keşfedilmesiyle, bilhassa XIX. asırdan itibaren iş günü kaynağı olarak sömürgecilerin idaresi altında uzun yıllar yaşadılar.

Kıyı bölgelerinde Eveler, kuzeyde Konkombalar, Bassariler, Lossalar, Kabreler ve göçmen Dagombalar, Gurmalar, Tykossiler Afoçe yönetiminde bulunuyorlardı (XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başları). Köle ticaretinin buralarda yoğunluk kazanması üzerine kabile anlaşmazlıkları da başgösterdi. Yerliler köle tüccarları ve bunların yerlilerden olan adamlarının elinden çok zarar gördüler. Avrupalılar'dan bölgeye ilk gelenler Portekizliler oldu. XIX. asrın ortalarında (1847 ve 1852) gruplar halinde Almanlar da geldiler ve 1860'ta Eve bölgesinde Almanlar menfaatına çalışan merkezler kurdular. Bu çalışmalar neticesinde, Machtigal adlı bir seyyahın planladığı doğrultuda Kral Anedro Almanlar'ın himayesini kabul etmek zorunda bırakıldı (1884). Bagida, Lome ve Porto'yu kapsayan himaye alanı Berlin Konferansı'nda alınan kararla resmen Almanlar'ın sömürgesi oldu (1885). Civarlarda sömürgeleri bulunan Fransa ve İngiltere ile yapılan antlaşmalarla kıyı bölgesinin sınırları tespit edildi (1885, 1886). Bugünkü Gana topraklarını da içine alan Togoland bölgesi, Birinci Dünya savaşı yıllarında (1914) İngiltere ve Fransa tarafından işgal edildi ve doğudaki büyük bölümü Fransa'ya verilmek üzere bu bölgeyi aralarında paylaştılar. Bu paylaşmada etnik özellikler göz önünde tutulmadığından kısa zaman sonra huzursuzluklar başgösterdi. Eveler'in aralarında bir-

leşme çabaları, sömürgeci devletlerin sert uygulamaları sonucu neticesiz kaldı. Yine bu yıllarda özellikle iç bölgelerde Almanlar yerlileri çalıştırarak demiryolları döşediler (Lome Palima ve Lome Blitta demiryolları). Alman sömürgeler bakanı Dernburg kauçuk üretiminin geliştirilmesi için bir takım çalışmalar başlattı. Yıllardır en büyük köle ticareti merkezlerinden biri olan Togoland, köle pazarlarındaki ihtiyacın azalması üzerine önemini kısmen yitirdi. Bunun yanında, köle ticareti yerliler tarafından sürdürüldü. İdarenin, kabile reislerince yürütülmesinin yerlilere bırakılması, toprak satışının durdurulması ve kısmî eğitim çabaları gibi faaliyetler, Alman sömürge bakanı Dernburg'un gayretleri sonucu uygulanmaya başlandı. Dr. Lendeguist (1910-1911) ve Dr. Solf'un (1911-1918) devam ettirdikleri bu çabalar Birinci Dünya Savaşı yıllarından sonra sona erdi.

1914'te İngiliz-Fransız kuvvetlerinin Togoland'ı işgalleri bölgede yeni gelişmelerin doğmasını sağladı. Ancak, işgalde İngilizler'e düşen batı bölümü, 1957'de alınan bir kararla yine İngiliz sömürgesi olan Altın Sahili ile birleşerek bağımsız Gana Devleti adını aldı. Fransızlar'a düşen doğu bölümü de 27 Nisan 1960'ta bağımsızlığını kazanarak Togo Devleti adını aldı. Togo Birlik Partisi başkanı Sylvanus Olympio cumhurbaşkanı oldu. Bu yıllardan sonra ekonomik gelişmeler için harcanan çabalar ve bir bölümü Gana sınırlarında bulunan Eveler'in başı çektiği etnik karışıklıklar idarecileri en çok meşgul eden meseleler oldu.

1963'te yapılan darbede Sylvanus Olympio öldürüldü ve yerine kayınbiraderi Nicolas Grunitzky geçti. Bu tarihten sonra, Togo siyasetinin esas çizgisini, öldürülen başkanın ve N. Grunitzky'nin taraftarları arasındaki mücadele oluşturmuştur.

Nicolas Grunitzky, ülkenin dış ülkelerle temasını kurdu ve ilişkilerin geliştirilmesi için çalıştı. Bu çerçevede Fransa ile, Temmuz 1963'te yapılan antlaşmalarla yeniden ilişkilere girdi. Liberal bir siyaset uygulayarak halkın isteklerini yerine getirmeye çalıştı. Kendi partisi olan Togo Halkları Demokratik Birliği yanında başka partilerin de kurulmasına izin verdi.

Bütün bu ılımlı siyasetine rağmen, bir çok darbe girişimleri oldu. Birkaç kere ordunun yardımıyla kurtulan başkan 1967'de yine ordu mensubu Yarbay Eyadema tarafından devrildi. 14 Nisan 1967'de cumhurbaşkanı olan ve yeni bir hükümet kuran Eyadema siyasi partileri kapatarak yeni anayasa hazırlanacağını duyurdu. 31 Ağustos 1969'da, yönetimin daha sonra başkanlığına getirilen RPT tarafından idare edileceği açıklandı. 9 Ağustos 1970'de yapılan bir darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. 10 Eylül 1971'de Çin ile iyi ilişkilere girildi

Ülke Kıyı, Plato, Merkez ve Savan bölgeleri olmak üzere dört büyük idari bolgeye ayrıldı. Daha sonra ekonomik gelişme planlamasını kolaylaştırmak için yapılan bu ayırım Merkez ve Savan bölgeleri arasında kurulan Kara bölgesiyle beşe çıkarıldı. 9 Ocak 1972'de yapılan halk oylamasıyla Eyadema yeniden cumhurbaşkanı oldu.

Ekonomik Yapı

Togo ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Çalışan nüfusun (toplam nüfusun % 41'i) yarıdan fazlası tarım, hayvancılık, ormancılık ve balıkçılıkla uğraşır. Son yıllarda geliştirilen sistemlerle ihracata yönelik tarım ürünlerine önem verilmiştir. Daha çok güney bölgelerinde yetiştirilen ürünler: kakao, hurma, kahve, yer fıstığı, pamuk, darı, pirinç, mısır ve benzeri ürünlerdir. Kuzey bölgesinde daha çok hayvancılık, kıyılarda ve akarsu boylarında da balıkçılık yapılır. Modern işletme tesislerinin yokluğu sebebiyle ormanlardan yeteri kadar faydalanılmaz, ancak tüketime yönelik üretim yapılır.

Yeraltı kaynakları bakımından Togo zengindir. Madencilik alanında özellikle Anecho bölgesinde çıkarılan fosfat cevheri ihracatta kakaodan sonra en çok geliri sağlar. Demir ve Agu dağında çıkarılan boksit madenleri de ekonomide önemli yer tutar. Bu madenlerden fosfat 1974 yılına kadar bir Amerikan firmasıyla ortak işletiliyordu (bu tarihte millileştirilmiştir). Zengin mermer ocakları da İtalyan firmasıyla beraber işletilmektedir. Diğer yeraltı kaynakları, petrol, uranyum, kromit, altın, elmas, manganez ve kaolindir.

Endüstriyel kuruluşlar, özellikle 70'li yıllardan bu yana artmıştır. Gıda maddeleri, dokumalar, yağ ve ecza maddeleri üreten tesislerin yanında, inşaat sektörüne yönelik ve petrol ürünleri işleyen tesislerle bir de rafineri bulunmaktadır. Bu gibi tesislerin kurulmasında çoğu zaman dış sermayeden (Fransa, B. Almanya, ABD) yararlanılır.

Halkın büyük bir kısmı kırsal bölgelerde (% 84,8) yaşar. Kıyıda geniş bir alanı kaplayan Lome şehri başlıca ticaret merkezi ve ihraç limanıdır. Bir milletlerarası hava alanı vardır ve iç bölgelerde ulaşımı sağlayan kara ve demiryolları buradan başlar. Kpeme ülkenin ikinci büyük limanıdır ve buradan sadece fosfat sevk edilir. Kuzeyde bulunan Dapango, Sansanne-Mango ve iç kısımda bulunan Bassari ve Sokode'de iç seferlere müsait hava alanları bulunur.

İhracatı yapılan maddeler: fosfatlı gübre, kakao çekirdeği, işlenmemiş pamuk, kiremit tuğlası ve çimento, kahve. İhracat yapılan ülkeler: Hollanda, Fransa, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Polonya, Tunus.

İthalatı yapılan maddeler: Gıda maddeleri, pamuklu dokuma, taşıtlar, donanımı ve parçaları, makine ve mekanik eşyalar. İthalat yapılan ülkeler: Fransa, Hollanda, Fildişi Sahili, AFC, İngiltere, Japonya.

Etnik Yapı

Togo'da Afrika'nın diğer bölgelerinden göçenlerle birlikte otuza yakın etnik grup yaşar. Esas yerliler kuzey ve güneybatı bölgelerinde bulunur. Bu grupların hemen hepsinin konuştuğu ayrı bir lisan vardır. En geniş topluluk Eveler ve Minalar (veya Aneler)'dır. Ülkede resmî dil Fransızca'dan başka Eve ve Kabre dilleri de geniş ölçüde konuşulur.

Togo'nun etnik birleşimi % 46.6 Eveler, % 22.4 Kabreler, % 14.2 Gurmalar, % 4.2 Temler, % 11.7 diğer Afrikalılar, % 1 Avrupalılar.

Ülke insanlarının büyük bir kısmı yerli kabile dinlerine mensuptur. Özellikle XVII. asırdan itibaren yoğunlaşan propagandalar sebebiyle hıristiyanların nüfus içindeki oranları fazladır. İslâmiyet daha çok göçmen Afrikalılar arasında yayılmıştır. Buna göre nüfusun % 45'i animist, % 37'si hristiyan, % 18'i müslümanlardan oluşmaktadır.

Yönetim

77 üyeden meydana gelen tek meclisli bir cumhuriyettir. Devlet ve hükümet başkanı 'başkan' sıfatıyla aynı kişidir. 1963'ten sonra 5 yılda bir seçim yapılmaktadır. Bu seçimde hem başkan hem de meclis üyeleri seçilir. Bakan atamalarını başkan yapar ve bu bakanlar meclise karşı sorumludurlar. Cumhurbaşkanının meclisi dağıtma yetkisi vardır, bu durumda meclis üyeleriyle birlikte cumhurbaşkanı da yeniden seçilir.

18 — UGANDA

Resmî adı	: Uganda Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 241.140 km²
Nüfusu	: 15.638.000
Başkenti	: Kampala
Önemli şehirleri	: Jinja, Masaka, Mbale, Mbarara
Resmî dili	: İngilizce
Resmî dini	: Yok
Para birimi	: Uganda Şilini (U Sh)

Ekvatorun geçtiği Uganda, Sudan ile Zaire; Tanzanya ile Kenya ve Ruwanda arasında uzanır. Eski Britanya'nın Doğu Afrika sömürgesinin üç devletinden en küçüğüdür. XIX. asırdan itibaren İngiltere'nin sömürüsü olmuş, uzun yıllar İngiltere'ye bağlı valiler tarafından yönetilmiştir. Bu sıralarda hristiyanlaştırılmış, tabii zenginlikleri İngiltere'ye taşınmıştır. Uganda, balta girmemiş ormanları, yeryüzü şekilleri, tarih ve medeniyetin izlerinden uzakta kalmış yerleşim şekilleri ve kabile hayatıyla dünyanın en ilginç köşelerinden biridir. Yönetim ve kültür hayatından uzak azınlık durumundaki müslümanların ülkede hakim bir duruma gelmeleri için henüz bir kıpırdanma yoktur.

Afrika ülkeleri arasında nüfus yoğunluğu yüksek bir ülke olan Uganda, İngiltere'den bağımsızlığını 9 Ekim 1962'de kazanmıştır.

Coğrafya

Uganda, genellikle savanlarla örtülü, yüksekliği 1000 ilâ 1800 m. arasında olan geniş yaylalardan meydana gelir. Bu yaylaların ortasında Kyoga gölünün bataklık kolları uzanır. Ülkenin (1983) % 29,6'sını ormanlar, % 25'ini çayır ve otlaklar, % 31,5'ini de ekili-dikili alanlar oluşturur. Viktorya gölünün girintili çıkıntılı kıyılarına doğru alçalan ve yanıbaşlarında volkanik ve billûrlu, (doğuda Elgon, batıda Ruwenzori ve Virunga dağları) büyük dağ kütleleri yer alır. Yaylaları üzerinde Albert, Edward ve George göllerinin yer aldığı Büyük Batı Hendeği'nin sarplıklarıyla sınırlıdır.

Geniş, tabiî gür otlaklar yabanî hayvanların ve evcil sürülerin otlanmasına çok elverişlidir. Mezralar ve ormanlar bol miktarda yağmur alır. Uganda'nın hidrografya şebekesini Viktorya gülünden doğarak Kyoga ve Albert göllerini birleştiren Viktorya Nil'i temsil eder.

Tarihçe

Uganda, Doğu Afrika'da, aslan ile bir tutulan ve inançlarınca yanında her zaman kutsal bir ateş bulunan bir kral tarafından yönetilen eski bir krallıktı. Kral, yönetimde bulunan onyedi eyaletin her birine bir vali bulundurarak, bunlar vasıtasıyla hem yönetimi kolaylaştırıyor hem de bunlara vergi toplatıyordu. Kral Mutesa (1860-1884) Uganda'da meslekten yetişme bir ordu kurdu ve İngiliz misyonerlerinden Speke ve Stanley'e büyük yakınlık göstererek onların nüfuzu ve yardımlarıyla ülkesini Viktorya gölünden Albert gölüne kadar genişletti. Bu tarihten itibaren Uganda'da İngilizler'in nüfuzu arttığı gibi hristiyanlık da hızla yayılıyordu. Mutesa'nın oğlu Kral Mwanga İngilizler'e düşmanlık besleyerek fetişçilerle münasebet kurdu ve hristiyanların gücünü kırdı. Fakat Doğu Afrika şirketinin muvasalatıyla ülke iktisadiyat ve idaresinde hakimiyeti tesis eden İngiltere'nin himayesini kabule mecbur oldu (1894). Bu tarihten sonra İngilizler, eğitimden sanayi ve tarıma, din ve kültürden merkezî idareye kadar her iş ve sahada Uganda'ya damgalarını vurdular. Bu yıllarda kraliyet ailesinin hristiyanlığı kabul etmesine rağmen ülkedeki eski hükümranlığını kaybetti. 1955'ten sonra ülkeyi idare eden İngiliz valisine yardımcı olarak bir yürütme kurulu ve 62 üyeli (34'ü Afrikalı) bir yasama meclisi kuruldu. 1961'de Londra Konferansı'nda alınan bir kararla Uganda, 9 Ekim 1962'de bağımsızlığa kavuştu.

Uganda, İngiliz yönetiminde iken Buganda, Bunyoro, Togo ve Ankole krallıklarını bünyesinde toplayan federatif bir krallıktı; bu krallıkların muhtariyeti vardı. Fakat ülke bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu sefer de ülkede iç karışıklıklar zuhur etti. İngilizler ülkeyi kendi kaderine bırakmışlardı ama, geride bıraktıkları yerli dostları vasıtasıyla yönetimi ellerinde bulundurmaya devam ediyorlardı. Bunyoro ve Buganda, karşılıklı toprak istekleri yüzünden çatıştılar; Kasım 1964'te yapılan referandumla Buganda'ya önceki iktidarî bölümü geri verildi.

Milton Obote'nin kurduğu merkezî hükümet, ilk sıralarda, Uganda People's Congress (UPC) ile Kababa Yekka ve Demokratik Parti'de toplanan hristiyan Bugandalı milliyetçilerin koalisyonuna dayanıyordu. Koalisyon hükümeti (toplam 74 milletvekili), devlet başkanlığını Buganda kralı Kabaka II. Mutera'nın seçilmesini sağladı (9 Ekim

1963). Yönetimde sükunet sağlanmıştı, fakat bu sefer de Uganda'nın bazı bölgelerinde özellikle bugün dahi devam eden kabile anlaşmazlıkları çıktı.

Uganda'ya önceki yıllar gelmiş olan Ruwanda, Kongo ve Sudan mültecileri meselesi mecliste ve ülkede görüş ayrılıklarına yolaçtı. Bundan dolayı Apollo Milton Obote, bütün yetkileri eline aldı ve 1962 Anayasası'nı (22-24 Şubat 1966) yürürlükten kaldırdığını bildirdi. Federal parlamento, 15 Nisan 1966'da Obote'nin bu hareketini onayladı ve merkeziyetçi yeni bir anayasa kabul etti. Anayasa değişikliği istemeyen Buganda ile anlaşmazlıklar büyüyerek kanlı Kampala savaşları ve devlet reisinin sarayının işgaliyle (24 Mayıs 1966) sonuçlandı; II. Mutesa Tanzanya'ya sığındı. Eylül 1967'de hazırlanan birlikçi bir anayasa ile krallık sistemine son verildi.

25 Ocak 1971'de hükümet, başkan Obote'nin Commonvealth toplantısına katılmak için gittiği Singapur'da bulunduğu bir sırada, general İdi Amin yönetimindeki askeri bir darbeyle devrildi. Ülke yönetimi askerlerin eline geçti. Bundan sonra yönetim, içte idarî düzenleme ve kalkınmaya önem verirken dışarda da ülkenin adından sıkça bahsettirdi. İdi Amin'in yönetimden uzaklaştırılıp mahkum edilmesinden sonra ülke idaresinde tekrar değişiklik yapıldı. Bugün Uganda, 156 milletvekilinden oluşan Tek Meclisli, çok partili bir cumhuriyettir. Ulusal Direniş Ordusu (NRA) yöneticileriyle önde gelen bağımsız politikacılar, 1986 başlarında bir geçici konsey oluşturdular. Devlet başkanlığına NRA'nın başkanı getirildi.

Ekonomik Yapı

Uganda'nın ekonomisinde hayvancılık (1984'te 5.200.000 sığır, 2.500.000 koyun, 1.300.000 keçi) önemli yer tutar. İktisadî ve tarımsal alanda 1966'da hazırlanan beş yıllık bir kalkınma planından sonra önemli değişmeler olmuştur. Ülkede pamuk ekimi yaygınlık kazanmış, verim oranı yükselmiştir.

Zirai ürünler arasında (1984'te) 550.000 ton darı, 528.000 ton pamuk, 410.000 ton süpürge darısı, 400.000 ton şeker kamışı, 204.000 ton kahve ve 120.000 ton yerfıstığı başta gelir. Kyoga gölü çevresinde tatlı patates ve pirinç yetiştirilir.

Uganda, maden yatakları bakımından zengindir. Temel üretimler, kalay (Kikagati ve Mwirasandu), tungsten ve özellikle (Kilembe'de) bakırdır (1984'te bakır cevheri üretimi 1.100 ton). Ülkede birçok şeker (3.000 ton ham şeker), tütün (6.000.000 adet) ve sisal fabrikaları vardır. Dokuma (pamuklu kumaş 20.000.000 m^2) ve çimento (17.000

ton) sanayii ülkenin konumu gözönünde bulundurulduğunda gelişmiş vaziyettedir. Et üretimi 141.000 ton, avlanan su ürünleri miktarı da (1983) 172.000 tondur. Ayrıca ülkenin zengin ormanlarından (1984'te) 12.230.000 m^3 tomruk üretilmiştir. Sulanabilen alanların gelişmesiyle orantılı olarak çay, sebze ve meyve üretimi de artmaktadır. Owen Falss'ta, Nil'in suları Viktorya gölü çıkışında toplanarak elektrik üretilmektedir. Elektrik üretimi 1984'te 655.000.000 kW-sa olarak gerçekleşmiştir.

Uganda'nın başlıca tarımsal ihraç maddesi % 88 oranında çekirdek kahvedir. Diğer ihraç ürünleri ise pamuk, pamuklu kumaş ve hayvansal ürünlerdir. 1983'te toplam ihracat geliri 59.310.000.000 U Sh olan Uganda'nın başlıca ihracat yaptığı ülkeler: ABD % 27; İngiltere % 10,9; Fransa % 9,6; AFC % 9,3; İspanya % 8,8; Japonya % 4,4.

1983'te 52.313.000.000 U Sh olan ithalat miktarının % 42'sini makineler, vasıtalar ve yedek parçaları, % 29'unu imalat ürünleri, % 23'ünü petrol ürünleri ve % 5'ini gıda maddeleri oluşturur. İthalat yaptığı başlıca ülkeler: Kenya ve Tanzanya % 29; AFC % 8,6; İngiltere % 8,2; Hindistan % 4,7.

Uganda'nın ihracat gelirleri ithalat giderlerinden fazladır. Buna rağmen ülkenin (1984) dış borçları 695.200.000 ABD doları'dır. Turizm gelirleri 8 milyon ABD doları, yurt dışına gidenlerin harcamaları 10 milyon dolardır. 1983-1984'de 90.258.000.000 U Sh olarak tesbit edilen bütçe gelirlerinin % 45,7'sini ihracat vergisi, % 23,5'ini ithal malları satış vergisi, % 16,6'sını gümrük vergisi, % 13,5'ini gelir ve kâr vergileri, % 3,9'unu da tüketim vergisi oluşturur. Gider ise 112.812.000.000 U Sh'dır. Bunun da % 23,8'i kamu hizmetleri, % 17'si ülke savunması, % 11,9'u eğitim, % 8,6'i ekonomik hizmetler ve % 4,2'si sağlık giderleridir. Giderlerden ortaya çıkan eksiklik dış yardım ve borçlarla karşılanır.

Uganda'nın (1986) Kampala'da başlayıp Kenya'da Mombasa'ya ulaşan demiryollarının toplam uzunluğu 1.286 km; karayollarının uzunluğu ise 27.824 km.'dir (bunun % 15'i kaplanmıştır). Deniz ticaret filosu (1985) gemi (100 gros ton ve yukarısı) 2; toplam 5.900 DWt'dur. Tarifeli sefer yapılan havaalanı sayısı 1986'da 7'dir.

Etnik Yapı

Uganda nüfusunun dörtte üçü Polonyalı olan azınlıkta kalan Avrupalı ve Hindli dışında (toplam nüfus içindeki oranları % 5), % 18 Baganda, % 14,4 Banyoro, % 11 Turkana, % 10,3 Baglsu, % 8,2 Ankole, % 8,2 Basosa, % 7 Çiga, % 6,5 Lango ve % 11,4 nisbetinde Bantu ve Sudanlılar'ın oluşturduğu çeşitli Afrikalı gruplardan meydana

gelir. Sudanlı ve diğer yerli kabileler hayvancılık ve çiftçilikle geçinirler. Avrupa asıllılar daha ziyade idari ve iktisadî hayatı ellerinde bulundururlar. Uganda ile Ruwanda arasında bugün de devam eden karşılıklı mevsimlik veya temelli göç hareketleri vardır.

Ülke nüfusunun (1984) % 85,6'sı kırsal kesimde, % 14,4'ü kentlerde oturur; nüfus yoğunluğu (1986) 70,7 km²'dir. Nüfus artışı (binde, 1984) 34'tür.

Uganda'ya hristiyanlık sistemli olarak XIX. asırdan itibaren İngilizler tarafından yaygınlaştırılmaya başlamıştır. Daha önce belirli bolgelerde İslâm dini hakimdi. Fakat kraliyet ailesinin hristiyanlığı benimsemesi, hem yönetimin hem iktisadî hayatın kral ve İngilizler'in elinde olması, kısa zamanda ülkede en yaygın dinin hristiyanlık olmasını sağlamıştır. 1980'de ülke nüfusunun % 79,2'si hristiyan, (bunun % 47,5'i katolik, % 31,7'si protestan), % 15,8'i müslüman, % 5'i de diğer kabile dinlerine mensuptur. Bugün ülkede yaklaşık üç milyon müslüman yaşamakta, bunların sayı ve etkinlikleri giderek artmaktadır.

İktisaden faal nüfusun toplam nüfus içindeki payı (1980) % 47'dir. Uganda dünya sıralandırmasında kişi başına düşen 230 dolarlık geliriyle yoksul ülkeler arasındadır. Okur-yazarlık oranı % 47,9'dur. 6-18 yaş arasındaki ilk ve orta dereceli öğrenci sayısı 1.748.842'dir (1983). 23 meslek ve öğretmen okuluyla 4 yüksek okulda toplam 7.312 genç yüksek öğrenim görmektedir. Ülkede (1984) günlük 5 gazetenin toplam tirajı 23.800'dür. 1982'de 665 doktorun hizmet verdiği ülkede 20.562 kişiye bir doktor düşmektedir.

Uganda'da resmi dil İngilizcedir. Gerek İngiltere'nin sömürüsü olduğu yıllarda gerekse 1962'de bağımsızlığını kazanmasından sonra Uganda'nın resmi dili olan İngilizce aynı zamanda konuşma dili haline gelmiştir. Bunun yanında müslümanların bir kısmı arapça, bazı kabileler de kendi kabile dillerini konuşurlar. Buganda'da ise daha ziyade üstün gelen eski krallık dili olan Luganda konuşulur. Bu dil, Bantu dillerinin kuzeydoğu grubuna bağlıdır. Ama umumiyetle ülkeye İngilizce ve İngiliz kültürü hakimdir.

19 — ZAİRE

Resmî adı	:	Zaire Cumhuriyeti
Yüzölçümü	:	2.344.885 km²
Nüfusu	:	30.874.000 (1986)
Başkenti	:	Kinşasa
Önemli şehirleri	:	Kinşasa, Lubumbashi, Mbuji-Mayi, Kananga, Kisangani
Resmî dili	:	Fransızca
Resmî dini	:	Yok
Para birimi	:	Zaire

Batıda Kongo Halk Cumhuriyeti, kuzey ve kuzeybatıda Orta Afrika Cumhuriyeti, kuzeydoğuda Sudan, doğuda Uganda, Ruanda, Burundi ve Tanzanya, güneydoğuda Zambiya ve güneybatıda Angola ile çevrili bir Orta Afrika ülkesidir.

Batıda Kongo nehriyle ayrıldığı Kongo Halk Cumhuriyeti ile esasında bir bütünlük içersindedir. Batı bölümünün Fransızlar'ın hâkimiyetine girmesinden sonra, doğu bölümü de Belçikalılar'ın sömürgesi olarak kalmıştır. Kongo Nehri çevresinde geniş Kongo havzasını içine alan bölgeye önce, XV. asırlarda Belçikalılar gelmişti. Bu asırlarda doğuda Tanzanya, kuzeyde Sudan ve çevresi merkez olmak üzere, müslümanlar yoğunlukta bulunuyordu. Hatta bugünkü Zaire'nin doğu bölümünü de içine alan Tanganyika bölgesinde bir müslüman krallık hüküm sürüyordu. Kuzeyden Doğu Afrika sahili ve Orta Afrika içlerine doğru iki koldan yayılan müslümanlar, ticaretle uğraştıkları için, yerli insanların başka memleket insanlarıyla temasını sağlamışlardı. XVI. ve XVII. asırlarda Belçika hakimiyetinde kalan Kongo havzası ve doğusu, XIX. asrın başlarında Müslüman Swahili Krallığı'nın kurulmasıyla neticelenen İslâmî çalışmalara mekan olmuştu. XVI. ve XVII. asırlar aynı zamanda çok sayıda yerlinin Avrupa'ya köle olarak sevkedildiği asırlardır (yaklaşık 10 milyon). Sömürgecilerle birlikte bölgeye gelen hristiyan misyonerlerin yoğun çalışmaları ve sömürgecilerin aşırı baskıcı uygulamaları sonucu buralarda İslâm'ın yayılması durdurulmuş, Müslüman varlığını toptan yok etmek için şehirler yakılıp yıkılmıştır. Bugünkü Tanzanya toprakları üzerinde kuru-

lan Müslüman Swahili Krallığı'nın XIX. asrın sonlarında Avrupalılarca yıkılmasından sonra siyasî bir varlık gösterememiş olan müslümanlar, doğuya doğru Tanzanya sahillerine ve oradan da Komor adalarına sıkıştırılmış gibidirler. Geniş Zaire topraklarında müslumanlar, kuzey ve doğudan göç etmiş yerliler arasında, daha çok kırsal bölgelerde yaşamakta ve tarımla geçimlerini sağlamaktadırlar.

Coğrafya

Zaire arazisi, orta ve batı bölümünü kaplayan geniş Kongo havzası ve bu havzanın bitimindeki yükseltilerden oluşur. Kuzey bölgesinde, Sudan ve Orta Afrika Cumhuriyeti sınırını tabiî olarak tespit eden dağlar yer alır. Ülkenin en yüksek yeri Ruvensori'de 5 bin metreyi bulur. Kivu gölünün kuzeyinde Nyamlagira, Nyiragongo gibi yanardağlar vardır. Ülkenin en büyük akarsuyu Kongo nehridir. Kuzey ve doğu bölgelerinde, Nil nehrine karışan ırmaklar vardır. Akarsular genelde, yüksek şelalerle devam ettiğinden fazla kullanılışlı sayılmazlar. Ülkenin büyük gölleri: Albert, Edvard, Kivu, Tanganyika ve Mveru'dur. Bitki örtüsü bakımından, kuzey bölgelerinde ekvatoriyal meşeler, güneyde ise savanalar yer almaktadır. Irmak boylarında ise galeri ormanlar bulunur. Zaire hayvan türleri bakımından da oldukça zengindir. Antilop çeşitleri, fil, gergedan, zebra, zürafa, arslan, bebir, maymun çeşitleri, bekemot, timsah, çeşitli kuş türleri ve sürüngenler, çeçe sineği başlıca türlerdir. Irmak ve göllerde çok çeşitli balık türleri bulunmaktadır. Ülkenin hayvan ve bitki türlerini korumak için Kivu, Garamba ve Upemba gibi millî parklar kurulmuştur.

Ülkenin iklim yapısı, tropikal özellik gösterir. Kongo ve Ubangi ırmakları arasındaki iki ay yağış olmayan bölge dışında bütün yıl yağmur yağar. Güneye doğru gidildikçe kurak mevsim görülür (yedi ay yağmur yağmadığı olur). Sıcak ve soğuk aylar arasındaki fark çok azdır. Sıcaklık, en sıcak aylarda (Mart-Nisan) 25-28°, en soğuk aylarda (Ağustos-Eylül) 22-25°'dir.

Ülke topraklarının büyük bir kısmı ormanlarla kaplıdır. Buna göre % 77.9'u ormanlar, % 4.1'i çayır ve otlaklar, % 2.8'i ekili ve dikili alanlar, % 15.2'si de başka maksatlarla kullanılan veya kullanılamayan alanlarla kaplıdır.

Tarihçe

Bugünkü Zaire topraklarının büyük bir kısmını oluşturan Kongo havzası çok eski zamanlarda iskan edilmiş bir bölgedir. XIV. asırda burada kurulan Kongo Devleti, XV. asırda Portekizliler'in bölge-

ye gelmesiyle yıkıldı. Bu yıllardan itibaren XIX. asra kadar Kongo havzası, köle ticaretinin merkezi oldu. Zaman zaman yerlilerin gösterdikleri tepkiler, müstemlekecilerin maddî güçleri karşısında bir varlık gösteremedi. Diğer Avrupalı milletlerin bölgeye gelmesinden sonra da Kongo havzası, müstemlekecilerin büyük menfaat çekişmelerine sahne oldu. İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika arasındaki anlaşmazlıktan istifade eden Belçika, Kongo Devleti üzerindeki denetimi ele geçirdi. 1908'de Kongo resmen Belçika'nın müstemlekesi oldu. Birinci ve ikinci dünya savaşlarında Belçika, İngiltere ve Amerika ülkeyi taksim ederek esaretleri altına aldılar. 50'li yıllarda müstemlekecilik aleyhine halk ayaklanmaları oldu. 1959'da yapılan geniş çaplı ayaklanma sonrasında Belçika, 30 Eylül 1960'ta Kongo'ya bağımsızlık vermek zorunda kaldı. Kongo Millî Hareket Partisi'nin başkanı Lumumba ilk başkan oldu. Kısa bir süre sonra bu ilk hükümet, sömürgecilerin organize ettiği darbeyle devrildi. Bunun üzerine yeniden halk ayaklanmaları başgösterdi. 1967'de Devrimci Halk Hareketi Partisi ülkenin tek partisi olarak idareyi ele geçirdi. General Mobutu başkan oldu. Ülkenin adı, 1964'ten beri Kongo Demokratik Cumhuriyeti iken 27 Eylül 1971'de Zaire olarak değiştirildi. 1974'te kabul edilen anayasa ile General Mobutu ömür boyu parti ve devlet başkanı kabul edildi. 1976-1978 yıllarında, Angola'da yönetime karşı ayaklanan gerillalara yardım etmiş ve bu sebeple dış ülkelerle ilişkileri yeteri kadar iyi düzeyde olmamıştır.

Bu arada ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen halk ayaklanmaları, sömürgeci devletlerin yardımlarıyla bastırılmıştır. Bu yıllardan sonra sosyalist devletlerle iyi ilişkilere giren Zaire 1960'tan bu yana da Birleşmiş Milletler Teşkilatının üyesidir (Zaire, 1960'lı yıllara kadar Kongo Halk Cumhuriyeti ile aynı tarihî yaşadığından orada verilen tarihi bilgiler tekrar edilmedi).

Ekonomik Yapı

Zaire'nin ekonomisi, tarımla birlikte madencilik sektörüne dayanmaktadır. Yerlilerin yanı sıra sömürgecilerin kurdukları büyük tarım işletmelerinde yetiştirilen ürünler, ülke ekonomisinde önemli yer tutar. Özellikle kırsal bölgelerde yapılan hayvancılık yeteri kadar gelişmemiştir. Hurma yağı, şeker kamışı, kakao, kahve ve kauçuk daha çok sömürgecilerin kurdukları tarım işletmelerinde yetiştirilir. Pamuk, çay, kınakına, nezle otu gibi ürünler de yerlilerce yetiştirilmektedir.

Altın, kalay, bakır, uranyum ve elmas madenleri ekonomide önemli yeri olan gelir kaynaklarıdır. Altın madeni daha çok kuzeydoğuda

işletilir. Kalay ve bakır yalnız güneyde Katanga ve Kivu eyaletlerinde çıkarılır. Bu bölgede ayrıca manganez, kobalt, kurşunla birlikte büyük ölçüde uranyum ve radyum üretilir. Kasai eyaletinde büyük bir şirket tarafından işletilen elmas en önemli ihraç ürünlerindendir ve dünya elmas üretiminde Zaire ilk sıraları alır. Luena bölgesinde de kömür çıkarılmaktadır.

Ülke ekonomisinin geliştirilmesi için bir çok sanayi işletmeleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri, gıda maddeleri sanayii, dokuma ve kimya sanayii, damıtım evleri, çimento fabrikaları, küçük çapta motorlu araçlar sanayiidir.

Ulaşım daha çok kara ve demir yoluyla yapılmaktadır. Bunun yanı sıra 23 tane tarifeli sefer düzenleyen havaalanı bulunmaktadır. Son yıllarda yabancı sermaye yardımıyla sanayileşme faaliyetlerine hız verilmiştir. Tabii zenginliklerin ülkede değerlendirilmesi ve gerekli tesislerin kurulması için çalışmalar yapılmaktadır.

İhracatı yapılan maddeler: Bakır, sanayi ürünleri, ham petrol kobalt, kahve, elmas; ihracat yapılan ülkeler: ABD, Belçika, Fransa.

İthalatı yapılan maddeler: Temel imalat ürünleri ve yarı mamul ürünler, enerji, tüketim malları, gıda maddeleri, dokuma ve giyim eşyası, motorlu araçlar, elektrikli aletler; ithalat yapılan ülkeler: Belçika, Fransa, ABD, Kanada, AFC, Japonya.

Etnik Yapı

Ülke nüfusunun büyük bir kısmını Bantular oluşturur. Kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinde Sudan ve daha kuzeyden göç etmiş kabileler otururlar. Avrupalılar da genel nüfus içersinde önemli bir yer tutarlar. Ülkede % 10 oranında müslüman yaşamaktadır. Halkın % 50'si yerli kabile dinlerine mensup, % 40'ı da hristiyandır.

Yönetim

310 üyeden oluşan tek meclisli (Milli Yasama Konseyi), tek partili bir cumhuriyettir. 1979 anayasası yürürlüktedir. Devrimci Halk Hareketi Partisi ülkenin tek partisidir. Bu partinin başkanı aynı zamanda devlet başkanlığı, hükümet başkanlığı(başbakan), parlamento başkanlığı, hukuk danışma meclisi başkanlığı ve genel kurmay başkanlığını da beraber yürütür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASYA, AVRUPA VE AMERİKA'DAKİ MÜSLÜMANLAR

A. ASYA'DAKİ DİĞER MÜSLÜMAN AZINLIKLAR

ÇİN

Çin'de İslâmiyet'in yayılması ve gelişmesi, bir bakıma İslâm öncesi Çin-Arabistan münasebetlerinin bir devamı olarak İslâmiyet'in Arabistan dışında olan ülkelere yayılma devri olan Hicrî I. yüzyıldan günümüze kadar durmaksızın devam etmiştir.

İslâmiyet'in Çin'e ilk girişi, Çin resmi kayıtlarına göre 651 yılına rastlamaktadır. O tarihte Halife Hz. Osman'ın emriyle bir Arap heyeti Çin sarayına gelip halifenin iyi niyetini bildirmekle beraber İslâm dini hakkında da bilgi vermiştir. Fakat Çin müslümanları arasında yaygın olan bazı menkıbelerde müslümanların Çin'e ilk gelişinin daha önce olduğu belirtilmektedir. Bunlar arasında en çok anlatılan ve Çin müslümanlarının ekseriyetle kabul ettikleri bir menkıbe ise İslâmiyet'in Çin'de ilk olarak Hz. Muhammed (S.A.V.)'in dayısı olan Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından tebşir edildiği idi. Bu menkıbe tarihi gerçekten uzaktır. Buna rağmen daha Hz. Muhammed (S.A.V.) hayattayken bile iki ülke arasında ticarî münasebetlerin yapıldığı bir tarihi gerçektir. Hz. Muhammed'in sahabelerine tavsiyede bulunduğu şu hadisi meşhurdur :

«İlim Çin'de olsa bile onu öğreniniz.»

Çin'de İslâmiyet, T'ang'dan Sung devrine kadar (VII. - XII. yy.) deniz yolunu takibederek Çin'e gelen Arap ve İranlı müslüman tüccarların gayretleriyle büyük gelişme kaydetti. Bu dönemde Çin'de yerleşen müslümanlar, Çin'in güneydoğu kıyı şehirlerinde kendi kolonilerini oluşturdular. «Fan Fang» adıyla bilinen bu özel toplumlarda bütün meseleler şeyh ya da kadı liderliğinde İslâm nizamı ve hukukuna göre halledilirdi ve muntazam dinî ibadetler yapılırdı.

İslâmiyet, Moğol imparatorluğu devrinde Çin'in iç bölgelerinde geniş halk kütleleri tarafından kabul edilmiştir. Bilhassa Moğollar ta-

rafından Çin'de kurulan Yüan hanedanı döneminde fevkalade bir İslâm yayılması görülmektedir. İptidaî göçebe Moğollar'ın kültürel hocalık görevini üstlenen Orta Asyalı Türk ve müslümanlar, Yüan hanedanı devrinin hemen hemen bütün idarî ve kültürel alanlarında kendilerini gösterdiler ve İslâmiyet'in Çin'de yerleşmesine büyük katkıda bulundular.

Müslümanlar ile Çinliler arasında siyasî mahiyette ilk ciddî çarpışma Ming hanedanının yıkılmasından sonra yerine geçen Mançular'ın Ch'ing hanedanı (1644-1911) devrinde başlamaktadır. Ch'ing rejiminin İslâm aleyhinde baskılarının her yönde şiddetlenmesiyle beraber müslümanların ekseriyetinin yaşadığı Çin bölgelerinde Mançular'a karşı geniş çapta isyanlara yol açmıştır. Kansu ve Türkistan'da 1820-1828; Yünnan eyaletinde 1855-1873; Kansu, Shensi ve Türkistan'da 1862-1877 ve Kansu'da 1895 yıllarında vuku bulan müslümanların isyanlarını bilhassa kaydetmek gerekmektedir. Bu isyanlar Ch'ing rejimi tarafından büyük zulümle bastırılmıştır. Her bölgede cereyan eden isyanlar sırasında çok sayıda müslüman katledilmiş ve o zamanlarda Çin müslüman nüfusu büyük ölçüde azalmıştır.

İslâm Birliği siyaseti bünyesinde, Osmanlı padişahı II. Abdülhamid (1876-1909), Çin'e kadar elini uzatmış zaman zaman heyetler ve gizli ajanları göndermiştir. Bunlar vasıtasıyla Çin müslümanlarını Osmanlı Hilafetine bağlamaya ve onun sayesinde Çin'de kendi menfaatlerini sağlamaya çalışmıştır. Abdülhamid'in bu hususta ki ilk icraatı, Çin'de vuku bulan Boxer isyanı (1898-1901)'nı bastırmak için Avrupa devletlerinin Çin'e karşı müttehit bir cephe aldıkları sırada, Halife olarak tanınması için propaganda yapacağı ve böylece dünya devletleri üzerinde iyi bir etkide bulunacağı düşüncesiyle yaveri Mirliva Enver Paşa'yı Çin'e göndermek olmuştur. Bu teşebbüs istenilen hedefe ulaşamamıştır.

Abdülhamid, bu defa 1902'de din adamı Muhammed Ali'yi ve 1905'te ise Osmanlı devlet memuru Süleyman Şükrü'yü gizlice Çin'e yolladı. Muhammed Ali, Çin müslümanlarının lideri Abdurrahman Wang Kuan ile görüşerek Çin müslümanlarını Halife'ye bağlatmak amacıyla bir takım teşebbüslerde bulundu. 1906'da ise Abdurrahman Wang Kuan İstanbul'u ziyareti esnasında Abdülhamid'den Çin'e ulema gönderilmesini rica etti. Bunun üzerine Pekin'e giden Ali Rıza ve Hafız Yusuf Efendiler 1907-1908 yıllarında bir Osmanlı mektebi açtılar. Bu mektepte yüzü aşkın müslüman çocuğunu okutmuştur. Abdülhamid'in bu teşebbüsleri, siyasî bakımdan muvaffak olmamakla beraber, tesirsiz de kalmış değildir. O sıralarda Çin'de bulunan camilerde Abdülhamid'in ismi, halifeleri olarak Çin müslümanlarınca Cuma hutbelerinde anılmıştır. O zamandan beri İslâm birliği çerçevesinde

Çin ve İslâm ülkeleri müslümanları arasında daimî bir münasebet devam edegelmiştir.

Bugün Çin'de 55 etnik gruptan on grup müslümandır. Bu gruplar, Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar, Salarlar, Doğu Türkistan ve Chinghai bölgelerinde yaşamakta olan müslüman Türkler'dir.

Kansu bölgesindeki Tongsianglar ve Paoanlar Moğollar olup Tacikler ise İranlı'dır. Çinli müslümanlar olan Huiler ise başta Kansu, Ninghsia, Doğu Türkistan, Yünnan, Shantung bölgeleri olmak üzere ülkenin bir çok eyâlet ve şehirlerinde bazı yerlerde toplu, bazı yerlerde ise dağınık hallerde bulunmaktadırlar.

Çin hükümeti nüfusla ilgili rakamlar hususunda çok gizli davranmaktadır. Bu yüzden şu anda Çin'deki müslümanların sayısı hakkında kesin bir malumata sahip değiliz. 1936 yılındaki Çin nüfusu sayımına göre müslümanların sayısı toplam Çin nüfusunun (452.460.000) % 10.5'i olan 47.437.000 olarak tesbit edildi. Fakat 1953 yılında yapılan resmî nüfus sayımına göre bu rakam 10 milyona düştü. Çin hükümeti, inanç hürriyeti politikasını bahane ederek inanç sahiplerini kayıtlara geçirmemiştir. Bu sayı sadece inanç itibariyle müslüman olduğu bilinen on büyük etnik gruba ait istatistiki nüfus rakamlarının toplanması suretiyle verilmiştir. 1965'ten bu yana resmî Çin yıllıklarında müslümanların sayısı için 10-20 milyon arasında değişik rakamlar gösterildiyse de objektif duruma göre tashih edilmemiş ve yıllık nüfus artışı yüzdesinin ilavesi suretiyle yapılmıştır. Bundan başka sadece müslüman olan etnik gruplara dayalı bir hesaplama diğer gruplar içindeki müslümanları ihmal etmektedir. Bu konuda batı ve Çin kaynaklarının ekseriyeti Çin müslümanlarını 20 milyondan az olarak gösterirken müslüman yazarlar 100-150 milyon arasında değişik rakamlar vermektedir. Genelde müslüman toplumlarda doğum oranı Çinliler'inkinden daha yüksektir. Doğu Türkistan başta olmak üzere Kansu, Shensi, Hopei, Yünnan, Sze chuan bölgelerindeki 10 etnik gruptan oluşan ve Çin'in çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Çin müslümanlarının sayısının şu anda 70-100 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1930'da Çin yıllığına göre Çin'de 40 binden fazla cami bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk günlerinde Kaşgar'da 400, Pekin'de 49, Nankin'de 27, Shanghay'da 14, Tching-tou'da 11, Hankow'da 11, Tien-tsin'de 10, Kanton'da 4 tane cami mevcuttu. Fakat daha sonra Komünist rejimi altında çok sayıda cami harap olmuş ve bazıları da fabrika haline getirilmiştir. T'ang-Sung devrinde Çin'de inşa edilen en eski camiler

arasında Kanton'daki Kuang-tai-se; Ch'üan-chou (Zeytun)'daki Chi-lin-se ve Ch'ing-chen-se: Hang-chou'daki Fen-huang-se: Yang-chou'daki Hsian-he-se bulunmaktadır. Kuang-ta-se camiinin esas adı Hui-sheng-se olup İslâm'ın başlangıç devrinde dünyada inşa edilen ilk camilerden olması muhtemel gözükmektedir. Bu caminin minaresi müslümanları namaza çağırma görevinin yanısıra, bir fener kulesi olarak da gemilere rehberlik ediyordu. Hatta çatısında bulunan fırıldakla rüzgârların yönünü de gösteriyordu.

Müslümanlar muhtelif mesleklerde bulunmaktadır. Daha ziyade cesaret ve dayanıklılık gereken maceracı meslekleri tercih etme eğilimi vardır. 1911'den önce müslümanlar arasında en çok yayılan meslek, kervancılıktan ibaret olan ma-fa mesleği idi. Müslümanlar ancak Kansu, Shensi ve Yünnan eyaletlerinde yerleşik ziraatle uğraşırlardı. Bu sahada Çinliler'den geridirler, fakat tüccarlık, hancılık, hayvancılık, taşıyıcılık ve benzeri meslekler Çinliler'den çok müslümanları cezbetmektedir.

Çin müslümanlarının Tacikler hariç çoğunluğu Sünnî'dir. Fakat Sünnîlerle Şiîler arasında pek fazla ayrılık yok ve sürekli olarak münasebet halindedirler. Kabile ve dinî bağlılıklar geleneksel olarak etnik farklılıklardan daha önemliydi. Mezhep olarak Sünnî müslümanların çoğunluğu Hanefî'dir. Avam tabakasına mensup olanlarda Arap alfabesini bilirler. Ahong denilen İmam ve ulemaya büyük saygı gösterirler. Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğu sıralarda çeşitli mektep ve camilerde görevli olan onbinlerce imam vardır. İmamlar Kaşgar, Kansu'daki Ha-tchou, Pekin ve Honan'daki Houai-Ching şehirlerinde bulunan dört büyük İslâm merkezinde yetiştiriliyordu. 1930-1964 yılları arasında camilere bağlı olarak Çin'de 40 bin kadar Kur'an Kursu bulunuyordu, fakat kültür ihtilalinden sonra çoğu kapatılarak iki bine düştü. 1985 yılında çoğu Doğu Türkistan'da olmak üzere 15.400 Kur'an kursu açık bulunuyordu.

Kur'an-ı Kerim'in bazı kısımları ilk olarak Liu Chih (1660-1730) tarafından Çince'ye tercüme edilmiştir. Bundan sonra tanınmış Çin âlimi Ma Te-hsin tarafından Kur'an ve tefsirinin Çince tercümesi yapılmıştır. Ancak bunun mühim bir kısmı kaybolmuştur. 1927'de Sakamato Kenichi'nin Japonca Kur'an tercümesinin metni esas tutulmak suretiyle Li Tieh-tsirg tarafından ilk tam Çince Kur'an tercümesi gerçekleşti. 1928'de Muhammed Ali'nin İngilizce tercümesinin yardımıyle Li Yu-Ch'en ve Hueh Tse-mirg tarafından Kur'an ve tefsirinin Çince tercümesi hazırlandı. Çin'de ikinci tam Kur'an tercümesi olan bu çalışma 1931'de basıldı. Bununla beraber 1928'de Wang Ching-Ch'ai üçüncü olarak Kur'an'ın Çince tercümesini yaptı. Dördüncü tam tercümesi Yang Chang-ming tarafından üç bölüm halinde

yapıldı ve beşinci tercümesi ise yine Muhammed Ali'nin İngilizce tercümesine dayanarak Halid Shih Tze-chou tarafından meydana getirildi. Bundan sonra Çinli âlimler tarafından çeşitli Kur'an tercüme çalışmalarına devam edildi. 1871'de Tung Tao-Ch'ang, Abdullah Yusuf Ali'nin İngilizce Kur'an mealine dayanarak yeni bir Çince Kur'an meali hazırladı.

1981'de ise Pekin Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Ma Jian'ın Arapça metninden Çince'ye çevirdiği Kur'an ve tefsiri Çin Sosyal Bilimler Basımevi tarafından basıldı.

XIX. yüzyıldan itibaren Çin'de müslümanlar tarafından yazılan çok sayıda Çince İslâmî edebî eser görülmeye başladı. D'ollone'un heyeti, bu çeşit eserlerden Çince yazılmış 36 tanesinin listesini vermektedir.

Liu Chih (1660-1730): 1724'te «Peygamberin Hayatı» adlı bir eser yazmış, Ch'ing devrinin en tanınmış müslüman alimlerinden Wang Tai-yu (1570-1660), 1642'de «Cheng-Chiao Chen-h'üan (Hakiki dinin doğru izahları)» adlı eseri yazdı. Bu dönemde Yusuf Ma Chu (1640-1711) «Ch'ing-chen chih-nan (Saf ve hakiki dine giriş)» adlı eser yazdı. Yünnan ayaklanmalarının lideri, Ma Te-hsin (ö. 1874) ise İslâm hukuku, felsefesi ve tarihi konulu kitaplarla beraber Arapça gramer ve dil bilgisiyle ilgili kitaplar da yazdı. 1925 yılında Çin'de İslâmi harfler ile yazılmış 300 kadar kitap vardı. 1912'de Pekin'de «*chentsungai-kuopao (Vatanperverler)*» adlı bir müslüman gazete çıkıyordu. Çin'de 100 kadar müslüman mecmuası vardı. 18 tanesi 1913 ile 1926 arasında 81'i ise 1917 ile 1942 arasında neşredilmiştir.

Çin'de müslümanların birbirine yardım ettiği bir yardımlaşma cemiyeti de bulunmaktadır. Çin müslümanlarını temsil eden teşekküllerden en önemlisi Çin İslâm Cemiyeti'dir. Bu cemiyet, 1952'de Komünist partisinin dine yönelik politikası çerçevesinde Çin müslümanları üzerinde kontrol tesis etmek için kurulmuştur. Buna rağmen sınırlı olsa da İslâmî faaliyetler sürmüştür. İki ayrı Kur'an meali ile İslâmiyet'e ait birkaç eser yayınlandı. Mekke'ye hac seferleri düzenlendi. 1955'te imamlar ve ilahiyat öğrencilerini eğitmek üzere kurulan Arapça kursları açılmıştır.

Bu cemiyet kültür ihtilalinden hükümetin İslâm dinine karşı hoş görülü tutumu yüzünden yeniden canlandırılmıştır. 17 yıldır ilk defa Nisan 1980'de ilk genel toplantısını yapmış ve kadrolarını yenilemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti rejiminin dışa açık politikasıyla bu cemiyet, İslâm ülkeleriyle sıkı temaslara başladı.

Bugün Çin hükümetinin İslâm dinine karşı olan resmi tavır ve tutumu, Mao Tse-tung'un ölümünden ve 1976 yılının sonlarında Dört-

lü Çete denilen radikal güçlerin iktidardan düşürülmesinden sonra daha hoş görülü bir hal almıştır.

Müslümanlara eski itibarları iade edilmiş ve onların okullarını inşa edebilmeleri, helal yiyecek lokantalar işletebilmeleri, normal dini faaliyetler sürdürebilmeleri için devlet güvencesi sağlanmıştır.

Çin'in dışa açık politikasından sonra petrol diplomasisini takip etmesi, dünya güç dengesinde Orta Doğu'nun öneminin artması ve kendi müslüman nüfusunun ekseriyetinin rakibi olan Sovyetler Birliği ile sınır bölgelerinde oturması gibi siyasî unsurlar, Çin'de İslâm'ın gelişmesinde olumlu rol oynamaktadır.

Eski döneme nazaran halen Çin müslümanlarının daha fazla din hürriyetine sahip oldukları tartışılmaz bir gerçek ise de, bunda Çin hükümetinin tutumunun uzak görüşler ve yüksek düşüncelerden kaynaklandığı veya bu din hürriyetinin batı âleminde olduğu gibi insanî düşüncelerin ürünü olduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Ancak Çin ve İslâm ülkeleri arasında dostluk devam ettikçe Çin'de müslümanların durumu da paralel olarak kendi kültürel otonomi altında hızla iyileşecek ve millî Çin kültürünü benimseyen müslümanlar da Çinli olarak devlete daima sadık kalacaktır.

SOVYETLER BİRLİĞİ

VIII. yüzyılda Maveraünnehr'e giren İslâm dini oradaki çeşitli Türk kavimlerince benimsenmiş, kısa süre içinde de bütün Orta Asya topraklarında yayılmıştır. Böylece IX. yüzyıldan XVI. yüzyılın sonlarına kadar geçen yedi asır boyunca kendilerinden teknik bakımdan daha ileri, askerî yönden daha güçlü ve kültür seviyesi daha yüksek müslüman komşularla karşılaşan Ruslar, İslâmiyet'in tesiri altında kalmışlardır. Özellikle XIII.-XV. asırlarda üçyüz yıl boyunca müslüman Altınordu Devleti'ne boyun eğen Rus knezleri, bu devletin zayıflaması ve çöküşüyle birlikte XVI. asır ortalarından itibaren intikam hissiyle müslümanlara ait toprakları sistemli bir şekilde işgal etmeye koyuldular. 1552'de Kazan'ın zaptıyla başlayan Rus yayılması, 1900'de Pamirler'in imparatorluğa katılmasına kadar devam etmiştir.

Bu uzun zaman süresince Ruslar'ın hakimiyetleri altındaki insanlara karşı tutumları, başta idarecinin ferdî tavrına göre az-çok değişiklik göstermişse de, özellikle Müslüman milletler bu devirler boyunca genel olarak acı olaylar yaşamaya devam etmişlerdir. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Moskova'nın, hakimiyeti altındaki diğer milletler için belirli bir millî politikası yoktur. Bu asır-

larda müslümanlar hiç bir baskıya maruz kalmadıkları zamanlarda bile ikinci sınıf muamelesi görüyorlardı.

Kısaca Çarlık Rusyası'nın müslümanlara karşı uyguladığı politikayı şöyle özetleyebiliriz:

1 — İslâm dini kesin bir düşman gözüyle görülmüş, camiler yıkılıp mollalar sürgüne gönderilmiş ve böylece İslâmiyet bir köylü dini olmakla tahdit edilmiştir.

2 — Müslüman ileri gelenleri, ya Hristiyanlığı seçmek veya bütün ekonomik gücü elinden alınarak iktisadi olarak eriyip gitmek arasında bir tercihe zorlanmışlardır.

3 — Halk kitleleri ise millî özelliklerini korumakla birlikte, dini asimilasyona boyun eğmişlerdir. 1655'ten bu yana zorla din değiştirtme politikası sürekli takip edilmiştir. Din değiştiren insanlar Çarlık mensubu diğer insanlarla aynı statüyü kazanıyorlardı. Bunlar Tatarlıklarını ve millî dillerini (Kril alfabesiyle yazılan) korumakla birlikte, Ortodoks kurallara göre hareket ediyorlardı(1). Özellikle bu Tatar soyluların din değiştirmesiyle yeni bir sınıf oluşmaya başlıyordu. Fakat müslüman olarak kalanlarda, bu değiştirmeler Rusya'ya ve Ruslar'a karşı sürekli bir kin oluşmasına sebep oluyordu. Bu arada kırsal kesimlere gönderilen mollalar ise, bu çevrelerle bütünleşerek yeni bir yapı oluşturuyorlardı.

XVIII. asrın ilk yarısı, Ruslar'ın takip ettiği sindirme politikası yüzünden müslümanlar için oldukça karanlık bir dönem olmuştur. Nihayet Volga Tatarları'nın bütün camileri kapatılmış, pek çok vakfa el konulmuş böylece, belki de İslâm tarihinde bir müslüman topluluk ilk defa kendisini bu derece perişan hissetmiştir. Tabiî bu durum, bu insanların ihtilalcı, isyancı hareketlere yönelmelerine sebep oldu. Nihayet Pügaşev isyanı patlak verdi. Fakat bir dizi takibat, yakalanma ve işkenceyle neticelendi. Bu işkencelerin de tesiriyle Tatarlar nezdinde «İslâm» kavramı, «millet» kavramıyla iç içe girmiştir. Bundan böyle onların nezdinde dini savunmak, millî varlıklarını korumakla eş anlamlı bir hale gelmiştir.

Fakat XVIII. asrın ikinci yarısında, II. Katerina'nın idaresi devrinde hissedilir derecede bir iyileşme görülür. II. Katerina, Fransız Ansiklopedistleri'nin de etkisiyle Asya'yı medenileştirmek konusunda İslâmiyet'i, Ortodoks Hristiyanlığı'ndan daha uygun bir din olarak görüyor ve ona saygı duyuyordu.

---

(1) Geniş bilgi için bkz.: Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay. Sufi ve Komiser, (Çev. Yrd. Doç. Dr. Osman Türer). Ankara 1988.

II. Katerina zamanında müslümanlar, Rus asıllıların sahip olduğu statüye kavuşmuş, bunun tabii sonucu olarak bu dönemde (özellikle Kırım'lı) müslümanlar Rusya'ya ve Ruslar'a olmasa bile Romanov hanedanına sadık kalmışlardır. Yine Hristiyanlığa geçiş sona ermiş, yeni cami ve Kur'an kursları inşa edilmiştir. 1782'de II. Katerina, daha sonra Ufa'ya nakledilecek olan Orenburg İslâm Meclisi'ni teessüs ettirmiştir. Bu meclisin başkanı olan müftü, İçişleri Bakanı tarafından tayin ediliyordu. Bu müftü Kırım ve Kazan müslümanlarının dışındaki bütün Avrupa ve Sibirya müslümanlarının âmiri durumundaydı. Aslında bu uygulama Osmanlı Devleti'nin Rusya müslümanları üzerindeki dini tesirini sona erdirmek ve Rus hükümetinin müslüman tebasını kontrol etmek maksadıyla başlatılmıştı. Fakat bu uygulamanın, Volga Tatarları'nın kültürel rönesanslarının başlangıcını teşkil ettiği de gözden ırak tutulmamalıdır.

Nitekim 1942'de Stalin de SSCB müslümanlarının dinî teşkilat kurmasına izin verirken II. Katerina'nın bu uygulamasından ilham almıştır. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra Taşkent, Ufa, Buynak ve Baku'da İslâmî idarî işleri görmek için İslâmî Nâzırlıklar kurulmuştur. Bu teşkilatlarda Sünniler için birer müftü, Şiiler için ise şeyhülislâmlar bulunmaktadır.

XVIII. asırda Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelen Rus yayılmacılığı çetin bir direnişle karşılaşmış, sıcak denizlere inmek maksadıyla yapılan ilerleme yaklaşık bir asırlık bir gecikmeye uğramıştır. Bu direniş 1763'de İmam Mansur Uşurma'nın cihadı ile başlamış 1856'da sona eren Müridizm hareketine kadar devam etmiş, nihayet 1878'deki Dağıstan ayaklanmasıyla tekrar alevlenmiştir.

Bu hareketler Ruslar'ı önemli ekonomik ve askeri çıkmazlara soktuğu gibi, müslümanlarla Ruslar arasındaki kin ve nefret duygularını da sürekli şiddetlendirmiştir. Bundan başka XVI-XIX. asırlar boyunca uygulanmak istenen dinî, linguistik(dil) ve kültürel asimilasyon faaliyeti sadece küçük bir azınlığı etkilemiştir.

Marksist-Leninist doktrin üzerine kurulan Sovyetler Birliği ise bilindiği gibi «*dinin halkları uyuşturucu bir afyon olduğu görüşüyle*» dinlere hayat hakkı tanımak istememektedir. 1917 İhtilali'nden sonraki ilk yıllarda bir aldatmaca olarak İslâmiyet dahil bütün dinlere eşit yasal haklar ve bazı kayıtlar dahilinde ibadet hürriyeti verilmiştir. Fakat bu uygulama Komünist Parti'nin ülkenin yönetici gücü haline gelmesi ve Marksizm-Leninizm'in yegane resmî ideoloji olması ile ortadan kalkmıştır. Bolşevik idarecilerin tutumu başından beri bütün dinlerin fanatik bir düşmanı olarak kendini göstermişse de, din aleyhtarı faaliyetler her dine has mahallî şartlara göre değişmiştir. Nitekim

İslâmiyet'e karşı «şövalye akınları» niteliğinde olan «sivil savaş» (1917-1920) bir yandan kışkırtıp desteklerken, bir taraftan da rejimin varlığını tehlikeye sokma ihtimali bulunduğu için yaklaşık on yıllık bir zaman zarfında İslâmi kuruluşlarla direkt karşılaşmaktan sakınmışlardır(1). İslâmî müesseselere yönelik tedbirler, hristiyan kiliselere karşı girişilen saldırılardan yıllar sonra uygulanmıştır. 1924'te Şeriat mahkemeleri kaldırılmış, 1928'de bütün dinî mektep ve medreseler kapatılmış ve nihayet 1930'a doğru müslüman din adamlarının ekonomik bağımsızlığına güç katan son vakıflara el konulmuştur.

İslâm dinine karşı direkt saldırı 1928'de başlamıştır. Bu saldırı da adeta savaş ilan edilmiş, camiler kapatılmış, yoğun bir din aleyhtarlığı propagandası yapılmıştır. 1932'de müslüman din adamları «asalak»lıkla, tehlikeli görülen diğer müslümanlarsa «devrime karşı sabotaj yapmak»; Japonya, Almanya ve İngiltere lehine casusluk yapmakla suçlanarak şiddetli takibat ve işkenceye maruz kalmışlardır.

Nihayet II. Dünya Savaşı sırasında ve savaştan sonra, Stalin döneminde Sovyet hükümeti ile müslüman tebea arasında nisbî bir yumuşama meydana gelmiştir. Temmuz 1942'de, bir Nakşibendiyye Şeyhi olan Avrupa Rusyası müftüsü Abdurrahman Rasulev, Stalin'le görüşmeler yapma görevini üstlenmiştir. Savaş sırasında devlete yardımcı olmayı vaadeden müslümanlar, buna karşılık din aleyhtarı propagandanın yavaşlatılmasını, resmî bir müslüman varlığının Sovyet rejimi tarafından tanınmasını ve günümüzde de mevcut olan İslâmi teşekkülleri yönetmekte olan birçok İslâmî Nazırlık'ın kurulmasını sağlamışlardır. Bu nisbî, fakat Sovyet rejimi için çok faydalı olan hoşgörü dönemi Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir.

Kruşçev döneminde «Leninizm'e dönüş» hareketi yumuşama safhasına son vermiş ve 1954-1964 arasındaki on yıl boyunca yeni ve şiddetli bir İslâm düşmanlığı kampanyası başlatılmıştır. Yeniden camiler ve dinî müesseseler kapatılmış, radyo-tv, basın vb. araçlarla yoğun bir din aleyhtarlığı propagandası sürdürülmüştür. Bu on yıl içerisinde çeşitli dillerde 920 adet İslâm aleyhtarı eser neşredilmiştir.

Kruşçev'in iktidardan düşmesinden sonra, Sovyet hükümeti ile müslümanlar arasındaki ilişkiler, 1980'deki Afganistan'ın işgaline kadar süren yeni bir safhaya girmiştir. Böylece yoğun saldırı yavaşlamış; İslâm aleyhtarı propaganda daha «ilmî» bir görünüm altında devam etmiştir. Hatta 1978-1980 arasında birkaç yeni cami bile açılmıştır. Sovyet devleti özellikle dış dünyadaki müslüman ülkelerle her türlü

(1) Geniş bilgi için bkz., Alexandre Bennigsen, chantal lemercier-Quelquejay. Aynı eser, 56

ideolojik, ekonomik, askeri ilişkileri için bir aldatmaca olarak kullamak üzere Sovyet sınırları içerisindeki müslümanların mutlu ve müreffeh olduğu imajını çizmeye çalışmıştır. Fakat gerçekte durum çok farklıdır. Nitekim İslâm aleyhinde 1980'de 24, 1982'de 37, 1983'te de 100 civarında eser neşredilmiştir. Bu konuda resmî düşünceyi en iyi açıklayan belgelerden birisi de 1983'te Moskova'da neşredilen «Vop*rosy nauchnogo ateizma*» isimli resmî bir yayın organında çıkan şu sözlerdir: «*İslâmiyet ülkeleri gasbetmeyi ve halkları köleleştirmeyi meşrû gösteren ideolojik bir silâhtır.*»

«*Komünist Partisi, bütün dinlere ve bütün kiliselere düşman olup, insanların beyinlerini hürriyete kavuşturmak için acımasız bir savaş yürütmektedir*» (1).

Moskova'nın yeni «İslâm politikası»nın istikametini tayin etmek için zaman henüz erkendir. Çünkü resmî tavır henüz çelişkilidir. Sovyet hükümeti, bir taraftan glasnost, perestroika gibi geleneksel sosyalizm düşüncesinde yeri olmayan politikaların tesiri ve dış dünyadaki müslüman ülkelerle iyi ilişkiler için «Resmî İslâm»ın temsilcileriyle münasebetten vazgeçemezken, diğer taraftan Afganistan müdahalesiyle kırılan prestijinin faturasını müslümanlara çıkartarak sınırları içerisindeki müslümanları yeni baskılara maruz bırakmaya devam etmektedir.

Kültür yapısı, nüfus ve bazı istatistiki bilgiler

Sovyetler Birliği, 70-80 milyon civarındaki müslüman vatandaşıyla, Endonezya, Pakistan, Bangladeş ve Hindistan'dan sonra beşinci sırayı teşkil eden büyük bir müslüman kitleye sahiptir. SSCB'de Mısır'dan daha çok müslüman bulunduğu gibi, Türkiye'den daha fazla Türk vardır. 1986'da resmî rakamlara göre 58 milyon müslüman vardır. Fakat müslümanların gerçek rakamının resmî kayıtlardakinden daha çok olduğu tahmin edilmektedir. Bunların % 80'ini ise Türk asıllı çeşitli kavimler oluşturmaktadır.

Bu asrın başlarında Rusya topraklarında 24.000 civarında medrese mevcutken 1928'den sonra Sovyet Anayasası'nın dinî okulları yasaklaması sebebiyle sembolik olarak sadece iki medrese kalmıştır. Bunlar *Buhara Mir-i Arap Medresesi* ve Taşkent'te bulunan *el-Buharî Medresesi*'dir.

Mir-i Arap Medresesi, 1535'te kurulmuş, İhtilal'den sonra kapatılmış ve 1952'de yeniden açılmıştır. el-Buharî Medresesi ise 1971'de

(1) R. M. Majidov (Dushambeli), «Modernistkie tendentsii ve Islam ve usloviiakh sofsializma». **Voprosy nauchnogoatieizma**, sayı 31, sayfa 231

yeniden açılmıştır. Buralarda 80-100 kadar öğrenci eğitim görmektedir. Medreselerde beş yıl ders okutulmaktadır. Burada okuyan talebelerden bazıları 1955'de Kahire el-Ezher Üniversitesi'ne kabul edilmişlerdir. Bu okullarda eğitim seviyesi çok düşüktür. Bu medreseler dini en ince noktalarına kadar bilecek ulema sınıfı yetiştirecek güçte değildir. Müslümanların rejim karşısında temsilcisi durumunda olan müstakbel dini nazırlar buralardan yetişir.

Kur'an-ı Kerim, Rusya'da ilk defa 1716'da Fransızca'dan Rusça'ya Peter Posnikov tarafından tercüme edilmiştir. 1790'da Kur'an'ın ikinci tercümesi, «*Arabistanlı Muhammed'in Al-Kur'an Kitabı*» adıyla yayınlanmıştır. Sablukov, ilk defa 1878'de Kur'an-ı Kerim'in Arap dilinden Rus diline tercümesini neşrettirmiştir.

Bu tercümenin ikinci baskısı 1907'de yayınlandı. Aradan 85 yıl geçtikten sonra, Kur'an'ın Arapça'dan Rus diline tercümesi 1963'te Kraçkovskiy tarafından neşredilmiştir. «Müslüman İdaresi» de 1955-1956 yıllarında bir Kur'an bastırmıştır.

Sovyetler Birliği'nde neşredilen Kur'an-ı Kerim'lerin adeti konusundaki bilgiler çelişkilidir. «*Les Musulmans de l'Orient Soviétique*» (Doğu Sovyet Müslümanları) adlı dergi Kur'an'ın 1976'da altı, 1977'de dört, 1978'de ise beş baskısından bahsetmektedir. Bu baskıların tirajları ise meşhuldür. Bazı kaynaklara göre 1972'de 20.000, 1977'de 50.000 nüsha basılmıştır(1). Her halükârda bu sayı yeterli değildir. 1980'de Moskova'da bir Kur'an-ı Kerim'in karaborsada 2000 Ruble'ye satıldığı meseleyi(2) ortaya koymaktadır.

Rusya'da İslâmiyet hakkında yapılan araştırma ve neşriyat faaliyetleri yukarıda da belirttiğimiz gibi tamamen İslâm aleyhtarlığı ruhu taşımaktadır. İslâm'ı kötülemeye çalışan ilk eser, 1711'de Dmitriy Kantemir tarafından yazılan ve 1722'de Petersburg'da yayınlanan «*Sistem Kitabı veya Muhammed Dininin Durumu*»dur. Bu konuda zikre değer bir eser de Vlademir Solovyev tarafından yazılarak 1896'da neşredilen «*Muhammed'in Hayatı ve Dini Talimatı*»dır. Yazar, eserinde «*İslâm dini kültürsüz halklar için yararlıdır*» şeklinde bir iddia öne sürmektedir. Rusya'da 1912 yılına kadar İslâm'la ilgili hiçbir dergi yayınlanmamış iken, ilk defa bu yıl Wilhelm Barthold'ın başkanlığında «*İslâm Dünyası*» adlı bir derginin yayınına başlanmıştır. Bu dergi Ekim 1917 ihtilâlinden sonra kapanmıştır. Fakat Sovyet Rejimi altında 1918 yılında W. Barthold, «*İslâm: Umumi Parçalar*», «*İslâm Me-*

(1) Geniş bilgi için bkz. Alexandre Benningsen. Aynı eser, 41

(2) Newsweek, 21 Ocak 1980

deniyeti» isimli eserlerini yayınlamıştır. Barthold'un ikinci eseri Fuad Köprülü tarafından Türkçe'ye kazandırıldı.

1950'den itibaren Sovyetler Birliği İlimler Akademisi'nin *«İlmî Ateizm Enstitüsü»*, üniversitelerin *«İlmî Ateizm Fakülteleri»*, *«Bilim Cemiyeti»*, *«İslâm Memleketlerindeki İlim Akademileri»* İslâm'ı kötülemek için faaliyetler göstermektedir. 1948-1975 yılları arasında İslâm aleyhinde müslüman dilleriyle yazılan eserlerin sayısı yaklaşık bine ulaşmaktadır. Bu dönemde Rusça olarak yayınlanan anti-İslâmî eserler ise sayılamayacak kadar çoktur. Bütün bunlara rağmen resmî İslâm Nazırlıkları'nın çok az sayıda İslâmî neşriyat yapmaya yetkili oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Ufa'da Kur'an-ı Kerim neşri yapılmakta ve Orta Asya İdaresi her yıl dinî bir takvim yayınlamaktadır.

Müstakil İslâm memleketlerinde Sovyetler Birliği'ndeki İslâm ve müslümanların meselelerini ilmî olarak araştırmaya çok az ehemmiyet verilmekte ve bugüne kadar İslâm ve İslâm kavimlerinin tarihi hakkında ciddî ilmî ve İslamî bir eser yayınlanmamıştır.

Şimdi Sovyetler Birliği'ndeki 70-80 milyon müslüman, Komünist rejiminin İslâm'dan uzaklaştırma politikası sonucu, oruç tutma, hacca gitme, zekat verme, namaz kılma, İslâm edebiyatı ve özellikle Kur'an-ı Kerim ve İslâm'ın gerektirdiği diğer tüm hükümlerden vazgeçmek için zorlanmaktadır. Fakat, İslâm halen inananların kalplerinde yaşamaya devam etmekte ve hatta imkan bulduğu zaman da pratiğe dökülmektedir.

SSCB'DEKİ MÜSLÜMAN MİLLETLER (1979'a Göre)

1. TÜRK AİLESİ:

	Nüfus	*Bulundukları bölge*	*Mezhep*
Özbekler	12.000.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Kazaklar	6.556.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Tatarlar	6.317.000	Orta Volga, Sibirya ve SSCB'nin bütün cumhuriyetleri	Sünnî, Hanefî
Azeriler	5.477.000	Doğu Kafkasya	Şiî, Caferî (% 70) ve Sünnî, Hanefî (% 30)
Türkmenler	2.028.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Kırgızlar	1.906.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Başkırlar	1.371.000	Ural	Sünnî, Hanefî

Karakalpaklar	303.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Kumikler	228.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Uygurlar	211.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî
Karaçaylar	131.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Türkler	93.000	Uzak Kafkasya ve Orta Asya (sürgün)	Sünnî, Hanefî
Balkarlar	66.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Nogaylar	60.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Toplam :	37.208.000		

2. İRAN AİLESİ :

Tacikler	2.237.000	Orta Asya	Sünnî, Hanefî (100.000 İsmâilî, Nizariyye mezh.)
Ossetler (müslüman)	160.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Kürtler	116.000	Uzak Kafkasya ve Orta Asya	Sünnî, Hanefî
İranlılar (göçmen)	31.000	Orta Asya	Şiî, Caferî
Balûşler	13.000	Orta Asya (1970'de)	Sünnî, Hanefî
Afganlar	4.000	Orta Asya (1970'de)	Sünnî, Hanefî
Tallşler	100.000 (?)	Uzak Kafkasya	Şiî, Caferî
Tatlar (müslüman)	15.000 (?)	Uzak Kafkasya	Şiî, Caferî
Toplam :	2.671.000		

3. İBER-KAFKASYALI AİLESİ :

Dağıstanlılardan :			
Avarlar	483.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî
Lezginler	83.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî
Dargınlar	287.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî
Laklar	100.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî
Tabasaranlar	75.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî
Rutullar	15.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfiî

Çakurlar	14.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfii
Agullar	12.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Şâfii
Çeçenler	756.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Kabardlar	322.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
İnguşlar	186.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Adigler	109.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Çerkesler	46.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Abhazlar (müslüman)	45.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Abazinler (Abaza)	29.000	Kuzey Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Lazlar	1.000 - 2.000	Uzak Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Gürcüler (müslüman)	150.000 (?)	Uzak Kafkasya	Sünnî, Hanefî
Toplam :	3.013.000		
Genel toplam:	42.892.000		

HİNDİSTAN

Tarih boyunca çeşitli kültürlerin, kavimlerin kaynaştığı Hindistan toprakları üzerinde meydana gelmiş medeniyet, bir mozaik görünümü arzetmektedir. Yerli devletler (Racalıklar) yanında, kuzeyden gelen kavimlerin, İran şahlarının, Makedonyalı İskender'in istilaları birbirini takip etmiş ve bu bölgede büyük izler bırakmıştır. Buna rağmen Hindistan'ın kendisine has köklü inançları büyük bir tehlikeye maruz kalmamıştır.

Budizm, 712 yılında Muhammed b. Kasım'ın ilk akınıyla başlayan, müslüman orduların seferleri sonucu ilk defa dinî bir tehlikeyle karşı karşıya kalmış, özellikle kuzey Hindistan'da oturan toplulukların çoğunun İslâmiyet'i kabulüyle Hindistan'da asırlar süren bir müslüman hakimiyeti başlamıştır(1).

1857'deki büyük ayaklanmayı korkunç bir katliamla bastıran İngilizler 1858'de müslüman Babur Devleti'nin çöküşüyle birlikte, Hindistan'ı küçük küçük mahallî idarelere ayrılmış bir İngiliz eyaleti haline getirdiler.

1885'te İngilizler'in denetiminde kurulan Milli Hint Kongresi'ne

(1) Hindistan'daki İslâm Devletleri konusunda geniş bilgi için bkz., Doğuştan Günümüze **BÜYÜK İSLÂM TARİHİ**, IX. cilt

müslümanlar kayıtsız kaldı. Başlangıçta ılımlı olan bu kongre 1906'da «Suarac» veya «kendi kendini yönetme» sloganıyla ayaklanma başlattı. Aynı yıl müslümanların da görüşlerinin temsil edilmesi için bir «*Müslüman Birliği*» kuruldu. Bu, bir bakıma İngilizler'in bağımsızlığı geciktirmek için göz yumdukları bir teşkilattı. Fakat kuruluş tarihinden itibaren, birleşme çağrılarında bulunan, hiç değilse İngilizler'i ülkeden çıkarıncaya kadar birlikte hareket etmek gerektiğini savunan Müslüman Birliği bu çalışmalarında başarılı olamadı. Çünkü İngilizler bir takım oyalayıcı davranışlarla müslümanlar ve hindular arasındaki düşmanlığı durmadan körüklüyor, bağımsızlığın gecikmesini sağlıyorlardı. Bu arada Hindistan Meclisi'nde müslümanlara ayrı bir temsil hakkı verildi (1909).

Nihayet 1919'da Gandhi'nin başlattığı direniş, Hindistan tarihinde yeni bir dönem açıyordu. Mahatma Gandhi'nin direniş harekatı, özellikle uygulanan taktik açısından dikkat çekiciydi.

Bu taktik; şiddet göstermeme, pasif direnme, Avrupa ürünlerine boykot, açlık grevi, müslümanların desteği gibi önemli unsurları içeriyordu. Gandhi bu hareketiyle kitleleri ardından sürükledi. 1919 India Act (Montago-Chelmsford reformları)'ını, milliyetçilerin bölünmesi (hindu-müslüman bozuşması)'ni, yuvarlak masa konferanslarını (Londra 1930-1932) başarısızlıkla sonuçlandırdı. İkinci Dünya Savaşı da Hindistan'daki mücadeleyi aksatmadı, hatta şiddetlendirdi. Bu süre içerisinde durumlarını ve teşkilatlanmalarını güçlendiren Ali Cinnah'ın liderliğindeki Müslüman Birliği bağımsız Hindistan'dan ayrı bir müslüman devletini savunmaya başladı.

Büyük Britanya'nın Japonya'yla savaşa girmesinden sonra (Aralık 1941) bağımsızlık hareketi kesinleşti. Cripps'in yenilgisi, Gandhi taraftarlarının baskısı, «Hindistan'dan çıkın» hareketi (1942) bağımsızlığa doğru atılan kesin adımlardı. Nihayet Müslüman Birliği Başkanı Cinnah'ın isteğine uygun olarak Hindistan'ın iki dominyona bölünmesini kabul eden İngiltere, hinduların kurduğu Hind Birliği'nin ve müslüman Pakistan'ın (Doğu ve Batı) bağımsızlığını tanıdı (18 Temmuz 1947) ve Hindistan'dan çekildi. İki devlet arasındaki halk mücadelesi sırasında isyanlar patlak verdi. Bu arada Gandhi, müslümanlarla anlaşma yapılmasını istemeyen bir Hintli tarafından öldürüldü (1948).

Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte yapılan taksimat müslüman ve hindu unsurun yoğunluğuna göre yapılmış, müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklarda Doğu ve Batı Pakistan olarak ayrı bir devlet kurulmuştur. Diğer bölgelerde ise gayri müslim (özellikle hin-

du, sih) insanlar çoğunlukta bulunduğu için Hindistan ayrı bir devlet olarak teşekkül etmiştir. Bu arada iki devlet arasında insan değişimi de yapılmıştır. Buna rağmen Hindistan sınırları içerisinde yaklaşık genel nüfusun % 11'i oranında bir müslüman azınlık kalmıştır.

Bugün Hindistan'ın oldukça karışık olan etnik yapısı içinde müslümanlar önemli bir yer tutmaktadır. Pakistan tarafından desteklenen müslümanlar, inançlarını savunabilmek için sık sık hindularla çatışmak durumunda kalmaktadırlar.

Hindistan nüfusunun çoğunluğunu ellerinde bulunduran hindular diğer inanç sahiplerinin, bu arada özellikle de müslümanların haklarına sık sık tecavüz etmektedirler. Devlet yönetiminde görev alanların da hindu olmaları ve bu tür tecavüz ve saldırılara göz yummak la kalmayıp desteklemeleri ülke müslümanlarını zor durumda bırakmaktadır. Böylece Hindistan müslümanları da diğer pek çok azınlıkta bulunan müslümanlar gibi inanç değerlerini savunma mücadelesi vermektedirler.

JAPONYA

Japonya'nın İslâm'la tanışması oldukça yenidir. Bazı Japon tarih kitaplarında Çin'in T'ang devrinde Japon elçisinin İslâm ülkeleri temsilcileriyle temasya bulunduğuna dair cüz'i bir malumat kaydedilmekte ise de Japonya'da İslâm tebliği konusunda herhangi bilgiye rastlanmamaktadır.

Ancak uzun bir içe kapanma döneminden sonra 1868 yılındaki Meiji Restorasyonu ile Japonya'nın İslâm dünyasıyla, bilhassa Osmanlı devletiyle sıkı münasebetleri başlamıştır.

Japonya'nın dışa açık politikasıyla yabancılara verdiği kapitülasyonları kaldırmak istemesi ve Osmanlı Devleti'nin İslâm birliği siyasetini gütmeğe başlaması ile açılan Japonya-Osmanlı münasebetleri 1871'de ilk resmî temastan sonra dostane hava içinde devam etmiştir. Nihayet, 1887'de yapılan Japon prensi Komatsu'nun İstanbul ziyaretine mukabele olarak Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid, 1889'da Osman Paşa komutanlığında Ertuğrul adlı bir savaş gemisini Japonya'ya göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk murahhasları olan Ertuğrul heyeti, padişahın mektubu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük nişanı olan murassa mücevherli imtiyaz nişanını ve sultanın kıymetli hediyelerini Japon imparatoruna takdim etmiş, iki şark devleti arasındaki dostluk münasebetlerinin daha da gelişmesine büyük vesile olmuştur. Ertuğrul gemisi dönüşte Japon Denizi yakınlarında

şiddetli tayfun yüzünden kayaya çarparak batmış, Osman Paşa başta olmak üzere mürettebatın çoğu hayatını kaybetmiştir.

Fakat Ertuğrul faciası iki ülke arasındaki kültürel münasebetlerde yeni boyut kazandırmış ve tarihte ilk defa olarak Japon halkı ile müslümanlar arasında sempatik ve samimî hava yaratılarak dostane ilişkilerin sağlamlaşmasına yardımcı olmuştur. Bu sıralarda Japon halkını temsilen İstanbul'a gelen Yamada ve Noda İslâmiyet'e ihtida etmişler ki, onlar Japon İslâm tarihinde ilk Japon müslüman olarak kabul edilir.

Bu arada 1905'te vuku bulan Rus-Japon Harbi, Osmanlı Devleti'nde büyük bir ilgi ile takip edilmiştir. Bu savaşı daha yakından izlemek üzere Osmanlı Devleti, Miralay Pertev Demirhan'ı savaş alanına gönderdi. Rus-Japon harbi sonunda Japonya'nın zaferi, Türkler'de Rusya'nın yenilebileceği fikrini uyandırdığı gibi Osmanlı hükümeti ve halk üzerinde büyük ve müsbet tesir yaparak iki devlet arasında münasebetlerin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Böylece devam etmekte olan iyi münasebetlerin neticesinde, Japon imparatoru hususî bir mektup göndererek Osmanlı padişahına İslâm'dininin muhtevasını, iman esaslarını, gayesini, felsefesini, ibadet kaidelerini izah edecek kudrette bir dinî ve ilmî heyetin gönderilmesini talep etmiştir. Fakat padişah, din adamlarının kifayetsizlikleri ve Ruslar'dan endişe yüzünden bu arzuyu yerine getirememiş, uzun süreli vaadlerle durumu idare etmek zorunda kalmıştır.

Asrımızın başlangıcında Abdürreşid İbrahim adlı Kazanlı din adamının Japonya'ya gelmesi ve onun olağanüstü İslâmi faaliyetleri ve gayretleri, Japonya'da İslâm'ın tanıtılması ve yayılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1908'de Japonya'ya gelen Abdürreşid İbrahim Efendi, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun İttihad-ı İslâm ve Japonya'nın İttihad-ı Şark politikalarını birleştirmek suretiyle Osmanlı-Japon yakınlaşmasını sağlamağa çalışırken diğer yandan da ülkenin her köşesinde İslâmiyet hakkında konferanslar vererek Japon halkının müslümanlara karşı sempatisinin toplamaya ve İslâmiyet'in en iyi şekilde tanıtılmasına çalışmıştır. Onun sayesinde Hacı Ömer Yamaoka, Ebubekir Ohara gibi çok sayıda üst düzey Japonlar müslüman olmuş, bugünkü Japon İslâm cemaatinin sağlam temeli oluşturulmuştur.

1920'li yıllarda ise Rus Bolşevik İhtilali'nden sonra 200 kadar Rusya Türkü'nün Japonya'ya iltica etmesiyle Japon'da İslâm'ın yayılması yeniden canlanmıştır. Çeşitli Japon şehirlerinde yerleşen müslüman Türkler, kendi millî ve kültürel özelliklerini muhafaza etmekle beraber İslâmî faaliyetlere de başladılar. «*Yani Japon Muhbiri*» adlı aylık

mecmua ve «*İslâm-ı Hakikat*» gazetesi de neşredilmeye başlandı. Ayrıca 1935'te Kore'de 1938'de ise Tokyo'da birer cami inşa ettiler.

Hatta bu sıralarda 1933'te tekrar Japonya'ya gelip yerleşen Abdürreşid İbrahim Efendi'nin gayretlerini de kaydetmek gerekir. Abdürreşid İbrahim, 1944'deki vefatına kadar Tokyo Camii'nin baş imamlık görevinde bulunmuş, Japon hükümetine İslâm dinine de diğer dinlere tanıdığı hakları kabul ettirmeye çalışmıştır. Onun İslâm tebliğinde gösterdiği eşsiz usûlü, gayr-i müslim Japonlar'ın ilgisini çekti. Bu dönemde yüzden fazla Japon, onun gayretiyle ihtida etmiştir.

Japonya 1941 yılında II. Dünya Savaşı'na katıldı. Çin ve Güney Doğu Asya'daki savaş cephelerinde müslüman toplumların bulunması sebebiyle Japon askeri hükümeti, karşısına çıkan bu toplumları tanımak amacıyla, Japonya'da İslâm ve müslüman dünyası konusunda çalışacak bazı araştırma merkezleri ve teşkilatların teşekkülüne destek olmuştur. Kısa bir süre içinde kurulan bazı araştırma merkezlerinde İslâm'la ilgilenme hareketi başlamıştır. 1935-1943 yılları arasında Japonya'da İslâm hakkında yayınlanan kitap ve dergi sayısı 100'ü geçmiştir.

Bugün Japonya'da 35 bin civarında müslüman bulunmaktadır. Bunların % 60'ı dışardan gelen müslümanlar, geri kalan % 40'ı yerli Japon müslümanlardır. Müslümanların yerleşim bölgeleri, başkent Tokyo başta olmak üzere Kyoto, Nagoya, Shizoka, Yokohama, Tokushima, Sendai, Kokkaido, Hiroşima'dır.

Japonya'da üç büyük cami bulunmakta, 1935'te açılan Kobe Camii, 1938'de açılan Tokyo Camii yanısıra 1977'de tamamlanan Osaka Camii ibadete açılmıştır. Fakat tarihî Tokyo Camii 1986'da aşırı yıpranma nedeniyle zorunlu olarak kapatılmış ve daha sonra da yıktırılmıştır. Şimdi daha büyük bir cami inşası için hazırlıklar yapılmaktadır. Bu üç cami dışında müslüman yerleşim bölgelerinde bazı mescitler veya ibadet yerleri mevcuttur.

1909 yılında Ömer Yamaoka ilk Japon hacı olduktan sonra 1970'li yıllarda gerek Japon-İslâm dünyası münasebetlerinin gelişmesi, gerekse müslümanların sayıca artması nedeniyle, Japon hacılarının sayısı da artış gösterdi. 1978'de Japonya'dan 24 kişilik bir gurup, hacc vazifesini ifa etti. Her yıl Japon İslâm Merkezi'nin gerçekleştirdiği Hacc organizasyonu ile bir gurup Japon müslüman, hacı olmaya devam etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in Japonca meali, ilk olarak 1920 yılında Kenichi Sakamoto tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tercüme, İngilizce Kur'an mealinden faydalanılarak yapılmıştır. Kur'an'ın ikinci Japonca

meali, 1938'de Koro Takahashi, Bumpachiro Ariga ve Mizuho Yamaguchi tarafından yapıldı. Bunun da Arapça'dan değil İngilizce tercümesine dayanarak yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bundan sonra da gayr-i müslim yazarlar tarafından birkaç defa Japonca Kur'an meali yapılmışsa da Kur'an terminolojisinin tam olarak ifade edilememesine yol açmıştır. İlk cIddî ve müslümanlar tarafından yapılan Kur'an meali çalışmaları 1972'de tamamlanabilmiştir. İlk Japon müslümanlarından Hacı Ömer Mita, ilerlemiş yaşma rağmen yıllar süren uzun bir çalışma sonunda Kur'an'ın Japonca mealini gerçekleştirmiştir. Bu metnin başlıca özellikleri, bilgili ve takva sahibi bir Japon müslüman alimi tarafından çevirilmiş olmasından başka, her âyetin Arapça aslı ve karşısında Japonca anlamının konulmuş olması ve gereken yerlerde geniş açıklamalarda bulunarak Kur'an'ı en anlaşılır şekilde Japonca'ya aktarmasıydı.

Şimdi Japonya'da İslâmî tebliğ, eğitim ve araştırmaları sürdürmek için kurulan çok sayıda İslâmî teşkilat bulunmaktadır. Önemli teşkilatlar şunlardır:

— *Japon Müslüman Cemiyeti (1953'te kurulan en eski Japon İslâmî teşkilatlarından biri).*
— *Uluslararası İslâm Merkezi (1966).*
— *Japon İslâm Merkezi (1974'te kurulan ve en başarılı faaliyet gösteren İslâm müessesesi).*
— *İslâm Kültür Merkezi (1974).*
— *Japon İslâm Kongresi (Tokyo'da tanınmış bir hekim olan Şevki Futaki tarafından 1974'te kuruldu).*
— *Japonya İslâmî Teşkilatlar Konseyi (İslâmî faaliyetlerin ülke çapında verimli ve etkin bir şekilde yürütülebilmesi için mevcut teşkilatlar arasında bir koordinasyon ve güçbirliği sağlamak amacıyla 1976'da Prof. Abdülkerim Saitoh önderliğinde kuruldu).*

İslâmiyet'i Japon toplumuna tanıtmak amacıyla İslâmî teşkilatlar, çeşitli dergiler ve İslâmî yayınlar çıkarmaktadır. İslâm Merkezi tarafından derleme veya çeviri yoluyla Japonca'ya kazandırılıp neşredilen bazı kitaplar şunlardır:

Namaz, Oruç, Hacc, Zekât, Hz. Muhammed (MSA yayını), *İslâm Nedir?, İslâm Kültürü, Kur'an ve Hadis'in Temel Esasları, İslâm'da Cihad, İslâmi Hayat, Din Geçmişte Kalmış Bir Şey Midir?* (Muhammed Esed), *İslâm'ın Siyasî Teorisi* (M. Mevdudi), *İslâm'da Kadının Yeri, İslâm Eğitim Felsefesi (Dr. Tibawi), İslâm'ın Anlaşılmasına Doğru* (M. Mevdudi), *İslâm'da Aile Hayatı* (Prof. Hurşid Ahmet), *Kırk*

hadis, Sosyal Yükümlülükler ve İslâm (Prof. T. B. Irving), *Çocuklar İçin İslâmî Bilgiler, Hikayat-üs-Sahabe* (Mevlana Zekeriya).

Japon müslümanlarının sosyal ve ekonomik seviyesi genellikle orta seviyenin altında fakat, yoksul sayılmazlar. Onlar çok çeşitli meslek alanlarında meşgul olmakla beraber ülkedeki idari, adli, teknik ve eğitimle ilgili kurumlarla Silahlı kuvvetlerdeki üst düzeyde görev almaktadırlar. Halen Millet Meclisinde dört müslüman üye bulunmaktadır. Kültür bakımından da çoğunluk yerli kültürü tarafından herhangi bir baskı ya da asimilasyon teşebbüsü eğilimi görülmemektedir.

Fakat Japonya'da müslüman azınlığın içinde bulunduğu problemler mevcuttur. Onların başında ibadet merkezi olan Tokyo Camisinin bir an önce inşa edilmesi, bu iş için müslüman ülke ve şahısların yardımı, Japonya'da İslâm'a samimiyetle hizmet edecek kabiliyetli İslâm tebliğcilerinin bulunmaması gibi sorunlar gelmektedir.

Japonya'da İslâm'ın geleceği için Japon müslüman âlimi Ebubekir Morimoto şunları yazmaktadır.

«İslâm'ın Japonya'da yayılıp gelişmesi için mevcut şartların bilinip, bazı zorlukların aşılması gerekmektedir. Bu maksatla öncelikle bilinmesi gereken, halkın yapısı, hayat tarzı ve ülkenin tarihidir. Japonya, halen dünyada önemli bir ekonomik güçtür, muhafazakâr bir demokratik siyasî yapıya sahiptir, halkı yüksek düzeyde eğitimli ve barışsever eğilimlidir. Japon halkı, İslâm âlemini dikkatle izlemektedir. Eğer onlar, kendi faydalarına bir şey görebilirlerse, herhangi bir ikna edici çabaya gerek kalmaksızın İslâm'ı benimseyeceklerdir. Japonlar'ı ikna etmek için en doğal ve gerçekçi yol, İslâm ülkelerinin her alanda örnek faaliyetler ve yüksek bir standar üzerinde olmasıdır ki, onlar İslam'a gıpta etsinler, onu benimsemeye merak duysunlar... Şüphesiz Japonya gelecekte İslâm'ı kabul edecektir. İslâm bir barış dinidir ve Japon halkı barış aramaktadır. Japon halkının İslâm'ı kabulüyle, dünya parlak bir çağa girecektir.»

KORE

İslâmiyet, Kore Cumhuriyeti'nde yeni bir dindir. Fakat Kore'nin İslâm dünyasıyla ilk temasları çok eski tarihe dayanmaktadır. Mevcut eski Doğu kaynakları, müslümanların Kore yarımadasıyla ilk temas tarihi olarak 1024 yılını, İslâm kaynakları ise IX. asrın ortalarını göstermektedir. Her ne kadar müslümanların Kore'ye ilk geliş tarihi kesin olarak belirlenememişse de müslümanlarla Koreliler arasında mü-

nasebetlerin başlangıcı hiç şüphesiz VIII. asır veya daha önceye kadar götürülebilir.

Kore'nin bu devirde İslâm dünyası ile temasları daha ziyade milletlerarası deniz yolu ticaret faaliyetlerinin bir neticesi olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak müslümanların Kore'ye yoğun akını ve İslâm kültürünün Kore toplumu üzerinde geniş çaplı tesirleri, XIII. asrın ikinci yarısından sonra Moğol İmparatorluğu'nun Kore üzerinde hakimiyet kurmasıyla başlamıştır.

Moğol sarayında malî ve idarî görevlerde bulunan çok sayıda müslüman o sıralarda Moğol memurları veya tüccarlar olarak sık sık Kore'ye gelmeye başladı. Kore'ye gelen müslümanlar buradaki pek çok fırsatın cazibesine kapılarak Kore toplumu ile kaynaşmışlardır. Çeşitli mesleklerle uğraşan müslümanlar, nesiller boyunca az çok tecrübe edindikleri ticaretle meşgul olmuşlardır. Hatta onlar kendi cemaatlerini oluşturup kendi geleneklerini ve ibadetlerini sürdürmüş, bu arada cami bile inşa etmişlerdir. Fakat uzun süre hürriyet içinde dinî ve kültürel özelliklerini muhafaza etmeye çalışan Kore'deki müslümanlar, 1427 yılında İslâm dinine ait ibadetleri ve kıyafetleri yasaklayan bir kararnamenin çıkmasıyla çok ciddî bir tehditle karşı karşıya kalmışlardır. Nitekim XV. asırdan itibaren Kore'nin asimilasyon politikası altında tedricen bu özelliklerini kaybetmişlerdir.

Artık bu dönemden sonra Doğu Asya'daki milletlerarası ticaret üstünlüğünün müslümanlardan Portekiz, İspanya, Hollanda gibi Batılılar'ın eline geçmesiyle müslümanların Doğu Asya bölgeleriyle, bilhassa Kore ile temasları kesintiye uğramıştır. Bu durum asrımızın başlarına kadar devam etmiştir.

Uzun inkıta devrinden sonra Kore'de yeni bir İslâmî faaliyet 1920'li yıllarda Rus Bolşevik ihtilalinden sonra Rusya Türkleri'nin Uzakdoğu'ya göçleri sırasında bir Türk cemaatin Kore'ye yerleşmesiyle başlamıştır. Fakat yaklaşık 25-30 senedir kendi millî ve dinî özelliklerini devam ettirmiş olan Kore'deki müslüman Türkler, 1945-1950 yıllarında Kore'de cereyan eden siyasi değişiklikler yüzünden ülkeyi terketmek zorunda kalmışlardır. Böylece müslüman Türk cemaatinin gitmesiyle yerleşmekte olan Kore'deki İslâmiyet yine durgun bir devreye girmiş ve bu durum 1950'li yıllarda Kore Harbi sırasında diğer Türk askeri birliklerinin Kore'ye gelişine kadar devam etmiştir.

Birleşmiş Milletler Barış Gücü adına Kore Harbi'ne katılan müslüman Türk askerleri, kahramanca savaşın yanısıra felaket şartları altında dahi Kore halkına insanca ve sevgiyle davranarak, inançlarını yaşayarak güzel bir örnek oldular. Bunlardan etkilenen Koreliler'in ihtidasıyla Kore'de yeni bir İslâmî cemaat meydana gelmiştir.

Şimdi Kore'de 5 cami, 3 mescid ve 35.000 civarında müslüman bulunmaktadır. *Kore İslâm Federasyonu*, 1975 Mayısı'nda başkent Seul'de Merkez Camii ve İslâm Merkezi'ni açtı. Bu Merkez Camiin açılmasıyla o zamana kadar durgun geçmekte olan İslâmî tebliğ faaliyetleri yeniden canlandırılmış ve üçbin kadar olan müslümanların sayısı da 35.000'in üzerine çıkmaya muvaffak olmuştur. 1980'de Pusan şehrinde ikinci cami ve ertesi yıl 1981'de ise Kuang-chu adlı küçük bir köyde üçüncü cami ibadete açıldı. 500 kadar nüfusu olan bu küçük köyün bütün sakinleri İslâmiyet'i kabul ederek bir müslüman topluluğu oluşturdular. Bu hadise köy kesimlerinde sistemli bir şekilde İslâm propagandası için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kore İslâm Federasyonu, Kore hükümeti tarafından yasal olarak kabul edilen yegane İslâmî teşkilattır. Ülkenin her tarafında İslâm'ın yayılması, yeni müslümanların hayat tarzının takip edilmesi, hayatlarını İslâmî biçimde sürdürmeleri için federasyonun önderliğinde birkaç yan kuruluşlar, komite ve cemiyetler teşekkül ettirilmiştir.

Müslüman Talebeler Birliği; Müslüman Gençler Birliği; Müslüman Kadınlar Birliği; Arapça ve Kur'an Kursu; Yayın ve Tercüme Komitesi; Kore İslâm Vakfı; Kore İslâm Üniversitesi Projesi Komitesi.

Ayrıca yurt dışında çalışan Koreli işçiler ve teknisyenlere İslâmiyet'i öğretme maksadıyla Suudî Arabistan, Kuveyt ve Endonezya'da birer *Kore İslâm Merkezi* kurulmuştur. Oralarda takriben 8000 kadar Koreli İslâm'ı kabul etmişlerdir.

Kur'an ve tefsirinin Koreceye çevrilmiş olup son zamanlarda hadis-i şerifler başta olmak üzere 20 kadar İslâmî eser ve risale Kore diline tercüme edilip neşredilmiştir. Bazıları şunlardır:

Nasıl Müslüman Olmalıyız, Namaz (İbadet) Rehberi, Çocuklar İçin İslâm Kitabı, İslâm'ın Temel Düşünceleri, İslâm Prensipleri ve Özellikleri, Helal ve Haram, Domuz Eti Hakkında İslâm'ın Hükümleri, İslâm Hukukunda Çok Evlilik Meselesi, Kur'an'da Hz. İsa Peygamber, İslâm'da Kadın, İslâm'a Giriş.

Hatta, Kore İslâm Federasyonu, halk arasında İslâmî ruhu geliştirmek, gerçek İslâm tebliği faaliyetlerini halkın takdir etmesi ve İslâm'ın diğer inançlardan üstün olduğunu kabul etmesi için akademik hayatları boyunca İslâmî eğitim atmosferini onlara aşılamak maksadıyla, Kore'de bir İslâm Üniversitesi kurmayı kararlaştırmıştır ki, bu üniversite ülkede dinî bir merkez teşkil edecektir. 1980 Eylülü'nde yapılan temel atma törenini müteakip bu proje halen yürümektedir. Bu arada Kore hükümeti 430.000 m² bir alanı İslâm Üniversitesi için bağışlamakla beraber, bu üniversitenin İslâmî konuları

serbestçe öğretebilmesi ve İslâmî özellikleri rahatça koruyabilmesi için teminat vermiştir. Sekiz bölümden oluşan bu üniversite tamamlanınca, yerli yabancı 800 öğrenci öğrenim görecektir.

Kore müslümanlarının sosyal statülerine gelince; sayılarının az oluşlarına ve kısa tarihlerine rağmen, Kore müslümanları ülkenin her alanında büyük başarıları elde etmişlerdir. Onlardan bazıları, profesörlük, hakimlik avukatlık, doktorluk, hükümet memurluğu, diplomatlık, ekonomistlik, gazetecilik, mühendislik, askerlik ve iş adamlığı gibi toplum hayatının çeşitli alanlarında yüksek mevkilerde bulunmaktadır.

Kore'de İslâm'a karşı yapısal bir anlayışsızlık olmasına rağmen, bilhassa üniversite öğrencileri ve gençler İslâm dinine karşı büyük ilgi duymaktadır. 1975-1985 yılları arasında yeni müslüman olan Koreliler'in büyük çoğunluğunu gençler teşkil etmektedir.

Fakat Kore'de müslüman azınlıklar, toplam nüfusun ancak binde birini teşkil etmekte, gayri müslim toplum içerisinde bir sürü sorunlara karşı hayati zorluk çekmektedir. Siyasi sorunlar arasında Kore hükümetinin İslâm'a karşı herhangi bir maksatlı baskısı sözkonusu değildir. Din hürriyeti tamamıyle kanunla sağlanmıştır. Ancak Kore'nin ikiye bölünmesi ve kuzeyde bulunan komünist rejiminin bütün dinleri ve Allah'ın varlığını inkar etmesiyle İslâm'ın mesajı henüz Kuzey Kore halkına ulaşamamıştır. Bunun dışında müslüman ve gayri müslim çocuklarının İslâm'a kazandırılması için temel İslâmi eğitim müesseselerinin bulunmaması, her müslüman azınlık ülkelerinde olduğu gibi mali istikrarın sağlanamaması, eğitilmiş İslâm tebliğcilerinin ve İslâmî eserlerin yetersizliği gibi sorunlar İslâm'ın gelişmesinde engel unsurlar olmaktadır.

Bunlara rağmen gelecekte İslâm'ın yayılması ve gelişmesi için parlak ve ümit verici unsurlar da mevcuttur. Bu ümidi güçleştiren sebeplerin başında

- Kore halkının yarısından fazlasının herhangi bir inanca veya dine mensup olmaması,
- Koreliler'in % 98'inin okumuş ve % 80'inin de yüksek tahsil görmüş olmaları,
- Kore halkının geleneklerinin genelde tevhid kavramı ile beraber İslâmi geleneklere uygun düşmesi,
- Tarih boyunca Koreliler'le müslüman ülke halkları arasında herhangi bir çatışmanın olmaması gelmektedir.

B. AVRUPA'DAKİ MÜSLÜMANLAR

İngiltere

Bilindiği gibi, İngiltere gücünün zirvesinde olduğu devirlerde pekçok müslümanın yaşadığı Malezya, Pakistan, Irak, Ürdün, Mısır, Sudan gibi ülkeleri hakimiyeti altına almıştı. Müslümanların Britanya adalarına gruplar halindeki gelişleri bu sömürge dönemlerinden başlar. Daha çok bu İngiliz idaresindeki müslümanlar, eğitim, iş veya memuriyet gibi sebeplerle İngiltere'ye geliyorlardı. Öte yandan özellikle iki dünya savaşından sonra dünyanın merkezi haline gelmiş bulunan Batı Avrupa ülkelerine gitmeyi hayatlarında zor ele geçecek bir fırsat olarak değerlendiren pekçok geri kalmış ülke insanı ile birlikte müslümanlar da başlangıçta geçici olarak geldikleri bu ülkelerde, yerleşip kalmışlardır. İngiltere'de özellikle Pakistan, Bangladeş, Uganda, Kenya ve Tanzanya kökenli müslümanlar; Almanya'da Türkler, Fransa'da Cezayirliler bunun en çarpıcı örneğidirler.

1984 sonu istatistiklerine göre İngiltere'de yaklaşık 1.500.000 müslüman bulunmaktadır. Bunlar yukarıda belirttiğimiz ülkelerden başka Hindistan, Kıbrıs, Irak, Ürdün, Filistin, Mısır ve Afrika'nın diğer ülkelerinden gelmişlerdir. Özellikle 1950-1960 arası İngiltere'ye yerleşen bu müslümanların nüfuslarının çoğalmasıyla ve daha da önemlisi bizzat ev sahibi İngilizler'e de İslâmiyeti yayma çalışmalarıyla İngiltere toplumu içinde müslümanların önemi giderek artmaktadır. Bunun bir göstergesi de ülkedeki cami sayısının giderek çoğalmasıdır. İngiltere'de ilk cami Cardiff şehrinde Wales İslâm Merkezinde 1890'da inşa edilmiş, şimdiye kadar 1000'den fazla cami yapılmıştır. İngiltere'nin en büyük (İslâm dünyasının da büyük camileri arasında sayılabilir) camii 1984'te Londra, Regent Park'ta yapılan Merkez Camii'dir.

Çocuklarının kendi dinî esaslarına göre yetiştirilmesi konusu İngiltere'de yaşayan müslümanların ciddi problemlerinden birisidir. Bu problem, bu ülkede doğup, büyüyen ikinci, üçüncü nesillerle birlikte daha da artmıştır. Çünkü halihazırda İngiltere'deki eğitim sistemi müslüman çocuklarının kendi dini inançlarını temel alarak öğretim görmesine uygun değildir. Bununla birlikte müslümanlar çocuklarının eğitimi konusundaki bu büyük eksikliği, camiler, İslâmî Merkezler ve diğer teşkilatların çalışmalarıyla gidermeye çaba gösteriyorlar.

Bu tür teşkilatlardan birisi olan *The Muslim Educational Trust*, 1964'te kuruldu. Bu teşkilat İslâmî bilgileri ihtiva eden kitaplar yayınlar, müslüman çocuklarının okul saatleri dışında, İslâmî eğitim görmeleri için öğretmen, sınıf ve okul (bunlar genellikle camiilerin

bir kısmıdır) temin eder. Bugün için İngiltere'de Birleşik Müslüman Teşkilatları adı altında toplanan yaklaşık 160 kadar teşkilat vardır. Bunların yanında merkez bürosu Londra'da bulunan Avrupa İslâm Konseyi de 1974'te faaliyete başlamıştır.

Fransa

İslâmiyet gerek dış ülkelerden gelen müslüman göçmenlerle gerekse din değiştiren Fransızlarla, Fransız toplumunda kendisine yer açmaktadır. Müslümanlar bugün bu ülkede Katolikler'den sonra ikinci mühim topluluğu oluşturmaktadırlar.

Alain Besancans adlı araştırmacının haftalık *L'Express of Paris* dergisinde 21 Haziran 1985'te yayınladığı İslâm ve Fransa adlı yazıda belirttiğine göre bu tarihte Fransa'da 2,5 milyon müslüman bulunmaktaydı.

Her yıl yaklaşık 20.000 müslüman kadın veya erkek Fransa'ya giriş yapmakta, yine ortalama bin Fransız İslâm'ı kabul etmektedir. Fransız olmayan müslümanların çoğu Cezayir, Fas, Tunus, küçük bir kısmı da Yugoslavya ve Türkiye'den geldi. Bunlardan ilk gelenler Fransa'ya yerleştiler, fakat daha sonrakiler mevsimlik işçi olarak her yıl gelip geri döndüler. Bu defa dönenlerin yerine yenileri geldi ve bu hal bir bakıma sabit bir şekilde devam etti. İşçiler gibi diğer önemli bir gurup da Fas ve Cezayir'den gelen öğrencilerdir.

Bilindiği gibi Cezayir'de 1954-1962 yılları arasında Fransızlar'a karşı bir ayaklanma başlatılmış ve bağımsızlık kazanılmıştır. Bu arada II. dünya savaşından sonra tekrar kalkınma çalışmalarına başlayan Fransa işçi ihtiyacını ülkeye dolan Polonyalılar, İtalyanlar ve İspanyollarla karşılıyordu. Fakat çok geçmeden Polonyalılar'ın yurt dışında çalışmalarını kısıtlayan komunist kurallar ile İtalya ve İspanya'nın refah seviyesinin yükselmesi Fransa'nın bu ülkelerden sağladığı iş gücünü büsbütün kuruttu. Sadece Portekiz ve Yugoslavya'dan gelen işçiler de yetersizdi. Bunun üzerine 1960 yılında de Gaulle hükümeti, ülkesinin ihtiyacı olan işçiyi karşılamak üzere Cezayir, Tunus ve Fas hükümetleriyle anlaşmalar yaptı. Ve bu anlaşmalar on sene (1973-1974'teki petrol fiyatlarının birdenbire dört kat artmasına) kadar hemen hemen hiçbir pürüz çıkmadan devam etti. Avrupa ekonomisinin maruz kaldığı bu şiddetli zorluk işlerin de önemli ölçüde yavaşlamasına yol açtı. Dolayısıyle dışarıdan işçi alınmadığı gibi, ülkede bulunanların bir kısmı da geri gönderilmeye başlandı. Bu uygulama sonucu işsiz kalan pekçok müslüman işçi Fransız işverenlere karşı kırgınlıklarını belirten şikayetlere başladılar. Fransızlar'ın bu

şikayetlere verdiği cevap ilginçtir. Şöyle diyorlardı: «*Polonya, İspanya, İtalya ve diğer ülkelerden gelen işçiler yerli halkın kültürüyle kolayca kaynaşabiliyor, asimile edilebiliyor fakat müslümanlar evsahibi olan bizlere karşı soğuk ve mesafeli davranışlarını sürdürdükleri gibi daima hüviyetlerindeki farklılığı koruyor ve öne çıkarıyorlar.*»

Bu duyguyu büyük ölçüde paylaşan Fransız halkı müslümanlara karşı düşmanca davranıyor ve onları kenar mahallelerde, en kötü şartlarda yaşamaya zorluyorlar.

Fransa'da İslâmî amaçlı üç önemli çalışma yapılmaktadır. Bunlardan ilki doğrudan doğruya müslümanlara yöneliktir. Mesela bir televizyon kanalı her hafta pazar sabahları 75 dakikalık bir kuşağı müslümanlara tahsis ederek Kuzey Afrika ülkelerinden veya Türkiye'den elde ettiği kültür programlarını yayınlamaktadır. Yine bu kanalda Hac mevsimi boyunca müslümanlar için canlı yayın yapılmaktadır. Üniversitelerdeki müslüman öğrencilerin teşkilatlandırılmaları, lokanta vs. yerlerdeki müslüman öğrenciler için yapılan özel yiyecek ve hizmetler de bu cümleden sayılabilir.

Bunun dışında komunist parti mensuplarına ve diğer sol görüşlü teşkilatlarla Katolik kilisesine karşı da İslâm'ı tanıtıcı faaliyetler yapılmaktadır.

Fransa'da pek çok kilise ve sinagogun kullanılmaz hale gelmesine rağmen, cami sayısı şu anda beşyüzden fazladır ve her yerde günden güne artmaktadır. Öte yandan müslümanlar, İslâm'ın emirlerine uygun yiyecekleri az bir zahmetle kolayca temin edebilirler. Bu maksatla canlı hayvan alıp kesebilecekleri gibi, helal yiyecekler satan özel dükkanlar da vardır.

Müslüman çocukların dini eğitimi konusuna da Fransız okullarında hoşgörü gösterilmekte, pek çok kasabadaki okullarda Fas hükümetinin gönderdiği öğretmenlerin temel dinî hususları anlattıkları sınıflar bulunmaktadır.

Buna rağmen Fransa'nın kalbindeki Clermont-Ferrond'da oturanların durumu, müslümanların haklarını kullanmakla bu tür sosyal problemlerini halledebileceklerine güzel bir örnektir. Buradaki müslümanlar kendi aralarında bir cemiyet tesis ederek, düzenledikleri iç tüzükle dinî konulardaki ayrıcalıklarını Fransız otoritesine kabul ettirmişlerdir. Çevredeki diğer müslümanların da katılmasıyla giderek bütün Fransa çapında dikkatleri çeken bu faaliyetin başarıya ulaşması için İslâm dünyasının konuyla ilgilenmesi ve onları desteklemesi gerekmektedir.

Federal Almanya

Federal Almanya hükümetinin, ülkedeki işgücü açığını kapatmak için başta Türkiye olmak üzere yabancı ülkelerden işçi almaya başlamasıyla birlikte ülkede giderek çoğalan bir müslüman nüfus yaşamaktadır. Son istatistiklere göre Almanya nüfusunun % 2.8'ini müslümanlar oluşturmakta; toplam 1.700.000'i bulan müslüman nüfusun çoğunluğunu da 1.400.000 kişiyle Türkler oluşturmaktadır.(1)

İskandinav ülkeleri

İskandinav ülkelerindeki müslümanların sayıları ise şöyledir.

	Müslüman Nüfus	*Toplam Nüfusa Oranı*
Danimarka	: 25.000	% 5.1
Norveç	: 9.000	% 4.1
İsveç	: 24.000	% 8.1
Finlandiya	: 1.200	% 4.7

Bu ülkelerdeki müslümanları çoğu, Türkiye ve Pakistan'dan gelen işçilerden, pek azı da İslâmiyet'i seçen yerlilerden oluşmaktadır.

Doğu Avrupa

Arnavutluk;	1.580.000 (1971)	
Avusturya;	50.000 (1978)	
Bulgaristan;	700.000 (1973)	Türk
Bulgaristan;	320.000 (1973)	Pomaklar
Çekoslavakya;	240.000	
Polonya;	15.000 (1971)	
Yugoslavya;	3.537.000 (1971)	
Romanya;	35.000 (1971)	
Yunanistan;	120.000 (1971)	

Bu ülkelerdeki müslümanların mensup oldukları milletleri ise şöyle belirtebiliriz;

2.831.904 Arnavut	(Arnavutluk ve Yugoslavya)
2.094.932 Slav	(Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan)

(1) M.S. Abdullah, **Geschichtedes Islams in Deutschland**

280.000 Türk	(Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Avusturya)
16.000 Tatar	(Polonya ve Finlandiya) (1)

1500 ile 1908 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan bu kıtaya yerleşen evlad-ı fatihan ile bunların tesiriyle müslüman olan yerli halktan oluşan bu kalabalık nüfus bugün maalesef ızdırap içinde yaşamaktadır. 1989 Mayıs-Haziran ayları, zorla asimile etmek isteyip de başaramadığı müslüman Türkleri bütün mal varlıklarını ellerinden alarak sınırdışı eden Bulgaristan'ın gayri insanî davranışlarına sahne oldu. Öte yandan Batı Trakya'da Türklerin, Yugoslavya ve Arnavutluk'taki müslüman Arnavutlar'ın ve Türkler'in maruz kaldıkları baskı ve çile ise artık müzmin bir hal almış bulunmaktadır.

C. AMERİKA KITASINDAKİ MÜSLÜMANLAR

Birleşik Devletler

Bir taraftan 1800'lerde, Afrika'dan getirilen zencilerin Elijah Muhammed'le başlayıp Malcolm X ile genişleyen İslâmi hareket içerisinde kendilerine yer bulması, diğer taraftan zaten kozmopolit bir yapıya sahip olan Amerikan toplumuna Ortadoğu'dan ve Asya'dan çeşitli münasebetlerle gelip katılan insanlar, Birleşik Devletler'de yaklaşık 3.000.000'u bulan bir müslüman topluluk oluşturuyorlar.

Bu nüfus içerisindeki en önemli unsur (612.000) Ortadoğu'dan gelen Araplar'dır(2). İkinci önemli gurup ise Amerikalı Müslümanlardır (475.000). Elbette ki bunların çok önemli bir kısmını (400.000) zenciler oluşturmaktadır. İran asıllı yaklaşık 300.000 müslüman Kaliforniya, Houston ve Arizona eyaletlerinde yaşamaktadırlar. Amerika'daki Türk asıllı müslümanların sayısı ise 135.000 civarındadır ve bunların çoğu Brooklyn ve Newyork'ta oturmaktadırlar. Hindistan ve Pakistan'dan gelenlerin sayısı 50 ilâ 75 bin arasındadır. Bunlara iş, eğitim vb. sebeplerle geçici olarak gelenler ilave edilmemiştir.

Brezilya

Toplam nüfusu 120.000.000'u bulan bu ülkede çoğu Filistin ve Lübnan'dan gelen yarım milyon civarında müslüman yaşamaktadır.

---

(1) Samil Balic, **Journal of the Institude of Muslim Minority Affairs**, Vol. I. No: 1. Summer 1979

(2) Arif Ghayur, **Journal of the Institute of Minority Affairs**, Vol. V. No. 1

Arjantin

Arjantin'de ise (toplam nüfusu 30.000.000) müslümanların genel nüfusa oranı Brezilya'ya göre daha iyidir (yaklaşık % 0.5); 1.500.000 civarında müslüman yaşar. Bunlar Suriye ve bu bölgedeki diğer ülkelerden gelen Araplar'dır.

Surinam

Güney Amerika'nın kuzeyinde, Atlas Okyanusu sahilindeki bu küçük devlette yaşayan müslümanların toplam nüfusa (360.000) oranı % 20'dir. Bir Hollanda sömürgesi olan bu ülkedeki müslümanlar, yine Hollandalılar tarafından Endonezya, Hindistan vd. uzak doğu ülkelerden getirilen insanlardan oluşur. Nitekim toplam nüfusun % 15'ini Endonezyalılar oluşturur.

Venezuella

Lübnan, Suriye ve Filistin'den gelen 50.000 kadar Arap müslüman bulunmaktadır.

Bunların dışında Amerika kıtasındaki diğer ülkelerde de gerek çeşitli vesilelerle dışardan gelen, gerekse yerli halktan oluşan çok az sayıda müslüman yaşamaktadır.

İNDEKS

— A —

Abadan: 191
Abdulfettah More: 424
Abdurrahman Resulev: 605
Abdurrahman Vang Kuan: 598
Abdülaziz İbn Suud: 402, 403, 404, 414, 415
II. Abdülhamit: 138, 139, 213, 449, 494, 598
Abdülmecid Efendi: 402
Abeche: 100
Abidjan: 485, 487
Abu Dabi: 53, 54, 56, 58, 59
Accra: 505, 510, 511
Acman: 55
Açe Sultanlığı: 277
Ad: 457
Adamaua: 532, 535
Addis-Ababa: 89, 91, 247, 370
Aden: 458, 461, 467, 468
Adnanî (-ler): 434, 441
Adnan Menderes: 235
Afarlar: 88, 89, 90, 519
Ağlama Duvarı: 134, 135
Ahamenişler: 184, 185
Ahmed b. Bella: 81
Ahmed Şakiri: 146, 147
Ahmet Sekou Toure: 162, 168
el-Ahsa: 175, 414
Akabe Körfezi: 399, 453, 454
Akká: 133
Albay Şadli b. Cedid: 81
Albert Bongo: 156, 157
Aleksandır Grand: 500
Ali Hameney: 189, 190
Altın Sahilleri (Kıyısı): 499, 505
Amerikan Calonization Society: 551
Dr. Amilcar Cabral: 514, 516
Amman: 447, 450, 453, 454
Amriler: 447
Angola: 593, 595
Animist: 380, 537
Arakan: 480, 481, 482, 483, 484
Arthur dames Balfour: 139
Aruşa: 542, 581
Arzev: 82, 84
Asi ırmağı: 388, 390, 391
Askiya Muhammed: 324
Asur (-lu, -lar): 135, 172, 184, 387, 447
Awacs: 411
Ayetullah Humeyni: 188, 189

— B —

Bâbıâli: 261, 305
Babil (-li, -ler): 135, 172, 173, 185, 446
Bağdat: 173, 174, 175, 177, 180, 223
Bahrü's-Selam: 93
Baku: 604
Balfour: 133, 140
Balkan Harbi: 246
Baltistan: 352
Bambara (-lar): 292, 293, 564

Banjul: 503
Bantu (-lar): 538, 546, 561, 567, 596
Banyang: 538
Barorolar: 537
Basra: 171, 173, 174, 175, 180, 223
Basra Körfezi: 171, 172, 183, 184, 191, 391, 399
Bassariler: 584, 586
Başkırlar: 608
Batav Cumhuriyeti: 113
Batı Sahra: 128
Batı Şeria: 140, 141, 143
Batinah: 433
Baurkau: 100
II. Bayezid: 302
Bedevi (-ler): 252, 391, 396, 402, 411, 412, 446
Belûcistan: 184, 345, 348, 351
Benazir Butto: 358
Bender Sere Begawan: 64
Bengal Assamı: 50
Bengalliler: 441
Beni Halid: 222
Beni Hassan: 314
Beni Marin: 314
Beni Şehrler: 446
Benjul Adası: 500
Benû Süleymler: 421
Beria: 560
Berlin Kararnamesi: 546
Bernardo Vievia: 515
Beşparmak Dağları: 230
Beyrut: 150
Beyti'l-Mukaddes: 447
Biafra Cumhuriyeti: 335, 336
Bicaye: 84
Bingazi: 246, 251, 300, 506
Birmanya: 481, 482, 483
Bissau-Bafata: 517
Bonaberi-N'Kangsamba: 537
Borneo: 61, 106, 108, 109, 115, 275
Boxer İsyanı: 598
Brahmaputra: 48, 49
Brazza-ville: 546
Brunei: 492, 493
el-Buhari Medresesi: 606
Buginesler: 109
Bumedyen: 81
Buraymi: 436
Burgiba: 425
Burkina: 485
Burma: 48
Burkina Faso: 487, 504

— C —

Cafer el-Numeyri: 249
Camaroes: 533
Caterina Carnaro: 232
Catroux: 262
Cemal Abdülnasır: 163, 248
Cemal Paşa: 449
Cenevre: 237, 459
Cerma: 327
Cezire: 390, 391
Charles D. B. King: 553
Chilinse: 600
Ching-chen-se: 600
Chinghai: 599
Ch'ing hanedanı: 598
Chittagong: 354
Corazon C. Aquino: 497

— Ç —

Çad Gölü: 93, 96, 102, 322, 536
Çagga: 581
Çah-ı Yusuf: 448
Çiga: 591
Çukuni: 94

— D —

Dabşid: 368
Daniel Moi: 542
Darusselam: 216, 559, 580
David Lansana: 565
De Gaulle: 424
Deyr el-Zor: 392, 393
Diffe el-Garbiyye: 142
Dinka (-lar): 376, 377
Dmitriy Kantemir: 607
Dofar: 432, 433, 438
Doğu Türkistan: 599, 600
Dravit: 272
Duala: 533, 535, 538
Dürzî (-ler): 259, 260, 261, 265, 267
Dyulalar: 545

— E —

Ebu Bekir Tawawa Baleva: 565
Ebukır: 304
Ebulhasan Beni Sadr: 188
Ebu Nidal: 266
Ebusuud Efendi: 233
Elia Habeika: 264, 266
Emel Örgütü: 264, 266
Emir Abdullah: 176, 177, 405
Emir Beşir: 260, 261
Ennedy: 100
Enosis: 235
Enver Sedat: 308, 309
Eritre: 466, 519, 523, 527, 529
Ethniki Eteria: 230
Eyadema: 585
el-Ezher Üniversitesi: 310, 385, 607

— F —

Fahd b. Abdülaziz: 405
Fahud Yibel: 438
Falanjistler: 141, 264
Fan Fang: 597
Dürzî (-ler): 259, 260, 261, 265,
Fauto Djallon (Futa Calon): 159, 161, 167, 286, 513, 563
Faya-Largeau: 100
Faysal: 403, 404, 405, 449, 450
Felix Egoue: 547
Felix Malloum: 97, 98
Ferlo Çölü: 364
Fernando Poo: 533
Fez: 123, 125, 127, 131
Fırat: 171, 172, 387, 388, 390, 391
Filiki Eteria: 230
Fildişi Sahili: 486, 488, 489, 504
Filipinler: 492, 497
Fizan: 95, 243, 245, 251
Fransız -(lar): 487, 499, 500
Freetown: 500
Frenkler: 304
Froz:nat: 97, 98, 99
Fuad Köprülü: 608
Fuceyre: 52, 55, 56
Fulani: 168, 518, 537
Funj devleti: 379

— G —

Gabon: 369
Gabriel Lisette: 96, 97
Ganj: 48, 49, 50
Gazze: 133, 143, 150, 448, 449
George Habash: 146
Graziani: 246

— H —

Habib Burgiba: 423, 424
Habre: 94, 100, 101
Hadramut: 457, 458, 467
Hafız Esad: 396

Haile Selasiye: 523, 528, 529
Halfa: 418
Halford Mackinder: 540
Hasan el-Benna: 151, 306
Hasan el-Turâbi: 381, 382
Ha-tchou: 600
Herald Tribune: 411
Hiksoslar: 135, 446
Hopei: 599
Houai-Ching: 600
Hubert Maga: 475

— I —

Ibadan: 339
Indra Gandi: 571
II. Innocent: 126
Inter-African: 99

— İ —

İbn Batuta: 270, 288
İbn Haldun: 135
İbn Rüşd: 126
İbn Suud: 468
İbrahim Alfa: 334
İbrahim Babangida: 342
İdi Amin: 590
İdris Aluma: 334
İdrisi (-ler): 123
İhvan-ı Müslimin: 306, 307
İlakanolar: 497
İmam Mansur Uşurma: 604
İmam Yahya: 468
İndus: 229, 345, 347, 351, 355
İnsulide: 105
İskenderiye: 296, 305, 307, 521

— J —

Jaime R. Segaulee: 559
James Manroex: 551
Jerry John: 509
J. K. Goussey: 507
Juba Krallığı: 419
Jubaland: 367
Jugartha: 419
Julius Nyrere: 542

— K —

Kâbe: 399, 402, 457, 521
Kâbil: 33, 34, 35, 36
Kaddafi: 243, 247, 248, 249, 250, 253
Kafkas: 604
Kahire: 296, 607
Kalimantan: 114, 275
Kalküta: 353
Kandehar: 33, 35
Kanem-Bornu Krallığı: 95, 324, 334, 532
Kankombalar: 584
Kanlı Noel Olayları: 236, 238
Kansu Gavri: 137, 302
Kanton: 599, 600
Karaçi: 115
Karaviyyin: 124, 131
Kara Volta: 67
Kartaca Devleti: 76
Kasr-ı Şirin: 175
Kaşgar: 599, 600
II. Katerina: 603, 604
Kavalalı Mehmet Ali Paşa: 233, 303, 379, 384, 402
Kayrevan: 421
Kazablanka: 123, 288, 314
Kazaklar: 599, 608
Kazan: 604
Kennedy: 248
Kerbelâ: 175, 223
Kerkük: 176, 266
Kıptî: 296, 304
Kırgızlar: 599, 608

Kırım: 604
Kızıldeniz: 459, 462, 465, 519, 522, 523
Kızıl Volta: 67, 68
Kilimanjaro: 540, 576, 577, 580
Kongo: 593, 594
Konstantin Karamanlis: 235
Kordofan: 376, 377
Kororofa devleti: 333
Köle Sahili: 474
Kral Faysal: 176, 177
Kral Hasan: 249
Kral Hüseyin: 145, 147, 451, 452, 453
Kral İdris: 247, 249
Kruşçev: 605
Kuala Lumpur: 279
Kubbetü's-Sahra: 137
Kudüs: 132, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 150, 151, 153, 307, 387, 389, 404, 445, 447, 448, 449, 450, 452
Kuezan City: 491
Kûfe: 173
Kum: 187, 191
Kurt Waldheim: 141, 236
Kush Krallığı: 378
Kuzistan: 184
Küba: 549
Kwame Nkrumah: 162

— L —

Lagos: 335, 340
Lagün: 473
Lahor: 349
Larnaka: 232
Laurenço Margues: 558, 560
Lumumba: 595
Lushai: 479
Lydia: 184
Lyon: 423

— M —

Macapahit devleti: 109
Macellan: 493
Madagaskar: 211, 213, 216
Magosa: 232, 238
Mağrib: 77
Mağribu'l-Aksa: 121
Mahfuz Nehnan: 81
Majapahit İmparatorluğu: 62
Makario: 236
Makedonya: 185, 387
Malakka: 106, 276, 277
Malay: 62, 64, 116, 277
Male: 269, 271
Mançular: 598
Manila: 494
Manama: 39, 44, 45
Marakeş: 123, 250
Maraş: 237
Marcos: 497
Marshall: 551
Maskat: 56, 433, 435, 437, 440, 441
Maveraünnehr: 602
Mavi Nil: 376, 379
Megalo idea: 230
Memphis: 298
Mesut Berzani: 189
Mitterand: 99, 248
Moro: 493, 497
Muammer Kaddafi: 328

— N —

Nairobi: 539, 543
Nakrumah: 508
Napolyon: 500
Nâsır: 174, 452
Naziler: 140
N. Djamena: 95, 98, 99, 102
Nebih Berri: 264

Necef: 223
Negro (lar): 314, 316, 318, 319, 340
Nelson: 304
New York: 237
Nihavend: 173, 185
Nikos Sampson: 236
Nil: 378
Normanlar: 421
Nubyalılar: 465
Numeyri: 380, 381, 382
Numidya: 254, 419
Nusayri (-ler): 259, 395, 396

— O —

Okoume: 548
Orenburg İslâm Meclisi: 604
Osmanlı Devleti: 530
Osmanlı İmparatorluğu: 421, 540

— Ö —

Özbekler: 599, 608
Özdemir Paşa: 468

— P —

Pagan: 324, 481, 564
Painte-Naire: 548
Pangani: 577
Perez de Cuellar: 237
Peter Pasnikav: 607
Petersburg: 607
Pierre Cemayel: 263
Pigmeler: 155, 156
Polisaryo Cephesi: 316
Pompeius: 447
Porta Amelia: 560
Port Gentil: 156
Port Harcourt: 338
Port Sudan: 383, 384
Pöller: 535, 537
Provincia Arabia: 447
Ptolemios: 499

— R —

Rabat: 123
Rafsancani: 190
Raşid el-Gannuşi: 425
Raşit Safar: 425
Rauf Denktaş: 237, 239
Ravzateyn: 219
Remle: 448
Reşid Ali Geylani: 176
Rıfâiye: 369
Rıza Şah Pehlevi: 186, 188, 192
Ricard Tolbert: 556
Rif Cumhuriyeti: 128
Rif dağları: 122
Rimalü'z-Zeheb: 123
Rio Grande: 513
Robert Lacoste: 80
Rokel: 563
Rovuma: 557

— S —

Sabra: 141, 260
Sâdabat Paktı: 176
Saddam Hüseyin: 178, 190
Sahra Çölü: 313
Saint John: 551
Saint Louis: 365, 421
Saint Paul: 551
Samerra: 174
San-Remo: 262
Sanusiyye: 253
Sarawak: 275, 279, 282
Savak: 187
Sayda: 454

Sebha: 74
Sekou Toure: 162, 163, 164
Selamet Haşimi: 497
Shikanga Krallığı: 579
Sina Yarımadası: 296, 449
Sirenaik: 243, 245, 247, 251
Sir Winston Churchil: 450
Siyam: 481
Stalin: 604, 605
Stanley Poll: 544, 546
Sukarno: 279
Sultan Kabus: 437
Sultan Taymur: 436
Sulu: 497
Sumatra: 105, 107, 109, 112, 116, 117, 493, 574
Surinam: 114
Sübeytıla: 420
Süleymaniye: 180
Sümerler: 172, 298
Süveyş Kanalı: 91, 278, 297, 383, 417
Swahili Krallığı: 213, 576, 579, 593, 594

— Ş —

Şadlî b. Cedîd: 82
Şam: 448
Şatilla: 266
Şattü'l-Arap: 178, 225, 226, 399
Şazeli: 211, 212
Şehrizor: 175
Şeri'a: 135, 447, 448
Şerif Hüseyin: 414
Şeyh Abdullah: 214
Şeyh Abdülazlz b. Suud: 224
Şeyh Halîd-i Bağdadi: 396
Şillong: 51
Şinyanga: 580

— T —

Taberiye: 134, 138, 445, 447, 448
Tacik (-ler): 599, 600
Taif: 450
Taiz: 467, 468
Tamil (-ler): 569, 570, 571, 572, 574
Tanca: 78, 80, 122
Taşkent: 604, 606
Tatar (-lar): 599, 603, 608
Taureg (-ler): 68, 69, 252, 293, 328
Tel Aviv: 133
Tenasserim: 479, 480
Theodor Herzl: 138
Thomas Jefferson: 552
Tibesti: 94, 95, 98, 100
Ticanî: 319, 518, 564
Tihame: 400, 465, 468, 471
Timbuktu: 123, 287, 288, 323
Trablusgarp: 95, 244, 245, 246, 247, 251, 252
Trablusşam: 388
Tripoli: 419
Trockist (-ler): 571
Tulon: 79

— U —

Ufa: 604, 608
Ugadin: 524
Uria Simango: 559
Uygur (-lar): 599

— Ü —

Ümit Burnu: 302
Ümmü'l-Kayvayn: 55
Ürdün Baası: 451

— V —

Vadi ez-Zeheb: 128
Vadi Rumma: 399, 400
Vahhabi (-ler): 175
Vasco da Gama: 578
Viktorya gölü: 539, 540, 580, 589
Viyana Kongresi: 500
Volta Nehri: 478, 583

— W —

Wang Ching-Chai: 600
Wang Tai-yu: 601
Wilhelm Barthold: 607

— Y —

Yahudi (-ler): 138, 140, 142, 144, 146, 151, 252, 265, 304, 307, 395, 466
Yahya el-Hadi: 467
Yakuba Govan: 335
Yakub el-Mansur: 124, 125
Yaser Arafat: 144, 147, 149, 153, 263, 264
Yavuz Sultan Selim: 77, 175, 232, 302, 379, 389, 522
Yesrib: 401
Yeşilyurt: 230
Ylang-ylang: 215, 216
Yorgo Papaendreu: 235
Yorgo Vasiliu: 237
Yüan Hanedanı: 598
Yünnan: 480, 598, 599, 600, 601

— Z —

Zebid: 458, 459, 467, 470
Zengibar: 541, 577, 578, 579, 580, 581
Ziya ül-Hak: 358
Zor dağları: 219
Züheyr: 420, 421
Zülfikar Ali Butto: 358

Alanya, H. Hikmet,
— *Kuzey Kıbrıs Turk Cumhuriyeti Tarihi*, Türk Kültürünü Ar. Ens. Yay. Ankara 1987.

Ali S. Amjad,
— *The Muslim World Today*, National Hijra Counsil, İslamabad 1985.
— *Ana Britannica Ansiklopedisi.*
— Ana Britannica, *Karşılaştırmalı Ulusal İstatistikler*, İstanbul 1986
— *Azerbaycan Sovyet Ansiklopediyası* (Kril harfleri ile), Bakü.

Bayur, Y. Hikmet,
— *Hindistan Tarihi*, II. cilt, Ankara 1946-1947.

Bennigsen, A. - Chantan Lemercier - Quelquejay,
— *Les Presse et le Mouument National Chez Les Musulman de Russie Avant*, Paris 1920.
— *Süfi ve Komiser*, Tercüme Yrd. Doç. Dr. Osman Türer, Akçağ Yay., Ankara, 1988..

Bosworth, Clifford Edmunel,
— *Islamic Surveys*, Vol. 5, The Islamic Dynasties, Achranolapical and Gencolagical handbook, Edingburgh 1967.
— *Büyük Coğrafya Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları*, İstanbul

Cilipak, A.,
— *Orta Afrika Dosyası, Akabe Yay.*, İstanbul 1985

Doğru, Adil,
— *Sudan Dosyası, Akabe Yay.*, İstanbul 1986.
— *Encyklopedei of International*

Fanon, Frantz,
— *Cezayir'de Kurtuluş Hareketi*, Pınar Yay., İstanbul.
— *History of Islam*, Cambridge Üni. press, Cambridge 1970.
— *İslâm Ansiklopedisi*

Kani, A. Muhammed,
— *Sokoto Dosyası, Akabe Yay.*, İstanbul 1986.

Lee, Hee Soo (Cemil),
— *İslâm ve Türk Kültürünün Uzakdoğu'ya Yayılması*, Ankara 1988.
— *Osmanlı-Japon Münasebetleri ile Japonya'da İslâmiyet*, Ankara 1989.

Merçil, Erdoğan,
— *Müsluman Türk Devletleri*, İstanbul 1985.